

Наукові перспективи
Видавнича група

СУСПІЛЬСТВО ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

№7(7)2024

*Тернопільський національний медичний
університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України*

Видавнича група «Наукові перспективи»

*Всеукраїнська Асамблея докторів наук з
державного управління*

Християнська академія педагогічних наук України

«Суспільство та національні інтереси»

№ 7(7) 2024

Київ – 2024

*Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical
University*

Publishing Group "Scientific Prospects"

*All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public
Administration*

Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

«Society and national interests»

№ 7(7) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 3041-1572Online

УДК 0/3+7/8]:001.31](477)(051)

DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7))

“Суспільство та національні інтереси”: журнал. 2024. № 7(7) 2024. С. 849.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України # 920 від 26.06.2024 журнал включений до Переліку наукових фахових видань України, категорія “Б”, спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки; 281 Публічне управління та адміністрування

Рекомендований до друку Президією Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління (Протокол від 04.11.2024, № 5/11-24)

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, Всеукраїнської асоціації педагогів і психологів з духовно-морального виховання, Асоціації науковців України, Інституту освіти Азербайджанської Республіки

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів освітніх, гуманітарних наук, громадського здоров'я, публічного управління та адміністрування з метою їх впровадження у сучасний освітній простір

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible та до міжнародної пошукової системи Google Scholar

Головний редактор: Теренда Наталія Олександрівна - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)

Члени редакції журналу серії «Громадське здоров'я»:

- **Іншакова Ганна Вадимівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри громадського здоров'я Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Керецьман Анжеліка Олексіївна** – кандидат медичних наук, доцент, завідувачка кафедри соціальної медицини та гігієни медичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
- **Ковальська Оксана Романівна** - кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної медицини, економіки та організації охорони здоров'я Львівського національного медичного університету імені Далини Галицької (Львів, Україна)
- **Корильчук Неоніла Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- **Нагорна Антоніна Максимівна** - доктор медичних наук, професор, член-кореспондент НАМН України, лабораторія епідеміологічних досліджень, профпатології та моніторингу професійного здоров'я ДУ «Інститут медицини праці імені Ю. І. Кундієва НАМНУ» (Київ, Україна)
- **Панчишин Наталія Ярославівна** - кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- **Сатурська Ганна Степанівна** - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)

- **Трущенко Людмила Вікторівна** - доцент кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- **Шульгай Аркадій Гаврилович** - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)

Члени редакції журналу серії «Публічне управління та адміністрування»:

- **Непомнящий Олександр Михайлович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри архітектури і просторового планування факультету архітектури, будівництва та дизайну Національного авіаційного університету, експерт Експертної ради МОН з питань атестації наукових кадрів з суспільних наук (Київ, Україна)
- **Прав Юрій Григорович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри засобів захисту інформації Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Бельська Тетяна Валентинівна** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ Україна)
- **Весоловська Марія Кімсанівна** - доктор філософії (PhD) з публічного управління та адміністрування, доцент кафедри менеджменту організацій Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
- **Дегтяр Олег Андрійович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- **Карпінський Борис Андрійович** - доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом, факультет управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- **Клименко Анастасія Сергіївна** - доктор філософії в галузі 28 публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», директор центру підвищення кваліфікації кадрів, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- **Медведчук Оксана Валеріївна** - кандидат наук з державного управління, доцент, Начальник відділу нормативно-методичного забезпечення та управління проектами Міждержавної гільдії інженерів-консультантів (Київ, Україна)
- **Мельниченко Олександр Анатолійович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я, Харківський національний медичний університет (Харків, Україна)
- **Пахомова Тетяна Іванівна** - доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Навчально – наукового інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- **Шевченко Наталія Олександрівна** - доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та права Дніпровської академії неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради (Дніпро, Україна)
- **Шевченко Олександр Олександрович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, Україна)

Члени редакції журналу серії «Гуманітарні науки»:

- **Бевзо Галина Андріївська** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальноосвітніх дисциплін ПВНЗі «Українсько-американський університет Конкордія» (Київ, Україна)
- **Вуколова Катерина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України (Дніпро, Україна)
- **Горда Оксана Михайлівна** - доктор філософії в галузі 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія», старший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
- **Зірка Віра Василівна** - доктор філологічних наук, професор, завідувач Дніпровського відділення Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України (Київ, Україна)
- **Литвинська Світлана Віталіївна** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Островський Олександр Олександрович** - доктор філософії, доцент кафедри філології Закарпатського університету імені Ференца Ракоці II, (Берегово, Україна)
- **Стирнік Наталія Сергіївна** - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
- **Супрун Володимир Миколайович** - доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- **Чорний Ігор Віталійович** - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)

Члени редакції журналу серії «Освіта/Педагогіка»:

- **Біляковська Ольга Орестівна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, факультет педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- **Волошин Олена Романівна** - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та здоров'я Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- **Гончарук Валентина Анатоліївна** - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- **Гуменюк Тетяна Костянтинівна** - доктор філософських наук, Заслужений працівник освіти України, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, інноваційно-методичного забезпечення освітнього та наукового процесів Київської муніципальної академії музики ім. Р.М. Глієра (Київ, Україна)
- **Гумеїр Гусейн Ахмедов** - доктор педагогічних наук, професор (Баку, Азербайджан)
- **Дибкова Людмила Миколаївна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики та системології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)
- **Коренева Інна Миколаївна** - доктор педагогічних наук, професор, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)
- **Литовченко Ірина Миколаївна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови технічного спрямування №2 Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (Київ, Україна)
- **Марчук Оксана Олександрівна** - доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- **Небеленчук Ірина Олександрівна** - доктор педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», (Кіровоград, Україна)
- **Поліщук Наталія Миколаївна** - доктор філософії, 011 Освітні, педагогічні науки, старший викладач кафедри медико біологічних основ фізичної культури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- **Трофаїла Наталія Дмитрівна** - кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з виховної роботи факультету дошкільної та спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- **Шевчук Лариса Дмитрівна** - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики, інформатики і методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі (Переяслав, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

© Християнська академія педагогічних наук України, 2024

© Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління, 2024

© автори статей, 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Громадське здоров'я»

- Коцур Н.І., Коцур Д.В.** 15
*ОСНОВНІ НАПРЯМКИ САНІТАРНО-СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)*

СЕРІЯ «Освіта/Педагогіка»

- Butenko O.H.** 28
*WAYS TO ENSURE QUALITY PRESCHOOL EDUCATION IN THE
CONDITIONS OF MARTIAL LAW (ANALYSIS OF LEGAL ACTS)*
- Мовтуга N.Ye., Polezhaieva O.V.** 41
*COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS AS A
FACTOR OF READINESS FOR PROFESSIONAL RISKS*
- Авраменко О.О., Карнаух Л.П.** 56
*ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ
КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ*
- Бойко Ю.** 67
*ОСНОВИ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ПРИ КРОВОТЕЧАХ:
КЛАСИФІКАЦІЯ РАН ТА ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗУПИНКИ
КРОВОТЕЧІ*
- Бондаренко О.О., Гайбулаєв Ф.** 78
*УКРАЇНСЬКИЙ НАРАТИВ У СУЧАСНОМУ ТУРЕЦЬКОМУ МЕДІА-
ПРОСТОРІ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПРИКЛАДИ*
- Бурак В.Г.** 89
*ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-
РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ*

- Вискушенко С.А., Вискушенко Д.А., Мосієнко О.В., Зорницький А.В.** 105
ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЧАСИ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ
- Внукова О.М., Поліщук Н.М.** 116
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – 30-Х РР. ХХ СТ.
- Грень Є.С.** 124
НОВІ МОЖЛИВОСТІ У ЗАСТОСУВАННІ ІНТЕРАКТИВНИХ ОНЛАЙН ЗАСОБІВ ПЕДАГОГАМИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
- Гурковський В.І., Вербовенко О.П., Семенко Лілія М.** 133
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ
- Демянчук М.Р.** 145
НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИМУЛЯЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ДИТЯЧИХ СТОМАТОЛОГІВ ДО СИТУАТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
- Десятник К.В., Тимощук М.С.** 155
ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
- Карасевич С.А.** 167
ОРГАНІЗАЦІЯ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ І ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ
- Кернас А.В.** 177
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ШКІЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ
- Клевака Л.П., Вашак О.О., Гришко О.І.** 190
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ: ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ І СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ

- Корінчак Л.М., Довбиш А.Г.** 208
*ТИПИ ПОВ'ЯЗОК, ПРАВИЛА ЇХ НАКЛАДАННЯ ТА ТЕХНІКА
ЗАСТОСУВАННЯ НА РІЗНІ ДІЛЯНКИ ТИЛА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО
НАДАННЯ ПЕРШОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ*
- Мандражи О.А.** 216
*ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ
ЗДОБУВАЧАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ*
- Маринченко І.В.** 225
*РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДА-
ГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ТРАНС-
ФОРМАЦІЙ*
- Миколайко В.В., Величко С.П.** 242
*РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКА-
ЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ*
- Мирончук Н.М.** 255
*ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРАКТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ*
- Моргун А.В.** 266
*ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ТА
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ*
- Моргунова Н.С.** 274
*ВРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ
ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУ-
ВАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ*
- Огар Н.В.** 286
*ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПОВНУ ЗАГАЛЬНУ
СЕРЕДНЮ ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ*
- Онипченко О.І., Білозерова М.В., Онипченко І.П.** 299
*ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАСОБІВ У ПРОФІЛАКТИЧНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ З ПРОБЛЕМ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА
ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ*

- Поліщук Н.М.** 312
*МЕДИЧНА ДОПОМОГА ТА ПРОФІЛАКТИКА СПОРТИВНИХ ТРАВМ
У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ І СПОРТІ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА
ПІДХОДИ*
- Поручинська І.В., Слащук А.М.** 321
*МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ КАРТ НА
УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ*
- Розман І.І.** 329
*ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ*
- Савчук Н.М.** 338
*ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ*
- Січкач С.А., Денисюк І.А.** 348
*ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В
ОСВІТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ*
- Сливка Л.В., Кузенко О.Й., Сініцина А.В.** 360
*ВПЛИВ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ НА
ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗВО*
- Соколенко Л.С., Ілюха Л.М.** 373
*ІННОВАЦІЙНІ БІОМЕХАНІЧНІ МЕТОДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКО-
ВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ТРАВМАМИ КІНЦІВОК ТА ХРЕБТА*
- Товкун Л.П.** 383
*ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО
ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ І ШКОЛЯРІВ
КУЛЬТУРИ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ*
- Федоренко Я.А., Кришталь А.О.** 399
*ВПЛИВ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ САМОРЕГУЛЯ-
ЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ
ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ*
- Фещенко Г.Ю.** 412
*ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У РОЗВИТКУ
МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

- Царенко В.А.** 423
*ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ
МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА*
- Шумська В. С., Мельник Л.В., Богдан З.П.** 431
*СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРТЕПІАННОЇ ТЕХНІКИ, ЯК ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ПІАНІСТА-ФАХІВЦЯ*
- Юрченко О.В.** 443
*ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ДО
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА*

СЕРІЯ «Публічне управління та адміністрування»

- Акімов О.О., Акімова Л.М.** 455
*ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ, КОМПЕТЕНТ-
НІСНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ КООРДИНАТ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ*
- Антипенко І.В., Гончаренко В.С.** 469
*СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПОВОЄН-
НОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ*
- Бельська Т.В.** 478
*ЛІДЕРСТВО В УМОВАХ КРИЗИ: ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ*
- Білик О.І.** 488
*ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
СТІЙКОСТІ*
- Боронніков М.В., Купріянова В.С.** 497
*СУТНІСТЬ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ЧИННИКІВ
ВПЛИВУ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ*

- Грищенко І.М.** 511
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
- Дегтяр А.О.** 523
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНИМ ОНОВЛЕННЯМ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
- Драченко Я.П.** 535
ГАЛУЗЬ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ
- Єсенніков К.В.** 546
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ
- Зубчик О.А., Обушна Н.І., Рубан Ю.Г.** 555
ВЗАЄМОДІЯ УРЯДОВИХ СТРУКТУР ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
- Кальниш Ю.Г., Стороженко Л.Г.** 566
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НЕТОКРАТІЇ
- Карковська В.Я., Головчак М.І., Пилипець В.М., Сачук Ю.В.** 581
РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРОБКИ ТА УПРАВЛІННЯ ВЕБІНАРАМИ ДЛЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
- Квасній Л.Г., Гацков О.А., Зінько І.С.** 589
РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
- Кравчук О.Ю.** 601
ОСОБЛИВСОТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВНОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АДАПТИВНО-ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ
- Крейденко В.В.** 613
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІШАНИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПАРЛАМЕНТІ

- Кудлик Н.М.** 625
ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ ЗА УЧАСТІ ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВИХ ПАЛАТ УКРАЇНИ
- Левченко О.М., Буткевич О.В.** 643
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ
- Малафеев С.О.** 657
ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕШКОДИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ЦИФРОВІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
- Михайловська О.В., Філіпова Н.В., Лисенко С.Ю., Михайловський І.М., Колотов М.В.** 668
ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В АКАДЕМІЧНІЙ СФЕРІ: ІСПАНСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ
- Михайлюта В.В.** 681
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ МЕДИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Мончак О.Л.** 691
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ
- Нарівний М.** 705
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА
- Нинюк І.І.** 716
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
- Олейнікова Т.В.** 735
АТЕСТАЦІЇ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

- Плахотний А.П., Бингар Я.Ю.** 747
ТАКТИКИ ДІЙ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ
- Плахотний А.П., Вареник Д.С.** 759
ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЙ МАЛИХ ОПЕРАТИВНИХ ГРУП
- Серьогіна Н.О., Мазалов А.М.** 769
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ДЕРЖАВА-АГРЕСОР» І «СТОРОНА МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ»
- Січкаренко Г.Г., Юр О.В.** 778
ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ
- Татарішвілі Ш.А.** 791
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНИХ БАЛКАН В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
- Цигилик Н.В., Чепіль Б.А.** 803
СИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19
- Чумакова Г.В., Парапан Н.М., Квашенко В.П.** 815
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
- Юник І.Г.** 830
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
- Яремко І., Дюганчук М.** 837
МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ЦНАПИ ЛЬВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Шановні колеги, любі друзі!

Щиро вітаю головного редактора, засновників, редакційну колегію та авторів із виходом чергового номеру авторитетного, фахового електронного журналу “Суспільство та національні інтереси”.

Випуск висвітлив питання щодо: визначення проблем і перешкод перетворення традиційних методів публічного управління в нові (цифрові) в умовах трансформації українського суспільства; аналізу проблем та перспектив використання штучного інтелекту в освітній сфері та у процесі викладання української мови; розвитку фізичної культури в Західній Україні кінця XIX – 30-х рр. XX ст.; характеристики основних процесів реалізації бібліотечних фондів та їх систематизації, визначення перспективних напрямів роботи та ін.

Бажаю плідних наукових дискусій, професійного натхнення та задоволення від реалізації творчих задумів та ідей!

Творимо майбутнє України разом!

**З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Жукова І.В.

СЕРІЯ «Громадське здоров'я»

УДК 614.1(477) "185/190": 930.1

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-15-27](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-15-27)

Коцур Надія Іванівна доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0009-0003-3072-1706>

Коцур Дмитро Вікторович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри цифрових технологій навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0230-8095>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ САНІТАРНО-СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті проведено історіографічний огляд джерел та літератури про санітарно-статистичні дослідження, які проводилися в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ століття. Розкрито процес становлення і розвитку санітарної статистики в Україні під кутом зору взаємовпливів земської, університетської, науково-громадської складових соціальної медицини.

Мета статті - аналіз джерел і літератури з історії санітарної статистики в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ століття на тлі соціально-економічних і політичних викликів часу.

У дослідженні використано загальнонаукові, міждисциплінарні, власне історичні методи дослідження (джерелознавчого та історіографічного аналізу і синтезу). Запропонована періодизація дослідження, що дала можливість простежити основні закономірності розвитку санітарно-статистичних досліджень у кожному часовому вимірі. Виділено три періоди історіографії досліджуваної проблеми: перший період – друга половина ХІХ – початок ХХ ст.; другий – 1917 – 1990 рр.; третій – сучасний, період незалежності України, з 1991 р.

Проведений аналіз джерел і літератури в першому історіографічному періоді показав, що зазначена проблема знаходилася переважно в полі зору земських лікарів та членів медичних товариств. Показано значний внесок земських лікарів у проведенні санітарно-статистичних досліджень. Вагоме місце в масиві публікацій з проблем санітарної статистики належало вченим провідних університетів – Київського, Харківського, Новоросійського.

З'ясовано, що для другого історіографічного періоду (1917 – 1990 рр.) було характерно наявність значного масиву наукових праць як за рівнем теоретичних узагальнень, так і авторством публікацій. Цей період позначився появою нових напрямків у проведенні статистичних досліджень, зокрема соціальної гігієни. У зв'язку з цим фундаментальні дослідження поєднуються з прикладними аспектами санітарної статистики. Дослідження проводяться як на університетських кафедрах, так і в спеціалізованих установах ВУАН.

Встановлено, що для третього (сучасного) історіографічного періоду характерно більш об'єктивне висвітлення історії становлення і розвитку санітарної статистики. До наукового обігу повернулися з спецховищ архівів праці вчених-гігієністів, які були репресовані тоталітарним режимом. Санітарна статистика стала досліджуватися як на рівні макро-, так і мікроісторії, відбулося повернення в історію розвитку санітарної статистики забутих імен земських лікарів та учених-гігієністів.

Ключові слова: санітарна статистика, земська медицина, соціальна гігієна, земські лікарі, Товариство київських лікарів, Одеське товариство лікарів.

Kotsur Nadiia Ivanivna Doctor of Historical Sciences, professor, Head of Department of Health and Life Safety Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynsky, 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0009-0003-3072-1706>

Kotsur Dmytro Viktorovych PhD in Physics and Mathematics Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynsky, 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0230-8095>

MAIN DIRECTIONS OF SANITARY-STATISTICAL RESEARCH IN UKRAINE (SECOND HALF OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Abstract. This article presents a historiographical review of sources and literature on sanitary-statistical research conducted in Ukraine during the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The development and establishment of sanitary statistics in Ukraine are examined through the influence of zemstvo, university, and scientific-public sectors within social medicine.

The aim of the article is to analyse sources and literature on the history of sanitary statistics in Ukraine during the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, with consideration of the socio-economic and political challenges of the time.

This research utilises general scientific, interdisciplinary, and specifically historical methods (source studies, historiographical analysis, and synthesis). A proposed periodisation allows the identification of key patterns in the development of sanitary-statistical research across each timeframe. Three historiographical periods of the issue under study are identified: the first period is the second half of the 19th to the beginning of the 20th century; the second is 1917 to 1990; and the third is the modern period of Ukrainian independence, beginning in 1991.

Analysis of sources and literature in the first historiographical period reveals that this issue predominantly occupied the attention of zemstvo doctors and members of medical societies. The article highlights the significant contributions of zemstvo doctors to conducting sanitary-statistical research. Academics from leading universities, including Kyiv, Kharkiv, and Novorossiysk, played an essential role in the body of publications on sanitary statistics.

The second historiographical period (1917–1990) is characterised by a substantial body of scholarly work, encompassing a range of theoretical and applied contributions. This period witnessed the emergence of new directions in statistical research, especially in social hygiene. As a result, fundamental research converged with practical aspects of sanitary statistics, with studies conducted both within university departments and specialised institutions of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN).

The third (modern) historiographical period is distinguished by a more objective portrayal of the history of sanitary statistics' formation and development. The scholarly works of hygienist scientists previously repressed by the totalitarian regime have been reintroduced to scientific circulation from special archive collections. Sanitary statistics are now explored at both macro- and microhistorical levels, restoring to the historical narrative the forgotten figures of zemstvo doctors and hygienist scholars.

Keywords: sanitary statistics, zemstvo medicine, social hygiene, zemstvo doctors, Kyiv Doctors' Society, Odessa Doctors' Society.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування охорони здоров'я в Україні зростає роль статистичних досліджень у сфері громадського здоров'я. Особливо вагоме значення мають статистичні показники вивчення стану здоров'я, народжуваності, захворюваності і смертності населення. Роль статистичних досліджень є надзвичайно важливою в контексті поліпшення якості медичної допомоги. За допомогою санітарно-статистичних

методів дослідження оцінюють вплив соціально-економічних, екологічних та інших чинників на стан здоров'я населення. Санітарна статистика відіграє велику роль у вивченні і оцінці стану здоров'я населення та чинників, що на нього впливають, діяльності медичних та санітарно-профілактичних закладів, їх ефективності роботи, в оцінці вірогідності результатів вибіркового клінічних, експериментальних, медико-соціальних та інших досліджень.

Актуальність проведення статистичних досліджень у теперішній час зростає у зв'язку з різким погіршенням здоров'я людей, низьким рівнем народжуваності, високою смертністю, появою нових захворювань. Зазначена проблема особливо актуалізувалася в період широкомасштабної російської-української війни, яка спричинила різке скорочення населення внаслідок значних втрат як серед військовослужбовців, так і цивільного населення, міграцію українців за кордон. Саме тому сьогодні ці питання повинні постійно перебувати в полі зору держави та статистики, яка є однією із напрямів соціальної гігієни та організації охорони здоров'я, що вивчають санітарно-демографічні процеси, динаміку захворюваності і смертності. Адже саме статистичні дослідження дають можливість оцінити стан здоров'я населення, рівень захворюваності, ефективність охорони здоров'я тощо.

Як свідчить історичний досвід, санітарно-статистичні дослідження в Україні почали проводитися в другій половині XIX століття. Наукові основи санітарної статистики закладалися в земській медицині та були тісно пов'язані з розвитком соціальної гігієни. Особливо вагомий внесок у розвиток санітарної статистики зробили земські лікарі та вчені-гігієністи, які заклали фундамент розвитку профілактичної медицини та сприяли впровадженню санітарно-статистичних методів дослідження для вивчення стану здоров'я з метою його кількісної характеристики, рівня захворюваності і смертності.

Проведений ґрунтовний аналіз джерел і літератури, присвячених розвитку санітарної статистики в другій половині XIX – початку XX ст., сприятиме підвищенню значимості проведення санітарно-статистичних досліджень із урахуванням нових методологічних підходів на тлі соціально-економічних та політичних викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Санітарно-статистичні дослідження в Україні в другій половині XIX – початку XX століття не були предметом спеціального дослідження. Впродовж останніх років окремі аспекти дослідження зазначеної проблеми перебували в полі зору науковців у галузі історії медицини, організації охорони здоров'я, соціальної гігієни, історії науки й техніки. До таких публікацій слід віднести роботи І. Г. Верховцевої [1], І. М. Левченко [3], Н. І. Самойленко [4], О. А. Майстренко [6], О. М. Рогоза [7], Н. М. Рубан [8], Л. П. Товкун [10] та ін. У дослідженнях Н. І. Коцур [2] та О. М. Ціборовського [12] частково проаналізовано санітарно-статистичні

дослідження, які проводилися на терені України в другій половині XIX - початку XX століття земськими лікарями.

Водночас проведений аналіз історіографії проблеми показав обмаль у науковому просторі ґрунтовних публікацій, в яких висвітлюються санітарно-статистичні дослідження в другій половині XIX – початку XX століття.

Мета статті - історіографічний аналіз джерел і літератури з питання проведення санітарно-статистичних досліджень в Україні в другій половині XIX – початку XX століття на тлі соціально-економічних і політичних викликів часу; розкриття внеску земських лікарів у становлення теоретичних в прикладних засад санітарної статистики, їх взаємодія з вченими-гігієністами наукових медичних товариств.

У дослідженні використано загальнонаукові, міждисциплінарні, власне історичні методи дослідження (джерелознавчого та історіографічного аналізу і синтезу). Для реалізації мети дослідження застосовувалися порівняльно-генетичний метод, структуризації, взаємозв'язку і взаємовпливу санітарної статистики із земської медициною, соціальною гігієною, громадською медициною, економічними, соціальними, політичними умовами епохи.

Виклад основного матеріалу. Формування наукових основ санітарної статистики в другій половині XIX століття на терені України було пов'язано з процесом перебігу суспільних явищ і подій. У зв'язку з цим запропонована періодизація, яка дозволила виявити особливості розвитку санітарно-статистичних досліджень. Для з'ясування внутрішніх закономірностей розвитку санітарної статистики та впливу зовнішніх чинників (соціально-економічних та політичних) виділено три історіографічні періоди, впродовж яких відбувалося нагромадження знань, їх опис, зміна наукових парадигм. Зокрема: перший період – друга половина XIX – початок XX ст.; другий – 1917 р. – кінець 1980-х рр.; третій – сучасний, з 1991 р.

Аналізуючи публікації першого історіографічного періоду слід зазначити, що в другій половині XIX ст. домінували праці земських лікарів, учених-гігієністів, які були членами медичних товариств. Особливо вагоме місце в масиві публікацій з проблем санітарної статистики належало відомим ученим перших на терені України університетів - Київського, Харківського та Новоросійського, в стінах яких формувалися нові напрями медичних досліджень, розширювалася тематика наукових пошуків.

Наукові праці другого історіографічного періоду (1920-ті – 1980-ті рр.) в галузі санітарної статистики характеризують фундаментальні дослідження, які тісно поєднуються з її прикладними аспектами. У 20-і рр. XX ст. з'являються нові наукові напрями, зокрема соціальна гігієна. Статистичні та соціально-гігієнічні дослідження проводяться як на кафедрах університетів, так і в академічних установах.

У 30-і – 50-і рр. ХХ ст. відбувається занепад санітарної статистики, що було пов'язано із політичними репресіями сталінського режиму. Наукові праці учених-гігієністів, в яких було проаналізовано високий рівень смертності від хвороб та голодоморів були вилучені з наукового обігу.

Початок 1960-х рр. ознаменувався поверненням в медичні заклади вищої освіти соціальної гігієни, що сприяло в науковому і професійному плані заповненню «білих плям» санітарної статистики. У зв'язку з цим з'являється великий масив ювілейних публікацій з історії соціальної гігієни, статистики, демографії. За авторством учених-гігієністів, практичних лікарів, державних діячів охорони здоров'я було видано низку статей в періодичних виданнях, монографій, захищено дисертаційні роботи.

На сучасному історіографічному періоді історії становлення і розвитку санітарної статистики змінилася тематика і якість санітарно-статистичних досліджень, які почали вивчатися на рівні макро-, і мікроісторії. До наукового обігу були введені праці вчених-гігієністів, лікарів, репресованих тоталітарним режимом. Перед дослідниками відкрилися заборонені архіви.

Аналізуючи історіографічні періоди в історії розвитку санітарної статистики на теренах України, зупинимося на основних напрямках наукових досліджень та впровадження їх в практичну медицину.

Як зазначалося вище, наукові основи санітарної статистики почали закладатися в земській медицині. Санітарно-профілактичний напрям земської медицини дав поштовх для розвитку статистики, наукові пошуки якої були спрямовані на розв'язання теоретичних і прикладних завдань. У зв'язку з цим вона стає системою знань, описує, пояснює і прогнозує явища соціально-економічного розвитку країни. У проведенні санітарно-статистичних досліджень вагому роль відіграли земські санітарні лікарі, вчені-гігієністи.

Чільне місце в становленні і розвитку санітарної статистики відіграли з'їзди, науково-практичні конференції. Найбільшою трибуною, де доповідалися назрілі питання санітарної статистики, були з'їзди Товариства російських лікарів у пам'ять М. І. Пирогова, які мали назву Пироговських. У роботі таких з'їздів активну участь брали земські санітарні лікарі українських губерній, зокрема О. В. Корчак-Чепурківський, М. С. Уваров, П. М. Діатроптов, М. І. Тезяков, Є. І. Яковенко, П. П. Кащенко та інші. У своїх доповідях вони обговорювали стан розвитку санітарної статистики та її впровадження в практичну діяльність лікарів [1].

У проведенні статистичних досліджень у другій половині ХІХ століття вагоме значення відіграли медичні товариства. Серед них особливо чільне місце в розробці статистичних матеріалів належало Товариству київських лікарів. Зокрема, в Київській губернії відомим ученим у галузі демографії і статистики Д. П. Журавським було вперше проведено низку статистичних

досліджень, які були узагальнені в праці «Про витoki та вживання статистичних відомостей» (1846). Зазначена праця була однією із найгрунтовніших праць у галузі статистики в світі, яка започаткувала новий етап історії статистичної думки в Україні. Розроблені вченим такі статистичні методи дослідження, як теорія збирання, обробка та аналіз статистичних матеріалів були узагальнені в його наукових працях. У 1852 році губернатором Київської губернії І. І. Фундуклеєм була видана у трьох частинах книга «Статистичний опис губернії» (1852). У передмові до книги він зазначав: «...Збір відомостей і перевірка їх не могли бути проведені однією особою. В цій справі приймали участь багато осіб, але головним розпорядником праці і редактором твору був Д. Журавський, добре відомий освіченій публіці своїми статистичними працями» [2, С.162].

У 60-х рр. ХІХ століття вагому роль у розробці санітарно-статистичних матеріалів відіграло Товариство одеських лікарів. У його виданнях «Праці Одеського статистичного комітету» друкувався первинний статистичний матеріал, аналогів якого не було в інших містах російської імперії. Як зазначає дослідник А. П. Жук, результати статистичних досліджень міського лікаря М. Фінкеля були розміщені в першому томі видання під назвою «Дослідження про смертність Одеси в 1863 р.». Зазначена праця була однією із перших спроб розробки програми статистики. Зроблені М. Фінкелем висновки щодо статистичних показників свідчили про негативну динаміку смертності. Зокрема, дослідником зазначалося, що на кожні 1000 осіб Одеси в середньому щорічно помирало 45,5 осіб, а в роки найбільшої смертності цей показник зростав до 49,9 осіб [3, С. 256].

У 70-х рр. ХІХ ст. статистичні дослідження М. Фінкеля були продовжені членами Товариства одеських лікарів, зокрема Д. М. Левенсоном, М. О. Бернштейном і М. Смірновим. Так, наукова праця Д. М. Левенсона «Медико-топографічні нариси Одеси» (1873) була видана на основі матеріалів перепису населення Одеси.

Слід підкреслити, що питання санітарної статистики постійно перебували в полі зору Товариства одеських лікарів. Члени Товариства удосконалювали статистичні дослідження та розробляли нові форми статистичної звітності щодо захворюваності і смертності. Зокрема, голова Товариства одеських лікарів М. В. Скліфосовський розглядав завдання санітарної статистики у комплексі з клінічними спостереженнями і патологоанатомічними дослідженнями. На одному із засідань Товариства в 1869 р. він зазначав, що «ключем до проведення необхідних профілактичних заходів можуть стати знання про етіологію найважливіших захворювань» [4, С.121].

Водночас, незважаючи на прогресивні зміни в проведенні статистичних досліджень та розробці нової звітної документації в 70-х рр. ХІХ ст., розвиток

та організація санітарної статистики потребувала конкретних змін. Це було пов'язано з тим, що вивчення захворюваності і смертності на основі приватної практики не давало повної і достовірної картини об'єктивного стану статистики населення Одеси.

80-і рр. XIX століття позначилися удосконаленням медико-статистичних досліджень, що дало поштовх до розвитку земської статистики. У цей період у виданнях Одеського товариства лікарів прогресивними санітарними лікарями було опубліковано низку статистичних досліджень. Зокрема, результати статистичних досліджень першого санітарного лікаря Херсонської губернії М. С. Уварова було опубліковано у таких наукових статтях: «Захворюваність у Херсонській губернії за даними 1887, 1888, і 1889 рр.» (Херсон, 1890) та «Санітарний стан Херсонської губернії» (1889). Земський санітарний лікар О. В. Корчак-Чепурківський досліджував причини смертності і захворюваності. Він вперше розробив нові форми статистичної звітності. З метою дослідження епідемій серед сільського населення. О. В. Корчак-Чепурківський запропонував метричні відомості про смертність та виступив з доповіддю на VI Пироговському з'їзді, який проходив у Києві в 1896 році. Актуальні питання земської санітарної організації та санітарної статистики в Херсонській та Бессарабській губерніях опубліковані в таких статтях О. В. Корчак-Чепурківського: «Херсонський повіт» (1890); «Матеріали для історії земської медицини в Бессарабській губернії» (1893); «Таблиці смертності від холери в земських повітах Бессарабської губернії за 1866 и 1872 рр.» (1893) та ін. [5, С. 87].

Санітарно-статистичні дослідження в Олександрівському повіті Херсонської губернії з 1865 по 1890 рр. описані земським санітарним лікарем М. І. Тезяковим у статті «Матеріали для історії земської медицини в Олександрівському повіті Херсонської губернії з 1865 по 1890 рр.» (1890).

Питання захворюваності населення в Херсонському повіті аналізував у своїх дослідженнях земський санітарний лікар П. Ф. Кудрявцев. У праці «Земська медицина і захворюваність в Херсонському повіті за 1894 р.» (1896) дослідник проаналізував захворюваність і смертність населення в Херсонській губернії за 1894 рік [6].

Розвиток земської медико-санітарної організації у всіх українських губерніях за 50-річний період її існування висвітлено в книзі «Нариси земської лікарсько-санітарної справи» (1913) за авторством земського санітарного лікаря - видатного вченого-гігієніста З. Г. Френкеля. У книзі вченого подано статистичні матеріали про чисельність земських лікарів і фельдшерів, лікарських дільниць і фельдшерських пунктів, лікарень і ліжок. Проведені З. Г. Френкелем статистичні дослідження було високо оцінено вченими-гігієністами, які рекомендували його книгу як одну із кращих посібників із земської медицини.

Серед вагомих праць, присвячених санітарній статистиці, слід виділити дослідження С. М. Ігумнова – відомого діяча земської медицини. Досліджуючи різноаспектні питання земської медицини, він особливу увагу приділяє аналізу захворюваності і смертності населення. Зокрема, важливе значення має наукова праця, опублікована в збірнику статей «Про голод» в м. Харкові в 1922 р. [7].

Для висвітлення статистичних досліджень наприкінці XIX – початку XX століття важливим історіографічним джерелом слугували земські періодичні видання. Зокрема, «Лікарсько-санітарні хроніки», які виходили майже в усіх українських губерніях. Проведений аналіз зазначених видань свідчить про наявність великого фактичного матеріалу про захворюваність і смертність населення України, стан медичної допомоги на місцях, що друкувався на їх шпальтах. Таким чином, земські періодичні видання слугували цінним джерелом історії становлення та розвитку санітарної статистики.

Отже, історіографія історії розвитку санітарної статистики другої половини XIX – початку XX ст. характеризувалася наявністю значного пласту джерел і літератури, присвяченій земській медицині. Питання санітарної статистики друкувалися в статистичних описах українських губерній, нарисах земської медицини, земських збірниках, статтях періодичних видань Товариства лікарів у пам'ять М. І. Пирогова, обговорювалися в доповідях губернських земських з'їздів тощо. Особливо цінним історіографічним джерелом статистичних досліджень слугують публікації земських санітарних лікарів, демографів. Серед них найвагоміші праці Б. Б. Веселовського, Л. Б. Грабовського, Д. П. Журавського, С. М. Ігумнова, О. В. Корчак-Чепурківського, П. Ф. Кудрявцева, М. І. Тезякова, М. С. Уварова, які були опубліковані окремими виданнями за кошти земств та поширювалися на теренах України

У 20 – 80-і рр. XX ст. у зв'язку з появою нових напрямів гігієнічної науки, зокрема соціальної гігієни, розпочинається новий історіографічний період. У цей період формується зміст, структура і організаційні основи санітарної статистики, які відповідали цілям і завданням нової радянської системи. У 20-і рр. XX ст. до наукового обігу вводяться такі терміни, як «статистика», «профілактика», «гігієна», «громадська медицина», «соціальна гігієна», «соціальна медицина», що зазнають подальших трансформацій в процесі розвитку науки. До ґрунтовних праць, в яких висвітлено основи соціальної медицини в Україні, слід віднести публікацію А. Ф. Нікітіна, в якій подано сутнісні характеристики гігієни і соціальної медицини, розкрито завдання соціальної гігієни та її значення для лікарів [8].

У другій половині 30-х років ХХ ст. соціальна гігієна як наука була заборонена, що було пов'язано з масовими репресіями, наслідками голодомору 1932 – 1933 рр., незадовільними умовами життя і праці людей, спалахами масових інфекційних та активізацією соціальних захворювань. Як наслідок, було вилучено з наукового обігу конкретні соціально-гігієнічні та санітарно-статистичні дослідження, які об'єктивно висвітлювали вплив соціальних чинників на здоров'я, захворюваність та смертність різних груп населення. У відповідь на заборону цієї галузі науки і практики, активізувалися дослідження із громадської медицини. Так, за визначенням вченого-гігієніста С. С. Кагана вона стала «напрямом медиків і не медиків у спільній діяльності в галузі охорони здоров'я в розв'язанні спільними методами проблем захворюваності і смертності» [9, С. 168].

У 50-і рр. ХХ ст. поживаються конкретні статистичні та соціально-гігієнічні дослідження, присвячені впливу соціальних чинників на демографічні показники (здоров'я, захворюваність та смертність населення). У цей період виходять у світ наукові праці, присвячені видатним ученим – гігієністам С. М. Ігумнову, О. В. Корчак-Чепурківському, Г. В. Хлопину та ін. Водночас у підконтрольних цензурі виданнях подається ідеологічно витримана оцінка внеску вчених-гігієністів у розвиток санітарної статистики» [9].

В історіографії історії соціальної гігієни тоталітарної доби 30-х – 50-х рр. ХХ ст., в умовах «хрущовської відлиги» акцентується увага на вивченні досвіду земської медицини, зокрема використання її профілактичного напрямку в сучасних умовах.

Вагоме місце у розкритті внеску земських санітарних лікарів в розвиток санітарної статистики міститься в праці вченого-гігієніста С. С. Кагана про О. В. Корчак-Чепурківського. Автор уперше на архівних матеріалах описав основні етапи життєвого і творчого шляху О. В. Корчак-Чепурківського, розкрив його діяльність як прогресивного земського санітарного лікаря, соціального гігієніста, історика медицини, ученого в галузі профілактичної медицини, української номенклатури хвороб [10].

У роки незалежності України в історіографічному просторі з'явилася низка посібників та підручників із соціальної медицини. Особливо вагоме значення мали посібники за авторством О. М. Голяченка, А. М. Сердюка та О. О. Приходського (1993) [9], Ю. В. Вороненка і В. Ф. Москаленка (2000) [11] та О. М. Ціборовського [12]. Авторами вперше було сформульовано принципи соціальної медицини, що звільнилися від комуністичної заангажованості, організаційні основи реформування системи охорони здоров'я в умовах переходу до ринкових відносин, висвітлені особливості і діяльність закладів охорони здоров'я України в перехідний час.

До наукових розвідок сучасного історіографічного періоду слід віднести праці з історії земської медицини, де закладалися теоретичні і практичні

основи санітарної статистики. Серед таких праць дисертаційні дослідження, присвячені вивченню загальних тенденцій розвитку земств в українських губерніях та проведенню низки санітарно-статистичних досліджень. Зокрема, дисертаційні дослідження І. Г. Верховцевої [1], О. А. Майстренко [6], О. М. Рогози [7], Н. М. Рубан [8] присвячені питанням діяльності земств України по забезпеченню сільського населення медичною допомогою, створенні санітарної організації, проведенні профілактичних заходів та санітарно-статистичних досліджень. До вагомих публікацій цього періоду слід віднести також наукові праці, присвячені земському санітарному лікарю О. В. Корчак-Чепурківському за авторством Я. В. Ганіткевича [5], О. М. Голяченка [9] та Л. П. Товкун [10].

Упродовж останніх років окремі аспекти санітарної статистики в діяльності наукових медичних товариств висвітлено в монографії Н. І. Коцур [2] та дисертаційних дослідженнях І. М. Левченко [3] та Н. І. Самойленко [4].

Висновки. Вивчення основних напрямків санітарно-статистичних досліджень в Україні в другій половині ХХІ – початку ХХ ст. базується на широкій історіографічній та джерельній базі, яка включає профільні видання земств, праці земських санітарних лікарів, членів медичних товариств, учених-гігієністів університетів, наукових установ, опубліковані збірники праць як істориків науки і техніки, так і лікарів, періодичну літературу, що дозволяє з'ясувати стан проведення санітарно-статистичних досліджень на тлі соціально-економічних і політичних змін упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Встановлено вагомий внесок у проведенні санітарно-статистичних досліджень на терені України земських лікарів – Б. Б. Веселовського, Л. Б. Грабовського, Д. П. Журавського, С. М. Ігумнова, О. В. Корчак-Чепурківського, П. Ф. Кудрявцева, М. І. Тезякова, М. С. Уварова та ін. Їх праці є цінним історіографічним джерелом. Питання санітарної статистики друкувалися в статистичних описах українських губерній, нарисах земської медицини, земських збірниках, статтях періодичних видань Товариства лікарів у пам'ять М. І. Пирогова, обговорювалися в доповідях губернських земських з'їздів тощо.

Проведений аналіз джерел і літератури із зазначеної проблеми свідчить про відсутність в історіографічному полі робіт, які б комплексно досліджували розвиток санітарної статистики та її основних напрямків на теренах України в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Література:

1. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук. Черкаси, 2004. 20 с.
2. Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-і рр. ХХ ст.): монографія. Корсунь-Шевченківський, 2011. 726 с.

3. Левченко І. М. Природничі та медичні товариства на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: наукові, просвітницькі та світоглядні засади діяльності: дис. на здоб. наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «історія науки й техніки». Переяслав-Хмельницький, 2018. 532 с.

4. Самойленко Н. І. Наукові товариства лікарів на терені України (др. пол. XIX – поч. XX ст.): дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: : 07.00.07 – історія науки і техніки. Переяслав-Хмельницький, 2012. 226 с.

5. Ганіткевич Я. В., Голяченко О. М. Овксентій Корчак-Чепурківський – фундатор національної вищої медичної школи та медичної науки: до 145-річчя з дня народження. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2002. № 4. С. 86–88.

6. Майстренко О. А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «історія України». К., 2006. 20 с.

7. Рогоза О. М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864–1917 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України. Х., 2002. 13 с.

8. Рубан Н. М. Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «історія України». Донецьк, 2004. 19 с.

9. Голяченко О. М., А. М. Сердюк, О. О. Приходський. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. К.: П.П. "Вігай", 1993. Ч. 1. 273 с.

10. Товкун Л. П. Академік О. В. Корчак-Чепурківський : наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр. : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «історія науки і техніки». Переяслав-Хмельницький, 2010. 266 с.

11. Вороненко Ю. В., Москаленко В. Ф. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. Тернопіль : Укрмедкнига, 2000. 256 с.

12. Ціборовський О. М. На варті здоров'я : історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні : монографія. К. : Факт, 2010. 430 с.

References:

1. Verkhovtseva, I. H. (2004). Diialnist zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1911–1920 rr.) [Activity of zemstvos of Right-bank Ukraine (1911–1920)] *Extended abstract of candidate's thesis*. Cherkasy [in Ukrainian].

2. Kotsur, N. I. (2011). Stanovlennia i rozvytok hihienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epokhy i sotsialni potriasinnia (druha polovyna XIX– 20-i rr. XX stolittia): monohrafiia [Formation and development of hygienic science in Ukraine: the way through the ages and social upheavals (second half of the nineteenth and twentieth centuries of the twentieth century): a monograph]. Korsun-Shevchenkivskiy [in Ukrainian].

3. Levchenko, I. M. (2018). Pryrodnychi ta medychni tovarystva na terenakh Ukrainy v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st.: naukovi, prosvitnytski ta svitohliadni zasady diialnosti [Natural and medical societies on the walks of life of Ukraine in the second part XIX-beginning XX century: scientific, elucidative and world view principles of activity]. *Doctor's thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].

4. Samoilenko, N. I. (2012). Naukovi tovarystva likariv na tereni Ukrainy (dr. pol. XIX – poch. XX st.) [Scientific societies of doctors are on the walk of life of Ukraine (dr. pol. XIX – beginning XX century)]. *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].

5. Hanitkevych, Ya. V., & Holiachenko, O. M. (2002). Ovksentii Korchak-Chepurkivskiy – fundator natsionalnoi vyshchoi medychnoi shkoly ta medychnoi nauky: do 145-richchia z dnia narodzhennia [Ovksenti Korchak-Chepurkivsky: Founder of National High Medical School and Medical Sciences]. *Visn. sotsial. hihieny ta orhanizatsii okhorony zdorov'ia Ukrainy - Journal of Social Hygiene and Health Care in Ukraine*, 4. 86–88 [in Ukrainian].

6. Maistrenko, O. A. (2006). Rol Khersonskoho zemstva v medychnomu obsluhovuvanni naselennia u 1865–1917 rr. [A role of the Kherson zemstvo is in medical service of population in 1865–1917]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Rohoza, O. M. (2002). Diialnist zemstv Ukrainy po stvorenniu i rozvytku systemy okhorony narodnoho zdorovia (1864–1917 rr.) [Activities of the Zemstvos of Ukraine on the establishment and development of a system of protection of public health (1864-1917 gg.)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Ruban, N. M. (2004). Rozvytok zemskoi medytsyny v Ukraini (1865–1914 rr.) [Development of zemskoy medicine is in Ukraine (1865–1914 ss.)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
9. Holiachenko, O. M., Serdiuk, A. M. & Prykhodskyyi, O. O. (1997). *Sotsialna medytsyna, orhanizatsiia ta ekonomika okhorony zdorovia* [Social medicine and organization of health protection]. Kyiv: P.P. "Vihai" [in Ukrainian].
10. Tovkun, L. P. (2010). Akademik O. V. Korchak-Chepurkivskyyi : naukova, orhanizatsiina robota ta pedahohichna diialnist u 1883–1947 rr. [Academician O. V. Korchak-Chepurkivskyyi: scientific, organizational work and pedagogical activity in 1883–1947]. *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnyskyyi [in Ukrainian].
11. Voronenko, Yu. V. (Eds.), & Moskalenko, V. F. (2000). *Sotsialna medytsyna ta orhanizatsiia okhorony zdorovia* [Social medicine and organization of health protection. Ternopil: Ukrmedknyha [in Ukrainian].
12. Tsiborovskyyi, O. M. (2010). Na varti zdorov'ia : istoriia stanovlennia sotsialnoi medytsyny i okhorony hromadskoho zdorov'ia v Ukraini : monohrafiia [Heathcare: History of Social Medicine and Healthcare Issues in Ukraine: monograph]. Kyiv : Fakt [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Освіта/Педагогіка»

UDC 373.2.014.6:[342.733:303.7]"364"](045)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-28-40](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-28-40)

Butenko Olha Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 26, Uman, 20300, tel.: (063) 178-61-09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

WAYS TO ENSURE QUALITY PRESCHOOL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW (ANALYSIS OF LEGAL ACTS)

Abstract. The article highlights the regulatory documents governing the activities of preschool education institutions in providing quality educational services under martial law. It is proved that national education requires further active development. Despite the conditions in which our country is currently experiencing, the priority direction of the state educational policy in Ukraine remains the provision of quality educational services, starting with preschool education, and bringing it in line with international standards, as well as creating a safe, comfortable environment for participants in the educational process.

Currently, given the legal regime of martial law, the Ministry of Education and Science of Ukraine has developed a number of documents to support preschool education institutions. These documents contain useful recommendations for organizing activities for the comprehensive development and upbringing of children of early and preschool age, their psychological stability in the conditions of remote and mixed formats of the educational process.

An important indicator of the quality of the educational process in preschool education is the creation of a modern universal design that makes it accessible, safe, developmental, and focused on the personal development of the child to realize his or her individual educational trajectory.

In the new social conditions of martial law, the educational environment should be not only safe, but also informative, interesting, and meaningful; stimulate the cognitive, emotional, value, and activity-behavioral development of children.

It is found that for high-quality and effective work planning, it is necessary to first analyze the educational activities of the institution, taking into account the

factors that ensure the quality of the educational process; to highlight its strengths that meet current global trends; to highlight weaknesses and risks; to determine the resource potential and prospects for further development. The teacher remains the central figure ensuring the quality of education in preschool institutions.

It is emphasized that in today's conditions, the organization of the educational process should take into account the security situation through full-time, distance or mixed forms of work.

Keywords: quality of education, quality assurance of education, preschool education institution, quality educational services, indicators of quality of education.

Бутенко Ольга Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 26, м. Умань, 20300, тел.: (063) 178-61-09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ)

Анотація. У статті висвітлено нормативно-правові документи, що регламентують діяльність закладів дошкільної освіти щодо надання якісних освітніх послуг в умовах воєнного стану. Доведено, що вітчизняна освіта потребує подальшого активного розвитку. Не зважаючи на умови, в яких нині перебуває наша країна, пріоритетним напрямком державної освітньої політики в Україні залишається надання якісних освітніх послуг, починаючи з дошкільної ланки, та приведення її до відповідності міжнародним стандартам, а також створення безпечного, комфортного середовища для усіх учасників освітнього процесу.

Наразі, з урахуванням дії правового режиму воєнного стану, на підтримку закладів дошкільної освіти, Міністерством освіти і науки України розроблено низку документів щодо їхнього функціонування. Ці документи містить корисні посилання щодо організації діяльності з всебічного розвитку і виховання дітей раннього та дошкільного віку, їхньої психологічної стабільності в умовах дистанційного та змішаного формату освітнього процесу.

Важливим показником якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти є створення сучасного універсального дизайну, що робить його доступним, безпечним, розвивальним, орієнтованим на особистісний розвиток дитини задля реалізації її індивідуальної освітньої траєкторії.

В нових соціальних умовах воєнного стану, освітнє середовище має бути не лише безпечним, а й інформативним, цікавим, змістовним; стимулювати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей.

З'ясовано, що для якісного та дієвого планування роботи варто спочатку проаналізувати освітню діяльність закладу з урахуванням чинників, які забезпечують якість освітнього процесу; виокремити її сильні сторони, що відповідають сучасним світовим тенденціям; висвітлити слабкі сторони та ризики; визначити ресурсний потенціал і перспективи подальшого розвитку. Центральною фігурою, що забезпечує якість освіти в дошкільному закладі, залишається педагог.

Наголошується, що в умовах сьогодення організація освітнього процесу повинна відбуватися з урахуванням безпекової ситуації за допомогою очної, дистанційної або змішаної форми роботи.

Ключові слова: якість освіти, забезпечення якості освіти, заклад дошкільної освіти, якісні освітні послуги, показники якості освіти.

Problem statement. National education needs further active development. Despite the current conditions in our country, the priority direction of the state educational policy in Ukraine remains the provision of quality educational services, starting with preschool, and bringing it in line with international standards, as well as creating a safe, comfortable environment for all participants in the educational process.

Analysis of recent research and publications. Various problems of education and ways to solve them are covered in their works by A. Aleksyuk, V. Andrushchenko, Y. Babansky, I. Bekh, V. Bobrytska, L. Vovk, N. Demianenko, A. Kapska, V. Kremen, V. Luovyi, N. Nichkalo, V. Ognevyuk, O. Pekhoda, V. Kremen, V. Luhovyi, N. Nychkalo, D. Nikolenko, V. Ogneviuk, O. Oleksiuk, O. Pekhota, O. Savchenko, M. Semenoh, V. Semychenko, R. Skulskyi, H. Tarasenko, M. Yarmachenko, and others. A significant contribution to the development of national education, ensuring its quality is the research of scientists of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (O. Avramenko, O. Bezlyudnyi, O. Bialyk, M. Gagarin, L. Ishchenko, I. Kalynovska, L. Karnaukh, O. Kobernyk, T. Kochubey, O. Kravchenko, N. Kravchuk, V. Kushnir, O. Melnikova, I. Pidlypnyak, O. Popychenko, O. Riaboshapka, A. Slatvinska, N. Trofaila, S. Tsymbal-Slatvinska, L. Chernichenko, and others).

The purpose of the article is to highlight the regulatory and legal documents governing the activities of preschool education institutions in providing quality educational services under martial law.

Summary of the main material. The main documents that guide preschool education institutions of all types and forms of ownership in their activities are the

Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On Education”, the Law of Ukraine “On Preschool Education”, the Law of Ukraine “On Childhood Protection”, the Basic Component of Preschool Education in Ukraine (new edition), the Methodological Recommendations for the updated Basic Component of Preschool Education and other legislative and by-laws, decisions (orders) of the founder or his authorized body (official) and their own constituent documents [1].

At present, taking into account the legal regime of martial law, the Ministry of Education and Science of Ukraine has developed a number of documents on their activities to support preschool education institutions. (Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations under Martial Law”, Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Enrollment of Children from Among Internally Displaced Persons in Preschool Education Institutions”, Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Preserving the Network of Preschool Education Institutions and Protection of the Rights of Their Employees”, etc. [1].

Another important document is the “Recommendations for employees of preschool education institutions for the period of martial law in Ukraine”. The document pays considerable attention to partnerships and establishing close communication between all participants in the educational process - educational institutions, parents, local education authorities, executive authorities, representatives of the State Emergency Service of Ukraine and the National Police. According to the authors of the recommendations, such integration, through each partner's awareness of their responsibility for the results of cooperation, will help achieve positive results in quickly resolving the most pressing issues, including improving the quality of educational services. In addition to the plan and algorithm of actions under martial law, the document contains useful references on the organization of activities for the comprehensive development and upbringing of children of early and preschool age, their psychological stability in the conditions of remote and mixed formats of the educational process [2].

In order to create safe conditions for all participants in the educational process during martial law, the State Emergency Service of Ukraine has developed recommendations “On the Organization of Shelter for Employees and Children in Educational Institutions”. According to the recommendations, in the new social conditions of martial law, the educational environment should not only be safe, but also informative, interesting, and meaningful; it should stimulate the cognitive, emotional, value, and activity-behavioral development of children. The interior space of shelters should be comfortable and contain all the necessary equipment for organizing the educational process. If possible, it is recommended to divide the shelter into cells - a creative center, a reading center, a play center, etc. To distract preschoolers from worries and fears and to reduce anxiety, it is recommended to

engage children in various activities using modern digital technologies, games (didactic, board and print), various types of theater, checkers, chess; to involve children in drawing and making crafts from paper, natural materials, etc. [1].

An important component of the educational process in shelters should be psychological support for children in order to minimize and prevent the occurrence of post-traumatic stress disorder during their stay. The realities of today require a teacher to have basic self-help skills, overcome anxiety, stress and panic attacks in children; the ability to switch the child's attention to positive aspects, interest him or her, find ways to raise his or her mood; knowledge of basic ways to relieve nervous tension in a child [2].

One of the leading activities of preschool education institutions is the formation of social and civic competence of preschool children. The recommendations emphasize the importance of consolidating the efforts of teachers and parents to strengthen the national identity of children as the basis for patriotism education; promoting the formation of a positive image of their country in children; establishing an active position of a citizen of their country; fostering a value-based attitude towards their family as part of their people, its history, traditions, and culture. It is recommended to enrich the content of modern patriotic education of preschoolers with the categories of personal and national dignity, the reality of perception of social modern life - entering which is an indispensable condition for the socialization of the child, life experience that becomes the property of the individual and actualizes the state of constant readiness for safety, mercy and life support practices, which, in general, characterizes the humanistic behavior of the child [2].

Regarding the quality organization of the educational process with preschool children, the recommendations state that, taking into account the results of the main stage of the field study of the quality of the educational process in preschool education institutions according to the ECERS-3 methodology, for high-quality and effective work planning, it is advisable to first analyze the educational activities of the institution, taking into account the factors that ensure the quality of the educational process; to identify its strengths that meet current global trends; to identify weaknesses and risks; to determine the resource potential [2].

The document states that an important indicator of the quality of the educational process in preschool education is the creation of a modern universal design that makes it accessible, safe, developmental, and focused on the personal development of the child to realize his or her individual educational trajectory. In this aspect, variable models of organizing the educational process with the use of modern technologies, educational programs, services, and subject and game equipment are gaining priority. Considerable attention is also paid to the design of the environment. In particular, it is noted that it is extremely important that age

groups have enough space to organize various activities and free play. One of the conditions that affects the quality of education is the zoning of group space into noisy and quiet zones, and the arrangement of interest groups in it [2].

The document identifies visual design of the space, including children's photographs, artwork, materials that correspond to the theme of the day/week, individual interests, etc. as another important part of the educational process of preschool education. According to the authors of the document, the use of the proposed materials will help to motivate children to study the topic of the day/week, enrich their vocabulary, consolidate the knowledge and skills gained during activities, and develop children's creativity. For this purpose, it is recommended to use the practical developments of teachers on the arrangement of the "Talking Wall", the "Miracle Hands" location, where children's works on the following topics are presented: "Circle of Friends", 'Family', etc.

Considerable attention is also paid to children's speech as an undeniably important component for the development of their cognitive processes, consciousness, the formation of a general picture of the world, the ability to regulate behavior and activities. It is recommended to take into account the global practice of evaluating speech and literacy of preschoolers, which defines the following parameters: helping children to expand their vocabulary, encouraging children to speak, using books by staff in working with children, encouraging children to use books and familiarization with printed text. At the same time, it is emphasized that the specified parameters related to the book are more productive for the expected results of speech development, as they directly act as a condition for cognitive, research activities, and the development of children's self-awareness. acting role-playing and theatrical games. By changing the emphasis on the issue of mastering literacy as a process of reading and writing to the process of encouraging children to use books, the document states, the unreasonable demands of parents on educators regarding teaching children to read and write are removed and this task is directed to primary school, thereby demonstrating consideration of the age characteristics of children and preserving the potential of psychological resources for more age-appropriate tasks [2].

In the recommendations, attention is also drawn to educational work on the setting of pedagogical workers for self-education and self-development with the aim of improving the quality of the educational process through the improvement of personal speech development, mastering modern technologies of using books and processing a literary work in the educational process, through additional training of teachers in the peculiarities of speech work with children, especially those with special educational needs [2].

In addition, it is recommended to take into account the domestic practice of classifying various types of activities inherent in the period of preschool childhood.

These are motor, game, communicative, health-preserving, speech, artistic and creative (drawing, sculpting, appliqué, construction, singing, dancing, playing musical instruments), cognitive-research, economic and household activities. This practice of organizing types of activities takes into account the age characteristics of children and demonstrates educational tasks, forms systematic professional knowledge of teachers regarding the support and development of creative, independent, qualitatively new characteristics in children [2].

An important place in the recommendations is given to play as the leading activity of preschool children. It is noted that it is during the game that children quickly acquire knowledge and ideas about the surrounding world in an accessible form, learn to use them in practice and demonstrate their independence. Game competence is the child's ability to free, emotionally saturated, spontaneous activity on his own initiative, in which the possibility of applying existing and mastering new knowledge and personal development is realized through the child's desire to participate in the life of adults by realizing interests in games and role-playing actions in a generalized form [2].

The document provides a detailed classification of games. In particular, it is stated that the basis of the modern classification of games, developed by domestic didacts, is based on such a criterion as the degree of activity and freedom of the child in the organization of game activities. The first group of games: amateur free games (experimental, plot-reflective, plot-role, directorial, theatrical games). The second group: games organized at the initiative of adults for the purpose of learning (plot-didactic, didactic (verbal, with toys, desktop-printed), mobile, constructive-building) or for the purpose of organizing leisure time (intellectual, carnival, ritual, dramatization, round dances, relay games) [2].

Pedagogical workers must create conditions for the child's full participation in all types of games (both independent and adult-initiated), which will ensure the "launch" of the mechanisms of free independent creative play, during which the child's independence, initiative, creativity, freedom of choice and life values flourish. During a creative game, an adult should talk with children, join the game through secondary roles without taking on a leading role, discuss roles, encourage new storylines, based on recently received impressions from excursions, meeting people from different professions, etc. [2].

In order for children to master elementary mathematical concepts, it is recommended to gradually introduce elements of printed texts and numbers into role-playing games: in discussing price tags on the menu, when entering a cafe or buying products in a supermarket, measuring a cut of fabric by a tailor for sewing doll clothes. It is advisable to integrate game activity with all other types, in particular, research. It is advisable to motivate children to use auxiliary materials independently during free play or group classes.

In addition, it is recommended to carry out positive interaction with children during free play, which involves the absence of excessive initiative, guardianship (do not play for children, do not create a play space instead of them), be ready not only to accept children in their activities, but also to respond to their game offer, create a safe process of partnership, support of interests and game actions, give timely cues and questions that help children orientate and direct their actions.

The document emphasizes that most of the time the implementation of the educational process should be individualized and consist in the educator providing the child with an individual zone of creative development, which allows him to create educational products at each stage, relying on his individual qualities and abilities. During periods of free play, children need to be provided with free access to a large number of materials, toys and equipment that they can use at their own discretion [2].

It is also necessary to pay more attention during the day to individual forms of children's interaction, to stimulate and motivate children's communication with each other, to help them express themselves and comment on their activities, to develop mental skills and initiatives.

The authors of the recommendations summarize that the characteristics of various types of activities of preschool children, which are traditional for Ukrainian preschool and reflected in the requirements of the Standard, are productive with proven effectiveness. They are aimed at achieving educational results (competencies) taking into account the age characteristics of preschoolers, ensuring the continuity of education throughout life and implementing the principle of continuity between preschool education and the New Ukrainian School. All recommendations and conclusions on the issues of educational and cognitive activities are reduced to the integration of various types of activities and changes in the forms of organization of children in small subgroups and individually [2].

According to the recommendations, the teacher remains the central figure that ensures the quality of education in a preschool institution. Professional training of pedagogical workers to work with preschool children involves not only the formation of relevant knowledge, but, most importantly, the formation of personal qualities that demonstrate the plasticity and mobility of professional actions, the ability to increase the variety of question options that ensure children's activity. It is important to form new skills and values in the teachers of preschool education institutions, which will relate to the transition from frontal forms of work of pedagogical workers with children to the possibility of free choice of activities by children, the involvement of specialists in children's activities in group centers or on playgrounds for a calm and relaxed flow of children's lives. As a result, – the efforts of pedagogical workers should be directed to the formation of relevant professional competencies, which are approved in professional standards, and determine the

requirements for increasing the level of training of specialists for the educational sector "Preschool education" in higher education institutions for training and improving the qualifications of pedagogical workers through enrichment experience in organizing various types of educational and cognitive activities with children in small groups and individually. They demonstrate the formation of teachers' personal mobility, efficiency, creativity in choosing forms and methods of work depending on situational educational tasks [2].

Considerable attention in the recommendations is paid to the use of remote form of educational activity. It is emphasized that in today's conditions, the organization of the educational process should take place taking into account the security situation with the help of face-to-face, remote or mixed forms of work.

In the process of organizing educational activities in a distance format, special attention should be paid to the following aspects: organization of training of pedagogical workers regarding remote work with children and providing them with methodical support; providing teachers with the necessary equipment and access to the Internet; organization of psychological and pedagogical support and support for all participants in the educational process; systematic organization of the educational process with children of early and preschool age.

According to the document, it is desirable to use synchronous and asynchronous training. Synchronous training is a process when an online class takes place, and asynchronous - when the teacher records a video class or records, for example, a motivational video and gives it to parents for independent study by children. If the child cannot process the given material independently, the parents work it together with the child. In the conditions of the introduction of a remote form of organization of the educational process, parents should become partners of pedagogical workers. That is, the first work should be done with them, and then with their children [2].

Special attention should be paid to the organization of distance education of children with special educational needs. It is recommended to make a transition from a direct model of providing educational services to a coaching model: the educator mainly consults the parents of a child with special educational needs on how to develop him, how to properly calm him down, how to deal with aggression or tantrums, etc. The teacher does not have direct contact with the child with special educational needs, but can continue his development and education through the parents.

It is recommended to use the materials posted on the website of the Ministry of Education and Science of Ukraine: the section "Modern preschool under the wings of protection"; preschool development platform "NUMO"; advice on providing psychological first aid to people who have experienced a crisis event; advice from UNICEF experts "How to support children in stressful situations";

informative comic for children "Advice from the defender of Ukraine"; textbook for preschool children "My country - Ukraine" on national and patriotic education.

Another aspect touched by the recommendations is the certification of teaching staff (Standard provision on the certification of teaching staff, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 6, 2010 No. 930 [3]). According to the first part of Article 30 of the Law of Ukraine "On Preschool Education" [4], a pedagogical employee of a preschool education institution is a person with high moral qualities, who has a higher pedagogical education in the relevant specialty and/or professional qualification of a pedagogical employee, ensures effectiveness and the quality of work, as well as the physical and mental state of which allows the performance of professional duties. Attention is drawn to the fact that the administration of a preschool education institution should be interested in improving the professional skills of pedagogical workers and their successful passing of certification [3].

The authors of the recommendations did not ignore the issue of the activity of centers for the professional development of pedagogical workers. Thus, the document states that the main task of the centers of professional development of pedagogical workers is primarily to promote professional development, psychological support and counseling of pedagogical workers. Centers for the professional development of pedagogical workers are recommended to systematically carry out informational and explanatory work, provide consulting assistance, support for planning and developing the trajectory of professional development of pedagogical workers, provide them with organizational and methodological services in matters of introducing leading technologies into the educational process, developing documents for preschool education institutions, the use of innovative approaches in educational activities [2].

Another important area considered in the recommendations is work with parents. It is noted that establishing communication with all participants of the educational process is one of the institution's priority tasks during the legal regime of martial law. Taking into account the age characteristics of preschool children, the key prerequisite for establishing an effective and efficient educational process is partnership interaction between parents and the teaching staff [2].

With the help of the site, a preschool education institution can organize the interaction of all participants in the educational process, create a virtual library, a kind of bank of educational resources, constantly update and replenish the information content of the site, use online education resources, ensure the involvement of temporarily displaced children and their families in various preschool programs of education [2].

Since the form of organization of the educational process in a preschool education institution depends on the security situation in each region,

communication should be carried out taking into account the location of children (at home, in a bomb shelter, in conditions of external or internal migration, in a preschool education institution, with parents, educators, guardians, volunteers etc.) and focus on the performance of various tasks, such as: informing families evacuated from dangerous areas and who can join the educational process at the place of temporary residence; providing information on the possibility of using private educational platforms with free access to educational services in order to involve children in the educational process; facilitating the temporary involvement of children in the educational process in a preschool education institution in foreign countries during the period of hostilities, organizing individual consultations with specialists (practical psychologists, psychotherapists, medical workers, lawyers, etc.); psychological support of children and their parents in a state of crisis (under evacuation conditions, during stay in bomb shelters, in medical facilities, shelters, during border crossing, etc.) [2].

In order to ensure the effectiveness of communication with parents, educators and everyone involved in the educational process, it is recommended to choose the optimal communication channels for each specific task. In difficult conditions, online communication services and tools can be useful, namely: placement on the website of a preschool education institution of recommendations for parents on working with children, according to their age; creation of communities with parents, educators, psychologists, etc. in social networks Viber, Telegram, WhatsApp and using electronic platforms Zoom, GoogleMeet, GoogleClassroom, Microsoft Teams for the purpose of providing informational, educational and psychological-pedagogical services, etc. [2].

Conclusions. Currently, taking into account the situation in the country, on the initiative of the chairman of the subcommittee on early development and preschool education, a draft law [5] designed to fundamentally reform preschool education has been registered in the Verkhovna Rada of Ukraine. The initiator believes that positive innovations will affect both children, their parents, teaching staff, and preschool education in general.

First of all, it is expected to improve the safety of children due to the introduction of groups with different forms of education, including distance education, in preschool institutions. In this case, parents will be able to independently choose the format of education for their child. Also, the changes will affect the group selection system. As the initiators of the reform explain, the maximum reduction in the number of groups will make it possible to take into account all the needs and interests of children. And in order to better understand what the child is interested in at this age, how to properly develop it, etc., centers for pedagogical and psychological support of parents should be established.

As a positive thing, it is also worth noting that teachers will have a shorter working time and an adequate workload. In addition, the draft law promises preschool teachers "full academic freedom" – the right to independently choose an educational program, that is, to use existing ones, create their own, or participate in their creation. Institutions must obtain permission to independently determine the structure and duration of the educational process, form a list of additional services, etc. Full financial and personnel independence is assumed, as well as financial state guarantees (in particular, the principle of "money follows the child").

Currently, it is not known when exactly the reform is planned and when the preschool itself will be able to feel the changes. It remains to be hoped that the announced innovations will become the basis for a new quality of preschool education.

References:

1. Butenko O. H. *Diyal'nist' zakladiv doshkil'noyi osvity v umovakh voyennoho stanu v Ukraini* [Activities of preschool education institutions under martial law in Ukraine]. *Psikhologo-pedahohichnyy suprovod osobystisnoho rozvytku dytyny doshkil'noho viku v umovakh kryzovykh yavlyshch suspil'stva : kolektyvna monohrafiya* / [O. H. Butenko, N. P. Kravchuk, O. O. Avramenko [ta in.] ; MON Ukrainy, Umans'ky derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. Uman' : Vizavi, 2022. S. 7–27.

2. *Metodychni rekomendatsiyi shchodo zdiysnennya osvity diyal'nosti z pytan' doshkil'noyi osvity na period diyi pravovoho rezhymu voyennoho stanu (dlya zasnovnykiv zakladiv, naukovopedahohichnykh pratsivnykiv IPPO, dyrektoriv ta pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv doshkil'noyi osvity)* [Methodological recommendations for the implementation of educational activities in the field of preschool education during the period of the legal regime of martial law (for founders of institutions, scientific and pedagogical workers, directors and pedagogical workers of preschool education institutions)]. *Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. № 1/3845-22. 02 kvitnya 2022 r. Dodatok 1.* URL: <http://surl.li/gvqxqo>

3. *Typove polozhennya pro atestatsiyu pedahohichnykh pratsivnykiv (zi zminamy, zatverdzenyimi Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 08.08.2013 № 1135)* [Standard provision on certification of teaching staff (with changes approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 08.08.2013 No. 1135)]. URL: <http://surl.li/leaysw>

4. *Zakon Ukrainy «Pro doshkil'nu osvitu»* [Law of Ukraine "On preschool education"]. (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 49, st. 259). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

5. *Informatsiya pro zasidannya Komitetu z pytan' osvity, nauky ta innovatsiy 17 serpnia 2022 roku* [Information on the meeting of the Committee on Education, Science and Innovation on August 17, 2022]. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75901.html

Література:

1. Бутенко О. Г. *Діяльність закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану в Україні. Психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку дитини дошкільного віку в умовах кризових явищ суспільства : колективна монографія* / [О. Г. Бутенко, Н. П. Кравчук, О. О. Авраменко [та ін.] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2022. С. 7–27.

2. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану (для засновників закладів, науково-педагогічних працівників ІППО, директорів та педагогічних працівників закладів дошкільної освіти). Лист Міністерства освіти і науки України. № 1/3845-22. 02 квітня 2022 р. Додаток 1. URL: <http://surl.li/gvqxqo>

3. Типове положення про атестацію педагогічних працівників (зі змінами, затвердженими Наказом Міністерства освіти і науки України 08.08.2013 № 1135) URL: <http://surl.li/leaysw>

4. Закон України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст. 259). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

5. Інформація про засідання Комітету з питань освіти, науки та інновацій 17 серпня 2022 року. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75901.html

UDC 37.015.3

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-41-55](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-41-55)

Movmyga Nataliia Yevhenivna PhD of Psychology, Associate professor, Department of Occupational and Environmental Safety, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», St. Kyrpychova, 2, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 39-306-39, <https://orcid.org/0000-0002-7207-8558>

Polezhaieva Olena Viktorivna Senior Lecturer, Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation, S. Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ave. Nauki 9a, Kharkiv, 61165, tel: (067) 771-81-42, <https://orcid.org/0000-0002-3178-6339>

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS AS A FACTOR OF READINESS FOR PROFESSIONAL RISKS

Abstract. This article discusses the relevance and necessity of improving the process of professional training of future specialist from the point of view of communicative approach as a prevention of professional risks. The authors of the article indicate that the communicative competence of specialists making decisions in a state of production situations tension that provoke professional risks acts as an adaptation mechanism to extreme situations in professional activity. The article notes that the safety of life and professional environment today is an urgent problem for various areas of scientific knowledge, including professional pedagogy. In this regard, the need to clarify the aspects of professional training of students based on the principle of humanization has emerged. So, the problem of professional risk can be described not only by technological characteristics of dangerous professions or situations, but also by moral and ethical qualification characteristics of the profession and professional self-awareness of a specialist. Technical training of future specialists cannot fully contribute to successful activity in extraordinary situations. Readiness for communicative interaction is necessary to overcome communication barriers that cause professional risks. Communicative skills as core ones are the most spontaneous and uncontrollable in professional activity. The level of professional communication skills formation is a condition under which professional communication can be carried out effectively. The authors of the article proved that the basis of preparation for risks is not only the knowledge of activity standards and its tools but also such psychological and pedagogical factors as: professional culture, self-organization and communicative interaction. With the help of the conducted research, the authors of the article highlight that the starting point

in creating conditions for overcoming communication barriers in a situation of professional tension is a communicative approach, the content of which is represented by the skills of effective communication and possession of the communicative competence basics.

Keywords: professional training, communicative competence, communication skills, professional activity, professional risks.

Мовмига Наталія Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, тел.: (095) 39-306-39, <https://orcid.org/0000-0002-7207-8558>

Полежаєва Олена Вікторівна ст. викладач кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, пр. Науки, 9а, м. Харків, 61165, тел.: (067) 771-81-42, <http://orcid.org/0000-0002-3178-6339>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЯК ФАКТОР ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНИХ РИЗИКІВ

Анотація. У даній статті розглядається актуальність та необхідність удосконалення процесу професійної підготовки майбутніх фахівців з погляду комунікативного підходу як профілактики професійних ризиків. Авторами статті визначено, що адаптаційним механізмом до екстремальних та небезпечних ситуацій в професійній діяльності може виступати комунікативна компетентність спеціалістів, які приймають рішення у стані напруженості виробничих ситуацій, що провокують професійні ризики. У статті зазначено, що безпека життєдіяльності та професійного середовища на сьогодні є актуальною проблемою для різних галузей наукового знання, зокрема й для професійної педагогіки. У зв'язку з цим окреслюється потреба в з'ясуванні аспектів професійної підготовки студентів на основі принципу гуманізації. З позиції професійної педагогіки - це виявлення особистісного потенціалу майбутнього професіонала. А проблема професійного ризику може бути описана не тільки технологічними характеристиками небезпечних професій або ситуацій, а й морально-етичними кваліфікаційними характеристиками професії та професійною самосвідомістю фахівця. Технічна підготовка майбутніх фахівців не може повністю сприяти успішній діяльності в небезпечних ситуаціях: необхідна готовність до комунікативної взаємодії для подолання бар'єрів комунікації, що спричиняють професійні ризики.

Комуникативні вміння, як стрижневі, є найбільш стихійними та некерованими у професійній діяльності. Рівень сформованості професійних комуникативних навичок виступає умовою, за якої може ефективно здійснюватися професійна комунікація. Авторами статті доведено, що основу підготовки до ризиків становлять не лише знання нормативів діяльності та її інструментів, а й психолого-педагогічні чинники: професійна культура, самоорганізація, комуникативна взаємодія. Проведеним дослідженням автори статті підкреслюють, що вихідною позицією для створення умов щодо подолання бар'єрів комунікації в ситуаціях професійної напруженості є комуникативний підхід, зміст якого забезпечується удосконаленням навичок ефективної комунікації та володінням основами комуникативної компетентності.

Ключові слова: фахова підготовка, комуникативна компетентність, навички комунікації, професійна діяльність, професійні ризики.

Statement of the problem. Modern trends in the development of society have caused modernization in all spheres of our life, which required a revision of professional duties (functions) of many specialists. The function of making adequate decisions in non-standard situations, which begin to make up a large part of professional activity, becomes common to all professions. Thus, the probability of risk in the course of solving non-standard problems becomes a characteristic of a modern specialist's activity.

There are a number of professions that are risky due to the responsibility for the result of work, responsibility for the health and life of another person. Life safety today is a pressing issue for various areas of scientific knowledge, including professional pedagogy. In this regard, the need to clarify the aspects of professional training of students based on the principle of humanization has emerged. The problem of professional risk can be described not only by the technological characteristics of obviously dangerous professions, but also by the moral and ethical qualification characteristics of professions and the professional self-awareness of a specialist, which in modern science is associated with the professional culture of an individual and the culture of professional communication.

The professional culture of an individual involves the possession of professional knowledge, abilities and skills, among which a significant place belongs to the knowledge of norms and rules of interpersonal interaction, communication skills and abilities, adequate delivery of information, reflection of one's own professional activity. The formation and development of the professional culture of a specialist is associated with the formation of a communicative culture, which reflects not only a perfect language at the verbal and non-verbal levels, but also the ability to communicate, observing moral and ethical norms, taking into account the psychological characteristics of an interlocutor [1].

The culture of professional communication is a complete system that includes external culture, speech culture, feeling culture, behavior culture, and etiquette. Knowledge and observance of the main provisions of professional communication are necessary for becoming a good, highly-qualified specialist [2].

Analysis of recent research and publications. Despite the importance of interpersonal relations, communicative skills are the most spontaneous and uncontrollable in the work of a teacher. The problem of developing various pedagogical skills, including communicative ones, has been studied for several decades in both theory and practice of higher education. But communication skills, among others, are the most significant in pedagogical activity and occupy a leading position, since they are a necessary condition for the development of others.

The orientation of the research of modern scientists is practical. It is aimed to achieve efficiency in professional activities, with a communicative approach being used. The need for humane communicative interaction in the process of education and upbringing is reflected in the scientific works by Sh. Amonashvili, G. Ball, I. Bekh, O. Bodalov, S. Honcharenko, V. Hrynyova, M. Yevtukh, I. Zyazyun, V. Kremen, V. Kudin, V. Lozova, V. Lugovoi, V. Lutaya, O. Savchenko, O. Sukhomlynska, A. Sushchenko and many others.

In foreign studies, this phenomenon is considered in the context of soft skills (by D. Almog, A. Asperin, R. Athayde, H. Chassidim, E. Chell, S. Cranfield, F. Fernandez, A. Fixsen, etc.). The specifics of flexible communication skills formation in the educational space of higher education institutions are reflected in the works of such researchers as J. Andrews, M. Sh. Hamzah, H. Higson, A. Jaffar, M. Nabishah, Ch. Tan, S. Tong, M. S. Velasco, Yu. Davletshina, K. Galatzin, A. Ivonina, O. Chulanova, H. Shaikhutdinova, etc. O. Baldynyuk, O. Bodnar, H. Vasyanovych, N. Lytvynenko, M. Nagirnyak, V. Panchenko, T. Sergienko and other scientists raised the problem of forming communicative skills of future specialists in their works.

The aim of our study is to analyze modern approaches to flexible communication skills and the characteristics of work activities, the effectiveness of which is ensured by a communicative interaction that reduces risk barriers.

Presentation of the main material. Modernization of education system in higher education institutions implies the restructuring of pedagogical technologies from influence to interaction; from a monologue to a dialogue. In higher educational institutions, it entails the development of socially valuable attitudes in the sphere of communication among students and teachers, forcing them to treat each partner as an aim, not as a means, to be interested not only in the result of communication, but also in the process itself. These changes are objectively necessary, since young specialists are poorly acquainted with the structure and laws of interpersonal communication, do not possess the means of interaction (verbal and non-verbal),

unable to apply the knowledge and skills of a communicative nature acquired at the university. The lack of communicative competence is one of the common problems of young specialists.

Currently, there is an increasing interest to the issue of communication and communicative skills both at the level of society and at the stage of professional training. Communicative activity of an individual as the most important manifestation of his/her life and issues of optimizing human communication are constantly the subject of attention and intensive study. Multifaceted study of communication issues by modern scientists has led to the creation of a system of communicative education. Communications are given a decisive role in the development of essential forces of an individual, his/her self-realization, formation of social relations system.

H. Chassidim, D. Almog, M. Shlomo [3] emphasize such psychological characteristics in the context of soft communication skills as acceptance of dynamic circumstances and teamwork effectiveness.

As modern research shows, soft skills of communication are relevant for graduates of various specialties in any country in the world. It is evidenced by the research of European students C. G. Knobbs, D. J. Grayson [4], where the authors note the importance of interpersonal communication and leadership skills for graduates. In particular, the study by B. D. Guillet, A. Pavesi, C. Hsu, K. Weber [5] is aimed to identify areas of study that universities could include in their undergraduate programs to better prepare graduates to realize their leadership abilities. Interviews were conducted with the female executives in the hospitality and tourism industry in Hong Kong. Soft skills included social and professional communication, non-verbal communication, trust building and leadership. The study showed the prevalence of soft skills over hard skills in a modern workplace. This led to the conclusion that both non-verbal communication and trust-building are the critical competencies for graduates applying for top positions.

O. E. Varela [6] defines soft skills as the development of critical thinking and oral communication skills. K. L. Wolfe, W. J. Phillips and A. Asperin [7] describe soft skills as the ability to perceive and understand people's emotions and use this information to guide one's actions.

Ukrainian scientists consider communication skills as a component of the concept of "speech competence", which is defined as the basis of professional competences of specialists in any field and as a determining factor of professional competitiveness in a labor market. During the research, the related categories of speech competence such as speech mastery, speech skills, communicative culture, communicative function, communicative features of speech culture, communicative expediency of speech, communicative qualities of speech, speech communication and others are also analyzed [8].

Communication skills are the skills of an effective communication. They usually include the ease of establishing contact, maintaining a conversation, syntonic communication skills, ability to negotiate, prove one's point of view, insist on one's legal rights [9,10].

The ability to effectively communicate, transfer information and collect feedback is a necessary condition for achieving goals and success in any professional activity. According to the target orientation, professional communications are defined as instructive (effective), motivational and informative, which provide information for decision-making, ensure their implementation and control over execution [11].

It is also noted that communication skills are an important component of the professional communicative competence of future specialists, which ensure the exchange of information and is formed on the basis of speaking. Professional communication skills are the communication skills of specialists in a certain field within the framework of their activities. The level of formation of this type of communication skills is a condition under which professional communication can be productive [12]

Other scientists considering the concept of social-communicative competence, closely associate the concepts of "social competence" and "communicative competence". Social competence means the ability to cooperate, the presence of communication skills, civic and social values, ability to define personal roles in society and overcome problems in various life situations as well as the mobility in various social conditions [13].

It should be noted that the communicative competence is interpreted as:

- a set of knowledge about the language system and its units;
- person's ability to communicate using verbal means in various types of speech activity in accordance with the communicative tasks as well as the ability to formulate, understand and interpret statements.

Scientists include the following as the communicative competence components:

- mastery of communication technologies;
- efforts to understand the problems and peculiarities of counterparties in communication;
- ability to understand non-verbal components: intonations, facial expressions, gestures;
- ability to prevent and resolve conflicts;
- practical skills of public speaking;
- copious vocabulary;
- knowledge of ethics and etiquette;

- ability to empathize;
- active listening skills;
- ability to clearly but not excessively use the means of non-verbal communication;
- competent and stylistically normalized written speech;
- ability to argue opinions;
- developed oral speech [13].

In their works, scientists also use the definition of "communicative abilities" which play an important role in the socialization of an individual, in his psychological development as well as in the acquisition of the necessary forms of social behavior. Communicative abilities are divided into two groups: mastery of contact and communication techniques and the ability to use personal communicative properties in communication [14].

Communicative skills are also considered as the implementation of mediated and direct interaction, the ability to competently and correctly explain one's opinion and adequately perceive the information that a partner transmits in the process of communication. The development of communication skills is determined by personal growth not only in the field of intelligence but also in the field of personal characteristics that are of particular importance for any professional activity [15].

Also, the concept of "communicative skills" is defined as an integrative property of an individual which is developed on the basis of previously acquired knowledge and skills and is manifested in the ability to carry out communicative activities in new conditions [16].

The authors emphasize that they consider communicative abilities to be of a higher order than communicative skills, since it is the communicative abilities that are the final stage of skill formation.

Thus, we can conclude that modern authors consider the following flexible communication skills that are necessary for graduates to find employment: ability to social interaction, including modern information technologies; ability to work and interact effectively in conditions of uncertainty; ability to realize one's goals and objectives, despite external influences of the environment and society – that is professionalism; high level of verbal and non-verbal communication skills development; reliability; ability to think tactically and strategically; high degree of creativity development; self-confidence; time management skills, high level of self-regulation; desire for self-education; ability to take responsibility for one's actions and life in general.

Scientists also introduced the concept of communicative culture of future specialists as a complex, integral, dynamic formation, a conscious property of an individual, based on his character traits, personal qualities, communicative and organizational abilities, formed on the basis of acquired knowledge and skills,

manifested in the ability to perform communicative activities under different conditions, expresses an individual's readiness for flexible tactful interaction with others, for reflexive activity, for designing communicative skills and applying them in a new situation [17].

Professional communication is one of the universal realities of human existence, a specific type and a necessary condition for his activity. Professional communication is considered as a creative, controlled process of mutual exchange of messages, organization of mutual understanding, achievement of optimal interaction, mutual recognition in various types of activities of professionally oriented communication participants [18].

In addition, scientists have noted that any educational process contains and is based on a communicative component.

Scientists note that an important component of communicative process in an educational institution is professional and pedagogical communication (direct, indirect, business, personal, interpersonal), which is aimed to transfer knowledge, abilities, skills, create a favorable psychological climate, optimize the educational activities and relations between a teacher and the students. The central link of the functional structure of pedagogical communication is perception. It manifests itself in the form of mutual understanding based on the positive attitude of a teacher and a student towards each other. It is based on the unconditional acceptance of each other as values and an optimistic forecast of development and self-improvement. Its consequence is the emotional comfort of pedagogical process participants. The components of communication related to perception are attraction and empathy. Attraction is a specific emotional relationship that determines the attractiveness of one person to another and on the basis of which an integral and stable feeling of attachment to another person is formed. It is the goal of full-fledged communication. Its occurrence is determined by numerous factors. The research shows that in the pedagogical process, an important factor of attraction is empathy as a special ability of a person to reflect the emotional experiences and inner world of another person. For optimal interaction with students, a teacher must have a high level of empathy [19].

Full-fledged pedagogical communication is not only multifaceted but also functional. It provides the exchange of information and empathy, knowledge of personality and self-affirmation, productive organization of interaction.

E. Vasyutynska notes that the professional training of future specialists becomes more effective if, on the basis of the studied educational material, a student receives some creative tasks that help him master such components of communicative competence as: forecasting and programming of a communicative situation; knowledge and erudition; means of communication (verbal and non-verbal); management of a communication situation; communicative culture (general and national); targeting a social partner; speech competence [12].

According to L. Havrylyak, the researchers include to the complex of communicative knowledge and skills that make up the communicative competence of a specialist, the following: knowledge of norms and rules of communication (business, daily, festive, etc.); a high level of speech development, which allows one to freely transmit and receive information in the process of communication; understanding of non-verbal language of communication; ability to come into contact with other people, taking into account their gender, age, sociocultural and status characteristics; ability to behave appropriately to the situation and use its specifics to achieve one's own communicative goals; ability to influence an interlocutor in such a way as to incline him to his side, to convince him of the strength of his arguments; ability to correctly assess an interlocutor as a person, as a potential competitor or a partner and to choose one's own communication strategy depending on this assessment; the ability to evoke a positive perception of one's own personality in an interlocutor [20].

Professional communication is formed in the conditions of a specific professional activity, and therefore, to some extent, absorbs its features and is an important part of this activity. In professional activities, people try to achieve not only general, but also personally significant goals due to their knowledge and skills.

Communicative competence of an expert presupposes awareness in a certain type of professional activity: a range of issues requiring full awareness; a range of functional responsibilities; a range of issues requiring communication experience; a range of rights and powers. Communicative competence is an external manifestation of one's readiness for a professional interaction.

In the perspective of our research, we should focus our attention on the role of professional communication from the point of view of professional risks.

Professional risk, characterized by a combination of the probability of causing damage and the severity of this damage, is determined by the specifics of a profession, which allows the researchers to identify professional and industrial risks. Professional risk is associated with the profession, but industrial risk is associated with the specifics of a particular production and working conditions. It should be noted that the wide spread occurrence of risks is due to the active use of new technologies, various types of energy, etc. Almost all spheres of our life are permeated with risks.

Thus, from the standpoint of psychophysiology of labour, professional risk is considered in the aspect of occupational diseases and their prevention. From the standpoint of labor safety, it is the identification of risk factors and industrial injuries. From the standpoint of social insurance, it is a reimbursement of expenses for treatment and rehabilitation. From the standpoint of professional pedagogy, it is the identification of the personal potential of a specialist who takes risky actions in order to prevent possible harm to himself, to the object of activity and the professional sphere in general.

Therefore, professional risks are associated with the performance of professional duties. Personal potential should be assessed adequately to the functions of the activity.

Scientists have proven that the basis for preparing for risks is not only knowledge of the standards of activity and its tools, but also such psychological and pedagogical factors as: professional culture, self-organization, communicative interaction.

Some scientists, investigating the importance of developed communication skills for specialists with extreme activity, claim that uncertainty, sudden impact, lack of time to complete tasks, dangerous conditions can lead to certain physical and psychological losses, which is a risk factor for reduced performance, maladaptive changes in psychophysiological condition, threats to life and health, disruption of activity, individual and collective safety. Staying in extreme and non-standard situations requires a number of professionally important abilities and skills that are related to the effective performance of professional tasks and ensuring one's own safety, with assessing and forecasting the situation, assessing risks and threats, with the ability to make adequate, prompt, balanced decisions. All these can significantly increase one's own reliability and efficiency [21].

Professional risks are largely related to stereotypes of functions performance, which ultimately causes personality deformations of specialists that violate ethical principles. In this perspective, scientists have identified subjective factors that make professional communication difficult. These are the presence of occupational deformations of a personality, which have manifestations in professional communication: cruelty and lack of empathy; insincerity; frustration, irritability; low culture of communication and speech; rigidity and lack of flexibility in communication; authoritarianism; being under the influence of stereotypes in communication; presence of barriers in communication, difficulties in perceiving other people. Communication barriers can be the result of the lack of a common language and common understanding of a situation, as well as social, political, religious and other differences that can give a rise to completely different interpretations of the same situations, different worldviews, etc. [22].

Analyzing the process of communication regarding actions in non-standard and emergency situations, in particular in the conditions of a dangerous situation at production facilities, the researchers noted that it is necessary to take into account such features of these situations as unexpectedness, lack of information, delayed reactions, a large number of irritants, loss of control, a threat to vital interests, an increase in mental tension. These features make the process of communication extremely difficult and create obstacles for its progress [23].

No less important is the role of effective communication in the field of occupational safety.

A. Dayankach, an expert on DQS standards for environmental management and occupational safety, emphasizes that any employee should be able to understand occupational health and safety information because in emergency situations, it can save people's lives. ISO 45001 defines the communication requirements that must be met by the occupational health and safety management system. The application of the international standard "Safety and Health at Work" ("Safety and Health at Work" - OHS) is intended to enable enterprises to identify and minimize risks for their employees from health damage, accidents and injuries at an early stage. An organization's internal and external communications play a key role here: "Communication in OHS does not mean discussion, but conveying and understanding clear messages. SGA transmitted information must be factual, plausible, consistent, complete, and reliable." The main requirements for communication are described in the relevant sections: understanding the organization and its context; understanding the needs and expectations of employees and other stakeholders; leadership and commitment; identification of hazards and assessment of risks and opportunities; action planning; emergency preparedness and response; conformity assessment; incident, non-conformity and corrective actions [24].

In this perspective, we should note that safety management is carried out at all levels of an enterprise and is considered from the standpoint of ensuring effective management and social responsibility. Therefore, the use of the latest approaches of management in the field of occupational health and safety is based on the analysis of the principles, methods, functions of management theory, safety theory, preservation of life and health of personnel, as well as on the humanistic principles of the importance of an employee's personality, the level and quality of life, well-being and improvement of the production environment, in particular from the point of view of the communicative approach. Its result depends on the clarity, consistency and objectivity of the interaction of participants. The uncertainty of labour processes participants behaviour is the starting point for problematic and dangerous situations, which in some cases cause incidents and accidents.

Thus, we must admit that the effective communication skills of a specialist acquired in the process of professional training consist of the possession of communication techniques, influence, conflict resolution, effective speech skills, which a person consciously uses when performing professional tasks, solving problems, in particular, in conditions of uncertain or non-standard situations. Communicative qualities are professionally important qualities, such personality traits of a specialist as: sociability, openness, empathy, emotional stability, culture of behavior and communication, presence of an adequate image.

In addition, professional tolerance becomes an important feature of an employee's behaviour, which is expressed by methods of interaction in conflict situations, means of solving professional problems in extraordinary situations. Self-

control and emotional stability reduce the threshold of professional risk, when tolerance as a value of professional activity becomes a tool for risk removal. Also, professional risks are largely associated with stereotypes of duties performance, which ultimately causes personality deformation of specialists who violate ethical principles.

Conclusions. Thus, analyzing the results of our research, we can conclude that the human factor can also be the cause of errors made by specialists. Professional communication affects the outcome of an extraordinary situation that causes a state of emotional tension, which provokes the likelihood of errors and risks. Each type of professional activity is regulated by certain norms, while the personal potential of a specialist can harmonize with them or resist them. The corresponding readiness for communicative interaction will contribute to the resolution of this contradiction. Training of future specialists cannot fully contribute to successful activity in extraordinary situations. Readiness for communicative interaction is necessary to overcome communication barriers that can cause risks. The starting point in creating conditions for overcoming communication barriers in a situation of professional tension is a communicative approach, the content of which is represented by the skills of effective communication and possession of the basics of communicative competence.

References:

1. Krivenko V.V. (2024). Komunikatsiya: ponyattya, sutnist, zmist [Communication: concept, essence, content]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 84(1), 71-77 [in Ukrainian].
2. Rudenko L. A. (2016). Teoretychni ta metodychni zasady formuvannya komunikativnoyi kultury maybutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannya u profesiyno-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Bases of Formation of Communication Culture of Future Service Specialists in Vocational Educational Institutions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnytsia: M. Kotsiubynskyi VSPU [in Ukrainian].
3. Chassidim H., Almog D., M. Shlomo (2018). Fostering soft skills in project-oriented learning within an agile atmosphere. *European Journal of Engineering Education*, 43(4), 638–650.
4. Knobbs, C. G., Grayson D. J. (2012). An approach to developing independent learning and nontechnical skills amongst final year mining engineering students. *European Journal of Engineering Education*, 37(3), 307–320.
5. Guillet B. D. (2019). What Can Educators Do to Better Prepare Women for Leadership Positions in the Hospitality Industry? The Perspectives of Women Executives in Hong Kong. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 31(4), 197–209.
6. Varela O. E. (2019). Teaching core soft skills into business curriculum: Can we teach longitudinally? *Journal of Education for Business*, 24(2), 2–23
7. Wolfe K. L. Phillips W. J., Asperin A. (2014). Using Hotel Supervisors' Emotional Intelligence as a Benchmark for Hospitality Students. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 26(1), 2–9.
8. Kameneva T.V. (2019). Komunikativni vminnia yak skladova profesiinoho movlennia psykhologa [Communicative skills as a component of the psychologist's professional speech]. *Problems of modern psychology – Problemy suchasnoi psykhologii: coll. of science pr.*, 15, 221–228 [in Ukrainian].

9. Abramovych S. D. (2013). *Speech communication – Movlenniiva komunikatsiia*. - K.: Dmytro Burago Publishing House, 2013. [in Ukrainian].
10. Dobrotvor O. V. (2013). Communicative competence as a subject of scientific research [Komunikatyvna kompetentnist yak predmet naukovooho doslidzhennia]. *Pedagogical process: theory and practice – Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka*, 3, 56–62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/pptp_2013_3_8.pdf [in Ukrainian].
11. Danylevich, Yu. O. (2023). Komunikatyvni navychky ta komunikatyvna kompetentnist, yikh rolu zdobutti osvity i formuvannia komunikatyvnykh navychok uprodovzh profesiinoy diialnosti [Communicative skills and communicative competence, their role in obtaining an education and forming communicative skills during professional activity]. *Nursing – Medsestrynstvo*, (2), 56–65 [in Ukrainian].
12. Vasyutynska, E. A. (2024). Formuvannia komunikatyvnykh navychok maibutnoho fakhivtsia [Formation of communication skills of the future specialist]. *Proceedings. Series: Pedagogical Sciences – Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*, (213), 401–405 [in Ukrainian].
13. Iserbart M.M. (2017). Sutnist poniattia “sotsialnokomunikatyvna kompetentsiia” v suchasnyy naukoviy paradyhmi [The essence of the concept of “socialcommunicative competence” in the modern scientific paradigm]. *Young Scientist – Molodyi vchenyi*, 4.3 (44.3), 1–4. [in Ukrainian].
14. Plyaka L.V. (2018). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia komunikatyvnykh zdibnostei u maibutnykh provizoriv [Psychological features of the formation of communication skills of future pharmacists]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriya Psykholohiia – Visnyk of Kharkiv National University im. V. N. Karazina. Series Psykholohiia*. Retrieved from URL: <https://bit.ly/3KgZ4BE>.
15. Trygub L.P., Vlasenko I.V. (2019). Komunikatyvni navychky ta vminnia dlia efektyvnoho vyvchennia anhliiskoi movy samostiino [Communication skills and skills for effective English language learning on your own]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser. Philosophy – Naukovyi visnyk Mizhnarodnohumanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*, 40 (2), 137–140 [in Ukrainian].
16. Nuraliyeva L. M. (2022). Kontsepsiia nabuttia komunikatyvnykh navychok u protsesi dystantsiinoho ta ochnoho navchannia v umovakh nadzvychainykh sytuatsii [The concept of acquiring communicative skills in the process of distance and face-to-face learning in emergency situations]. *Science and education in the research of young scientists – Nauka ta osvita v doslidzhenniakh molodykh uchenykh: materials III All-Ukrainian science and practice conf. for students, graduate students, doctoral students, young scientists* (pp.32 –33). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].
17. Galatsyn K., Khomyak A. (2019). Komunikatyvna kultura maibutnoho fakhivtsia [Communicative culture of the future specialist]. – Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
18. Berestenko O. G. B (2013). Kultura profesiinoho spilkuvannia [Culture of professional communication]. – Luhansk: Publishing House of Taras Shevchenko LNU [in Ukrainian].
19. Draganova Y.V. (2016). Teoretychnyi analiz fenomenu atraktyvnosti [Theoretical analysis of the phenomenon of attractiveness]. *Scientific Bulletin of Kherson State University – Naukovyi visnyk Khersonskoho Derzhavnoho Universytetu*, 5 (1). 61–65 [in Ukrainian].
20. Havrylyak L. (2019). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoy pidhotovky suchasnoho fakhivtsia [Communicative competence as a component of professional training of a modern specialist]. *Scientific journal "ΑΙΟΓΟΣ. The art of scientific thought" – Naukovyi zhurnal «ΑΙΟΗΟΣ. Mystetstvo naukovoï dumky»*, 3, 70–73 [in Ukrainian].
21. Rozov V. (2023). Systema osobystisnoi bezpeky pravookhorontsiv yak zakhyst vid destruktyvnykh vplyviv pid chas viiny [The system of personal security of law enforcement officers as protection against destructive influences during war]. *Journal of social and practical psychology – Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*, 1, 45–51 [in Ukrainian].

22. Zemlyanska O.V. (2017). Komunikatyvna kompetentnist ta yii rol v diialnosti pratsivnyka politsii [Communicative competence and its role in the activity of a police officer]. Retrieved from URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/67.pdf [in Ukrainian].

23. Wilsz J. (2017). Komunikatsiia mizh liudmy v ekstremalnykh sytuatsiiah v konteksti stalykh individualnykh rys osobystosti [Communication between people in extreme situations in the context of stable individual personality traits]. *Aviation and extreme psychology in the context of technological achievements: a collection of scientific works – Aviatsiina ta ekstremalna psykholohiia u konteksti tekhnolohichnykh dosiahnen: zbirnyk naukovykh prats.* - K.: Agrar Media Group, - 340 p. [in Ukrainian].

24. Website DQS. Simply leveraging Quality. Retrieved from <https://www.dqsglobal.com/uk-ua/navchajtesya/blog/ohorona-praci-potrebue-komunikacij-vazhlivi-zapitannya-ta-vidpovidi> [in Ukrainian].

Література:

1. Кривенко В.В. Комунікація: поняття, сутність, зміст. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2024. – Вип. 84: частина 1. – С.71-77.

2. Руденко Л. А. Теоретичні та методичні засади формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. - Вінниця – 2016 ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

3. Chassidim, H. Almog D., Shlomo M. Fostering soft skills in project-oriented learning within an agile atmosphere / H. Chassidim, D. Almog, M. Shlomo // *European Journal of Engineering Education.* – 2018. – Vol. 43(4). – P. 638–650.

4. Knobbs, C. G., Grayson D. J. An approach to developing independent learning and nontechnical skills amongst final year mining engineering students/ C. G., Knobbs D. J. Grayson// *European Journal of Engineering Education.* – 2012. – Vol. 37(3). – P. 307–320.

5. Guillet B. D. What Can Educators Do to Better Prepare Women for Leadership Positions in the Hospitality Industry? The Perspectives of Women Executives in Hong Kong/ B. D. Guillet// *Journal of Hospitality & Tourism Education* – 2019. – Vol. 31(4). – P. 197–209.

6. Varela O. E. Teaching core soft skills into business curriculum: Can we teach longitudinally? / O. E. Varela // *Journal of Education for Business.* – 2019. – Vol. 24(2). – P. 2–23.

7. Wolfe K. L. Phillips W. J., Asperin A. Using Hotel Supervisors' Emotional Intelligence as a Benchmark for Hospitality Students. / K. L. Wolfe, W. J. Phillips, A. Asperin // *Journal of Hospitality & Tourism Education.* – 2014. – Vol. 26(1). – P. 2–9.

8. Каменєва Т.В. Комунікативні вміння як складова професійного мовлення психолога / Т.В. Каменєва // *Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр.* – 2019. – Вип. 15. – С. 221–228.

9. Абрамович С. Д. Мовленнева комунікація: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – 2-ге вид., виправл. та доповн. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 438 с.

10. Добротвор О. В. Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження [Електронний ресурс] / О. В. Добротвор // *Пед. процес: теорія і практика.* – 2013. – Вип. 3. – С. 56–62. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/pptp_2013_3_8.pdf.

11. Данилевич, Ю. О. Комунікативні навички та комунікативна компетентність, їх роль у здобутті освіти і формування комунікативних навичок упродовж професійної діяльності / Ю.О. Данилевич // *Медсестринство.* – 2023. – Vol. 31 (2). – С. 56–65.

12. Васютинська Є. А. Формування комунікативних навичок майбутнього фахівця / Є. А. Васютинська // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2024 – Вип. 213. – С. 401-405.
13. Айзербарт М. М. Сутність поняття “соціально-комунікативна компетенція” в сучасній науковій парадигмі / М.М. Айзербарт // Молодий вчений. – 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 1–4.
14. Пляка Л.В. Психологічні особливості формування комунікативних здібностей у майбутніх провізорів. [Електронний ресурс] / Л.В. Пляка // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Психологія. Режим доступу: URL: <https://bit.ly/3KgZ4BE>.
15. Тригуб Л.П., Власенко І.В. Комунікативні навички та вміння для ефективного вивчення англійської мови самостійно / Л.П. Тригуб, І.В. Власенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія. – 2019. – Вип. 40. Т. 2. – С. 137–140.
16. Нуралієва Л. М. Концепція набуття комунікативних навичок у процесі дистанційного та очного навчання в умовах надзвичайних ситуацій / Л. М. Нуралієва, Л. М. Сиволицька, О. О. Наливайко // Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів, докторантів, молодих учених (Харків, 19 трав. 2022 р.) / [редкол. : Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. – Харків, 2022. – С. 32–33.
17. Галацин К. Комунікативна культура майбутнього фахівця: монографія / К. Галацин, А. Хом'як. – Луцьк: Вежа-Друк, 2019 – 132 с.
18. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / О. Г. Берестенко. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 299 с.
19. Драганова Ю.В. Теоретичний аналіз феномену атрактивності. Науковий вісник Херсонського Державного Університету. – 2016. – Вип.5, Т.1. – С. 61-65.
20. Гавриляк Л. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця / Л. Гавриляк / Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». – 2019. – №3. – С. 70–73.
21. Розов В. Система особистісної безпеки правоохоронців як захист від деструктивних впливів під час війни / В. Розов // Журнал соціальної та практичної психології. – 2023. – № 1. – С. 45-51
22. Землянська О.В. Комунікативна компетентність та її роль в діяльності працівника поліції. [Електронний ресурс] / О.В. Землянська // Режим доступу: URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/67.pdf.
23. J. Wilsz. Комунікація між людьми в екстремальних ситуаціях в контексті сталих індивідуальних рис особистості. Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: збірник наукових праць / за заг. ред. Л.В. Помиткіної, Т.В. Вашеки, О.В. Сечейко. – К.: Аграр Медіа Груп, 2017. – 340 с.
24. Сайт DQS. Simply leveraging Quality. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dqsglobal.com/uk-ua/navchajtesya/blog/ohorona-praci-potrebue-komunikacij-vazhlivi-zapitannya-ta-vidpovidi>.

УДК 378.017:331.54-047.22]:378.147](045)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-56-66](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-56-66)

Авраменко Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

Карнаух Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено педагогічні особливості формування у здобувачів вищої освіти системи знань та умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, формування професійної компетентності на основі використання методів, засобів та інноваційних технологій, зокрема застосування проблемного навчання. Висвітлюються особливості проблемного навчання як ефективної освітньої технології в контексті отримання вищої освіти в процесі викладання курсів «Педагогіка загальна», «Психологія загальна», «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства», «Етнопсихологія», «Педагогічні технології дошкільної освіти для дітей з/без особливих освітніх потреб».

Проблемне навчання розглядається як технологія розвивальної освіти, спрямована на активне засвоєння знань, формування розумових здібностей та прийомів дослідницької діяльності, залучення до наукового пошуку, розвиток творчості. Проаналізовано, що проблемне навчання забезпечує високу ефективність інтелектуального розвитку особистості і ґрунтується не на передаванні готової інформації, а на отриманні здобувачами вищої освіти знань та вмінь шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем.

Висвітлено основні характеристики і риси проблемного навчання; розглянуто рівні проблемності та вимоги до створення проблемної ситуації, етапи реалізації проблемного навчання на занятті, а також звернено увагу на роль здобувача вищої освіти та компетенції викладача у проблемному навчанні.

Основними завданнями проблемного навчання визначено: формування у здобувачів вищої освіти необхідної системи знань, дослідницьких умінь та

навичок; досягнення високого рівня розвитку здібностей студентів до самоосвіти, самовдосконалення; формування особливого стилю розумової діяльності, дослідницької активності та самостійності. Розглянуто особливості проблемної ситуації як одного з елементів технології, а також визначено проблемні завдання та питання.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, проблемне навчання, проблемні ситуації, розвивальне навчання.

Avramenko Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, tel.: (068) 103-28-72, <https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

Karnaukh Lesia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, tel.: (067)106-97-09, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>

PROBLEM-BASED LEARNING AS A MEANS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article identifies the pedagogical features of the formation of a system of knowledge and skills, abilities and value orientations in higher education students, the formation of professional competence through the use of methods, tools and innovative technologies, in particular the use of problem-based learning. The article highlights the features of problem-based learning as an effective educational technology in the context of higher education in the process of teaching the courses «General Pedagogy», «General Psychology», «Psychological and Pedagogical Principles of Early Childhood», «Ethnopsychology», «Pedagogical Technologies of Preschool Education for Children with/without Special Educational Needs».

Problem-based learning is considered as a technology of developmental education aimed at active learning, formation of mental abilities and research methods, involvement in scientific research, and development of creativity. It is analyzed that problem-based learning ensures high efficiency of intellectual development of a personality and is based not on the transfer of ready-made information, but on the acquisition of knowledge and skills by higher education students through solving theoretical and practical problems.

The main characteristics and features of problem-based learning are highlighted; the levels of problematic and requirements for creating a problem situation, stages of implementation of problem-based learning in the classroom are considered, and attention is paid to the role of the higher education student and the competence of the teacher in problem-based learning.

The main tasks of problem-based learning are: formation of the necessary system of knowledge, research skills and abilities in higher education students; achievement of a high level of development of students' abilities for self-education, self-improvement; formation of a special style of mental activity, research activity and independence of students. The features of the problem situation as one of the elements of technology are considered, and problem tasks and questions are identified.

Keywords: students of higher education, problematic learning, problematic situations, developmental training.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в українському суспільстві, потребують удосконалення системи підготовки кадрів у різних галузях. Провідне завдання вищої педагогічної освіти – підготувати конкурентоспроможного фахівця здатного швидко адаптуватися до нових вимог та підвищення якості освітньої діяльності в закладах освіти, спроможного розширювати власні межі володіння науково обґрунтованими інноваційними педагогічними й інформаційними технологіями.

Сучасний підхід до вищої освіти спрямований на підвищення її якості, виміром якої можна вважати здатність студентів до аналізу, синтезування, узагальнення, інтерпретації та систематизації отриманих знань та навичок шляхом запровадження таких методів й прийомів, які передбачають самостійну пошукову роботу. Саме проблемне навчання є найбільш перспективним в практиці вищих навчальних закладів, оскільки дає можливість здобувачам вищої освіти, на основі наявної багатоаспектної інформації сформулювати свої власні позиції, співвіднести їх з поглядами інших, знайти серед них ті, що перетинаються з власними поглядами, і розробити своє ставлення до різних точок зору. Майбутній педагог, у якого сформовані критичне мислення і пізнавальний професійний інтерес, значно швидше орієнтується у новій інформації, успішніше вирішує виробничі завдання, більш здатний до самоосвіти та інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що проблемному навчанню приділяли і приділяють значну увагу такі науковці як В. Бондар, Н. Бурлаченко, Н.Гавриш, В. Галузинський, Н. Дмітренко, І. Доля, О. Зарічна, М. Євтух, К. Коваленко, О. Киричук, Н. Ничкало, В. Павленко, В. Паламарчук, О. Повідайчик, Ю. Полішко.

Мета статті – проаналізувати особливості викладання психолого-педагогічних дисциплін на засадах впровадження проблемного навчання у підготовку здобувачів вищої освіти спеціальностей 012 Дошкільна освіта та 016 Спеціальна освіта.

Виклад основного матеріалу. Проблемне навчання у закладі вищої освіти – це система соціальних, психологічних і дидактичних заходів, які забезпечують ефективність освітнього процесу і високу якість підготовки здобувачів вищої освіти шляхом комплексного включення таких компонентів: цілей, організації та методики навчання, його гуманізації, тісної педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Розглядаємо поняття «Проблемне навчання» – як організований викладачем спосіб активної взаємодії здобувачів вищої освіти з проблемно-представленим змістом навчання, у ході якого здобувачі залучаються до об'єктивних протиріч наукового знання та способів їхнього розв'язання, навчається мислити, творчо засвоювати знання.

На думку вченого Х. Бароу, проблемне навчання (англ. *problem-based learning*) – це психолого-педагогічний підхід та методологія розроблення навчальних програм, які часто використовують у вищих навчальних закладах. У своїх дослідженнях вчений наводить визначальні ознаки проблемного навчання, як то:

процес навчання обумовлюється складними, відкритими проблемами, на які немає «вірної» відповіді;

проблеми чи проблемні ситуації залежать від контексту і ґрунтуються на справжніх освітніх цілях;

здобувачі вищої освіти здійснюють мисленнєву діяльність як самостійні, активні дослідники під час розв'язування професійних проблем у малочисельних спільних групах;

здобувачі вищої освіти визначають ключову проблему та узгоджують способи її вирішення;

викладачі виконують роль фасилітаторів навчання, керуючи освітнім процесом та сприяючи пізнавальній атмосфері дослідження суб'єктів навчання [13].

Проблемне навчання має низку особливостей порівняно з традиційним навчанням: 1) інтелектуальна діяльність студента при самостійному опануванні нових понять шляхом вирішення навчальних проблем, що забезпечує усвідомлене, глибоке та міцне засвоєння знань, формування світогляду та критичного, творчого та діалектичного мислення; 2) самостійне вирішення проблем є основною умовою перетворення знань на переконання; 3) зв'язок із життям проблемних ситуацій, що є особливо ефективним для взаємозв'язку теоретичного та практичного матеріалу; 4) систематичне застосування викладачем найбільш ефективних комбінацій різноманітних типів та видів самостійних робіт, під час виконання яких відбувається актуалізація як раніше набутих, так і засвоєння нових знань та способів діяльності; 5) кожен студент сприймає проблему по-різному, що призводить до різноманітних гіпотез та

знаходження різних шляхів вирішення проблеми; б) висока емоційна активність студентів, зумовлена тим, що їхня активна розумова діяльність нерозривно пов'язана з чуттєво-емоційною сферою психічної діяльності (самостійна розумова діяльність пошукового характеру, пов'язана з індивідуальним «прийняттям» навчальної проблеми, викликає особисте переживання студента, його емоційну активність; у свою чергу, емоційна активність спонукає до активної розумової діяльності)[11].

В залежності від визначення педагогом основної мети навчального процесу, науковці виокремлюють наступні види проблемного навчання:

- проблемне навчання як процес засвоєння студентами знань, умінь і навичок – педагог керує і спрямовує процес створення проблемних ситуацій. За рахунок самостійного отримання знань відбувається значна активізація засвоєння матеріалу, зростає зацікавленість студентів. Підвищення мотивації та результативність зумовлена удосконаленням методики викладання й структурою навчального матеріалу.

- проблемне навчання як творчий розвиток здобувачів освіти - педагог використовує здебільшого проблемні ситуації, що спочатку не мають однозначної відповіді, заохочує в студентів творчі спроби, віддає їм навчальну ініціативу – проблемне навчання перетворюється на інший вид навчання.

Рівні проблемного навчання залежать від змісту навчального матеріалу (можливість створити проблемні ситуації, диференційовані за ступенем складності) і типу самостійних дій студента.

Основною складовою проблемного навчання є проблемна ситуація, під якою розуміють інтелектуальне утруднення, що виникає у студента, коли він не в змозі на основі своїх знань і досвіду пояснити явище чи факт або коли виникає протиріччя між уже відомим і новим знанням.

Всі проблемні ситуації поділяють на чотири типи за характером змістової сторони протиріч, а саме:

– актуалізації раніше засвоєних знань, досвіду, умінь та навичок в абсолютно нових навчальних ситуаціях;

– незначна ступінь значимості відомих знань для пояснення нових подій, сформованих навичок для виконання нових навчальних завдань;

– наявність протиріччя між майже досягнутим результатом виконання навчального завдання і недостатністю необхідного рівня знань для його теоретичного обґрунтування;

– наявність об'єктивного протиріччя між теоретично шляхом вирішення завдання і фактичною неможливістю використання обраного способу.

Використання проблемних ситуацій для формування компетентності у здобувачів вищої освіти має практичну значущість, адже готують студентів до професійного та особистісного життя, стимулюють уяву, фантазію, мислення

та інтерес, допомагають самостійно здобувати необхідні знання, підвищують якість їхньої фахової підготовки.

У своїх дослідженнях А.Коваленко визначає, що під час проблемного навчання доцільно використовувати такі методи:

- інформаційної недостатності, який передбачає подання завдання з пропущеними певними даними в умові або різні форми її подання;
- інформаційної перенасиченості, що ґрунтується на включенні в умову зайвої інформації;
- раптових заборон, який полягає у тому, що на певному етапі вирішення завдання неможливо використовувати певні механізми або варіант вирішення (наприклад, алгоритмічний).

Застосування проблемного навчання допомагає руйнувати стереотипи, розвивати гнучкість мислення і здатність діяти в умовах, наближених до екстремальних [7].

Засвоєння навчального матеріалу з дисциплін «Педагогіка загальна», «Психологія загальна», «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства», «Етнопсихологія», «Педагогічні технології дошкільної освіти для дітей з/без особливих освітніх потреб» передбачає застосування проблемного навчання на різних етапах освітнього процесу: під час здобування нових знань (проблемні лекції); на етапі усвідомлення знань, формування й закріплення умінь та навичок (створення проблемних ситуацій і вирішення проблемних завдань під час проведення практичних занять, розв'язання проблемних завдань під час виконання самостійної та науково-дослідної роботи, тощо).

Специфіка проблемної лекції полягає у створенні викладачем проблемної ситуації в процесі якої у здобувачів вищої освіти виникають пізнавальні протиріччя, що спонукає до активного мислення майбутніх педагогів, спрямовує на пошук істини, стимулює їх пізнавальні інтереси та творчі прагнення.

Б. Болтянський визначив такі дидактичні цілі проблемної лекції [2]:

- привернути увагу студентів до навчальної теми, пробудити в них пізнавальний інтерес;
- поставити студентів перед таким посильним, пізнавальним ускладненням, подолання якого активізувало б їх розумову діяльність;
- оголити перед ними протиріччя між виниклою у них пізнавальною потребою і неможливістю її задоволення за допомогою наявного запасу знань (створити мотив-стимул);
- допомогти з'ясувати основну проблему і накреслити напрям шляхів виходу із ускладненої ситуації, що виникла.

Успішність досягнення мети проблемної лекції забезпечується, насамперед, ступенем взаємодії викладача та студентів. Для цього необхідно:

щоб матеріал лекції включав обговорення різних точок зору на рішення навчальних проблем; стимулювання студентів до самостійного пошуку відповідей на проблемні завдання, щоб у процесі аналізу й осмислення інформації, у кожного здобувача вищої освіти сформувалася власна думка щодо вирішення досліджуваної проблеми. Навчальні проблеми за своєю складністю повинні бути доступними для студентів, враховувати їх пізнавальні можливості і виходити з теми лекції. Проблемні завдання можуть бути визначені викладачем як на початку, так і наприкінці лекцій, залежно від мети й готовності аудиторії до її розв'язання. Проблемний виклад навчального матеріалу дає змогу активізувати навчально-пізнавальну діяльність, сприяє збільшенню зацікавленості навчальною дисципліною, розвиває аналітичне мислення.

Проблемне навчання на практичних заняттях може охоплювати систему методів і прийомів, у процесі застосування яких знання, уміння та навички формуються у результаті мисленнєвої діяльності з вирішення проблемних питань і ситуацій, розв'язання проблемних завдань. Суттєвою ознакою проблемного запитання є прихована суперечність.

Для організації ефективного навчання на засадах проблемності О. Снісар визначає такі умови: створення проблемної ситуації, використовуючи такі прийоми і способи, як спонукання студентів до пояснення явищ, фактів, їх зовнішніх невідповідностей, протиріч; спонукання до вибору правильного варіанту відповіді і його обґрунтування; перехід від поодиноких фактів до узагальнень; зіставлення спірних фактів, явищ; вирішення протиріч між можливими способами виконання завдань і практичної неспроможності обраного способу діяльності[9].

Проблемними завданнями викликають інтелектуальні труднощі у студентів, оскільки відповідей на них немає ні серед їхніх знань, ні серед наданої викладачем інформації та включають в себе ще не розкриту проблему, деяке невідоме, нове знання, для отримання якого необхідно здійснити певні інтелектуальні дії, певний розумовий процес. Завдання вважається проблемним, якщо воно має логічний зв'язок як із раніше засвоєними поняттями, так і з тими, які ще підлягають засвоєнню у певній навчальній ситуації.

Складовими навчальних досягнень майбутніх педагогів є не лише фактичне володіння навчальним матеріалом та його відтворення, а й уміння та навички знаходити потрібну інформацію, аналізувати та застосовувати її в межах програмних вимог до результатів навчання. Як емпіричні, так і теоретичні знання студенти можуть здобути у процесі виконання спеціально підібраних завдань розвиваючого характеру. Здобувачам вищої освіти пропонують пов'язані з життям проблемні педагогічні ситуації, вирішення

яких потребує теоретичних знань і практичних умінь та навичок. Студенти висувують свої гіпотези та шляхи вирішення цих проблем.

Вимоги, яких слід дотримуватися, щоб створити проблемну ситуацію на практичному занятті:

- викладач дає практичне завдання, виконуючи яке здобувачі вищої освіти отримують нові знання;
- пропонуване здобувачам вищої освіти проблемне завдання повинне відповідати їх інтелектуальним можливостям і враховувати їх реальний рівень знань, тобто бути досить важким, але вирішуваним;
- якщо здобувачі вищої освіти не змогли розібратися з проблемною ситуацією, то викладач повинен сформулювати цю проблемну ситуацію так, щоб зафіксувати її, вказати причини невиконання завдання і пояснити необхідний матеріал для її виконання.

Надзвичайно важливим, на думку науковців, є якість суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачем та здобувачами вищої освіти. В навчанні викладач сприймається як партнер, як активний учасник. Більше того, викладач повинен приділяти більше уваги зворотному зв'язку під час навчального впливу з метою якісного контролю та корегуванню освітнього процесу.

На думку Н. Дмитрієнко, використовуючи проблемні ситуації в освітньому процесі, потрібно дотримуватись таких вимог:

- виконання завдання має передбачати оволодіння новими знаннями, формування навичок, розуміння умінь;
- самі завдання мають відповідати інтелектуальним можливостям студентів;
- вони мають містити достовірні та реалістичні проблеми, що представляють інтерес для суспільства;
- слід передбачати їх комплексне вирішення, аналіз та узагальнення вивченого і зібраного матеріалу з метою пошуку оптимальних шляхів досягнення поставленої мети;
- мати міждисциплінарний характер;
- мотивувати студентів до самовдосконалення і самоосвіти;
- налаштовувати на співпрацю та встановлення партнерських стосунків між собою та викладачем;
- стимулювати пізнавальну діяльність у студентів, надаючи їм свободу вибору й самостійність [12, с. 80]

Застосування системи проблемних навчальних ситуацій покликане забезпечити розвиток творчого професійного мислення, пізнавальної мотивації, використання знань у навчальних і практичних умовах. У процесі вирішення проблемних ситуацій виникають питання репродуктивного характеру, які вимагають відтворення отриманих раніше знань, необхідних для вирі-

шення цього завдання. Варто зазначити, що у багатьох випадках наявних знань не достатньо, що викликає пізнавальну потребу студента, дає йому необхідну спрямованість думки і цим спрямовує особистий пізнавальний інтерес до вирішення тих чи тих пізнавальних завдань, створює внутрішні умови для розвитку творчих здібностей, забезпечує можливість залучення студентів до самостійної пізнавальної діяльності тощо. І в свою чергу спонукає здобувачів освіти відстоювати свою думку, займатися ґрунтовним добором різнопланової інформації, вільно почувати себе в наукових диспутах та дискусіях.

Висновки. Отже, технологія проблемного навчання є одним з ефективних інноваційних методів викладання, який базується на ідеї використання проблем як стимулу для активної навчальної діяльності студентів, забезпечує високу ефективність інтелектуального розвитку здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню мотивів та мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їх творчі здібності; виховує самостійність, активність та креативність; сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, здатної вирішувати подальші професійні та життєві проблеми. Отримані знання перетворюються у переконання, які дозволяють здобувачам вищої освіти активно розвиватись, так як сформовані здатності до узагальнення, систематизації, критичної оцінки та інтерпретації стають основою для самовдосконалення. А переживання «ситуації успіху» супроводжується почуттям задоволення студентів від процесу та результату навчальної діяльності, що позитивно впливає на її ефективність в цілому.

Література:

1. Авраменко, О., Карнаух, Л. Формування професійної компетентності у здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 012 Дошкільна освіта у процесі викладання психологічних дисциплін. *Актуальні питання у сучасній науці*. Вип. 6(12), 2023. С. 467–477.
2. Болтянський Б.В. Організація самостійної роботи студентів засобами інформаційних технологій. *Удосконалення освітньо-виховного процесу в вищому навчальному закладі*: зб. наук. пр., Випуск 20. Мелітополь, 2017. С.34–38.
3. Бурлаченко Н.В. Навчальна проблема як системоутворююча категорія теорії проблемного навчання. *Інноваційна педагогіка*. Одеса. 2018. №6. С. 9–14.
4. Гулай О. І. Перспективи впровадження проблемного навчання у вищих навчальних закладах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр., Вип. 3 (56), 2009. С. 170–178.
5. Журба Г. П. Проблемне навчання як інтегруючий метод освітньої та виробничої діяльності майбутніх фахівців професійної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. № 3. С. 105–111.
6. Калаур С. Потенціал проблемного підходу та використання проблемних ситуацій під час професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2016. №5(7). С. 96–110.

7. Коваленко А. Б. Особливості перебігу творчої діяльності в ускладнених та екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип.6. С.45–52.
8. Павленко В. В. Методи проблемного навчання. *Нові технології навчання: наук.-пед. зб.* Вип.81 (спецвипуск), 2014. С. 75–79.
9. Снісар О. А. Значення психолого-педагогічних якостей викладача вищої школи для організації ефективного навчання на засадах проблемності. *Вісник Черкаського університету*. 2009. № 165. С. 117–120.
10. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: монографія. Тернопіль. Астон. 2007. 164 с.
11. Хурсенко С. М. Застосування методу проблемного навчання під час підготовки фахівців інженерних спеціальностей. 2023. №2(52). С. 81–85.
12. Dmitrenko N. Implementation of problem-based learning in tutorials at higher educational institution. *Innovative Solutions in Modern science*. Dubai, 2016. No 1 (1). P. 77–82.
13. David L. Problem-Based Learning (PBL). In *Learning theories*, URL :<https://www.learning-theories.com/problem-based-learning-pbl.html>. (дата звернення: 27.09.2024).
14. Juszczak S., Surdyk A. Życie i twórczość naukowa profesora Wincentego Okonia. *Jubilaei causa laudation. HomoLudens*. 2009. No 1. S. 11–21.

References:

1. Avramenko, O., Karnaukh, L. (2023). Formuvannya profesiinoi kompetentnosti u здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «bakalavr» spetsialnosti 012 Doshkilna osvita u protsesi vykladannia psykholohichnykh dystsyplin [Formation of professional competence in higher education applicants of the bachelor's degree in specialty 012 Preschool Education in the process of teaching psychological disciplines]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki*. (Vols. 6), (pp. 467-477) [in Ukrainian].
2. Boltianskyi, B.V. (2017). Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Organization of students' independent work by means of information technologies]. *Udoskonalennia osvithno-vykhovnoho protsesu v vyshchomu navchalnomu zakladi: zb. nauk. pr.* Melitopol, (Vols. 20), (pp. 34) [in Ukrainian].
3. Burlachenko, N.V. (2018). Navchalna problema yak systemoutvoriuiucha katehoriia teorii problemnoho navchannia [Educational problem as a system-forming category of the theory of problem-based learning]. *Innovatsiina pedahohika*. Odesa, (Vols. 6), (pp. 9-14) [in Ukrainian].
4. Hulaj, O. I. (2009) Perspektyvy vprovadzhennia problemnoho navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Prospects of implementation of problem based learning in higher educational institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr.* (Vol. 3 (56)), (pp. 170–178) [in Ukrainian].
5. Zhurba, H.P., (2013) Problemne navchannia yak intehruivchi metod osvithnoi ta vyrobnychoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv profesiinoi osvity [Problem based learning as integrated method of educational and production activities of future specialists in professional education]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. (Vol. 3), (pp. 105-111) [in Ukrainian].
6. Kalaur, S. (2016). Potensial problemnoho pidkhodu ta vykorystannia problemnykh sytuatsii pid chasprofesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [The potential of the problematic approach and the use of problematic situations in the professional training of future specialists in higher education institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. (Vol. 7), (pp. 99-110) [in Ukrainian].

7. Kovalenko, A. B. (2009). Osoblyvosti perebihu tvorchoi diialnosti v uskladnennykh ta ekstremalnykh umova [Peculiarities of creative activity in difficult and extreme conditions] *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. (Vols. 6), (pp. 45-52) [in Ukrainian].
8. Pavlenko, B.B. (2014). Metody problemnoho navchannia [Methods of problem-based learning]. *Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-ped. zb.* (Vols. 81), (pp. 75-79) [in Ukrainian].
9. Snisar, O. A. (2009). Znachennia psykholoho-pedahohichnykh yakosti vykladacha vyshchoi shkoly dlia orhanizatsii efektyvnoho navchannia na zasadakh problemnosti [The importance of psychological and pedagogical qualities of a higher education teacher for the organization of effective problem-based learning.] *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. (Vols. 165), (pp. 117–120) [in Ukrainian].
10. Furman, A.V. (2007). Teoriia navchalnykh problemnykh sytuatsii: psykholoho-dydaktychnyi aspekt: monohrafiia [Theory of educational problem situations: psychological and didactic aspect]. Ternopil. Aston. [in Ukrainian].
11. Khursenko, S. M. (2023). Zastosuvannia metodu problemnoho navchannia pry pidhotovtsi fakhivtsiv inzhenernykh spetsialnosti [Application of problem-based learning method in the training of engineering specialists]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu.of Sumy National Agrarian University*. (Vols. 2(52)), (pp. 81-85) [in Ukrainian].
12. Dmitrenko, N. (2016). Vprovadzhennia problemnoho navchannia na zaniattiakh u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Implementation of problem-based learning in tutorials at higher educational institution]. *Innovative Solutions in Modern science*. Dubai, (Vols. 1(1)), (pp. 72-81) [in Ukrainian].
13. David, L. (2020). Problem-Based Learning (PBL) in Learning. Retrieved from URL: <https://www.learning-theories.com/problem-based-learning-pbl.html> (Accessed 27 September 2024) [in English].
14. Juszczak, S., Surdyk, A. (2009). Życie itwórczość naukowa profesora Wincentego Okonia. Iubilaicausa laudation [The life and scientific work of Professor Wincenty Okoń. Jubilee for the sake of praise]. *Homo Ludens*, (Vols. 1), (pp. 11-21) [in Polish].

УДК 616-001.4:614.8

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-67-77](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-67-77)

Бойко Юлія кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0001-8554-9737>

ОСНОВИ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ПРИ КРОВОТЕЧАХ: КЛАСИФІКАЦІЯ РАН ТА ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗУПИНКИ КРОВОТЕЧІ

Анотація. У статті розглянуто різні види ран, їхні характерні ознаки та класифікація залежно від механізму ушкодження і глибини ураження тканин. Проаналізовано види ран, такі як різані, колоті, рвані, забиті, опікові, укушені тощо, їхні специфічні особливості, симптоми та наслідки для здоров'я постраждалих. Окремо акцентовано увагу на типах кровотеч, зокрема капілярних, венозних та артеріальних, а також їхніх клінічних ознаках і потенційних загрозах для життя людини.

Алгоритм надання першої медичної допомоги при кровотечах є важливою складовою теми, що висвітлюється в статті. Описано основні етапи допомоги, починаючи з правильної оцінки стану постраждалого і виявлення виду кровотечі. Висвітлено методи тимчасової зупинки кровотечі, включаючи прямий тиск на рану, використання стерильних пов'язок, накладання джгутів або турнікетів, а також правильні способи позиціонування постраждалого для мінімізації крововтрати. Окремо звернено увагу на випадки, коли необхідна негайна допомога професійних медичних працівників.

У статті розглянуто сучасні методи обробки ран, включаючи антисептичну обробку, накладання пов'язок, та заходи профілактики інфекцій. Зазначено важливість швидкої оцінки стану пацієнта для визначення обсягу крововтрати і запобігання розвитку шоківих станів. Описано дії у разі артеріальних кровотеч, які становлять найбільшу загрозу через швидкий темп втрати крові та високу ймовірність летального результату без вчасної медичної допомоги.

Надання допомоги в умовах бойових дій та надзвичайних ситуацій розглянуто окремо, оскільки такі умови вимагають від рятувальників та медичних працівників особливих знань і швидких, чітких дій. У бойових умовах або під час надзвичайних ситуацій (наприклад, під час терористичних актів або техногенних катастроф) часто виникають множинні травми, зокрема вогнепальні, вибухові та колоті рани, які супроводжуються важкими артеріальними кровотечами.

Надання першої медичної допомоги в таких ситуаціях відрізняється необхідністю працювати в умовах обмеженого часу та ресурсів, часто під загрозою для власного життя. Важливою частиною алгоритму допомоги є швидке накладання джгутів або турнікетів для зупинки кровотечі, особливо на кінцівках, оскільки це дозволяє ефективно зупинити артеріальні кровотечі, які становлять найбільшу загрозу життю. У випадку, якщо неможливо накласти джгут (наприклад, на шию або тулуб), використовуються спеціальні методи, такі як використання гемостатичних препаратів та тампонування рани.

Важливою є також евакуація поранених із небезпечної зони та забезпечення максимальної стабілізації їхнього стану до прибуття професійної медичної допомоги. Під час бойових дій часто використовується принцип «тактичної медицини», коли надання допомоги адаптоване до конкретних умов, таких як обстріли, обмежений доступ до медикаментів та обладнання. Крім того, у таких умовах велике значення має навчання самопомоги та взаємодопомоги серед військовослужбовців та цивільного населення, що дозволяє врятувати життя в перші хвилини після отримання поранення.

Таким чином, стаття детально розглядає всі етапи надання допомоги при кровотечах, включаючи ті, що відбуваються в екстремальних умовах, таких як бойові дії чи надзвичайні ситуації. Описано найсучасніші підходи до контролю крововтрати і стабілізації стану постраждалих, що робить матеріал корисним для рятувальників, військових медиків, та широкої аудиторії.

Ключові слова: види ран, кровотечі, перша медична допомога, кровотечі в екстремальних умовах, алгоритм надання допомоги, військова медицина, зупинка кровотечі, артеріальна кровотеча, венозна кровотеча, капілярна кровотеча, накладання джгута, медична евакуація, тактична медицина, рани на полі бою, польова медицина, травми під час бойових дій, методи зупинки кровотечі.

Boyko Julia PhD in Education, Associate Professor of Medical and Biological Fundamentals of Physical Culture Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-8554-9737>

BASICS OF FIRST AID FOR BLEEDING: CLASSIFICATION OF WOUNDS AND EFFECTIVE METHODS OF BLEEDING CONTROL

Abstract. The article discusses various types of wounds, their characteristic features, and classification based on the mechanism of injury and tissue damage depth. The types of wounds, such as incised, punctured, lacerated, contused, burn-related, and bite wounds, are analyzed, highlighting their specific features, symptoms, and potential health consequences. Special attention is paid to types of

bleeding, including capillary, venous, and arterial, as well as their clinical signs and potential life-threatening risks.

The first aid algorithm for bleeding is a crucial component discussed in the article. The basic steps of aid are outlined, starting from proper assessment of the casualty's condition and identifying the type of bleeding. Methods of temporary bleeding control, including direct pressure on the wound, use of sterile dressings, application of tourniquets, and proper positioning of the casualty to minimize blood loss, are detailed. Special attention is given to cases where immediate professional medical help is required.

The article also reviews modern wound treatment methods, including antiseptic treatment, application of dressings, and infection prevention measures. The importance of quickly assessing the patient's condition to determine the amount of blood loss and prevent the development of shock is emphasized. Actions in the case of arterial bleeding, which poses the greatest threat due to rapid blood loss and a high probability of death without timely medical help, are described.

The provision of aid in combat and emergency situations is considered separately, as such conditions require rescuers and medical workers to have special knowledge and swift, precise actions. In combat situations or during emergencies (e.g., terrorist attacks or technological disasters), multiple injuries often occur, including gunshot, explosive, and puncture wounds, accompanied by severe arterial bleeding.

First aid in such situations differs due to the necessity of working under limited time and resources, often with a personal risk to the rescuer. A vital part of the aid algorithm is the rapid application of tourniquets to stop bleeding, especially on limbs, as this effectively controls arterial bleeding, which poses the greatest threat to life. In cases where a tourniquet cannot be applied (e.g., on the neck or torso), special methods such as hemostatic agents and wound packing are used.

Another crucial aspect is the evacuation of casualties from dangerous areas and ensuring maximum stabilization of their condition until professional medical assistance arrives. During combat, the principle of "tactical medicine" is often employed, where aid is adapted to specific conditions such as shelling, limited access to medications, and equipment. Additionally, self-help and mutual assistance training among military personnel and civilians play a significant role, as these skills can save lives in the first minutes after an injury.

Thus, the article thoroughly examines all stages of providing aid during bleeding, including those in extreme conditions, such as combat or emergencies. The most modern approaches to controlling blood loss and stabilizing casualties' conditions are described, making the material useful for rescuers, military medics, and a broader audience.

Keywords: types of wounds, bleeding, first aid, extreme conditions bleeding, first aid algorithm, military medicine, bleeding control, arterial bleeding, venous bleeding, capillary bleeding, tourniquet application, medical evacuation, tactical medicine, battlefield wounds, field medicine, combat injuries, methods of stopping bleeding.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми надання допомоги при кровотечах є надзвичайно важливою у сучасних умовах, особливо в контексті бойових дій, терористичних атак, аварій та інших надзвичайних ситуацій. Травми з відкритими ранами та кровотечами представляють серйозну загрозу для життя людини, оскільки значна крововтрата може спричинити розвиток гіповолемічного шоку, пошкодження внутрішніх органів та смерть, якщо не надати вчасну і кваліфіковану допомогу. Це стосується як цивільного населення, так і військовослужбовців, особливо в умовах, коли доступ до професійної медичної допомоги може бути обмеженим або затриманим через бойові дії або відсутність інфраструктури.

Травматичні поранення, що супроводжуються кровотечею, зустрічаються часто і можуть виникати через різні причини: дорожньо-транспортні пригоди, виробничі аварії, природні катастрофи, вибухи, а також під час військових операцій [1]. Відкриті рани можуть бути різного типу – різані, колоті, рвані, вогнепальні – і кожен із цих видів має свої специфічні особливості, які впливають на спосіб надання першої допомоги. Одним з найбільших викликів є швидке визначення виду кровотечі (артеріальна, венозна або капілярна) та прийняття правильних рішень для її зупинки [2]. Особливо небезпечними є артеріальні кровотечі, при яких кров витікає під високим тиском, що може призвести до летального результату за лічені хвилини [3].

Не менш важливою є підготовка до надання першої медичної допомоги в умовах бойових дій або надзвичайних ситуацій. Під час бойових операцій, коли є високий ризик численних поранень серед військовослужбовців та цивільного населення, ключовим фактором є оперативність та правильність дій при наданні допомоги [4]. В таких умовах кожна хвилина має вирішальне значення, тому знання та вміння зупинити кровотечу, евакуювати поранених та стабілізувати їх стан до прибуття медиків може врятувати не одне життя [5]. У польових умовах особливо важливо мати базові навички та оснащення для ефективної самодопомоги та взаємодопомоги [6].

Значну частину смертей, пов'язаних із пораненнями, можна було б запобігти за умови надання правильної та своєчасної допомоги [7]. Це підкреслює важливість навчання основам надання першої медичної допомоги не лише медичним працівникам, але й військовим, рятувальникам, поліцейським і

навіть цивільному населенню [8]. Наприклад, військові медики і військово-службовці проходять спеціалізовані курси тактичної медицини, які вчать, як правильно накладати турнікети, тампонувати рани і використовувати гемостатичні засоби для швидкої зупинки кровотечі. Такі знання можуть стати критично важливими у випадках, коли немає можливості негайно звернутися до професійної медичної допомоги [9].

Таким чином, питання надання першої допомоги при кровотечах є важливим не лише в мирний час, але й під час війни або надзвичайних ситуацій. Оперативні дії з використанням правильних методів зупинки крові дозволяють зменшити ризик смерті і запобігти серйозним ускладненням, що виникають через масивну крововтрату. Усе це вказує на необхідність більш широкого поширення знань та практичних навичок у сфері невідкладної допомоги для широкого загалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження, присвячені питанням ран та кровотеч, мають надзвичайно важливе значення для розвитку медицини катастроф, військової медицини, а також невідкладної допомоги в цивільному секторі. Дослідження в цій галузі зосереджені на класифікації ран, вивченні типів кровотеч і розробці алгоритмів надання першої допомоги, які дозволяють знизити ризики летального результату від крововтрат. Вагомий внесок у цю галузь зробили кілька ключових науковців, які у своїх роботах досліджували методи зупинки кровотеч та вдосконалювали підходи до першої медичної допомоги.

Наприклад, М. О. Бурка, В. О. Іванченко та Ю. М. Тарасенко у своєму навчальному посібнику *Тактична медицина* зробили акцент на важливості швидкої та правильної медичної допомоги в умовах бойових дій та катастроф. У своїх дослідженнях вони зосереджуються на практичних аспектах тактичної медицини, зокрема застосуванні турнікетів та інших засобів для зупинки кровотеч. Вони підкреслюють, що швидка реакція та вчасне застосування відповідних методів можуть значно знизити ризик летального результату від крововтрати, особливо в умовах бойових дій [1].

Інші дослідники, такі як О. О. Гончаренко, розглядали питання надання допомоги при кровотечах у цивільних і військових умовах. У своїй статті *Основи надання допомоги при кровотечах у цивільних та військових умовах* він аналізує різні підходи до лікування травм і методи зупинки кровотеч, наголошуючи на важливості використання сучасних гемостатичних матеріалів та турнікетів. Дослідження автора підкреслюють, що вчасне і правильне надання допомоги може врятувати життя навіть у складних умовах [2].

С. О. Жигулін та Ю. І. Ткаченко у своїх дослідженнях звернули увагу на ефективність застосування гемостатичних засобів при артеріальних кровотечах. Вони довели, що використання таких засобів є критично важливим для

швидкої зупинки крововтрати, особливо при важких травмах. Їхні дослідження, опубліковані в журналі Медицина катастроф і невідкладних станів, підкреслюють, що правильне застосування гемостатиків значно підвищує шанси на виживання постраждалих [3].

В. І. Кравченко у своїй роботі Сучасні методи зупинки кровотеч при травмах кінцівок акцентує увагу на необхідності використання автоматизованих турнікетів у військовій медицині. Його дослідження доводять, що сучасні турнікети значно підвищують ефективність зупинки артеріальних кровотеч, що дозволяє знизити смертність серед військовослужбовців на полі бою [4].

І. В. Литвиненко та С. О. Черненко розглядали роль турнікетів у тактичній медицині. Їхні дослідження підтверджують важливість навчання військових та рятувальників використанню турнікетів і надання першої допомоги при масових травмах. Вони вважають, що використання сучасних турнікетів значно зменшує ризик смерті через кровотечу, навіть в умовах обмеженого доступу до професійної медичної допомоги [5].

Окрім того, А. В. Ратушний у своїй роботі Порівняльний аналіз методів зупинки кровотеч у надзвичайних ситуаціях провів порівняльний аналіз різних методів зупинки кровотеч. Він дійшов висновку, що найефективнішими засобами є ті, що дозволяють швидко зупинити кровотечу на місці, зокрема, використання турнікетів і гемостатичних пов'язок [6].

Таким чином, дослідження цих науковців створюють комплексну картину ефективних методів надання першої допомоги при кровотечах. Вони підкреслюють, що своєчасна і правильна допомога є ключовою для збереження життя постраждалих як у військових, так і цивільних умовах.

Окрім вищезгаданих дослідників, вагомий внесок у розвиток методів зупинки кровотеч зробили О. В. Шкляр та П. М. Янковський.

О. В. Шкляр у своїх дослідженнях, зокрема в статті Застосування автоматизованих турнікетів при масових травмах, звертає увагу на ефективність сучасних турнікетів при масових травмах, особливо в умовах бойових дій. Він наголошує, що автоматизовані турнікети, такі як САТ (Combat Application Tourniquet), забезпечують надійну зупинку артеріальних кровотеч та можуть бути застосовані навіть у складних польових умовах. Дослідження показують, що такі турнікети значно підвищують шанси на виживання при серйозних пораненнях, особливо коли доступ до медичної допомоги обмежений [7].

П. М. Янковський у своїй роботі Гемостатичні матеріали та їх роль у сучасній тактичній медицині проаналізував ефективність різних гемостатичних засобів у тактичній медицині. Він підкреслює, що застосування сучасних гемостатичних пов'язок і матеріалів є важливим елементом надання першої медичної допомоги на полі бою. Дослідження Янковського показують, що такі

засоби, як QuikClot або Celox, можуть швидко зупинити кровотечі навіть у випадках важких артеріальних ушкоджень, що значно знижує рівень смертності серед постраждалих [8].

Наукові дослідження, проведені О. В. Шклярем та П. М. Янковським, доповнюють загальну картину розвитку методів зупинки кровотеч. Шкляр детально розглядає ефективність сучасних турнікетів, акцентуючи на їхній ролі в екстрених ситуаціях, де важлива швидка реакція і простота використання засобів для зупинки кровотечі. Янковський, у свою чергу, досліджує гемостатичні матеріали, які активно застосовуються у військовій та цивільній медицині для швидкої і ефективної зупинки кровотеч, особливо в умовах масових травм і бойових дій.

Таким чином, дослідження Шкляра та Янковського допомагають вдосконалювати практичні методи надання допомоги при кровотечах, роблячи їх доступними та ефективними як у військових, так і в цивільних умовах

Виклад основного матеріалу Зупинка кровотечі є одним із найважливіших аспектів надання першої медичної допомоги, особливо при травмах, що можуть призвести до значної крововтрати. Втрата великої кількості крові може викликати шоківі стани та призвести до смерті, якщо не надати своєчасну і правильну допомогу. У сучасній медичній практиці використовується низка методів та інструментів, що дозволяють ефективно та швидко зупинити кровотечу. Зокрема, ключову роль відіграють як традиційні методи (прямий тиск на рану, накладання стерильних пов'язок), так і новітні технології, такі як гемостатичні пов'язки, автоматизовані турнікети та гелеві компреси. Використання цих засобів дозволяє зменшити ризик смерті від кровотеч, особливо в умовах бойових дій, аварій або інших надзвичайних ситуацій [1].

Сучасні гемостатичні пов'язки, такі як QuikClot, Celox, HemCon, є одними з найбільш ефективних засобів для зупинки кровотечі, особливо при сильних артеріальних та венозних кровотечах. Ці пов'язки містять спеціальні речовини, які прискорюють процес згортання крові, завдяки чому кровотеча може бути зупинена за кілька хвилин. Зокрема, QuikClot містить каолін – мінерал, що активує тромбоцити та фактори згортання крові, сприяючи швидкому утворенню згустків. Подібно діє Celox, основним компонентом хітозан – речовина, яка взаємодіє з еритроцитами і утворює гелеподібну масу, що блокує витік крові [2]. Гемостатичні засоби є незамінними у випадках, коли неможливо накласти турнікет (наприклад, при травмах шиї, грудної клітки або паху), або в ситуаціях, де час є критичним. Їх часто застосовують у бойових умовах і під час масових катастроф, коли надання негайної медичної допомоги неможливе через відсутність медичного персоналу або обмежені ресурси. Дослідження показують, що використання таких пов'язок дозволяє знизити смертність на 50-60% у порівнянні з традиційними методами [3].

Автоматизовані турнікети, такі як САТ (Combat Application Tourniquet), стали стандартом у тактичній медицині та широко використовуються як у військових, так і в цивільних ситуаціях. Турнікет – це стрічка, яка щільно затягується навколо кінцівки вище місця поранення, щоб зупинити кровообіг до рани. Цей метод є особливо ефективним при артеріальних кровотечах, де важлива швидка зупинка потоку крові для зменшення крововтрати [4].

На відміну від старих моделей турнікетів, сучасні автоматизовані пристрої мають механізми для самозатягування, що дозволяє швидко і легко їх застосовувати навіть однією рукою. Це особливо важливо в умовах бойових дій, де поранений може бути змушений самостійно накладати турнікет. Дослідження доводять, що своєчасне використання турнікета може знизити смертність до 70%, особливо у випадках масивних кровотеч [5]. Наприклад, турнікет САТ використовується в арміях багатьох країн світу та довів свою ефективність на полі бою під час зупинки артеріальних кровотеч, що дозволяє значно збільшити шанси на виживання до прибуття кваліфікованої медичної допомоги.

Гелеві компреси є ефективними засобами для охолодження та зменшення кровотечі при легких травмах, зокрема при ушкодженні капілярів, де не вимагається застосування турнікетів або гемостатичних пов'язок. Гелеві компреси містять охолоджуючі гелі, які звужують судини на місці травми та знижують швидкість кровотечі [6].

Ці компреси широко використовуються в цивільній медицині, наприклад, для лікування спортивних травм або побутових поранень, що не супроводжуються значною крововтратою. Окрім того, охолодження допомагає зменшити біль, знизити набряк і зменшити запалення навколо травмованої ділянки. Це робить гелеві компреси зручними для швидкого та ефективного використання при незначних пораненнях [7].

Прямий тиск на рану є одним із базових методів зупинки кровотечі. Він застосовується при всіх типах кровотеч, особливо при капілярних і венозних ушкодженнях. Зазвичай це робиться за допомогою стерильних пов'язок або бинтів, які накладаються безпосередньо на рану для зупинки кровотечі та захисту від інфекцій [8].

Цей метод широко використовується в цивільній медицині та є одним із перших кроків надання першої допомоги при пораненнях. Пов'язки повинні бути основним інструментом у будь-якій аптечці першої допомоги, адже вони допомагають уповільнити крововтрату до моменту надання кваліфікованої медичної допомоги або застосування спеціалізованих засобів для зупинки кровотечі. Накладання кількох шарів стерильного бинта з прямим тиском на рану є стандартною процедурою в таких випадках [8].

Тампонування рани є методом, який часто застосовується при глибоких або колотих ранах, де прямий тиск недостатній для зупинки кровотечі. Цей метод передбачає наповнення рани стерильним матеріалом або гемостатичною губкою, що сприяє утворенню згустків і зупинці крові [7].

Тампонування є особливо ефективним при внутрішніх кровотечах або при пораненнях, де складно або неможливо накласти турнікет. Цей метод часто використовується в екстремальних умовах, наприклад, під час бойових дій або природних катастроф, коли є ризик масивних крововтрат і необхідно негайно вжити заходів [1]. Гемостатичні губки, такі як Celox або QuikClot, застосовуються для тампонування та прискорення згортання крові, що робить їх незамінними під час польових умов або відсутності професійної медичної допомоги.

У медичній практиці також широко використовуються гемостатичні препарати, такі як фібрин або тромбін, що прискорюють згортання крові. Вони вводяться або у формі ін'єкцій, або як місцеві аплікації на рану. Ці препарати є надзвичайно ефективними при тяжких травмах, де інші методи можуть бути недостатніми [2].

Гемостатичні препарати активно використовуються в сучасній хірургії, але їх також можна застосовувати в польових умовах або в екстреній медицині. Наприклад, вони застосовуються при внутрішніх кровотечах або пошкодженні судин, де використання інших методів обмежене. Їх ефективність у зупинці кровотечі в таких умовах дозволяє значно зменшити ризик смертності серед постраждалих [3].

Висновки. Швидке та правильне реагування при наданні першої допомоги при кровотечах має вирішальне значення для порятунку життя і запобігання серйозним ускладненням. Кровотечі, особливо артеріальні, можуть призвести до летальних наслідків протягом кількох хвилин, тому своєчасне виявлення виду кровотечі та застосування відповідних методів зупинки є критично важливим. Знання алгоритму дій при зупинці кровотечі дозволяє надавачам першої допомоги, як професійним, так і непрофесійним, оперативно й ефективно реагувати в критичних ситуаціях.

Використання сучасних інструментів, таких як гемостатичні пов'язки, автоматизовані турнікети, гелеві компреси та інші засоби, значно підвищує ефективність зупинки кровотечі. Ці методи дозволяють не лише швидко зупинити крововтрату, але й мінімізувати ризик інфекцій, ускладнень і потребу в повторних втручаннях. Особливо важливим є те, що вони можуть бути використані в умовах обмеженого часу або ресурсів, таких як бойові дії або аварійні ситуації.

Таким чином, знання алгоритму надання допомоги при кровотечах, володіння сучасними методами та вміння їх правильно застосовувати є

життєво необхідними навичками. Вони забезпечують ефективний контроль крововтрати, стабілізацію стану постраждалого і підвищують шанси на виживання до моменту прибуття професійної медичної допомоги.

Розробка і впровадження нових методів лікування, таких як гемостатичні матеріали та автоматизовані турнікети, продовжують удосконалюватися. Це робить надання медичної допомоги швидшим, ефективнішим і доступнішим, що рятує тисячі життів щороку, особливо в умовах надзвичайних ситуацій або бойових дій.

Література:

1. Бурка, М. О., Іванченко, В. О., & Тарасенко, Ю. М. (2018). Тактична медицина: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.
2. Гончаренко, О. О. (2020). Основи надання допомоги при кровотечах у цивільних та військових умовах. Український журнал невідкладної медицини, 8(2), 56-64.
3. Жигулін, С. О., & Ткаченко, Ю. І. (2021). Ефективність застосування гемостатичних засобів при артеріальних кровотечах. Медицина катастроф і невідкладних станів, 10(2), 45-51.
4. Кравченко, В. І. (2019). Сучасні методи зупинки кровотеч при травмах кінцівок. Військова медицина України, 13(3), 23-30.
5. Литвиненко, І. В., & Черненко, С. О. (2021). Роль турнікетів у тактичній медицині: огляд сучасних досліджень. Вісник екстреної медицини, 12(3), 45-50.
6. Ратушний, А. В. (2016). Порівняльний аналіз методів зупинки кровотеч у надзвичайних ситуаціях. Журнал невідкладної та відновлювальної хірургії, 4(1), 12-17.
7. Шкляр, О. В., & Сидоренко, П. Г. (2022). Застосування автоматизованих турнікетів при масових травмах. Український журнал військової медицини, 15(4), 29-36.
8. Янковський, П. М. (2020). Гемостатичні матеріали та їх роль у сучасній тактичній медицині. Практична медицина, 18(2), 75-80.

References:

1. Burka, M. O., Ivanchenko, V. O., & Tarasenko, Yu. M. (2018). Taktichna medytsyna: navchalnyi posibnyk [Tactical medicine: a textbook]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. (in Ukrainian).
2. Honcharenko, O. O. (2020). Osnovy nadannia dopomohy pry krovotekhakh u tsyvilnykh ta viiskovykh umovakh [Basics of providing aid for bleeding in civilian and military conditions]. Ukrainskyi zhurnal nevidkladnoi medytsyny [Ukrainian Journal of Emergency Medicine], 8(2), 56-64. (in Ukrainian).
3. Zhihulin, S. O., & Tkachenko, Yu. I. (2021). Efektyvnist zastosuvannia hemostatychnykh zasobiv pry arterialnykh krovotekhakh [Effectiveness of using hemostatic agents in arterial bleeding]. Medytsyna katastrof i nevidkladnykh staniv [Disaster Medicine and Emergency Conditions], 10(2), 45-51. (in Ukrainian).
4. Kravchenko, V. I. (2019). Suchasni metody zupynky krovotekh pry travmakh kintsivok [Modern methods of stopping limb bleeding in injuries]. Viiskova medytsyna Ukrainy [Military Medicine of Ukraine], 13(3), 23-30. (in Ukrainian).
5. Lytvynenko, I. V., & Chernenko, S. O. (2021). Rol turniketiv u taktichnii medytsyni: ohliad suchasnykh doslidzhen [The role of tourniquets in tactical medicine: A review of modern research]. Visnyk ekstrenoi medytsyny [Bulletin of Emergency Medicine], 12(3), 45-50. (in Ukrainian).

6. Ratushnyi, A. V. (2016). Porivnialnyi analiz metodiv zupynky krovotekh u nadzvychnykh sytuatsiiakh [Comparative analysis of methods for stopping bleeding in emergencies]. Zhurnal nevidkladnoi ta vidnovliuvalnoi khirurgii [Journal of Emergency and Reconstructive Surgery], 4(1), 12-17. (in Ukrainian).
7. Shkliar, O. V., & Sydorenko, P. H. (2022). Zastosuvannia avtomatyzovanykh turniketiv pry masovykh travmakh [The use of automated tourniquets in mass trauma]. Ukrainskyi zhurnal viiskovoi medytsyny [Ukrainian Journal of Military Medicine], 15(4), 29-36. (in Ukrainian).
8. Yankovskyi, P. M. (2020). Hemostatychni materialy ta yikh rol u suchasniitaktychnii medytsyni [Hemostatic materials and their role in modern tactical medicine]. Praktychna medytsyna [Practical Medicine], 18(2), 75-80. (in Ukrainian).

УДК 811.161.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-78-88](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-78-88)

Бондаренко Олександр Олександрович кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри східнослов'янської філології та інформаційно прикладних студій інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Шевченка, 14, м. Київ, 01030, тел.: 044-239-34-30, <https://orcid.org/0009-0000-3204-5746>

Гайбулаєв Фіруз студент інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, бульвар Шевченка, 14, м. Київ, 01030

УКРАЇНСЬКИЙ НАРАТИВ У СУЧАСНОМУ ТУРЕЦЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПРИКЛАДИ

Анотація. У статті виявлено та проаналізовано наративи, що використовуються сучасними турецькими медіа для формування образу України.

Автор статті обґрунтовує доцільність дослідження українських наративів у медіапросторі провідних держав світу й сусідніх країн, звертаючись до феномену дискурсивного чи наративного перевороту й поняття «стратегічний наратив», яке розглядає як сукупність взаємопов'язаних історій з минулого, сучасного й майбутнього, що були створені для управління цільовими аудиторіями й спрямовані на досягнення стратегічних цілей шляхом звернення до емоцій, цінностей, архетипів свідомості громадян.

Зазначають, що політичні події в Україні, зокрема демократичні реформи та прагнення до європейської інтеграції, мали помітний вплив на наративи у турецьких медіа. Активне висвітлення цих зусиль у таких виданнях, як «Milliyet» та «TRT Haber», свідчить про сприйняття Туреччиною України як країни, яка прагне до розбудови правової держави та демократії. Автор статті також обґрунтовує, що особливості висвітлення російсько-української війни та її впливу на турецько-російські відносини, а також на регіональну безпеку дають підстави для висновку, що Туреччина використовує медіа для формування зовнішньополітичного порядку денного, підкреслюючи власну важливу роль у регіональних та міжнародних процесах. Аналіз матеріалів турецьких медіа засвідчує, що вони активно адаптують українські наративи залежно від змін у політичній атмосфері та стратегічних орієнтирів, що сприяє формуванню громадської думки в середині країни та відображає складні міжнародні взаємини.

Автори статті констатує, що аналіз українських наративів у турецькому медіапросторі дає можливість покращити розуміння процесів, пов'язаних зі структуруванням та презентацією інформації для досягнення певних комунікативних цілей з урахуванням широкого спектру дипломатичних, культурних та соціально-політичних стратегій Туреччини в контексті її геополітичного становища й зовнішньої політики.

Ключові слова: наратив, турецький медіапростір, образ, геополітика, Україна.

Bondarenko Oleksandr Oleksandrovych candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of East Slavic philology and information-applied studies of Taras Shevchenko National Technical University of Ukraine, Blvd. Shevchenko, 14, Kyiv, 01030, tel.: 044-239-34-30, <https://orcid.org/0009-0000-3204-5746>

Gaybullayev Firuz student of the Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University, Blvd. Shevchenko, 14, Kyiv, 01030

UKRAINIAN NARRATIVE IN THE MODERN TURKISH MEDIA SPACE: GENERAL TRENDS AND EXAMPLES

Abstract. The author of this article identifies and analyzes the narratives used by modern Turkish media to shape the image of Ukraine.

The author of the article substantiates the expediency of researching Ukrainian narratives in the media space of the leading states of the world and neighboring countries, referring to the phenomenon of discursive or narrative revolution and the concept of "strategic narrative", which he considers as a set of interconnected stories from the past, present and future, which were created for management adoption of target audiences and aimed at achieving strategic goals by addressing emotions, values, archetypes of consciousness.

The author notes that political events in Ukraine, such as democratic reforms and aspirations for European integration, had a noticeable impact on narratives in the Turkish media. The active coverage of these efforts in publications such as "Milliyet" and "TRT Haber" indicates Turkey's perception of Ukraine as a country that strives to build a rule of law and democracy. The author of the article also substantiates that the peculiarities of coverage of the Russian-Ukrainian conflict and its impact on Turkish-Russian relations, as well as on regional security, give grounds for the conclusion that Turkey uses the media to shape the foreign policy agenda, emphasizing its important role in regional and international processes. Analysis of Turkish media materials proves that they actively adapt Ukrainian narratives

depending on changes in the political atmosphere and strategic orientations, which contributes to the formation of public opinion in the middle of the country and reflects complex international relations.

The author of the article states that the analysis of Ukrainian narratives in the Turkish media space provides an opportunity to improve the understanding of processes related to the structuring and presentation of information to achieve certain communicative goals, taking into account a wide range of diplomatic, cultural and socio-political strategies of a certain state in the context of its geopolitical situation and foreign policy.

Keywords: narrative, Turkish media space, image, geopolitics, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному світі медіа відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, а також міжнародних відносин і глобальної політики в цілому. Особливо це актуально в контексті мінливих геополітичних реалій, де наративи, що поширюються через медіаканали, можуть суттєво впливати на сприйняття подій представниками різних країн і народів. У цьому контексті варто зазначити, що упродовж попередніх десятиліть у сфері гуманітаристики спостерігається активізація уваги до наративів, що зумовлено другою когнітивною революцією. Це явище у філософії та психології також отримало назву дискурсивного або наративного перевороту [2, с. 30]. Сутність цього «повороту до мови» полягає у визнанні мови як фундаментальної основи для пізнання та інтерпретації. Це розуміння передбачає, що вивчення соціальних, політичних, психологічних і культурних проблем має здійснюватися через призму мови інформаційного повідомлення чи іншого тексту. Результатом функціонування цих тенденцій стало формулювання однієї з ключових концепцій наративного повороту: центральним об'єктом аналізу є не окрема мовна одиниця, а весь текст чи навіть сукупність різних текстів.

Відповідно, з'являється наратологія як галузь наукового пізнання, у межах якої дослідники все частіше вживають поняття «стратегічний наратив», під яким М. Ожеван розуміє «засоби, до яких вдаються політичні актори, щоб сконструювати смисли та значення «великої політики», які «організують поведінку політичних акторів на засадах відданості певним ціннісним системам, що утворюють «тіло» того чи іншого наративу» [2, с. 31]. Г. Піскорська під стратегічним наративом розглядає сукупність взаємопов'язаних історій з минулого, сучасного і майбутнього, що були створені для управління прийняттям цільових аудиторій й спрямовані на досягнення стратегічних цілей, звертаючись до емоцій, цінностей, архетипів свідомості [3]. Нам імпонує наведене визначення, оскільки воно відображає не лише сутність досліджуваного поняття, а і його місце в суспільних процесах.

Відповідно, на сьогодні особливої значущості набуває дослідження стратегічних наративів про конкретну країну, зокрема Україну, у медіапросторі іншої країни, наприклад Туреччини, адже ці держави перебувають у тісних унікальних культурних, економічних і політичних взаємозв'язках, а також мають спільні інтереси, що перетинаються в регіоні Чорного моря і за його межами. Науковий аналіз наративів про Україну в сучасному турецькому медіапросторі дасть змогу не лише виявити, які образи та уявлення про нашу країну формуються в турецькому суспільстві, а й зрозуміти, як ці медіатексти впливають на двосторонні відносини. Зазначений аналіз також сприятиме поглибленню розуміння, як певні механізми використовуються для конструювання специфічних політичних та культурних смислів, які можуть стимулювати й поглиблювати чи, навпаки, послаблювати співпрацю між державами та народами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення української тематики в зарубіжних медіа на сьогодні набуває особливого значення, оскільки це дає змогу медівникам, політологам, соціологам і лінгвістам проаналізувати основні тенденції міжнародної політики, відслідковувати впливи російської пропаганди, а також розробляти шляхи для протидії маніпуляціям і дезінформації. Відповідно, дослідженням цього питання займаються громадські організації, інформаційні агентства й медіагрупи, науковці тощо. Зокрема з-поміж дослідників, які приділяють особливу увагу специфіці функціонування наративів у сучасному медіапросторі, а також їхній ролі у формуванні уявлень про російсько-українську війну й образу України на світовій арені, варто згадати М. Ожеван, Г. Піскорську, Г. Почепцова, М. Чеховську, А. Рагнева. У зазначеному контексті доцільно також звернутися до дослідження «Протидія наративам російської пропаганди про Україну в західних медіа» [1], що було проведене з грудня 2022 року по березень 2023 року представниками Львівського медіафоруму. Вони промоніторили особливості функціонування проросійських наративів у західноєвропейських медіаресурсах, зокрема у ЗМІ Франції, Німеччини, Італії, Угорщини та Латвії. Окрім того, Атлантична рада (США) від 2023 року підготувала звіт щодо антиукраїнських наративів, які поширювалися у світовому медіа просторі кремлівськими речниками упродовж 2014-2021 років, а також протягом сімдесяти днів напередодні широкомасштабного військового вторгнення й безпосередньо декількох днів до цього [8]. Водночас постає необхідність проведення подальших досліджень українських наративів у медіапросторі інших держав, зокрема сусідніх, однією з яких і є Туреччина.

Мета статті – виявлення та аналіз стратегічних наративів, які використовують сучасні турецькі медіа для формування образу України.

Виклад основного матеріалу. Проникнення наративних елементів у медійний простір переважно пов'язують із журналістикою та її зближенням із літературними формами. Наративна журналістика, на відміну традиційної, забезпечує більш легке сприйняття реципієнтом за рахунок використання моделей, які допомагають людині структурувати особистий досвід. Вона сприяє активізації наративної уяви, репрезентуючи факти та події у формі сцен, що значно посилює вплив на аудиторію [8].

Відповідно, сучасний журналістський наратив є складним поняттям, яке найкраще розглядати через призму трьох основних аспектів – наративних, журналістських та мультимедійних. Наративні аспекти охоплюють родієву основу, драматизм історії, суб'єктивне сприйняття через систему персонажів, використання оповідальних кодів, а також динаміку та деталізацію мови. Журналістські аспекти зумовлені документальністю матеріалу, його актуальністю та значущістю, а також увагою до людських взаємин і часових меж описуваних подій. Мультимедійні аспекти впливають через візуальність, інтеграцію різноманітних форм подання інформації, можливість взаємодії з аудиторією та використання різних каналів сприйняття інформації.

Це дає підстави для висновку, що роль медіа у формуванні наративів є вкрай важливою, адже саме через медіа громадськість отримує більшу частину інформації про світ. Медіа не просто транслюють інформацію, вони створюють та поширюють наративи, які детермінують особливості сприйняття реальності широким загалом населення, формують основу для ідентифікації головних подій, героїв та антагоністів. Аналізуючи особливості українського наративу в турецьких медіа, маємо спиратися на певні критерії в процесі вибору медіа ресурсів для аналізу [2; 3; 8], зокрема:

- репрезентативність – досліджувані медіа мають адекватно представляти політичний, економічний і культурний спектр турецького суспільства. До вибірки необхідно взяти як державні, так і приватні медіа, як національні мовники та і регіональні засоби масової інформації;

- доступність та популярність – перевагу варто надавати найбільш популярним та доступним медіа, які мають високий тираж та широку аудиторію; це забезпечує формування уявлення про думки й настрої широкого загалу населення;

- мовне розмаїття – доцільно враховувати зміст матеріалів як турецькою, так і іншими мовами, зокрема англійською, для усебічного аналізу іншомовних наративів у турецьких медіа;

- жанрове різноманіття – аналізу піддаються як новинні статті, так і аналітичні матеріали, коментарі, інтерв'ю та мультимедійні репортажі, що сприяє глибокому розумінню контексту та специфіки наративів.

Упродовж останніх років політичні події в Україні суттєво вплинули на наративи в турецьких медіа, особливо у контексті демократичних реформ та прагнення України до європейської інтеграції. Турецькі журналісти та аналітики активно висвітлюють зусилля України щодо зміцнення правової держави та впровадження принципів демократії та народовладдя. Одним із яскравих прикладів такої презентації подій і ситуації є публікація у відомому турецькому виданні «Milliyet», де зазначено, що Україна робить впевнені кроки на шляху до демократизації: «Ukrayna, demokratikleşme yolunda emin adımlarla ilerliyor» [4]. Це відображає загальне сприйняття України як країни, яка активно прагне до впровадження демократичних стандартів. Крім того, турецькі медіа наголошують на інтенсифікації процесу інтеграції України до Європейського Союзу, зокрема у випусках новин на телеканалі TRT Haber часто повідомляють про прогрес України в цьому напрямку, наголошуючи, що країна активізувала свої зусилля щодо вступу до Євросоюзу: «Ukrayna, Avrupa Birliği'ne katılım sürecini hızlandırdı» [5]. Це та інші твердження підкріплюються аналізом того, як певні кроки України впливають на її міжнародні відносини та зовнішньополітичну стратегію. У цьому контексті також варто наголосити, що подібні повідомлення в турецьких медіа не лише сприяють інформуванню громадськості стосовно поточних подій в Україні, а й спрямовані на формування образу нашої держави як активного учасника європейського політичного та культурного простору.

Важливим аспектом українських наративів у турецьких медіа є війна Росії проти України, яка висвітлюється закордонними та російськими ЗМІ під різними кутами. Зокрема в статті BBC, яка оцінює вплив Росії на Східну Європу після початку військових дій, під назвою «Russian influence under threat in its own back yard», йдеться про потенційне порушення міжнародних угод, що демонструє регіональну й глобальну нестабільність та необхідність обмеження впливу Москви (limits of influence). При цьому агресію проти України називають спробою Росії зберегти свій «задній двір» (back yard), а пострадянський простір – «колишньою імперією» (former empire) [6]. Цей вислів має негативну конотацію, що зберігається з часу його першого використання, коли Рональд Рейган охрестив Радянський Союз «імперією зла» (evil empire). Автор зображує протиставлення інтересів через апеляцію до категорії «свої»/«чужі» шляхом використання «військової» лексики, поділяючи сторони на два табори – Україна та Туреччина (“Turkey supports Ukraine's aspirations”) проти Росії та її анексованих територій («Russia's aggressive tactics in Eastern Europe») [6]. Окрім того, у досліджуваній статті йдеться про приналежність Туреччини до країн, що входять до НАТО, що автоматично зараховує її до категорії «своїх» для читачів BBC («Turkey – a Nato country»). Посилення підтексту стосовно конфронтації забезпечується

через використання лексичних одиниць із конотацією боротьби та негативною оцінкою – «muscle into» – «to force your way into a situation and make certain you are included, although you are not wanted» [6]. На фоні Росії, яка нібито втрачає свій вплив, Туреччину зображують основним авторитетом у регіоні, що не відчуває страху за наслідки («Turkey has gained a very important foothold in the region», «Turkey, along with Western countries, can further muscle into Eastern Europe, without consulting too much with Moscow or fearing repercussions from the Kremlin») [6].

Варто також констатувати, що турецькі ЗМІ висвітлюють події в Україні з урахуванням впливу Росії на можливі наслідки конфлікту, стверджуючи про значний вплив Росії на розвиток подій. Ця позиція підкріплюється цитатами високопосадовців, що містять судження щодо «сильного впливу Росії на ситуацію в Україні». У статтях наголошено на тривалих історичних зв'язках між Росією та Україною, що характеризуються як союз, що ґрунтується на «взаємодії народів». Крім того, у наративах турецьких медіа часто помітна упевненість у тому, що Росія зберігає сильні позиції не тільки в регіоні, а й на світовій арені, зокрема йдеться про «особливу роль Росії» та «вплив Росії у світі» [6].

Тема агресивної політики Росії регулярно висвітлювалася в турецьких медіа, починаючи з 2015 року, спочатку в контексті дій Росії на сході України, згодом у зв'язку з повномасштабним вторгненням. Ця проблематика активно обговорювалася на тлі поточних змін у турецько-російських відносинах, які змінювалися від співпраці до конфронтації залежно від міжнародної кон'юнктури та внутрішньополітичних чинників. Важливим аспектом у висвітленні цієї теми є те, як агресивні дії Росії впливають на безпеку в регіоні та на зовнішньополітичну стратегію Туреччини.

Зразком такого висвітлення ситуації може бути стаття в *Hürriyet Daily News*, де підкреслюється, що агресивна політика Росії у Східній Європі є джерелом занепокоєння для Анкари [7]. Цей вислів відображає стурбованість Туреччини щодо можливого розширення впливу Росії в регіоні, що може негативно позначитися на геополітичному балансі та інтересах Туреччини у Чорноморському басейні та інших прикордонних зонах.

Цей наратив відображає як поточну політичну динаміку, так і ширші міжнародні наслідки російської зовнішньої політики щодо України загалом і збройної агресії зокрема. Турецькі ЗМІ використовують такі моменти для аналізу складних взаємин між країнами, регіонами та альянсами, що, своєю чергою, сприяє формуванню публічної думки та зовнішньополітичного порядку денного Туреччини.

Наведемо кілька прикладів наративів у турецьких медіа на тему впливу повномасштабного вторгнення Росії в Україну, представлених турецькою та українською мовами:

Турецька: «Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı, Türkiye'nin dış politikasında yeni bir dönem başlattı».

Українська: «Атака Росії на Україну відкрила нову епоху в зовнішній політиці Туреччини».

Турецька: «Türkiye, Ukrayna'ya destek için insani yardım kampanyası başlattı».

Українська: «Туреччина розпочала кампанію з надання гуманітарної допомоги Україні».

Турецька: «Rusya'nın Ukrayna işgali, NATO'nun doğu sınırlarını yeniden değerlendirmesine neden oldu».

Українська: «Окупація України Росією призвела до переоцінки східних кордонів з боку НАТО».

Турецька: «Karadeniz'deki gerginlik, Türkiye'nin enerji güvenliği stratejisini etkiliyor».

Українська: «Напруженість у Чорному морі впливає на стратегію енергетичної безпеки Туреччини».

Турецька: «Türkiye, Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmada arabuluculuk rolünü üstlenmeye çalışıyor».

Українська: «Туреччина намагається взяти на себе роль посередника у конфлікті між Росією та Україною».

Турецька: «Ukrayna'daki savaş, Türkiye'deki mülteci sayısını artırabilir».

Українська: «Війна в Україні може призвести до збільшення кількості біженців у Туреччині».

Турецька: «Rusya ile yapılan ticari anlaşmalar, Ukrayna savaşı nedeniyle riske girdi».

Українська: «Торговельні угоди з Росією опинилися під загрозою через війну в Україні».

Турецька: «Ukrayna'daki durum, Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını sorguluyor».

Українська: «Ситуація в Україні змушує Туреччину переосмислити свою залежність від Росії».

Турецька: «Türkiye, Ukrayna krizini diplomasiyle çözmek için uluslararası topluma çağrıda bulunuyor».

Українська: «Туреччина закликає міжнародне співтовариство розв'язати українську кризу дипломатичним шляхом».

Турецька: «Karadeniz'deki askeri hareketlilik, Türkiye'nin savunma politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden oluyor».

Українська: «Військова активність у Чорному морі змушує Туреччину переглянути свою оборонну політику».

Турецька: «Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırıları karşısında tarafsız kalmaya çalışıyor».

Українська: «Туреччина намагається зберегти нейтралітет у питанні військової агресії Росії щодо України».

Турецька: «Ukrayna savaşı, Türk ekonomisine olası etkileri ile endişe yaratıyor».

Українська: «Війна в Україні викликає занепокоєння через її можливий вплив на турецьку економіку».

Турецька: «Türkiye'nin NATO'daki rolü, Ukrayna krizi nedeniyle daha da önem kazandı».

Українська: «Роль Туреччини в НАТО зростає через кризу в Україні».

Турецька: «Rusya'nın Ukrayna'daki eylemleri, Türkiye'nin bölgesel güvenlik stratejisini tekrar gözden geçirmesini zorluyor.».

Українська: «Дії Росії в Україні змушують Туреччину переглянути свою стратегію регіональної безпеки».

Турецька: «Ukrayna krizi, Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni bir gerilim hattı yaratıyor».

Українська: «Криза в Україні призводить до появи нової лінії напруженості у відносинах між Туреччиною та Росією».

Турецька: «Türkiye, Ukrayna'ya destek olurken Rusya ile olan ilişkilerini dengelemeye çalışıyor».

Українська: «Туреччина намагається підтримати Україну, зберігаючи при цьому баланс у відносинах із Росією».

Турецький: «Rusya'nın agresif politikası, Türkiye'nin uluslararası diplomasi alanında daha aktif rol almasını gerektiriyor».

Українська: «Агресивна політика Росії вимагає від Туреччини більш активної участі в міжнародній дипломатії».

Турецька: «Türkiye, Ukrayna'ya askeri destek sağlarken uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etmeye özen gösteriyor».

Українська: «Туреччина надає військову підтримку Україні, прагнучи діяти в межах міжнародного права».

Турецька: «Karadeniz bölgesindeki askeri tansiyon, Türkiye'nin savunma ve dış politikasında yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılıyor».

Українська: «Військова напруга в регіоні Чорного моря змушує Туреччину розробляти нові стратегії у сферах оборони та зовнішньої політики».

Зазначені наративи відображають широкий спектр питань, які порушують турецькі медіа в контексті вторгнення Росії в Україну, і демонструють, як ці події впливають на внутрішню та зовнішню політику Туреччини. Загалом

аналіз українських наративів у турецьких медіа дає змогу констатувати, що вони активно відображають та адаптують різні ідеї та проєкти, пов'язані з політичними та соціальними подіями в Україні, що свідчить про важливість цих подій не лише в контексті двосторонніх відносин держав, а й у ширших – регіональному та міжнародному – контекстах.

Аналіз українських наративів у турецькому медіапросторі дає можливість покращити розуміння того, як інформація структурується та подається для досягнення певних комунікативних цілей, відображаючи широкий спектр дипломатичних, культурних та соціально-політичних стратегій певної держави з урахуванням її геополітичного становища й зовнішньої політики.

Наративи в медіадискурсі не просто відображають реальність, а й беруть активну участь у її формуванні, вказуючи на способи інтерпретації людського досвіду та ціннісні орієнтири в межах певної культури. У контексті аналізу сучасного турецького медіапростору наративи про Україну набувають особливої ролі, слугуючи інструментом для створення політично ангажованих та ідеологічно насичених текстів. Ґрунтуючись на базових структурних категоріях, які спрощують процеси сприйняття тексту читачем, медійні наративи актуалізують конвенційні знання та звичні схеми оповідання. Форма наративу, обумовлена багатьма чинниками, зокрема планом вираження погляду автора і критеріями вибору ним наративних стратегій, визначає акцентовані аспекти повідомлення новин і способи впровадження оціночних суджень. У турецьких медіа наративи про Україну часто використовують для суб'єктивного оцінювання інформації, що дає змогу маніпулювати сприйняттям подій через апеляцію до дихотомії «свої»/«чужі», підміну модальності та нав'язування думок. У ході створення медійних політичних наративів застосовуються тактики побудови псевдофактуальності та висловлювання упередженої оцінки подій, що посилює вплив на аудиторію та зумовлює певну інтерпретацію міжнародних процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Політичні події в Україні, зокрема демократичні реформи та прагнення до європейської інтеграції, суттєво вплинули на українські наративи в турецьких медіа. Активне висвітлення європейських прагнень нашої держави в таких виданнях, як «Milliyet» та «TRT Haber», свідчить про сприйняття Туреччиною України як країни, яка активно рухається до зміцнення правової держави та розбудови демократії. Крім того, особливості відображення російсько-української війни та її впливу на турецько-російські відносини, а також на регіональну безпеку демонструють, як Туреччина використовує медіа для формування зовнішньополітичного порядку денного, підкреслюючи свою роль у регіональних та міжнародних процесах. Загалом турецькі медіа активно адаптують українські наративи залежно від змін у політичній атмосфері та відповідно до

стратегічних орієнтирів Туреччини, що сприяє формуванню громадської думки та відображає складні міжнародні взаємини.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльно-зіставних студіях, присвячених особливостям українських наративів у турецьких та українських медіа.

Література:

1. Мельник Р. Висвітлення української тематики в медіа різних країн Європи має свою специфіку. URL: <https://detector.media/infospace/article/210462/2023-04-24-vysvitlennya-ukrainskoi-tematyky-v-media-riznykh-krain-ievropy-maie-svoyu-spetsyfiku-doslidzhennya/> (дата звернення: 26.09.2024).
2. Ожеван М. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. Стратегічні комунікації. 2016. №4 (41). С. 30-40.
3. Піскорська Г. Український стратегічний наратив: пошук практичних рішень. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3862/3522 (дата звернення 08.09.2024).
4. Milliyet. URL: <https://www.milliyet.com.tr>. (дата звернення: 26.09.2024).
5. TRT Haber. URL: <https://www.trthaber.com/canli-yayin-izle.html> (дата звернення: 26.09.2024).
6. BBC: Russian influence under threat in its own back yard. – <https://www.bbc.com/news/world-europe-55157174> (дата звернення 06.09.2024).
7. Hürriyet Daily News. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com> (дата звернення: 26.09.2024).
8. Narrative Wars. Atlantic Council, 1030 15th Street, NW, 12th Floor, Washington, DC 20005, February 2023.

References:

1. Melnyk, R. (2023). Vysvitlennia ukrainskoi tematyky v media riznykh krain Yevropy maie svoiu spetsyfiku [Coverage of Ukrainian topics in the media of different European countries has its own specifics]. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/210462/2023-04-24-vysvitlennya-ukrainskoi-tematyky-v-media-riznykh-krain-ievropy-maie-svoyu-spetsyfiku-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
2. Ozhevan, M. (2016). Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy [Global war of strategic narratives: challenges and risks for Ukraine]. Stratehichni komunikatsii - Strategic communications, 4 (41), 30-40 [in Ukrainian].
3. Piskorska, H. Ukrainyskyi stratehichni naratyv: poshuk praktychnykh rishen [Ukrainian strategic narrative: search for practical solutions]. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3862/3522 [in Ukrainian].
4. Milliyet. Retrieved from <https://www.milliyet.com.tr>. [in Turkish].
5. TRT Haber. Retrieved from <https://www.trthaber.com/canli-yayin-izle.html> [in Turkish].
6. BBC: Russian influence under threat in its own back yard. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-55157174> [in English].
7. Hürriyet Daily News. Retrieved from: <https://www.hurriyetdailynews.com> [in Turkish].
8. Narrative Wars. Atlantic Council, 1030 15th Street, NW, 12th Floor, Washington, DC 20005, February 2023 [in English].

УДК 378.147:[338.488.2:640.4]

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-89-104](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-89-104)

Бурак Валентина Геннадіївна докторка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний університет, вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003, тел.: (050) 982-83-32, <https://orcid.org/0000-0001-5097-6536>

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

Анотація. У статті проаналізовано структурно-системне вивчення впливу цифрових інструментів на підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах сучасних викликів. Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи у закладах вищої освіти. Предметом дослідження виступає вплив цифрових інструментів на якість цього процесу. Методи дослідження включають теоретичний аналіз наукових джерел, методологічні підходи до застосування цифрових інструментів, емпіричні дослідження, що дозволяють оцінити результати впровадження цифрових технологій в освітній процес, а також порівняння ефективності традиційних та інноваційних методів навчання.

Здійснений аналіз диференціації підходів до визначення дефініцій поняття «цифрові освітні інструменти» уможливив їхнє потрактування як різноманітні технології та ресурси, які використовуються для підтримки освітнього процесу. До таких інструментів відносять: навчальні онлайн-курси та платформи, вебінари та відеолекції, освітні додатки, системи управління навчанням (LMS), віртуальні лабораторії та симуляції, соціальні мережі та форуми тощо.

Здійснено аналіз сучасних цифрових технологій у сфері освіти: онлайн-платформ, віртуальної реальності (VR), штучного інтелекту (ШІ), масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs), визначено їхню роль у формуванні нових професійних компетенцій, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Розглянуто закордонний та український досвід упровадження цифрових технологій у діяльності підприємств готельно-ресторанної справи. Зазначено, що впровадження цифрових технологій у готельно-ресторанній справі є невід'ємною частиною розвитку галузі як у світі, так і в Україні. Ці технології сприяють підвищенню ефективності операцій, зростанню доходів і покращенню

щенню якості обслуговування клієнтів, що робить їх необхідними для конкурентоспроможності на сучасному ринку.

Наголошено, що інтеграція цифрових інструментів в освітній процес стала одним із найважливіших кроків у модернізації освіти, що дозволяє значно підвищити її ефективність та відповідність запитам стейкхолдерів та майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи.

Ключові слова: майбутні фахівці, готельно-ресторанна справа, професійна підготовка, заклади вищої освіти, цифрові інструменти, освітній процес, якість.

Burak Valentyna Gennadiievna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Department of hotel-restaurant and tourist business, Kherson State University, St. University, 27, Kherson, 73003, tel.: (050) 982-83-32, <https://orcid.org/0000-0001-5097-6536>

THE IMPACT OF DIGITAL TOOLS ON IMPROVING THE QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Abstract. The article analyzes the structural and systemic study of the impact of digital tools on improving the quality of professional training of future hotel and restaurant specialists in the context of modern challenges. The object of the study is the professional training of future hotel and restaurant specialists in higher education institutions. The subject of the study is the impact of digital tools on the quality of this process. The research methods include theoretical analysis of scientific sources, methodological approaches to the use of digital tools, empirical research to assess the results of the introduction of digital technologies in the educational process, as well as a comparison of the effectiveness of traditional and innovative teaching methods.

The analysis of the differentiation of approaches to defining the concept of «digital educational tools» made it possible to interpret them as a variety of technologies and resources used to support the educational process. Such tools include: online training courses and platforms, webinars and video lectures, educational applications, learning management systems (LMS), virtual laboratories and simulations, social networks and forums, etc.

The author analyzes modern digital technologies in the field of education: online platforms, virtual reality (VR), artificial intelligence (AI), massive open online courses (MOOCs), and determines their role in the formation of new professional competencies that meet the requirements of the modern labor market. The foreign and Ukrainian experience of introducing digital technologies in the

activities of hotel and restaurant enterprises is considered. It is noted that the introduction of digital technologies in the hotel and restaurant industry is an integral part of the development of the industry both in the world and in Ukraine. These technologies help to increase the efficiency of operations, increase revenues and improve the quality of customer service, which makes them essential for competitiveness in today's market.

It is emphasized that the integration of digital tools into the educational process has become one of the most important steps in the modernization of education, which can significantly increase its efficiency and compliance with the needs of stakeholders and future hotel and restaurant professionals.

Keywords: future specialists, hotel and restaurant business, professional training, higher educational establishment, digital tools, educational process, quality.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства та технологічних інновацій цифрові інструменти відіграють надзвичайно важливу роль у всіх сферах людської діяльності включно з освітньою галуззю. Підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи вимагає інноваційного підходу, який забезпечує формування як професійних компетенцій, так і навичок роботи із цифровими технологіями. Вона характеризується високими вимогами до практичних навичок, уміння реагувати на нестандартні ситуації, а також здатністю адаптуватися до мінливих умов ринку послуг, що особливо актуально в умовах глобалізації та зростання конкуренції в індустрії гостинності.

Актуальність означеного дослідження зумовлена необхідністю модернізації освітніх процесів у закладах вищої освіти, зокрема в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Упровадження цифрових інструментів є не лише вимогою часу, але й важливим фактором підвищення якості освітнього процесу, спрямованого на формування сучасних компетенцій, що відповідають вимогам ринку праці. Успішне засвоєння таких інструментів дозволяє студентам отримати доступ до новітніх знань і технологій, розвивати свої професійні здібності та навички в умовах наближених до реальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна підготовка майбутніх фахівців є складним і динамічним процесом, що включає організаційні та педагогічні аспекти. Це багаторівнева система, що охоплює різні етапи розвитку професійності особистості, завершуючи процес її професійного самовизначення. Ключовим у цьому контексті є розуміння, що це цілеспрямована взаємодія, спрямована на здобуття фахових знань, формування навичок і компетенцій, а також готовності до майбутньої професійної діяльності.

Цей процес включає виконання певних професійних завдань і обов'язків, що характерні для обраної сфери діяльності. Важливо також розвивати світоглядні основи майбутньої професії та формувати значущі особистісні якості, здобуваючи первинний спеціальний досвід.

Якісна підготовка майбутніх фахівців за умов постійної модернізації означеного процесу вимагає використання інноваційних інтерактивних технологій, серед яких значне місце займає цифровізація, зокрема впровадження цифрових інструментів.

Закордонні заклади вищої освіти інтенсивно впроваджують цифрові інструменти в освітній процес. Відповідно з'являється значна кількість наукових досліджень, присвячена цій проблемі. Здійснимо огляд останніх досліджень і публікацій. Так, R. Jenkins здійснив дослідження розвитку онлайн-навчальних платформ, зокрема в контексті забезпечення доступу до якісної освіти з будь-якої точки світу, сприяння гнучкому освітньому процесу та адаптації до потреб здобувачів освіти [12].

Дослідник D. Chen проаналізував штучний інтелект в освіті як нова ера персоналізованого навчання, особливо в процесі адаптації освітніх програм та ресурсів до індивідуальних потреб, темпу і стилю навчання кожного здобувача освіти, що підвищує ефективність засвоєння матеріалу та сприяє досягненню кращих результатів [7].

Науковець K. Johnson дослідив масові відкриті онлайн-курси та глобальну освітню систему як інструменти демократизація доступу до знань та забезпечення безкоштовного або безперешкодного доступу до високоякісних навчальних ресурсів і програм з провідних університетів і експертів, що дозволяє людям з різних соціально-економічних контекстів отримувати освіту та розвивати навички для покращення свого життя й кар'єри [13].

A. Smith розглянув практику віртуальної реальності в гостинній освіті через виокремлення її можливостей та викликів. На думку автора, це відкриває нові можливості для занурення студентів у реалістичні сценарії обслуговування клієнтів та управління, покращуючи їхні навички та підготовку, проте водночас стикається з викликами, такими як висока вартість технологій, необхідність у спеціалізованому обладнанні та потреба в навчанні викладачів для ефективного використання цих інструментів [20].

У попередніх наших дослідженнях нами приділено значну увагу проблемі використання інтернет-ресурсів у дистанційному навчанні майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства в закладах вищої освіти [4], інтеграції цифрової гейміфікації в професійну підготовку майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи [5], загальним питанням модернізації професійної підготовки фахівців готельно-ресторанного господарства [3.] Окрім того, нами здійснене ґрунтовне дослідження теоретичних і методичних основ

підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в закладах вищої освіти [1,2].

Мета статті – структурно-системне вивчення впливу цифрових інструментів на підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах сучасних викликів.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

1. Визначити ключові цифрові технології, які використовуються в процесі підготовки фахівців сфери обслуговування.

2. Проаналізувати теоретичні засади інтеграції цифрових інструментів в освітній процес та вивчити досвід їхнього впровадження у світовій та українській практиці.

3. Дослідити вплив цифрових інструментів на якість навчання та рівень професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи.

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи у закладах вищої освіти. Предметом дослідження виступає вплив цифрових інструментів на якість цього процесу.

Методи дослідження включають теоретичний аналіз наукових джерел, методологічні підходи до застосування цифрових інструментів, емпіричні дослідження, що дозволяють оцінити результати впровадження цифрових технологій в освітній процес, а також порівняння ефективності традиційних та інноваційних методів навчання.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації мети розкриємо понятійно-категоріальний апарат. У контексті нашого дослідження вагомим є трактування деталізованого визначення «*професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства*», під якою розумітимемо організований, безперервний і цілеспрямований процес формування і розвитку в здобувачів освіти необхідних для фахової діяльності професійних компетентностей, який здійснюється в закладах вищої освіти різних форм власності та спрямовується на здобуття майбутніми фахівцями кваліфікацій відповідно до освітньо-професійних програм освітніх рівнів «бакалавр» і «магістр» спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа, що забезпечить успішне виконання посадових обов'язків, конкурентоспроможність і професійну мобільність у сфері послуг, а також своєчасне оновлення та вдосконалення [1, с. 9].

Під поняттям «*цифрові освітні інструменти*» в науково-педагогічній літературі розуміють різноманітні технології та ресурси, які використовуються для підтримки освітнього процесу. До *таких інструментів* відносять: навчальні онлайн-курси та платформи, вебінари та відеолекції, освітні додатки, системи управління навчанням (LMS), віртуальні лабораторії та симуляції, соціальні мережі та форуми тощо. У наступній частині розвідки

проаналізуємо їх детальніше. Цифрові технології, що активно впроваджуються в освітній процес, відкривають нові можливості для підвищення ефективності навчання, розвитку навичок майбутніх фахівців та вдосконалення методик викладання. Зокрема, у сфері вищої освіти відбувається трансформація традиційних підходів до навчання через впровадження цифрових інструментів, які дозволяють підвищити доступність та індивідуалізацію освітнього процесу. Основними сучасними технологіями, що впливають на освітнє середовище, є онлайн-платформи, віртуальна реальність, симуляційні технології та штучний інтелект [3].

Одним із ключових аспектів цифровізації освіти є широке використання онлайн-платформ для навчання. Такі платформи, як Coursera, EdX та Udey, стали не лише джерелом дистанційного навчання, але й майданчиком для взаємодії студентів та викладачів у глобальному масштабі. Вони дозволяють отримувати знання від провідних фахівців з різних країн, а також обирати курси відповідно до індивідуальних потреб і професійних вимог. Це сприяє не лише зростанню кількості доступних курсів, але й підвищенню якості освіти через інтерактивні лекції, відеоматеріали та практичні завдання. За даними досліджень, цифрові платформи дозволяють знижувати витрати на освіту, одночасно покращуючи її доступність та результативність для студентів різних країн.

Віртуальна реальність (VR) є ще однією технологією, яка активно впроваджується в освітню сферу. Завдяки VR-симуляціям студенти мають можливість опинитися у віртуальному середовищі, яке максимально наближене до реальних умов їхньої професійної діяльності. Це особливо актуально для спеціальностей, що вимагають розвитку практичних навичок, таких як підготовка фахівців у сфері готельно-ресторанної справи. Віртуальні тренажери дозволяють студентам опрацьовувати різні сценарії поведінки у кризових ситуаціях, навчатися взаємодії з клієнтами та керувати складними процесами в умовах, що імітують реальні робочі обставини.

Штучний інтелект (ШІ) також займає важливе місце у трансформації освітнього процесу. Алгоритми ШІ здатні аналізувати поведінку студентів під час навчання, і на основі цих даних пропонувати індивідуальні навчальні траєкторії. Це дозволяє кожному студенту отримувати персоналізовану підтримку та матеріали, що сприяють підвищенню мотивації до навчання та результативності засвоєння матеріалу. Крім того, ШІ використовується для автоматизації адміністративних процесів, таких як оцінювання робіт, реєстрація студентів та управління навчальними програмами [7].

Ще одним напрямом використання цифрових технологій в освіті є розвиток масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs) [13], що стали важливим елементом у створенні гнучкої та адаптивної системи навчання. Ці курси, які

доступні на таких платформах як Coursera, EdX, Udacity та FutureLearn, дозволяють слухачам з будь-якого куточка світу брати участь у лекціях провідних університетів і отримувати сертифікати, які визнаються роботодавцями. Такий формат навчання забезпечує доступ до якісної освіти без необхідності фізично відвідувати університети, що є особливо цінним в умовах пандемії COVID-19 та поширення дистанційних форм навчання. Тож сучасні цифрові технології значно впливають на зміну підходів до організації навчального процесу. Вони дозволяють зробити освіту більш доступною, індивідуалізованою та ефективною, що сприяє підвищенню рівня підготовки фахівців, зокрема у сфері готельно-ресторанної справи. Інтеграція цих технологій у навчальний процес сприяє формуванню нових професійних компетенцій, які відповідають вимогам сучасного ринку праці.

Проаналізуємо закордонний досвід упровадження цифрових технологій у готельно-ресторанній справі. Цифрові технології стали невід'ємною частиною розвитку готельно-ресторанної індустрії у всьому світі. Вони значно трансформували способи управління підприємствами, взаємодії з клієнтами та підвищення ефективності послуг. Як закордонний, так і український досвід демонструють, що впровадження цифрових рішень у цю сферу сприяє підвищенню якості обслуговування, оптимізації внутрішніх процесів. Важливими напрямками є автоматизація операцій, упровадження систем управління відносинами з клієнтами (CRM), використання штучного інтелекту (ШІ), а також адаптація до нових реалій шляхом розширення каналів взаємодії з гостями.

У провідних країнах світу цифрові технології використовуються для оптимізації всіх аспектів функціонування готелів і ресторанів. Наприклад, системи управління готелями (Property Management Systems, PMS) дозволяють автоматизувати управління бронюваннями, поселенням гостей, оплатою послуг та іншими адміністративними завданнями. Відома система Opera, розроблена корпорацією Oracle, є одним із найбільш поширених рішень, що використовуються у готелях по всьому світу. Вона забезпечує інтеграцію даних про гостей, що дозволяє оптимізувати процеси бронювання та поселення, а також поліпшує комунікацію між персоналом різних відділів готелю.

Також важливим елементом є упровадження штучного інтелекту в готельно-ресторанній індустрії. У США та Європі дедалі частіше використовуються чат-боти для обробки запитів клієнтів у режимі 24/7. Такі рішення дозволяють автоматизувати рутинні процеси, наприклад, відповіді на питання щодо бронювання або інформації про послуги, тим самим знижуючи навантаження на персонал. Відомі приклади включають використання ШІ-асистентів у мережах Marriott та Hilton, де чат-боти можуть відповідати на

більшість запитань гостей, залишаючи персоналу можливість зосередитися на складніших завданнях. Крім того, платформи з аналізу даних, як-от: Guestline, використовують машинне навчання для аналізу попередніх замовлень, прогнозування попиту та управління ціноутворенням, що дозволяє готелям ефективно керувати ресурсами [20].

Ресторани також активно використовують цифрові технології для покращення роботи. Онлайн-замовлення та доставка їжі стали невід'ємною частиною діяльності багатьох закладів. Такі платформи, як UberEats, DoorDash та GrubHub, надають ресторанам можливість обслуговувати клієнтів дистанційно, підвищуючи прибутковість закладів. У деяких випадках ресторани навіть переходять на модель «dark kitchen» кухні, що готують виключно для онлайн-замовлень), де фізична локація не є необхідною, а всі страви готуються для доставки.

Перейдемо до аналізу українського досвіду використання цифрових технологій у готельно-ресторанній справі. В Україні також спостерігається активне впровадження цифрових рішень у сфері готельно-ресторанного бізнесу. Хоча темпи впровадження можуть бути дещо повільнішими порівняно із західними країнами, українські підприємства все ж активно адаптують інноваційні технології для підвищення конкурентоспроможності.

Одним із прикладів цифровізації є використання CRM-систем для управління взаємовідносинами з клієнтами. Сучасні українські готелі, особливо в сегменті бізнес-класу, дедалі частіше використовують такі системи для управління даними про клієнтів, що дозволяє надавати індивідуальні послуги, формувати спеціальні пропозиції та здійснювати таргетовані маркетингові кампанії. Наприклад, система Poster, популярна серед ресторанів та кафе в Україні, дозволяє ефективно контролювати облік замовлень, керувати складськими запасами та аналізувати поведінку клієнтів.

Ще одним важливим аспектом є впровадження мобільних додатків для управління замовленнями та бронюваннями. В Україні такі компанії, як Glovo та Bolt Food, активно співпрацюють із ресторанами, пропонуючи клієнтам можливість замовити їжу онлайн. Завдяки цьому багато українських ресторанів змогли значно розширити свою клієнтську базу та підвищити обсяги продажів. Крім того, такі технології дозволяють спростити процес бронювання столиків, надаючи можливість гостям робити це в режимі онлайн без необхідності дзвінків до закладу.

Окремо варто відзначити активне впровадження безконтактних платежів і використання цифрових гаманців у сфері обслуговування. Системи оплати через QR-коди, такі як «Приват24» або Apple Pay, стали стандартом у багатьох готелях і ресторанах. Це дозволяє спростити процес оплати послуг, скоротити черги та підвищити зручність для клієнтів. Більше того, деякі готелі

та ресторани впроваджують цифрові рішення для самообслуговування, що дозволяє гостям самостійно здійснювати замовлення через спеціальні термінали або мобільні додатки.

Проведемо порівняльний аналіз закордонного та українського досвіду та визначимо перспективи. Як закордонний, так і український досвід упровадження цифрових технологій у готельно-ресторанній сфері демонструє, що інновації сприяють підвищенню ефективності бізнесу, покращенню якості обслуговування та залученню нових клієнтів. Основна різниця полягає у масштабах та швидкості впровадження. У країнах з розвинутою економікою ці процеси йдуть швидше завдяки доступу до інвестицій та технологічної інфраструктури. В Україні ж впровадження цифрових рішень часто обмежується недостатнім фінансуванням та відсутністю необхідної підтримки з боку держави, проте поступово ситуація покращується завдяки активності приватного сектора та розвитку стартапів.

Значний потенціал для обох ринків має подальше використання штучного інтелекту та аналізу великих даних. Наприклад, у майбутньому можна очікувати поширення інтелектуальних систем управління готелями, які аналізують не лише бронювання, але й поведінкові патерни клієнтів для точнішого прогнозування попиту та оптимізації операцій. Водночас розвиток мобільних додатків та цифрових платформ у сфері доставки та бронювання дозволить ресторанам залучати ще більше клієнтів.

Означені інновації в діяльності закордонних та українських готельно-ресторанних підприємств викликають необхідні зміни в професійній підготовці майбутніх фахівців означеної галузі. І йдеться передусім про опанування й використання цифрових інструментів.

Інтеграція цифрових інструментів в освітній процес стала одним із найважливіших кроків у модернізації освіти, що дозволяє значно підвищити її ефективність. Використання цифрових технологій відкриває можливості для індивідуалізації освітнього процесу, підвищення мотивації студентів та розвитку їхніх професійних навичок. У контексті професійної підготовки, зокрема для фахівців у готельно-ресторанній сфері, цифрові інструменти можуть слугувати важливим засобом оптимізації навчальних занять та підвищення їхньої результативності.

Використання віртуальних навчальних платформ є одним із основних напрямів цифровізації освіти. Платформи такі, як Moodle, Google Classroom, Edmodo, стали стандартом для організації дистанційного та змішаного навчання. Вони дозволяють створювати інтерактивне середовище, де здобувачі вищої освіти можуть працювати з навчальними матеріалами, ставити запитання та виконувати завдання, отримувати зворотний зв'язок від викладачів та взаємодіяти з іншими учасниками курсу. Наприклад, платформа

Moodle забезпечує можливість адаптації навчального матеріалу до індивідуальних потреб студентів, дозволяючи їм працювати у власному темпі, що значно підвищує ефективність засвоєння знань [12].

Інтерактивні засоби навчання, зокрема використання відеоматеріалів, інтерактивних симуляцій і віртуальних лабораторій, дозволяють студентам краще зрозуміти складні концепції та застосовувати їх на практиці. За допомогою таких інструментів, як Kahoot або Quizizz, викладачі можуть проводити інтерактивні опитування, вікторини або тестування в реальному часі, що сприяє активному залученню студентів у навчальний процес. Використання мультимедійних матеріалів дозволяє зробити заняття більш динамічними, забезпечуючи глибше розуміння тематики та підтримуючи інтерес студентів протягом заняття.

Цифрові симуляційні технології є ще одним важливим засобом підвищення ефективності навчальних занять, особливо у професійних галузях, таких як готельно-ресторанна справа. Наприклад, симуляційні платформи, такі як SimSchool, дозволяють моделювати реальні ситуації, що виникають у готелях або ресторанах, де студенти можуть приймати рішення в умовах наближених до реальних. Це дає можливість майбутнім фахівцям розвивати практичні навички, без необхідності відвідувати реальні заклади. Крім того, подібні технології дозволяють викладачам оцінювати роботу студентів у реальному часі та надавати миттєвий зворотний зв'язок.

Віртуальна реальність (VR) також активно використовується для навчання, особливо в професійно орієнтованих дисциплінах. Наприклад, за допомогою VR-технологій студенти можуть брати участь у віртуальних турах готелями або ресторанами, навчаючись основам управління та обслуговування клієнтів у віртуальному середовищі. Цей підхід дозволяє не лише покращити теоретичну підготовку, але й сформувати необхідні практичні навички в умовах, наближених до реальних. Окремо варто відзначити можливість доповненої реальності (AR), яка може використовуватися для накладання додаткової інформації на реальні об'єкти, що дозволяє студентам краще засвоювати навчальний матеріал.

Одна з основних переваг цифрових технологій в освітньому процесі – це можливість персоналізації навчання. Використання таких платформ, як Coursera або Khan Academy, дозволяє створювати індивідуальні навчальні траєкторії для студентів, враховуючи їхні потреби, інтереси та попередній рівень знань. Цифрові інструменти забезпечують гнучкість у навчанні, дозволяючи студентам самостійно планувати своє навчання, обирати зручний час та темп роботи з матеріалами. Це особливо важливо для студентів, які паралельно працюють або навчаються за гнучкими графіками. Крім того, цифрові інструменти сприяють розвитку комунікативних навичок студентів.

Використання платформ для співпраці, таких як Slack або Microsoft Teams, дозволяє організувати колективну роботу в режимі реального часу, що сприяє розвитку навичок командної роботи та комунікації. Такі інструменти допомагають студентам взаємодіяти не лише в рамках групових проєктів, але й з викладачами, отримуючи підтримку та консультації в онлайн-форматі.

Важливим аспектом є також можливість автоматизації оцінювання знань. Використання інструментів для тестування, таких як Google Forms або Testmoz, дозволяє автоматизувати процес оцінювання, що значно знижує адміністративне навантаження на викладачів. Такі системи дозволяють швидко перевіряти тести та надавати зворотний зв'язок студентам, що сприяє підвищенню ефективності навчального процесу [4].

Наприкінці розвідки означимо виклики та перспективи використання цифрових інструментів. Незважаючи на численні переваги, упровадження цифрових технологій також супроводжується певними викликами. По-перше, не всі студенти та викладачі мають доступ до сучасних цифрових інструментів, що створює дисбаланс у доступності освітніх ресурсів. По-друге, ефективність використання цифрових інструментів залежить від рівня цифрової грамотності, як викладачів, так і студентів. Це вимагає додаткових зусиль з боку освітніх закладів для забезпечення навчання цифровим компетенціям.

Проте перспективи використання цифрових інструментів в освітньому процесі є надзвичайно обнадійливими. Інтеграція інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та аналітика великих даних, відкриває нові можливості для персоналізації та адаптивного навчання. Наприклад, платформи на основі ШІ можуть пропонувати індивідуальні рекомендації студентам щодо навчальних матеріалів, що відповідають їхнім прогалинам у знаннях та потребам. Крім того, аналітичні системи можуть збирати дані про навчальну активність студентів, що дозволяє викладачам краще розуміти слабкі місця та надавати додаткову підтримку.

Деталізуємо роль віртуальних симуляторів та ігрових платформ у професійній підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Вони дозволяють моделювати реальні ситуації, із якими здобувачі освіти можуть зіткнутися у своїй майбутній фаховій діяльності, забезпечуючи практичний досвід без ризиків, пов'язаних з реальними умовами роботи. Особливо ефективними ці інструменти є в підготовці фахівців готельно-ресторанної справи, де важливо розвивати як теоретичні знання, так і практичні навички.

Однією з основних переваг віртуальних симуляторів є можливість відтворення реалістичних умов професійної діяльності у безпечному навчальному середовищі. Наприклад, платформа SimSchool (<https://simschool.org>)

дозволяє моделювати навчальні процеси, зосереджуючи увагу на взаємодії між студентами та педагогами. У контексті готельно-ресторанної справи симулятори можуть моделювати різноманітні ситуації, що виникають у ресторанах, готелях, під час обслуговування клієнтів або організації заходів.

Віртуальні симулятори також сприяють розвитку критичного мислення та прийняття рішень у складних умовах. Наприклад, платформи на кшталт Virtual Hotel Management дозволяють студентам управляти віртуальними готелями, приймати рішення щодо управління персоналом, фінансових питань та обслуговування клієнтів. Завдяки цим інструментам студенти можуть практикувати навички управління бізнесом у реалістичних умовах, що забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу. Також важливим є те, що віртуальні симулятори дозволяють адаптувати навчальний процес під індивідуальні потреби студентів. Вони можуть працювати з матеріалами у власному темпі, повторювати складні теми або ситуації, що не завжди можливо в умовах реальної професійної практики. Це дозволяє забезпечити більш ефективну та гнучку підготовку майбутніх фахівців, адаптовану до їхнього рівня знань і вмінь.

Ігрові платформи, або гейміфікація навчання, також набувають популярності в професійній підготовці. Ігрові елементи дозволяють зробити освітній процес цікавішим і мотивувальним для студентів, сприяючи активнішому залученню в процес навчання. Серед популярних інструментів для гейміфікації навчання варто зазначити платформи Kahoot! (<https://kahoot.com>) та Quizizz (<https://quizizz.com>), що дозволяють організувати інтерактивні вікторини та конкурси.

Окрім базових опитувань, ігрові платформи дозволяють створювати симуляційні сценарії або навіть квести, у яких студенти мають виконувати завдання, пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Наприклад, здобувачі освіти готельно-ресторанної сфери можуть брати участь у симуляціях, де вони повинні управляти рестораном, вирішувати проблеми з обслуговуванням клієнтів або реагувати на кризові ситуації. Це дозволяє не лише закріпити теоретичні знання, але й розвинути навички швидкого реагування та прийняття рішень [5]. Гейміфікація також сприяє розвитку навичок співпраці та командної роботи. Багато ігрових платформ підтримують групові завдання, де студенти повинні працювати разом, щоб досягти спільної мети. Такі навички є особливо важливими у готельно-ресторанній сфері, де більшість завдань виконується у команді. Використання ігрових елементів дозволяє студентам краще засвоювати такі навички у цікавій та мотивувальній формі. Використання віртуальних симуляторів у навчанні активно впроваджується у провідних університетах світу. Наприклад, у США та Європі платформи на основі віртуальної реальності (VR) використовуються для

підготовки фахівців у різних галузях, зокрема у сфері обслуговування. Такі університети, як Гарвардський університет та Массачусетський технологічний інститут, використовують VR-технології для моделювання реальних ситуацій у навчальних лабораторіях, де студенти можуть експериментувати з різними сценаріями без ризику для реального бізнесу.

Крім того, такі компанії, як McDonald's та Hilton, розробили власні навчальні симулятори для своїх співробітників, що дозволяють їм тренуватися у віртуальному середовищі. У цих симуляторах використовуються реальні сценарії обслуговування клієнтів та управління бізнесом, що дозволяє співробітникам краще підготуватися до реальних ситуацій на роботі.

В Україні використання віртуальних симуляторів також поступово набуває популярності. Наприклад, деякі українські університети, зокрема Київський національний університет культури і мистецтв, активно впроваджують VR-симулятори для навчання студентів готельно-ресторанної справи. Студенти мають можливість працювати з віртуальними моделями ресторанів та готелів, тренуючи навички управління персоналом, обслуговування клієнтів та організації заходів.

Важливим аспектом українського досвіду є співпраця з міжнародними освітніми платформами, такими як Coursera (<https://www.coursera.org>) та edX (<https://www.edx.org>), що дозволяє студентам отримувати доступ до передових технологій та навчальних курсів у сфері гейміфікації та віртуальних симуляторів.

Попри значні переваги, використання віртуальних симуляторів та ігрових платформ у професійній підготовці стикається з певними викликами. Одним із основних є висока вартість впровадження таких технологій, особливо у країнах з обмеженими ресурсами, як Україна. Крім того, не всі освітні заклади мають достатній рівень технічної підтримки для ефективного використання симуляторів у навчанні. Іншою проблемою є недостатній рівень цифрової грамотності серед викладачів та студентів, що потребує додаткового навчання для ефективного використання цифрових інструментів. Однак, із розвитком цифрових технологій та зниженням вартості обладнання, можна очікувати, що впровадження віртуальних симуляторів стане доступнішим для ширшого кола освітніх закладів.

Перспективи використання віртуальних симуляторів є надзвичайно обнадійливими, оскільки ці технології дозволяють забезпечити більш гнучкий та ефективний процес навчання, адаптований до потреб сучасного ринку праці. Крім того, розвиток технологій, таких як штучний інтелект та доповнена реальність (AR), відкриває нові можливості для вдосконалення симуляційного навчання та його інтеграції у повсякденну практику професійної підготовки.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, доходимо висновку, що цифрові інструменти є потужним засобом для підвищення ефективності навчальних занять, забезпечуючи гнучкість, індивідуалізацію та інтерактивність в освітньому процесі. Вони не лише допомагають викладачам організовувати заняття, але й надають здобувачам освіти можливість активніше взаємодіяти з матеріалами та один з одним. Незважаючи на виклики, пов'язані з доступом та цифровою грамотністю, майбутнє освіти неможливе без інтеграції сучасних цифрових технологій в навчально-пізнавальну діяльність. Віртуальні симулятори та ігрові платформи мають значний потенціал для покращення якості професійної підготовки, особливо у сфері готельно-ресторанної справи. Вони дозволяють студентам отримати практичні навички в умовах, максимально наближених до реальних, розвиваючи критичне мислення, навички управління та співпраці. Хоча впровадження цих технологій супроводжується певними викликами, їхній розвиток та адаптація до освітніх програм сприятимуть підвищенню якості освіти на глобальному рівні.

Література:

1. Бурак В. Г. Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в закладах вищої освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2023. 654 с.
2. Бурак В. Г. Підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в закладах вищої освіти: теорія та методика : монографія. Київ: Компринт, 2022. 537 с.
3. Бурак В. Г. Модернізація професійної підготовки фахівців готельно-ресторанного господарства. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 4 (104). С. 7–12.
4. Бурак В. Г. Використання інтернет-ресурсів у дистанційному навчанні майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства в закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2020. № 91. С. 43–50.
5. Бурак В. Г. Інтеграція цифрової гейміфікації в професійну підготовку майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. *Вісник ХДУ Серія Педагогічні науки*. 2024. № 107. С. 33–39.
6. Bolt Food (2023). Доставка їжі. URL: <https://food.bolt.eu>
7. Chen D. Artificial Intelligence in Education: A New Era of Personalized Learning. *International Journal of Educational Research*. 2023. № 102(4). P. 59–66.
8. Coursera (2023). Online Learning Platform. URL: <https://www.coursera.org>
9. Glovo (2023). Доставка їжі та товарів. URL: <https://glovoapp.com/ua>
10. Google Classroom (2023). Streamline Your Teaching and Learning. URL: <https://classroom.google.com>
11. Guestline (2022). Hotel PMS Software. URL: <https://www.guestline.com>
12. Jenkins R. The Rise of Online Learning Platforms. *Educational Technology & Society*. 2022. № 25(3). P. 17–25.
13. Johnson K. MOOCs and the Global Education System: Democratizing Access to Knowledge. *Global Education Review*. 2022. № 9(1), 45–63.
14. Marriott International (2023). AI-powered Customer Service. URL: <https://www.marriott.com>
15. Microsoft Teams (2023). Collaboration Platform. URL: <https://www.microsoft.com/en/microsoft-teams>

16. Moodle (2023). The Open Source Learning Platform. URL: <https://moodle.org>
17. Oracle Hospitality (2023). Opera Cloud Property Management. URL: <https://www.oracle.com/hospitality/opera-cloud>
18. Poster (2023). CRM та POS-система для ресторанів і кафе. URL: <https://joinposter.com/ua>
19. SimSchool (2022). Simulating Real Teaching Experiences. URL: <https://simschool.org>
20. Smith A. Virtual Reality in Hospitality Education: Opportunities and Challenges. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. 2021. № 33(2). P. 87–95.
21. Testmoz (2023). Test Creation Made Simple. URL: <https://testmoz.com>
22. Udacity (2023). Part of Accenture. URL: <https://www.udacity.com>, <https://www.futurelearn.com>

References:

1. Burak, V. H. (2023). Teoretychni i metodychni osnovy pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restoranoi spravy v zakladakh vyshchoi osvity [Theoretical and methodical bases of professional training of future specialists in hotel and restaurant business in institutions of higher education]. *Doktors'ka dysertatsiia [Doctoral dissertation]*. Ternopil. [in Ukrainian].
2. Burak, V. H. (2022). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restoranoi spravy v zakladakh vyshchoi osvity [Training of future specialists in hotel and restaurant business in institutions of higher education: theory and methodology]: teoriia ta metodyka : monohrafiia. Kyiv: Kompyrnt, 537 s. [in Ukrainian].
3. Burak, V. H. (2020). Modernizatsiia profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv hotelno-restorannoho hospodarstva [Modernization of professional training of hotel and restaurant industry]. *Nova pedahohichna dumka [New pedagogical thought]*, 4 (104), 7-12 [in Ukrainian].
4. Burak, V. H. (2020). Vykorystannia internet-resursiv u dystantsiinomu navchanni maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restorannoho hospodarstva v zakladakh vyshchoi osvity [Use of internet resources in distance training of future professionals in hotel and restaurant industry in higher educational establishments]. *Pedahohichni nauky – Preschool education*, on. 91, pp. 43–50 [in Ukrainian].
5. Burak, V. H. (2024) Intehratsiia tsyfrovoi heimifikatsii v profesiinu pidhotovku maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restoranoi spravy [Integration of digital gamification in the professional training of future hotel and restaurant professionals]. *Visnyk KhDU Seriia Pedahohichni nauky*, 107, 33–39. [in Ukrainian].
6. Bolt Food (2023). Food delivery. URL: <https://food.bolt.eu>
7. Chen, D. (2023). Artificial Intelligence in Education: A New Era of Personalized Learning. *International Journal of Educational Research*, 102(4), 59–66 [in English].
8. Coursera (2023). Online Learning Platform. URL: <https://www.coursera.org>
9. Glovo (2023). Delivery of food and goods. URL: <https://glovoapp.com/ua>
10. Google Classroom (2023). Streamline Your Teaching and Learning. URL: <https://classroom.google.com>
11. Guestline (2022). Hotel PMS Software. URL: <https://www.guestline.com>
12. Jenkins, R. (2022). The Rise of Online Learning Platforms. *Educational Technology & Society*, 25(3), 17–25 [in English].
13. Johnson, K. (2022). MOOCs and the Global Education System: Democratizing Access to Knowledge. *Global Education Review*, 9(1), 45–63 [in English].
14. Marriott International (2023). AI-powered Customer Service. URL: <https://www.marriott.com>
15. Microsoft Teams (2023). Collaboration Platform. URL: <https://www.microsoft.com/en/microsoft-teams>

16. Moodle (2023). The Open Source Learning Platform. URL: <https://moodle.org>
17. Oracle Hospitality (2023). Opera Cloud Property Management. URL: <https://www.oracle.com/hospitality/opera-cloud>
18. Poster (2023). CRM та POS-система для ресторанів і кафе. URL: <https://joinposter.com/ua>
19. SimSchool (2022). Simulating Real Teaching Experiences. URL: <https://simschool.org>
20. Smith, A. (2021). Virtual Reality in Hospitality Education: Opportunities and Challenges. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 33(2), 87–95 [in English].
21. Testmoz (2023). Test Creation Made Simple. URL: <https://testmoz.com>
22. Udacity (2023). Part of Accenture. URL: <https://www.udacity.com>, <https://www.futurelearn.com>

УДК 378.147:004

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-105-115](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-105-115)

Вискушенко Світлана Андріївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0003-1557-1984>

Вискушенко Дмитро Андрійович кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екології, Поліський національний університет, Старий бульвар, 7, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-2747-9117>

Мосієнко Олена Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-4175-2837>

Зорницький Андрій Володимирович кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-4264-2154>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЧАСИ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. В часи різноманітних кризових ситуацій, спричинених епідеміями, катаклізмами чи війнами, освітнє середовище змушене адаптуватися до нових умов. Українські заклади вищої освіти, у відповідь на кризові ситуації різної природи, розглядають інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання як один із альтернативних інструментів надання освітніх послуг. Статтю присвячено дослідженню впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для реалізації дистанційної освітньої діяльності в кризових умовах. Зокрема, було проаналізовано деякі з них, які найбільш застосовувалися в Україні. У роботі викладено інформацію про ставлення науково-педагогічних працівників і здобувачів щодо рівня ефективності певних інструментів дистанційного навчання в закладах вищої освіти в кризових ситуаціях різного характеру. Було встановлено, що

інформаційно-комунікаційні технології для реалізації дистанційної освітньої діяльності стали базовою підтримкою під час виникнення кризових ситуацій в Україні, оскільки сприяли неперервності навчального процесу, а також надали можливість зберігати та ділитися наявним навчальним матеріалом. Інформаційно-комунікаційні технології для організації дистанційного навчального процесу використовуються українськими закладами вищої освіти з метою передачі інформації в синхронний чи асинхронний спосіб. Результати дослідження засвідчують, що існує чітка тенденція до зростання рівня ефективності технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти України. Для забезпечення якісного освітнього процесу більшість університетів застосовували інструменти дистанційного навчання в комплексі, поєднуючи їх, що дозволило перекрити вади одного засобу перевагами іншого. Кризові ситуації різної природи стали певною рушійною силою для ширшого впровадження технологій дистанційного навчання закладами вищої освіти України.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології; дистанційне навчання; заклади вищої освіти; цифрова грамотність; цифровізація освіти; кризові ситуації.

Vyskushenko Svitlana Andriivna Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Department of English Philology and Translation, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-1557-1984>

Vyskushenko Dmytro Andriiovych Candidate of Sciences in Biology, Associate Professor, Department of Ecology, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-2747-9117>

Mosiienko Olena Volodymyrivna Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Department of English Philology and Translation, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4175-2837>

Zornytskyi Andrii Volodymyrovych Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Department of English Philology and Translation, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4264-2154>

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES WHILE ORGANIZING DISTANCE LEARNING IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN TIMES OF CRISIS SITUATIONS

Abstract. In times of crises caused by epidemics, natural as well as man-made disasters, or even wars, the educational environment is forced to adapt to new

conditions. In response to crisis situations of different nature, Ukrainian higher education institutions consider information and communication technologies of distance learning as an alternative tool for providing educational services. The given article is dedicated to the analysis of the information and communication technologies while organizing distance educational activities in crisis circumstances. Particularly, some of the most commonly used information and communication technologies for distance learning within Ukraine were analyzed. It was found out that information and communication technologies in distance learning have become essential support in times of crisis situations within Ukraine, as they provided the opportunity to store and share educational materials. Information and communication technologies, when integrated into distance learning processes within Ukrainian higher education institutions, are used to disseminate information synchronously or asynchronously. It is established that there is a clear tendency towards an increase in the effectiveness level of distance learning technologies in Ukrainian universities. To ensure the quality of the educational process, the majority of higher education institutions combine different information and communication technologies in distance learning, allowing them to compensate for the shortcomings of one tool with the advantages of the other one. Crisis situations of different nature have become the driving force for the wider implementation of distance learning technologies within Ukrainian higher education institutions. This shift has highlighted the need for investment in digital infrastructure and training to optimize the effectiveness of distance learning technologies in higher education.

Keywords: distance learning; information and communication technologies; higher education institutions; digital literacy; digitalization of education; crisis situations.

Постановка проблеми. Такі кризові ситуації як всесвітня пандемія COVID-19 та повномасштабна війна змінили життя кожного громадянина України. Особливо відчули цей негативний вплив учасники освітнього процесу та власне навчальні заклади, які вимушені були адаптуватися до нових умов надання освітніх послуг. Відповідно, інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій в організацію дистанційного навчального процесу українськими закладами освіти в умовах впровадження карантину та воєнного стану набула актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема практичного застосування та стану розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти України залишається складною та багатовимірною, не дивлячись на значну кількість як вітчизняних (Гладченко О. В., Ратушняк Т. В., Беспарточна О. І., Грень Є. С., Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. тощо) [1; 2; 3], так і закордонних праць (Капоне Р., Лепор М.,

Чевік М., Бакіоглу Б., Махйооб М., Макінтайр Н., Макквін С., Оанча А., та ін.) [4; 5; 6; 7; 8], у яких порушувалися різні її аспекти. Отже, це питання потребує висвітлення й переосмислення українським читачем, з урахуванням реальних обставин, що склалися наразі в освітньому середовищі України.

Так, представниками української наукової спільноти В. М. Кухаренко та В. В. Бондаренко у монографії «Екстрене дистанційне навчання в Україні» було подано теоретико-методологічний та науково-практичний огляд проблеми реалізації навчального процесу у закладах освіти України у зв'язку з карантинном, викликаним пандемією COVID-19 [3].

Гладченко О. В., Ратушняк Т. В., Беспарточна О. І. приділили особливу увагу порівняльному аналізу застосуванню різноманітних платформ і цифрових інструментів у закладах освіти під час переходу до дистанційної форми навчання через спалах коронавірусної інфекції, а також цифрову трансформацію та модернізацію галузі освіти загалом [1].

Дослідник Грень Є. С. проаналізував певні трансформаційні процеси вищої освіти України, які відбулися із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі дистанційного навчання. Підкреслюється, що під час переходу вищої освіти до дистанційного навчання з впровадженням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій спостерігалася тенденція до більш ефективного засвоєння матеріалу та збагачення кругозору здобувачів [2].

Вченими зарубіжних наукових шкіл Капоне Р., Лепор М., Макквін С., Оанча А. було висвітлено погляди професорсько-викладацького складу щодо використання новітніх технологій дистанційного навчання та пов'язаних з цим змін у відносинах між викладачами та студентами в умовах переходу до екстреного дистанційного навчання. Зазначається, що дистанційне навчання є валідним як додатковий та підтримуючий формат, але, з іншого боку, вони говорять про неефективність повного віддаленого викладання, тобто переходу тільки до дистанційного формату навчання. Незважаючи на розвиток цифрових технологій та збільшення кількості цифрових інструментів, які в останні роки відкрили шлях освіти в дистанційному форматі, реакція на пандемію свідчить про неготовність освітніх установ до такого типу змін [4; 8].

Макінтайр Н. досить критично розглядає онлайн-навчання та піднімає проблему про соціальну нерівність у доступі до освіти. Основний акцент робиться на те, що очікування не виправдалися і поява онлайн-навчання не вирішила цю фундаментальну нерівність. Навпаки, неоднаковий доступ до цифрових технологій ще більше став помітним під час навчання у форматі онлайн через пандемію COVID-19. І хоча можливо певним чином компенсувати цю нерівність, соціально-економічні та інфраструктурні обмеження часто переважають і триватимуть, поки не буде внесено карколомних змін до освітньої екосистеми [7].

За допомогою комбінованого аналізу Чевік М., Бакіоглу Б. з'ясували роль впливу страху перед зараженням COVID-19 і посередницької ролі ставлення до електронного навчання у прогнозуванні академічної мотивації майбутніх вчителів з їхніми уявленнями про власну комп'ютерну ефективність. Було встановлено, що з покращенням навичок використання комп'ютерних технологій мотивація також зростає [5].

Махйооб М. проаналізував виклики онлайн-навчання під час пандемії COVID-19, які відчували студенти англійської мови. Було встановлено, що більшість з них незадоволені онлайн-навчанням, оскільки вони не могли досягти очікуваного прогресу в засвоєнні мови [6].

Отже, аналіз наявної інформації дозволяє стверджувати, що наукова спільнота, особливо закордонна, дотепер не сформувала чіткої й однозначної відповіді навіть на питання доцільності чи недоцільності масового застосування дистанційного навчання закладами освіти. Однак в Україні, незважаючи на всі недоліки онлайн-навчання, на наш погляд, під час кризових ситуацій різної природи ми просто вимушені були шукати нові можливості для трансформації освітнього середовища, застосовувати інформаційно-комунікаційні технології, адаптуючись тим самим до реальних умов, що склались. Завдання як фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, так і педагогів-практиків при цьому полягало у пошуку найоптимальніших шляхів реалізації дистанційної освіти в Україні, спираючись на власний досвід, технічні та інші можливості закладів освіти, а також спроможність здобувачів вищої освіти працювати саме у онлайн-форматі.

Мета нашого дослідження – проаналізувати практичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання у вищій школі як відповідь на виклики в часи кризових ситуацій різної природи.

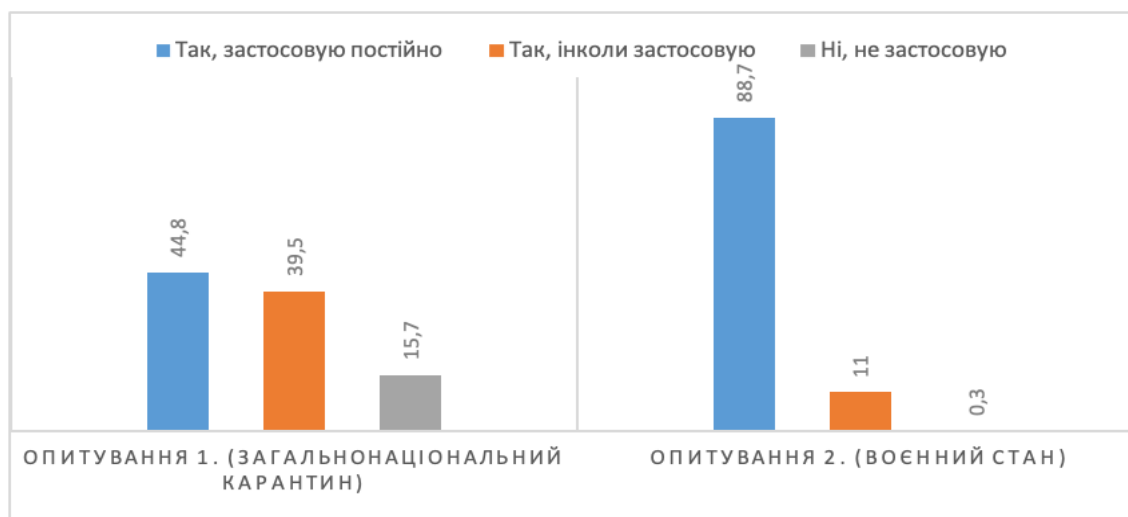
Виклад основного матеріалу. Важливими показниками в контексті розгляду питання якісної підтримки освітнього процесу у дистанційному форматі з інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій закладами вищої освіти України в часи кризових ситуацій є рівень володіння вміннями та навичками застосування інструментів дистанційного навчання, ступінь їх розвитку, а також ефективність. Водночас, заради достовірніших результатів, порівнюємо кризові ситуації різної природи, зокрема карантин, спричинений пандемією COVID-19, та воєнний стан.

З метою визначення вищезазначених показників ми послуговувалися даними моніторингових досліджень, проведених Державною службою якості освіти України. Вивчення організації дистанційного навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій під час загальнонаціонального карантину через коронавірус COVID-19 та в умовах воєнного стану відбувалося за допомогою загальнодержавних анонімних інтернет-опитувань як здобувачів, так і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України всіх форм власності й типів. З 23 квітня по 05 травня 2020 року було

опитано 28391 респондента (22367 – здобувачів вищої освіти, 6024 – науково-педагогічних працівників), а з 06 по 13 травня 2022 року – 26904 респондентів (20907 – здобувачів вищої освіти, 5997 – науково-педагогічних працівників) закладів вищої освіти з різних областей України (24 адміністративно-територіальні одиниці) [9].

Так, порівняльний аналіз опитування науково-педагогічних працівників щодо рівня володіння ними вміннями та навичками застосування інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання свідчить про те, що цей показник значно зріс: з досить посереднього рівня (Опитування 1), коли лише 44,8% викладачів на постійній основі використовувало такі засоби, до високого (Опитування 2), оскільки вже 88,7% зазначених вище респондентів стали системно застосовувати технології дистанційного навчання в освітньому процесі [9]. Це є свідченням значного підвищення їхнього рівня цифрової грамотності (Рис. 1).

Рис. 1 Частка інтеграції технологій дистанційного навчання викладачами в освітній процес закладів вищої освіти України в кризових ситуаціях різної природи, у %

Отже, кризові ситуації різної природи стають певною рушійною силою для використання технологій дистанційного навчання. Так, можна стверджувати, що у випадку використання науково-педагогічним працівником інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання хоча б спорадично, з плином часу викладач починає впроваджувати ці технології в освітній процес на постійній основі. Крім того, варто зазначити, що набутий практичний досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання як далекосяжного інструментарію надання освітніх послуг має практичну користь для системи освіти в цілому.

Аналіз відповідей респондентів про найбільш ефективні технології дистанційного навчання показав, що базовим інструментарієм в часи кризових ситуацій різної природи є як синхронні, так і асинхронні засоби (докладніше – в Таблиці 1).

Таблиця 1.

Найбільш ефективні технології дистанційного навчання в закладах вищої освіти України в кризових ситуаціях різної природи з точки зору учасників навчального процесу, у %

Інструмент дистанційного навчання	Опитування 1. (загальнонаціональний карантин)			Опитування 2. (воєнний стан)		
	Викладачі	Здобувачі	Середній показник	Викладачі	Здобувачі	Середній показник
Месенджери (Messenger, Viber, Telegram, What's up тощо)	41,3%	51,5%	46,4%	46,6%	74,3%	60,5%
Віртуальні освітні середовища (Moodle, Google Classroom тощо)	70,1%	50,1%	60,1%	74,6%	61,5%	68,1%
Комунікаційні технології (Zoom, Meet, Skype, Hangouts тощо)	69,7%	46,8%	58,3%	87,8%	60,7%	74,3%
Електронна пошта	33,4%	30,7%	32,1%	32,5%	45%	38,8%
Дистанційні технології не є ефективними	11,5%	15,1%	13,3%	-%	6,5%	3,3%

Дані, отримані за результатами аналізу відповідей респондентів, вказують на значне збільшення частки ефективності комунікаційних технологій та месенджерів. Їх середній показник зріс з 58,3% та 46,4% (Опитування 1.) до 74,3% та 60,5% (Опитування 2) відповідно. Середній показник застосування віртуальних освітніх середовищ в освітньому процесі є теж досить високим: він збільшився на 8%, зокрема з 60,1% (Опитування 1) до 68,1% (Опитування 2). Ефективність електронної пошти засвідчило 32,1% респондентів (Опитування 1) та 38,8% опитуваних (Опитування 2). Таким чином, середній ступінь ефективності цього інструменту продемонстрував зростання. Водночас, частка тих, хто переконаний, що технології дистанційного навчання не є ефективними, у середньому значно зменшилася з 13,3% (Опитування 1) до

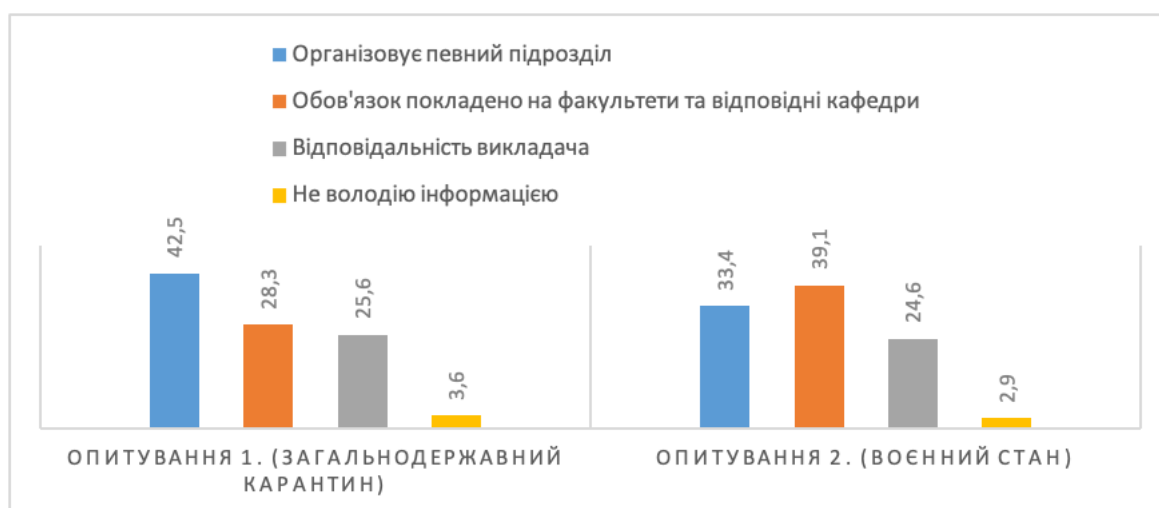

3,3% (Опитування 2). Крім того, думку про неефективність дистанційних технологій висловлювали представники тільки певних галузей, а саме: ветеринарна медицина, охорона здоров'я, хімія та біоінженерія, аграрні науки та продовольство, культура і мистецтво, інформаційні технології [9].

У цілому, прослідковується чітка тенденція до зростання рівня ефективності технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти України в кризових ситуаціях різної природи з точки зору всіх учасників навчального процесу. Також варто зазначити, що більшість закладів вищої освіти застосовують одразу декілька інструментів дистанційного навчання для забезпечення якісного освітнього процесу, комбінуючи їх, залежно від обставин, що складаються в певний час.

Щодо рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти України в часи кризових ситуацій різної природи з позиції науково-педагогічних працівників, з'ясовано, що питання інтеграції технологій в освітній процес вирішується не централізовано, причому спостерігається тенденція до зниження цього показника. Тільки для 42,5% (Опитування 1) і 33,4% (Опитування 2) закладів вищої освіти це є стратегічним пріоритетом, тобто вони достатньо інвестують як в матеріально-речовий, так і людський капітал. Решта ж 53,9% (Опитування 1) і 63,7% (Опитування 2) закладів вищої освіти з точки зору викладачів покладають обов'язок підвищення якості та збільшення інтенсивності розвитку технологій дистанційного навчання на факультети, інститути, кафедри й навіть на самих викладачів [9]. Отже, аналіз рівня розвитку технологій дистанційного навчання можна представити у вигляді схеми (Рис. 2).

Рис. 2 Розподіл рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти України в кризових ситуаціях різної природи з позиції науково-педагогічних працівників, у %

Наведені вище дані свідчать, що заклади вищої освіти України не мають можливості забезпечити у повному обсязі матеріально-технічний супровід дистанційного навчання на належному рівні. Тому, очевидно, необхідно звернути увагу на цю проблему на загальнодержавному рівні.

Таким чином, можна спостерігати процес цифровізації освітньої діяльності під час кризових ситуацій різної природи як сталої еволюційної тенденції розвитку вищої освіти в Україні. Інформаційно-комунікаційні технології набули характеру стійкої фундаментальної підтримки для фахівців у галузі освіти. За цих обставин важливою складовою відповідного процесу змін є цифрова грамотність учасників навчання. Тобто всім сторонам дистанційного навчання необхідно вміти орієнтуватися в сучасних тенденціях розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, грамотно й критично працювати з ними, і все це сприятиме взаємодії та враховуватиме потреби учасників освітнього процесу. Іншими словами, необхідно правильно використовувати інформаційно-комунікаційні технології й вдало їх комбінувати, що покращуватиме співпрацю між усіма суб'єктами освітньої діяльності та матиме позитивний вплив на навчальний процес в цілому.

Проведений нами аналіз показав, що базовим інструментарієм дистанційного навчання в часи кризових ситуацій різної природи є як синхронні, так і асинхронні засоби зі своїми багаточисельними перевагами та певними недоліками.

Висновки. Дистанційне навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій стає важливим інструментом в умовах кризових ситуацій, таких як епідемії, природні катастрофи, війни, що обмежують можливості традиційного навчання у таких несприятливих обставинах. Дистанційне навчання виходить на передній план як трансформаційна сила в галузі освіти і своєю чергою сприяє подальшому вдосконаленню інформаційно-комунікаційних технологій. Коли учасники навчального процесу з певних причин знаходяться географічно віддалено один від одного, тоді інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання ніби заповнюють цей «географічний розрив», стаючи «містком» для його подолання.

Беручи до уваги вищезазначене, потрібні подальші дослідження як фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, так і педагогів-практиків для з'ясування найвдаліших інструментів дистанційного навчання та їх найефективніших поєднань як з прикладної, так і фінансової точок зору. Вважаємо, що інвестиції у розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання та підвищення рівня обізнаності не тільки викладачів, а й усіх учасників освітнього процесу, стосовно найновіших досягнень у цій галузі знань та професійної діяльності сприятиме прискоренню цифровізації суспільства в цілому і як наслідок, розвитку практично всіх секторів економіки нашої держави.

Література:

1. Гладченко О. В., Ратушняк Т. В., Беспарточна О. І. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення якісного дистанційного навчання. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. № 2. 2022. С. 76-91. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/09f45e7f-e959-4031-91f7-bf45873fc4ec/content>
2. Грень Є. С. Особливості використання інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання у закладах вищої освіти. Академічні візії. Випуск 14. 2022. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/869/781>
3. Кухаренко В., Бондаренко В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. Харків, Україна: Видавництво КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
4. Capone R., Lepore M. From Distance Learning to Integrated Digital Learning: A Fuzzy Cognitive Analysis Focused on Engagement, Motivation, and Participation During COVID-19 Pandemic. *Technology, Knowledge, and Learning*. Vol. 27 (4). 2022. Pp. 1259-1289. URL: <https://doi.org/10.1007/s10758-021-09571-w>
5. Çevik M., Bakioğlu B. Investigating students' E-Learning attitudes in times of crisis (COVID-19 pandemic). *Education and Information Technologies*. Vol. 27. 2022. Pp. 65-87. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10591-3>
6. Mahyoob M. Challenges of e-Learning during the COVID-19 Pandemic Experienced by EFL Learners. *Arab World English Journal*. 11 (4). 2020. Pp. 351-362. URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no4.23>
7. McIntyre N. A. Guest Editorial: Dynamic Accounts of Digital Divides: Longitudinal Insights into Inequitable Access to Online Learning. *Educational Technology & Society*. Vol. 26(4). 2023. Pp. 104-107. URL: [https://doi.org/10.30191/ETS.202310_26\(4\).0007](https://doi.org/10.30191/ETS.202310_26(4).0007)
8. McQueen S., Oancea A. The use of technology in higher education teaching by academics during the COVID-19 emergency remote teaching period: a systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Vol. 19. Article number: 59. 2022. Pp. 1-39, 2022. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00364-4>
9. Моніторингові дослідження державної служби якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya>

References:

1. Hladchenko O. V., Ratushniak T. V., Bespartochna O. I. (2022) Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii dlia zabezpechennia yakisnoho dystantsiinoho navchannia [Modern information and communication technologies in the process of providing qualitative distance learning]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofii, psikhologii, pedagogika, sotsiologiya*. № 2. S. 76-91. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/09f45e7f-e959-4031-91f7-bf45873fc4ec/content> [in Ukrainian].
2. Hren Ye. S. (2022) Osoblyvosti vykorystannia informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii dystantsiinoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [Features of the use of information and communication technologies of distance education in an institution of higher education]. *Akademichni vizii*. Vypusk 14. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/869/781> [in Ukrainian].
3. Kukharenko V., Bondarenko V. (2020) Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini [Emergency distance learning in Ukraine]. Kharkiv, Ukraina: Vydavnytstvo KP «Miska drukarnia». 409 p. [in Ukrainian].

4. Capone R., Lepore M. From Distance Learning to Integrated Digital Learning: A Fuzzy Cognitive Analysis Focused on Engagement, Motivation, and Participation During COVID-19 Pandemic. *Technology, Knowledge, and Learning*. Vol. 27 (4). 2022. Pp. 1259-1289. URL: <https://doi.org/10.1007/s10758-021-09571-w> [in English].
5. Çevik M., Bakioğlu B. Investigating students' E-Learning attitudes in times of crisis (COVID-19 pandemic). *Education and Information Technologies*. Vol. 27. 2022. Pp. 65-87. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10591-3> [in English].
6. Mahyoob M. Challenges of e-Learning during the COVID-19 Pandemic Experienced by EFL Learners. *Arab World English Journal*. 11 (4). 2020. Pp. 351-362. URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no4.23> [in English].
7. McIntyre N. A. Guest Editorial: Dynamic Accounts of Digital Divides: Longitudinal Insights into Inequitable Access to Online Learning. *Educational Technology & Society*. Vol. 26(4). 2023. Pp. 104-107. URL: [https://doi.org/10.30191/ETS.202310_26\(4\).0007](https://doi.org/10.30191/ETS.202310_26(4).0007) [in English].
8. McQueen S., Oancea A. The use of technology in higher education teaching by academics during the COVID-19 emergency remote teaching period: a systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Vol. 19. Article number: 59. 2022. Pp. 1-39, 2022. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-022-00364-4> [in English].
9. Monitorynhovi doslidzhennia derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy [The State Service of Education Quality of Ukraine]. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya> [in Ukrainian].

УДК: 796(477)18/19

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-116-123](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-116-123)

Внукова Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри фізичного виховання та здоров'я, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9306-7700>

Поліщук Наталія Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – 30-Х РР. ХХ СТ.

Анотація. У статті досліджуються особливості розвитку фізичної культури в Західній Україні кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., коли західноукраїнські землі перебували під владою Австро-Угорщини, а пізніше – Польщі, що значно впливало на суспільно-політичне та культурне життя українців. У цей період фізична культура стала важливим інструментом для формування національної свідомості та патріотичного виховання молоді. Дослідження зосереджено на діяльності ключових спортивних товариств, таких як «Сокіл», «Січ», «Пласт» та інших громадських об'єднань, які не лише розвивали фізичну підготовку, але й служили осередками національної ідентичності та консолідації українського населення.

Стаття аналізує, як на тлі політичного тиску, асиміляційної політики, економічних обмежень та браку державної підтримки, українці створювали спортивні товариства, що пропагували ідеї здорового способу життя, фізичного загартування і підготовки до потенційного військового спротиву. Фізична культура та спорт ставали формою пасивного спротиву й підтримки культурної ідентичності, об'єднуючи громадян різних верств навколо спільних патріотичних цінностей.

Спортивні об'єднання, такі як «Сокіл» та «Січ», організовували гімнастичні заняття, стрілецькі змагання та масові культурно-спортивні заходи, що символізували прагнення українців до єдності та відродження. Молодіжний рух «Пласт» особливо активно сприяв вихованню підростаючого покоління в дусі патріотизму та фізичної витривалості, формуючи лідерські якості та національну самосвідомість. Виявлено, що діяльність цих організацій сприяла формуванню здорового способу життя, зміцненню соціальних зв'язків та

підтримці національної солідарності, які в умовах політичного тиску заклали основи для майбутньої боротьби за незалежність України.

Таким чином, фізичне виховання виступає не тільки як засіб розвитку фізичної витривалості, але й як ефективний інструмент виховання патріотичної свідомості серед молоді, готуючи її до подальшої боротьби за національні інтереси.

Ключові слова: Західна Україна, фізична культура, спортивні товариства, національна ідентичність, патріотичне виховання.

Vnukova Olha Mykolaivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Physical Education and Health, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9306-7700>

Polishchuk Nataliya Mykolaivna PhD, Senior Lecturer, Department of Medical and Biological Foundations of Physical Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

FEATURES OF PHYSICAL CULTURE DEVELOPMENT IN WESTERN UKRAINE FROM THE LATE 19TH TO THE 1930S

Abstract. The article explores the features of physical culture development in Western Ukraine from the late 19th century to the 1930s, a period when Western Ukrainian lands were under the rule of the Austro-Hungarian Empire and later Poland, which significantly influenced the socio-political and cultural life of Ukrainians. During this time, physical culture became an important tool for shaping national consciousness and patriotic education of youth. The study focuses on the activities of key sports societies such as "Sokil," "Sich," "Plast," and other public organizations that not only developed physical training but also served as centers of national identity and consolidation for the Ukrainian population.

The article analyzes how, against the backdrop of political pressure, assimilation policies, economic restrictions, and lack of state support, Ukrainians created sports associations promoting healthy lifestyles, physical conditioning, and preparation for potential military resistance. Physical culture and sports became a form of passive resistance and a means of preserving cultural identity, uniting citizens from different strata around common patriotic values.

Sports organizations such as "Sokil" and "Sich" organized gymnastic training, shooting competitions, and large-scale cultural and sports events, symbolizing Ukrainians' aspirations for unity and renewal. The youth movement "Plast" was particularly active in cultivating patriotic and physical endurance in the younger generation, fostering leadership qualities and national self-awareness. The study

reveals that the activities of these organizations contributed to the promotion of a healthy lifestyle, strengthening social connections, and supporting national solidarity, which, in the face of political pressure, laid the foundations for the future struggle for Ukrainian independence.

Thus, physical education serves not only as a means of developing physical endurance but also as an effective tool for fostering patriotic awareness among youth, preparing them for the ongoing struggle for national interests.

Keywords: Western Ukraine, physical culture, sports societies, national identity, patriotic education.

Постановка проблеми. Фізична культура в Західній Україні наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. розвивалася в контексті складної політичної обстановки, обумовленої тим, що українські землі перебували під владою іноземних держав — спочатку Австро-Угорщини, а згодом Польщі. Політичний тиск, соціальні й економічні обмеження, а також асиміляційна політика цих держав значно обмежували культурний розвиток українського народу, водночас посилюючи прагнення до національної самосвідомості. Відтак, фізична культура стала не лише засобом розвитку фізичних якостей, але й одним із найважливіших інструментів для консолідації нації, формування патріотизму та національної ідентичності.

Особливої актуальності дослідження розвитку фізичної культури в Західній Україні набуває в контексті аналізу національно-визвольного руху українців цього регіону. Прагнення до збереження власної ідентичності, в умовах політичних утисків і соціально-економічних труднощів, значною мірою формувалося завдяки фізичній культурі, що об'єднувала молодь і готувала її до активної громадської та культурної діяльності. Участь у спортивних товариствах, таких як «Сокіл», «Січ» та молодіжна організація «Пласт», стала популярною серед українців, бо такі об'єднання забезпечували не лише фізичне виховання, а й патріотичне загартування.

Політичний контекст кінця XIX – початку XX ст., коли відбувалися численні утиски прав українців, сприяв тому, що фізична культура поступово перетворювалася на форму пасивного спротиву. Фізичне загартування, стрілецькі змагання та гімнастичні вправи не тільки підтримували здоров'я, але й виховували в молоді почуття єдності, дисципліни, відповідальності перед суспільством і нацією. Через спорт українці зберігали свою культурну ідентичність, готували молодь до можливих конфліктів та спроб встановлення державності. У такому ключі фізична культура стає надзвичайно важливим об'єктом дослідження для розуміння, як національна самосвідомість формувалася в складних умовах політичного тиску та як спортивні організації виконували роль культурно-освітніх осередків.

Актуальність цього дослідження підкріплюється й тим, що, незважаючи на відсутність незалежної української держави, спорт відігравав роль засобу культурної консолідації. Фізичні та гімнастичні вправи, що практикувалися в осередках, слугували символом незалежності та викликом існуючим державним обмеженням. Для українського населення західних регіонів спорт перетворився на інструмент зміцнення морального духу та патріотичного виховання, а також платформу для реалізації національних прагнень.

Крім того, фізична культура сприяла розвитку соціальної активності, що була не менш важливою в умовах, коли громадські та культурні ініціативи обмежувалися. Спортивні заходи та збори, організовані товариствами «Сокіл» і «Січ», виховували в молоді відповідальність за власне здоров'я, національну свідомість і почуття приналежності до української спільноти. Заняття спортом та фізичні вправи допомагали згуртувати різні соціальні верстви населення навколо спільної ідеї національного відродження, що посилювало єдність українців і сприяло культурній інтеграції.

Особливо важливим аспектом є вплив фізичної культури на патріотичне виховання молоді. Зростання кількості молодіжних організацій, таких як «Пласт», підвищувало рівень патріотичної свідомості та відповідальності за майбутнє української нації. Через спортивні збори, навчальні табори й фізичні вправи «Пласт» виховував у молоді повагу до історії, традицій і національних символів. Ці організації допомагали сформувати основу для подальшої боротьби за незалежність, надаючи молоді важливі життєві навички, зокрема лідерство, організованість і фізичну витривалість, необхідні для громадської та національної активності.

Таким чином, дослідження розвитку фізичної культури в Західній Україні кінця XIX – 30-х рр. XX ст. є актуальним для розуміння, як національні ідеї та патріотизм формувалися через спорт. Фізична культура стала ключовим фактором, що впливав на громадську активність і консолідацію українців у боротьбі за права та незалежність, а спортивні товариства – інструментом національної єдності та патріотичного виховання, що залишило значний слід у культурному та суспільному розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє оцінити, як історики, соціологи та культурологи розглядають розвиток фізичної культури в Західній Україні кінця XIX – 30-х рр. XX ст. Ці роботи висвітлюють діяльність спортивних товариств, таких як «Сокіл», «Січ» і «Пласт», та їхній вплив на українське суспільство, зокрема національно-культурне відродження, виховання молоді й формування патріотичної свідомості. У своїй праці В. Іваненко розглядає розвиток спортивного руху в Західній Україні, зокрема аналізує вплив суспільно-політичних умов на формування українських спортивних об'єднань [1]. Автор детально висвітлює

діяльність товариств «Сокіл», «Січ» і «Пласт», які стали не лише спортивними об'єднаннями, а й центрами національно-патріотичного виховання. Іваненко підкреслює роль цих організацій у популяризації ідей здорового способу життя та фізичної підготовки, а також у формуванні національної свідомості української молоді. Це джерело є цінним завдяки його історичному підходу до висвітлення соціального та культурного контексту.

О. Мартинюк фокусується на «Сокільському» русі як на ключовому елементі фізичної культури в Галичині. Автор досліджує історію створення товариства «Сокіл», його організаційну структуру та особливості функціонування в умовах політичного тиску Австро-Угорщини, а пізніше – Польщі [2]. Мартинюк аналізує внесок «Сокільського» руху в патріотичне виховання, показує, як фізична культура стала інструментом громадської активності та збереження національної ідентичності. Це дослідження важливе, оскільки дає уявлення про специфіку діяльності «Сокола» як національного руху.

А. Сидоренко звертає увагу на фізичну культуру як важливу складову національного виховання в умовах відсутності української державності [3]. У книзі описано, як спортивні товариства допомагали підтримувати здоров'я, фізичний розвиток та національну свідомість українців. Дослідження містить детальний опис спортивних заходів, що організовували «Січ» і «Пласт», а також їх значення для суспільства. Автор наголошує на тому, що фізична культура стала засобом консолідації українців і символом боротьби за національні права.

Н. Левченко аналізує молодіжні організації Західної України, особливу увагу приділяючи діяльності «Пласту» [4]. У статті описано, як через фізичне виховання «Пласт» виховував патріотичну свідомість, дисципліну та громадську активність серед української молоді. Автор розглядає фізичну культуру як засіб для формування здорових і відповідальних громадян. Левченко також зазначає, що фізичне виховання сприяло залученню молоді до національного руху, закладаючи основи для майбутніх змін у суспільстві. Це джерело є важливим для розуміння впливу фізичної культури на молодіжний рух і формування патріотичних цінностей.

О. Ковальчук у своєму дослідженні акцентує увагу на ролі спортивних товариств у соціальному та політичному житті Західної України [5]. Автор описує, як через спортивні товариства українці організовували культурно-просвітницькі заходи, спрямовані на збереження мови, історії та традицій. Окрім фізичного виховання, «Сокіл» і «Січ» сприяли зміцненню громадських зв'язків і об'єднанню різних верств українського населення навколо ідеї національного відродження. Ковальчук підкреслює значення фізичної культури як частини національної боротьби та підтримки національної ідентичності, що

робить його працю цінною для загального розуміння ролі спорту в патріотичному вихованні.

Метою статті є дослідити розвиток фізичної культури в Західній Україні кінця XIX – 30-х рр. XX ст., розкрити специфіку діяльності спортивних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» та інших організацій, а також виявити ключові суспільно-політичні та соціальні фактори, які сприяли формуванню національної ідентичності через фізичне виховання.

Виклад основного матеріалу. Кінець XIX – початок XX ст. був періодом значних суспільних і політичних змін для Західної України, яка перебувала під владою Австро-Угорської імперії, а після Першої світової війни – під Польщею. Українське населення стикалося з політичним тиском, економічними обмеженнями та асиміляційною політикою, спрямованою на послаблення національної ідентичності. В умовах відсутності власної державності і обмежених можливостей для розвитку національної культури українці Західної України почали шукати способи консолідації та самозбереження. Одним з інструментів такої консолідації стала фізична культура, що давала змогу не лише фізично зміцнюватися, але й духовно об'єднуватися навколо спільних національних ідеалів.

Фізична культура в Західній Україні значною мірою розвивалася через діяльність організованих спортивних об'єднань, серед яких найвідомішими стали товариства «Сокіл», «Січ» і молодіжна організація «Пласт» [1, 2].

Товариство «Сокіл» було засноване в кінці XIX ст., й орієнтувалося на гімнастичну підготовку, вправи з боротьби та стрілецькі змагання. «Сокіл» спирався на чеську модель національного руху, де фізична культура була частиною виховання, зосередженою на гартуванні тіла і духу. Громадські заходи, організовані «Соколом», об'єднували українців навколо ідеї національної єдності та самозахисту [1, 5].

Товариство «Січ» виникло на початку XX ст. з метою розвитку фізичної культури серед українців, особливо на селі. «Січ» приділяла особливу увагу стрілецтву, яке розглядалося як спосіб підготовки до національної оборони. Завдяки організації патріотичних зборів і спортивних заходів, «Січ» сприяла підвищенню громадської активності українців і підтримці культурної ідентичності [2, 3].

Молодіжний рух «Пласт» був заснований у 1911 р. як українська скаутська організація, орієнтована на патріотичне виховання через фізичну культуру, дисципліну та громадянську активність. Основним завданням «Пласту» стало виховання молоді в дусі патріотизму і відданості національним ідеалам через організацію спортивних зборів, вишколів і туристичних походів [4].

Фізична культура, впроваджена через діяльність «Сокола», «Січі» та «Пласту», стала потужним інструментом патріотичного виховання молоді. Заняття спортом та участь у фізичних активностях допомагали виховувати в молоді дисципліну, повагу до історії та культурних традицій свого народу, відповідальність за власне здоров'я та фізичну форму. Через фізичну культуру ці організації намагалися розвивати у молоді почуття національної приналежності, мотивуючи її до захисту національних інтересів [3, 4].

Крім фізичного розвитку, товариства «Сокіл» і «Січ» організовували лекції та культурно-просвітницькі заходи, що збагачували національну свідомість молоді. Такі заходи підвищували рівень патріотичної свідомості, підкреслюючи важливість збереження української мови, культури та історії [5]. «Пласт», у свою чергу, сприяв формуванню патріотичної еліти, навчаючи молодих людей лідерським якостям і організаторським навичкам, що стали корисними в подальшій боротьбі за незалежність України [4].

Розвиток фізичної культури в Західній Україні значно вплинув на суспільство, сприяючи підвищенню громадської активності та об'єднанню різних верств населення навколо національної ідеї. Спортивні заходи, організовані товариствами «Сокіл» і «Січ», стали не лише місцем для занять спортом, а й символом спротиву асиміляційній політиці та підтвердженням культурної єдності українців. Це зміцнювало соціальні зв'язки, об'єднувало людей різного віку та соціального статусу навколо спільних патріотичних ідей [2, 5].

Через фізичну культуру українці Західної України не лише підтримували власне здоров'я, але й демонстрували єдність та готовність до спротиву. Таким чином, фізична культура та спортивні товариства перетворилися на своєрідні осередки патріотизму та національної солідарності, що підготували громадян до активної участі в національно-визвольних рухах. Спортивна активність, зокрема масові зібрання та показові виступи, мали важливий символічний характер і стали платформою для розвитку українського національного руху [1, 3].

Висновки. Фізична культура в Західній Україні в кінці XIX – 30-х рр. XX ст. відіграла визначну роль у формуванні національної свідомості та патріотичного виховання молоді. В умовах політичного та культурного тиску з боку державних режимів Австро-Угорщини і Польщі, фізична культура стала не лише засобом розвитку фізичних здібностей, а й потужним інструментом для згуртування українського населення, підвищення рівня національної самосвідомості та громадської активності. Товариства «Сокіл», «Січ» та молодіжна організація «Пласт» зробили вагомий внесок у цей процес, об'єднуючи громадян довкола ідеї національного відродження та збереження культурної ідентичності.

Спортивні товариства не лише підтримували фізичний розвиток, але й формували у молоді почуття патріотизму, відданості своїй культурі та готовності до захисту національних інтересів. Через організацію масових спортивних заходів, навчальних таборів та культурно-просвітницьких подій, «Сокіл», «Січ» і «Пласт» заклали основу для майбутнього покоління лідерів, підготували молодь до активної участі у громадському та національно-визвольному русі, а також зміцнили ідею єдності українців.

Фізична культура стала важливим чинником у процесі національно-культурного відродження, закладаючи фундамент для розвитку самостійного та свідомого українського суспільства. Завдяки спортивним товариствам фізична культура перетворилася на символ опору та збереження української ідентичності, а також сприяла утвердженню національної ідентичності та соціальної солідарності. Це заклало міцні основи для подальших змін, спрямованих на незалежність та культурне відродження України.

Література:

1. Іваненко В. Розвиток спортивного руху в Західній Україні: суспільно-політичний контекст. Київ: Наукова думка, 2019. 280 с.
2. Мартинюк О. Сокільський рух як елемент фізичної культури Галичини: історичний та культурний аспекти. Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 315 с.
3. Сидоренко А. Фізична культура в умовах відсутності української державності. Харків: Ранок, 2017. 256 с.
4. Левченко Н. Фізичне виховання в українських молодіжних організаціях: роль «Пласту». Дніпро: Академія, 2020. 198 с.
5. Ковальчук О. Соціальні та політичні аспекти діяльності спортивних товариств «Сокіл» і «Січ». Чернівці: Букрек, 2016. 220 с.

References:

1. Ivanenko, V. (2019). Rozvytok sportyvnoho rukhu v Zakhidnii Ukraini: suspilno-politychnyi kontekst [The development of the sports movement in Western Ukraine: socio-political context]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Martyniuk, O. (2018). Sokilskyi rukh yak element fizychnoi kultury Halychyny: istorychnyi ta kulturnyi aspekty [The Sokil movement as an element of physical culture in Galicia: historical and cultural aspects]. Lviv: Vydavnytstvo LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
3. Sydorenko, A. (2017). Fizychna kultura v umovakh vidsutnosti ukrainskoi derzhavnosti [Physical culture in the absence of Ukrainian statehood]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
4. Levchenko, N. (2020). Fizyчне vykhovannia v ukrainskykh molodizhnykh orhanizatsiakh: rol «Plastu» [Physical education in Ukrainian youth organizations: the role of "Plast"]. Dnipro: Akademiia [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, O. (2016). Sotsialni ta politychni aspekty diialnosti sportyvnykh tovarystv «Sokil» i «Sich» [Social and political aspects of the activities of the sports societies "Sokil" and "Sich"]. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-124-132](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-124-132)

Грень Євген Степанович аспірант кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав-Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0004-0275-038X>

НОВІ МОЖЛИВОСТІ У ЗАСТОСУВАННІ ІНТЕРАКТИВНИХ ОНЛАЙН ЗАСОБІВ ПЕДАГОГАМИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності. Об'єктом дослідження виступає професійна діяльність педагога професійного навчання. Основне завдання статті являє собою визначення ключових трансформаційних засад, які відкрили нові можливості у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності. Визначено, що у сучасному інформаційному суспільстві інтеграція інтерактивних онлайн засобів у професійну діяльність педагогів професійного навчання набуває особливої актуальності. Встановлено, що такого роду технології не лише трансформують традиційні підходи до навчання, але й відкривають нові можливості для підвищення ефективності освітнього процесу. Інтерактивні онлайн інструменти дозволяють створювати динамічне освітнє середовище, де кожен учасник активно залучений у навчальний процес, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення. Доведено, що саме розвиток цифрових технологій надав педагогам доступ до різноманітних методів подачі інформації, включаючи віртуальні симуляції, інтерактивні презентації та онлайн-дискусії. Це дозволяє персоналізувати навчання, адаптуючи його під індивідуальні потреби та рівень підготовки кожного учасника. Гнучкість цих засобів сприяє розширенню географічних меж освіти, роблячи її більш доступною незалежно від місця перебування. Аналіз останніх досліджень вказує на те, що використання інтерактивних онлайн засобів сприяє професійному розвитку педагогів, підвищує їх цифрову компетентність та конкурентоспроможність на ринку праці. Зміни в технологіях впливають на методики викладання, стимулюючи впровадження інновацій та творчих підходів у навчанні. Зокрема, сучасні інструменти з підтримкою штучного інтелекту та віртуальної реальності відкривають нові горизонти для освітніх практик. Охарактеризовано особливості впливу інтерактивних онлайн засобів на підвищення ефективності професійної діяльності педагога

Ключові слова: професійне навчання, педагог професійного навчання, професійна діяльність, можливості, інтерактивні онлайн засоби.

Gren Yevhen Stepanovych Graduate student of the Department of Professional Education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0009-0004-0275-038X>

NEW OPPORTUNITIES IN THE APPLICATION OF INTERACTIVE ONLINE TOOLS BY PROFESSIONAL TRAINING EDUCATORS IN THEIR OWN PRACTICE

Abstract. The aim of this research is to characterize new opportunities in the application of interactive online tools by educators in professional training within their own activities. The object of study is the professional activity of educators in professional training. The main task of the article is to identify key transformational principles that have opened up new opportunities in the application of interactive online tools by professional training educators in their own activities. It has been determined that in the modern information society, the integration of interactive online tools into the professional activities of educators in professional training is becoming especially relevant. It has been established that such technologies not only transform traditional approaches to education but also open up new opportunities to enhance the effectiveness of the educational process. Interactive online tools allow the creation of a dynamic educational environment where each participant is actively involved in the learning process, which promotes deeper assimilation of material and the development of critical thinking. It has been proven that the development of digital technologies has given educators access to a variety of methods of presenting information, including virtual simulations, interactive presentations, and online discussions. This allows for personalized learning, adapting it to the individual needs and preparation level of each participant. The flexibility of these tools helps to expand the geographical boundaries of education, making it more accessible regardless of location. Analysis of recent studies indicates that the use of interactive online tools contributes to the professional development of educators, enhances their digital competence, and competitiveness in the labor market. Changes in technology influence teaching methods, stimulating the introduction of innovations and creative approaches in education. In particular, modern tools with artificial intelligence support and virtual reality open new horizons for educational practices. The article describes the features of the impact of interactive online tools on enhancing the effectiveness of the professional activity of an educator.

Keywords: professional training, educator of professional training, professional activity, opportunities, interactive online tools.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційних технологій використання інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання є надзвичайно актуальним. Ці інструменти дозволяють створювати динамічне освітнє середовище, яке сприяє ефективнішому засвоєнню матеріалу. Інтерактивність допомагає підтримувати інтерес аудиторії, стимулює критичне мислення та сприяє активній участі в навчальному процесі. Крім того, інтерактивні онлайн засоби надають можливість адаптувати освітній контент під індивідуальні потреби кожного слухача. Педагоги можуть використовувати різноманітні методи подання інформації, включаючи відео, аудіо, інтерактивні презентації та віртуальні симуляції. Це особливо важливо в умовах різнорівневої підготовки аудиторії та необхідності забезпечення персоналізованого підходу. Актуальність використання таких засобів також обумовлена потребою в гнучкості навчального процесу. Інтерактивні онлайн інструменти дозволяють проводити заняття незалежно від географічного положення учасників, що є критичним в умовах глобалізації та зростаючої мобільності. Це сприяє розширенню доступу до якісної освіти та підвищенню професійної компетентності. Все це суттєво актуалізує обрану тему дослідження, особливо в контексті посилення цифровізації й вимог до професійної діяльності педагога.

Важливо охарактеризувати подальший процес дослідження через визначення структури статті. Відтак, структура статті передбачає аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування мети й завдання дослідження. Висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження. Виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що важливі аспекти підготовки майбутнього педагога професійного навчання розкривалися в роботах таких вчених, як О. Смирнова, Д. Костенко, В. Павленко, Ю. Рибак, М. Шевченко, Я. Кравчук, А. Шевчук, Б. Мельник, В. Романенко, А. Ткачук, К. Жук, М. Поляк, М. Криштанович, С. Карпенко, Г. Остапенко, Е. Коваль, О. Грищенко, А. Волков та ін. До прикладу, у контексті нових можливостей застосування інтерактивних онлайн засобів в професійній діяльності педагогів, значну увагу слід звернути на дослідження, які акцентують на важливості професійної компетентності педагогів та інноваційних методиках у навчальному процесі. Л.В. Тимченко [1] наголошує на проблемах і перспективах розвитку професійної компетентності педагогів, які є критичними для ефективного застосування новітніх технологій. О. Базелюк [2] розглядає особливості вибору систем дистанційного навчання, що дозволяє зрозуміти, які платформи найкраще відповідають потребам професійної освіти. Це допомагає педагогам оптимізувати власні навчальні методики під сучасні

освітні вимоги. І.Ю. Литвиненко [3] акцентує на психолого-педагогічних аспектах підготовки майбутніх педагогів, підкреслюючи важливість розвитку вмінь критичного мислення та аналітичних здібностей, необхідних для ефективного використання онлайн інструментів. О. Аніщенко [4] досліджує технології особистісно-професійного розвитку в контексті інновацій, що є ключовим для впровадження нових освітніх інструментів. Такий підхід дозволяє педагогам не лише використовувати існуючі онлайн ресурси, а й адаптувати їх під індивідуальні освітні сценарії.

В.М. Біляков [5] пропонує інноваційні методики у професійному навчанні, які можуть бути інтегровані через онлайн платформи, збільшуючи ефективність навчального процесу та мотивацію студентів. В.В. Желанова [6] вивчає середовищний підхід у вищій освіті, що демонструє як адаптивність навчального середовища, так і використання онлайн засобів може сприяти більш глибокому засвоєнню матеріалу студентами. О.В. Жабенко [7] аналізує практику професійного розвитку науковопедагогічних працівників, підкреслюючи значення міжнародного досвіду та колаборації у використанні інтерактивних онлайн засобів. С.П. Коваленко [8] досліджує використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні, що є фундаментом для розуміння як педагоги можуть застосовувати ці інструменти у своїй практиці. Н.С. Журавська [9] та І.А. Зязюн [10] відповідно розглядають організацію науково-дослідної роботи і педагогічні наукові дослідження, що можуть бути використані для підвищення якості педагогічної освіти через онлайн засоби. В.М. Кислий [11] підсумовує важливість організації наукових досліджень, що можуть слугувати основою для розробки та вдосконалення інтерактивних методик навчання.

Відаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті врахування змін в застосуванні інтерактивних онлайн засобів під час професійної діяльності, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності. Об'єктом дослідження виступає професійна діяльність педагога професійного навчання. Основне завдання статті являє собою визначення ключових трансформаційних засад, які відкрили нові можливості у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності. Методологія статті передбачає застосування наступних методів:

1. Метод індукції та дедукції, порівняння і систематизації — для визначення та характеристики нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності.

2. Метод синтезу і аналізу — для доведення суттєвості змін у нових у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності.

3. Метод морфологічного аналізу — для групування ключових нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності.

4. Графічний й табличний методи — для якісного подання результатів дослідження щодо визначення нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності.

5. Абстрактно-логічний метод — для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження за результатами визначення нових можливостей у застосуванні інтерактивних онлайн засобів педагогами професійного навчання у власній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні онлайн засоби — це цифрові інструменти та платформи, що забезпечують активну взаємодію між педагогом і аудиторією в режимі реального часу або асинхронно. Вони включають в себе вебінари, віртуальні класи, інтерактивні презентації, онлайн-тести, форуми для обговорень та інші технології, які сприяють двосторонній комунікації. Сутність цих засобів полягає в тому, щоб перетворити пасивне сприйняття інформації на активний процес навчання, де кожен учасник може впливати на хід заняття (табл. 1).

Таблиця 1.

Вплив інтерактивних онлайн засобів на підвищення ефективності професійної діяльності педагога

Вплив	Характеристика впливу
Підвищення залученості аудиторії	Інтерактивні онлайн засоби стимулюють активну участь учасників навчального процесу, що сприяє глибшому розумінню матеріалу та підвищенню мотивації
Персоналізація навчання	Завдяки можливостям цифрових технологій педагог може адаптувати навчальний контент під індивідуальні потреби та рівень підготовки кожного учасника, що підвищує ефективність засвоєння знань
Розширення методів викладання	Інтерактивні онлайн інструменти дозволяють впроваджувати інноваційні методики та підходи, такі як гейміфікація, віртуальні симуляції та колаборативні проекти, що збагачують навчальний процес
Оперативний зворотний зв'язок та оцінювання	Цифрові платформи надають можливість миттєво оцінювати прогрес учасників та надавати їм зворотний зв'язок, що дозволяє своєчасно коригувати навчальний процес

Джерело: сформовано автором

Зміст інтерактивних онлайн засобів полягає у створенні динамічного та адаптивного освітнього середовища. Вони дозволяють персоналізувати навчальний процес, враховуючи індивідуальні потреби та рівень підготовки кожного учасника. За допомогою цих інструментів педагоги професійного навчання можуть використовувати різноманітні методи подачі матеріалу — від відеолекцій до інтерактивних завдань і віртуальних симуляцій, що сприяє глибшому розумінню та засвоєнню знань.

Інтерактивні онлайн засоби відкривають нові можливості для педагогів у їхній професійній діяльності. По-перше, вони розширюють географічні межі освіти, дозволяючи проводити заняття незалежно від місця перебування учасників. Це особливо важливо для закладів освіти, які прагнуть залучити ширшу аудиторію та забезпечити доступ до якісного навчання для всіх бажаючих. По-друге, ці засоби підвищують ефективність навчального процесу за рахунок інтеграції сучасних технологій та інноваційних методик. Педагоги можуть використовувати інтерактивні елементи для залучення аудиторії, стимулювання критичного мислення та розвитку практичних навичок. Це сприяє підвищенню мотивації учасників та їх активної участі у навчанні, що в кінцевому результаті покращує освітні результати (табл.2).

Таблиця 2.

Можливості, що відкривають інтерактивні онлайн засоби для професійної діяльності педагога

Можливості	Характеристика можливостей
Гнучкість у проведенні занять	Педагоги професійного навчання можуть організувати заняття незалежно від географічного розташування та часу, що робить освіту більш доступною та зручною для всіх учасників
Створення віртуальних спільнот	Інтерактивні платформи сприяють формуванню онлайн-спільнот, де учасники можуть обмінюватися досвідом, ідеями та ресурсами, що підвищує колективну ефективність навчання
Доступ до глобальних ресурсів та експертів	Використання онлайн засобів дозволяє залучати матеріали з усього світу та співпрацювати з міжнародними експертами, збагачуючи навчальний контент та розширюючи перспективи
Підвищення цифрової компетентності	Освоєння та використання інтерактивних онлайн засобів сприяє розвитку цифрових навичок педагога, що є важливим аспектом професійного розвитку в сучасному освітньому середовищі

Джерело: сформовано автором

Інтерактивні онлайн засоби значно покращують процес професійного навчання, підвищуючи залученість і мотивацію учасників. Вони дозволяють педагогам професійного навчання створювати динамічні освітні середовища, де аудиторія активно взаємодіє з матеріалом і один з одним. Це сприяє кращому засвоєнню знань і розвитку критичного мислення, оскільки учасники мають можливість негайно застосовувати отримані знання на практиці. Крім того, інтерактивні онлайн засоби забезпечують гнучкість і доступність навчання. Педагоги можуть пропонувати навчальні матеріали, які доступні в будь-який час і з будь-якого місця, що особливо важливо для дорослої аудиторії з різними графіками. Це також дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб кожного учасника, використовуючи персоналізовані підходи та різні методи подачі інформації, що підвищує ефективність професійного навчання.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що інтеграція інтерактивних онлайн засобів у професійну діяльність педагогів сприяє їхньому професійному розвитку. Освоєння нових технологій та методик викладання підвищує конкурентоспроможність педагога на ринку праці та відповідає сучасним вимогам освітнього процесу. З часом інтерактивні онлайн засоби зазнали значних трансформацій. На початку їх розвитку педагоги мали обмежений набір інструментів, таких як електронна пошта та прості форуми для обговорень. Ці засоби були ефективними для базової комунікації, але не забезпечували повноцінної інтерактивності та залученості. З розвитком технологій з'явилися платформи для дистанційного навчання, що включали вебінари, онлайн-тести та електронні бібліотеки. Це розширило можливості педагогів у створенні більш структурованого та інтерактивного освітнього контенту. Водночас зросла потреба в технічних навичках для ефективного використання цих платформ.

У сучасному етапі розвитку інтерактивні онлайн засоби стали більш інтуїтивними та багатофункціональними. З'явилися інструменти для колаборативного навчання, віртуальні лабораторії та платформи з підтримкою штучного інтелекту. Це дозволило педагогам професійного навчання створювати складні навчальні середовища, що імітують реальні професійні ситуації.

Перспективи розвитку інтерактивних онлайн засобів включають впровадження технологій віртуальної та доповненої реальності, а також подальшу персоналізацію навчання. Це відкриває нові можливості для педагогів у створенні інноваційних методик та підходів до навчання, які відповідають вимогам сучасного суспільства.

Аналіз міжнародних практик використання інтерактивних онлайн засобів у професійній діяльності педагогів є надзвичайно важливим. По-перше, це дозволяє перейняти передовий досвід та інноваційні методики, які

вже довели свою ефективність у різних освітніх системах. Такий обмін знаннями сприяє підвищенню якості освіти та адаптації до глобальних стандартів. По-друге, міжнародні практики допомагають зрозуміти різноманітність підходів до навчання та врахувати культурні особливості різних аудиторій. Це особливо актуально для педагогів професійного навчання, які готують фахівців для роботи в міжнародному середовищі. Вивчення глобального досвіду сприяє розвитку міжкультурної компетентності та гнучкості в навчанні. По-третє, аналіз міжнародних практик стимулює інноваційність та творчість педагогів. Ознайомлення з новими технологіями та методами спонукає до експериментів та впровадження нестандартних рішень у власній професійній діяльності. Це підвищує мотивацію як самих педагогів, так і їхньої аудиторії. Нарешті, глобальний підхід до використання інтерактивних онлайн засобів сприяє встановленню міжнародних зв'язків та співпраці між закладами освіти. Це відкриває можливості для спільних проектів, обміну досвідом та ресурсами, що в підсумку збагачує освітній процес та підвищує його ефективність.

Література:

1. Тимченко, Л.В., Професійна компетентність педагога: проблеми та перспективи розвитку. Вісник педагогічної науки, № 9 (55), 2022, С. 120-127.
2. Базелюк, О. Особливості вибору систем дистанційного навчання для професійної освіти. Методичні засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи професійної освіти: збірник матеріалів Всеукраїнської Інтернет-конференції, 2016, 469– 472.
3. Литвиненко, І.Ю., Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Науковий вісник, № 5 (45), 2020, С. 89-95.
4. Аніщенко, О. Технології особистісно-професійного розвитку у контексті формування інноваційного потенціалу особистості. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2 (9), 2014, 7-15.
5. Біляков, В.М., Інноваційні методики у професійному навчанні педагогів. Педагогіка та сучасність, № 12 (84), 2019, С. 102-109.
6. Желанова, В.В., Середовищний підхід у вищій освіті: сутність та логіка реалізації. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія. Житомир: АМСКП «Полісся», 2016, С. 98-115.
7. Жабенко, О.В., Практика професійного розвитку науковопедагогічних працівників у закордонних університетах. Молодий вчений, № 10 (62), 2018, С. 47-54.
8. Коваленко, С.П., Використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці педагогів. Освіта та суспільство, № 7 (77), 2021, С. 33-41.
9. Журавська, Н.С., Особливості організації науково-дослідної роботи в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки, вип. 4(86), 2016, С. 65-69.
10. Зязюн, І.А., Педагогічне наукове дослідження в контексті цілісного підходу. Порівняльна професійна педагогіка, № 1, 2011, С. 19-30.
11. Кислий, В.М. Організація наукових досліджень: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2011, 224 с.

References:

1. Timchenko, L.V. (2022). Profesiyna kompetentnist pedagoaha: problemy ta perspektyvy rozvytku [Professional Competence of Educators: Problems and Development Perspectives]. *Visnyk pedahohichnoyi nauky*, 9 (55), 120-127. [in Ukrainian].
2. Bazelyuk, O. (2016). Osoblyvosti vyboru system dystantsiynoho navchannya dlya profesiynoyi osvity [Features of Choosing Distance Learning Systems for Professional Education]. *Metodychni zasady pidvyshchennya kvalifikatsiyi pedahohichnykh pratsivnykiv systemy profesiynoyi osvity: zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi Internet-konferentsiyi*, 469-472. [in Ukrainian].
3. Lytvynenko, I.Yu. (2020). Psykholoho-pedahohichni aspekty pidhotovky maybutnikh pedahohiv profesiynoho navchannya [Psychological and Pedagogical Aspects of Training Future Teachers of Professional Education]. *Naukovyy visnyk*, 5 (45), 89-95. [in Ukrainian].
4. Anishchenko, O. (2014). Tekhnolohiyi osobystisno-profesiynoho rozvytku u konteksti formuvannya innovatsiynoho potentsialu osobystosti [Technologies of Personal and Professional Development in the Context of Forming the Innovative Potential of the Individual]. *Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy*, 2 (9), 7-15. [in Ukrainian].
5. Bilyakov, V.M. (2019). Innovatsiyini metodyky u profesiynomu navchanni pedahohiv [Innovative Methods in Professional Training of Educators]. *Pedahohika ta suchasnist*, 12 (84), 102-109. [in Ukrainian].
6. Zhelanova, V.V. (2016). Seredovyshechnyy pidkhid u vshchiy osviti: sutnist ta lohika realizatsiyi [Environmental Approach in Higher Education: Essence and Logic of Implementation]. *Teoriya i praktyka profesiynoyi maysternosti v umovah tsilezhyttyevoho navchannya: monohrafiya*. Zhytomyr: AMSPK "Polissya", 98-115. [in Ukrainian].
7. Zhabenko, O.V. (2018). Praktyka profesiynoho rozvytku naukovopedahohichnykh pratsivnykiv u zakordonnykh universytetakh [Practice of Professional Development of Scientific and Pedagogical Workers in Foreign Universities]. *Molodyy vchenyy*, 10 (62), 47-54. [in Ukrainian].
8. Kovalenko, S.P. (2021). Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u profesiyniy pidhotovtsi pedahohiv [Use of Information and Communication Technologies in the Professional Training of Educators]. *Osvita ta suspilstvo*, 7 (77), 33-41. [in Ukrainian].
9. Zhuravska, N.S. (2016). Osoblyvosti orhanizatsiyi naukovo-doslidnoyi roboty v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh pedahohiv [Features of Organizing Scientific Research in the Process of Professional Training of Future Educators]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 4(86), 65-69. [in Ukrainian].
10. Zyazyun, I.A. (2011). Pedahohichne naukove doslidzhennya v konteksti tsilisnogo pidkhodu [Pedagogical Scientific Research in the Context of a Holistic Approach]. *Porivnyalna profesiyna pedahohika*, 1, 19-30. [in Ukrainian].
11. Kyslyy, V.M. (2011). Orhanizatsiya naukovykh doslidzhen: navch. posibnyk [Organization of Scientific Research: Textbook]. Sumy: Universytets'ka knyha, 224. [in Ukrainian].

УДК: 355.404.3

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-133-144](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-133-144)

Гурковський Володимир Ігорович доктор наук з державного управління, професор, полковник, Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, <https://orcid.org/0000-0003-2021-5204>

Вербовенко Олександр Павлович Центральне управління військово-цивільного співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України, <https://orcid.org/0009-0004-5188-267X>

Семенко Лілія Миколаївна Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0000-0002-5628-3586>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливої теми впровадження інноваційних педагогічних технологій у військову освіту з метою підвищення її ефективності. В контексті актуальних загроз глобальному миру, особливо в Україні та динамічних технологічних трансформацій необхідність покращення якості підготовки військовослужбовців набула особливої актуальності та ключового значення.

У статті розглядаються інноваційні педагогічні технології та їх впровадження в систему військової освіти України в умовах військової агресії РФ. Особливу увагу приділено прогресивним методам навчання, включаючи віртуальну реальність (VR), змішане навчання та цифрові платформи, які дозволяють підвищити ефективність підготовки військовослужбовців. У статті розглянуті потенційні переваги використання віртуальної реальності у військовій освіті, зокрема, можливість створення реалістичних бойових сценаріїв, іммерсивних симуляцій та підвищення рівня командної співпраці. У статті також обґрунтовується важливість модернізації освітніх та освітньо-наукових програм, що відповідає потребам актуальних викликів бойових дій і забезпечує готовність кадрів до виконання бойових завдань у реальних умовах.

Основні висновки підкреслюють, що впровадження новаторських підходів сприяє підготовці адаптивних військових фахівців, здатних оперативно реагувати на виклики війни, та підтримує процес післявоєнного

відновлення країни. Розвиток компетенцій із кібербезпеки, тактики та кризового управління робить військову освіту більш адаптованою до сучасних загроз і сприяє підвищенню обороноздатності держави.

У висновках підкреслюється, що впровадження інноваційних педагогічних технологій, таких як віртуальна реальність та цифрові платформи, сприятиме підвищенню якості підготовки військовослужбовців, забезпечує адаптивність до умов війни та підтримує післявоєнне відновлення країни.

Ключові слова: військова освіта, інноваційні педагогічні технології, віртуальна реальність, цифрові платформи, змішане навчання, освіта протягом життя, інновації, іммерсивний досвід, інноваційні методи.

Gurkovsky Volodymyr Ihorovych Doctor of Public Administration, Professor, Colonel, Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-2021-5204>

Verbovenko Oleksandr Pavlovich Central Department of Military-Civil Cooperation of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0004-5188-267X>

Semenko Liliya Mykolaivna National University of Defense of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5628-3586>

TRANSFORMATION OF MILITARY EDUCATION IN UKRAINE THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES DURING THE WAR

Abstract. The article is devoted to the study of the important topic of introducing innovative pedagogical technologies into military education in order to increase its effectiveness. In the context of current threats to global peace, especially in Ukraine, and dynamic technological transformations, the need to improve the quality of training of military personnel has become particularly relevant and of key importance.

The article examines innovative pedagogical technologies and their implementation in the military education system of Ukraine in the conditions of military aggression of the Russian Federation. Special attention is paid to advanced training methods, including virtual reality (VR), blended learning and digital platforms, which allow to increase the efficiency of training of military personnel. The article discusses the potential benefits of using virtual reality in military education, in particular, the possibility of creating realistic combat scenarios, immersive simulations, and increasing the level of team cooperation. The article also

substantiates the importance of modernization of educational and educational-scientific programs, which meets the needs of actual challenges of combat operations and ensures the readiness of personnel to perform combat tasks in real conditions.

The main conclusions emphasize that the implementation of innovative approaches contributes to the training of adaptive military specialists capable of responding promptly to the challenges of war, and supports the process of post-war reconstruction of the country. The development of competences in cyber security, tactics and crisis management makes military education more adapted to modern threats and contributes to increasing the defense capability of the state.

The conclusions emphasize that the introduction of innovative pedagogical technologies, such as virtual reality and digital platforms, will contribute to the improvement of the quality of training of military personnel, ensure adaptability to the conditions of war and support the post-war recovery of the country.

Keywords: military education, innovative pedagogical technologies, virtual reality, digital platforms, blended learning, lifelong education, innovation, immersive experience, innovative methods.

Постановка проблеми. Потреба суттєвих змін у сфері військової освіти зумовлена необхідністю забезпечення безперервного професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей виконувати завдання оборонного планування, застосування Збройних Сил України, спільних дій у складі об'єднаних органів військового управління, а також їх сумісності з підрозділами збройних сил держав-членів НАТО до виконання спільних бойових завдань.

Сучасний етап розвитку Збройних Сил України, необхідність забезпечення їх та інших складових сил оборони вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом потребують формування єдиних поглядів щодо розвитку військової освіти, регулювання процесів, цілей та її спроможностей, тобто визначення політики Міністерства оборони у сфері військової освіти затвердженою 15 грудня 2021 року.

Питання вдосконалення військової освіти набули особливої актуальності в контексті повномасштабної військової агресії з боку Росії, що вимагає негайної адаптації педагогічних підходів до навчання військових фахівців та інтеграції найкращих світових практик. Військова освіта вимагає реформування для відповідності актуальним викликам. Головним вектором трансформації є впровадження сучасних педагогічних підходів, що підвищують ефективність підготовки військових кадрів. Інтеграція педагогічних інновацій у військову освіту дозволяє модернізувати навчальні програми відповідно до

актуальних потреб, зокрема шляхом розвитку критичного мислення, лідерських якостей та командної роботи. В рамках оборонного партнерства та інтеграційної співпраці з Північноатлантичного Альянсу впровадження стандартів НАТО стає не лише необхідним, а й стратегічно важливим для забезпечення сумісності з міжнародними партнерами.

Одним із ключових напрямів реформування є адаптація системи професійної військової освіти відповідно до міжнародних стандартів, що включають розвиток інноваційних освітніх технологій, таких як дистанційне навчання, симуляційні платформи та інтерактивні методи навчання. Програми НАТО, зокрема DEEP (Defence Education Enhancement Programme), демонструють приклади успішного впровадження таких підходів, забезпечуючи безперервність освіти навіть у кризових умовах, що може бути надзвичайно корисним для українських військових навчальних закладів.

Отже, дана стаття спрямована на обґрунтування ролі інноваційних педагогічних технологій у трансформації військової освіти України в період війни. У статті розкривається необхідність впровадження новаторських педагогічних методів, аналізуються існуючі проблемні аспекти в системі військової освіти та пропонуються шляхи їх подолання на основі міжнародного досвіду та новітніх освітніх інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині сучасних педагогічних технологій в військову освіту значний внесок зробили вітчизняні вчені і дослідники, такі як В.Гурковський, Є.Романенко [1], О. Гуляк, О. Заболотний [2], О. Пінчук, В.Климнюк [4], О.Немеш [5], С. Полторак [6]. Їх дослідження допомагають розкрити потенціал використання сучасних педагогічних технологій у військовій освіті, впроваджуючи інноваційні методи, які сприяють удосконаленню навчання військовослужбовців.

Значна кількість наукових досліджень, здійснених цими ученими, розширює розуміння можливостей та переваг використання сучасних педагогічних технологій у військовій освіті.

Мета статті – обґрунтувати важливість впровадження інноваційних педагогічних технологій, включаючи технологію віртуальної реальності (VR), у систему військової освіти під час військової агресії РФ проти України.

Дослідження зосереджене на аналізі сучасних тенденцій та проблемних аспектів у сфері військової освіти, існуючих на сьогодні; з'ясуванні інноваційних методів навчання, які сприяють підвищенню якості підготовки військових фахівців, адаптації освітнього процесу до актуальних викликів збройної боротьби та розвитку компетенцій, необхідних для сучасних випробувань війни.

Завдання статті:

- сформулювати визначення поняття «інноваційні педагогічні технології», роз'яснити сутність інноваційних педагогічних технологій та їх вплив на

якість освітнього процесу, зокрема у військовій освіті, включаючи інтерактивні методи, змішане навчання та використання цифрових платформ у підготовці військовослужбовців.

- визначити переваги впровадження віртуальної реальності як інноваційної педагогічної технології, яка дозволяє моделювати бойові сценарії та покращує практичну підготовку без ризику для здоров'я курсантів.

- окреслити виклики та перспективи розвитку військової освіти в умовах війни, включаючи забезпечення безперервності навчання за допомогою цифрових технологій та дистанційних форматів навчання.

- обґрунтувати необхідність глибокої модернізації освітніх програм у відповідь на сучасні військові загрози, що забезпечить готовність військовослужбовців до виконання завдань у реальних бойових умовах.

Стаття покликана продемонструвати важливість трансформацій у військовій освіті України з використанням інноваційних педагогічних технологій, що підвищують рівень підготовки військових фахівців та відповідають вимогам теперішньої війни та повоєнної реконструкції.

Виклад основного матеріалу. В умовах широкомасштабної війни у зв'язку з активним переходом на експлуатацію закордонних зразків озброєння та військової техніки за стандартами НАТО військовослужбовці мають бути широко обізнаними з функціоналом цієї техніки, демонструвати відповідний рівень володіння іноземними мовами, щоб за можливості швидко оволодіти навичками застосування іноземного ОВТ, необхідно також продовжувати ґрунтовно та якісно готувати резерв військових фахівців з належним багажем знань і компетентностей. Набуття чинності змін до профільного законодавства дало змогу легітимізувати функціонування нової складової багаторівневої системи військової освіти — професійної військової освіти (L-курси). Тож з 2022/2023 навчального року, після двох років апробації в межах пілотного проекту, вона запрацює на повну потужність. Про це йдеться в наказі Міноборони (від 05.07.2022 р. № 175) «Про організацію підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу в закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти».

Кабінет Міністрів постановою від 30 грудня 2022р. № 1490 затвердив Концепцію трансформації системи військової освіти, що окреслює наявну проблематику, основні завдання і структуру системи військової освіти, передбачає реалізацію вичерпного переліку завдань і заходів на період до 2032 року та моніторинг їх виконання [7].

В Концепції вказується, що наявна система військової освіти не повною мірою забезпечує безперервний професійний розвиток військових фахівців

упродовж військової кар'єри, набуття ними нових компетентностей, які дають змогу належно виконувати завдання оборонного планування, сумісного застосування Збройних Сил та інших складових сил оборони, здійснювати спільні дії у складі об'єднаних органів військового управління, у тому числі разом з відповідними структурами держав — членів НАТО.

До основних причин виникнення зазначеної проблеми належать:

- використання застарілих підходів та принципів під час формування структури та змісту військової освіти, недосконалий процес прогнозування її розвитку;

- повільне впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій і технологій дистанційного навчання, зокрема в рамках виконання Програми НАТО “Удосконалення військової освіти” (DEEP);

- недостатній рівень підготовки науково-педагогічних (педагогічних) працівників та інструкторів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової передвищої військової освіти та навчальних частин (центрів) для викладання за освітніми програмами відповідно до потреб інтеграції в НАТО;

- недостатнє забезпечення освітнього процесу новими, сучасними зразками озброєння і військової техніки, тренажерами, навчально-тренувальними системами, комплексами, лабораторіями, центрами моделювання тощо.

Водночас, в умовах ведення війни, набутий досвід, наявні виклики та потенційні загрози, спонукають до переосмислення та вдосконалення існуючих педагогічних підходів в системі військової освіти та підготовки військовослужбовців Збройних Сил України та їх подальшого розвитку.

У сучасних умовах військової агресії РФ проти України українська військова освіта зазнає глибоких трансформацій. Впровадження інноваційних педагогічних технологій стало одним із ключових чинників підвищення якості підготовки військових фахівців. Це обумовлено необхідністю адаптації освітнього процесу до потреб оборони країни.

Передусім розглянемо визначення та розкриємо сутність інноваційних педагогічних технологій. Інноваційні педагогічні технології у військовій освіті — це сучасні методи, підходи та інструменти, що спрямовані на підвищення ефективності підготовки військових кадрів через інтеграцію новітніх освітніх досягнень. Вони сприяють формуванню професійних компетенцій, критичного мислення, психологічної стійкості та командної взаємодії, що є необхідними для виконання завдань в умовах невизначеності та бойових дій.

Традиційна підготовка, орієнтована на фундаментальні знання, тепер доповнюється дистанційними та інтерактивними формами навчання. Важливе місце займають онлайн-курси та симуляційні технології, які дозволяють

курсантам освоювати складні тактичні операції без ризику для життя. Це допомагає оптимізувати процес навчання та зробити його більш ефективним навіть у складних умовах воєнного часу.

Ключовою тенденцією стало використання змішаного навчання (очно-дистанційного), яке поєднує переваги традиційної та онлайн-освіти. Це дозволяє гнучко реагувати на потреби студентів та зберігати безперервність освітнього процесу навіть в умовах переміщення або бойових дій. Міністерство освіти і науки України підкреслює важливість цифровізації та розвитку неформальної освіти як елементів, що підтримують безперервне навчання військовослужбовців.

Застосування інтерактивних платформ для навчання створює можливості для глибшої взаємодії викладачів та військових фахівців, а також підвищує мотивацію до навчання. Педагогічні інновації включають методи проблемного навчання, навчання на основі кейсів та гейміфікації, що допомагає розвивати критичне мислення та здатність приймати швидкі рішення в бойових умовах.

Особлива увага приділяється формуванню компетенцій, необхідних для сучасної війни, включаючи знання тактики, управління в кризових ситуаціях. Інтеграція навчальних курсів із реальними практичними завданнями сприяє підготовці військових фахівців, здатних оперативно виконувати бойові завдання. Інноваційні підходи дозволяють враховувати індивідуальні потреби військовослужбовців, створюючи гнучке освітнє середовище, що відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Зростання ролі кіберзагроз потребує інтеграції знань з кібербезпеки у програми військової підготовки. Окрім цього, використання цифрових платформ для управління освітніми процесами дозволяє покращити координацію навчання та підготовки. Це особливо актуально в умовах війни, коли комунікація через цифрові канали є ключовою.

Військова освіта активно використовує можливості неформальної освіти, включаючи польові навчання та тренування за участі міжнародних інструкторів. Це дає можливість адаптувати навчальний процес до реальних бойових умов та застосовувати найсучасніші методики на практиці.

Впровадження концепцій «lifelong learning» та «blended learning» створює можливості для безперервного професійного розвитку військовослужбовців та підвищує рівень їхньої готовності до виконання завдань будь-якої складності.

Впровадження інноваційних педагогічних технологій в вітчизняну військову освіту допомагає забезпечити високу якість підготовки кадрів та відповісти на випробування воєнних дій сьогодення. Цей процес вимагає постійної модернізації освітніх та освітньо-наукових програм, підготовки

викладачів до нових методів роботи та використання сучасних цифрових інструментів, що сприяють безперервному розвитку компетенцій військово-службовців.

Таким чином, військова освіта та підготовка військовослужбовців є важливими аспектами забезпечення національної безпеки та ефективного ведення військових операцій. Однак, традиційні методи навчання можуть зазнавати обмежень у реалізації реалістичних бойових сценаріїв та забезпеченні високого рівня безпеки для військовослужбовців. Дослідники, командувачі та військові експерти стикаються з викликами, пов'язаними з необхідністю покращення якості навчання військового персоналу, оптимізації командної співпраці, зниження ризиків для військовослужбовців під час тренувань, та розвитку психологічної стійкості в умовах стресу.

Аналіз сучасного стану застосування інноваційних педагогічних технологій у військовій освіті України засвідчує, що вони включають низку передових підходів, таких як інтерактивне навчання, симуляційне моделювання, використання цифрових платформ, дистанційне навчання та розвиток м'яких навичок. Ці технології вже широко застосовуються в освітніх системах країн НАТО та інших розвинених держав, зокрема США, Канаді та Великій Британії. Програми на кшталт НАТО DEEP підкреслюють важливість адаптації цих підходів для підвищення якості військової освіти та її сумісності з міжнародними стандартами.

Деякі сучасні педагогічні підходи, такі як використання цифрових платформ для дистанційного навчання та симуляційних тренажерів, вже впроваджуються. Однак рівень інтеграції цих технологій все ще є недостатнім. Основні проблеми, з якими стикається система:

- застарілий підхід до викладання. У багатьох військових навчальних закладах усе ще зберігається традиційний метод навчання, орієнтований на передачу знань, а не на розвиток критичного мислення та лідерських якостей.
- недостатня підготовка інструкторів. Не всі викладачі та інструктори мають необхідні навички для використання сучасних педагогічних інструментів, таких як онлайн-платформи чи симуляційне навчання.
- відсутність систематичної інтеграції. Хоча деякі технології вже впроваджені, відсутня єдина концепція використання сучасних педагогічних інновацій в усіх навчальних закладах оборонного сектору.

Тобто, перед військовою сферою стоїть проблема пошуку інноваційних методів навчання, які б допомагали забезпечити реалістичне, ефективне та безпечне навчання військовослужбовців, підбір викладачів та інструкторів, які на фаховому рівні можуть використовувати в освітньому навчальному процесі сучасні педагогічні технології.

Особливе місце серед сучасних педагогічних технологій, які інтегруються в військову освіту займає технологія віртуальної реальності (VR), спрямована покращення якості навчання та підготовки військового персоналу та створює іммерсивне віртуальне оточення, в якому користувач може взаємодіяти з об'єктами та сценаріями, що симулюють реальні умови [9].

Технологія віртуальної реальності є прогресивною педагогічною технологією, яка активно застосовується у навчальних процесах, включаючи військову освіту. VR дозволяє створювати симуляційні середовища для відпрацювання навичок та сценаріїв, які важко або неможливо відтворити у реальному житті. Це робить її особливо цінною в умовах, де важливими є безпека, швидке реагування та практичні навички.

У військовій освіті VR використовується для тренувань із тактики, логістики та кризового менеджменту. За допомогою VR-симуляцій військові фахівці можуть без ризику для життя відпрацьовувати бойові операції, керувати технікою або проводити навчання у віртуальних зонах конфлікту

Переваги VR у педагогіці включають:

- **безпечність:** можливість навчатися в умовах, що імітують реальні загрози, без шкоди для здоров'я.
- **залученість:** підвищення мотивації через інтерактивний досвід, коли студенти активно взаємодіють з матеріалом.
- **глибше засвоєння знань:** можливість багаторазового відпрацювання складних операцій з різними сценаріями розвитку подій.
- **індивідуалізація навчання:** VR дозволяє адаптувати тренування під індивідуальні потреби курсанта.

Таким чином, VR-технологія є важливою частиною сучасного педагогічного арсеналу, що сприяє якості навчання, особливо у військовій освіті, де необхідна точна підготовка для виконання бойових завдань.

Інтеграція віртуальної реальності в військову освіту має потенціал перетворити підготовку військових, забезпечуючи їм іммерсивне та ефективне навчання, що в деяких випадках може рятувати життя та забезпечити успішне виконання важливих завдань. Зважаючи на значимі переваги інтеграції віртуальної реальності в військову освіту, варто подивитися на деякі конкретні аспекти, де ця технологія може бути особливо корисною:

- **симуляції бойових сценаріїв:** VR дозволяє відтворювати реальні ситуації на полі бою, включаючи різноманітні теренові умови, стратегічні сценарії та можливі варіанти розвитку подій. Це допомагає військовому персоналу практикувати реакцію на непередбачувані обставини, узгоджувати дії в команді, планувати операції та реагувати на змінні умови [2];
- **психологічна підготовка:** VR може допомогти військовослужбовцям розвивати психологічну стійкість, що важливо в бойових умовах.

Симуляція стресових ситуацій, таких як бойові навчання або екстрені ситуації, може підвищити реакцію на стрес та допомогти знаходити оптимальні шляхи подолання важких моментів [5].

Доцільно підкреслити, що діючі підходи до військового навчання включають в себе традиційні методи, такі як лекції, практичні заняття, тренування на полігоні, а також симуляції та використання віртуальних тренажерів. Ці методи мають свої переваги, але також виявляють певні недоліки.

Традиційні методи навчання можуть бути обмежені в створенні реалістичних бойових сценаріїв та ситуацій. Вони часто не можуть відтворити повний спектр бойових умов та небезпек, з якими зіштовхнуться військово-службовці під час справжніх операцій. Крім того, традиційні методи можуть бути менш іммерсивними, тобто не дають достатньої можливості зануритися в реалістичне середовище та відчувати напруження та стрес, який супроводжує реальні бойові ситуації [8].

Також, під час тренувань на полігоні та в реальних умовах, існує ризик для життя та здоров'я військовослужбовців. Особливо в умовах стрільби, бойових маневрів та інших ризикових сценаріїв, існує небезпека нещасних випадків та поранень. Це може призвести до зниження готовності та навіть втрати військового персоналу, що є недопустимим у сучасній бойовій діяльності [6].

Сучасні підходи в педагогіці передбачають розвиток компетентнісно орієнтованої освіти, яка фокусується на формуванні в учнів практичних умінь, критичного мислення, навичок командної співпраці та здатності приймати рішення у складних умовах. У військовій освіті ці підходи реалізуються через інтерактивні методи навчання, зокрема проблемне навчання, навчання на основі кейсів, змішане навчання та гейміфікацію освітнього процесу. Важливим компонентом є психологічна підтримка військових, яка передбачає застосування педагогічних методів для формування емоційної стійкості та готовності до дій в умовах стресу.

Таким чином, інтеграція педагогічних технологій у військову освіту сприяє підвищенню рівня професіоналізму військовослужбовців та забезпечує їхню готовність до виконання складних бойових завдань. Впровадження принципу навчання протягом життя («lifelong learning») стає ключовим у розвитку компетенцій, необхідних як для військової служби, так і для особистісного зростання військових фахівців.

Висновки. Впровадження інноваційних педагогічних технологій у військову освіту під час військової агресії РФ проти України стало важливим інструментом для підвищення ефективності підготовки військовослужбовців та забезпечення обороноздатності країни. Освітні інновації, такі як дистанційне та змішане навчання, інтерактивні методи та цифрові платформи,

дозволили адаптувати навчальні процеси до нових викликів і забезпечити безперервність освіти навіть під час активних бойових дій.

Ключовим результатом є підвищення рівня автономності та критичного мислення військовослужбовців, розвиток їхньої здатності приймати швидкі рішення в умовах невизначеності. Цифровізація та використання кібербезпекових технологій додатково зміцнюють рівень готовності фахівців, що відповідає новітнім викликам сучасної війни.

Окрему роль відіграє інтеграція міжнародного досвіду та впровадження принципів «освіти протягом життя» (lifelong learning), що сприяє постійному розвитку компетенцій військовослужбовців. У результаті, українська військова освіта стає більш адаптивною, забезпечуючи підготовку кадрів, здатних ефективно діяти як у воєнний, так і в мирний час.

Підсумовуючи, трансформація системи військової освіти України не лише підвищила її якість, але й сприяла інтеграції інноваційних підходів у загальнонаціональну систему підготовки фахівців. Отже, трансформація системи військової освіти України на основі інноваційних педагогічних технологій створює міцну основу для підготовки військових фахівців, спроможних оперативно реагувати на виклики збройного протистояння. Це гарантує, що освітня система зможе не лише відповідати актуальним оборонним потребам у воєнний час, а й підтримувати відновлювальні процеси в післявоєнний період та зміцнення обороноздатності держави.

Література:

1. Інтеграція віртуальної реальності в військову освіту: підвищення ефективності та безпеки Гурковський, Є Романенко, І Козак:- Наукові інновації та передові технології, Випуск 10 (24) 2023.
2. Васильєв О., Заболотний О., Зельницький А., Оліферук В., Шабатіна Н. Модернізація системи військової освіти України та формування загального обрисів офіцера майбутнього: реалії і перспективи. *Військова освіта*. 2019. № 1. С.70-81. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/vios_2019_1_8.pdf.
3. Гуляк О. В. Взаємодія освіти та науки у військовій сфері як стратегічний пріоритет державного управління в Україні. Публічне управління у сфері державної безпеки та митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 2 (29), 2021. С. 63-67. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/12.pdf>
4. Климнюк В.Є. Віртуальна реальність в освітньому процесі. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних сил. *Актуальні питання навчання*. 2018, 2(56). URL: https://www.researchgate.net/publication/325873912_Virtualna_realnist_v_osvitnomu_procesi/fulltext/5b2a4be7a6fdcc72db4d454c/325873912_Virtualna_realnist_v_osvitnomu_procesi.pdf?origin=publication_detail
5. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: Монографія. Київ: Слово, 2017. 391 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/86628561.pdf>
6. Полторак С. Т. Методологія державного управління системою вищої військової освіти. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 2. С. 33-39. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/Tpdu_2017_2_7.pdf

7. Концепція трансформації системи військової освіти, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022р. № 1490. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text>

8. Сороко Н.В., Пінчук О.П., Литвинова С.Г. Імерсивні технології в освіті. Збірник матеріалів І Науковопрактичної конференції з міжнародною участю. Київ: ІТЗН НАПН України, 2021. 169 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727353/1/Collection%20of%20materials%20of%20the%20I%20Scientific%20and%20Practical%20Conference%20with%20International%20Participation_.pdf.pdf

9. Кремень В. Освіта і система виховання повинні переорієнтуватися на формування у людей інноваційного типу мислення / В. Кремень // Іноземні мови в навчальних закладах. № 2, 2006. С. 4.

References:

1. Integration of virtual reality in military education: increasing efficiency and safety Gurkovsky, Ye Romanenko, I Kozak:- Scientific innovations and advanced technologies, Issue 10 (24) 2023.

2. Vasiliev O., Zabolotnyi O., Zelnytskyi A., Oliferuk V., Shabatina N. Modernization of the military education system of Ukraine and formation of the general outline of the officer of the future: realities and prospects. Military education. 2019. No. 1. P.70-81. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/vios_2019_1_8.pdf.

3. Hulyak O. V. The interaction of education and science in the military sphere as a strategic priority of state administration in Ukraine. Public administration in the sphere of state security and customs affairs. Public administration and customs administration, No. 2 (29), 2021. P. 63-67. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/12.pdf>

4. Klimniuk V.E. Virtual reality in the educational process. Collection of scientific works of the Kharkiv National University of the Air Force. Current issues of education. 2018, 2(56). URL: https://www.researchgate.net/publication/325873912_Virtualna_realnist_v_osvitnomu_procesi/fulltext/5b2a4be7a6fdcc72db4d454c/325873912_Virtualna_realnist_v_osvitnomu_procesi.pdf?origin=publication_detail

5. Nemesh O. M. Virtual personality activity: structure and dynamics of psychological content: Monograph. Kyiv: Slovo, 2017. 391 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/86628561.pdf>

6. Poltorak S. T. Methodology of state management of the system of higher military education. Theory and practice of public administration. 2017. Issue 2. P. 33-39. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/Tpdu_2017_2_7.pdf

7. The concept of transformation of the military education system, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2022. No. 1490. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text>

8. Soroko N.V., Pinchuk O.P., Litvynova S.G. Immersive technologies in education. Collection of materials of the 1st scientific-practical conference with international participation. Kyiv: IITZN National Academy of Sciences of Ukraine, 2021. 169 p. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727353/1/Collection%20of%20materials%20of%20the%20I%20Scientific%20and%20Practical%20Conference%20with%20International%20Participation_.pdf.pdf

9. V. Kremen. Education and the education system should reorient to the formation of people's innovative type of thinking / V. Kremen // Foreign languages in educational institutions. No. 2, 2006. P. 4.

УДК 378:675/45:56

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-145-154](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-145-154)

Демянчук Михайло Ростиславович доцент, доктор педагогічних наук, доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики, Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради, вул. М. Карнаухова, 53, м. Рівне, 33018, тел.: (0362) 635-534, <https://orcid.org/0000-0001-8729-5144>

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИМУЛЯЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ДИТЯЧИХ СТОМАТОЛОГІВ ДО СИТУАТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Дослідження присвячене сутнісним аспектам симуляційного навчання – одного з інноваційних та ефективних напрямків вищої медичної освіти. Мета статті – аналіз напрямів реалізації симуляційного навчання майбутніх дитячих стоматологів в освітніх умовах сьогодення. Доведено, що симуляційне навчання являє собою ефективний педагогічний метод якісної професійної підготовки майбутніх дитячих стоматологів до практичної фахової діяльності. Встановлено, що пріоритетним чинником ефективного симуляційного навчання є формування максимально наближених до реальної практичної ситуації клінічних сценаріїв у штучних умовах. Досліджено зміст симуляційних технологій та досвід їх застосування в світовому та вітчизняному освітньому просторі. Проаналізовано аспекти ефективності, етичності, практичної цінності імплементації симуляційної практики у контексті відпрацювання практичних навичок майбутнього лікаря, а також у процесі сертифікаційного оцінювання. Ідентифіковано переваги досліджуваного підходу в аспектах засвоєння студентами практичних маніпуляційних навичок, впровадження ефективних педагогічних технологій, стимулювання саморозвитку та самовдосконалення у фаховій діяльності. Обґрунтовано доцільність та перспективність подальших досліджень у векторності впровадження симуляційних технологій навчання та контролю, що вимагає належного рівня теоретичних знань з метою розширення меж практичної взаємодії майбутніх лікарів та інтенсифікувати рівень їх професіоналізму.

Ключові слова: медична освіта, студент, симуляційне навчання, стоматологія, майбутні лікарі, практичні навички.

Demianchuk Mykhailo Rostyslavovych Docent, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Medical Prevention Disciplines and Laboratory Diagnostics, Municipal Institution of Higher Education «Rivne Medical Academy» of the Rivne Regional Council, St. M. Karnaukhov, 53, Rivne, 33018, tel.: (0362) 635-534, <https://orcid.org/0000-0001-8729-5144>

DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF SIMULATION TRAINING IN THE TRAINING OF FUTURE CHILDREN'S DENTISTS FOR SITUATIONAL AND COMMUNICATIVE PROFESSIONAL INTERACTION

Abstract. The study is devoted to the essential aspects of simulation training - one of the innovative and effective areas of higher medical education. The purpose of the article is to analyze the directions of implementation of simulation training of future children's dentists in today's educational conditions. It has been proven that simulation training is an effective pedagogical method of high-quality professional training of future children's dentists for practical professional activities. It was established that the priority factor of effective simulation training is the formation of clinical scenarios as close as possible to the real practical situation in artificial conditions. The content of simulation technologies and the experience of their application in the world and domestic educational space have been studied. Aspects of effectiveness, ethics, and practical value of the implementation of simulation practice in the context of practicing the practical skills of the future doctor, as well as in the process of certification assessment, were analyzed. The advantages of the researched approach have been identified in the aspects of students' assimilation of practical manipulation skills, implementation of effective pedagogical technologies, stimulation of self-development and self-improvement in professional activities. The expediency and perspective of further research in vectorial implementation of simulation technologies of training and control, which requires an appropriate level of theoretical knowledge in order to expand the boundaries of practical interaction of future doctors and intensify their level of professionalism, is substantiated.

Keywords: medical education, student, simulation training, dentistry, future doctors, practical skills.

Постановка проблеми. Основним вектором розвитку системи вищої медичної освіти вбачається на сьогодні необхідність отримання базових практичних компетенцій у процесі фахової підготовки. Трансформація системи професійної підготовки майбутніх дитячих стоматологів актуалізує вимоги щодо функціонування додаткових практико-орієнтованих навчальних секторів, зокрема, симуляційних центрів. Останні дають змогу опанувувати здобувачами освіти практичних навичок у форматі умов, максимально наближених до реальної клінічної ситуації.

Основним чинником успішності симуляційного навчання вбачається забезпечення відтворення реальної практичної клінічної ситуації, що формує індивідуальну відповідальність майбутнього лікаря за остаточний результат. Практичний досвід медичної освіти у міжнародній спільноті свідчить про

позитивний вплив методів симуляційного навчання на якість сформованих практичних навичок. При цьому, не створюється жодних загрозливих ситуацій для здоров'я та життя пацієнтів.

Симуляційне навчання, у контексті обов'язкової складової фахової підготовки майбутніх дитячих стоматологів, забезпечує можливості реалізації фахової діяльності згідно з визначеними стандартами. Зауважуючи, що стоматологія як науково-практична дисципліна характеризується, переважно, мануальними формами практики, інтеграція та реалізація симулятивних технологій вбачається основою формування компетенцій щодо ситуативно-комунікативної професійної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє суттєвий науковий інтерес до досвіду імплементації сучасних симуляційних технологій у стратегію медичної освіти. Окремими авторами (Н. Гутор [1], А. Бамбуляк [2], Р. Юрій, Л. Башкірова, Ю. Тиравська [3], Л. Душик, В. Михайличенко, О. Цівенко [4]) аналізуються окремі аспекти проблематики симуляційного навчання в контексті формування фахової компетентності майбутніх медиків як способу розвитку їхнього практичного досвіду, функціоналу віртуальних «пацієнтів» та тренажерів у клінічній медичній освіті та, зокрема, симуляційному навчанні, а також специфіці формування базових професійних компетенцій майбутніх дитячих стоматологів в сучасних кризових умовах.

Інші вчені (V. Chorshik [5], В. Рожко [6]) акцентують увагу на функціоналі фантомних технологій у системі фахової підготовки студентів стоматологічного факультету. Досліджуваній проблематиці присвячена увага таких науковців, як О. Андріянова [7], О. Ковальова [8] та інших.

У той же час, аспекти практичної організації використання симуляційного інструментарію у професійному навчанні медиків, методи їх використання у підготовці майбутніх дитячих стоматологів та специфіка оцінювання якості отриманих мануальних навичок досліджені фрагментарно. Залишаються неоднозначними висновки щодо рекомендованої методології навчання, пріоритетної моделі симуляційного сценарію, критеріїв оцінювання досягнень студентів, уніфікованість необхідних компетенцій в контексті знань, умінь та навичок.

Метою статті є аналіз напрямів реалізації симуляційного навчання майбутніх дитячих стоматологів в освітніх умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Симуляційне навчання позиціонується одним із найбільш безпечних та дієвих засобів управління помилками та корисного практичного досвіду. У зв'язку з цим, у просторі медичної освіти дана технологія набула значного поширення.

Тренажери, фантоми, симулятори, 3D-моделі щелеп наразі активно використовуються у практичних тренінгах. Зазвичай, симулятивне навчання

здійснюється на базі фантомних класів, в яких встановлені стоматологічні фантоми-голови на спеціальних штативах для імітування регулювання різних положень голови. На фантомах доцільно формувати та вдосконалювати відпрацювати найважливіші практичні навички, зокрема, техніку місцевих анестезій, ендодонтичного лікування, встановлення ортодонтичних та ортопедичних конструкцій, пломбування каріозних порожнин, виготовлення ретейнерів, фіксацію брекет-систем [5].

Одним із основних принципів ефективного симуляційного навчання є застосування різних варіантів фантомних сценаріїв у межах однієї станції, відтворення різних клінічних ситуацій, відпрацювання алгоритмів їх вирішення. Зазначений підхід вмотивовує здобувача освіти до активної мисленнєвої діяльності, сприяє формуванню навичок адаптивності.

Очевидно, що важливим аспектом позиціонується об'єктивний самоконтроль майбутнього дитячих стоматолога, що дає змогу реально оцінити порядок і правильність здійснення маніпуляцій. Мультипрофільність симуляційної аудиторії дає змогу мінімізувати витрати на та технічне обслуговування обладнання [7].

Серед основних переваг симуляційного навчання в підготовці майбутніх дитячих стоматологів варто виокремити наступні:

- 1) опанування майбутніми медиками практичних навичок із превентивним виключенням теоретичної та практичної ймовірностей завдання шкоди пацієнтові;
- 2) відповідальність за результат;
- 5) покрокова аналітика суміжних посилок, їх деталізація з метою усунення помилок та попередження об'єктивна оцінка візуального формату щодо рівня опанування професійних навичок;
- 3) навчання у середовищі, якнайбільш наближеному до реальної клінічної практики;
- 4) забезпечення психологічного комфорту у процесі реалізації мануальної навички;
- 5) визначення меж індивідуальної відповідальності їх виникнення у перспективі;
- 6) можливість реалізації технічно важких та/або болючих стоматологічних маніпуляцій, що дає змогу зменшити стресове навантаження на майбутнього медичного фахівця;
- 7) формування навичок щодо дотримання етичних принципів;
- 8) спроможність контролювати процес;
- 9) необмежена кількість доступних операцій зв стоматологічної навички [8].

Навчання в умовах симуляційної діяльності майбутніх дитячих стоматологів вбачається актуальним та пріоритетним через те, що у процесі практич-

ного відпрацювання теоретичної навички майбутній стоматолог максимально переживає усвідомлення міри особистої відповідальності за рівень власної теоретико-методологічної підготовки [1].

Необхідно звернути увагу, що у ході тренінгу здобувачі освіти опановують компетенції навички та уміння, сформовані в процесі теоретико-методологічної підготовки. Після проходження тренінгу з використанням методики «Стандартизований пацієнт» майбутнім дитячим стоматологам стає значно легше комунікувати із пацієнтами, оптимізуються їх практичні навички щодо самостійної роботи [9]. Студенти активно відпрацьовують навички обстеження та опитування, вчать орієнтуватись у різних лабораторно-інструментальних даних, навчаються заповнювати історію хвороби. Важливими аспектами є опанування компетенціями щодо вирішення ситуаційних завдань та реалізації диференціальної діагностики [3].

Рівень успішності результатів практичної імплементації інноваційних методик практико-орієнтованого навчання на тлі активної цифровізації суспільного життя детермінується готовністю чи неготовністю педагогічного складу до втілення в процесі навчання симуляційних технологій. Вагомим індикатором такої готовності вбачається прийнятність викладачами інноваційних педагогічних підходів персоналізації освіти та тьюторства [10]. Те, що одному студенту дається легко, у іншого може викликати серйозні труднощі.

Згідно висновків досліджень зарубіжних вчених, що були реалізовані на базі провідних закладів вищої освіти (Стенфордський інститут, Гарвардський університет), було доведено, що традиційні навички *hard skills* формують основу кар'єрної успішності фахівця, водночас, їх доцільно застосовувати в синергії із актуальними *soft skills* (м'якими навичками), котрі дозволяють фахівцю оперативнo адаптуватися до нових ситуацій та результативно розвиватися по кар'єрних щаблях [11].

У даному контексті симуляційне навчання набуває особливої ваги. Стандартна професійна ситуація вимагає як серйозного теоретичного підґрунтя, так і адаптивності, комунікаційних навичок, уміння нівелювати стресові чинники.

На сьогодні стає очевидною залежність підвищення рівня сформованості практичної фахової компетентності у здобувачів вищої медичної освіти від рівня імplementованості інноваційних педагогічних технологій. Така концепція вбачається репрезентативною для усіх *hard skills*, що виявляють резильєнтність до сучасних трансформацій освітнього простору [7]. У стратегії розвитку вищої медичної освіти необхідно заохочувати імplementацію інноваційних педагогічних технологій та експериментів з симуляційним навчанням, забезпечуючи процес безперервного професійного розвитку здобувачів освіти у середовищі, максимально наближеному до реальних умов майбутньої професійної діяльності.

Власне у самому процесі адаптації до різнопланових аспектів практичної діяльності дитячих лікарів-стоматологів формується концепція «успішних» фахівців, для якої властивими є риси енергійності, самостійності у прийнятті рішень, практичної зорієнтованості, емпатії та оптимізму. «Хороший» лікар, на переконання соціуму, володіє розвиненими комунікативними та організаторськими здібностями, високим рівнем вмотивованості у власній професійній діяльності, адекватною самооцінкою.

Процес адаптації студента-медика до майбутньої фахової діяльності варто стимулювати ще у середовищі вищої освіти. Симуляційне навчання дозволяє практикувати не лише пряму функцію лікаря у конкретному випадку, але й встановлювати супутній діагноз, проявляти емпатію та толерантність, сприяючи професійній адаптації майбутніх дитячих стоматологів.

Психолого-педагогічне підґрунтя застосування симуляційного навчання майбутніх дитячих стоматологів передбачає, першочергово, розвиток професійно-мотиваційного базису майбутнього лікаря, що включає:

- мотиваційно-спонукальний концепт діяльності, який наділений функціоналом регуляторної діяльності:

- 1) професійне покликання;
- 2) ціннісні орієнтації у фаховій реалізації;
- 3) мотиви професійного вдосконалення;

- професійні прагнення та фахові очікування;
- професіоналізм (комплекс особистісних, професійних, ділових, ідейно-світоглядних і моральних якостей) [2].

У парадигмі фахової підготовки майбутніх дитячих стоматологів методологія симуляційного навчання чинить позитивний вплив не лише на процес оволодіння професійними знаннями, навичками та практичними вміннями (hard skills), а й готовність до постійного саморозвитку та самокритики, вміння налагодити командну роботу, знаходити нестандартні та креативні рішення для подолання професійних труднощів, зберігаючи векторність особистісного розвитку, маючи в постійному інструментарії навички soft skills.

Дефініція soft skills в контексті симуляційного навчання вміщує певну категорійність, зокрема:

1) до першої, базової, категорії відносяться навички комунікації, серед яких – результативне спілкування та взаємодія, уміння переконувати, слухати та аргументувати, навички грамотної репрезентації ідей та думок;

2) друга категорія передбачає налаштованість на співпрацю та командну взаємодію, навички формування позитивних відносин, урегулювання та попередження конфліктних ситуацій, здатність ефективно співпрацювати у команді;

3) до третьої категорії навичок soft skills належать аспекти особистісного та професійного розвитку, у тому числі, здібності до безперервного саморозвитку та самовдосконалення, уміння реагувати на стрес-фактори та нівелювати їх наслідки, високий рівень інноваційного мислення, адаптивність та креативність.

У контексті вибору між симуляційним навчанням та практикою на базі медичних закладів необхідно зацентувати на проблемах гуманізму. У економічно-правовому полі розвинених держав ця проблематика давно вирішена на користь симуляційних технологій.

Опанування практичних компетенцій та професійної майстерності майбутніми дитячими стоматологами розпочинається із низки цільових тренажерів та муляжів, надалі розвиваючись у іграх-імітаціях. Технологія «стандартизованого пацієнту», крім того, вбачається ефективною й на етапі сертифікаційного оцінювання майбутнього дитячого стоматолога.

Популяризація досліджуваної технології у світовій практиці переконливо засвідчує, що суттєвих переваг методики нараховується суттєво більше, аніж дотичних обмежень та недоліків та обмежень, що дає змогу позиціонувати її доцільною для застосування в реаліях національного освітнього простору. Практика інтеграції «стандартизованого пацієнта» у поєднанні з вправлінням навичок на штучних стимуляторах значно розширює межі можливостей щодо уніфікованого розв'язання низки проблем врегулювання відповідності теоретичного та практичного знання у галузі стоматології.

Окрім того, майбутні лікарі відпрацьовують необхідні загальні компетенцій та навички у контексті поведінки хворого та відповідного реагування студента в складних етичних умовах, контроль рівня складності клінічного тесту, встановлення супутніх діагнозів, забезпечення позитивної емоційної мотивації, апгрейду власної стресостійкості та толерантності.

За допомогою симуляційного навчання майбутні дитячі стоматологи мають можливість відпрацьовувати теоретичні прийоми та маніпуляції, а при наявності помилок та недоліків – негайно їх виправляти. Перевагою є те, що студент навчається у самостійному режимі, наодинці із «пацієнтом», розраховуючи тільки на власні знання та уміння, в умовах лімітованого часу. У процесі практикування, додатково, у майбутніх стоматологів з'являється безпосередня можливість удосконалити власне професійне поведінкове реагування на різні психологічні аспекти взаємодії з пацієнтом.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. У реаліях нинішнього середовища вищої медичної освіти організація симуляційного навчання у фантомному класі вбачається необхідним логічним продовженням традиційних теоретико-методологічних занять на профільних стоматологічних кафедрах.

Симуляційне навчання позиціонується ефективним інноваційним методом якісного формування практичних навичок та умінь майбутніх дитячих стоматологів. Симуляційна технологія дозволяє не лише суттєво підвищити рівень практичної підготовки лікарів, але й чинить позитивний вплив на безпеку організації медичної допомоги.

Симуляційне навчання у контексті підготовки майбутніх лікарів-стоматологів являє собою практичне втілення та відпрацювання студентом встановлених алгоритмів, правил, протоколів та організація цілеспрямованої взаємодії медичного працівника і пацієнта. Особливої значущості у практичному аспекті укріплення професійних компетенцій набуває поєднання практики «стандартизованого пацієнта» та вправлення навичок на штучних стимуляторах. Такий підхід розширює межі можливостей щодо уніфікованого розв'язання низки проблем врегулювання відповідності теоретичного та практичного знання у галузі стоматології.

Перспективами подальших досліджень вбачається вивчення потенціалу цифрового інструментарію в контексті симуляційного навчання, для підсилення ефективності практико-орієнтованих технологій, зосереджених на формуванні компетентності майбутніх стоматологів щодо ситуативно-комунікативної професійної взаємодії.

Література:

1. Гупор Н. С. Особливості навчання та формування студентів-стоматологів в умовах військового стану. Медична освіта. – 2022. – № 3. – С. 36–41. DOI <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.3.13404>.
2. Бамбуляк А., Кузник Н., Лопушняк Л., Дмитренко Р. Application of simulation technologies and case-method in professional training of future dentists. Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2023. – №22(3). – С. 91-97.
3. Юрій Р. Ф., Башкірова Л. М., Тиравська Ю. В. Роль віртуальних пацієнтів та тренажерів у симуляційному навчанні та клінічній медичній освіті України. Академічні візії. – 2023. – №26.
4. Душик Л., Михайличенко В., Цівенко О. Симуляційне навчання у підготовці майбутніх лікарів як спосіб розвитку їхнього практичного досвіду. Теорія і практика управління соціальними системами. – 2021. – №3. – С. 92-105.
5. Chopchik V. Substantiation of the need to implement simulation training for dental students based on the analysis of the activities of the Stomatological Medical Center at O. Bogomolets National Medical University. The Ukrainian Scientific Medical Youth Journal. – 2023. – № 136(1). – P. 7-13.
6. Рожко В. І. Роль фантомних класів у професійній підготовці випускників стоматологічного факультету. Медична симуляція – погляд у майбутнє (впровадження інноваційних технологій у вищу медичну освіту України) (для лікарів, науковців та молодих вчених): матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Чернівці, 18.02.2022 р.). – Чернівці : БДМУ, 2022. – С. 250–251.

7. Андріянова О. Ю. Шляхи покращення якості медичної освіти на сучасному етапі підготовки спеціаліста. Європейський вибір – невід’ємна складова розвитку вищої медичної освіти України : матеріали навч.-метод. конф. (23 травня 2013 р.). – Полтава, 2013. – С. 7–9.
8. Ковальова О. Впровадження симуляційних технологій навчання в медичну освіту. Неперевна професійна освіта: Теорія і практика. – 2019. – No 1. – С. 36–41.
9. Артьоменко В. В., Семченко С. С., Єгоренко О. С. Симуляційне навчання в медицині: міжнародний та вітчизняний досвід. Одеський медичний журнал. – 2015. – No 6. – С. 67–74.
10. Каськова Л. Ф., Новікова С. Ч., Анопрієва Н. М. Симуляційне навчання в підготовці майбутніх дитячих лікарів-стоматологів. Вісник проблем біології та медицини. – 2017. – No 2 (136). – С. 212–214.
11. Назарян Р. С., Григоров С. М., Ніконов В. В. Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів. Матеріали навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ, 30 листоп. 2016 р. – Харків: ХНМУ, 2016. – С. 105–108.

References:

1. Hutor, N. S. (2022). Osoblyvosti navchannia ta formuvannia studentiv-stomatolohiv v umovakh viiskovoho stanu [Features of training and formation of dental students under martial law]. *Medychna osvita*, 3, 36–41. DOI <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.3.13404>. [in Ukrainian]
2. Bambuliak, A., Kuzniak, N., Lopushniak, L., & Dmytrenko, R. (2023). Application of simulation technologies and case-method in professional training of future dentists [Application of simulation technologies and case-method in professional training of future dentists]. *Klinichna anatomii ta operatyvna khirurgiia*, 22(3), 91-97. [in Ukrainian]
3. Iurii, R. F., Bashkirova, L. M., & Tyravska, Yu. V. (2023). Rol virtualnykh patsientiv ta trenazheriv u symuliatyynomu navchanni ta klinichnii medychnii osviti Ukrainy [The role of virtual patients and simulators in simulation training and clinical medical education in Ukraine]. *Akademichni vizii*, 26. [in Ukrainian]
4. Dushyk, L., Mykhailychenko, V., & Tsivenko, O. (2021). Symuliatyine navchannia u pidhotovtsi maibutnix likariv yak sposib rozvytku yikhnoho praktychnoho dosvidu [Simulation training in the training of future doctors as a way to develop their practical experience]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*, 3, 92-105. [in Ukrainian]
5. Chopchik, V. (2023). Substantiation of the need to implement simulation training for dental students based on the analysis of the activities of the Stomatological Medical Center at O. Bogomolets National Medical University. *The Ukrainian Scientific Medical Youth Journal*, 136(1), 7-13.
6. Rozhko, V. I. (2022). Rol fantomnykh klasiv u profesiinii pidhotovtsi vypusknnykh stomatolohichnoho fakultetu [The role of phantom classes in the professional training of graduates of the dental faculty]. *Medychna symuliatyia – pohliad u maibutnie (vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii u vyshchu medychnu osvitu Ukrainy) (dlia likariv, naukovtsiv ta molodykh vchenykh) : materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (m. Chernivtsi, 18.02.2022 r.)*. Chernivtsi : BDMU, 250–251. [in Ukrainian]
7. Andriianova, O. Yu. (2013). Shliakhy pokrashchennia yakosti medychnoi osvity na suchasnomu etapi pidhotovky spetsialista [Ways to improve the quality of medical education at the present stage of specialist training]. *Yevropeyskyi vybir – nevidiemna skladova rozvytku vyshchoi medychnoi osvity Ukrainy : materialy navch.-metod. konf. (23 travnia 2013 r.)*. Poltava, 7–9. [in Ukrainian]

8. Kovalova, O. (2019). Vprovadzhennia symuliatsiinykh tekhnolohii navchannia v medychnu osvitu [Introduction of simulation learning technologies in medical education]. *Neperevna profesiina osvita: Teoriia i praktyka*, 1, 36–41. [in Ukrainian]
9. Artomenko, V. V., Semchenko, S. S., & Yehorenko, O. S. (2015). Symuliatsiine navchannia v medytsyni: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid [Simulation training in medicine: international and domestic experience]. *Odeskyi medychnyi zhurnal*, 6, 67–74. [in Ukrainian]
10. Kaskova, L. F., Novikova, S. Ch., & Anopriieva, N. M. (2017). Symuliatsiine navchannia v pidhotovtsi maibutnikh dytiachykh likariv-stomatolohiv [Simulation training in the training of future pediatric dentists]. *Visnyk problem biolohii ta medytsyny*, 2 (136), 212–214. [in Ukrainian]
11. Nazarian, R. S., Hryhorov, S. M., & Nikonov, V. V. (2016). Symuliatsiine navchannia v systemi pidhotovky medych-nykh kadriv [Simulation training in the system of medical personnel training]. *Materialy navch.-metod. konf., prysviachenoj 212-y richnytsi vid dnia zasnuvannia KhNMU, 30 lystop. 2016 r. Kharkiv: KhNMU*, 105–108. [in Ukrainian]

УДК 373.3/.5.026:159.955-028.43

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-155-166](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-155-166)

Десятник Катерина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-9804-2863>

Тимошук Марія Сергіївна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальність 013 Початкова освіта, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0007-5303-5652>

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. Пропоноване наукове дослідження присвячене питанню дидактичної гри як засобу формування критичного мислення здобувачів освіти Нової української школи. Актуальність обраної проблеми обумовлена необхідністю розвитку в учнів таких якостей, як самостійність, вміння висловлювати та аргументувати свої думки, ініціативність, аналіз, організованість, що є основою критичного мислення.

Розкрито сутність поняття «гра», «дидактична гра», «критичне мислення», основні ознаки критичного мислення. Наголошено на тому, що дидактична гра – це гра, завдяки якій у здобувачів освіти формується потреба в знаннях та активний інтерес до навчання, удосконалюються пізнавальні вміння та навички. Визначено, що гра – це можливість для всебічного розвитку, управління розумовими здібностями дітей, їхнім розвитком, формування важливих якостей та рис учнів.

Відзначено, що педагогам потрібно організовувати освітній процес таким чином, щоб здобувачі освіти не просто пасивно засвоювали знання, а були здатними до обмірковування, дослідження, завдяки чому буде формуватися їхнє мислення, а саме критичне мислення. Проаналізовано, що у житті кожного школяра гра займає важливу роль, є провідним засобом творчого пізнання. Для того, щоб зробити навчання цікавим, захоплюючим, покращити його ефективність, результативність та розвивати критичне мислення, вчителям потрібно використовувати дидактичну гру. Виокремлено такі ознаки критичного мислення: продуктивність, самостійність, відповідальність, індивідуальність, аргументованість, багатогранність, соціальність.

Особливу увагу в статті приділено тому, що у молодшому шкільному віці закладається основа подальшого інтелектуального, соціального, емоційного становлення особистості, тому саме початкова освіта повинна створити фундамент та умови розвитку критичного мислення учнів. Навички критичного мислення потрібні для кожної особистості, тому їх потрібно формувати ще змалку. Наголошено на тому, що для того, щоб освітній процес, спрямований на розвиток критичного мислення, був успішним, необхідно подбати про атмосферу, яка пануватиме під час роботи із здобувачами освіти, в якій учні будуть почувати себе комфортно, зможуть вільно висловлювати свої думки, аналізувати проблеми, вчитися їх вирішувати. Визначено, що такий позитивний клімат можна створити на уроці за допомогою ігрової діяльності. Зроблено висновок, що дидактична гра є важливим засобом формування критичного мислення здобувачів освіти Нової української школи.

Ключові слова: гра, дидактична гра, критичне мислення, формування критичного мислення, роль гри, Нова українська школа, початкова освіта, здобувачі освіти.

Desiatnyk Kateryna candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the department of theory and methods of primary education, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Vinnychenka, 30, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-9804-2863>

Tymoshchuk Mariia Student of the Second (Master's) Level of Higher Education, Specialty 013 Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Vinnychenka, 30, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0009-0007-5303-5652>

DIDACTIC GAME AS A MEANS OF FORMING CRITICAL THINKING OF PRIMARY EDUCATION STUDENTS

Abstract. The proposed research is devoted to the issue of didactic game as a means of forming critical thinking of students of the New Ukrainian School. The relevance of the chosen problem is due to the need to develop in students such qualities as independence, ability to express and argue their thoughts, initiative, analysis, organization, which is the basis of critical thinking.

The essence of the concepts of "game", "didactic game", "critical thinking", the main features of critical thinking are revealed. It is emphasized that a didactic game is a game through which students develop a need for knowledge and an active interest in learning, improve cognitive skills. It is determined that the game is an opportunity for comprehensive development, management of children's mental abilities, their development, formation of important qualities and traits of students.

It is noted that teachers need to organize the educational process in such a way that students do not just passively absorb knowledge, but that they are capable of thinking, research, which will shape their thinking, namely, critical thinking. It is analyzed that game plays an important role in the life of every student and is a leading means of creative cognition. In order to make learning interesting, exciting, improve its efficiency, effectiveness and develop critical thinking, teachers need to use didactic games. The following features of critical thinking are highlighted: productivity, independence, responsibility, individuality, reasoning, versatility, sociality.

Particular attention is paid to the fact that in preschool and primary school age the basis for intellectual, social, emotional abilities of a person is laid, so primary education should create the foundation and conditions for further development and critical thinking of students. Critical thinking skills are necessary for every individual, so they need to be formed from an early age. It is emphasized that in order for the educational process aimed at developing critical thinking to be successful, it is necessary to take care of the atmosphere that will prevail when working with students. It should be an atmosphere in which students feel comfortable, can freely express their thoughts, analyze the problem, and learn to solve it. It is determined that such an atmosphere can be created in the classroom by using a didactic game. It is concluded that the didactic game is a means of forming critical thinking of students of the New Ukrainian School.

Keywords: game, didactic game, critical thinking, forming of critical thinking, role of the game, New Ukrainian School, primary education, educational applicants.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства актуальним є навчання, спрямоване на розвиток активної особистості, здатної адаптуватися до стрімких змін, креативно та критично мислити, орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, протидіяти дезінформації, пропаганді, розв'язувати проблеми, ухвалювати рішення. Початкова школа має надзвичайно велике значення у вихованні дітей, формуванні їхнього характеру, розвитку інтелекту, творчості, світосприйняття, самостійного мислення. Завдання вчителів Нової української школи – зробити освітній процес цікавим, захоплюючим, заохотити здобувачів освіти до вивчення нового та допомогти практично застосовувати отримані знання у житті.

Досить ефективним для формування критичного мислення молодших школярів є ігрові прийоми, які роблять навчальний процес більш творчим, навчають учнів мислити, виділяти головне, висловлювати й аргументувати власні думки. Гра – це найприродніша та найпривабливіша діяльність для дітей молодшого шкільного віку. Водночас дидактична гра є незамінним

помічником педагога, сприяє усвідомленому вивченню навчального матеріалу, допомагає вирішити освітні завдання, підготувати школярів до різних сфер життя.

Використання дидактичних ігор на уроках – один із способів організації освітнього процесу в Новій українській школі, що забезпечує активну навчальну діяльність здобувачів освіти, розвиток самостійності, ініціативності, навичок критичного мислення, які так необхідні кожній людині у сучасному суспільстві. Адже людина, яка здатна критично мислити, – це людина, яка вміє не просто слухати, але й сприймати та аналізувати отриману інформацію, застосовувати здобуті знання в реальному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях учені аналізують різні аспекти використання дидактичних ігор: В. Сухомлинський, А. Макаренко, М. Вашуленко – значення гри у педагогічному процесі; А. Богуш, Т. Поніманська, Н. Кудикіна, О. Рейпольська – роль гри у розвитку дітей; Б. Нікітін, О. Приходько, О. Савченко, В. Коваленко, Г. Селевко – використання ігор та ігрових технологій в освітньому процесі, П. Грей – роль емоцій у ігровій діяльності; В. Зброй, І. Харченко – принципи побудови ігор, І. Куліш, О. Лоштун, І. Савченко – дидактична гра як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти тощо.

Проблеми формування критичного мислення здобувачів різних освітніх рівнів вивчали такі науковці, як: К. Баханов, О. Белкіна-Ковальчук, І. Горохова, І. Кашуб'як, О. Пометун, М. Починкова, І. Суценко, С. Терно, О. Тягло, Я. Чаплак та ін.

Дослідники вважають, що процес навчання тісно взаємопов'язаний із процесом мислення, а дидактична гра – один із шляхів залучення школярів молодшого шкільного віку до активної розумової діяльності, формування критичного мислення, вміння самостійно визначати проблеми, ставити запитання, аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, розглядати її з різних позицій, висувати альтернативи та оцінювати їх, формулювати аргументи, робити свідомий вибір на основі власних суджень.

Метою статті є обґрунтування необхідності використання дидактичної гри як засобу формування критичного мислення у здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Навчання у початковій школі – важливий період у житті кожного учня, тому що у ньому закладаються необхідні знання, вміння і практичні навички, які знадобляться у майбутньому. У цей період пробуджується інтерес до творчих пошуків, формуються вміння дітей оволодівати знаннями, здатність аналізувати, узагальнювати, робити висновки, логічно, самостійно і критично мислити. Водночас такий процес усклад-

нюється віковими особливостями молодших школярів, слабким переключенням уваги, її нестійкістю, недовільністю пам'яті та мислення, тому для більшої продуктивності необхідно, щоб він містив елементи цікавості, ігрові моменти [4, с. 2].

Погоджуємось із думкою, що гра для дітей – це спосіб пізнання світу. У грі діти розвивають важливі навички, які будуть їм необхідні протягом усього життя. Стаючи частиною гри, дитина повністю занурюється у процес, бере на себе відповідальність, стає цілеспрямованою, почувається комфортно, радісно, має можливість розвивати власну ідею, активно взаємодіяти з іншими учасниками гри і в такий спосіб навчатися. Діти, які розвиваються через ігровий досвід, мають добре розвинені навички спілкування, командної роботи, вміння генерувати нові ідеї, проявляти ініціативу, критично мислити та оперувати інформацією [2, с. 5].

У різних мовах термін «гра» асоціюється з поняттями задоволення, легкості, сміху, тобто гра – це позитивні емоції, які викликають щастя. Сучасні психолого-педагогічні дослідження аналізують гру як джерело творчих сил, самореалізації та розвитку особистості.

Педагогічна енциклопедія пояснює поняття гри як одного з видів діяльності людей, засобу розумового та фізичного виховання. В українському педагогічному словнику поняття «ігрова діяльність» (гра) тлумачиться як вид активної діяльності дітей, внаслідок якої вони опановують суспільні функції та взаємини між людьми [15, с. 11].

Дидактична гра – це гра за правилами, яка створена в цілях виховання і навчання дітей. За допомогою неї розв'язують конкретні завдання у навчанні учнів. Зміст дидактичних ігор спрямований на самостійність дитини, пошук, фантазію. Необхідно використовувати такі ігри, які б розвивали мислення молодших школярів, пам'ять, увагу. Термін «дидактична гра» зосереджує увагу на її педагогічному спрямуванні. Використання дидактичної гри стимулює розумовий розвиток учнів [6]. Дидактична гра є індивідуальною або груповою практичною діяльністю, яка контролюється правилами, а навчальне завдання у ній пропонують за допомогою ігрового завдання.

В. Сухомлинський наголошував, що без гри немає й не може бути повноцінного розвитку, бо вона є джерелом дитячого мислення. Педагог порівнював її з іскоркою, яка б запалила вогник любові до навчання.

А. Макаренко говорив, що дитина, коли виросте, буде такою, якою була в грі, тому що гра – це ключ в організації виховання майбутнього покоління.

Дидактична гра у захоплюючій формі зацікавлює дітей у процесі пізнання, допомагає опанувати навчальний матеріал, є одним із шляхів виховання та підтримання інтересу учнів до знань, що дає можливість успішного засвоєння понять, ідей, формування потрібних умінь і навичок.

М. Вашуленко вважає, що гра – це творчість, праця, а праця є шляхом до пізнання світу. Саме у грі розпочинається спілкування учнів із класом, учителем. Гра є природним видом діяльності для дитини, вона охоплює всі аспекти особистості учня. У грі школярі не тільки відображають реальне життя, а й перебудовують його [7, с. 22].

Право дитини на гру в школі визнає сучасна дидактика, оскільки дидактична гра є одним із засобів пізнання навколишнього світу, який відповідає віковим та індивідуальним особливостям дітей шкільного віку й відрізняється від звичайної гри тим, що це особливий вид діяльності, коли дитина навчається граючи і завдяки цьому невимушено оволодіває потрібним навчальним матеріалом [12, с. 2].

Т. Опалько зауважує, що гра є серйозною, плідною роботою, яка поступово та непомітно дозволяє учням засвоїти необхідний теоретичний матеріал, створює можливості для всебічного розвитку, управління розумовими здібностями дітей, формування важливих якостей та рис школярів [11, с. 5-6].

Дидактична гра – це гра, завдяки якій у здобувачів освіти формується потреба в знаннях та активний інтерес до навчання, удосконалюються пізнавальні вміння та навички. Учені визнають, що дидактичні ігри мають великі педагогічні можливості, й у результаті систематичного їх використання в освітньому процесі в дітей розвивається рухливість і гнучкість розуму, формується сприйняття, мислення (порівняння, аналіз, узагальнення) [3, с. 96].

За допомогою гри діти пізнають оточуючий світ, мають можливість перевірити власні сили, спритність, кмітливість. У грі виникає бажання уявляти і фантазувати, відкривати таємниці й прагнути до чогось нового. Вона характеризується тим, що школяр у процесі гри спостерігає, класифікує, порівнює, зіставляє, аналізує, робить узагальнення і складні розумові процеси проходять невимушено й легко. Гра дає можливість приймати самостійні рішення, відчути відповідальність за свої дії, активізує інтерес та увагу, розвиває розумові здібності, кмітливість, увагу, мислення [5, с. 93-95].

Отже, завдання сучасної школи – навчити здобувачів освіти бути активними, вміти висловлювати свої думки, аргументувати їх, поважати позицію інших, аналізувати інформацію, досліджувати нове тощо. Головним завданням учителя є не просто донесення, пояснення та показ учням певного матеріалу чи завдання, а вміння спільного розв'язання, вирішення цієї проблеми. Тому педагогам потрібно організовувати освітній процес таким чином, щоб здобувачі освіти не просто пасивно засвоювали знання, а були здатними до обмірковування, дослідження, завдяки чому буде формуватися їхнє мислення, а саме критичне мислення.

Критичне мислення є інноваційним психолого-педагогічним концептом, сформованим у другій половині ХХ століття. Протягом останніх десяти років

освітній процес, побудований на засадах критичного мислення, став основою реформ в освіті у країнах Європи [8]. Вміння працювати з інформацією, використовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення є вимогою сучасного життя. Запорука успіху в інформаційному суспільстві – навички критичного мислення, тому необхідно постійно їх удосконалювати.

Зауважимо, що критичне мислення є одним із вмінь, спільних для усіх ключових компетентностей Нової української школи, яке необхідне кожному для життя. Також однією із характеристик випускника закладу загальної середньої освіти є цілісна, всебічно розвинена особистість, здатна до критичного мислення.

Український учений О. Тягло, стверджує, що критичне мислення необхідне людині як знаряддя дослідницького пошуку. Критично мисляча особа завжди допитлива, добре поінформована, упевнена у розумі, неупереджена, гнучка, справедлива в оцінках, чесна у визнанні своїх прихильностей, зважена у рішеннях, здатна до перегляду власної позиції, ясна у висловлюваннях з обговорюваних питань, впорядковано діюча у складних справах, старанна у пошуку відповідної інформації тощо.

Тому так потрібно розвивати критичне мислення у здобувачів освіти, воно є однією з освітніх інновацій. Педагогам важливо усвідомити, що формування критичного мислення є необхідною складовою їхньої професійної діяльності, а також фундаментом у побудові сучасного освітнього процесу [13, с. 4-5].

О. Пометун трактує критичне мислення як складне, багатовимірне і багаторівневе явище, що поєднує у собі процес аналізу, синтезу, обґрунтування оцінки достовірності інформації; уміння вирішення проблем, знаходження їхніх причин, передбачення наслідків, формулювання альтернативних гіпотез їхнього розв'язання; генерування чи зміну своєї позиції на основі фактів, аргументів; ухвалення зважених рішень.

Дослідниця виокремлює такі риси критичного мислення:

- розуміння мети та питань, що обговорюються;
- уміння ставити запитання щодо інформації, висновків чи поглядів;
- формування та висловлення думки незалежно від думки інших;
- намагання бути зрозумілим, точним у висловлюваннях;
- ретельне добирання необхідної інформації;
- використання переконливої аргументації, заснованій на правдивій інформації;
- прагнення думати глибоко, бути логічним та безпристрасним [10, с. 14].

У контексті дослідження проблеми розвитку критичного мислення учнів початкової школи І. Кашуб'як критичне мислення учня визначає як цілеспрямований процес мислення, який дає можливість учневі сприймати, аналізувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності та

обирати власну позицію, аргументувати свої думки й вчинки, знаходити оптимальне розв'язання проблеми та приймати правильні рішення.

Науковці виділяють такі ознаки критичного мислення:

продуктивність (формування позитивного досвіду з усього, що відбувається з людиною);

самостійність, відповідальність, індивідуальність (вміння бути незалежним, мати свою думку);

аргументованість (вміння доводити свою точку зору, приймати правильні рішення);

багатогранність (вміння вивчати проблему з різних сторін); соціальність (взаємодія у парах, групах).

К. Баханов вважає, що формування критичного мислення в учнів передбачає розвиток у них таких умінь: знання (повторення чогось суттєвого в тій формі, в якій воно було викладене і почуте); розуміння (викладення ідей своїми словами або іншим способом, застосування ідей); аналіз (знайдення причин та наслідків проблеми); синтез (поєднання кількох ідей в одну нову); оцінка (вміння робити висновок щодо певної ідеї, проблеми).

Для того, щоб освітній процес, спрямований на розвиток критичного мислення, був успішним, необхідно подбати про атмосферу, яка пануватиме під час роботи зі здобувачами освіти. Це повинна бути атмосфера, в якій учні будуть почувати себе комфортно, зможуть вільно висловлювати свої думки, аналізувати проблему, вчитися її вирішувати [16, с. 8-9].

За таких обставин учителю доцільно використовувати дидактичну гру для формування умінь критичного мислення. Уважаємо, що дидактична гра є одним із ефективних засобів формування критичного мислення здобувачів початкової школи. У процесі ігрової діяльності учні проявляють ініціативу, занурюються у процес, співпрацюють з іншими учасниками, створюють нові ідеї та беруть на себе відповідальність. У результаті гри у школярів розвиваються ініціативність, критичне мислення, навички спілкування та роботи в команді, з'являється мотивація до навчання, впевненість у вирішенні складних завдань, запитань, можливість експериментувати, досліджувати.

Пізнавати, вивчати та розуміти світ навколо через гру та дію на власному досвіді набагато цікавіше, ніж просто отримувати теоретичну інформацію про нього. Коли діти навчаються через гру, вони – вмотивовані, з упевненістю намагаються вирішити складні завдання, експериментують, досліджують, ставлять запитання, творчо мислять, створюють щось нове, а що найголовніше – не бояться помилитися, бо у грі завжди можна спробувати знову і знову [2, с. 5-6].

Таким чином, учені розглядають необхідність навчити дітей самостійному осмисленню навчального матеріалу, пристосуванню до різних та нових умов життя, продуктивній та гармонійній взаємодії з довкіллям, вмінню

виконувати нестандартні завдання, висловлювати свою думку та робити висновки, помічати та вирішувати помилки, орієнтуватися у навколишньому світі тощо. Навички критичного мислення потрібні для кожної особистості, тому їх потрібно формувати ще змалку.

У молодшому шкільному віці закладається основа для подальшого інтелектуального, соціального, емоційного становлення особистості, тому саме початкова освіта повинна створити фундамент та умови розвитку критичного мислення учнів. Протягом дитинства можна розвивати різні властивості розуму дитини, які є основою критичного мислення: образність, логічність, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизацію, узагальнення тощо. Коли у школярів буде розвинене критичне мислення, вони зможуть самостійно, творчо аналізувати навчальний матеріал та інформацію, яку вони вивчають та отримують із різних джерел.

Для того, щоб здобувачі освіти стали творчими, всебічно розвиненими, успішними, педагоги повинні зрозуміти, що потрібно не просто дати учням знання, але й навчити їх правильно, самостійно здобувати ці знання, вміти практично їх застосовувати. Для цього вчителям треба змінити підходи до методики викладання предметів, розширити методичні прийоми викладання, активізувати навчальну діяльність школярів та наблизити теми, що вивчаються, до реального, буденного життя. Організація діяльності на уроці має бути нестандартною, цікавою, творчою, адже саме така робота здатна пробудити в здобувачів освіти цікавість до знань та сприяти розвитку учнів.

Ми переконані, що такий позитивний клімат можна створити з використанням дидактичної гри, адже в її процесі школярі не просто будуть засвоювати знання, а вчитимуться практично їх застосовувати, також досліджувати, вивчати різні проблеми, а, отже, й критично мислити. Якщо на уроках здобувачі освіти будуть постійно віднаходити інформацію, співставляти здобуті знання з власним життєвим досвідом, перевіряти достовірність отриманої інформації, вивчати причини та наслідки різних проблем, приймати рішення та робити висновки, у них краще та швидше буде розвиватися критичне мислення [9, с. 374].

На нашу думку, саме в дидактичній грі школярі можуть вчитися спостерігати, порівнювати, висловлювати власну думку, аргументувати її, пізнавати нове, практично застосовувати отримані знання. Але для того, щоб ігрова діяльність була ефективною, необхідно дотримуватися певних дидактичних і методичних принципів:

- зв'язок з іншими формами роботи на уроці;
- поступове зростання складності;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів;
- доступність;
- новизна [1, с. 8].

Велике значення має поєднання дидактичної гри з навчальною діяльністю у початковій школі у період адаптації та зміни провідних видів діяльності – ігрової на навчальну. О. Савченко пропонує дотримуватися певної структури ігрової діяльності для якісного використання дидактичних ігор, яка містить такі компоненти:

спонукальний – прагнення, інтереси, потреби, мотиви, які зумовлюють бажання учнів брати участь у грі;

орієнтувальний – вибір способів, засобів ігрової діяльності;

виконавський – реалізація ігрової мети;

контрольно-оцінний – корекція і стимулювання активності ігрової діяльності [14, с. 191].

Навчання з використанням дидактичних ігор допомагає зацікавити дітей, умотивувати їх до пізнання нового, підвищити навчальну та творчу активність учнів, організувати роботу в колективі, ефективно засвоїти матеріал, поглибити та розширити уявлення і знання здобувачів освіти. Завдяки дидактичним іграм учні засвоюють систему знань і способів розумової та продуктивної діяльності, у них розвивається пізнавальна самостійність та творчі здібності, формується науковий світогляд та критичне мислення.

Висновки. Отже, під поняттям «дидактична гра» ми розуміємо спосіб взаємодії педагогів із дітьми для забезпечення ефективного формування у підростаючого покоління знань, умінь, навичок та практичного застосування їх у житті. Гра – це природний вид діяльності дитини, що охоплює всі аспекти особистості учня.

Роль і значення дидактичних ігор полягає у тому, що вони роблять процес навчання цікавим, захоплюючим, підтримують інтерес учнів до знань, забезпечують ефективність уроків у Новій українській школі, продуктивність навчальної праці. За допомогою ігор здобувачі освіти пізнають навколишній світ, у них розвивається пам'ять, увага, кмітливість, уява, активність, критичне мислення. Головним у дидактичних іграх є те, що учні непомітно для себе засвоюють знання.

Дидактична гра є засобом формування критичного мислення, у процесі гри діти навчаються спостерігати, класифікувати, порівнювати, аналізувати та узагальнювати. Гра – це підготовка до життя, тому що у грі школярі самостійно приймають рішення, несуть відповідальність за свої дії, вирішують різні проблеми, висловлюють думку, випробовують власні сили, у грі проявляється дитяча оригінальність та самостійність.

Отже, можна зазначити, що використання дидактичних ігор у Новій українській школі є важливим і потрібним, тому що забезпечує інтерес учнів до навчання, розвиває їхні здібності, дає можливість досягати освітніх цілей та сприяє розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти.

Література:

1. Булигіна О. Д. Ігрові технології: шляхи забезпечення умов для інтелектуального, соціального, морального розвитку молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 19-21. С. 2–21.
2. Гра по-новому, навчання по-іншому. Методичний посібник / упорядн.: О. Рома. The LEGO Foundation. 2018. 44 с.
3. Дубровська Л. О., Дубровський В. Л., Долматова М. П., Єрмак К. В. Місце і роль дидактичних ігор у системі навчання молодших школярів. *Психолого-педагогічні науки*. 2017. № 2. С. 95–98.
4. Казачінер О. С. Дидактичні ігри як засіб активації діяльності учнів на уроках англійської мови. *Англійська мова та література*. 2007. № 36 (190). С. 2–3.
5. Кайдалова Г. Дидактична гра як спосіб формування толерантності молодших школярів в умовах інклюзії. *Педагогічний часопис Волині*. Луцьк, 2016. № 1 (2). С. 92–96.
6. Кісельова С. Гра як педагогічне явище. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2015. № 7/8. С. 30–37.
7. Козар Г. В. Навчаємо у грі. Використання ігрових ситуацій у процесі навчання математики у початковій школі. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 19-21 (203-205). С. 22–23.
8. Критичне мислення як педагогічний феномен. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/oglyad-krytychne-myslennya.pdf>
9. Неділя Т. В., Кміть О. В. Критичне мислення як провідна технологія навчання в НУШ. *Наукові перспективи*. 2021. № 9-15. С. 371-383.
10. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи: навч. - метод. посіб. К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.
11. Опалько Т. В. Дидактичні ігри на уроках математики в 1 класі : навчально-методичний посібник. Сарни, 2018. 28 с.
12. Плахотник Л. С., Шевчук Л. В. Використання дидактичних ігор на уроках літературного читання в початковій школі : методичний посібник. Вінниця : ММК, 2017. 40 с.
13. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи : методичний посібник / автор-уклад. Н. Б. Ларіонова. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.
14. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 1999. 389 с.
15. Слюсаренко Н. В. Ігрова діяльність як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 22/24. С. 10–18.
16. Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку засобами розвивальних ігор. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/3.-Krytychnist-rozumu.pdf>

References:

1. Bulyhina O. D. (2009). Ihrovi tekhnolohii: shliakhy zabezpechennia umov dlia intelektualnoho, sotsialnoho, moralnoho rozvytku molodshykh shkoliariv [Game technologies: ways to ensure conditions for intellectual, social, and moral development of junior schoolchildren]. *Pochatkove navchannia ta vykhovannia - Primary education and training*, 19-21. 2–21 [in Ukrainian].
2. O. Roma. (2018). Hra po-novomu, navchannia po-inshomu [Playing in a new way, learning in a different way]. The LEGO Foundation [in Ukrainian].
3. Dubrovska L. O., Dubrovskiy V. L., Dolmatova M. P., Yermak K. V. (2017). Mistse i rol dydaktychnykh ihor u systemi navchannia molodshykh shkoliariv [The place and role of didactic games in the system of primary school education]. *Psykhologo-pedahohichni nauky - Psychological and pedagogical sciences*, 2, 95–98 [in Ukrainian].

4. Kazachiner O. S. (2007). Dydaktychni ihry yak zasib aktyvatsii diialnosti uchniv na urokakh anhliiskoi movy [Didactic games as a means of activating students' activity in English lessons.]. *Anhliiska mova ta literature - English language and literature*, 36 (190), 2–3 [in Ukrainian].
5. Kaidalova H. (2016). Dydaktychna hra yak sposib formuvannia tolerantnosti molodshykh shkoliariv v umovakh inkluzii [Didactic game as a way of forming tolerance of junior schoolchildren in the conditions of inclusion]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni - Pedagogical Journal of Volyn*, 1 (2), 92–96 [in Ukrainian].
6. Kiselova S. (2015). Hra yak pedahohichne yavyshe [Game as a pedagogical phenomenon]. *Vidkryti urok: rozrobky, tekhnologii, dosvid - Open lesson: developments, technologies, experience*, 7/8, 30–37 [in Ukrainian].
7. Kozar H. V. (2009). Navchaimo u hri. Vykorystannia ihrovykh sytuatsii u protsesi navchannia matematyky u pochatkovii shkoli [Teaching in the game. The use of game situations in the process of teaching mathematics in primary school]. *Pochatkove navchannia ta vykhovannia - Primary education and upbringing*, 19-21 (203-205), 22–23 [in Ukrainian].
8. Krytychne myslennia yak pedahohichnyi fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. Retrieved from <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/oglyad-krytychne-myslennya.pdf> [in Ukrainian].
9. Nedilia T. V., Kmit O. V. (2021). Krytychne myslennia yak providna tekhnolohiia navchannia v NUSh [Critical thinking as a leading learning technology in the New Ukrainian School]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 9-15, 371-383 [in Ukrainian].
10. Pometun O. I. (2020). *Nova ukrainska shkola: rozvytok krytychnoho myslennia uchniv pochatkovoii shkoly [The New Ukrainian School: development of critical thinking of Primary School Students.]*. Kyiv: Vydavnychyi dim «Osvita» [in Ukrainian].
11. Opalko T. V. (2018). *Dydaktychni ihry na urokakh matematyky v 1 klasi [Didactic games in mathematics lessons in the 1st grade]*. Sarny [in Ukrainian].
12. Plakhotnyk L. S., Shevchuk L. V. (2017). *Vykorystannia dydaktychnykh ihor na urokakh literaturnoho chytannia v pochatkovii shkoli [The use of didactic games in literary reading lessons in primary school]*. Vinnytsia : MMK [in Ukrainian].
13. Larionova N. B. (2019). *Rozvytok krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Development of critical thinking of junior schoolchildren in the context of the New Ukrainian School]*. Kharkiv : «Drukarnia Madryd» [in Ukrainian].
14. Savchenko O. Ya. (1999). *Dydaktyka pochatkovoii shkoly [Didactics of primary school]*. Kyiv : Heneza [in Ukrainian].
15. Sliusarenko N. V. (2011). Ihrova diialnist yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv [Game activity as a means of activating the educational and cognitive activity of students.]. *Vyvchaimo ukrainsku movu ta literaturu – We study Ukrainian language and literature*, 22/24, 10–18 [in Ukrainian].
16. Formuvannia osnov krytychnoho myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy rozvyvalnykh ihor [Formation of the foundations of critical thinking of senior preschool children by means of educational games]. Retrieved from <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/3.-Krytychnist-rozumu.pdf> [in Ukrainian].

УДК 37.037:796

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-167-176](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-167-176)

Карасевич Сергій Анатолійович доцент кафедри теорії і методики спорту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, <https://orcid.org/0000-0002-3592-6503>

ОРГАНІЗАЦІЯ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ І ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Організація спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи в освітній системі України є ключовим аспектом, що сприяє формуванню фізично здорового, соціально активного та адаптованого молодого покоління, готового до активної участі в суспільному житті. На тлі сучасних викликів, зокрема через погіршення загального стану здоров'я молоді та зниження її інтересу до фізичної активності, питання розвитку фізичної культури та спорту стає одним із пріоритетів державної політики в галузі освіти. Стаття розкриває основні підходи до розвитку фізичної культури та спортивно-масової діяльності серед учнів і студентів, розглядає організаційні та методичні засади впровадження програм, спрямованих на зміцнення здоров'я та фізичної підготовки. Крім того, аналізуються різноманітні методи, спрямовані на підвищення мотивації молоді до регулярних занять спортом і фізичної активності, зокрема через впровадження інноваційних технологій, організацію змагань та спортивних заходів. Особлива увага приділяється психологічним аспектам залучення молоді до спорту, які сприяють не лише фізичному, але й гармонійному психоемоційному розвитку. Висвітлюються також актуальні питання інтеграції сучасних освітніх підходів, які дозволяють формувати у молоді відповідальне ставлення до власного здоров'я та необхідності постійної фізичної активності як запоруки довгого та повноцінного життя.

Особлива увага приділяється дослідженню моделей організації фізкультурно-оздоровчої роботи, які відповідають як сучасним освітнім стандартам, так і потребам молоді. У статті здійснено аналіз наукових джерел з метою виявлення найбільш ефективних моделей та технологій, які можна інтегрувати в систему освіти для популяризації здорового способу життя та фізичної активності. На основі цього аналізу представлено рекомендації щодо впровадження інтегрованих програм, спрямованих на збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я здобувачів освіти, підвищення їхньої витривалості та формування навичок здорового способу життя. Це, в свою

чергу, сприяє соціальній адаптації молоді, розвитку їх відповідальності за власне здоров'я та покращенню якості життя загалом.

Ключові слова: спортивно-масова робота, фізичне виховання, система освіти України, здоров'язбережувальна компетентність, молодіжний спорт, фізична культура.

Karasevych Serhii Anatoliiovych Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Sports, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-3592-6503>

ORGANIZATION OF MASS SPORTS AND PHYSICAL FITNESS ACTIVITIES IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The organization of mass sports and physical fitness activities within Ukraine's educational system is a key aspect that promotes the development of a physically healthy, socially active, and adaptable young generation, ready for active participation in public life. Amid current challenges, such as the declining general health of young people and their waning interest in physical activity, the development of physical culture and sports has become a priority in state education policy. This article outlines the primary approaches to promoting physical culture and sports activities among school and university students, examining the organizational and methodological foundations for implementing programs aimed at enhancing health and physical fitness. Additionally, various methods to increase youth motivation for regular sports participation and physical activity are analyzed, including the introduction of innovative technologies and the organization of competitions and sports events. Special attention is given to the psychological aspects of engaging youth in sports, which contribute not only to physical development but also to harmonious psycho-emotional growth. The article also highlights current issues in integrating modern educational approaches, fostering young people's responsibility towards their health, and the necessity of continuous physical activity as a foundation for a long and fulfilling life.

Particular attention is paid to exploring models of physical fitness and health-promoting work that meet both modern educational standards and the needs of young people. The article analyzes scientific literature to identify the most effective models and technologies that can be integrated into the educational system to promote a healthy lifestyle and physical activity. Based on this analysis, recommendations are provided for implementing integrated programs aimed at preserving and enhancing the physical and mental health of students, improving their endurance, and developing healthy lifestyle skills. This, in turn, facilitates the social adaptation of young people, fosters their responsibility for personal health, and ultimately improves the overall quality of life.

Keywords: Mass sports activities, physical education, Ukraine's educational system, health-preserving competence, youth sports, physical culture.

Постановка проблеми. Зростання показників захворюваності серед дітей та молоді в Україні на сьогодні є значним викликом для системи освіти і суспільства загалом. Нездоровий спосіб життя, низька фізична активність, часті респіраторні та хронічні захворювання серед молоді свідчать про потребу у системних змінах, які б допомогли забезпечити збереження здоров'я здобувачів освіти [4]. В умовах зростаючих вимог до здоров'я та фізичної витривалості молодого покоління, впровадження ефективної фізкультурно-оздоровчої роботи стає не лише важливим, але й стратегічним завданням для освітніх закладів України [3]. Здоров'язбереження є основою гармонійного розвитку особистості, що особливо актуально в сучасних умовах соціальної нестабільності та екологічних викликів [5].

Одним із найефективніших способів формування здорового способу життя серед молоді є інтеграція фізкультурно-оздоровчої роботи в освітній процес [6]. Це дозволяє створити умови для розвитку фізичних та морально-етичних якостей особистості, формування соціально активного та відповідального громадянина. Однак, сучасний стан фізичного виховання в Україні характеризується низкою проблем: недостатня популяризація фізичної культури, обмежена доступність сучасних методик і технологій викладання, а також брак мотиваційних програм, спрямованих на залучення молоді до регулярних занять фізичною культурою [2]. Більшість традиційних методик вже не відповідають вимогам часу та потребам сучасної молоді, що ускладнює процес залучення учнів та студентів до спортивно-оздоровчої діяльності [7].

Суттєвою перешкодою на шляху до ефективного впровадження фізкультурно-оздоровчої роботи є недостатнє фінансування та низький рівень матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів. Чимало шкіл та університетів не мають доступу до сучасних спортивних залів, обладнання або кваліфікованих спеціалістів, які могли б організувати заняття на належному рівні [8]. Відсутність єдиного підходу та відповідної підтримки з боку держави ускладнює розробку та впровадження програм, які сприятимуть гармонійному розвитку особистості молоді та зміцненню їхнього здоров'я [1].

Таким чином, виникає потреба у всебічному дослідженні організаційних моделей, які можна було б інтегрувати в систему освіти для розвитку фізичної культури та здоров'я серед молоді [3]. Сьогодні важливо дослідити та адаптувати успішні зарубіжні практики, а також розробити інноваційні підходи, що включатимуть інтерактивні та мотиваційні методи, здатні залучити молодь до систематичних занять фізкультурою [4]. Усі ці зміни потребують комплексного підходу, зокрема, оновлення освітніх стандартів,

підвищення професійного рівня викладачів фізичного виховання та реалізації програм, що підтримують здоров'язбережувальні компетенції учнів та студентів [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання розвитку спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи висвітлене досить широко, що дозволяє виокремити основні підходи, методи й інноваційні моделі для інтеграції цих процесів у систему освіти України. Роботи Герцика М.С. та Вацеби О.М. визначають головні методологічні основи підготовки спеціалістів з фізичної культури, які важливі для організації фізичного виховання в освітніх закладах [1]. Вони зазначають, що основою ефективного впровадження фізичної культури в навчальні програми є професійна підготовка кадрів, орієнтованих на інтеграцію фізичної активності в освітній процес. Автори наголошують на необхідності розробки освітніх курсів, які б відповідали сучасним вимогам до рівня фізичного розвитку молоді [5].

Грабовський Ю.А., Ткачук В.П. і Степанюк С.І. приділяють значну увагу методам популяризації масової фізичної культури серед молоді, акцентуючи на її важливій ролі у формуванні особистості та соціальній інтеграції [2]. Вони пропонують розробляти програми, що включають мотиваційні заходи, які дозволяють залучати молодь до спортивно-оздоровчої діяльності та сприяють формуванню стійких здорових звичок. Однією з важливих рекомендацій авторів є проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, які показують важливість фізичної активності не тільки для фізичного, але і для емоційного та соціального здоров'я молоді [6]. Окрім цього, дослідники підкреслюють значення інноваційних методів, як-от цифрові технології для моніторингу здоров'я та спортивних досягнень, які можуть зацікавити молодь і стимулювати їх до активного способу життя [7].

Праця Дудчака М.В. вивчає міжнародний досвід у розвитку спорту для всіх, зокрема ті підходи, які можуть бути адаптовані до українських умов [3]. У своїй роботі автор аналізує європейські та північноамериканські моделі спортивної освіти, зосереджуючи увагу на їхній гнучкості та орієнтації на масовість. На думку дослідника, важливими є комплексні програми фізичного виховання, що передбачають створення інфраструктури для занять спортом у школах та університетах, яка включає доступ до спортивних залів, стадіонів, тренувального обладнання та професійного тренерського складу [8].

Карпова І.Б., Корчинський В.Л. та Зотов А.В. підкреслюють важливість фізичної культури у формуванні здорового способу життя та загального здоров'язбереження [4]. Автори пропонують розглядати фізичну культуру як багатофункціональний інструмент, що впливає на різні аспекти розвитку особистості. Зокрема, фізична культура сприяє розвитку навичок здорового

способу життя, покращенню психоемоційного стану та формуванню соціально важливих навичок, таких як командна робота та відповідальність [1].

Круцевич Т.Ю. у своїх дослідженнях акцентує увагу на теоретичних і методичних аспектах організації фізичного виховання, що особливо важливо для формування професійної підготовки педагогів та тренерів [5]. Вчений розглядає фізичне виховання як складний процес, що включає не лише фізичний розвиток, а й розвиток морально-етичних та соціальних якостей особистості. Круцевич наголошує на важливості впровадження інтерактивних методів навчання, які здатні підвищити зацікавленість учнів та студентів [2].

Мічуда Ю.П. досліджує економічні аспекти розвитку фізичної культури в Україні, наголошуючи на важливості формування стійкої ринкової інфраструктури для підтримки спортивної галузі [6]. Він вважає, що для ефективного розвитку фізкультурно-оздоровчої діяльності потрібні фінансові інвестиції в інфраструктуру, підвищення кваліфікації персоналу та створення програм для підтримки молоді, яка прагне досягти високих спортивних результатів [7].

Сергієнко В.М. та Полтавцева Т.І. у своїх дослідженнях пропонують технології організації спортивно-масової роботи, орієнтовані на студентську молодь, особливо на тих, хто займається фізичною культурою на аматорському рівні [8]. Автори пропонують застосовувати інтеграційні технології, що поєднують спортивну активність із соціальними заходами, сприяють формуванню комунікативних навичок, підвищенню самооцінки та почуття відповідальності [4].

Праця Степанової І.В. та Федоренка Є.О. (2006) досліджує організаційно-методичні аспекти рекреаційно-оздоровчої активності серед різних груп населення, зокрема молоді, що навчається [8]. Автори надають методичні рекомендації щодо розробки програм з урахуванням вікових особливостей, фізичних можливостей та рівня підготовки здобувачів освіти. Розглянуто механізми мотивації до занять фізичною культурою, які базуються на індивідуальних потребах молоді та забезпечують індивідуальний підхід до кожного учасника програми. Степанова та Федоренко наголошують на важливості залучення до занять не лише молоді, але й викладачів, які мають бути прикладом активного способу життя [8].

Таким чином, аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що основою успішної організації фізкультурно-оздоровчої роботи в системі освіти України є комплексний підхід, що включає інноваційні освітні методики, достатнє фінансування, належну інфраструктуру та високий професіоналізм кадрів.

Мета статті: мета статті полягає у виявленні ефективних методів організації спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи у закладах

освіти України, які б сприяли підвищенню мотивації молоді до активної участі у фізичних заходах, формуванню здорових звичок та зміцненню здоров'я здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасній системі освіти особливе значення надається не лише академічному навчанню, а й розвитку фізичних здібностей учнів, що досягається через спортивно-масову роботу. На думку Сергієнка В.М. та Полтавцевої Т.І. (2008), традиційні підходи до фізичного виховання в освітніх закладах потребують оновлення, враховуючи потреби сучасної молоді та динаміку суспільного життя [7]. Ними були запропоновані технології, які покликані підвищити ефективність спортивно-масової роботи, що особливо важливо в умовах недостатньої фізичної активності та малорухомого способу життя більшості підлітків [7].

Удослідженні виділено кілька моделей, які орієнтовані на активізацію молоді для участі у фізкультурних заходах. Це такі моделі, як:

Інтеграційна модель, яка поєднує різні види активності: заняття спортом у межах школи, позашкільні спортивні секції та дозвілля на свіжому повітрі.

Соціально-активна модель, що акцентує увагу на соціальній взаємодії учнів під час спортивних заходів, створюючи команди, що розвивають комунікативні навички та взаємодопомогу.

Інноваційна модель, орієнтована на застосування нових технологій, таких як використання мобільних застосунків для відстеження фізичної активності або проведення онлайн-змагань серед учнів.

Кожна з цих моделей має свою специфіку, однак їх об'єднує загальна мета – стимулювати систематичне залучення учнів до регулярної фізичної активності. Впровадження таких моделей не тільки допомагає покращити фізичний стан молоді, а й сприяє розвитку сталих звичок до здорового способу життя [7].

Спортивно-масова робота в освітніх установах передбачає виконання певних структурних елементів, таких як організація змагань, фестивалів здоров'я, уроків фізичної культури, спортивних секцій та гуртків [2]. Наприклад, щорічні спортивні фестивалі, під час яких учні можуть змагатися в різних видах спорту, дозволяють не лише виявити спортивні таланти, але й згуртовують учнівський колектив [8].

Важливим елементом спортивно-масової роботи є уроки фізичної культури, які, окрім звичних занять, можуть включати нестандартні форми проведення, такі як ігрові тренування, спортивні квести або групові заняття на відкритому повітрі [5]. Такі підходи не лише підвищують інтерес учнів до занять спортом, а й забезпечують розвиток комунікативних та організаторських навичок

Дослідження Карпової І.Б., Корчинського В.Л. та Зотова А.В. акцентують увагу на тому, що фізична культура є важливим інструментом формування здорового способу життя, який включає не лише регулярні заняття спортом, а й низку здорових звичок [4]. У своїх рекомендаціях автори акцентують увагу на розробці програм, які сприяють інтеграції фізичної активності у повсякденне життя учнів. Такий підхід дозволяє не лише зміцнити здоров'я молоді, а й позитивно впливає на їхню психоемоційну стабільність [4].

Програми формування здорового способу життя можуть включати такі елементи, як:

Планування фізичних активностей протягом тижня, яке дозволяє поступово привчити учнів до регулярних занять спортом.

Навчальні блоки щодо раціонального харчування, які сприяють підвищенню обізнаності учнів про важливість здорової дієти.

Заняття з елементами психологічного тренінгу, що сприяють зняттю стресу та поліпшенню загального психоемоційного стану [4].

Такі програми можуть проводитися у вигляді факультативів, інтегруватися в уроки фізичної культури або здійснюватися як частина позашкільної діяльності. Наприклад, факультативи з основ здоров'я, де учні обговорюють корисні звички, такі як здорове харчування та відмова від шкідливих звичок, можуть стати важливим елементом розвитку мотивації до здорового способу життя [4].

Ефективність впровадження таких програм часто підтверджується результатами соціологічних опитувань та спостережень. Учасники програм демонструють кращий фізичний стан, зниження рівня стресу, підвищення стійкості до хвороб та загальне покращення емоційного фону [5]. Крім того, відзначається зменшення випадків паління та зловживання шкідливими звичками серед учнів.

Праця Круцевич Т.Ю. містить детальні рекомендації щодо ефективних методик фізичного виховання, спрямованих на підвищення мотивації учнів до занять спортом. У дослідженні представлено кілька підходів, які сприяють підвищенню інтересу до занять фізичною культурою, а також забезпечують результативність навчального процесу [5]

Методичні прийоми для підвищення мотивації

Серед основних методів, що сприяють формуванню мотивації, виділяють

Групові ігрові форми занять, які дозволяють зробити уроки фізичної культури більш інтерактивними та веселими.

Індивідуальні заняття, які орієнтовані на розвиток особистих спортивних навичок учня та дозволяють враховувати його фізичні можливості.

Комплексні змагання, які мотивують учнів покращувати власні результати через здорову конкуренцію та взаємопідтримку [6].

Організація навчального процесу

Методичні аспекти також передбачають чітке планування навчального процесу, розподіл фізичного навантаження відповідно до вікових особливостей та рівня підготовки учнів. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учня, що дозволяє досягти найбільшого ефекту від занять [5]. Наприклад, для учнів з початковим рівнем фізичної підготовки доцільно використовувати полегшені форми вправ з поступовим збільшенням навантаження.

Ю.П. Мічуда у своїй праці досліджує економічні умови та організаційні особливості фізичної культури в умовах ринкової економіки. Сучасний підхід до управління спортивно-масовою діяльністю передбачає впровадження економічно обґрунтованих методів, що сприяють раціональному використанню ресурсів [6].

Раціональне використання коштів у спортивно-масовій роботі дозволяє не лише підвищити доступність фізичної культури для молоді, але й забезпечити належний рівень матеріально-технічного забезпечення. Мічуда підкреслює, що в умовах обмеженого фінансування важливо розробляти такі програми, які мають високу економічну ефективність та максимальний соціальний вплив [6].

Одним із основних механізмів підтримки фізичної культури є співпраця з місцевими органами влади, які можуть виділяти додаткові кошти для закупівлі обладнання або організації спортивних заходів. Окрім того, залучення приватних спонсорів і меценатів сприяє підвищенню фінансової стабільності програм фізичного виховання [6].

Організація спортивно-масової роботи також потребує професійного підходу до управління. Це включає чіткий розподіл обов'язків між викладачами, розробку системи контролю за виконанням програм, а також аналіз результативності заходів. Таким чином, економічно обґрунтоване планування дозволяє підвищити якість спортивно-масової роботи та забезпечити ефективний навчальний процес [3].

Висновки. Спортивно-оздоровча діяльність у системі освіти має ключове значення для розвитку фізичного та психологічного здоров'я молоді. Вона не лише сприяє зміцненню здоров'я учнів, але й формує у них навички здорового способу життя, які є важливими в умовах сучасного суспільства. Запропоновані моделі організації спортивно-масової роботи, обґрунтовані дослідженнями, демонструють високу ефективність у підвищенні рівня фізичної активності серед учнів, а також розвивають стійкий інтерес до спорту.

Досягнення поставлених цілей у розвитку спортивно-масової роботи можливе завдяки інтеграції найкращих міжнародних практик, адаптованих до

потреб вітчизняної освітньої системи. Важливу роль відіграють також розробка та впровадження мотиваційних програм, спрямованих на заохочення молоді до активного способу життя. Такі програми повинні враховувати інтереси, рівень підготовки та особливості учнів, що сприятиме залученню більшої кількості дітей і молоді до фізичної культури. Таким чином, комплексний підхід, що включає організаційні, методичні та економічні аспекти, дозволяє не лише зробити фізичну активність невід'ємною частиною освітнього процесу, але й забезпечити стале формування здорових звичок серед молоді. Це сприяє створенню умов для всебічного розвитку молодого покоління та їхньої адаптації до здорового та активного способу життя.

Література:

1. Герцик М. С., Вацеба О. М. Вступ до спеціальностей галузі “фізичне виховання і спорт” : підручник. Харків : ОВС, 2005. 112 с.
2. Грабовський Ю. А., Ткачук В. П., Степанюк С. І. Масова фізична культура і спорт: основи організації та методики : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини». Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 231 с.
3. Дудчак М. В. Спорт для всіх у світовому контексті. Київ : Олімпійська література, 2007. 112 с.
4. Карпова І. Б., Корчинський В. Л., Зотов А. В. Фізична культура та формування здорового способу життя : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 104 с.
5. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання. Київ : Олімпійська література, 2017. 384 с.
6. Мічуда Ю. П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку. Київ : Олімпійська література, 2007. 216 с.
7. Сергієнко В. М., Полтавцева Т. І. Технології організації спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої роботи : навчальний посібник для студентів спеціальності “Фізична культура”. 2-е вид., перероб. і доп. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 164 с.
8. Степанова І. В., Федоренко Є. О. Організаційно-методичні засади рекреаційно-оздоровчої активності різних груп населення : навчальний посібник. Дніпро : Інновація, 2006. 194 с.

References:

1. Hertsik, M. S., & Vatsaba, O. M. (2005). Introduction to the specialties of the field "Physical education and sport" (Introductio ad specialitates in campo "Educatio physica et ludus"). Kharkiv: OVS.
2. Hrabovskiy, Yu. A., Tkachuk, V. P., & Stepaniuk, S. I. (2013). Mass physical culture and sports: Fundamentals of organization and methodology: A textbook for students of higher education institutions in the field of knowledge 0102 "Physical education, sports, and human health" (Cultura physica popularis et ludus: Principia ordinationis et methodologiae: Textus pro studentibus institutionum superioris educationis in campo scientiae 0102 "Educatio physica, ludus, et sanitas humana"). Kherson: PP Vishemyrskiy V. S.
3. Dudchak, M. V. (2007). Sports for all in the global context (Ludus pro omnibus in contextu globali). Kyiv: Olympic Literature.

4. Karpova, I. B., Korchynskyi, V. L., & Zotov, A. V. (2005). Physical culture and healthy lifestyle formation: A textbook (*Cultura physica et forma vivendi sana: Textus*). Kyiv: KNEU.

5. Krutsevych, T. Yu. (2017). Theory and methodology of physical education (*Theoria et methodologia educationis physicae*). Kyiv: Olympic Literature.

6. Michuda, Yu. P. (2007). The field of physical culture and sports in market conditions (*Campus culturae physicae et ludus in condicionibus mercatus*). Kyiv: Olympic Literature.

7. Serhienko, V. M., & Poltavtseva, T. I. (2008). Technologies of organizing sports and physical recreation activities: A textbook for students specializing in "Physical culture" (*Technologiae ordinationis ludorum et recreationis physicae: Textus pro studentibus specializantibus in "Cultura physica"*) (2nd ed., revised and supplemented). Sumy: SumDPU named after A. S. Makarenko.

8. Stepanova, I. V., & Fedorenko, Ye. O. (2006). Organizational and methodological principles of recreational activities for various population groups: A textbook (*Principia ordinationis et methodologicae recreationis pro variis coetibus populationis: Textus*). Dnipro: Innovatsiia.

УДК 37.064.2:37.064.3:159.9.07

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-177-189](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-177-189)

Кернас Андрій В'ячеславович доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, магістр права, магістр педагогіки: - доцент кафедри Практичної психології ОНМУ, - старший викладач кафедри Мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету. Одеський національний морський університет – Одеса, 65029, вул. Мечникова 34, Одеський національний економічний університет - вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, тел.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ШКІЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Нині проблема соціалізації особистості дедалі більше переходить із площини філософсько-соціальної в соціально- педагогічну і психологічну площину. Через сутність цілого ряду історично обумовлених соціально-економічних, соціально-політичних метоморфоз і перетворень. У подібних умовах характеризуються соціальною нестабільністю і високим темпом життя особливо сильно зростає відповідальність представників сфери освіти за формування у підростаючого покоління правильних норм поведінки та соціально-прийнятних форм взаємодії в суспільстві.

Таким чином для нас є очевидним той величезний і без перебільшення доленосний вплив, який має полягати у виховно-педагогічній роботі, спрямованій на формування правильних соціальних стереотипів, необхідних для подальшої успішної соціальної адаптації особистості.

У свою чергу робота професійного педагога в загальноосвітніх установах передбачає високий рівень відповідальності та володіння об'ємним комплексом психолого-педагогічних методів та прийомів за допомогою практичного застосування яких стане можливим вирішення поставлених завдань виховно-педагогічної роботи.

У той же час вважаємо за необхідне відзначити те, що освіта за певних умов (і особливо умов соціально-економічної нестабільності) здатна масштабувати недоволення, посилювати соціальну напруженість, загострювати нерівність і, таким чином, провокувати різні види конфліктів.

Водночас, освіта може, наоборот, сприяти соціальній трансформації суспільства – від розрізненості до єднання, зменшувати напруженість. Шкільні конфлікти є невідомою складовою системи освіти. Сучасне суспільство

стикається зі значними викликами, пов'язаними зі зростаючою кількістю шкільних конфліктів, особливо це актуально в умовах повномасштабної війни в Україні. Шкільні конфлікти можуть бути спричинені різними чинниками, такими як різниці щодо світогляду, культурні та етнічні розбіжності, взаємні неприязні та багато іншого. Деструктивні конфлікти, які можуть виникати в навчальному середовищі закладів освіти негативно впливають на навчальний процес та їх психологічний стан як школярів, так і представників виховно-педагогічного складу середньої загальноосвітньої школи.

Ключові слова: психолого-педагогічні аспекти; шкільні конфлікти; соціальна адаптація особистості.

Kernas Andrii Vyacheslavovych Doctor of Philosophy in Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Master of Law, Master of Pedagogy: - Associate Professor of the Department of Practical Psychology of ONMU; - senior teacher of the Department of Language and Psychological and Pedagogical Training of the Odessa National Economic University. Odessa National Maritime University - Odesa, 65029, St. Mechnikova, 34, Odessa National University of Economics - St. Preobrazhenska, 8, Odesa, 65082, tel.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

PSYCHOLOGICAL & PEDAGOGICAL ASPECTS OF DECISION OF SCHOOL CONFLICTS

Abstract. At the present time, the problem of socialization and particularity is increasingly moving from the philosophical-social plane to the social-pedagogical and psychological plane. Through the essence of a whole series of historical ideas, socio-economic, socio-political metamorphoses and transformations. In such minds, characterized by social instability and a high pace of life, there is a particularly strong increase in the competence of representatives of the field of education for the formation of a growing number of correct norms of behavior and socially acceptable forms of interaction and in marriage.

In this way, it is obvious to us that the great and unsurpassed influx that can come from spiritual pedagogical work, directed towards the formation of the correct social stereotypes, necessary for further successful social life application of specialness.

In his work as a professional teacher in behind-the-scenes settings, he conveys a high level of reliability and satisfaction with a comprehensive complex of psychological and pedagogical methods and techniques for the practical implementation of which becomes possible assigned to the department of teaching and pedagogical work.

At the same time, it is important to note those who are aware of the rising minds (and especially the minds of socio-economic instability) of widespread dissatisfaction, increased social tension, increased instability and , in this manner, to provoke various types of conflicts.

At the same time, people can, on the contrary, accept the social transformation of the marriage - in the form of fragmentation to the united state, change the tension. School conflicts and an invisible warehouse lighting system. Today, prosperity is gathering due to significant outcries associated with the growing number of school conflicts, which is especially relevant in the minds of a large-scale war in Ukraine. School conflicts can be caused by various factors, such as social differences, cultural and ethnic differences, mutual hostility and much more. Destructive conflicts that can arise in the initial middle stages of education negatively influence the initial process of their psychological development of both schoolchildren and representatives of the educational-pedagogical warehouse of the middle school. Other schools.

Keywords: psychological and pedagogical aspects; school conflicts; social adaptation of specialness.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства особлива відповідальність лягає на соціальні інститути, покликані забезпечити формування необхідного рівня базових знань та сформувати комплекс теоретико-практичних навичок, що сприяють успішній соціальній адаптації особистості в суспільстві.

У той же час саме школа є специфічним універсальним соціальним інститутом, в атмосфері якої створюються передумови для формування фундаментальних основ соціальної адаптації особистості школяра, що формується, до широкого різноманітного спектру найбільш ймовірних типових варіантів взаємодії з соціумом.

Конфлікти, що виникають між особами в педагогічній діяльності, розв'язати без спеціальних знань, уміння розпізнати їх джерела, природу, суть, вдається не завжди. Часто суперечності та непорозуміння загострюються, нагнітають конфліктогенність, зумовлюючи неадекватну поведінку учасників, знижують ефективність професійної діяльності. Слід зазначити, що в навчальному закладі невід'ємною складовою є педагогічний конфлікт, в якому велике значення має його структура, сфера та динаміка, а також конфлікт у взаємодії «викладач – студент», конфлікти викладачів один з одним та конфлікти між викладачами та адміністрацією. Конфлікт виникає не одразу, початком його буває інцидент, непорозуміння, коли ще немає відкритого протистояння, наявні лише невдоволення, нестриманість студентів. Такі ситуації мають бути контрольовані, бо нерідко студенти трактують таку

ситуацію як конфлікт. Якщо викладач не усвідомить цього і вчасно не внесе коректив у ситуацію, вона може набути деструктивного характеру [1, с. 86].

Отже, вивчивши причини та особливості виникнення конфліктів у педагогічному колективі, постає питання щодо профілактики та попередження конфліктних ситуацій.

Попередження та профілактика конфліктів — це вид діяльності, що полягає у своєчасному розпізнаванні, усуненні чи ослабленні конфліктогенних факторів і обмеження таким чином можливості їх виникнення чи деструктивного розв'язання в майбутньому характеру [2; 3;4;5;6].

Підвищення психологічної культури та психологічної освіти сприяють запобіганню агресивності ймовірних учасників конфліктів, психологічного тиску та конфліктогенності спілкування.

Успіх профілактики й попередження конфліктів визначається рівнем професіоналізму педагогічного складу та головним чином високим ступенем психологічної компетенції що дозволяє педагогу на початковій стадії у передбачуваному ймовірному прогнозі на майбутні побачити в зачатку передумови виникнення конфлікту та діючи на попередження активу до його фаз характеру [7; 8;9].

Все це забезпечується низкою передумов:

знанням загальних принципів управління у колективі та вмінням використовувати їх для аналізу конфліктних ситуацій;

рівнем загальнотеоретичних знань про сутність конфлікту, його причини, види та етапи розвитку;

глибиною аналізу на теоретичній основі конкретної передконфліктної ситуації, що в кожному окремому випадку виявляється унікальною і потребує особливого комплексу методів та засобів її улагоджування;

міра відповідності обраних методів коригування небезпечної ситуації, що виникла, її конкретного змісту характеру [9;10;11].

У ході виконання даної роботи, нами було визначено та вирішено комплекс стратегічних завдань, спрямованих на теоретичне обґрунтування та опис практичних методів вирішення шкільних конфліктів. На підставі проведеного нами аналізу наукової та науково-методичної літератури, що прямо чи опосередковано стосується цієї проблематики, ми можемо зробити узагальнюючі висновки. Конфлікт, від латинського «conflictus» – «зіткнення» означає зіткнення цілей, думок, думок, принципів людей, у результаті яких відбуваються будь-які дії[2, с. 1].

Розглянемо особливості педагогічних конфліктів, а також специфіку їхнього врегулювання.

Дослідники виділяються такі групи педагогічних конфліктів: професійні конфлікти, конфлікти очікувань, конфлікти особистісної несумісності. Існують

також інші класифікації, наприклад, мотиваційні конфлікти між вчителями і учнями; конфлікти, пов'язані з недоліками в організації навчального процесу та конфлікти взаємодій характеру [12; 13].

Педагогічні конфлікти мають стійку, чітку структуру. Вони включає: конфліктну ситуацію, учасників конфлікту, об'єкт конфлікту, умови протікання конфлікту, образи конфліктної ситуації, конфліктне взаємодія характеру [14;15].

Педагогічні конфлікти мають свої особливості, пов'язані зі специфікою навчально-виховної діяльності, різницею у статусі та віці взаємодіючих сторін.

Розглянемо етапи вирішення педагогічних конфліктів: виявлення, аналіз ситуації та вирішення конфлікту.

Опишемо стратегії поведінки у конфлікті, і навіть конструктивні методи їх вирішення: ніжність, компроміс, третейський суд, аналіз ситуації; а також алгоритм аналізу педагогічної ситуації та вирішення педагогічного завдання. Наведемо загальні всім вчителів-предметників педагогічні правила щодо врегулювання конфліктів під час уроків мирним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, було встановлено, що розв'язання педагогічних конфліктів здебільшого лежить на педагогу. Отже, педагог у сучасному освітньому просторі повинен мати спеціальну підготовку, спрямовану навчання правильної поведінки у конфлікті та вивчення основних методів їх коректного вирішення.

Щоб вирішити конфлікт, необхідно вибрати стратегію поведінки у ньому. Розуміння причин виникнення конфліктів та успішне використання механізмів управління ними можливі лише за наявності у майбутніх педагогів знань, умінь та відповідних особистісних якостей.

Конфлікти в освітній сфері більш ніж природні, оскільки це надзвичайно динамічна, мінлива та різноманітна система. Сьогодні все більше уваги приділяється проблемам взаємодії учасників освітнього процесу, а саме намічається тенденція до формування та розвитку конфліктологічних компетенцій у педагогів, а й в інших учасників освітнього процесу. До причин зростаючого інтересу до проблеми педагогічних конфліктів можна віднести такі: зниження інтересу учнів; зниження ролі морального виховання освіти; переважання авторитарного стилю педагогічного спілкування; занепад престижу професії педагога; високий рівень конкурентності у соціальній сфері суспільства.

Залежно від взаємозв'язків виділяються наступні групи педагогічних конфліктів:

1. професійні конфлікти. Причини: порушення ділових зв'язків, встановлення перешкод у професійній діяльності, некомпетентність педагога, низький рівень мотивації (ділові взаємозв'язки);

2. конфлікти очікувань. Причини: невідповідність поведінки педагога до норм професійної етики та очікувань педагогічного колективу (рольові взаємозв'язки);

3. конфлікти особистісної несумісності. Причини: особистісні особливості, особливості характеру та темпераменту суб'єктів педагогічної діяльності (особисті взаємозв'язки).

Ментальні моделі – це глибоко укорінені у свідомості поняття, узагальнення чи навіть картини та образи, які діють те що, як ми сприймаємо світ і діємо. Це уявлення про навколишній світ, відносини між його різними частинами та інтуїтивне уявлення про власні дії та їх наслідки. Ментальні моделі можуть допомогти у формуванні поведінки та встановленні підходу до вирішення проблем (подібно до особистого алгоритму) і виконання завдань.

Ментальна модель - це уявлення зовнішньої реальності. Вона відіграє важливу роль у пізнанні, міркуванні та прийнятті рішень. Кеннет Крейк в 1943 р. висунув гіпотезу, що розум створює "моделі реальності", які він використовує, щоб передбачити події характеру [1, с. 86]..

Джей Райт Форрестер так визначив загальні ментальні моделі:

Зображення світу, який ми носимо у нашій голові – це просто модель. Ніхто у своїй голові не може уявити весь світ, усі уряди чи всі країни. Кожна людина має розуміння лише деяких понять та відносин між ними та використовує їх для уявлення реальної системи характеру [11;16].

У психології термін ментальних моделей іноді використовується позначення ментальних репрезентацій чи уявного моделювання загалом. В інших випадках він використовується для позначення ментальних моделей і міркувань та ментальної моделі в теорії аргументації, розробленої Філіпом Джонсоном-Лейрдом та Рутон, М. Дж. Бірном характеру [7; 8; 9].

Мета статті – полягає в освітленні проблеми шкільних конфліктів на основі проведеного нами аналізу наукової та науково-методичної літератури та проведеного узагальнення наукових підходів до вирішення вищезазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У контексті вирішення проблем педагогічних конфліктів вважаємо за необхідне відзначити наступне.

При практичному підході до розв'язання різноманітного комплексу конфліктів, які у педагогічній практиці, важлива для нас методологічна основа, що базується на строгому підпорядкуванні етапів розгляду феноменологічної природи явища педагогічного конфлікту, як такого. Таким чином, зберігаючи ієрархічну послідовність методологічної бази наукового педагогічного дослідження, вважаємо за необхідне узагальнити існуючі наукові підходи до розуміння проблеми педагогічного конфлікту, окресливши найбільш характерні компоненти даного феномена.

Для нас є очевидною доцільність логічного обґрунтування його вирішення.

Технологія вирішення педагогічного конфлікту. Педагогічний конфлікт та тактика його вирішення

Щоб зрозуміти механізми педагогічного конфлікту, визначимо його формулу. Оскільки конфлікт – це суперечка двох або більше сторін, то у розгортанні конфлікту важливу роль відіграють учасники педагогічного конфлікту, при цьому береться рівень успішності учнів, їх вікові особливості, гендерні приналежності, рольові функції та статус, у малій соціальній групі (класі), ступінь володіння технологією вирішення конфлікту викладача, стажу та досвіду його педагогічної роботи.

При практичному підході до розв'язання різноманітного комплексу конфліктів, які у педагогічній практиці, важлива для нас методологічна основа, що базується на строгому підпорядкуванні етапів розгляду феноменологічної природи явища педагогічного конфлікту, як такого. Таким чином, зберігаючи ієрархічну послідовність методологічної бази наукового педагогічного дослідження, вважаємо за необхідне узагальнити існуючі наукові підходи до розуміння проблеми педагогічного конфлікту, окресливши найбільш характерні компоненти даного феномена характеру [8; 15].

На лінії взаємодії "викладач - батько" головним об'єктом виникнення конфліктів є студент. Педагоги, як правило, звинувачують батьків у самосушенні від процесу навчання та виховання, а батьки, у свою чергу, звинувачують викладачів у упередженому ставленні до їхньої дитини та (або) у некомпетентності.

Так само як у конфлікті соціальному, у педагогічному конфлікті його прояв будується на протиріччях у педагогічній ситуації.

У методології педагогіки виділяють два типи протиріч.

1. Суперечності діалектичні, тобто об'єктивна властивість взаємодіючих педагогічних структур як умова їх розвитку та прогресу. Це протиріччя макрорівня, що призводять до виникнення вертикальних конфліктів. Соціально-педагогічний процес є цілеспрямовану діяльність із соціалізації особистості, що включає всі аспекти виховання, освіти та навчання людини. Основними протиріччями та джерелами конфліктів у цьому були й залишаються проблеми: чому вчити як і вчити. Основна мета соціально-педагогічного процесу – виховання особистості з певними соціокультурними якостями. Головним замовником у цьому процесі є суспільство, а виконавцем – вся система освіти та виховання. Тому на макрорівні протиріччя та конфлікти у соціально-педагогічному процесі виникають між системою освіти та суспільством.

На середньому рівні лінії протиріч проходять між адміністрацією та викладачами; між адміністрацією та батьками студентів; між адміністрацією навчальних закладів та студентами.

У свою чергу до основних причин є осередками порушення педагогічних конфліктів умовно можна віднести дві категорії:

1. конфлікти у викладацькому середовищі
2. конфлікти у навчально-виховної діяльності.

Для викладацьких колективів найбільш характерними є такі причини конфліктів: нетактовне ставлення одне до одного; незручний розклад занять; непродумані нововведення у коледжі; перекладання чужих обов'язків на конкретного викладача; нерівномірний розподіл педагогічного навантаження; адміністративні та фінансові зловживання; незахищеність викладача від несправедливих звинувачень з боку інших учасників соціально-педагогічного процесу (адміністрації коледжу, працівників вищих органів освіти, батьків студентів та їх самих).

Якщо узагальнити всі перелічені причини конфліктів, які у викладацькому середовищі, їх можна звести до двох підстав.

Проблеми спілкування, наприклад, відсутність такту, запальність, нетерпимість до недоліків інших, завищена самооцінка, психологічна несумісність та ін.

Застаріла адміністративна система управління освітніми закладами, побудована за принципом "начальник - підлеглий".

Причини педагогічних конфліктів.

До таких причин традиційно можна віднести: малу можливість викладача прогнозувати на навчальному занятті поведінку учнів;

Прагнення педагога у конфліктній ситуації зберегти свій соціальний статус будь-якими засобами, оскільки є свідки, інші учні, і є неприпустимим показати свій низький рівень компетентності чи зловживання своїм становищем.

Єдиний алгоритм вирішення будь-якого шкільного конфлікту.

Вивчивши наведені рекомендації до кожного з конфліктів у школі, можна простежити схожість їхнього конструктивного дозволу.

Перше, що матиме користь, коли проблема назріла, це спокій.

Другий момент – аналіз ситуації без мінливості.

Третім важливим пунктом є відкритий діалог між конфліктуючими сторонами, вміння вислухати співрозмовника, спокійно викласти свій погляд на проблему конфлікту характеру [9; 12].

Четверте, що допоможе дійти потрібного конструктивного результату - виявлення загальної мети, способів вирішення проблеми, що дозволяють цієї мети прийти.

Останнім, п'ятим пунктом стануть висновки, які допоможуть уникнути помилок спілкування та взаємодії в майбутньому.

Отже, що таке конфлікт? Добро чи зло? Відповіді на ці запитання криються у способі вирішення напружених ситуацій. Відсутність конфліктів у

школі - явище практично неможливе. І вирішувати їх все одно доведеться. Конструктивне рішення тягне за собою довірчі стосунки та світ у класі, деструктивне — накопичує образи та роздратування.

Зупинитись і подумати в той момент, коли напало роздратування та гнів - важливий момент у виборі свого шляху вирішення конфліктних ситуацій.

Пропонуємо варіанти вирішення проблеми шкільних конфліктів:

Вправа «Влада»

Утворюються 2 команди, які мають по 4 учасника. Використовується газета. Це символ влади. Кожен учасник береться однією рукою за газету. По команді «почали» кожен має захопити якомога більше «влади». (Виконання завдання).

- У цій ситуації кожен думав лише про себе, а тепер слід подумати і про іншого.

Газетний аркуш стелиться на підлогу. По команді всі повинні стати на газету. Потім газета згортається удвоє. (Виконання завдання).

Висновок: Ви виконали це завдання, не завдяки силі кожного, а об'єднавши зусилля, зуміли знайти спосіб розв'язання проблеми у процесі міжособистісного спілкування[8; 11].

Вправа «Бутерброд»

Уявіть собі, що я приїхала з іншої країни і дуже хочу приготувати собі бутерброд. Але я зовсім не вмію нічого готувати. В магазині я купила такі продукти: батон, масло, ковбаса. Але як саме виглядає бутерброд я не знаю. І з чого починати теж не знаю. Отже ваше завдання.

Напишіть мені на листочках технологію приготування бутерброда

Учні пишуть технологію приготування бутерброда. Вчитель збирає всі листочки, перемішує, вибирає один і по даній технології виготовляє бутерброд.

Отже ми побачили, для того, щоб довести до свого співрозмовника свою точку зору, свій задум, свій намір потрібно вміти правильно і детально його пояснити. А нашому співрозмовнику уважно вислухати. Тоді і буде позитивний результат нашої розмови і ваша думка буде вислухана і почута.

А зараз давайте порухаємося, знімемо м'язове і психологічне напруження.

Конспект виховного заняття з використанням моделі «Ментальна модель конфлікту».

Вправа «Австралійський дощ»

Учасники стають у коло. Тренер каже: «Друзі, чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Якщо ми будемо уважними, то почуємо, який він. Я показуватиму рухи, а ви повторюватимете їх.

- В Австралії піднявся вітер. (терти долоні).

- Починає накрапати дощ {клацання пальцями}..

- Дощ посилюється (почергове плескання по грудях)

- Починається справжня злива. (плескання по ногах)
- А ось гроза, справжня буря (тупотіння ногами)
- Але що це? Буря почала вщухати (плескання по ногах)
- Злива перетворюється на дощ (плескання долонями по грудях)
- Рідкі краплі падають на землю (клацання пальцями).
- Вщухає вітер (терти долоні)
- Сонце (руки догори).

Ми трохи розслабилися.

Отже, сформулюймо правила спілкування в конфліктній ситуації.

Правила спілкування в конфліктній ситуації.

- 1 Залишайся спокійним і врівноваженим.
- 2 Не відповідай образою на образу
- 3 Будь терплячим.
- 4 Будь готовим визнати свою провину.
- 5 Не треба мстити.
- 6 Прагни розв'язати конфлікт
- 7 Постався до проблеми з гумором
- 8 Постав себе на місце свого співрозмовника
- 9 Вмій правильно висловити свою думку
- 10 Вмій почути свого співрозмовника [14; 16]..

Вправа «Кошик сміття»

А щоб не конфліктувати треба постійно самовдосконалюватися, працювати над собою, позбавлятися негативних рис характеру.

Я пропоную вам відкрити себе з іншого боку. Для цього пограємо у гру «Кошик сміття».

Люди є неповторними особистостями, але не досконалими. Кожен хотів би щось змінити у собі: рису характеру, звичку, ваду яка може призвести до конфлікту, або призводить до конфлікту, заважає вам в житті і ви хотіли б її позбутися (тренер роздає листочки).

Подумайте і на цих листочках, які ви отримали я пропоную вам продовжити фразу:

«Я хотів би викинути у кошик для сміття... (учасники пишуть звички, якості характеру, які їм заважають)»

Лінь, принциповість, впертість, обман, курити...

Зачитайте, зіжмакайте папірець і викиньте його в кошик (І кидають у кошик) [2; 3; 5].

Я думаю, що після нашої гри ваші вади, звички чи риси характеру залишаться на завжди у кошику сміття. І в вашому житті буде виникати менше конфліктних ситуацій.

Викладені варіанти вирішення проблеми шкільних конфліктів є ефективними та рекомендуються до застосування у загальних середньоосвітніх школах.

Висновки. У ході проведеної нами науково-дослідної роботи спрямованої на теоретичне обґрунтування у виборі та практичному використанні запропонованого нами методичного інструментарію спрямованого на вирішення проблеми шкільних конфліктів вважаємо за необхідне наголосити на наступних:

в ході проведеного нами теоретичного аналізу наукової та науково-методичної літератури та об'єднання яснуючих сучасних наукових підходів нами було виявлено, що такий методичний інструментарій у достатньому обсязі є у науковій педагогічній та психологічній літературі. Так само і методичні рекомендації щодо його практичного застосування.

У той же час вважаємо за необхідне відзначити, що на даний час недостатньо розвинені практичні механізми глобального впровадження даних рекомендації в освітній процес.

Вихід у цій ситуації нами вбачається в обов'язковому проходженні курсів підвищення професійної кваліфікації для викладацького складу шкіл саме з упором на вирішення практичних завдань профілактики та запобігання конфліктам у школі.

Література:

1. Череватюк В. Б., Олійник О. А. До питання розв'язання конфлікту у педагогічній сфері. / Питання розв'язання конфлікту у педагогічній сфері. - С. 86-88. URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2059/1293
2. Рекомендації, як подолати конфлікти в педагогічному колективі. Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж СумДУ. – С.1-3. URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2059/123
3. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: Теорія і сучасна практика: навч. посібн. Київ: Професіонал, 2020. 416 с.
4. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: підручник. Київ: Каравела, 2024. 456с.
5. Джонсон Д. В. Соціальна психологія. Тренінг міжособистісного спілкування. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2023. 288 с.
6. Ващенко І. В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. Посіб. Київ: Знання, 2023. 407 с.
7. Бочкор Н. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. Рек. Київ: МЖПЦ «Ла СтрадаУкраїна», 2024. 84 с.
8. Дуткевич Т. В. Психологічний зміст поняття конфліктності. Проблеми сучасної психології. 2023. Випуск 20. С. 192-200.
9. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навчальний посібник. Київ. «Центр учбової літератури», 2022. 424 с.
10. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред.. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2023. 536 с.

11. Європейський кодекс поведінки для медіаторів. URL: <http://bgarf.ru/sciencecenter-of-mediation-and-187-conflictology/normativno-pravovyedokumenty/evro-kodeks.pdf>
12. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 240с.
13. Заверико Н. В. Медіація як технологія розв'язання конфліктів серед підлітків: вітчизняний та зарубіжний досвід. Соціальна педагогіка: теорія та практика. №2. 2022. С.28-33.
14. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: навч. Посібн. Київ: Каравела, 2020. 304 с.
15. Гайдамашко І. А. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики агресії підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Тернопіль, 2023. 24 с. 14.
16. Гірник А. М. Основи конфліктології. Навч. Посіб. Для студ. Вищ. Навч. Закадів. Києво-Могилянська академія. Київ, 2020. 222 с

References:

1. Cherevatyuk V. B., Olijnyk O. A. Do pytannya ro'zvyazannya konfliktu u pedagogichni sferi [To the question of decision conflict in pedagogical to the sphere]. / Pytannya ro'zvyazannya konfliktu u pedagogichni sferi – (86-88). URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2059/1293 [in Ukrainian].
2. Rekomendatsiji, yak podolaty konflikty v pedagogichnomu kolektyvi [Recommendations on how to overcome conflicts in the teaching staff]. / Konotops'kyj industrial'no-pedagogichnyj fakhovyj koledzh Sumdu. – (1-3). URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2059/123 [in Ukrainian].
3. Lozhkin G. V., Pov'yakel' N. I. (2020). Psykhologiya konfliktu: Teoriya i suchasna praktyka: navch. posibn [Psychology of conflict: Theory and modern practice: teaching. manual]. Kyjiv: Profesional [in Ukrainian].
4. Lukashevych M. P., Tulenkov M. V. (2024). Sotsiologiya. Zagal'nyj kurs: pidruchnyk [Sociology. General course: textbook]. Kyjiv: Karavela [in Ukrainian].
5. Dzhonson D. V. (2023). Sotsial'na psykhologiya. Trening mizhosobystisnogo spilkuвання [Social psychology. Interpersonal communication training]. Kyjiv: VD «Kyjevo-Mogylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].
6. Vaschenko I. V. (2023). Konfliktologiya ta teoriya peregovoriv: navch. posib [Conflictology and theory of negotiations: teaching manual]. Kyjiv: Znannya [in Ukrainian].
7. Bochkor N. (2024). Sotsial'no-pedagogichna ta psykhologichna robota z dit'my u konfliktnyj ta postkonfliktnyj period: metod. rek [Socio-pedagogical and psychological work with children in the conflict and post-conflict period: method. rec]. Kyjiv: MZhPTs «La StradaUkrajina» [in Ukrainian].
8. Dutkevych T. V. (2023). Psykhologichnyj zmist ponyattya konfliktnosti [Psychological content of the concept of conflict]. / Problemy suchasnoji psykhologiji. V. 20. – (192-200) [in Ukrainian].
9. Dutkevych T.V. (2023). Dytyacha psykhologiya. Navchal'nyj posibnyk [Child psychology. Study guide]. Kyjiv. «Tsentр uchbovoji literatury» [in Ukrainian].
10. Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsial'noji sfery. (2023). [Encyclopedia for specialists in the social sphere]. 2-ge vydannya / za zag. red.. I. D. Zvjerjevoji. Kyjiv, Simferopol': Universum [in Ukrainian].
11. Evropejs'kyj kodeks povedinky dlya mediatoriv [European Code of Conduct for Mediators]. URL: <http://bgarf.ru/sciencecenter-of-mediation-and-187-conflictology/normativno-pravovyedokumenty/evro-kodeks.pdf> [in Ukrainian].

12. Zavats'ka L. M. (2020). Tekhnologiji profesijnoji diyal'nosti sotsial'nogo pedagoga: navchal'nyj posibnyk dlya VNZ [Technologies of the professional activity of a social pedagogue: a study guide for universities]. Kyjiv: Vydavnychyj Dim «Slovo» [in Ukrainian].
13. Zaveryko N. V. (2022). Mediatsiya yak tekhnologiya rozv'yazannya konfliktiv sered pidlitkiv: vitchyznyanyj ta zarubizhnyj dosvid [Mediation as a technology for resolving conflicts among teenagers: domestic and foreign experience]. / Sotsial'na pedagogika: teoriya ta praktyka. №2. – (28-33) [in Ukrainian].
14. Dolyns'ka L. V. (2020). Psykhologiya konfliktu: navch. posibn [Psychology of conflict: teaching manual]. Kyjiv: Karavela [in Ukrainian].
15. Gajdamashko I. A. (2023). Profesijna pidgotovka majbutnikh sotsial'nykh pedagogiv do profilaktyky agresiji pidlitkiv [Professional training of future social pedagogues for the prevention of adolescent aggression]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya ped.. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesijnoji osvity». Ternopil' [in Ukrainian].
16. Girnyk A. M. (2020). Osnovy konfliktologiji. Navch. Posib. Dlya stud. Vysch. Navch. Zakadiv [Basics of conflictology. Education Manual For students Higher Education]. Kyjevo-Mogylyans'ka akademiya. Kyjiv [in Ukrainian].

УДК 373.2:004

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-190-207](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-190-207)

Клевака Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», просп. Віталія Грицаєнка, 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Вашак Оксана Олексіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, <https://orcid.org/0009-0006-5079-6555>

Гришко Ольга Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», просп. Віталія Грицаєнка, 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0002-9149-3992>

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ: ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ І СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ

Анотація. У статті досліджується ефективність впровадження інноваційних методик у виховний процес дітей раннього віку з метою підвищення їх когнітивного, соціального й емоційного розвитку. Особлива увага приділяється інтеграції сучасних освітніх технологій, таких як інтерактивні платформи, доповнена (AR) та віртуальна реальність (VR), гейміфікація й адаптивне навчання, у поєднанні з традиційними методами виховання. До інноваційних методик, що використовувалися в дослідженні, входили гейміфіковані платформи, такі як ABCmouse, інтерактивні освітні програми, зокрема Busy Shapes, а також технології доповненої реальності (AR), наприклад, Quiver. Практичне застосування цих технологій із дітьми 2–3 років полягало у створенні інтерактивних освітніх занять, що стимулювали пізнавальну активність, розвиток дрібної моторики і навичок співпраці через ігрові завдання та візуальні навчальні матеріали. Дослідження також охоплювало використання традиційних методик, таких як методика Марії Монтесорі, Вальдорфська педагогіка та методика раннього навчання за Фребелем. Практичне застосування з дітьми 2–3 років включало використання сенсорних матеріалів, творчих завдань і вільної гри, що сприяло розвитку самостійності, соціальних навичок та моторики. Дослідження проведено на

вибірці з 20 дітей, розділених на контрольну та експериментальну групи. Упродовж 6 місяців експериментальна група використовувала інноваційні підходи в навчанні, тоді як у контрольній групі застосовувалися традиційні методики. Аналіз результатів показав, що діти з експериментальної групи продемонстрували суттєве зростання когнітивних показників, що склало 35%, у порівнянні з 12% у контрольній групі. Це свідчить про те, що використання інтерактивних технологій стимулює пізнавальну активність, розвиває критичне мислення і здатність вирішувати проблеми. Соціальні навички в експериментальній групі також покращилися на 28%, що значно перевищує показники контрольної групи, де зростання становило лише 12%. Це пов'язано з інтерактивною природою завдань, які заохочували до співпраці та комунікації між дітьми. Важливою частиною дослідження був аналіз емоційного розвитку, який показав зростання на 26% в експериментальній групі, що також свідчить про позитивний вплив гейміфікації та адаптивних навчальних програм на емоційну стійкість і мотивацію дітей. Статистичний аналіз, зокрема застосування t-тесту та U-критерію Манна-Уїтні, підтвердив статистично значущу різницю між результатами двох груп ($p < 0,05$). Таким чином, інноваційні методики демонструють високу ефективність у різних аспектах розвитку дітей, особливо в когнітивній та соціальній сферах. У висновках підкреслюється, що впровадження інноваційних методик у виховний процес потребує ретельної підготовки педагогів і балансу між технологічними та традиційними підходами. Важливо враховувати соціальну й емоційну складову виховання, що забезпечить всебічний розвиток дитини. Інноваційні методики можуть бути ефективно інтегровані в освітній процес за умови збереження гармонії між особистою взаємодією, творчими активностями та використанням технологій. Ці підходи сприяють підготовці дітей до викликів сучасного суспільства, формуванню креативного і соціально адаптованого покоління.

Ключові слова: інноваційні методики, інтерактивні технології, доповнена реальність, віртуальна реальність, гейміфікація, адаптивне навчання, когнітивний розвиток, соціальні навички, емоційний розвиток, раннє виховання.

Klevaka Lesia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, 24 Vitaliya Hrytsaenko Ave., e-mail: klevakaalesi@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Vashak Oksana Oleksiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Preschool Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ave. Ostrogradskogo, 2, Poltava, <https://orcid.org/0009-0006-5079-6555>

Grishko Olga Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy, National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, Ave. Vitaliya Hrytsaenko, 24, Poltava, <https://orcid.org/0000-0002-9149-3992>

INNOVATIVE METHODS OF EDUCATION OF EARLY CHILDREN: COMBINATION OF TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES

Abstract. The article examines the effectiveness of introducing innovative methods into the educational process of young children to increase their cognitive, social and emotional development. Special attention is paid to integrating modern educational technologies, such as interactive platforms, augmented (AR) and virtual reality (VR), gamification and adaptive learning, combined with traditional education methods. Innovative methodologies used in the research included gamified platforms such as ABCmouse, interactive educational programs such as Busy Shapes, and augmented reality (AR) technologies such as Quiver. The practical application of these technologies with 2-3-year-old children consisted in the creation of interactive educational activities that stimulated cognitive activity, the development of fine motor skills and cooperation skills through game tasks and visual educational materials. The study also covered the use of traditional methods such as Maria Montessori, Waldorf pedagogy and Froebel early learning. Practical application with children 2-3 years old included the use of sensory materials, creative tasks and free play, which contributed to the development of independence, social skills and motor skills. The study was conducted on 20 children, divided into control and experimental groups. The experimental group used innovative approaches in education for six months, while the control group used traditional methods. The analysis of the results showed that children from the experimental group showed a significant increase in cognitive performance, which was 35%, compared to 12% in the control group. This indicates that using interactive technologies stimulates mental activity and develops critical thinking and problem-solving skills. Social skills in the experimental group also improved by 28%, significantly more than the control group, where the increase was only 12%. This is due to the interactive nature of the tasks, which encouraged cooperation and communication between children. An essential part of the study was the analysis of emotional development, which showed a 26% increase in the experimental group, which also indicates the positive impact of gamification and adaptive training programs on children's emotional stability and motivation. Statistical analysis, including the t-test and Mann-Whitney, confirmed a statistically significant difference between the results of the two groups ($p < 0.05$). Thus, innovative methods demonstrate high efficiency in children's development, especially in

cognitive and social spheres. The conclusions emphasise that introducing innovative methods into the educational process requires careful training of teachers and a balance between technological and traditional approaches. It is crucial to consider the social and emotional components of upbringing to ensure the child's comprehensive development. Innovative methods can be effectively integrated into the educational process, provided that harmony is maintained between personal interaction, creative activities and the use of technology. These approaches contribute to preparing children for the challenges of modern society, forming a creative and socially adapted generation.

Keywords: innovative methods, interactive technologies, augmented reality, virtual reality, gamification, adaptive learning, cognitive development, social skills, emotional development, early education.

Постановка проблеми. У сучасному світі виховання дітей раннього віку є важливим етапом їхнього розвитку, який формує базові особистісні якості та навички, необхідні для подальшого навчання і соціалізації. Проблема вибору ефективних методик виховання є актуальною як для науковців, так і для практикуючих педагогів та батьків [1]. Особливо важливим є пошук оптимального поєднання традиційних методів, перевірених часом, та інноваційних підходів, що відповідають викликам сучасності [2].

Однією з головних проблем, які постають перед освітянами і батьками, є адаптація класичних методик виховання до умов швидкозмінного світу, що постійно впливає на дітей через розвиток технологій, зміни в соціальних відносинах і ціннісних орієнтирах суспільства [3]. Ігнорування цих змін може призвести до втрати актуальності традиційних підходів, тоді як неконтрольоване впровадження інновацій без урахування багатовікового досвіду може спричинити втрату фундаментальних аспектів виховання, які є важливими для формування гармонійної особистості [4].

Платформа ABCmouse дозволяє дітям вивчати основи кольорів, форм та чисел через ігри та інтерактивні завдання. Програма Busy Shapes використовує сенсорні екрани для розвитку навичок просторової орієнтації та дрібної моторики, що особливо актуально для дітей 2–3 років. Технології доповненої реальності, такі як Quiver, дозволяють дітям бачити свої малюнки у 3D форматі, що створює захоплююче середовище для навчання через гру. Наприклад, методика Монтесорі підходить для дітей 2–3 років завдяки використанню сенсорних матеріалів, які допомагають розвивати дрібну моторику та чуттєве сприйняття. У Вальдорфській педагогіці велика увага приділяється розвитку творчих навичок через художні заняття, ручну працю й ігри з природними матеріалами. Методика Фребеля використовує особливі навчальні іграшки, так звані «дарунки Фребеля», для розвитку навичок маніпулювання предметами, що є важливим для дітей цього віку.

З огляду на це, актуальним є наукове дослідження інноваційних методик виховання дітей раннього віку, яке дозволить гармонійно поєднати найкращі традиційні практики з новими підходами. Вивчення і впровадження таких методик має на меті не лише підвищення ефективності виховного процесу, але й створення умов для комплексного розвитку дитини, враховуючи її індивідуальні особливості та потреби [5]. Це, у свою чергу, сприятиме формуванню всебічно розвинених особистостей, здатних успішно адаптуватися до викликів сучасного суспільства. Отже, проблема поєднання традиційних і сучасних підходів у вихованні дітей раннього віку є важливим науковим завданням, що вимагає глибокого дослідження та практичної апробації для досягнення максимальної ефективності виховних стратегій у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі активно обговорюється питання пошуку оптимальних підходів до виховання дітей раннього віку. Зокрема, традиційні методики, що ґрунтуються на багатовіковому досвіді виховання, продовжують залишатися в центрі уваги багатьох науковців і практиків [6; 7]. Дослідники підкреслюють важливість таких методів, як ігрова діяльність, рольова гра, моральне виховання та розвиток соціальних навичок, які формують основу для гармонійного розвитку дитини [8]. Ці підходи є ефективними для закладання базових цінностей і створення стабільного емоційного середовища для дітей.

Проте, в умовах швидких соціальних і технологічних змін, інноваційні підходи до виховання набувають дедалі більшої популярності. Наукові праці останніх років вказують на важливість інтеграції сучасних технологій і методик у виховний процес. Зокрема, інноваційні методи, такі як використання інтерактивних технологій, цифрових ігор та адаптивних навчальних програм, дозволяють враховувати індивідуальні потреби дитини та стимулювати її пізнавальну активність [9]. Дослідники відзначають, що впровадження технологій у виховання сприяє підвищенню зацікавленості дітей, покращує їхню увагу та стимулює розвиток когнітивних функцій [10].

Деякі дослідження присвячені питанням поєднання традиційних та інноваційних підходів у вихованні. Вчені наголошують на необхідності збереження балансу між новими технологіями та класичними методами, оскільки надмірне використання сучасних інструментів без належної інтеграції традиційних аспектів може негативно вплинути на емоційний і соціальний розвиток дітей [11]. Таким чином, оптимальне поєднання цих двох підходів є важливою проблемою для освітян-практиків, що прагнуть забезпечити гармонійний розвиток дитини.

Незважаючи на велику кількість досліджень у цій сфері, все ще існує потреба в детальному вивченні механізмів інтеграції інноваційних методик у традиційні системи виховання. Багато науковців зазначають, що актуальними

залишаються питання адаптації педагогів до нових умов виховання та ефективність таких підходів у різних культурних контекстах.

Мета статті – аналіз і розробка інноваційних методик виховання дітей раннього віку, що поєднують традиційні та сучасні підходи для підвищення ефективності виховного процесу і забезпечення гармонійного розвитку дитини в умовах сучасного суспільства.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні та традиційні методики виховання дітей раннього віку.
2. Вивчити інноваційні підходи до виховання та їхній потенціал для інтеграції в освітній процес.
3. Розробити рекомендації щодо поєднання традиційних і сучасних методик для гармонійного розвитку дитини.
4. Оцінити ефективність впровадження інноваційних методик у виховний процес через експериментальне дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз традиційних і сучасних методик виховання дітей раннього віку виявив значну варіативність підходів, кожен з яких має свої сильні сторони й обмеження. Традиційні методики виховання формуються на базі багаторічного досвіду та глибокого розуміння розвитку дитини. Їх головною перевагою є створення стабільного та передбачуваного середовища, що сприяє емоційному благополуччю дитини. Основна увага приділяється формуванню моральних цінностей, розвитку соціальних навичок і міжособистісних взаємодій. Традиційні методики, такі як виховання через гру, мистецтво та рольові ігри, дозволяють дітям поступово інтегруватися в соціум, адаптуючись до норм і правил, які задає суспільство. Цей підхід забезпечує стабільність розвитку і надає можливість для глибокого емоційного та соціального засвоєння поведінкових моделей.

Проте з розвитком технологій і змінами в суспільстві виникає потреба в нових підходах до виховання, що сприяють адаптації дітей до нових викликів сучасного світу. Сучасні методики виховання базуються на інтеграції новітніх технологій, використанні цифрових інструментів та інтерактивних платформ, що відкривають можливості для індивідуалізованого навчання і розвитку дитини. Такі підходи дозволяють враховувати індивідуальні темпи розвитку, когнітивні особливості та інтереси дитини. Використання цифрових технологій у вихованні не лише стимулює пізнавальну активність, але й дозволяє дітям засвоювати нові знання швидше й ефективніше. Сучасні методики також сприяють розвитку критичного мислення, оскільки діти мають доступ до значного масиву інформації, який вони повинні аналізувати та оцінювати.

Проте недоліком сучасних методик є потенційне зниження рівня соціальної взаємодії та емоційного зв'язку з однолітками і вихователями,

оскільки більшість процесів відбувається через інтерактивні платформи. Це може призвести до недостатнього розвитку емпатії, комунікативних та соціальних навичок. Крім того, надмірне використання технологій у ранньому віці може створювати проблеми з концентрацією уваги та здатністю до тривалої діяльності без перерви.

На основі проведеного аналізу виявлено, що оптимальним є інтегрований підхід, який поєднує сильні сторони обох методик. З одного боку, традиційні методики забезпечують стабільність і емоційний розвиток, сприяють формуванню стійкої соціальної взаємодії і розвитку моральних цінностей. З іншого боку, сучасні підходи відкривають нові можливості для когнітивного розвитку, формування критичного мислення і пізнавальної активності. Їх інтеграція дозволить не тільки гармонізувати процес виховання, але й створити умови для всебічного розвитку дітей в умовах сучасного світу.

Зокрема, використання технологій можна успішно поєднувати з елементами творчості та гри, які є основою традиційного виховання. Це сприятиме розвитку емоційної стійкості дитини та забезпечить можливість інтеграції нових знань через активну діяльність. Наприклад, інноваційні інтерактивні програми можуть бути використані для навчання дітей базових навичок через ігрові завдання, що стимулюватиме їх когнітивний розвиток, але при цьому не порушуватиме соціальну взаємодію з однолітками. Інший аспект – застосування методик емоційного розвитку через гру та спільну діяльність, де діти зможуть практикувати комунікативні навички, емпатію та саморефлексію в поєднанні з інтерактивними технологіями, що покращують їх аналітичні здібності.

Отже, для забезпечення гармонійного розвитку дітей раннього віку необхідно створювати освітні програми, які інтегрують традиційні підходи з інноваційними технологіями. Такий підхід дозволить не тільки зберегти основні переваги класичних методик, але й забезпечить розвиток когнітивних і технологічних навичок, які необхідні для успішної адаптації дитини до вимог сучасного суспільства.

В рамках експериментального дослідження діти 2–3 років з експериментальної групи використовували ABCmouse для вивчення базових понять через інтерактивні ігри, що сприяло покращенню пізнавальної активності. Busy Shapes застосовувалася для розвитку навичок маніпулювання об'єктами, що призвело до підвищення рівня просторового мислення на 30% у порівнянні з контрольною групою. Quiver дозволив дітям експериментальної групи створювати 3D зображення з власних малюнків, що стимулювало розвиток креативності та емоційної залученості. Статистичний аналіз результатів показав суттєві покращення когнітивних і соціальних показників у дітей експериментальної групи, особливо в аспектах емоційного стану та мотивації

до навчання. Такий підхід дозволяє забезпечити послідовну інтеграцію інноваційних методик на всіх етапах дослідження та конкретно продемонструвати їхню ефективність при роботі з дітьми раннього віку. Під час експериментального дослідження в контрольній групі використовувалися традиційні методики виховання, зокрема, сенсорні ігри за Монтесорі, творчі завдання у стилі Вальдорфської педагогіки й ігрові вправи з «дарунками Фребеля». Сенсорні матеріали Монтесорі використовувалися для покращення дрібної моторики та координації рухів, що призвело до зростання відповідних навичок на 15% у контрольній групі. Художні заняття Вальдорфської педагогіки сприяли розвитку креативності й емоційної стійкості, а «дарунки Фребеля» були корисними для формування базових когнітивних навичок, таких як розпізнавання форм і кольорів.

В експериментальній частині дослідження було реалізовано інтегровані підходи, що поєднували конкретні інноваційні та традиційні методики у виховному процесі з дітьми віком 2–3 років. Для експериментальної групи застосовувалися гейміфіковані платформи ABCmouse, адаптивна програма Busy Shapes і технології доповненої реальності Quiver, які поєднувалися з традиційними методиками, такими як система Монтесорі, Вальдорфська педагогіка та «дарунки Фребеля». Практичне застосування цих підходів організовувалося через різні форми діяльності, які розроблялися для розвитку когнітивних, сенсорних, соціальних і емоційних навичок.

У роботі з дітьми використовувалися сенсорні ігри за методикою Монтесорі, під час яких діти взаємодіяли з традиційними матеріалами, такими як кольорові блоки та панелі для сортування. Після цього їм пропонували виконувати подібні завдання на платформі Busy Shapes, де діти працювали з формами та кольорами у цифровому середовищі. Це сприяло закріпленню навичок і розвитку дрібної моторики, оскільки діти отримували можливість поєднувати фізичні маніпуляції з інтерактивними вправами. Крім того, заняття з використанням Quiver дозволяли дітям спостерігати за тим, як їхні малюнки перетворюються на тривимірні об'єкти, що підвищувало рівень креативності й емоційної залученості.

Під час художніх занять вихователі використовували підходи Вальдорфської педагогіки, поєднуючи традиційні творчі активності, такі як малювання фарбами чи ліплення, з інтерактивними елементами. Наприклад, після традиційної роботи з фарбами діти використовували платформу ABCmouse для вивчення кольорів та творчих завдань у цифровому форматі. Це сприяло формуванню більш стійких зв'язків між традиційними й інноваційними формами діяльності, забезпечуючи розвиток креативності та візуального сприйняття.

Використання «дарунків Фребеля» для розвитку базових когнітивних навичок також було інтегроване з гейміфікованими вправами на платформі

ABCmouse. Завдяки цьому діти спочатку опанували основні уявлення, працюючи з фізичними об'єктами, а потім закріплювали знання у вигляді ігрових завдань у цифровій формі. Це забезпечувало системний підхід до навчання, де діти поєднували фізичну взаємодію з інноваційними технологіями, що значно підвищувало рівень мотивації до навчання та пізнавальної активності.

Результати експерименту показали, що поєднання традиційних і інноваційних методик сприяло покращенню різних показників розвитку. Зокрема, рівень когнітивного розвитку в експериментальній групі зріс на 35% у порівнянні з 12% у контрольній групі, рівень моторики покращився на 20%, а соціальні навички – на 28% у порівнянні з 12% у контрольній групі. Вихователі зазначили, що інтеграція традиційних підходів із сучасними технологіями значно підвищувала зацікавленість дітей та забезпечувала гармонійний розвиток у різних сферах.

Емпіричне дослідження інноваційних підходів до виховання дітей раннього віку було проведено на вибірці 20 дітей віком від 2 до 3 років, які були поділені на дві групи: експериментальну (10 дітей) та контрольну (10 дітей). У контрольній групі використовувалися традиційні методики виховання, а в експериментальній – інноваційні підходи, такі як інтерактивні освітні платформи, адаптивні програми та технології доповненої реальності.

Аналіз даних показав, що після 6 місяців використання інноваційних методик діти з експериментальної групи продемонстрували значні покращення в різних сферах розвитку порівняно з дітьми з контрольної групи. Зокрема, середній рівень когнітивного розвитку (за шкалою розвитку когнітивних навичок) в експериментальній групі збільшився на 35% у порівнянні з 12% у контрольній групі. Це було досягнуто завдяки використанню інтерактивних завдань, які адаптувалися під рівень розвитку кожної дитини.

Таблиця 1.

Порівняння рівня когнітивного розвитку дітей двох груп

Показник	Контрольна група	Експериментальна група
Середній рівень когнітивного розвитку (початковий)	45%	44%
Середній рівень когнітивного розвитку (після 6 місяців)	57%	79%
Зростання рівня когнітивного розвитку (%)	+12%	+35%

Джерело: власна розробка авторів.

Доповнена реальність, що використовувалася в освітньому процесі експериментальної групи, також позитивно вплинула на просторову орієнтацію дітей. Так, рівень засвоєння просторових навичок в експериментальній групі зріс на 40%, тоді як у контрольній групі це зростання склало лише 15%. Діти з експериментальної групи демонстрували кращу здатність до орієнтації в просторі під час виконання завдань із маніпулювання об'єктами, що відображає ефективність використання інтерактивних технологій.

Таблиця 2.

Порівняння розвитку просторових навичок

Показник	Контрольна група	Експериментальна група
Середній рівень просторових навичок (початковий)	52%	50%
Середній рівень просторових навичок (після 6 місяців)	67%	90%
Зростання рівня просторових навичок (%)	+15%	+40%

Джерело: власна розробка авторів.

Іншим важливим показником дослідження було оцінювання рівня емоційної залученості дітей в освітній процес. Використання адаптивних програм у поєднанні з елементами гейміфікації дозволило підвищити мотивацію дітей до навчання. Зокрема, 88% дітей з експериментальної групи продемонстрували високий рівень зацікавленості й активної участі у навчальному процесі, тоді як у контрольній групі цей показник склав 62%.

Проте, поряд із позитивними результатами, дослідження виявило певні виклики, пов'язані з впровадженням інноваційних підходів. Педагогам, які працювали з інноваційними технологіями, знадобилася додаткова підготовка для ефективної інтеграції цифрових інструментів в освітній процес. Окрім того, у деяких випадках виявлялася тенденція до зниження рівня соціальної взаємодії між дітьми внаслідок частого використання цифрових пристроїв.

Загалом, результати дослідження свідчать про значний потенціал інноваційних методик для інтеграції в освітній процес виховання дітей раннього віку. Вони дозволяють не тільки підвищити рівень когнітивного та емоційного розвитку, але й розвивати критичне мислення і навички адаптації до сучасних технологій.

У процесі дослідження було розроблено рекомендації щодо поєднання традиційних і сучасних методик виховання, які спрямовані на забезпечення

гармонійного розвитку дітей раннього віку. Аналіз отриманих даних показав, що оптимальний підхід до виховання полягає в балансуванні між елементами традиційних методик, які сприяють емоційному, соціальному та моральному розвитку, і сучасними підходами, що стимулюють когнітивний розвиток і пізнавальну активність.

Зауважуючи на отримані результати, авторами розроблено наступні рекомендації для поєднання традиційних і сучасних методик виховання.

1. *Інтеграція елементів гри в цифрові технології.* Гра, яка є основою багатьох традиційних методик, може бути ефективно інтегрована в сучасні цифрові платформи. Це забезпечить дітям можливість брати активну участь у пізнавальній діяльності, зберігаючи при цьому важливі аспекти розвитку соціальних і комунікативних навичок. Рекомендовано використовувати інтерактивні ігри, що вимагають командної роботи або взаємодії з однолітками, що стимулюватиме розвиток емоційного інтелекту.

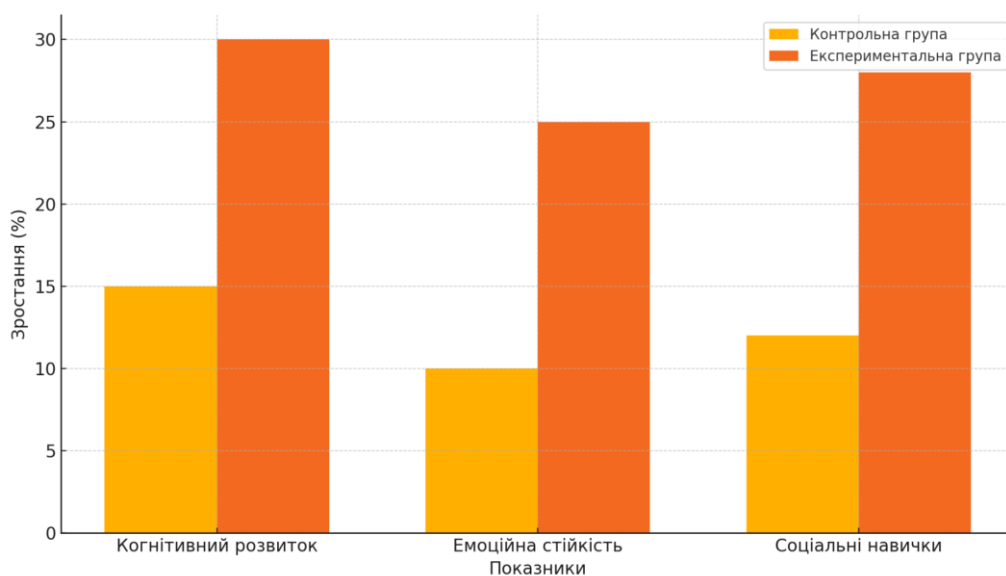
2. *Чергування традиційних і цифрових підходів.* Для досягнення гармонійного розвитку важливо чергувати традиційні заняття, які включають творчість, мистецтво, ручну діяльність і гру на відкритому повітрі, з інтерактивними заняттями, що використовують цифрові технології. Наприклад, після інтерактивного заняття з використанням цифрових технологій діти можуть брати участь у творчих ігрових завданнях, що сприятиме розвитку їхньої уяви і моторики.

3. *Гейміфікація класичних виховних методик.* Елементи сучасних технологій можна застосовувати для створення додаткової мотивації до навчання через гейміфікацію традиційних методів виховання. Наприклад, створення «ігрових етапів» у процесі виконання звичайних завдань, таких як малювання, читання чи музичні вправи, може зробити ці активності більш цікавими для дітей, водночас зберігаючи їхню освітню цінність.

4. *Розвиток емоційного інтелекту через комбіновані методи.* Традиційні методики, які передбачають особисту взаємодію, можуть бути поєднані з сучасними підходами для розвитку емоційного інтелекту. Наприклад, під час занять у малих групах з використанням цифрових платформ діти можуть спільно вирішувати завдання, що сприятиме розвитку емпатії, взаємодопомоги і навичок командної роботи.

5. *Адаптація навчальних програм під індивідуальні особливості дітей.* Використання адаптивних технологій у поєднанні з традиційними підходами дозволяє створювати індивідуалізовані освітні програми для кожної дитини. Це може включати інтерактивні навчальні платформи, що коригують складність завдань відповідно до рівня розвитку дитини, а також творчі та фізичні вправи, які підтримують розвиток моторних та когнітивних навичок.

Результати апробації цих рекомендацій на вибірці з 10 дітей віком від 2 до 3 років підтвердили їхню ефективність. Діти, які навчалися за комбінованими програмами, показали збалансовані результати у розвитку когнітивних, емоційних та соціальних навичок (рис. 1). Середній рівень когнітивного розвитку в експериментальній групі збільшився на 30%, а рівень емоційної стійкості – на 25%, що суттєво перевищує показники контрольної групи.

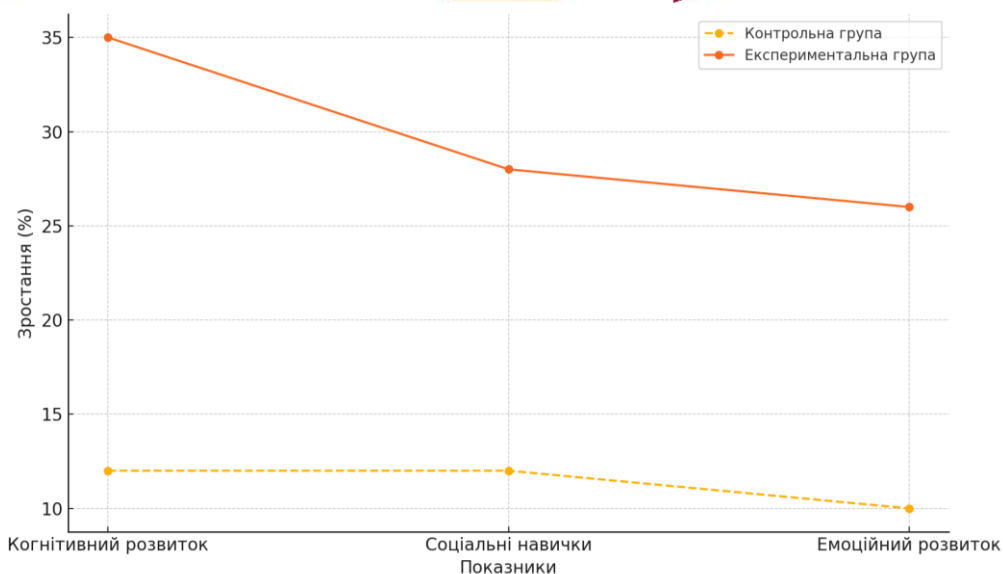

Рис. 1 Порівняння зростання показників між контрольною та експериментальною групами

Джерело: власна розробка авторів.

Таким чином, розроблені рекомендації демонструють високу ефективність у поєднанні традиційних і сучасних методик виховання для гармонійного розвитку дитини. Вони дозволяють створити комплексний підхід, що сприяє всебічному розвитку дітей у сучасному суспільстві, забезпечуючи баланс між технологічними новаціями й емоційно-соціальними потребами дитячого віку.

Емпіричне дослідження з метою оцінки ефективності впровадження інноваційних методик у виховний процес дало вагомі результати. Дослідження було проведено на вибірці 20 дітей, поділених на експериментальну (10 дітей) та контрольну групи (10 дітей). Протягом 6 місяців експериментальна група використовувала інтерактивні освітні платформи, гейміфіковані завдання та адаптивні програми, тоді як контрольна група навчалася за традиційними методиками. Для оцінки результатів використовувалися різні когнітивні, соціальні та емоційні показники, а також застосовувалися статистичні методи для підтвердження значущості результатів (рис. 2).

Рис. 2 Порівняння зростання показників між контрольною та експериментальною групами

Джерело: власна розробка авторів.

Одним із ключових результатів стало суттєве покращення когнітивного розвитку в експериментальній групі. Початковий середній рівень когнітивних навичок був подібним у обох групах – приблизно 46% у контрольній групі та 45% в експериментальній. Однак після 6 місяців середній рівень когнітивного розвитку в експериментальній групі зріс до 80%, що показує зростання на 35%, тоді як у контрольній групі це зростання склало лише 12% (до 58%).

Для статистичної перевірки цих результатів використовували t-тест для залежних вибірок, який показав, що різниця між групами є статистично значущою ($p < 0,001$). Таким чином, можна зробити висновок, що впровадження інноваційних методик сприяє суттєвому покращенню когнітивного розвитку.

Щодо розвитку соціальних навичок, дослідження показало, що діти з експериментальної групи мали значно кращі результати в порівнянні з контрольною групою. Початкові рівні соціальних навичок в обох групах були схожими – близько 50%. Після завершення дослідження в експериментальній групі рівень соціальних навичок зріс до 78% (покращення на 28%), тоді як у контрольній групі – до 62% (покращення на 12%). Підраховане значення U-критерію Манна-Уїтні для порівняння соціальних навичок між групами підтвердило, що різниця є статистично значущою ($p = 0,003$), що підтверджує ефективність застосування інноваційних методик для стимулювання комунікативної взаємодії дітей.

Важливою складовою дослідження було оцінювання емоційного розвитку дітей. Спочатку рівень емоційної стійкості в обох групах був майже

однаковим – 48% у контрольній і 47% в експериментальній. Після 6 місяців в експериментальній групі цей показник зріс до 73% (покращення на 26%), у той час як у контрольній групі – лише до 58% (покращення на 10%). Для оцінки ефекту впровадження інноваційних методик на емоційний розвиток був застосований t-тест для незалежних вибірок, який показав статистично значущу різницю між групами ($p = 0,002$). Це свідчить про те, що інтерактивні методики допомагають розвивати емоційну стійкість і мотивацію у дітей.

Загальна ефективність впровадження інноваційних методик була підтверджена за допомогою інтегрального індексу розвитку, який об'єднував когнітивні, соціальні й емоційні показники. Початковий інтегральний індекс для контрольної групи становив 48%, тоді як для експериментальної – 47%. Після завершення експерименту індекс експериментальної групи зріс до 77%, що є покращенням на 30%, у той час як у контрольній групі зростання склало лише 11% (до 59%). Статистичний аналіз показав, що ефект впровадження інноваційних методик є не тільки позитивним, але й значущим, що підтверджено показником ефекту (Cohen's d), який склав 1.2, що вказує на великий ефект впливу інноваційних методик на комплексний розвиток дітей.

Результати експериментального дослідження чітко демонструють, що впровадження інноваційних методик у виховний процес забезпечує значне покращення когнітивного, соціального й емоційного розвитку дітей. Статистичні показники доводять, що ці методики є ефективними і можуть бути використані для підвищення якості виховання дітей раннього віку.

Відтак, існує кілька інноваційних підходів у вихованні дітей раннього віку, які спрямовані на покращення якості освітнього процесу та врахування сучасних викликів. Один із таких підходів – STEM-освіта (наука, технологія, інженерія, математика), яка сприяє розвитку у дітей логічного мислення та дослідницьких навичок через використання інтерактивних іграшок, робототехніки і програмування на базовому рівні. Гейміфікація навчального процесу є ще однією інновацією, що використовує ігрові елементи для підвищення мотивації дітей. Вона допомагає дітям активніше брати участь у навчанні через системи винагород, рівнів складності та досягнень.

Доповнена та віртуальна реальність (AR/VR) є потужними інструментами для створення захопливого освітнього середовища. За допомогою цих технологій діти можуть взаємодіяти з цифровими об'єктами, досліджувати природу, геометрію або історичні події в інтерактивному форматі, що стимулює глибше засвоєння знань. Інтерактивні платформи й адаптивне навчання також є важливою частиною інноваційних підходів, оскільки вони дозволяють адаптувати матеріали до індивідуального рівня розвитку кожної дитини. Платформи на зразок Duolingo або Khan Academy Kids підлаштовують завдання під індивідуальні потреби, забезпечуючи максимальну ефективність навчання.

Інший підхід, що привертає увагу, – це емпіричне та проєктне навчання, яке дозволяє дітям самостійно обирати теми та вирішувати реальні проблеми. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, креативності та дослідницьких здібностей. Мультимодальні методи навчання, що використовують різні способи сприйняття інформації (візуальний, аудіальний, тактильний), допомагають краще засвоювати матеріал і враховують індивідуальні особливості кожної дитини.

Навчання через гру залишається важливим елементом виховання, але сьогодні воно поєднується з новітніми технологіями. Інтерактивні настільні ігри або фізичні активності з цифровим зворотним зв'язком сприяють розвитку креативності та пізнавальної активності дітей. Крім того, інноваційні підходи також активно інтегрують елементи емоційного дизайну, що допомагають розвивати емоційний інтелект, самоконтроль і здатність до емпатії. Це забезпечується через спеціальні програми, які навчають дітей розуміти власні емоції та емоції інших.

Коучинг і менторинг також стають важливими складовими виховання. Вони дозволяють дітям самостійно знаходити відповіді на запитання через підтримку вихователя, що сприяє розвитку самостійності та відповідальності. Змішане навчання (blended learning), яке поєднує традиційні заняття з інтерактивними, дозволяє ефективно інтегрувати технології в освітній процес, забезпечуючи як соціальну, так і когнітивну взаємодію. Усі ці інноваційні підходи дозволяють створити більш гнучке та персоналізоване середовище для гармонійного розвитку дітей раннього віку.

Результати експерименту свідчать про високу цінність поєднання традиційних та інноваційних методик у виховному процесі дітей раннього віку. Інтеграція таких підходів забезпечує комплексний розвиток дитини, оскільки вони враховують не лише когнітивні, але й соціальні, емоційні та сенсорні аспекти виховання. Традиційні методики, такі як Монтесорі, Вальдорфська педагогіка і «дарунки Фребеля», надають стабільність та створюють середовище, сприятливе для формування основних навичок через фізичну взаємодію та гру. Їхнє поєднання з інноваційними підходами, такими як інтерактивні платформи (наприклад, ABCmouse), адаптивні програми (Busy Shapes) та технології доповненої реальності (Quiver), дозволяє більш ефективно адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб кожної дитини, стимулюючи розвиток когнітивної активності, креативності й емоційної стійкості.

Цінність цих методик полягає у їх здатності створювати багатовимірний освітній досвід, де традиційні форми роботи посилюються за рахунок технологій. Це забезпечує глибше засвоєння уявлень і навичок завдяки поєднанню фізичного та цифрового середовища. Наприклад, діти не тільки працюють з

реальними об'єктами, але й отримують можливість вивчати їхні властивості через інтерактивні завдання, що підвищує мотивацію і зацікавленість до навчання. Такі методики сприяють розвитку гнучких навичок, необхідних у сучасному світі, включаючи здатність до самостійного навчання, співпраці в групах і критичного мислення.

З огляду на отримані результати, ці методики мають високу перспективу для подальшого впровадження в освітній простір закладів дошкільної освіти. Вони можуть бути інтегровані в освітні програми як доповнення до традиційних підходів, що сприятиме більш ефективному формуванню всебічно розвинених особистостей. Подальше використання таких методик дозволить адаптувати навчальний процес до індивідуальних особливостей дітей, забезпечуючи не тільки високу якість освіти, а й стійку мотивацію до навчання, що є важливим фактором для успішного розвитку в дошкільному віці.

Висновки. Результати проведеного дослідження показали, що впровадження інноваційних методик у виховний процес дітей раннього віку має значний позитивний вплив на розвиток когнітивних, соціальних та емоційних навичок. Інтерактивні освітні платформи, технології доповненої і віртуальної реальності, гейміфікація та адаптивні програми сприяють підвищенню рівня пізнавальної активності й інтересу до навчання, водночас створюючи умови для створення індивідуалізованого підходу до навчання. Статистичний аналіз продемонстрував суттєве покращення результатів в експериментальній групі, що підтверджує ефективність використання сучасних технологій у вихованні дітей. Поєднання традиційних і сучасних методик виховання забезпечує гармонійний розвиток дітей, де технологічні інновації стимулюють когнітивну активність, а традиційні підходи зберігають важливі аспекти емоційного та соціального розвитку. Експериментальні дані свідчать про те, що інноваційні підходи дозволяють не лише підвищити рівень когнітивного розвитку (на 35% у порівнянні з 12% у контрольній групі), але й покращити соціальні навички (зростання на 28% у порівнянні з 12% у контрольній групі) та емоційну стійкість (зростання на 26% у порівнянні з 10% у контрольній групі). Важливою умовою для успішного впровадження інновацій є підготовка педагогів до роботи з новими технологіями та контроль за балансом між використанням цифрових інструментів і традиційними активностями. Результати дослідження також свідчать про необхідність підтримки соціальної взаємодії та емоційного розвитку дітей через групові заняття, взаємодію в колективах та творчу діяльність. Отже, інноваційні методики виховання демонструють високу ефективність у розвитку дітей раннього віку, проте їх інтеграція в освітній процес вимагає ретельного планування, підготовки педагогів та балансування між традиційними та технологічними підходами. Це дозволить забезпечити всебічний розвиток дітей, готуючи їх до викликів сучасного суспільства і сприяючи формуванню креативного, самостійного та соціально адаптованого покоління.

Література:

1. Козак Л. В., Луцик Т. (2019). Характеристика педагогічних інновацій у роботі з дітьми дошкільного віку. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10. С. 67–74. URL: <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i10.167> (дата звернення: 04.10.2024).
2. Паласевич І. Педагогічні умови екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2021. № 9 (195). С. 88–93. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243898> (дата звернення: 04.10.2024).
3. Yang W. Artificial intelligence education for young children: Why, what, and how in curriculum design and implementation. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2022. Vol. 3. Article 100061. URL: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100061> (дата звернення: 04.10.2024).
4. Aljabreen H. Montessori, Waldorf, and Reggio Emilia: A comparative analysis of alternative models of early childhood education. *International Journal of Early Childhood*. 2020. Vol. 52, no. 3. P. 337–353. URL: <https://doi.org/10.1007/s13158-020-00277-1> (дата звернення: 04.10.2024).
5. Makri A., Vlachopoulos D., Martina R. A. Digital escape rooms as innovative pedagogical tools in education: A systematic literature review. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, no. 8. Article 4587. URL: <https://doi.org/10.3390/su13084587> (дата звернення: 04.10.2024).
6. Castañeda L., Williamson B. Assembling new toolboxes of methods and theories for innovative critical research on educational technology. *Journal of New Approaches in Educational Research*. 2021. Vol. 10, no. 1. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.7821/naer.2021.1.703> (дата звернення: 04.10.2024).
7. Вацьо М. Сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання дітей дошкільного віку. *Інновації в дошкільній і початковій освіті*. 2024. № 1. С. 77–84. URL: <https://vspu.net/idpo/index.php/journal/article/view/9> (дата звернення: 04.10.2024).
8. Соловей Ю., Бондар В., Прокопенко Ю. Сюжетно-рольова гра як засіб виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 4 (38). С. 679–690. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4\(38\)-678-690](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-678-690) (дата звернення: 04.10.2024).
9. Mertala P. Digital technologies in early childhood education — a frame analysis of preservice teachers' perceptions. *Early Child Development and Care*. 2019. Vol. 189, no. 8. P. 1228–1241. URL: <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1372756> (дата звернення: 04.10.2024).
10. Konca A. S., Erden F. T. Digital technology (DT) usage of preschool teachers in early childhood classrooms. *Journal of Education and Future*. 2021. № 19. 1–12. URL: <https://doi.org/10.30786/jef.627809> (дата звернення: 04.10.2024).
11. Bakola L. N., Rizos N. D., Drigas A. S. (2019). ICTs for emotional and social skills development for children with ADHD and ASD co-existence. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. 2019. Vol. 14, no. 5, P. 122–131. URL: <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i05.9430> (дата звернення: 04.10.2024).

References:

1. Kozak, L. V., & Lutsyk, T. (2019). Kharakterystyka pedahohichnykh innovatsii u roboti z ditmy doshkilnoho viku [Characteristics of pedagogical innovation in the work with preschool children]. *Innovatyka u vykhovanni — Innovations in Upbringing*, (10), 67–74. Retrieved from <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i10.167> [in Ukrainian].
2. Palasevych, I. (2021). Pedahohichni umovy ekolohichnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku [Pedagogical conditions of ecological education of the children of senior preschool age]. *Molod i rynek — Youth & Market*, (9(195), 88–93. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243898> [in Ukrainian].

3. Yang, W. (2022). Artificial intelligence education for young children: Why, what, and how in curriculum design and implementation. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, Article 100061. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100061>
4. Aljabreen, H. (2020). Montessori, Waldorf, and Reggio Emilia: A comparative analysis of alternative models of early childhood education. *International Journal of Early Childhood*, 52(3), 337–353. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s13158-020-00277-1>
5. Makri, A., Vlachopoulos, D., & Martina, R. A. (2021). Digital escape rooms as innovative pedagogical tools in education: A systematic literature review. *Sustainability*, 13(8), Article 4587. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/su13084587>
6. Castañeda, L., & Williamson, B. (2021). Assembling new toolboxes of methods and theories for innovative critical research on educational technology. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 10(1), 1–14. Retrieved from <https://doi.org/10.7821/naer.2021.1.703>
7. Vatso, M. (2024). Suchasni pedahohichni tekhnolohii pidhotovky maibutnikh vykhovateliv do muzychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Modern pedagogical technologies for preparing future teachers for musical education of preschool children]. *Innovatsii v doshkilnii i pochatkovii osviti — Innovations in Preschool and Primary Education*, (1), 77–84. Retrieved from <https://vspu.net/idpo/index.php/journal/article/view/9> [in Ukrainian].
8. Solovei, Y., Bondar, V., & Prokopenko, Yu. (2024). Siuzhetno-rolova hra yak zasib vykhovannia moralnykh yakosteï u ditei starshoho doshkilnoho viku [Story-role-playing game as a means of educating moral qualities in children of older preschool age]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky — Prospects and Innovations of Science*, (4(38), 679–690. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4\(38\)-678-690](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38)-678-690) [in Ukrainian].
9. Mertala, P. (2019). Digital technologies in early childhood education — a frame analysis of preservice teachers' perceptions. *Early Child Development and Care*, 189(8), 1228–1241. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1372756>
10. Konca, A. S., & Erden, F. T. (2021). Digital technology (DT) usage of preschool teachers in early childhood classrooms. *Journal of Education and Future*, (19), 1–12. Retrieved from <https://doi.org/10.30786/jef.627809>
11. Bakola, L. N., Rizos, N. D., & Drigas, A. S. (2019). ICTs for emotional and social skills development for children with ADHD and ASD co-existence. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(5), 122–131. Retrieved from <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i05.9430>

УДК 617.3:614.88

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-208-215](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-208-215)

Корінчак Любов Миколаївна кандидат біологічних наук, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-1887-5740>

Довбиш Анастасія Григорівна викладач кафедри загальновійськової та гуманітарної підготовки факультету підготовки офіцерів запасу за контрактом, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0001-3791-1364>

ТИПИ ПОВ'ЯЗОК, ПРАВИЛА ЇХ НАКЛАДАННЯ ТА ТЕХНІКА ЗАСТОСУВАННЯ НА РІЗНІ ДІЛЯНКИ ТІЛА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО НАДАННЯ ПЕРШОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. У цій статті розглянуто різновиди пов'язок та основні правила їх накладання на різні частини тіла, що є важливою складовою надання першої медичної допомоги. Пов'язки широко використовуються для зупинки кровотечі, фіксації травмованих ділянок, захисту ран від забруднень, створення бар'єру від інфекцій, а також для іммобілізації пошкоджених частин тіла при травмах різного характеру. Проаналізовано основні типи пов'язок: м'які марлеві, еластичні, жорсткі, трубчасті та спеціалізовані, що мають свої особливості в залежності від призначення та матеріалу. Окремо розглянуто методику накладання пов'язок на різні частини тіла: голову, верхні та нижні кінцівки, тулуб. Наголошено на важливості дотримання загальних принципів накладання пов'язок, серед яких стерильність, зручність для пацієнта, забезпечення оптимального тиску для фіксації без погіршення кровообігу та уникнення надмірного здавлення тканин, що може призвести до ускладнень. Крім того, висвітлено основні помилки, які часто допускаються при накладанні пов'язок, такі як неправильне розташування, недостатня або надмірна фіксація, що може негативно вплинути на процес загоєння рани або стан травмованої частини тіла. У статті також представлені результати сучасних досліджень у сфері медичної практики та технологій накладання пов'язок, а також надано рекомендації щодо їх ефективного використання у травматології, хірургії, спортивній медицині та реабілітації. У сучасному контексті, особлива увага приділяється застосуванню пов'язок під час надання першої допомоги в екстремальних умовах, таких як воєнні дії, надзвичайні

ситуації та масові травми. В умовах бойових дій медична допомога часто обмежена, і своєчасне накладення пов'язки може мати вирішальне значення для порятунку життя. У таких випадках застосовуються спеціальні турнікети, які дозволяють швидко зупинити масивні кровотечі з кінцівок, особливо артеріальні, до надання кваліфікованої медичної допомоги. Турнікет є важливим елементом екстреної медичної допомоги під час військових конфліктів або катастроф.

Також у військових умовах важливими є спеціалізовані іммобілізаційні пов'язки, що дозволяють тимчасово зафіксувати ушкоджені кінцівки або інші частини тіла для мінімізації подальших травм при транспортуванні пораненого до медичних установ. Окрім того, у бойових умовах активно використовуються стерильні пов'язки з просоченням антибіотиками та антисептиками, які зменшують ризик інфікування ран і сприяють швидшому загоєнню навіть при обмеженій можливості надання повноцінної медичної допомоги.

Ключові слова: Пов'язки, перша допомога, травми, правила накладання, медична допомога, іммобілізація, рани.

Korinchak Liubov Mykolaivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Foundations of Physical Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-1887-5740>

Dovbysh Anastasiia Hryhorivna Instructor, Department of General Military and Humanitarian Training Faculty for Reserve Officer Training under Contract, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0001-3791-1364>

TYPES OF BANDAGES, RULES FOR THEIR APPLICATION, AND TECHNIQUES FOR USING THEM ON DIFFERENT PARTS OF THE BODY TO ENSURE EFFECTIVE FIRST AID

Abstract. This article examines the various types of bandages and the basic rules for applying them to different parts of the body, which are an essential component of first aid. Bandages are widely used to stop bleeding, secure injured areas, protect wounds from contamination, create a barrier against infections, and immobilize damaged body parts in case of various injuries. The main types of bandages are analyzed: soft gauze, elastic, rigid, tubular, and specialized bandages, each with specific features depending on their purpose and material. The techniques for applying bandages to different body parts, such as the head, upper and lower

limbs, and torso, are also discussed in detail. Emphasis is placed on the importance of following general bandaging principles, including maintaining sterility, ensuring patient comfort, applying optimal pressure for fixation without impairing circulation, and avoiding excessive compression of tissues, which can lead to complications. Additionally, the article highlights common mistakes made when applying bandages, such as improper placement or inadequate or excessive fixation, which can negatively affect wound healing or the condition of the injured body part. The article also presents the results of recent studies in the field of medical practice and bandaging techniques, providing recommendations for their effective use in traumatology, surgery, sports medicine, and rehabilitation.

In combat conditions, medical assistance is often limited, and timely application of a bandage can be crucial for saving lives. In such cases, special tourniquets are used, allowing rapid control of massive limb bleeding, particularly arterial, until qualified medical help can be provided. The tourniquet is a vital component of emergency medical aid during military conflicts or disasters.

Also, in military conditions, specialized immobilization bandages are essential. They temporarily fix injured limbs or other body parts to minimize further trauma during the transportation of the wounded to medical facilities. In addition, sterile bandages impregnated with antibiotics and antiseptics are actively used in combat situations, reducing the risk of wound infection and promoting faster healing, even with limited access to full medical care.

Keywords: Bandages, first aid, injuries, application rules, medical assistance, immobilization, wounds.

Постановка проблеми. Надання першої медичної допомоги є критично важливим у випадку травм та нещасних випадків. Одним із ключових аспектів такої допомоги є правильне накладання пов'язок, яке забезпечує зупинку кровотечі, захист рани та іммобілізацію пошкодженої ділянки. Неправильне або недостатньо кваліфіковане застосування пов'язок може значно погіршити стан постраждалого, спричинити ускладнення та зробити подальше лікування більш складним і тривалим [1].

Особливо актуальним питання правильної техніки накладання пов'язок стає в умовах масових травм, спричинених військовими діями, терористичними атаками або природними катастрофами. У таких ситуаціях швидке та ефективне надання першої допомоги має вирішальне значення для збереження життя та здоров'я постраждалих [2]. Проте, на практиці часто виникають проблеми через недостатню підготовку осіб, які надають першу допомогу, відсутність необхідних засобів та обладнання, а також через стресові умови, в яких доводиться діяти [3].

Однією з головних проблем є невміння правильно оцінити стан постраждалого та вибрати відповідний метод накладання пов'язки. Це може призвести до того, що кровотеча не буде ефективно зупинена, рана не буде належним чином захищена від інфекцій, а пошкоджена ділянка не буде іммобілізована, що може спричинити додаткові ускладнення [4]. Крім того, неправильне накладання пов'язки може викликати надмірний тиск на рану, обмежити кровообіг або спричинити некроз тканин [5].

У сучасних умовах, коли військові конфлікти та масові травми стали частими явищами, необхідно вдосконалювати навички надання першої допомоги та забезпечити належну підготовку медичного персоналу і волонтерів [6]. Це включає в себе регулярні тренінги, навчальні курси та симуляційні вправи, які дозволяють відпрацювати техніки накладання пов'язок у реалістичних умовах [7].

Також важливо забезпечити доступ до сучасних медичних засобів та обладнання, включаючи різні типи пов'язок, знеболювальні засоби та дезінфектори [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гринько Л. В., Кравченко М. В. "Травматологія і ортопедія" праця є підручником, що містить розширену інформацію про методи лікування травм, зокрема детально розглядаються техніки накладання різних типів пов'язок, таких як пов'язки для фіксації, компресії та захисту ран. У підручнику аналізуються клінічні випадки, де різні види пов'язок використовуються для стабілізації ушкоджень та запобігання вторинних інфекцій.

Клименко О. М., Семененко В. А. "Загальні правила надання першої медичної допомоги при травмах". Ця праця присвячена основним принципам долікарської допомоги при травмах, зокрема, акцент робиться на техніці накладання пов'язок, що допомагає зупинити кровотечу, стабілізувати рану та попередити інфекційні ускладнення.

Литвиненко П. М., Сидоренко О. І. "Перша медична допомога при кровотечах та травмах: практичні рекомендації". У цій роботі докладно описані практичні рекомендації для надання першої допомоги в разі кровотечі, із акцентом на використання пов'язок як основного засобу для швидкого зупинення кровотечі. Автори аналізують ефективність пов'язок при різних типах ушкоджень та описують правила їх накладання для уникнення подальших ускладнень.

Савченко Р. В. "Анатомія і фізіологія людини". Хоча цей підручник зосереджений на анатомії та фізіології, він надає важливі відомості про фізіологічні процеси, які впливають на накладання пов'язок та загоєння ран. Автор детально розглядає реакції організму на травми, що є важливими для розуміння підходів до вибору пов'язок.

Сорокін О. В. "Екстремальна медицина". У курсі лекцій з екстремальної медицини аналізуються методи першої допомоги в умовах критичних ситуацій. Особлива увага приділяється екстремому накладанню пов'язок у польових умовах, що є особливо актуальним для військових або інших ситуацій, коли медична допомога не може бути надана негайно.

Тимченко М. Ю., Петрова В. О. "Сучасні підходи до надання першої допомоги при травмах. Стаття в українському журналі травматології розглядає новітні підходи до надання допомоги, акцентуючи увагу на сучасних методах накладання пов'язок, які забезпечують швидку зупинку кровотеч та покращують умови загоєння рани. Аналізуються результати досліджень, які підтверджують ефективність застосування сучасних матеріалів для пов'язок.

Шевченко Д. П. "Основи долікарської допомоги при ранах та травмах" У книзі представлені основні правила накладання пов'язок для стабілізації травм та попередження інфікування ран. Автори надають приклади ситуацій, де застосування правильних технік накладання пов'язок допомагає зменшити ризики ускладнень.

Мета статті - метою статті є дослідити основні види пов'язок та правила їх застосування для різних частин тіла, а також розглянути особливості накладання пов'язок в умовах надання першої допомоги.

Виклад основного матеріалу. М'які марлеві пов'язки. Відповідно до підручника Гринько Л. В. та Кравченко М. В. "Травматологія і ортопедія", м'які пов'язки, зокрема марлеві, використовуються для закриття та захисту відкритих ран. Ці пов'язки забезпечують бар'єр для інфекцій, поглинають виділення і сприяють створенню оптимальних умов для загоєння. Вони найчастіше застосовуються при незначних ушкодженнях шкіри та м'яких тканин, а також у хірургічній практиці для післяопераційної обробки ран [2].

Еластичні пов'язки. Згідно з роботою Литвиненко П. М. і Сидоренко О. І. "Перша медична допомога при кровотечах та травмах: практичні рекомендації", еластичні пов'язки забезпечують не лише захист, але й компресію, що є важливим при травмах суглобів, м'язів та зв'язок. Еластичні пов'язки застосовуються для фіксації суглобів і зменшення набряків. Вони також використовуються для підтримки рухомих частин тіла при розтягненнях або підвивихах, надаючи потрібну стабільність, яка дозволяє уникнути подальшого пошкодження тканин [4].

Жорсткі пов'язки. Як зазначено в дослідженнях Тимченко М. Ю. та Петрової В. О. "Сучасні підходи до надання першої допомоги при травмах", жорсткі пов'язки, такі як гіпсові, використовуються для стабілізації кісткових фрагментів при переломах. Ці пов'язки дозволяють надійно зафіксувати ушкоджену частину тіла, попереджаючи рухи, які можуть спричинити подальші травми. Вони застосовуються при серйозних ушкодженнях, де потрібна тривала іммобілізація [7].

Спеціалізовані пов'язки. У курсі лекцій Сорокіна О. В. "Екстремальна медицина" описані специфічні пов'язки, що застосовуються в екстрених умовах, наприклад, для тимчасової зупинки кровотеч у польових умовах. Такі пов'язки можуть включати турнікети та інші елементи, що забезпечують негайну підтримку при серйозних травмах [6].

Таким чином, різні типи пов'язок використовуються в залежності від типу ушкодження, їх функціональні характеристики допомагають у наданні першої допомоги, підтримці загоєння та профілактиці ускладнень.

М'які марлеві пов'язки. У роботі Гринько Л. В. і Кравченко М. В. "Травматологія і ортопедія" зазначається, що марлеві пов'язки використовуються для захисту відкритих ран і є базовими в багатьох медичних процедурах. Ці пов'язки забезпечують дренаж рани, поглинаючи виділення, і створюють бар'єр для інфекцій. Марлеві пов'язки також використовуються як основа для інших типів пов'язок, таких як мазеві, для підтримки загоєння за рахунок нанесення лікарських засобів на рану. Література також відзначає, що їх важливо регулярно змінювати, щоб уникнути інфекцій [2].

Еластичні пов'язки. Литвиненко П. М. та Сидоренко О. І. у своїй праці "Перша медична допомога при кровотечах та травмах" наголошують, що еластичні пов'язки призначені для компресії та підтримки суглобів і тканин при травмах. Вони використовуються в лікуванні вивихів, розтягнень та гематом, оскільки компресія сприяє зменшенню набряків і запобігає подальшому пошкодженню тканин [4]. Крім того, еластичні пов'язки є невід'ємною частиною фіксації при варикозному розширенні вен або тромбозі, оскільки допомагають поліпшити циркуляцію крові та зменшити ризик утворення тромбів.

Жорсткі пов'язки. Тимченко М. Ю. та Петрова В. О. у своїй статті "Сучасні підходи до надання першої допомоги при травмах" відзначають, що жорсткі пов'язки, такі як гіпсові або полімерні, використовуються для повної іммобілізації ушкодженого місця. Ці пов'язки забезпечують стабільність і попереджають будь-які рухи кісток або суглобів, що сприяє їх правильному зрощенню після переломів або серйозних травм [7].

Мазеві пов'язки. Як зазначається в праці Савченка Р. В. "Анатомія і фізіологія людини", мазеві пов'язки використовуються для лікування ран, які потребують місцевого медикаментозного впливу. Мазі, нанесені на пов'язку, можуть містити антибіотики, протизапальні препарати або засоби для стимуляції загоєння [5]. Такі пов'язки особливо ефективні для довготривалих відкритих ран, де важливим є постійний захист від інфекцій.

Спеціалізовані пов'язки. У курсі лекцій Сорокіна О. В. "Екстремальна медицина" детально розглянуті спеціалізовані пов'язки, які використовуються в екстрених ситуаціях. Наприклад, турнікети та іммобілізаційні пов'язки

застосовуються для зупинки масивних кровотеч та забезпечення першої допомоги у випадках, коли медична допомога не може бути надана негайно [6].

Компресійні пов'язки. Як описано в роботі Клименка О. М. та Семененка В. А. "Загальні правила надання першої медичної допомоги при травмах", компресійні пов'язки використовуються для швидкої зупинки кровотеч. Вони можуть включати як марлеві, так і еластичні компоненти, щоб забезпечити максимальний тиск на ушкоджену ділянку, тим самим мінімізуючи крововтрату до прибуття професійної допомоги [3].

Таким чином, різні типи пов'язок виконують специфічні функції залежно від характеру травми та необхідної допомоги. Важливо вибрати тип пов'язки, зважаючи на клінічну ситуацію, адже неправильно підібрана пов'язка може погіршити стан пацієнта або уповільнити процес загоєння.

Висновки. Правильне накладання пов'язок є ключовим етапом у наданні першої медичної допомоги та лікуванні травм. Існує багато різних методів і технік, які застосовуються в залежності від типу травми, місця її розташування та загального стану пацієнта. Кожен вид пов'язки має свої унікальні властивості і призначення, що дозволяє медичному персоналу обирати найбільш ефективний варіант для конкретної ситуації.

Дотримання основних правил накладання пов'язок, таких як забезпечення стерильності, правильна фіксація, уникнення надмірного тиску та контроль за циркуляцією крові, є критично важливими для досягнення оптимальних результатів у лікуванні. Це не лише сприяє швидшому відновленню постраждалих, але й значно знижує ризик ускладнень, таких як інфекції, гематоми або порушення кровообігу.

Окрім того, важливою є також роль навчання та підвищення кваліфікації медичного персоналу, а також населення в загальному, у правильному використанні пов'язок. Це знання стане в нагоді не лише у медичних установах, а й у повсякденному житті, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, військових дій або масових травм. Вивчення та удосконалення технік накладання пов'язок має бути пріоритетом у програмах підготовки фахівців у галузі медицини та охорони здоров'я. Таким чином, ефективне використання пов'язок може суттєво покращити якість надання першої допомоги та загальний процес реабілітації пацієнтів.

Література:

1. Аврамчук І. І. Основи невідкладної медичної допомоги: навчальний посібник. Київ: Здоров'я, 2019. 320 с.
2. Гринько Л. В., Кравченко М. В. Травматологія і ортопедія: підручник. Харків: Основа, 2020. 384 с.
3. Клименко О. М., Семененко В. А. Загальні правила надання першої медичної допомоги при травмах. Медичний журнал України. 2021. № 5. С. 45–50.

4. Литвиненко П. М., Сидоренко О. І. Перша медична допомога при кровотечах та травмах: практичні рекомендації. Дніпро: Наука і освіта, 2018. 256 с.
5. Савченко Р. В. Анатомія і фізіологія людини. Львів: Медична література, 2021. 400 с.
6. Сорокін О. В. Екстремальна медицина: курс лекцій. Одеса: Південноукраїнське видавництво, 2017. 298 с.
7. Тимченко М. Ю., Петрова В. О. Сучасні підходи до надання першої допомоги при травмах. Український журнал травматології. 2020. Т. 28, № 2. С. 112–118.
8. Шевченко Д. П. Основи долікарської допомоги при ранах та травмах. Вінниця: Медуніверситет, 2019. 192 с.

References:

1. Avramchuk, I. I. (2019). *Osnovy nevidkladnoï medichnoï dopomogy* [Fundamentals of emergency medical care]. Kyiv: Zdorov'ia [in Ukrainian].
2. Hryenko, L. V., & Kravchenko, M. V. (2020). *Travmatolohiia i ortopediia* [Traumatology and orthopedics]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
3. Klymenko, O. M., & Semenenko, V. A. (2021). *Zahal'ni pravila nadannia pershoï medichnoï dopomogy pry travmakh* [General rules for providing first medical aid for injuries]. *Medichnyj zhurnal Ukraïny* [Ukrainian Medical Journal], (5), 45–50 [in Ukrainian].
4. Lytvynenko, P. M., & Sydorenko, O. I. (2018). *Persha medychna dopomoha pry krovotechakh ta travmakh: praktychni rekomendatsii* [First medical aid for bleeding and injuries: practical recommendations]. Dnipro: Nauka i osvita [in Ukrainian].
5. Savchenko, R. V. (2021). *Anatomiia i fiziolohiia liudyny* [Anatomy and physiology of humans]. Lviv: Medychna literatura [in Ukrainian].
6. Sorokin, O. V. (2017). *Ekstremal'na medytsyna: kurs lektsii* [Extreme medicine: lecture course]. Odessa: Pivdennoukraïnske vydavnytstvo [in Ukrainian].
7. Tymchenko, M. Yu., & Petrova, V. O. (2020). *Suchasni pidkhody do nadannia pershoï dopomogy pry travmakh* [Modern approaches to first aid for injuries]. *Ukrainskyj zhurnal travmatolohii* [Ukrainian Journal of Traumatology], 28(2), 112–118 [in Ukrainian].
8. Shevchenko, D. P. (2019). *Osnovy dolikars'koï dopomogy pry ranakh ta travmakh* [Basics of premedical care for wounds and injuries]. Vinnytsia: Meduniversitytet [in Ukrainian].

УДК 378.016:517.9+519.866

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-216-224](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-216-224)

Мандражи Оксана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та математики, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (096) 295-10-23, <https://orcid.org/0000-0001-9968-8500>

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЗДОБУВАЧАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Анотація. Математичне моделювання можна розглядати як засіб вивчення реальної системи шляхом її заміни зручнішою для експериментального дослідження системою (моделлю), що зберігає істотні риси оригіналу. При моделюванні здійснюється апроксимація функції опису більш простою і зручною для практичного аналізу функцією – моделлю. Дослідження об'єкту моделювання і складання його математичного опису полягають у встановленні зв'язків між характеристиками процесу, виявленні його граничних і початкових умов та формалізації процесу у вигляді системи математичних співвідношень. Описані дії пов'язані з оволодінням такими мисленнєвими операціями як аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення тощо. Крім того розробка моделей поєднує в собі науку і мистецтво. Тому здобувачі, що знайомі та вміють самостійно будувати і досліджувати моделі, можуть досягати високого рівня креативності та творчості. На жаль, на сьогодні немає чіткого формального алгоритму, який би дозволив побудувати модель для будь-якого об'єкту. Тому найчастіше розглядаються лише певні рекомендації щодо розробки моделей. Натомість наукова думка має достатню кількість відомих та ґрунтовно досліджених і описаних математичних моделей з якими важливо не тільки знайомити, а й працювати разом із здобувачами.

У поданій статті описуються деякі методичні підходи до роботи з математичними моделями економіко-управлінського змісту на конкретних навчальних задачах прикладного спрямування, які надають та поглиблюють у здобувачів відповідних спеціальностей певні знання й уміння з математики, деякою мірою економлять час, необхідний для опанування непростих для сприйняття задач, а ще дарують сплеск позитивних емоцій, відчуття розуміння і впевненості.

Ключові слова: математичні моделі, задачі економіко-управлінського змісту, диференціальні рівняння.

Mandrazhy Oksana Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physics and Mathematics, State Biotechnological University, St. Alchevskih, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (096) 295-10-23, <https://orcid.org/0000-0001-9968-8500>

SOME APPROACHES TO STUDYING MATHEMATICAL MODELS BY STUDENTS OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

Abstract. Mathematical modeling can be considered as a means of studying a real system by replacing it with a system (model) that is more convenient for experimental research, preserving the essential features of the original. When modeling, the description function is approximated by a simpler and more convenient for practical analysis function - a model. Research of a modeling object and compilation of its mathematical description consists of establishing connections between the characteristics of the process, identifying its boundary and initial conditions and formalizing the process through a system of mathematical relationships. The described actions are associated with mastering such mental operations as analysis, synthesis, analogy, comparison, generalization, etc. Moreover, model development combines science and art. Therefore, students who know and are able to independently build and explore models can achieve a high level of creativity and creativity. Unfortunately, today there is no clear formal algorithm that would allow us to build a model for any object. Therefore, most often only certain recommendations for developing models and working with them are considered. This article describes some methodological approaches to working with mathematical models of economic and managerial content on specific educational tasks in applied areas. Problems describing changes in population size are considered. Their solution reduces to solving a well-known differential equation, since the condition is related to the rate of change of the function at each moment of time. Described approaches provide and deepen certain knowledge and skills in mathematics to students of economic specialties, to some extent save the time required to master difficult-to-understand tasks, and also give a surge of positive emotions, a sense of understanding and confidence.

Keywords: mathematical models, tasks of economic and managerial content, differential equations.

Постановка проблеми. Вища освіта за останні десятиліття зазнала значних змін у тому числі і для здобувачів економічних та управлінських спеціальностей. Якщо кілька років тому математична складова містила декілька дисциплін, що викладались впродовж двох років й охоплювали чотири семестри, то наразі у більшості вищих навчальних закладах маємо

тільки одну обов'язкову компоненту «Вища та прикладна математика» на першому році навчання у першому семестрі. Обсяг матеріалу, що мав би опановуватись два роки, доволі важко та мабуть і не потрібно надавати за нових обставин у повному об'ємі. Навіть якщо певні теми й деякі поширення тем винести на самостійну роботу, все одно це не вирішує означене питання. Тому постає необхідність у пошуках інших підходів, оскільки сучасна математизація різних галузей знань, необхідність аналізу й обробки великих обсягів інформації, прогнозування тенденцій та ризиків для успішного прийняття рішень й розроблення стратегій розвитку, урахування викликів сучасного світу призводять до необхідності не тільки отримання ґрунтовних знань з математики, а й сформованості вміння будувати математичні моделі різної складності. Водночас складання математичного опису деякого об'єкту буває часом доволі складним завданням, яке потребує і достатнього рівня математичної культури, і певного розвитку розумових здібностей, і деякої навченості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При викладанні вищої математики для здобувачів економічних та управлінських спеціальностей викладачі намагаються зберегти той основний матеріал, який було накопичено роками і в подальшому має забезпечити вивчення загальних та професійно-практичних дисциплін. Навчальні посібники, методичні вказівки, що видаються для навчання здобувачів вищих навчальних закладів України зазначених спеціальностей, в основному містять основні відомості теоретичного матеріалу, приклади розв'язування задач, вправи для самостійної роботи та задачі економіко-управлінського змісту, що ілюструють відповідний матеріал курсу [1-4]. При цьому з одного боку є розуміння необхідності та важливості представляти усе розмаїття базових тем, розкриваючи їхню професійну спрямованість, при вивченні вищої математики здобувачами економіко-управлінських спеціальностей, а з іншого, через брак часу, немає можливості для всебічної та якісної реалізації запланованого. Можна спостерігати, наприклад, уведення в освітній процес практикумів або спеціальних курсів як навчальних дисциплін за вибором [5], але практика показує, що здобувачі переважно неохоче обирають математичні дисципліни серед вибіркових, оскільки зазвичай не відчують достатньої підготовленості та бажання.

Мета статті заключається в тому, щоби продемонструвати деякі методичні підходи до роботи з математичними моделями економіко-управлінського змісту на конкретних навчальних задачах прикладного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо приклади математичного моделювання в задачах економіко-управлінського змісту, що описуються диференціальними рівняннями, оскільки для них є суттєвим взаємозв'язок

змінних у часі (неперервні моделі). Основні види таких задач є відомими, для них вже існують розписані ланцюжки міркувань, складено рівняння з відповідними поясненнями щодо параметрів та змінних, які вони містять, є загальні розв'язки, аналіз отриманих результатів тощо. Отже, після ознайомлення здобувачів із однією з таких задач, доречною може виявитись робота із складання на занятті своїх власних задач за аналогією. Необхідно здобувачам просто запропонувати спробувати такий, можливо для когось своєрідний, вид діяльності. З одного боку описаний підхід може здатись не зовсім творчим, але він допомагає здобувачам звикнути до нового типу задач, до їхнього дещо незвичного формулювання, а особливо зловити нову сутність, відмінність від того, з чим їм доводилось працювати раніше.

Серед основних диференціальних рівнянь для задач економічного управління можна виокремити рівняння, що описує зміну чисельності популяції. Надалі представимо результати спільної роботи із здобувачами Державного біотехнологічного університету за вище описаним підходом. Ознайомивши групу із означеною задачею, здобувачам було запропоновано разом скласти власну. Для них дане завдання не є легким, але оскільки це спільна робота, то головним стає партнерська співпраця, коли здобувачі розуміють, що на кожному кроці вони можуть розраховувати на підтримку викладача, можуть помилятись, дискутувати, обирати кращі пропозиції. З боку викладача важливими є координація діяльності та думок, підтримка й акцентування уваги на суттєвих математичних аспектах.

В результаті було отримано наступну задачу. Популяція росте експоненціально з константою a . Процес росту популяції перебиває процес від'їзду людей із країни. Прийmemo n_0 – кількість людей в початковий (0-ий) день, $q_1(t)$ – кількість людей народжених у проміжок часу $[0; t]$, $q_2(t)$ – кількість людей, які від'їжджають за проміжок часу $[0; t]$, $f(t)$ – загальна кількість людей у певний час t . Відомо, що $f(t) = n_0 + q_1(t) - q_2(t)$, де $q_1'(t) = a \cdot f(t)$. Прийmemo, що від'їзд людей описується функцією $q_2(t)$, для якої $t \rightarrow bt$, $t \in T$, b – постійний фактор, припустимо, еміграційний.

1. Продемонструйте, що функції f відповідає диференціальне рівняння $f' = a \cdot f - b$ і надайте для початкового значення n_0 розв'язання цього диференціального рівняння.

2. Проаналізуйте f для наступних значень:

b_1 : $a = 0,001$ у день, $n_0 = 100$, $b = 0,05$ у день.

b_2 : $a = 0,001$ у день, $n_0 = 100$, $b = 0,01$ у день.

Після якого часу популяція збільшиться вдвічі; в чотири рази?

До 1. $f'(t) = n_0' + q_1'(t) - q_2'(t)$

$$f'(t) = 0 + a \cdot f(t) - (bt)' = af - b$$

$$f(0) = n_0$$

$$f'(0) = a \cdot n_0 - b$$

$$\int f'(t) = \int (an_0 - b) dt$$

$$f(t) = (an_0 - b)t + C$$

До 2. при умові, що кількість має збільшитись удвічі, маємо $2n_0 = 200$

$$200 = (0,001 \cdot 100 - 0,05)t$$

$$200 = 0,05t$$

$t = 4000$ днів.

Розв'язуючи аналогічно, зростання в чотири рази відбудеться за 8000 днів.

Командна робота, коли певні дані беруться десь інтуїтивно, десь через прикидку, припущення, надають здобувачам впевненості, а задачі стають пізнаваними, перестають викликати страх.

Наведемо ще один приклад. Уявимо, що ми проводимо спостереження за обмеженою морською бухтою, у яку запустили 400 риб, що розмножуються. Через десять років статистично було встановлено, що в бухті налічується біля шести тисяч риб. Зростання кількості риб в бухті є експоненціальним. Яка особлива константа зростання a ? Якщо врахувати, що потомство риб далі не буде розмножуватись, то скільки риб слід виловлювати рибалкам у рік, щоб кількість риб у бухті не змінювалась і залишалась шість тисяч?

Скористаємось загальновідомими міркуваннями, що призведуть до вже знайомого для здобувачів диференціального рівняння. Швидкість приросту (зростання або спадання) деякої величини залежить від наступних основних чинників – її наявна кількість в даний момент часу. Якщо в початковий момент часу $t = 0$ прийняти цю величину за m_0 , то необхідно буде знайти залежність величини m від часу t . Для цього будується математична модель, яка для поданого типу задач є відомою, тому можна скористатись вже готовими формулами.

$$m' = am,$$

$$m = C \cdot e^{at}, \text{ де } C - \text{початкові умови, } a - \text{константа}$$

$$\text{Оскільки } C = 400, \text{ маємо } m = 400 \cdot e^{at}$$

За умовою задачі $m = 6000, t = 10$, отримаємо

$$6000 = 400 \cdot e^{a \cdot 10}$$

$$e^{10a} = 15$$

$$\ln e^{10a} = \ln 15, \quad 10a \ln e = \ln 15, \quad 10a = \ln 15$$

$$a = \frac{\ln 15}{10}$$

Врешті отримаємо значення для константи $a \approx 0,27$.

Запишемо функцію, що описує даний процес

$$f(11) = 400 \cdot e^{11 \cdot 0,27} = 7796.$$

Таким чином, рибалкам можна виловлювати в описаній бухті протягом року 7796 рибин.

Можна не тільки разом складати умови задач, а ще й за вже готовою задачею працювати з її умовою, змінюючи вхідні дані з метою аналізу того, яким чином це може вплинути на результат. Можна пробувати вносити зміни і в сам хід розв'язання, доповнювати його додатковими питаннями, новими дослідженнями. Зазначене покажемо на наступному прикладі.

Клітини штаму дріжджів зростають у культуральному середовищі на 22%. Запишіть функцію, яка описує зростання й обчисліть час, який знадобиться для того, щоб кількість дріжджів зросла у 10 разів. Почніть з початкового значення $a = 100$ мг у момент часу $t = 0$.

Знову є важливим розуміння, що умова поданої задачі пов'язана зі швидкістю зміни функції в кожен момент часу. Тобто з тим, що маємо справу з приростом функції за проміжок часу, який прямує до нуля. Звісно, не все так просто, оскільки живі організми мають свої власні істотні особливості, але ми обмежимося простим випадком задля при звичаєння до такого виду задач.

Тому припустимо, що в нашому випадку залежність описується наступним рівнянням

$m' = km$, де k – задана наперед (відома) константа.

$$\frac{dm}{dt} = km, \quad \frac{dm}{m} = kdt, \quad \int \frac{dm}{m} = \int kdt + C$$

$$\ln|m| = kt + \ln e^C, \quad m = e^{kt + \ln e^C}, \quad m = C \cdot e^{kt}$$

Знайдемо C за початковими умовами $t = 0$, $a = 100$ (m_0):

$$a = C \cdot e^{k \cdot 0}, \quad a = C, \quad \text{з чого маємо}$$

$$m = a \cdot e^{kt}.$$

$100 \cdot 10 = 100 \cdot e^{0,22t}$, оскільки за умовою зазначається зростання на 22%, то $k = 0,22$.

$$e^{0,22t} = 10, \quad \ln e^{0,22t} = \ln 10, \quad 0,22t \approx 2,3$$

$$t = 10,47 \text{ або біля } 10 \text{ годин } 28 \text{ хвилин.}$$

За даними поданої задачі можна провести й інші дослідження, наприклад, надавши нові умови для функції. Розглянемо наступні припущення.

У серії експериментів, що проводились, $a = 100$ мг, фактор росту $\omega = 0,3$ і коефіцієнт інгібування $h = 0,03$. Нехай процес задається залежністю

$$m'(t) = (\omega - ht) \cdot m(t), \quad m(0) = a.$$

Переконайтеся, що

$$m(t) = a \cdot e^{\omega \cdot t - 0,5h \cdot t^2}$$

є розв'язком диференціального рівняння. За означених умов визначте екстремум у процесі розвитку дріжджів в інтервалі $[0; 30]$.

Підстановка поданого рівняння у задане диференціальне, за якої ми отримаємо правильну рівність, і буде підтвердженням того, що записана функція $m(t)$ є розв'язком.

Знайдемо похідну від $m(t)$ та підставимо отриманий вираз у диференціальне рівняння:

$$\begin{aligned} m'(t) &= a \cdot e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2} \cdot (w \cdot t - 0,5h \cdot t^2)' \\ m'(t) &= (w - ht) \cdot a \cdot e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2} \\ (w - ht) \cdot a \cdot e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2} &= (w - ht) \cdot a \cdot e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2} \end{aligned}$$

Отримали правильну рівність.

З умови задана функція прийме вигляд

$$\begin{aligned} m(t) &= 100e^{0,3t - 0,5 \cdot 0,03 \cdot t^2} \\ m(t) &= 100e^{0,3t - 0,015t^2} \end{aligned}$$

Для визначення екстремуму зазначимо, що на заданому інтервалі функція існує та скористаємось необхідною ознакою, за якою $m'(t)$ має дорівнювати нулю (похідна функції теж для всіх аргументів з $[0; 30]$ існує).

$$m'(t) = (w - ht) \cdot a \cdot e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2} = 0$$

Оскільки добуток дорівнює нулю, коли хоча би один з множників дорівнює нулю, а у нашому виразі a наперед задане значення, що не дорівнює нулю, вираз $e^{w \cdot t - 0,5h \cdot t^2}$ також не може дорівнювати нулю, адже він завжди тільки додатний, то прирівняємо до нуля $(w - ht) = 0$.

$$0,3 - 0,03t = 0$$

Звідси $t = 10$. За достатньою ознакою при переході через значення аргументу 10 похідна функції змінює знак з плюса на мінус, то при $t = 10$ маємо максимум, причому єдиний максимум на заданому інтервалі, а значить $m(10) \approx 448,17$ і буде найбільшим значенням функції на інтервалі $[0; 30]$.

Корисно ще побудувати графік в інтервалі $[0; 30]$, щоб наочно побачити і переконатись у правильності проведеного розв'язання.

Можна ще попрацювати із самим диференціальним рівнянням.

Нехай маємо диференціальне рівняння, що описує масу культури дріжджів із самоотруєнням (час t вимірюється в годинах):

$$S'(t) = (w - he^{w \cdot t}) \cdot S(t), \quad S(0) = a.$$

Припустимо, що розв'язок диференціального рівняння має вид:

$$S(t) = d \cdot e^{w \cdot t - \frac{h}{w} e^{wt}}.$$

Визначте d в залежності від a , w і h .

Оскільки $S(0) = a$, то це означає, що час розглядаємо як $t = 0$, отже,

$$a = d \cdot e^{w \cdot 0 - \frac{h}{w} e^0}, \quad a = d \cdot e^{0 - \frac{h}{w}}, \quad a = d \cdot \frac{1}{e^{\frac{h}{w}}},$$

$$d = a \cdot e^{\frac{h}{w}}.$$

Продемонструйте, що в процесі, який описується, максимум маси дріжджів S залежить тільки від початкового значення a та $c = \frac{w}{h} > 0$ і завжди є

$$a \cdot c \cdot e^{\frac{1}{c}-1}.$$

З умови про максимум функції маємо $S'(t) = 0$, отже, $w - he^{wt} = 0$,

$$e^{wt} = \frac{w}{h} = c > 0 \text{ за умовою,}$$

$$\ln e^{wt} = \ln c, \quad wt = \ln c, \quad t = \frac{\ln c}{w}.$$

Таким чином, з заданого рівняння $S(t) = d \cdot e^{w \cdot t - \frac{h}{w} e^{wt}}$ запишемо

$$S(t) = d \cdot e^{\ln c - \frac{1}{c} c}.$$

Оскільки з попередніх міркувань

$$d = a \cdot e^{\frac{1}{c}},$$

матимемо

$$S(t) = a \cdot e^{\frac{1}{c}} \cdot e^{\ln c - 1}, \quad S(t) = a \cdot e^{\frac{1}{c}} \cdot e^{\ln c} \cdot e^{-1},$$

Остаточно отримаємо

$$S(t) = a \cdot c \cdot e^{\frac{1}{c}-1}.$$

Висновки. Описані методичні підходи до роботи з математичними моделями економіко-управлінського змісту надають та поглиблюють у здобувачів економічних та управлінських спеціальностей певні знання й уміння з математики, деякою мірою економлять час, необхідний для опанування непростих для сприйняття задач, а ще дарують сплеск позитивних емоцій, відчуття розуміння і впевненості, що наповнюють і надихають на нові звершення. Мабуть це і є найголовнішим за висвітленого підходу роботи. І все ж варто зазначити, що до описаного виду діяльності й організації роботи здобувачі мають бути певним чином підготовлені.

Література:

1. Алілуйко А.М., Дзюбановська Н.В., Лесик О.Ф., Неміш В.М., Новосад І.Я., Шинкарик М.І. Вища математика у прикладах і задачах для економістів: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 148 с.
2. Вища математика в прикладних задачах економічного змісту: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання / укладачі: Блашак Н.І., Цимбалюк Л.І., Бойко А.Р. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2020. 203 с.
3. Математика для економістів (Методичні вказівки до практичних занять для студентів економічних спеціальностей). Вища математика / уклад.: Р.А.Кацала, Ю.Ю.Млавець, Л.М.Магуль-Цубера, М.М.Шаркаді. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 56 с.
4. Вища математика для менеджерів: підручник / уклад.: Л.Б.Коваленко. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: ХНУМГ ім. О.М.Бекетова, 2019. 341 с.
5. Математичні моделі в економічних задачах. Практикум (І курс) / Уклад.: Ю.П.Буценко, О.О.Диховичний, О.А.Тимошенко. К: НТУУ «КПІ», 2014. 57 с.

References:

1. Aliluiko A.M., Dziubanovska N.V., Lesyk O.F., Nemish V.M., Novosad I.Ya., Shynkaryk M.I. (2017). Vyshcha matematyka u prykladakh i zadachakh dlia ekonomistiv [Higher mathematics in examples and problems for economists]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
2. Vyshcha matematyka v prykladnykh zadachakh ekonomichnoho zmistu (2020). [Higher mathematics in applied problems of economic content]. Ukladachi: Blashchak N.I., Tymbaliuk L.I., Boiko A.R. Ternopil: Ternopilskyyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet imeni Ivana Puliuia [in Ukrainian].
3. Matematyka dlia ekonomistiv (2023). [Mathematics for economists]. Uklad.: R.A.Katsala, Yu.Iu.Mlavets, L.M.Mahulv-Tsubera, M.M.Sharkadi. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
4. Vyshcha matematyka dlia menedzheriv (2019). [Higher mathematics for managers]. Uklad.: L.B.Kovalenko. Kharkiv: KhNUMH im. O.M.Beketova [in Ukrainian].
5. Matematychni modeli v ekonomichnykh zadachakh (2014). [Mathematical models in economic problems]. Uklad.: Yu.P.Butsenko, O.O.Dykhovychnyi, O.A.Tymoshenko. K: NTUU «KPI» [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-225-241](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-225-241)

Маринченко Інна Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 45, м. Глухів, тел.: (098) 606-74-65, <https://orcid.org/0000-0001-5424-8085>

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. В праці здійснено аналіз проблеми формування педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання. Потреба розвитку зазначеної якості викликана перш за все потребами ринку праці у педагогах нової формації, які будуть володіти критичним мисленням, комунікативними навичками, цифровою компетентністю тощо.

Автори роблять узагальнення, що педагог-майстер – це високорозвинена особистість, фахівець високої культури, майстер своєї справи, який досконало володіє психологічними знаннями, знаннями в різних галузях науки і мистецтва і знанням предмета, який викладає, методикою навчання й виховання.

Мета статті розкрити особливості розвитку педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання в освітньому процесі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. На переконання авторів розвинути означену якість можна коли створене відповідне середовище. Розвиток означеної якості здійснюється шляхом залучення педагогів та студентів до наукової лабораторії «Інноваційні технології навчання», виконання досліджень в рамках ініціативної теми науково-дослідної роботи кафедри «Розвиток педагогічної майстерності педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій» та навчання в Школі педагогічної майстерності. Для розвитку педагогічної майстерності необхідно використовувати різні форми освітнього процесу та самоосвіти, що сприятиме формуванню педагога нової формації.

З досвіду роботи автори роблять висновки: у процесі проблемного навчання ефективніше відбувається засвоєння знань і способів діяльності, через аналіз проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх розв'язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез; використання тренінгів обумовлено їх можливостями щодо формування

навичок міжособистісної взаємодії, розвитку професійних здібностей, зміни стереотипів; застосування дидактичних ігор сприяє перетворенню студента з об'єкта навчання в суб'єкта професійно спрямованої праці; розвиток цифрової компетентності студента передбачає освоєння знань про джерела, вигляді, структуру інформації, формування умінь користуватися методами роботи з інформацією.

Ключові слова: педагоги професійного навчання, педагогічна майстерність, цифрові технології, цифрова компетентність, сприятливе освітнє середовище.

Marynchenko Inna Vitaliyvna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, associate professor of the department of technological and professional education, Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyivska, 45, Glukhiv, tel.: (098) 606-74-65, <https://orcid.org/0000-0001-5424-8085>

DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE VOCATIONAL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS

Abstract. The paper analyzes the problem of the formation of pedagogical skill of the future teacher of vocational training. The need for the development of these qualities is caused primarily by the needs of the labor market for teachers of the new formation, who will possess critical thinking, communication skills, digital competence, etc.

The authors generalize that a master teacher is a highly developed individual, a specialist in high culture, a master of his craft, who perfectly possesses psychological knowledge, knowledge in various fields of science and art, and knowledge of the subject he teaches, teaching and upbringing methods.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the development of pedagogical skills of future teachers of vocational training in the educational process of the Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. According to the authors, it is possible to develop the specified quality when the appropriate environment is created. The development of the specified quality is carried out by involving teachers and students in the scientific laboratory "Innovative learning technologies", conducting research within the initiative theme of the department's scientific research work «Development of the pedagogical skill of the teacher of vocational training in the conditions of educational transformations» and studying at the School of Pedagogical Excellence. To develop pedagogical skills, it is necessary to use various forms of the educational process and self-education, which will contribute to the formation of a new teacher.

From the work experience, the authors draw conclusions: in the process of problem-based learning, the assimilation of knowledge and methods of activity occurs more effectively, through the analysis of problem situations, formulation of problems and their solution by making assumptions, substantiating and proving hypotheses; the use of trainings is due to their possibilities for the formation of interpersonal interaction skills, the development of professional abilities, and the change of stereotypes; the use of didactic games contributes to the transformation of a student from an object of study into a subject of professionally directed work; the development of a student's digital competence involves the development of knowledge about the sources, form, structure of information, the formation of skills in using methods of working with information.

Keywords: teachers of professional education, pedagogical skills, digital technologies, digital competence, favorable educational environment.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, що відбуваються на початку XXI століття в нашій країні висувають вимоги до організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, спрямованого на формування в студентів загальних і професійних компетентностей, що є адекватними вимогам сучасного ринку праці. Реформування вищої освіти в Україні, перехід до нового особистісно-орієнтованого підходу в навчанні й вихованні виявляється неможливим без створення необхідних умов для забезпечення сталого розвитку власне педагога. Саме наявність відповідного рівня сформованості професійно-педагогічної компетентності як таксономічно ієрархізованої структурної єдності компетентностей нижчого порядку у викладачів, що є суголосним запитам глобалізованого інформатизованого суспільства, а також є запорукою розвитку суспільства загалом і системи вищої освіти зокрема. У процесі пошуку нової освітньої парадигми, широкого поширення набувають різні види й форми професійної освіти, яка є провідною умовою всебічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, засобом реалізації здібностей, а також зростання професійної компетентності, удосконалення раніше здобутих знань, умінь і навичок. Сьогодні існує протиріччя між потребою в розвитку педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання та відсутністю відповідного науково-методичного забезпечення цього процесу.

Отже, впровадження комплексу заходів, спрямованих на розв'язання проблем розвитку педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання набуває особливого значення на загальнодержавному, регіональних і галузевих рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль у науковій думці посідає саме впровадження цифрових технологій у освітній процес під

час розвитку педагогічної майстерності. Питання пов'язані з використанням та формуванням стратегій навчання досліджувалися і широко висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як Т. Висоцька, О. Горячук, С. Данилюк, А. Дергоусова, О. Кравченко, В. Ковальчук, С. Литвинова, О. Любашенко, О. Муравйова, І. Семенишин, Ю. Слезко, В. Шуляр, Л. Ягеніч, J. Dunlosky, P. Ertmer, J. Flavell. Зокрема індивідуальні стратегії навчання знайшли відображення у роботах Л. Бондар, А. Гвоздевої, В. Ковальчука, Т. Строкової, Дж. Річардс, Дж. Рубін.

Мета статті. Дослідження особливостей розвитку педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах освітніх трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освітня парадигма передбачає всебічне оновлення професійної підготовки майбутніх фахівців. Такий процес актуалізується у зв'язку з кардинальними змінами в системі освіти. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток, власне, особистості педагога професійного навчання, не тільки щодо озброєння його професійно необхідними науково-теоретичними знаннями, а й щодо його гуманістичної сутності. Це ставить необхідність переходу від авторитарно-дисциплінарної моделі навчання до особистісно-орієнтованої, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємодія, творча співпраця [13].

За таких умов важливими є вміння організувати освітній процес як взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, здійснювати культуротворчу та життєтворчу місію. Відомі нині стилі й методи навчання виявляються певним чином застарілими та не у повній мірі сприяють розвитку компетентностей студентів. Вирішення такої проблеми можливе шляхом формування та розвитку вмінь добирати й застосовувати такі стилі та методи викладання, які сприятимуть засвоєнню знань і розвитку загальної здатності до творчого мислення й активної поведінки.

Тому, організовуючи навчальний процес, необхідно пам'ятати: навчання відбувається тоді, коли людина змінює власне ставлення або поведінку на краще, відповідно до власного світобачення. Реалізувати ці вимоги можна в разі реформування загальної структури навчання, оновлення навчальних програм, адаптування їх до сьогоденних умов і використання сучасних методів навчання. Практичне втілення цього завдання більшою мірою залежить від педагогічних кадрів, їхньої майстерності та професіоналізму, тому методи навчання мають максимально сприяти досягненню поставленої мети та виконанню відповідних завдань. Сучасному педагогу професійного навчання важливо усвідомити завдання, що передбачають: вироблення в учнів нового типу критичного та творчого мислення, що включає вміння зіставляти й аналізувати факти, аргументовано захищати власну точку зору; формування ґрунтовних

теоретичних знань і вмінь реалізовувати їх у практичній діяльності. Тому педагогам необхідно оволодіти методиками, які стимулюють конструктивно-критичне мислення, розвивають творчі здібності. Досягнути цих завдань можливо тільки за умови реалізації інноваційного, творчого підходу до процесу навчання. Застосування інноваційних підходів до навчання на основі сучасних методик і технологій навчання передбачає докорінну зміну методичних стереотипів, які сформувалися у педагогів [1; 2; 3; 4].

В сучасних умовах інноваційного розвитку суспільства актуалізується питання професійного розвитку фахівців в усіх сферах, в тому числі й освіти. Технологічний розвиток вимагає підготовки майбутніх фахівців для різних галузей народного господарства відповідно потреб ринку праці і суспільства. В зв'язку з цим в системі освіти необхідно впроваджувати ефективні технології і методики навчання, розвивати педагогічної майстерність педагогів, яка розглядається вченими як ідеал педагогічної діяльності та як еталон, що містить оцінку ефективності педагогічної праці. Педагогічна майстерність спонукає педагогів до самовдосконалення, бо переважно її сприймають як найважливішу професійну якість особистості педагога [9].

Аналіз наведених вище підходів до розуміння сутності педагогічної майстерності дав змогу зробити висновок, що у них цей феномен розглянуто щонайменше у трьох площинах: по-перше, як характеристику результатів педагогічної діяльності; по-друге, як характеристику процесу педагогічної діяльності; по-третє, як сукупність внутрішніх характеристик особистості педагога, що забезпечують ефективність його професійної діяльності.

Майстерність визначається розвиненістю відповідних підструктур та якостей особистості, пов'язаних з такими її діяльними проявами, як операційно-технічні, мотиваційно-потребнісні, когнітивні, морально-вольові. Вона формується на основі практичного досвіду й має своє змістове вираження і функціональне призначення. Однак у кожній сфері науки і виробництва майстерність має свої специфічні ознаки, хоча за метою і кінцевим результатом відмінностей у трактуванні цього поняття немає: майстерність завжди пов'язується з підвищенням ефективності діяльності. Майстерність викладача безпосередньо пов'язана з творчістю, де велику роль відіграють інтуїція, натхнення, талант педагога. Найважливішою умовою зростання майстерності є творча, заснована на постійному вдосконаленні педагогічна діяльність. Вирішальне значення в становленні майстерності має найближче оточення, в яке потрапляє педагог: мікроклімат колективу, його ідеї, традиції [12].

На кафедрі професійної освіти і технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка створено середовище для розвитку педагогічної майстерності, як і досвідчених педагогів так і майбутніх (рисунк 1.).

На кафедрі створена та активно працює наукова лабораторія «Інноваційні технологія навчання» (керівник проф. Ковальчук В.І.). Лабораторія є структурним підрозділом Університету у сфері проведення науково-дослідних робіт зі створення інноваційних проектів і впровадження інноваційних технологій в освітній процес. Науково-дослідна та науково-практична робота лабораторії виконуються: професорсько-викладацьким складом і навчально-допоміжним персоналом кафедр Університету, аспірантами, докторантами та здобувачами, які працюють над дисертаціями в галузі проблем, відповідних науковому профілю підрозділу; студентами в порядку виконання курсових, дипломних робіт і проектів, виробничих практик, а також інших дослідницьких робіт; іншими кадрами, які мають інтерес і здібності до проведення науково-дослідницької роботи з проблем, які розробляються лабораторією.

Рис. 1 Середовище для розвитку педагогічної майстерності

Цілями лабораторії є: задоволення потреби особистості в науковому, інтелектуальному, культурному розвитку; задоволення потреби суспільства і держави в кваліфікованих фахівцях з вищою освітою та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; розробка і впровадження інноваційних освітніх технологій в освітній процес, вдосконалення і модернізація освітнього процесу, підвищення якості освіти.

Серед завдань лабораторії: вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду в галузі інноваційних освітніх технологій; розробка експериментальних освітніх програм (в тому числі авторських), наукових

гіпотез і концепцій розвитку змісту навчальних предметів, нових педагогічних теорій і практик, методів і прийомів, освітніх технік і технологій, а також програм дослідницьких моніторингових робіт; розробка концепцій (концептуальних моделей) і програм науково-дослідного експерименту й надання практичної допомоги в розробці і проведенні індивідуальних експериментально-дослідницьких робіт, моделювання уроків, навчально-пізнавальних ситуацій тощо.; проведення діагностичних досліджень стану інноваційних освітніх процесів і їх впливу на формування особистості студента і викладача; формування і реалізація банків даних та програмно-інформаційних продуктів.

Завдання діяльності лабораторії реалізуються в ході виконання ініціативної теми науково-дослідної роботи «Розвиток педагогічної майстерності педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій». Завдання дослідження є:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до проблеми розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

2. Виявити тенденції й закономірності розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

3. Обґрунтувати систему розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання.

4. Уточнити сутність понять «педагогічна майстерність», «розвиток педагогічної майстерності педагога професійного навчання», «система розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання» та їх роль у змісті професійно-педагогічної освіти.

5. Розробити авторські програми, навчальні, навчально-методичні посібники з розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання.

6. Апробувати сучасні методики розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання.

З метою формування і розвитку практичних навичок створено «Школу педагогічної майстерності» завданнями якої є:

- формування готовності педагогічних працівників до модернізації змісту освітнього процесу;
- пошук ефективних форм, методів організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти;
- методичне забезпечення інноваційної діяльності;
- вироблення оригінального педагогічного стилю викладача;
- розробка, моделювання, апробація, корекція та реалізація освітніх технологій, презентація та поширення результатів діяльності педагогів;

- побудова індивідуальної траєкторії розвитку педагога;
- поглиблення практичної та творчої співпраці викладача та студента;
- створення умов для самоосвіти й саморозвитку педагога [21].

Сьогодні в педагогічні практики напрацьований значний арсенал методів розвитку педагогічної майстерності. Ми виокремили технології та методи навчання, які на нашу думку, є найбільш ефективними у розвитку педагогічної майстерності педагогів професійного навчання.

В практиці роботи Школи педагогічної майстерності найчастіше використовуються тренінгові технології навчання. Використання тренінгів обумовлено їх можливостями щодо формування навичок міжособистісної взаємодії, розвитку професійних здібностей, зміни стереотипів, що заважають особистості справлятися з нестандартними ситуаціями професійної діяльності, можливості самореалізації у майбутній професії та спілкуванні. Тренінг спрямований на допомогу студентам в усвідомленні власних недоліків у розвитку вербальних і невербальних умінь, виявленні та оцінці потенційних можливостей, реалізації отриманих знань на практиці.

Тренінг включає різні методи роботи: аналітичні вправи, психотренінги, експертну роботу, оцінку власної діяльності, стимулює бажання студентів до самовдосконалення. Цінність тренінгів для системи вищої освіти в тому, що вони дозволяють інтенсифікувати процес професійної підготовки, зберігаючи час і простір, зробити його більш ефективним за рахунок повної відповідності принципам особистісно орієнтованого навчання. Програма тренінгу «Як стати майстерним педагогом» включає найбільш проблемні питання в діяльності педагога та актуалізовані вимогами до організації освітнього процесу:

- Створення сприятливого освітнього середовища;
- Особистісно-орієнтований підхід до навчання. Стилі навчання;
- Формування навчальних результатів і завдань;
- Емпірична модель навчання;
- Активні методи навчання;
- Надання зворотнього зв'язку;
- Розвиток критичного мислення;
- Розвиток комунікативних навичок;
- Використання цифрових технологій в освітньому процесі.

Одним із найперспективніших напрямів розвитку творчих здібностей особистості, необхідних сучасному фахівцю, є проблемне навчання. Таке навчання передбачає проблемне викладання, тобто створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення, а також проблемне учіння – особливу форму творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх розв'язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез [4].

Сучасні інноваційні тенденції в освіті відкривають перед викладачем широкий вибір філософії навчання та шляхів вирішення практичних завдань. Відбувається перехід від навчання фактів до опанування сенсом подій, розвитку світогляду, набуття навичок застосування у житті накопичених знань, що уможлиблюється в умовах використання таких засобів інтерактивних технологій, як ігри.

Ігрове середовище спонукає студента до вияву «надситуативної активності», коли він виходить за межі того, що об'єктивно вимагає від нього певна роль, і на основі ініціативно-творчого підходу продукує нові ідеї, способи вирішення професійних завдань тощо. Застосування дидактичних ігор сприяє перетворенню студента з об'єкта навчання в суб'єкта професійно спрямованої праці, що викликає його цілеспрямовану діяльність та творчу участь у самостійному формуванні професійної компетентності [6].

Гра – це особлива діяльність, яка визначає, фізичний стан і соціальні установки людини на даний момент, відповідає життю групи або груп, членом яких студент. Саме в грі ми можемо спостерігати наступні процеси:

- змагання, конфлікти, співпраця, акомодация («приспосовування до інших»);
- асиміляція («уподібнення іншим»);
- соціалізація («процес суспільного становлення особи»).

Серед цих процесів найбільш значимим, на нашу думку, є співпраця (як за місцем у грі, так і за впливом на студента). Інтеграція групи супроводжується свідомим і несвідомим засвоєнням групових ідеалів та ідей, набуваючи яких, студенти звикають один до одного, стають органічною частиною групи і одночасно соціалізуються, оскільки види гри й ідеали визначаються суспільством (формуванні особи, корисної суспільству та групової єдності) [9].

Саме в грі відбувається самовираження особистості. Тому сенс гри має розглядатися, як можливість студента виразити себе в ній, добитися суспільного схвалення, задоволення від своїх можливостей, позбавитися від внутрішньої напруги.

Інтерес до гри як особливого виду діяльності абсолютно виправданий, оскільки вона забезпечує високу ефективність в будь-якій діяльності і в той же час сприяє гармонійному розвитку особи. Ігрова поведінка й ігрова взаємодія дозволяють сформувати механізми співпраці з партнером і змагання з противником, використовується для зняття психологічних стресів, для відпочинку і розрядки, для навчання й виховання [3, с. 4-6].

Наукові праці вказують також на виникнення під час гри приємних людських стосунків між студентами й педагогами, які відбуваються на фоні катарсичних переживань, почуттєвої співтворчості та інтелектуальної співпраці [8, с. 93].

Так, на думку А. Маркової, у процесі ділових ігор активізується мова спілкування, що вчить людину бути більш виразною, сприяє кращому розумінню її іншими людьми. Крім того, через те, що учасники ділової гри мають декілька цілей: ігрову (мету даної ролі), робочу (як учасника спільної діяльності) та професійну (оволодіння в діловій грі професійними якостями та вміннями) – у них виробляється вміння не ототожнювати ці різні інтереси, що вже саме по собі розвиває учасника [5, с. 162].

В. Баркасі вважає, що в діловій грі відбувається збагачення кожного учасника новими уявленнями про себе, про свою професійну компетентність на основі зіставлення оцінок, свободи рольового маневру [2].

Вченими відзначається також, що під час ділової гри формується вміння приймати рішення та організовувати його виконання, при цьому учасники мають можливість побачити результати своїх дій, оцінити їх. Набутий під час гри досвід не відривається від реальної практики. Автор вказує також і на виникнення приємних людських стосунків між учасниками гри, які відбуваються на фоні катарсичних переживань, почуттєвої співтворчості та інтелектуальної співпраці [1, с. 93].

Ділові ігри мають навчити педагогів професійного навчання керувати своїм самопочуттям із метою підвищення ефективності педагогічної діяльності. Розвиток критичного мислення визначено, як одну з основних навичок XXI сторіччя. Це актуальна тема всіх бізнесових і наукових форумів. Технологія розвитку критичного мислення включає цілі, завдання, принципи побудови, етапи та умови формування, методи, прийоми і способи навчання мисленню, форми організації діяльності учнів і способи оцінювання результатів формування мислення [10].

Основною метою розвитку критичного мислення студентів - розширення розумових компетенцій для ефективного вирішення соціальних, наукових і практичних завдань.

Основні цілі технології:

- 1) познайомити з базовими принципами критичного мислення;
- 2) познайомити з деякими прийомами і засобами розвитку критичного мислення у вузівській освітній практиці.

Критичне мислення - це комплекс когнітивних навичок і умінь, який передбачає, що людина, що володіє ним:

- вміє висловлювати свої думки (усно і письмово) чітко, впевнено і коректно стосовно оточуючих;
- вміє працювати зі зростаючим і постійно змінюваним інформаційним потоком в різних галузях знань; розрізняти істотну інформацію від несуттєвої, релевантну від нерелевантної;
- вміє аргументувати свою точку зору і враховувати точки зору інших;

- здатна оцінити походження знання, його достовірність і правдоподібність;
  - враховує розмаїття точок зору на проблему; бере до уваги контекст будь-якої інформації, проблеми, ситуації;
  - вміє ставити запитання, самостійно формулювати гіпотезу, відрізняти реальні проблеми від надуманих;
  - здатна виробляти власну думку на основі осмислення різного досвіду, ідей і уявлень;
  - виявляє приховані припущення і упередженості, стереотипи і забобони;
  - самостійно займається своїм навчанням;
  - знаходить альтернативні способи вирішення проблемних ситуацій;
  - вміє пояснити вивчене і застосувати його в повсякденному житті;
- здатна оцінювати власний розумовий процес, використовуючи такі інтелектуальні стандарти, як ясність, точність, релевантність, логічність, значимість [7].

Все більш актуальним в освітньому процесі стає використання прийомів і методів, які допомагають формувати вміння самостійно здобувати нові знання, збирати необхідну інформацію, висувати гіпотези, робити висновки. В останні роки цю проблему у закладах вищої освіти вирішують, зокрема, через організацію проектної діяльності. Метод проектів є основою проектного навчання, сенс якого полягає в створенні умов для самостійного засвоєння студентами навчального матеріалу в процесі виконання проектів.

Технологія проектування – розв'язання студентом або групою студентів якої-небудь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості.

Метод проектів дозволяє перетворити заняття в дискусійний, дослідницький клуб, в якому вирішуються цікаві, практично значимі проблеми. Його можна застосувати, як на заняттях так і в позааудиторний час. Він забезпечує розвиток пізнавальної активності студента, вмотивованого проблемним протистоянням відомого і невідомого, має на меті активізацію процесу пізнання і осмислення нового, а також опанування новими лексичними одиницями, дозволяючи зробити навчання посильним для всіх студентів завдяки їх участі в різноманітних проектах [8].

Основною метою розвитку проектної діяльності є розвиток здібності кожного студента визначати і реалізовувати спільну мету роботи і знаходити шляхи її досягнення; вміння домовлятися про розподіл функцій і ролей у спільній діяльності; здійснювати взаємний конструктивний контроль у спільній діяльності, вирішувати конфлікти ураховуючи інтереси сторін,

співпрацювати. Також метод навчальних проектів виступає як можливий засіб вирішення актуальних проблем: студенти часто не вміють перетворювати інформацію в знання, здійснювати цілеспрямований пошук інформації; велика кількість інформації не призводить до системності знань; відсутність у студентів інтересу, мотиву до особистісного зростання, до самостійного здобуття нових знань; провідний тип діяльності студентів – репродуктивний, який відтворює знання, відірвані від життя.

Проектна технологія є однією з інноваційних технологій навчання і виховання, яка поєднує теоретичні знання та їх практичне застосування для розв'язання конкретних життєвих чи професійних проблем. Технологія проектування забезпечує успішне розв'язання проблеми, що передбачає, з одного боку, використання сукупності різноманітних методів і засобів навчання, а з іншого – необхідність інтегрування знань та умінь із різних сфер науки, техніки, творчості. Метод проектів вважається одним із перспективних видів навчання, тому що він створює умови для творчої самореалізації студентів, підвищує мотивацію для отримання знань, сприяє розвитку їхніх інтелектуальних здібностей. Студенти набувають досвіду вирішення реальних проблем з огляду на майбутнє самостійне професійне життя, які проектують у навчанні. Необхідність застосування цього методу зумовлена тим, що сьогодення вища освіта є сучасником процесу зародження нового світового відкритого освітнього простору [11].

В сучасних умовах цифрового суспільства змінилися вимоги роботодавців до випускників закладів вищої освіти. Одним з найважливіших вимог є вміння майбутнього фахівця володіти цифровими технологіями. На інтелектуальному ринку праці затребуваними стають фахівці, що володіють високим рівнем цифрової культури та компетентності. Сучасний фахівець повинен вміти отримувати, обробляти і використовувати інформацію з допомогою комп'ютерів, телекомунікацій і інших засобів. Постає завдання у формуванні такої особистості, яка готова до оновлення знань протягом усього життєвого шляху. Уміння вибрати необхідну інформацію, систематизувати, засвоїти її на високому рівні, орієнтуватися в дедалі більшій інформаційному потоці - важлива якість випускника закладу вищої освіти.

Розвиток цифрової компетентності студента передбачає освоєння знань про джерела, вигляді, структуру інформації, формування умінь користуватися методами роботи з інформацією, ціннісне ставлення до інформації та оцінку власної діяльності. Ступінь розвитку цифрової компетентності можна оцінити за кількістю і якістю інформаційних процесів, в яких особистість бере участь [5].

З метою ефективного розвитку цифрової компетентності необхідна реалізація наступних педагогічних умов:

- актуалізація інформаційної складової навчально-пізнавальної діяльності на всіх етапах навчання;

- включення студента в спеціально організовану, що розвивається, ускладнюється навчально-пізнавальну діяльність, пов'язану з отриманням, зберіганням, обробкою і передачею інформації;

- забезпечення суб'єктивної позиції студента в інформаційному просторі навчально-пізнавальної діяльності.

Зміна рівня сформованості цифрової компетентності може бути обумовлена наступними факторами:

- прийняттям на особистісному рівні цінності інформаційної діяльності;

- формуванням умінь грамотно орієнтуватися в інформаційному середовищі, застосовувати наукову організацію праці при роботі з джерелами інформації;

- новизною змісту освіти і т.д.

З метою формування інформаційних навичок в студентів, ми першочергово в зміст аудиторних занять включили елементи мультимедійного супроводу досліджуваного матеріалу (презентації по конкретній темі курсу; комп'ютерні діагностичні методики, тести, тощо), так як саме інтерактивність і узагальнення різноманітних типів наочної навчальної інформації, здатність враховувати індивідуальні особливості студентів і підвищення їх мотивації, роблять мультимедіа-контенти особливо ефективними і продуктивними технологіями в освітньому процесі. Розробляються дистанційні курси на основі використання системи дистанційного навчання.

Проблема формування комунікативних умінь і навичок студентів нині набуває особливого значення, оскільки саме від рівня розвитку таких умінь залежить становлення професійної компетентності майбутнього фахівця. Вища освіта вимагає не тільки пояснення студентові фактів, явищ, процесів, розуміння та інтерпретацію отриманої інформації, а насамперед – вміння на практиці використовувати набуті знання, тобто орієнтація робиться не на процес навчання, а на результат освітнього процесу – готовність випускника до подальшої професійно-комунікативної діяльності [3].

Уміння спілкуватися дозволяє фахівцям взаємодіяти з іншими людьми, адекватно інтерпретувати отриману інформацію і правильно її передавати. Студентам необхідно навчитися слухати співрозмовника, висловлювати і аргументувати свою точку зору, приходити до компромісного рішення. Комунікативні вміння важливі як для соціальної реалізації особистості, так і для психологічного задоволення. Нами було помічено, що у студентів (особливо перших двох років навчання) спостерігаються труднощі в спілкуванні з одногрупниками і викладачами, що виражаються в невмінні слухати і критично оцінювати чужу думку, невмінні вибудовувати власну мову при висловлюванні своєї точки зору. З цією метою ми проводимо комунікативні тренінги.

Важливою умовою формування комунікативних умінь майбутніх педагогів є моделювання реальних професійних умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності. Під моделюванням професійних умов спілкування розуміють реальне відтворення комунікативних ситуацій, за якими студенти будуть вчитися ефективно спілкуватися й оволодівати комунікативними вміннями і навичками, використовуючи власний досвід [11, с. 88]. Моделювання реальних професійних ситуацій допоможе студентам зрозуміти і відчувати на власному досвіді відповідальність за свої слова, вчинки, навчить взаємодіяти з колегами, зрозуміти їх, правильно підбирати мовні засоби для формулювання та висловлювання думок [10, с. 88].

Уточнюючи поняття комунікативного тренінгу можна сказати, що це форма психологічного впливу, заснованого на активних методах групової роботи, спеціально організоване спілкування, в ході якого вирішуються питання розвитку особистості, формування комунікативних навичок.

Мета такого навчання – подолання комунікативних бар'єрів, які нерідко заважають реалізувати професійні здібності, усунення комплексів особистості, що виникають в процесі спілкування, навчання непростого мистецтва підтримки бесіди, вмінню зав'язувати знайомство, а також вмінню не тільки чути, але й слухати співрозмовника. На відміну від тренінгу ділового спілкування, тренінг комунікативний передбачає акцент саме на особистому, а не на професійному спілкуванні.

Для ефективно організації комунікативного тренінгу створюються спеціальні умови через ігри та вправи, відкриваються закономірності і особливості взаємин, спілкування і поведінки в світі людей, а також розвивають важливі для цього якості і вміння [3].

Зміст тренінгу ми побудуємо таким чином, щоб кожен учасник мав можливість розвитку за трьома напрямками:

- значущі особистісні якості і досвід;
- різні техніки і методи практичної роботи;
- технологія організації і оцінки результатів практичної діяльності.

Виокремлений перелік, на нашу думку є базовим, і не вичерпує повного переліку методів і технологій, які використовуються у підготовці майбутнього педагога професійного навчання. Надзвичайно важливо використовувати прогностичний підхід до підготовки оскільки в цифрову епоху технології змінюються дуже швидко. Педагоги повинні пам'ятати, що навчають майбутніх фахівців, які будуть використовувати технології, які сьогодні ще не відомі. Тих, кого ми навчаємо сьогодні на першому курсі будуть працювати з 2024 по 2064 роки, а діти, яких вони будуть вчити, почнуть працювати з 2040 року. Тому найвищий рівень педагогічної майстерності буде полягати в

формуванні і розвитку тих навичок, які допоможуть сьгоднішнім студентам реалізуватися в майбутньому.

Висновок. Освіта педагогів професійного навчання має забезпечувати розвиток їхньої професійної компетентності, який виявляється у ставленні педагога до світу і самого себе, способі самоствердження, досягнення вищого ступеня професійної активності та майстерності. Це дає змогу подолати певну абсолютизацію індивідуалістського або колективістського принципу організації системи підготовки педагога професійної школи на основі поєднання спільної мети з безпосередніми інтересами особистості, необхідності зі свободою у виборі змісту і форм навчання.

Досягнення педагогом вищого рівня майстерності суттєво змінює педагогічну дійсність, яка сприяє формуванню творчої спрямованості особистості й гарантує повне розкриття творчих здібностей кожного учня. Завдяки майстерності педагога створюється атмосфера діловитості й взаєморозуміння, заснована на відносинах участі, активної взаємодопомоги. Отже, можемо підсумувати, що педагог-майстер – це високорозвинена особистість, фахівець високої культури, майстер своєї справи, який досконало володіє психологічними знаннями, знаннями в різних галузях науки і мистецтва і знанням предмета, який викладає, методикою навчання й виховання.

Література:

1. Бост Ф., Кросетто Г. Инновационный текстиль и активные материалы. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2014. №2. С. 22-33.
2. Васенок Т.М., Шелудько І.В. Проектування як засіб формування професійної компетентності майбутніх викладачів спец предметів ЗП(ПТ)О. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2017. Випуск 2(34). С. 101-107.
3. Ковальчук В. І., Федотенко С.Р. Інноваційні технології навчання – основа модернізації професійної освіти. *Молодий вчений*. 2018. №12. С. 425-429.
4. Ковальчук В.І., Бирка М.Ф. Методичні рекомендації до курсу «Інформаційні технології» у ЗП(ПТ)О. Професія – «Кравець». К. : ТОВ «Майстерня книги». 2010. 136 с.
5. Ковальчук В.І. Ефективний урок: технології, структура, аналіз. К. : Шкільний світ, 2011, 120 с.
6. Лазур К.Р. Швейне матеріалознавство: підручник. Львів: Світ, 2003. 240 с.
7. Маринченко І. В. Упровадження цифрових технологій у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання художнього профілю. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. Серія: Педагогічні науки: зб. наукових праць*. 2020. Вип. 15. С. 173-187.
8. Марущак О.В. Інтеграція знань з матеріалознавства у професійній підготовці майбутніх фахівців швейного виробництва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2005. 255 с.
9. Марущак О. Проектно-технологічна діяльність у професійній підготовці майбутніх учителів технологій з дизайну костюма. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. Ч. 3. С. 165-172.

10. Назаров Ю.В., Попова В.В. Инновационный текстиль. Основные виды и области применения. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2014. № 10 (52). Часть 2. С.172-174.

11. Пашкевич К.Л. Проектування тектонічних форм одягу з урахуванням властивостей тканин: монографія. Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2015. 364 с.

12. Alexander Zasornov, Iryna Zasornova and Inna Marynchenko Experimental investigation of multilayer thermal insulation material performance with using of discrete heat transfer model. *Fibres and Textiles*. (4) 2020. pp. 138-145.

13. Kovalchuk V., Marynchenko I. Implementation of digital technologies in training the vocational education pedagogues as a modern strategy for modernization of professional education. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia*. 2019. Vol. 1. Issue 9. С. 122-138.

References:

1. Bost F., Crosetto G. (2014) Textiles innovations et matieres actives [Innovative textiles and active materials]. *International research journal*. no2. pp. 22-33 (in Russia).

2. Vasenok T.M. Sheludko I.V. (2017) Proektuvannia yak zasib formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv spets predmetiv PTNZ [Design as a means of forming the professional competence of future teachers of special subjects of vocational schools]. *Bulletin of Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko*. Vol. 2(34). pp. 101-107.

3. Kovalchuk V. I., Fedotenko S.R. (2018) Innovatsiini tekhnolohii navchannia – osnova modernizatsii profesiinoi osvity [Innovative learning technologies are the basis for the modernization of vocational education]. *Young scientist*. No12. pp. 425-429.

4. Kovalchuk V.I., Byrka M.F. (2010) Metodychni rekomendatsii do kursu «Informatsiini tekhnolohii» u PTNZ. Profesiia – «Kravets» [Methodical recommendations for the course "Information Technology" in vocational schools. Profession - "Tailor"]. К.: Book Workshop LLC. p. 136. (in Ukrainian).

5. Kovalchuk V.I. (2011) Efektyvnyi urok: tekhnolohii, struktura, analiz [An effective lesson: technology, structure, analysis]. К.: School world. p. 120. (in Ukrainian).

6. Lazur K.R. (2003) Shveine materialoznavstvo: pidruchnyk. [Sewing materials science: a textbook]. Lviv: World. p. 240. (in Ukrainian).

7. Marynchenko I. V. (2020) Uprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia khudozhnoho profiliiu. [Introduction of digital technologies in the training of future teachers of professional art education] *Art education: content, technology, management. Series: Pedagogical sciences: coll. scientific works*. Vol. 15. pp. 173-187.

8. Marushchak O.V. (2005) Intehratsiia znan z materialoznavstva u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv shveinoho vyrobnytstva: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity»; Vinnytsia State Pedagogical University. Mykhailo Kotsyubynsky. Vinnitsa. p. 255.

9. Marushchak O. (2013) Proektno-tekhnolohichna diialnist u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv tekhnolohii z dyzainu kostiuma. [Design and technological activities in the training of future teachers of technology in costume design] *Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*. Vol. 3. pp. 165-172.

10. Nazarov Yu.V., Popova V.V. (2014) Innovatsionnyiy tekstil. Osnovnyie vidy i oblasti primeneniya. [Design and technological activities in the training of future teachers of technology in costume design] *International Research Journal*. No.10 (52). Vol 2. pp.172-174.

11. Pashkevych K.L. (2015) Proektuvannia tektonichnykh form odiahu z urakhuvanniam vlastyvostei tkanyn: monohrafiia. [Design of tectonic forms of clothing taking into account the properties of fabrics] Kyiv: PP «NVTS «Profi». p. 364.
12. Alexander Zasornov, Iryna Zasornova and Inna Marynchenko (2020) Experimental investigation of multilayer thermal insulation material performance with using of discrete heat transfer model. *Fibres and Textiles*. (4) pp. 138-145.
13. Kovalchuk V., Marynchenko I. (2019) Implementation of digital technologies in training the vocational education pedagogues as a modern strategy for modernization of professional education. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia*. Vol. 1. Issue 9. pp. 122-138.

УДК 37.02:372.853

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-242-254](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-242-254)

Миколайко Володимир Валерійович кандидат педагогічних наук, доцент, проректор, доцент кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (047) 443-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-0515-1241>

Величко Степан Петрович доктор педагогічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (047) 443-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-1692-9741>

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті аналізується проблема вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів фізики в педагогічних закладах вищої освіти з метою формування їхньої дослідницької компетентності у процесі виконання фізичного практикуму. Виокремлена проблема не є простою у дидактиці фізики, вона передбачає вирішення серії складових, котрі пов'язані як із змістом фізичної освіти, так і з методикою та особливостями її реалізації у закладах загальної середньої освіти, що потребує врахування вікових особливостей учнів, рівень матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу та інформаційно-комунікаційних технологій, а також запровадження комп'ютерних технологій і цифровізації в освітянській галузі тощо.

Розв'язання зазначеної проблеми реалізовується через запровадження в освітньому процесі електронного ресурсу та електронного навчально-методичного комплексу (ЕНМК) «Фізика. Легко». Ресурс «Фізика. Легко» представлений чотирма комплектами лабораторного обладнання, зокрема, з механіки, молекулярної фізики, електродинаміки та оптики, до яких пропонуються додаткові датчики. ЕНМК включає в себе серію посібників, у яких описана методика виконання робіт практикуму, можливість розширення дослідницьких завдань за рахунок додаткових датчиків та індивідуальних навчальних завдань різновекторного спрямування (теоретичного, експериментального, дослідницького і методичного), що суттєво збільшує кількість

виконуваних експериментальних досліджень і поліпшує якість і методику виконання дослідницьких завдань, а також значною мірою вдосконалює дослідницьку компетентність майбутніх учителів та їхній професійний рівень підготовки.

Ключові слова: підготовка майбутнього вчителя; інформаційно-комунікаційні технології; фізичний практикум; електронний навчально-методичний комплекс «Фізика. Легко»; дослідницька компетентність учителя фізики; індивідуальні навчально-дослідницькі завдання.

Mykolaiko Volodymyr Valeriyovych PhD in Education, Associate Professor, Vice-Rector for International Relations and Strategic Development, Associate Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, tel.: (047) 443-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-0515-1241>

Velychko Stepan Petrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, tel.: (047) 443-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-1692-9741>

DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCIES OF FUTURE PHYSICS TEACHERS THROUGH INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes the issue of improving the professional training of future physics teachers in higher educational institutions to develop their research competence in the process of conducting physics practicum. The highlighted issue is not a simple problem in the didactics of physics, it involves the resolution of several components related to both the content of physics education and the methodology and its implementation details in general secondary education institutions. It requires considering students' age characteristics, the level of material and technical support of the educational process, and information and communication technologies, as well as the introduction of computer technologies and digitalization in the educational sector, among others.

The solution to this problem is implemented through the introduction of the electronic resource and electronic educational-methodical complex (EEMC) "Physics. Easy" into the educational process. The "Physics. Easy" resource is represented by four sets of laboratory equipment, specifically in mechanics, molecular physics, electrodynamics, and optics, with additional sensors available.

The EEMC includes a series of manuals that describe the methodology for performing practicum tasks, the possibility of expanding research tasks through additional sensors, and individual educational assignments with various focuses (theoretical, experimental, research, and methodological). This significantly increases the number of experimental studies conducted and improves the quality and methodology of performing research tasks, thereby substantially enhancing the research competence of future teachers and their professional training level.

Keywords: future teacher training; information and communication technologies; physics practicum; electronic educational-methodical complex "Physics. Easy"; research competence of physics teacher; individual educational-research tasks.

Постановка проблеми. Система вищої освіти України перейшла на європейські стандарти й потребує підготовки високопрофесійних і компетентних фахівців, котрі спроможні самостійно здобувати ґрунтовну фахову освіту та запроваджувати здобуті знання на практиці, творчо й креативно мислити, самореалізовуватися і самовдосконалюватися впродовж усього життя. На цьому наголошується в Законі України «Про вищу освіту» [1], у Національній доктрині розвитку освіти в XXI столітті [2] та в урядових документах про вищу освіту, зокрема і про фізичну освіту.

Серед інших навчальних дисциплін досить великі потенційні можливості для цього має саме фізика, оскільки вона у закладах вищої освіти (ЗВО) є наукою про оточуючий світ і явища природи, що становить фундамент сучасного природознавства. Поряд із цим їй належить виняткове місце в загальній системі знань, яку накопичило людство і яка слугує основою науково-технічного прогресу. Окрім того, фізика має велику практичну спрямованість взагалі для життєдіяльності людини і, відповідно, ґрунтовно вивчається не лише майбутніми фахівцями в галузі цієї науки, а й входить до програм і навчальних планів підготовки інженерів, аграріїв медиків, будівельників та підготовки кваліфікованих фахівців інших галузей.

Тому у ході підготовки майбутнього вчителя фізики вивчення курсу загальної фізики у закладі вищої освіти має спиратися на такі компоненти знань, яким в освітньому процесі надається достатньо велика увага. До таких складових відносяться: навички та уміння самостійної роботи майбутнього фахівця; розвиток креативного мислення; системний підхід до постановки і виконання завдань фахової діяльності; вибір серед різних видів діяльності саме провідного; розвиток творчої уяви, виховання ініціативи та умінь приймати правильні виважені рішення з метою розв'язання різних складних проблем, в тому числі і психолого-педагогічних, тощо. Формування зазначених якостей у майбутнього вчителя фізики є однією із досить вагомих

проблем у забезпеченні компетентності майбутнього педагогічного працівника, котра характеризує рівень його кваліфікації і дозволяє якісно вирішувати поставлені перед ним завдання у сучасному закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Безперечно, для майбутнього вчителя фізики досить важливо не лише осмислити і засвоїти навчальну інформацію з фізики, а й оволодіти способами її практичного застосування. За цих умов зменшується частка прямого, безпосереднього інформування і розширюється дієвість інтерактивних форм і методів, якими має опанувати студент для повноцінної самостійної роботи у навчальних кабінетах і лабораторіях як під час занять, так і в ході самостійної індивідуальної навчальної діяльності, що особливо важливо для підготовки його як високопрофесійного і дієвого працівника у сфері освітянської галузі.

Не менш важливого значення набуває проблема використання і впровадження засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), комп'ютерно орієнтованих систем навчання (КОСН) та комп'ютерно орієнтованих засобів навчання (КОЗН), електронних ресурсів, електронних навчально-методичних комплексів (ЕНМК), цифрових вимірювальних комплексів (ЦВК) і цифрових технологій у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін, зокрема і курсу загальної фізики, що визначено, наприклад, стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 р. [3] та іншими законодавчими актами уряду.

Зазначене вимагає приведення стану фізичної освіти в ЗВО у відповідність до інноваційного розвитку науки, що стосується не лише змістової компоненти теоретичної складової підготовки фахівця, а й пов'язане з рівнем процесуальної підготовки фахівця, тобто формуванням рівня його компетентності в галузі експериментування, формування дослідницьких компетентностей, умінь ефективного використання її практичної спрямованості для успішного розв'язання проблем у повсякденній життєдіяльності людини тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування та активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в освітньому процесі у ЗВО з фізики є зараз доволі актуальною і важливою як у ході підготовки високопрофесійних і компетентних учителів фізики та природничих дисциплін, так і взагалі для подальшого вдосконалення процесу навчання фізики і розвитку фізичної освіти. Різні аспекти цієї проблеми висвітлювалися в працях науковців, дослідників і методистів, зокрема, дослідженнями методологічних засад розвитку пізнавальної діяльності учнів і студентів (В. В. Давидов, 1986; О. І. Ляшенко, 1998; І. С. Якиманська, 2009, та ін.); психолого-педагогічних основ активізації та розвитку пізнавальної діяльності особистості (Л. С. Виготський, 1984; І. А. Лернер, 1981; М. І. Підкасистий, 2008, та ін.). Методичні аспекти активізації пізнавальної діяльності аналізу-

вали: у формуванні фахових компетентностей майбутніх учителів фізики (А. І. Кузьмінський, 2003; В. Д. Шарко, 2014; Н. В. Подопрігора, 2015; О. М. Завражна та В. М. Стома, 2020; В. В. Миколайко, 2023); засобами навчального фізичного експерименту (С. П. Величко, 2009; В. В. Вовкотруб, 2010; А. В. Ткаченко, 2012, та ін.); засобами інформаційних технологій (О. І. Іваницький, 2012): віртуального фізичного експерименту (І. В. Сальник, 2016); комп'ютерної техніки (М. В. Головка, 2015; І. В. Засядько, 2016) та ін. Дослідженнями О. А. Забари, 2015, О. В. Задорожної, 2014, С. Г. Ковальова, 2014, А. Н. Петриці, 2010, О. В. Слободяник, 2012, Д. В. Соменка, 2015, доведено, що для підвищення ефективності самостійної пошукової роботи студентів, окрім забезпечення правильного співвідношення обсягів аудиторної та самостійної роботи у поза навчальний час та методично виваженої її організації, достатньо вагомим є розгляд індивідуальної діяльності кожного студента з конкретним програмно-педагогічним засобом (ППЗ) (особливо тих ППЗ, що проявляють своє багатofункціональне призначення з одночасним представленням студенту методичних порад і рекомендацій), забезпечуючи творчий процес в освітньому процесі разом із постійним контролем за результатами самостійної роботи, що заохочує студента до якісного виконання відповідної справи чи завдання [4].

За цих умов узагальнено, що діяльнісний підхід є одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогіки, а діяльність – є однією з форм активності студента (учня), яка зазнає розвитку і активізується у навчанні. При цьому її можна стимулювати і розвивати різними методами, засобами і технологіями. Зокрема, з-поміж зазначених аспектів ми виокремлюємо розроблення та використання нового сучасного навчального устаткування та електронного навчально-методичного комплексу, наприклад, ЕНМК «Фізика. Легко», що поєднується із засобами ІКТ і насичене комплектами і комплексами демонстраційного і лабораторного обладнання для виконання вчителем передбачених програмами з фізики демонстрацій з усіх розділів курсу загальної фізики як для педагогічних ЗВО, так й у процесі вивчення фізики у ЗЗСО та виконання учнями (студентами) лабораторних робіт, робіт фізичного практикуму та індивідуальних самостійних дослідів і навчальних проєктів з використанням ЦВК, КОСН і КОЗН разом із спеціальним програмним забезпеченням для освітніх цілей [5].

Тоді студент, використовуючи універсальний ресурс «Фізика. Легко», уже на підготовчому етапі роботи відпрацьовує всі аспекти у ході підготовки до занять з практикуму (вивчає і відпрацьовує теоретичні відомості, метод дослідження, обладнання, математичні закономірності і залежності між досліджуваними параметрами і величинами та графічну їх інтерпретацію, одержує кінцевий математичний вираз для визначення фізичної величини,

порівнює її значення із табличними параметрами, визначенням похибок вимірювання, оцінює та узагальнює можливий одержаний результат і робить відповідні попередні висновки), а під час виконання роботи практикуму він упевнено збирає установку, робить вимірювання, накопичує результати і заповнює таблиці, будує графіки і визначає конкретні параметри та узагальнює їх, оцінює похибки вимірювань та представляє кінцевий результат дослідницької своєї діяльності, обґрунтовуючи його з теоретичної точки зору. За наслідками виконаного дослідницького завдання в роботі практикуму на останньому узагальнювальному етапі пошукової дослідницької роботи студент може перевірити кінцевий результат, одержавши його на основі запровадження іншого методу дослідження чи іншого обладнання або іншого способу визначення параметру, оцінює його реальність, порівнює одержані дані з табличними результатами і т.п. І коли одержаний результат у цифровому чи графічному представленні не відповідає істинному (реальному), студент, використовуючи ІКТ, відшуковує причину, бо помилки можуть бути допущені на будь-якому етапі (на етапі відбору теоретичних основ, що розкривають прояви досліджуваних явищ і процесів; на етапі відбору і використання обладнання та запроваджуваних способів і методів дослідження; на етапі вимірювання (визначення) кінцевого результату та оцінки похибок вимірювань; на етапі узагальнення і формулювання висновків).

Отже, виконуючи за допомогою ІКТ дослідницьке навчальне завдання, лабораторну роботу чи роботу фізичного практикуму, навчальний проєкт або ж індивідуальне завдання чи розв'язуючи проблему дослідницького характеру (теоретичного, експериментального, методичного чи іншого професійного спрямування), студент, як суб'єкт освітнього процесу, використовує наявні у нього матеріальні ресурси з урахуванням власного рівня професійної компетентності, відшуковує свою траєкторію дослідницької діяльності, запроваджує ті КОСН і КОЗН, які на його переконання разом із запроваджуваними ІКТ, ЕНМК і методичними рекомендаціями мають дати йому можливість успішно розв'язати завдання з найменшими затратами енергії й часу.

При цьому ЕНМК «Фізика. Легко» надає студентові можливості пошуку декількох варіантів виконання завдання, а не в одному лише варіанті, і суттєво розширює їх у кількісному вираженні, наприклад, за рахунок запровадження додаткових датчиків, індивідуальних завдань різновекторного спрямування (ІНТЗ, ІНДЗ, ІНЕЗ, ІНМЗ) до кожної роботи [6; 7] та в якісному характері виконання цього завдання, що залежить від рівня компетентності студента, від запроваджуваних КОСН, КОЗН та ЦВК і відповідного засобу ІКТ [8].

За цих умов існуюча методика організації та проведення фізичного практикуму в педагогічних ЗВО має свої особливості, які обумовлені низкою суперечностей, серед яких виокремлюється проблема, пов'язана з організа-

цією індивідуальної навчально-пошукової діяльності студентів в освітньому процесі з курсу фізики та формування практичної спрямованості рівня професійної підготовки як експериментаторської компоненти у підготовці майбутнього вчителя фізики, що об'єднує їх в **основну мету даної статті**. Розв'язанню саме цієї непростой для дидактики фізики і важливої проблеми методики навчання фізики присвячено дану статтю, де даються конкретні поради викладачеві та студентові як рівноправним суб'єктам процесу навчання з питань керування та моніторингу самостійної роботи студентів у ході підготовки і послідовного виконання лабораторних робіт фізичного практикуму з усіх розділів курсу загальної фізики: механіки, молекулярної фізики, електродинаміки і оптики.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення зазначеної проблеми ми використовуємо ресурс «Фізика. Легко» і беремо до уваги ідею про те, що студент, виконуючи кожен модуль практикуму, може самостійно набувати предметні чи професійні компетентності майбутнього вчителя на основі ІКТ і пропонує багатофункціональні засоби ППЗ, що містять відповідні модулі: модуль, який подає номер, назву, тему, мету роботи та запроваджене обладнання; модуль, що представляє теоретичні відомості до роботи практикуму та розв'язує систему математичних виразів стосовно шуканого параметру; модуль візуалізації установки та віртуального експерименту; модуль накопичення одержаних в ході експерименту параметрів, які подаються таблицею чи графічною їх інтерпретацією; модуль виконання розрахунків для визначення конкретної величини; модуль визначення похибок вимірювань та похибок визначення кінцевого результату; узагальнювальний модуль, що розкриває основні висновки в роботі практикуму; модуль, що упорядковує всі функції під час експериментування у послідовності і черговості їх виконання [8, с. 106].

Наявність у студентів відповідного програмного забезпечення та інтеграція цих модулів у єдине послідовне і завершене дослідження дає можливість реалізації дослідницької роботи у ході підготовки та виконання фізичного практикуму чи взагалі під час організації індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності і дозволяє успішно розв'язати проблему.

За цих умов студент спершу ознайомлюється і опановує всі модулі, опрацьовуючи їх окремо за допомогою власного ноутбука чи домашнього комп'ютера, або ж реалізуючи його під час дистанційного навчання. Наступний крок передбачає безпосереднє виконання реального дослідження на занятті в лабораторії, поєднуючи ці модулі. Комп'ютерно змодульований варіант роботи практикуму слугує студентові орієнтиром у ході виконання реального експерименту з цієї роботи з можливими передбачуваними і послідовно відтворюваними модулями, включаючи і реальні інтервали значень

фізичних величин, методів і засобів експериментування. По суті другий крок виконання роботи практикуму представлений комп'ютерним аналогом, що відтворює реальне виконання дослідження, де усі модулі його реалізуються у правильній послідовності і дають очікуваний реальний результат для даної роботи практикуму. Останній крок здійснення експериментального дослідження є *віртуальним* (комп'ютерним) варіантом виконання практикуму згідно усіх теоретичних передбачуваних як ходу дослідження, так і результатів експериментування. Відтак, він є взірцевим, а одержаний результат за цих умов студент може вважати зразковим, до якого мають наближатися результати виконаної роботи практикуму з урахуванням похибок вимірювань. За цих обставин кінцевий результат, що суттєво відрізняється від зразкового, має привернути увагу студента і націлити його на перевірку правильності виконання усіх дій і операцій, чи вимірювань під час експериментування з тим, щоб встановити чи не була допущена при цьому помилка, а в разі її виявлення – ліквідувати прорахунки і виправити їх.

Електронний ресурс «Фізика. Легко» представлений наборами лабораторного обладнання з таких розділів курсу фізики: механіки (рис. 1), молекулярної фізики (рис. 2), електродинаміки (рис. 3) та оптики (рис. 4). Запропонований ресурс та методика використання його в освітньому процесі з фізики у закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти достатньо повно представлені на сайті **physicseasy.study** за посиланням **<https://physicseasy.study>** й описані в електронному навчально-методичному комплексі (ЕНМК) [5] та у навчальних посібниках для студентів педагогічних університетів [6; 7] і в посібниках з організації індивідуальної роботи студентів [9; 10; 11; 12].

При цьому безпосередньо електронний ресурс «Фізика. Легко» та ЕНМК [5] і методичне забезпечення для їх реалізації в освітньому процесі з фізики в умовах закладу загальної середньої освіти та в закладах вищої освіти [9; 10; 11; 12] зарекомендували себе як дієвий навчально-методичний комплекс, що дозволяє успішно розв'язувати в сучасних умовах інформатизації освітнього простору ряд важливих науково-методичних проблем, до яких відносяться:

– проблема розвитку навчально-пошукової діяльності учнів у ЗЗСО та студентів у ЗВО і спрямування її засобами ІКТ до рівня дослідницької діяльності та одночасне формування у школярів і студентів дослідницької компетентності;

Рис. 1 Комплект «Механіка»

Рис. 2 Комплект «Молекулярна фізика»

Рис. 3 Комплект «Електродинаміка»

Рис. 4 Комплект «Оптика»

- широке запровадження різних сучасних засобів: ІКТ, КОСН та КОЗН, ЦВК та цифрових технологій у процесі навчання фізики як у ЗЗСО, так і в ЗВО і визначення оптимальної їх реалізації для створення умов і забезпечення можливості студентам побудови власної траєкторії навчання;
- формування і розвиток в освітньому процесі з фізики креативного мислення суб'єктів навчання: і учнів, і вчителів, діяльність яких спрямовується на самоосвіту і самовдосконалення;
- розглянута методика використання ІКТ суттєво розвиває індивідуальну пізнавальну діяльність студента – майбутнього вчителя фізики і цілеспрямовує її на розвиток методики виконання фізичного практикуму та на вдосконалення методики навчання фізики й забезпечення успішного вивчення природничих дисциплін у новій українській школі [13];
- запропонована методика розвитку пізнавальної діяльності учнів і студентів у процесі виконання лабораторних досліджень і фізичного практикуму, індивідуальних завдань і вправ та навчальних проєктів значною мірою розширює можливості учнів і студентів за рахунок додаткових різновекторного характеру завдань (теоретичного, експериментального, дослідницького та методичного) у вирішенні проблеми як у якісному, так і в кількісному відношенні.

За сучасних умов, коли до кожного набору навчального обладнання в електронному ресурсі «Фізика. Легко» передбачені ще й додаткові датчики, зокрема до комплекту з механіки – 8 датчиків, до комплекту з молекулярної фізики – 4 датчика, до комплекту з електродинаміки – 4 датчика, а до комплекту з оптики – 2 датчика, то ми легко одержуємо суттєве збільшення загальної кількості робіт з 68 до 376 за наявності лише пропонованих датчиків. Зазначимо, що це лише мінімальне збільшення робіт, бо фактично їх значно більше. До того ж, разом із збільшенням кількості робіт з кожного розділу курсу фізики значною мірою зростає і якість виконуваних дослідницьких завдань, адже студент при цьому вимірює конкретні результати фізичних величин і одразу може оцінювати реальність одержаних результатів. До того ж, запроваджуючи ще й пропоновані індивідуальні завдання до кожної роботи (по 4 додаткових завдання різного спрямування: теоретичного, експериментального, дослідницького та методичного характеру) [6; 7], суттєво збільшується кількість дослідницьких експериментів, з якими знайомляться майбутні вчителі. Якщо студент із кожної роботи спробує відпрацювати свою точку зору стосовно її вдосконалення, тоді їх кількість суттєво збільшується, а сам майбутній учитель значною мірою підвищує свій рівень експериментаторської компетентності, оскільки він уже у декілька разів перевищує свої уявлення і свої реальні можливості у відтворенні навчальних експериментів та їх виконання у реальних умовах експериментування. Звичайно, не менш важливим при цьому виступає віртуальний (комп'ютерний) експеримент та їх поєднання в освітньому процесі, що також спрямований на позитивний варіант у формуванні та розвитку експериментаторської компетентності майбутнього вчителя.

Відтак, проблема у розробці таких та іншого спрямування завдань є актуальною проблемою, яка має одержати новий і дієвий свій розвиток, бо у підготовці майбутнього вчителя вона стосується не лише природничо-математичного циклу дисциплін, а й інших напрямків освіти взагалі та ефективного забезпечення природничо-математичної освіти у Новій українській школі [13].

Висновки. Створювані комп'ютерно орієнтовані засоби навчання і відповідні програмні продукти у підготовці студентів до фізичного практику доцільно подавати у вигляді алгоритму, який представлений окремими модулями, котрі пов'язані із окремими видами дослідницької діяльності студентів і можуть бути опановані кожним із студентів, а під час виконання роботи фізичного практику можуть бути об'єднаними та інтегрованими у вигляді єдиного експериментального дослідження. Такий підхід відбиває сутність сучасних напрямків удосконалення фізичного експерименту у навчанні фізики і сприяє активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів та активному опануванню лабораторним практикумом з

курсу загальної фізики. Разом з тим цей підхід формує експериментаторські компетентності, що є важливим для фахівців з фізики й особливо вагомим для учителів фізики. Зазначений підхід відбиває сучасні потреби вищої школи у вирішенні проблем подальшого розвитку і вдосконалення індивідуальної пізнавально-пошукової навчальної діяльності студентів, а також переконливо засвідчує перспективи у формуванні особистих професійних якостей майбутнього висококваліфікованого фахівця з фізики, що реалізуються на основі синергетичного підходу до організації навчального процесу з курсу загальної фізики у закладах вищої освіти.

Перспективи подальших своїх пошуків ми вбачаємо в запровадженні та експериментальній перевірці відповідних рекомендацій до вивчення інших природничих дисциплін та у створенні на їх основі моделі методичної системи виконання фізичного практикуму взагалі та індивідуальних навчальних завдань для майбутніх учителів фізики та природничих дисциплін.

Література:

1. Закон «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 № 1556-VII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/paran77#n77>. – Документ 1556-18, чинний, поточна редакція. – Редакція від 01.01.2015, підстава 319-19.
2. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України: Офіційний вебпортал; Зв'язки з громадянськістю; Громадське обговорення; 2014. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>.
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р) [Електронний ресурс]. Законодавство України. Верховна рада України: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <http://surl.li/rqqzm> (дата звернення: 17.03.2024).
4. Слободяник О.В. Методика організації самостійної роботи студентів педагогічних університетів у процесі навчання фізики: автореф. дис. ... канд. пед. наук зі спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізика), РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Кіровоград, 2012.
5. Individual work of pupils and students during laboratory work in Physics at GSEE and HEI : textbook (manual) for students of pedagogical universities / V. V. Mykolaiko, S. P. Velychko ; ed. Prof. S. P. Velychko ; Ministry of Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. 2nd ed., corrected. Uman :Vizavi, 2023. 328 p.
6. Індивідуальні завдання та навчальні проекти до лабораторних робіт з курсу загальної фізики (Механіка. Молекулярна фізика): посіб. з орг. індивідуальної роботи студ. пед. ун-тів / Миколайко В. В., Величко С. П., Слободяник О. В.; – Умань: Візаві, 2022. – 92 с.
7. Індивідуальні завдання та навчальні проекти до лабораторних робіт з курсу загальної фізики (Електрика і магнетизм. Оптика): посіб. з орг. індивідуальної роботи студ. пед. ун-тів / Миколайко В. В., Величко С. П., Слободяник О. В.; – Умань : Візаві, 2022. – 92 с.
8. Величко С. П., Шульга С. В. Комп'ютерно-орієнтовані засоби підтримки самостійної діяльності студентів у навчанні квантової фізики // Інформаційні технології і засоби навчання. Том 65. № 3, 2018. С. 103-114.

9. Організація індивідуальної роботи студентів засобами ІКТ у виконанні лабораторних робіт з курсу фізики на основі ресурсу «Фізика. Легко»: навч. посіб. для студ. пед. ун-тів. Ч. 1 : Механіка / В. В. Миколайко, С. П. Величко, А. О. Антіпов; за заг. ред. С. П. Величка ; – Умань : Візаві, 2022. – 128 с.
10. Організація індивідуальної роботи студентів засобами ІКТ у виконанні лабораторних робіт з курсу фізики на основі ресурсу «Фізика. Легко» : навч. посіб. для студ. пед. ун-тів. Ч. 2 : Молекулярна фізика і термодинаміка / В. В. Миколайко, С. П. Величко, А. О. Антіпов; за заг. ред. С. П. Величка;– Умань : Візаві, 2022. – 116 с.
11. Організація індивідуальної роботи студентів засобами ІКТ у виконанні лабораторних робіт з курсу фізики на основі ресурсу «Фізика. Легко» : навч. посіб. для студ. пед. ун-тів. Ч. 3: Електрика і магнетизм / В. В. Миколайко, С. П. Величко, А. О. Антіпов; за заг. ред. С. П. Величка;– Умань : Візаві, 2022. – 128 с.
12. Організація індивідуальної роботи студентів засобами ІКТ у виконанні лабораторних робіт з курсу фізики на основі ресурсу «Фізика. Легко» : навч. посіб. для студ. пед. ун-тів. Ч. 4 : Оптика / В. В. Миколайко, С. П. Величко, А. О. Антіпов; за заг. ред. С. П. Величка; – Умань : Візаві, 2022. – 110 с.
13. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 01.08.2023)

References:

1. Zakon «Pro vyshchu osvitu» [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 01.07.2014 № 1556-VII. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/paran77#n77>. – Dokument 1556-18, chynnyi, potochna redaktsiia. – Redaktsiia vid 01.01.2015, pidstava 319-19.
2. Proekt Kontseptsii rozvytku osvity Ukrainy na period 2015-2025 rokiv [Elektronnyi resurs] / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: Ofitsiyni vebportal; Zviazky z hromadskisti; Hromadske obhovorennia; 2014. Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>.
3. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvety v Ukraini na 2022-2032 roky (skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r) [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032]. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvety v Ukraini na 2022-2032 roky" vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. Retrieved from: <http://surl.li/rqqzm> [in Ukrainian].
4. Slobodianyuk O.V. (2012). *Metodyka orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv pedahohichnykh universytetiv u protsesi navchannia fizyky: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk zi spets. 13.00.02 – teoriia ta metodyka navchannia (fizyka)* [The method of organizing independent work of students of pedagogical universities in the process of learning physics: autoref. thesis ... candidate ped. sciences with special 13.00.02 – theory and teaching methods (physics)]. Kirovohrad, RVV KDPU im. V.Vynnychenka [in Ukrainian].
5. *Individual work of pupils and students during laboratory work in Physics at GSEE and HEI: textbook (manual) for students of pedagogical universities* / V. V. Mykolaiko, S. P. Velychko; ed. Prof. S. P. Velychko; Ministry of Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. 2nd ed., corrected. Uman :Vizavi, 2023. 328 p.
6. Mykolaiko V. V., Velychko S. P., & Slobodianyuk O. V. (2022) *Indyvidualni zavdannia ta navchalni proekty do laboratornykh robot z kursu zahalnoi fizyky (Mekhanika. Molekuliarna fizyka): posib. z orh. indyvidualnoi roboty stud. ped. un-tiv* [Individual tasks and educational projects for laboratory work from the course of general physics (Mechanics. Molecular physics): manual. with org. individual work of students. ped. Universities]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].

7. Mykolaiko V. V., Velychko S. P., & Slobodianyuk O. V. (2022) *Indyvidualni zavdannia ta navchalni proekty do laboratornykh robot z kursu zahalnoi fizyky (Elektryka i mahnytyzm. Optyka): posib. z orh. indyvidualnoi roboty stud. ped. un-tiv [Individual tasks and educational projects for laboratory work from the course of general physics (Electricity and magnetism. Optics): manual. with org. individual work of students. ped. Universities].* Uman : Vizavi [in Ukrainain].

8. Velychko S. P., & Shulha S. V. (2018) *Kompiuterno-orientovani zasoby pidtrymky samostiinoi diialnosti studentiv u navchanni kvantovoi fizyky [Computer-oriented means of supporting independent activity of students in learning quantum physics] // Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia. Tom 65. № 3. [in Ukrainain].*

9. Mykolaiko, V. V., Velychko, S. P., & Antipov A. O. (2022) *Orhanizatsiia indyvidualnoi roboty studentiv zasobamy IKT u vykonanni laboratornykh robot z kursu fizyky na osnovi resursu «Fizyka. Lehko»: navch. posib. dlia stud. ped. un-tiv. Ch. 1: Mekhanika [Organization of individual work of students by means of ICT in the performance of laboratory work from the physics course based on the resource «Physics. It's easy»: education. manual for students ped. universities Part 1: Mechanics].* S. P. Velychko (Eds.), Uman: Vizavi [in Ukrainain].

10. Mykolaiko, V. V., Velychko, S. P., & Antipov A. O. (2022) *Orhanizatsiia indyvidualnoi roboty studentiv zasobamy IKT u vykonanni laboratornykh robot z kursu fizyky na osnovi resursu «Fizyka. Lehko»: navch. posib. dlia stud. ped. un-tiv. Ch. 2: Molekuliarna fizyka i termodynamika [Organization of individual work of students by means of ICT in the performance of laboratory work from the physics course based on the resource "Physics. It's easy" : education. manual for students ped. universities Part 2: Molecular physics and thermodynamics].* S. P. Velychko (Eds.), Uman: Vizavi [in Ukrainain].

11. Mykolaiko, V. V., Velychko, S. P., & Antipov A. O. (2022) *Orhanizatsiia indyvidualnoi roboty studentiv zasobamy IKT u vykonanni laboratornykh robot z kursu fizyky na osnovi resursu «Fizyka. Lehko»: navch. posib. dlia stud. ped. un-tiv. Ch. 3: Elektryka i mahnytyzm [Organization of individual work of students by means of ICT in the performance of laboratory work from the physics course based on the resource «Physics. It's easy» : education. manual for students ped. universities Part 3: Electricity and magnetism].* S. P. Velychko (Eds.), Uman: Vizavi [in Ukrainain].

12. Mykolaiko, V. V., Velychko, S. P., & Antipov A. O. (2022) *Orhanizatsiia indyvidualnoi roboty studentiv zasobamy IKT u vykonanni laboratornykh robot z kursu fizyky na osnovi resursu «Fizyka. Lehko»: navch. posib. dlia stud. ped. un-tiv. Ch. 4 : Optyka [Organization of individual work of students by means of ICT in the performance of laboratory work from the physics course based on the resource "Physics. It's easy" : education. manual for students ped. universities Part 4: Optics].* S. P. Velychko (Eds.), Uman: Vizavi [in Ukrainain].

13. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from <http://mon.gov.ua%202016/12/05/konceptziya.pdf> [in Ukrainain].

УДК 378:004

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-255-265](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-255-265)

Миرونчук Наталія Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-1360-6381>

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАКТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. Матеріали статті присвячені аналізу можливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Наголошено, що необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання здобувачів освіти зумовлена збагаченням інформаційного простору та можливостями, які він створює для навчальної/професійної діяльності й особистісного розвитку. Здійснено огляд змісту нормативних документів (Державний стандарт початкової освіти, Стандарт вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта та ін.) в контексті досліджуваної проблеми. Зазначено, що компетентнісний потенціал освітніх галузей початкової освіти пов'язаний із знаннями та вміннями використовувати інформаційно-комунікаційні технології. Визначено дидактичні цілі використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання учнів. З'ясовано мету та зміст навчальної практики з теорії й методики викладання в початковій школі. Зазначено, що навчальна практика реалізується у формі практичних занять. Надано тематику навчальних занять з практики. Вказано, що інформаційно-комунікаційні технології в процесі організації навчальної практики створюють можливості для міжпредметної інтеграції, візуалізації елементів професійної діяльності та наближення реальних умов педагогічної праці, моделювання професійних ситуацій, активної співпраці та комунікації. Окреслено функції інформаційно-комунікаційних технологій у процесі організації навчальної практики здобувачів освіти: доступ до навчальних ресурсів, моделювання реального виробничого процесу, індивідуалізація освітнього процесу та сприяння колективній/груповій взаємодії учасників освітнього процесу.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), цифрова освіта, освітні галузі, компетентність, майбутній учитель початкової школи, учень, навчальна практика.

Myronchuk Natalia Mykolaivna Doctor of Sciences (Pedagogy), Docent, Professor of departments of professional and pedagogical, special education, andragogy and management, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. Velyka Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, tel.:(0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-1360-6381>

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PRACTICAL TRAINING OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

Abstract. The article analyses the possibilities of using information and communication technologies in the training of future primary school teachers. It is emphasized that the need to use information and communication technologies in student education is due to the enrichment of the information space and the opportunities it creates for educational/professional activities and personal development. The content of regulatory documents (State Standard of Primary Education, Standard of Higher Education in the specialty 013 Primary Education, etc.) was reviewed in the context of the investigated problem. It is noted that the competence potential of educational branches of primary education is related to knowledge and skills in using information and communication technologies. The didactic goals of using information and communication technologies in student education have been determined. The purpose and content of educational practice in the theory and methodology of teaching in primary school have been clarified. It is noted that educational practice is implemented in the form of practical classes. Subjects of practical training sessions are provided. It is indicated that information and communication technologies in organizing educational practice create opportunities for interdisciplinary integration, visualization of elements of professional activity and approximation of real conditions of pedagogical work, modelling of professional situations, active cooperation, and communication. The functions of information and communication technologies in the students' educational practice are outlined: access to education resources, simulation of the real production process, individualization of the educational process, and promotion of education subjects' collective/group interaction.

Keywords: information space, information and communication technologies (ICT), digital education, educational fields, competence, future primary school teacher, student, educational practice.

Постановка проблеми. Сучасні освітні виклики актуалізують потребу підготовки вчителя з високим рівнем інтелектуального розвитку, критичного мислення, здатного інтегрувати знання й розв'язувати складні задачі, здійснювати інноваційну діяльність у сфері початкової освіти, належним рівнем сформованості інформаційно-цифрової культури. Інформаційний простір

створює безліч можливостей для опанування новими знаннями, вміннями, інноваційними методиками, технологіями, актуалізуючи для спраглої до пізнання і самовдосконалення особистості істотну вимогу – вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології. Щоб формувати в учнів уміння ефективно застосовувати інформаційно-комунікаційні технології, вчитель повинен найперше сам навчитися їх використовувати в своїй діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упровадження ІКТ в освітній процес початкової школи розглядають В. Андрієвська, Л. Колток, Т. Надім'янова, Н. Олефіренко. Педагогічні основи використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання в початковій школі розкривають у своїх працях О. Голяк, О. Друль, О. Жигайло, О. Мороз, К. Руцька та ін. Пошук технологій ефективної підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності став предметом дослідницького інтересу Т. Бріцкан, О. Олійника, Д. Пріми, О. Сакалюк, М. Севастьянової, Р. Шпіци та ін. Питання організації навчальної практики здобувачів освіти з використанням ІКТ розглядають О. Глазунова, Т. Волошина, О. Кузьмінська та ін.

К. Руцька [1] розкриває значення інформаційних технологій у процесі навчання в початковій школі, наголошує на необхідності їх використання під час організації навчального процесу, що обумовлене змістом сучасної реформи загальної середньої освіти. Водночас, як вважає педагог, володіння інформаційно-комунікаційними технологіями є викликом для вчителя. У своєму посібнику К. Руцька характеризує вплив ІКТ на розвиток особистості школяра, описує досвід використання комп'ютерних навчальних програм в освітньому процесі початкової школи. Вона практично доводить, що активне використання ІКТ сприяє досягненню загальних цілей освіти, більш ефективному формуванню компетенцій в області комунікації: вмінню віднаходити факти, зіставляти їх і порівнювати, організовувати та висловлювати свої думки на папері, відкривати нове, робити вибір і приймати рішення. Вона також розкриває методику використання комп'ютера на уроках у початковій школі.

О. Мороз [2] аналізує вплив інформаційно-комунікаційних технологій навчання на розвиток пізнавальних процесів молодшого школяра – мислення, пам'яті, уваги, сприймання, а також характеризує складники цифрового освітнього середовища в закладах освіти, до яких відносить інформаційне забезпечення закладу освіти, сформованість інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя, комп'ютерно орієнтовані засоби навчання. Дослідниця описує досвід використання на уроках «Інформатики» в 2-4 класах ігрових, проектних, мультимедійних та вебтехнологій.

У своєму дослідженні Т. Бріцкан [3] доводить, що для підвищення ефективності процесу навчання учнів як представників цифрового покоління

вчитель початкової школи повинен використовувати засоби навчання на основі ІКТ. Дослідниця звертається до Професійного стандарту вчителя, який у процесі реалізації трудової функції А «Навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)» орієнтує на застосування вчителем в освітньому процесі початкової школи засобів навчання на основі ІКТ. Т. Бріцкан на основі лонгітюдного дослідження робить висновок, що спонукою до удосконалення вчителями власної ІКТ компетентності став вимушений перехід до дистанційного навчання. Дослідниця обґрунтовує та пропонує експериментально перевірену адаптивну модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування ІКТ у навчанні молодших школярів.

М. Севастьянова [4] досліджує педагогічні умови формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи у педагогічних закладах вищої освіти. Нею розроблено та впроваджено відповідне навчально-методичне забезпечення підготовки майбутніх фахівців, що включає низку інноваційних технологій навчання, в основу яких покладено: моделювання освітніх, науково-дослідницьких та соціально значущих ситуацій професійної діяльності в початкових класах ЗЗСО, проведення майстер-класів, дискусій, мозкових штурмів, ділових та рольових ігор, тренінгів, коучингу, проєктної діяльності тощо, впровадження відповідного елективного курсу.

Дослідники доводять необхідність формування/розвитку інформаційної культури вчителя початкової школи, якісного оволодіння та ефективного використання інформаційно-комунікаційних засобів у процесі навчання молодших школярів.

Організаційно-методичні основи практичної підготовки здобувачів освіти розкрито в працях [5; 6].

Мета статті. У своїй статті окреслимо можливості та дидактичні вимоги до використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчальної практики з теорії та методики викладання в початковій школі для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною методологією організації навчання, за Концепцією реформування української школи «Нова українська школа» (2016), є компетентнісний підхід. Відповідно результат навчання визначено рівнем сформованості таких компетентностей, як вільне володіння рідною мовою, здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами, математична компетентність, компетентність у галузі природничих наук, техніки й технологій, інноваційність, екологічна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність, навчання впродовж життя, громадянська та соціальна компетентності, культурна компетентність, підприємливість та фінансова грамотність.

Вимоги до компетентностей та результатів навчання здобувачів освіти Державним стандартом початкової освіти (2018) визначено за відповідними освітніми галузями, компетентнісний потенціал кожної з яких пов'язаний зі знанням й упевненим володінням інформаційно-комунікаційними технологіями. У цьому ж документі як об'єктивну необхідність вказано потребу формування в учнів початкової школи цифрової компетентності, здатності розв'язувати навчальні завдання із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових пристроїв, критичного мислення з метою розвитку творчого самовираження, власного та суспільного добробуту, навичок безпечної й етичної діяльності в інформаційному середовищі.

Щоб навчити учнів використовувати ІКТ у навчальній діяльності, насамперед учитель повинен мати відповідні уміння.

Стандарт вищої освіти для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта (2024) акцентує увагу на формуванні в здобувачів таких спеціальних компетентностей та результатів навчання: здатність застосовувати інформаційно-комунікаційні технології та цифрові сервіси в організації освітнього та наукового процесів у сфері початкової освіти (СК 3), здатність створювати та застосовувати інноваційні технології в навчанні освітніх галузей, визначених у Державному стандарті початкової освіти, в стандартних, нестандартних та невизначених ситуаціях (СК 4), створювати інноваційне інформаційно-освітнє середовище початкової школи, адаптувати його до різних умов реалізації освітнього процесу (ПР 3). Водночас й інші, визначені стандартом, вимоги, зокрема щодо набуття здатності управляти освітнім процесом у сфері початкової освіти, здійснювати моніторинг та оцінювати результати діяльності команд і колективів, власної педагогічної діяльності, можуть бути ефективно реалізовані завдяки сформованому вмінню використовувати інформаційно-комунікаційні технології.

Важливим у цьому контексті, на думку В. М. Дем'яненко і В. Б. Дем'яненко [7, с. 166], є формування в майбутнього педагога таких умінь, як: самостійно знаходити наукові й прикладні навчальні матеріали; формувати знання на основі різноманітних інформаційних джерел у цілісну систему; оперативно й творчо їх застосовувати для розв'язання практичних завдань; встановлювати міжпредметні зв'язки; спостерігати, аналізувати та узагальнювати факти і явища тощо.

Використання вчителем початкової школи ІКТ у процесі навчання учнів реалізує такі дидактичні цілі: забезпечує зворотний зв'язок; інтенсифікує навчальний процес завдяки упорядкуванню, структуруванню й унаочненню інформації, поєднанню аудіальних та відеозасобів; індивідуалізує навчальний процес для учнів із різними стилями навчання та можливостями сприйняття; створює можливості для організації колективної та групової роботи; урізноманітнює форми контролю навчальних досягнень учнів.

Вчитель адаптує учнів до освітнього середовища, розкриває особливості навчання та самоосвіти в умовах інформаційного суспільства, реалізує розвивальну функцію навчання в умовах інформаційного середовища школи. Освітні запити скеровують дії майбутнього фахівця до впевненого оволодіння ним інформаційно-цифровими технологіями. Вчитель, зокрема, повинен знати про наявність цінних інформаційних ресурсів та джерел і вміти їх використувати; розуміти й бути здатним перетворювати інформацію у вербальну, графічну, числову форму; аналізувати й обробляти інформацію в різних форматах.

Специфіка діяльності вчителя початкової школи полягає в тому, що він працює в умовах багатопредметності й має володіти здатністю до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформативної, соціальної й здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.

Основою навчальних програм початкової школи є укладені в логічній послідовності очікувані результати навчання, передбачені Типовою освітньою програмою для тих освітніх галузей, які підлягають повній або частковій інтеграції в рамках конкретного предмета.

Міжпредметна інтеграція здійснюється різними шляхами: створення інтегрованих курсів – навчальних предметів, які інтегрують знання кількох освітніх галузей; упровадження навчальних проєктів; проведення уроків з міжпредметними зв'язками, інтегрованих і бінарних уроків та ін. Міжпредметна інтеграція запобігає ізольованому викладанню освітніх компонентів й сприяє створенню такого змісту і побудови тих зв'язків, які забезпечують інтегративно-продуктивний підхід в освітньому процесі.

У процесі навчальної практики застосовуються набуті знання з різних навчальних дисциплін та виробляються нові інтегративні здатності, що формують майбутнього фахівця з розвинутими професійними та особистісними компетентностями. При цьому, як зазначають О. Глазунова, О. Кузьмінська та інші, «формування компетентного спеціаліста в умовах інноваційно-орієнтованого е-середовища досягається у процесі навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, хмарних сервісів та інструментів для виконання професійних завдань» [8, с. 8].

Навчальна практика з теорії та методики викладання в початковій школі у Житомирському державному університеті імені Івана Франка – це освітня компонента, вивчення якої реалізується у формі навчальних занять. Її обсяг складає 135 год (4,5 кр.), з яких 54 год відведено на аудиторну та 81 год на самостійну й індивідуальну роботу.

Метою цієї практики є поглиблення і закріплення набутих теоретичних знань та формування практичних умінь моделювати й проводити навчальні

заняття, оволодіння студентами сучасними педагогічними інструментами організації майбутньої професійної діяльності; виховання потреби систематично поповнювати свої знання і творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Зміст освітньої компоненти та методика роботи з її вивчення ґрунтується на застосуванні міждисциплінарного підходу. Зміст модуля навчальної практики містить такі теми: Нормативно-правові основи викладання у початковій школі. Зміст освіти у сучасній школі. Освітні галузі початкової школи та навчально-методичне забезпечення. Організація освітнього процесу в початковій школі. Моделювання процесу навчання в початковій школі. Моделювання виховного процесу в початковій школі.

Тематику навчальних занять практики з теорії та методики викладання в початковій школі проілюстровано у табл. 1.

Таблиця 1.

Тематика навчальних занять

№ з/п	Назва теми	К-сть год
1	2	3
1	Ознайомлення з завданнями та змістом навчальної практики. Нормативно-правове підґрунтя діяльності вчителя початкової школи.	2
2	Зміст загальної середньої освіти. Державний стандарт початкової освіти. Типовий навчальний план. Освітні галузі. Змістові лінії	2
3	Типова освітня програма 1-2 кл. (кер. О. Савченко). Типовий навчальний план. Освітні галузі. Змістові лінії	2
4	Типова освітня програма 1-2 (кер.Р.Шиян). Типовий навчальний план. Освітні галузі. Змістові лінії	2
5	Типова освітня програма 3-4 кл. (кер. О. Савченко). Типовий навчальний план. Освітні галузі. Змістові лінії	2
6	Типова освітня програма 3-4 кл. (кер. Р. Шиян). Типовий навчальний план. Освітні галузі. Змістові лінії	2
7	Альтернативні освітні програми «Інтелект України», «Росток», «На крилах успіху», «Світ чекає крилатих»	2
8	Мовно-літературна освітня галузь. Українська мова. Іноземна мова. Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах.	2
9	Математична освітня галузь. Математика. Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах.	2
10	Природнича, громадянська та історична, соціальна здоров'язбережувальна освітні галузі. Я досліджую світ (інтегрований курс). Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах	2

Продовження таблиці 1

1	2	3
11	Інформатична освітня галузь. Інформатика. Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах	2
12	Технологічна освітня галузь. Дизайн і технології (інтегрований курс). Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах	2
13	Мистецька освітня галузь. Мистецтво (інтегрований курс). Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах	2
14	Фізкультурна освітня галузь. Фізична культура. Аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів у першому-четвертому класах	2
15	Організація освітнього процесу в початковій школі відповідно до вимог НУШ. Аналіз організації ранкових зустрічей у початковій школі, «хвилинок здоров'я», фізкультхвилинок	2
16	Шкільна документація. Оцінювання у початковій школі: бальне, рівневе, формувальне. Домашні завдання у початковій школі	2
17	Моделювання уроку. Методика підготовки до уроку. Типи та структура уроків. Розробка конспекту уроку.	4
18	Підготовка та аналіз фрагментів уроків із застосуванням різних технологій навчання у початковій школі	8
19	Моделювання виховного заходу. Методика колективних творчих справ.	2
20	Підготовка та аналіз фрагментів виховних заходів для учнів початкової школи	8
Усього:		54

Організація роботи здобувачів освіти у процесі навчальної практики ґрунтується на дотриманні таких вимог:

–актуалізація відповідної системи дидактичних і методичних знань, розуміння взаємозв'язків між поняттями, концепціями, процесами, які вивчаються; використання міжпредметних зв'язків;

–консультування, роз'яснення, методична підтримка в процесі виконання здобувачами навчальних завдань (аналіз навчально-методичного забезпечення та змістового наповнення навчальних предметів початкової школи, розробка конспекту уроку/виховного заняття тощо), надання зворотного зв'язку;

–моделювання професійних ситуацій та реальних виробничих процесів у освітньому середовищі початкової школи.

Навчальні ресурси кожної освітньої галузі потребують сформованих умінь швидко та ефективно, використовуючи інформаційні технології, здійснювати пошук інформації, систематизувати, візуалізувати її.

Інформаційно-комунікаційні технології, як сучасні інструменти організації занять з навчальної практики, виконують такі функції:

1) надають доступ до різноманітних навчальних ресурсів (нормативно-правових документів, підручників, методичних матеріалів тощо);

2) дозволяють змоделювати реальний виробничий процес/ робоче середовище (студенти проводять фрагменти уроків, використовуючи формат змішаного навчання);

3) сприяють включенню у реальний виробничий процес (з допомогою ІКТ демонструються реальні уроки/виховні заняття в початковій школі здобувачами вищої освіти, які поєднують навчання і викладання в школі);

4) надають можливість здобувачам, які навчаються за індивідуальною формою, брати участь у практичних заняттях;

5) автоматизують процеси контролю за виконанням навчальних завдань;

6) забезпечують комунікацію та співпрацю здобувачів між собою та з викладачем через інтерактивні платформи;

7) забезпечують можливість якнайповніше реалізувати дидактичні функції навчальних завдань (змодельованих уроків, фрагментів виховних заходів, результатів аналізу навчально-методичного забезпечення освітнього процесу початкової школи, ін.), створюючи можливість для використання таких інтерактивних елементів, як відео, анімації, інтерактивні презентації;

8) надають змогу сформувати банк відеофрагментів змодельованих уроків/виховних заходів для їх обговорення та аналізу.

Під час практичних занять здобувачі демонструють результати вивчення тематики навчальних занять у формі презентацій, підготовлених блок-схем, конспектів, беруть участь в обговоренні та виступах на занятті, готують і проводять фрагменти уроків з обраних предметів та фрагменти виховних заходів для учнів початкової школи.

Фрагменти уроків з різних предметів студенти супроводжують короткими відеоуроками, навчальними відео, демонструють відео руханок, уривків казок, загадок, відеозавданнями зі створення або розгадування ребусів тощо.

Використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби в процесі підготовки фрагментів уроків для учнів початкової школи, майбутні вчителі мають зважити на дотримання низки таких дидактичних вимог:

–доцільність використання засобів відповідно до теми, мети, завдань та типу уроку;

–врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів;

–доцільність використання ІКТ на різних етапах уроку та дозування навчальної інформації;

–чіткість, логічність, структурованість навчального матеріалу в засобах візуалізації;

–рівень володіння і досвід їх використання вчителем/майбутнім учителем.

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології розширюють можливості для організації освітнього процесу й, водночас, потребують відповідного рівня сформованості умінь учителя/майбутнього учителя їх застосовувати.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання здобувачів освіти зумовлена збагаченням інформаційного простору та можливостями, які він створює для навчальної/професійної діяльності й особистісного розвитку. Активне використання ІКТ в освітньому процесі сприяє досягненню цілей навчання, підвищенню ефективності процесу навчання та його результатів, моделюванню в штучних умовах реальних виробничих процесів, індивідуалізує освітній процес та сприяє колективній/груповій взаємодії роз'єднаних у просторі учасників освітнього процесу, реалізує адаптивну, навчальну, розвивальну, комунікативну, організаційну, інтегративну, виховну функції.

У процесі організації навчальної практики майбутніх учителів початкової школи ІКТ створюють можливості для міжпредметної інтеграції, візуалізації елементів професійної діяльності та наближення реальних умов педагогічної праці, моделювання професійних ситуацій, активної співпраці та комунікації.

Перспективою подальших публікацій є розкриття процесу використання в освітньому процесі окремих сервісів і цифрових інструментів.

Література:

1. Руцька К. О. Використання інформаційно-комунікативних технологій на уроках в початковій школі: навч.-метод. посібник. Вінниця: ММК, 2016. 79 с.
2. Мороз О. Особливості впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у освітній процес молодших школярів. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. №70. С. 66-74.
3. Бріцкан Т. Г. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності: дисертація ... доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. Ізмаїл: Ізмаїльський державний гуманітарний університет, 2023.
4. Севастьянова М. С. Педагогічні умови формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів у педагогічних закладах вищої освіти: дисертація ... доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2024.
5. Мирончук Н. М. Методичні основи організації педагогічної практики студентів закладу вищої освіти: метод. посібн. Житомир, 2017. 52 с.
6. Мирончук Н. М. Практико орієнтовані підходи і методи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2024. С.145–164.

7. Дем'яненко В. М., Дем'яненко В. Б. ІКТ як основний змістовий фокус у системі підготовки вчителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 65. С. 162–171.

8. Глазунова О. Г., Кузьмінська О. Г., Волошина Т. В., Саяпіна Т. П., Корольчук В. І. G Suite for education як середовище для організації навчальної практики студентів. *Information Technologies in Education*. 2017. № 2 (31). С. 7–19.

References:

1. Rutska, K. O. (2016). Vykorystannia informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii na urokakh v pochatkovii shkoli [The use of information and communication technologies in lessons in primary school] : navch.-metod. posibnyk. Vinnytsia: MMK. 79 s. [in Ukrainian].

2. Moroz, O. (2024). Osoblyvosti vprovadzhennia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u osvittii protses molodshykh shkolariv [Peculiarities of the implementation of information and communication technologies in the educational process of younger schoolchildren]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, №70, s. 66-74 [in Ukrainian].

3. Britskan, T. H. (2023). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do zastosuvannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti [Preparation of future primary school teachers for the use of information and communication technologies in their professional activities]: dysertatsiia ... doktora filosofii zi spetsialnosti 011 Osvitni, pedahohichni nauky. Izmail: Izmailskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet [in Ukrainian].

4. Sevastianova, M. S. (2024). Pedahohichni umovy formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u pedahohichnykh zakladakh vyshchoi osvity [Pedagogical conditions for the formation of future primary school teachers' digital competence in pedagogical institutions of higher education]: dysertatsiia ... doktora filosofii za spetsialnistiu 011 Osvitni, pedahohichni nauky. Vinnytsia: Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho [in Ukrainian].

5. Myronchuk, N. M. (2017). Metodychni osnovy orhanizatsii pedahohichnoi praktyky studentiv zakladu vyshchoi osvity [Methodological foundations of the organization of pedagogical practice for higher educational institution students]: metod. posibn. Zhytomyr, 52 s. [in Ukrainian].

6. Myronchuk, N. M. (2024). Praktyko oriientovani pidkhody i metody profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Practically oriented approaches and methods of professional training of future primary school teachers]. In: *Diialnisni zasady pidhotovky maibutnikh kompetentnykh fakhivtsiv v umovakh suchasnykh vyklykiv: monohrafiia / za red. O.A. Dubaseniuk*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka, s.145–164.

7. Demianenko, V. M., & Demianenko, V. B. (2021). ІКТ як основний змістовий фокус у системі підготовки вчителів [ICT as the main content focus in the teacher training system]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, vyp. 65, s. 162–171 [in Ukrainian].

8. Hlazunova, O., Kuzminska, O. H., Voloshyna, T. V., Saiapina, T. P., & Korolchuk, V. I. (2017). G Suite for education yak seredovyshche dlia orhanizatsii navchalnoi praktyky studentiv [G Suite for education as an environment for organizing students' educational practice]. *Information Technologies in Education*, № 2 (31), s. 7–19 [in Ukrainian].

УДК: 025.2. 171:021:027

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-266-273](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-266-273)

Моргун Алла Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 21109, <https://orcid.org/0000-0002-4434-4919>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто основні складові формування бібліотечного фонду як багатоступінчастого процесу, що охоплює різні етапи, кожен з яких має своє значення та функції. Наголошено на тому, що фонди бібліотек повинні включати документи, що відображають різноманітні точки зору, наукові течії, політичні напрями та концепції, які не закликають до змін державного устрою країни та не суперечать моральним нормам. Висвітлено питання щодо необхідності враховувати «множинні» думки, аргументованість, науковість та послідовність матеріалів фонду. У статті зазначено, що формуванню у користувачів власної думки щодо політичних, громадських та суспільних подій сприяє наявність у бібліотечних фондах документів, які представляють різні точки зору та наукові підходи, що дозволяє читачам ознайомитись з багатьма аспектами обговорюваних питань, які, в свою чергу, стимулюють критичне мислення та формують більш усвідомлене ставлення до актуальних проблем фондознавства. Мета статті полягає у характеристиці основних процесів формування бібліотечних фондів, їх систематизації та визначенні перспективних напрямів роботи.

Закцентована увага на тому, що бібліотеки виконують роль інформаційних центрів, де користувачі можуть отримати доступ до різноманітних джерел, що відображають широкий спектр поглядів і позицій. Це сприяє розвитку інформованості населення та заохочує до обговорення важливих соціальних питань, що має позитивний вплив на демократичні процеси у суспільстві. Зауважено, що бібліотеки стають платформами для діалогу та обміну думками, допомагають користувачам формувати власну позицію та робити усвідомлений вибір у складних питаннях сучасності. Запропоновано перспективні напрямки діяльності.

Ключові слова: фондознавство, критерії, бібліотечні фонди, формування, документи, систематизація.

Morgun Alla Volodymyrivna candidate of philological sciences, associate professor, associate professor, associate professor of the Department of Philological Disciplines and Social Communications, Mukachevo State University, St. Uzhhorodska, 26, 89600, Mukachevo, tel.: (03131) 21109, <https://orcid.org/0000-0002-4434-4919>

BASIC PRINCIPLES OF THE FORMATION OF LIBRARY FUNDS AND PROSPECTIVE DIRECTIONS OF ACTIVITIES

Abstract. The article examines the main main components of the formation of the library fund as a multi-stage process, covering various stages, each of which has its own meaning and functions. It is emphasized that library funds should include documents reflecting various points of view, scientific currents, political trends and concepts that do not call for changes in the state system of the country and do not contradict moral norms. It is necessary to take into account the «multiple» opinions, argumentation, scientificity and consistency of the foundation's materials. The article states that the presence of documents representing different points of view and approaches in the library funds contributes to the formation of users' own opinions regarding political, public and social events. This allows readers to familiarize themselves with many aspects of the discussed issues, which, in turn, stimulates critical thinking and forms a more conscious attitude to current problems. The purpose of the article is to characterize the main processes of the formation of library funds and their systematization, and to determine promising areas of work.

Emphasis is placed on libraries acting as information centers where users can access a variety of sources that reflect a wide range of views and positions. This contributes to the development of public awareness and encourages the discussion of important social issues, which has a positive impact on democratic processes in society. It is noted that libraries become platforms for dialogue and exchange of opinions, which helps users to form their own position and make an informed choice in complex issues of our time. Prospective areas of activity are proposed.

Keywords: fund science, criteria, library funds, formation, documents, systematization.

Постановка проблеми. Формування бібліотечних фондів є одним з ключових процесів у діяльності бібліотек, оскільки від якості та змісту фондів залежить не лише ефективність надання бібліотечних послуг, але й забезпечення доступу користувачів до інформації та знань. У сучасному світі, де обсяг інформації зростає з шаленою швидкістю, важливо не лише поповнювати фонди новими матеріалами, а й систематично оновлювати їх, враховуючи потреби суспільства, технологічні зміни та освітні вимоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-технологічні основи бібліотечного фондознавства, що пов'язані з необхідністю формувати

бібліотечні фонди національних бібліотечних систем відображено в роботах Г.І. Василенко, М.П. Васильченка, А.А. Соляник та ін. Стрімке зростання інформаційних технологій та кількості електронних документів сприяло розвитку організаційних основ формування електронних бібліотечних фондів. Цей напрямок висвітлювався в роботах О.В. Баркової, Н.М. Литвинової, Т.В. Майстрович, А.А. Соляник, Я.Л. Шрайберга.

Мета статті полягає у характеристиці основних процесів формування бібліотечних фондів та їх систематизації та визначенні перспективних напрямів роботи.

Виклад основного матеріалу. Бібліотеки не перестають бути центрами інформаційної грамотності, місцями для самоосвіти і соціальної інтеграції, тому процес формування фондів має відповідати вимогам часу. Оскільки бібліотеки є важливими інститутами для збереження культурної спадщини, організація якісного фондознавства сприяє розвитку національної ідентичності та культурного різноманіття.

Згідно зі статтею 16 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»: «Бібліотечні фонди формуються відповідно до значення, складу користувачів бібліотеки та виду бібліотеки як упорядковане зібрання документів» [8, с.8].

В умовах сучасності оптимізація бібліотечних фондів стає важливим напрямком у процесі їх формування. Своєчасне вилучення з фондів бібліотек застарілої, дубльованої, зношеної або пошкодженої фізичними чинниками літератури, а також надходження нових, актуальних документів є запорукою формування якісного та цікавого бібліотечного фонду для користувачів.

Схарактеризуємо основні складові формування бібліотечного фонду як багатоступінчастого процесу, що охоплює різні етапи, кожен з яких має своє значення та функції.

Принцип науковості комплектування втілюється через поповнення бібліотечного фонду документами, які сприяють формуванню світогляду, а також розвитку етичних та громадянських якостей. З цією метою бібліотека підбирає документи з питань соціально-політичної історії ХХ і попередніх століть, філософії, політичної економії та інших дисциплін, представляючи їх у широкому контексті історичних етапів зародження, розвитку та протистояння різних ідейних течій.

Розглядаючи принцип науковості формування бібліотечного фонду визначається відбором документів, які володіють науковою, практичною та художньою цінністю та містять актуальну і достовірну інформацію. Цей принцип також виявляється у моніторингу змін у сферах освіти, науки та культури, а також в аналізі документних потоків. Крім того, критично важливим є вивчення змісту та обсягу запитів користувачів з метою оптимізації процесу формування бібліотечного фонду [9].

Не менш важливим є комплектування фонду, що полягає у відборі та придбанні документів, які відповідають моделі фонду. Це може включати закупівлю нових видань, отримання дарунків, обмін з іншими бібліотеками або використання електронних ресурсів. Важливо забезпечити різноманітність матеріалів, що дозволяє задовольнити потреби різних груп користувачів.

Принцип обліку документів у бібліотеці реалізується через реєстрацію всіх нових надходжень, що передбачає присвоєння унікальних ідентифікаційних номерів, введення даних до автоматизованих систем обліку, а також створення карткових каталогів або баз даних для подальшого доступу та використання.

Наступний крок транслює обробку документів, що включає їх каталогізацію, індексацію та опис, завдяки чому інформація структурується таким чином, щоб користувачі могли легко знаходити необхідні матеріали. Коректна обробка документів забезпечує їх доступність у бібліотечному каталозі та сприяє зручному і швидкому пошуку [9].

Принципи профілізації-координування передбачають взаємодію комплектування фондів окремих бібліотек з комплектуванням єдиного бібліотечного фонду регіону (бібліотек відомств і ін.). Матеріали мають бути розміщені у фондосховищі відповідно до встановлених систем організації, що можуть базуватися на алфавітному, предметному або хронологічному принципах. Ефективна організація розміщення документів сприяє легкому доступу до матеріалів та забезпечує їх належне збереження.

Принцип пропорційності комплектування полягає в визначенні правильного співвідношення частин фонду, які складають його цілісність, а також у забезпеченні відповідності кожної частини завданням, що стоять перед бібліотекою, та її типу. Якщо застосувати цей принцип до комплектування галузевих бібліотек, у їх фонді переважатимуть видання, що відповідають профілю галузі, яку обслуговує бібліотека, тоді як книги з суміжних галузей будуть представлені в меншій кількості. Наприклад, в медичній бібліотеці медична література становитиме основну частину фонду, тоді як видання з математики, фізики, хімії та загальної біології, а також технологій виробництва медичного обладнання і лікарських речовин будуть представлені в менших обсягах. Документи з інших розділів знань, які мають непряме відношення до медицини, займатимуть ще меншу частку, а книги з ряду наук можуть бути відсутніми зовсім [9].

На завершальному етапі бібліотека проводить аналіз фонду, щоб визначити документи, які втратили актуальність, інформаційну цінність або стали застарілими. Це може включати вилучення дубльованих видань, зношених матеріалів або тих, що містять недостовірну інформацію. Процес виключення документів є важливим для оновлення фонду і підтримання його якості.

Ці процеси формування бібліотечного фонду забезпечують не лише різноманітність і актуальність ресурсів, але й ефективність бібліотечних послуг, сприяючи задоволенню інформаційних потреб користувачів.

Формування бібліотечного фонду – це сукупність процесів комплектування, організації та вилучення творів друку й інших документів, один з основних бібліотечних циклів, що здійснюється згідно з установленими правилами, і складається з ряду менших за обсягом процесів, процедур і операцій [2].

Уявлення про бібліотечний фонд пов'язані з діахронним, тобто інформаційним процесом, що розвивається безперервно: селекцією (відбором) документної інформації, встановленням її відповідності інформаційним потребам, а також накопиченням, старінням, списанням і вилученням видань з бібліотечних фондів [3, с.48].

Автоматизація процесів формування бібліотечного фонду відбувається саме завдяки принципу науковості які відбуваються при.

Важливим також є процес планування при роботі з бібліотечним фондом та відбір документів за допомогою бібліографічних посібників, розстановці фондів у відкритому доступі з урахуванням психології користувачів і закономірностей сприйняття ними документів, а також у поєднанні з вивченням технологій роботи [4].

Фонди бібліотек повинні включати документи, що відображають різноманітні точки зору, наукові течії, політичні напрями та концепції, які не закликають до змін державного устрою країни та не суперечать моральним нормам. Необхідно враховувати «множинні» думки, аргументованість, науковість та послідовність матеріалів фонду. Такий підхід сприятиме формуванню у користувачів власної думки щодо політичних, громадських та суспільних подій, а також допоможе уникнути однобічного ідеологічного спрямування бібліотечного фонду.

Зовнішні чинники також впливають на формування фонду – це континент користувачів, потік запитів, економічний і соціальний профіль зони обслуговування, стан інформаційних потоків і ринків, фонди бібліотек, які близько розташовані [1].

Ми встановили, що процес формування бібліотечних фондів сучасних умовах характеризується постійним зростанням обсягів нової інформації, яка швидко втрачає актуальність. Тому роль оперативності у формуванні бібліотечних фондів є надзвичайно важливою. Завдяки оперативності зростає кількість інформаційних джерел, відбувається швидше оновлення бібліотечного фонду, а також пришвидшується процес циркуляції документів. Значне зростання процесів автоматизації формування бібліотечних фондів у останні десятиліття суттєво сприяє підвищенню оперативності та дозволяє впроваджувати інноваційні технології в цей процес.

Вирішення проблем збереження фондів у бібліотеках передбачає максимальне обмеження впливу всіх факторів, котрі негативно позначаються на фізичній основі документів: коливання температури і вологості, ультрафіолетового опромінювання, наявності в повітрі різного хімічного забруднення і пилу, біологічних шкідників – мікроорганізмів, комах, гризунів [6, с.24].

Формування бібліотечних фондів є складним і багатогранним процесом, який потребує постійної уваги та адаптації до змінних потреб суспільства. Ефективне управління фондами дозволяє бібліотекам зберігати свою актуальність в умовах інформаційних технологій, забезпечуючи доступ до знань, підтримуючи культурний розвиток і сприяючи освітній діяльності. Якісно сформовані фонди становлять основу успішного функціонування бібліотек та їх внеску у розвиток суспільства.

Наукові дослідження проблем формування бібліотечного фонду залишаються актуальними та перебувають у колі наукових інтересів бібліотекознавців. Теорія і практика формування бібліотечних фондів базується на використанні великого досвіду минулого і врахуванні світових досягнень [5, с.47].

Основні процеси формування бібліотечних фондів визначаються за такими параметрами: визначення цілей і завдань формування фонду; оцінка потреб користувачів; вибір джерел постачання.

Під бібліотечним фондом розуміють упорядковане зібрання документів, які зберігаються у бібліотеці[1].

Оскільки цифрові технології стають невід'ємною частиною бібліотечної практики, необхідно зосередитися на впливі оцифрування та доступу до електронних ресурсів на процес формування традиційних бібліотечних фондів. Вивчення змін у запитах користувачів у контексті електронних і друкованих матеріалів відкриє нові горизонти для оптимізації фондів.

До основних критеріїв відбору матеріалів належить такі, як актуальність: матеріали повинні відповідати сучасним потребам користувачів; якість: перевірка достовірності джерел та репутації авторів; різноманітність: забезпечення широкого спектру тем і жанрів, щоб задовольнити різноманітні інтереси користувачів; цінність: матеріали, які сприяють розвитку культурних, освітніх та інформаційних потреб громади; систематизація і облік фондів; моніторинг і оцінка фондів та забезпечення збереження фондів.

Перспективи дослідження теми, на нашу думку, полягають у аналізі впливу цифровізації на формування бібліотечних фондів та на вивченні потреб користувачів у формуванні фондів. Дослідження, що стосуються критеріїв оцінки якості документів, можуть стати важливим елементом формування бібліотечних фондів. Вивчення методів і стандартів, які забезпечують високий рівень якості матеріалів, дозволить бібліотекам підвищити цінність своїх фондів.

Перспективним напрямком є дослідження впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект і великі дані, у процес формування бібліотечних фондів. Ці технології можуть сприяти автоматизації процесів відбору, аналізу та моніторингу фондів, що в свою чергу підвищить їхню ефективність.

Вивчення міжнародного досвіду формування бібліотечних фондів може стати основою для вдосконалення національних практик. Порівняльний аналіз різних підходів до комплектування фондів в інших країнах дозволить бібліотекам запозичити ефективні стратегії та адаптувати їх до місцевих умов.

Необхідно наголосити на соціальному факторі формування бібліотечних фондів. Дослідження соціальних аспектів формування бібліотечних фондів, зокрема ролі бібліотек у підтримці культурної різноманітності та інклюзивності можуть виявити нові способи залучення різних груп населення до користування бібліотеками.

Вплив змін у законодавстві на формування бібліотечних фондів у сфері авторського права та інформаційної політики на процеси формування бібліотечних фондів може допомогти фондам та бібліотекам адаптувати свої стратегії до нових умов. Зміни у законодавстві часто впливають на вибір матеріалів, які бібліотеки можуть включати до своїх фондів, на способи їх використання та поширення, а також на вимоги й обмеження, пов'язані із зберіганням і доступом до інформації.

Висновки. Викладені теоретичні положення слугують інформацією для розуміння і постановки технології функціонування бібліотечного фонду, тобто його моделювання, комплектування, обліку, опрацювання, розміщення і розстановки, його перевірки та збереження, а також доставки документів користувачам бібліотечної установи. Теоретичні основи, викладені у статті, надають ключову інформацію, яка допомагає зрозуміти, як працює бібліотечний фонд, та формулює підходи для його організації. Зокрема, йдеться про те, як побудувати модель фонду, як його укомплектувати потрібними матеріалами і як здійснювати облік фонду. Таким чином, ці теоретичні знання слугують основою для створення та підтримки ефективного функціонування бібліотечного фонду.

Знання про такі зміни дозволяє бібліотекам і їх фондам коригувати свої стратегії, зокрема, щоб легально використовувати нові матеріали, краще відповідати потребам користувачів і дотримуватись нових вимог.

Література:

1. Бібліотечні фонди: як обліковувати та списувати. 2024. URL:<https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2024/june/issue-21/article-129199.html>.
2. Васильченко М.П. Бібліотечні фонди: навч. посіб. / М.П. Васильченко, Н.М. Кушнарченко, В.А. Мільман. Харків: Основа, 1993. 150 с.
3. Гуменюк І. Проблеми комплектування фондів бібліотек у сучасних умовах. Бібліотечний вісник. 1998. №6. С. 48–49

4. Долбенко Т.О., Горбань Ю.І. Документні ресурси бібліотек: навч. посіб. Київ: Видавництво: Ліра. Київ, 2016. 348 с.
5. Залізник Л.В. Формування та організація фонду (до 78 – річчя Національної історичної бібліотеки України). зб. матеріалів Всеук. наук.- практ. конф. до 75 – річчя засн. Нац. іст. б - ки України, м. Київ, 2-3 жовт. 2014 р. Київ, 2014. С. 47–52.
6. Зніщенко М. Проблеми комплектування бібліотек для дітей та шляхи їхнього вирішення. Вісн. Кн. Палати. 2009. №7. С. 24–26.
7. Палеха Ю.І., Іванова І.О., Черепуха Л.О. Бібліотечне фондознавство. 2021. URL:<http://surl.li/expliy>
8. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 16.03.2000 Голос України. 2000. №79. С.8–9.
9. Поради методиста: бібліотечний фонд. 2015. URL:<http://surl.li/wgkscv>

References:

1. Bibliotechni fondy: yak oblikovuvaty ta spysuvaty (2024). [Library funds: how to account and write off]. Kyiv: Lenvit. Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2024/june/issue-21/article-129199.html>. [in Ukrainian].
2. Vasylychenko M.P. (2012). Bibliotechni fondy: navch. posib. [Library funds: education. manual]. Kharkiv: Osnova,. 150 p. [in Ukrainian].
3. Humeniuk I. Problemy komplektuvannia fondiv bibliotek u suchasnykh umovakh [Problems of library collection in modern conditions]. Bibliotechnyi visnyk. 1998. №6. P. 48–49. [in Ukrainian].
4. Dolbenko T.O., Horban Yu.I. (2016). Dokumentni resursy bibliotek: navch. posib. [Document resources of libraries: teaching. manual]. Kyiv: Vydavnytstvo: Lira. K, 2016. 348 s 348 p. [in Ukrainian].
5. Zalizniak L.V. (2014). Formuvannia ta orhanizatsiia fondu (do 78 – richchia Natsionalnoi istorychnoi biblioteky Ukrainy) [Formation and organization of the fund (until the 78th anniversary of the National Historical Library of Ukraine)]. // Zb. materialiv Vseuk. nauk.- prakt. konf. do 75 – richchia zas. Nats. ist. b - ky Ukrainy, m. Kyiv, 2-3 zhovt.. Kyiv, 2014. P. 47–52. [in Ukrainian].
6. Znishchenko M. (2009). Problemy komplektuvannia bibliotek dlia ditei ta shliakhy yikhnoho vyrishennia [Problems of stocking libraries for children and ways to solve them]. Visn. Kn. Palaty. №7. S. 24–26. [in Ukrainian].
7. Palekha Yu.I., Ivanova I.O., Cherepukha L.O. (2021). Bibliotechnne fondoznavstvo [Library fund science]. Retrieved from <http://surl.li/expliy> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro biblioteky i bibliotechnu spravu: Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 (2000). [On Amendments to the Law of Ukraine "On Libraries and Library Matters: Law of Ukraine dated March 16, 2000]. Holos Ukrainy. №79. P.8–9. [in Ukrainian].
9. Porady metodysta: bibliotechnyi fond (2015). [Methodist advice: library fund]. Retrieved from <http://surl.li/wgkscv> [in Ukrainian].

УДК 316.772.4

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-274-285](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-274-285)

Моргунова Надія Сергіївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, тел.: (093) 487-33-84, <https://orcid.org/0000-0003-3107-1103>

ВРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Процес залучення іноземних громадян до навчання в українських ЗВО потребує готовності до надання їм освітніх послуг на високому професійному рівні та врахування у процесі професійного навчання національного менталітету студентів, які належать до різних етнічних груп. Реальна практика педагогічного спілкування у ЗВО часто демонструє протиріччя між професійною підготовкою викладачів з предмету і недостатньою підготовкою до професійно-педагогічного спілкування з іноземними студентами.

Аналізуючи поняття «педагогічне міжкультурне спілкування» автор зазначає, що воно одночасно є засобом навчання, забезпечення міжкультурної комунікації та засобом розвитку особистості іноземного студента, у тому числі його професійного становлення. У якості педагогічних умов формування міжкультурного спілкування виділяються психолого-педагогічна підготовка викладачів з метою розвитку в іноземних студентів навичок і вмінь міжкультурної комунікації; активне використання інтерактивних методик на заняттях; полікультурна спрямованість навчання з пріоритетом світових і наукових цінностей тощо.

Важливими для ефективної педагогічної взаємодії викладача, який працює в іноземній аудиторії, автор називає такі комунікативні вміння, як вміння вступати у контакт за любых умов, навіть без знання мови-посередника; розуміти особливості своєї культури у порівнянні з національною культурою студентів; створювати психологічний контакт та позитивну емоційну атмосферу в аудиторії; керувати своїми емоціями у будь-яких ситуаціях; впливати на іноземну аудиторію у залежності від її національного складу; запобігати міжкультурним та іншим конфліктам тощо.

Автор демонструє відмінності у системах педагогічного спілкування різних країн, наводить актуальні приклади. Робиться висновок, що викладач

повинен враховувати подібні розбіжності педагогічних традицій та норм при організації навчального процесу, характер якого має бути національно орієнтованим, що дозволить знаходити найкоротші шляхи успішного досягнення цілей навчання.

Ключові слова: педагогічне міжкультурне спілкування, педагогічна майстерність викладача ЗВО, етнокультурні та етнопсихологічні особливості іноземних студентів, національний менталітет.

Morhunova Nadiia Serhiyvna PhD in Psychology, PhDr., Head of the Department of Language Training, Kharkiv National Automobile and Highway University, St. Yaroslava Mudroho, 25, Kharkiv, 61002, tel.: (093) 487-33-84, <https://orcid.org/0000-0003-3107-1103>

TAKING INTO ACCOUNT THE FEATURES OF THE NATIONAL MENTALITY OF FOREIGN STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The process of attracting foreign citizens to study at Ukrainian HEIs requires readiness to provide them with educational services at a high professional level and to take into account the national mentality of students belonging to different ethnic groups in the process of professional training. The actual practice of pedagogical communication in higher education institutions often demonstrates a contradiction between the professional training of teachers in the subject and insufficient preparation for professional and pedagogical communication with foreign students.

Analyzing the concept of “pedagogical intercultural communication”, the author notes that it is simultaneously a means of teaching, ensuring intercultural communication and a means of developing the personality of a foreign student, including his or her professional development. The pedagogical conditions for the formation of intercultural communication include psychological and pedagogical training of teachers to develop foreign students' intercultural communication skills and abilities; active use of interactive methods in the classroom; multicultural orientation of education with a priority of world and scientific values, etc.

The author identifies the following communication skills as important for effective pedagogical interaction of a teacher working in a foreign classroom: the ability to establish contact under any conditions, even without knowledge of the intermediary language; to understand the peculiarities of one's own culture in comparison with the national culture of students; to create psychological contact and a positive emotional atmosphere in the classroom; to control one's emotions in any

situation; to influence a foreign audience depending on its national composition; to prevent intercultural and other conflicts, etc.

The author demonstrates the differences in the systems of pedagogical communication in different countries and provides relevant examples. It is concluded that the teacher should take into account such differences in pedagogical traditions and norms when organizing the educational process, the nature of which should be nationally oriented, which will allow finding the shortest ways to successfully achieve the learning goals.

Keywords: pedagogical intercultural communication, pedagogical skills of a university teacher, ethnocultural and ethnopsychological characteristics of foreign students, national mentality.

Постановка проблеми. Одним з головних індикаторів конкурентоспроможності закладу вищої освіти на міжнародному рівні є навчання у ньому іноземних громадян. Щороку університети України приймають на навчання іноземних студентів з ближнього та далекого зарубіжжя. Процес залучення іноземних громадян до навчання в українських університетах потребує готовності до надання їм освітніх послуг на високому професійному рівні. Важливим при цьому є забезпечення процесу успішної педагогічної взаємодії між іноземними й українськими студентами та викладачами, що можливе лише за умов врахування у процесі професійного навчання у вищій школі національного менталітету студентів, які належать до різних етнічних груп.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти важливою складовою професійної педагогічної діяльності викладача ЗВО стає його конструктивна педагогічна взаємодія зі студентами у процесі сумісної роботи, метою якої є їхній професійно-особистісний розвиток. І, хоча вимоги до результативності професійно-педагогічного спілкування постійно зростають, реальна практика демонструє невідповідність рівня психолого-педагогічної підготовки викладачів та вимог до них. Саме це протиріччя між професійною підготовкою викладачів з предмету і недостатньою підготовкою до професійно-педагогічного спілкування викликає необхідність дослідження проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє інтерес науковців до проблеми, що розглядається. Цікавими є наукові доробки зарубіжних вчених щодо локальних проблем, пов'язаних із періодом навчання іноземних студентів та особливостями педагогічного спілкування з ними (I. Babiker, J. Cox, P. Miller, S. Vochner, C. Brisset, V. Chirkov, M. Sobre-Denton та ін.). Об'єктом уваги дослідників ставали також питання вирішення проблем соціально-педагогічної, соціокультурної та психологічної допомоги іноземним студентам у процесі навчання в закладах вищої освіти України (О. Білик, Н. Божко, А. Борисова, А. Гадомської, О. Євдокімової, Н. Зінонос, Д. Порох,

С. Приходько, Л. Рибаченко, І. Семененко, О. Тетянченко, Т. Уварової, Т. Чернявської тощо).

Разом з цим, незважаючи на досить активний інтерес науковців до проблематики, пов'язаної з питаннями навчання й адаптації іноземних студентів, в українському педагогічному дискурсі недостатньо уваги приділяється дослідженню особливостей національного менталітету іноземних студентів у процесі педагогічного спілкування під час навчання у закладі вищої освіти. Актуальність нашої статті обумовлена об'єктивною необхідністю врахування мовних, етнокультурних та етнопсихологічних особливостей певного контингенту іноземних студентів, підвищення педагогічної майстерності викладачів ЗВО на основі оволодіння технологією педагогічного спілкування.

Мета статті – дослідження особливостей педагогічного спілкування з іноземними студентами, виявлення психолого-педагогічних чинників, що сприяють конструктивній взаємодії викладачів з іноземними студентами у процесі навчання у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Педагогічне спілкування можна визначити як професійне спілкування викладача зі студентами як на занятті, так і поза ним, спрямоване на створення позитивного психологічного клімату. На думку Л. Єфименко педагогічне спілкування є особливим видом спілкування як діяльності, в основі якої є суб'єкт-суб'єктне ставлення, що реалізується в спеціально організованих умовах [3, с. 133]. І. Зязюн говорить про професійне педагогічне спілкування як про комунікативну взаємодію педагога з учнями, колегами, спрямовану на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності й стосунків [5, с. 121].

Спілкування (комунікація) є обміном інформацією між комунікантами. Міжкультурне спілкування «відбувається в умовах, які так відрізняються від культурно обумовлених традицій у комунікативній компетенції її учасників, що ці відмінності суттєво впливають на успіх чи невдачу комунікативної події». [6, с. 77].

При розбіжності культур суб'єктам навчання у закладі вищої освіти складно досягнути взаєморозуміння, тому завданням викладача є формування в іноземних студентів певних навичок та умінь міжкультурної комунікації. З цієї точки зору можливим є співставлення понять «педагогічне спілкування» як специфічної форми взаємодії суб'єктів спілкування – викладача і студента, та «міжкультурне спілкування» – як спілкування цих суб'єктів як представників різних культур у навчальній аудиторії ЗВО.

Міжкультурному педагогічному спілкуванню викладачів ЗВО та іноземних студентів притаманні всі основні характеристики спілкування: взаємодія суб'єктів спілкування (викладача та іноземного студента), соціокультурна

сутність спілкування, його функціональність. Структурною складовою спілкування є комунікативний акт, а його функціональною одиницею – комунікативне завдання.

Говорячи про педагогічне міжкультурне спілкування у процесі навчання іноземних студентів у ЗВО науковці відмічають декілька принципових позицій. По-перше, воно є засобом адаптації іноземних студентів до умов української освітньої системи, а також засобом навчання української мови як мови міжнаціонального та професійного спілкування іноземних студентів. По-друге, педагогічне міжкультурне спілкування є формою виховання, засвоєння соціальних норм, соціально-рольової взаємодії та соціалізації іноземних студентів, засобом навчання комунікативної поведінки [9, с. 245]. Отже, педагогічне міжкультурне спілкування одночасно є засобом навчання, забезпечення міжкультурної комунікації та засобом розвитку особистості іноземного студента, у тому числі його професійного становлення.

Педагогічне спілкування є соціально-рольовою педагогічною взаємодією, спрямованою на формування умінь і навичок міжкультурної комунікації. При моделюванні педагогічних ситуацій необхідно зважати на національний менталітет іноземних студентів. Спеціальні вимоги мають пред'являтися до формування змішаних інтернаціональних груп, у яких міжкультурне спілкування виникає щодня.

Важливими педагогічними умовами формування міжкультурного спілкування є психолого-педагогічна підготовка викладачів з метою розвитку в іноземних студентів навичок і вмінь міжкультурної комунікації; активне використання інтерактивних методик, соціально-рольових ігор на заняттях; полікультурна спрямованість навчання з пріоритетом світових і наукових цінностей тощо.

Педагогічне спілкування викладачів та іноземних студентів формується у ході їхньої педагогічної взаємодії, що є освітнім і виховним процесом, спрямованим на розвиток особистості студента. Міжкультурне педагогічне спілкування – не тільки комунікація, обмін навчальною інформацією, а ще й складна система взаємодії, що спрямована на освіту, виховання, розвиток студентів, взаємовідношень між педагогом та іноземними студентами, які представляють різні культури, вік, стать, образ життя тощо. Між іноземним студентом і викладачем існують суб'єкт-суб'єктні відносини, при чому іноземний студент є самостійним рівноправним суб'єктом. У процесі педагогічної взаємодії викладач реалізує педагогічні цілі, дає іноземним студентам загальні чи професійні знання, організує їх навчальну чи позанавчальну діяльність, створює позитивну емоційну атмосферу в аудиторії, прагне до безконфліктного спілкування.

Важливими для ефективної педагогічної взаємодії викладача, який працює в іноземній аудиторії, є такі комунікативні вміння, як вміння вступати у контакт за любых умов, навіть без знання мови-посередника; вміння розуміти особливості своєї культури у порівнянні з національною культурою студентів; вміння створювати психологічний контакт та позитивну емоційну атмосферу в аудиторії; керувати своїми емоціями, своїм настроєм у будь-яких ситуаціях; впливати на іноземну аудиторію у залежності від її національного складу; запобігати міжкультурним та іншим конфліктам; вміння розуміти мотиви поведінки іноземних студентів у спілкування як з викладачем, так і між собою.

Педагогічні системи різних культур у більшості не співпадають між собою. Наприклад, розбіжність між соціальними статусами педагогів у різних країнах; уявлення про дистанцію спілкування у навчальному процесі та за його межами; переважаючий стиль викладання; національно визнана форма проведення занять; допустиме коло тем і питань, які можливо обговорювати викладачу і студентам; форми та засоби контролю і критерії оцінки навчальної діяльності тощо. Ця різниця у педагогічних системах часто стає причиною виникнення конфліктних ситуацій та призводить до розриву партнерства між студентом та викладачем у навчально-педагогічній співпраці та спілкуванні.

Головна задача викладача – враховувати такі розбіжності у педагогічних традиціях і нормах у процесі організації навчання іноземних студентів. Важливими для педагога у цьому випадку стають такі особистісно-професійні якості, як комунікабельність; вміння впоратися із стресом; вміння долати психологічні бар'єри в спілкуванні; володіння спеціальною технікою спілкування та ін.

Звернемо увагу на відмінності у гендерних національно обумовлених уявленнях про місце і роль у соціальному та освітньому житті представників різної статі. У більшості східних та африканських країн, особливо в арабських країнах, викладач-жінка не має займає такої важливої позиції, як в Україні та інших європейських країнах. Іноземним студентам прийдеється звикнути до цього та уявити для себе значимість жінки в українській культурі, що відбувається далеко не зразу.

При побудові педагогічного спілкування з іноземними студентами також важливо брати до уваги категорію простору, яка сильно відрізняється в різних культурах. Передусім, йдеться про дистанцію спілкування, що встановлюється залежно від віку, статі, релігії, соціального статусу учасників комунікації. Переважна більшість іноземних студентів приїжджають до нас з мусульманських країн, де неприпустимим є дотик до людини, що належить до іншої релігії. У педагогічній традиції африканських країн, як правило, між викладачем та учнями існує значна дистанція, тому скорочення або усунення цієї дистанції може бути розцінено ними як прояв викладачем слабкості та

неповаги до власної особистості (чого дуже побоюються африканські студенти стосовно себе), невміння правильно організувати навчальний процес та навіть не дуже високу компетентність викладача.

Важливим для успішності міжкультурного педагогічного спілкування є стиль спілкування викладача. Він повинен бути природнім, але не формальним, відображати індивідуальні риси особистості викладача.

Також, безсумнівно, стиль педагогічного спілкування з іноземними студентами залежить від того, з представниками якої національної культури працює викладач. Більшість іноземних студентів, які сьогодні навчаються в Україні, представляють країни Азії та Африки, тобто більш звикли до азійської педагогічної системи. Вітчизняна педагогічна система сьогодні є симбіозом азійської (до якої здебільшого належала й радянська освітня система) та європейської культурно-освітніх традицій із помітною перевагою останньої, оскільки курс на європеїзацію освіти, прийнятий Україною більш ніж 25 років тому, приніс позитивні результати. Для азійської освітньої системи характерні старанність, організованість, важливим – правильний результат вирішення задачі, особливою також є роль викладача (наставника, гуру, ментора, інструктора), який володіє особистою мудрістю, знає відповіді на всі питання. У центрі навчання знаходиться розповідь (лекція) викладача, від якого студенти очікують конкретних завдань, точної мети, детальної інструкції, конкретних графіків роботи. Студенти хочуть навчитися, як треба виконувати завдання. Європейська система більш підтримує в учнях індивідуальність і незалежність. Європейська педагогічна традиція передбачає особливу роль знання, що транслюється будь-яким компетентним викладачем, який при цьому має право щось не знати. Важливим є не тільки результат, але й сам творчий процес вирішення завдання. Саме творчої ініціативи очікує від студентів викладач. Центром навчання є самостійна робота студентів. Студенти віддають перевагу відкритій меті, загальним інструкціям, гнучким графікам роботи. Тобто, студенти хочуть навчитися тому, як треба вчитися. Взаємодія таких різних педагогічних культур і способів мислення іноді негативно впливає на здійснення педагогічного спілкування з іноземними студентами. [7, с. 131].

Розглянемо докладніше китайську систему педагогічного спілкування суб'єктів навчального процесу у порівнянні з українською. Головною формою роботи на занятті українські викладачі часто обирають бесіду, намагаючись з кожним студентом проводити повноцінний діалог, залучити його до предмета дискусії. Але ця форма є спочатку неприйнятною для китайців, що пов'язане з особливостями взаємин між викладачами та учнями в Китаї, де зі школи виховують шанобливе ставлення до викладача, його безапеляційний авторитет. І тому побудовані у формі дискусії заняття, що може призвести до

виникнення суперечок між викладачем та студентом, викликають у них психологічний дискомфорт.

Для китайських студентів також не може бути ефективною прийнята в українській освіті «педагогіка співробітництва». Китайські освітні традиції здебільшого пов'язані з образом авторитарного викладача. Демократична, творча модель спілкування викладача зі студентом викликає протидію у зв'язку зі сформованими стереотипами. Можливість діалогу з викладачем китайській студент часто сприймає як слабкість і неавторитетність викладача. Викладач є головним суб'єктом навчального процесу для китайських студентів. Спроби викладача при поясненні нового матеріалу спиратися на зворотній зв'язок зі студентами судячи з їх реакції викликає в них неприйняття й здивування [2, с. 21]. Для них важливим є отримати від викладача не стільки схвалення, скільки акцентування уваги на зроблених ними помилках.

Науковці зазначають, що у традиційній китайській школі учні на питання викладача «зрозуміло?» ніколи не дадуть відповіді «ні», навіть якщо у них дійсно виникли складності в процесі вивчення нового матеріалу [8, с. 38]. Тому у роботі з китайськими студентами завжди потрібно ставити непрямі запитання стосовно правильного розуміння ними навчального матеріалу.

Звернемо увагу також на особливості африканської педагогічної системи. Африканські студенти у навчанні звикли до «жорсткішого» стилю спілкування з викладачем. Загальноприйнятий в Україні стиль спілкування в аудиторії вони можуть сприйняти як загравання, тому у роботі викладача з цим контингентом студентів більш ефективним буде дотримуватися спілкування на основі діалогу та на основі спільної діяльності.

Національні моделі поведінки студентів, які приїхали з різних регіонів світу дуже відрізняються одна від одної. Корисною для практичного застосування є класифікація культур, запропонована Р. Льюїсом [1, с. 76]. Згідно з його класифікацією, культури за способом організації їх діяльності поділяються на моноактивні (Німеччина, США, Великобританія, Франція, Швеція), поліактивні (Іспанія, Італія, країни Латинської Америки, арабські країни) та реактивні (Китай, В'єтнам, Корея, Японія). Представники моноактивних культур орієнтовані на виконання завдання, пунктуальні, обов'язкові. У суперечках стримані, ввічливі, намагаються бути об'єктивними. Представники поліактивних культур є емоційними, імпульсивними, багатослівними і не завжди пунктуальними. Вони часто змінюють плани, але у скрутних ситуаціях здатні до імпровізації. У третю групу об'єднані культури, представники яких мовчазні, шанобливі стосовно співрозмовника, пунктуальні. Вважається, що першим двом групам (моноактивним та поліактивним культурам) складно спілкуватися між собою та легше з представниками реактивних культур.

У міжнаціональних групах міжкультурна комунікація здійснюється у процесі взаємодії як представників однієї культури з представниками інших культур, так й у взаємодії іноземців з викладачем, який є носієм вітчизняної культури. У процесі спілкування зі студентами важливо враховувати їх ціннісні орієнтації та специфіку національного менталітету. Можна говорити про своєрідність процесу комунікації з представниками різних культур. Емоційні араби або латиноамериканці та зовні незворушні народи Південно-Східної Азії можуть відчувати однаково сильні почуття, але їх прояв буде різним.

Наприклад, китайські студенти зазнають значних проблем в усному професійному спілкуванні через особливості менталітету, а студенти з арабських країн Азії і Африки зазнають певних труднощів у спілкуванні через особливості північно-африканського способу життя та енергійного темпераменту. Проте студенти з країн ближнього зарубіжжя практично не зазнають труднощів у комунікації. Тому викладачеві необхідно керуватися в роботі знанням особливостей комунікації представників різних народів та вчити їх терпимості по відношенню один до одного, навчати студентів комунікативної поведінки країни, у якій вони здобувають освіту.

З досвіду викладання відомо, що у побудові педагогічного спілкування не може бути дрібниць. Важливо для викладача підтримувати оптимальний темп мовлення, щоб бути зрозумілим іноземцями. Характерні для деяких викладачів особливості мовної поведінки – наступальна манера спілкування – можуть викликати культурний шок у представників азійських культур. Голос викладача повинен бути спокійним, не гучним і не тихим: якщо студенти з азійського регіону негативно сприймають гучний голос, приймаючи його за крик, то латиноамериканців чи арабів з їхньою жвавістю характеру стомить тихий і розмірений голос викладача, щоб підтримувати увагу іноземних слухачів. Жести повинні бути зрозумілі та прийнятні студентами, що не завжди є легким завданням, тому що в різних культурах міміка та жести мають різне, а часом і протилежне значення. Таким чином, педагог повинен володіти технологією та технікою педагогічного спілкування, ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби та прийоми впливу на студента.

При зіставленні вітчизняної педагогічної традиції з азійською освітньою системою основними їх відмінностями вважають оцінку ролі студента та характеру використання навчального матеріалу. В українській педагогічній традиції загальноприйнятими вважаються партнерські взаємини викладача та студента, а у навчальному процесі немає орієнтації на один підручник, заохочується особистісне сприйняття, ініціатива у навчальному процесі та самостійна інтерпретація студентами матеріалу, що вивчається. В азійській педагогічній системі викладач та студент перебувають у відносинах

жорсткої субординації, у навчальному процесі використовується, як правило, одне джерело інформації, а студенти пасивно, без аналізу та інтерпретації засвоюють представлений навчальний матеріал, самостійність студентів у навчальному процесі не стимулюється.

Незважаючи на значні відмінності національно-психологічних особливостей африканського континенту студентів, зумовлених різними чинниками етнічного та релігійного характеру, а також успадкованої африканськими країнами з колоніальних часів системи освіти, їх об'єднує гостра реакція на питання расових відмінностей між людьми. Будучи у нашому соціумі представниками расової меншини, вони нерідко навіть нейтральні випадки соціально-побутових відносин інтерпретують як прояв расової дискримінації. Такий психологічний стан може призводити студентів до некоммунікбельності та замкнутості, що межують із агресивною ворожістю. Більшість із них під контролем високопрофесійного викладача досить працездатні, цілеспрямовані, схильні до регулярності у навчанні. Вони зазвичай віддають перевагу логічному лінійному представленню матеріалу, чіткої структурованості та послідовності в організації навчального процесу. Не всі з них і не завжди, як то кажуть, «схоплюють на льоту», але, розібравшись у матеріалі, найчастіше запам'ятовують його надовго. Вони люблять підтримувати бесіду на професійну тему, проводити позитивні паралелі зі своєю батьківщиною тощо.

Характерною рисою представників близькосхідної культури є демонстративна релігійність, підвищена емоційність, загострене сприйняття іншого соціокультурного середовища. Демократичний стиль педагогічного спілкування з ними неприпустимий, оскільки може бути сприйнятий як заклик до панібратських відносин. Некритичне ставлення до свободи звичаїв у суспільстві не може бути позитивно сприйнято носієм ісламської культури. Обговорення таких тем у незвичній для студента інтерпретації не сприятиме підвищенню авторитету викладача, що може негативно позначитися і на результатах навчального процесу. Серед таких студентів часто відзначається непосидючість, надмірна коммунікбельність, завищена самооцінка досягнутих навчальних результатів. Болюча реакція багатьох з них на санкції змушує викладача бути особливо уважним з ними у виборі форм і способів контролю та оцінки їхньої навчальної діяльності.

З метою подолання розбіжності культур, полегшення процесу порозуміння викладачеві необхідно приділяти увагу розвитку в іноземних студентів певних навичок і умінь міжкультурної комунікції. На думку науковців, формування міжкультурної комунікції передбачає врахування таких основних складових: етнопсихологічної, що обумовлена ментальними особливостями національних культур, поведінкової, яка базується на національно-культурній

специфіці комунікативної поведінки, та тієї, що обумовлена власно національно-культурним мовним змістом» [4].

Таким чином викладач повинен враховувати подібні розбіжності педагогічних традицій та норм при організації навчального процесу, характер якого має бути національно та регіонально орієнтованим, що дозволить знаходити найкоротші шляхи успішного досягнення цілей навчання. Організація професійно-педагогічного спілкування з іноземними студентами вимагає від викладача вдосконалення психолого-педагогічної підготовки і достатніх теоретичних знань в області етнопсихології і етнопедагогіки.

Висновки. Спостереження за національно-психологічними особливостями іноземних студентів дозволило нам виявити особливості міжнаціонального педагогічного спілкування з представниками різних регіонів та запропонувати викладачам рекомендації в організації міжкультурної комунікації. Отже, педагогічне спілкування в іноземній аудиторії – специфічна форма взаємодії суб'єктів міжкультурного спілкування – викладача та студента. Воно формується на основі володіння викладачем спеціальної технології спілкування, залежить від його педагогічної майстерності та спрямоване на освіту, виховання та розвиток іноземного студента. У ньому укладено резерви вдосконалення навчально-виховного процесу та розвитку основ міжкультурної компетентності як студента, так і викладача.

У зв'язку з тим, що сучасний заклад вищої освіти – це полікультурний простір, у якому відбувається діалог культур представників різних народів, викладачі вищої школи повинні володіти організацією міжнаціонального та міжкультурного спілкування.

Література:

1. Близнюк Т. П. Крос-культурні особливості менеджменту сучасної мультинаціональної організації: монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. 296 с.
2. Груцяк В.І. Деякі особливості навчання китайських учнів на підготовчому відділенні для іноземних громадян. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. 2015. Вип. 27. С. 16-24.
3. Єфименко Л. Теоретичні аспекти організації педагогічного спілкування майбутнього фахівця дошкільної освіти. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 1, No. 3, 2022, pp. 131-140.
4. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
5. Педагогічна майстерність / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
6. Сніця Т.Є. Міжкультурна комунікація як суспільний феномен. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. III. С. 146-153.
7. Тохтар Г.І., Моргунова Н.С. Використання педагогічних стратегій у формуванні соціально-адаптивної компетентності іноземних студентів у процесі професійної підготовки в університеті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць / [редкол.: А.В. Сущенко (гол. ред.) та ін.]. Запріжжя: КПУ, 2021. Вип. 77. Т.2. С. 127-133.

8. Ху Жунсі. Соціокультурні особливості адаптації китайських студентів до навчання в університетах України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2013. № 1 (5). С. 36-31.

9. Чуприна К. С., Ніколаєва Н. М. Міжкультурне спілкування як частина педагогічної взаємодії з іноземними студентами ВНЗ України URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5fd1173-599c-4f0a-99e2-65c4db1a9984/content>

References:

1. Blyzniuk, T. P. (2017). Kros-kulturni osoblyvosti menedzhmentu suchasnoi multynatsionalnoi orhanizatsii [Cross-cultural features of the management of a modern multinational organization]. Kharkiv: FOP Liburkina L. M., 296 s. [in Ukrainian].

2. Hrusiak, V.I. (2015). Deiaki osoblyvosti navchannia kytaiskykh uchniv na pidhotovchomu viddilenni dlia inozemnykh hromadian. [Some features of the education of Chinese students at the preparatory department for foreign citizens]. *Vykladannia mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity*. Vyp. 27, 16-24 [in Ukrainian].

3. Yefymenko, L. (2022). Teoretychni aspekty orhanizatsii pedahohichnoho spilkuvannia maibutnoho fakhivtsia doshkilnoi osvity. [Theoretical aspects of the organization of pedagogical communication of a future specialist in preschool education]. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 1, No. 3, 131-140 [in Ukrainian].

4. Manakin, V.M. (2012). Mova i mizhkulturna komunikatsiia : navch. posib. [Language and intercultural communication]. Kyiv : «Akademiia» Publishing Center, 288 s. [in Ukrainian].

5. Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill] / za red. I. A. Ziaziuna. (1997). Kyiv : Vyscha shkola, 349 s. [in Ukrainian].

6. Snitsia, T.Ie. (2014). Mizhkulturna komunikatsiia yak suspilnyi fenomen [Intercultural communication as a social phenomenon]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. III, 146-153 [in Ukrainian].

7. Tokhtar, H.I, Morhunova, N.S.(2021). Vykorystannia pedahohichnykh stratehii u formuvanni sotsialno-adaptyvnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky v universyteti. [The use of pedagogical strategies in the formation of social adaptive competence of foreign students in the process of professional training at the university]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. prats / [redkol.: A.V. Sushchenko (hol. red.) ta in.]. Zaprizhzhia: KPU, 2021. Vyp. 77. T.2, 127-133 [in Ukrainian].

8. Khu Zhunsi. (2013). Sotsiokulturni osoblyvosti adaptatsii kytaiskykh studentiv do navchannia v universytetakh Ukrainy [Sociocultural features of adaptation Chinese students to study at Ukrainian universities]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia: Pedahohika i psyholohiia*. № 1 (5), 36-31 [in Ukrainian].

9. Chupryna, K. S., Nikolaieva, N. M. Mizhkulturne spilkuvannia yak chastyna pedahohichnoi vzaiedodii z inozemnymy studentamy VNZ Ukrainy [Intercultural communication as part of pedagogical interaction with foreign students of Ukrainian universities]. Retrieved from <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5fd1173-599c-4f0a-99e2-65c4db1a9984/content> [in Ukrainian].

УДК: 351.85: 378.4

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-286-298](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-286-298)

Огар Ніна Володимирівна аспірантка кафедри публічного врядування, Національний університет «Львівська Політехніка», вул. Сухомлинського, 16, кім. 216, Брюховичі, тел.: (063) 177-96-53, <https://orcid.org/0009-0006-3910-7309>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ПОВНУ ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті окреслено основні проблеми у сфері забезпечення права громадян на повну загальну середню освіту, які виникли після повномасштабного вторгнення РФ та досліджено дії органів публічної влади з їх вирішення. Система освіти України зіткнулася з масштабними викликами, і держава змушена оперативно розробляти й упроваджувати заходи для забезпечення доступу до освіти.

Ключовими проблемами визначені фізична доступність освітніх послуг, збереження життя та здоров'я учасників навчального процесу, а також питання фінансування загальної середньої освіти. Автор зауважує, що доступ до освіти залежить від регіону, де перебувають здобувачі середньої освіти, а також розташування самих закладів освіти. Такими регіонами визначені: окуповані, прифронтові, деокуповані території та віддалені від фронту області. Окрема частина роботи присвячена питанням доступу до освіти для дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та українських учнів, які були вимушені залишити країну. Наголошено, що ці діти стикаються з додатковими бар'єрами в отриманні освіти.

Особлива увага приділена урядовій ініціативі «Школа офлайн», яка має на меті забезпечити повернення учнів до очного навчання. Окреслено переваги державної політики, водночас автор не повністю погоджується, що скасування дистанційного навчання в окупованих та прифронтових регіонах позитивно впливатиме на навчальний процес; підкреслюється, що його заміна на педагогічний патронаж ускладнить реалізацію права на повну загальну середню для значної кількості українських школярів.

Обґрунтовано необхідність системного підходу з боку держави та місцевих органів влади для забезпечення доступності та якості освіти в умовах війни, наголошено на потребі створення безпечного освітнього середовища задля підтримки соціальної стабільності та розвитку молодого покоління.

Ключові слова: органи публічної влади, право на повну загальну середню освіту, доступність освітніх послуг, безпека, дистанційне навчання.

Ohar Nina Volodymyrivna Postgraduate student at the Department of Public Administration, Lviv Polytechnic National University, St. Sukhomlynskooho, 16, room 216, Bryukhovychi, tel.: (063) 177-96-53, <https://orcid.org/0009-0006-3910-7309>

ENSURING THE RIGHT OF CITIZENS TO FULL GENERAL SECONDARY EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article outlines the main problems in the field of ensuring the right of citizens to full general secondary education, which arose after the full-scale invasion of the Russian Federation, and the actions of public authorities to solve them are investigated. The education system of Ukraine has faced large-scale challenges, and the state is forced to quickly develop and implement measures to ensure access to education.

Physical accessibility of educational services, preservation of life and health of the participants of the educational process, as well as the issue of financing general secondary education are identified as key problems. The author notes that access to education depends on the region where secondary education students are located, as well as the location of the educational institutions themselves. These regions are defined as: occupied, near-front, de-occupied territories and regions remote from the front. A separate part of the work is devoted to the issue of access to education for children of internally displaced persons (IDPs) and Ukrainian students who were forced to leave the country. It is emphasized that these children face additional barriers in getting an education.

Special attention is paid to the government initiative "School Offline", which aims to ensure the return of students to face-to-face education. The advantages of state policy are outlined, while the author does not fully agree that the cancellation of distance learning in the occupied and front-line regions will have a positive effect on the educational process; it is emphasized that its replacement with pedagogical patronage will complicate the realization of the right to a full general secondary school for a significant number of Ukrainian schoolchildren.

The need for a systemic approach on the part of the state and local authorities to ensure the availability and quality of education in war conditions is substantiated, the need to create a safe educational environment to support social stability and the development of the young generation is emphasized.

Keywords: public authorities, right to full general secondary education, availability of educational services, security, distance learning.

Постановка проблеми. Дотримання права на освіту як одного з базових конституційних прав в Україні є важливим як для громадян, так і для держави. Його реалізація створює передумови для розвитку особистості і суспільства в

цілому. Повна загальна середня освіта фактично є стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну спричинило значну дестабілізацію у багатьох сферах суспільного життя, у тому числі увиразнилися проблеми в царині забезпечення права на здобуття особами повної загальної середньої освіти. Система освіти опинилася перед складними викликами через порушення звичного навчального процесу, руйнування інфраструктури та зростання потреби в коригуванні освітніх підходів для надання доступу до навчання у кризових умовах. Тож органи державної влади і органи місцевого самоврядування змушені активно впроваджувати нові механізми, спрямовані на адаптацію освітньої системи до реалій воєнного часу. Зокрема, йдеться про розвиток дистанційного формату навчання, забезпечення безпеки учнів під час навчання офлайн, організацію психологічної підтримки для учнів і педагогів, а також перегляд підходів до навчального процесу, щоб гарантувати доступність і якість освіти. Важливою складовою такої адаптації є пошук додаткових ресурсів для відновлення пошкодженої освітньої інфраструктури, що передбачає ремонт і реконструкцію зруйнованих будівель, забезпечення учнів і вчителів необхідним обладнанням для дистанційного навчання. Належне реагування органів публічної влади на окреслені виклики є умовою гарантування освітньої безпеки суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління сферою освіти цікавить науковців як педагогічного профілю, так і фахівців з державного управління. Так, Ю. Костіна наголошує на політиці уряду та органів місцевого самоврядування «з метою гарантування фізичної безпеки освітній інфраструктурі», однак зупиняє увагу більше на питаннях управління освітою: зміни у навчальних планах, недискримінація в освіті тощо [6].

У роботі С. Лондаря, С. Мельника, Г. Терещенко здійснено аналіз ключових проблем сфери освіти, які виникли в перші місяці війни, зокрема увагу зосереджено на питаннях освіти внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та вступній кампанії 2022 р. Також автори запропонували дієву інформаційну модель поліпшення управління освітою [7].

Дослідження В. Ставкіної та І. Захарової зосереджено здебільшого на адаптації педагогів до управління навчанням в умовах воєнного стану, проте надається також і оцінка управлінської діяльності МОН України та Уряду з організації функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану [13]. Як бачимо, науковці ставлять акценти більше на підтримці освітнього процесу, а не на дослідженні реалізації права на повну загальну середню освіту.

Мета статті – дослідити ключові проблеми, які виникли у забезпеченні права громадян на повну загальну середню освіту з початком повномасштабного вторгнення та дії органів публічної влади з їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану визначені в статті 57¹ Закону України «Про освіту» [12]. У цій статті зазначається також, що забезпечення державних гарантій, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) у межах своєї компетенції здійснюють: органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність [12].

Незважаючи на воєнний стан, в країні продовжує надаватися загальна середня освіта. Якщо в перші роки війни переважало дистанційне навчання, зокрема продовжив функціонувати створений ще у 2020 р. МОН України спільно з Українським інститутом розвитку освіти та Міністерством цифрової трансформації України за підтримки Швейцарії в межах Швейцарсько-українського проєкту DECIDE онлайн-ресурс «Всеукраїнська школа онлайн» [3], то на даний час органи влади при ухваленні відповідних рішень виходять з того, що офлайн освіта є більш якісною. Власне пропозиції повернення до очного навчання прозвучали ще в 2022/2023 н.р. зі спільної ініціативи МОН України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та першої леді України.

Влітку 2024 р. МОН України у співпраці з віцепрем'єр-міністром з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій М. Федоровим розпочало здійснення комплексної політики «Школа офлайн», головна мета якої – повернути дітей до безпечного очного навчання [15]. Першим кроком стало прийняття наказу МОН «Порядок та умови здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні», що посилив тенденцію повернення до навчання офлайн, зосередившись у 2024/2025 н.р. на змішаному навчанні [11].

Аналіз проблем, пов'язаних із забезпеченням права на повну загальну середню освіту, засвідчує, що чи не найбільшою з них є саме доступ до здобуття освіти. Оскільки країна перебуває в стані війни, різні території та категорії громадян мають різні можливості для отримання освіти. Орієнтуючись на поділ територій, запропонований у дослідженні А. Дакал та Г. Казакова [4, с. 229-230], слід брати до уваги особливості таких територій: окуповані, прифронтові, деокуповані та віддалені від фронту. Окремого аналізу потребує також питання доступу до освіти школярів, які перебувають за кордоном.

Найскладнішою є ситуація із реалізації права на освіту для мешканців окупованої території, що складає більше чверті території України [1]. А на цих територіях проживають приблизно 615 тисяч школярів [17]. З початку повномасштабного вторгнення навчання на цих територіях було призупинено, а починаючи з 2022/2023 н.р. діти, які залишилися в окупації, отримали змогу продовжити навчання в українських закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) у дистанційному форматі. З одного боку, таке рішення уряду на офіційному рівні забезпечує доступ до освіти. Проте на практиці учні зіштовхуються з низкою проблем: нестабільний інтернет зв'язок та блокування окупантами VPN-сервісів; погрози з боку окупаційної влади; неможливість дотримуватися графіку навчання, адже представники окупаційного режиму змушують всіх дітей відвідувати їхні навчальні установи, а навчання дистанційно у більшості ЗЗСО проходить відповідно до звичайного для України графіку роботи навчальних установ.

Нова ініціатива уряду – «Школа офлайн» – передбачає уведення змін у дистанційне навчання: встановлюється мінімальна квота на 20 учнів у класі та «наявність щонайменше одного класу для всіх років навчання: з 1 до 9 або з 5 до 11 класу (або з 8 до 11 для ліцеїв)» [15]. Альтернативою для дітей на тимчасово окупованих територіях стане педагогічний патронаж, що являє собою форму індивідуальних занять, які здійснюються за гнучким графіком і передбачають певну кількість навчальних годин на тиждень. Так, для учнів початкової школи визначено 5 годин на тиждень, для середньої школи – 8 годин, а для старшої – 12 годин [17].

З економічної точки зору такий підхід є виправданим, адже наразі витрачаються мільйони гривень на утримання дистанційних шкіл, виплати заробітної плати вчителям, які в них працюють, при тому, що заняття стабільно відвідують кілька учнів. Проте, з іншого боку, новий формат ускладнює змогу отримання освіти, адже забезпечити підтримку кожного учня індивідуально досить тяжко, зважаючи на відсутність особистого знайомства з ним.

Крім того, як зауважують керівники ЗЗСО, в яких навчаються діти з окупованих територій, ліквідація дистанційних класів для вказаної категорії призведе до звільнення вчителів, які залишаються з певних причин в окупації, як результат – без джерела доходу, а це призведе до їх співпраці з окупантами [14].

Є свої особливості і в доступі до освіти на прифронтових територіях. На сьогодні порядок функціонування шкіл на прифронтових територіях визначається рішеннями місцевих рад, які адаптують освітній процес до умов безпеки та актуальної ситуації в регіоні. Частково впроваджується змішаний формат, за умов наявності укриття. Проте, облаштовані укриття, що вміщують всіх наявних школярів, є лише в поодиноких закладах [14]. Зрозуміло, що такий стан справ унеможливорює організацію навчального процесу офлайн.

Окрім безпеки дітей, гостро стоїть питання забезпечення стабільного доступу до інтернету та обладнання, необхідного для дистанційного навчання, адже під час обстрілів знищуються лінії електромереж, мобільного зв'язку тощо.

Обмежений доступ до освіти на прифронтових територіях призводить до нерівності у навчальних можливостях, порівняно з учнями, що мешкають на територіях, розташованих у тилу. А це, у свою чергу, в майбутньому може негативно вплинути на їхню соціальну адаптацію та конкурентоспроможність молодого покоління. Брак стабільної можливості навчатись не лише позбавляє учнів шансу отримати необхідні якісні знання, але й негативно впливає на їхній психологічний стан, адже відсутність налагодженого навчального процесу може підсилювати відчуття тривоги та стресу.

Стосовно деокупованих територій, то там організувати доступ дітей до повної загальної середньої освіти є тим складніше, чим довше територія була під окупацією. Окрім проблем, які стосуватимуться повернення до опанування учнями українських навчальних програм, гострим є й питання матеріального забезпечення. Для прикладу, окупанти під час «переобладнання шкіл під власну програму» знищували усі підручники, книжки українською мовою і навіть технічне обладнання, яке мали школи. Не виключенням є й руйнування будівель, в яких розміщені ЗЗСО, під час відступу. В такому випадку існує проблема у поновленні матеріально-технічної бази, яка є необхідною для налагодження навчального процесу та якісного проведення занять.

Не оминає війна і віддалені від фронту населені пункти. Загроза ракетного обстрілу характерна і для цих територій, особливо зважаючи на цілеспрямовані обстріли лікарень, житлових будинків, закладів освіти в тилу. Це ускладнює доступ до здобуття освіти. Хоча законодавчо освітні установи мають право вибору дистанційного чи очного формату навчання, на практиці наразі надають перевагу офлайн освіті, проте не всі ЗЗСО мають надійні бомбосховища. Тому, як наголошує Ю. Костюніна, задля реалізації навчання офлайн органи державної влади, обласні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування з одного боку, а також заклади освіти, батьки – з іншого, мають скооперуватися для «створення безпечного освітнього середовища для сприяння продовженню освіти» [6, с. 43].

Окремої уваги заслуговують школярі, які були вимушені виїхати з постійного місця проживання. Це як ВПО, так і діти, що перебувають на даний час в інших країнах. Проблема освіти для дітей ВПО полягає в тому, що вони надають перевагу навчанню онлайн у закладах освіти за постійним місцем проживання, навчаючись у них онлайн. Так, за інформацією МОН, зареєстровано 227 тисяч дітей-ВПО, з них близько 120 тисяч продовжують навчатися за місцем попереднього проживання [5]. Це, звісно, більше педагогічна, ніж управлінська проблема, проте такий вибір, як стверджують психологи «шкодить соціалізації дітей» [8].

Що стосується дітей, які виїхали в інші країни, то на сайті освітнього омбудсмена України вказано, що, відповідно до останніх даних Європейської комісії, у період з 24 лютого 2022 р. по 16 липня 2024 р. до шкільних систем країн ЄС було інтегровано 856 747 українських учнів. Окрім цього, значна частина українських школярів продовжує навчання за межами ЄС [16].

За умов скорочення дистанційних шкіл уже у 2024/2025 н.р. частина дітей відмовилася від навчання в українських школах, особливо, зважаючи на вимоги держав, в яких перебувають діти, долучатися до місцевих закладів освіти. Державою не було вжито заходів для збереження дітей в українській школі, враховуючи, що навчальний процес переважно співпадає, як в європейській, так і українській школі. Програма «Школа офлайн» передбачає скорочену українську освітню програму, яка розроблена для зменшення навчального навантаження на учнів шляхом оптимізації кількості предметів. Вона дозволяє дітям відвідувати очні заняття в країні їхнього перебування, одночасно дистанційно вивчаючи українознавчі дисципліни, такі як українська мова та література, історія України, захист України, географія тощо. При цьому навчальні результати, здобуті в закордонних навчальних закладах, можуть бути зараховані в рамках української освітньої програми [15]. Передбачається, що такий підхід збільшить інтерес до української школи, не дасть дітям закордоном забути рідну державу та уможливить адаптацію за умов повернення в Україну по завершенню війни.

Війна значно загострила питання безпеки освітнього процесу, поставивши під загрозу його безперервність та можливість реалізації для багатьох дітей. Значна частина учнів втратила можливість регулярно долучатися до навчання, що обумовлено як фізичним руйнуванням навчальних закладів, так і нестачею технічних засобів для організації дистанційної освіти. Педагоги, які залишилися працювати в небезпечних регіонах, змушені вести освітній процес у надзвичайних умовах, ризикуючи своїм життям і здоров'ям через постійні загрози обстрілів та можливих бойових дій поблизу.

Слід наголосити, що в результаті постійних атак значна кількість шкільних будівель зазнала серйозних пошкоджень або зруйновані повністю. Пошкодження шкільної інфраструктури включають не тільки руйнування стін і стель, але й знищення або пошкодження критично важливих елементів, таких як системи опалення, водопостачання, електропостачання та навчальні матеріали, що значно ускладнює відновлення освітнього процесу. Так, за даними наведеними на ресурсі «Освіта під загрозою», який було започатковано у 2022 р. МОН України [18], станом на жовтень 2024 р. зруйновано повністю 201 школу та пошкоджено 1663 школи. Хоча найбільш постраждалими в цьому плані є прифронтові регіони, на інших територіях теж зафіксовано руйнування і пошкодження закладів освіти. Не постраждали наразі жодна

освітня установа лише у Чернівецькій та Закарпатській областях [10]. Більш детальна інформація у розрізі регіонів продемонстрована у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Кількість зруйнованих та пошкоджених ЗЗСО
за даними порталу «Освіта під загрозою»
станом на кінець жовтня 2024 р.**

№	Регіон	Зруйновано	Пошкоджено
1	Вінницька область	0	1
2	Волинська область	0	2
3	Дніпропетровська область	10	181
4	Донецька область	62	172
5	Житомирська область	1	66
6	Закарпатська область	0	0
7	Запорізька область	0	64
8	Івано-Франківська область	0	1
9	Київська область	3	128
10	Кіровоградська область	0	4
11	Луганська область	11	98
12	Львівська область	0	10
13	Миколаївська область	19	123
14	Одеська область	0	45
15	Полтавська область	0	9
16	Рівненська область	0	2
17	Сумська область	10	87
18	Тернопільська область	0	0
19	Харківська область	48	313
20	Херсонська область	35	125
21	Хмельницька область	0	57
22	Черкаська область	0	12
23	Чернівецька область	0	0
24	Чернігівська область	2	79
25	м. Київ	0	84
26	Автономна Республіка Крим	Дані відсутні	
27	м. Севастополь	Дані відсутні	

(сформовано автором)

Окреслений стан справ зумовлює необхідність розробки нових підходів до організації освітнього процесу, які б враховували як потребу у безпеці учасників освітнього процесу, так і забезпечення доступності навчання в умовах кризи. Особливо актуальним є питання інтеграції засобів захисту та

адаптації навчальних програм до умов воєнного часу, що потребує всебічного планування, додаткового фінансування і співпраці між освітніми установами, місцевими органами влади та державними органами для створення максимально сприятливих умов навчання навіть у таких складних умовах.

Не менш нагальною поряд з доступом до освіти є проблема фінансування. Військові дії на території країни призводять до підвищених витрат на оборону та безпеку, що є невідкладною потребою для збереження суверенітету та захисту населення. У зв'язку з цим скорочується можливість фінансування освітніх потреб, що негативно позначається на забезпеченні права на здобуття освіти. Водночас, виділені на 2024 р. кошти зосереджено на тих аспектах, які роблять освітній процес доступнішим в умовах бойових дій. Окрім оплати праці педагогічних працівників, це також:

- облаштування укриттів у закладах, що надають загальну середню освіту – 2,5 млрд грн;
- друк підручників – 1,5 млрд грн;
- субвенція НУШ – 1,5 млрд грн (виділених на друк підручників, передбачений ще у 2022 р.);
- субвенція на шкільні автобуси – 1 млрд грн для забезпечення трансферу школярів, які віддалені від ЗЗСО [2].

При цьому варто наголосити, що фінансування освітньої сфери на даний час є можливим переважно завдяки міжнародним донорам. Скорочення наданих кредитів чи благодійних внесків може паралізувати освітню сферу, адже проблематичним стане як утримання самих освітніх установ, так і оплата праці вчителів. В умовах обмеженого фінансування перед навчальними закладами може постати проблема забезпечення учнів необхідними підручниками, обладнанням та іншими ресурсами для навчання.

Ще однією проблемою, обумовленою війною, є нестабільний зв'язок та перебої з постачанням електроенергії. Постійні атаки ворога на об'єкти критичної енергетичної інфраструктури призводить до того, що як педагоги, так і діти не завжди можуть долучитися до онлайн-занять. Придбати генератори можуть собі дозволити не всі навчальні установи, як і учні та вчителі, тож або відбувається переривання навчального процесу, або ж деякі школярі не отримують можливість розібрати тему з вчителем.

Відповідна проблема існує і для офлайн уроків, адже, для прикладу, в зимовий період світловий день є коротким, тож за відсутності освітлення неможливо продовжувати навчальний процес. Окрім того, відсутність електропостачання може вплинути і на опалення та постачання води, що відповідно до санітарних норм, теж робить навчання неможливим.

Наразі органами місцевого самоврядування виділяються кошти для придбання генераторів, завдяки міжнародним партнерам вчителі деяких шкіл

отримують необхідну техніку, але ці випадки не набувають масового поширення. Тому з боку держави мають бути вжиті заходи, які б сприяли продовженню навчання за таких обставин.

Насамкінець вважаємо за доцільне навести Рекомендації щодо перспектив відновлення галузі освіти в Україні, підготовлені Інститутом аналітики та адвокації в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується USAID.

– В умовах війни система освіти вимагає скоординованої взаємодії між державними установами, міжнародними організаціями, місцевими громадами, соціальними службами та незалежними фахівцями для забезпечення максимально можливих освітніх умов та захисту дітей у процесі навчання.

– Для досягнення доступності освіти слід гарантувати достатнє фінансування, сучасну інфраструктуру та необхідне технічне забезпечення. Освітні процеси потребують не лише методичної підтримки, а й комплексного супроводу – соціального, емоційного та культурного, а також доступу до новітніх технологій.

– Необхідно впровадити та забезпечити виконання заходів, спрямованих на захист та безпеку всіх учасників освітнього процесу. Важливо гарантувати рівність можливостей для всіх залучених до освітнього середовища, запобігаючи проявам дискримінації та нерівності.

– Також важливо підтримати підготовку педагогів для роботи з учнями, які стикаються з труднощами у навчанні через відставання або психологічні травми, що впливають на адаптацію у колективі або навчальному середовищі [9].

Висновки. Таким чином, в умовах війни органи публічної влади змушені швидко реагувати на виклики та шукати нові підходи для забезпечення рівного доступу до якісного навчання здобувачів повної загальної середньої освіти. Ключовою проблемою, спільною для всіх учасників навчального процесу в Україні, є безпека школярів та педагогічного персоналу.

В залежності від території розташування освітньої установи та перебування здобувачів освіти виникають додаткові проблеми, зокрема співпадіння графіку навчання, проблеми зі зв'язком тощо. Наявна тенденція максимального відновлення очного навчання та скорочення дистанційного за умов постійної небезпеки обстрілу не завжди призводить до отримання якісної освіти.

Як результат, забезпечення права на освіту в умовах війни стає масштабною міжвідомчою задачею, яка потребує координації на державному, місцевому та міжнародному рівнях. Важливим при цьому є забезпечення з боку держави регулярного моніторингу порушень прав, реагування на такі порушення та гарантування їх належного захисту.

У подальших дослідженнях цієї проблематики доцільно зосередитися на питаннях зарубіжного досвіду забезпечення права громадян на повну загальну середню освіту та можливостях його застосування в сучасних вітчизняних реаліях.

Література:

1. Близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosieiu-zelenskij.html> (дата звернення: 29.10.2024).
2. Верховна Рада України ухвалила держбюджет на 2024 рік: фінансування на освіту збільшено. URL: <https://mon.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukraini-ukhvalila-derzhbyudzhet-na-2024-rik-finansuvannya-na-osvitu-zbilsheno> (дата звернення: 29.10.2024).
3. Всеукраїнська школа онлайн. URL: <https://lms.e-school.net.ua/> (дата звернення: 30.10.2024)
4. Дакал А., Казаков Г. Актуальні проблеми підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування. *Науковий вісник: Державне управління*. 2024. № 1 (15). С. 223-242. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1\(15\)-223-242](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1(15)-223-242)
5. Діти-ВПО мають пріоритетне право на місця у школах: особливості навчання для переселенців. URL: <https://novosti.dn.ua/article/9227-dity-vpo-mayut-priorytetne-pravo-na-mistsya-u-shkolah-osoblyvosti-navchannya-dlya-pereselentsiv#> (дата звернення: 29.10.2024).
6. Костюніна Ю. О. Особливості управління освітою в умовах воєнного стану. *Ефективність державного управління*. 2023. №1. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.36930/507407>
7. Лондар С. Л., Мельник С. В., Терещенко Г. М. Виклики в освітній галузі в період воєнного стану в Україні: необхідність перебудови інформаційного забезпечення. *Освітня аналітика України*. 2022. Вип. 2. С. 5-22
8. Обирають дистанційку замість офлайну: чому діти-переселенці тримаються «рідних» шкіл та які наслідки матиме їхня не соціалізація. URL: <https://nus.org.ua/articles/obyayut-dystantsijku-zamist-oflajnu-chomu-dity-pereselentsi-trymayutsya-ridnyh-shkil-ta-yaki-naslidky-matyme-yihnya-ne-sotsializatsiya/> (дата звернення: 29.10.2024)
9. Освіта в умовах війни: виклики та перспективи для України. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> (дата звернення: 30.10.2024)
10. Освіта під загрозою: офіційний сайт. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 29.10.2024).
11. Про затвердження Порядку та умов здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні : Наказ МОН України від 07.08.2024 № 1112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-24#Text> (дата звернення: 29.10.2024).
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 6 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 29.10.2024).
13. Ставкіна В., Захарова І. Особливості управління навчальним процесом в умовах воєнного стану як складова професійної діяльності педагога. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 3. С. 219-238
14. Шкільна освіта в умовах війни: чому нова політика МОН з дистанційки вдарить по переселенцях і дітях в окупації. URL: <https://zmina.info/articles/shkilna-osvita-v-umovah-vijny-chomu-nova-polityka-mon-z-dystanczijky-vdaryt-po-pereselencyah-i-dityah-v-okupacziyi/> (дата звернення: 29.10.2024).

15. Школа офлайн: Повертаємо дітей до очного навчання. Покрокова стратегія забезпечення якості освіти. URL: <https://offlineschool.mon.gov.ua/> (дата звернення: 29.10.2024)
16. Як навчатися і зберігати зв'язок з Україною дітям, які перебувають за кордоном, 2024-2025 навчальний рік. URL: <https://eo.gov.ua/yak-navchatysia-i-zberihaty-zv-iazok-z-ukrainoiu-ditiam-iaki-perebuvauiut-za-kordonom-2024-2025-navchalnyy-rik/2024/08/22/> (дата звернення: 30.10.2024)
17. Як навчаються українські учні в тимчасовій окупації та яких змін потребує освіта дітей на ТОТ. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-navchayutsya-ukrayinski-uchni-v-tymchasovij-okupatsiyi-ta-yakyh-zmin-potrebuye-navchannya-ditej-na-tot/> (дата звернення: 29.10.2024)
18. Support of Education. URL: <https://emergency.mon.gov.ua/helppage/> (date access: 29.10.2024).

References:

1. Blyzko 26% terytorii Ukrainy poky zalyshaiutsia okupovanymy Rosiieiu [About 26% of the territory of Ukraine still remains occupied by Russia]. (2024). *ukrinform.ua*. Retrived from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosiieu-zelenskij.html> [In Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy ukhvalyla derzhbiudzheth na 2024 rik: finansuvannya na osvitu zbilsheno [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the state budget for 2024: funding for education has been increased]. (2023). *mon.gov.ua*. Retrived from <https://mon.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukraini-ukhvalila-derzhbyudzheth-na-2024-rik-finansuvannya-na-osvitu-zbilsheno> [In Ukrainian].
3. Vseukrainska shkola onlain [All-Ukrainian online school]. (n.d.). *lms.e-school*. Retrived from <https://lms.e-school.net.ua/> [In Ukrainian].
4. Dakal, A., Kazakov, H. (2024). Aktualni problemy pidvyshchennia kvalifikatsii posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannya [Current problems of improving the qualifications of local self-government officials]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*, 1(15), 223-242. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1\(15\), 223-242](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1(15), 223-242) [In Ukrainian].
5. Dity-VPO maiut priorytetne pravo na mistsia u shkolakh: osoblyvosti navchannia dlia pereselentsiv [IDP children have a priority right to places in schools: peculiarities of education for displaced persons]. (2024). *novosti.dn.ua*. Retrived from <https://novosti.dn.ua/article/9227-dity-vpo-mayut-priorytetne-pravo-na-mistsya-u-shkolakh-osoblyvosti-navchannya-dlya-pereselentsiv#> [In Ukrainian].
6. Kostyunina, Yu. O. (2023). Osoblyvosti upravlinnia osvitoiu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of education management under martial law.]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 1, 42–46. DOI: <https://doi.org/10.36930/507407> [In Ukrainian].
7. Londar, S. L., Melnyk, S. V., Tereshchenko, H. M. (2022). Vyklyky v osvittii haluzi v period voiennoho stanu v Ukraini: neobkhdnist perebudovy informatsiinoho zabezpechennia [Challenges in the educational field during the period of martial law in Ukraine: the need to rebuild information support]. *Osvitnia analityka Ukrainy*, 2, 5-22 [In Ukrainian].
8. Obyraiut dystantsiiku zamist oflainu: chomu dity-pereselentsi trymaiutsia «ridnykh» shkil ta yaki naslidky matyme yikhnia ne sotsializatsiia [They choose remote instead of offline: why do immigrant children stick to their "native" schools and what consequences will their lack of socialization have]. (2024). *nus.org.ua*. Retrived from <https://nus.org.ua/articles/obyraiut-dystantsijku-zamist-oflajnu-chomu-dity-pereselentsi-trymayutsya-ridnyh-shkil-ta-yaki-naslidky-matyme-yihnya-ne-sotsializatsiya/> [In Ukrainian].
9. Osvita v umovakh viiny: vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy [Education in conditions of war: challenges and prospects for Ukraine]. (2023). *iaa.org.ua*. Retrived from <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> [In Ukrainian].

10. Osvita pid zahrozoiu: ofitsiyni sait [Education under threat: official site]. (2024). *Saveschools*. Retrived from <https://saveschools.in.ua/> [In Ukrainian].

11. Nakaz MON Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov zdobuttia zahalnoi serednoi osvity v komunalnykh zakladakh zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini» vid 07.08.2024 № 1112 [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine [About approval of the Procedure and conditions for obtaining general secondary education in communal institutions of general secondary education under martial law in Ukraine]. (2024). *zakon.rada.gov.ua*. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-24#Text> [In Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII : stanom na 6 zhovt. 2024 r. [About education]. (2024). *zakon.rada.gov.ua*. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [In Ukrainian].

13. Stavkina, V., Zakharova, I. (2023). Osoblyvosti upravlinnia navchalnym protsesom v umovakh voiennoho stanu yak skladova profesiinoi diialnosti pedahoha [Peculiarities of managing the educational process under martial law as a component of a teacher's professional activity]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 3, 219-238 [In Ukrainian].

14. Shkilna osvita v umovakh viiny: chomu nova polityka MON z dystantsiiky vdaryt po pereselentsiakh i ditiakh v okupatsii [School education in the conditions of war: why the new policy of the Ministry of Education and Culture will affect displaced persons and children in the occupation from a distance]. (2024). *zmina.info*. Retrived from <https://zmina.info/articles/shkilna-osvita-v-umovah-vijny-chomu-nova-polityka-mon-z-dystanczijky-vdaryt-po-pereselencyah-i-dityah-v-okupaczii/> [In Ukrainian].

15. Shkola oflain: Povertaiemo diteido ochnoho navchannia. Pokrokovia stratehiia zabezpechennia yakosti osvity [School is offline: We are returning children to face-to-face education. A step-by-step strategy for ensuring the quality of education]. (2024). *offlineschool.mon.gov.ua*. Retrived from <https://offlineschool.mon.gov.ua/> [In Ukrainian].

16. Yak navchatysia i zberihaty zviazok z Ukrainoiu ditiam, yaki perebuvaiut za kordonom, 2024-2025 navchalnyi rik [How to study and keep in touch with Ukraine for children living abroad, 2024-2025 academic year]. (2024). *eo.gov.ua*. Retrived from <https://eo.gov.ua/yak-navchatysia-i-zberihaty-zv-iazok-z-ukrainoiu-ditiam-iaki-perebuvaiut-za-kordonom-2024-2025-navchalnyy-rik/2024/08/22/> [In Ukrainian].

17. Yak navchajutsia ukraïnski uchni v tymchasovii okupatsii ta yakykh zmin potrebuie osvita ditei na TOT [How do Ukrainian students study in the temporary occupation and what changes does the education of children in the TOT need?]. (2024). *nus.org.ua*. Retrived from <https://nus.org.ua/articles/yak-navchajutsya-ukrayinski-uchni-v-tymchasovij-okupatsiyi-ta-yakykh-zmin-potrebuye-navchannya-ditej-na-tot/> [In Ukrainian].

18. Support of Education. (n.d.). *emergency.mon.gov.ua*. Retrived from <https://emergency.mon.gov.ua/helppage/> [In English].

УДК 378.015.311:613.881:004.032(045)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-299-311](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-299-311)

Онипченко Оксана Ігорівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, тел.: (057) 732-87-33, <https://orcid.org/0000-0002-5682-7897>

Білозерова Маріанна Вікторівна доктор філософії в галузі соціальної роботи, викладач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, тел.: (099) 308-30-90, <https://orcid.org/0000-0002-3489-9662>

Онипченко Ілля Павлович здобувач вищої освіти другого ступеня (магістр), факультет соціально-педагогічних наук та іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, 61000, м. Харків, пров. Руставелі, 7; фахівець із соціальної роботи відділу соціальної роботи по Холодногірському району м. Харків Харківського міського центру соціальних служб «Довіра», 61052, місто Харків, вулиця Полтавський Шлях, будинок 46, <https://orcid.org/0009-0001-9872-7181>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАСОБІВ У ПРОФІЛАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ З ПРОБЛЕМОЮ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ

Анотація. Авторами статті вказується, що проблема сексуального насильства над дітьми є дуже актуальною і водночас складною, оскільки важко як встановити кількість потерпілих дітей, так й своєчасно оказати їм кваліфіковану допомогу та надати підтримку (це обумовлено табуваннями теми сексуального насильства щодо дітей у суспільстві; невідповідністю суб'єктів працювати по цій темі; соціальна й психологічна незрілість дітей, що ставить їх у повну залежність від дорослих; нездатність дітей захистити себе через відсутність навичок безпечної поведінки та ін.).

Зазначається, що дитина доволі часто неспроможна самостійно визначити сам факт сексуалізованого насильства або не завжди знає як поводитися в ситуації, коли дорослий заподіює їй дискомфорт чи психологічно тисне на неї. Підкреслюється, що особливі складнощі виникають, якщо кривдник є авторитетною особою для дитини і докладає неабияких зусиль, вдаючись до

«хитрощів», щоб завоювати її довіру. Через це дуже важливо дорослим навчити дитину просити про допомогу, якщо будь-хто змушує її відчувати себе ображеною, збентеженою, наляканою.

Наводяться дієві засоби профілактики сексуального насильства щодо дітей: методичні матеріали інтерактивних заходів щодо формування навичок соціально-відповідальної поведінки дітей різної вікової категорії (4–6, 10–13, 14–18 років); онлайн-курс «Я вмію себе захистити» для дітей 14–18 років; відео щодо профілактики секстингу «Історія Юльки» та «Історія Матеуша»; матеріали кампанії «Уважні батьки»; відеокурс О. Нагули для батьків «Навчіть дитину захищатися»; серія із 6-ти навчальних відеоуроків для батьків та дорослих, які працюють з дітьми та для дітей «Батьківство в епоху цифрових технологій»: «Захист дітей онлайн», «Сексуальний шантаж», «Секстинг», «Секс-чатинг», «Грумінг», «Зображення сексуального характеру, що використовуються для помсти» та ін.

Наголошується, що головна задача суб'єктів з профілактики сексуального насильства під час використання інтерактивних засобів – увага щодо питань інформаційно-психологічної безпеки особистості дитини, адже захоплення новітніми інформаційними технологіями, відсутність необхідного життєвого досвіду та навичок прогнозування ризиків, зокрема в інтернеті, може стати причиною небезпечних ситуацій у реальному житті.

Ключові слова: соціальна зрілість, соціальна відповідальність, тренінгові технології, інтерактивні засоби, здобувачі освіти, професійна підготовка, компетентність, насильство, сексуальне насильство, профілактика, суб'єкти з проблем сексуального насильства.

Onypchenko Oksana Ihorivna Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Social Work, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Rustavely St., 7, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 732-87-33, <https://orcid.org/0000-0002-5682-7897>

Bilozeroва Marianna Victorivna PhD, lecturer of the Department of Social Work, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Rustavely St., 7, Kharkiv, 61000, tel.: (099) 308-30-90, <https://orcid.org/0000-0002-3489-9662>

Onypchenko Illia Pavlovich second-degree graduate (master's degree), Faculty of Social and Pedagogical Sciences and foreign philology of the Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, 61000, Kharkiv, Str. Rustavely, 7, Specialist in social work of the department of social work in the Kholodnohirsky District of Kharkiv, Kharkiv City Center of Social Services "Dovira", 61052, Kharkiv, Poltavskyi Shlyach street, building 46, <https://orcid.org/0009-0001-9872-7181>

THE USE OF INTERACTIVE TOOLS IN THE PREVENTIVE ACTIVITIES OF SUBJECTS ON THE PROBLEMS OF SEXUAL VIOLENCE AS A FACTOR OF SOCIAL MATURITY

Abstract. The authors of the article indicate that the problem of sexual violence against children is very urgent and at the same time difficult, since it is difficult both to establish the number of victimized children and to provide them with qualified help and support in a timely manner (this is due to the taboo of the topic of sexual violence against children in society; the lack of preparation of subjects to work on this topic; the social and psychological immaturity of children, which makes them completely dependent on adults; the inability of children to protect themselves due to the lack of safe behavior skills, etc.).

It is noted that the child is quite often unable to independently determine the fact of sexualized violence or does not always know how to behave in a situation when an adult causes her discomfort or psychological pressure on her. It is emphasized that special difficulties arise if the abuser is an authoritative person for the child and makes great efforts, resorting to "tricks" to win her trust. Because of this, it is very important for adults to teach the child to ask for help if anyone or anything makes him feel offended, confused, scared.

Effective means of preventing sexual violence against children are given: methodological materials of interactive activities on the formation of safe behavior skills of children of different age categories (4–6, 10–13, 14–18 years old), the online course "I know how to protect myself" for children 14–18 years old; videos on sexting prevention "Yulka's Story" and "Mateush's Story"; materials of the "Attentive parents" campaign; video course by O. Naguli for parents "Teach the child to defend himself"; a series of 6 educational video lessons for parents and adults who work with children and for children "Parenting in the age of digital technologies": "Protecting children online", "Sexual blackmail", "Sexting", "Sex-chatting", "Grooming", "Images of a sexual nature used for revenge" and others.

It is emphasized that the main task of subjects in the prevention of sexual violence during the use of interactive means is to pay attention to the issues of information and psychological safety of the child's personality, because fascination with the latest information technologies, the lack of necessary life experience and risk prediction skills, in particular on the Internet, can cause dangerous situations in real life.

Keywords: social maturity, social responsibility, training technologies, interactive tools, learners, professional training, competence, violence, sexual violence, prevention, subjects of sexual violence problems.

Постановка проблеми. Проблема сексуального насильства над дітьми є дуже актуальною і водночас складною через те, що важко як встановити

кількість потерпілих дітей, так й своєчасно оказати їм кваліфіковану допомогу та надати підтримку (табуїзованість теми сексуального насильства щодо дітей у суспільстві; невідповідність суб'єктів працювати по цій темі; соціальна й психологічна незрілість дітей, що ставить їх у повну залежність від дорослих; нездатність дітей захистити себе через відсутність навичок безпечної поведінки та ін.).

На жаль, діти доволі часто не доносять факт насильства, оскільки можуть відчувати себе переляканими, розгубленими або винними, до того ж кривдник може ганьбити свою жертву або погрожувати їй можливими наслідками у разі розголошення «таємниці» неприємних подій. Водночас варто наголосити, що дитина неспроможна самостійно визначити сам факт сексуалізованого насильства (наприклад, коли дорослі показують дітям порнографію або змушують їх позувати для сороміцьких фото). Не завжди дитина знає як поводитися в ситуації, коли дорослий заподіює їй дискомфорт чи психологічно тисне на неї. Особливо це складно, якщо кривдник є авторитетною особою для дитини і докладає неабияких зусиль, вдаючись до «хитрощів», щоб завоювати її довіру. Через це дуже важливо дорослим навчити дитину просити про допомогу, якщо будь-хто або будь-що змушує її відчувати себе ображеною, збентеженою, наляканою. Отже, важливо акцентувати просвітницьку роботу з дітьми (а також із суб'єктами з профілактики – їхніми батьками, опікунами, вчителями та небайдужими дорослими) щодо попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації у площині формування навичок безпечної поведінки, що необхідні для подальшого безпечного самостійного життя.

Отже, виникає необхідність масштабної роботи щодо профілактики сексуального насильства, формування навичок соціально-відповідальної поведінки дітей та молоді. Для чого потрібно суб'єктам з проблем сексуального насильства використовувати різноманітні інтерактивні засоби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сфері профілактики сексуального насильства, формування соціально-відповідальної поведінки створено кілька зарубіжних та українських проєктів:

– запобігання та протидія сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей (СЕНД). Типова державна система реагування (ТДСР) альянсу WePROTECT Global Alliance, яка координує державні системи реагування на сексуальну експлуатацію дітей в Інтернеті (2016 р.).

Ця типова система дає країнам змогу: а) оцінити поточну ситуацію і виявити прогалини, що потребують доопрацювання; б) визначити першочергові кроки у зміцненні національної системи запобігання та реагування на СЕНД; в) підвищити обізнаність у цьому питанні та зміцнити співробітництво на міжнародному рівні [4].

– Британський проєкт deSHAME (Project De Shame <https://www.childnet.com/what-we-do/our-projects/project-deshame/defining-online-sexual-harassment/>) спрямований на боротьбу з сексуальними домаганнями в Інтернеті з боку однолітків шляхом надання можливості місцевим громадам працювати разом, щоб подолати «сором» та збільшити кількість звернень серед дітей та молоді щодо вчиненого над ними насильства (2019 р.);

– проєкт «INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей» створений Одеським Благодійним Фондом «Шлях до дому» (2019) [14].

В основі комплексу стратегій INSPIRE лежить визнання права всіх дітей на захист від будь-яких форм насильства, закріпленого в Конвенції про права дитини, а також представлені шляхи вирішення цього завдання, засновані на фактичних даних.

– проєкт «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи – комплексний підхід», який був реалізований Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Фундацією «Даємо дітям силу» (Польща) за фінансової підтримки ОАК Foundation (Швейцарія);

– проєкти Міністерства цифрової трансформації України: «Національна стратегія захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки» (<https://drive.google.com/file/d/1ftag6UGD4n3DFxTZMMyETeL45cFl-SD7p/view>), «Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року» (https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0Miwb_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view) [9].

Заслужують на увагу дослідження, що присвячені формуванню соціально-відповідальної поведінки, зокрема в інтернеті: О. Байдарова та А. Дробот «Профілактика та протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті», «Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як цифровий виклик сучасності» [2; 3]; А. Касілова «Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників» [5]; І. Лубенець «Проблема сексуального насильства над дітьми в цифровому середовищі» [7]; Н. Константинова «Діти і сексуальне насильство в інтернеті. Що таке «секстинг» і «грумінг»?»; К. Толокольнікова «Секстинг, грумінг, мобінг: від чого страждають діти в Інтернеті» та ін.

Для педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків, а також усіх суб'єктів, хто працює у сфері попередження насильства щодо дітей зазначимо методичні посібники: Т. Цюман «Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика»; Т. Цюман та О. Нагула: «Навчіть дитину захищатися» (для дітей 4–6 років); «Формування навичок безпечної поведінки дітей». Частина 1. «Вчимо дитину захищатися» (для дітей 10–13 років), Частина 2. «Я вмю себе захистити» (для дітей 14–18 років) [8; 12; 13].

Дієвими для підлітків та молоді є використання тренінгових технологій в роботі суб'єктів з профілактики сексуального насильства: «Сексуальне насильство: як розпізнати та навчитись захищати свої кордони?» (<https://www.projectkeshher.org.ua/news/seksual-ne-nasyl-stvo-iaak-rozpiznaty-ta-navchytys-zakhyshchaty-svoi-kordony/>); В. Чорна «Формування безпечної поведінки та профілактика сексуального насильства» (<https://vseosvita.ua/library/formuvannya-bezpechnoi-povedinky-ta-profilaktyka-seksualnoho-nasylstva-608507.html>).

Відзначимо громадську організацію та інформаційно-освітні платформи для підлітків, батьків та вчителів #Stop_sexting, що займається безпекою дітей в Інтернеті. Організацію було створено у 2018 році для захисту українських дітей від сексуального насильства в Інтернеті, оскільки з поширенням доступу дітей до мережі, збільшується кількість онлайн злочинів сексуального характеру щодо дітей. (Злочинці вимагають надсилати приватні фото, пропонують особисті зустрічі з дітьми, до того ж часто самі підлітки надсилають один одному свої інтимні фото, що може призвести до кібербулінгу та булінгу як в закладах освіти так й поза ними).

Дуже корисними для суб'єктів профілактичної діяльності є: інформаційно-освітня платформа для батьків та освітян щодо захисту дітей від сексуального насильства в інтернеті <https://stop-sexting.in.ua/adult>; освітня онлайн-платформа для дітей та підлітків <https://stop-sexting.in.ua>.

Мета дослідження – огляд міжнародних та національних проєктів, стратегічних документів, стандартів та рекомендацій у сфері сексуального насильства щодо дітей та профілактики цього явища; аналіз методичних матеріалів, інтерактивних засобів з формування навичок соціально-відповідальної поведінки та профілактики сексуального насильства.

Виклад основного матеріалу. Віктимна поведінка неповнолітніх інтернет-користувачів вказує на те, що сучасні діти не розділяють світ на цифровий (віртуальний) та реальний, а інтернет, виступаючи засобом їхньої соціалізації, задовольняє природну потребу дитини у спілкуванні, розширенні кола знайомих.

За результатами анкетування учнів закладів освіти м. Києва та Київської області, проведеного фахівцями Державного науково-дослідного інституту МВС України, було виявлено, що більшість школярів (51,6 %) дуже активно спілкуються в інтернеті (під час онлайн-ігор, у соціальних мережах, у чатах і т. ін.).

Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження, проведеного Міжнародною Благодійною Організацією «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» показав, що за останній рік майже чверть дітей в Україні потрапляли принаймні в одну із ситуацій сексуального насильства чи

експлуатації в інтернеті. Найчастіше це запитання про інтимні частини тіла, прохання надіслати свої оголені фото чи відео й надсилання дітям порнографічних матеріалів. Діти середнього та старшого шкільного віку стикалися і з більш серйозними випадками: декого просили торкатися свого оголеного тіла на камеру, а дехто з опитаних зустрічався з незнайомцями з інтернету в реальному житті. Опитування дітей віком від 6 до 17 років виявило, що «злочинцю потрібно лише 18 хвилин, щоби вмовити дитину на інтимне селфі, а 60 % підлітків готові зустрітися з онлайн-другом, яким може виявитися будь-хто» [7, с. 4].

Слід вказати, що серед інтернет-ризиків для дітей останнім часом набирає обертів таке явище, як секстинг (інтимне листування) та грумінг (входження в довіру до дитини з метою сексуального насильства онлайн чи офлайн, експлуатації чи шантажу). Нерідко діти стають жертвами секстингу, тому що не вбачають в цьому реальної загрози, вважаючи це нешкідливим, простим способом отримання компліментів щодо своєї зовнішності за допомогою схвальних коментарів чи вподоба-йок (Ionan, 2020) [7].

Експертами українського освітнього проєкту #stop_sexтинг визначені такі види сексуального насильства над дітьми в інтернеті: секстинг, сексторшен, онлайн-грумінг, кібербулінг, порнографічний контент:

- секстинг – це обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж;
- сексторшен – це налагодження незнайомцями довірливих стосунків в інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей чи додаткових матеріалів;
- онлайн-грумінг – це побудова дорослим/ групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою сексуального насильства онлайн чи у реальному житті;
- кібербулінг – систематичне цькування та вчинення насильства за допомогою засобів електронної комунікації. Він може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це неодноразова поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований;
- порнографічний контент (продукція порнографічного характеру) – будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція ЗМІ, зокрема, електронних, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру [5].

Отже, розглянемо питання діяльності суб'єктів з профілактики сексуального насильства, формування у здобувачів освіти соціально-відповідальної поведінки, використовуючи інтерактивні засоби.

Слід зазначити, що з 2015 року відбулося приєднання педагогічної спільноти України до відзначення 18 листопада – Європейського дня захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

Майже в усіх закладах освіти, установах соціальної допомоги та ін. відбуваються заходи з означеної проблеми.

Завданнями проведення заходів до Європейського дня захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства є:

- підвищення обізнаності громадськості щодо проблеми сексуального насильства над дітьми, виявлення випадків насильства, їх попередження та допомоги дітям, які постраждали від сексуального насильства;
- сприяння відкритій дискусії про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства;
- недопущення стигматизації жертв і надання їм допомоги [6].

Для просвітницько-профілактичної роботи варто використовувати методичні матеріали (напрацювання фахівців Українського фонду «Благополуччя дітей») щодо формування навичок безпечної поведінки дітей різної вікової категорії.

Для дітей віком 4–6 років створено методичний посібник «Навчить дитину захищатися». У посібнику висвітлено питання сексуального насильства над дітьми в сім'ї, причини виникнення сексуального насильства над дітьми, особливості виявлення випадків насильства над дитиною в сім'ї (симптоми, типологія, характеристика дитини), а також представлено сценарії інтерактивних бесід для дошкільнят. Інтерактивні бесіди побудовані за розважальним сценарієм, ведуться від імені казкових персонажів [8].

Наступний методичний посібник із двох частин – «Формування навичок безпечної поведінки дітей» – став продовженням системної просвітницької роботи з формування навичок безпечної поведінки особистості. Він містить сценарії інтерактивних ігор для дітей віком 10–13 років «Вчимо дитину захищатися» (частина 1) та сценарії інтерактивних занять для дітей віком 14–18 років «Я вмю себе захистити» (частина 2) [12; 13].

Слід зазначити, що методичний посібник «Формування навичок безпечної поведінки дітей» (частина 2) містить Онлайн-курс «Я вмю себе захистити» для дітей 14–18 років, який став логічним доповненням на виклик, пов'язаний із вимушеною трансформацією зустрічей офлайн у новий формат – онлайн, із використанням новітніх віртуальних комунікативних технологій.

Матеріали онлайн-курсу спрямовані на формування соціально-відповідальної поведінки, опанування дітьми важливих норм і правил, які будуть

корисними в повсякденному житті, а саме: знати та відстоювати особисті кордони, оберігати власне тіло, вміти говорити впевнене «Ні!», розуміти негативний вплив непристойних секретів і вміти просити про допомогу.

Для впровадження онлайн-курсу розроблені: 1) сценарії занять (розміщено на платформі Google Клас); 2) методичні рекомендації для педагогічних працівників щодо проведення онлайн-занять з дітьми 14–18 з питань попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації (платформа <https://classroom.google.com/c/MjY5OTQ4MDY3NDM5?cjc=f3xs7w>).

Методичні рекомендації містять такі розділи:

- психологічна формула безпеки як важливий інструмент для розуміння та використання в просвітницькій роботі з попередження сексуального насильства над дітьми;
- сексуальне насильство над дитиною: основні поняття та принципи взаємодії з дітьми;
- структура й особливості проведення онлайн-курсу «Я вмію себе захистити»;
- специфіка організації інтерактивної взаємодії в онлайн-курсі «Я вмію себе захистити»;
- перелік додаткових матеріалів і ресурсів;
- відео «Історія Юльки» та «Історія Матеуша» (відео виступають як профілактика секстингу. Учасникам заходу пропонується переглянути зазначені вище відео, проаналізувати їх, надавши відповіді на наступні запитання: 1. Чому трапилась ця історія? 2. У чому драматизм подій, про які йдеться? 3. У чому цінність цієї історії? 4. Які поради допоможуть не стати героєм такої історії? 5. Які висновки можна зробити після перегляду відео? Отже, обмін відвертими фотографіями та повідомленнями – достатньо серйозна проблема, але особливо небезпечно, коли такий вміст стає доступним широкому загалу. На сьогодні дуже багато підлітків виявили, що одержувач таких повідомлень володіє надзвичайно компрометуючим зображенням або текстом, який легко опублікувати на сайті соціальної мережі чи надіслати іншим людям електронною поштою або по телефону);
- матеріали кампанії «Уважні батьки» (<https://childfund.org.ua/diialnist/kampaniia-uvazhni-batky>). Завдання батьків: а) слідкувати та виявляти небезпечні контакти онлайн власних дітей; б) говорити із дитиною про правило обмеженої довіри стосовно людей, з якими вона познайомилась онлайн; в) пояснити, чому не можна бути впевненими стосовно людини з іншого боку екрану, і як легко в Інтернеті видавати себе за когось іншого; г) звернути увагу на те, що справжня дружба вимагає часу, перевірки в різних обставинах і поступового формування взаємної довіри.

У контексті стосунків онлайн застережними сигналами в поведінці «друга» можуть бути: прагнення до швидкого зміцнення стосунків («ми друзі

назавжди»); спроба ізоляції від сім'ї та знайомих («вони тебе не варті»); контроль щоденного життя; постійний контакт та очікування доступності; емоційний шантаж та провокування відчуття провини; агресія у випадку невиконання чи недостатньо ретельного виконання очікувань «онлайн-друга»; схиляння до приховування знайомства і того, як розвиваються ці взаємини, або до зберігання спільної таємниці; прохання, спонукання або вимога надсилати інтимні фото чи відео; вимога довести кохання та важливість стосунків у різний спосіб.

Батьки повинні подбати про те, аби навчить дитину розпізнавати особу, з якою вона познайомилася онлайн. Наприклад, можна перевірити таке: аккаунти в інших соціальних мережах; частоту й історію публікацій онлайн; інформацію про школу та знайомих нового онлайн-друга, а також групи, до яких він чи вона належить; взаємодію з іншими знайомими; готовність побачитися за допомогою веб-камери чи іншого додатка, який забезпечує відеозв'язок.

З моменту, коли ми допускаємо можливість зустрічей дитини з людьми, з якими вона познайомилася в мережі, надзвичайно важливо встановити правила безпеки таких зустрічей: а) батьки повинні знати про таку зустріч; б) молодшу дитину має супроводжувати доросла особа, яка викликає довіру; в) зустрічі повинні відбуватися вдень у публічному місці, де є багато людей; г) після зустрічі варто обговорити з дитиною, чи виправдані очікування і чи не сталося чогось поганого;

– інформаційно-методичний посібник «Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика», який містить відповіді на питання: визначення та ознаки сексуального насильства над дітьми; комерційна сексуальна експлуатація дітей; інформаційно-комунікаційні технології та проблема сексуального насильства над дітьми [11].

– відеолекція «Сексуальне насильство над дітьми: форми та ознаки»;

(Український фонд «Благополуччя дітей» створив вступну відео-лекцію до навчальних заходів з питань попередження сексуального насильства над дітьми. У відео представлена інформація про: а) причини сексуального насильства над дітьми; осіб, які коять сексуальне насильство над дітьми; б) психологічний стан дитини, яка постраждала від сексуального насильства; в) попереджувальні сигнали у поведінці дитини, що можуть вказувати на сексуальне використання (<https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokohoprovodzhennia-z-ditmy/seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-formy-ta-oznaky>));

– методичний посібник «Навчить дитину захищатися»;

– листівка для батьків «Навчить дитину правила «Тут мене не торкайся»»;

- брошура для батьків «Навчіть дитину правила «Тут мене не торкайся»»;
- брошура для батьків та дітей «Я можу себе захистити»;
- відеокурс О. Нагули для батьків «Навчіть дитину захищатися» [6].

Рекомендується скористатися матеріалами, які були підготовлені та адаптовані у межах проекту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні»: відеоролик «Розкажи дорослому, якому довіряєш» щодо попередження сексуального насильства щодо дітей у колі довіри;

- буклет «Дізнайся про свої права в цифровому середовищі» з рекомендаціями Ради Європи щодо поваги, захисту та здійснення прав дитини в цифровому середовищі для дітей та молоді;

- відеоролик «Почни говорити» для дітей та дорослих щодо попередження сексуальних домагань у спорті;

- серія із 6-ти навчальних відеоуроків для батьків та дорослих, які працюють з дітьми та для дітей «Батьківство в епоху цифрових технологій»: «Захист дітей онлайн», «Сексуальний шантаж», «Секстинг», «Секс-чатинг», «Грумінг», «Зображення сексуального характеру, що використовуються для помсти» та ін.

Усі матеріали Проекту «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні», доступні на сайті Офісу Ради Європи, які можуть використовуватися педагогічними працівниками, соціальними педагогами, практичними психологами та іншими суб'єктами під час проведення профілактичної та роз'яснювальної роботи щодо запобігання насильства.

Висновки. Описані методичні матеріали є практичним інструментом як для освітян, так й для батьків та інших небайдужих дорослих, які допоможуть дитині здобути знання, вміння, навички соціально-відповідальної поведінки та самостійного життя.

Головна задача суб'єктів з профілактики сексуального насильства під час використання інтерактивних засобів – увага щодо питань інформаційно-психологічної безпеки особистості дитини, адже захоплення новітніми інформаційними технологіями, відсутність необхідного життєвого досвіду та навичок прогнозування ризиків, зокрема в інтернеті може стати причиною небезпечних ситуацій у реальному житті.

Література:

1. Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» / МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини. Агенція Proinsight Lab. 2020. 124 с.

2. Байдарова О. О, Дробот А. І. Профілактика та протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. URL : file:///D:/Download/_06_02_%D0%91%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82.pdf (дата звернення 11.10.2024)

3. Байдарова О. О, Дробот А. І. Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як цифровий виклик сучасності. URL: <file:///D:/Download/626-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1171-1-10-20220627.pdf> (дата звернення 11.10.2024)
4. Запобігання та протидія сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей (СЕНД). Типова державна система реагування. WePROTECT Global Alliance. 2016. 46 с.
5. Касілова А. Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників : #stop_сехтинг, 2020. 34 с.
6. Лист від Міністерства освіти і науки України щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2022). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rozashkilna/bezpeka/2022/15.11.2022/Lyst.vid.10.11.2022-4.3250-22.Shchodo.zakhystu.ditey.vid.seksualnoyi.ekspluatatsiyi.ta.seksualnoho.nasylstva.pdf> (дата звернення 09.04.2024).
7. Лубенець І. Проблема сексуального насильства над дітьми в цифровому середовищі. COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 4 (December 2022): pp. 44–54.
8. Навчіль дитину захищатися: метод. посібник / автори-упоряд. Цюман Т. П., Нагула О. Л.; За заг. ред. Цюман Т. П. 2015. 60 с.
9. Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року / Міністерство цифрової трансформації України, 2020. URL : https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnPOMiwb_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view (дата звернення: 13.04.2022).
10. Онипченко О.І., Онипченко П.М., Громико О.В. Формування у здобувачів освіти соціально-відповідальної поведінки для профілактики сексуального насильства за допомогою тренінгових технологій в процесі професійної підготовки. *Журнал «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)* Випуск № 11(39) 2024. С. 665-670.
11. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М.; За заг. ред. Цюман Т. П. К.: ФОП Пономаренко Я.М. 2011. 76 с.
12. Формування навичок безпечної поведінки дітей. Частина 1. Вчимо дитину захищатися : метод. посібник / автори-упоряд.: Цюман Т. П., Нагула О. Л.; за заг. ред. Цюман Т. П. К. : Видавництво: ФОП Буря О.Д., 2017. 52 с.
13. Формування навичок безпечної поведінки дітей. Частина 2. Я вмю себе захистити : метод. посібник / автори-упоряд.: Цюман Т. П., Нагула О. Л.; за заг. ред. Цюман Т. П. К. : Видавництво: ФОП Буря О.Д., 2017. 44 с.
14. INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей : Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому», 2019. 109 с.

References:

1. Analytychnyi zvit za rezultatamy kilkisnoho dosli-dzhennia na temu «Seksualne nasylstvo nad ditmy ta seksualna ekspluatatsiia ditei v Interneti v Ukraїni» [Analytical report based on the results of a quantitative study on the topic "Sexual violence against children and sexual exploitation of children on the Internet in Ukraine"] (2020)/ MBO «Sluzhba poriatunku ditei» u partnerstvi z Uповnovazhenym Prezydenta Ukrainy z prav dytynny. Ahentsiia Proinsight Lab. 124 s. [in Ukrainian].
2. Baidarova, O. O and Drobot, A. I. Profilaktyka ta protydiia seksualnomu nasylstvu nad ditmy v interneti [Prevention and countering of sexual violence against children on the Internet]. URL : file:///D:/Download/_06_02_%D0%91%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%94%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82.pdf (data zvernennia 11.10.2024) [in Ukrainian].

3. Baidarova, O. O. and Drobot, A. I. Seksualne nasytstvo nad ditmy v interneti yak tsyfrovyyi vyklyk suchasnosti [Sexual violence against children on the Internet as a digital challenge of modern times]. URL: file:///D:/Download/626-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1171-1-10-20220627.pdf (data zvernennia 11.10.2024) [in Ukrainian].
4. Zapobihannia ta protydia seksualnii ekspluatatsii ta nasytstvu shchodo ditei (SEND). Typova derzhavna sys-tema reahuvannia [Preventing and combating sexual exploitation and abuse of children (SEND). A typical state response system] (2016). WePROTECT Global Alliance. 46 s. [in Ukrainian].
5. Kasilova, A. (2020) Rekomendatsii shchodo onlain-bezpeky dlia pedahohichnykh pratsivnykiv : #stop_sextynh [Online safety recommendations for educators: #stop_sexting]. 34 s. [in Ukrainian].
6. Lyst vid Ministerstva osvity i nauky Ukrainy shchodo zakhystu ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasytstva [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding the protection of children from sexual exploitation and sexual violence] (2022). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/bezpeka/2022/15.11.2022/Lyst.vid.10.11.2022-4.3250-22.Shchodo.zakhystu.ditey.vid.seksualnoyi.ekspluatatsiyi.ta.seksualnoho.nasytstva.pdf> (data zvernennia 09.04.2024) [in Ukrainian].
7. Lubenets, I. (2022). Problema seksualnoho nasytstva nad ditmy v tsyfrovomu seredovyshchi [The problem of sexual violence against children in the digital environment]. COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 4 (December 2022): pp. 44–54. [in Ukrainian].
8. Navchit dytynu zakhyshchatysia [Teach your child to defend himself] (2015): metod. posibnyk / avtory-uporiad. Tsiuman, T. P. and Nahula, O. L. Za zah. red. Tsiuman, T. P. 60 s. [in Ukrainian].
9. Natsionalna stratehiia z zakhystu ditei v tsyfrovomu seredovyshchi na period do 2025 roku [National strategy for the protection of children in the digital environment for the period until 2025] (2020)/ Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. URL : https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0Miwb_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view (data zvernennia: 13.04.2022) [in Ukrainian].
10. Onypchenko, O. I. and Onypchenko, P. M. and Hromyko, O. V. (2024) Formuvannia u здобувачив osvity sotsialno-vidpovidalnoi povedinky dlia profilaktyky seksualnoho nasytstva za dopomohoiu treninhovykh tekhnolohii v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of socially responsible behavior in students for the prevention of sexual violence with the help of training technologies in the process of professional training]. *Zhurnal «Nauka i tekhnika sohodni» (Seriia «Pedahohika», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Fizyko-matematychni nauky», Seriiia «Tekhnika»)* Vypusk № 11(39) 2024. S. 6565-670. [in Ukrainian].
11. Seksualne nasytstvo nad ditmy: prychny, naslidky, profilaktyka : inform.-metod. posibnyk [Sexual violence against children: causes, consequences, prevention] (2011) / Avtory-uporiad. Tsiuman, T. P. and Maliienko, Yu. M.; Za zah. red. Tsiuman T. P. K.: FOP Ponomarenko Ya.M. 76 s. [in Ukrainian].
12. Formuvannia navychok bezpechnoi povedinky ditei. Chastyna 1. Vchymo dytynu zakhyshchatysia [Formation of children's safe behavior skills. Part 1. We teach the child to defend himself] (2017): metod. posibnyk / avtory-uporiad.: Tsiuman, T. P. and Nahula, O. L.; za zah. red. Tsiuman, T. P. K. : Vydavnytstvo: FOP Buria O.D. 52 s. [in Ukrainian].
13. Formuvannia navychok bezpechnoi povedinky ditei. Chastyna 2. Ya vmiiu sebe zakhystyty [Formation of children's safe behavior skills. Part 2. I know how to protect myself] (2017): metod. posibnyk / avtory-uporiad.: Tsiuman, T. P. and Nahula, O. L.; za zah. red. Tsiuman, T. P. K. : Vydavnytstvo: FOP Buria O.D. 44 s. [in Ukrainian].
14. INSPIRE: sim stratehii z likvidatsii nasytstva shchodo ditei [INSPIRE: Seven strategies to end violence against children] (2019): Odeskyi Bla-hodiinyi Fond «Shliakh do domu». 109 s. [in Ukrainian].

УДК 613.71:796.012.1

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-312-320](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-312-320)

Поліщук Наталія Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

МЕДИЧНА ДОПОМОГА ТА ПРОФІЛАКТИКА СПОРТИВНИХ ТРАВМ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ І СПОРТІ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ

Анотація У статті розглядаються основні принципи надання першої медичної допомоги при спортивних травмах, що є критично важливим для збереження здоров'я спортсменів та швидкого відновлення після отриманих ушкоджень. Особлива увага приділяється невідкладним заходам, таким як охолодження травмованої ділянки, фіксація ушкодженого суглоба чи кінцівки, а також забезпечення іммобілізації до прибуття медичних працівників. Окрім цього, досліджуються методи надання допомоги при таких поширених спортивних травмах, як розтягнення, розриви зв'язок, вивихи, забої та переломи.

Також у статті приділяється увага проблемі профілактики спортивних травм серед спортсменів різних рівнів підготовки — від аматорів до професіоналів. Профілактика відіграє ключову роль у зменшенні частоти та тяжкості спортивних травм, і в статті аналізуються сучасні підходи до її реалізації. Розглянуто важливість розминки та розтяжки перед фізичними навантаженнями, а також грамотного планування тренувальних програм з урахуванням індивідуальних можливостей кожного спортсмена. Аналіз наукових досліджень вказує на ефективність використання спеціалізованого обладнання, спортивного взуття, а також на необхідність регулярного медичного контролю за станом здоров'я спортсменів для своєчасного виявлення ризиків.

Крім того, розглядаються новітні технології та методи, які можуть допомогти в профілактиці травм, зокрема, інноваційні підходи до фізіотерапії, застосування спортивних сенсорів для контролю за станом спортсмена під час тренувань і змагань, а також роль аеробних та силових тренувань для зміцнення серцево-судинної та опорно-рухової систем. Увагу приділено інтеграції сучасних знань з галузі біомеханіки та медицини у спортивну практику.

Дослідження підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу у профілактиці спортивних травм, що включає тісну співпрацю тренерів, медичних працівників і самих спортсменів для мінімізації ризику травм і покращення загального здоров'я.

Ключові слова: спортивні травми, перша медична допомога, профілактика травм, фізична культура, реабілітація, спорт.

Polishchuk Nataliya Mykolaivna PhD, Senior Lecturer, Department of Medical and Biological Foundations of Physical Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

MEDICAL ASSISTANCE AND PREVENTION OF SPORTS INJURIES IN PHYSICAL CULTURE AND SPORTS: KEY PRINCIPLES AND APPROACHES

Abstract. The article discusses the main principles of providing first aid for sports injuries, which are critically important for preserving athletes' health and ensuring quick recovery after injuries. Special attention is given to urgent measures such as cooling the injured area, immobilizing the affected joint or limb, and providing stabilization until medical professionals arrive. Additionally, the article explores methods of assisting with common sports injuries such as sprains, ligament tears, dislocations, bruises, and fractures.

The article also addresses the issue of preventing sports injuries among athletes of various skill levels—from amateurs to professionals. Prevention plays a key role in reducing the frequency and severity of sports injuries, and the article analyzes modern approaches to its implementation. The importance of warm-ups and stretching before physical activity, as well as proper planning of training programs that take into account the individual capabilities of each athlete, is discussed. A review of scientific research highlights the effectiveness of specialized equipment, sports footwear, and the necessity of regular medical monitoring to timely identify potential risks to athletes' health.

Moreover, the article examines new technologies and methods that can aid in the prevention of injuries, including innovative approaches to physiotherapy, the use of sports sensors for monitoring athletes' condition during training and competitions, and the role of aerobic and strength training in strengthening the cardiovascular and musculoskeletal systems. Emphasis is placed on the integration of modern knowledge from biomechanics and medicine into sports practices.

The study highlights the importance of an interdisciplinary approach to sports injury prevention, which includes close collaboration between coaches, medical professionals, and athletes to minimize injury risks and improve overall health.

Keywords: sports injuries, first aid, injury prevention, physical culture, rehabilitation, sports.

Постановка проблеми. Тема травматизму у спорті є надзвичайно актуальною, оскільки фізична активність, особливо у професійному спорті, супроводжується значними навантаженнями на опорно-рухову, серцево-судинну та інші системи організму [4]. Частота та тяжкість спортивних травм варіюються залежно від виду спорту, рівня підготовки спортсменів та їхнього загального фізичного стану [2]. Незалежно від цього, спортивні травми можуть призвести не тільки до тимчасової втрати працездатності, але й до тривалих реабілітаційних періодів та навіть до завершення спортивної кар'єри. Окрім того, неправильне або несвоєчасне надання медичної допомоги при травмі може ускладнити процес відновлення [1], призвести до хронічних проблем зі здоров'ям або незворотних змін у функціонуванні організму спортсмена [5].

Фізична культура та спорт є невід'ємною частиною життя багатьох людей, як на професійному, так і на аматорському рівнях [3]. Особливо важливо розуміти, що навіть аматорські заняття спортом можуть бути пов'язані з ризиком травм, якщо нехтувати правильними техніками виконання вправ, недооцінювати важливість розминки або перевищувати допустимі фізичні навантаження [6]. Саме тому медична підготовка фахівців, які працюють у сфері фізичної культури та спорту, є необхідною складовою забезпечення здоров'я та безпеки спортсменів [4]. Спортивні лікарі, фізіотерапевти та тренери повинні бути добре обізнані у сфері надання першої медичної допомоги, профілактики травм та реабілітації для того, щоб своєчасно реагувати на ситуації, пов'язані з травмуванням, і запобігати ускладненням [2].

Типові травми у спорті можуть охоплювати широкий спектр пошкоджень, включаючи розтягнення м'язів, розриви зв'язок, вивихи, переломи кісток, забої, а також ушкодження суглобів і хребта [5]. У деяких випадках травми можуть торкатися і внутрішніх органів, особливо у видах спорту з високим рівнем контактності, таких як футбол, хокей, бокс та інші бойові мистецтва [6]. Окрім травм опорно-рухового апарату, спортсмени також стикаються з серцево-судинними проблемами, зокрема аритміями, інфарктами та іншими серцевими захворюваннями, особливо в умовах надмірних фізичних навантажень [3].

Невід'ємною частиною будь-якої спортивної діяльності є профілактика травм. Вона включає цілу низку заходів, які спрямовані на підвищення безпеки спортсменів під час тренувань та змагань [3]. Серед ключових аспектів профілактики травм є правильне планування тренувального процесу, зокрема,

оптимальне дозування фізичних навантажень, враховуючи індивідуальні особливості спортсмена, його вік, рівень підготовки та стан здоров'я [1]. Важливо також проводити регулярні медичні огляди для своєчасного виявлення можливих порушень у функціонуванні організму, які можуть стати передумовами для виникнення травм [4]. Окрім того, спортивні фахівці мають забезпечувати адекватну підготовку спортсменів до фізичних навантажень, яка включає обов'язкову розминку, розтяжку та охолодження після тренувань [5].

Тренери та медичні працівники повинні не лише забезпечувати фізичну підготовку спортсменів, але й навчати їх правильних методів виконання вправ, що мінімізують ризик травмування [3]. Не менш важливою є правильна техніка падінь та приземлень, особливо у таких видах спорту, як гімнастика, стрибки у воду, фігурне катання та інші [6]. Використання захисного спорядження також є одним з ключових аспектів профілактики спортивних травм, особливо у контактних видах спорту [5].

Особливої уваги потребують травми, пов'язані з перевантаженнями, які виникають в результаті надмірного фізичного напруження без достатнього відпочинку та відновлення [6]. Часто такі травми не мають гострого характеру, але можуть призвести до серйозних хронічних проблем зі здоров'ям, якщо ігнорувати початкові симптоми [1]. Важливу роль у цьому аспекті відіграють знання спортсменів і тренерів про ознаки перевтоми та методи відновлення організму після інтенсивних фізичних навантажень [2].

У контексті сучасного розвитку спорту все більшої популярності набувають новітні технології, які допомагають спортсменам та їхнім тренерам контролювати фізичний стан організму під час тренувань та змагань [3]. Наприклад, використання сенсорних пристроїв для моніторингу частоти серцевих скорочень, рівня кисню в крові та інших показників дозволяє своєчасно виявляти надмірні навантаження та коригувати інтенсивність тренувань [4]. Окрім того, сучасні методи фізіотерапії та реабілітації можуть значно прискорити відновлення спортсменів після травм та допомогти їм уникнути рецидивів [5].

Отже, травматизм у спорті є багатогранною проблемою, яка вимагає комплексного підходу. Це питання включає не лише надання медичної допомоги після травми, але й впровадження профілактичних заходів, які допоможуть зменшити ризик травмування та забезпечити максимальну ефективність і безпеку фізичних навантажень [6]. Медичні знання та навички є критично важливими для кожного, хто працює у сфері фізичної культури і спорту, оскільки вони дозволяють не тільки своєчасно надавати допомогу при травмах, але й допомагають розробляти ефективні стратегії профілактики для захисту здоров'я спортсменів [3].

Аналіз наукових досліджень Проблема спортивного травматизму є об'єктом численних наукових досліджень у сфері спортивної медицини, фізичної реабілітації та спортивної фізіології. Вивчення медичної допомоги та профілактики травм у спорті охоплює широкий спектр тем, починаючи від методів надання невідкладної допомоги до стратегій зниження ризику травмування в процесі тренувань та змагань. Аналіз наукових праць дозволяє виявити різні підходи до вирішення проблеми травматизму, порівняти їх ефективність та визначити сучасні тенденції в галузі.

У наукових дослідженнях медична допомога при спортивних травмах займає важливе місце, оскільки своєчасне та правильне втручання значною мірою впливає на прогноз і швидкість одужання. Важливою є робота Ілляшенка С.М., де наголошується на необхідності комплексного підходу до надання першої допомоги [2]. Він акцентує увагу на важливості знання алгоритмів первинного огляду, адекватного накладання пов'язок, а також використання спеціальних охолоджуючих та іммобілізуючих матеріалів, що знижують ризик ускладнень.

Значна кількість досліджень також підтверджує ефективність таких методів, як застосування холодних компресів, що допомагають зменшити набряк і больовий синдром, та рання іммобілізація травмованих кінцівок для запобігання подальшому ушкодженню тканин. За даними роботи Платоненка В.І., своєчасна іммобілізація та правильний догляд за ушкодженими ділянками дозволяють прискорити відновлення та знизити ризик хронічних травм [6].

Профілактика спортивних травм є основним акцентом багатьох досліджень, спрямованих на розробку програм тренувань, що враховують можливості й ризику для спортсменів різних вікових груп та рівнів підготовки. Дослідження Бондаренка Ю.О. акцентує увагу на важливості систематичних розминок перед основними навантаженнями, оскільки це значно знижує ризик отримання травм [1]. У його роботі розглядається роль динамічної розминки, яка підвищує еластичність м'язів і зв'язок, покращує кровообіг та підготовлює серцево-судинну систему до активної роботи.

Костенко О.В. досліджує вплив надмірних фізичних навантажень на серцево-судинну систему спортсменів. Його результати показують, що регулярні перетренування без відповідного відпочинку можуть стати причиною як гострих, так і хронічних серцево-судинних захворювань [3]. Він також зазначає, що профілактика подібних проблем потребує впровадження індивідуальних програм тренувань, що враховують рівень фізичної підготовки та поточний стан здоров'я спортсменів.

Кравченко М.І. також звертає увагу на важливість адаптації тренувальних навантажень до віку спортсменів [4]. Він досліджує процес адаптації серцево-судинної системи у спортсменів старшого віку і вказує на необхід-

ність поступового збільшення інтенсивності вправ для запобігання перевантаженню та зниженню ризику серцевих нападів

Новітні дослідження у сфері профілактики спортивних травм акцентують увагу на впровадженні інноваційних технологій, таких як спортивні сенсори, що дозволяють контролювати фізичний стан спортсменів у режимі реального часу. Наприклад, Литвиненко І.О. розглядає використання сенсорних пристроїв для моніторингу частоти серцевих скорочень та рівня кисню в крові під час тренувань [5]. Такий підхід дозволяє тренерам та медичним працівникам оперативно реагувати на перевантаження та коригувати інтенсивність навантажень, що знижує ризик серцево-судинних проблем та інших травм.

Ще одним перспективним напрямком профілактики є застосування інноваційних методів фізіотерапії. Дослідження показують, що використання ультразвукової терапії, лазерної терапії та інших технологій може сприяти швидшому відновленню після травм та зміцненню м'язів і зв'язок [3]. Наприклад, Костенко О.В. досліджує вплив магнітотерапії на прискорення реабілітації після м'язових травм, зазначаючи, що така методика дозволяє значно скоротити час відновлення та запобігти повторним ушкодженням [3].

Аналіз різних підходів до профілактики та лікування спортивних травм показує, що поєднання традиційних методів (як-от розминка, розтяжка, контроль навантажень) та інноваційних технологій (сенсорні пристрої, фізіотерапія, сучасне медичне обладнання) забезпечує найбільшу ефективність у зниженні ризику травм і покращенні результатів реабілітації. Дослідження також свідчать, що індивідуальний підхід до тренувальних програм і профілактичних заходів є критичним фактором у забезпеченні здоров'я спортсменів.

На основі проведеного огляду літератури можна зробити висновок, що сучасна профілактика спортивних травм потребує комплексного підходу, що поєднує різні методи й технології. Підвищення ефективності тренувальних програм та медичного контролю, впровадження новітніх засобів моніторингу фізичного стану спортсменів та використання передових методів реабілітації є ключовими факторами зниження травматизму у фізичній культурі та спорті.

Виклад основного матеріалу. Спортивні травми є невід'ємною складовою фізичних навантажень, тому важливо розуміти, як правильно діяти в разі їх виникнення. Ефективне надання першої медичної допомоги при травмах може значно вплинути на подальший процес відновлення спортсмена, знизивши ризик ускладнень та прискоривши реабілітацію. Цей процес включає кілька ключових етапів, кожен з яких спрямований на мінімізацію ушкоджень та стабілізацію стану потерпілого [2].

Методи надання першої медичної допомоги при спортивних травмах

Одним з найбільш ефективних методів при гострих травмах, таких як розтягнення м'язів або зв'язок, є застосування холодних компресів. Охолод-

ження знижує кровотік до ушкодженої ділянки, що сприяє зменшенню набряку та зменшенню больових відчуттів. Для цього рекомендується використовувати лід, обгорнутий у тканину, або спеціальні охолоджуючі пакети, які можна прикладати до ушкодженого місця на 10-15 хвилин з перервами. Цей метод слід застосовувати одразу після травми і протягом перших 48 годин для досягнення максимального ефекту [6].

При переломах, вивихах або сильних розтягненнях важливо забезпечити нерухомість ушкодженої ділянки, щоб уникнути подальшого пошкодження м'язів, зв'язок або кісток. Іммобілізація може бути здійснена за допомогою шин або підручних засобів, наприклад, твердих паличок або шматків тканини. Фіксація повинна бути надійною, але не надто щільною, щоб уникнути порушення кровообігу [2].

У разі легших травм, таких як забої або невеликі розтягнення, рекомендується накладати еластичний биндаж для підтримки ушкодженої ділянки та зменшення набряку. Биндаж слід накладати обережно, щоб він не перешкодив нормальному кровообігу, але надавав достатню підтримку для ушкодженого місця [5].

Якщо можливо, травмовану кінцівку варто підняти вище рівня серця, що допоможе зменшити набряк за рахунок зниження тиску в кровонесних судинах ушкодженої зони [4]. Це особливо ефективно у випадках з травмами ніг та рук.

У деяких випадках при травмах можуть бути застосовані протизапальні препарати, такі як ібупрофен, що допомагають зменшити біль і запалення. Однак призначення медикаментів повинно здійснюватися лише медичними фахівцями, щоб уникнути побічних ефектів [3].

Профілактика спортивних травм є важливою складовою підготовки спортсменів і передбачає системний підхід до зниження ризику травмування. Це включає в себе низку заходів, спрямованих на підготовку організму до фізичних навантажень і збереження здоров'я спортсменів [1].

Одним з найефективніших методів профілактики травм є правильна підготовка до тренувань через виконання розминки та розтяжки. Динамічна розминка допомагає підготувати м'язи та суглоби до фізичних навантажень, покращуючи їх еластичність та гнучкість. Розтяжка також сприяє збільшенню діапазону рухів і знижує ймовірність розтягнення м'язів або зв'язок під час інтенсивних навантажень [1, с. 66].

Важливою складовою профілактики є індивідуальне дозування фізичних навантажень. Неправильний розподіл тренувального часу, відсутність належного відпочинку та перевантаження можуть призвести до травм. Поступове збільшення навантажень з урахуванням фізичної підготовки спортсмена дозволяє уникнути перетренованості та пов'язаних з нею травм [4].

Використання захисного спорядження є важливим заходом профілактики в багатьох видах спорту. Наприклад, у контактних видах спорту, таких як футбол або хокей, захисні шоломи, наколінники та налокітники допомагають знизити ризик серйозних травм [3]. Крім того, використання відповідного спортивного взуття з правильною амортизацією зменшує ризик травмування ніг та суглобів, зокрема на жорстких або нерівних поверхнях [2].

Одним з ключових аспектів профілактики є регулярні медичні огляди, які дозволяють вчасно виявляти потенційні проблеми зі здоров'ям, що можуть призвести до травм [5, с. 78]. Сучасні технології, такі як моніторинг частоти серцевих скорочень або рівня кисню в крові, дозволяють тренерам і медичним працівникам своєчасно реагувати на надмірні навантаження та коригувати тренувальні плани [4].

Належна реабілітація після отриманих травм є важливою складовою процесу відновлення. Відсутність належного відновлення або передчасне повернення до тренувань може призвести до повторних травм [6]. Фізіотерапія, масажі, застосування реабілітаційних тренажерів, а також індивідуальні програми відновлення допомагають спортсменам відновити свої фізичні кондиції та повернутися до активної діяльності без ризику повторного травмування [5].

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, можна зазначити, що ефективна профілактика спортивних травм і успішна реабілітація після їх виникнення потребують комплексного підходу, який поєднує медичні знання та фізичну підготовку спортсменів. Перш за все, надання першої медичної допомоги повинно бути невідкладним і професійним, оскільки це значною мірою визначає подальший процес відновлення та запобігає серйозним ускладненням. Використання методів охолодження, іммобілізації, накладання биндажів та інших заходів допомагає знизити рівень травм та забезпечити стабільний стан потерпілого до прибуття кваліфікованих медичних працівників.

Крім цього, важливу роль у зниженні ризику травм відіграє правильне планування тренувальних навантажень, яке враховує індивідуальні особливості кожного спортсмена. Регулярна розминка, розтяжка та контроль за інтенсивністю фізичних вправ є ключовими складовими підготовки, що мінімізують ймовірність травмування.

Новітні технології, такі як сенсори для моніторингу фізіологічних показників спортсменів під час тренувань, дозволяють вчасно виявляти перевантаження та уникати небезпечних ситуацій. Захисне спорядження та правильний вибір спортивного обладнання також є невід'ємними елементами профілактики.

Таким чином, лише поєднання медичних знань, систематичного підходу до фізичних навантажень та інноваційних технологій забезпечить ефективне зниження рівня травматизму у спорті, покращить здоров'я спортсменів і підвищить їхню працездатність у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Бондаренко, Ю.О. Фізичні вправи в реабілітації пацієнтів після інфаркту міокарда // Український журнал кардіології та фізіотерапії. 2017. № 5. С. 66-72.
2. Ілляшенко, С.М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 3. С. 229-241.
3. Костенко, О.В. Вплив надмірних фізичних навантажень на серцевий м'яз у спортсменів // Проблеми спортивної медицини і реабілітації. 2020. № 1. С. 34-41.
4. Кравченко, М.І. Адаптація серцево-судинної системи до фізичних навантажень у літньому віці // Геронтологія та фізична активність. 2019. № 3. С. 78-85.
5. Литвиненко, І.О. Вплив аеробних тренувань на артеріальний тиск у людей з гіпертонією // Український журнал кардіології. 2021. № 4. С. 12-18.
6. Платоненко, В.І. Фізіологічні механізми адаптації серцево-судинної системи до фізичних навантажень // Науковий вісник Національного університету фізичного виховання і спорту України. 2018. № 2. С. 45-53.

References:

1. Bondarenko, Y.O. (2017). Fizychni vpravy v rehabilitacii pacientiv pislya infarktu miokarda [Physical exercises in the rehabilitation of patients after myocardial infarction]. Ukrainskyi zhurnal kardiologii ta fizioterapii – Ukrainian Journal of Cardiology and Physiotherapy, (5), 66-72 [in Ukrainian].
2. Illiashenko, S.M. (2012). Analiz rynkovykh mozhlyvostei i potencialu innovatsiinoho rozvytku orhanizatsii na bazi ekolohichnykh innovatsii [Analysis of market opportunities and organization potential of innovative development on the basis of ecological innovations]. Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, (3), 229-241 [in Ukrainian].
3. Kostenko, O.V. (2020). Vplyv nadmirnykh fizychnykh navantazhen na sertsovyi m'yaz u sportsmeniv [The impact of excessive physical exertion on the heart muscle in athletes]. Problemy sportyvnoi medytsyny i rehabilitatsii – Problems of Sports Medicine and Rehabilitation, (1), 34-41 [in Ukrainian].
4. Kravchenko, M.I. (2019). Adaptatsiia sertsievo-sudynnoi systemy do fizychnykh navantazhen u litnomu vitsi [Adaptation of the cardiovascular system to physical activity in old age]. Herontolohiia ta fizychna aktyvnist – Gerontology and Physical Activity, (3), 78-85 [in Ukrainian].
5. Lytvynenko, I.O. (2021). Vplyv aerobnykh trenuvan na arterialnyi tysk u liudei z hipertoniuu [The effect of aerobic training on blood pressure in people with hypertension]. Ukrainskyi zhurnal kardiologii – Ukrainian Journal of Cardiology, (4), 12-18 [in Ukrainian].
6. Platonenko, V.I. (2018). Fiziolohichni mekhanizmy adaptatsii sertsievo-sudynnoi systemy do fizychnykh navantazhen [Physiological mechanisms of cardiovascular system adaptation to physical activity]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy – Scientific Bulletin of the National University of Physical Education and Sport of Ukraine, (2), 45-53 [in Ukrainian].

УДК 37.016:91:004.9

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-321-328](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-321-328)

Поручинська Ірина Володимирівна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Банкова, 9, м. Луцьк, 43000, тел.: (099) 207-41-99, <https://orcid.org/0000-0002-4294-1584>

Слащук Андрій Миколайович кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Банкова, 9, м. Луцьк, 43000, тел.: (066) 084-64-28, <https://orcid.org/0000-0002-4294-1584>

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ КАРТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Анотація. У статті проаналізовано особливості деяких навчальних інтерактивних карт, платформ та сервісів. Обґрунтовано принципи їх використання на різних типах уроків географії в закладах загальної середньої освіти на сучасному етапі. Проаналізовано функціональні можливості найсучасніших інтерактивних карт з різноманітних платформ та сервісів та основні можливості їх практичного застосування в освітньому процесі сучасної школи. Визначено, що найчастіше використовуються інтерактивні карти світу у вигляді цифрових глобусів (Google Earth, NASA World Wind), які дозволяють створювати інтерактивні візуалізації географічної інформації у форматі 3D в загальнопланетарному масштабі. На глобальному, регіональному та локальному рівнях у педагогічній діяльності також можна використовувати інші тематичні сервіси. Серед таких можна назвати сервіси візуалізації реального стану погоди з можливостями прогнозування у вигляді інтерактивних кліматичних карт Windy та Ventusky; сервіси візуалізації геопросторових даних сучасного стану та поширення лісів на планеті Global Forest Watch; сервіси візуалізації землетрусів та вулканів Interactive Map of Active Volcanoes and recent Earthquakes та Real-Time Earthquake Map; інтерактивні карти про корисні копалини, сільське господарство, економіку, населення, релігію BouncyMaps та багато інших. Також нами описані можливості використання при вивченні географії сучасного інтерактивного атласу європейської статистики Eurostat, інтерактивної карти Flood Maps; інтерактивного Глобального Сонячного Атласу; Глобального атласу вітру. У результаті охарактеризовано особливості й перспективи використання низки інтерактивних карт для

проведення уроків та виконання індивідуальних (самостійних) завдань з метою поглиблення знань з шкільного курсу географії.

Ключові слова: освітній процес, урок, геоінформаційні системи, інтерактивні карти, цифрові технології, веб-платформа.

Poruchynska Iryna Volodymyrivna PhD (Geography), Associate Professor, Associate Professor of Economic and Social Geography Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Bankova, 9, Lutsk, 43000, tel.: (099) 207-41-99, <https://orcid.org/0000-0002-4294-1584>

Slashchuk Andriy Mykolayovych PhD (Geography), Associate Professor, Associate Professor of Economic and Social Geography Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Bankova, 9, Lutsk, 43000, tel.: (066) 084-64-28, <https://orcid.org/0000-0002-4294-1584>

POSSIBILITIES OF USING INTERACTIVE MAPS IN GEOGRAPHY LESSONS

Abstract. The article analyzes the features of some educational interactive maps, platforms, and services. The principles of their use in different types of geography lessons in general secondary education institutions at the present stage are substantiated. The functionality of the most modern interactive maps from various platforms and services and the main possibilities of their practical application in the educational process of a modern school are analyzed. It has been determined that interactive world maps in the form of digital globes (Google Earth, NASA World Wind) are most often used, which allow creating interactive visualizations of geographic information in 3D on a global scale. Other thematic services can also be used in pedagogical activities at the global, regional, and local levels. Among them are services for visualizing the real state of the weather with forecasting capabilities in the form of interactive climate maps Windy and Ventusky; services for visualizing geospatial data on the current state and distribution of forests on the planet Global Forest Watch; earthquake and volcano visualization services Interactive Map of Active Volcanoes and recent Earthquakes and Real-Time Earthquake Map; interactive maps about minerals, agriculture, economy, population, religion BouncyMaps and many others. We also describe the possibilities of using the modern interactive atlas of European statistics Eurostat, interactive map Flood Maps; interactive Global Solar Atlas; Global Wind Atlas in the study of geography. As a result, the features and prospects of using a number of interactive maps for conducting lessons and performing individual (independent) tasks in order to deepen knowledge of the school geography course are characterized.

Keywords: educational process, lesson, geographic information systems, interactive maps, digital technologies, web platform.

Постановка проблеми. Розвиток освіти в Україні за основними європейськими стандартами та адаптація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти до сучасних вимог, обумовлюють необхідність пошуків нових сучасних та ефективних засобів навчання. Сьогодні одним із найбільш перспективних напрямків оптимізації вивчення географії в школі є впровадження в освітній процес сучасних геоінформаційних технологій (ГІС) та інтерактивних навчальних карт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті присвячено велику кількість наукових публікацій К. Вірютіної, А. Грицай, О. Кисельової, Л. Кондратової, С. Куценка. Питанням використання ГІС, інтерактивних карт і платформ на уроках географії присвячені праці Е. Бондаренка та Р. Шорохової, Н. Бубир, В. Грушка, Л. Даценко, М. Дубницького та О. Барладіна. Теоретичні обґрунтування концепції геоінформаційного картографування, сутності електронних карт викладені в працях О. Берлянта, Л. Руденка, Д. Ляшенка, Е. Бондаренка, М. Краака, Ф. Омерлінга, С. Стейнігера та інших.

Метою статті – аналіз потенційних можливостей та методичних особливостей використання різноманітних інтерактивних карт для вивчення географії в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. За формою організації всі уроки географії в закладах загальної середньої освіти можна розділити на традиційні та нетрадиційні види. До традиційних видів уроків географії належать вступний урок, урок формування нових знань, урок контролю й корекції навчальних досягнень [1]. Серед великої кількості видів нетрадиційних форм організації уроків географії, найпопулярнішими є ігрові уроки, уроки-дослідження, уроки комунікативного спрямування та інші. При проведенні обох видів уроків можна використовувати інтерактивні карти, проте, слід зауважити, що саме для нетрадиційних видів уроків географії є ширші можливості і перспективи використання сучасних інформаційних та геоінформаційних технологій [2; 3].

Для учнів завжди було і є цікавим дослідження природних та соціально-економічних особливостей країн та регіонів світу за допомогою різноманітних географічних карт. Враховуючи сучасний розвиток інтерактивних карт з функціями масштабування, вчителі та учні мають змогу детально проглянути не тільки фізичні особливості території, але й оцінити морфологічні параметри рельєфу, побачити на земній поверхні льодовики чи розчленовану берегову лінію, формами віддалених архіпелагів, розміщення мегаполісів та інше. Тому для вчителів сьогодні дуже важливим є вміння працювати з різноманітними платформами, сервісами та інтерактивними картами.

Досить добре для цього підходять цифрові глобуси Google Earth із обмеженими аналітичними геоінформаційними можливостями, але із високою роздільною здатністю актуальних космознімків з візуалізацією зображення у форматах 2D та 3D [4]. Крім того, цей ресурс дозволяє учням вимірювати відстані, визначати площу тощо. Для схожих завдань також можна використовувати загальнодоступні дорожні карти для навігації Google Maps та MapQuest [5].

Цікавим є сайт Світовий годинник і карта, де годинник і карта світового часу має два види. Це незамінний інструмент для розрахунку різниці в часі між населеними пунктами. Тут також можна знайти карту часових поясів, на якій показано межі різних часових поясів. Глобальна карта часових поясів відображає поточний час у всьому світі. Карта також відображає денне світло, ніч і опівночі в режимі реального часу [6].

Сьогодні популярними на сьогодні серед вчителів для викладання тем з шкільної програми про природні умови та ресурси України, є використання навчальних картографічних матеріалів платформи «Карти України» [7]. На цій платформі користувачі мають змогу переглядати комплекс тематичних навчальних карт території України (геологічна будова, мінеральні ресурси, кліматичні умови, поверхневі води та ін.) [7].

При вивченні клімату не лише України, а й світу можна використовувати інтерактивну кліматичну карту світу на платформі Ventusky, відображає реальний стан основних елементів клімату, таких як температура повітря, кількість опадів, швидкість вітру, атмосферний тиск та ін. [8]. Ця інтерактивна карта працює на основі всесвітньої мережі метеорологічних даних DWD та NOAA, що дозволяє прогнозувати зміну погодних умов та моделювати властивості основних кліматичних елементів різних регіонів світу.

При вивченні клімату також можна використовувати платформу Windy [9], яка містить інструменти візуалізації реального стану погоди з можливостями прогнозування, зокрема розподілу температур, швидкостей вітру, вологості, сонячної енергії, хмарності, показників точки роси та багато іншого. Також вона може бути використана учнями для ідентифікації місцеположення циклонів та антициклонів, загальної циркуляції в атмосфері, визначення впливу орографічних особливостей території на переміщення повітряних мас, визначення кліматичних зон.

При вивченні тем, які стосуються вивчення літосфери, тектонічної будови, рельєфу можна використовувати інтерактивну карту діючих вулканів і останніх землетрусів у всьому світі (*Interactive Map of Active Volcanoes and recent Earthquakes*) [10]. На цій інтерактивній карті зеленим кольором позначено усі діючі вулкани, більшість з яких зараз сплячі, жовтим кольором – вулкани, з хоча б деякими ознаками заворушень, а червоним – виверження

вулканів. Також на карті відображено список усіх землетрусів за минулі 48 год, минулий тиждень, або останні два тижні. Також можна побачити дані про землетруси, які відбувалися в світі, починаючи з 2012 року.

Також можна використовувати інтерактивну карту створену Сейсмологічною лабораторією Каліфорнійського технологічного інституту (*Real-Time Earthquake Map*), на якій можна знайти землетруси за останні сім днів в реальному часі. А останні землетруси з відображенням величини, місця, глибини та часу події, можна на тривимірній карті землетрусів на основі ArcGIS, інформацію для якої надає Програма землетрусів USGS [11].

Не менш цікавою є інтерактивна карта Мінеральні ресурси України. Вона містить панель шарів, за допомогою якої можна прибрати, або додати зображення тих елементів, які необхідні учневі або вчителю. Серед них назви басейнів нафтогазоносних регіонів, назви родовищ корисних копалин, корисні копалини, гідрографія тощо. Крім того, за допомогою фонових шарів можна додати на карту основні басейни та нафтогазоносні регіони, геологічну будову та рельєф [12].

В інтерактивному Глобальному Сонячному Атласі (*Global Solar Atlas*) можна завантажити карти потенціалу сонячних ресурсів і фотоелектричних джерел, а також дані ГІС [13]. Карти та дані доступні для понад 200 країн і регіонів.

Глобальний атлас вітру – це безкоштовна web-програма, розроблена для визначення районів з сильним вітром для виробництва вітрової енергії практично в будь-якій точці світу. Проте його теж можна використовувати і в освітньому процесі. Вводячи в пошук назву країни можна безпосередньо отримати доступ до вітрового профілю цієї країни [14].

Онлайн-платформа *Global Forest Watch (GFW)* – пропонує найновіші дані моніторингу лісів світу. Використовуючи найсучасніші технології, GFW дозволяє отримати доступ до інформації про те, де і як змінюються ліси в усьому світі, майже в режимі реального часу. Вибравши на інтерактивній карті будь-яку країну, можна побачити аналіз статистичних даних про зміни її лісового покриву протягом 2010-2023 років [15]. Крім того функціональні властивості інтерактивної карти дозволяють накладати полігональні геопросторові дані лісів різних категорій та природоохоронного призначення. При наведенні курсором на певний виділений полігон карта пропонує користувачеві ознайомитися із повною інформацією про виділений об'єкт, а саме типу лісу в межах конкретного полігону, вік деревостанів, видову структуру деревини та інші.

BouncyMaps – інтерактивні карти про корисні копалини, сільське господарство, економіку, населення, релігію тощо [16]. Вибравши потрібний показник і натиснувши *REGULAR MAP*, можна побачити звичайну карту в

розрізі країн і по кожній з них побачити зазначення вибраного показника. А можна натиснути BOUNCY MAP і на карті лишаються лише ті країни, де ці дані є взагалі. Внизу карти подається список країн в порядку спадання значенням вибраного показника.

Інтерактивний атлас європейської статистики Eurostat [17] дає змогу отримати дані про демографічну ситуацію, стан здоров'я, освіту та навчання, ринок праці, умови проживання, економічні показники, туризм, транспорт та навколишнє середовище усіх європейських країн.

На уроках географії для порівняння розмірів країн, можна використувати інтерактивну карту реального розміру країн *The True Size Of* [18]. Працювати з картою досить просто. У пошуку потрібно вказати назву країни англійською мовою, після чого система автоматично зображуватиме контур відповідної країни, який можна переміщати, накладаючи на карту світу. У залежності від географічної широти розмір і форма контуру змінюватимуться.

За допомогою інтерактивної карти Flood Maps можна побачити наочно, що станеться з прибережними територіями та містами якщо рівень океану підніметься хоча б на один метр. У правому верхньому куті інтерфейсу міститься опція, за допомогою якої можна обирати рівень підвищення Світового і океану і відповідно до цього спостерігати, як зміниться берегова лінія у світі [19].

Також є значна кількість онлайн ресурсів NASA, які можна використувати на уроках географії. Серед них NASA Earth Observatory – сайт, де можна знайти візуалізації та карти, які базуються на даних зібраних NASA [20]. Візуалізації можна порівнювати одразу на сайті, що дозволить встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та аналізувати зміни клімату, природних явищ, тощо. Тематика карт дуже різноманітна. Тут можна знайти карти хмарності, карти концентрації аерозолів у повітрі, карти температури поверхні землі та поверхні моря, карти рослинності, карти снігового покриву та інші.

У розділі EO Explorer можна знайти інтерактивну Google карту з цікавими статтями на базі NASA про різні регіони планети. Щоб дізнатись цікаві факти потрібно просто клацнути на маркер.

NASA global climate Change – сайт досліджень на базі NASA, який містить не лише найновіші дані про зміни клімату, а й різноманітні візуалізації та вікторини [21]. Зокрема, є серія візуалізацій «Climate Time Machine», яка показує, як деякі з ключових кліматичних показників Землі (глобальна температура, крижані покриви, рівень моря, потепління океану, вуглекислий газ) змінюються з часом.

Важливим елементом навчального процесу є самоперевірка учнями отриманих знань з географії. Для цього на сьогодні активно використовуються також інтерактивні карти, завдяки яким учні можуть самостійно чи під

наглядом вчителя провести в ігровій формі самоперевірку знань з географічної номенклатури за допомогою інтерактивної роботи з підписами географічних об'єктів – гірських вершин, річок, міст, країн, тощо.

Також учні разом з вчителями можуть розробляти власні інтерактивні карти, як результати виконання певних шкільних проєктів. Для цього слід використовувати засоби геоінформаційних технологій та платформ, серед яких можна назвати ArcGIS Online, Carto, Paintmaps, Thinglink, BatchGe та інші.

Це далеко не усі ресурси, сьогодні в мережі Internet можна знайти дуже велику їх кількість. Тому кожному вчителю варто знайти і використовувати найоптимальніші саме для нього.

Література:

1. Самойленко В. М., Топузов О. М., Вішнікіна Л. П., Діброва І. О. Дидактика географії: монографія. К.: Ніка-Центр, 2013. 570 с.
2. Назаренко Т. Г. Формування інформаційно-комунікативної культури учнів в умовах профільного навчання географії. *Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України: якість освіти – основа конкурентоспроможності майбутнього фахівця: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27–29 вересня 2012 р., Ялта, Україна)*. Ялта: РВНЗ КГУ, 2012. Ч. I. С. 179–181.
3. Leta V., Karabiniuk M., Mykyta M., Kachailo M. Use of geoinformation technologies in distance learning of future specialists in geography. *Information Technologies and Learning Tools*, 2023. Vol. 95(3), P. 112–123.
4. Цифровий глобус Google Earth. URL: <https://earth.google.com/>
5. Мельник І. Г. Інтерактивні карти як освітній ресурс у навчанні географії в школі. *Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2023. Т. 2. Вип. 4. С. 53–66.
6. Світовий час. URL: <https://24timezones.com/#/map>
7. Географічні карти України. URL: <https://geomap.land.kiev.ua>
8. Веб-програма Ventusky. URL: <https://www.ventusky.com>
9. Веб-програма Windy. URL: <https://www.windy.com/>
10. Interactive Map of Active Volcanoes and recent Earthquakes. URL: <https://earthquakes.volcanodiscovery.com/>
11. Real-Time Earthquake Map. URL: <https://earth3dmap.com/earthquake-live-map/>
12. Інтерактивна карта Мінеральні ресурси України. URL: <https://kgf.com.ua>
13. Global Solar Atlas. URL: <https://globalsolaratlas.info/download>
14. The Global Wind Atlas. URL: <https://globalwindatlas.info/en/about/introduction>
15. Інтерактивна карта моніторингу лісів світу Global Forest Watch. URL: <https://www.globalforestwatch>
16. BouncyMaps. URL: <https://www.bouncymaps.com>
17. Інтерактивний атлас європейської статистики Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/statistical-atlas/viewer/?mids>
18. The True Size Of. URL: <https://www.thetruesize.com>
19. Інтерактивна карта Flood Maps. URL: <https://flood.firetree.net>
20. NASA Earth Observatory. URL: <https://earthobservatory.nasa.gov/global-maps>
21. NASA global climate Change. URL: <https://science.nasa.gov/climate-change>

References:

1. Samoilenko V. M., Topuzov O. M., Vishnikina L. P., & Dibrova I. O. (2013). *Dydaktyka heohrafii [Didactics of geography]*. K.: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
2. Nazarenko T. H. (2012). Formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kultury uchniv v umovakh profilnoho navchannia heohrafii [Formation of informational and communicative culture of students in the conditions of specialized geography education]. *Profesionalizm pedahoha v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy: yakist osvity – osnova konkurentospromozhnosti maibutnoho fakhivtsia – Teacher professionalism in the context of the European choice of Ukraine: the quality of education is the basis of the competitiveness of the future specialist.* (pp.179-181). Yalta: RVNZ KSU [in Ukrainian].
3. Leta V., Karabiniuk M., Mykyta M., Kachailo M. (2023). Use of geoinformation technologies in distance learning of future specialists in geography. *Information Technologies and Learning Tools*, 95(3), P. 112–123. [in English].
4. Tsyfrovyi hlobus Google Earth [Google Earth digital globe]. *earth.google.com*. Retrieved from <https://earth.google.com/> [in English].
5. Melnyk I. H. (2023). Interaktyvni karty yak osvitnii resurs u navchanni heohrafii v shkoli [Interactive maps as an educational resource in teaching geography at school]. *Naukovi zapysky SumDPU imeni A.S. Makarenka. Heohrafichni nauky – Scientific notes of A.S. State University of Sumatra. Makarenko Geographical sciences*, 4, 53-66 [in Ukrainian].
6. Svitovyi chas [World time]. *24timezones.com/#/map*. Retrieved from <https://24timezones.com/#/map> [in Ukrainian].
7. Heohrafichni karty Ukrainy [Geographical maps of Ukraine]. *geomap.land.kiev.ua*. Retrieved from <https://geomap.land.kiev.ua> [in Ukrainian].
8. Veb-prohrama Ventusky [Ventusky web application]. *www.ventusky.com*. Retrieved from <https://www.ventusky.com> [in Ukrainian].
9. Veb-prohrama Windyy [Windy web application]. *www.windy.com/*. Retrieved from <https://www.windy.com/> [in Ukrainian].
10. Interactive Map of Active Volcanoes and recent Earthquakes. *earthquakes.volcanodiscovery.com/*. Retrieved from <https://earthquakes.volcanodiscovery.com/> [in English].
11. Real-Time Earthquake Map. *earth3dmap.com/earthquake-live-map/*. Retrieved from <https://earth3dmap.com/earthquake-live-map/> [in English].
12. Interaktyvna karta Mineralni resursy Ukrainy [Interactive map Mineral resources of Ukraine]. *kgf.com.ua*. Retrieved from <https://kgf.com.ua> [in Ukrainian].
13. Global Solar Atlas. *globalsolaratlas.info/download*. Retrieved from <https://globalsolaratlas.info/download> [in English].
14. The Global Wind Atlas. *globalwindatlas.info/en/about/introduction*. Retrieved from <https://globalwindatlas.info/en/about/introduction> [in English].
15. Interaktyvna karta monitorynhu lisiv svitu Global Forest Watch [Global Forest Watch interactive forest monitoring map]. *www.globalforestwatch*. Retrieved from <https://www.globalforestwatch> [in Ukrainian].
16. BouncyMaps. *www.bouncymaps.com*. Retrieved from <https://www.bouncymaps.com> [in English].
17. Interaktyvnyi atlas yevropeiskoi statystyky Eurostat [Interactive atlas of European statistics Eurostat]. *ec.europa.eu/statistical-atlas/viewer/?mids*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/statistical-atlas/viewer/?mids> [in English].
18. The True Size Of. *www.thetruesize.com*. Retrieved from <https://www.thetruesize.com> [in English].
19. Interaktyvna karta Flood Maps [Flood Maps interactive map]. *flood.firetree.net*. Retrieved from <https://flood.firetree.net> [in Ukrainian].
20. NASA Earth Observatory. *earthobservatory.nasa.gov/global-maps*. Retrieved from <https://earthobservatory.nasa.gov/global-maps> [in English].
21. NASA global climate Change. *science.nasa.gov/climate-change*. Retrieved from <https://science.nasa.gov/climate-change> [in English].

УДК 378.147-027.561:[378:37.011.3-051:811.161.2:82](045)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-329-337](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-329-337)

Розман Ірина Іллівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26. м. Мукачево, 89600 тел.: (03131) 21109, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються сучасні підходи до професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури у закладах вищої освіти. Окреслено ключові компетентності, якими повинні володіти випускники, а також роль інноваційних методик навчання та інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. Автор акцентує увагу на необхідності формування як фахових, так і соціально-комунікативних навичок, що сприяють ефективній педагогічній діяльності в сучасних умовах. Завдання автора полягає у дослідженні та вдосконаленні системи підготовки майбутніх педагогів. Це спонукає до впровадження сучасних педагогічних підходів, які сприятимуть формуванню компетентних, креативних та інноваційно-мислячих учителів, здатних ефективно працювати в умовах сучасного освітнього простору та відповідати вимогам ринку праці. Зазначено шлях та розвиток освіти, яка почала адаптуватися до нових соціально-економічних умов, акцентуючи увагу на розвитку національної свідомості, культури та мови. Окремо розглядається значення педагогічної практики як одного з найважливіших етапів професійної підготовки. У статті зауважено, що професійна підготовка майбутніх учителів української мови та літератури в Україні зазнала значних змін наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, зокрема в контексті мовної політики, впровадження компетент-нісного підходу та інноваційних технологій. У статті зацентрована увага на розвиток професійної компетентності, зокрема комунікативної, мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенцій, має вирішальне значення для майбутніх учителів. Наголошено, що інтеграція інноваційних програм і освітніх практик необхідна для задоволення сучасних суспільних потреб. Наголошено, що адаптація до реальних умов роботи відбувається коли здобувачі отримують безпосередній досвід роботи в школі, знайомляться з реальними викликами, що стоять перед вчителями. Це допомагає краще підготуватися до майбутньої педагогічної діяльності.

Ключові слова: українська мова та література, професійна підготовка, майбутні вчителі, заклад вищої освіти, становлення, освітня система.

Rozman Iryna Illivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of English Language, Literature and Teaching Methods, Mukachevo State University, St. Uzhhorodska, 26, Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 21109, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article examines modern approaches to the professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature in institutions of higher education. The key competences that graduates should possess are outlined, as well as the role of innovative teaching methods and the integration of information and communication technologies into the educational process. The author emphasizes the need to develop both professional and social-communicative skills, which contribute to effective pedagogical activity in modern conditions. The author's task is to research and improve the system of training future teachers. This prompts the introduction of modern pedagogical approaches that will contribute to the formation of competent, creatively and innovatively thinking teachers who are able to work effectively in the conditions of the modern educational space and meet the requirements of the labor market. The path and development of education, which began to adapt to new socio-economic conditions, emphasizing the development of national consciousness, culture and language, was noted. The importance of pedagogical practice as one of the most important stages of professional training is considered separately. The article notes that the professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature in Ukraine underwent significant changes at the end of the 20th - beginning of the 21st century, in particular in the context of language policy, the introduction of the competency approach and innovative technologies. The article emphasizes the development of professional competence, in particular communicative, linguistic, speech and sociocultural competence, which is of crucial importance for future teachers. It was emphasized that the integration of innovative programs and educational practices is necessary to meet modern social needs. It is emphasized that adaptation to real working conditions occurs when applicants get direct experience of working in a school, get acquainted with the real challenges facing teachers. This helps to better prepare for future teaching activities.

Keywords: Ukrainian language and literature, professional training, future teachers, institution of higher education, formation, educational system.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови та літератури в закладах вищої освіти є важливою складовою освітньої системи України, що впливає на формування культурної ідентичності молоді та збереження національних цінностей. Проблема підготовки фахівців у цій галузі полягає в необхідності адаптації навчальних програм до сучасних викликів, таких як глобалізація, технологічний прогрес, зміна соціокультурного контексту та потреб ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження з теми професійної підготовки майбутніх учителів української мови та літератури у закладах вищої освіти в Україні висвітлюють кілька ключових аспектів, що сприяють формуванню висококваліфікованих педагогів. Такі дослідники, зокрема Л. Базиль, О. Семенов, С. Сисоєва, І. Зимня, М. Пентилюк, В. Коваль, А. Загнітко, Л. Мацько, Г. Передрій, М. Плющ, Л. Скуратівський, В. Тихоша, Г. Шелехова розв'язують теоретичні та практичні питання методики викладання української мови, що сприяє втіленню мовної освіти. Дослідники з'ясували, що поняття «мовна особистість» спочатку було розроблено в рамках концепції мовної освіти для середньої школи. Тобто, ідея того, як формувати мовну особистість учнів, виникла ще на етапі навчання в школі. Згодом, це питання було глибше досліджене в наукових працях, де його детальніше вивчали та розвивали. Після цього підхід до формування мовної особистості почав активно застосовуватися й у викладацькій практиці вищих навчальних закладів, тобто в процесі навчання студентів в університетах та інших закладах вищої освіти.

Метою статті є вивчення питання професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови та літератури у закладах вищої освіти в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століття зазнала значних змін, зосереджуючись на національних цінностях, інтеграції сучасних технологій та нових методик навчання. Важливим завданням є вивчення інноваційних освітніх технологій, які сприятимуть покращенню професійної компетентності майбутніх учителів, а також розвиток програм підготовки, що враховують потреби сучасного українського суспільства в умовах реформування освіти.

Однак для підвищення якості освіти необхідно продовжувати адаптацію навчальних програм до викликів часу та забезпечувати належний рівень підготовки випускників, здатних працювати в сучасних умовах. На початку 90-х років ХХ століття Україна пережила суттєві зміни, пов'язані зі здобуттям незалежності. Це призвело до переосмислення ролі освіти, зокрема в підготовці фахівців у галузі гуманітарних наук. Освіта почала адаптуватися до нових соціально-економічних умов, акцентуючи увагу на розвитку національ-

ної свідомості, культури та мови. У цей період в Україні було впроваджено ряд освітніх реформ, які вплинули на професійну підготовку майбутніх учителів. У 1991 році ухвалено закон «Про освіту», який визначив основні принципи освітньої політики, включаючи автономію закладів вищої освіти та адаптацію навчальних планів до вимог часу. Національна програма розвитку освіти, яка передбачала модернізацію навчальних програм, впровадження нових методик навчання, акцент на українській мові та літературі, була затверджена у 1996 році. Відбуваються значні зміни в навчальних програмах з підготовки вчителів української мови та літератури: вони стали більш орієнтованими на інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок.

М. Пентиліук указує на те, що роль української мови у вітчизняному суспільстві значно зросла, а мовна і мовленнєва компетенції ґрунтуються на усвідомленні основної функції української мови – комунікативної, що забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток. Комунікація, або спілкування людей відбувається, як уже зазначалося, у процесі мовленнєвої діяльності і забезпечує формування комунікативної компетенції 4].

Особлива увага нами була зосереджена на основні аспекти, які були впроваджені в навчальні плани. Акцентовано на поглибленому вивченні української мови, літератури, культурології, що сприяють розвитку учителів як фахівців, здатних формувати у учнів любов до рідної мови та літератури.

Методична підготовка, яка має на меті зміцнити і впровадити інноваційні методи викладання, відіграє важливу роль у формуванні висококваліфікованих педагогів. Її головне завдання – надати майбутнім учителям інструменти для ефективного викладання, що відповідають сучасним потребам учнів. Це включає застосування інтерактивних технологій, диференційованого підходу до навчання, використання проєктних методів та критичного мислення.

Інноваційні методи викладання допомагають педагогам краще розуміти індивідуальні особливості учнів, сприяти їхній активній участі в навчальному процесі та розвивати ключові компетентності, необхідні для успішної адаптації в сучасному суспільстві. Зокрема, методична підготовка орієнтована на розвиток умінь працювати з різними формами комунікації, використання цифрових технологій, а також на формування вміння викладати матеріал у творчий і доступний спосіб.

Це також вимагає від викладачів постійного вдосконалення, оскільки інновації у сфері освіти швидко розвиваються. Тому методична підготовка має бути гнучкою, враховувати новітні дослідження у галузі педагогіки та потреби учнів, що постійно змінюються, аби вчителі могли ефективно реагувати на виклики сучасної освітньої системи. На початку XXI століття підготовка вчителів української мови та літератури під впливом глобалізації та інформа-

ційних технологій вимагає використання ІКТ у навчанні, що вирішує питання дистанційного навчання, яке стало особливо актуальним під час пандемії COVID-19, повномасштабної війни.

Проблеми якості освіти тісно пов'язана з рівнем підготовки випускників, відповідності програм сучасним вимогам та потребам ринку праці. Соціокультурні зміни у суспільстві вимагають від вчителів нових підходів у навчанні, зокрема впровадження концепції «критичного мислення», формування громадянської свідомості та патріотизму.

Необхідно зазначити, що успішна реалізація нових освітніх реформ залежить від того, наскільки добре науковці зможуть обґрунтувати свої нові ідеї. Це означає, що будь-які інновації в освіті мають бути підтверджені дослідженнями та теоретичними основами, щоб їх можна було ефективно впроваджувати в навчальний процес. Важливо звертати увагу на те, що кращі практики з інших навчальних закладів можуть стати основою для вдосконалення вищої освіти в Україні.

С. Сисоева у дисертаційній роботі «Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня» визначає концептуальну ідею дослідження професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога як єдність системної цілісності й процесуальної неперервності цього процесу [5, с.36].

Тенденції розвитку педагогічної освіти транслуються у зміни в підготовці педагогів в Україні. Такий процес відбувається внаслідок соціально-економічних реформ і мовної політики. Особливо виділяються три періоди: від ідеологічного впливу радянської системи (1945–1991), до модернізації системи освіти після 1991 року [3].

«Однією з основних сучасних тенденцій є компетентнісний підхід у навчанні майбутніх учителів, що включає розвиток мовних, комунікативних та соціокультурних компетенцій. Це забезпечує відповідність вимогам сучасного суспільства та ринку праці», – саме так зазначає В.Коваль [1].

Значення педагогічної практики як одного з найважливіших етапів професійної підготовки майбутніх учителів полягає у закріпленні теоретичних знань у закладах освіти. Педагогічна практика надає здобувачам можливість застосувати отримані в закладах вищої освіти теоретичні знання, що сприятиме глибшому розумінню педагогічних принципів і методик.

Розвиток професійних навичок сприяє розвитку необхідних професійних компетенцій, зокрема вміння планувати уроки, організовувати навчальний процес, мотивувати учнів, оцінювати їхні досягнення та працювати з класом у різних умовах та орієнтуватися у часі на уроці.

Адаптація до реальних умов роботи відбувається коли здобувачі отримують безпосередній досвід роботи в школі, знайомляться з реальними

викликами, що стоять перед вчителями. Це допомагає краще підготуватися до майбутньої педагогічної діяльності.

Вдосконалення комунікативних та соціальних навичок дозволяє майбутнім вчителям розвинути навички спілкування з учнями, їхніми батьками та колегами, що сприяє розвитку емоційної стійкості та соціальної компетентності. Рефлексія та самооцінка роботи надає змогу аналізувати свою діяльність, виявляти сильні та слабкі сторони підготовки, що допомагає їм удосконалювати свою педагогічну майстерність.

Таким чином, педагогічна практика є критично важливою, оскільки дозволяє майбутнім учителям перевірити та вдосконалити свої навички в реальних умовах, краще підготуватися до викликів професії та відчутти себе частиною освітнього процесу.

Міждисциплінарна інтеграція стає важливою частиною професійної підготовки, яка охоплює зміст предметів, методи навчання та виховання професійного світогляду. Ця інтеграція сприяє всебічній підготовці вчителів та їхній готовності до творчої діяльності в школі [2].

Надзвичайно важливим фактором формування системи підготовки вчителів української мови є мовна політика, яка значно вплинула на освітні процеси, особливо в умовах відновлення статусу української мови після розпаду СРСР [3].

Професійна підготовка майбутніх учителів української мови та літератури в Україні зазнала значних змін наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, зокрема в контексті мовної політики, впровадження компетентнісного підходу та інноваційних технологій. Майбутні вчителі української мови та літератури повинні бути підготовлені до інноваційної діяльності в інтеркультурному освітньому середовищі шляхом включення міжкультурних концепцій, інноваційних структур навчання, забезпечення неперервності навчального процесу.

У сучасному відкритому та глобалізованому світі підготовка майбутніх учителів української мови та літератури до професійної діяльності в освітньому середовищі в системі ступеневої професійної освіти вищих навчальних закладів має передбачати не лише включення педагогічних концепцій міжкультурної освіти, освітнього процесу, а й створення особливої структури інноваційної освіти. Зміна характеру професійної підготовки, реалізація принципу наступності в освітньому процесі, забезпечення взаємозв'язку навчальних дисциплін, оптимізація навчальних планів та освітньо-професійних програм, – надзвичайно важливі складові сучасної освіти.

У своєму дослідженні С. Омельчук наголошує, що важливим є такі найпрогресивніші тенденції в розвитку сучасної методики навчання української мови: формування національно-мовної особистості, якій властиві національний спосіб мислення, український менталітет, національна свідо-

мість та самосвідомість, національний характер, а також національно-культурна мотивація; нове трактування традиційно усталених у методиці підходів, урахування зміни у стратегії й тактиці мовної освіти; пошук і реалізація нових підходів до навчання мови в школах усіх типів та у вищівській лінгводидактиці, віддаючи перевагу когнітивній і комунікативній методиці навчання української мови; вивчення мовних одиниць різних рівнів на текстовій основі, тобто застосування принципу текстоцентризму, що передбачає засвоєння мовних знань, формування вмій і навичок на основі текстів; розроблення й упровадження ефективних форм, методів, прийомів, засобів, технологій навчання української мови, що відповідають сучасній науковій парадигмі лінгводидактики початку ХХІ ст. [7 с. 32–33]

Враховуючи вимоги Концепції ЗНО та нового професійного стандарту педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, ми усвідомлюємо всю складність і неоднозначність оцінки міжкультурних процесів, але вважаємо, що нові ідеї освіти та вищої і середньої школи завтрашнього дня хвилюють не лише значну кількість науковців і практиків серед освітян, а й усіх тих, хто панує навчати, або вчитися. отже, мати майбутнє.

Акцент на розвиток професійної компетентності, зокрема комунікативної, мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенцій, має вирішальне значення для майбутніх учителів. Інтеграція інноваційних програм і освітніх практик необхідна для задоволення сучасних суспільних потреб. Важливою є підготовка до професійної діяльності в міжкультурному освітньому середовищі, що передбачає включення концепцій міжкультурної освіти та оптимізацію навчальних програм. Етнокультурний напрям діяльності передбачає засвоєння знань з історії, культури, педагогіки України, формування комплексного освітнього підходу.

Як зазначають Л. Скуратівський, В. Федоренко: «Випускник закладу вищої освіти повинен досконало володіти рідною мовою, бути фахівцем з високим рівнем комунікативної компетентності, що базується на системі знань про мову, а також її граматичну будову» [6 с. 29].

Підготовка майбутніх учителів української мови та літератури в Україні проходила в різні історичні періоди, зосереджуючись на компетентнісно-орієнтованій освіті, міжкультурній та етнокультурній підготовці, міжпредметній інтеграції та розвитку інформаційної грамотності. Наголошення на творчих та інноваційних методах навчання має вирішальне значення для підготовки вчителів до задоволення динамічних потреб сучасної освіти.

Сучасна система вищої педагогічної освіти формується на основі оновлених національних концепцій, з особливою увагою до української мови як державної. Це передбачає її посилену роль у всіх аспектах навчання. Зростання значущості української мови вимагає підвищеної уваги до

підготовки вчителів української мови та літератури, враховуючи нові вимоги, що постають перед педагогами, і потребують узгодження з наявними практиками в освіті.

Висновки. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури у закладах вищої освіти є ключовим елементом формування якісного педагогічного складу, здатного відповідати сучасним викликам. Підвищення ролі української мови як державної підкреслює важливість володіння як теоретичними знаннями, так і практичними навичками з огляду на нові освітні стандарти.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні розробки нових інтегрованих підходів до навчання, які б поєднували традиційні методи з інноваційними технологіями, зокрема з використанням цифрових інструментів і медіа-ресурсів. Також актуальним є дослідження впливу міжнародного досвіду на підготовку педагогів і вивчення кращих практик для інтеграції їх у національну систему освіти. Ще одним перспективним напрямом є розробка програм для підвищення кваліфікації викладачів, які готують майбутніх учителів, щоб забезпечити їх готовність до впровадження сучасних освітніх стандартів.

Література:

1. Koval Valentyna. Tendencies of the competence-oriented language education development in training of future teachers of ukrainian language and literature. 2022. URL: <http://surl.li/xozpxz>
2. Lilik Olha. Interdisciplinary integration in the professional training of future teachers of ukrainian language and literature: levels and ways of realization. 2021. URL: <http://surl.li/uemtkc>
3. Pasichnyk, M. I. Training of teachers of ukrainian language and literature in ukraine (second half of xx – beginning of xxi century): experience of historical-pedagogical periodisic 2020 URL: <http://surl.li/nuudju>
4. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. ст. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.
5. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 1997. 36 с.
6. Федоренко В., Скуратівський Л. Методичні рекомендації щодо вивчення української (рідної) мови у 2006–2007 н.р. Дивослово. 2006. № 8. С. 29–40.
7. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.

References:

1. Koval, Valentyna (2022). Tendencies of the competence-oriented language education development in training of future teachers of ukrainian language and literature [Tendentsii rozvytku kompetentnisno oriientovanoi movnoi osvity u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy ta literatury]. Retrieved from <http://surl.li/xozpxz> [in Ukrainian].
2. Lilik, Olha. (2021). Interdisciplinary integration in the professional training of future teachers of ukrainian language and literature: levels and ways of realization [Mizhpredmetna intehratsiia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy ta literatury: rivni ta shliakhy realizatsii]. Retrieved from <http://surl.li/uemtkc> [in Ukrainian].

3. Pasichnyk M. I. (2020). Training of teachers of ukrainian language and literature in ukraine (second half of xx – beginning of xxi century): experience of historical-pedagogical periodisis [Pidhotovka vchyteliv ukrainskoi movy ta literatury v Ukraini (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.): dosvid istoryko-pedahohichnoi periodyzy]. Retrieved from <http://surl.li/nuudju> [in Ukrainian].
4. Pentyliuk, M. I. (2011). Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky [Actual problems of modern language didactics]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
5. Sysoieva, S. O. (1997). Teoretychni i metodychni osnovy pidhotovky vchytelia do formuvannia tvorchoi osobystosti uchnia. Extended abstract of Doctor's thesis [Theoretical and methodical foundations of teacher preparation for the formation of the student's creative personality: author's abstract. thesis ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.04.]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Fedorenko V., Skurativskyi L. (2006). Metodychni rekomendatsii shchodo vyvchennia ukrainskoi (ridnoi) movy u 2006–2007 n.r. [Methodological recommendations for learning the Ukrainian (native) language in 2006–2007]. Дивослово.. № 8. С. 29–40. [in Ukrainian].
7. Omelchuk S. Suchasna ukrainska linhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv: monohrafiia [Modern Ukrainian language didactics: norms in terminology and language practice of specialists: monograph]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2019. 356 c. [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-338-347](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-338-347)

Савчук Наталія Михайлівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-8835-3921>

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У статті проаналізовано можливості та виклики застосування штучного інтелекту в процесі викладання української мови. Проаналізовано, як ШІ може сприяти індивідуалізації освітнього процесу, підтримці педагогічних працівників та вдосконаленню методів викладання. Висвітлено значення цифрових трансформацій в освіті, зокрема створення Наступного покоління Цифрового Навчального Середовища (NGDLE), яке адаптується до потреб сучасного суспільства.

В контексті активного впровадження інтегрованих систем EdTech охарактеризовано необхідність адаптивності освітніх установ. Зокрема, підкреслено роль ШІ в аналізі зовнішніх даних та прийнятті обґрунтованих рішень, що дозволяє оптимізувати навчальний процес і підвищити його ефективність. Доведено, що штучний інтелект може виконувати складні інтелектуальні завдання, традиційно віднесені до домену людського розуму, що значно збагачує можливості навчання.

Розглядаючи впровадження ШІ в освітній процес, сформовані висновки про потенційні можливості для розвитку індивідуалізованих та адаптивних навчальних програм, що включає в себе використання інтерактивних та адаптивних інструментів, які сприяють ефективному засвоєнню мовних навичок і можуть враховувати індивідуальні потреби студентів.

Основні виклики, які виникають з використанням ШІ у викладанні, включають питання конфіденційності, потребу великих початкових інвестицій та потенційне зниження особистісного контакту між вчителем і учнем. Також важливим є забезпечення кваліфікації вчителів для ефективного використання новітніх технологій.

Таким чином, штучний інтелект у викладанні української мови відкриває нові перспективи для розвитку освітніх систем, одночасно породжуючи комплекс викликів, що вимагають уважного аналізу та виваженого підходу.

Ключові слова: штучний інтелект, технології, цифрові ресурси, адаптивні навчальні системи, фонетичний аналіз.

Savchuk Nataliia Mykhaylivna Candidate of philological sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics, Foreign Literature and Journalism, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, <https://orcid.org/0000-0002-8835-3921>

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE: PROSPECTS AND CHALLENGES

Abstract. The article analyzes the possibilities and challenges of using artificial intelligence in the process of teaching the Ukrainian language. It is analyzed how AI can contribute to the individualization of the educational process, the support of pedagogical workers and the improvement of teaching methods. The importance of digital transformations in education is highlighted, in particular, the creation of the Next Generation Digital Learning Environment (NGDLE), which adapts to the needs of modern society.

In the context of the active introduction of integrated EdTech systems, the need for adaptability of educational institutions was characterized. In particular, the role of AI in analyzing external data and making informed decisions is emphasized, which allows to optimize the educational process and increase its efficiency. It has been proven that artificial intelligence can perform complex intellectual tasks traditionally assigned to the domain of the human mind, which significantly enriches learning opportunities.

Considering the implementation of AI in the educational process, conclusions were drawn about potential opportunities for the development of individualized and adaptive educational programs, which includes the use of interactive and adaptive tools that contribute to the effective acquisition of language skills and can take into account the individual needs of students.

The main challenges that arise with the use of AI in teaching include privacy issues, the need for large upfront investments, and the potential reduction of face-to-face contact between teacher and student. It is also important to ensure the qualifications of teachers for the effective use of the latest technologies.

Thus, artificial intelligence in the teaching of the Ukrainian language opens up new perspectives for the development of educational systems, while at the same time generating a complex of challenges that require careful analysis and a balanced approach.

Keywords: artificial intelligence, technologies, digital resources, adaptive learning systems, phonetic analysis.

Постановка проблеми. У сучасному світі штучний інтелект (ШІ) набуває все більшого значення у різноманітних сферах людської діяльності, включно з освітою. Зокрема, у процесі викладання української мови, на сьогодні також починають активно використовувати ці передові технології, що відкриває нові перспективи для педагогічної практики та створює певні виклики. Штучний інтелект може сприяти оптимізації навчального процесу, персоналізації навчання, а також підвищенню мотивації студентів за рахунок інноваційних методів навчання. Така інтеграція штучного інтелекту у процес викладання української мови вимагає глибокого аналізу можливостей технології та її потенційного впливу на педагогічні методики.

Однак, застосування штучного інтелекту у викладанні мови також породжує певні виклики, зокрема, стосовно етики використання штучного інтелекту, збереження культурної спадщини та мовної автентичності. Це ставить перед вченими та педагогами завдання адаптації сучасних технологій до конкретних умов і потреб української освіти. Дослідження потенціалу штучного інтелекту у викладанні української мови відкриває шлях до розроблення ефективних навчальних програм, які зможуть використовувати сучасні технології для підвищення якості освіти та розвитку мовних навичок на всіх рівнях.

Таким чином, аналіз перспектив та викликів, пов'язаних з впровадженням штучного інтелекту в освітній процес, є критично важливим для забезпечення ефективного та етичного використання цих технологій у викладанні української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен штучного інтелекту активно досліджується в академічних колах, як у межах України, так і в міжнародному контексті. Внесок українських вчених, зокрема І. Довженка, Н. Новохатської, О. Загородньої, Л. Морської, І. Зачепи, В. Грицишина, Н. Габрусєвої, А. Шевченка, Г. Андрощука та інших, є значущим у цьому напрямку. Зарубіжні дослідники, такі як M. Byram, D. Crystal, M. Dooly, M. Fleming, S. Guth, M. Jewell, C. Kirsch, Y. Lam, R. Stannard, M. Pegrum, M. Wild, також зробили вагомий внесок у вивчення цієї тематики. Однак, аналіз застосування штучного інтелекту у викладанні української мови є недостатньо висвітлених у наукових дослідженнях, що і зумовлює потребу подальшого вивчення.

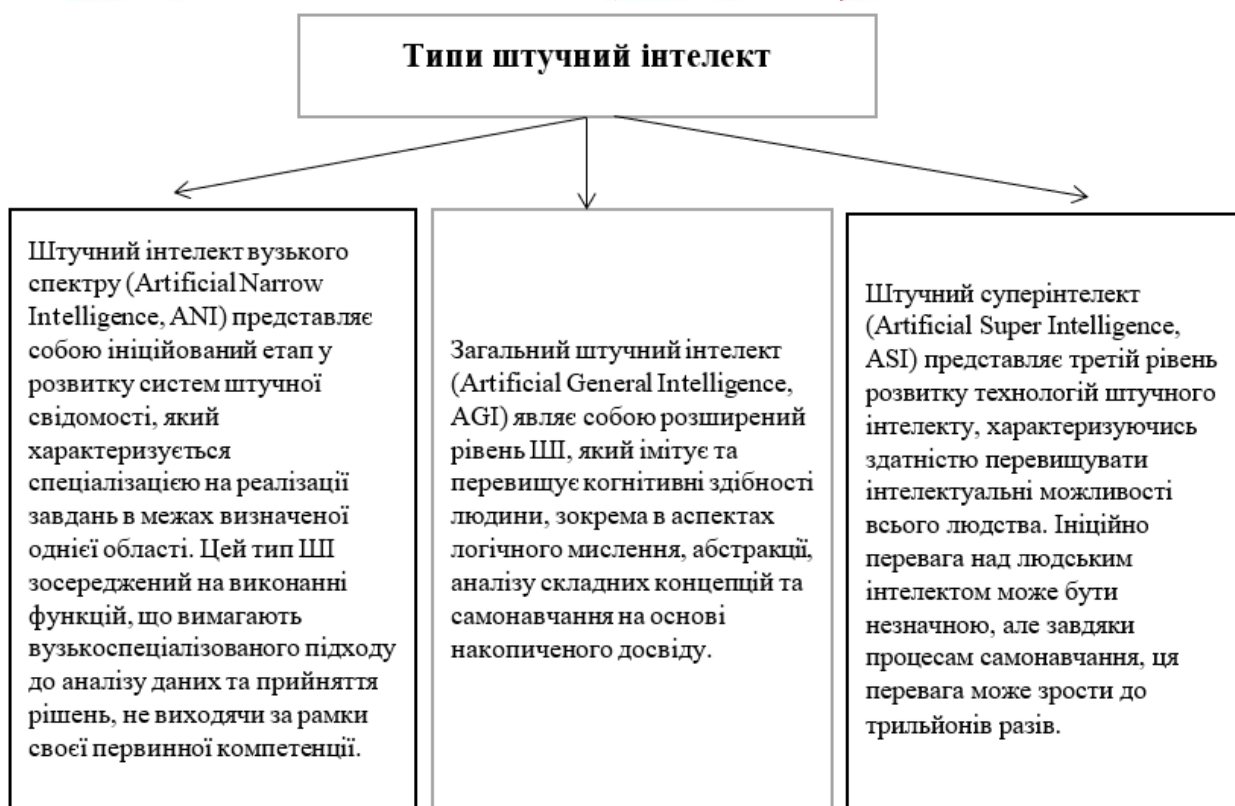
Мета статті – аналіз можливостей та викликів застосування штучного інтелекту в процесі викладання української мови.

Виклад основного матеріалу. Застосування штучного інтелекту у сфері освіти демонструє значні перспективи для реформування традиційних підходів до навчання. Особливо важливим виявляється використання штучного інтелекту в процесі викладання української мови, яке відкриває нові можливості для індивідуалізації освітнього процесу та підтримки науково-педагогічних працівників у їхній професійній діяльності. Значення цифрових трансформацій в освітньому процесі набуває значення у контексті створення Наступного покоління Цифрового Навчального Середовища (The Next Generation Digital Learning Environment – NGDLE), яке зорієнтоване на розвиток освітніх систем, що адаптуються до потреб сучасного суспільства [5, с. 64].

Враховуючи активне впровадження інтегрованих систем EdTech, освітні установи потребують адаптивності та гнучкості для забезпечення неперервності освітніх процесів та надання якісних освітніх послуг. Пост-LMS період, що характеризується гнучкістю NGDLE, сприяє інтеграції концепцій «відкритої освіти», «цифрових ресурсів» та «керованих даних», де штучний інтелект (AI) відіграє ключову роль у формуванні новітніх освітніх практик [6]. Штучний інтелект в освіті може виконувати функції, традиційно пов'язані з інтелектуальною діяльністю людини, такі як аналіз зовнішніх даних та прийняття рішень на основі обробки існуючих знань та досвіду. Ця можливість штучного інтелекту дозволяє оптимізувати освітній процес, забезпечуючи більш ефективно та цілеспрямоване навчання [9, с. 9].

Штучний інтелект (ШІ) відіграє значущу роль у сучасному науковому дискурсі, визначаючись як передова галузь науки та технологій, що спрямована на моделювання когнітивних процесів людського мозку [8, с. 42]. На думку І. М. Візнюка, Л. В. Куцака, А. С. Поліщука, В. В. Киливника штучний інтелект описується як здатність цифрових пристроїв виконувати функції, характерні для розумних істот, що включає аналіз, вирішення проблем та прийняття рішень на основі наявної інформації [1, с. 15]. У даному контексті використовується комплексне програмування для імітації пізнавальних здібностей людини, що дозволяє розробляти інтелектуальні навчальні системи, здатні адаптуватися до індивідуальних потреб студентів та надавати викладачам додаткові інструменти для ефективного управління навчальним процесом [10, с. 46].

Визначення та класифікація штучного інтелекту (ШІ) можуть бути розбиті на три основні типи, які відображають рівень складності та можливостей систем. На основі джерела [4] на рис. 1 представлені наступні типи штучного інтелекту.

Рис. 1 Основні типи штучного інтелекту

Застосування штучного інтелекту (ШІ) у викладанні української мови відкриває нові перспективи та ставить перед освітянами певні виклики. Аналіз досвіду педагогів, як в Україні, так і за кордоном, вказує на такі ключові напрями використання ШІ: оцінка знань студентів, персоналізація навчальних матеріалів, адаптація змісту освіти, а також використання віртуальних помічників для забезпечення більш ефективного навчального процесу [4].

Впровадження інтерактивних та адаптивних програм, які використовують ШІ, дозволяє здійснювати індивідуалізацію освітнього процесу, значно підвищуючи його ефективність. ШІ може обробляти великі обсяги інформації, швидко аналізувати помилки студентів і пропонувати відповідні корективи в навчальних матеріалах, що адаптуються до рівня знань кожного студента [7, с. 103].

Традиційні методи викладання української мови можуть бути доповнені із застосуванням цифрових інструментів, що використовують ШІ, для розробки більш динамічних і цікавих навчальних планів. Це включає створення інтерактивних вправ, що допомагають студентам краще засвоювати граматичні структури та поповнювати лексичний запас, відповідно до їхнього індивідуального прогресу.

Дослідження В. Дем'яненка також підтверджують, що інтеграція ШІ в процес вивчення української мови сприяє зручності та ефективності навчання, адже інноваційні технології можуть враховувати не тільки знання, а й емоційний стан студентів, адаптуючи навчальний матеріал відповідно [3, с. 20].

Таким чином, розвиток ШІ відкриває можливості для оптимізації викладання української мови, пропонуючи більш ефективні та індивідуалізовані методи навчання.

Впровадження штучного інтелекту (ШІ) у процес викладання української мови дозволяє ідентифікувати проблемні зони у засвоєнні матеріалу студентами та автоматично надсилати необхідні ресурси для вдосконалення їхніх мовних навичок. Цей процес базується на базових алгоритмах ШІ, які лежать в основі адаптивних навчальних систем. Забезпечення доступу до освітніх матеріалів у будь-який зручний час визнається значною перевагою таких систем.

Крім того, застосування технологій ШІ передбачає оприлюднення даних користувачів в Інтернеті. Оскільки ці дані зазвичай деперсоналізовані, все ж необхідно вживати заходів обережності у зв'язку з потенційними ризиками кібербезпеки. Інформація, яку користувачі передають через соціальні мережі, історію пошуку в Інтернеті, геолокації та інші відвідування веб-ресурсів, може використовуватись для забезпечення більш персоналізованого та ефективного навчального досвіду [2, с. 57].

Ці аспекти відкривають нові можливості для глибокого вивчення української мови, забезпечуючи студентам індивідуалізовані підходи до навчання. ШІ може аналізувати вимову, виявляти мовні помилки та надавати рекомендації для їх виправлення, що є важливим для ефективного вивчення мови.

Застосування штучного інтелекту (ШІ) у процесі вивчення української мови може істотно оптимізувати навчальний процес, особливо у плані вдосконалення вимови, за рахунок використання різноманітних технологічних рішень. Серед них, автоматичне розпізнавання мови (ASR), яке дозволяє ШІ перетворювати мовлення у текст, сприяє точному аналізу артикуляції студентів та їхньої точності вимови, створюючи об'єктивну основу для оцінки їх навичок. Фонетичний аналіз через спеціалізовані алгоритми ШІ допомагає ідентифікувати відхилення у вимові фонем або слів від стандартних норм. Штучний інтелект також проводить порівняльний аналіз вимови з прийнятими стандартами, виявляючи типові помилки та визначаючи аспекти, які потребують додаткового вдосконалення. Навчання з підсиленням використовується для поступової корекції вимови з наданням зворотного зв'язку та позитивного посилення за кожне правильно вимовлене слово чи фразу. Нарешті, на базі аналізу вимови, ШІ формує індивідуалізовані рекомендації, що можуть

включати конкретні вправи та завдання для поліпшення слабких місць у мовленні студентів [11, с. 63].

Застосування цих підходів дозволяє не лише вдосконалити вимову української мови, але й створює умови для більш ефективного і мотивуючого навчального процесу. Використання ШІ для корекції вимови сприяє більшій індивідуалізації навчання та забезпечує миттєвий зворотний зв'язок, що є критично важливим для швидкого і якісного засвоєння мови.

Крім того, використання штучного інтелекту у викладанні української мови відкриває нові перспективи для освітнього процесу, одночасно породжуючи ряд викликів, що вимагають уважного розгляду. Штучний інтелект може кардинально трансформувати традиційні методики викладання, зокрема через адаптацію освітніх матеріалів до індивідуальних особливостей студентів, що сприяє максимальному залученню та мотивації студентів. Це, у свою чергу, може забезпечити значне підвищення ефективності навчання.

Однак, впровадження штучного інтелекту в освіту вимагає великих початкових інвестицій у розробку програмного забезпечення та адаптацію навчальних планів. Також важливим аспектом є питання конфіденційності та захисту даних студентів, які потребують ретельного регулювання, щоб уникнути зловживань та забезпечити безпеку персональної інформації.

Штучний інтелект може також сприяти автоматизації процесу оцінювання, забезпечуючи більш об'єктивне та швидке визначення рівня засвоєння матеріалу студентами. Автоматизовані системи можуть аналізувати відповіді студентів, визначаючи не лише кінцевий результат, а й процес мислення, що лежить в основі вирішення мовних завдань. Це дозволяє виявляти слабкі сторони в знаннях студентів та оперативно коригувати навчальний процес.

Незважаючи на значний потенціал, існують і виклики, зокрема ризик зменшення особистісної взаємодії між педагогом і студентом, що може негативно вплинути на соціальну складову навчання. Також важливим є питання кваліфікації вчителів, які мають бути готові використовувати нові технології у своїй роботі, що передбачає постійне оновлення їхніх навичок і знань. Отже, на основі проведеного аналізу систематизуємо отримані результати і представимо у табл. 1.

Таблиця 1.

**Перспективи та виклики застосування штучного інтелекту у
викладанні української мови**

Аспекти	Перспективи	Виклики
Індивідуалізація	Адаптація навчальних матеріалів та методик до потреб та рівня знань кожного студента.	Ризик зменшення особистісної взаємодії між педагогом та студентом.
Оцінювання	Автоматизація оцінювання робіт, швидке виявлення слабких місць у знаннях.	Потреба в захисті даних студентів і забезпечення конфіденційності.
Доступність ресурсів	Легший доступ до різноманітних освітніх ресурсів, навіть для віддалених або недоступних регіонів.	Висока вартість впровадження і підтримки технологій ШІ в освітніх закладах.
Вчителі та навчання	Підвищення кваліфікації вчителів через використання новітніх технологій.	Необхідність у постійному навчанні вчителів для ефективного використання ШІ, потенційний опір змінам
Мотивація студентів	Використання ігрових елементів і інтерактивних методів може підвищити зацікавленість у навчанні.	Залежність від технологій може зменшити самостійність студентів у навчанні.
Якість навчання	Вдосконалення методів навчання завдяки аналізу даних про успішність студентів	Можливість нерівності у доступі до ресурсів ШІ в різних освітніх установах.

Таким чином, штучний інтелект у викладанні української мови може значно збагатити та поліпшити освітній процес, однак це потребує виваженого підходу та постійного аналізу результатів його впровадження, а також вирішення етичних і технологічних проблем, що супроводжують цей процес.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Застосування штучного інтелекту в освітній сфері, зокрема у викладанні української мови, відкриває значні можливості для підвищення ефективності та індивідуалізації навчання. Основні перспективи включають автоматизацію процесів оцінювання, забезпечення доступності освітніх ресурсів, а також адаптацію навчальних матеріалів до особистісних потреб і можливостей кожного студента. Такі інновації можуть значно підвищити мотивацію студентів і якість освіти.

Однак, разом із перспективами, існують значні виклики, а саме: етичні питання, збереження конфіденційності даних студентів, висока вартість інтеграції та підтримки технологій, а також потенційне зниження особистісного

контакту між науково-педагогічним працівником і студентом. Важливим є також питання професійної підготовки педагогів, які мають бути здатними ефективно використовувати нові технології у своїй роботі.

Отже, штучний інтелект має потенціал революціонізувати методики викладання української мови, пропонуючи нові інструменти для збагачення та оптимізації навчального процесу. Однак успішне впровадження цих технологій вимагає збалансованого підходу, що включає розробку відповідних політик, постійний моніторинг впливу технологій на освітній процес і активне включення вчителів у процес технологічної адаптації.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі впливу штучного інтелекту на індивідуалізацію навчального процесу з української мови та вивченні його соціальних та етичних аспектів.

Література:

1. Візнюк І. М., Буглай Н. М., Куцак Л. В., Поліщук А. С., Киливник В. В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 59. С. 14–22
2. Декусар Г.Г. Інноваційні методи та технології викладання іноземної мови в контексті комплексного підходу в закладах вищої освіти немовного профілю. *Актуальні проблеми сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 жовтня 2018 року)*. Дніпро, 2018. С. 53–61.
3. Дем'яненко В. Системи штучного інтелекту в адаптивному навчанні. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України*. Київ, 2019. С. 19–21.
4. Дубчак А., Литвиненко Я. Напрями використання штучного інтелекту за сучасних умов. Іван Пулюй: життя в ім'я науки та України : *тези Міжнародної наукової конференції*. Тернопіль, 2020. С. 64–65
5. Карташова Л., Гуржій А., Сорочан Т. Цифрове навчальне середовище нового покоління: екосистема для суб'єктів освітнього процесу. *Сучасні досягнення в науці та освіті*. Хмельницький : ХНУ, 2021. С. 63–66.
6. Карташова Л., Сорочан Т., Шеремет Т. Штучний інтелект як засіб формування освітнього досвіду майбутнього. 2022. URL : http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/SE-2022_Kartashova.pdf.
7. Петручок Ю. Штучний інтелект: чого очікувати? Філософські виміри техніки: *тези Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів*. Тернопіль, 2019. С. 102–103.
8. Піжук О.І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019, № 3. С. 41–46.
9. Савченко А. С., Синельников О. О. Методи та системи штучного інтелекту : Навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.050101 «Комп'ютерні науки» К. : НАУ, 2017. 190 с.
10. Силка Т. Б. Застосування штучного інтелекту для підвищення ефективності телекомунікаційних систем. 2020. URL : https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/34941/1/Sylka_bakalavr.pdf.
11. Pakulova T.V. Digital education: for and against. *Мова і право: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 жовт. 2021 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 63–64

References:

1. Vizniuk I. M., Buhlai N. M., Kutsak L. V., Polishchuk A. S., Kylyvnyk V. V. (2021) Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Use of artificial intelligence in education]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. 59, 14–22 [in Ukrainian]
2. Dekusar H.H. (2018) Innovatsiini metody ta tekhnologii vykladannia inozemnoi movy v konteksti kompleksnoho pidkholu v zakladakh vyshchoi osvity nemovnoho profilu [Innovative methods and technologies of foreign language teaching in the context of an integrated approach in non-linguistic higher education institutions]. *Aktualni problemy suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen ta zastosuvannia innovatsiinykh tekhnologii vykladannia mov u vyshchii shkoli nefilolohichnoho profilu: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 25 zhovtnia 2018 roku)*. Dnipro, 53–61. [in Ukrainian]
3. Demianenko V. (2019) Systemy shtuchnoho intelektu v adaptivnomu navchanni [Artificial intelligence systems in adaptive learning]. *Zvitna naukova konferentsiia Instytutu informatsiinykh tekhnologii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy*. Kyiv, 19–21. [in Ukrainian]
4. Dubchak A., Lytvynenko Ya (2020) Napriamy vykorystannia shtuchnoho intelektu za suchasnykh umov. Ivan Puliui: zhyttia v imia nauky ta Ukrainy [Directions of using artificial intelligence under modern conditions]: *tezy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Ternopil, 64–65. [in Ukrainian]
5. Kartashova L., Hurzhii A., Sorochan T. (2021) Tsyfrove navchalne seredovyshe novoho pokolinnia: ekosystema dlia subiektiv osvitnoho protsessu [Digital learning environment of the new generation: an ecosystem for subjects of the educational process.]. *Suchasni dosiahnennia v nauksi ta osviti*. Khmelnytskyi : KhNU, 63–66. [in Ukrainian]
6. Kartashova L., Sorochan T., Sheremet T. (2022) Shtuchnyi intelekt yak zasib formuvannia osvitnoho dosvidu maibutnoho [Artificial intelligence as a means of shaping the educational experience of the future]. 2022. URL : http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/SE-2022_Kartashova.pdf. [in Ukrainian]
7. Petruchok Yu. (2019) Shtuchnyi intelekt: choho ochikuvaty? [Artificial intelligence: what to expect?] *Filosofski vymiry tekhniki: tezy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv*. Ternopil, 2019. S. 102–103. [in Ukrainian]
8. Pizhuk O.I. (2019) Shtuchnyi intelekt yak odyin iz kliuchovykh draiveriv tsyfrovoy transformatsii ekonomiky [Artificial intelligence as one of the key drivers of the digital transformation of the economy.]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 3, 41–46. [in Ukrainian]
9. Savchenko A. S., Synelnikov O. O. (2017) Metody ta systemy shtuchnoho intelektu [Methods and systems of artificial intelligence]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky 6.050101 «Kompiuterni nauky» K. : NAU. [in Ukrainian]
10. Sylka T. B. (2020) Zastosuvannia shtuchnoho intelektu dlia pidvyshchennia efektyvnosti telekomunikatsiinykh system [Application of artificial intelligence to improve the efficiency of telecommunication systems]. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/34941/1/Sylka_bakalavr.pdf. [in Ukrainian]
11. Pakulova T.V. (2021) Digital education: for and against. *Mova i pravo: materialy Vseukr. nauk.-prakt. semi-naru (m. Dnipro, 27 zhovt. 2021 r.)*. Dnipro: DDUVS,. 63–64

УДК 378.1:004.8

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-348-359](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-348-359)

Січкач Світлана Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0001-6262-2831>

Денисюк Ірина Анатоліївна старший викладач кафедри прикладної лінгвістики та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0001-8641-3444>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті проаналізовано виклики та перспективи використання штучного інтелекту в освіті. Проаналізовано актуальність інформатизації, яка спонукає до впровадження інформаційних технологій для підвищення якості навчального процесу. Визначено, що основні напрямки цифрових технологій у освіті охоплюють впровадження електронних навчальних платформ, інтерактивних методик і аналітичних систем на базі машинного навчання, які забезпечують адаптацію навчання до індивідуальних потреб студентів.

З'ясовано, що впровадження штучного інтелекту в освіту має потенціал для персоналізації освітнього процесу, включаючи індивідуалізацію навчальних траєкторій та адаптацію матеріалів. Це сприяє більш ефективному навчанню, адаптованому до здібностей та потреб кожного студента, забезпечуючи покращення якості освіти та академічних результатів.

Однак, визначено, що використання ШІ супроводжується низкою етичних проблем, включаючи збір та зберігання особистих даних учасників освітнього процесу, що може створювати ризики для приватності та конфіденційності. Зазначено, що важливо встановити чіткі політики та механізми захисту даних, а також перевірки та корекції результатів автоматизованих систем, щоб запобігти несправедливим оцінкам та підтримці стереотипів.

Доведено, що вплив ШІ на міжособистісні взаємодії у навчальному процесі може зменшити безпосередній людський контакт, що потенційно може негативно впливати на соціальний розвиток і комунікативні навички студентів. Тому важливо забезпечити збалансоване використання технологій з урахуванням потреби в підтримці реальних міжособистісних взаємодій.

Запропоновано рекомендації, що стосуються необхідності забезпечення технічної інфраструктури, підготовки персоналу, дотримання етичних норм, а також неперервного оновлення знань для ефективного впровадження і використання ШІ у навчальних закладах.

Ключові слова: штучний інтелект, освіта, персоналізація освіти, інтерактивні методики, електронні навчальні платформи, індивідуальний підхід.

Sichkar Svitlana Anatolyivna candidate of philological sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics and Journalism, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna, <https://orcid.org/0000-0001-6262-2831>

Denisyuk Iryna Anatolyivna senior lecturer of the Department of Applied Linguistics and Journalism, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna, <https://orcid.org/0000-0001-8641-3444>

FEATURES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The article analyzes the challenges and prospects of using artificial intelligence in the educational sector. The relevance of informatization, which prompts the introduction of information technologies to improve the quality of the educational process, is analyzed. It was determined that the main directions of digital technologies in education include the implementation of electronic educational platforms, interactive methods and analytical systems based on machine learning, which ensure adaptation of education to the individual needs of students.

It was found that the implementation of artificial intelligence in education has the potential for personalization of the educational process, including individualization of educational trajectories and adaptation of materials. This promotes more effective learning, adapted to the abilities and needs of each student, ensuring an improvement in the quality of education and academic results.

However, it has been determined that the use of AI is accompanied by a number of ethical problems, including the collection and storage of personal data of participants in the educational process, which can create risks for privacy and confidentiality. It is noted that it is important to establish clear policies and mechanisms for data protection, as well as checks and corrections of the results of automated systems, in order to prevent unfair evaluations and the support of stereotypes.

It has been proven that the influence of AI on interpersonal interactions in the educational process can reduce direct human contact, which can potentially negatively affect the social development and communication skills of students. Therefore, it is important to ensure a balanced use of technology, taking into account the need to support real interpersonal interactions.

Recommendations related to the need to provide technical infrastructure, staff training, compliance with ethical norms, as well as continuous updating of knowledge for the effective implementation and use of AI in educational institutions are proposed.

Keywords: artificial intelligence, education, personalization of education, interactive methods, electronic educational platforms, individual approach.

Постановка проблеми. У сучасному світі штучний інтелект (ШІ) стає все більш значущим елементом багатьох аспектів життя, і освіта не є винятком. Впровадження ШІ в освітній процес відкриває нові можливості для персоналізації навчання, оптимізації навчальних планів та забезпечення доступності освіти для широкого кола студентів. Використання таких технологій може кардинально змінити традиційні методики викладання та навчання, зробивши їх більш ефективними і цікавими. Однак, поряд з перспективами, що відкриває ШІ, існують значні виклики та проблеми, з якими освітня сфера може зіткнутися для ефективної інтеграції цих технологій. До таких проблем можна віднести етичні питання, забезпечення приватності даних, потенційне зниження ролі людського фактора в навчанні, а також ризик зростаючої нерівності в доступі до якісних освітніх ресурсів. Огляд цих питань не тільки допоможе краще зрозуміти поточний стан використання ШІ в освіті, але й окреслить шляхи для подальшого розвитку і вдосконалення освітніх практик за допомогою інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі як в Україні, так і на міжнародному рівні, велику увагу приділено дослідженню різних аспектів імплементації та використання технологій штучного інтелекту у навчальних процесах. Численні учені, серед яких В. Биков, О. Глазунова, І. Громова в Україні та С. Baumer, A. Carnevale, T. Corbett на міжнародній арені, зробили значний внесок у розвиток методологій застосування штучного інтелекту у наукових розробках та освітній практиці. Їхні праці не тільки поглиблюють розуміння потенціалу ШІ, але й висвітлюють революційний вплив цих технологій на трансформацію освітнього середовища та наукові дослідження, наголошуючи на безмежних можливостях, які вони відкривають для академічної спільноти.

Дослідження впливу штучного інтелекту на освітній процес, зосереджене на його використанні у навчальних закладах, включає роботи вчених

таких як І. Візнюка, В. Коваленка, Н. Макогончука, М. Мар'єнко, Н. Морзе, С. Сисоевої, В. Осадчого, А. Поліщука, К. Певеня та інші. Особливо важливим є дослідження В. Коваленка та М. Мар'єнка [4], в якому розглядається як, незважаючи на існуючі труднощі та недоліки, використання штучного інтелекту може значно підвищити якість навчального процесу, зокрема, у спрощенні виконання стандартних завдань та в оцінці початкового рівня знань студентів. Вони стверджують, що штучний інтелект слід використовувати як доповнення до матеріалів, розроблених освітянами, а не як заміну. Також дослідники К. Певня, Н. Макогончук та Н. Хміль [5] акцентують увагу на тому, що штучний інтелект в освіті сприяє розвитку нових технологій та інструментів, що поліпшують процес навчання та його ефективність. З іншого боку, І. Візнюк, Н. Буглай, Л. Куцак, А. Поліщук, та В. Киливник [2] прогнозують, що майбутнє освіти буде невіддільно пов'язане з застосуванням новітніх технологій. Водночас, вони вказують на значний вплив ШІ у освітній сфері та відкриття нових можливостей. Проаналізувавши наукові праці вчених, можемо стверджувати, що недостатньо висвітлено проблеми та перспективи використання штучного інтелекту в освіті, що потребує детального вивчення.

Мета статті – аналіз проблем та перспектив використання штучного інтелекту в освітній сфері.

Виклад основного матеріалу. Актуальність інформатизації в освітній сфері постійно зростає, що обумовлено стратегічною потребою підвищення якості освітніх та адміністративних процесів через інтеграцію інформаційних технологій. Центральне місце у цьому процесі займає впровадження електронних навчальних платформ, які сприяють розширенню доступу до освітніх ресурсів і дозволяють навчатися дистанційно, забезпечуючи студентам можливість здобувати знання в будь-який зручний час і з будь-якої точки світу [3, с. 47]. Ці технології дозволяють використовувати інтерактивні методики, включаючи відеоуроки та онлайн-лекції, створюючи захопливий і ефективний навчальний досвід. Важливим аспектом інформатизації також є впровадження навчальних аналітичних систем, що використовують алгоритми машинного навчання для адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб студентів, тим самим підвищуючи ефективність навчання. Розвиток цифрових технологій у освіті включає такі напрямки, як створення електронних підручників, застосування віртуальної та доповненої реальності, розширення аналітики даних, та інтеграція штучного інтелекту, що є ключовими елементами сучасного освітнього процесу [2, с. 16].

Зокрема, ці тенденції створюють нові можливості для впровадження штучного інтелекту в освітній процес та розвитку інноваційних підходів до навчання, що, в свою чергу, вимагає від освітніх закладів забезпечення стабільного та безпечного інформатизованого середовища [4, с. 50].

Застосування штучного інтелекту у сфері освіти відкриває ряд переваг та можливостей, зокрема у створенні систем адаптивного навчання, що індивідуалізують навчальний процес для кожного студента. Адаптивне навчання забезпечує налаштування освітнього процесу з урахуванням конкретних особливостей студента, дозволяючи йому навчатися у власному темпі та згідно з його рівнем знань. Цей процес реалізується через постійний аналіз зібраних даних про реакції студента на матеріал, його успішність у виконанні завдань та темп усвідомлення інформації. На основі цих даних, система може пропонувати індивідуалізовані завдання та навчальні матеріали, оптимізовані для максимально ефективного навчання. Переваги такого підходу є очевидними. Студенти отримують можливість навчатися ефективніше, з мінімумом труднощів і більшим задоволенням. Водночас, викладачі отримують засоби для кращого моніторингу прогресу студентів та можливості надання індивідуальної підтримки, що сприяє підвищенню якості освіти та досягненню кращих академічних результатів.

Інша суттєва перевага використання штучного інтелекту в освіті полягає в автоматизації оцінювання та звітності, що робить процеси оцінки більш ефективними та об'єктивними. Цей підхід відкриває нові можливості для якісної оцінки студентів, надаючи науково-педагогічним працівникам та адміністрації деталізовану інформацію, яка спрощує ведення звітності. Один із основних аспектів автоматизованої оцінки полягає у здатності надавати об'єктивну та стандартизовану оцінку різних аспектів навчальної діяльності. Системи на базі штучного інтелекту можуть оцінювати якість виконання завдань, правильність відповідей, креативність рішень та інші параметри, при цьому аналізуючи не тільки кінцевий результат, але й процес досягнення результату. Автоматизована оцінка значно спрощує завдання педагогів у веденні звітності та статистики, а системи штучного інтелекту можуть автоматично збирати, аналізувати та представляти дані про успішність студентів, їхні покращення та недоліки, що дає змогу оперативно реагувати на проблеми та впроваджувати корекційні заходи для покращення якості навчання.

Рекомендаційні системи на базі штучного інтелекту відіграють стратегічну роль у сфері освіти, надаючи необхідну підтримку та персоналізовані рекомендації, спрямовані на оптимізацію навчального процесу та підвищення його ефективності. Ці системи здатні аналізувати історію навчання студентів, їх стилі навчання, інтереси та освітні потреби, на підставі чого формують індивідуалізовані рекомендації щодо вибору курсів, навчальних матеріалів, домашніх завдань та вправ, що найкраще відповідають їх особистим потребам та можливостям. Однією з ключових переваг таких систем є можливість адаптивного навчання, яке передбачає створення індивідуальних навчальних

програм, орієнтованих на максимізацію навчальних досягнень кожного студента.

Для викладачів рекомендаційні системи стають незамінним інструментом аналізу активності та результатів студентів у реальному часі. Системи можуть ідентифікувати студентів, які потребують особливої уваги або підтримки, а також рекомендувати використання конкретних навчальних матеріалів чи методів навчання, що сприяє ефективнішій взаємодії викладачів зі студентами, дозволяючи своєчасно ідентифікувати та вирішувати навчальні проблеми.

Крім того, рекомендаційні системи сприяють розвитку самонавчання, допомагаючи як студентам, так і викладачам знаходити релевантні ресурси, матеріали та завдання для самостійного вивчення. Вони створюють персоналізовані навчальні траєкторії, які враховують індивідуальні потреби та цілі користувачів, забезпечуючи більш ефективне і цілеспрямоване навчання.

Завдяки таким системам освітній процес стає більш ефективним, а навчання більш індивідуалізованим та наочним, що в кінцевому результаті сприяє покращенню якості освіти та допомагає студентам і викладачам досягати вищих результатів [11, с. 19].

Віртуальні асистенти та чат-боти, розроблені на основі штучного інтелекту, відіграють ключову роль у сучасному освітньому процесі, оскільки вони забезпечують автоматизовану підтримку та доступ до інформації для студентів і викладачів. Ці технології використовуються для різноманітних функцій, які спрощують та покращують освітній процес.

По-перше, віртуальні асистенти надають студентам безперервний доступ до навчальних ресурсів та інформації. Вони можуть відповідати на питання стосовно розкладу, навчальних матеріалів, домашніх завдань, а також надавати поради щодо навчальних стратегій. Це дозволяє студентам ефективно орієнтуватися в освітніх вимогах та вирішувати академічні запитання.

По-друге, чат-боти автоматизують комунікацію між студентами та викладачами, надсилаючи сповіщення про нові завдання, оцінки та інші важливі освітні події. Ця автоматизація сприяє підтримці постійного інформаційного потоку, що важливо для злагодженої взаємодії учасників освітнього процесу.

По-третє, віртуальні асистенти використовуються для створення інтерактивних завдань та вправ, що допомагають студентам закріплювати знання та підготуватися до іспитів. Це особливо корисно для самостійного навчання, де студенти можуть практикувати та тестувати свої знання в умовах, що наближені до реальних.

По-четверте, віртуальні асистенти можуть вести статистику та аналізувати результати студентів, що дозволяє викладачам отримувати детальний звіт про успішність та прогрес кожного суб'єкта навчання. На основі аналізу даних, вони можуть реагувати на академічні потреби студентів, пропонуючи індивідуальні рекомендації для покращення навчальних процесів.

Загалом, віртуальні асистенти та чат-боти створюють автоматизований інтерфейс для освітнього процесу, що значно підвищує його ефективність і доступність, забезпечуючи студентам і викладачам індивідуалізовану підтримку та ресурси, необхідні для успішного навчання [8].

Використання штучного інтелекту (ШІ) у сфері онлайн-навчання демонструє значний прогрес і інновації в освітніх методах. Представимо декілька прикладів застосування штучного інтелекту у формі чат-ботів, які активно впроваджуються в освітні процеси [6, с. 13].

1. Duolingo – цей чат-бот є одним з найвідоміших прикладів використання штучного інтелекту у вивченні мов онлайн. За даними платформи, що нараховує понад 300 мільйонів користувачів, індивідуалізація навчання за допомогою ШІ здається складним, але досяжним завданням. Алгоритми машинного навчання адаптують навчальні матеріали до здібностей кожного користувача, персоналізуючи курси відповідно до сильних і слабких сторін студентів, а також їхніх переваг.

2. Thinkster використовує штучний інтелект для персоналізації навчання з математики. Програма починається з діагностичного тестування, після чого ШІ адаптує питання та завдання в залежності від рівня знань користувача. Інтеграція штучного інтелекту з живими репетиторами дозволяє забезпечити більш точний зворотний зв'язок і цілеспрямовану підтримку учнів.

3. Querium – ця платформа використовує штучний інтелект для аналізу методів розв'язання завдань зі STEM дисциплін. Вона надає користувачам детальний зворотний зв'язок, акцентуючи на помилках і правильних рішеннях, що допомагає уникнути освоєння неправильних рішень і зменшує обсяг роботи, яку потрібно виправляти викладачам.

4. AitabyKnewton використовує адаптивне навчання для ідентифікації прогалин у знаннях учнів, заповнюючи їх за допомогою відповідно підібраних навчальних матеріалів.

Отже, застосування штучного інтелекту в освіті відкривають нові можливості для підвищення ефективності навчання та розширення його доступності (рис.1), одночасно висуваючи нові виклики щодо етичних аспектів та впливу на взаємодію між студентами та викладачами.

Рис. 1 Перспективи використання штучного інтелекту в освіті

Однією з головних етичних проблем є збір та зберігання особистих даних учасників освітнього процесу. Необережне поводження з цими даними може загрожувати приватності та конфіденційності, тому необхідно розробити жорсткі політики та механізми захисту даних, які забезпечують їхню безпеку і відповідність чинному законодавству.

Інша значна етична проблема пов'язана з використанням штучного інтелекту для моніторингу та оцінки студентів. Автоматизовані системи, що аналізують великі обсяги освітніх даних для визначення успішності студентів, можуть бути схильними до помилок, що призводить до несправедливих оцінок або підтримки стереотипів. Важливо встановити механізми для перевірки та корекції результатів, які гарантують справедливість та об'єктивність оцінювання.

Також слід враховувати вплив штучного інтелекту на особистісні міжлюдські взаємодії в освітньому середовищі. Використання віртуальних

асистентів та інших інструментів ШІ може зменшити безпосередній людський контакт, що потенційно може впливати на соціальний розвиток та комунікативні навички студентів [7, с. 52].

Отже, розвиток та впровадження ШІ в освіті вимагають ретельного врахування етичних аспектів, встановлення стандартів конфіденційності даних, та чіткого визначення правил використання цих технологій у навчальних закладах. Тільки своєчасне та ефективне вирішення цих питань допоможе забезпечити етичне використання ШІ в освіті, що є критично важливим для забезпечення його корисності та прийнятності в навчальному середовищі.

На основі проведеного аналізу і детального вивчення наукових джерел [1; 9; 10] представимо у табл. 1 основні особливості, проблеми та перспективи використання штучного інтелекту в освіті.

Таблиця 1.

Основні особливості, проблеми та перспективи використання штучного інтелекту в освіті

Напрямки використання ШІ в освіті	Проблеми використання ШІ	Перспективи використання ШІ
Електронні навчальні платформи	Високі вимоги до технічної інфраструктури	Розширення доступу до освіти, можливість навчання в будь-який час і з будь-якого місця
Інтерактивні методики (відеоуроки, онлайн-лекції)	Потреба в стабільному інтернет-з'єднанні	Залучення студентів через захоплюючий навчальний досвід
Аналітичні системи на базі ШІ	Питання конфіденційності та захисту даних	Оптимізація навчального процесу, адаптація до індивідуальних потреб студентів
Штучний інтелект для підтримки викладачів	Етичні занепокоєння щодо заміни людського контакту	Зменшення навантаження на викладачів, допомога у плануванні та проведенні занять
Персоналізація освіти (індивідуальний підхід до кожного студента)	Ризик упередженості ШІ, залежність від якості даних	Підвищення якості освіти через адаптацію матеріалів і завдань до потреб студента
Інтеграція віртуальної та доповненої реальності	Технічні та фінансові бар'єри для широкого впровадження	Покращення практичних навичок через симуляції віртуальної реальності

Отже, на основі аналізу особливостей, проблем та перспектив застосування штучного інтелекту в освітній сфері, розроблено ряд рекомендацій для

закладів освіти, спрямованих на ефективне впровадження та використання цих технологій. Зокрема, рекомендації стосуються таких аспектів:

- забезпечення інфраструктури, тобто першочергово, необхідно забезпечити наявність технічної інфраструктури, яка б відповідала вимогам сучасних технологій штучного інтелекту. Це включає належне обладнання (комп'ютери, сервери, мережеве обладнання), високошвидкісний доступ до Інтернету та відповідне програмне забезпечення;

- підготовка та навчання персоналу – викладачі та адміністративний персонал мають бути належно навчені для роботи з системами штучного інтелекту. Організація професійних тренінгів та семінарів допоможе підвищити рівень їх компетенцій та забезпечити впровадження ШІ у навчальний процес;

- дотримання етичних норм та захист даних, тобто важливо встановити чіткі етичні принципи та політики конфіденційності для обробки та зберігання персональних даних студентів та викладачів, щоб уникнути порушень приватності та забезпечити захист інформації;

- персоналізація навчання – використання штучного інтелекту для адаптації навчальних матеріалів та методик до індивідуальних особливостей кожного студента дозволить підвищити ефективність освітнього процесу. Розробка індивідуальних навчальних траєкторій може включати аналіз виконання завдань, рівня знань та особистісних характеристик студентів;

- оцінювання та моніторинг, тобто штучний інтелект може бути використаний для автоматизації процесів оцінювання та моніторингу успішності студентів. Важливо створити системи, що дозволяють не тільки вимірювати результати, а й виявляти потенційні труднощі в навчанні для їх подальшого усунення;

- інтеграція з іншими технологіями. Для забезпечення всебічного та гармонійного впровадження ШІ важливо інтегрувати ці системи з іншими цифровими технологіями та платформами, які вже використовуються в навчальному процесі;

- континуальне оновлення знань, тобто швидкі темпи розвитку штучного інтелекту вимагають регулярного оновлення знань та компетенцій як студентів, так і викладачів. Важливо забезпечувати постійний доступ до новітніх досліджень у контексті штучного інтелекту;

Застосування цих рекомендацій допоможе освітнім закладам ефективно використовувати штучний інтелект для покращення якості та доступності освіти, а також адаптувати освітні процеси до потреб сучасного інформаційного суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Штучний інтелект (ШІ) значно підвищує ефективність та доступність освіти, дозволяючи персо-

налізувати навчальний процес відповідно до індивідуальних особливостей студентів. Однак, з розвитком цих технологій виникають важливі проблеми, зокрема щодо конфіденційності даних, упередженості алгоритмів та потреби в постійному навчанні персоналу.

Перспективи використання ШІ в освіті включають оптимізацію навчальних процесів та створення нових освітніх інтеракцій, що відповідають сучасним викликам. Важливо зосередитися на розробці стратегій, які б забезпечили етичне використання ШІ, захист даних і мінімізацію ризиків упередженості, щоб повною мірою реалізувати його потенціал для покращення якості та доступності освіти глобально.

Перспективи подальших досліджень у контексті використання штучного інтелекту в освіті полягають у розробці більш удосконалених алгоритмів для забезпечення персоналізації навчання без порушення конфіденційності та вивченні впливу цих технологій на психосоціальний розвиток студентів.

Література:

1. Веремієнко Т. С. Проблема штучного інтелекту виклики та перспективи розвитку. *Збірник матеріалів науково-практичної інтернетконференції*. Київ, 2015. С. 16 - 17.
2. Візнюк І., Буглай Н., Куцак Л., Поліщук А. та Киливник В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021, Вип. 59. С. 14-22.
3. Каткова Т. Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 6. С. 46-55.
4. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38, № 1. С. 48–53.
5. Певень К., Хміль Н. та Макогончук Н. Вплив штучного інтелекту на зміну традиційних моделей навчання та викладання: аналіз технологій для забезпечення ефективності індивідуальної освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Психологія», Серія «Педагогіка», Серія «Медицина»)*. 2023. Вип. 11 (29), С. 306-315.
6. Солодков А. В., Полякова Л. Ю. Технології штучного інтелекту як засіб вдосконалення підготовки майбутніх учителів інформатики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2020. Вип. 2. С. 11-16
7. Турута О. В. та Турута О. П. Штучний інтелект крізь призму фундаментальних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 71, С. 49-54.
8. Abbadia, J. Exploring the Role of AI in Academic Research. *Mind The Graph*, [online] 26 June 2023. Available at: <<https://mindthegraph.com/blog/uk/ai-in-academic-research/>> [Accessed 06 April 2024].
9. Awasthi S., Soni Y. Empowering education system with artificial intelligence: opportunities and challenges. *Shodhsamagam*. 2023. Vol. 6, No. 1. pp. 1–4.
10. Hariri R. Artificial intelligence in education. *Handbook of Research on Digital Content, Mobile Learning, and Technology Integration Models in Teacher Education*. 2019. pp. 1-17.
11. Zhang L., Fewzee P. and Feghali C.. AI education matters: text denoising autoencoder for news headlines. *AI Matters*, 2021, 7 (3), pp.18-20. <https://doi.org/10.1145/3511322.3511327>

References:

1. Veremiienko T. S. (2015) Problema shtuchnoho intelektu vyklyky ta perspektyvy rozvytku. *Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi internetkonferentsii*. Kyiv, 16 - 17. [in Ukrainian]
2. Vizniuk I., Buhlai N., Kutsak L., Polishchuk A. ta Kylyvnyk V. (2021) Vykorystannia shtuchnoho intelektu vosviti. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia vpidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 59, 14-22. [in Ukrainian]
3. Katkova T. H. (2020) Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty. *Pravo isuspilstvo*. 6, 46-55. [in Ukrainian]
4. Marienko M., Kovalenko V. (2023) Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti. *Fizyko-matematychna osvita*, 38 (1), 48–53. [in Ukrainian]
5. Peven K., Khmil N., Makohonchuk N. (2023) Vplyv shtuchnoho intelektu na zminu tradytsii-nykh modelei navchannia ta vykladannia: analiz tekhnolohii dlia zabezpechennia efektyvnosti indyvidualnoi osvity. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Peda-hohika», Seriiia «Medytsyna»)*, 11 (29), 306-315. [in Ukrainian]
6. Solodkov A. V., Poliakova L. Yu. (2020) Tekhnolohii shtuchnoho intelektu yak zasib vdoskonalennia pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 2, 11-16[in Ukrainian]
7. Turuta O. V., Turuta O. P. (2022) Shtuchnyi intelekt kriz pryzmu fundamentalnykh prav liudyny. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Pravo*, 71, 49-54. [in Ukrainian]
8. Abbadia, J. Exploring the Role of AI in Academic Research. Mind The Graph, [online] 26 June 2023. Available at: <<https://mindthegraph.com/blog/uk/ai-in-academic-research/>> [Accessed 06 April 2024].
9. Awasthi S., Soni Y. (2023) Empowering education system with artificial intelligence: opportunities and challenges. *Shodhsamagam*, 6 (1), 1–4.
10. Hariri R. (2019) Artificial intelligence in education. *Handbook of Research on Digital Content, Mobile Learning, and Technology Integration Models in Teacher Education*, 1-17.
11. Zhang L., Fewzee P. and Feghali C. (2021) AI education matters: text denoising autoencoder for news headlines. *AI Matters*, 7 (3), pp.18-20. <https://doi.org/10.1145/3511322.3511327>

УДК 37.04+61

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-360-372](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-360-372)

Сливка Любов Василівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і філософії, Івано-Франківський національний медичний університет, вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0009-0006-1301-5887>

Кузенко Олександра Йосифівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і філософії, Івано-Франківський національний медичний університет, вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0000-0003-1900-1196>

Сініцина Алла Василівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри українознавства і філософії, Івано-Франківський національний медичний університет, вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0000-0001-5741-3015>

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ НА ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗВО

Анотація. У статті розглянуто основоположні аспекти формування soft skills студентів медичних закладів вищої освіти під час вивчення предметів гуманітарного циклу. Акцентується, що в процесі вивчення таких нормативних навчальних дисциплін, як «Історія України та української культури», «Філософія» та вибіркового компонентів «Соціологія та медична соціологія», «Інформаційна гігієна та критичне мислення», «Світова цивілізація і культура», «Арт-терапія» в освітньому процесі створено максимально сприятливі умови для розвитку комунікативних здібностей, уміння пристосуватися до змін, ефективної командної взаємодії, емпатії та стресостійкості майбутніх медиків.

Наведено приклади апробованих методів формування soft skills студентів в Івано-Франківському національному медичному університеті на заняттях із дисциплін гуманітарного циклу. Зазначається, що із цією метою використовується комплекс інтерактивних методів, зокрема: метод проєктів; метод case-study; метод обговорення (дискусії) та ін. Завдяки цим методам вирішуються наступні завдання із професійної підготовки майбутніх медиків: розвиток комунікативних умінь; встановлення емоційних контактів; навчання

ефективної командної взаємодії; формування уміння критично мислити та самостійно ухвалювати аргументовані рішення.

Зазначається, що використання інтерактивних методів із метою формування soft skills стали особливо актуальними під час роботи з поколінням студентів, які тривалий час навчалися онлайн в умовах карантину пандемії коронавірусу, а після того продовжили онлайн навчання вже в умовах повномасштабної війни росії проти України.

Ключові слова: soft skills, історія України та української культури, соціологія, інформаційна гігієна та критичне мислення, арт-терапія, філософія, студенти-медики, інтерактивні методи, якість медичної освіти, командна робота, предмети гуманітарного циклу, медичний заклад вищої освіти.

Slyvka Liubov Vasylivna Candidate of Science in History, Docent, Docent of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy, Ivano-Frankivsk National Medical University, St. Halytska, 2, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0009-0006-1301-5887>

Kuzenko Olexandra Yosyfivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Docent of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy, Ivano-Frankivsk National Medical University, St. Halytska, 2, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0000-0003-1900-1196>

Sinitsina Alla Vasylivna PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Philosophy, Ivano-Frankivsk National Medical University, St. Halytska, 2, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (034) 253-32-95, <https://orcid.org/0000-0001-5741-3015>

THE INFLUENCE OF HUMANITARIAN CYCLE EDUCATIONAL DISCIPLINES ON FORMATION OF SOFT SKILLS OF STUDENTS OF MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the fundamental aspects of developing soft skills in students of medical higher education institutions during the study of humanitarian cycle subjects. It emphasizes that the learning process for core disciplines such as «History of Ukraine and Ukrainian Culture», «Philosophy» and elective components like «Sociology and Medical Sociology», «Information Hygiene and Critical Thinking», «World Civilization and Culture» and «Art Therapy» creates maximally favorable conditions for the development of communication skills, the ability to adapt to change, effective teamwork, empathy, and resilience in future medical professionals.

The article examines the fundamental aspects of developing soft skills in students of medical higher education institutions during the study of humanitarian cycle subjects. It emphasizes that the learning process for core disciplines such as «History of Ukraine and Ukrainian Culture», «Philosophy» and elective components like «Sociology and Medical Sociology», «Information Hygiene and Critical Thinking», «World Civilization and Culture» and «Art Therap» creates maximally favorable conditions for the development of communication skills, the ability to adapt to change, effective teamwork, empathy, and resilience in future medical professionals.

Examples of validated methods for developing soft skills in students at Ivano-Frankivsk National Medical University in humanitarian cycle classes are provided. It is noted that a comprehensive set of interactive methods is used for this purpose, including project-based learning, case study method, discussion (debate) method, and others. These methods address the following tasks in the professional training of future medical professionals: developing communication skills, establishing emotional connections, teaching effective teamwork, and fostering critical thinking abilities and the capacity to make reasoned decisions independently.

It is noted that the use of interactive methods for the purpose of development soft skills, have become particularly relevant when working with a generation of students who studied online for an extended period during the coronavirus pandemic and continued online learning in the context of the full-scale war of Russia against Ukraine.

Keywords: soft skills, History of Ukraine and Ukrainian Culture, Sociology, Information Hygiene and Critical Thinking, Art Therapy, Philosophy, medical students, interactive methods, quality of medical education, teamwork, humanitarian cycle subjects, medical higher education institution.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні трансформації в світі впливають на професійний розвиток суспільства, а відповідно вимагають змін і у підготовці майбутніх спеціалістів різних галузей. Часи великих суспільних змін, соціальних зламів супроводжуються переосмисленням цінностей та зміною способу життя. Нового сенсу набувають й поняття «освіта», «праця», «робота» для сучасної молоді. Молоде покоління стає все більше прагматичним у потребах, і в тому числі й освітніх. Проте, всіх без винятку об'єднує спільне бажання бути успішними. Для покоління сорокалітніх і старших успіх асоціюється в першу чергу з освітою, однак багато молодих людей, зваживши досвід батьків, зрозуміли, що не всі високоосвічені люди стали успішними. Окрім цього, сьогодні на молоде покоління із соцмереж впливає наратив «успішного успіху», який ставить під сумнів роль освіти у його досягненні. Тому перед сучасними закладами вищої освіти постає новий виклик: як сформуванати не тільки фахівця, але й успішного професіонала.

Сучасні дослідження підтверджують, що тільки половина успіху залежить від професійних умінь, а друга частина – від так званих «м'яких навичок» – soft skills (комунікативність, уміння пристосуватися до змін, стресостійкість, бажання навчатися новому, командна робота, емпатія, критичне мислення) [1, 2]. Останні можуть формуватися як з професійним навчанням, так і під час студентського дозвілля.

Формування soft skills навичок є важливим для всіх професій, а особливо для медичного працівника. В українських реаліях проведення медичної реформи та умовах повномасштабної війни росії проти нашої держави питання якісної підготовки майбутніх медиків є особливо актуальним. Пандемія коронавірусу стала лакмусовим папірцем на визначення готовності системи охорони здоров'я до нових викликів у боротьбі з недугою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення якості медичної освіти та визначення вимог до професійної готовності майбутніх лікарів посідають важливе місце у дослідженнях сучасних учених Б. Веденко, А. Волосовця, Ю. Вороненко, В. Даценко, І. Клоченко, В. Мельник. Особистісне професійне становлення фахівців у галузі охорони здоров'я розглядається вченими О. Грандо, В. Демченко, В. Запорожан, В. Кордюм, В. Чешко та іншими в контексті аналізу проблем медичної етики, біоетики та деонтології. Науковий аналіз проблеми формування професійно важливих якостей лікарів та визначенням ефективної траєкторії їх професійного розвитку здійснено такими дослідниками, як: В. Андронов, І. Гурвич, В. Зайцев, В. Корзунін Л. Матвєєва, О. Одерішева, Т. Рум'янцева та ін [3].

Важливим фактором організації інноваційного освітнього простору з метою забезпеченням оптимально сприятливих умов для особистісного і професійного розвитку здобувача освіти, висвітлено в низці педагогічних праць українських вчених, зокрема: І. Беха, Н. Бібік, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Л. Мацук, О. Кузенко, П. Кузенко та ін. У цих дослідженнях вивчається механізм впровадження освітніх інновацій, специфіка інноваційного розвитку освітніх систем та інноваційних процесів у закладах освіти [4].

Серед сучасних українських вчених існують різноманітні тлумачення інновацій в освіті: 1) створення, використання і поширення нових засобів задля розв'язання таких педагогічних проблем, які до цього розв'язувались по-іншому (О. Савченко); 2) комплексний і цілеспрямований процес, який забезпечує створення новацій, їх розповсюдження і використання (Л. Ващенко); 3) продукт (результат) творчого пошуку окремої особи чи колективу, який спроможний відкрити щось принципово нове в науці й практиці, внаслідок формування і практичного впровадження нових ідей (В. Паламарчук); 4) процес і кінцевий результат інноваційної діяльності (О. Попова); 5) процес оновлення чи вдосконалення освітньої теорії і практики, здатний оптимізувати досягнення її мети (Л. Даниленко) [5].

Фахівці в галузі дидактики вищої школи особливу увагу акцентують на інноваційних підходах до організації освітнього процесу з метою формування soft skills у різних галузях професійної діяльності, у тому числі й медичній. Дослідженням цієї проблеми займалися українські вчені: Л. Балабанова, О. Безвугляк, О. Брюховецька, М. Василькова, О. Гура, Б. Данилишина, Г. Дугінець, І. Зайцева, Л. Іванова, В. Євтушенко, О. Скорнякова, К. Коваль, О. Кравченко, Г. Мозгова, А. Мозгова, С. Наход, О. Повстин, М. Козяр, І. Ткачук, М. Рубцова, Н. Сосновенко, В. Сухацька, Г. Товканець, А. Тушак, І. Чаусов, М. Черепанова, Н. Федоренко та ін. Дослідники одностайні у висновках щодо універсального характеру «soft skills», їх надпредметності і надпрофесійності, здатності застосовуватись в будь-якій професії і в повсякденному житті [6].

Досліджуючи проблему набуття здобувачів вищої медичної освіти м'яких навичок (soft skills), дослідники О. Безвугляк, М. Черепанова, В. Сухацька акцентують, що саме розвиток м'яких навичок є важливим для медиків, оскільки допомагає налагоджувати стосунки з пацієнтами, їх рідними, колегами та іншими членами команди, сприяє ефективній передачі і засвоєнню інформації, а таким чином і підвищує рівень якості медичних послуг [7].

Метою нашої статті є проаналізувати роль навчальних дисциплін гуманітарного циклу в формуванні soft skills студентів медичних ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Важливість формування soft skills у студентів медичних ЗВО продиктовано особливостями їхньої майбутньої професії, адже фахівці в сфері охорони здоров'я щодень комунікують з великою кількістю людей із проблемами здоров'я. Часті стресові ситуації під час роботи медпрацівника вимагають від нього вміння контролювати власні емоції, виявляти розуміння, співчуття і при цьому діяти розсудливо і прагматично.

Зазвичай надання медичної допомоги передбачає злагоджену командну роботу різних спеціалістів. Сучасна медична реформа в Україні, новинки наукових досліджень і технології, зрештою, коронавірус змушують медичних працівників постійно «тримати руку на пульсі», вивчати нові методи діагностики і лікування. На жаль, реалії загарбницького вторгнення росії на нашу землю вимагають від всіх швидко розвивати вміння пристосовуватися до різних людей, обставин чи місця праці. Особливо це стає актуальним на полі бою, під час порятунку життя і надання медичної допомоги.

У нашому дослідженні наводимо приклади апробованих методів навчання під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу студентами Івано-Франківського національного медичного університету. Навчальний план здобувачів вищої медичної освіти I-II курсів включає окрім професійних

медичних дисциплін низку предметів гуманітарного спрямування, зокрема нормативні навчальні дисципліни «Історія України та української культури», «Філософія» та вибірккові компоненти «Соціологія та медична соціологія», «Інформаційна гігієна та критичне мислення», «Світова цивілізація і культура», «Арт-терапія» тощо.

На практичних заняттях із дисциплін гуманітарного спрямування відбувається формування т.зв. «м'яких навичок» (soft skills). Усні відповіді на семінарах, доповіді із мультимедійними презентаціями та їх захистом, участь у дискусіях, обговореннях, наукових конференціях, висловлювання власної думки та аргументація власної позиції сприяють розвитку комунікативності майбутніх медиків. Підготовка наукових повідомлень та мультимедійних презентацій, розробка та реалізація групового проекту чи кейсу потребують пошуку найновішої літератури чи нових досліджень як в бібліотеці, так і в Інтернет-мережі, а саме це й правомірно вважається вмінням навчатися новому.

На заняттях дисциплін гуманітарного циклу для вивчення окремих тем використовується метод командної роботи з реалізацією проектів, під час якого всіх студентів розподіляють на мінігрупи. Кожна з команд отримує завдання для проекту на занятті, який всі разом представляють наприкінці занятті. Такий педагогічний метод дає студентам цінний досвід роботи в команді, а викладачам – можливість спостерігати за залученістю всіх членів команди в роботу. Однак цей метод не підходить для застосування на будь-якій темі, адже передбачає завдання однакової складності для всіх команд, тобто вибір елемента із переліку рівнозначних складових.

Важливо, щоб викладач сформував команди не зі студентських компаній, які дружать між собою, а навпаки – об'єднати людей, які мало контактують між собою в групі. Можна застосувати для цього генератор випадкових чисел «рандомайзер». Це дасть можливість студентам краще познайомитися один з одним, навчить комунікації задля вирішення поставлених завдань. На наступних командних проектах варто змінювати склад команд. Наведемо приклади застосування такого методу на практиці.

На заняттях з дисципліни «Історія України та української культури» пропонуємо застосування командної роботи під час вивчення конкретних тем. Під час вивчення теми «Українці у боротьбі за ідентичність і культуру у складі Австро-Угорської імперії» студентські команди отримують завдання представити одну з громадських організації чи партій українців в ХІХ – на початку ХХ ст. («Руська трійця», «Просвіта», «Наукове товариство імені Т.Шевченка», Русько-українська радикальна партія, «Січ», «Сокіл», «Пласт») для участі у виборах. Студентам пропонується на занятті придумати коротку презентацію організації з представленням її програми та учасників і виступити

з агітацією перед групою. Наприкінці виступів вся група голосує за найкращі виступи і обирає, в яку з цих організацій вони хотіли б вступити.

Під час вивчення теми «Україна та українці в умовах міжвоєнного радянського тоталітарного режиму (1919-1939 рр.)» студентські команди готують презентацію з виступом про одного з мешканців будинку «Слово», представників Українського Розстріляного Відродження (Михайло Яловий, Микола Хвильовий, Микола Куліш, Лесь Курбас, Майк Йогансен, Валеріан Підмогильний та ін.). Для підготовки мініпроектів студенти повинні обов'язково опрацювати і використати матеріали із сайту про будинок «Слово» (<http://proslovo.com/people>), де розміщена інформація по квартирах про кожного мешканця будинку, їхні біографії, фото, спогади сусідів та друзів [8].

При розгляді теми «Українці в умовах післявоєнних тоталітарних практик та активізація руху опору: культурницькі здобутки і політичні репресії» студентським командам пропонується на занятті створити інстаграм-сторінку одного з учасників дисидентського руху (Іван Дзюба, Левко Лук'яненко, Алла Горська, Іван Світличний, Петро Григоренко, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл). При оцінюванні командної доповіді важливо врахувати наскільки у проекті відображена дисидентська діяльність діячів опозиційного руху.

Опрацювання теми «Українці в період відновлення та боротьби за свободу і незалежність: державницькі, культурно-релігійні та геополітичні проблеми» передбачає організацію роботи студентів у малих командах. Кожна з команд, використовуючи метод історичних мемів, має створити такий про діяльність одного з президентів України. Для створення «повноцінного» мему потрібні глибокі знання з історії України та методи їх пошуку. Під час презентації проектів відбувається обговорення з поясненням в історичному контексті всіх складових колажу, які відобразили автори.

На заняттях з вибіркової дисципліни «Соціологія та медична соціологія» завдяки соціальній спрямованості тем є широка можливість розвивати soft skills у здобувачів освіти. Основою методологічних концепцій соціології є розвиток соціологічної уяви. Це поняття було введено Р. Міллсом у 1959 р. для позначення принципу соціологічної генералізації, тобто підведення конкретних фактів під узагальнену категорію або тенденцію, вихід за межі наївного та буденного споглядання і переходу до аналітики соціальної реальності [9, С.21]. Відомий соціолог Е.Гіденс визначив, що соціологічна уява вимагає від нас передусім вміння «мислити себе» поза звичним перебігом особистого повсякденного життя, щоб поглянути на нього по-новому [10, С.18].

Використовуючи принцип соціологічної уяви, всі студенти групи залучаються до аналізу понять, наприклад, «безробіття», «хвороба» чи «розлучення» з різних точок зору. У такий спосіб у студентів формується

бачення і прийняття різних точок зору на одну й ту ж проблему, з'являються нові можливості вирішення ситуації. Схожим за змістом є завдання згідно з теорією конфліктного функціоналізму Л.Козера, який пропонує розглядати не тільки негативні, але й позитивні функції конфліктів. Студентам пропонується проаналізувати і схематично зобразити комплексно вплив на українське суспільство загарбницької війни росії проти України 2014-2024 рр. Такі завдання формують і розвивають у здобувачів освіти критичне мислення та емпатію.

Під час вивчення теми «Громадянське суспільство», використовується метод проектів. Студентським командам пропонується здійснити аналіз проблем, які існують в їхніх громадах і що б вони хотіли змінити. Для цього кожна команда обирає одну проблему, яка потребує вирішення на рівні громади, і пропонує шляхи її реалізації через залучення «Організацій громадянського суспільства» (органи самоорганізації населення, політичні партії, профспілки, наукові установи, представники бізнесу, грантові фонди, благодійні організації, громадські рухи) тощо. Наприклад, важлива проблема в громаді – забруднення берега річки. Для вирішення проблеми ініціативна група шукає різні варіанти очистити берег від сміття, а також не допустити на майбутнє її забруднення. Таке завдання сприяє об'єднанню студентів для подолання проблеми, пошуку шляхів її вирішення та коштів на реалізацію.

Працюючи постійно з людьми, медичні працівники часто опиняються в конфліктній ситуації. Тому вивчення теми «Соціальні конфлікти» є особливо актуальним. На даному занятті команди студентів отримують завдання змодельовати конфліктну ситуацію в медицині та проаналізувати її за стадіями розвитку конфлікту (конфліктна ситуація, інцидент, розвиток конфлікту, кульмінація, ескалація, завершення конфлікту, висновки і результати). Після презентації командою проекту проходить його обговорення зі всіма студентами з пропозиціями можливих інших шляхів розв'язання конфліктної ситуації.

Реалії сучасного життя вимагають від нас навички швидко пристосовуватися до нових обставин та навчатися новому. На занятті «Програма і методи соціологічних досліджень» студенти отримують завдання знайти в Інтернет-мережі та проаналізувати приклади застосування соціологічних досліджень в медицині за схемою: тема дослідження, хто проводив, коли проводив, де проводив, який метод соцдослідження використано і основні результати дослідження. Такі завдання розвивають навичку пошуку інформації та її аналізу, структурування інформації.

Вивчення теми «Гендерна соціологія» може супроводжуватися рольовою грою «Головний лікар – жінка чи чоловік?». Для цього потрібно обрати потенційних кандидатів на посаду головного лікаря хлопця і дівчину,

які зможуть довести, що саме вони краще підходять на цю посаду. Але кожен кандидат попередньо працює з командою однодумців, які будуть допомагати йому відстоювати свою позицію. Цей метод сприятиме формуванню комунікації в студентській аудиторії, розвитку їх ораторських здібностей.

В умовах гібридної інформаційної війни росії проти України вивчення вибіркової дисципліни «Інформаційна гігієна та критичне мислення» є як ніколи актуальним для українського суспільства. Для кращого розуміння та сприйняття освітнього матеріалу з теми «Пост-правда» пропонуємо студентам розділитися на три команди і підготувати історію на основі казки про Червону шапочку від імені: телеканалу «Вовк-ТБ», який захищає вовків; офіційної газети «Казкове королівство», яка прославляє подвиги лісорубів та інших жителів; радіопередачі, де гостя – захисниця прав дітей, яка виступає проти жорстоких батьків, що відправляють дітей самих у ліс, де їм загрожує небезпека [11, С. 28]. Така командна робота вчить студентів розвивати критичне мислення, але водночас показує можливості маніпуляції аудиторією і як їм самим не потрапити під її вплив.

Для формування soft skills у студентів рекомендуємо застосувати антифейкову інтелектуальну гру «Нота-Єнота» – командну гру для розвитку критичного мислення. Учасники гри вчаться розпізнавати ворожі впливи та російські фейки. Мета гри – показати, як працюють фейки та дезінформація на основі справжніх кейсів, навчитися визначати ворожі впливи та їхні цілі. «НотаЄнота.Games» - це авторський проєкт Альони Романюк, фактчекерки, засновниці та головної редакторки проєктів «НотаЄнота», «По той бік путінської брехні», «По той бік пандемії», «Інфовкиди російсько-української війни» [12].

Вивчення нормативної дисципліни «Філософія» сприяє розвитку комунікативності і критичного мислення (під час пояснення студентами їхнього розуміння висловів відомих людей), емпатії (через обговорення і роздуми над філософськими питаннями як-от цінності людського життя, відповідальності перед громадою і суспільством, етики поведінки медичного працівника, самоаналізу і самопізнання тощо) та стресостійкості студентів (наприклад, роздуми над вченням філософії стоїків).

З метою активізації пізнавальної активності студентів, розвитку їх soft skills у процесі вивчення вибіркової дисципліни «Світова цивілізація і культура» застосовуються інтерактивні методи навчання. Інтерактивне навчання одночасно вирішує наступні завдання: розвиває комунікативні вміння і навички, допомагає встановленню емоційних контактів; вирішує інформаційну задачу, оскільки забезпечує студентів необхідною інформацією, без якої неможливо реалізувати навчальну діяльність; розвиває загальні навчальні та наукові вміння й навички (аналіз, синтез, постановка цілей та ін.);

забезпечує виховну мету, привчаючи працювати в команді, прислухатися до думки колег.

Використовуючи метод case-study – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу на семінарських заняттях, викладач стимулює студентів до здійснення аналізу проблемних питань, виявлення ключових понять, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, їх оцінки, визначення оптимального варіанту відповіді; здійснення презентації результатів проведеного аналізу; розвитку комунікативних навичок та здатності роботи в групі. Рольові дидактичні ігри, в свою чергу, допомагають формувати в студентів такі якості, як комунікативні здібності, креативність та ін. Вони проходять у формі групового пошуку, що потребує залучення в комунікацію всіх учасників гри. Наприклад, під час семінарського заняття на тему «Зниклі цивілізації» проводиться дидактична гра «Цивілізація», під час якої студенти в творчих групах 4-5 осіб розробляють проєкт створення цивілізації (придумують її назву, географічне положення, природні ресурси, населення, систему управління, закони, оборону, міста, її культурні особливості, ймовірні причини загибелі або збереження авторської цивілізації).

Найскладнішим моментом таких занять є оцінювання студентських командних проєктів. Тому важливо враховувати як достовірність фактів, глибину історичного дослідження, так і стиль доповідачів, їхні ораторські здібності, творчий підхід у презентації матеріалу, а також командну роботу, розподіл обов'язків у команді та підтримку один одного.

Вибіркова дисципліна «Арт-терапія» спрямована на формування soft skills майбутніх лікарів, оскільки її вивчення забезпечує опанування вміннями, необхідними для виконання професійних завдань у роботі з пацієнтами різних вікових і соціальних категорій; налагодження ефективної комунікації із колегами та здатності приймати самостійні рішення відповідно до актуальної професійної ситуації. Майбутні лікарі ознайомлюються з процесом створення художнього продукту і пересвідчуються в доцільності застосування як індивідуальних, так і групових форм арт-терапії. Студенти усвідомлюють, що завдяки невербальному характеру комунікації арт-терапія дозволяє жертвам сексуального та фізичного насильства, терористичних атак і стихійних лих, військовим і цивільним, які перебували в зоні активних бойових дій шляхом створення образу, метафор, символів (арт-терапевтичного продукту) виявити патологічний стан і будувати особисте майбутнє.

Під час практичних занять із арт-терапії студенти ознайомлюються і практично апробовують арт-техніки, які сприяють розвитку та зміни особистості, групи чи колективу осіб. Виконання арт-терапевтичних вправ під час практичних занять дозволяють створити оптимально сприятливі ситуації для спілкування студентів і вмотивувувати їх до комунікації. Із цією метою

під час практичних занять застосовується метод проблемного викладу, який передбачає створення проблемної ситуації та активну самостійну діяльність студентів у її розв'язанні, що веде до ґрунтовного засвоєння і закріплення наукових положень, розвиває творче мислення і здатність до самостійної діяльності. Використання методу обговорення (дискусії) забезпечує можливість студентам обмінюватися думками щодо ефективності арт-терапевтичних технік, цікавитися різними поглядами на проблемні питання, під час обговорення яких відбувається оптимізація засвоєння навчального матеріалу. Завдяки проєктному методу студенти можуть використовувати знання з арт-терапії в груповій роботі для вирішення практичного завдання, ухвалювати спільні рішення, нести відповідальність згідно зі своєю роллю в навчальній команді й разом інтерпретувати результати своєї діяльності.

Дієвим засобом розвитку soft skills стали також інтерактивні методи, завдяки яким забезпечуються умови для розв'язання навчальних завдань у формі бесіди, діалогу. Під час цього студенти вчаться налагоджувати міжособистісну комунікацію, ефективно спілкуватися, критично мислити, самостійно ухвалювати аргументовані рішення.

Висновки. Таким чином, сформованість soft skills (м'яких навичок) для сучасного студента і майбутнього фахівця в галузі охорони здоров'я є важливою складовою професійної готовності. Завдяки вивченню дисциплін гуманітарного циклу в медичних ЗВО створюються сприятливі умови для опанування майбутніми медиками уміннями пристосуватися до змін, бажання навчатися новому, здатності до командної роботи та комунікативності тощо. Методи командної роботи стають особливо актуальними під час роботи з поколінням студентів, які тривалий час навчалися онлайн в умовах карантину пандемії коронавірусу, а після того продовжили онлайн навчання вже в умовах повномасштабної війни росії проти України. В таких студентських колективах нерідко виникають проблеми із соціалізацією через відсутність реального досвіду комунікації, вирішення проблем та розв'язання конфліктів. Трапляються випадки, коли студенти відмовляються працювати в команді, наполягаючи, що їм це некомфортно, а легше вирішувати завдання на одинці. Ми поважаємо думку кожного, але вважаємо, що саме в цей час дуже важливо для кожного українця об'єднати наші зусилля чи то для вирішення проблем на роботі чи для Перемоги.

Література:

1. Soft skills: Чому ці навички такі важливі сьогодні? 13.07.2020. // <https://jobs.innovacs.com/uk/blog/soft-skills-vazhlyvi-syogodni>
2. Soft skills: Що чекає на українську освіту в найближчому майбутньому. 03.01.2019. // <https://womo.ua/soft-skills-shho-chekaye-na-ukrayinsku-osvitu-v-nayblizhchomu-maybutnomu>
3. Олексіна Н. О., Волосовець О. П., П'ятницький Ю. С. Медична освіта: відповіді на виклики сучасності // Медична освіта. 2018. №2, С. 36-40.

4. Мацук Л, Кузенко О, Кузенко П. Створення інноваційного освітнього середовища в контексті модернізації ЗВО України // Молодь і ринок. 2021. № 4 (190), С.119-124.
5. Прудніков П., Генік Н., Перхулін О., Кузенко О. Інноваційне освітнє середовище медичних закладів вищої освіти як чинник формування професійної компетентності майбутніх лікарів// Освітні обрії. 2023. №2(57), Ч.1. С.111-114.
6. Чаусов І., Брюховецька О. Визначення і зміст поняття «Soft skills» майбутніх фахівців // Вісник післядипломної освіти. 2024. Вип. 28(57). Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування», С.136-153. // http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/28_57_2024/UPB/Bulletin_28_57_sciences_Social_and_behav_Manag_Admin_Chausov_Brukhovetska.pdf
7. Безвугляк О., Черепанова М., Сухацька В. Забезпечення набуття здобувачів освіти медичної галузі м'яких навичок (soft skills), необхідних під час воєнного стану // Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 63, Том 1. С. 44-47.
8. Будинок «Слово». Історія дому та його мешканців // <http://proslovo.com/people>
9. Ліпич Л.М., Балагура О.О. Формування соціологічної уяви у студентів технічних закладів освіти в процесі викладання соціології // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 4 (52), С.17-22. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4\(52\).248128](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4(52).248128)
10. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
11. Громадянська освіта. 3Д Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін. – Львів: ВД «Панорама», 2018 // <https://www.citizen.in.ua/book/rozdil-5.pdf>
12. Антифейкова гра «Нота-Єнота»// <https://notaenota.com/>

References:

1. Soft skills: Chomu tsi navychky taki vazhlyvi sohodni? [Soft skills: Why are these skills so important today?]. (2020). Retrieved from <https://jobs.innovecs.com/uk/blog/soft-skills-vazhlyvi-syogodni> [in Ukrainian].
2. Soft skills: Shcho chekaie na ukrainsku osvitu v naiblyzhchomu maibutnomu? [Soft skills: What awaits Ukrainian education in the near future?]. (2019). Retrieved from <https://womo.ua/soft-skills-shho-chekaye-na-ukrayinsku-osvitu-v-nayblzhchomu-maibutnomu> [in Ukrainian].
3. Oleksina, N., Volosovets, O., Piatnytskyi, Yu. (2018). Medychna osvita: vidpovidi na vyklyky suchasnosti [Medical education: responses to modern challenges]. *Medychna osvita – Medical education*, 2, 36-40. [in Ukrainian].
4. Matsuk, L., Kuzenko, O., Kuzenko, P. (2021). Stvorennia innovatsiinoho osvitnoho seredovyscha v konteksti modernizatsii ZVO Ukrainy [Creation of an innovative educational environment in the context of modernization of higher education institutions of Ukraine]. *Molod i rynek – Young people and the market*, 4 (190), 119-124. [in Ukrainian].
5. Prudnikov, P., Henyk, N., Perkhulyn, O., Kuzenko, O. (2023). Innovatsiine osvitnie seredovyshe medychnykh zakladiv vyshchoi osvity yak chynnyk formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh likariv [Innovative educational environment of medical institutions of higher education as a factor in the formation of professional competence of future doctors]. *Osvitni obrii – Educational horizons*, 2(57), 1, 111-114. [in Ukrainian].
6. Chausov, I., Briukhovetska, O. (2024). Vyznachennia i zmist poniattia «Soft skills» maibutnykh fakhivtsiv [Definition and content of the concept of «Soft skills» of future specialists]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity – Bulletin of postgraduate education. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky; Upravlinnia ta administruvannia» – Series «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration»*, 28(57), 136-153. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/28_57_2024/UPB/Bulletin_28_57_sciences_Social_and_behav_Manag_Admin_Chausov_Brukhovetska.pdf [in Ukrainian].

7. Bezvuhliak, O., Cherepanova, M., Sukhatska, V. (2023). Zabezpechennia nabuttia zdobuvachiv osvity medychnoi haluzi miakyykh navychok (soft skills), neobkhidnykh pid chas voiennoho stanu [Ensuring that students of medical education acquire the soft skills necessary during martial law]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 63, 1, 44-47. [in Ukrainian].
8. Budynok «Slovo». Istoriiia domu ta yoho meshkantsiv [House «Slovo». The history of the house and its inhabitants]. (2017-2028). Retrieved from <http://proslovo.com/people> [in Ukrainian].
9. Lipich, L., Balahura, O. (2021). Formuvannia sotsiolohichnoi uiavy u studentiv tekhnichnykh zakladiv osvity v protsesi vykladannia sotsiolohii [Formation of sociological imagination in students of technical educational institutions in the process of teaching sociology]. *Visnyk NTUU «KPI» Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. – Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Right*, 4 (52), 17-22. Retrieved from [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4\(52\).248128](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4(52).248128) [in Ukrainian].
10. Hidens, E. (1999). Sotsiolohiia [Sociology]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Hromadianska osvita. 3D Demokratii: dumaiemo, dbaiemo, diiemo: metodychnyi posibnyk do kursu hromadianskoi osvity [Civic education. 3D Democracy: We Think, We Care, We Act: Methodical Guide to the Civic Education Course] (2018) / Verbytska, P., Volosheniuk, O., Horlenko H. et al. Lviv. Retrieved from <https://www.citizen.in.ua/book/rozdil-5.pdf> [in Ukrainian].
12. Antyfeikova hra «Nota-Yenota» – Anti-fake game «Note-Raccoon». (2023) Retrieved from <https://notaenota.com/> [in Ukrainian].

УДК: 615.83:355.257-001.5

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-373-382](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-373-382)

Соколенко Людмила Степанівна кандидат педагогічних наук, професор кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-1885-1596>

Ілюха Лідія Михайлівна кандидат біологічних наук, доцент, кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації, Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, <https://orcid.org/0000-0001-9650-805X>

ІННОВАЦІЙНІ БІОМЕХАНІЧНІ МЕТОДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ТРАВМАМИ КІНЦІВОК ТА ХРЕБТА

Анотація Стаття присвячена аналізу інноваційних біомеханічних методів реабілітації військовослужбовців, які зазнали серйозних травм кінцівок і хребта. У сучасних умовах, коли кількість поранених під час бойових дій невідомо зростає, особливої ваги набуває потреба у нових, більш ефективних підходах до відновлення фізичних функцій та мобільності пацієнтів. Традиційні методи реабілітації, такі як лікувальна фізкультура, масаж та фізіотерапія, є важливими складовими відновлення, але часто виявляються недостатніми для пацієнтів із тяжкими та складними травмами, особливо коли йдеться про військовослужбовців, які отримали ушкодження кінцівок і хребта внаслідок бойових дій. Ці методи здатні підтримати загальне фізичне здоров'я та зменшити біль, проте вони зазвичай не можуть забезпечити повного відновлення функцій у випадках складних ушкоджень, таких як множинні переломи, параліч або серйозні ураження м'язів і нервів. Це створює значні обмеження для повернення пацієнтів до активного життя, знижує їхню здатність до самостійності та підвищує ризик залежності від постійної сторонньої допомоги.

Такі виклики зумовлюють потребу в інтеграції інноваційних підходів, які поєднують сучасні технології з можливістю індивідуального налаштування реабілітаційного процесу для кожного пацієнта. Інноваційні методи, такі як екзоскелети, роботизовані платформи та технології віртуальної реальності (VR), мають потенціал підвищити ефективність реабілітації завдяки більш цілеспрямованому і гнучкому підходу до відновлення рухових функцій. Наприклад, екзоскелети можуть забезпечити фізичну підтримку та

контрольовану стимуляцію рухів, що допомагає поступово відновлювати мобільність і силу м'язів. Роботизовані платформи дозволяють налаштовувати параметри навантаження та забезпечують високу точність рухів, що необхідно для відновлення дрібної моторики та зменшення ризику повторних травм.

У статті розглянуто переваги застосування біомеханічних методів, таких як екзоскелети, роботизовані платформи та віртуальна реальність (VR), що є перспективними напрямками у сфері реабілітації. Екзоскелети дають можливість пацієнтам з обмеженою рухливістю не тільки отримати додаткову фізичну підтримку, а й поступово відновлювати навички ходи та контролю над рухами. Роботизовані платформи, завдяки своїй здатності забезпечувати точний контроль та налаштування індивідуальних параметрів, дозволяють зменшити ризик повторного травмування та прискорити процес м'язового відновлення. Технології VR створюють інтерактивне середовище, яке сприяє залученню пацієнтів до реабілітаційних вправ, що є особливо важливим для військовослужбовців із травмами спини та кінцівок. Віртуальна реальність не лише підвищує мотивацію до занять, але й підтримує розвиток когнітивних навичок, таких як увага, пам'ять та реакція. Крім цього, VR допомагає знизити рівень психологічного стресу завдяки імітації безпечного, контрольованого середовища, де пацієнти можуть опановувати рухи без страху травмування. Завдяки цьому VR позитивно впливає на психоемоційний стан військових, сприяючи комплексному відновленню не лише фізичного, але й психологічного здоров'я.

Ключові слова: Реабілітація військовослужбовців, біомеханічні методи, екзоскелети, роботизовані платформи, віртуальна реальність, травми кінцівок, травми хребта.

Sokolenko Liudmyla Stepanivna PhD in Pedagogy, Professor of the Department of Medical and Biological Foundations of Physical Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-1885-1596>

Plukha Lidiya Mykhailivna PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Department of Anatomy, Physiology, and Physical Rehabilitation, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0001-9650-805X>

INNOVATIVE BIOMECHANICAL REHABILITATION METHODS FOR MILITARY PERSONNEL WITH LIMB AND SPINAL INJURIES

Abstract. The article is dedicated to analyzing innovative biomechanical rehabilitation methods for military personnel who have suffered severe limb and spine injuries. In current conditions, with a growing number of casualties from

combat operations, there is an increasing need for new, more effective approaches to restoring physical functions and mobility for patients. Traditional rehabilitation methods, such as physical therapy, massage, and physiotherapy, are important components of recovery but are often insufficient for patients with severe and complex injuries, especially when it comes to service members who sustained limb and spinal injuries in combat. These methods help maintain general physical health and reduce pain; however, they are usually unable to fully restore functionality in cases of complex injuries, such as multiple fractures, paralysis, or significant muscle and nerve damage. This limitation creates challenges for patients' return to active life, reduces their independence, and increases the risk of dependency on continuous external support.

Such challenges necessitate the integration of innovative approaches that combine modern technologies with the ability to individually tailor the rehabilitation process for each patient. Innovative methods, such as exoskeletons, robotic platforms, and virtual reality (VR) technologies, have the potential to enhance rehabilitation effectiveness through a more targeted and flexible approach to restoring motor functions. For example, exoskeletons can provide physical support and controlled movement stimulation, helping gradually restore mobility and muscle strength. Robotic platforms enable the customization of load parameters and offer high movement accuracy, which is essential for fine motor skill recovery and minimizing the risk of re-injury.

The article discusses the advantages of using biomechanical methods, such as exoskeletons, robotic platforms, and virtual reality (VR), which are promising directions in rehabilitation. Exoskeletons offer patients with limited mobility not only additional physical support but also a gradual restoration of walking skills and movement control. Robotic platforms, due to their precise control and individual parameter adjustment capabilities, reduce the risk of re-injury and expedite muscle recovery. VR technologies create an interactive environment that engages patients in rehabilitation exercises, which is especially important for military personnel with spine and limb injuries. Virtual reality not only increases motivation for exercises but also supports the development of cognitive skills, such as attention, memory, and reaction. Additionally, VR helps reduce psychological stress by simulating a safe, controlled environment where patients can practice movements without the fear of injury. Consequently, VR has a positive impact on the emotional well-being of military personnel, contributing to a comprehensive recovery of both physical and mental health.

Keywords: Military personnel rehabilitation, biomechanical methods, exoskeletons, robotic platforms, virtual reality, limb injuries, spinal injuries.

Постановка проблеми. У сучасних умовах військові конфлікти призводять до зростання кількості поранених військовослужбовців, які отримують

тяжкі травми, зокрема кінцівок і хребта. Такі травми суттєво обмежують їхню фізичну мобільність, здатність до самостійного життя та повернення до активної діяльності. Ураження кінцівок і хребта часто супроводжуються серйозними порушеннями рухових функцій, що впливає не лише на фізичний, але й на психологічний стан військових. Втрата рухливості й залежність від сторонньої допомоги можуть викликати зниження морального духу, стійке відчуття ізольованості та підвищений рівень стресу, що негативно впливає на процес відновлення [1].

Зазвичай для реабілітації таких пацієнтів використовуються традиційні методи, як-от лікувальна фізкультура (ЛФК), масаж та фізіотерапія. Однак, хоча ці методи є важливими елементами комплексного лікування, вони не завжди дозволяють досягти значного покращення у випадках тяжких, ускладнених травм [3]. ЛФК і фізіотерапія мають обмежений вплив на відновлення повного спектра рухових функцій та часто потребують значного часу для досягнення позитивних результатів. Це стає особливо критичним для пацієнтів, які зазнали бойових травм, адже вони потребують швидкої та ефективної реабілітації, щоб повернутися до суспільного життя.

У зв'язку з цим постає необхідність впровадження інноваційних біомеханічних методів реабілітації, які дозволяють значно розширити можливості відновлення. Біомеханічні технології, такі як екзоскелети, роботизовані платформи та технології віртуальної реальності (VR), забезпечують більш індивідуалізований підхід до лікування, оскільки дозволяють налаштувати параметри реабілітаційних вправ відповідно до потреб кожного пацієнта [6]. Екзоскелети, наприклад, надають пацієнтам додаткову фізичну підтримку, дозволяючи їм поступово відновлювати навички ходи та зміцнювати м'язи кінцівок. Роботизовані платформи сприяють контролю та точності рухів, що знижує ризик додаткових травм та сприяє активнішому відновленню.

Технології віртуальної реальності створюють інтерактивне середовище, яке допомагає пацієнтам зосередитися на завданнях, стимулює мотивацію до виконання вправ та забезпечує психологічну підтримку завдяки імітації умов реального життя. VR також сприяє розвитку когнітивних навичок та знижує рівень психологічного стресу, що вкрай важливо для військових, які адаптуються до життя після бойових поранень.

Таким чином, впровадження новітніх біомеханічних технологій стає важливим кроком для покращення ефективності реабілітаційного процесу. Це дозволяє створити комплексну систему відновлення для поранених військово-службовців, яка забезпечує не тільки фізичне, але й психоемоційне відновлення, підвищуючи їхні шанси на повне повернення до активного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз представлених наукових праць дозволяє розглянути, як вони описують вплив інноваційних

біомеханічних методів, зокрема використання екзоскелетів, роботизованих платформ і VR, на реабілітацію військовослужбовців. Дослідження підтверджують ефективність цих технологій для пацієнтів із важкими травмами, які отримали пошкодження кінцівок та хребта. Зокрема, застосування інноваційних методів сприяє швидшому відновленню рухових функцій, полегшує соціальну адаптацію та знижує рівень посттравматичних розладів [1].

Агаєв Н.А., Кокур О.М., Пішко І.О. у своєму методичному посібнику пропонують методики для діагностики негативних психічних станів у військових [2]. Хоча основна увага зосереджена на психологічних аспектах, застосування діагностики є важливим для виявлення депресивних і посттравматичних симптомів, що часто супроводжують важкі фізичні травми. Рання діагностика психічних станів допомагає адаптувати реабілітацію до потреб військових, що є основою для інтеграції біомеханічних методів [2].

Волоха В.Г., Футрук О.В., Бабова І.К. досліджують стан санаторної реабілітації постраждалих прикордонників [3]. Хоча увага зосереджена на відновному лікуванні, підкреслюється потреба в сучасних технологіях. Автори наголошують на недостатності традиційних методів для військових з важкими травмами та психоемоційними розладами, що підкреслює важливість впровадження біомеханічних методів для покращення фізичного стану і зниження рівня психологічного стресу [3].

Волянський О.М., Кіх А.Ю. розглядають роль госпітального етапу у наданні допомоги пораненим [4]. Авторами акцентовано увагу на важливості негайного початку реабілітації, що може включати використання екзоскелетів і роботизованих платформ, особливо для пацієнтів із серйозними травмами кінцівок [4]. Це підтримує науково підтверджену ефективність біомеханічних методів на ранніх етапах реабілітації для профілактики атрофії м'язів і рухових розладів [4].

Гайда І.М., Жупан Б.Б. обґрунтовують необхідність інтеграційно-координаційної моделі реабілітації, що включає новітні технології [5]. Вони зазначають, що роботизовані платформи та VR можуть бути ефективно адаптовані на регіональному рівні для реабілітації навіть у складних випадках [5].

Гур'єв С.О., Танасієнко П.В., Гуселетова Н.В., Мостипан О.О. аналізують медико-санітарні наслідки бойових дій, що включають складні травми кінцівок і хребта [6]. Автори вказують на потребу в інноваційних методах, здатних знизити рівень інвалідизації та полегшити адаптацію пацієнтів до повсякденного життя [6]. Денисенко М.М., Лакинський Р.В., Шестопалова Л.Ф., Лінський І.В. описують клінічні варіанти постстресових розладів у комбатантів [7]. Використання VR-технологій допомагає знизити рівень стресу і підвищити мотивацію до реабілітації, що є важливим компонентом успішного застосування біомеханічних методів [7]. Дмитренко Г.М. розглядає психоло-

гічну реабілітацію учасників бойових дій і важливість підтримки психоемоційного стану за допомогою VR [8]. Це полегшує фізичне відновлення і стимулює мотивацію до регулярних тренувань [8].

Отже, сучасні біомеханічні методи мають науково підтверджені переваги для військовослужбовців з тяжкими травмами кінцівок і хребта. Інноваційні технології, такі як екзоскелети, роботизовані платформи та VR, відіграють значну роль у реабілітації, сприяючи швидшому фізичному відновленню і полегшуючи адаптацію до повсякденного життя [1-8]. платформи та VR, сприяють відновленню рухових функцій, зменшують рівень

Мета статті - проаналізувати ефективність інноваційних біомеханічних методів, таких як екзоскелети, роботизовані платформи та VR, у реабілітації військових із травмами кінцівок і хребта, а також оцінити перспективи їхнього впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Традиційні методи реабілітації включають кілька ключових підходів, зокрема

Фізична терапія (фізіотерапія): Основний метод, що використовує фізичні вправи, електростимуляцію та інші фізичні фактори для відновлення функціональності м'язів і суглобів. Ця терапія допомагає пацієнтам підтримувати фізичну активність, зменшує біль і запобігає подальшій атрофії м'язів [1].

Кінезіотерапія: Включає рухові вправи для зміцнення м'язів і відновлення рухливості. Переваги кінезіотерапії в тому, що пацієнт самостійно виконує певні дії під контролем реабілітолога, але її обмеження полягає в обмеженій можливості виконувати певні рухи для пацієнтів із важкими травмами [2].

Масаж і мануальна терапія: Використовуються для розслаблення м'язів, поліпшення кровообігу та лімфотоку, зменшення набряків і зниження болю. Однак ці методи переважно слугують як допоміжні [3].

Лікувальна фізкультура (ЛФК): Програми фізичних вправ, спеціально розроблені для кожного пацієнта, але через відсутність технологічного супроводу часто немає можливості точно контролювати ефективність [4].

Основні обмеження традиційних методів:

Часовий фактор: Пацієнтам з тяжкими травмами потрібен тривалий період для досягнення результатів, і часто процес може затягнутися через недостатню інтенсивність занять [3].

Обмежена функціональність: Традиційні методи важко адаптувати до пацієнтів, які мають серйозні порушення функцій кінцівок або хребта [5].

Недостатня об'єктивність у вимірі результатів: Реабілітаційний прогрес оцінюється за допомогою суб'єктивних методів, наприклад візуальної оцінки або опитувань, що ускладнює детальне вимірювання ефективності процедур [6].

Екзоскелети є одним з найбільш інноваційних рішень у реабілітації пацієнтів з обмеженою мобільністю. Вони являють собою зовнішні пристрої,

які підтримують кінцівки та спину пацієнта, дозволяючи йому здійснювати контрольовані рухи, зокрема ходьбу [7].

Відновлення здатності до ходи: Екзоскелети можуть стимулювати м'язи, що неактивні через травму, і таким чином сприяти відновленню рухових функцій. Завдяки технології, що забезпечує контроль над рухами пацієнта, екзоскелет підлаштовується під рухи пацієнта і забезпечує підтримку для безпечної ходьби [8].

Зменшення залежності від сторонньої допомоги: За допомогою екзоскелета пацієнти зменшують потребу в допомозі з боку реабілітолога або родичів. Пацієнти, які використовують екзоскелети, можуть довше тренуватися самостійно, що покращує їх фізичний стан і психічний настрій [8].

Покращення психоемоційного стану: Можливість знову самостійно рухатися сприяє підвищенню мотивації до реабілітації та зниженню депресивних симптомів [9].

Результати досліджень показують, що екзоскелети допомагають пацієнтам швидше відновити базові навички ходьби та знижують залежність від допоміжних засобів. Деякі дослідження підтверджують, що навіть часткове відновлення функцій ходьби сприяє покращенню м'язового тону та зміцненню загального фізичного стану [10].

Роботизовані платформи, як і біомеханічні тренажери, використовуються для відновлення функцій руху. Вони створюють точний та контрольований рух для пацієнтів з обмеженою мобільністю та дозволяють поступово збільшувати фізичне навантаження [5].

Точний контроль над рухами: Завдяки сенсорам роботизовані платформи здатні точно відстежувати рухи та адаптувати інтенсивність вправ для кожного пацієнта індивідуально. Це дозволяє враховувати прогрес та змінювати програму для більш ефективного відновлення [6].

Поступове відновлення м'язового тону: Роботизовані платформи поступово збільшують навантаження на м'язи пацієнта, що сприяє відновленню їх сили та витривалості [8].

Дослідження показали, що роботизовані платформи можуть значно скоротити період відновлення у порівнянні з традиційними методами реабілітації, оскільки вони точно фіксують прогрес пацієнта та дозволяють реабілітологам вчасно коригувати терапію для досягнення оптимальних результатів [10].

Використання VR у реабілітації військових допомагає у психологічній підтримці та відновленні когнітивних функцій. Застосування VR дозволяє створити безпечне і контрольоване середовище, в якому пацієнти можуть тренувати свої фізичні навички та долати тривожність [8].

VR дозволяє пацієнтам моделювати ситуації, пов'язані з військовими діями, або, навпаки, уникати їх, щоб поступово позбавитися від стресових реакцій. Це допомагає пацієнтам з ПТСР, адже вони можуть поступово адаптуватися до звичайних життєвих ситуацій [10].

Підвищення мотивації та зменшення тривожності: Інтерактивність VR підвищує мотивацію пацієнтів до реабілітації, оскільки створюється ефект досягнення та поступового повернення до нормального життя [9].

Дослідження [7] свідчать, що використання VR знижує тривожність та покращує загальний психічний стан військових, які пережили травматичні події. Завдяки VR-терапії у пацієнтів покращується настрій та мотивація до реабілітації, що сприяє кращим результатам у лікуванні [10].

Кожен з описаних інноваційних методів є важливим елементом сучасної реабілітаційної медицини і сприяє більш ефективному та швидкому відновленню пацієнтів із тяжкими травмами [10].

Висновки. Інноваційні біомеханічні методи реабілітації, такі як екзоскелети, роботизовані платформи та віртуальна реальність, відкривають нові можливості для відновлення військових після тяжких травм. Їхні основні переваги включають прискорене відновлення функцій руху завдяки точному контролю та адаптації під кожного пацієнта, а також значне зниження болю через зменшення фізичного навантаження на травмовані ділянки тіла. Ці технології сприяють підвищенню автономності пацієнтів, дозволяючи їм відновлювати мобільність та знижувати залежність від сторонньої допомоги. Використання VR-технологій, зокрема, позитивно впливає на психологічний стан, зменшуючи тривожність та підвищуючи мотивацію до реабілітації. Адаптація цих методів до умов українських реабілітаційних центрів може суттєво покращити якість реабілітації та стати ефективним інструментом для реформування системи реабілітаційної медицини, що сприятиме швидшому відновленню військових і підтримці їхнього психофізичного здоров'я.

Література:

1. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О., та ін. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
2. Волоха В. Г., Фургук О. В., Бабова І. К., та ін. Стан санаторної реабілітації прикордонників, які постраждали під час антитерористичної операції в Україні. Матеріали XV науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи етапного відновного лікування». Тернопіль, 10-11 вересня 2015 р. С. 38–39.
3. Волянський О. М., Кіх А. Ю. Коли починається медична реабілітація на госпітальному етапі надання медичної допомоги пораненим військовослужбовцям, які приймали участь в антитерористичній операції? Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія. 2015. №1. С. 72–77.
4. Гайда І. М. Обґрунтування інтеграційно-координаційної моделі медичної реабілітації учасників бойових дій на регіональному рівні. Військова медицина України. 2017. Т. 17. № 3-4. С. 23–29.

5. Гайда І. М., Жупан Б. Б. Реабілітація учасників бойових дій у сучасних умовах. *Військова медицина України*. К., 2016. Т. 16. №1. С. 107–112.
6. Гайда І. М., Бадюк М. І. Роль ранньої діагностики психологічного стану учасників АТО у виборі необхідних реабілітаційних заходів. *Військова медицина України*. 2018. Т. 18. № 1. С. 128–132
7. Гайда І., Бадюк М., Сушко І. Особливості структури та перебігу сучасної бойової травми у військовослужбовців Збройних Сил України. *Патологія*. Запоріжжя, 2018. Т. 15. № 1(42). С. 73–76.
8. Гур'єв С. О., Танасієнко П. В., Гуселетова Н. В., Мостипан О. О. Аналіз медико-санітарних наслідків військових дій під час проведення сучасних контртерористичних операцій. *Екстренна медицина від науки до практики*. 2014. №4. С. 3–8
9. Денисенко М. М., Лакинський Р. В., Шестопалова Л. Ф., Лінський І. В. Основні клінічні варіанти постстресових розладів у комбатантів. *Український вісник психоневрології*. 2017. Т. 25, вип. 2 (91). С. 40–44.
10. Дмитренко Г. М. Психологічна реабілітація учасників АТО: види діяльності практичного психолога. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: зб. наук. праць*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 248–252.

References:

1. Agaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., et al. (2016). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhologichnykh staniv viiskovosluzhbovtiv: Metodychnyi posibnyk [Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel: A methodological guide]. Kyiv: NDTs GP ZSU. [in Ukrainian].
2. Voloha, V. H., Futruk, O. V., Babova, I. K., et al. (2015). Stan sanatornoi rehabilitatsii prykordonnykiv, yaki postrazhdaly pid chas antyterorystychnoi operatsii v Ukraini [State of sanatorium rehabilitation of border guards affected during the anti-terrorist operation in Ukraine]. Proceedings of the XV Scientific-Practical Conference "Problemy ta perspektyvy etapnoho vidnovnoho likuvannia [Problems and Prospects of Stage-by-Stage Restorative Treatment]", Ternopil, September 10–11, 38–39. [in Ukrainian].
3. Volianskyi, O. M., & Kikh, A. Yu. (2015). Koly pochynaietsia medychna rehabilitatsiia na hospitalnomu etapi nadannia medychnoi dopomohy poranenym viiskovosluzhbovtiam, yaki pryiomaly uchast v antyterorystychnii operatsii? [When does medical rehabilitation begin at the hospital stage of providing medical assistance to wounded military personnel involved in the anti-terrorist operation?] *Medychna rehabilitatsiia, kurortolohiia, fizioterapiia* [Medical Rehabilitation, Balneology, Physiotherapy], (1), 72–77. [in Ukrainian].
4. Haida, I. M. (2017). Obgruntuvannia intehratsiino-koordinatsiinoi modeli medychnoi rehabilitatsii uchasnykiv boiovykh dii na rehionalnomu rivni [Justification of the integration-coordination model of medical rehabilitation of combatants at the regional level]. *Viiskova medytsyna Ukrainy* [Military Medicine of Ukraine], 17(3-4), 23–29. [in Ukrainian].
5. Haida, I. M., & Zhupan, B. B. (2016). Rehabilitatsiia uchasnykiv boiovykh dii u suchasnykh umovakh [Rehabilitation of combatants in current conditions]. *Viiskova medytsyna Ukrainy* [Military Medicine of Ukraine], 16(1), 107–112. [in Ukrainian].
6. Haida, I. M., & Badiuk, M. I. (2018). Rol rannoї diahnostryky psykhologichnoho stanu uchasnykiv ATO u vybori neobkhidnykh rehabilitatsiinykh zakhodiv [The role of early diagnosis of the psychological state of ATO participants in selecting necessary rehabilitation measures]. *Viiskova medytsyna Ukrainy* [Military Medicine of Ukraine], 18(1), 128–132. [in Ukrainian].

7. Haida, I., Badiuk, M., & Sushko, I. (2018). Osoblyvosti struktury ta perebihu suchasnoi boiovoi travmy u viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy [Features of the structure and course of modern combat trauma in servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. *Patolohiia* [Pathology], 15(1(42)), 73–76. [in Ukrainian]

8. Huriev, S. O., Tanasiienko, P. V., Huseletova, N. V., & Mostypan, O. O. (2014). Analiz medyko-sanitar nykh naslidkiv viiskovykh dii pid chas provedennia suchasnykh kontrterorystychnykh operatsii [Analysis of medical and sanitary consequences of military actions during modern counter-terrorist operations]. *Ekstrenna medytsyna vid nauky do praktyky* [Emergency Medicine from Science to Practice], (4), 3–8. [in Ukrainian].

9. Denysenko, M. M., Lakynskyi, R. V., Shestopalova, L. F., & Linskyi, I. V. (2017). Osnovni klinichni varianty poststresovykh rozladiv u kombatantiv [Main clinical variants of post-stress disorders in combatants]. *Ukrainskyi visnyk psykonevrolohii* [Ukrainian Bulletin of Psychoneurology], 25(2(91)), 40–44. [in Ukrainian].

10. Dmytrenko, H. M. (2016). Psykholohichna rehabilitatsiia uchasykiv ATO: Vydyy diialnosti praktychnoho psykhologa [Psychological rehabilitation of ATO participants: Types of activities of a practical psychologist]. In *Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiakh zhyttia: zb. nauk. prats* [Personality in Crisis Conditions and Critical Situations in Life: Collection of Scientific Papers] (pp. 248–252). Sumy: SumDPU Publishing named after A. S. Makarenko. [in Ukrainian].

УДК 37.018.55:613.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-383-398](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-383-398)

Товкун Лідія Павлівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (093) 501-11-83, <https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ І ШКОЛЯРІВ КУЛЬТУРИ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі виховання культури харчування у дітей дошкільного віку і школярів, що є однією з важливих складових виховання здорового покоління в умовах сучасних викликів. Основну увагу у статті приділено підготовці майбутніх педагогів дошкільної та загальної середньої освіти до виховання культури харчування у дітей та учнів. Акцентовано на тому, що готовність педагогів до формування харчових звичок є ключовим фактором у забезпеченні здорового розвитку підростаючого покоління.

Метою статті є дослідження та аналіз підходів до підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної, початкової та загальної середньої освіти, спрямованих на формування готовності до виховання культури харчування у дітей дошкільного віку і школярів. Особлива увага приділяється розробці ефективних методичних інструментів для підготовки педагогів, враховуючи сучасні виклики, зокрема вплив війни на харчову поведінку та здоров'я підростаючого покоління.

Запропоновані методичні підходи до підготовки педагогів включають інтеграцію теми здорового харчування в освітній процес через різні предмети, такі як природознавство, біологія, основи здоров'я та фізичне виховання. Серед практичних методик виділено інтерактивні заняття, кулінарні майстер-класи, проектну діяльність, рольові ігри та використання сучасних мобільних додатків для вивчення здорового харчування.

Особлива увага у статті приділяється впливу російсько-української війни на харчову поведінку дітей, оскільки війна створює додаткові труднощі в організації здорового харчування. У такій ситуації роль педагогів стає ще більш важливою, адже вони можуть забезпечити не лише навчання, але й підтримку дошкільників і школярів у формуванні правильних харчових звичок, що є критично важливим для збереження їхнього здоров'я. Вказано на

необхідність тісної співпраці між педагогами, батьками та суспільством, що дозволить забезпечити належну підготовку педагогів і впровадження здорових харчових звичок серед дітей дошкільного віку і школярів у кризових умовах.

Ключові слова: культура харчування, заклади дошкільної освіти, заклади початкової освіти, заклади загальної середньої освіти, діти дошкільного віку, школярі, педагоги.

Tovkun Lidiia Pavlivna Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynsky, 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>

FORMING THE READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO CULTIVATE NUTRITION CULTURE AMONG PRESCHOOL AND SCHOOL-AGE CHILDREN UNDER CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract. The article is dedicated to the issue of forming nutrition culture in preschool and school-age children, which is one of the key components in raising a healthy generation under contemporary challenges. The main focus of the article is on preparing future educators of preschool and general secondary education to nurture nutrition culture in children and students. Emphasis is placed on the readiness of educators to form healthy eating habits as a key factor in ensuring the healthy development of the younger generation.

The aim of the article is to explore and analyze approaches to preparing future educators in preschool, primary, and general secondary education institutions aimed at developing their readiness to cultivate nutrition culture among preschool and school-age children. Particular attention is given to developing effective methodological tools for teacher preparation, considering contemporary challenges, including the impact of war on eating behaviors and the health of the younger generation.

The proposed methodological approaches to educator preparation include integrating the topic of healthy eating into the educational process through various subjects, such as natural sciences, biology, health education, and physical education. Practical methods highlighted include interactive lessons, cooking workshops, project-based activities, role-playing games, and the use of modern mobile applications for learning about healthy eating.

The article also pays special attention to the impact of the Russian-Ukrainian war on children's eating behavior, as the war creates additional challenges in organizing healthy eating. In such a situation, the role of educators becomes even

more crucial, as they can provide not only education but also support to preschool and school-age children in developing proper eating habits, which is critically important for maintaining their health. The need for close cooperation among educators, parents, and the community is noted, which will ensure adequate preparation of teachers and the introduction of healthy eating habits among preschool and school-age children in crisis conditions.

Keywords: nutrition culture, preschool education institutions, primary education institutions, general secondary education institutions, preschool children, school-age children, educators.

Постановка проблеми. Виховання культури харчування у дітей і школярів є однією з важливих складових виховання здорового покоління, особливо в умовах сучасних викликів, які стосуються здоров'я нації. Невідповідна харчова поведінка, незбалансоване харчування і відсутність здорових харчових звичок є поширеними проблемами серед дітей і школярів різних вікових груп, що негативно впливають на їх фізичний, розумовий і соціальний розвиток. Ці проблеми часто є наслідком недостатньої уваги до питань здорового харчування як з боку батьків, так і педагогів, що вимагає особливої уваги в системі освіти.

Одним із ключових факторів у вирішенні цих проблем є підготовка майбутніх педагогів закладів дошкільної, початкової та середньої освіти до виховання культури харчування у дітей та учнів. Від готовності педагогів залежить ефективність формування відповідних знань, умінь і навичок у підростаючого покоління. Проте, існуючі освітні програми для педагогів недостатньо орієнтовані на забезпечення знань і навичок, необхідних для ефективного впровадження здорових харчових звичок серед дітей і школярів.

Тому проблема полягає у розробці та впровадженні ефективних підходів до підготовки майбутніх педагогів, що сприятимуть їх готовності до виховання культури харчування у дітей і школярів, а також у забезпеченні педагогів методологічними і практичними інструментами для роботи в цьому напрямі. Це є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу, інтеграції теоретичних знань і практичних навичок, що дозволить забезпечити високий рівень підготовки майбутніх педагогів для реалізації цього аспекту виховання.

Актуальність цієї теми значно зросла в умовах російсько-української війни, яка триває в Україні. Війна створює додаткові труднощі у забезпеченні дітей та учнів здоровим харчуванням, що може призводити до погіршення фізичного і психічного стану підростаючого покоління. У таких умовах роль педагогів стає ще більш важливою, оскільки вони можуть забезпечувати не лише навчання, але й підтримку дітей і школярів у формуванні правильних

харчових звичок, що є критично важливим для збереження їх здоров'я. Підготовка педагогів до роботи в умовах кризових ситуацій, таких як війна, вимагає особливого підходу, спрямованого на забезпечення їх готовності реагувати на потреби дітей і сприяти їх здоровому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика харчування школярів є однією з ключових у контексті забезпечення здорового способу життя та розвитку підростаючого покоління. О. М. Ващенко у своїй праці описує програму «Абетка харчування», яка впроваджена для розвитку основ здорового харчування у дітей молодшого шкільного віку. Програма є частиною здоров'язбережувальної діяльності, яку вчителі початкової школи використовують для виховання у дітей навичок раціонального харчування. Авторка підкреслює, що формування здорових харчових звичок у ранньому віці має довготривалий позитивний вплив на фізичний і розумовий розвиток дитини, сприяючи загальному зміцненню здоров'я [4]. У статті М. Афанасьєва й А. Черкасова досліджено нормативну базу та практика впровадження програм формування культури здорового харчування серед школярів. Автори проаналізували чинні законодавчі акти, які регулюють організацію шкільного харчування, а також надали практичні рекомендації для покращення харчової культури учнів. Автори наголошують на необхідності інтеграції теоретичних знань про харчування у навчальний процес та важливості активної ролі вчителів і батьків у цьому питанні [2]. Ці обидва джерела підкреслюють важливість навчання дітей здоровому харчуванню через освітні програми та нормативне регулювання, що сприяє формуванню правильних харчових звичок у шкільному віці.

У роботі В. Ваксманської вказано на важливість незамінних амінокислот у раціоні дітей і підлітків, акцентуючи на їх ключовій ролі у зростанні, розвитку та загальному здоров'ї. Дослідження надає уявлення про те, як різні амінокислоти підтримують функції організму, зосереджуючись на їх необхідності для синтезу білків, функціонування імунної системи та метаболічних процесів [3].

Стаття М. І. Пересічного і А. Б. Собко присвячена проблемам харчування дітей дошкільного віку, зокрема, дефіцитам і дисбалансам у їхньому раціоні. Автори аналізують поширені проблеми в харчуванні та пропонують корекційні заходи для покращення якості раціону в дошкільних закладах [14].

Праця Г. І. Лук'яненко досліджує еволюцію харчових звичок і культуру харчування, наголошуючи на важливості виховання свідомого ставлення до їжі. Автор розглядає культуру харчування як важливий аспект здорового способу життя та формування здорових харчових звичок [8]. Інша праця цього ж автора розкриває основні поняття культури харчування та її структурні елементи. Г. І. Лук'яненко аналізує значення культури харчування у вихованні

здорового покоління, виділяючи основні компоненти, які впливають на раціональне харчування [9].

У статті Л. П. Товкун і А. Голубівської аналізується стан раціонального харчування школярів, вказуючи на основні проблеми, пов'язані з харчуванням дітей шкільного віку. Автори звертають увагу на дефіцит поживних речовин у раціонах учнів та пропонують шляхи покращення їх харчування [18]. Інша стаття Л. Товкун і О. Мельничук досліджує специфіку харчування школярів в умовах дистанційного навчання. Автори описують, як зміна навчального процесу впливає на режим харчування учнів, та пропонують рекомендації щодо забезпечення збалансованого раціону в домашніх умовах [17].

Стаття Д. В. Ротфорт розглядає культуру харчування як важливу складову загальної культури здоров'я людини. Автор акцентує на зв'язку між раціональним харчуванням і здоровим способом життя, наголошуючи на необхідності виховання правильних харчових звичок із раннього віку [16]. У цьому ж напрямі здійснено дослідження В. О. Маркович. У роботі висвітлено процес формування культури харчування у дітей молодшого шкільного віку. Авторка підкреслює важливість навчання дітей правильному харчуванню через педагогічні методики та залучення батьків до цього процесу [10].

Авторами Н. І. Резвих і Л. П. Вогнівенко проаналізовано харчування учнів загальноосвітніх шкіл, вказуючи на недоліки в організації харчування в закладах середньої освіти. У статті пропонуються рекомендації щодо поліпшення якості шкільного харчування [15]. Дослідження І. П. Пасічнюк аналізує особливості харчування школярів різних вікових груп у м. Львові, вказуючи на основні тенденції в організації харчування в школах. У роботі підкреслюється важливість збалансованого харчування для підтримання здоров'я учнів [13]. Авторами Г. Т. П'ятницькою, О. М. Григоренко, Н. О. П'ятницькою та Н. Ю. Литвин проаналізовано інноваційний підхід до організації шкільного харчування, акцентовано на важливості впровадження новітніх технологій і підходів для забезпечення збалансованого харчування школярів [12].

Аналіз наукової літератури демонструє, що проблема харчування дітей дошкільного віку і школярів є актуальною і широко досліджуваною. Водночас, існує необхідність досліджень щодо формування готовності майбутніх педагогів закладів дошкільної та загальної середньої освіти до виховання у дітей і школярів культури харчування.

Метою статті є дослідження та аналіз підходів до підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної, початкової та загальної середньої освіти, спрямованих на формування готовності до виховання культури харчування у дітей дошкільного віку і школярів. Особлива увага приділяється розробці ефективних методичних інструментів для підготовки педагогів, враховуючи

сучасні виклики, зокрема вплив війни на харчову поведінку та здоров'я підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Культура харчування – це сукупність правил, норм і традицій, які стосуються вживання їжі, вибору продуктів, способів їх приготування і споживання, а також ставлення до їжі як до важливого чинника здоров'я і розвитку людини. Вона включає в себе правильне харчування, етикет під час вживання їжі, усвідомлене ставлення до продуктів, збалансоване меню відповідно до потреб поживних речовин і вітамінів, а також врахування етичних і екологічних аспектів споживання. Культура харчування показує не лише фізіологічну потребу в їжі, але й соціальні, культурні, психологічні та моральні аспекти, що формують ставлення до харчування як до важливої частини здорового способу життя. Вона також має велике значення для розвитку особистості, підтримки здоров'я і запобігання захворюванням, що пов'язані з неправильним харчуванням [7]. Формування культури харчування є важливим у вихованні дітей і школярів, оскільки воно сприяє збереженню здоров'я, розвитку здорових харчових звичок, підтримці емоційного і соціального благополуччя.

Сучасний стан культури харчування дітей дошкільного та шкільного віку зазнав значних змін, особливо в умовах війни, яка наразі триває в Україні. Війна суттєво вплинула на доступність і якість продуктів харчування, а також на умови, в яких формуються харчові звички дітей [6].

Багато сімей через бойові дії змушені були покинути свої домівки, що призвело до труднощів у забезпеченні дітей і школярів повноцінним і здоровим харчуванням. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з обмеженим доступом до свіжих і якісних продуктів, що ускладнює підтримання збалансованого раціону. Заміна традиційних продуктів на більш доступні, але менш корисні, створює ризики для здоров'я дітей. Порушення логістичних ланцюгів і руйнування інфраструктури постачання продуктів також негативно позначилися на якості харчування.

Крім того, в умовах психологічного стресу, спричиненого війною, спостерігається тенденція до змін у поведінці щодо їжі. Діти та їхні батьки можуть відчувати зниження апетиту або, навпаки, схильність до емоційного переїдання. Стресові умови призводять до вибору продуктів із високим вмістом цукру і жирів, що негативно впливає на фізичний розвиток і стан здоров'я підростаючого покоління.

Варто зазначити, що в багатьох закладах освіти, особливо в тих регіонах, де ведуться активні бойові дії, організація харчування була змінена або взагалі припинена. Це призвело до нестабільності у забезпеченні дітей гарячими обідами, що раніше було важливою частиною щоденного раціону. Натомість гуманітарна допомога, хоча і допомагає заповнити прогалини в харчуванні, не завжди забезпечує достатній рівень якості та різноманітності продуктів.

Попри складні умови, є й позитивні тенденції. В Україні активно реалізуються програми підтримки дітей та їхніх родин, спрямовані на поліпшення харчування і підвищення обізнаності щодо важливості здорового харчування. Зокрема, відповідно до нових стандартів харчування, які запровадило Міністерство охорони здоров'я та Міністерство освіти і науки України, у шкільних їдальнях з 2021 року здійснюється модернізація меню. Нова система передбачає збалансоване харчування з акцентом на корисну їжу, збільшення кількості фруктів і овочів, зменшення вживання солі, цукру і жирів. Проект «Нове шкільне харчування» за підтримки першої леді Олени Зеленської активно працює над покращенням якості харчування у закладах освіти і підвищенням культури споживання їжі серед школярів. Програма «Здорова школа» реалізується фондом «Життєлюб» за підтримки Міністерства освіти і науки України. Ця програма спрямована на покращення фізичного і психічного здоров'я школярів через впровадження інноваційних підходів до навчання про здоровий спосіб життя і харчування. Вона також включає практичні заняття з підвищення обізнаності дітей та їхніх батьків про важливість збалансованого харчування. Проект «Healthy Schools: заради здорових і радісних школярів» заохочує школи до впровадження ініціатив, які сприяють здоровому способу життя. Школи можуть отримати підтримку для проведення заходів, які підвищують обізнаність дітей та їхніх родин про здорове харчування і фізичну активність [1]. Програма ЮНІСЕФ з підтримки здорового харчування дітей в Україні проводить інформаційні кампанії і надає методичну підтримку щодо збалансованого харчування для родин і шкільних закладів. Вони спрямовані на поліпшення стану харчування серед дітей, зокрема в умовах війни, де багато родин мають обмежений доступ до якісних продуктів. Інформаційна кампанія «Чесно про харчування» від Міністерства охорони здоров'я України спрямована на підвищення обізнаності громадян щодо важливості здорового харчування, зокрема через інформаційні матеріали й онлайн-ресурси, що допомагають родинам краще розуміти основи збалансованого харчування [19]. Ці програми відіграють важливу роль у формуванні культури харчування серед дітей дошкільного і шкільного віку, а також їхніх родин, сприяючи створенню умов для здорового розвитку молодого покоління в Україні. Водночас благодійні організації, волонтерські ініціативи та державні структури працюють над тим, щоб забезпечити дітей і школярів необхідними продуктами, що містять усі важливі поживні речовини.

Педагоги закладів дошкільної та загальної середньої освіти відіграють ключову роль у вихованні харчової культури дітей. Зокрема, педагоги безпосередньо навчають дітей основам здорового харчування через освітні програми, інтегровані в освітній процес. Це включає обговорення важливості збалансованого раціону, правил прийому їжі, а також ознайомлення з

корисними і шкідливими продуктами. Вчителі початкових, середніх і старших класів можуть впроваджувати інтегровані уроки з біології, фізичної культури та основ здоров'я, щоб глибше пояснити роль різних продуктів для гармонійного розвитку організму.

Вихователі закладів дошкільної освіти і вчителі молодших класів мають унікальну можливість формувати основи харчової поведінки через особистий приклад та організацію харчування у закладах дошкільної та загальної середньої освіти. Вони допомагають дітям і школярам усвідомити значенні режиму харчування, розвивають культуру поведінки під час вживання їжі. Педагоги сприяють усвідомленому ставленню до їжі, що включає вибір корисних продуктів і уникнення шкідливих звичок у харчуванні.

Виховна функція педагогів полягає в тому, щоб виховувати у дітей відповідальне ставлення до харчування через практичні приклади і створення належної харчової поведінки у повсякденному житті. Приміром, вихователі закладів дошкільної освіти можуть проводити ігрові заняття, де діти навчаються вибирати корисні продукти, дотримуватися правил етикету під час вживання їжі та розуміти значення режиму харчування. Педагоги, своїм власним прикладом, сприяють формуванню здорових харчових звичок у дітей. Важливо, щоб учителі самі дотримувалися принципів здорового харчування і мотивували учнів до цього своїми діями. У молодших школярів значно підвищується мотивація до наслідування позитивних харчових звичок, якщо вони бачать такі моделі у своїх вчителів.

Педагоги створюють комфортне середовище для розвитку культури через освітні та виховні програми, інтеграцію тем про здорове харчування в освітній процес, а також залучення дітей до заходів, які пов'язані зі здоровим способом життя (приміром, дні здорового харчування, кулінарні майстер-класи тощо).

Важливим є індивідуальний підхід до кожної дитини. Вихователі та вчителі мають враховувати особливості здоров'я, харчові потреби та алергії дітей, допомагаючи їм розвивати відповідальне ставлення до власного раціону.

Педагоги можуть впливати на мотивацію дітей до здорового харчування через інтерактивні заняття, конкурси та ігри. Приміром, організація спільних проєктів чи кулінарних уроків сприяє розвитку зацікавленості у приготуванні здорової їжі. Важливо також залучати батьків до процесу формування культури харчування, оскільки сімейне оточення має сильний вплив на харчові звички дитини.

У середніх і старших класах педагоги можуть виховувати в учнів критичне мислення щодо харчових звичок та їхнього впливу на здоров'я, а також екологічну відповідальність у контексті вибору продуктів харчування.

Вони можуть навчати учнів розуміти зв'язок між харчуванням і соціальними аспектами, такими як харчова безпека, харчові відходи, та вплив на навколишнє середовище.

Педагоги допомагають створювати сприятливе середовище для здорового харчування, підтримуючи позитивний емоційний стан учнів під час їжі. Це знижує ризик розвитку неправильних харчових звичок, які пов'язані зі стресом чи емоційними проблемами.

Для формування культури харчування у дітей дошкільного і шкільного віку педагоги повинні володіти спеціальними компетенціями:

- професійні компетенції: педагоги повинні мати знання про раціональне харчування, значення макро- і мікроелементів, правильний режим харчування і його вплив на фізичний і психічний розвиток дитини різного віку (дошкільники, молодші школярі, підлітки); здатність мотивувати дітей і учнів до вибору здорової їжі через різні методи заохочення, ігри та інтерактивні заняття;

- психолого-педагогічні компетенції: вміння враховувати індивідуальні психо-фізіологічні особливості дітей, особливо ті, що пов'язані з харчовими алергіями чи особливими потребами в харчуванні; виховання не лише знань про харчування, але й навичок свідомого ставлення до їжі і здорового способу життя в цілому;

- комунікативні компетенції: педагоги мають бути в змозі ефективно взаємодіяти з батьками, щоб залучати їх до процесу виховання культури харчування у дітей; здійснювати інформаційно-просвітницьку діяльність, зокрема, вміти доносити важливість здорового харчування до дітей у доступній і цікавій формі, залучаючи до цього і самих учнів, і їхніх батьків;

- інноваційні компетенції: педагоги повинні вміти інтегрувати новітні технології в освітній процес, зокрема вміти використовувати інтерактивні навчальні матеріали, онлайн-платформи, додатки для навчання про здорове харчування.

Для підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної та загальної середньої освіти з питань здорового харчування варто використовувати сучасні платформи, освітні програми і курси. Серед них варто визначити платформу для здорового харчування «Znaimo». Ця платформа підтримується ЮНІСЕФ, надає ресурси для вчителів, батьків та учнів щодо основ здорового харчування. На ній розміщені інтерактивні курси, уроки та відеоматеріали, що допомагають педагогам розвивати навички виховання культури харчування у дітей [19]. Курс «Основи здорового харчування для учнів 1-4 класів» створений для педагогів молодших класів і включає як теоретичну, так і практичну складову щодо формування здорових харчових звичок у молодших школярів. Педагоги вчаться проводити інтерактивні заняття, організувати

уроки про користь овочів, фруктів, правильного питного режиму та збалансованого раціону харчування [11]. Програма «Healthy Schools: заради здорових і радісних школярів» нині реалізується у багатьох школах України, з акцентом на виховання здорового способу життя та здорових харчових звичок серед школярів. Педагоги в рамках цієї програми отримують методичні рекомендації щодо проведення освітніх заходів, тренінгів і залучення школярів до здорових активностей [5]. У педагогічних університетах України розроблено інтегровані курси, які поєднують валеологію, біологію та здорове харчування. Вони спрямовані на підготовку майбутніх педагогів до виховання у дітей і школярів культури здорового харчування, використовуючи сучасні методи навчання. Таким чином, ці компетенції, платформи, курси та освітні програми допомагають педагогам готувати дітей до свідомого і здорового способу життя, починаючи з раннього віку.

Для виховання культури харчування у дітей дошкільного і шкільного віку педагогам варто використовувати практичні методики, котрі орієнтовані на вікові та психофізіологічні особливості дітей. Так, включення теми про здорове харчування до загального освітнього процесу, приміром, під час уроків природознавства, основ здоров'я чи математики, де школярі можуть вивчати властивості продуктів, збільшувати калорії чи визначати порції для збалансованого харчування. У молодших класах чи закладах дошкільної освіти можна організовувати кулінарні майстер-класи, де діти навчаються готувати прості і корисні страви. Школярі можуть брати участь у проєктах, пов'язаних із темою харчування, приміром, створювати плакати, презентації чи навіть здійснювати дослідження харчових продуктів, які споживають у їхній родині.

Інтерактивні методи є ефективним інструментом для виховання культури харчування, позбавляючи школярів активно взаємодіяти з навчальним матеріалом. Ігри, як-от складання пазлів із продуктів харчування, класифікація їжі на корисну і шкідливу, допомагають дошкільникам і молодшим школярам легше засвоїти матеріал. Наприклад, гра «Здоровий раціон» може включати створення корисного меню для різних типів харчування. Тренінги з елементами рольової гри, де діти грають роль шеф-кухарів або дієтологів, дають школярам можливість самостійно визначати корисність продукту. Обговорення на тему харчування у форматі дискусії між учнями розвиватиме критичне мислення й аналізувати вплив різних продуктів на здоров'я.

Педагоги також можуть використовувати сучасні технології, такі як мобільні додатки для вивчення здорового харчування. Мобільний додаток «YAZIO» – це додаток для ведення щоденного харчування і підрахунку калорій. Він допомагає дітям і дорослим контролювати споживання продуктів, створювати плани здорового харчування і слідкувати за балансом макронут-

рієнтів. Мобільний додаток «MyPlate від Livestrong» містить інтерактивні інструменти для планування харчування, розуміння правильних порцій їжі та відстеження прогресу в здоровому способі життя. Додаток «Foodcate» дозволяє відсканувати штрих-коди продукту й отримати детальну інформацію про їхню харчову цінність. Він також дає поради щодо вибору більш здорових альтернатив. Інтерактивний додаток «Eat & Move-O-Matic» спеціально розроблений для дітей. Він демонструє, скільки фізичної активності потрібно виконати, щоб спалити калорії від певної їжі. Ще додатково діти розуміють зв'язок між харчуванням і фізичною активністю. Додаток «Kurbo від WW (Weight Watchers)» орієнтований на дітей і підлітків та допомогти їм вивчати здорові харчові звички. Він пропонує інтерактивні інструменти і поради від експертів. Ці мобільні додатки можуть бути корисними в освітньому процесі для формування свідомого ставлення до харчування і здорового способу життя у дітей різних вікових груп.

Для виховання культури харчування у дошкільників вихователі можуть створити різноманітні форми і методи, що стимулюють розвиток позитивних харчових продуктів, відповідного ставлення до їжі й усвідомлення важливості збалансованого раціону. Приміром, вихователі можуть проводити бесіди про здоров'я, важливість вітамінів і правильне харчування; використовувати яскраві ілюстрації, макети овочів і фруктів для демонстрації корисної їжі; залучати до тематичних занять, де діти вчать різноманітність продуктів харчування, їхнє походження і товар для здоров'я. Обговорення з дітьми сімейних традицій і звичаїв, пов'язаних з їжею, допомагають розуміти і цінувати різноманітність харчових звичок. Заохочення дітей розповісти про те, які корисні страви вони їдять удома, сприяє розумінню цінності здорового харчування. Доцільно використовувати ігрові методи. Під час рольових ігор діти «готують» корисні страви чи «відвідують» магазин, вибираючи здорові продукти. Настільні ігри і пазли на тему здорового харчування, що допомагають дітям в ігровій формі запам'ятати, які продукти корисні. Флеш-картки із зображенням корисних і шкідливих продуктів – для закріплення знань про їжу. Під час міні-кулінарних майстер-класів дошкільники можуть спільно готувати прості і корисні страви (салати, фруктові суміші), де вони можуть самостійно обирати і змішувати інгредієнти. Експериментуючи з їжею, діти вивчають властивості продуктів харчування (відрізняють солодкий смак від солоного чи кислого, або досліджують, що плаває у воді, а що тоне). На заняттях з образотворчого мистецтва дошкільники малюють овочі, фрукти чи свої улюблені корисні страви. На заняттях із ліплення пластиліном чи глиною діти створюють фігури овочів чи фруктів, що сприяє розвитку моторики та розуміння корисної їжі. Вирощування зелені чи овочів у груповій кімнаті сприяє кращому розумінню дітей того, звідки беруться ці продукти.

Діти спостерігають за змінами цих рослин, обговорюють процес їх росту і використання. Читання дітям казок і віршів про здоров'я їжі сприяє формуванню позитивного ставлення до корисних продуктів харчування. Щоб у дошкільників знання краще засвоювалися варто інсценувати казки, де продукти харчування стають головними героями. Тематичні відео і мультфільми пояснюють дітям важливість здорового харчування в цікавій і доступній формі. Мультимедійні презентації, що ілюструють шлях продуктів від ферми до столу, підкреслюють їхню природність і застосування. Вихователь для дітей є зразком для наслідування. Вихователі показують дітям, що здорове харчування – це не лише корисно, але й смачно та весело. Під час обідів чи перекусів вихователь може показати приклад правильного вживання їжі, говорить про використання кожного продукту. Доцільно об'єднувати теми здорового харчування з фізичною активністю, пояснюючи, як здорове харчування дає енергію для руху та гри. Під час прогулянок можна обговорити, які рослини є їстівними і які продукти з них можна отримати. У групі можна створити спеціальний «куточок здоров'я», де будуть наявні різноманітні макети або зображення продуктів, які сприяють здоров'ю. Діти можуть самостійно брати участь у розміщенні нових малюнків, що підтримує їхню залученість. Доцільним буде залучати батьків до виховання культури харчування: поради і консультації щодо того, як підтримувати і закріплювати здорові харчові звички вдома.

Таким чином, використання різних форм і методів, особливо в інтерактивній і практичній формі, сприяє вихованню у дошкільників культури виховання, допоможе закладати здорові звички на все життя.

У закладах загальної середньої освіти міждисциплінарний підхід забезпечує інтеграцію знань із різних дисциплін, таких як «Я досліджую світ», «Біологія», «Фізична культура» та «Основи здоров'я», для формування здорового харчування у школярів. Це дозволяє забезпечити всебічний розвиток культури харчування, що є одним із аспектів здорового способу життя.

На уроках біології школярі вивчають будову організму людини, функції органів травлення і процеси перетворення їжі на енергію організму. Вивчення ролі поживних речовин у підтримці здоров'я дозволяє школярам усвідомити, як саме харчування впливає на їх фізичне та психічне самопочуття. Учні отримують базові знання про макро- та мікроелементи, котрі необхідні для нормального розвитку організму. Це дозволяє школярам зрозуміти, як продукти харчування можуть сприяти підтримці енергії, розумової діяльності та загальний стан здоров'я.

Фізична активність у поєднанні з правильним харчуванням є ключем до збереження здоров'я і високої якості життя. На уроках фізкультури педагоги пояснюють, як збалансоване харчування впливає на енергетичні резерви

організму та забезпечує витривалість під час фізичних навантажень. Учні усвідомлюють, що правильне харчування не лише підтримує їх активність, але й сприяє оптимальному відновленню після тренувань і змагань, що є необхідною умовою досягнення спортивних результатів.

На уроках «Основ здоров'я» культура харчування формується через інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок, які спрямовані на виховання у школярів свідомого ставлення до вибору продуктів і дотримання правил здорового харчування. Зокрема, школярі вивчають основи збалансованого харчування, основні групи продуктів харчування (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мінерали) та їх роль у підтримці нормального функціонування організму. Обговорюються теми раціонального харчування, наявність сніданку, контроль кількості солі, цукру та жирів у раціоні, а також шкоду шкідливої їжі, як-от фаст-фуд чи солодких напоїв. Учням пояснюють важливість регулярного харчування і його вплив на продуктивність і самопочуття. Школярі можуть брати участь у розробці здорового меню, створювати щоденні продукти харчування, де вони аналізують свої власні харчові звички. Це допоможе їм на практиці побачити збалансованість раціону. Уроки можуть включати ігри, дискусії, тренінги та групові проекти, під час яких діти аналізують харчові звички, обговорюють корисні та шкідливі продукти, створюють плакати чи презентації на тему здорового харчування. Ці активності сприяють кращому засвоєнню матеріалу і формуванню мотивації до здорового способу життя.

Для успішного формування культури харчування на уроках «Основи здоров'я» важливо також залучати батьків. Вчителі можуть організовувати консультації чи тематичні заходи, де разом із батьками обговорюють принципи здорового харчування вдома, обмінюються порадами і діляться практичними рекомендаціями. Така взаємодія допоможе закріпити у дітей ті харчові звички, які вони отримують у школі, і забезпечити підтримку на рівні сім'ї.

Уроки можуть включати проєктні завдання, під час яких учні досліджують тему харчування з різних аспектів. Приміром, вони можуть досліджувати, як складається меню в закладах освіти, розробляти власні рекомендації щодо здорового харчування чи проводити міні-дослідження щодо впливу різних продуктів на організм. Така проєктна робота сприяє розвитку критичного мислення і практичних навичок у сфері харчування.

Школярі також можуть розвивати етичні й екологічні аспекти харчування, приміром, значення зменшення харчових витрат, раціональне використання природних ресурсів для виробництва їжі і вибору екологічно чистих продуктів. Це дозволяє не лише виховувати свідоме ставлення до свого здоров'я, але й сприяти формуванню екологічної відповідальності.

Таким чином, міждисциплінарний підхід є інструментом у формуванні культури харчування у школярів. Він дозволяє об'єднувати знання з різних дисциплін, таких як біологія, фізична культура й основи здоров'я. Завдяки цьому підходу учні отримують не лише теоретичні знання про харчування, але й практичні навички, які сприяють їх фізичному і психічному благополуччю.

Висновки. Формування готовності майбутніх педагогів до виховання культури харчування у дітей дошкільного віку і школярів є важливим компонентом забезпечення здорового розвитку підростаючого покоління. Сучасні освітні програми мають включати практичні та теоретичні знання про основи здорового харчування, а також методичні інструменти для педагогів, які дозволять ефективно впроваджувати ці знання в освітній процес.

Війна в Україні додатково ускладнює питання забезпечення здорового харчування, що підкреслює необхідність підготовки педагогів до роботи в умовах кризових ситуацій. Важливим аспектом є також тісна співпраця між педагогами, батьками та громадськістю для формування усвідомленого ставлення до харчування у дошкільників і школярів, забезпечення їх збалансованим раціоном і підвищення рівня харчової культури.

Література:

1. Healthy Schools: заради здорових і радісних школярів. Практичне керівництво для навчальних закладів. Василяшко І., Гущина Н., Демура О., Деркач Т., Зінченко А., Козловська Т., Патрикеева О., Саприкіна М. Київ: Видавництво «Юстон», 2019. 54 с.
2. Афанасьєва М., Черкасов, А. Формування культури здорового харчування у школярів: нормативні засади та практика реалізації. *Молодий вчений*. 2024. № 6 (130). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-3>
3. Ваксманська В. Незамінні амінокислоти в харчуванні дітей та підлітків. URL:https://www.academia.edu/106802137/Essential_Amino_Acids_in_the_Diet_of_Children_and_Adolescents
4. Ващенко О. М. Програма «Абетка харчування» як складова здоров'язбережувальної діяльності вчителя початкової школи. *Педагогіка здоров'я*. 2019. С. 44-46. URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31026/1/O_Vashchenko_PZ_2020.pdf
5. До програми «Healthy Schools: заради здорових і радісних школярів» долучилось 518 шкіл. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/49149/>
6. Культура здорового харчування з дитинства: Уряд ухвалив Стратегію реформування системи шкільного харчування до 2027 року. URL: <https://moz.gov.ua/uk/kultura-zdorovogo-harchuvannja-z-ditinstva-urjad-uhvaliv-strategiju-reformuvannja-sistemi-shkilnogo-harchuvannja-do-2027-roku>
7. Культура харчування та її вплив на здоров'я людини. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18f40c28-815e-4b1b-bcad-7c5d9ffe0000/content>
8. Лук'яненко Г. І. Від способів харчування до культури харчування. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 13: Проблеми трудової та професійної підготовки*. 2010. № 6. С. 108–114.
9. Лук'яненко Г. І. Культура харчування: основні поняття та структура. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2004. № 5. С. 85–89.

10. Маркович В. О. Формування культури харчування у дітей молодшого шкільного віку. *EDITORIAL BOARD*. 2022. 355 с.
11. Основи здорового харчування для учнів 1-4 класів: Онлайн-курс для вчителів початкових класів. URL: <https://uied.org.ua/2024/01/11520/>
12. П'ятницька Г. Т., Григоренко О. М., П'ятницька Н. О., Литвин Н. Ю. Інноваційний розвиток організації харчування школярів як невід'ємна складова управління сучасними закладами загальної середньої освіти. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 471–481.
13. Пасічник І. П. Особливості харчування школярів 1-11 класів м. Львова. *Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація*. 2015. № 3–4. С. 120–125.
14. Пересічний М. І. Собко А. Б. Проблеми харчування дітей дошкільного віку. *Наукові праці [Одеської національної академії харчових технологій]*. 2012. № 42 (2). С. 189–193.
15. Резвих Н. І., Вогнівенко Л. П. Аналіз харчування школярів, що навчаються в закладах середньої освіти. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*. 2024. № 2. С. 182–186.
16. Ротфорт Д. В. Культура харчування як складова культури здоров'я людини. *Збірник наукових праць*. 2010. С. 266–273.
17. Товкун Л., Мельничук О. Особливості харчування школярів під час дистанційного навчання. *Матеріали конференцій МЦНД, 07.04. 2023. Рівне, 2023*. С. 173–175.
18. Товкун Л. П., Голубівська К. А. Стан раціонального харчування сучасних школярів. *Молодий вчений*. 2017. № 1. С. 159–162.
19. Харчування. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/topics/nutrition>

References:

1. Healthy Schools: zarady zdorovykh i radisnykh shkoliariv. Praktychne kerivnytstvo dlia navchalnykh zakladiv [*Healthy Schools: For Healthy and Happy Students. A Practical Guide for Educational Institutions*]. Vasylashko I., Hushchyna N., Demura O., Derkach T., Zinchenko A., Kozlovska T., Patrykeieva O., Saprykina M. (2019). Kyiv: Vydavnytstvo «Yuston» [in Ukrainian].
2. Afanasieva, M., & Cherkasov, A. (2024). Formuvannia kultury zdorovoho kharchuvannia u shkoliariv: normatyvni zasady ta praktyka realiz [Developing a Healthy Eating Culture Among Schoolchildren: Regulatory Foundations and Implementation Practice]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 6 (130). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-3> [in Ukrainian].
3. Vaksmanska, V. Nezaminni aminokysloty v kharchuvanni ditei ta pidlitkiv [*Essential Amino Acids in the Nutrition of Children and Adolescents*]. URL: https://www.academia.edu/106802137/Essential_Amino_Acids_in_the_Diet_of_Children_and_Adolescents [in Ukrainian].
4. Vashchenko, O. M. (2019). Prohrama «Abetka kharchuvannia» yak skladova zdorovia-zberezhuvalnoi diialnosti vchytelia pochatkovoї shkoly [The 'Nutrition ABC' Program as a Component of Health-Preserving Activities of Primary School Teachers]. *Pedahohika zdorovia – Health Pedagogy*, 44–46, URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31026/1/O_Vashchenko_PZ_2020.pdf [in Ukrainian].
5. Do prohramy «Healthy Schools: zarady zdorovykh i radisnykh shkoliariv» doluchylos 518 shkyl [518 schools have joined the 'Healthy Schools: For Healthy and Happy Students' program]. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/49149/> [in Ukrainian].
6. Kultura zdorovoho kharchuvannia z dytynstva: Uriad ukhvalyv Stratehiiu reformuvannia systemy shkylnoho kharchuvannia do 2027 roku [*Healthy Eating Culture from Childhood: The Government Has Adopted a Strategy for Reforming the School Nutrition System Until 2027*]. URL: <https://moz.gov.ua/uk/kultura-zdorovogo-harchuvannja-z-ditinstva-urjad-uhvaliv-strategiju-reformuvannja-sistemi-shkilnogo-harchuvannja-do-2027-roku> [in Ukrainian].

7. Kultura kharchuvannia ta yii vplyv na zdorovia liudyny [*Nutrition Culture and Its Impact on Human Health*]. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18f40c28-815e-4b1b-bcad-7c5d9ffe0000/content> [in Ukrainian].

8. Lukianenko, H. I. (2010). Vid sposobiv kharchuvannia do kultury kharchuvannia [From Eating Habits to Nutrition Culture]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Serii 13: Problemy trudovoi ta profesiinoi pidhotovky – Scientific Journal of NPU named after MP Drahomanov. Series 13: Issues of Labor and Vocational Training*, 6, 108–114 [in Ukrainian].

9. Lukianenko, H. I. (2004). Kultura kharchuvannia: osnovni poniattia ta struktura [Nutrition Culture: Key Concepts and Structure]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 2004, 5, 85–89 [in Ukrainian].

10. Markovych, V. O. (2022). Formuvannia kultury kharchuvannia u ditei molodshoho shkilnogo viku [*Developing a Nutrition Culture in Young School-Aged Children*]. *Editorial board*, 355 [in Ukrainian].

11. Osnovy zdorovoho kharchuvannia dlia uchniv 1-4 klasiv: Onlain-kurs dlia vchyteliv pochatkovykh klasiv [*Fundamentals of Healthy Nutrition for Grades 1-4: An Online Course for Primary School Teachers*]. URL: <https://uied.org.ua/2024/01/11520/> [in Ukrainian].

12. Piatnytska, H. T., Hryhorenko, O. M., Piatnytska, N. O., & Lytvyn, N. Yu. (2020). Innovatsiinyi rozvytok orhanizatsii kharchuvannia shkoliariv yak nevidiemna skladova upravlinnia suchasnymy zakladamy zahalnoi serednoi osvity [Innovative Development of School Nutrition Organization as an Integral Component of Managing Modern General Secondary Education Institutions]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12, 471–481 [in Ukrainian].

13. Pasichniuk, I. P. (2015). Osoblyvosti kharchuvannia shkoliariv 1-11 klasiv m. Lvova [Nutrition Characteristics of Schoolchildren in Grades 1-11 in Lviv]. *Klinichna farmatsiia, farmakoterapiia ta medychna standartyzatsiia – Clinical Pharmacy, Pharmacotherapy, and Medical Standardization*, 3–4, 120–125 [in Ukrainian].

14. Peresichnyi, M. I., & Sobko, A. B. (2012). Problemy kharchuvannia ditei doshkilnogo viku [Nutrition Issues of Preschool-Aged Children]. *Naukovi pratsi [Odeskoi natsionalnoi akademii kharchovykh tekhnologii] – Scientific Papers [Odessa National Academy of Food Technologies]*, 42 (2), 189–193 [in Ukrainian].

15. Rezykh, N. I., & Vohnivenko, L. P. (2024). Analiz kharchuvannia shkoliariv, shcho navchaiutsia v zakladakh serednoi osvity [Analysis of Nutrition of Schoolchildren Attending Secondary Education Institutions]. *Tavriiskyi naukovi visnyk. Serii: Tekhnichni nauky – Tavriya Scientific Bulletin. Series: Technical Sciences*, 2, 182–186 [in Ukrainian].

16. Rotfort, D. V. (2010). Kultura kharchuvannia yak skladova kultury zdorovia liudyny [Nutrition Culture as a Component of Human Health Culture]. *Zbirnyk naukovykh prats - Collection of Scientific Papers*, 266–273 [in Ukrainian].

17. Tovkun, L., & Melnychuk, O. (2023). Osoblyvosti kharchuvannia shkoliariv pid chas dystantsiinoho navchannia [Nutrition Characteristics of Schoolchildren During Distance Learning]. *Materialy konferentsii MTsND – Conference Proceedings of MCND, Rivne*, 173–175 [in Ukrainian].

18. Tovkun, L. P., & Holubivska, K. A. (2017). Stan ratsionalnogo kharchuvannia suchasnykh shkoliariv [State of Rational Nutrition Among Modern Schoolchildren]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 1: 159–162 [in Ukrainian].

19. Kharchuvannia [*Nutrition*]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/topics/nutrition> [in Ukrainian].

УДК 37.091:378

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-399-411](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-399-411)

Федоренко Яніна Анатоліївна доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, Національний університет цивільного захисту України, вул. Онопріска, 8, м. Черкаси, 18003, <https://orcid.org/0000-0002-5206-0705>

Кришталь Аліна Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, Національний університет цивільного захисту України, вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, 18003, <https://orcid.org/0000-0002-1818-6603>

ВПЛИВ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Анотація. У статті досліджено формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту у процесі застосування стратегій навчання. Встановлено взаємозв'язок між вибором стратегій навчання і формуванням саморегуляційної компетентності. Небезпека і ризики, пов'язані з професійною діяльністю служби, потребують умінь здійснювати свідомий вплив на власні думки та поведінку, контролювати зовнішні й внутрішні процеси, за потреби коригувати їх, поліпшувати властивості організму, управляти власними пізнавальними процесами тощо, що актуалізує формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців вже на етапі навчання. Уточнено, що застосування сучасних стратегій навчання майбутніми фахівцями служби цивільного захисту характеризує перехід від традиційних авторитарних форм навчання до особистісно орієнтованих, паритетних. Критеріями відбору стратегій навчання, що сприяють формуванню саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту, визначено: параметри стратегій навчання та бажані результати навчання; усвідомлення здобувачем критеріїв успішності виконання завдання; стадії процесу навчання; умови навчального середовища. Здатність майбутніх фахівців служби цивільного захисту самостійно обирати і адекватно застосовувати стратегії навчання у процесі підготовки веде до успішного застосування стратегій у подальшій

професійній діяльності, спонукає до навчання протягом всього життя, постійного самовдосконалення і саморозвитку. Встановлено, що педагогічними умовами формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту у процесі застосування стратегій навчання є обізнаність майбутніх фахівців щодо сутності стратегій навчання; усвідомлення взаємозв'язку між адекватним застосуванням стратегій навчання і формуванням саморегуляційної компетентності; забезпечення належного освітнього середовища.

Ключові слова: стратегії навчання, саморегуляційна компетентність, майбутні фахівці служби цивільного захисту, професійна підготовка.

Fedorenko Yanina Anatoliivna PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes, National University of Civil Defense of Ukraine, St. Onoprienko, 8, Cherkasy, 18003, <https://orcid.org/0000-0002-5206-0705>

Kryshstal Alina Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes, National University of Civil Defense of Ukraine St. Onoprienko, 8, Cherkasy, 18003, <https://orcid.org/0000-0002-1818-6603>

THE IMPACT OF LEARNING STRATEGIES ON THE FORMATION OF SELF-REGULATORY COMPETENCE IN FUTURE SPECIALISTS OF THE CIVIL DEFENSE SERVICE

Abstract. The impact of learning strategies application on the formation of self-regulatory competence in future specialists of the civil defense service is researched in the article. The relationship between the choice of learning strategies and the formation of self-regulatory competence has been established. The danger and risks related to professional activity of the service require the ability to consciously influence one's own thoughts and behavior, control external and internal processes, correct them if necessary, improve the properties of the organism, manage one's own cognitive processes, etc., which actualizes the formation of self-regulatory competence in future specialists at the stage of professional education. It has been specified that the use of modern learning strategies by future specialists of the civil defense service characterizes the transition from traditional authoritarian forms of education to personally oriented, parity ones. The criteria for selecting learning strategies, which contribute to the formation of self-regulatory competence in future specialists of the civil defense service, are defined as: parameters of learning

strategies and expected learning outcomes; student's awareness of the criteria of the task fulfillment effectiveness; stages of the learning process; conditions of the educational environment. The ability of future specialists of the civil defense service to independently choose and adequately apply learning strategies in the process of professional education leads to successful application of strategies in further professional activity, encourages lifelong learning, constant self-improvement and self-development. It was determined that pedagogical conditions for the formation of self-regulatory competence in the future specialists of the civil defense service in the process of applying learning strategies are the awareness of the future specialists regarding the essence of learning strategies; awareness of the relationship between the adequate application of learning strategies and the formation of self-regulatory competence; provision of an appropriate educational environment.

Keywords: learning strategies, self-regulatory competence, future specialists of the civil defense service, professional education.

Постановка проблеми. Забезпечення пожежної охорони, захист населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідація їх наслідків у мирний час та в особливий період є першочерговими завданнями служби цивільного захисту (СЦЗ). Професійна діяльність фахівця СЦЗ напряму пов'язана з різними стресогенними чинниками (необхідність швидко оцінити обстановку, відчуття можливої небезпеки, загроза обвалу, повторного займання, напружена робота уваги, максимальна фізична і психологічна мобілізація тощо). Зважаючи на зазначене, підготовка майбутніх фахівців СЦЗ, окрім теоретичного блоку, передбачає практичний блок з його максимальною наближеністю до реальних умов служби (проходження смуги психологічних перешкод; відпрацювання навичок проведення аварійно-рятувальних робіт в газодимокамері, підйому постраждалих з від'ємної висоти, розбору завалів; тактико-спеціальні навчання тощо), а також посилену фізичну підготовку, медичну підготовку, первинну підготовку пожежника-рятувальника та інші види навчальної діяльності.

І хоч освітньо-професійною програмою підготовки зазначених фахівців передбачено набуття загальних і професійних компетентностей безпосередньо у процесі підготовки, часто вибір найбільш оптимальних стратегій навчання становить проблему для здобувачів, що у майбутньому призводить до різних академічних результатів. В умовах, що регламентовані статутом, майбутнім фахівцям СЦЗ необхідно навчитися знаходити баланс між навчанням, відпочинком, самопідготовкою і саморозвитком. Встановлення взаємозв'язку між вибором стратегій навчання і саморегуляцією є одним із каталізаторів успішності та ефективності професійної підготовки. Зазначене актуалізує

необхідність визначення параметрів стратегій навчання і педагогічних умов їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «саморегуляція» найчастіше трактують як здатність людини виявляти власні додаткові можливості і впорядковувати психічні та фізичні процеси свого організму відповідно до поставлених цілей. У сучасних психологічних дослідженнях поняття «саморегуляція» використовують на позначення системного процесу, що «забезпечує адекватну умовам мінливість, пластичність життєдіяльності на будь-якому з її рівнів, свідомий вплив людини на властиві їй психічні явища (процеси, властивості, стани), виконувану діяльність, власну поведінку з метою підтримки або зміни характеру їх протікання; передбачає, з одного боку, активність, свідомість і довільність дій суб'єкта, його «самостійність щодо регуляції», а з іншого – спонтанність, мимовільність, часткову незалежність регуляторних процесів» [1].

У психолого-педагогічних джерелах поняття «саморегуляція» використовується для характеристики людини одночасно як суб'єкта і об'єкта впливу власних психічних процесів у контексті певної діяльності. Якщо мимовільний рівень саморегуляції ґрунтується переважно на роботі мозку, то усвідомлений рівень саморегуляції передбачає цілеспрямовані дії з метою покращення роботи систем організму в цілому і досягненні поставленого результату, що є актуальним для майбутніх фахівців СЦЗ, зважаючи на екстремальні умови майбутньої професійної діяльності і пов'язані з нею ризики.

Потреба в оволодінні саморегуляцією виникає у людей, чийм «професійним інструментом є власна особистість. Ці потреби можна охарактеризувати як потреби у підвищенні їхньої соціально-психологічної компетентності. Основними принципами саморегуляції діяльності людини є системність, активність і усвідомленість. Психологічні основи саморегуляції містять управління пізнавальними процесами: сприйманням, увагою, уявою, мисленням, пам'яттю, мовленням, а також особистістю: поведінкою, емоціями і діями – реакціями на поточну ситуацію. Саморегуляція кожного з перелічених психічних процесів, властивостей і станів людини пов'язана з волею і внутрішнім мовленням» [2, с. 46].

Як зазначає М. Гриців, особистісна саморегуляція – це «самодетермінація дій суб'єкта, спрямованих на зміну або удосконалення у бажаному напрямі особистісних якостей та властивостей, з метою оптимізації ставлень, відносин, що забезпечують його самоактуалізацію» [2, с. 49], тобто саморегуляція допомагає коригувати негативні прояви власних психічних станів.

У процесі управління психічними станами саморегуляція породжує «усвідомлення характеру та рівня власних емоцій; відбувається самооцінка фізичних та психічних ресурсів; здійснюється рефлексія причин, що

викликали певний емоційний стан; особа прикладає вольові зусилля для подолання негативного стану; намагається примусити себе до виконання обов'язків за наявності негативного психічного стану; ним використовуються засоби психічного розвантаження» [1, с. 6], що і зумовлює системність зазначеного феномену.

Науковий інтерес нашого дослідження становлять педагогічні умови формування саморегуляційної компетентності як передумова і результат застосування обраних майбутніми фахівцями СЦЗ стратегій навчання. Результати теоретичних розвідок щодо стратегій навчання висвітлено у працях В. Андрущенка, С. Барсук, Т. Висоцької, Дж. Гарретта, О. Герасимова, В. Гребенюка, Дж. Джонса, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Рошуткіної, О. Савченко, А. Томпсон, Л. Шерстюк, Н. Щерби та ін. Серед трактувань поняття «стратегія навчання» найпоширенішими є: 1) мисленнєва техніка, що використовується здобувачем у процесі виконання завдань; 2) педагогічна техніка, що орієнтована на допомогу здобувачу у процесі засвоєння навчального матеріалу; 3) усвідомлені дії здобувача, спрямовані на удосконалення процесів оволодіння інформацією, її накопичення і збереження, активізації набутих умінь та навичок; 4) проєкт, план діяльності, що має суб'єктивний характер і визначається залежно від бажаного результату навчання; 5) сукупність підходів до отримання, обробки, засвоєння та зберігання знань тощо.

Психолого-педагогічні, філософські й соціологічні дослідження стратегій навчання, що почали активно проводитися наприкінці ХХ ст., свідчили про необхідність перегляду існуючих підходів до процесу навчання, а також важливість усвідомлення викладачами і здобувачами вищої освіти потреби в опануванні стратегій навчання, що сприяли б активізації мислення здобувача, підвищенню рівня його академічної автономності, створенню особистісно орієнтованого навчання, а також формуванню умінь і навичок самоорганізації та саморегуляції. Припускаємо, що існує взаємозв'язок між вибором стратегії навчання і формуванням саморегуляційної компетентності, що потім впливає на успішність у всіх сферах життєдіяльності.

Мета дослідження – визначити критерії відбору стратегій навчання, що спрямовані на формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» однією з ідентифікованих ключових проблем є імітація студентоцентризму, ... неусвідомлення місії лідерства у формуванні людського капіталу та згуртуванні суспільства, що призводить до зниження привабливості закладів вищої освіти. Зважаючи на це, заклади вищої освіти повинні забезпечити умови для індивідуалізації освітньої траєкторії здобувача, мотивувати здобувачів освіти до створення інтелектуальних та

інноваційних продуктів і просування етичних принципів, а також розширити загальні компетентності та правову культуру в освітніх програмах щодо підготовки здобувачів вищої освіти [3]. І хоча навчання у профільному закладі вищої освіти має свої особливості (несення служби, статутні відносини, розпорядок дня тощо), проте розвиток самостійності, креативності, творчого мислення, інтерес до науково-дослідної діяльності, усвідомлене ставлення до підготовки до занять тощо усіляко заохочуються адміністрацією і науково-педагогічними працівниками. Підвищення обізнаності здобувачів вищої освіти щодо стратегій навчання має на меті покращення академічної успішності та забезпечення відповідності європейським стандартам якості освіти.

Попри це, як показує практика, значний відсоток майбутніх фахівців СЦЗ часто не до кінця розуміє доцільність використання стратегій навчання у процесі підготовки, тому одне із завдань викладачів – сприяти формуванню обізнаності здобувачів про стратегії навчання і заохочувати до їх широкого використання з метою особистісної активності, систематичності й наполегливості у навчанні, досягнення позитивних результатів й успішної безперервної освіти та самоосвіти, а також будувати паритетні відносини, засновані на взаємній повазі, чесності, справедливості та довірі. Майбутні фахівці СЦЗ повинні вміти чітко оцінити ситуацію, вибрати відповідні стратегії навчання та контролювати їх ефективність.

За своєю сутністю стратегія, як зазначає А. Гавриленко, характеризується узгодженням індивідуальних особливостей суб'єкта діяльності та умов її реалізації, об'єднує в єдине ціле дії та процеси відповідно до мети, і найважливіше – стратегія є одним з визначальних чинників досягнення успіху у будь-якій діяльності людини [4, с. 26]. Виходячи з того, що стратегії навчання є компонентами індивідуального стилю, О. Малихін стверджує, що «реалізація формуючої індивідуалізації спрямована саме на навчання, корекцію та удосконалення стратегій. Моделі навчання стратегіям базуються на одному чи декількох принципах, адже навчання стратегіям передбачає інформування здобувачів про важливість або значення тих результатів, на які вони очікують, тобто принцип свідомого підходу у навчанні формування стратегій» [5, с. 122].

Дж. Гетті і Г. Доног'ю [6], провівши дослідження понад 400 стратегій навчання, узагальнили 4 їх основні типи: 1) когнітивні стратегії (наприклад, опрацювання, метою якого є поглиблення знань з навчальної дисципліни); 2) метакогнітивні стратегії (наприклад, планування – для регулювання процесу навчання); 3) мотиваційні стратегії (наприклад, самоефективність, що покликана мотивувати здобувача брати активну участь у навчальному процесі); 4) стратегії управління (наприклад, пошук, навігація та оцінювання ресурсів).

Якщо таксономія Блума передбачає ієрархічну модель досягнення когнітивних цілей: «знання → розуміння → застосування → аналіз → оцінювання → синтез», то відповідно до таксономії Шмітта виокремлюють нові виміри у процесі навчання: стратегії рішучості, соціальні стратегії, стратегії пам'яті, когнітивні стратегії і метакогнітивні стратегії, що становлять більший інтерес у процесі нашого дослідження.

Стратегія підтримки спрямована на створення і забезпечення сприятливого середовища у процесі навчання. Стратегія спостереження вважається зовнішнім чинником, що має на меті нагляд і контроль за когнітивною обробкою, а також відображає здобувачам їхні слабкі і сильні сторони, що стають рушійною силою у процесі навчання. При цьому внутрішній контроль (самоконтроль, саморегуляція) є не менш важливим.

Аналіз наукових джерел [1; 2; 4; 6] дозволив виокремити критерії відбору стратегій навчання, що відповідатимуть індивідуально-психологічним особливостям майбутніх фахівців СЦЗ, цілям і результатам навчання, а також сприятимуть формуванню саморегуляційної компетентності:

- 1) параметри стратегій навчання (операційний, вольовий та емоційний компоненти) та очікувані результати навчання;
- 2) усвідомлення здобувачем критеріїв успішності виконання завдання;
- 3) фази процесу навчання (поверхнева, глибока і фаза передачі);
- 4) умови навчального середовища.

Уміння й навички, якими вже володіє майбутній фахівець СЦЗ і які ще належить сформувати, становлять операційний компонент стратегії навчання; вольовий компонент об'єднує прагнення до навчання, вмотивованість, силу волі, вроджені здібності і схильності здобувача; емоційний компонент не менш важливий, оскільки інтерес до навчання, хвилювання від перемог і поразок, задоволення від виконаної роботи, співпереживання тощо є рушійною силою у досягненні поставленого результату.

Розуміння критеріїв успішності виконання завдання має на меті насамперед усвідомлення важливості самого завдання і його значення для майбутньої професійної діяльності, що спонукає до більш цілеспрямованої поведінки. Уміння чітко сформулювати критерії успіху є ключовим у виборі стратегій навчання. На жаль, часто спостерігаємо ситуації, коли у процесі підготовки акцент робиться на критеріях оцінювання, а не критеріях успішності виконання завдання, що ставить «набирання балів» у пріоритет, тоді як можливість відстежувати прогрес у навчанні усіма учасниками навчально-виховного процесу без додаткового створення стресових ситуацій, сприяє підвищенню внутрішніх ресурсів і мотивації до успіху.

Навчальні стратегії, що формують уявлення про успішність, як зазначають Дж. Гатті і Г. Доног'ю [6], включають планування та прогнозування,

наявність намірів досягти цілей, встановлення стандартів для оцінки успіху, передових організаторів, високий рівень відданості досягненню успіху, реальні ситуації успішної реалізації різних проєктів тощо.

Важливу роль також відіграє правильно організоване середовище для навчання із дотриманням санітарно-гігієнічних норм. Специфіка підготовки майбутніх фахівців СЦЗ (статутні відносини, чітко визначений розпорядок дня, проживання в гуртожитку (казармі), стройова підготовка, несення нарядів, первинна підготовка пожежника-рятувальника тощо) відрізняється від підготовки студентів у цивільних закладах вищої освіти, тому адаптації до умов навчання і проживання в таких закладах приділяється підвищена увага. Наявність сучасної матеріально-технічної бази, безперебійний доступ до інтернету у випадку аварійних відключень електроенергії та блекаутів, забезпечення майбутніх фахівців СЦЗ і викладачів необхідними для навчання гаджетами, постійно поновлюваний бібліотечний фонд безперечно є факторами, що посилюють академічний результат обраної стратегії навчання.

У сучасних дослідженнях саморегуляції звертають увагу на потреби у саморегуляції процесів взаємодії зовнішнього (мікрогрупа, колектив тощо) і внутрішнього характеру (власні внутрішні процеси). До засобів такої взаємодії зараховують: установки і настанови, індикатори психічних станів, самоконтроль, самоефективність тощо. «Індикаторами станів є тіло (тілесні відчуття); дихання, сприймання простору, ритм, спогади, уява; почуття є основним індикатором стану і думок. У теперішній час регуляційні процедури визначаються як допомога в досягненні релаксації, глибокого відпочинку або як швидка мобілізація людини для вирішення конкретних життєвих завдань, в тому числі і професійних, через входження в той чи інший продуктивний стан. Цілісний же стан людини не зводиться до жодного з вищеназваних параметрів окремо, тому що характеризується ними всіма одночасно» [2, с. 47].

Взаємозв'язок саморегуляційної компетентності і стратегії навчання прослідковується і крізь призму фази навчання – від поверхневого до глибокого. Якщо поверхнєве навчання передбачає ознайомлення без особливого обмірковування мети чи стратегії, опрацювання різнопланової інформації без подальшого встановлення закономірностей, заучування фактів, то глибоке навчання означає пошук сенсів, розвиток ідей, перевірку інформації, доведення теорій, підбиття підсумків, критичне осмислення матеріалу тощо.

У контексті нашого дослідження відповідно до фаз навчання актуальними є такі стратегії навчання:

1) запис лекцій, конспектування, резюмування, виділення окремих частин тексту, упорядкування записів, тренування оперативної пам'яті, створення опорних конспектів із застосування образно-схематичних елементів тощо (на фазі поверхневого навчання);

2) кодування, що містить стратегії запам'ятовування і стратегії пошуку – проходження тестів, виконання індивідуальних практичних завдань, повторення засвоєного, пошук допомоги, консультація у фахівця галузі, зворотний зв'язок (на фазі закріплення поверхневого навчання);

3) аналіз, критичне мислення, системна обробка і зв'язок з попередньо набутими знаннями, вміннями (на фазі глибокого навчання).

Як свідчать результати емпіричних досліджень, на початковому етапі підготовки за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти (1-й – початок 2-го курсу) майбутні фахівці СЦЗ найчастіше обирають стратегії поверхневого навчання, опираючись на попередні знання та наявний досвід навчальної діяльності. Середній етап підготовки (кінець 2-го – 3-й курс) характеризується активним процесом формування саморегуляційної компетентності, зокрема у процесі застосування стратегій співробітництва, звернення до першоджерел, уточнення тощо. На завершальному етапі підготовки (4-й курс) відзначається перехід до стратегій глибокого навчання – визначати цілі навчання на основі власного усвідомлення того, що потрібно вивчити і необхідності самого навчання, генерувати нові ідеї, контролювати процес та академічні досягнення, оцінювати ефективність власних дій і за потреби коригувати – відповідно, вищим рівнем сформованості саморегуляційної компетентності. Припускаємо, що у подальшому такий підхід буде транслюватися на виконання професійних завдань.

Високий рівень усвідомлення й контролю, а також високий рівень метапізнання характерний для здобувачів, які володіють достатнім набором стратегій і здатні їх варіювати (зокрема якщо котрась із стратегій не дає бажаного результату), а також швидко реагувати на параметри новообраних стратегій навчання.

У своєму дослідженні К. Монтеро і Б. Арізмендіяріета [7, с. 529] виокремлюють 10 найефективніших стратегій навчання, що сприяють формуванню саморегуляції у здобувачів:

1) підготовка до занять (використання мнемотехнік, пошук відповідей з різних джерел тощо);

2) дотримання розпорядку дня;

3) наполегливість (вольовий компонент);

4) структурування і систематизація навчального матеріалу (складання опорних схем, таблиць, графіків, нотаток тощо),

5) підтримка однокласників (співпраця);

6) метапізнання (вміння критично аналізувати власні думки, усвідомлювати напрям власних міркувань і контролювати своє мислення);

7) самоконтроль (формування власних питань-відповідей у ході вивчення навчального матеріалу, коригувальна діяльність, контроль розуміння, самооцінювання тощо);

8) забезпечення сприятливого навчального середовища;

9) повторення вивченого;

10) допомога викладачів, кураторів (звертання за консультацією, додатковими роз'ясненнями, отримання відповідей на додаткові запитання тощо).

Протягом останніх років наукова спільнота почала об'єднувати стратегії навчання у дві групи: мікро- та макростратегії [8]. Планування та саморегуляція є основними поняттями макростратегій, тоді як узагальнення та виділення інформації пов'язані із завданнями та ситуаціями, які присутні в мікростратегіях. Макростратегія вважається набором підходів, що охоплюють моніторинг, перегляд, перевірку та самооцінку тощо.

У дослідженні [8] впливу стратегій навчання на академічну успішність виявлено високий рівень саморегуляції у студентів, що пояснюється студенто орієнтованою навчальною програмою. Оскільки здобувачі повинні брати на себе відповідальність за своє навчання, серед стратегій навчання вони віддають перевагу резюмуванню та виконанню коротких завдань, що допомагають отримати необхідну інформацію.

Дотичною до предмету нашого дослідження є стратегія самостійно орієнтованого навчання, що «з одного боку, спрямована на закріплення вивченого матеріалу навчальної дисципліни, на який опирається новий навчальний матеріал, запланований для теоретичного вивчення на лекції, з іншого – на осмислення структури і логіки нового навчального матеріалу – результату лекційних занять, подальше його поглиблення до рівня застосування на практичних заняттях, що забезпечує фіксацію знань в довготривалій, логічній пам'яті і формуванню системи професійних знань. Підсумковим результатом використання такої стратегії є культура навчальної діяльності, що переходить в культуру професійної діяльності фахівця» [9, с. 138–139].

Важливою ознакою стратегії навчання у контексті формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців СЦЗ є ступінь активізації і перспективи роботи з обсягом пам'яті. Психолого-педагогічні розвідки [10] підтвердили, що стратегії, у результаті застосування яких процес навчання стає більш складним і трудомістким, позитивно відображаються на довгостроковій пам'яті. Проте більшість здобувачів використовують досить пасивні, неефективні стратегії, такі як перечитування або виділення окремої інформації. Ці стратегії роблять процес навчання легшим, негативно позначається на довгостроковій пам'яті і, як наслідок, – на результаті навчання.

Майбутній фахівець СЦЗ як суб'єкт навчальної діяльності і суб'єкт саморегуляції орієнтований на особистісний розвиток, на професійне становлення у майбутньому. Професійне становлення фахівця у контексті розвитку його особистості передбачає «стратегію вивільнення внутрішніх ресурсів задля розв'язання ціннісно-моральних проблем, протистояння зовнішньому

впливу та активний впливу на нього, творчу реалізацію за рахунок набуття професіоналізму та формування індивідуального стилю діяльності. У процесі професійного становлення відбувається формування особистості відповідно до вимог професійної діяльності» [2, с. 50]. Розвиток творчих здібностей прямо пропорційно позначається на характері обраних стратегій навчання і успішності їх реалізації.

Як бачимо, з-поміж наявного шерегу стратегій навчання вкрай складно виокремити моностратегію, яка б відповідала всім навчально-виховним запитам майбутніх фахівців СЦЗ. А оскільки, відповідно до гіпотези нашого дослідження, найкращому результату підготовки може посприяти, насамперед, формуванню саморегуляційної компетентності – акцентуємо на комплексному застосуванні стратегій, що відповідають принципам автономності, усвідомленості, темпоральності, зв'язку навчання з практичною діяльністю і науковості.

Таким чином, на основі аналізу наукових джерел можемо виокремити педагогічні умови формування саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців СЦЗ у процесі відбору і застосування стратегій навчання:

- 1) обізнаність здобувачів щодо сутності та видів стратегій навчання;
- 2) усвідомлення взаємозв'язку між формування саморегуляційної компетентності та адекватним застосуванням стратегій навчання;
- 3) забезпечення належних умов для навчання.

Наявність рефлексії на проміжних стадіях підготовки дозволяє визначити ефективність або неефективність обраних стратегій навчання, зважаючи на рівень сформованості саморегуляційної компетентності і власне результатів навчання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено критерії відбору стратегій навчання, що сприяють формуванню саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців СЦЗ: параметри стратегій навчання та бажані результати навчання; усвідомлення здобувачем критеріїв успішності виконання завдання; стадії процесу навчання; умови навчального середовища. Перспективою подальших наукових розвідок є визначення об'єктивних і суб'єктивних перешкод у формуванні саморегуляційної компетентності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Література:

1. Коваль С.М. Психологічні особливості саморегуляції особистості працівника підрозділу превентивної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. 22 с.
2. Гринців М.В. Особливості саморегуляції майбутніх психологів як чинник їхнього професійного становлення: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Дрогоб. держ. пед. унів. ім. І. Франка. Київ, 2016. 262 с.

3. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286 р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

4. Гавриленко А.О. Формування індивідуальних стратегій навчання студентів філологічних спеціальностей на засадах компетентнісного підходу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Чорном. нац. унів. ім. П. Могили. Миколаїв, 2019. 266 с.

5. Малихін О.В., Галла А.О. Сутність феномену «стратегії навчання» у фаховій підготовці студентів філологічних спеціальностей. *Вісник №133*. Серія: Педагогічні науки, 2016. С. 120–123. URL: https://www.researchgate.net/publication/322987483_sutnist_fenomenu_strategii_navcanna_u_fahovij_pidgotovci_studentiv_filologicnih_specialnostej

6. Hattie, J., Donoghue, G. (2016) Learning strategies: a synthesis and conceptual model. *Science of Learning*. Volume 1. URL: <https://www.nature.com/articles/npjscilearn201613>

7. Montero, C.R., & Arizmendiarieta, B.S.Y. (2017). The effectiveness of a learning strategies program for university students. *Psicothema*. Vol. 29(4), 527–532. URL: <https://www.psicothema.com/pdf/4431.pdf>

8. Almoslamani, Y. (2022). The impact of learning strategies on the academic achievement of university students in Saudi Arabia. *Learning and Teaching in Higher Education: Gulf Perspectives*. URL: <https://www.emerald.com/insight/2077-5504.htm>

9. Ковальчук В., Малихін О., Арістова Н., Попов Р. та Гриценко І. Стратегії інтенсифікації вищої гуманітарної освіти в Україні та країнах ЄС: монографія. Київ: НУБіП України, 2017. 388 с.

10. Biwer, F., Egbrink, M., Aalten, P., de Bruin, A. (2020). Fostering effective learning strategies in higher education – A mixed-methods study. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. 9(2), 186–203. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2020.03.004>

References:

1. Koval, S.M. (2019) *Psykhologichni osoblyvosti samorehuliatcii osobystosti pratsivnyka pidrozdilu preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Psychological features of self-regulation of the personality of an employee of the preventive activity unit of the National Police of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

2. Hryntsiv, M.V. (2016) *Osoblyvosti samorehuliatcii maibutnikh psykhologiv yak chynnyk yikhnoho profesiinoho stanovlennia* [Peculiarities of self-regulation of future psychologists as a factor in their professional formation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* (2022, February 23). № 286. Kyiv.

4. Havrylenko A.O. (2019) *Formuvannia indyvidualnykh stratehii navchannia studentiv filolohichnykh spetsialnostei na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu* [Formation of individual learning strategies for students of philology majors based on the competence approach]. *Candidate's thesis*. Mykolaiv [in Ukrainian].

5. Malykhin, O.V., Halla, A.O. (2016) *Sutnist fenomenu «stratehii navchannia» u fakhovii pidhotovtsi studentiv filolohichnykh spetsialnostei* [The essence of the ‘learning strategy’ phenomenon in the professional training of students of philology majors]. *Visnyk №133 – The Herald*. Serii: Pedahohichni nauky – Pedagogic Sciences. S. 120–123. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/322987483_sutnist_fenomenu_strategii_navcanna_u_fahovij_pidgotovci_studentiv_filologicnih_specialnostej [in Ukrainian].

-
6. Hattie, J., Donoghue, G. (2016) Learning strategies: a synthesis and conceptual model. *Science of Learning*. Volume 1. Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/npjscilearn201613>
  7. Montero, C.R., Arizmendiarieta, B.S.Y. (2017). The effectiveness of a learning strategies program for university students. *Psicothema*. Vol. 29(4), 527–532. Retrieved from: <https://www.psicothema.com/pdf/4431.pdf>
  8. Almoslamani, Y. (2022). The impact of learning strategies on the academic achievement of university students in Saudi Arabia. *Learning and Teaching in Higher Education: Gulf Perspectives*. Retrieved from: <https://www.emerald.com/insight/2077-5504.htm>
  9. Kovalchuk V., Malykhin O., Aristova N., Popov R. ta Hrytsenko I. (2017) *Stratehii intensyfikatsii vyshchoi humanitarnoi osvity v Ukraini ta krainakh YeS [Strategies for intensification of higher humanitarian education in Ukraine and EU countries] Monograph*. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
  10. Biwer, F., Egbrink, M., Aalten, P., de Bruin, A. (2020). Fostering effective learning strategies in higher education – A mixed-methods study. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. 9(2), 186–203. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2020.03.004>

УДК 159.942:316.7- 057.212.

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-412-422](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-412-422)

Фещенко Ганна Юрїївна здобувачка доктора філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова 9, м. Київ, 01054, тел. (044) 239-30-33, <https://orcid.org/0000-0002-8305-4172>

ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У РОЗВИТКУ МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто загальнонаукові положення щодо проблеми «емоційної культури». Актуалізовано різноманітність підходів до визначення поняття «культура» як: сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж його історії; життя людей, яке виражається в найрізноманітніших моделях їхньої поведінки та засобах і продуктах їхньої діяльності: в ідеях, ідеалах, нормах та цінностях. Уточнено, що тлумачення поняття «емоційна культура» інтерпретується за характерними рисами ознак як: успішність міжособистісної взаємодії; лідерські здібності, які ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати; рівень сформованості емоцій, який передбачає емоційну чуйність та відповідальність за свої переживання; усвідомленість емоцій і почуттів як цінності особистості, розуміння свого «Я»; суб'єктивний показник внутрішнього життя; форма усвідомлення власної індивідуальності; Відмічено, що емоційна культура позитивно впливає на: продуктивність діяльності організації, міжособистісне спілкування і взаємодію із суб'єктами соціальної взаємодії; формування особистісних рис людини та її соціальний та інтелектуальний розвиток; набуття експресивних навичок, впливаючи поведінку при емоційному переживанні. Констатовано, що «емоційний інтелект» - це комплекс непізнавальних здібностей; успішність в професійному та особистому становленні; містить сфери: внутрішньо особистісну – здатність розуміти власні емоції та вміння керувати ними; міжособистісну – сформованість конструктивних взаємин, емпатії, соціальної відповідальності; гнучкість поведінки у стресових ситуаціях; відчуття щастя, задоволеності та оптимізму. Встановлено, що вигорання є стійкість до стресу, компенсаторна здатність художньо-естетичної модернізації, професійних потребностей.

Ключові слова: емоційна культура, емоційний інтелект, менеджер соціокультурної діяльності.

Feshchenko Hanna Yuriivna PhD student, Mikhail Dragomanov National University of Education, St. Pirogova, 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-8305-4172>

EMOTIONAL CULTURE AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF MANAGERS OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

Abstract. The article discusses general scientific provisions regarding the problem of «emotional culture». The variety of approaches to defining the concept of «culture» as: a complex of material and spiritual values created by mankind throughout its history has been updated; the people's life, which is expressed in the most diverse models of their behavior, means and products of their activity: in ideas, ideals, norms and values. It is clarified that the interpretation of the concept of «emotional culture» is interpreted according to the characteristic features of signs such as: successful interpersonal interaction; leadership skills, which are based on awareness of the importance of emotions and the ability to manage them; the level of the formation of emotions, which involves emotional sensitivity and responsibility for one's experiences; the level of the formation of emotions, which involves emotional sensitivity and responsibility for one's experiences; awareness of emotions and feelings as personal values, understanding of one's «I am»; subjective indicator of inner life; a form of awareness of one's own individuality; It was noted that emotional culture has a positive effect on: organisational performance, interpersonal communication and cooperation with subjects of social interaction; the formation of a person's own traits and social and intellectual development; acquisition of expressive skills, influencing behavior during emotional experience. It has been established that «emotional intelligence» is a complex of non-cognitive abilities; success in professional and personal development; includes the following areas: intra-personal – the ability to understand one's own emotions and the ability to manage them; interpersonal – formation of constructive relationships, empathy, social responsibility; flexibility of behavior in stressful situations; a feeling of happiness, contentment and optimism. It was established that burnout is resistance to stress, compensatory ability of artistic and aesthetic modernization, professional needs.

Keywords: emotional culture, emotional intelligence, manager of socio-cultural activities.

Постановка проблеми. Розвиток емоційної культури людини нині є однією з найактуальніших методологічних проблем сучасної педагогічної науки, що пов'язано, на початках, з підвищенням емоціогенності сучасних

життєвих умов, зростанням факторів стресу, низького рівня сформованості «культури емоцій», відсутністю своєчасних можливостей для релаксації тощо; у свою чергу відсутність психологічного перетворення емоційного потенціалу спричиняє розростання фізіологічних ризиків болю та неприємних відчуттів, що призводить до психосоматичних захворювань; по-друге, персональна деструкція соціальних зв'язків, руйнація почуття єдності із іншими, негативний психічний стан, емоційна дестабілізація має посилену ворожості; трансформації неприйняття та нерозуміння «інших» людей, відмінних у нарративах віросповідання, політичних поглядів і навіть зовнішності, призводить до зростання дискримінації. Ігнорування емоційної складової життя є шляхом до зростання кількості афективних розладів, важких душевних станів, емоційних вибухів і конфліктів, до гнітючого стану незадоволеності собою і життям, до труднощів встановлення теплих, довірчих контактів; по-третє, неприйняття та нерозуміння оточуючих, призводить до зростання зневаги; по-четверте, на противагу розвинена емоційність сприяє ефективній орієнтації для адаптації у соціумі.

З огляду на зазначене, актуальність дослідження проблеми розвитку емоційного інтелекту як складової емоційної культури менеджера соціокультурної діяльності, пов'язана з його професійним становленням та особистісним зростанням, формуванням професійно значущих якостей особистості (емпатійності, емоційної стійкості, толерантності тощо); психологічною готовністю менеджерів до професійної діяльності.

Наразі з'ясування термінологічного значення ключового поняття «емоційна культура» є функцією соціального досвіду, яка виявляється в перспективності соціального розвитку та соціалізації індивідуумів, безпосередньо впливає на формування особистісних рис та інтелектуальний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема «емоційної культури» розглядається в наукових вітчизняних дослідженнях у таких аспектах: психологічні основи професійної культури особистості (В. Андрущенко, І. Бех, М. Євтух, Г. Костюк, В. Кремень, Д. Корчевський, Д. Максименко, В. Моляко, М. Шпак, А. Хоменко та ін.); особливості прояву культури почуттів і засоби її формування (Т. Антоненко, Л. Коваль, М. Телешевська, Г. Шевченко та ін.); ставлення до себе (Е. Носенко, Е. Карпенко); формування емоційної зрілості (Д. Барам, Л. Бурлачук, І. Мельничук, Т. Козіна, О. Кримова, О. Чебикін та ін.); особливості формування емоційного інтелекту та роль позитивних емоцій в житті людини (С. Дерев'янка, Д. Карпинська, Є. Кирилова, О. Созонюк, О. Філь та ін.).

Актуальними у контексті дослідження є праці, присвячені проблемам: розвитку емоційної культури менеджерів (В. Герасимчук, Ю. Палех, Н. Черненко, Б. Феродишин, О. Шиян та ін.); неперервної професійної освіти (С. Гончаренко,

Н. Ничкало та ін.); професійної підготовки майбутніх фахівців (Н. Гузій, О. Дубасенюк, В. Желанова, О. Матвієнко, Н. Ничкало, Н.Рідей, С.Сисоева та ін.).

Науковий інтерес викликають праці відомих американських психологів Дж.Маєйера (J. Mayer), П. Селовея (P.Salovey), Д. Карузо (D. Caruso) про регулятивну функцію емоцій в контексті теорії здібностей; визначення емоційного інтелекту як досягнення успіху, формування особистісних властивостей, розуміння особистісних емоцій і емоцій інших людей; американського письменника Д. Гоулмана (D. Goleman) – формування емоційних компетентностей в змішаній моделі емоційного інтелекту; ізраїльського психолога Р. Бар-Она (R. Bar-On) – моделі емоційного та соціального інтелекту; американських вчених Е. Дісі, Р. Райяна, К. Фредерік – феномен психологічного благополуччя (теорія детермінації); американської психологині К. Ріфф (K. Riff) – узагальнення компонентів психологічного благополуччя; американського психолога та педагога Е. Торндайка (E.Thorndike) – «соціальний інтелект» як здатність людини прогнозувати розвиток міжособистісних відносин; німецького психолога Х. Хекхаузена (X.Heckhausen) – мотиваційні ефекти та феномени; американського психолога Г. Гарднера (G. Gardner) – теорія множинного інтелекту, що реалізовується в певних умовах та забезпечує адекватну взаємодію з навколишньою дійсністю; психолога Б. Лемберга (B. Lemberg) – внутрішньо-особистісний та міжособистісний види емоційного інтелекту; концепції американських психологів – «соціального інтелекту» Е. Торндайка (E. Thorndike); «практичного інтелекту» Р. Стенберга (R. Stenberg); «емоційної думки» Р.Ліпера (R. Leeper).

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз та окреслити основні наукові підходи до визначення поняття «емоційна культура» та «емоційний інтелект» у розвитку менеджерів соціокультурної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У трактуванні дослідниками змісту поняття «культури» виділяємо основні тенденції у його розумінні.

Згідно з усіма мистецтвознавчими довідками, слово «культура» має латинське походження (від лат. «cultura» – обробка, виховання, розвиток) та охоплює все те, що визначає специфіку людського існування в навколишньому світі (праця, побут, політика, наука, освіта, мистецтво, мораль тощо) [1].

З історичного опису «культура» розглядається як «сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж його історії, та різноманітних форм діяльності, у процесі якої змінюються не тільки умови життя, але й самі люди, відбувається їх соціальне, інтелектуальне, творче, моральне, естетичне та фізичне удосконалення» [2].

Соціально-філософське тлумачення «культури» передбачає її трактування як діяльність людей із відтворення та оновлення соціального буття, включених в цю діяльність її продуктів та результатів [3].

За думкою американського культуролога Д. Фіске, поняття «культура» не має єдиного визначення [4]. В межах психоаналітичної теорії особистості, засновник вільних асоціацій З. Фрейд, під поняттям «культура» розуміє все то, що «височіє людину над її природним життям». Засновник філософської антропології А. Гелен відмічає, що «дія» – планована зміна дійсності, а засоби та результати цієї зміни є «культура». Осягнення «культури» як чогось «неповторного» проникло у філософію з робіт В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта [5]. Мовознавець і філософ Г. Гердер розглядає «культуру» як «самостійний і важливий феномен буття людства». Е. Кассирер висловлює думку, що «культура» виступає інструментом для розуміння світу у вигляді таких символів як: мова, міф, релігія, мистецтво, наука, історія. Ідеї О. Шпенглера дають можливість розглянути «культуру» у формах архітектури, техніки, ідеології, та інших аспектах цивілізації. Ф. Боас пов'язує культуру із самоцінністю кожної окремо взятої культури. Засновник культурної антропології Е. Тайлор розглядає «культуру» як «складну цілісність, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, здібності та звички, які людина набуває і розвиває як член суспільства» [1].

У психологічній літературі термін «культура» трактовано як поведінку людей, пов'язану з їх належністю до різних культурно-історичних епох, етносів і культурних практик [6]. Вчені А. Кребер і К. Клакхон основним об'єктом дослідження вважають поведінку людини, тоді як культуру розглядають як щось другорядне, що цікаве лише в контексті її впливу на діяльність особистості [7].

У сучасних теоретичних концепціях «культуру» трактують як: духовний потенціал особистості (В. Верховинець, В. Гузь, А. Могильний, П. Павлюк); середовище, в якому зростає особистість (П. Брук); самоідентифікація нації (Д. Арнольд); естетична цілісність особистості (Г. Рід); створення естетичних цінностей у житті й мистецтві (Л. Михайлова, Л. Побережна); «компетентність», «грамотність», «освіченість», «вихованість» (В. Зинченко); мова, вірування та звичаї (А. Радклифф-Браун); комплекс значущих систем розвитку особистості (Д. Лотон); творчий потенціал особистості (Чжу Цзюньцяо).

На роль культури, яка охоплює і якісно характеризує всі сфери свідомості (емоційну, психічну, вольову, інтелектуальну), всі види її життєдіяльності, всі засоби її саморозкриття вказує українська дослідниця О.Власова, яка відмічає позитивний вплив емоційної культури на продуктивність діяльності організації, на міжособистісне спілкування і взаємодію з окремими людьми, соціальними групами як суб'єктами соціальної взаємодії. Учена зауважує, що емоційна культура особистості розуміється як: рівень сформованості емоцій, який передбачає емоційну чуйність та відповідальність за свої переживання; розуміння свого «Я». Саме собою емоційне життя, як зазначає автор, є

суб'єктивним показником внутрішнього життя, а емоційна культура – формою усвідомлення своєї індивідуальності [8].

Вчені Ю. Булига, О. Косарук, І. Медяна, підтримали ідею інтегральності емоційної культури та протрактували її як успішність міжособистісної взаємодії, а також лідерські здібності, які ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати. Автори відмічають, що [9].

Встановлено, що емоційна культура набуває статусу найважливішої особистісної характеристики сучасної людини. Так, американський спеціаліст в області емоцій, психолог К. Ізард доводить, що емоційна культура надає безпосередній вплив на формування особистісних рис людини та її соціальний й інтелектуальний розвиток. Культура та індивідуальний досвід, як зазначає вчений, допомагає людині набутися експресивних навичок, впливаючи на поведінку при емоційному переживанні [10].

Українська дослідниця Л. Нікіфорова критеріальним розумінням специфіки емоційної культури називає: потребнісно-мотиваційний компонент як інтерес до власної емоційної сфери; ціннісно-теоретичний компонент – акумулює знання про загальну емоційну спрямованість; комунікативний – забезпечує вміння користуватися запасом знань для саморегуляції; встановлення емоційного контакту; саморегулюючий – детермінує вміння адекватно виражати й передавати свої емоції, настрої, відчуття; вміння регулювати свій емоційний стан [11].

За означеним теоретичним пропозиціонуванням, Т. Пашко додає когнітивний компонент – знання про сутність емоцій людини, їх психологічні закономірності, ступінь емоційності особистості; знання способів формування умінь самоконтролю та саморегуляції та накопичення певного емоційного досвіду [12].

З'ясовано, що у механізмі сформованості емоційної культури, емоційний інтелект проявляє себе як: ідентифікатор емоцій (вміння помічати та класифікувати емоції, висловлювати їх); самомотивація (підвищення процесу мислення, спрямування уваги на важливі події); розпізнавання емоцій (розуміння вербальних та невербальних ознак емоцій та їх когнітивна обробка); управління емоціями (вміння контролювати емоційний стан) [13].

У контексті розкриття феномену «емоційний інтелект», Р. Барон визначає його як: комплекс непізнавальних здібностей; успішність в професійному та особистому становленні; містить такі сфери: внутрішньо особистісна – здатність розуміти власні емоції та вміння керувати ними; міжособистісна – сформованість конструктивних взаємин, емпатії, соціальної відповідальності; гнучкість поведінки у стресових ситуаціях; відчуття щастя, задоволеності та оптимізму [14].

Виокремлено аспекти емоційного інтелекту: внутрішньо особистісний (здатність змінювати навколишню дійсність задля досягнення власної користі);

міжособистісний (здатність встановлювати гармонійні відносини із соціальним оточенням). Визначено, що емоційний інтелект має особистісні ознаки: екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, відкритість новому досвіду, емоційна стійкість [15].

На ствердження вченої О. Созонюк, внутрішньо особистісний аспект – охоплює рівень усвідомленості власних відчуттів і почуттів та самооцінки, а також якості особистості: терпимість, витривалість, самоконтроль, оптимізм, відповідальність, гнучкість, мотивацію досягнень тощо; міжособистісний – містить такі якості особистості, як емпатія, толерантність, відкритість, комунікабельність, діалогічність та ін. [16].

Слушним вбачаємо виділення емпатійного компоненту – людина не відчуває емпатію взагалі, а чужі емоції та переживання, викликають лише роздратування чи ворожість; людина здатна до емпатії, але це відчуття не подобається, викликає дискомфорт; людина відчуває емпатію, але її не показує; людина відчуває емпатію, підтримує іншого на словах, але пасивна у діях; людина не тільки зазнає емпатії, а ще й активно діє; рефлексивний компонент – рефлексивне оцінювання індивідумом реальної ситуації, оцінювання власних думок, умовиводів і почуттів (відчуттів) у конкретній ситуації, оцінювання поведінки іншої людини у заданих умовах; рефлексивне проектування архітекτονіки суб'єктом щодо судження, яке відчуває інша особистість у тотожних заданих умовах, її роздуми щодо ситуації і персональні ролі суб'єкта; включає уявлення думок іншого людини про те, як він сприймається суб'єктом, а також уявлення про те, як інша людина сприймає думку суб'єкта про самого себе; укладає у собі уявлення про сприйняття іншою людиною думки суб'єкта з приводу думок іншого про поведінку суб'єкта в тій чи іншій ситуації; передбачає походження думок іншої людини та прогностика трансформування їх в умовиводи при оцінюванні поведінки суб'єкта у невизначених умовах; мотиваційний компонент – матеріальної орієнтації особистості (людина мотивується об'єктами, з якими взаємодіє – речі, місця, час і люди); діяльнісного досвіду (мотиви людини обумовлені діями, пережитими подіями та набутим досвідом); потенційної спроможності (мотиваційні орієнтири розкривають можливості реалізації та досягнення цілей через ресурси, інструменти, набуті навички і уміння та практичний досвід для спілкування з людьми, влади, любові та матеріального забезпечення); ціннісної орієнтації особистості (людина декларує соціально-схвальні цінності для персонального її сприйняття в усталених нормах моралі; знання цінностей інших людей забезпечує важіль впливу у набутті нової якості життя для інших осіб; класифікація цінностей інших – мистецтво); екзистенціального призначення (роль мотиву не завжди пов'язана з цінностями або місцією людини – це беззаперечна умова здійснення функціональної ролі; професіонали опі-

куються власною кваліфікацією для забезпечення кращої ефективності поміж можливих варіантів; віртуозний менеджер здійснює добір і впроваджує інструменти забезпечення ефективності корпоративної роботи; лідер направляє, надає сенс і надихає людей на досягненню сенсу) [17].

При використанні в дослідженнях інших підходів до видів емоційної культури – мотиваційної, характерологічної, освітньої, інтелектуальної та психофізіологічної розвиток емоційної культури зводиться до стимулювання емоційної регуляції, визначення ролі емоцій у професійній діяльності.

Дослідниця О. Божок зауважує, що емоційна культура супроводжується емоційними навантаженнями, життєвими обставинами та невідповідністю душевної організації сучасної людини [18].

На наш погляд, емоційний інтелект та емоційну культуру об'єднує соціальна адаптація: девіативно соціалізаційна – девіативна поведінка субкультурного спрямування; астково соціалізаційна – фрагментарність об'єму знань і виховання культури, які вважають частково опанованими для виокремленого напрямку життєдіяльності людини; акмеосоціалізаційний – уявлення змісту і шляхів векторизації спільної суспільної соціалізації у статистиці та перспективній динаміці, пріоритетні напрями суспільних завдань для різночинних соціальних категорій; придатно соціалізаційний – притаманна адекватність для актуалізації власних знань, яка сприяє вирішенню складних проблемних ситуацій; суспільно соціалізаційний – відповідність вимогам соціальної групи для ефективного реалізації соціальної семантики представниками соціальних угруповань; когнітивний потенціал - формальний, неформальний та інформальний, усвідомлення необхідності самовдосконалення, саморозвитку (самоосвіта, самоменеджмент); інтелектуальний потенціал особистості – неактуалізована нині потенційна здатність людини швидко і точно вирішувати складні мисленеві завдання (потенціал забезпечує динамічність навчання новим знанням, інтенсивність та темп навчання інтелектуальним навичкам і умінням); рівень розвитку розумової здатності людини у порівнянні з іншими; виражають у вигляді коефіцієнту інтелекту (IQ), як співвідношення розумового віку людини до його хронологічного віку, що помножено на 100 (норма середнього значення = 100).

Висновки. Таким чином, аналіз наукових джерел з питань дослідження показав, що «емоційна культура» є функцією соціального досвіду, яка виявляється в перспективності соціального розвитку та соціалізації індивідуумів, безпосередньо впливає на формування особистісних рис та інтелектуальний розвиток. Визначено, що емоційна культура надає безпосередній вплив на формування особистісних рис менеджера соціокультурної діяльності та його соціальний й інтелектуальний розвиток. «Емоційний інтелект» – комплекс непізнавальних здібностей; успішність в професійному та особистому станов-

ленні; містить: внутрішньо особистісну сферу – здатність розуміти власні емоції та вміння керувати ними; міжособистісну – сформованість конструктивних взаємин, емпатії, соціальної відповідальності; гнучкість поведінки у стресових ситуаціях; відчуття щастя, задоволеності та оптимізму; проявляється як: ідентифікатор емоцій (вміння помічати та класифікувати емоції, висловлювати їх); самомотивація (підвищення процесу мислення, спрямування уваги на важливі події); розпізнавання емоцій (розуміння вербальних та невербальних ознак емоцій та їх когнітивна обробка); управління емоціями (вміння контролювати емоційний стан). Подальші дослідження спрямовані на розроблення матриці кваліфікаційних ознак оцінювання складових категорій соціалізації, соціальної та професійної мобільності менеджерів соціокультурної діяльності.

Література:

1. Естетика / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Л. Ю. Кучерюк; за заг. ред. Л. Т. Левчук. / Київ: Вища школа. – 2006. – 431 с.
2. Культура: політологічний енциклопедичний словник. – Київ, 1997. – 179 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін.; НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 379 с.
4. Енциклопедія; за заг. ред. В. Г. Кременя – Київ: Вид-во Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Fiske, J., Hartley, J., Montgomery, M., O'Sullivan, T. and Saunders, D. Key Concepts in Communication and Cultural Studies. 2nd Edition, Routledge, London. –1994.
6. Кузнецова Т. В. Психологія культури/ Т. В. Кузнецова// Психол. філос. аналіз. – Київ: МАУП, 2005. – 152 с.
7. Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions // Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. Cambridge, 1952. pp. 155, 169.
8. Власова, О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія / О.І. Власова. – Київ: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
9. Булига Ю. В., Косарук О. М., Медяна І. Л. *Емоційний інтелект – запорука успішного навчання* /Ю. В. Булига, О. М. Косарук, І. Л. Медяна // Молодь і ринок. –2012. – № 12 (95). – С. 136-139.
10. Izard, Carroll E.; Kagan, Jerome; Zajonc, Robert V. Emotions, Cognition, i Behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – P. 17.
11. Нікіфорова Л.Б. Структура та функції емоційної культури особистості // Гуманітарні науки. Науково – практичний журнал. 2007. – № 2 (14). – С. 150 – 154.
12. Пашко Т.А. Психологічні засади формування емоційної культури сучасної молоді / Т.А. Пашко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України – Київ, 2007. – Т. 9. — С. 322 – 327.
13. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. Emotional Intelligence meet traditional standards for an intelligence./ J.D. Mayer, D.R. Caruso, P. Salovey. Intelligence. – 1999. – Vol. 27. pp. 267–298.
14. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory / R. Bar-On. J.D.A. Parker (eds.). Handbook of emotional intelligence. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000. – pp. 363–388.

15. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції/ Е.Л. Носенко. – Київ : Вища школа, 2003. – 126 с.

16. Борин Г. В. Підготовка майбутніх вихователів до формування художньо-конструктивної діяльності дітей дошкільного віку: дис. ...доктора пед.наук.: 13.00.04/ Борин Галина Василівна. –Тернопіль, 2023. – с.540.

17. Ходунова В.Л. Теорія і методика виховання художньо-естетичної культури педагогічних працівників закладів дошкільної освіти: дис. ...доктора пед. наук.: 13.00.07/ Ходунова Вікторія Леонідівна. – Київ, 2024. С.561.

18. Божок, О. О. Емоційна культура студентів як ціннісна складова становлення їх особистості / О.О. Божок // Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 31. Серія: Психологічні науки: зб. наук. праць: у 3-х т. – Чернігів: ЧДПУ, 2005. – № 31. – Т. 1. – С. 36 – 40.

References:

1. Levchu, L. T., Panchenko, V. I., Onishchenko, O. I. & Kucheriuk, L. Yu (2006). *Estetyka [Aesthetics]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

2. Kultura: politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk (1997). [*Culture: polytechnic dictionary*]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Shynkaruk, V. I. (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

4. Kremenia, V.H. (2008). *Entsyklopediia [Encyclopedia]*. Kyiv: Vyd-vo Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

5. Fiske, J., Hartley, J., Montgomery, M., O'Sullivan, T. & Saunders, D. Key (1994). *Concepts in Communication and Cultural Studies*. 2nd Edition, Routledge, London. [in Great Britain].

6. Kuznietsova, T. V. (2005). *Psykholohiia kultury Psykhol. filos. Analiz [Psychology of culture Psychol. Philos. analysis]*. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].

7. Kroeber, A.L., Kluckhohn, C. (1952). Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. Cambridge*. pp. 155, 169. [in Great Britain].

8. Vlasova, O.I. (2005). *Psikhologhiia sotsialnikh zdibnostey: struktura, dinamika, chynnyky rozvytku [Psychology of social abilities: structure, dynamics, development factors]*. Kyiv: Vydavnycho-polihraf. tsentr «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].

9. Bulyha, Yu. V., Kosaruk, O. M., & Mediana, I. L. (2012). Emotsiinyi intelekt – zaporuka uspishnoho navchannia [Emotional intelligence is the key to successful learning] .*Molod i rynek. – Youth and the market*, 12 (95), 136-139. [in Ukrainian].

10. Izard, Carroll E.; Kagan, Jerome & Zajonc, Robert B.(1984). *Emotions, Cognition, i Behavio*.Cambridge: Cambridge University Press. [in Great Britain].

11. Nikiforova, L.B. (2007). Struktura ta funktsii emotsiinoi kultury osobystosti [The structure and functions of the emotional culture of the individual]. *Humanitarni nauky – Humanities*, (Vols. 2), (pp.150 – 154). Kyiv. [in Ukrainian].

12. Pashko, T.A. (2007). *Psykholohychni zasady formuvannia emotsiynoï kultury suchasnoï molodi [Psychological foundations of the formation of the emotional culture of the modern young generation]*. *Problemy zahalnoï ta pedahohichnoï psykholohii – Problems of general and pedagogical psychology*, (Vols. 31), (pp.322 – 327). Kyiv [in Ukrainian].

13. Mayer, J.D., Caruso, D.R., & Salovey P. (1999). Emotional Intelligence meet traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27, 267–298. [in USA].

14. Bar-On R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass. [in USA].

15. Nosenko E.L., Kovryha, N. V.(2003). *Emotsiynnyy intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii* [Formation of emotional intelligence as a factor in the prevention of stressful conditions in children] [in Ukrainian].

16. Boryn, H. V. (2023). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do formuvannia khudozhno-konstruktyvnoï diialnosti ditey doshkilnoho viku [Preparation of future educators for the formation of artistic and constructive activities of preschool children]. *Doctor's thesis*. Ternopil. [in Ukrainian].

17. Khodunova, V.L. (2024). Teoriia i metodyka vykhovannia khudozhno-estetychnoi kultury pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity [Theory and methods of education of artistic and aesthetic culture of pedagogical workers of preschool education institutions]. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Bozhok, O. O. (2005). Emotsiyna kultura studentiv yak tsinnisna skladova stanovlennia ikh osobystosti [Emotional culture of the students as a valuable component of the formation of their personality]. *Visnyk Chernihivskoho derzh. ped. un-tu im. T.H. Shevchenka– Herald of Chernihiv State Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*. (Vols. 31), (pp.36 – 40). Chernihiv: [in Ukrainian].

УДК: 378.147

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-423-430](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-423-430)

Царенко Владислав Андрійович аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Центральнотуркранський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, тел.: (097) 057-66-05, <https://orcid.org/0000-0001-6868-1808>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті з'ясовано сутність категорій «світогляд», «художній світогляд», «педагогічні умови». Визначено педагогічні умови формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва. Зазначено, що у формуванні художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва важливого значення надається зовнішнім та внутрішнім педагогічним умовам.

Схарактеризовано зовнішні педагогічні умови, які передбачають організацію навчального процесу, визначення змістового наповнення дисциплін, забезпечення атмосфери творчості і співтворчості, художнього діалогу, співпраці. До цих умов віднесено: розкриття художньої картини світу, «духу» епохи, інтеграційних та диференційних тенденцій різновидів мистецтва на різних етапах розвитку художньої культури, що сприяє збагаченню інтелектуально-розумової сфери, розширенню культурологічних знань, ерудиції, виявленню індивідуально-неповторних емоційно-почуттєвих реакцій майбутніх фахівців у процесі художнього сприйняття-інтерпретації художнього образу; використання міжпредметних зв'язків мистецьких дисциплін та різних видів культурно-освітньої практики; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі художньо-педагогічного спілкування.

Підкреслено, що внутрішні педагогічні умови стосуються духовно-творчих можливостей самого студента, мотивації щодо оволодіння знаннями, досвідом, його художніх інтересів, нахилів, бажань, прагнень, потреби у самовираженні та самоактуалізації. До внутрішніх умов формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва віднесено: стимулювання ціннісно-мотиваційної, когнітивно-розумової сфери студентів, активізація асоціативно-образного мислення, залучення до творчо-проектувальної діяльності, сприяння реалізації художньо-творчих можливостей кожного студента у різних видах музично-виконавської діяльності.

Ключові слова: світогляд, художній світогляд, педагогічні умови, майбутній викладач музичного мистецтва.

Tsarenko Vladyslav Andreyovych graduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (097) 057-66-05, <https://orcid.org/0000-0001-6868-1808>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE ARTISTIC WORLDVIEW OF THE FUTURE MUSIC TEACHER

Abstract. The article clarifies the essence of the categories «worldview», «artistic worldview», «pedagogical conditions». Pedagogical conditions for the formation of the artistic outlook of the future teacher of musical art have been determined. It is noted that external and internal pedagogical conditions are of great importance in the formation of the artistic outlook of the future music teacher. External pedagogical conditions are characterized, which provide for the organization of the educational process, determination of the content of disciplines, provision of an atmosphere of creativity and co-creation, artistic dialogue, and cooperation.

These conditions include: the disclosure of the artistic picture of the world, the «spirit» of the era, the integration and differential tendencies of art varieties at various stages of the development of artistic culture, which contributes to the enrichment of the intellectual and mental sphere, the expansion of cultural knowledge, erudition, and the identification of individually unique emotional and sensory reactions future specialists in the process of artistic perception-interpretation of an artistic image; the use of interdisciplinary connections of artistic disciplines and various types of cultural and educational practice; ensuring subject-subject interaction in the process of artistic and pedagogical communication.

It is emphasized that the internal pedagogical conditions relate to the spiritual and creative capabilities of the student himself, motivation to acquire knowledge, experience, his artistic interests, inclinations, desires, aspirations, the need for self-expression and self-actualization. The internal conditions for the formation of the artistic worldview of the future music teacher include: stimulation of the value-motivational, cognitive-mental sphere of students, activation of associative-figurative thinking, involvement in creative and project activities, promotion of the realization of the artistic and creative potential of each student in various types of musical and performing arts activity.

Keywords: worldview, artistic worldview, pedagogical conditions, future music teacher.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної вищої школи є формування світогляду майбутнього вчителя. Світогляд є стрижнем культури, що об'єднує у свідомості людини знання про світ і саму себе, визначає пріоритет тих чи інших цінностей, спрямовує функціонування різних ланок суспільства, зокрема освіти.

Світогляд відрізняється від простої сукупності знань результатами пізнавальної і практичної дальності людини. Саме на цьому ґрунті виробляються переконання, які стають основою способу життя, життєвих програм, ціннісних орієнтацій особистості. Тому формування світогляду, що органічно взаємопов'язує досвід, знання, свідомість, почуття і волю, є найважливішим завданням освіти [1].

Як основний компонент професійної підготовки, художній світогляд визначає зміст музично-педагогічної діяльності майбутнього викладача музичного мистецтва, передбачає вміння оволодівати інноваційними формами і методами навчання, використовувати їх у практичній діяльності, спрямовувати на розвиток духовно-творчих якостей учнів [2; 3]. Ці завдання має виконати викладач, який володіє особливим художнім світоглядом, що передбачає здатність розкривати глибинний сенс мистецьких творів, розуміти вищі духовні ідеали, керуватись ними на практиці, залучати учнів у процес художнього пізнання, емоційно-ціннісного осягнення навколишнього світу, самого себе, своєї діяльності через мистецтво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування світогляду особистості засобами мистецтва присвячені праці відомих українських вчених, педагогів, психологів, (І. Бех, І. Зязюн, О. Костюк, В. Рибалка та ін.), мистецтвознавців, педагогів-музикантів (О. Єременко, Т. Дорошенко, О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Ніколаї, О. Олексюк, В. Орлов, О. Отич, Г. Падалка, Л. Паньків, О. Ростовський, О. Рудницька, С. Соломаха, Т. Стратан-Артишкова, О. Шевнюк, О. Щолокова, Г. Шевченко, Л. Хомич та ін.), у яких розкривається суть мистецтва в осмисленні особистістю світу, свого буття, розумінні почуттів іншої людини, її неповторних якостей та індивідуальності, його значущість у професійній діяльності майбутнього фахівця.

Розкриваючи у своїх працях роль і значимість мистецтва в духовно-творчому розвитку особистості, педагоги-музиканти (Л. Масол, О. Отич, О. Рудницька та ін.) інтегровальною функцією мистецтва визначають світоглядність, з котрої впливають інші, зокрема, комунікативна, гносеологічна, виховна, соціально-організуюча, аксіологічна, пізнавальна, гедоністична та ін. [4].

Проблема розвитку естетично-художнього світогляду висвітлюється у наукових працях С.Соломахи, яка підкреслює, що творче перетворення світу у творі мистецтва залежить від своєрідності особистості митця: його

світорозуміння, цінностей, уявлень про ідеал. Занурюючись у світ почуттів, моральні цінності митця, художню картину світу, зазначає авторка, сенс художнього твору відтворюється особистістю на основі власного світорозуміння і світовідчуття і постає його особистісною інтерпретацією авторського задуму [5].

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження дав змогу узагальнити, що категорію «світогляд» дослідники характеризують як систему знань, принципів, поглядів, цінностей, ідеалів, переконань, котрі визначають ставлення до навколишньої дійсності, розуміння світу, життєві принципи, визначає суспільно-політичну, морально-естетичну позицію, поведінку особистості у різних сферах свого життя .

Мета статті – визначити педагогічні умови, котрі покликані ефективно вплинути на формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на духовно-світоглядний розвиток особистості здійснює мистецтво. Людина звертається до мистецтва в пошуках істини й сенсу життя. Задовольняючи потребу особистості в духовному спілкуванні, мистецтво, як ніяка інша форма суспільної свідомості, сприяє духовному вдосконаленню особистості, розвитку її емоційно-інтелектуальної сфери, формуванню культури міжособистісного спілкування, усвідомлення понять про загальнолюдські цінності. Духовний потенціал особистості, зазначає О. Олексюк, постає як інтегральне явище, що розкриває органічний взаємозв'язок вищих духовних цінностей – Істини, Добра, Краси та сутнісних сил особистості, які актуалізуються в соціокультурній діяльності [6].

Як особливий вид людської діяльності, мистецтво пронизує всі види світогляду. Світогляд як система найзагальніших філософських, естетичних, політичних, етичних, релігійних поглядів людини на навколишній світ, як цілісне розуміння світу і самого себе, можливостей спонукає особистість до вияву власних здібностей, можливостей, таланту в художніх образах. Тому художні твори віддзеркалюють історичні виміри світогляду певної епохи, її дух, «художню картину світу», світовідчуття і світобачення автора, митця, його інтелектуально-емоційні почутті і переживання, що втілені в художньо-образній дійсності.

Своєрідність мистецтва полягає в тому, що воно потребує від людини здатності розуміти сенс твору, усвідомлювати свої думки і переживання. «Коли мистецтво входить у наше «Я», зауважує О. Рудницька, коли ми відчуваємо весь світ у собі й себе в ньому, відбувається тотожність внутрішнього і зовнішнього, логічного смислу мистецького твору й алогічної сфери самосвідомості особистості, смислової предметності мистецтва і непередбаченого суб'єктивного почуття. Це і є найважливішою передумовою духовної насолоди, яка впливає на формування світогляду особистості [7].

Визначаючи світоглядну орієнтацію як основну у мистецькій освіті, вчені наголошують, що зміст художніх творів, багатогранність художніх образів спрямовується на: «підтримку духовної творчості особистості», «виникнення духовної рефлексії» (І. Бех); створення неповторного «тону» художнього сприймання, інтерпретації, творчості, внаслідок чого відбувається «привласнення» особистістю художніх цінностей; набуття аристократичності, що притаманне будь-якій культурі, художності, що оформлене у змісті мистецького твору, є моментами світу, його цінностями і цінностями життя, сукупністю прийомів формування і завершення людини та її світу; виховання «духовної чуттєвості» (Л. Сморг); художність, внутрішня змістовність і переживання, емоційна чуттєвість, ціннісне переживання (О. Отич, О. Рудницька), що становить важливий компонент світоглядної позиції особистості.

Ефективність навчального процесу закономірно залежить від умов, у яких він відбувається, і які сприяють досягненню поставленої мети щодо професійного розвитку майбутнього фахівця.

Для виявлення необхідних умов формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва з'ясуємо сутність категорії «педагогічні умови». У філософських джерелах «умова» визначається як «обставина, від якої що-небудь залежить; правило, встановлене в якій-небудь сфері життя і діяльності; обстановка, у якій відбувається той чи інший процес; данні, вимоги, з яких необхідно виходити [1, С. 840].

Психологи виокремлюють в структурі умов мотиви, спрямованість, інтереси, нахили, здібності особистості, її особливості, вимоги до навчання тощо. Важливою для нашого дослідження є думка про те, що спеціально створені умови впливають на розвиток особистості через внутрішні умови (мотиви, потреби, переконання) й, у такий спосіб, спонукають особистість до саморуку і саморозвитку.

Відомо, що у педагогіці категорія «умова» є ключовою, оскільки визначає особливості реалізації дидактичних та організаційних закономірностей навчального процесу, забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів навчання, дію зовнішніх та внутрішніх факторів становлення особистості [9].

Г. Падалка визначає умови «як «цілеспрямовано створені використувані обставини мистецького навчання, що забезпечують можливість досягнення його результативності» [10, С.160], підкреслює важливість створення викладачем позитивної атмосфери, досягнення діалогових засад, забезпечення пріоритету практичної діяльності. Ці положення у нашому дослідженні є основою у визначенні педагогічних умов формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва.

Важливою умовою є надання студентам знань щодо етапів розвитку різних видів мистецтва, розкриття його значення у формуванні духовно-

творчих якостей особистості, спонукання до самостійно-творчого пошуку у процесі сприйняття-інтерпретації. Як складний творчий процес, інтерпретація передбачає розуміння, пізнання, творення художнього образу, проникнення в його інтонаційний зміст, переведення семантичної конкретизації в художнє узагальнення, оформлення драматургічного задуму, відображення навколишньої реальності через світосприйняття автора [11].

Отже, зовнішніми умовами визначено такі:

- надання загальнохудожніх знань, мистецької інформації, що передбачає розкриття художньої картини світу, «духу» епохи, інтеграційних та диференційних тенденцій мистецтва на різних етапах розвитку художньої культури, що сприяє збагаченню інтелектуально-розумової сфери, розширенню культурологічних знань, художньої ерудиції, виявленню індивідуально-неповторних емоційно-почуттєвих реакцій майбутніх фахівців у процесі художнього сприйняття-інтерпретації-творення художнього образу;
- використання міжпредметних зв'язків фахових дисциплін та різних видів культурно-освітньої практики;
- забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі художньо-педагогічного спілкування.

До внутрішніх умов формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва віднесено:

- стимулювання ціннісно-мотиваційної, когнітивно-розумової сфер студентів;
- активізація асоціативно-образного мислення, залучення до творчо-проектувальної діяльності;
- сприяння реалізації духовно-творчих можливостей кожного студента у різних видах художньо-інтерпретаційної діяльності та педагогічної практики.

Визначені зовнішні та внутрішні педагогічні умови ґрунтуються на основі компетентнісного, культурологічного, інтерпретаційного, діалогічного, діяльнісного, творчого підходів, які сприяють і забезпечують цілісність процесу формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва.

Висновки. Виокремлені педагогічні умови складають діалектичну єдність зовнішніх (особливості організації навчального процесу та специфіку педагогічного впливу) і внутрішніх умов, які виявляються в особистісних якостях і можливостях студентів і забезпечують здатність дієвість механізмів творчого самовираження і самоактуалізації у різних видах художньо-інтерпретаційної діяльності.

Для успішного формування художнього світогляду важливою умовою є вироблення відповідної психологічної установки, націленості на самовира-

ження і самоактуалізацію у різних видах музично-виконавської діяльності, заохочення таланту, спонукання до власної творчості, активізація самостійної творчо-пошукової діяльності, стимулювання творчої активності, що виявляється в особистісній інтерпретації художньо-образного змісту твору, схильності суб'єкта до художнього перевтілення, ідентифікації з художніми образами, здатності проникати в глибинні прошарки твору, в систему мислення різних за стилем композиторів, прагненні створити своє, авторське, оригінальне, неповторне.

Література:

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посібник Київ: Академвидав. 2012. 256 с.
2. Стратан-Артишкова Т.Б. Творче самовираження в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка 2(27)' 2021. С. 73–77.
3. Шевцова О.Б., Музично-виконавська інтерпретація у структурі професійної компетентності майбутнього викладача музичного мистецтва. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 204. 337 с. С. 284–288.
4. Рудницька, О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник. Тернопіль, 2005. 360 с.
5. Соломаха С. О. Розвиток педагогічної майстерності викладачів музичного мистецтва та світової художньої культури : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2017. 158 с.
6. Олексюк О. М., Ткач М. М., Лісун Д. В. Герменевтичний підхід у вищій мистецькій освіті : колект. монограф. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 164 с.
7. Рудницька, О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник. Тернопіль, 2005. 360 с.
8. Філософський словник. Київ: А.С.К., 2006. 1056 с.
9. Паньків Л. І. Формування художніх орієнтацій старшокласників у процесі музично-театральної діяльності: теорія, методологія, методика: Монографія / за наук. ред. О. П. Щолокової. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 377 с.
10. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва : теорія і методика мистецьких дисциплін : [навч. посіб.]. К. : Освіта України, 2008. 274 с.
11. Стратан-Артишкова Т.Б. Особливості творчо-виконавської підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва. «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал. 2023. № 7(21) 2023. 516 с. С.476–484.

References:

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist' u prostori dukhovnoho rozvytku* : navch. posibnyk Kyuyiv: Akademvydav. 256 s. [in Ukrainian].
2. Stratan-Artyshkova, T.B. (2021). *Tvorche samovyrazhennya v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya muzychnoho mystetstva* [*Creative self-expression in the process of professional training of a future music teacher*]. *Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Seriya: Pedahohika 2(27)". 73–77 [in Ukrainian].

3. Shevtsova, O.B., (2022). Muzychno-vykonavs'ka interpretatsiya u strukturi profesiynoi kompetentnosti maybutn'oho vykladacha muzychnoho mystetstva. Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky. Kropyvnyts'kyy: RVV TSDPU im. V. Vynnychenka, 2022. Vypusk 204. 337 s. S. 284–288.

4. Rudnyts'ka, O. P. (2005). *Pedahohika zahal'na ta mystets'ka [General and artistic pedagogy]*. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].

5. Solomakha, S. O. Rozvytok pedahohichnoi maysternosti vykladachiv muzychnoho mystetstva ta svitovoyi khudozhn'oyi kul'tury : posibnyk. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2017. 158 s. [in Ukrainian].

6. Oleksyuk, O. M., Tkach M. M., Lisun D. V. (2013). *Hermenevtychnyy pidkhid u vyshchii mystets'kiy osviti : kolekt. monohraf. Kyyiv : Kyyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 164 s. [in Ukrainian]*.

7. Rudnyts'ka, O. P. (2005). *Pedahohika zahal'na ta mystets'ka [General and artistic pedagogy]*. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].

8. *Filosofs'kyy slovnyk. (2006). Kyyiv: A.S.K., 1056 s. [in Ukrainian]*.

9. Pan'kiv, L. I. (2016). Formuvannya mystets'kykh oriyentatsiy starshoklasnykiv yak vektor dukhovnoho rozvytku osobystosti. *Mystetstvo ta osvita. № 1 (79). S.16 – 20. [in Ukrainian]*.

10. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva : teoriya i metodyka mystets'kykh dystsyplin [Art pedagogy: theory and methodology of artistic disciplines]*. K. : Osvita Ukrayiny [in Ukrainian].

11. Stratan-Artyshkova, T.B. (2023). Osoblyvosti tvorcho-vykonavs'koyi pidhotovky maybutn'oho vykladacha muzychnoho mystetstva [Peculiarities of creative and performing training of the future music teacher]. «Nauka i tekhnika s'ohodni» (Seriya «Pedahohika», Seriya «Pravo», Seriya «Ekonomika», Seriya «Fyzyko-matematychni nauky», Seriya «Tekhnika»): zhurnal № 7(21) 476–484 [in Ukrainian].

УДК 371.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-431-442](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-431-442)

Шумська Віра Степанівна викладач фортепіано, КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, просп. Волі, 36, м. Луцьк, 43000, тел.: (095) 390-54-40, <https://orcid.org/0000-0002-2077-2716>

Мельник Лариса Вікторівна викладач фортепіано, КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради просп. Волі, 36, м. Луцьк, 43000, тел.: (066) 843-31-02, <https://orcid.org/0000-0002-5409-4538>

Богдан Зоя Петрівна викладач фортепіано, КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, просп. Волі, 36, м. Луцьк, 43000, тел.: (050) 652-41-96, <https://orcid.org/0000-0002-0176-3048>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРТЕПІАННОЇ ТЕХНІКИ, ЯК ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІАНІСТА-ФАХІВЦЯ

Анотація. У статті розглянуті актуальні проблеми теорії та практики фортепіанного виконавства. Особлива увага приділяється питанням фортепіанної техніки в науково-дослідних і методичних роботах педагогів-піаністів України ХХ ст. Підтверджено, що вивчення робіт українських педагогів-піаністів необхідно в якості рекомендацій студентам для вдосконалення фортепіанної техніки.

У статті розкриті сучасні проблеми і завдання освітньої системи щодо вивчення загальних та спеціалізованих проявів фортепіанного виконавства, різноманітних аспектів історії та практики фортепіанного виконавства як актуальної проблеми виконавського музикознавства для обґрунтування комплексної теорії та методики викладання, які базуються на поєднанні складових компонентів фортепіанного мистецтва.

У статті представлено визначення різних аспектів розвитку фахової (фортепіанної) освіти особливого значення набуває аналіз наукових досліджень, які містять відомості про історію походження фортепіано, формування засад професійної освіти за фахом, методики навчання, педагогічний досвід її представників та інше. Вивчення джерельної бази за темою дослідження дозволяє розкрити й узагальнити різні наукові позиції щодо розвитку національного музично-освітнього явища.

Досліджуються головні завдання, що стоять перед фортепіанними кафедрами педагогічних вузів – це підготовка студентів як до професійної виконавської так і до педагогічної діяльності у галузі фортепіанного мистецтва. Реалізації цих завдань відводиться ключова роль у формуванні логічного мислення студентів, умінні оперувати одержаними знаннями при підготовці студентів до майбутньої роботи в науковій сфері та у галузі виконавської практики та педагогіки. Майбутні піаністи-фахівці повинні засвоїти знання та уміння, що дозволяють науково обґрунтовано здійснювати фортепіанно-педагогічну діяльність.

Ключові слова: виконавство, фортепіанна техніка, піаніст-фахівець.

Shumska Vira Stepanivna piano teacher, KZVO "Lutsk Pedagogical College" of the Volyn Regional Council, Voli Avenue, 36, Lutsk, 43000, tel.: (095) 390-54-40, <https://orcid.org/0000-0002-2077-2716>

Melnyk Larysa Viktorivna piano teacher, KZVO "Lutsk Pedagogical College" of the Volyn Regional Council, Voli Avenue, 36, Lutsk, 43000, tel.: (066) 843-31-02, <https://orcid.org/0000-0002-5409-4538>

Bogdan Zoya Petrivna piano teacher, KZVO "Lutsk Pedagogical College" of the Volyn regional council, Voli Avenue, 36, Lutsk, 43000, tel.: (050) 652-41-96, <https://orcid.org/0000-0002-0176-3048>

CURRENT TENDENCIES AND PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RESEARCH OF PIANO TECHNIQUE AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE PIANIST-PROFESSIONAL

Abstract. The article deals with modern problems of the theory and practice of piano performance. Special attention is paid to the issues of piano technique in the research and methodical works of Ukrainian pianist teachers of the 20th century. It has been confirmed that studying the works of Ukrainian pianist teachers is necessary as recommendations for students to improve their piano technique.

The article reveals the modern problems and tasks of the educational system regarding the study of general and specialized manifestations of piano performance, various aspects of the history and practice of piano performance as an actual problem of performing musicology to substantiate a comprehensive theory and teaching methodology, which are based on a combination of components of piano art.

The article presents the definition of various aspects of the development of professional (piano) education. Of particular importance is the analysis of scientific

research that contains information about the history of the origin of the piano, the formation of the foundations of professional education in the specialty, teaching methods, pedagogical experience of its representatives, etc. Studying the source base on the topic of the study allows us to reveal and generalize various scientific positions on the development of the national musical and educational phenomenon.

The main tasks facing piano departments of pedagogical universities are studied - this is the preparation of students for both professional performing and pedagogical activities in the field of piano art. The implementation of these tasks is assigned a key role in the formation of students' logical thinking, the ability to operate with the acquired knowledge in preparing students for future work in the scientific field and in the field of performing practice and pedagogy. Future pianists-specialists must acquire knowledge and skills that allow them to carry out piano-pedagogical activities scientifically substantiated.

Keywords: performance, piano technique, professional pianist.

Постановки проблеми. Глибокі перетворення різних сфер суспільного життя в Україні зумовили необхідність модернізації національної системи вищої педагогічної освіти. Найважливіша мета сучасної вищої школи—це підвищення духовної культури сучасної молоді, яка була б здатна мислити творчо, вимогливо відноситися до себе, суспільства та результатам своєї діяльності. Реалізувати ці стратегічні завдання можливо тільки через удосконалення навчально-виховного процесу та використання новітніх освітніх технологій.

Сучасний етап розвитку мистецької освіти передбачає реалізацію завдань становлення особистості як носія культури і духовності, транслятора світових та національних художніх цінностей, підготовка студентів як до професійної виконавської так і до педагогічної діяльності у галузі фортепіанного мистецтва. Органічною складовою музичного мистецтва є фортепіанне виконавство, яке обіймає проблеми ефективності підготовки піаністів-фахівців, а також різноманітні навчальні методики. Саме фортепіанна техніка є необхідною базою для професійного розвитку майбутнього виконавця. У комплексі знань, умінь та навичок піаніста будь-якої кваліфікації це питання стає актуальним. Воно забезпечує реалізацію творчих задумів виконавця та розкриття замислу композитора, лежить в основі імпровізації та читання нот з аркушу. Рішення цієї проблеми тісно пов'язане із застосуванням історико-культурної традиції у навчанні та вихованні піаністів-фахівців, розкриття компонентів специфіки фортепіанного виконавства в системі музичного мистецтва в історико-теоретичному та практичному аспектах; викладення методологічні принципи навчання професійних піаністів з позицій специфіки виконавства, методику виховання професіональних піаністів в системі вищої музичної освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливого значення набуває аналіз наукових досліджень у процесі визначення різних аспектів розвитку фахової (фортепіанної) освіти, які містять відомості про методики навчання, педагогічний досвід її представників, історію походження фортепіано, формування засад професійної освіти за фахом. Вивчення джерельної бази за темою дослідження дозволяє розкрити й узагальнити різні наукові позиції щодо розвитку національного музично-освітнього явища.

Над розкриттям проблем української фортепіанної школи ХХ століття, творчої діяльності видатних її постатей працювали в різні роки – Ж. Дедусенко, Н. Зимогляд, З. Йовенко, В. Клиш, О. Кононова, Г. Курковський, Л. Лисенко, Л. Мазепа, Л. Масол.

Визначену проблему розглянуто на прикладі розвитку національної музично-педагогічної ідеї, сформованої М.Лисенком та його послідовниками в різні історичні періоди впродовж ХХ століття, мистецтва фортепіанного виконавства, творчої діяльності визначних піаністів-педагогів провідних музичних закладів України (В. Барвінський, Р. Горовиць, О. Ейдельман, Г. Левицька, Т. Лешетицький, Л. Мюнцер, Г. Нейгауз, В. Пухальський, С. Румшинський, Р. Савицький).

Проте сьогодні ще не достатньо вивченим залишається питання сучасних тенденцій та філософсько-методологічних аспектів дослідження фортепіанної техніки у майбутніх піаністів-фахівців.

Мета статті. Вивчення питань, пов'язаних з науково-методичною діяльністю українських спеціалістів ХХ сторіччя у галузі теорії фортепіанного виконавства, присвяченим проблемам фортепіанної техніки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку мистецької освіти передбачає реалізацію завдань становлення особистості як носія культури і духовності, транслятора світових та національних художніх цінностей, спроможної приймати культурну різноманітність, здатну вступати в невербальний діалог з різними культурами минулого і сучасності, спілкуватися через мистецтво та з мистецтвом, що відображає загальнокультурну компетентність.

В основі нашого дослідження лежать наукові розвідки до історико-культурологічних питань з різних принципових позицій щодо її відповідності основним постулатам української загально педагогічної думки, розвитку вітчизняної фортепіанної та виконавської освіти, музичної педагогіки або в контексті західноєвропейських аналогів.

За допомогою теоретичних досліджень із різних аспектів розвитку фахової (фортепіанної) освіти встановлено різноманітні аспекти музичної культури, естетики й мистецтва, музичної педагогіки та освіти, піднято питання музичної соціології та критики.

--першу третину ХХ ст. в аспекті розвитку освіти та музично-педагогічної думки вивчали Л. Проців (стан музично-педагогічної думки в музичній періодиці), І. Ларіна (спадщина вітчизняних музикантів і педагогів), М. Черепанін (розвиток музичної культури та освіти Галичини), Л. Мазепа (музична освіта у Львові);

--XVIII ст.- перша половина ХІХ ст. Цей період характеризується запозиченням і асиміляцією досвіду різних європейських музичних шкіл, що сприяло професійному зростанню музичної освіти в Україні і стало підґрунтям для подальшого формування національної школи [6]. Україна сама починає постачати професійних музикантів. Подальше удосконалення майстерності українських музик таких, як: М. Березовський, Т. Білоградський, Д. Бортнянський, М. Полторацький та ін. в Італії, Німеччині доводить їхній професіоналізм до найвищого європейського рівня;

--у другій половині ХІХ ст. відбувається професіоналізації та відбудова національної музичної школи, яка розвивається у контексті європейської. Цей період пов'язаний з діяльністю основоположника української класичної музики і національної школи М. Лисенка та його послідовників М. Леонтовича, Я. Степового, К. Стеценка та інших. [6]. Це все відбувається внаслідок децентралізації зарубіжного музично-освітнього досвіду і його проекції на власні культурологічні проблеми;

--у першій третині ХХ ст. могутні імпульси національно-освітнього процесу розповсюджується на різні регіони України. Київ, Одеса, Харків, Львів, стають визначними музично-освітніми центрами, які притягують до себе видатних діячів європейської музичної культури: Р. Глієра, Г. Нейгауза, Б. Яворського. Загалом у зазначений період національна музична освіта характеризується інтровертними процесами, що сприяють розвитку композиторської творчості, інструментальному виконавству і формуванню українського музичного репертуару для різних ланок навчання [5]. професіоналізація музичної освіти майбутнього виконавця, історика, теоретика і композитора підноситься на високий щабель майстерності в системі вищих музичних (консерваторія, музична академія) навчальних закладів;

--у середині ХХ ст. професіоналізація музичної освіти, в т.ч. й дитячих музичних шкіл, приводить, з одного боку, до великих досягнень виконавців на міжнародних конкурсах, а з іншого, – до занепаду музично-естетичного виховання в музичних школах і підготовки спеціалістів у цій галузі. Стають протиріччя між культуротворчим процесом та політикою нової соціалістичної влади;

--наприкінці ХХ ст. відроджуються ідеї музично-естетичного розвитку молодого покоління та поновлюється комплексний підхід до підготовки спеціалістів у цій галузі на музично-педагогічних факультетах[4]. Відбу-

вається усвідомлення необхідності вирішення власних культурологічних проблем, відродження національної музичної освіти на новому світоглядному рівні на основі узагальнення досвіду творчого виховання особистості в різних національних музичних школах;

--цікавим є узагальнений висновок В. Шульгіної про три етапи злету музичної школи (включаючи XVII – першу половину XVIII ст.) у XX ст. Україна пережила два з них: – часи Української Народної Республіки 1917–1920 рр. та час суверенної незалежної України, з 1991 р. Автор довела необхідність використання новітніх наукових концепцій творчості особистості з метою вироблення системи національного музично виховання підростаючого покоління та підготовки фахівців до виконання цієї місії у сучасному культуротворчому процесі, виявила у періодизації розвитку української музичної школи загальні тенденції національно-освітнього процесу.

У сучасному музикознавстві фортепіанне мистецтво розглядається як процес і результат практичного осягнення духовного змісту музичних явищ. Педагог-музикант повинен мати ґрунтовні знання у галузі музичних стилів і жанрів та розвинуті навички художньо-педагогічного аналізу, а також досконало володіти музичним інструментом, бути добре обізнаним з головними принципами та засобами методики навчання гри на ньому. Саме поєднанні умінь самостійно аналізувати та інтерпретувати музику та безпосередню технічну виконавську майстерність народжується справжній художній інтерпретатор зразків музичного мистецтва. У процесі фахової підготовки майбутніх виконавців (зокрема, піаністів) і викладачів особливо актуальною постає проблема їх підготовки до самостійної інтерпретації музики різних жанрів і стильових епох[1].

Проблеми розвитку виконавської майстерності привертала увагу багатьох науковців. У наукових дослідженнях Зінська Т., Чернова І. розглядаються питання єдності художнього і технічного аспектів у процесі підготовки музиканта-виконавця. Цілий ряд досліджень науковців, а саме роботи: О.Катрича, В. Москаленко, О.Самойленко, Т.Сирятська, І. Сухленко, К. Тимофеева, О. Фекете присвячені визначенню шляхів формування музично-виконавського мислення, концепції та виконавської драматургії твору. Досліджував особливості інтерпретації музичного твору В. Москаленко.

Зауважимо, що на початковому етапі теоретичне забезпечення процесу навчання гри на фортепіано було ще недосконалим – музиканти більше спиралися на власну виконавську практику, досвід своїх викладачів та сталих майстрів музичного виконавства. Так, Н.Гуральник, досліджуючи становлення вітчизняної фортепіанної педагогіки називає "процес поступового удосконалення організації та поглиблення змісту професійного навчання, урізноманітнення форм виконавської, методичної та музично-просвітницької

діяльності педагогів-піаністів, підвищення художнього рівня загального музичного виховання молоді" [2, С.100-108] основною тенденцією розвитку вітчизняної фортепіанної педагогіки в різні історичні періоди.

М.В.Лисенка слід назвати видатною постаттю у створенні вітчизняної системи музичної освіти. Ним була розроблена методика музично-інструментального навчання, яка мала на меті всебічний художньо-творчий розвиток особистості, де формування фортепіанної техніки підкорювалося вихованню музичних смаків, інтересів і здійснювалося на національно-слуховій основі[1].

Важливі педагогічні ідеї викладені у його праці "Поступ при навчанні гри на фортепіано" (1921 р.) та продовжені у педагогічній діяльності його учнем В.Барвінським [7], зокрема підвищені вимоги до музичної грамотності учня, виховання його інтелекту, волі та світогляду, свідомо аналітичний підхід до роботи над творами. В.Курц, за багатолітню діяльність у Львові, окреслив велику послідовність та наполегливість у налагодженні систематичної освіти піаністів від початкового до вищого рівнів навчання. Спираючись на засади Ф.Шопена, докладної проробки твору, старанного аналізу його форми, втілених почуттів та технічних прийомів, К.Мікулі започаткував професійний етап розвитку галицької фортепіанної педагогіки.

Р.Савицький у методичній праці "Основні засади фортепіанної педагогіки", піднімає як першочергову проблему виховання в фортепіанному класі ментальності студента, що веде до розвитку музичного мислення та оволодіння "інтерпретаційними проблемами", «правильного емоційного репродукування твору», "інтонаційної фразувальної культури". Автор підкреслює на застосуванні принципу комплексного навчання піаніста, впроваджуючи крім вивчення репертуару та технічних вправ такі напрямки роботи з студентом: естетично-виховний (розвиток образного мислення на основі аналізу, прослуховування музики); творчий (підбір по слуху, читання з аркуша, інтерпретація); теоретичний (виконавський та теоретичний аналіз творів, історія музики)[4].

У сучасному виконавському репертуарі піаніста мають бути твори різних епох, стилів та напрямів, а саме, композиторів-класиків, романтиків, композиторів ХХ століття та сучасних. Репертуарні тенденції знаходяться у процесі постійних змін та перетворень, що обумовлено культурним рівнем як слухачів, так і виконавців. У сучасній фортепіанній, репертуар, у більшості включені твори загальноновизнаних корифеїв академічного класичного мистецтва. Завдяки зверненню до невідомих, або недооцінених сторінок творчої спадщини композиторів минулого та сучасності назріла необхідність оновлення концертного репертуару, що сприяє збагаченню та розширенню виконавського кругозору та майстерності.

Наразі надзвичайно актуальним є використання виховного потенціалу конкурсних змагань як продуктивної форми сучасної мистецької освіти, спрямованої на залучення її до художньо-культурних цінностей та забезпечення творчої самореалізації особистості. Музичні конкурси, ставши невід'ємним компонентом навчально-виховного процесу відкривають широкі можливості для реалізації численних цілей, поставлених перед сучасною мистецькою освітою: розвиток музично-виконавської культури музиканта; популяризація кращих творів українських та зарубіжних композиторів; продовження традицій національної виконавської школи; обмін науково-методичним досвідом з питань викладання мистецьких дисциплін.

На прикладі професійної мистецької освіти, завдяки збереженню кращих національних традицій, зокрема, фортепіанної культури (виконавства, просвітництва, педагогіки) піаністи розкривають і доносять до сучасних поколінь їх аксіологічну значущість, духовність самого музичного мистецтва, культуротворче і виховне навантаження якого реалізуються в аксіологічній компоненті власної духовності музикантів.

Доцільно визначити сутність поняття «духовність» та впливу музики на його розвиток у особистості, для з'ясування змісту національної традиції як культурно-історичного феномену та усвідомлення шляхів реалізації власних духовних цінностей музикантів-піаністів засобами професійної мистецької освіти. Автори Л.Кондрацька, К.Юнг розглядають фортепіанну техніку як ідеальне, релігійне, ціннісне явище.

У контексті нашого дослідження важливим є визначення терміна «техніка» (грецькою «техне» означає мистецтво, майстерність, уміння) сучасна методична думка розглядає інструментально-виконавську техніку в широкому розумінні поняття – як систему психомоторних умінь та навичок, спрямовану на художньо-повноцінне втілення за інструментом музичного твору. Однак аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу констатувати, що нині немає єдиного трактування цього поняття. Так, наприклад, К. Мікулі теоретично виокремлює такі її складові: «рухова» та «художня». У першому випадку йдеться про віртуозний компонент виконавської техніки: координація, швидкість, витривалість, сила, спритність, здатність до інерційності рухів, свобода зокрема піаністичного апарату. Водночас у процесі опанування гри на фортепіано якомога раніше потрібно усвідомити, що досягнення швидкості, точності роботи ігрового апарату тощо не має бути самоціллю, а лише засобом для досягнення музично-художнього результату[3]. А у роботах О. Самойленко підкреслюється, що художня техніка піаніста розглядається як здатність до майстерного звукоутворення, до варіювання туше з огляду на естетично та художньо виправданий звук; до виразного передання у виконавському нюансуванні інтонаційного змісту різних струк-

турних побудов музичного тексту: мотивів, фраз, речень тощо. Окремо вирізняють техніку, що асоціюється із такою діяльністю піаніста, як читання нот з аркуша, гра по нотах, техніка запам'ятовування музичного тексту[6].

Рушійною силою розвитку техніки є поєднання цілого ряду здібностей. Звичайно ж, велике значення мають і руки студента-піаніста, і викладач, який його навчає, і працьовитість, і посидючість. Серед музичних здібностей на першому місці слід назвати художні потреби піаніста, його музичний талант. Людина пристрасно прагне зіграти вивчаємо їм п'єсу, або етюд, гаму найкращим, найдосконалішим чином. Прагнення до музичної досконалості не дозволяє миритися з недоліками і породжує підвищену інтенсивність у роботі. Набуває техніку той, хто має в ній потребу. Слух має кілька якісних компонентів. Існують здатності слуху краще або гірше чути мелодійну звуковисотність, гармонію, тембр, ритм. Спостереження показують, що великі віртуози, крім іншого, володіють слухом, всі компоненти якого високорозвинені і перебувають у гармонічній єдності[5]. Однак для самої техніки дуже істотне, якщо не вирішальне значення, має одна, яка зазвичай не розглядається, властивість слуху: здатність ясно та виразно чути всю тканину, всі звуки швидкого музичного потоку. Здатність швидкого слухання перетворюється у професіонала в здатність керувати своїми ігровими рухами. Швидкість і точність гри залежать від швидкісного «слухорозуміння», тобто від здатності слуху орієнтуватися в швидкому темпі. Якщо музикант не має швидкісного слуху, його пальці, як би багато їх не тренували, схильні виходити з покори, здійснювати будь-які помилки.

Техніка потрібна у будь-якому мистецтві. Фортепіанне виконавство не представляє виключення, швидше навпаки. Техніка піаніста, багато її видів настільки складні, що без спеціальної багаторічної роботи оволодіти нею неможливо. Ця робота починається з моменту першого знайомства з клавіатурою і продовжується у піаністів все життя[5].

Нам імпонує думка Н. Гуральник, що виконавська музична діяльність один із засобів розвитку особистості, «величезною школою праці та високих естетичних переживань музичне виконавство виховує «...» тяжіння до вдосконалення», що потребує не лише піаністичних навичок, а й активності, творчої ініціативи, цілеспрямованості до виконання художніх завдань, які уможливорюються завдяки «напруги всієї духовної сфери людини»[2]. Формування вмій і навичок небезпідставно вважається таким же художнім процесом, як і процес виконання. Велике значення має і рівень загального розвитку, який впливає на процесі опанування фортепіано на розвиток музично-слухових уявлень; сприяє подальшому творчому розвитку молоді, виявленню індивідуальних особливостей; виховання уваги і волі до цілеспрямованої музично-художньої діяльності.

У процесі наукового пошуку було встановлено, що в практиці фортепіанної підготовки студентів зміст діяльності наближається до тих видів, що існують в практичній роботі в школі, оскільки вчитель музики ніколи не виступає як «чистий» піаніст (Г.Падалка), його виконання музичних творів завжди супроводжується вербальним поясненням, тому заняття в «фортепіанному класі» «переростають» потреби суто піаністичного розвитку майбутніх вчителів, наповнюються новим змістом. Визначається новий інтегрований вид навчальної діяльності – досягнення єдності музично-виконавської і словесної інтерпретації музичних творів, що детермінує його переосмислення і усвідомлення в творчій музично-педагогічній майстерні педагогів-піаністів— все це сприяє розвитку піаніста-фахівця.

Музичне мистецтво є необхідною умовою для повноцінного і гармонійного формування особистості. У своєму дослідженні Т.Б. Веркіна визначила принципи актуалізації музичної класики, необхідні сьогодні українцям. потреба формування в сучасній суспільній свідомості уявлень про художній канони у світовому музичному мистецтві крізь призму творчості його центральних авторів є одним з найважливіших принципів. Одним з найважливіших принципів стала потреба формування в сучасній суспільній свідомості уявлень про художній канони у світовому музичному мистецтві крізь призму творчості його центральних авторів. . Слухач має переконатися, що класичний і сучасний репертуар повинні співіснувати в одних концертних програмах, не дискредитуючи один одного. Надання майбутнім фахівцям можливості «розкрити своє обдарування поряд з визнаними музикантами» є важливим завданням є виховання гарного смаку у молоді, підтримка молодих талантів. Публіка здатна зрозуміти й оцінити творчість видатних виконавців – «не просто зірок, а тих, які здатні розкрити в живому безпосередньому інтонуванні актуальний зміст високого мистецтва»[4].

Сучасні тенденції та філософсько-методологічні аспекти дослідження проблем фортепіанної техніки, фортепіанного виконавства та методів опанування цим інструментом залежать від творчого потенціалу педагога-піаніста. Музична педагогіка - мистецтво, яке вимагає від людей всеціло присвятити себе цій професії, величезної любові і безмежного інтересу до своєї справи. Учитель гри на будь-якому інструменті повинен бути насамперед учителем музичного мистецтва, тобто її пояснювачем і тлумачем, а не просто займатися з учнями технічним зубрінням. Учитель повинен не тільки довести до учня зміст твору, не тільки захопити його поетичним образом, а й дати йому аналіз форми, гармонії, мелодії, поліфонії; він повинен бути одночасно і теоретиком, і істориком музики, а також учителем сольфеджіо, гармонії і гри на фортепіано.

В основі нашого дослідження лежать наукові розвідки реалій сучасної фортепіанної підготовки зумовленої інтеграцією вітчизняної освіти в європейський та світовий освітній простір, що визначило нові вимоги до якості вищої освіти, і передовсім до особистості сучасного фахівця, який має володіти широким колом практичних умінь, здатністю до активної, ініціативної професійної діяльності, дотичних до проблем нашої наукової розвідки. На успішну підготовку піаніста-фахівця в умовах розгалуження сучасної фортепіанної освіти на окремі напрямки відповідно навчальної мети (підготовка концертного виконавця, піаніста-педагога, науковця-дослідника) впливають такі чинники: відбір змісту і методів фортепіанного навчання, винайдення ефективних фортепіанних методик, здатних, з одного боку, сформувати творче мислення піаніста-виконавця, забезпечення повноцінного оволодіння фортепіанною майстерністю, з іншого — сприяння формуванню логічного мислення студентів, умінню оперувати одержаними знаннями при підготовці до майбутньої роботи в науковій сфері.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що сучасні тенденції та філософсько-методологічні аспекти висвітлені у працях українських педагогів-піаністів У роботах охоплені питання теорії та історії піанізму, а також методикою фортепіанного навчання, теоретичні та методичні проблеми, пов'язані з фортепіанною творчістю, спеціальну увагу було приділено питанням фортепіанної техніки.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивчення студентами-піаністами робіт українських педагогів-піаністів як рекомендацій по вдосконаленню техніки гри на фортепіано, а також в їх майбутній педагогічній діяльності.

Література:

1. Веркіна Т.Б. Актуальне інтонування як виконавська проблема: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Одеса, 2008. 170 с.
2. Гуральник Н.П. Піаністи і музичне навчання в класі фортепіано: історія, теорія, практика. *Проблеми педагогіки музичного мистецтва*: матеріали конференції. Ніжин: НДПУ, 2004. С. 99-108.
3. Кашкадамова Н.Б. Історія фортеп'янного мистецтва XIX сторіччя: підручник. Тернопіль: Астон, 2006. 608 с.
4. Кашкадамова Н.Б. Фортеп'янне мистецтво у Львові: статті, рецензії, матеріали. Тернопіль: Астон, 2001. 400 с.
5. Савицький Р. Основні засади фортепіанної педагогіки: метод. посібник. Тернопіль: Астон, 2000. 68 с.
6. Шульгіна В. Д. Музична україніка: інформаційний і національно-освітній простір: автореф. дис.. доктора мистецтвознавства: 17.00.01 Київ, 2002. 41 с.
7. Юник Д. Підготовленість концертної програми як детермінанта виконавської надійності музиканта-інтерпретатора у сценічній діяльності. *Часопис Національної музичної Академії України ім. Чайковського*. 2023. №1 (58). С. 43–66.

References:

1. Verkina, T.B. (2008). Actualis vox quam perficiendi quaestio [Actual intonation as a performance problem]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
2. Guralnik, N.P. (2004). Pianists and music education in the piano class: historia, theoria, praxis [Pianists and music education in the piano class: history, theory, practice]. *Problems of musical art pedagogy*, 99-108 [in Ukrainian].
3. Kashkadamova, N.B. (2006). *Historiae Pianae Artis XIX saeculum* [History of piano art XIX century]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
4. Kashkadamova, N.B. (2001). *Piano es in Leopoli: Articuli, recognitiones, materiae* [Piano art in Lviv: articles, reviews, materials]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
5. Savytskyi, R. (2000). *Fundamenta fundamentalia paedagogiae Pianae* [Basic principles of piano pedagogy]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
6. Shulgina, V. D. (2002). *Ucraini musici: informational et nationalis spatium educational* [Musical Ukrainians: informational and national educational space]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Yunyk, D. (2023). [Підготовленість концертної програми як детермінанта виконавської надійності музиканта-інтерпретатора у сценічній діяльності]. *Journal of the National Music Academy of Ukraine named after Tchaikovsky*, 1(58), 43-66 [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:78]:331.54-047.22:[378.091.64:78](045)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-443-454](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-443-454)

Юрченко Оксана Володимирівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0001-9971-1336>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті особливості підготовки майбутніх учителів музики до професійної компетентності засобами музичного мистецтва наголошується на значущості та необхідності забезпечення дослідницького аспекту професійної діяльності.

Обґрунтовано провідні поняття дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами музичного мистецтва – «компетентність», «професійна підготовка вчителя музики», «музичне мистецтво». Професійну компетентність майбутнього вчителя музики в системі професійної освіти окреслено як динамічне особистісно-інтегративне утворення, основою якого слугують теоретичні знання, практичні вміння, особистісні якості та досвід, які обумовлюють здатність учителя музики до виконання педагогічної діяльності. З'ясовано зміст та структуру професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами музичного мистецтва. Окреслено місце і роль музичного мистецтва у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів музики.

Обґрунтовано роль музики, пісні, думи, фольклору загалом у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів музики у процесі навчання у закладі вищої освіти. Відзначено роль художньо-естетичної, творчої та етноестетичної компетентностей як системоутворювальних компонентів професійної компетентності означеного фахівця. Доведено значення психолого-педагогічного складника у професійній підготовці майбутніх учителів музики з використанням музичного мистецтва та особливу роль музичної психології, методики викладання музичних дисциплін, циклу музично-теоретичних дисциплін у розвитку професійної компетентності майбутніх учителів музики. Відзначено місце і роль виконавських дисциплін щодо використання музичного мистецтва як засобу формування професійної компетентності цих фахівців.

Зроблено висновки, формування професійної компетентності майбутнього учителя музики знаходиться ядро народної художньої культури – музичне мистецтво, яке виступає унікальною формою суспільної свідомості, розкриває основи національного світогляду нашого народу, українську національну психологію, історичні традиції, які поєднують минуле, сучасне і майбутнє.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, професійна підготовка вчителя музики, музичне мистецтво, формування професійної компетентності майбутніх учителів музики, підготовку майбутніх учителів музики.

Yurchenko Oksana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-9971-1336>

FEATURES OF TRAINING FUTURE MUSIC TEACHERS FOR PROFESSIONAL COMPETENCE BY MEANS OF MUSICAL ART

Abstract. The article emphasizes the importance and necessity of ensuring the research aspect of professional activity in the field of preparation of future music teachers for professional competence by means of musical art.

The leading concepts of the study of the problem of formation of professional competence of future music teachers by means of musical art – «competence», «professional training of a music teacher», «musical art» – are substantiated. The professional competence of a future music teacher in the system of professional education is defined as a dynamic biobistic-integrative development, the basis of which is theoretical knowledge, practical skills, personal qualities and experience, which elaborate the ability of a music teacher to perform pedagogical activities. The content and structure of professional competence of future music teachers by means of musical art are clarified. The place and role of musical art in the formation of musical art are outlined. The place and role of musical art in the formation of musical art are outlined. professional competence of future music teachers.

The role of music, song, duma, folklore in general in the formation of professional competence of future music teachers in the process of studying in a higher education institution is substantiated. The role of artistic-aesthetic, creative and ethno-aesthetic competencies as system-forming components of the professional competence of this specialist is noted. The importance of the psychological and pedagogical component in the professional training of future music teachers with the use of musical art and the special role of musical psychology, methods of teaching

musical disciplines, the cycle of music-theoretical disciplines in the development of professional competence of future music teachers are proved. The place and role of performing disciplines in the use of musical art as a means of forming the professional competence of these specialists are noted.

It is concluded that the formation of the professional competence of the future music teacher is the core of the national artistic culture – musical art, which acts as a unique form of social consciousness, reveals the basics of the national world of our people, the Ukrainian national psychology, the historical traditions that unite the past, the present and the future.

Keywords: competence, professional competence, professional training of a music teacher, musical art, formation of professional competence of future music teachers, training of future music teachers.

Постановка проблеми. Проблема професійної підготовки вчителя протягом багатьох років була і залишається пріоритетною в педагогічній науці й практиці. Соціально-економічні перетворення, які постійно відбуваються у суспільстві, ставлять нові вимоги до особистості сучасного вчителя. Все більшого значення набуває здатність фахівця бути суб'єктом свого професійного розвитку та самостійно знаходити вирішення соціально і професійно значущих проблем в умовах мінливої дійсності.

Реформування системи української педагогічної освіти, зокрема і мистецької, в умовах соціально-економічних, політичних і культурних перетворень, що відбуваються в Україні в останні десятиріччя, передбачає підготовку і виховання високоосвіченої і професійно компетентної, творчої особистості вчителя, здатного спрямовувати свою життєдіяльність у русло гуманістичного розвитку суспільства і національної освіти, саморозвитку з урахуванням загальнолюдських цінностей, кращих традицій і досягнень української науки та культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні українська школа ставить перед вчителем задачі: мати високий рівень професіоналізму, добре володіти інноваційними педагогічними технологіями, знати різноманітні навчальні програми та зміст предмету, який викладається. У контексті цих вимог особистість випускника педагогічного навчального закладу орієнтована на всебічний розвиток, високу кваліфікацію спеціаліста, самостійність, критичність і креативність педагогічного мислення, високу комунікабельність.

Аналіз наукових публікацій дозволяє стверджувати, що вибір сукупності методологічних підходів визначається особливостями об'єкта і предмета дослідження як педагогічного явища чи процесу, що підлягає вивченню. Аналізуючи різноманітні науково-педагогічні джерела, які прямо чи опосередковано пов'язані з предметом нашої статті, ми дійшли висновку про зосеред-

ження уваги науковців на певному колі методологічних підходів, серед яких превалюють компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи. Зауважимо, однак, що ці підходи не можуть бути використані нами в сукупності, оскільки ми виходимо зі специфіки предмета нашого дослідження – формування професійної компетентності майбутніх учителів музики.

Сучасні теорії філософії і педагогіки музичної освіти пропонують багато концептуальних ідей і технологій, що відображають провідні тенденції розвитку музичної освіти і професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлювалися вітчизняними та зарубіжними науковцями. Філософсько-методологічний контекст проблеми педагогічної освіти досліджували Г. Васянович, В. Краєвський, І. Зязюн, В. Кремень, П. Саух та ін. Загальні підходи до змісту і технологій професійної підготовки педагога висвітлено в працях О. Вознюка, С. Гончаренка, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, В. Химинець, Л. Хомич, Л. Хоружої та ін. Аксіологічний зміст художньо-естетичної діяльності розглянуто в працях Т. Єлагіної, К. Климової, Г. Кондратенко, В. Сластьоніна, О. Щолокової та ін.

Змістові аспекти оновлення національної мистецької освіти знайшли своє відображення в працях М. Бровко, К. Завалко, Н. Миропольської, О. Олексюк, Г. Падалко, О. Рудницької, Т. Танько та ін. Теоретичні та методичні аспекти компетентнісного підходу до навчання майбутніх учителів розглядали О. Антонова, Н. Бібік, С. Вітвицька, М. Головань, В. Ковальчук, І. Коновальчук, О. Овчарук, О. Пометун та ін.

Виходячи з актуальності проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя музики серед учнівської аудиторії, а також з недостатньої теоретичної і практичної розробленості проблеми й потреби її розв'язання є актуальним і необхідним. Тому, незважаючи на значну кількість робіт, що характеризують означену проблематику, уваги потребують особливості підготовки майбутніх учителів музики до професійної компетентності засобами музичного мистецтва.

Мета статті полягає у визначенні та характеристиці особливостей підготовки майбутніх учителів музики до професійної компетентності засобами музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Європейський освітній вектор України, що певною мірою стандартизує зміст та методи професійної підготовки майбутніх фахівців, не скреслює, водночас, необхідності урахування національного досвіду та національного змісту означеної підготовки. Тому музичне мистецтво як засіб формування професійної компетентності є потужним джерелом професійних знань, умінь, навичок та особистісних якостей майбутніх учителів музики, якщо реалізується на засадах системності, у межах особистісно-діяльнісного й компетентнісного підходів. Сучасна вітчизняна освіта, зокрема мистецька, приділяє особливо важливу увагу

підготовці досвідчених, конкурентоспроможних педагогів, здатних на високому професійному рівні виконувати своє фахове призначення, постійно підвищувати та вдосконалювати свій професійний, інтелектуальний, культурний рівень, професійно-педагогічну компетентність.

Зміни в освітянських парадигмах, що стосуються професійної підготовки майбутніх учителів музики відповідно до державних стандартів української освіти і вимог організації освітнього процесу в ЗВО на засадах національного, гуманістичного, особистісно орієнтованого навчання, посилення уваги до культурних надбань народу, вироблених віками традицій народної педагогіки, потребують повернення національної культурної й мистецької пам'яті, особливо в педагогічне середовище (заклади загальної середньої освіти, училища, коледжі, ЗВО), посилення уваги до народного мистецтва, історії та теорії національної культури і музичного фольклору.

Професійна компетентність майбутнього вчителя музики формується у процесі фахового навчання у закладі вищої освіти. Модернізація освітньої системи, нові законотворчі основи спрямовані на досягнення нового рівня якості професійної підготовки музикантів-фахівців. Сьогодні вона вимагає від майбутнього вчителя музики не тільки міцних педагогічних знань та умінь, високої інструментально-виконавської культури, вміння адаптуватися до умов, що постійно змінюються, а й здатності по-новому використовувати можливості музики, спрямовувати їх на розвиток особистості⁷¹. Щоб підготувати компетентного випускника, необхідно використовувати активні методи навчання, технології, що розвивають пізнавальну, комунікативну й особистісну активність студентів.

Різні аспекти формування професійної компетентності музиканта-фахівця у сучасній системі вищої освіти висвітлюються у науково-педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців, які вивчають цю проблему з різних сторін, а саме:

1) з точки зору розвитку виконавської майстерності музиканта та вчителя музики як характеристики його професійної компетентності – Н. Андрійчук [1, с. 168], О. Реброва [11] та ін.;

2) з огляду на готовність майбутнього вчителя музики до здійснення професійної діяльності – І. Істинюк [6, с. 116], О. Ростовський та ін.;

3) у руслі методики і практики професійної підготовки майбутнього вчителя музики та формування його професійної компетентності – А. Волощук [4], С. Горбенко, Ж. Карташова [7] та ін.

Всі зазначені вище науковці переконані, що професійну компетентність майбутнього учителя музики слід розглядати як інтегральну якість особистості, специфіка якої полягає у поєднанні психолого-педагогічної, фахово-

музичної та інформаційно-комунікаційної компетенцій. О. Реброва так трактує поняття «професійна компетентність майбутнього учителя» музики :

- професійна компетентність – це властивість особистості, що виявляється в здатності до педагогічної діяльності;
- професійна компетентність – це єдність теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності;
- професійна компетентність – це спроможність результативно діяти, ефективно розв’язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності [11, с. 42].

Професійна компетентність учителя музики охоплює широкий спектр культурологічних знань, розуміння специфіки музичного мистецтва, засвоєння основних закономірностей музики, оволодіння засобами втілення художніх образів у музичному виконавстві, застосування музики в художньо-виховній роботі зі школярами, оволодіння педагогічними методами та прийомами, що дозволяє здійснювати професійні функції. Крім того, як слушно зазначає у своїх роботах професор К. Климова [8, с. 97], важливе значення для формування професійної компетентності педагога має рівень сформованості його творчості, що залежить від сукупності певних чинників: «Розвиваючи творчу обдарованість майбутніх фахівців...викладачеві слід урахувувати декілька факторів:

- 1) особливості студентського віку як визначального періоду соціалізації обдарованої особистості;
- 2) шкільний досвід творчої діяльності студентів, сформований на уроках, факультативних заняттях та позакласних заходах з української мови та літератури;
- 3) індивідуальний креативний потенціал майбутнього фахівця, його психологічні особливості, естетичні смаки, літературно-мистецькі уподобання».

Як зазначає В. Міщедченко, фаховий рівень підготовки студентів є головним критерієм роботи закладу вищої освіти. Цей рівень залежить від багатьох чинників. Але основним із них є науково обґрунтована модель фахівця, яка визначається навчальними планами та програмами. Від того, скільки обґрунтовані ці два документа, залежать рівень і якість підготовки фахівців [9, с. 252].

Дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва Л. Буркова здійснює на основі таких положень:

- 1) підготовлений фахівець володіє професійною компетентністю;
- 2) професійна компетентність складається з певних компетентностей і є результатом набуття відповідних компетенцій;
- 3) компетентність є поняттям, яке стосується людини, розкриває аспекти її поведінки та забезпечує професійно якісне виконання роботи;

4) компетенція є поняттям, яке стосується роботи та характеризує сферу професійної діяльності;

5) інтегративні утворення, що складаються зі знань, умінь, особистісних якостей, зокрема ставлення до роботи, досвіду, об'єктивно необхідних для ефективної діяльності в заданій предметній галузі, продукують відповідні компетенції; опановані працівником компетенції набувають статусу його професійної / фахової компетентності;

6) компетентність людини має вектор розвитку, що постійно розширюється, оскільки людина є суб'єктом спілкування, пізнання, праці та виявляє себе в системі ставлення до себе, до інших людей, до суспільства, до праці [3].

Таким чином, компетентнісні засади професійної підготовки майбутніх учителів музики ґрунтуються, з одного боку, на європейських документах про освіту, що обґрунтовують сукупність провідних життєвих компетентностей і компетенцій особистості, з іншого – на засадах професійної діяльності майбутніх учителів музики, що визначають специфіку формування означеної компетентності в умовах навчання у закладі вищої освіти.

До складових сучасного освітнього середовища, що впливають на формування професійної компетентності майбутнього учителя музики, ми можемо віднести: систему умов формування особистості вчителя музики засобами українського народного музичного мистецтва; комплекс можливостей для розвитку студента як майбутнього педагога, з одного боку, та музиканта – з іншого; сукупність усіх інформаційних засобів (як традиційних, так й інноваційних), що уможливають професійно-педагогічний розвиток майбутніх учителів музики; простір для розбудови власного «Я» майбутнього вчителя музики засобами українського народного музичного мистецтва.

Освітнє середовище закладу вищої освіти, який здійснює підготовку майбутніх учителів музики, має свою структуру, що складається з кількох основних складників:

1. Суб'єкти навчально-виховного процесу закладу вищої освіти – студенти, викладачі (у тому числі фахових музичних дисциплін), адміністрація закладу вищої освіти.

2. Інформаційне середовище закладу вищої освіти – наявні засоби інформування, відповідне обладнання тощо.

3. Матеріально-технічні засоби освітнього середовища, в тому числі сучасні та давні українські народні музичні інструменти, музичні класи, відповідна акустична апаратура та ін.

Особливо важливими морально-світоглядними цінностями, які криються в українському народному мистецтві, В. Скутіна вважає такі:

– гармонія (гармонія життя, внутрішнього світу, міжособистісних стосунків, відносин з природою);

- добро (добро як істина, вище благо, глибока віра в перемогу добра над злом, добротворчість, милосердя, гуманізм);
- свобода (внутрішня свобода, волелюбність, визнання неповторної людської індивідуальності, нетерпимість до рабства, свобода волевиявлення);
- справедливість (щирість, правдивість, прагнення до істини, до соціальної справедливості, віра у Вищу справедливість);
- сім'я як першооснова розвитку й формування особистості, духовного, культурного, економічного розвитку суспільства);
- народ (повага до трудового народу, вміння осмислювати історію, культуру, традиції, моральні цінності свого народу, віра в його духовні сили, прагнення до того, щоб український народ зайняв гідне місце у цивілізованому світі);
- Україна (патріотичні почуття, прагнення до зміцнення державності, економіки, культури, готовності віддати усі зусилля для блага Вітчизни).

На початку минулого століття С. Русова писала: «Ми всі так мало знаємо нашу Україну, географічної свідомості в нас так мало, а вона так потрібна нам – ми мусимо свідомо носити ймення українців, знати усі скарби, що заховані в Українській землі. У цій праці нова школа – од початкової до вищої – мусить об'єднати й учнів, і учителів; потроху, цеглинку за цеглинкою, збудуємо ми таку школу, котра б справді вся була пройнята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовний склад і міцно з'єднає нас з рідним краєм, з рідним людом» [70. с. 295].

Як зазначає І. Зязюн, народне мистецтво є засобом пізнання кращих загальнолюдських культурних надбань нашого минулого, споконвічної мудрості, життєвого і почуттєвого досвіду українців, їх прагнень і духовних цінностей, моральних ідеалів, народної національної мелодики. Воно активно формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його в художніх образах, за допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства повертаються в особистий досвід людини, яка сприймає цей образ, в органічні набутки її характеру [29].

В умовах незалежності України перед педагогічною наукою постає цілий комплекс проблем і вимог, серед яких найважливіше місце займає проблема відродження національної школи, національного змісту освіти, формування національної самосвідомості, духовної культури молодого покоління.

Важливо, щоб у процесі відбору кращих зразків народного музичного мистецтва з метою їх використання у навчальному процесі було дотримано важливих принципів щодо високої змістової та художньої їх якості, відповідності вимогам змісту навчальних програм та доступності їх сприйняття для студентів. У сучасних умовах розвитку суспільства і педагогічної науки перед

вищою школою ставиться завдання підготувати творчого учителя, який не тільки володіє глибокими знаннями та вміннями в галузі мистецької освіти, а й здатністю бути творчо-активним у всіх життєвих і педагогічних ситуаціях, прагненням до раціональної продуктивної творчої діяльності.

Елементами навчальної системи, яка забезпечує підготовку студентів до музично-освітньої роботи, Г. Назаренко називає:

- дисципліни, спрямовані на забезпечення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів;
- дисципліни, що забезпечують фахові знання у царині музичного мистецтва, розвиток музичних здібностей студентів, формування практичних умінь і навичок (основний музичний інструмент, додатковий музичний інструмент, диригування, хоровий спів, методика музичного виховання, постановка голосу);
- педагогічна практика, яка залучає студентів до музично-педагогічної діяльності в школі, дозволяє закріпити наявні знання, спонукає до набуття нових знань і вмінь [55. с. 80].

Важливим напрямом формування професійної компетентності майбутнього учителя музики є оптимізація його дидактичної підготовки.

Майбутній учитель музики повинен також знати і досконало розумітися на важливих проблемах музичної психології, зокрема засобах формування музичного сприймання, методах розвитку музичних здібностей учнів, особливостях перебігу різних музично-пізнавальних процесів тощо.

Вивчення проблеми формування професійної компетентності учителя музики засобами народного мистецтва засвідчує величезний потенціал народного музичного мистецтва у формуванні особистісних і суспільно начущих світоглядних якостей майбутніх фахівців, їх індивідуального визначення в світі мистецьких цінностей, активізації процесів їх професійного вдосконалення на шляху мистецької самореалізації.

Формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами народного мистецтва реалізується через різні напрями народознавчої діяльності: *суспільно-корисний* (охорона пам'яток історії та культури, молодіжні патріотичні акції, народознавчі експедиції, козацькі республіки тощо); *пізнавально-розвивальний* (літературні студії, клуби народної творчості, малі академії мистецтв, народні університети мистецтв, народні театри, фольклорні колективи, конкурси народної творчості, екскурсії, виставки, співпраця з краєзнавчими музеями тощо); *трудовий* (участь у проведенні народних фольклорних свят – першої борозни, обжинок, прильоту птахів, толоки, освоєння традиційних народних промислів і ремесел); *національно-патріотичний* (свята рідної мови, фестивалі мистецтв, спартакіади з народних видів спорту, змагання з козацьких єдиноборств, національні ігри, козацькі забави тощо).

Сьогодні невід'ємною частиною освітнього процесу в загальноосвітній школі й закладах вищої освіти мистецького профілю стають багатовікові надбання народного музичного мистецтва, в якому чільне місце займає народна пісня, дума, які відображають визначні події в історії українського народу, героїчну боротьбу українців проти соціального і національного гноблення, оспівують любов до свого краю, розкривають глибину ліричної душі людини, виражають віковичну надію українців на краще майбутнє.

Народне мистецтво є формою суспільної свідомості, яка, як й інші форми свідомості, відображає життя, реальну дійсність. Але це особливий вид пізнавальної діяльності. На відміну від науки, народне мистецтво дає пізнання України – суспільних відносин, побуту, характеру людей – не в наукових поняттях, а в образах. Відкриваючи і відображаючи дійсність у русі й розвитку засобами художніх, словесних образів, мистецтво емоційно впливає на людину, виховує здатність естетично сприймати світ [10, с. 58].

Музичне мистецтво посідає сьогодні важливе місце у процесі цілеспрямованого формування загальнолюдських норм суспільної свідомості, розвитку духовно-етичних почуттів, моральної поведінки нашої молоді, насамперед, тих, хто готується до професійної педагогічної діяльності. І саме грамотне і творче використання майбутніми учителями музики цінних надбань народного мистецтва може забезпечити формування їх національної свідомості, духовної культури, соціально-особистісних, фахових, музико-знавчих, художньо-естетичних та інших компетентностей.

В основі формування професійної компетентності майбутнього учителя музики знаходиться ядро народної художньої культури – музичне мистецтво, яке виступає унікальною формою суспільної свідомості, розкриває основи національного світогляду нашого народу, українську національну психологію, історичні традиції, які поєднують минуле, сучасне і майбутнє. У ньому знайшли своє відображення норми поведінки, що склалися історично і передаються від покоління до покоління; звичаї й правила, які здавна існують у громадському житті українців.

Висновки. Отже, нами з'ясовано особливості українського народного музичного мистецтва як засобу формування професійної компетентності майбутніх учителів музики. Представлено аналіз наукових досліджень, деобґрунтовано проблеми теорії й практики використання надбань народного мистецтва у вихованні особистості, її професійному становленні, розвитку етнокультурної компетентності, духовності й моральності майбутніх фахівців. Обґрунтовано роль народної музики, пісні, думи, фольклору загалом у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів музики у процесі навчання у закладі вищої освіти. Відзначено роль художньо-естетичної, творчої та етностетичної компетентностей як системоутворювальних компонентів професійної компетентності означеного фахівця.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальших досліджень потребує проблема моніторингу стану готовності майбутніх учителів музики до професійної компетентності засобами музичного мистецтва.

Література:

1. Андрійчук Н. Педагогічні умови вдосконалення виконавської майстерності майбутнього педагога-музиканта. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. №8 (Ч. 1), 2013. с. 167–172.
2. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень. Навчальний посібник. Київ : ДЦССМ, 2003. 216 с., С. 58.
3. Буркова Л. В. Експериментальне дослідження ефективності інноваційної технології підготовки фахівців соціономічних професій у вищій школі [online]. *Теорія та методика управління освітою*. Вип. 5, 2010. Режим доступу : <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11burhes.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
4. Волошук А. Формування методичної компетентності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук.. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2012. 22 с.
5. Зязюн І. А., Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф. та ін. Педагогічна майстерність : підручник. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища школа. 2004. 360 с.
6. Істинюк І. Д. Педагогічна практика – провідний засіб забезпечення готовності студентів до інноваційної виховної діяльності з молодшими школярами. *Психологія : реальність і перспективи*. Вип. 4, 2015. с. 114–118.
7. Карташова Ж.Ю. Формування готовності майбутнього вчителя музики до інструментально-виконавської діяльності : метод, реком. (для спеціальності 6.120200 «Музична педагогіка і виховання»). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільська міська друкарня, 2007. 48 с.
8. Климова К. Я. Розвиток творчої обдарованості майбутнього фахівця у відкритому навчально-виховному середовищі університету: практичний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 3 (89), 2017. с. 96–99.
9. Мішедченко В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя музики в умовах вищого навчального закладу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. с. 251–257.
10. Назаренко Г. І. Професійна компетентність особистості викладача післядипломної педагогічної освіти. *Освіта Донбасу*. № 2, 2010. с. 80.
11. Реброва О. Є. Методи стимулювання художньо-ментальних процесів у виконавській діяльності майбутніх учителів музики та хореографії. *Science and Education. Academic Journal of Ushynsky University*, № 4 / CLVII. Education. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2017. с. 39–45.
12. Рейзенкінд Т. Й. Дидактичні основи професійної підготовки вчителя музики в педуніверситеті. Кривий Ріг: Видавничий дім. 2006.
13. Русова С. Ф. Націоналізація школи. Вибрані твори. Київ, 1996. с.293–298.

References:

1. Andriychuk N. (2013). Pedagogical conditions for improving the performance skills of a future teacher-musician. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya – Problems of modern teacher training*, 3, (Vols. 1), 167–172 [in Ukrainian].

2. Borysova Yu. V. (2003). *Metodolohiya ta metody sotsial'nykh doslidzhen'* [Methodology and methods of social research. Kyiv: DCSSM, [in Ukrainian].

3. Burkova L. V. (2010). *Eksperymental'ne doslidzhennya efektyvnosti innovatsiynoi tekhnolohiyi pidgotovky fakhivtsiv sotsionomichnykh profesiy u vyshchii shkoli*. [Experimental study of the effectiveness of innovative technology for training specialists in socioeconomic professions in higher education. *Teoriya ta metodyka upravlinnya osvitoju – Theory and methodology of education management*. 5. Retrieved from: <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11burhes.pdf> [in Ukrainian].

4. Istynyuk I. D. (2015). *Pedahohichna praktyka – providnyy zasib zabezpechennya hotovnosti studentiv do innovatsiynoi vykhovnoi diyal'nosti z molodshymy shkolyaramy*. [Pedagogical practice is the leading means of ensuring students' readiness for innovative educational activities with younger schoolchildren. Psychology: reality and prospects]. Extended abstract of candidate's thesis. Zhytomyr : Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].

5. Kartashova Zh. Yu. (2007). *Formuvannya hotovnosti maybutn'oho vchytelya muzyky do instrumental'no-vykonavs'koyi diyal'nosti* [Formation of readiness of the future music teacher for instrumental and performing activities: method, recommendation. (for specialty 6.120200 "Music pedagogy and education")]. (2nd ed., rev.). Kyiv : Higher School [in Ukrainian].

6. Klymova K. Ya. *Rozvytok tvorchoyi obdarovanosti maybutn'oho fakhivtsya u vidkrytomu navchal'no-vykhovnomu seredovyschii universytetu: praktychnyy aspekt*. [Development of creative talent of the future specialist in the open educational and educational environment of the university: practical aspect. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*. 3 (89), 96–99. [in Ukrainian].

7. Mishedchenko V. (2012). *Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytelya muzyky v umovakh vyshchoho navchal'noho zakladu*. [Formation of professional competence of the future music teacher in the conditions of a higher educational institution. Problems of modern teacher training]. *Problemy pidgotovky suchasnoho vchytelya – Problems of modern teacher training*, 251–257. [in Ukrainian].

8. Nazarenko G. I. (2010). *Profesiyna kompetentnist' osobystosti vykladacha pislyadyplo-mnoyi pedahohichnoyi osvity*. [Professional competence of the personality of a teacher of postgraduate pedagogical education]. *Osvita Donbasu – Education of Donbass*, 2, 80. [in Ukrainian].

9. Rebrova O. E. (2017). *Metody stymulyuvannya khudozhn'o-mental'nykh protsesiv u vykonavs'kii diyal'nosti maybutnikh uchyteliv muzyky ta khoreohrafiyi*. [Methods of stimulating artistic and mental processes in the performance of future teachers of music and choreography]. *Science and Education. Academic Journal of Ushynsky University*, 39-45. [in Ukrainian].

10. Reisenkind T.Y. (2006). *Dydaktychni osnovy profesiynoyi pidgotovky vchytelya muzyky v peduniversyteti*. [Didactic bases of professional training of a music teacher in a peduniversity]. Kryvyi Rih : Publishing house. [in Ukrainian].

11. Rusova S. F. (1996). *Natsionalizatsiya shkoly*. [Nationalization of the school. Selected works]. Kyiv : [in Ukrainian].

12. Voloshchuk A. (2012). *Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv humanitarnoho profilyu u protsesi pedahohichnoyi praktyky*. [Formation of methodological competence of future teachers of the humanitarian profile in the process of pedagogical practice]. Extended abstract of Doctor's thesis. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University. [in Ukrainian].

13. Zyazyun I.A., Kramushchenko, L.V., Krivonos, I.F. and others.(2004). *Pedahohichna maysternist'* [Pedagogical skill: a textbook]. Kyiv: Higher School [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Публічне управління та адміністрування»

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-455-468](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-455-468)

Акімов Олександр Олексійович доктор наук з державного управління, професор Заслужений економіст України, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9557-2276>

Акімова Людмила Миколаївна доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри трудових ресурсів і підприємництва, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-2747-2775>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ, КОМПЕТЕНТІСНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ КООРДИНАТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджується проблема формування громадянського суспільства в Україні на тлі сучасних соціально-політичних викликів та трансформацій, акцентуючи увагу на трьох ключових аспектах публічного управління: ціннісних орієнтирах, компетентностях управлінців і психологічних факторах. Основною метою є визначення ролі цих елементів у забезпеченні ефективності державних інституцій та зміцненні взаємодії між державою і суспільством. Публічне управління в умовах кризи, зокрема в умовах війни, вимагає нових підходів, орієнтованих на прозорість, підзвітність, демократичність, а також стійкість державних інституцій. Ціннісні орієнтири, такі як прозорість і підзвітність, стали фундаментом для побудови довірчих відносин між громадянами та державними органами. У статті аналізуються проблеми впровадження цих цінностей в українських реаліях, зокрема в умовах війни, що значно ускладнює управлінські процеси. Доведено, що саме ці цінності дозволяють громадянам краще розуміти управлінські рішення,

контролювати дії державних органів і брати активну участь у політичному житті країни. У роботі також розглядаються інноваційні механізми, зокрема цифровізація державних послуг, які сприяють підвищенню прозорості та зменшенню корупційних ризиків. Компетентності управлінців – ще один важливий аспект, який впливає на ефективність публічного управління. У статті наголошується, що впровадження компетентнісного підходу до державної служби, особливо в умовах війни, є ключовим фактором для забезпечення стабільності та згуртованості суспільства. Компетентності мають охоплювати не лише технічні знання, але й глибоке розуміння соціально-політичних реалій, психологічних особливостей громадян, а також здатність ефективно реагувати на кризові ситуації. Психологічні аспекти також відіграють важливу роль у формуванні громадянського суспільства. У статті підкреслюється важливість психологічної стійкості державних службовців та громадян, які повинні вміти адаптуватися до умов кризових ситуацій, таких як війна, для збереження соціальної згуртованості та довіри до державних інституцій. Особлива увага приділяється розробці програм підтримки, спрямованих на забезпечення емоційної стабільності та психологічної підтримки. Дослідження демонструє, що публічне управління, орієнтоване на ці ключові цінності, компетенції та психологічні аспекти, є основою для побудови стійкого та демократичного суспільства. Впровадження інноваційних механізмів, таких як цифрове управління та підвищення стандартів підзвітності, сприяє не лише ефективності державних процесів, але й відновленню довіри до державних інституцій. У статті робиться висновок, що для успішного функціонування публічного управління необхідно інтегрувати ці три ключові аспекти, що забезпечить стабільність держави та її розвиток навіть в умовах серйозних соціальних потрясінь.

Ключові слова: публічне управління, громадянське суспільство, прозорість, підзвітність, компетентності, стійкість, інновації, війна.

Akimov Oleksandr Oleksiyovich Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9557-2276>

Akimova Liudmyla Mykolayivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor of the Department of Labor Resources and Entrepreneurship, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-2747-2775>

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SYSTEM OF VALUE, COMPETENCY, AND PSYCHOLOGICAL COORDINATES FOR THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Abstract. The article addresses the problem of forming civil society in Ukraine against the backdrop of modern socio-political challenges and transformations, focusing on three key aspects of public administration: value orientations, competencies of managers, and psychological factors. The primary goal is to determine the role of these elements in ensuring the effectiveness of state institutions and strengthening the interaction between the state and society. Public administration in crisis conditions, particularly in wartime, requires new approaches focused on transparency, accountability, democracy, and the resilience of state institutions. Value orientations such as transparency and accountability have become the foundation for building trust between citizens and public institutions. The article analyzes the challenges of implementing these values in Ukrainian realities, particularly in the context of war, which complicates governance processes. It is proven that these values enable citizens to better understand management decisions, control the actions of state bodies, and actively participate in the political life of the country. The paper also examines innovative mechanisms, particularly the digitalization of public services, which contribute to increasing transparency and reducing corruption risks. The competencies of managers represent another crucial aspect influencing the effectiveness of public administration. The article emphasizes that introducing a competency-based approach to civil service, especially in wartime, is a key factor in ensuring societal stability and cohesion. Competencies should encompass not only technical knowledge but also a deep understanding of the socio-political realities, psychological characteristics of citizens, and the ability to effectively respond to crisis situations. Psychological aspects also play an important role in shaping civil society. The article highlights the importance of the psychological resilience of civil servants and citizens, who must be able to adapt to crisis situations, such as war, to preserve social cohesion and trust in public institutions. Special attention is paid to the development of support programs aimed at ensuring emotional stability and psychological assistance. The research demonstrates that public administration, oriented around these key values, competencies, and psychological aspects, forms the foundation for building a sustainable and democratic society. The introduction of innovative mechanisms such as digital governance and enhanced standards of accountability contributes not only to the efficiency of state processes but also to the restoration of trust in public institutions. The article concludes that for the successful functioning of public administration, it is necessary to integrate these three key aspects, which will ensure the stability of the state and its development even in the face of severe social disruptions.

Keywords: public administration, civil society, transparency, accountability, competencies, resilience, innovation, war.

Постановка проблеми. Формування громадянського суспільства в Україні є складним і багатовимірним процесом, що вимагає не лише інституційних реформ, але й врахування ціннісних, компетентнісних та психологічних аспектів управління. Публічне управління, виступаючи одним із ключових елементів цього процесу, повинно базуватися на чітких ціннісних орієнтирах, професійних компетенціях управлінців і глибокому розумінні психологічних особливостей суспільства. Саме ці три складові дозволяють забезпечити ефективний діалог між державою та суспільством, сприяти довірі до інститутів влади та створити умови для гармонійного розвитку громадянського суспільства. В Україні, де триває боротьба за зміцнення демократичних інститутів і громадянських свобод, важливо формувати публічне управління, яке відповідатиме високим стандартам компетентності та моральним принципам, забезпечуючи стійкість і згуртованість суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє важливу роль цінностей прозорості, підзвітності, інноваційних технологій, а також компетентностей і психологічних аспектів у забезпеченні ефективного публічного управління та розвитку громадянського суспільства. Зокрема, у роботі О. Бобося [6] досліджується роль інновацій у публічному управлінні, акцентуючи увагу на впровадженні цифрових технологій, таких як блокчейн та інтернет речей, які підвищують прозорість і відповідальність державних структур. Це дослідження є вагомим внеском у розуміння сучасних викликів у сфері управління та модернізації державного апарату.

Подібну тему розглядає О. Венгер [7], де пропонується концептуальна модель, яка демонструє зв'язок між адміністративними цілями та цінностями в управлінських процесах. Також, у роботі [8] підкреслюються проблеми та виклики, з якими стикаються громадські організації, та надаються рекомендації щодо покращення їхньої діяльності через стандарти звітності та відкритість. Л. Гонюкова у статті [9] акцентує на важливості збереження балансу між державою та громадянським суспільством для підтримки легітимності влади.

У своїх роботах Т. Лень [10, 11] досліджується процес формування громадянської свідомості та ціннісних орієнтацій у контексті реформування державного управління в Україні, підкреслюючи важливість зміни суспільних пріоритетів для ефективних реформ.

Крім того, К. Майстренко [12] аналізує державні політики, спрямовані на розвиток професійної культури державних службовців, що є важливим аспектом підвищення ефективності управління. Реформи державного управління детально розглядаються в аналітичному звіті [13], який пропонує

практичні рекомендації для підвищення прозорості та ефективності управлінських процесів. Цінності міжкультурної комунікації та їхній вплив на розвиток суспільства розглядає Ю. Шайгородський у кількох своїх роботах [14, 15].

Наприклад, звіт [17] аналізує ефективність антикорупційних органів в Україні, підкреслюючи необхідність їхньої незалежності та активного залучення у боротьбу з корупцією. Зокрема, у роботі В. Ковальчука та І. Панчук [18] аналізується роль правових норм у становленні громадянського суспільства.

Мета статті – проаналізувати взаємодію ціннісних орієнтирів, компетентностей управлінців та психологічних факторів, які впливають на формування суспільних інститутів.

Виклад основного матеріалу. Публічне управління в системі ціннісних, компетентнісних та психологічних координат відіграє важливу роль у формуванні та розвитку громадянського суспільства в Україні. Цінності відіграють фундаментальну роль у формуванні стратегій та підходів державного управління. У контексті громадянського суспільства цінності, такі як прозорість, підзвітність, демократичність та соціальна справедливість, стають основою для побудови довірчих відносин між державними інститутами та громадянами [1-3].

Здатність публічного управління працювати на основі цих цінностей визначає його ефективність і спроможність сприяти соціальній згуртованості та розвитку громадянських ініціатив. У цьому сенсі важливо враховувати культурні та національні особливості українського суспільства, яке після періоду пострадянської трансформації має свій власний набір ціннісних пріоритетів [4; 5].

На думку Л. Гонюкової: “легітимність влади забезпечується через її обмеження та чітку регламентацію її повноважень. Одним із головних аспектів демократичного управління є розмежування між державою та громадянським суспільством, що забезпечує баланс і захист приватного життя громадян. У контексті сучасного розвитку України важливо відновити активну роль громадянського суспільства, яке здатне легітимізувати та контролювати владу, забезпечуючи рівновагу між державою і громадою” [9].

Так, важливо зазначити, що в умовах воєнного стану українське суспільство потребує ще більшого зосередження громадської енергії на підтримці держави та громадянських інституцій, використовуючи легітимні інструменти для захисту своїх прав і свобод. Особливо важливо забезпечити ефективну взаємодію між державними інституціями та громадянами, яка сприяє посиленню довіри та соціальної згуртованості. Демократичне суспільство в умовах війни залежить від активної участі громадян у підтримці обороноздатності

держави та відновленні її після війни. Така участь сприяє збереженню та зміцненню демократичних інститутів, навіть у кризових умовах.

Громадянська культура, яка формується через соціалізацію та засвоєння політичних цінностей, відіграє ключову роль у демократичних процесах. Важливим аспектом є здатність громадян впливати на політичні процеси та мобілізувати свої соціальні зв'язки у разі необхідності. Це створює потенціал для активної участі у політичному житті, що стає особливо важливим в умовах кризових ситуацій або періодів політичної нестабільності [9].

Як зазначено у дослідженні В. Ковальчук та І. Панчук “Громадянське суспільство та його правові цінності в умовах демократичної трансформації: досвід України”: громадянське суспільство та його правові цінності є основою для підтримки демократичних перетворень в Україні, особливо у період трансформації та кризи. Формування громадянської культури, яка сприяє підзвітності, прозорості, справедливості та солідарності, є ключовим для забезпечення ефективного публічного управління. Саме завдяки таким цінностям суспільство може зберігати довіру до державних інституцій навіть у найскладніші часи [18].

Цінності, які забезпечують ефективність публічного управління, мають бути адаптовані до національних особливостей. Так, в умовах пострадянських трансформацій українське суспільство вибудовує нові підходи до публічного управління, засновані на демократії та верховенстві права. Цінності підзвітності та прозорості – необхідна умова демократичних перетворень держави і суспільства для легітимності та ефективності управлінських рішень. Прозорість і підзвітність є наріжними каменями демократичного суспільства. Ці цінності гарантують, що громадяни мають доступ до інформації про роботу державних інститутів і можуть контролювати їх діяльність. Принцип прозорості дозволяє громадянам отримувати чітке уявлення про управлінські рішення, що забезпечує їх участь у демократичних процесах. Підзвітність, у свою чергу, означає, що державні інститути несуть відповідальність перед громадянами за свої дії та рішення, що зміцнює довіру до них.

Так, варто наголосити, що впровадження цінностей підзвітності та прозорості є умовою успішних демократичних перетворень. Як зазначає сучасний український дослідник О. Бобось: “для ефективного публічного управління важливо забезпечити високу залученість громадян у політичні процеси, що сприяє зміцненню демократичних інститутів і підвищує стабільність держави” [6].

У своїй роботі він акцентує увагу на необхідності впровадження інноваційних механізмів, які забезпечують прозорість і відповідальність управління, що дозволяє адаптувати традиційні моделі до сучасних викликів, таких як цифровізація і зростання вимог щодо кібербезпеки. Це підходить для

інтеграції нових технологій в управління, підвищуючи ефективність державного апарату та підтримку громадянськими інститутами”. Автор підкреслює, що такі цінності не лише покращують управлінські процеси, але й забезпечують їх легітимність, адже рішення, ухвалені відкрито і з урахуванням інтересів громадян, сприймаються як справедливі [6].

Отже, цінності підзвітності та прозорості, адаптовані до національних умов України, є основними факторами легітимності та ефективності публічного управління. Вони сприяють не лише покращенню взаємодії між громадянами та владою, але й закладають основи для стабільного демократичного розвитку держави в умовах пострадянської трансформації.

Порушення таких основоположних цінностей публічного управління, призводить до серйозних наслідків, серед яких найгострішою є корупція. Непрозорі процеси ухвалення рішень створюють сприятливі умови для корупційних схем, коли державні органи приховують інформацію або вимагають неправомірну вигоду за надання послуг. Відсутність підзвітності призводить до того, що чиновники не несуть належної відповідальності за свої дії, що стимулює зловживання владою та порушення прав громадян. Це підриває довіру до уряду, що стає особливо критичним у періоди соціальних криз або війни. Корупція не лише знижує ефективність державних інституцій, але й поглиблює соціальну нерівність, породжуючи ситуації, коли доступ до послуг і ресурсів стає привілеєм тих, хто може заплатити. Це перешкоджає демократичним перетворенням і загрожує стабільності держави, оскільки громадяни, розчаровані несправедливістю і корупцією, можуть втратити віру в інститути влади та почати підтримувати радикальні зміни. Тому боротьба з корупцією та відновлення цінностей прозорості та підзвітності є життєво важливими для сталого розвитку України та її демократичної системи.

Варто звернути увагу на не менш важливий аспект – компетентність державних службовців. Адже саме компетенції працівників державних органів визначають спроможність системи управління не тільки формувати, але й успішно реалізовувати управлінські рішення. Компетентність державних службовців є критично важливим аспектом ефективного публічного управління, що підтверджується нещодавніми дослідженнями. Впровадження компетентнісного підходу, який передбачає не лише технічні навички, але й глибоке розуміння соціально-політичних процесів, залишається ключовим для успішної роботи державних інституцій.

Зокрема, дослідження, проведене О. Кравчук, І. Варіс, Т. Бідною, підкреслює, що державні службовці повинні вміти орієнтуватися у законодавчих актах, комунікувати з громадськістю та планувати діяльність з урахуванням поточних викликів. Компетенції мають бути адаптовані до сучасних викликів, включаючи глобальні соціально-економічні зміни, що особливо актуально в умовах війни та відновлення країни [19].

Крім того, інноваційні підходи до публічного управління, такі як впровадження цифрових рішень та новітніх стандартів, також стають важливими. Сучасне публічне управління в Україні активно розвивається через підвищення цифровізації послуг та вдосконалення механізмів взаємодії з громадянами, що сприяє зростанню довіри до державних інституцій (SIGMA, 2023) [21].

Сучасні дослідження демонструють, що, попри війну, Україна досягла значного прогресу в цих напрямках. Наприклад, за даними SIGMA, у 2023 році показники з надання державних послуг і цифровізації значно покращилися, а кількість транзакцій у системі Trembita зросла з 62,7 мільйонів у 2021 році до 541,3 мільйонів у 2023 році. Це свідчить про швидку трансформацію адміністративних послуг та підвищення прозорості процесів управління за допомогою цифрових рішень, таких як портал Дія, що щодня використовують близько 1,5 мільйона громадян (SIGMA, 2023) [21].

Крім того, за підтримки програми TAPAS, Україна суттєво покращила відкритість даних. У 2023 році країна посіла третє місце в Європі за рівнем відкритості даних, що є великим кроком уперед у порівнянні з попередніми роками. Така прозорість не лише підвищує довіру до державних інституцій, але й дозволяє більш ефективно боротися з корупцією (TAPAS, 2024) [17].

Ці досягнення демонструють, що впровадження компетентнісного підходу та інноваційних механізмів у публічному управлінні дозволяє покращити якість державних послуг і сприяє стабільності та розвитку держави. Але, як зазначається у дослідженнях, для досягнення максимального ефекту важливо забезпечити не лише технічну підготовку службовців, але й їхню психологічну стійкість, що підвищує згуртованість суспільства в умовах кризи (Transparency International, 2023) [20].

Таким чином, поєднання професійних компетенцій та уваги до психологічних аспектів є важливим фактором для стійкого та ефективного управління, особливо в умовах поточних викликів в Україні. Ефективне публічне управління вимагає від державних службовців глибокого знання правових норм, здатності орієнтуватися в соціальних процесах та адаптувати управлінські рішення до потреб суспільства. Це означає, що компетентнісні підходи повинні враховувати не лише технічні навички, але й розуміння суспільних і політичних реалій, у яких працює держава. Національний інститут стратегічних досліджень наголошує на тому, що компетентнісний підхід у державному управлінні значно підвищує якість державних послуг та дозволяє краще відповідати сучасним викликам і потребам громадян.

Наприклад, дослідження Т. Леня 2023 року підкреслює, що особистісні ціннісні орієнтації відіграють критичну роль у реформуванні державного управління в Україні, особливо в період соціальних трансформацій та кризо-

вих ситуацій, що підсилює необхідність підвищення компетенцій державних службовців на всіх рівнях [10; 11].

Проте, як зазначає Ю. Шайгородський у своєму дослідженні, компетенції самі по собі не є достатніми для забезпечення стійкості публічного управління. Емоційна та психологічна стійкість державних службовців та громадян також відіграє важливу роль. Він наголошує на тому, що психологічна стійкість сприяє збереженню соціальної згуртованості, особливо в умовах кризи, таких як війна або соціальні потрясіння. Впровадження інноваційних механізмів, таких як цифрові технології, допомагає створити додаткові можливості для забезпечення прозорості та підзвітності, що зміцнює довіру громадян до державних інституцій [14-16].

Психологічна стійкість, в свою чергу, сприяє підвищенню довіри до державних інституцій, оскільки громадяни, які відчують емоційну стабільність і захист з боку держави, краще підтримують її рішення. Це також підтверджується дослідженнями К. Майстренко, яка вказує, що формування ціннісних орієнтацій особистості, що відповідають суспільним і політичним реаліям, є важливою передумовою ефективного функціонування публічного управління та стійкого розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, поєднання високого рівня професійних компетенцій державних службовців з увагою до психологічних аспектів управління є ключовим фактором для забезпечення ефективності державного управління та стійкості держави в умовах кризи. Це дозволяє створити умови для стабільного розвитку державних інституцій та сприяє залученню громадян до політичних процесів, що в свою чергу підвищує їх відчуття відповідальності та залученості.

Така комплексна підготовка кадрів допомагає забезпечити ефективність та довіру до державних інституцій, що є основою стабільного розвитку громадянського суспільства.

Однак, не менш важливим аспектом є психологічна стійкість як державних службовців, так і громадян. Формування психологічної стійкості серед населення сприяє збереженню соціальної згуртованості, особливо в умовах кризи. Довіра до державних інституцій залежить не лише від компетенцій службовців, але й від того, наскільки ці інституції здатні підтримувати емоційну стабільність у суспільстві. Таким чином, поєднання високого рівня професійних компетенцій з увагою до психологічних аспектів управління дозволяє створювати надійну основу для стабільного розвитку та стійкості держави навіть у найскладніших ситуаціях, таких як війна чи соціальні потрясіння, стає вирішальним фактором для підтримки державної стійкості. Тому, для успішного функціонування публічного управління, необхідно не тільки забезпечити компетентність службовців, але й створити сприятливі психологічні умови для зміцнення довіри і соціальної згуртованості.

Активна участь громадян у політичних процесах також сприяє формуванню психологічної стійкості, оскільки вони відчують власну залученість у важливі для країни рішення, що допомагає зміцнювати відчуття відповідальності та контролю над подіями. У сукупності, компетенції та психологічні аспекти створюють надійну основу для ефективного та стійкого управління державою навіть у складних умовах.

Отже, в умовах сучасних викликів, особливо під час війни, система публічного управління і функціонування громадянського суспільства потребують перегляду й адаптації основних цінностей для забезпечення ефективності та стійкості державних інституцій. Цінності, такі як прозорість, підзвітність, громадянська участь, цифрове управління та стійкість, стають фундаментальними для збереження стабільності держави та зміцнення довіри громадян до управлінських процесів. Відповідно до цього, важливо сформулювати авторське визначення сучасних цінностей публічного управління в контексті сьогоднішніх соціальних і політичних реалій.

Так, *публічне управління у системі формування громадянського суспільства в Україні* можна визначити як комплекс організаційних, управлінських і правових процесів, спрямованих на взаємодію між державними інституціями та громадянами з метою забезпечення ефективного державного управління і соціальної згуртованості. Ця система базується на ключових цінностях, таких як прозорість, підзвітність, демократичність, громадянська участь і стійкість. Особлива увага приділяється розвитку цифрових технологій, які забезпечують доступність державних послуг і покращують комунікацію між владою та суспільством, особливо в умовах соціально-політичних трансформацій, викликаних війною та кризовими ситуаціями.

Основним завданням публічного управління є створення умов для залучення громадян до політичних процесів, що сприяє зміцненню демократичних інститутів і розвитку громадянських ініціатив, водночас зберігаючи стійкість держави перед зовнішніми та внутрішніми викликами. Тому варто визначити такі сучасні цінності публічного управління та громадянського суспільства під час війни:

1. *Прозорість*: прозоре прийняття рішень та відкритість державних інституцій для громадян. *Результат*: Забезпечує довіру громадян до управлінських рішень.

2. *Підзвітність*: відповідальність державних органів перед суспільством за свої дії. *Результат*: зміцнює легітимність уряду та допомагає уникнути корупції.

3. *Громадянська участь*: активна залученість громадян до політичних процесів, рішень та контролю. *Результат*: підтримує демократичний процес і сприяє суспільній згуртованості.

4. *Цифрове управління*: використання технологій для надання державних послуг та взаємодії з громадянами. *Результат*: сприяє швидкості, ефективності та доступності державних послуг.

5. *Стійкість*: здатність державних інституцій та громадян вистояти в умовах кризи, зокрема війни. *Результат*: забезпечує стабільність і функціонування суспільства під час криз.

Висновки. Таким чином, публічне управління є критично важливим елементом у формуванні громадянського суспільства в Україні, особливо в умовах соціально-політичних трансформацій та кризи. Основні цінності, такі як прозорість, підзвітність, громадянська участь, цифрове управління та стійкість, є фундаментальними для забезпечення легітимності та ефективності державних інституцій. Порушення цих цінностей, особливо через корупцію, підриває довіру громадян до влади, послаблює соціальну згуртованість і може призвести до політичної нестабільності.

У сучасних умовах, коли війна загострила виклики для державного управління, критично важливо впроваджувати інноваційні механізми, такі як цифровізація та підвищення стандартів прозорості. Водночас, боротьба з корупцією є життєво необхідною для відновлення довіри громадян до державних інституцій та збереження стійкості держави.

Пропозиції щодо покращення публічного управління в Україні є важливою частиною процесу демократичних реформ і адаптації до сучасних викликів. Вони передбачають конкретні кроки для підвищення прозорості, підзвітності та участі громадян, а також розвитку цифрового управління та зміцнення стійкості державних інституцій:

- необхідно розширити практики відкритого доступу до інформації про діяльність державних органів, впроваджуючи сучасні цифрові інструменти для контролю громадян за ухваленням рішень;
- посилити відповідальність державних службовців за свої рішення через чіткі правові механізми контролю і звітності перед громадянами, що дозволить знизити корупційні ризики;
- створити більше можливостей для громадянської участі у прийнятті рішень на всіх рівнях управління, зокрема через залучення громадських ініціатив та використання електронних платформ;
- продовжити впровадження цифрових рішень у наданні державних послуг, таких як портал “Дія”, що допоможе знизити корупційні ризики та підвищити швидкість і ефективність державних процесів;
- розробити механізми підвищення стійкості державних інституцій та громадян перед кризами, зокрема через створення програм психологічної підтримки і реабілітації.

Отже, ефективне публічне управління вимагає не лише професійної компетенції службовців, але й впровадження ціннісних і психологічних підходів для забезпечення стабільності та демократичного розвитку держави навіть у найскладніших умовах.

Література:

1. Акімов О. О. Концепт системогенезу професійної діяльності державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. – 2018. – № 23. – С. 133–138.
2. Акімов О.О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 176 с.
3. Акімов О. О. Функціональні чинники системогенезу професійної діяльності державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. – 2018. – № 24. – С. 68–74.
4. Акімов О. О. Робастність системи професійної діяльності державних службовців: системогенезний контекст. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 104–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.104
5. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні / О.О. Акімов // *Державне управління: теорія та практика*. – 2014. – № 1. – С. 181–188.
6. Бобось О. Теоретичні аспекти застосування інноваційних механізмів у публічному управлінні: виклики та перспективи. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 3 (81). С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.30>.
7. Венгер О.М. Цінності та «дерево цілей» публічного адміністрування: монографія. URL: https://oldzdia.znu.edu.ua/gazeta/monodrupradmin_161.pdf
8. Відкритість і прозорість у діяльності громадських об'єднань: стан, проблеми, перспективи вирішення. *Аналітична записка*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/vidkritist-i-prozorist-u-diyalnosti-gromadskikh-obednan-stan>.
9. Гонюкова Лілія. Громадянськість – необхідна умова демократичних перетворень держави і суспільства. *Український науковий журнал “Освіта регіону”*. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1381>.
10. Лень Т.В. Формування особистості в умовах розбудови громадянського суспільства. *Юридичний бюлетень*. 2016. No 2. С. 15–24.
11. Лень, Т. В. Роль ціннісних орієнтацій особистості у процесі реформування державного управління в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, (4). 2023. 10-14. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.4.2>.
12. Майстренко К.М. Аналіз державних політик і стратегій, спрямованих на розвиток професійної культури державних службовців в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 34 (73) № 1 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/34>.
13. Офіс реформ: Реформа державного управління. URL: <https://rdo.in.ua/direction/reforma-derzhavnogo-upravlinnya>.
14. Шайгородський Ю. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації. *Український соціум*. 2002. No 1. С. 41–48.
15. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. *Соціальна психологія*. 2009. No 3. С. 86–94.
16. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Український центр політичного менеджменту*. 2012. No 1. С. 219–228.

17. Capable, effective and independent: analysis of anti-corruption agencies. Transparency International Ukraine URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/capable-effective-and-independent-analysis-of-anti-corruption-agencies/>.
18. Kovalchuk V., Panchuk I. Civil society and its legal values in a democratic transformation: experience of Ukraine. *Law*, 2017, № 865, 1, p. 83-89. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-861-14-2017/gromadyanske-suspilstvo-ta-yogo-pravovi-cinnosti-v-umovah>.
19. Kravchuk O., Varis I. and Bidna T. (2021). Demand of HRcompetency in Ukraine: changes and challenges at the labor market under pandemic COVID-19 . *Social and labour relations: theory and practice*, 11(1), 14- 30. doi:10.21511/slntp.11(1).2021.02.
20. Tackling Corruption through e-Governance in Ukraine. URL: https://www.eurasia.org/wp-content/uploads/2024/03/About-TAPAS_February-2024.pdf.
21. Ukraine and SIGMA. URL: <https://www.sigmaweb.org/countries/ukraine-sigma.htm>.

References:

1. Akimov, O.O. (2018). Koncept sistemohenezu profesiinoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv [The concept of systemogenesis of public servants' professional activity]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 23, 133-138 [in Ukrainian].
2. Akimov, O.O. (2014). Profesiina diialnist derzhavnykh sluzhbovtziv v umovakh yevrointehratsii Ukrainy: pytannia formuvannia psykholohichnoi hotovnosti [Professional activity of public servants in the context of Ukraine's European integration: issues of psychological readiness formation]: Monograph. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Akimov, O.O. (2018). Funktsionalni chynnyky sistemohenezu profesiinoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv [Functional factors of systemogenesis of public servants' professional activity]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 24, 68-74 [in Ukrainian].
4. Akimov, O.O. (2019). Robastnist systemy profesiinoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv: sistemoheneznyi kontekst [Robustness of the professional activity system of public servants: a systemogenesis context]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 5, 104-109. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.104 [in Ukrainian].
5. Akimov, O.O. (2014). Psykholohichni aspekty proiaviv koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Psychological aspects of corruption manifestations in public administration]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, 1, 181-188 [in Ukrainian].
6. Bobos, O. (2023). Teoretychni aspekty zastosuvannia innovatsiinykh mekhanizmiv u publichnomu upravlinni: vyklyky ta perspektyvy [Theoretical aspects of the application of innovative mechanisms in public administration: challenges and prospects]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Publichne upravlinnia i administruvannia – State and Regions. Series: Public Administration and Governance*, 3(81), 182-187. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.30> [in Ukrainian].
7. Venger, O.M. (n.d.). Tsinnosti ta "derevo tsilei" publichnoho administruvannia: monohrafiia [Values and the "goal tree" of public administration: monograph]. Retrieved from https://oldzdia.znu.edu.ua/gazeta/monodrupradmin_161.pdf [in Ukrainian].
8. Vidkrytist i prozorist u diialnosti hromadskykh obiednan: stan, problemy, perspektyvy vyrishennia [Openness and transparency in the activities of public associations: status, problems, prospects for solution]. (n.d.). Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/vidkrytist-i-prozorist-u-diyalnosti-gromadskikh-obiednan-stan> [in Ukrainian].
9. Honiukova, L. (n.d.). Hromadianskist – neobkhidna umova demokratychnykh peretvoren derzhavy i suspilstva [Citizenship – a necessary condition for the democratic transformations of the state and society]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal "Osvita rehionu" – Ukrainian Scientific Journal "Education of the Region"*. Retrieved from <https://social-science.uu.edu.ua/article/1381> [in Ukrainian].

10. Len, T.V. (2016). Formuvannya osobystosti v umovakh rozbudovy hromadianskoho suspilstva [Personality development in the context of building a civil society]. *Yurydychnyi biuletен – Legal Bulletin*, 2, 15-24 [in Ukrainian].

11. Len, T.V. (2023). Rol tsinnisnykh oriientsatsii osobystosti u protsesi reformuvannya derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The role of personality value orientations in the process of public administration reform in Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia – Tavrian Scientific Bulletin Series: Public Administration and Governance*, (4), 10-14. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.4.2> [in Ukrainian].

12. Maistrenko, K.M. (2023). Analiz derzhavnykh polityk i stratehii, spriamovanykh na rozvytok profesiinoi kultury derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini [Analysis of public policies and strategies aimed at developing the professional culture of public servants in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia – Scientific Notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public Administration and Governance*, 34(1), DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/34> [in Ukrainian].

13. Ofis reform: Reforma derzhavnoho upravlinnia [Office of Reforms: Public Administration Reform]. (n.d.). Retrieved from <https://rdo.in.ua/direction/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> [in Ukrainian].

14. Shaigorodskiy, Yu. (2002). Tsinnisnyi konstrukt mizhkulturnoi komunikatsii [Value construct of intercultural communication]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 1, 41-48 [in Ukrainian].

15. Shaigorodskiy, Yu. (2009). Tsinnisni transformatsii v period suspilnykh zmin [Value transformations during the period of social changes]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 3, 86-94 [in Ukrainian].

16. Shaigorodskiy, Yu. (2012). Tsinnosti yak determinanty suspilnoho rozvytku [Values as determinants of social development]. *Ukrainskyi tsentr politychnoho menezhmentu – Ukrainian Center for Political Management*, 1, 219-228 [in Ukrainian].

17. Transparency International Ukraine. (n.d.). Capable, effective and independent: analysis of anti-corruption agencies. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/en/research/capable-effective-and-independent-analysis-of-anti-corruption-agencies/>.

18. Kovalchuk, V., & Panchuk, I. (2017). Civil society and its legal values in a democratic transformation: experience of Ukraine. *Law*, (865), 83-89. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-861-14-2017/gromadyanske-suspilstvo-ta-yogo-pravovinnosti-v-umovah>.

19. Kravchuk, O., Varis, I., & Bidna, T. (2021). Demand of HR competency in Ukraine: changes and challenges at the labor market under pandemic COVID-19. *Social and Labour Relations: Theory and Practice*, 11(1), 14-30. DOI: 10.21511/slrtp.11(1).2021.02.

20. Tackling Corruption through e-Governance in Ukraine. (2024). Retrieved from https://www.eurasia.org/wp-content/uploads/2024/03/About-TAPAS_February-2024.pdf.

21. Ukraine and SIGMA. (n.d.). Retrieved from <https://www.sigmaweb.org/countries/ukraine-sigma.htm>.

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-469-477](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-469-477)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Гончаренко Володимир Сергійович кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адвокатської майстерності та міжнародної юридичної практики, Академія адвокатури України, бульвар Тараса Шевченка, 27, Київ, 01032, тел.: (044) 246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати напрями та способи забезпечення участі громадськості в повоєнному відновленні України з метою повернення держави до повноцінного мирного життя.

Визначено низку відновлювальних напрямів, задекларованих на Міжнародній конференції з відновлення України в Лугано, які сприятимуть національній повоєнній відбудові (партнерство, орієнтація на реформи, прозорість, підзвітність і верховенство права, демократична участь, залучення стейкхолдерів, гендерна рівність та інклюзія, сталий розвиток тощо).

Окреслено способи забезпечення активної та ефективної участі громадськості у «постконфліктній реконструкції» держави, серед яких: публічні консультації та громадське обговорення; участь громадськості у прийнятті рішень через місцеве самоврядування; застосування громадських ініціатив та залучення волонтерських рухів; налагодження партнерських відносин між громадськими організаціями і державними органами; публічний моніторинг та контроль; розроблення та реалізація освітніх проектів з метою підвищення суспільної обізнаності щодо актуальних питань повоєнної відбудови тощо.

Акцентовано, що для покращення ефективності механізмів здійснення громадського впливу у повоєнний період органам публічної влади та організаціям громадянського суспільства необхідно ініціювати створення комплексної системи громадського контролю, яка буде включати участь як державних структур, так і структур громадянського суспільства; спрямувати

діяльність суб'єктів громадського контролю на виявлення та оприлюднення недоліків і порушень, які виявляються у діяльності державного апарату, організації; застосовувати передбачені нормативно-правовими актами заходи з оперативного усунення порушень прав, свобод і законних інтересів громадян тощо.

З'ясовано, що ефективне залучення громадськості до процесу повоєнного відновлення України є ключовим для стійкості та успішності цього процесу, а впровадження окреслених способів та механізмів громадської участі (публічні консультації, місцеве самоврядування, волонтерські рухи, публічний моніторинг, освітні ініціативи та ін.) допоможе забезпечити прозорість, відповідальність і високу якість повоєнної відбудови країни.

Ключові слова: громадська участь, громадський контроль, постконфліктна реконструкція, повоєнне відновлення, повоєнна відбудова.

Antipenko Iryna Viktorivna Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship, State University of Information and Communication Technologies, St. Solomyanska, 7, Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Goncharenko Volodymyr Serhiyovych Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Advocacy and International Legal Practice, Academy of Advocacy of Ukraine, Blvd. Tarasa Shevchenko, 27, Kyiv, 01032, tel.: (044) 246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

METHODS OF ENSURING PUBLIC PARTICIPATION IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The article attempts to outline and analyze directions and ways of ensuring public participation in the post-war reconstruction of Ukraine with the aim of returning the state to a full-fledged peaceful life.

A number of restorative directions, declared at the International Conference on the Reconstruction of Ukraine in Lugano, have been identified, which will contribute to national post-war reconstruction (partnership, focus on reforms, transparency, accountability and rule of law, democratic participation, involvement of stakeholders, gender equality and inclusion, sustainable development, etc.).

Methods of ensuring active and effective participation of the public in the «post-conflict reconstruction» of the state are outlined, including: public consultations and public discussion; public participation in decision-making through local self-government; application of public initiatives and involvement of volunteer

movements; establishment of partnership relations between public organizations and state bodies; public monitoring and control; development and implementation of educational projects with the aim of raising public awareness of topical issues of post-war reconstruction, etc.

It was emphasized that in order to improve the effectiveness of public influence mechanisms in the post-war period, public authorities and civil society organizations need to initiate the creation of a comprehensive system of public control, which will include the participation of both state structures and civil society structures; direct the activities of public control subjects to identify and publicize deficiencies and violations that are found in the activities of the state apparatus and organization; apply the measures provided for by normative legal acts for the prompt elimination of violations of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, etc.

It was found that the effective involvement of the public in the post-war recovery process of Ukraine is key to the sustainability and success of this process, and the implementation of the outlined methods and mechanisms of public participation (public consultations, local self-government, volunteer movements, public monitoring, educational initiatives, etc.) will help ensure transparency, responsibility and high quality of post-war reconstruction of the country.

Keywords: public participation, public control, post-conflict reconstruction, post-war recovery, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Повоєнне відновлення України є складним і багатограним процесом, що охоплює відновлення інфраструктури, економічного потенціалу, соціальних інституцій та суспільного життя. Одним із ключових аспектів цього процесу є забезпечення участі громадськості, яка здатна відігравати вирішальну роль у відбудові держави. Однак виникає низка проблем, які потребують вирішення для ефективного залучення громадян: по-перше, питання залучення громадськості пов'язане з ризиками недостатньої прозорості та довіри до органів влади, що може стримувати активну участь населення; по-друге, існують значні регіональні відмінності в ресурсах, потребах і можливостях громад, що, у свою чергу, ускладнює координацію зусиль і справедливий розподіл ресурсів; по-третє, війна спричинила значну міграцію населення, руйнування інституцій та інфраструктури, що обмежує доступ громадян до механізмів участі у прийнятті рішень.

Крім цього, є проблема відсутності належних правових та інституційних механізмів, які б забезпечували громадську участь у процесі відбудови на систематичному рівні. Іншим важливим викликом є недостатня обізнаність громадян щодо їхніх прав та можливостей впливу на процеси повоєнного відновлення. Питання громадського контролю, волонтерських рухів, публіч-

них консультацій і співпраці між державою та громадянським суспільством потребують належної уваги для забезпечення максимальної ефективності процесу відновлення.

Таким чином, постає необхідність розробки та впровадження системних способів залучення громадян до процесів повоєнного відновлення, що дозволить зробити цей процес прозорим, інклюзивним та ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема участі громадськості у повоєнному відновленні не є новою і була предметом вивчення в різних контекстах. Значна кількість наукових праць та досліджень здебільшого зосереджена на механізмах залучення громадян до процесу відбудови, зокрема, через публічні консультації, волонтерські рухи та ініціативи місцевого самоврядування. Однак, з огляду на унікальність ситуації в Україні, пов'язану з масштабними руйнуваннями та соціально-економічними наслідками війни, важливим є питання адаптації цих підходів до українських реалій.

Серед важливих та актуальних досліджень слід виокремити студії, здійснені міжнародними організаціями (ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.), в яких розглядаються стратегії повоєнного відновлення з акцентом на залучення місцевого населення та створення інклюзивних умов для відбудови країни. Зокрема, ООН у своїх звітах наголошує на важливості залучення жінок, молоді та інших вразливих груп до процесів прийняття рішень та впливу на проекти відбудови.

У сучасних українських умовах участь громадськості в процесах повоєнної відбудови висвітлюється в роботах низки українських вчених та аналітиків. Зокрема, проблемі повоєнного відновлення України присвячено низку праць українських науковців (О. Бородіна, Ю. Кіндзерський, О. Кулініч, В. Ляшенко, Ю. Орел, О. Плотніков, М. Скрипиченко, С. Ханін та ін.); питаннями громадського впливу на систему публічного управління займалися В. Бакуменко, В. Голубь, І. Грицяк, В. Козаков, С. Кравченко, В. Ребкало, І. Пантелейчук, С. Телешун, С. Хаджирадієва та ін.

Інститут стратегічних досліджень та численні громадські організації також досліджують роль громадськості і місцевого самоврядування в повоєнній відбудові. Також активно обговорюється питання громадського контролю за витратами міжнародної допомоги та роль відкритих даних у цьому процесі. Важливими публікаціями є й доповіді українських волонтерських організацій, що підкреслюють важливість збереження громадської активності, яка під час війни продемонструвала свою ефективність у різних сферах.

Такі дослідження надають фундамент для розуміння того, як можна ефективно залучити громадськість до процесу відновлення. Однак, враховуючи унікальні українські реалії, необхідно проводити подальші дослідження

та адаптацію наявних підходів для забезпечення ефективної участі громадян у процесі повоєнної відбудови України.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати напрями та способи забезпечення участі громадськості в повоєнному відновленні України з метою повернення держави до повноцінного мирного життя.

Виклад основного матеріалу. Повоєнне відновлення України є одним з найбільших викликів, що постають перед державою після завершення військових дій. Процес відбудови повинен бути всеосяжним, комплексним й охоплювати як інфраструктурні аспекти, так і соціально-економічний розвиток.

Не можемо не погодитися з думкою Н. Ціфакіс, що постконфліктна реконструкція – це складний, цілісний і багатовимірний процес, який охоплює військовий (відновлення законності та порядку), політичний (державне управління), економічний (відновлення та розвиток) та соціальний (справедливість та примирення) вектори. При цьому, економічний вимір постконфліктної реконструкції зазвичай передбачає розподіл гуманітарної допомоги, відновлення фізичної інфраструктури та об'єктів, відновлення соціальних послуг, створення відповідних умов для розвитку приватного сектору та здійснення важливих структурних реформ для макроекономічної стабільності та стійкого зростання [4].

Однак зауважимо, що серед пріоритетних напрямів повоєнного відновлення має бути й інституціоналізація громадянського суспільства та питання відновлення і стабілізації суспільно-владних відносин. Оскільки повоєнний період завжди характеризується значними змінами в політичній, економічній та соціальній сферах – у таких умовах громадянське суспільство відіграє надважливу роль у відновленні та стабілізації відносин між владою та громадськістю. Адже саме взаємодія між державою та громадянським суспільством може стати запорукою сталого розвитку та зміцнення демократії у повоєнний період. Цьому сприяють низка функцій, характерних для громадянського суспільства: контроль за діяльністю влади (громадські організації можуть здійснювати моніторинг і контроль за діяльністю органів публічної влади та інших державних інституцій, що сприяє прозорості та підзвітності влади в цілому); захист прав та інтересів громадян (громадянське суспільство виступає захисником прав людини та громадянина, забезпечуючи можливості для реалізації їхніх законних інтересів); формування громадської думки (через засоби масової комунікації громадянське суспільство впливає на формування громадської думки та перебіг політичних процесів); соціальна інтеграція та солідарність (громадські організації сприяють соціальній інтеграції та солідарності, підтримуючи вразливі групи населення та сприяючи соціальній згуртованості громадян) тощо.

На думку М. Лаллі, відбудова України має екзистенційні, довгострокові наслідки для української держави, Європи та демократичного врядування взагалі [3].

На Міжнародній конференції з відновлення України (Лугано, 2022 р.), яка стала відправним пунктом об'єднання світових зусиль щодо національної повоєнної відбудови, було укладено «Декларацію Лугано», в якій окреслено «контури проблеми реконструкції» та ключові «принципи», які передбачають низку відновлювальних напрямів, серед яких:

- партнерство – процес відновлення очолюється та здійснюється під керівництвом України та проводиться у партнерстві з її міжнародними партнерами;

- орієнтація на реформи – процес відновлення повинен сприяти прискоренню, поглибленню, розширенню та досягненню зусиль України щодо впровадження реформ та їх стійкості відповідно до європейського вектору розвитку України;

- прозорість, підзвітність і верховенство права – процес відновлення має бути прозорим і підзвітним українському народу; усі види фінансування відновлення мають бути справедливими та прозорими;

- демократична участь – процес відновлення має бути цілісним зусиллям усього суспільства, спрямованим на демократичну участь громадян, місцеве самоврядування та ефективну децентралізацію;

- залучення стейкхолдерів – процес відновлення повинен сприяти співпраці між національними та міжнародними учасниками, включно з приватним сектором, громадянським суспільством, науковими колами та місцевими органами влади;

- гендерна рівність та інклюзія – процес відновлення має бути інклюзивним та забезпечувати гендерну рівність та повагу до прав людини, враховуючи економічні, соціальні та культурні права;

- сталий розвиток – процес відновлення має забезпечити сталу розбудову України, яка узгоджується з Порядком денним сталого розвитку до 2030 року та Паризькою угодою [2].

Як бачимо із вказаного документу, демократичність та участь громадськості є критично важливою складовою національного відновлювального процесу, оскільки саме громадянське суспільство може забезпечити легітимність рішень, прозорість використання ресурсів та стійкість результатів.

Сучасна повоєнна відбудова передбачає застосування низки способів забезпечення активної та ефективної участі громадськості у «постконфліктній реконструкції» держави, серед яких основними можна визначити:

- публічні консультації та громадське обговорення, які є одним із найпоширеніших способів залучення громадськості до процесу відновлення,

що дозволяє громадянам висловлювати свою думку щодо планів відновлення, інфраструктурних проектів, соціальних ініціатив тощо. Організація таких заходів може відбуватися як на місцевому, так і на національному рівнях. Громадяни мають можливість впливати на пріоритети відновлення та висловлювати свої пропозиції щодо раціонального використання ресурсів, а застосування онлайн-платформ для консультацій значно розширює можливості участі населення, особливо в умовах післявоєнного стану, коли фізичний доступ до певних територій може бути ускладнений. Крім того, такий підхід дозволяє досягти широкого залучення різних соціальних груп, включаючи вимушених переселенців та мешканців віддалених регіонів;

– участь у прийнятті рішень через місцеве самоврядування – місцеве самоврядування відіграє важливу роль у повоєнних відновлювальних процесах. Громадяни можуть бути залучені до прийняття рішень на рівні місцевих рад шляхом застосування механізмів громадського контролю, бюджетування, участі у створенні місцевих програм розвитку тощо, що, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня відповідальності та підзвітності органів місцевої влади перед громадою, а також знижує корупційні ризики. Громадські ради та комітети з питань відновлення також можуть бути створені при органах місцевого самоврядування з метою обговорення та моніторингу повоєнних відновлювальних процесів на місцях. Ці органи повинні включати представників різних верств населення, зокрема, молодь, жінок, осіб з обмеженими можливостями, інші вразливі групи;

– громадські ініціативи та волонтерські рухи – в умовах повоєнного відновлення активна участь громадян виявляється через волонтерські рухи та громадські ініціативи. Українське суспільство вже має досвід організації масштабних волонтерських рухів під час війни, що створює передумови для їх ефективної роботи і в повоєнний період. Саме громадські організації та ініціативні групи можуть і повинні брати участь у різних проектах, покликаних формувати соціальну стабільність та підтримувати моральний дух громадян, що пережили війну (відновлення житла та соціальної інфраструктури (школи, лікарні); надання першої (фізичної, моральної) допомоги постраждалим; проведення благодійних заходів; просвітницька робота тощо). Налагодження партнерських відносин між громадськими організаціями та державними органами, у свою чергу, дозволить забезпечити кращу координацію дій та оптимальне використання можливих ресурсів з метою пришвидшення повоєнної відбудови країни;

– публічний моніторинг та контроль – для забезпечення прозорості та підзвітності процесу відновлення необхідно впроваджувати механізми публічного моніторингу. Так, громадські організації, засоби масової комуні-

кації, незалежні експерти можуть брати участь у перевірці використання фінансових ресурсів, оцінці якості реалізації проектів та відстеженні виконання державних і місцевих програм, що дозволить запобігти зловживанням та неефективному використанню коштів, спрямованих на повоєнне відновлення. Важливим інструментом моніторингу при цьому є використання відкритих даних, які дають змогу громадянам відслідковувати процеси відновлення в режимі реального часу. Крім цього, можуть бути залучені громадські аудити для незалежної оцінки проектів реконструкції тощо;

– навчальні програми та підвищення обізнаності – значна частина успіху повоєнного відновлення залежить від рівня обізнаності громадян щодо їхніх прав, свобод та можливостей впливати на відновлювальні процеси в державі. Створення навчальних програм, організація та проведення семінарів і тренінгів щодо питань участі громадськості у прийнятті важливих та ефективних рішень з питань повоєнного відновлення, моніторингу та контролю допоможе посилити спроможність громадян брати активну участь у зазначеному процесі. Особливо важливим є навчання громадських активістів, представників місцевих громад і волонтерів, щоб вони могли якісно та ефективно використовувати механізми громадського впливу та контролю.

Крім вище окресленого, для покращення ефективності механізмів здійснення громадського впливу в системі публічного управління у повоєнний період органам публічної влади та організаціям громадянського суспільства, на нашу думку, необхідно «ініціювати створення комплексної системи громадського контролю, яка буде включати як державні структури, так і структури громадянського суспільства та складатися з двох рівнів – регіонального та загальнонаціонального; спрямувати діяльність суб'єктів громадського контролю на виявлення та оприлюднення недоліків і порушень, які виявляються у діяльності державного апарату, організації; застосовувати передбачені нормативно-правовими актами заходи з оперативного усунення порушень прав, свобод і законних інтересів громадян» [1, с. 118].

Ефективне залучення громадськості до процесу повоєнного відновлення України є ключовим для стійкості та успішності цього процесу. Впровадження механізмів участі, таких як публічні консультації, місцеве самоврядування, волонтерські рухи, публічний моніторинг і освітні ініціативи, допоможе забезпечити прозорість, відповідальність і високу якість повоєнної відбудови. Громадянська активність, підкріплена партнерством з державними структурами, стане важливим фактором у відновленні країни після війни.

Висновки. Враховуючи вище окреслене, можемо констатувати, що залучення громадськості до процесу повоєнного відновлення України є необхідною умовою для ефективною та стійкою реконструкції країни. Основними способами забезпечення такої участі є проведення публічних консультацій,

зміцнення місцевого самоврядування, підтримка волонтерських рухів та громадських ініціатив, запровадження публічного моніторингу і контролю, а також навчання та підвищення обізнаності громадян.

Окреслені механізми дозволяють досягти прозорості у використанні ресурсів, забезпечують підзвітність органів влади, сприяють формуванню довіри між громадянами та державою. Активне залучення населення підвищує якість прийнятих рішень і враховує інтереси різних соціальних груп, що особливо важливо для післявоєнної України. Відкритість процесу відбудови, а також готовність громадян брати участь у його здійсненні, є ключовими факторами успішної реалізації програм реконструкції та соціально-економічного відновлення.

Отже, участь громадськості в повоєнній відбудові України є не лише можливістю, але й необхідною умовою для побудови стійкої, демократичної держави, яка здатна швидко та ефективно відновитися після війни.

Література:

1. Гончаренко В.В. Вектори посилення громадського впливу на публічне управління у повоєнному відновленні України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7(35). С. 114–122.
2. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022) «Декларація Лугано» Лугано. 4–5 липня 2022 року. URL: <https://ua.unc2022.com/materiali-konferenciyi>.
3. Lally M. Ukraine Reconstruction : Priorities, Institutions, and the Private Sector. American Foreign Service Association. URL: <https://afsa.org/ukraine-reconstruction-priorities-institutions-and-private-sector>.
4. Tzifakis N. Post-Conflict Economic Reconstruction Princeton University Encyclopedia Princetoniensis. URL: <https://pesd.princeton.edu/node/586>.

References:

1. Honcharenko, V.V. (2024). Vektory posylennya hromads'koho vplyvu na publichne upravlinnya u povoyennomu vidnovlenni Ukrayiny. [Vectors of increasing public influence on public administration in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi – Scientific innovations and advanced technologies*. 7(35), 114–122 [in Ukrainian].
2. Pidsumkovyi dokument Mizhnarodnoi konferentsii z pytan vidnovlennia Ukrainy (URC 2022) «Deklaratsiia Luhano» Luhano. 4–5 lypnia 2022 roku. Available at: <https://ua.unc2022.com/materiali-konferenciyi> [in Ukrainian].
3. Lally, M. Ukraine Reconstruction : Priorities, Institutions, and the Private Sector. American Foreign Service Association. Available at: <https://afsa.org/ukraine-reconstruction-priorities-institutions-and-private-sector>.
4. Tzifakis, N. Post-Conflict Economic Reconstruction Princeton University Encyclopedia Princetoniensis. Available at: <https://pesd.princeton.edu/node/586>.

УДК 35:33.05-044.372

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-478-487](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-478-487)

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, Київ, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

ЛІДЕРСТВО В УМОВАХ КРИЗИ: ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Анотація. Автором у статті вказано, що успішніше лідерство відіграє важливу роль для продуктивної зайнятості в умовах криз. Зазначено, що лідери в публічному управлінні мають застосовувати інструменти, які можуть бути використані для підтримки зайнятості. Ці інструменти включають як традиційні інструменти регулювання ринку праці, так і інноваційні. Вказано, що традиційні інструменти регулювання ринку праці включають субсидії для підприємств з метою збереження робочих місць, грантові та кредитні програми для малого та середнього бізнесу. Інноваційні інструменти включають застосування кризового менеджменту.

Зазначено, що для успішного лідерства в період криз необхідні такі характеристики як автентичність, доступність, чіткість і впевненість, співчуття та повага, довіра, стійкість, гнучкість, вміння використовувати інформаційні технології, зокрема штучний інтелект. Визначено, що існує чотири ключові сфери, що формують структуру стійкості лідера, кожна з них відіграє вирішальну роль у здатності ефективно долати труднощі, це – фізична стійкість, психічна стійкість, емоційна стійкість, соціальна стійкість.

Визначено, що забезпечення зайнятості населення та збереження робочої сили в умовах криз вимагало ширшого впровадження нових форм зайнятості. Це спонукало подальший розвиток трудового законодавства України для сприяння гнучким формам зайнятості. Зокрема, в Кодекс законів про працю України було внесено зміни, що запроваджували дистанційну роботу. Пізніше дистанційна робота трансформувалася в гібридну форму зайнятості.

Автор акцентує увагу на тому, що продуктивна зайнятість передбачає активне використання цифрових технологій, перекваліфікацію працівників, цифровізацію робочих процесів. Обґрунтовано, що цифрові технології

докорінно трансформували робочий процес. Вказано, що цифрова грамотність команди є вирішальним фактором для досягнення високої продуктивності та ефективності в умовах стрімкого розвитку технологій.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, лідерство, надзвичайні ситуації, криза, кризове управління, зайнятість, управління зайнятістю, продуктивна зайнятість, інноваційні рішення, ринок праці, стійкість, дистанційна робота, гібридна зайнятість, цифрові технології.

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Public Administration, Tourism and Hotel and Restaurant Business Department, V.I.Vernadsky Taurida National University, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

LEADERSHIP IN TIMES OF CRISIS: PUBLIC MANAGEMENT INSTRUMENTS TO SUPPORT PRODUCTIVE EMPLOYMENT

Abstract. The author points out that successful leadership plays an important role in productive employment in times of crisis. It is noted that leaders in public administration should apply tools that can be used to support employment. These tools include both traditional labor market regulation tools and innovative ones. It is indicated that traditional instruments for regulating the labor market include subsidies for enterprises to save jobs, grants and loan programs for small and medium-sized businesses. Innovative tools include the use of crisis management.

It is noted that successful leadership in times of crisis requires such characteristics as authenticity, accessibility, clarity and confidence, compassion, and respect, trust, resilience, flexibility, and the ability to use information technology, including artificial intelligence. It is determined that there are four key areas that form the structure of a leader's resilience, each of which plays a crucial role in the ability to effectively overcome difficulties, namely physical resilience, mental resilience, emotional resilience, and social resilience.

It is determined that ensuring employment of the population and preserving the labor force in times of crisis required the wider introduction of new forms of employment. This prompted further development of Ukraine's labor legislation to promote flexible forms of employment. In particular, the Labor Code of Ukraine was amended to introduce remote work. Later, remote work was transformed into a hybrid form of employment.

The author emphasizes that productive employment involves active use of digital technologies, retraining of employees, and digitalization of work processes. The author proves that digital technologies have radically transformed the workflow. It is indicated that the digital literacy of the team is a crucial factor for achieving high productivity and efficiency in the context of rapid technological development.

Keywords: public management, public authorities, leadership, emergency situations, crisis, crisis management, employment, employment management, productive employment, innovative solutions, labor market, sustainability, remote work, hybrid employment, digital technologies.

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається з численними кризовими явищами, які впливають на всю сферу суспільного життя. Економічні спади, пандемії, військові конфлікти та природні катаклізми спричиняють кардинальні зміни на ринку праці та ставлять серйозні задачі перед публічним управлінням. В умовах таких кризових ситуацій лідерство в публічному управлінні набуває особливого значення, адже від здатності лідерів швидко адаптуватися та впроваджувати ефективні управлінські рішення залежить підтримка продуктивної зайнятості працівників та стабільність ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі лідерства для зайнятості населення досліджували такі науковці як Ш. Бендіксен, М. Кемпбелл, Р. Сміт, К. Каллен-Лестер, Д. Дінвуді, Б. Пасмор, Л. Квінн [6], М. Рудерман, К. Клеркін, К. Фернандес [7], М. Сасс та А. Кейл [8], О. Алексєєва [1], В. Сухомлін [3] та інші. Більшість наукових праць зосереджуються на аналізі лідерства та лідерських якостей. Не зважаючи на наявність досліджень, потребує наукового дослідження такий напрям як лідерство для публічного управління з питань підтримки продуктивної зайнятості населення в кризових умовах.

Метою статті є аналіз інструментів, які можуть бути застосовані лідерами публічного управління для збереження продуктивної зайнятості та мінімізації негативних наслідків кризових явищ. Зокрема, особливу увагу приділимо інноваційним підходам до управління зайнятістю в умовах кризи, ролі цифрових технологій, зміні структури ринку праці, а також лідерським якостям, які сприяють ефективному подоланню кризової ситуації.

Виклад основного матеріалу. Кризи, такі як пандемія COVID-19, економічні спади та військові конфлікти, створюють значні виклики для систем публічного управління і ринку праці. Кризові явища завжди супроводжуються непередбачуваністю та швидкими змінами, що створюють складні умови для публічного управління. Основними викликами стають зростання безробіття, соціальна напруга та структурні зміни ринку праці, що потребують комплексних і скоординованих дій. Зменшення економічної активності, масове скорочення робочих місць, зростання рівня безробіття та соціальна напруга – це лише частина проблем, з якими стикаються уряди та лідери публічного управління. Непередбачувані економічні руйнівні впливи можуть змінити традиційні моделі зайнятості та змусити державу переглянути свої підходи до регулювання ринку праці.

В кризових умовах важливу роль у збереженні економічної стабільності та продуктивної зайнятості відіграє успішніше лідерство, зокрема здатність лідерів швидко реагувати на непередбачувані зміни, ухвалювати нестандартні рішення та втілювати інновації для підтримки економіки. Лідерство вимагає нових підходів, стратегічного мислення та готовності до швидких змін.

Лідери в публічному управлінні мають широкий арсенал інструментів, які можуть бути використані для підтримки зайнятості в умовах кризи. Ці інструменти включають як традиційні інструменти регулювання ринку праці, так і нові інноваційні рішення, які допомагають адаптуватися до швидкоплинних змін. Традиційні інструменти регулювання ринку праці включають субсидії для підприємств з метою збереження робочих місць, грантові та кредитні програми для малого та середнього бізнесу, а також підтримку ініціатив зі створення нових робочих місць у сферах, які мають потенціал для розвитку навіть у кризовий період.

Ефективне лідерство в умовах кризи вимагає стратегічного мислення та комунікаційних навичок. Лідери повинні мати здатність приймати швидкі рішення, зберігаючи при цьому стратегічний підхід до розвитку праці та економіки ринку загалом. Успішні лідери розробляють стратегію та чіткий план дій, включаючи пріоритети, часові рамки, завдання, структури, поведінку та ресурси. Вони визначають, що зміниться, а також те, що залишиться незмінним. У кризових умовах працівники очікують від лідерів чіткої та зрозумілої інформації при прийнятті рішень та заходів. Крім того, важливою складовою лідерства є прозорість і відкритість у комунікаціях.

Відкриті комунікації знімають рівень соціальної напруги та сприяють формуванню довіри. Лідерська комунікація – це процес, за допомогою якого керівники передають інформацію та надихають оточуючих, використовуючи вербальні, невербальні й технічні засоби. Успішна комунікація є ключовою для ефективного лідерства. Лідерам необхідно вміти чітко формулювати думки, передавати свої ідеї та ділитися важливою інформацією з великою аудиторією. Крім того, вони повинні керувати швидкими потоками інформації між колегами, клієнтами, партнерами та постачальниками. Якісна комунікація з боку лідера допоможе зміцнити довіру, налагодити взаєморозуміння та стимулювати інноваційні рішення. Це особливо важливо під час кризових ситуацій, оскільки здатність лідера ефективно взаємодіяти з іншими стає вирішальним фактором.

На думку М. Сасс та А. Кейл [8] основні якості успішного лідерства включають автентичність, доступність, чіткість і впевненість, співчуття та повагу, а також довіру. Люди прагнуть і будуть слідувати за тим лідером, який є щирим і справжнім. Замість того, щоб робити акцент на красномовності, важливо зосередитися на автентичності, що передбачає бути собою і не намагатися приховувати власне бачення ситуації.

Доступність є ще одним ключовим елементом комунікації. Спілкування через електронну пошту чи офіційне повідомлення не завжди достатньо. Лідер повинен бути присутнім на робочому місці, щоб люди могли відчутти його підтримку та бути ближчими до нього. Під час кризових ситуацій особливо важливо знаходити шляхи для взаємодії з усіма стейкхолдерами.

Чіткість та впевненість у спілкуванні з командою допомагають уникати двозначності та непорозумінь. Необхідно чітко формулювати свої думки, використовуючи невербальні елементи для підсилення слів, і не лише факти, а й емоції та цінності. Такий підхід досягнути рівня довіри та залученості команди.

Співчуття є критичним елементом успішного лідерства і воно має безпосередній вплив на ефективність комунікації. Працівники прагнуть домагатися підтримки від своїх керівників і вони цінують чуйне керівництво. Під час спілкування важливо визнавати емоції та виклики, з якими стикаються співробітники, що дозволяє їм відчутти свою значимість і бути почутими. Це, у свою чергу, допоможе формуванню здорової культури психологічної безпеки в колективі.

Довіра розвивається через постійне підтвердження вашої прихильності до відкритого та ефективного спілкування з усіма учасниками процесу. Продемонструвавши цінності, які ви прагнете впровадити в команди та організації, ви можете зміцнити цю довіру. Коли довіра стає основою взаємодії, ви заохочуєте членів команди до більшого широго спілкування, що сприяє створенню безпечного середовища для роботи, де кожен може вільно висловлюватися [8].

Успішне керівництво змінами неможливе без стійкості, яка є ключовим фактором у подоланні тиску, невизначеності та можливих невдач, що супроводжують зміни [6]. Стійкість дозволяє лідерам залишатися зосередженими та продуктивними навіть у складних умовах. Керівники мають знаходити способи підтримувати своє психічне та фізичне здоров'я, адже це є основою для ефективного управління.

Важливо, щоб лідери не лише розвивали власну стійкість, але й допомагали своїм командам зустрічати виклики змін із впевненістю. Це можна досягти шляхом впровадження практик, спрямованих на підвищення рівня стійкості в організації. Відкритість до навчання, обмін досвідом та підтримка в адаптації до нових умов дозволяють створювати стійкі колективи, які здатні протистояти зовнішнім викликам.

Формування стійкості лідера – це складний процес, який охоплює не лише психічні або фізичні аспекти, а також об'єднує всі складові особистості. Формування стійкості включає тіло, думки, емоції та поведінку. Існує чотири ключові сфери, що формують структуру стійкості лідера, і кожна з них відіграє

вирішальну роль у здатності ефективно долати труднощі, це – фізична стійкість, психічна стійкість, емоційна стійкість, соціальна стійкість [7].

Фізична стійкість – це здатність організму відповідати на стрес за допомогою сили та витривалості, а також відновлюватися після фізичних та психічних навантажень. Лідери з високою фізичною стійкістю можуть тримати рівень енергії на високому рівні навіть у важких умовах, що дозволяє їм залишатися ефективними протягом тривалих періодів.

Психічна стійкість полягає у здатності зберігати або відновлювати когнітивні функції, які можуть знижуватися під тиском. Це дозволяє керівникам продовжувати мислити креативно та знаходити інноваційні рішення навіть у ситуаціях невизначеності чи кризи.

Емоційна стійкість зосереджується на вмінні розуміти, контролювати та регулювати свої емоції. Лідери, які володіють емоційною стійкістю, можуть свідомо обирати, як реагувати на виклики, замість того, щоб діяти на основі автоматичних емоційних реакцій. Це дає їм можливість залишатися зібраними та зосередженими навіть у стресових ситуаціях.

Соціальна стійкість відображає здатність лідера ефективно співпрацювати з іншими, долати стресові ситуації разом із командою та допомагати колективу швидко відновлюватися після кризи. Лідери з високою соціальною стійкістю здатні створювати міцні зв'язки з командою, що підвищує загальний рівень підтримки та довіри.

Ці чотири сфери стійкого лідерства взаємопов'язані та підсилюють одна одну. Вони не лише окремо сприяють здатності лідера реагувати на складні ситуації, але й у поєднанні створюють основу для процвітання, задоволеності життям і гармонійного розвитку лідера. Стійке лідерство знаходиться в центрі цих процесів, зміцнюючись і покращуючись завдяки кожній сфері.

Для того, щоб команда могла досягати найвищих результатів у тривалих і напружених умовах, важливо підтримувати розвиток стійких лідерських якостей. Стійкість не лише допомагає керівникам долати стрес і зберігати рівновагу, але й створює умови для стабільної ефективності. Вона допомагає лідерам не лише подолати труднощі, але й утримати правильний напрямок, що забезпечує досягнення успіху.

Підвищення стійкості керівників є критично важливим для запобігання виснаженню та підтримки мотивації, енергії та ентузіазму впродовж тривалого часу. Стійкість сприяє розвитку навичок, які допоможуть уникати професійного вигорання, забезпечать підтримку психічного та фізичного здоров'я і допоможуть керівникам розвивати міцні стосунки з командою.

Ефективне впровадження стійкості сприяє тому, що працівники можуть краще підтримувати баланс між роботою та особистим життям, зберігати ясність мислення і зосередженість на ключових завданнях. Це також

допомагає формувати довіру, співчуття та розуміння в колективі, що є основою для довготривалої продуктивності та ефективності команди. Виробляючи стійкість, працівники можуть не лише уникати виснаження, але й працювати натхненно та продуктивно, створюючи умови для успішного розвитку всієї організації. Вона стає основою для тривалих і позитивних змін у організації, допомагаючи зберегти продуктивність і підтримувати дух команди під час складних періодів.

З огляду на наслідки війни для умов праці, забезпечення зайнятості населення та збереження робочої сили країни вимагає ширшого впровадження нових форм зайнятості. Це включає подальший розвиток трудового законодавства України для сприяння гнучким формам зайнятості. Зокрема, в Кодекс законів про працю України було внесено зміни, що запровадили дистанційну роботу [2, ст. 60].

Сучасний ринок праці демонструє високий рівень конкуренції за вакансії, зокрема, що передбачають віддалену роботу. Дистанційні форми зайнятості, які набули популярності під час пандемії, допомогли зберегти стабільність багатьох виробничих процесів навіть у період повномасштабних військових дій. За даними червня 2024 року понад 14% пошукачів роботи були орієнтовані на онлайн-зайнятість, хоча таких вакансій було небагато, лише 7% від загальної кількості пропозицій. Вагома частина кандидатів надає перевагу гнучким формам праці, що підтверджує дослідження Work.ua, проведене в червні 2024 року. Згідно з опитуваннями, 31% респондентів найбільше цінують графік і можуть працювати дистанційно, тоді як корпоративні переваги, такі як компенсація навчання та страхові гарантії, цікавлять їх менше. Під час війни в Україні кількість пропозицій з віддаленою роботою зросла на 40%, особливо у великих містах. У Києві, наприклад, приріст таких вакансій у березні 2024 року порівняно з лютим 2022 року склав 96%, у Харкові – 68%, у Львові – 35%, в Одесі – 34%, а в Дніпрі – 16% [4].

В умовах пандемії та війни віддалена робота стала для багатьох працівників не тільки зручним, але й безпечним рішенням. Це дозволяє заощаджувати час на дорогу, краще організувати робочий процес та забезпечити працевлаштування як у національних, так і в міжнародних компаніях. Для роботодавців перехід на дистанційну форму роботи може мати вигоди за рахунок зменшення витрат на оренду офісних приміщень, витратних матеріалів, технічного забезпечення. Крім того, зникає прив'язка до конкретної географії, що розширює коло всіх кваліфікованих кандидатів. Зважаючи на швидкі зміни ринку праці та загальноєвропейські тенденції, гнучка зайнятість набуває все більшої значущості.

Перехід до дистанційної роботи, який був швидко впроваджений у 2020 році через COVID-19, зберігає своє існування. В значній часті організацій

дистанційна робота трансформувалася в гібридну модель зайнятості. Завдання керівників в умовах дистанційної та гібридної роботи виявляється в тому, щоб знайти баланс між індивідуальними уподобаннями працівників і потребою зберегти стабільну продуктивність та ефективну роботу. Деякі співробітники прагнуть працювати в офісі, тоді як інші надають перевагу віддаленому формату. У зв'язку із застосуванням ефективного управління як до віртуальних, так і гібридних команд, залучення та утримання фахівців у різних форматах стає критичним фактором.

Керування гібридними командами вимагає від лідерів гнучкості та готовності до нових підходів. Необхідні навички включають залучення і розвиток талантів, здатність впроваджувати зміни, а також чітке встановлення цілей і пріоритетів. Важливим аспектом також є створення атмосфери причетності всіх членів команди. Лідери, що вирізняються інноваційним підходом, повинні не лише володіти цифровими інструментами, а й навчати своїх співробітників, щоб забезпечити успішну інтеграцію технологій у робочий процес.

У сучасних умовах володіння цифровими інструментами стає однією з ключових вимог до ефективного лідерства. Для забезпечення успішної інтеграції технологій у робочі процеси лідери повинні не лише самі розуміти, як працюють ці інструменти, але й навчати своїх співробітників. Цифрова грамотність команди є вирішальним фактором для досягнення високої продуктивності та ефективності в умовах стрімкого розвитку технологій.

Керівник, який добре володіє сучасними технологіями, може краще координувати роботу, оптимізувати процеси та приймати швидкі, обґрунтовані рішення. Однак для успішного впровадження інновацій недостатньо лише мати знання на рівні керівництва. Важливо, щоб вся команда була підготовлена до роботи з новими інструментами. Це дозволить уникнути затримок у виконанні завдань, знизить рівень стресу серед співробітників. Зрештою, лідери, які не тільки володіють цифровими технологіями, але й активно навчають цьому свою команду, створюють умови для сталого зростання, інноваційного розвитку та довготривалої ефективності.

Одним із ключових інструментів, що впроваджується завдяки впровадженню цифрових технологій та який може значно посилити ефективність лідерів, є штучний інтелект (ШІ). Використання штучного інтелекту в умовах кризи може оптимізувати процеси, підвищити ефективність рішень і створити більш інноваційний підхід. Штучний інтелект може автоматизувати рутинні завдання, що дозволяє лідерам зосередитися на стратегічних аспектах управління. В умовах кризи це особливо важливо, оскільки швидкість і точність реакції на зміни є ключовими факторами для збереження продуктивності зайнятості. Наприклад, завдяки системам штучного інтелекту можна швидко

проаналізувати великі обсяги даних і передбачити зміни на ринку праці, що дозволяє оперативно коригувати кадрову політику і створювати умови для професійної перекваліфікації.

Навчання співробітників використанню цифрових інструментів не лише покращує їхні навички, але й зміцнює загальну культуру компанії, підвищуючи мотивацію та залученість до процесів. Успішна інтеграція технологій у робочий процес також сприяє розвитку команди, забезпечує гнучкість у виконанні завдань та підвищує конкурентоспроможність організації на ринку.

Висновки. У кризові періоди особливо важливою стає роль ефективного лідерства, що потребує нових підходів, стратегічного бачення та здатності швидко адаптуватися до змін. Лідери в сфері публічного управління мають застосовувати як традиційні, так і інноваційні інструменти для підтримки продуктивної зайнятості в умовах криз та стабільності економіки. Традиційні підходи, такі як субсидії для збереження робочих місць, а також гранти й кредитні програми для малого та середнього бізнесу, залишаються ефективними. Водночас, інноваційні методи, наприклад, впровадження кризового менеджменту, набувають все більшого значення.

Для успішного лідерства в кризових умовах необхідні такі якості, як автентичність, доступність, чіткість і впевненість, співчуття та повага, довіра, стійкість, гнучкість, вміння використовувати інформаційні технології, зокрема штучний інтелект. Стійкість лідера можна розглядати в чотирьох основних сферах: фізичній, психічній, емоційній та соціальній.

Сучасне лідерство також потребує володіння цифровими інструментами, що стає критично важливим фактором успіху. Керівник, який впевнено використовує технології, здатен не лише краще керувати командою та оптимізувати робочі процеси, а й приймати обґрунтовані рішення в короткі терміни. Важливо, щоб кожен член команди був озброєний цифровими навичками, адже це підвищує загальну ефективність і продуктивність роботи в умовах швидких технологічних змін.

Література:

1. Алексеева О. В. Розвиток аграрного підприємництва у формуванні інституційного механізму зайнятості населення: дис. на здобуття ступеня доктора філософії : спец. 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Київ: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2021. 253 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102800>
2. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
3. Сухомлин В. Б. Державна політика у сфері зайнятості населення: формування та реалізація : монографія. Київ : АртЕк, 2020. 189 с.
4. Що потрібно знати про український ринок праці у 2024 році? Дослідження та аналітика від robota.ua / Сайт robota.ua. URL: <https://budni.robota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-robota-ua>

5. Яценко Л. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року / Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>
6. Bendixen Sh., Campbell M., Smith R., Cullen-Lester K., Dinwoodie D., Pasmore B., Quinn L. How to Be a Successful Change Leader / Sait Center for Creative Leadership URL: <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/successful-change-leader/>
7. Ruderman M., Clerkin C., Fernandez K. 8 Practices for More Resilient Leadership / Sait Center for Creative Leadership URL: <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/8-steps-help-become-resilient/>
8. Sass M., Keil A. Essential Communication Skills for Leaders / Sait Center for Creative Leadership URL: <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/communication-1-idea-3-facts-5-tips/>

References:

1. Alekseeva, O. V. (2021). Rozvytok ahrarynoho pidpryyemnytstva u formuvanni instytu-tsiynoho mekhanizmu zaynyatosti naseleण्या [Development of agrarian entrepreneurship in the formation of the institutional mechanism of population employment]. *Doctor's thesis*. Kyiv: National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics". Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0821U102800> [in Ukrainian].
2. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny : pryiniaty 10 hrudnya 1971 roku № 322-VII [Labor Code of Ukraine, adopted on December 10, 1971 No. 322-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
3. Sukhomlin, V. B. (2020). *Derzhavna polityka u sferi zaynyatosti naseleण्या: formuvannya ta realizatsiya [State policy in the sphere of population employment: formation and implementation]*. Kyiv: ArtEk, 189 p. [in Ukrainian].
4. Shcho potribno znaty pro ukrayins'kyy rynek pratsi u 2024 rotsi? Doslidzhennya ta analityka vid robota.ua [What do you need to know about the Ukrainian labor market in 2024? Research and analytics from robota.ua] (n.d.). *robota.ua*. Retrieved from URL: <https://budni.robota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-robota-ua> [in Ukrainian].
5. Yatsenko, L. (2024). Osnovni kharakterystyky rynku pratsi Ukrayiny u pershomu pivrichchi 2024 roku [Basic characteristics of the labor market of Ukraine in the first half of 2024] / Sayt Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen'. [Website of the National Institute of Strategic Studies]. <https://niss.gov.ua>. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu> [in Ukrainian].
6. Bendixen, Sh., Campbell, M., Smith, R., Cullen-Lester, K., Dinwoodie, D., Pasmore, B., & Quinn, L. (2024). How to Be a Successful Change Leader / Sait Center for Creative Leadership. *www.ccl.org*. Retrieved from <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/successful-change-leader/> [in USA].
7. Ruderman, M., Clerkin, C., & Fernandez, K. (2024). 8 Practices for More Resilient Leadership / Sait Center for Creative Leadership. *www.ccl.org*. Retrieved from <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/8-steps-help-become-resilient/> [in USA].
8. Sass M., & Keil A. (2024). Essential Communication Skills for Leaders / Sait Center for Creative Leadership. *www.ccl.org*. Retrieved from <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/communication-1-idea-3-facts-5-tips/> [in USA].

УДК 351.303.(612.2)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-488-496](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-488-496)

Білик Олена Іванівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню впливу емоційного інтелекту (ЕІ) на стресостійкість державних службовців в умовах пандемії COVID-19, зокрема, викликам та перспективам розвитку психологічної стійкості. Пандемія стала тестом для багатьох сфер, включаючи державне управління, що вимагає від службовців адаптації до нових реалій, пов'язаних із підвищеним стресом, невизначеністю та емоційними труднощами. У статті аналізуються причинно-наслідкові зв'язки між рівнем емоційного інтелекту, стресостійкістю, наслідками COVID-19 та продуктивністю праці.

Дослідження показує, що високий рівень ЕІ сприяє поліпшенню стресостійкості та зниженню негативного впливу тривоги і дратівливості, що виникають у державних службовців після перенесення COVID-19. Водночас акцентується на важливості підтримки фізичного здоров'я, розвитку навичок управління стресом і соціальної підтримки як основних компонентів психологічної стійкості. Дослідження також вказує на значення таких складових, як техніки релаксації, когнітивно-поведінкова терапія та стратегічне планування, які здатні зменшити вплив стресу на професійну діяльність службовців.

Стаття підкреслює, що модель стосунків між ЕІ та стресостійкістю не є обмеженою, і можливе розширення критеріїв з урахуванням матеріального становища, сімейного стану та зовнішніх факторів, таких як політичні, екологічні та духовні аспекти. Перспективи розвитку в цій сфері передбачають реалізацію програм, що сприяють підвищенню емоційної компетентності та розвитку організаційної культури, яка заохочує підтримку та співпрацю.

Таким чином, результати дослідження підкреслюють необхідність інвестування в розвиток емоційного інтелекту службовців, оскільки це може суттєво поліпшити їхню адаптацію до стресових ситуацій, підвищити продуктивність праці та загальне благополуччя, що, в свою чергу, позитивно

вплине на ефективність державного управління в умовах криз. Це дозволить не лише знизити рівень стресу, а й створити більш стійке та ефективне робоче середовище для державних службовців, підвищуючи загальну ефективність та результативність управлінських процесів.

Ключові слова: емоційний інтелект, рівень емоційного інтелекту, державні службовці, COVID-19, емоційний стан, стресостійкість, продуктивність праці.

Bilyk Olena Ivanivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management of the Lviv Polytechnic National University, St. Art. Bandera, 12, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE RESILIENCE OF CIVIL SERVANTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR DEVELOPING PSYCHOLOGICAL STABILITY

Abstract. The article is dedicated to examining the impact of emotional intelligence (EI) on the stress resilience of public servants in the context of the COVID-19 pandemic, particularly the challenges and prospects for developing psychological resilience. The pandemic has served as a test for many sectors, including public administration, requiring officials to adapt to new realities characterized by increased stress, uncertainty, and emotional difficulties. The article analyzes the causal relationships between the level of emotional intelligence, stress resilience, the consequences of COVID-19, and labor productivity.

The research shows that a high level of EI contributes to improving stress resilience and reducing the negative impact of anxiety and irritability experienced by public servants following their encounter with COVID-19. At the same time, it emphasizes the importance of maintaining physical health, developing stress management skills, and providing social support as essential components of psychological resilience. The study also highlights the significance of elements such as relaxation techniques, cognitive-behavioral therapy, and strategic planning, which can mitigate the effects of stress on the professional activities of officials.

The article underscores that the model of relationships between EI and stress resilience is not limited, allowing for the expansion of criteria to include material circumstances, family status, and external factors such as political, ecological, and spiritual aspects. Future development in this area entails the implementation of programs that foster emotional competence and the development of an organizational culture that encourages support and collaboration.

Thus, the findings of the study highlight the necessity of investing in the development of emotional intelligence among public servants, as this can significantly improve their adaptation to stressful situations, enhance productivity, and overall well-being, which, in turn, will positively impact the effectiveness of public administration during crises. This will not only reduce stress levels but also create a more resilient and effective work environment for public servants, thereby increasing the overall efficiency and effectiveness of management processes.

Keywords: emotional intelligence, level of emotional intelligence, public servants, COVID-19, emotional state, stress resilience, labor productivity.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 кардинально змінила умови праці для державних службовців, висунувши нові вимоги до їхньої здатності адаптуватися, швидко реагувати на виклики та працювати в умовах невизначеності й підвищеного стресу. Це підкреслило важливість емоційного інтелекту, що розглядається як ключовий фактор у підтримці психологічної стійкості, яка забезпечує здатність ефективно долати стресові ситуації. Емоційний інтелект дозволяє державним службовцям не лише управляти власними емоціями, а й розуміти емоційний стан громадян, з якими вони взаємодіють, що стає особливо важливим у кризових обставинах.

Аналіз останніх публікацій. У сучасних дослідженнях підкреслюється взаємозв'язок між емоційним інтелектом і здатністю до подолання стресу, однак у контексті пандемії COVID-19 цей зв'язок набуває нового значення. Ефективне управління емоціями та розвиток стресостійкості можуть допомогти державним службовцям зберігати продуктивність і психологічний баланс, що безпосередньо впливає на якість публічних послуг і довіру до державних інституцій. І. Дорош[2] в своєму дослідженні зосередилася на управлінні стресовими ситуаціями у публічних органах, підкреслюючи необхідність системних підходів до подолання стресу серед держслужбовців, щоб уникнути професійного вигорання. О. Когут [3] детально описує психологічні основи стресостійкості як важливого фактора, що допомагає особистості ефективно справлятися зі стресом. Л. Смольська [4] розробила креативну модель формування стресостійкості та життєстійкості, яка може бути застосована в сучасних умовах для підвищення адаптивності особистості. С. Деревайко[5] досліджував особливості соціально-психологічної адаптованості, пов'язаної з рівнем емоційного інтелекту, підкреслюючи важливість ЕІ у формуванні адаптивних навичок особистості в соціальному контексті. О. Лящ [6] розглядає емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень, зосереджуючи увагу на різноманітних аспектах ЕІ та його значенні для психічного здоров'я та міжособистісної взаємодії. С. Марчук [7] проводить теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту в психології, акцентуючи

увагу на основних підходах і концепціях, що пояснюють цю категорію в науковій літературі, та надає огляд різних підходів до його дослідження в сучасній психології.

Емоційний інтелект є важливим фактором, який сприяє зниженню рівня стресу та підвищенню стійкості до складних ситуацій. Проте досі недостатньо досліджено, як саме рівень емоційного інтелекту впливає на здатність державних службовців долати стрес і зберігати психологічну рівновагу в умовах масштабної кризи. Необхідність розвитку навичок емоційного інтелекту серед державних службовців є актуальним питанням для забезпечення стабільності державного управління та підтримки психологічного здоров'я працівників у період кризи.

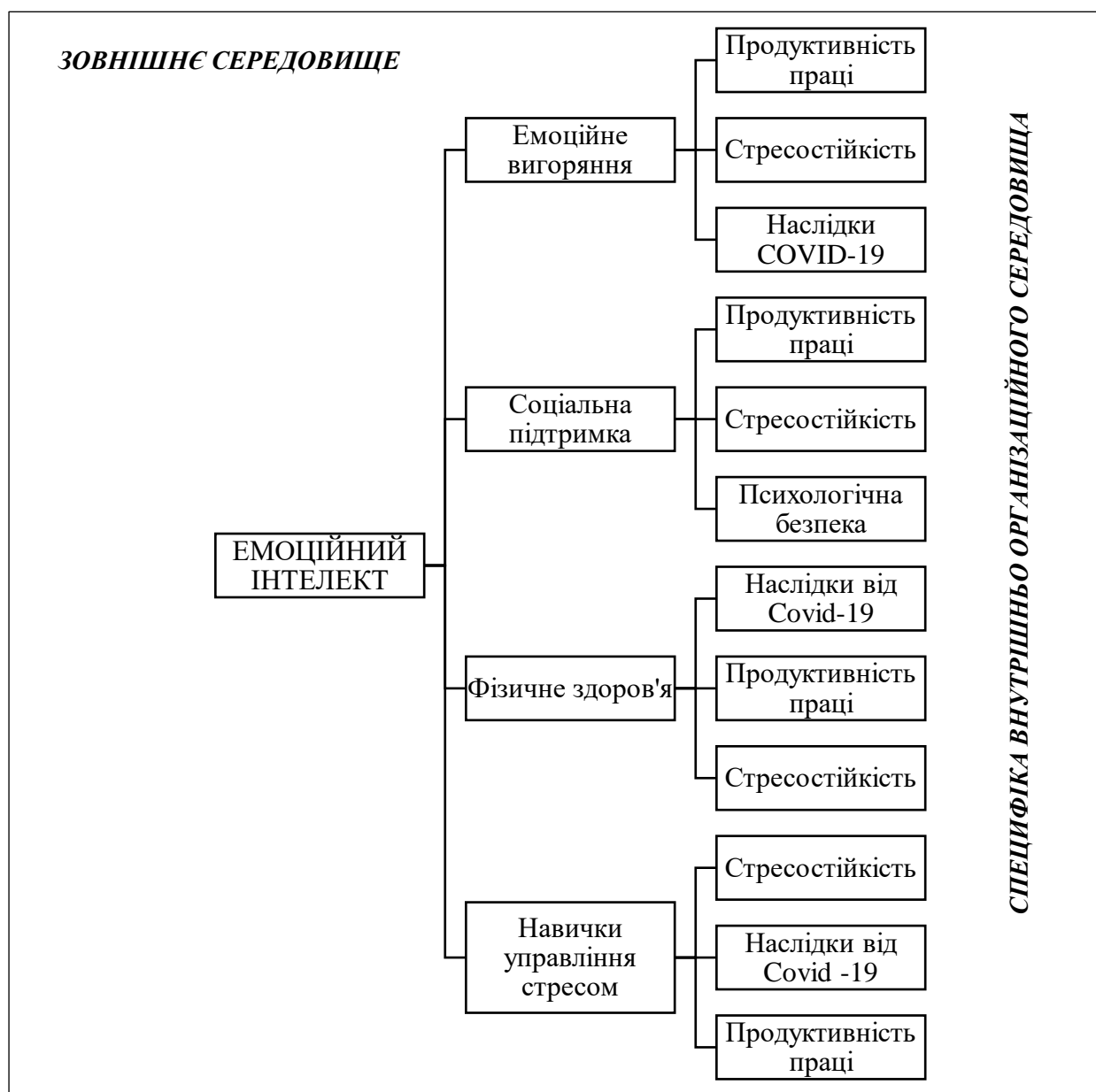
Ця стаття має **на меті** проаналізувати вплив емоційного інтелекту на стресостійкість державних службовців, розглянути виклики, з якими вони зіткнулися в умовах пандемії, та визначити можливі підходи до розвитку психологічної стійкості як необхідної складової професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. У кризових умовах державні службовці часто зіштовхуються з великим емоційним навантаженням, пов'язаним із необхідністю допомагати громадянам, контролювати виконання протиепідемічних заходів та забезпечувати безперебійну роботу державних служб. Відсутність навичок ЕІ призводить до підвищеного рівня професійного вигорання та втрати мотивації, що своєю чергою негативно впливає на ефективність виконання обов'язків та довіру громадян до державних інституцій. Це підкреслює потребу в розробці та впровадженні програм для розвитку ЕІ серед державних службовців як важливого інструмента для підтримки їхнього психологічного здоров'я та стійкості в умовах пандемії та подальших кризових ситуацій. Емоційний інтелект визначається як здатність особи розпізнавати, розуміти, регулювати й управляти як власними емоціями, так і емоціями інших людей [1]. Існує кілька аспектів ЕІ, що особливо важливі в контексті кризи, серед яких самоусвідомлення, управління емоціями, самомотивація, соціальна обізнаність та соціальні навички. Попередні дослідження, зокрема дослідження, які були проведені серед державних службовців, продемонстрували, що високий рівень ЕІ сприяє підвищенню психологічного благополуччя, зменшенню рівня тривоги та стресу, а також поліпшенню загальної стресостійкості [8].

Для глибшого аналізу впливу ЕІ на стресостійкість та інші аспекти, слід виявити причинно-наслідковий зв'язок. Для цього було побудовано причинно-наслідкову модель. Ця модель дозволяє візуалізувати та структурувати взаємозв'язки між різними компонентами, зокрема між емоційним інтелектом, рівнем стресостійкості, психологічною адаптацією та продуктивністю праці. Вона демонструє, як високий рівень ЕІ може сприяти зниженню тривожності та поліпшенню здатності адаптуватися до змін, що в свою чергу підвищує

стресостійкість. При розробці критеріїв для моделі було використано наявні дані дослідження про вплив емоційного інтелекту на стресостійкість державних службовців. Причинно-наслідкова модель включає наступні фактори: рівень емоційного інтелекту, соціальна підтримка, стресостійкість, психологічна адаптація, фізичне здоров'я, навички управління стресом, вплив COVID-19 та ін (рис.1).

Рис. 1 Причинно-наслідкова модель впливу емоційного інтелекту

Для аналізу даних було використано методи кількісної соціології, включаючи описову статистику та регресійний аналіз. Дослідження базувалося на

вибірці державних службовців категорій Б і В, в яких було визначено рівні емоційного інтелекту, стресостійкості та впливу COVID-19 на їх психологічний стан.

Ця модель не є обмеженою лише вищезазначеними критеріями. Вона може бути розширена додатковими факторами, такими як матеріальний стан, сімейні обставини, а також зовнішні політичні, екологічні та духовні чинники, які також можуть впливати на емоційний стан та ефективність службовців, емоційне вигорання і т.д. і вона демонструє, як емоційний інтелект (ЕІ) безпосередньо впливає на ці фактори, формуючи зв'язки, які можуть суттєво вплинути на робоче середовище державних службовців. Модель особливо підкреслює важливість трьох ключових складових: продуктивність праці, стресостійкість та наслідки перенесеного COVID-19, що зумовило напрям дослідження державних службовців. За результатами опитування 100 державних службовців було встановлено, що:

- 40% державних службовців категорії Б і 20% категорії В мають високий рівень ЕІ, 32% категорії Б і 45% категорії В – середній, а 28% категорії Б та 35% категорії В – низький.

- високий рівень стресостійкості спостерігався у 37% державних службовців категорії Б і 24% категорії В. Середній рівень стресостійкості мали 33% службовців категорії Б і 41% категорії В, тоді як 30% службовців категорії Б і 35% категорії В мали низький рівень стресостійкості.

- 27% службовців категорії Б і 40% категорії В повідомили про постійне відчуття тривоги і дратівливості після перенесення COVID-19. У 37% службовців категорії Б і 45% категорії В тривожність дещо підвищилася, тоді як 36% службовців категорії Б і 15% категорії В не відчували змін.

Згідно з результатами, службовці з високим рівнем ЕІ продемонстрували вищу продуктивність праці, що вказує на важливість розвитку емоційних навичок у державному управлінні. У той же час, вплив COVID-19, як показало дослідження, не лише знизив продуктивність праці, але й значно підвищив рівень тривожності серед службовців, що потребує додаткових заходів для психологічної підтримки.

Емоційне вигорання, яке виникає внаслідок тривалого стресу, можна подолати шляхом розвитку стресостійкості та емоційного інтелекту, що позитивно вплине на продуктивність праці. Практики, такі як ведення щоденника емоцій, медитація та mindfulness, допомагають розвивати самосвідомість, розпізнавати й управляти своїми емоціями, що є критично важливим для зниження тривоги та покращення емоційного стану.

Як видно з рис.1 соціальна підтримка, фізичне здоров'я та вміння управляти стресом є тими складовими, які можуть позитивно впливати на емоційний інтелект, а також сприяти розвитку продуктивності праці, стресостійкості та

краще переносити наслідки пандемії. Розвиток навичок управління стресом є критично важливим для державних службовців, оскільки вони допомагають зменшити негативний вплив стресових ситуацій на психоемоційний стан. Основні компоненти цього процесу включають техніки релаксації, такі як дихальні вправи, медитація та йога, які сприяють зниженню рівня тривожності та покращенню концентрації, дозволяючи зберігати спокій у стресових ситуаціях та приймати зважені рішення.

Освоєння принципів когнітивно-поведінкової терапії допомагає змінювати негативні моделі мислення, що заважають продуктивній роботі, і формувати більш позитивний погляд на виклики. Розробка чітких планів дій у разі виникнення стресових ситуацій дозволяє зменшити невизначеність і тривогу, а також включає управління часом та пріоритетами, що є важливим для зменшення навантаження. Соціальна підтримка, що виникає через спілкування з друзями та колегами, зміцнює емоційні зв'язки, тоді як встановлення особистих меж дозволяє уникати перевантаження. Окрім того, розвиток адаптаційних навичок через навчання новим технікам або підвищення кваліфікації допомагає справлятися з викликами, що в свою чергу підвищує продуктивність праці. Систематичне застосування цих практик не лише покращує емоційний стан, але й забезпечує загальне благополуччя, що є запорукою успіху в професійній діяльності.

Важливість здорового способу життя, включаючи фізичну активність, правильне харчування та достатній сон, також не можна недооцінювати, адже це сприяє підвищенню стресостійкості. Фізичне здоров'я безпосередньо впливає на емоційний стан. Здоровий спосіб життя включає регулярну фізичну активність, яка допомагає знижувати рівень стресу, покращує настрій і підвищує енергію. Збалансоване харчування, що забезпечує достатню кількість вітамінів і мікроелементів, є важливим фактором для підтримки енергії та загального самопочуття. Якісний сон, який є основою для відновлення організму, також потребує уваги, оскільки він сприяє підвищенню загального благополуччя.

Соціальна підтримка є невід'ємною частиною психологічного здоров'я, адже вона допомагає службовцям відчувати себе менш ізольованими у своїх труднощах. Сприятливе робоче середовище, що заохочує командну роботу, допомагає службовцям обмінюватися досвідом, ділитися емоціями та отримувати підтримку. Наявність можливостей для отримання професійної психологічної допомоги в кризових ситуаціях може суттєво полегшити емоційний тягар.

Розвиток позитивної організаційної культури, що включає підтримку та відкрите спілкування, сприяє формуванню здорових стосунків між службовцями, стимулюючи обмін інформацією та колективну відповідальність за

досягнення цілей. Таким чином, інтеграція цих елементів у щоденну практику державних службовців може суттєво підвищити їхню стресостійкість, емоційний інтелект та продуктивність праці.

Висновки. Дослідження показало, що високий рівень емоційного інтелекту сприяє не лише покращенню стресостійкості, але й підвищенню загальної продуктивності праці, що є особливо важливим у період криз.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків виявив, що стресостійкість, вплив COVID-19 та продуктивність праці є взаємопов'язаними елементами, які потребують комплексного підходу для підвищення їх ефективності. Додатково, важливо враховувати й інші фактори, такі як матеріальний стан, сімейні обставини та зовнішні політичні і екологічні умови, які можуть впливати на стресостійкість та психологічний стан службовців.

Перспективи розвитку психологічної стійкості передбачають необхідність впровадження програм, що акцентують увагу на розвитку навичок управління стресом, підтримки фізичного здоров'я та соціальної підтримки. Створення сприятливого робочого середовища та розвиток позитивної організаційної культури також є важливими аспектами, які можуть суттєво підвищити загальну стійкість державних службовців.

Отже, інвестування в розвиток емоційного інтелекту та психологічної стійкості в умовах пандемії є критично важливим для забезпечення ефективного функціонування державних органів і підтримки високого рівня послуг для суспільства.

Література:

1. Майер Д., Карузо Д., Саловей П. Модель здібностей емоційного інтелекту: принципи та оновлення // *Emotion Review*. – 2016. – № 8. – С. 290–300.
2. Дорош І. М. Адміністрування стресових ситуацій у публічних органах влади: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02. – Львів, 2021. – 24 с. Режим доступу: pnu.ua/sites/default/files/2021/radaphd/17139/abstractdoroshim.pdf (українською).
3. Когут О. О. Психологія стресостійкості особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Переяслав, 2021. – 41 с. (українською).
4. Смольська Л. М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. – 2022. – № 4. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/psyvisnyk/2021.4.22>
5. Дерев'янка С. Особливості соціально-психологічної адаптації у зв'язку з рівнем емоційного інтелекту // *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. – 2008. – Т. 10, вип. 6, ч. 2. – С. 573 (українською).
6. Лящик О. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень // *Проблеми сучасної психології*. – 2013. – Вип. 22. – С. 324–335. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_22_29 (українською).

7. Марчук С. Теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту в психології // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія. – 2021. – Вип. 3. – С. 20–23 (українською).

8. Alamarat, M., Sokil, O., Podolchak, N., Bilyk, O., & Tsygylyk, N. Quadratic Model for Assessing the Impact of Covid-19 on the Human Resources Soft Skills // RIVAR. – 2024. – Vol. 11, No. 33. – P. 21–39.

References:

1. Mayer, D., Caruso, D., & Salovey, P. (2016). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 8(3), 290–300. <https://doi.org/10.1177/1754073916639664>

2. Dorosh, I. M. (2021). *Administrativna stresovykh situatsii u publichnykh orhanakh vlady* [Administration of stressful situations in public authorities] (Author's abstract of candidate's thesis). Lviv. Available at: pnu.ua/sites/default/files/2021/radaphd/17139/abstractdoroshim.pdf (Ukrainian).

3. Kohut, O. O. (2021). *Psykhologhiia stresostiikosti osobystosti* [Psychology of the stress resistance of the personality] (Author's abstract of candidate's thesis). Pereiaslav.

4. Smolska, L. M. (2022). Stresostiikist ta zhyttiistiikist: kreatyvna model formuvannia v suchasnykh umovakh [Stress resistance and resiliency: their forming by creative model in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykhologhiia*, 4, 22. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.22>

5. Derevianko, S. (2008). Osoblyvosti sotsialno-psykhologichnoi adaptovanosti u zviazku z rivnem emotsiinoho intelektu [Features of social and psychological adaptability in connection with the level of emotional intelligence]. *Aktualni problemy psykhologii: Psykhologhiia navchannia. Henetychna psykhologhiia. Medychna psykhologhiia*, 10(6), 573.

6. Liashch, O. (2013). Emotsiinyi intelekt yak predmet psykhologichnykh doslidzhen [Emotional intelligence as a subject of psychological research]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 22, 324–335. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psp1_2013_22_29 (Ukrainian).

7. Marchuk, S. (2021). Teoretychnyi analiz poniattia emotsiinoho intelektu v psykhologii [Theoretical analysis of the concept of emotional intelligence in psychology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Psykhologhiia*, 3, 20–23. (Ukrainian).

8. Alamarat, M., Sokil, O., Podolchak, N., Bilyk, O., & Tsyhylyk, N. (2024). Quadratic model for assessing the impact of COVID-19 on the human resources soft skills. *RIVAR*, 11(33), 21–39.

ПОДЯКА

Дослідження виконані в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433

ACKNOWLEDGMENT

This paper was created within the National Research Foundation of Ukraine project *Assessing the impact of the Covid-19 pandemic on Ukraine's human resources and identifying ways to overcome them*. Project registration number 2021.01/0433.

УДК 351:327.5:321

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-497-510](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-497-510)

Боронніков Михайло Валерійович здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", <https://orcid.org/0009-0006-0236-9030>

Купріянова Валентина Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та публічного управління, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", <https://orcid.org/0009-0003-6330-1935>

СУТНІСТЬ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розкрито й узагальнено сутність та зміст сучасних геополітичних процесів як чинників змін у практиці публічного управління. Автором доводиться, що одним із найважливіших геополітичних процесів нашого часу є зростання впливу глобальних гравців, таких як США, Китай та Європейський Союз, на різних континентах, що сприяє появі нових центрів сили та викликає необхідність перегляду державами традиційних геополітичних підходів і стратегій. Розкривається роль процесів глобалізації, що чинять значний вплив на публічне управління, змушуючи уряди шукати оптимальні стратегії у відповідь на глобальні виклики та загрози. Одним із основних чинників змін у цій сфері управління національних держав є глобальна економічна і інформаційна інтеграція. Показується, як під впливом цих змін відбулися істотні трансформації в теорії та практиці публічного управління від традиційної моделі публічного адміністрування ХХ століття, заснованої на суворій ієрархії бюрократичного апарату, нейтральності державної служби, до сучасних управлінських моделей кінця ХХ – початку ХХІ століття, які акцентують увагу на децентралізації, скороченні бюрократії, вирівнюванні ієрархій та активному впровадженні ринкових і горизонтальних (мережевих) механізмів взаємодії.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, геополітика, геополітичні процеси, глобалізація, глобальна інтеграція, світовий порядок, міжнародна безпека.

Boronnikov Mykhailo Valeriyovych Postgraduate, National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky "Kharkov Aviation Institute", <https://orcid.org/0009-0006-0236-9030>

Kupriyanova Valentina Serhiivna PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Public Administration, National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky "Kharkov Aviation Institute", <https://orcid.org/0009-0003-6330-1935>

THE NATURE OF MODERN GEOPOLITICAL PROCESSES AS FACTORS OF INFLUENCE ON PUBLIC MANAGEMENT

Abstract. The article reveals and summarizes the essence and substance of modern geopolitical processes as drivers of changes in public management practice. The author proves that the actual analysis of geopolitical realities is inextricably linked to the understanding of globalization processes and transformations of the international order and security system. It is shown that globalization has a significant impact on public management, forcing governments to seek optimal strategies in response to global challenges and threats. It plays a key role in the current geopolitical picture of the world, creating, on the one hand, opportunities for cooperation and economic growth, and, on the other hand, new challenges to maintain stability and solve global problems. The actions of outsider states or opponents of globalization, such as Russia, Iran, North Korea, as well as international terrorist groups and others, represent a particular threat.

One of the main factors of influence of globalization processes on the evolution of approaches to public management of nation-states is global economic and information integration. Under the influence of these changes, there have been significant transformations in the theory and practice of public management from the traditional model of public administration of the XX century, based on a strict hierarchy of the bureaucracy, neutrality of the civil service, to modern managerial models of the late XX - early XXI century, which focus on decentralization, reduction of bureaucracy, alignment of hierarchies and active involvement of market and horizontal (network) interaction mechanisms.

It is proved that one of the most important geopolitical processes of our time is the growing influence of global players, such as the United States, China and the European Union, on different continents. The latter encourages the emergence of new centers of power and makes it necessary for states to revise their traditional geopolitical approaches and strategies. At the same time, there is an increase in regional conflicts, which often have historical roots or are caused by the intervention of external forces and the geostrategic interests of great powers, as is the case with the Russian-Ukrainian war.

The author concludes that, in general, modern geopolitical processes create a complex and dynamic landscape that transforms nation-states and their traditional institutions, including public management, through the increasing integration of market and network principles of interaction with non-state actors into their structure and mechanisms.

Keywords: public management and administration, geopolitics, geopolitical processes, globalization, global integration, world order, international security.

Постановка проблеми. Взаємозалежність між публічним управлінням у національних державах та їхнім позиціонуванням на міжнародній арені вимагає глибокого розуміння сучасних геополітичних процесів. Ці процеси формують складну і динамічну систему, що включає політичні, соціальні, економічні та культурні аспекти, які проявляються на глобальному рівні і залежать від географічного положення та територіальних особливостей держав, військово-політичних блоків та інших міжнародних акторів. Ще більшої актуальності це питання набуває у контексті глобальної нестабільності та під час виникнення геополітичних криз, таких як світові економічні кризи, пандемії, регіональні конфлікти, зокрема повномасштабна фаза російсько-української війни, коли ключовою складовою діяльності державних органів стає управління кризовими ситуаціями. Політичне керівництво та управлінський апарат мають володіти не лише компетентністю у внутрішній політиці, але й розумінням геополітичних реалій і їхнього впливу на внутрішні процеси, щоб вчасно адаптуватися до змін на міжнародній арені.

Таким чином, ця проблематика має практичну користь для теорії та практики публічного управління та адміністрування в Україні, а отже є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до того, як геополітичні процеси впливають на розвиток національних держав, їх політико-адміністративних систем і, в тому числі, публічне управління, виник одночасно з концептуалізацією геополітики як наукової дисципліни. Дане питання, хоча і опосередковано, зачіпали в своїх дослідженнях ще основоположники класичної геополітики першої половини ХХ століття – Р. Челлен, Ф. Ратцель, К. Хаусхофер, а також Г. Маккіндер, Н. Спайкмен.

У другій половині ХХ століття, в період Холодної війни, коли центр геополітичних досліджень перемістився до Сполучених Штатів, досліджувана проблематика отримала певне місце в роботах З. Бжезинського, Г. Кіссінджера і Ф. Фукуями, С. Грея [15], Л. Крістофа, С. Коенп і Дж. Мітчелла, а також теоретиків "цивілізаційного підходу", таких як І. Валлерстайн і С. Хантінгтон. Але найбільшого поширення вона здобула у контексті вивчення наслідків глобалізації на сучасні національні держави, що знайшло відображення в

працях Е. Гідденса та М. Уотерса [22], М. Діллона [13], Е. МакГрю [20], К. Політа [21], Е. Собела [11], Д. Хелда [17; 18], Б. Чакрабарті [10], А. Фаразманда [14] та інших.

В Україні дане питання також піднімалося у контексті геополітичних досліджень, присвячених вивченню внутрішніх етнополітичних та етноконфесійних проблем, становлення української державності та самоідентичності, а також питань регіональних відносин у контексті глобалізації, що проводились такими науковцями, як О. Дашевська [1], М. Дністрянський [2], І. Курас [4], Ф. М. Рудич [9] та інші.

Останнім часом проблема ролі держави та її управлінської системи сильно актуалізувалася у контексті вивчення питань національної та міжнародної безпеки, особливо у розрізі російсько-української війни, яка триває з 2014 року і особливо її гарячої фази, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Тут варто звернути увагу на науковий внесок В. Загурської-Антонюк [3], Б. Парахонського та Г. Яворської [6], колективу авторів з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, зокрема С. Пирожкова, О. Майбороди та ін. [5], О. Резнікової [7] та інших.

Незважаючи на солідний внесок вітчизняних і зарубіжних фахівців у наукове осмислення ролі геополітики у розвитку національних держав та їхніх управлінських систем, все ще бракує спеціальних досліджень, присвячених розкриттю та узагальненню сутності та змісту сучасних геополітичних процесів як чинників трансформації практики здійснення публічного управління.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення сутності та змісту сучасних геополітичних процесів як чинників змін у практиці публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння того, що являють собою сучасні геополітичні процеси, варто спочатку звернути увагу на понятійний апарат та історію становлення геополітики як науки.

Термін "геополітика" вперше ввів шведський політолог Рудольф Челлен у 1899 році. Він розглядав геополітику як науку про державу, сприймаючи її як організм, що функціонує в географічному просторі, відокремлюючи її від інших галузей політичної науки, таких як політична географія [9, с. 30]. Вчений наголошував на тому, що геополітика пов'язана з розумінням географічних характеристик держави, які відіграють ключову роль у визначенні політичного ландшафту та стратегічних інтересів на міжнародній арені.

Згодом поняття геополітики набуло поширення по всій Європі в період між світовими війнами та стало загальноживаним після Другої світової війни [12]. Однак від моменту його введення, термін інтерпретувався по-різному, що ускладнювало розуміння геополітики як теорії та дисципліни. Погляди на геополітику залежали як від авторського ставлення до цієї дисципліни, так і від «духу часу» певного історичного періоду [23, р. 9].

Одне з найбільш відомих визначень терміну "геополітика" запропонував німецький політолог Карл Хаусхофер у 1928 році. Він описав геополітику як науку, що вивчає політичні процеси, зумовлені географією, базуючись на знаннях політичної географії, яка досліджує політичні просторові організми та їхню структуру. Вчений бачив у геополітиці інструмент політичної дії та орієнтир у політичному житті держави, акцентуючи на тому, що геополітика повинна стати "географічною свідомістю держави" [19].

Ідеї Хаусхофера та інших німецьких ідеологів, які розвивали концепцію "панрегіонів" – блоків держав, об'єднаних на основі географічної близькості та економічних інтересів, – значною мірою слугували ідеологічним обґрунтуванням загарбницької політики нацистської Німеччини. Саме тому після Другої світової війни термін "геополітика" певний час вважався дискредитованим, хоча згодом він повернувся до академічного обігу у другій половині ХХ століття [12].

Отже, аналізуючи історію геополітики, слід враховувати, що цей термін часто вживається для позначення як наукових теорій, так і ідеологічних концепцій, що обґрунтовують вплив географічних факторів – таких як ресурси та територіальне розташування – на соціальний і політичний розвиток суспільств, а також на співвідношення сил у міжнародних відносинах [3, с. 13].

У сучасному міжнародному дискурсі, щоб уникнути політичної заангажованості, характерної для класичної геополітики першої половини ХХ століття, це поняття використовується у двох основних значеннях: як різновид міжнародної політики [12; 16] або ж як галузь "просторових досліджень і практики міжнародних відносин" [15, pp. 163-164].

В Україні розвиток поняття геополітики та її методології дещо відставав від світових тенденцій. Згідно з підходами українських дослідників, здебільшого політологів, геополітика трактується наступним чином:

- наука, що стоїть на стику між географією і політологією, й, яка "досліджує і прогнозує внутрішню і зовнішню політику держав, з урахуванням їх географічного положення, природних умов і ресурсів, поведінки сусідніх країн, історії та менталітету народу" [8, с. 39];

- наука, що допомагає владі враховувати ключові аспекти при прийнятті глобальних рішень, таких як утворення союзів, початок воєн, проведення реформ і структурних змін, запровадження економічних і політичних санкцій [9, с. 32];

- дисципліна, що досліджує політичні стратегії держав і геопросторових акторів, а також можливості використання ресурсів у забезпеченні безпеки в різних сферах: військово-політичній, економічній, інформаційній, екологічній [3, с. 43];

- прикладна наука на перетині географії, політології та політики, що вивчає зовнішньополітичну діяльність держав з урахуванням їх географічного

розташування, природних ресурсів та особливостей соціально-економічної і політичної структури [2, с. 15-16].

Отже, українські дослідники здебільшого сприймають геополітику як глобальне змагання держав, зазвичай великих і впливових, на міжнародній арені з огляду на їхнє географічне положення (класичне трактування), або ж як окремий напрям політичної науки, що вивчає особливості зовнішньої політики держав, використовуючи методологію політичної географії та політичної науки.

Сучасний аналіз геополітичних реалій тісно пов'язаний з осмисленням процесів глобалізації, а також її наслідків, тенденцій та впливів, які відчувають національні держави, їхні суспільства та інші глобальні актори. Важливим аспектом також є трансформація світового порядку та міжнародної системи безпеки.

Термін "глобалізація", як і багато інших понять у суспільних науках, не має однозначного визначення.

Так, один із провідних соціологів сучасності, Ентоні Гідденс, визначає глобалізацію як "інтенсифікацію всесвітніх соціальних відносин, що пов'язують віддалені місцевості таким чином, що місцеві події формуються під впливом подій, які відбуваються на великій відстані, і навпаки. Це діалектичний процес, оскільки локальні події можуть рухатися в напрямку, який визначається віддаленими відносинами. Локальні трансформації є складовою глобалізації, як і розширення соціальних зв'язків у часі та просторі" (цит. за: [22, pp. 6-7]).

На думку Ендрю Собела, глобалізація як світове явище складається з "багатьох процесів, завдяки яким люди в одному суспільстві стають ближчими до людей у віддалених суспільствах культурно, економічно, політично, соціально, інформаційно, стратегічно, епідеміологічно та екологічно" [11, р. 1].

Ентоні МакГрю пропонує розглядати глобалізацію як єдиний процес, що проходить через чотири взаємопов'язані етапи: поширення економічної, соціальної та політичної активності за межі політичних кордонів держав; зростання взаємозалежності процесів у всіх сферах суспільного життя; пришвидшення глобальних процесів і взаємодій та поглиблення взаємозв'язків між місцевим і глобальним [20, р. 22].

Професор Атлантичного університету Флориди Алі Фаразманд, систематизуючи фахову літературу, присвячену теоретичному осмисленню глобалізації, виділяє шість її значень: як явища; як ідеології (ідеологія глобалізму); як процесу; як інтернаціоналізації; як відкритість кордонів; як безперервний процес накопичення капіталу [14].

В українських фахових дослідженнях глобалізація здебільшого розглядається як "процес створення інтегрованого світового ринку капіталів, товарів,

інформаційних та інтелектуальних послуг" [3, с. 22]. Водночас, деякі українські дослідники наголошують на більш негативних аспектах цього явища.

Наприклад, І. Курас зазначав, що глобалізація проявляється через "функціонування наднаціональних фінансових, економічних, інформаційних та інших структур", які значно обмежують суверенітет національних держав, руйнуючи їх політичну, економічну та соціокультурну основи суспільства, а також послаблюючи його духовно-ціннісні засади [4, с. 67-68].

Втім, незалежно від того, як оцінюють глобалізацію науковці, це явище є об'єктивним процесом, що триває вже століттями. Е. МакГрю та Д. Хелд підкреслюють, що основними рушіями глобалізації є розвиток і поширення трьох видів інфраструктури: фізичної (транспортна та банківська системи), нормативної (торговельне законодавство) та символічної (перетворення англійської мови на інтернаціональну мову) [18, pp. 67-75]. Ці аспекти формують сучасне розуміння глобальної інтеграції як ключової сили, що рухає глобалізацію вперед.

Із політичної точки зору, процеси глобалізації підривають принципи державоцентричної Вестфальської моделі світового порядку, яка базується на суверенітеті національних держав у внутрішніх питаннях та їхній монополії на силу в межах власних кордонів, закладені однойменним, Вестфальським, мирним договором 1648 року. Деякі дослідники побоюються, що глобалізація може призвести до зникнення національної держави або її суттєвої трансформації, оскільки держави стають дедалі залежнішими від міжнародних організацій та інших суб'єктів глобальної інтеграції, що перетворює їх на "постнаціональні" чи "денаціоналізовані" держави [13, pp. 473-474].

Однак у сучасних геополітичних реаліях така думка є певним перебільшенням. Великі держави, такі як США, Європейський Союз і Китай, продовжують відігравати ключові ролі у міжнародних і регіональних організаціях, світових фінансових інституціях та військово-політичних блоках. Вони здатні впливати на вирішення глобальних проблем у своїх власних інтересах, навіть якщо це порушує інтереси і права менш потужних акторів міжнародних відносин.

Ба більше, не варто переоцінювати вплив глобалізації на внутрішні справи національних держав. Ми схильні погодитися з низкою зарубіжних науковців, які вважають, що хоча позиція держави в умовах глобалізації дійсно змінилася, ці зміни переважно стосуються необхідності переоцінки ролі держави стосовно недержавних секторів, таких як бізнес та громадянське суспільство [10, p. 491]. Це твердження актуальне і для публічного управління.

З одного боку, глобалізація істотно вплинула на систему та підходи до публічного управління, що в деяких випадках призвело до негативних наслідків.

Наприклад, вона зменшила роль держави в соціальній сфері через скорочення державних програм соціального захисту, особливо в країнах, що

розвиваються. Глобалізація, будучи практичним втіленням неоліберальної ідеології, з початку 1990-х років, за оцінками деяких дослідників, спричинила поступовий відступ держави з соціального сектору, передавши такі сфери, як охорона здоров'я, освіта та інфраструктура, ринковим силам [10, р. 505]. Як наслідок, зростання вартості державних послуг негативно позначилося на малозабезпечених верствах населення, особливо в країнах, що розвиваються, включаючи Україну.

З іншого боку, парадигма публічного управління зазнала значних трансформацій. Вона еволюціонувала від контрольованої державою, бюрократичної моделі публічного адміністрування до більш гнучкої системи, що базується на засадах нового публічного менеджменту і більш новіших концепція належного (доброго) врядування.

У зв'язку з цим, Алі Фаразманд цілком має рацію, зазначаючи, що основні функції та завдання держави й публічної адміністрації як суспільних інститутів загалом не змінилися. Однак глобалізація, яка базується на неоліберальній ідеології, призвела до зміни їхньої природи – "від традиційної адміністративної держави загального добробуту до держави корпоративного добробуту" [14, р. 12].

Якщо врахувати й інші значущі внутрішні зміни, які відбулися в більшості розвинених демократичних державах під час піку інтеграційних процесів на межі XX і XXI століть, такі як реформи децентралізації, зростання активності громадянського суспільства в публічній політиці та управлінні, а також зростання ролі медіа у формуванні суспільної думки, то кожен із цих чинників підкреслював необхідність реформування базових механізмів держави.

Як слушно зазначає Крістофер Політ, у міру того, як національні уряди ставали менш впливовими і менш авторитетними гравцями на своїх територіях, зростала потреба в зміні парадигми управління державою [21, рр. 8-9].

У контексті глобалізації публічне управління поступово втрачає свою націєцентричність, стаючи більш відкритим для зовнішніх впливів з різних куточків світу. Підхід до управління, коли уряди зосереджувалися лише на розвитку національної економічної конкурентоспроможності, почав виглядати дедалі менш ефективним і реалістичним. Як зазначає один із провідних дослідників глобалізації Д. Хелд, державам необхідно було навчитися ефективно позиціонувати себе в дедалі складнішій мережі міжнародних та міжнаціональних інституцій [17, рр. 73-88], а також активніше взаємодіяти з іншими суспільними акторами в середині свої кордонів.

Таким чином, глобалізація відкриває нові економічні можливості, але також створює значні виклики для безпеки, соціокультурного розвитку та інших сфер національних держав. Вона підриває їхній суверенітет через вплив

нових глобальних факторів, таких як міжнародні організації, міждержавні утворення, транснаціональні корпорації та інші гравці, а також через загрози, які часто лежать поза межами сфери їх контролю. Більше того, ці загрози, на відміну від традиційних, часто генеруються недержавними акторами, здатними впливати на політику національних держав [6, с. 183]. Йдеться про глобальні терористичні організації, проксі-групи та т.з. "агенти хаосу", які підтримуються державами, що перебувають на периферії глобалізаційних процесів або прагнуть перегляду існуючого світового порядку через незадоволення своїм статусом на міжнародній арені.

Як слушно зазначають українські дослідники Б. Парахонський та Г. Яворська, якщо в рамках традиційної геополітики основні зони конфронтації визначалися протиріччями між наймогутнішими країнами, то в умовах глобалізації лінії геополітичної напруги все частіше формуються через загострення глобальних суперечностей іншого характеру [6, с. 186]. Це включає такі процеси:

- збільшення розриву між розвиненими економіками та країнами, що знаходяться на периферії світової економіки. Це призводить до внутрішніх соціальних конфліктів у менш розвинених країнах, що стимулює міграційні потоки до економічно стабільних регіонів, підвищуючи рівень соціальної напруги вже там;

- загострення протистояння між силами, які прагнуть зруйнувати світовий порядок і систему міжнародної безпеки (міжнародні терористичні угруповання, антиглобалістські рухи, а також політика таких країн, як Росія та Іран), і тими, хто цей порядок підтримує;

- поглиблення суперечностей між національними інтересами окремих держав та необхідністю підтримувати міжнародний порядок, зокрема за рахунок прагнення економічно розвинених держав вирішувати свої внутрішні проблеми за рахунок інших країн;

Крім того, до цього варто додати, що важливим елементом геополітичної картини світу, сформованої глобалізацією, стають питання кібербезпеки та інформаційних війн, що загострюють необхідність посилення кіберзахисту та запобігання інформаційним маніпуляціям.

Вищезазначені негативні наслідки глобалізації сприяють наростанню кризи світового порядку, який фактично підтримували США після закінчення Холодної війни та розпаду СРСР, а також системи міжнародної безпеки, сформованої після Другої світової війни. Ця криза проявляється у зростанні геополітичної напруги в окремих регіонах світу, що супроводжується підвищенням ролі військових та силових компонентів у зовнішній політиці держав. Як наслідок, у сучасному світі легітимація застосування сили стає дедалі менш залежною від міжнародних організацій, таких як Рада Безпеки

ООН. Але, на жаль, вони виявилися вкрай не ефективними в сучасних умовах. Це пояснюється тим, що їх було створено на основі компромісів та домовленостей між переможцями війни, які більше цікавилися збереженням свого впливу на міжнародній арені, аніж формування дійсно працюючого механізму забезпечення миру та світової стабільності. Власне і Статут ООН, який передбачає право вето в Раді Безпеки, також сприяє розподілу світу на сфери геополітичного впливу. Ця його особливість призвела до неефективності інституційного механізму протидії агресії, особливо коли один із постійних членів Ради Безпеки сам є агресором, використовуючи тим самим правом вето в своїх інтересах. Тому питання збройного втручання в конфліктах високої інтенсивності, такої як повномасштабна російсько-українська війна, фактично є прерогативою окремих держав або військово-політичних блоків і союзів.

У сучасному світі, криза світового порядку та системи міжнародної безпеки відчутно відображається в недостатній політичній волі постійних членів Ради Безпеки ООН. Особливо це стосується Сполучених Штатів, які відіграють ключову роль у глобальній безпеці. Вони є опорою сучасного світового порядку. Проте США добровільно поступаються своєю глобальною роллю гаранта світопорядку, делегуючи відповідальність за міжнародну безпеку партнерам по НАТО, зокрема Великобританії, Німеччині та Франції, які стають регіональними лідерами в Старому Світі. Водночас, США у своїй зовнішньополітичній стратегії переорієнтовуються на стримування Китаю у Азійсько-Тихоокеанському регіоні, визнаючи його як головну глобальну безпекову загрозу [6, с. 190].

Втім, і європейські партнери США по НАТО, незважаючи на їх підтримку, не виявили достатньої спроможності та готовності до політики стримування Росії в Євразії. Це призвело до зростання агресивності Росії протягом останніх двох десятиліть, включаючи військову агресію проти України у 2014 році та повномасштабну війну, яка почалася 24 лютого 2022 року.

Висновки. Встановлено, що сучасний аналіз геополітичних реалій нерозривно пов'язаний із осмисленням процесів глобалізації, а також трансформацій системи міжнародного порядку та безпеки. Глобалізація відіграє ключову роль у сучасній геополітичній картині світу, створюючи, з одного боку, можливості для співпраці та економічного зростання, а з іншого – нові виклики для підтримки стабільності та вирішення глобальних проблем. Особливу загрозу становлять дії держав-аутсайдерів або противників глобалізації, таких як Росія, Іран, Північна Корея, а також міжнародні терористичні угруповання та інші.

Одним із найважливіших геополітичних процесів нашого часу є зростання впливу глобальних гравців, таких як США, Китай та Європейський

Союз, на різних континентах, що сприяє появі нових центрів сили та викликає необхідність перегляду державами традиційних геополітичних підходів і стратегій. Одночасно з цим спостерігається посилення регіональних конфліктів, що часто мають історичні корені або спричинені втручанням зовнішніх сил та геостратегічними інтересами великих держав, як це спостерігається у випадку російсько-української війни.

Показано, що геополітичні процеси, передусім глобалізація, чинять значний вплив на публічне управління, змушуючи уряди шукати оптимальні стратегії у відповідь на глобальні виклики та загрози. Одним із основних чинників змін у цій сфері управління національних держав є глобальна економічна і інформаційна інтеграція. Під впливом цих змін відбулися істотні трансформації в теорії та практиці публічного управління від традиційної моделі публічного адміністрування ХХ століття, заснованої на суворій ієрархії бюрократичного апарату, нейтральності державної служби, до сучасних управлінських моделей кінця ХХ – початку ХХІ століття, які акцентують увагу на децентралізації, скороченні бюрократії, вирівнюванні ієрархій та активному залученні ринкових і горизонтальних (мережевих) механізмів взаємодії.

Таким чином, сучасні геополітичні процеси створюють складний і динамічний ландшафт, що трансформує національні держави та їхні традиційні інститути, такі як публічне управління. Воно все більше інтегрує в свою структуру та практику ринкові та мережеві принципи взаємодії з суспільством. Виявлення особливостей такої трансформації в Україні розглядається в якості одного із перспективних напрямів подальших досліджень.

Література:

1. Дашевська О. В. Стан геополітичних досліджень в українській науці. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2015. Вип. 19 (1). С. 59-65. DOI: <https://doi.org/10.15421/1716010>
2. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Вид-во центру ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.;
3. Загурська-Антонюк В. Ф. Державне управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 336 с.;
4. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ: Генеза, 2004. 736 с.;
5. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький/ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.;
6. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.;
7. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.;

8. Трохимчук С. Політична географія сучасного світу з основами геополітики. Л. : Простір-М, 1997. 100 с.;
9. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: кол. моногр. / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
10. Chakrabarty B., Chand P. Public administration in a globalizing world: theories and practices. SAGE Publications, 2012. 547 p.;
11. Challenges of Globalization: Immigration, Social Welfare, Global Governance. ed. by Andrew Sobel. London, New York : Routledge, 2009. 222 p.;
12. Deudney D. H. "Geopolitics". Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/geopolitics> (Accessed 14 September 2024);
13. Dillon M. Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and Their Applicability to the 21st Century. Second edition. Sussex, UK: Wiley-Blackwell, 2014. 565p.
14. Farazmand A. Globalization: A Theoretical Analysis with Implications for Governance and Public Administration. Handbook of Globalization, Governance, and Public Administration / ed. by Ali Farazmand, Jack Pinkowski. London, New York: Taylor & Francis, 2007. pp. 3-25;
15. Gray C. Inescapable geography. *Journal of Strategic Studies*. 1999. Vol. 22, №. 2. pp. 161-177;
16. Guzzini S. Self-fulfilling geopolitics?: Or: the social production of foreign policy expertise in Europe. DIIS Working Paper. Jun. 1, 2003. 22 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep13294> (Accessed 14 September 2024);
17. Held D. Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus. Cambridge : Polity Press, 2004. 216 p.;
18. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Rethinking Globalization. The global transformations reader : an introduction to the globalization debate / ed. by D. Held and A. McGrew. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2003. pp. 67-75;
19. Heske H. Karl Haushofer. Dictionary of Geopolitics / ed. John O'Loughlin. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1994. pp. 112-113;
20. McGrew A. Globalization and Global Politics. The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. 3rd edition / edited by J. Baylis and S. Smith. New Delhi: Oxford University Press, 2005. 850 p.;
21. Pollitt C., Bouckaert G. Public management reform : a comparative analysis : new public management, governance, and the neo-Weberian state. 3rd ed. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2011. 367 p.;
22. Waters M. Globalization. 2nd edition. London, New York: Routledge, 2001. 273 p.;
23. Voncken R. Rediscovering U.S. Geopolitics: A study on the influence of Classical Geopolitics on American Foreign Policy during 1945-1950. Master Thesis American Studies, Simeveld, August 2011. 104 p.
24. Kupriyanova V. Global Scientific Trends: Economics and Public Administration - The word experience of publik administration of monopoly activity. – Volume 1/2024. – С 17-26. <https://gst-journal.net.ua/index.php/gst/issue/view/1>
DOI: 10.5281/zenodo.10635270.

References:

1. Dashevs'ka, O. V. (2015). Stan geopolitichnih doslidzhen' v ukrains'kij nauci [State of geopolitical research in Ukrainian science]. *Naukovo-teoretichnij al'manah Grani - Scientific and theoretical almanac Grani*, 19 (1), 59-65. DOI: <https://doi.org/10.15421/1716010> [in Ukrainian].
2. Dnistrjans'kij, M. S. (2000). *Ukraina v politiko-geografichnomu vimiri [Ukraine in political and geographical dimension]*. L'viv: Vid-vo centru LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

3. Zagurs'ka-Antonjuk, V. F. (2020). *Derzhavne upravlinnja nacional'noju bezpekoju v umovah geopolitichnih transformacij [State management of national security in the conditions of geopolitical transformations]*. Zhitomir : Vid. O.O. Evenok [in Ukrainian].
4. Kuras, I. F. (2004). *Etnopolitologija. Pershi kroki stanovlennja [Ethnopolitics. The first steps of formation]*. Kiïv: Geneza [in Ukrainian].
5. Pirozhkov, S. I., Majboroda, O. M., Hamitov, N. V., Golovaha, C. I., Dembic'kij, S. S., Smolij, V. A., Skripnjuk, O. V., Stoc'kij, S. V. (2022). *Nacional'na stijkist' Ukraïni: strategija vidpovidi na vikliki ta viperedzhennja gibridnih zagroz [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats]*. K.: Institut politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukraïni [in Ukrainian].
6. Parahons'kij, B. O., Javors'ka, G. M. (2019). *Ontologija vijni i miru: bezpeka, strategija, smisl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]*. Kiïv : NISD [in Ukrainian].
7. Reznikova, O. O. (2022). *Nacional'na stijkist' v umovah minlivogo bezpekovogo seredovishha [National stability in the conditions of a changing security environment]*. Kiïv : NISD [in Ukrainian].
8. Trohimchuk, S. (1997). *Politichna geografija suchasnogo svitu z osnovami geopolitiki [Political geography of the modern world with the basics of geopolitics]*. L. : Prostr-M [in Ukrainian].
9. Rudicha, F. M. (2002). *Ukraïna v suchasnomu geopolitichnomu prostori: teoretichnij i prikladnij aspekti [Ukraine in the modern geopolitical space: theoretical and applied aspects]*. K.: MAUP [in Ukrainian].
10. Chakrabarty, B., Chand, P. (2012). *Public administration in a globalizing world: theories and practices*. SAGE Publications [in English].
11. Andrew Sobel (2009). *Challenges of Globalization: Immigration, Social Welfare, Global Governance*. London, New York : Routledge [in English].
12. Deudney, D. H. "Geopolitics". *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/geopolitics> [in English].
13. Dillon, M. (2014). *Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and Their Applicability to the 21st Century*. Second edition. Sussex, UK: Wiley-Blackwell [in English].
14. Farazmand, A. (2007). *Globalization: A Theoretical Analysis with Implications for Governance and Public Administration*. Handbook of Globalization, Governance, and Public Administration / ed. by Ali Farazmand, Jack Pinkowski. London, New York: Taylor & Francis [in English].
15. Gray, C. (1999). Inescapable geography. *Journal of Strategic Studies*, 22, 2, 161-177 [in English].
16. Guzzini, S. (2003). *Self-fulfilling geopolitics?: Or: the social production of foreign policy expertise in Europe*. DIIS Working Paper. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/resrep13294> [in English].
17. Held, D. (2004). *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*. Cambridge : Polity Press [in English].
18. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (2003). *Rethinking Globalization. The global transformations reader : an introduction to the globalization debate*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press [in English].
19. Heske, H. Karl Haushofer. (1994). *Dictionary of Geopolitics*. Westport, Conn.: Greenwood Press [in English].
20. McGrew, A. (2005). *Globalization and Global Politics. The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. 3rd edition / edited by J. Baylis and S. Smith. New Delhi: Oxford University Press [in English].

21. Pollitt, C., Bouckaert, G. (2011). *Public management reform : a comparative analysis: new public management, governance, and the neo-Weberian state*. 3rd ed. Oxford ; New York : Oxford University Press [in English].
22. Waters, M. (2001). *Globalization*. 2nd edition. London, New York: Routledge [in English].
23. Voncken, R. (2011). *Rediscovering U.S. Geopolitics: A study on the influence of Classical Geopolitics on American Foreign Policy during 1945-1950*. Master Thesis American Studies, Simpelveld, August[in English].
24. Kupriyanova, V. (2024). Global Scientific Trends: Economics and Public Administration. *The word experience of publik administration of monopoly activity*, 1/2024, 17-26.
<https://gst-journal.net.ua/index.php/gst/issue/view/1>
DOI: 10.5281/zenodo.10635270. [in English].

УДК 35.07:35.08:352/353:005.94:004.77

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-511-522](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-511-522)

Грищенко Ірина Миколаївна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет, Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8191-1177>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням взаємодії центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) з органами публічного управління. Мета дослідження – проаналізувати роль ЦНАПів у підвищенні доступності та прозорості адміністративних послуг, а також вивчити форми їхньої взаємодії з органами влади та вплив організаційних моделей на ефективність роботи. У ході наукового дослідження використовувалися такі загально-наукові методи, як аналіз, синтез, систематизація, порівняння та узагальнення. Результати дослідження показують, що ЦНАПи в Україні функціонують за європейським принципом «єдиного вікна», забезпечуючи громадянам і юридичним особам зручний та ефективний доступ до адміністративних послуг. Їхнє впровадження сприяє зниженню рівня корупції та підвищенню доступності послуг. Мережа ЦНАПів динамічно розширюється, охоплюючи різні формати — від стаціонарних до мобільних центрів, адаптуючись до потреб населення та територіальних особливостей. Організаційні моделі взаємодії між ЦНАПами та органами публічного управління відрізняються рівнем автономії та інтеграції в місцеві адміністративні процеси, що впливає на гнучкість та ефективність їхньої діяльності. Дослідження встановило, що ЦНАПи підвищують контрольованість та прозорість державних органів. Завдяки їх роботі зменшується час обробки документів, упорядковується документація та підвищується виконавська дисципліна. Це сприяє формуванню єдиної системи збору інформації та мінімізації дублювання процесів. Крім того, ЦНАПи забезпечують моніторинг надання послуг і сприяють цифровізації адміністративних процесів, що полегшує доступ до соціальних послуг і створює комфортні умови для громадян. Однак, попри досягнутий прогрес, існують проблеми, зокрема недостатня цифровізація всіх процесів, обмежений доступ до баз даних, нерівність у доступі до онлайн-послуг, нестача фінансування та недостатня комунікація між владою і громадянами. Практичне значення дослідження полягає у визначенні

пріоритетних напрямів розвитку ЦНАПів, серед яких покращення матеріально-технічної бази, збільшення фінансування та активізація співпраці з міжнародними партнерами. Уніфікація стандартів і автоматизація процесів сприятимуть підвищенню якості надання адміністративних послуг, що позитивно вплине на зручність обслуговування громадян і покращить ефективність місцевого управління.

Ключові слова: адміністративні послуги, система управління, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, публічне управління, центри надання адміністративних послуг.

Gryshchenko Iryna Mykolaivna Doctor of Public Administration, Professor of Department of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8191-1177>

CURRENT ISSUES IN THE INTERACTION OF ADMINISTRATIVE SERVICE CENTERS WITH PUBLIC ADMINISTRATION BODIES

Abstract. The article addresses current issues concerning the interaction between administrative service centers (ASCs) and public administration bodies. The study aims to analyze the role of ASCs in enhancing the accessibility and transparency of administrative services, as well as to examine the forms of their interaction with government authorities and the impact of organizational models on operational efficiency. General scientific methods such as analysis, synthesis, systematization, comparison, and generalization were employed in the research. The findings show that ASCs in Ukraine operate based on the European "one-stop shop" principle, providing citizens and legal entities with convenient and efficient access to administrative services. Their implementation contributes to reducing corruption and improving service accessibility. The ASC network is expanding dynamically, covering various formats—from stationary to mobile centers—adapting to the needs of the population and regional specificities. Organizational models of interaction between ASCs and public administration bodies differ in terms of autonomy and integration into local administrative processes, influencing the flexibility and efficiency of their operations. The study found that ASCs enhance the controllability and transparency of government bodies. Their operation reduces document processing time, streamlines documentation, and improves executive discipline. This fosters the formation of a unified information collection system and minimizes process duplication. Additionally, ASCs facilitate service monitoring and promote the digitalization of administrative processes, easing access to social services and creating comfortable conditions for citizens. However, despite the progress achieved, certain challenges remain, including incomplete digitalization, limited

access to databases, inequalities in access to online services, insufficient funding, and weak communication between authorities and citizens. The practical significance of the study lies in identifying priority areas for the development of ASCs, such as improving technical infrastructure, increasing funding, and fostering cooperation with international partners. The unification of standards and automation of processes will enhance the quality of administrative services, improve citizen satisfaction, and increase the efficiency of local governance.

Keywords: administrative services, management system, local self-government bodies, state authorities, public administration, administrative service centers.

Постановка проблеми. Децентралізація, розпочата майже десять років тому, стала поштовхом для запуску реформ, на які тривалий час очікувало українське суспільство. Мета цих змін полягала у наближенні органів публічної влади до громадян. Загалом український досвід показав, що з появою ЦНАПів якість та оперативність надання адміністративних і соціальних послуг суттєво покращилася, однак за цими позитивними змінами стоїть перерозподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, що сприяло більш ефективному управлінню ресурсами та впровадженню інноваційних підходів у діяльність публічних інституцій.

Попри отриманий десятирічний досвід та досягнення, залишаються актуальними ряд проблем, пов'язаних із функціонуванням ЦНАПів та їхньою взаємодією з органами публічного управління. Більшість цих проблем зберігається протягом всіх років реформ, зокрема через обмежене фінансування та недостатнє ресурсне забезпечення. Із розвитком суспільства, глобальними та локальними викликами, виникають нові завдання, які потребують оперативних рішень та адаптації існуючих систем до динамічних змін суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії центрів надання адміністративних послуг з органами публічного управління належним чином висвітлено у вітчизняній літературі. Н.В. Опар [5] підкреслює важливість ЦНАП як ключового інструменту для покращення адміністративних послуг. Р.І. Пашов та Д.О. Кохан [6] акцентують на ролі електронного урядування для підвищення ефективності центрів. С.Л. Прокопенко [8] аналізує взаємодію державних органів у процесі децентралізації, а І.І. Бригілевич [1] розглядає практичні аспекти оцінки якості надання послуг. Л. Горбата [2] досліджує роль цифровізації у наданні послуг. У дослідженні використано також експертну аналітичну інформацію, зокрема публікації програми U-Lead [12] та ресурсу «Дія» [10], які акцентують на цифровізації послуг. Попри наявність достатньої кількості досліджень, відчувається брак систематизованих матеріалів, що вимагає подальшого аналізу та узагальнення даних у рамках цієї теми.

Мета статті – проаналізувати роль ЦНАП у підвищенні доступності та прозорості адміністративних послуг, а також вивчити форми їхньої взаємодії з органами влади та вплив організаційних моделей на ефективність роботи.

Виклад основного матеріалу. Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) є державними установами, що забезпечують надання адміністративних та соціальних послуг за принципами «єдиного вікна» та «прозорого офісу». Ці центри почали створюватися при органах місцевого самоврядування в 2013 році з метою надання зручних умов для обслуговування фізичних та юридичних осіб, а також як інструмент протидії корупційним явищам. Важливу роль у розширенні мережі ЦНАП в Україні відіграла міжнародна програма «U-LEAD з Європою», яка фінансується Європейським Союзом та його державами-членами, серед яких Німеччина, Швеція, Польща, Данія, Естонія та Словенія. Ця програма дозволила прискорити розбудову системи багаторівневого врядування, яка вже сьогодні має всі стандарти європейського врядування: прозорість, підзвітність та орієнтація на потреби громадян [13].

Актуальна мережа Центрів надання адміністративних послуг Україні налічує близько 3 тисяч точок обслуговування. Основними регіонами, які досягли найвищого рівня доступності державних послуг, стали Івано-Франківська, Дніпропетровська, Волинська та Черкаська області. Перед початком війни кількість ЦНАП становила 1712 одиниць, з них, 124 територіальних підрозділів та 28 мобільних центрів [10].

Відповідно до національного законодавства, існують дві організаційно-правові форми діяльності ЦНАП.

Рис. 1 Форми функціонування ЦНАПів

Першою формою є функціонування як постійно діючого робочого органу з ознаками структурного підрозділу. Такий варіант організації є більш складним через потребу в оформленні значної кількості документів. Другою формою є діяльність ЦНАП як структурного підрозділу місцевих державних адміністрацій або виконавчих органів сільських, селищних чи міських рад.

Цей підхід є більш зрозумілим та легким для впровадження, що сприяє ефективній роботі ЦНАП і його взаємодії із органами публічного управління територіальних громад [13].

Залежно від моделі організації ЦНАП, а також організаційно-правової форми, організація взаємодії з органами публічного управління модифікується. Різниця між організаційно-правовими формами ЦНАП та моделями їх організації полягає у масштабах інтеграції в структури місцевого управління та рівні взаємодії з іншими органами публічної влади. У першій організаційно-правовій формі ЦНАП діє як постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ, що передбачає більшу автономію та потребує створення окремих регламентів, посадових інструкцій та документального супроводу. Це підвищує складність управління, але забезпечує більшу гнучкість та відповідальність у виконанні адміністративних функцій. У другій формі ЦНАП функціонує як структурний підрозділ місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, що спрощує впровадження завдяки інтеграції в існуючі адміністративні процеси, водночас залишаючись частиною місцевого управлінського апарату.

Залежно від чисельності населення громади та її географічних характеристик, існує кілька моделей організації ЦНАП.

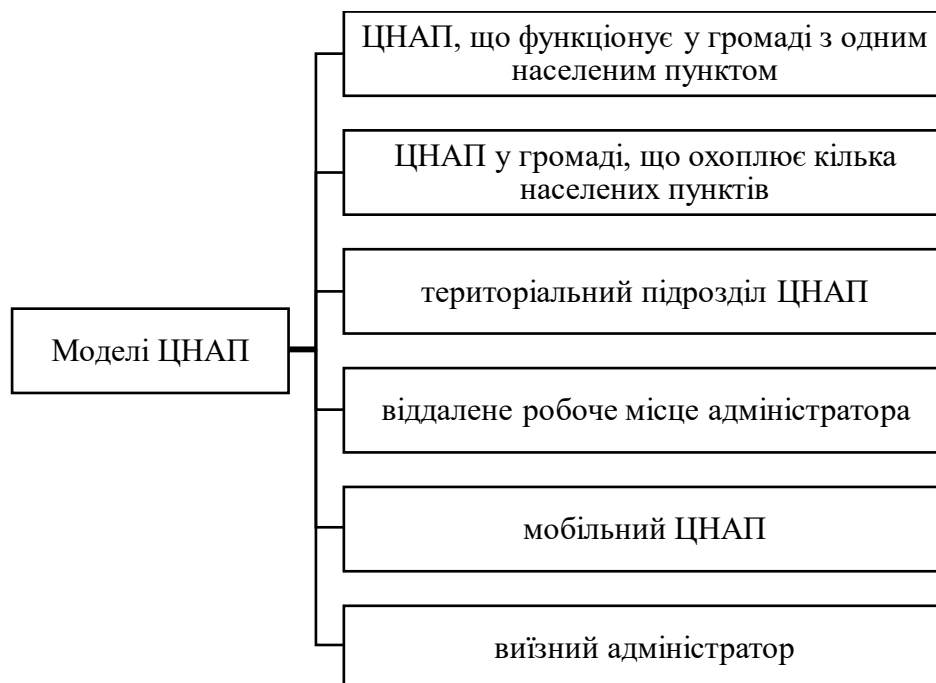

Рис. 2 Моделі ЦНАП [12]

Моделі організації ЦНАП варіюються залежно від географічних та демографічних особливостей громади. Наприклад, ЦНАП в громаді з одним

населеним пунктом централізує всі послуги в одному місці, тоді як для громад з кількома населеними пунктами створюються територіальні підрозділи та віддалені робочі місця. Виїзні адміністратори або мобільні ЦНАПи дозволяють доставляти послуги в найвіддаленіші частини громади. Таким чином, вибір конкретної моделі організації впливає на доступність послуг та ефективність взаємодії з органами публічного управління, адаптуючи діяльність ЦНАП до потреб громади.

Згідно із Законом, перелік послуг, що надаються через центри, формується на основі двох обов'язкових вимог.

✓ всі адміністративні послуги, що надаються місцевими органами влади або посадовими особами, повинні надаватися через центри надання послуг.

✓ уряд затверджує перелік адміністративних послуг виконавчих органів влади та делегованих послуг, які є обов'язковими для надання через ці центри.

Виконання цього переліку, затвердженого розпорядженням КМУ від 16.05.2014 р. №523-р, є обов'язковим для органів місцевого самоврядування [5].

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги» від 22.07.2020 р. № 632 та «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 28.10.2020 р. № 1035, починаючи з 1 січня 2021 року, до списку послуг, які надаються ЦНАП відносяться і послуги соціального характеру. Інтеграція цих послуг наближає їх до населення, що особливо важливо для громад, де адміністративні центри не збігаються з районними. Одним із дієвих рішень для покращення доступності послуг є організація їх надання через віддалені робочі місця адміністраторів у громадах. У великих територіальних громадах такі робочі місця часто створюють у старостинських округах із залученням старост, що дозволяє мешканцям отримувати послуги безпосередньо у своїх громадах [13].

Практика свідчить, що центри надання адміністративних послуг, створені місцевими органами самоврядування, здатні забезпечити значно кращий сервіс порівняно з управліннями соціального захисту районних адміністрацій. Останні часто мають обмежені фінансові ресурси для облаштування інфраструктури, через що не можуть забезпечити належні умови для надання послуг, зокрема доступність для людей з інвалідністю або комфортні умови для очікування [13].

Крім того, інтеграція адміністративних послуг соціального характеру у центри надання адміністративних послуг дозволяє реалізовувати комплексні рішення за моделлю життєвих ситуацій. Наприклад, при народженні дитини можливо не лише оформити відповідну державну допомогу, а й отримати

послуги, пов'язані зі статусом багатодітної сім'ї. Інформація, яка потрібна для управління соціального захисту населення або для перспективних територіальних органів Національної соціальної сервісної служби, часто вже є в наявності в центрах надання адміністративних послуг або інших інтегрованих суб'єктів, наприклад, у рамках ведення реєстрів територіальних громад [13].

Створення ЦНАП сприяло оптимізації роботи виконавчих органів та підвищення якості надання послуг. Так, для працівників виконавчих органів міської ради, що надають адміністративні послуги, впровадження ЦНАП сформуло наступні переваги:

1. скорочення часу і зусиль для обробки вхідних і вихідних документів;
2. впорядкування роботи з документацією, що сприяє швидкому пошуку та мінімізує ризик втрати документів;
3. підвищення виконавської дисципліни;
4. уникнення дублювання дій, пов'язаних із введенням тієї ж інформації на різних етапах обробки документів;
5. створення єдиної інформаційної системи для збору, зберігання та аналізу даних;
6. підвищення ефективності праці шляхом зменшення кількості рутинних завдань і зосередження уваги на якості обслуговування громадян [4].

Для керівництва міської ради створення ЦНАП дозволило забезпечити:

- підвищення прозорості та керованості роботою виконавчих органів у сфері надання послуг;
- оперативний моніторинг та контроль за процесами надання адміністративних послуг [4].

Створюючи ЦНАП, органи публічного управління, мають забезпечити їх безперебійне функціонування відповідно до діючої нормативно-правової бази, що регулює ці питання. Зокрема, необхідно налагодити взаємодію з органами виконавчої влади, які є суб'єктами надання адміністративних послуг. Це включає ефективну організацію процесу прийняття заяв адміністраторами центрів та видачу результатів надання послуг чи рішень про відмову в їхньому наданні [3].

Основними аспектами взаємодії центрів надання адміністративних послуг та органів публічного управління є адміністративна та організаційна взаємодія, функціональна взаємодія, взаємодія в частині навчання та контролю, документування тощо.

Розглянемо ключові аспекти взаємодії центрів надання послуг з органами публічної влади у таблиці 1.

Таблиця 1.

Ключові аспекти взаємодії центрів надання адміністративних послуг з органами публічної влади [7]

Аспект	Опис взаємодії
Адміністративна та організаційна взаємодія	Департамент адміністративних послуг координує роботу ЦНАП. Керівництво здійснює директор департаменту гуманітарної політики
Функціональна взаємодія з виконавчими органами міської ради	ЦНАП приймає та передає документи виконавчим органам для опрацювання. Міська рада затверджує перелік послуг, які надаються через ЦНАП
Навчання та підвищення кваліфікації	Адміністратори проходять навчання під керівництвом департаменту. У навчанні можуть брати участь суб'єкти надання послуг
Контроль за дотриманням строків та якості	Адміністратори контролюють строки розгляду заяв виконавчими органами. Керівник ЦНАП розглядає скарги на роботу адміністраторів
Організація додаткових послуг та заходів	ЦНАП надає супутні послуги (копіювання, банківські послуги). Організація культурних і соціальних заходів за рішенням міської ради
Автоматизація та цифровізація взаємодії	Використання електронного документообігу з інтеграцією з реєстрами. ЦНАП забезпечує обмін даними з органами міської ради

Примітки: систематизовано автором

Отже, взаємодія ЦНАП з органами міської ради має багатоаспектний характер і охоплює управлінські, функціональні та організаційні компоненти. ЦНАП виступає як ключовий пункт надання адміністративних послуг мешканцям, координуючи свої дії з виконавчими органами міської ради, що дозволяє забезпечити оперативність та якість обслуговування. Основними аспектами цієї взаємодії є:

1. Організаційне підпорядкування та управління з боку департаменту адміністративних послуг та міської ради.
2. Спільна відповідальність за надання адміністративних послуг та дотримання строків розгляду звернень.
3. Автоматизація процесів для підвищення ефективності надання послуг.
4. Сприяння розвитку громади через організацію додаткових заходів та надання супутніх послуг.

Така модель забезпечує належну координацію та співпрацю між ЦНАП та виконавчими органами, що сприяє підвищенню якості послуг та зручності для мешканців міської громади [7].

Однак попри достатньо тривалий процес функціонування ЦНАП та достатньо значний період впровадження децентралізації та цифровізації

управління, залишаються актуальні питання взаємодії центрів надання адміністративних послуг та органів публічної влади, серед яких:

1. *Відсутність повної цифровізації документування.* Центри надання адміністративних послуг здійснюють співпрацю з органами влади згідно вимог законодавства України, однак нормативно-правова база передбачає обмежені можливості для використання цифрових носіїв та електронного документообігу.

2. *Доступ до баз даних органів влади.* Доступ до інформаційних баз даних органів влади, які надають послуги через центри надання адміністративних послуг, здійснюється у змішаній формі. Це означає, що доступ залежить від домовленостей із конкретними суб'єктами. Незважаючи на досягнення угод із деякими органами, повний доступ до баз даних інших установ залишається обмеженим [8].

3. *Контроль за виконанням послуг.* За дотриманням строків надання адміністративних послуг слідкують адміністратори центрів, однак контроль за послугами, що надаються безпосередньо працівниками центру необхідно посилювати [11].

4. *Недостатня комунікація між громадянами і владою.* Наразі органи публічної влади зосереджені здебільшого на розвитку діяльності центрів надання адміністративних послуг, тоді як питання оцінювання якості надання послуг ще не стало пріоритетним завданням [1].

5. *Недостатнє фінансування на державному та місцевому рівнях,* що впливає на ресурсне забезпечення центрів (брак приміщень, обладнання та персоналу з належною підготовкою, а також низький рівень заробітної плати) [9].

6. *Нерівний доступ до онлайн-послуг* для жителів різних регіонів. Це вказує на потребу уніфікації вимог до надання адміністративних послуг в онлайн-форматі та забезпечення рівних можливостей доступу для всіх громадян незалежно від їхнього місця проживання [6].

Одним із можливих шляхів покращення якості адміністративних послуг і встановлення ефективної взаємодії з громадою є впровадження комплексної системи оцінювання якості послуг у провідних центрах. Це нагадує ситуацію, що спостерігалася у 2005–2012 рр., ще до ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги». У той час органи місцевого самоврядування створювали інтегровані офіси для надання послуг, що врешті-решт сприяло позитивним змінам на державному рівні. Аналіз досвіду таких центрів надає підстави вважати, що їх активність у впровадженні комплексної оцінки спонукатиме інші органи влади до підвищення якості послуг [1].

Для ефективного функціонування Центрів надання адміністративних послуг необхідно підвищити рівень їх ресурсного та матеріального забезпечення. Це включає залучення фінансових ресурсів для розвитку інфраструк-

тури територіальних громад. Важливим є активне співробітництво з міжнародними донорськими програмами та проектами. Варто забезпечити належні матеріально-технічні умови в ЦНАП, зокрема для комфортного перебування людей з інвалідністю та відвідувачів із дітьми. Крім того, варто спростити та зробити більш гнучкими вимоги до адміністраторів центрів, а також регулярно проводити навчання громадян щодо процесів отримання адміністративних та інших державних послуг, у тому числі через онлайн-формати [2].

Висновки. Центри надання адміністративних послуг функціонують за європейськими принципами «єдиного вікна», надаючи зручні та ефективні послуги громадянам і юридичним особам. Їх створення сприяє боротьбі з корупцією та підвищенню доступності послуг. Мережа ЦНАП в Україні динамічно розвивається, адаптуючись до потреб громад та охоплюючи різні формати, від стаціонарних до мобільних центрів. Організація взаємодії між ЦНАП і органами публічної влади варіюється залежно від організаційних моделей і форм діяльності. Вони відрізняються за рівнем автономії та інтеграції в місцеві адміністративні процеси. Вибір конкретної форми впливає на взаємодію з органами публічної влади, дозволяючи адаптувати роботу до демографічних та географічних особливостей громади.

ЦНАП роблять роботу державних органів більш контрольованою та прозорою, а працівники органів влади завдяки ЦНАП скорочують час, упорядковують документацію, покращують виконавську дисципліну, що дозволяє формувати єдину систему збору інформації. Вони також мінімізують дублювання дій, забезпечують моніторинг процесів надання послуг і сприяють створенню комфортного середовища для обслуговування громадян через цифровізацію та спрощення доступу до соціальних послуг.

Попри прогрес у роботі ЦНАП, залишаються виклики, такі як недостатня цифровізація всіх процесів, обмежений доступ до баз даних, нерівність у доступі до онлайн-послуг, недостатнє фінансування, обмежені можливості контролю за всіма адміністративними послугами, недостатня комунікація між громадянами і владою, а також обмежені ресурси для облаштування інфраструктури й належного забезпечення персоналу.

Важливими напрямками подальшого розвитку є поліпшення матеріально-технічної бази, забезпечення фінансування та активна співпраця з міжнародними партнерами. Уніфікація стандартів та автоматизація процесів сприятимуть покращенню якості послуг, що забезпечить зручніші умови для громадян та ефективніше управління на місцях.

Література:

1. Бригілевич І. Практичний посібник. Діяльність ЦНАП та оцінка якості надання адміністративних послуг. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/15/Posibniik_CNAP.pdf

2. Горбата Л. П., Грищенко І.М. Пріоритетні напрями і шляхи забезпечення інформаційної відкритості в органах публічної влади. *Public and municipal administration: theory, methodology, practice*: Collective monograph. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 20-40. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/39/716/1453-1>.
3. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 №523-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text>
4. Концепція створення Центру надання адміністративних послуг Виконавчого комітету Мереф'янської міської ради. URL: https://cnap.merefaotg.gov.ua/_layouts/Information/PDFViewer.aspx?Patch=/Doclib/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%.pdf
5. Опар Н.В. Центр надання адміністративних послуг (ЦНАП) як спосіб надання адміністративних послуг населенню: теоретичний аспект. *Публічне управління та митне адміністрування*, 2022, №2 (33). DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2022-2.1>
6. Пашов Р.І., Кохан Д.О. Впровадження електронного урядування у практику функціонування центрів надання адміністративних послуг в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2021, №11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2378>. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.11.35
7. Положення про Центр надання адміністративних послуг м. Львова. Львівська міська рада. URL: https://city-adm.lviv.ua/public-information/tsnap/8315/download?cf_id=36
8. Прокопенко С.Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг у контексті децентралізації та цифровізації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2024, №2. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4>
9. Пуліна Т.В., Шитікова Л.В., Риженко О.М. Удосконалення системи надання електронних послуг – ключова задача місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2020, №11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1844>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.11.4
10. Розвиток сфери адмінпослуг — кількість точок доступу до адміністративних послуг. *Дія*, 2022. URL: <https://center.diia.gov.ua/blog/rozvitok-sferi-adminposlug-kilkist-tocok-dostupu-do-administrativnih-poslug-nablizaetsa-do-3000>
11. Розмаріцина Н.А. Контроль за наданням адміністративних послуг в умовах реформування органів публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2019, №10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.10.100>
12. Як створити належний ЦНАП: досвід програми U-LEAD з Європою. 2021. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/714/Well-functioning-ASC_2021.pdf
13. U-LEAD з Європою. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/>

References:

1. Bryhilevych, I. (2017). *Praktychnyi posibnyk. Diialnist TsNAP ta otsinka yakosti nadannia administratyvnykh poslug* [Practical guide. Activities of Administrative Service Centers (TsNAP) and evaluation of the quality of administrative services]. Kyiv. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/15/Posibniik_CNAP.pdf [in Ukrainian].
2. Gorbata L. and Gryshchenko I. (2020). *Priorytetni napryamy I shlyakhy zabezpechennya informatsiynoyi vidkrytosti v orhanakh publichnoyi vlady* [Priority directions and ways of ensuring information openness in public authorities]. *Public and municipal administration: theory, methodology, practice*: Collective monograph. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 20-40. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/39/716/1453-1> [in Latvian].

3. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг [Some issues of providing administrative services through administrative service centers]. (2014, May 16). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 523-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Kontsepsiia stvorennia Tsentru nadання адміністративних послуг Vykomavnoho komitetu Merefianskoi miskoi rady [Concept for establishing the Administrative Service Center of the Merefia City Council Executive Committee]. URL: https://cnap.merefaotg.gov.ua/_layouts/Information/PDFViewer.aspx?Patch=/Doclib/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%81%.pdf [in Ukrainian].

5. Opar, N.V. (2022). Tsentri nadання адміністративних послуг (TsNAP) yak sposib nadання адміністративних послуг naselenniu: teoretychnyi aspekt [Administrative Service Center (TsNAP) as a way of providing administrative services to the population: theoretical aspect]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, (2)33. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2022-2.1> [in Ukrainian].

6. Pashov, R.I., & Kokhan, D.O. (2021). Vprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia u praktyku funktsionuvannia tsestriv nadання адміністративних послуг v Ukraini [Implementation of e-governance in the practice of functioning of administrative service centers in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (11). URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2378>. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.11.35 [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro Tsentri nadання адміністративних послуг m. Lviv [Regulation on the Administrative Service Center of Lviv]. *Lvivska Miska Rada*. URL: https://city-adm.lviv.ua/public-information/tsnap/8315/download?cf_id=36 [in Ukrainian].

8. Prokopenko, S.L. (2024). Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi nadання адміністративних послуг u konteksti detsentralizatsii ta tsyfrovizatsii [Interaction between public authorities and local governments in the provision of administrative services in the context of decentralization and digitalization]. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, (2). DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4> [in Ukrainian].

9. Pulina, T.V., Shytikova, L.V., & Ryzhenko, O.M. (2020). Udoskonalennia systemy nadання електронних послуг – kliuchova zadacha mistsevoho samovriaduvannia [Improving the system of electronic services – a key task of local self-government]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (11). URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1844>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.11.4 [in Ukrainian].

10. Rozvytok sfery adminposlug — kilkist tochok dostupu do адміністративних послуг [Development of the field of administrative services — the number of access points to administrative services]. (2022). *Diiia*. URL: <https://center.diiia.gov.ua/blog/rozvitok-sferi-adminposlug-kilkist-tochok-dostupu-do-administrativnih-poslug-nablizaetsa-do-3000> [in Ukrainian].

11. Rozmarytsina, N.A. (2019). Kontrol za nadанням адміністративних послуг v umovakh reformuvannia orhaniv publicznego upravlinnia [Control over the provision of administrative services in the context of public administration reform]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (10). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.10.100> [in Ukrainian].

12. Yak stvoryty nalezhnyi TsNAP: dosvid prohramy U-LEAD z Yevropoiu [How to create a proper Administrative Service Center: experience of the U-LEAD with Europe program]. (2021). URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/714/Well-functioning-ASC_2021.pdf [in Ukrainian].

13. U-LEAD z Yevropoiu [U-LEAD with Europe]. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/> [in Ukrainian].

УДК 351: 338

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-523-534](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-523-534)

Дегтяр Андрій Олегович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», вул. Вадима Манька, 17, м. Харків, 61082, тел.: (067) 251-91-10, <https://orcid.org/0000-0003-3258-447X>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНИМ ОНОВЛЕННЯМ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено публічне управління структурним оновленням машинобудівного комплексу України. Публічне управління відіграє ключову роль у процесі структурного оновлення машинобудівного комплексу України. Воно створює необхідні умови для розвитку галузі, формує стратегію, розподіляє ресурси та забезпечує ефективне функціонування всіх ланок.

Було визначено, що машинобудівний комплекс України, незважаючи на значний потенціал, стикається з низкою викликів, що гальмують його розвиток. Серед них: зношеність основних фондів; низька конкурентоспроможність продукції; недостатнє фінансування, обмежені інвестиції як з боку держави, так і з боку приватного сектору; неефективне управління.

Виявлено, що структурне оновлення машинобудівного комплексу України – це складний процес, який вимагає не лише технологічних інновацій, але й значних фінансових інвестицій. Ефективне фінансове управління є ключовим фактором успіху в цьому процесі. Удосконалення фінансової діяльності є невід'ємною частиною структурного оновлення машинобудівного комплексу України. Комплексний підхід, що поєднує державну підтримку, залучення приватних інвестицій та внутрішні реформи на підприємствах, дозволить забезпечити стабільний розвиток галузі та підвищити її конкурентоспроможність на світовому ринку.

З'ясовано, що основними напрямками удосконалення фінансової діяльності машинобудівного комплексу є залучення інвестицій; оптимізація фінансових потоків; фінансова децентралізація; створення фінансових стимулів для ефективної роботи; розвиток фінансового ринку; розвиток ринку венчурного фінансування; підтримка інноваційних проектів на ранніх стадіях розвитку; підвищення фінансової прозорості; аудит фінансової звітності.

Доведено, що публічне управління відіграє значну роль у розширенні механізмів структурних змін у машинобудуванні, впливаючи не лише на макро- та мезорівень, але й на мікроекономічний рівень.

Ключові слова: публічне управління, держава, машинобудівний комплекс, фінансова діяльність, інвестиції, інновації, структурне оновлення.

Diegtiar Andrii Olehovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Entrepreneurship, National Aerospace University. ME Zhukovsky "KHAI"; Ave. Heroiv Kharkova, 75, Kharkiv, 61082, tel.: (057) 758-35-32, <https://orcid.org/0000-0003-3258-447X>

PUBLIC ADMINISTRATION OF STRUCTURAL RENEWAL OF THE MACHINE-BUILDING COMPLEX OF UKRAINE

Abstract. The article examines the public management of structural renewal of the machine-building complex of Ukraine. Public administration plays a key role in the process of structural renewal of the machine-building complex of Ukraine. It creates the necessary conditions for the development of the industry, forms a strategy, allocates resources and ensures the effective functioning of all links.

It was determined that the machine-building complex of Ukraine, despite its significant potential, faces a number of challenges that hinder its development. Among them: depreciation of fixed assets; low competitiveness of products; insufficient funding, limited investment from both the state and the private sector; inefficient management.

It is revealed that the structural renewal of the machine – building complex of Ukraine is a complex process that requires not only technological innovations, but also significant financial investments. Effective financial management is key to success in this process. Improving financial performance is an integral part of the structural renewal of the machine-building complex of Ukraine. An integrated approach that combines state support, attracting private investment and internal reforms at enterprises will ensure stable development of the industry and increase its competitiveness in the global market.

It was found out that the main directions of improving the financial activity of the machine-building complex are attracting investments; optimization of financial flows; financial decentralization; creation of financial incentives for effective work; development of the financial market; development of the venture financing market; support for innovative projects in the early stages of development; increasing financial transparency; audit of financial statements.

It is proved that public administration plays a significant role in expanding the mechanisms of structural changes in mechanical engineering, affecting not only the macro- and meso-level, but also the microeconomic level.

Keywords: public administration, state, machine-building complex, financial activity, investment, innovation, structural renewal.

Постановка проблеми. Машинобудівний комплекс відіграє вирішальну роль у внутрішньому виробничому ландшафті, оскільки він виробляє знаряддя праці та засоби виробництва, які використовуються в різних галузях промисловості. Досягнення високого рівня виробництва є недосяжним без сучасних технологій та обладнання, а також їх своєчасної заміни та утилізації. Нині рівень зносу основних фондів у виробничому секторі становить 60-70%, що перевищує середній показник по всіх видах економічної діяльності [8, С. 50]. Значну частину цих амортизованих активів становлять машини та обладнання. Однак їх заміна створює значні проблеми, здебільшого через відносно високу вартість та низку організаційних та економічних проблем. Крім того, спостерігаються помітні дисбаланси в обсягах експорту та імпорту продукції машинобудування, де імпорт значно перевищує експорт (47,7% проти 7,5%, за даними Держстату України за 2021 рік) [2]. Такі фактори, як недостатнє фінансування, низька кваліфікація персоналу, нестабільне законодавство та слабка інтеграція в глобальні ланцюжки поставок, вказують на наявні викривлення, які необхідно усунути шляхом структурних перетворень. Інтенсифікувати процеси структурного оновлення машинобудівного комплексу можливе лише за активної участі публічного управління. Проте в науковій літературі немає єдиної думки про ступінь участі держави в економіці та її економічних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі приділяється увага дослідженню структурного оновлення машинобудівного комплексу їм присвячені роботи таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, Дейнеко Л. [1], Тарасова Н. [4], Калініченко І. [4], Горський А. [4], Ємельянов В. [4], Чернов В. [7], Воронкова В. [7], Банаха О. [7], Сосніна, П. [7], Долішній М. [8], Семенова К. [9], Матвійчук Ю. [9], Собкевич О. [10], Чумакова Т. [11] та ін. Разом з тим зважаючи на складність і багатогранність проблеми залишається ще багато теоретичних і практичних прогалин в її дослідженні. Зокрема, недостатньо розкритою є проблематика впливу публічного управління на структурне оновлення машинобудівного комплексу України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження впливу публічного управління на структурне оновлення машинобудівного комплексу України.

Виклад основного матеріалу. На процес структурного оновлення машинобудівного комплексу України істотно впливає публічне управління, яке створює необхідні умови для розвитку галузі, розробляє стратегії, розподіляє ресурси та гарантує ефективну роботу всіх задіяних компонентів.

Різні економічні школи дотримуються різних поглядів на роль держави в економіці. Наприклад, «кейнсіанці» виступають за визначну роль держави, яка, на їхню думку, стимулює споживчі витрати та стимулює приватні

інвестиції за допомогою монетарної та фіскальної політики. На противагу цьому, прихильники класичної школи стверджують, що держава повинна утримуватися від втручання в економічну діяльність, зосередившись натомість на встановленні законодавчих «правил гри» для створення правової бази для господарських операцій. Ми вважаємо, що держава неминуче впливатиме на економічні процеси, адже навіть виконання базових соціальних зобов'язань тягне за собою значні витрати. У більш широкому масштабі державна участь є очевидною у виконанні інфраструктурних проектів, які підвищують операційну спроможність різних секторів національної економіки та сприяють структурним змінам, зокрема у машинобудівному комплексі.

В Україні спостерігається поступове зниження рівня державного залучення. Це скорочення відбулося через зміни структури власності та управління. На початку 90-х рр. ХХ ст. майже всі види промисловості були присутні в машинобудівному комплексі, однак до 2000 р. різноманітність і кількість цих галузей істотно зменшилися. Хоча певна структурна неефективність була очевидна до реформ, з часом вона погіршилася [4, с. 111].

Кризовий період позначений певними точками зростання, зокрема у видобувній промисловості. Це зростання, як правило, було пов'язане не з внутрішніми запланованими ініціативами, а радше з відносно високими світовими цінами на сировину, що свідчить про сприятливе зовнішнє середовище. Протягом цього часу підвищення ділової активності у видобувному секторі, який мав низький рівень перерозподілу, призвело до зрушення в бік інвестицій у цьому напрямку. І навпаки, у машинобудівному комплексі відбувався інший сценарій, коли попит виникав насамперед на внутрішньому ринку, який був нестабільним. Слабкий попит у поєднанні зі структурними проблемами та загальним кризовим станом економіки призвели до відмови від програм модернізації та оновлення виробничих потужностей на багатьох підприємствах, у тому числі інвестиційно орієнтованих. Ці фактори, що впливають із особливостей попередньої структури, загострювали ситуацію відставання від світових стандартів.

Процес оновлення машинобудівної галузі в Україні складний і вимагає не лише технологічного прогресу, а й значних фінансових вкладень. Успішне фінансове управління відіграє вирішальну роль у досягненні цього оновлення [1, с. 91].

Збільшенню інвестиційної активності не сприяє відносно слабка конкуренція. Історично внутрішня конкуренція залишалася низькою через специфіку галузі та попиту. Незважаючи на посилення зовнішньої конкуренції на тлі поступового знецінення національної валюти, товарні та цінові пропозиції іноземних компаній були здебільшого недоступні для більшості підприємств, оскільки їм не вистачало еквівалентів на внутрішньому ринку. Ці

обставини не сприяють розвитку мотивації до модернізації виробничих потужностей, бажання підвищити якість продукції та впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Наразі ситуація майже не змінилася. Держава повинна ініціювати створення конкретних інституційних умов для активізації інвестиційних процесів.

Дані Державної служби статистики України свідчать про те, що середній рівень рентабельності в машинобудівному комплексі значно нижчий за витрати, пов'язані із забезпеченням кредитів для бізнесу, незалежно від їх цільового використання. Це говорить про те, що підприємствам не вистачає внутрішніх коштів для проектів оновлення, що робить їх використання економічно недоцільним через низьку рентабельність. За даними Держстату України за 2021 рік, переважаючим джерелом фінансування інвестицій в основний капітал є власні кошти підприємств – 55,2% проти 44,8% – залучені кошти, з яких 19,1% – бюджетні призначення [2].

Удосконалення фінансової діяльності є невід'ємною частиною структурного оновлення машинобудівного комплексу України. Комплексний підхід, що поєднує державну підтримку, залучення приватних інвестицій та внутрішні реформи на підприємствах, дозволить забезпечити стабільний розвиток галузі та підвищити її конкурентоспроможність на світовому ринку.

Одним з основних напрямків удосконалення фінансової діяльності машинобудівного комплексу є залучення інвестицій серед них:

- прямі іноземні інвестиції, створення сприятливого інвестиційного клімату, надання податкових пільг, гарантування захисту інвестицій;
- державне фінансування, розробка програм державної підтримки, виділення бюджетних коштів на модернізацію виробництва, наукові дослідження та розробки;
- приватні інвестиції, залучення коштів банків, інвестиційних фондів, бізнес-ангелів [5, с. 121].

Важливим напрямом удосконалення є оптимізація фінансових потоків:

- впровадження нових систем обліку та управління, перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності, використання сучасних програмних продуктів;
- управління дебіторською та кредиторською заборгованістю, своєчасне погашення боргів, ефективне управління дебіторською заборгованістю;
- оптимізація витрат, зменшення витрат на виробництво, адміністративні витрати, енергоносії [11, С. 95].

Також напрямами удосконалення фінансової діяльності машинобудівного комплексу, що заслуговують на увагу є: фінансова децентралізація; створення фінансових стимулів для ефективної роботи; розвиток фінансового ринку; розвиток ринку венчурного фінансування; підтримка інноваційних

проектів на ранніх стадіях розвитку; підвищення фінансової прозорості; аудит фінансової звітності.

Створення спеціальних фінансових інструментів для підтримки інноваційних проектів у машинобудуванні України є одним з ключових елементів успішного структурного оновлення машинобудівного комплексу України. Вони дозволяють залучати інвестиції в перспективні проекти, знижуючи ризики для інвесторів та стимулюючи розвиток інновацій [6, с. 21].

Основна потреба у спеціальних фінансових інструменти виникає через:

1. Високі ризики інвестування. Інноваційні проекти за своєю природою пов'язані з високими ризиками невдачі. Спеціальні фінансові інструменти дозволяють розподіляти ці ризики між різними учасниками проекту.

2. Недостатність власних коштів у підприємств. Більшість українських машинобудівних підприємств мають обмежені фінансові ресурси для реалізації масштабних інноваційних проектів.

3. Довгі терміни окупності. Інноваційні проекти часто мають довгі терміни окупності, що ускладнює залучення традиційних банківських кредитів.

Для цього можуть бути застосовані наступні фінансові інструменти:

- Венчурні фонди. Спеціалізовані фонди, які інвестують у ранні стадії розвитку інноваційних компаній;

- Бізнес-ангели. Приватні інвестори, які фінансують перспективні стартапи;

- Кредитні лінії під державні гарантії. Банківські кредити, що надаються під державні гарантії, що знижує ризики для банків;

- Лізингові схеми. Оренда обладнання з правом викупу;

- Фонди підтримки інновацій. Державні фонди, які надають гранти та безповоротні фінансові допомоги на розвиток інноваційних проектів;

- Клуби інвесторів. Об'єднання приватних інвесторів для спільного фінансування інноваційних проектів.

Створення спеціальних фінансових інструментів є необхідною умовою для успішного розвитку інновацій у машинобудівному комплексі України. Вони дозволяють залучати інвестиції в перспективні проекти, знижуючи ризики для інвесторів та стимулюючи розвиток нових технологій. Для ефективної роботи цих інструментів необхідно створити сприятливе законодавче середовище, розвивати інфраструктуру ринку венчурного капіталу та підвищувати фінансову грамотність учасників ринку.

Інституційні реформи спрямовані на створення сприятливого середовища для зміцнення прав власності, стимулювання інноваційної діяльності, захисту прав інтелектуальної власності та розвитку міцного ділового та інвестиційного клімату разом із співробітництвом між державою та бізнесом.

Процес розробки та реалізації заходів інституційної трансформації є досить трудомістким, вимагає врахування різноманітних інтересів та координації зусиль влади, бізнесу та громадян. Ключовими умовами успішних інституційних перетворень є: 1) сприяння та підтримка вільної конкуренції, яка виключає преференційне ставлення до конкретних підприємців та підприємств; 2) створення умов, які дозволяють відносно необмежений вихід на ринок для нових підприємців; і 3) забезпечення прав інтелектуальної власності та еквівалентного захисту відмітних ознак суб'єктів господарювання та їх продукції [10].

Партнерство – це один із способів співпраці бізнесу та держави. Закон України «Про державно-приватне партнерство» викладає основні положення державно-приватного партнерства [3]. Законодавство встановлює угоду між сторонами на основі принципів рівності учасників і заохочення конкуренції. Крім того, він містить різноманітні обмеження, зокрема певні списки проектів, типи власності учасників і компоненти угоди тощо. Застосування цих принципів покликане сприяти суттєвим структурним перетворенням у життєво важливих галузях і національній економіці.

Основним обов'язком держави, яка бере участь у механізмах структурних перетворень, є встановлення надійної політики, спрямованої на реалізацію довгострокової стратегії, яка відповідає інтересам усіх зацікавлених сторін. Пропонується визначити політичні цілі та структурні зміни з урахуванням основних умов – вони мають задовольняти конкретні потреби розвитку, бути зрозумілими для більшості, допускати як кількісну, так і якісну оцінку та бути чітко структурованими за часом, узгоджуючись із наявними ресурсами [9, С. 50]. Важливість довгострокових трансформацій важко переоцінити, оскільки зосередження лише на короткострокових цілях може призвести до неефективності подальших дій у довгостроковій перспективі, сценарій, який був очевидним під час перехідного етапу реформи.

Суттєвою є роль індикативного планування, методу державного регулювання економіки в умовах ринкових відносин. На відміну від директивного планування, де затверджений план економічного розвитку стає законом і є обов'язковим для всіх економічних секторів, деякі країни (такі як Японія, Іспанія, Південна Корея, Тайвань і Сінгапур) використовують національне планування з індикативним підходом. Ці плани забезпечують керівництво та сприяють стимулюванню окремих галузей промисловості та підприємств до узгодження з національними економічними інтересами. Індикативне планування сприяє координації діяльності як державних, так і недержавних суб'єктів господарювання, спираючись на сукупність показників соціально-економічного розвитку. Макроекономічні показники, наведені в плані, допомагають сформулювати економічні умови, які впливають на діяльність підприємства.

Ключовим аспектом індикативного планування є його здатність впливати на різні сектори промисловості шляхом або стимулювання, або обмеження попиту. Індикатори можуть включати ті, що стосуються галузі, технологічної та техніко-економічної структури, ефективності виробництва, а також фінансових умов, цінових тенденцій, рівня зайнятості та рівня доходу. Крім того, основними інструментами індикативного планування є не просто індикатори чи самі державні інвестиції, а радше основа взаємодії між урядом, бізнес-асоціаціями, представниками профспілок та споживачами. Ця співпраця зміцнює взаємну довіру, посилює обмін інформацією для своєчасного коригування потреб і показників, що зрештою призводить до скоординованих зусиль і консенсусу в розробці стратегій структурної реструктуризації.

Публічне управління через стратегічне планування відіграє значну роль у визначенні та формуванні основних шляхів і напрямків розвитку промислової структури регіону [7, с. 121]. Цей підхід передбачає низку дій, які сприяють співпраці між державними установами, бізнесом та приватним сектором, спрямованих на досягнення цілей і пріоритетів, пов'язаних із соціально-економічним розвитком та забезпеченням національної безпеки України.

Регуляторні концепції, які використовуються у світовій бізнес-практиці, сприяють усім методам і формам структурної реструктуризації. Основною метою стимулювання розвитку виробництва з боку попиту є досягнення платоспроможного попиту, таким чином уникаючи будь-якого дисбалансу між сукупним попитом і пропозицією. Державні закупівлі є основним елементом платоспроможного попиту, забезпечуючи повну зайнятість і оптимальний рівень виробництва при підтримці помірної інфляції та керуючи необхідними структурними перетвореннями. Цей підхід використовувався переважно в США та країнах Західної Європи, відображаючи практичне застосування кейнсіанської доктрини. Крім того, він відігравав значну роль у створенні мультиплікаційного ефекту, коли збільшення виробництва в одному секторі стимулювало аналогічне зростання в суміжних секторах.

Ідея зростання виробництва на стороні пропозиції реалізується через використання інструментів фіскального та монетарного стимулювання. Ця концепція не тільки сприяє структурним змінам, що є наслідком розвитку виробництва, але також допомагає зменшити диспропорції в циклічному розвитку.

Метою концепції збалансованого розвитку виробництва є підтримка гармонійного зростання. Усі ініціативи спрямовані на досягнення максимально можливого рівня балансу. Основна мета полягає в запобіганні структурним диспропорціям в економіці та негайному їх вирішенні, якщо вони виникають. Це включає впровадження політики антициклічного та антиінфляційного регулювання разом із зусиллями щодо досягнення балансу платежів.

У вітчизняному машинобудівному комплексі можна застосувати комбінацію концепцій, які включають характеристики, згадані раніше. Стимулювання зростання виробництва без чітко визначених ознак і критеріїв може призвести до залучення іноземних постачальників і компаній для виконання державних контрактів. Такий підхід навряд чи сприятиме реалізації цілей і завдань, а також не сприятиме досягненню міжгалузевого ефекту мультиплікатора.

Фіскальне та грошово-кредитне регулювання слугує механізмом сприяння зростанню виробництва з боку пропозиції, і воно може здійснюватися шляхом заохочення поживлення виробничого сектора за допомогою податкових пільг для бізнесу. Один із підходів до цього полягає в тому, щоб запропонувати знижену ставку податку для компаній, які беруть участь у інвестиційних програмах або виробляють товари, які уряд вважає пріоритетними. Проекти, які зосереджені на розробці нових високотехнологічних продуктів, лізингу виробничого обладнання, конструюванні верстатів, оцифровці існуючих виробничих потужностей, виробництві високотехнологічних виробів в оборонно-промисловому комплексі цивільного або подвійного призначення, створенні компонентів, маркуванні товарів та підвищенні продуктивності праці може отримати пільгові умови фінансування через створення Фонду розвитку промисловості. Як правило, це передбачає домовленості про співфінансування. Для підприємств це дає можливість отримати доступ до коштів за фіксованою пільговою процентною ставкою (1% або 3%), а також гарантії стабільних умов ведення бізнесу, збереження умов оренди та пільгове оподаткування, серед інших переваг. Спеціальна спрямованість позик пов'язана з певними обмеженнями щодо їх застосування; однак відсоткова ставка робить ці умови дуже привабливими для бізнесу. Спеціальний інвестиційний контракт може вирішити основну проблему, яка гальмує зростання інвестицій, – високу вартість залучення коштів, а механізм співфінансування виступає гарантією державної фінансової підтримки [8, с. 11].

Загалом індикативне планування та різноманітні державні програми та методи стимулювання не позбавлені недоліків. Важливою проблемою є недостатньо розроблена оцінка ефективності планування. Коефіцієнти ефективності розраховуються шляхом порівняння запланованих ресурсів із фактичними витратами, що може призвести до продовження неуспішних програм, незалежно від їх фактичного позитивного впливу. Крім того, існує відносно низький рівень мобільності в управлінні та реалізації, що перешкоджає здатності вчасно вносити зміни до програм. Незважаючи на позитивні сторони, високий рівень участі держави в економіці може мати протилежний ефект, що призведе до зниження ефективності. Дослідження показують, що державні підприємства, як правило, менш ефективні, ніж

приватні, незалежно від галузі. Зменшення частки участі держави в економіці може сприяти загальному підвищенню ефективності та прибутковості підприємства [7, с. 36].

Деякі дослідники досліджували ідею запровадження диференційованих податкових ставок залежно від видів виробництва. Однак, як свідчить як міжнародна, так і вітчизняна практика, ці стратегії часто не дають бажаних результатів. Існування певних переваг спонукає до їх широкого використання. Водночас існують окремі галузі, на які поширюються механізми додаткового оподаткування. Це стосується секторів видобувної промисловості, де діють системи додаткової сплати акцизного податку. Акцизним податком також обкладається автомобілебудування, що не сприяє розвитку цієї важливої галузі машинобудівного комплексу. Проте метою застосування додаткових акцизів до певних видів діяльності є не збільшення податкового навантаження на ці галузі, а радше стимулювання підприємств до перенесення акценту з добувної діяльності на обробну.

Висновки. Процес структурного оновлення машинобудівного комплексу України є складним і потребує довгострокових зобов'язань, які передбачають співпрацю держави, бізнесу та громадянського суспільства. Реалізація цих заходів підвищить конкурентоспроможність українського машинобудування, створить нові робочі місця та підтримає економічне зростання країни. Публічне управління відіграє значну роль у розширенні механізмів структурних змін у машинобудуванні, впливаючи не лише на макро- та мезорівень, але й на мікроекономічний рівень. Крім того, підкреслюється важливість умов, необхідних для інституційної реструктуризації, поряд з тими, що стосуються секторів і технологій.

В Україні, як і в будь-якій змішаній економіці, публічне управління використовує різноманітні методи та концепції. Ці підходи мають ознаки як прямого (адміністративного) впливу, так і непрямого (стимулюючого) впливу. Труднощі в строгому застосуванні ринкових або адміністративних методів можна пояснити довільним характером їх класифікації. Для досягнення оптимальних результатів корисно об'єднати всі доступні методи, оскільки кожна класифікація має свої властиві переваги та недоліки. Наприклад, цільова державна допомога може сприяти мультиплікаційному ефекту в суміжних секторах, але вона також може зміцнювати монопольну владу певних підприємств і підтримувати неефективну галузеву структуру. Отже, важливо супроводжувати технологічну та промислову реструктуризацію інституційними змінами, які зосереджуються на розробці законодавчої бази для ефективного здійснення структурних перетворень, стимулювання зростання бізнесу та підприємницьких ініціатив, а також покращення загального інвестиційного клімату.

Література:

1. Виклики майбутнього для промислового розвитку України : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2022. 184 с.
2. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 19.10.2024).
3. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>. (дата звернення: 15.10.2024).
4. Промисловий комплекс України: економічні трансформації та пріоритети розвитку : монограф. / [Н.В. Тарасова, І.С. Калініченко, А.М. Горський, О.С. Зарудна та ін.] Київ: Наук. світ, 2005. 182 с.
5. Промисловість України перед викликами майбутнього: у пошуках відповідей та рішень : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 346 с.
6. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи: монограф. / [Н.В. Тарасова, Л.П. Клименко, В.М. Ємельянов та ін.]. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. 320 с.
7. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монограф. / За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 606 с.
8. Розвиток машинобудування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: монографія; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. Редактор д.е.н., проф. С. О. Ішук. Львів, 2022. 137 с.
9. Семенова К. Д., Матвійчук Ю. Ю. Аналітичне забезпечення управління основними засобами промислових підприємств України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць; за ред. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2023. № 3-4 (304-305). С. 49-55.*
10. Собкевич О. Напрями розбудови машинобудування в Україні як драйвера економічного розвитку під час війни та у повоєнний період. *Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryamurozbudovu-mashynobuduvannya-v-ukrayini-yak-drayvera-ekonomichnoho>. (дата звернення 28.10.2024).*
11. Чумакова Т. М. Значення машинобудівного комплексу регіону в економіці України. *Економіка та держава. 2011. № 7. С. 93-95.*

References:

1. Deineko, L.V. (2022), *Vyklyky maibutnoho dlia promyslovoho rozvytku Ukrainy*. [Challenges of the future for industrial development of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnnoz. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Ofitsiynyi sait. [State statistics service of Ukraine: Official website.] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
3. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2404-VI. [On public-private partnership: law of Ukraine]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>. [in Ukrainian].
4. Tarasova, N.V., Kalinichenko, I.S., Horskyi, A.M., Zarudna, O.S. (2005), *Promyslovyi kompleks Ukrainy: ekonomichni transformatsii ta priorytety rozvytku*. [Industrial complex of Ukraine: economic transformations and development priorities]. Kyiv: Nauk. Svit [in Ukrainian].

5. Deineko, L.V. (2022), Promyslovist Ukrainy pered vyklykamy maibutnoho: u poshukakh vidpovidei ta rishen. [Industry of Ukraine before the challenges of the future: in search of answers and Solutions]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnoz. NAN Ukrainy». [in Ukrainian].

6. Tarasova, N.V., Klymenko, L.P., Yemelianov, V.M. (2011), Promyslovist Ukrainy: tendentsii, problemy, perspektyvy [Industry of Ukraine: trends, problems, prospects]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

7. Chernov, S., Voronkovi, V., Banakha, V., Sosnina, O., Zhukauskasa, P., Vvainkhardt Y., (2016), Andriukaitene R. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid. [Public Administration and administration in the conditions of the Information Society: domestic and foreign experience]. Zaporizhzhia: ZDIA, [in Ukrainian].

8. Dolishniy, M.I. (2022), Rozvytok mashynobuduvannia v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. [Development of Mechanical Engineering in Ukraine: problems and ways to solve them]. Lviv: DU “Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni NAN Ukrainy”, [in Ukrainian].

9. Semenova, K. D., Matviichuk, Yu. Yu. (2023), Analitychne zabezpechennia upravlinnia osnovnyimi zasobamy promyslovykh pidpriemstv Ukrainy. [Analytical support for the management of fixed assets of industrial enterprises of Ukraine] Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University, 3-4 (304-305). 49-55. [in Ukrainian].

10. Sobkevych, O. (2024), Napriamy rozbudovy mashynobuduvannia v Ukraini yak draivera ekonomichnoho rozvytku pid chas viiny ta u poviennyi period. [Directions of development of Mechanical Engineering in Ukraine as a driver of economic development during the war and in the post-war period.]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian].

11. Chumakova, T. M. (2011), Znachennia mashynobudivnoho kompleksu rehionu v ekonomitsi Ukraini. [Significance of the machine-building complex of the region in the economy of Ukraine.]. Ekonomika ta derzhava. – Economy and state. 7. 93-95. [in Ukrainian].

УДК 930.85:008

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-535-545](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-535-545)

Драченко Ярослав Петрович аспірант кафедри державного управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», тел.: (093) 837-59-90, <https://orcid.org/0002-0004-9335-7753>

ГАЛУЗЬ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розкрито особливості становлення та розвитку української культури в історичному контексті, починаючи від найдавніших часів, часів Античності, і до сьогодення. З'ясовано, що культура людства твориться у взаємодії національних культур і реально існує як їх органічна складова. Українська культура є однією із світових національних культур. Вона проявляється у світогляді українців, національній самосвідомості та вдачі, осмисленні та збагаченні свого буття, в етичних орієнтаціях, релігійних віруваннях, правових нормах, смаках і уподобаннях, наукових і художніх зверненнях, міфологічних і художніх образах, логічних поняттях, закріплених у національній мові.

Автором зазначено, що розвиток української культури є актуальною темою в сучасних гуманітарних науках, оскільки дослідження історії культури дозволяє зрозуміти процес формування національної ідентичності, стійкість культурних традицій, а також вплив зовнішніх факторів на культурні зміни. Останні наукові праці фокусуються на таких аспектах, як історичні трансформації культурної сфери, вплив державних та ідеологічних структур, національне відродження та глобалізаційні виклики.

Метою статті визначено дослідження процесів становлення української культурної галузі з найдавніших часів до сучасності. Зокрема, проаналізовано основні періоди розвитку культури, виявлено зовнішні впливи та внутрішні чинники, які сприяли її трансформації, визначено сучасні виклики та перспективи розвитку.

Досліджено, що українська народність формувалась на основі об'єднання різних східнослов'янських племен та їхньої інтеграції з прийшлими народами. Для українського менталітету характерні сумовиті та елегантні настрої, що іноді несподівано поєднуються зі своєрідним гумором і дошкульною іронією. Три століття Україна існувала в умовах польської та литовської державності, зберігала традиційну східновізантійську обрядовість, релігійну культуру, національну ідентичність українського народу.

Сучасна українська культура активно інтегрується в європейський культурний простір. Важливим аспектом є участь у міжнародних культурних проєктах та обмінах, завдяки чому українські митці мають змогу презентувати свої твори за кордоном і знайомитися з культурою інших країн.

Ключові слова: культура, українська культура, національна ідентичність, культурні традиції, інтеграція української культури.

Drachenko Yaroslav Petrovych graduate student of the Department of Public Administration and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", tel.: (093) 837-59-90, <https://orcid.org/0002-0004-9335-7753>

THE INDUSTRY OF CULTURE IN UKRAINE: HISTORICAL ASPECT OF ESTABLISHMENT

Abstract. The article reveals the peculiarities of the formation and development of Ukrainian culture in the historical context, starting from the most ancient times, the times of Antiquity, and up to the present. It was found that the culture of humanity is created in the interaction of national cultures and actually exists as their organic component. Ukrainian culture is one of the world's national cultures. It is manifested in the worldview of Ukrainians, national self-awareness and character, understanding and enrichment of one's being, in ethical orientations, religious beliefs, legal norms, tastes and preferences, scientific and artistic achievements, mythological and artistic images, logical concepts fixed in the national language.

The author states that the development of Ukrainian culture is a relevant topic in modern humanities, since the study of cultural history allows us to understand the process of formation of national identity, the stability of cultural traditions, as well as the influence of external factors on cultural changes. Recent scientific works focus on such aspects as historical transformations of the cultural sphere, the influence of state and ideological structures, national revival and globalization challenges.

The purpose of the article is to study the processes of formation of the Ukrainian cultural industry from ancient times to the present. In particular, the main periods of culture development were analyzed, external influences and internal factors that contributed to its transformation were identified, modern challenges and development prospects were identified.

It has been studied that the Ukrainian nation was formed on the basis of the unification of various East Slavic tribes and their integration with the peoples who came. The Ukrainian mentality is characterized by gloomy and elegiac moods, which are sometimes unexpectedly combined with peculiar humor and preschool

irony. For three centuries, Ukraine existed under the conditions of Polish and Lithuanian statehood, preserved traditional Eastern Byzantine rituals, religious culture, and the national identity of the Ukrainian people.

Modern Ukrainian culture is actively integrated into the European cultural space. An important aspect is participation in international cultural projects and exchanges, thanks to which Ukrainian artists have the opportunity to present their works abroad and get acquainted with the culture of other countries.

Keywords: culture, Ukrainian culture, national identity, cultural traditions, integration of Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Культура завжди була важливою частиною розвитку нації, адже вона не лише зберігає історичну пам'ять, а й формує національну ідентичність, підтримує зв'язок поколінь та слугує основою суспільного життя. Протягом століть українська культура зазнавала як розквіту, так і репресій, відбиваючи суспільні й політичні трансформації. Її розвиток ставив перед українським народом питання збереження культурної спадщини, протидії асиміляції та захисту власної ідентичності.

Як відомо, культура людства твориться у взаємодії національних культур і реально існує як їх органічна складова. Українська культура є однією із світових національних культур. Вона проявляється у світогляді українців, національній самосвідомості та вдачі, осмисленні та збагаченні свого буття, в етичних орієнтаціях, релігійних віруваннях, правових нормах, смаках і уподобаннях, наукових і художніх зверненнях, міфологічних і художніх образах, логічних поняттях, закріплених у національній мові.

Українська культура долає свою тривалу ізоляцію, поповнює свою присутність у європейському культурному просторі. Ставши повноправним членом сім'ї цивілізованих народів світу, український народ зможе показати свою культуротворчу продуктивність, збільшити свій вклад у культурно-цивілізаційний прогрес людства.

Внаслідок геополітичного положення на карті Євразії, регіонально належачи до різних природно-географічних обширів (перехрестя Заходу і Сходу), Україна опинилася у сфері впливу одразу трьох великих культурно-історичних центрів. Наша країна стала точкою безпосереднього дотику західноєвропейського, балканського та азіатського світів.

Українська народність формувалась на основі об'єднання різних східнослов'янських племен та їхньої інтеграції з прийшлими народами. Для українського менталітету характерні сумовиті та елегійні настрої, що іноді несподівано поєднуються зі своєрідним гумором і дошкульною іронією. Поміж українців завжди цінувались стриманість, зваженість, реалістичний погляд на життя. Три століття Україна існувала в умовах польської та

литовської державності, зберігала традиційну східновізантійську обрядовість, релігійну культуру, національну ідентичність українського народу. Звичаї, традиції, обряди, які супроводжують людей упродовж життя, об'єднують їх в один народ – націю. Взаємини, світовідчуття впливають на культуру народу.

В Україні живуть представники 128 національностей та етнічних груп. Зокрема, євреї, кримські татари, молдовани, поляки, греки, угорці, румуни, чехи, словаки, болгари, гагаузи та інші. Уся історія і культура цих народів, духовне і матеріальне життя найтіснішим чином пов'язані з українською землею, її географічними умовами.

З огляду на багатогранність та надзвичайну самотність галузі української культури, вважаємо за необхідне проаналізувати етапи розвитку та становлення означеного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток української культури є актуальною темою в сучасних гуманітарних науках, оскільки дослідження історії культури дозволяє зрозуміти процес формування національної ідентичності, стійкість культурних традицій, а також вплив зовнішніх факторів на культурні зміни. Останні наукові праці фокусуються на таких аспектах, як історичні трансформації культурної сфери, вплив державних та ідеологічних структур, національне відродження та глобалізаційні виклики.

Історики та культурологи, як-от Н. Яковенко, Л. Винар, В. Смолій, вивчають періоди культурного розвитку України, починаючи з часів Київської Русі і до сучасності. Зокрема, роботи Наталії Яковенко «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» та Лариси Івшиної «Україна Incognita» розглядають процеси формування української культури через призму національних та європейських впливів.

Вони підкреслюють, що українська культура розвивалася в умовах політичного тиску та зовнішніх впливів, але зберігала національні елементи. Зокрема, Н. Яковенко акцентує увагу на культурній політиці в різні історичні періоди, яка сприяла або, навпаки, гальмувала розвиток української культурної самотності [1, с. 15].

Дослідженням періоду «Розстріляного Відродження» і культурних репресій радянського періоду займалися такі автори, як В. Герасим'юк, С. Плохій, В. Василенко. У своїй праці «Розстріляне відродження: Українська культура в 1920-х роках» В. Герасим'юк описує як період короточасного культурного розквіту, так і його трагічні наслідки. Автор наголошує на репресіях проти митців, що символізувало втрату цілого покоління української інтелігенції [2, с. 34].

Сергій Плохій у своїй роботі «Брама Європи: Історія України» також розглядає роль культурної ідентичності у визначенні українського місця в історичному контексті. Він підкреслює, що радянська влада прагнула знищити

або контролювати українську культуру, побоюючись її впливу на суспільну свідомість [3, с. 29].

Після здобуття незалежності українська культура почала розвиватися у нових умовах, коли з'явилися можливості для розвитку національної самобутності. Серед дослідників цього періоду виділяються праці І. Дзюби, О. Гнатюк, Л. Кучми. Важливим є дослідження Оксани Гнатюк «Відвага і страх», в якому вона аналізує культурний розвиток в умовах радянського та пострадянського простору [4, с. 65].

Іван Дзюба в своїх роботах, зокрема в «Україна у пошуках нової ідентичності», розглядає питання формування культурної політики незалежної України. Він підкреслює, що важливою умовою розвитку культури є державна підтримка, водночас наголошуючи на проблемах, зокрема недостатньому фінансуванні та низькому рівні популяризації української культури на міжнародному рівні [5, с. 93].

Сучасні дослідження акцентують увагу на інтеграції української культури у глобальний простір. Так, праця М. Рябчук «Постколоніальний синдром» торкається питань культурного впливу Заходу та глобалізаційних тенденцій, які можуть змінювати національну ідентичність [6, с. 28].

Марія Зубрицька у праці «Українська культура у контексті глобалізації» зазначає, що сучасний розвиток української культури потребує ефективної культурної дипломатії, яка би дозволяла Україні займати гідне місце в європейському культурному просторі. Зубрицька наголошує на необхідності інтеграції української культури на міжнародній арені, а також розвитку культурної інфраструктури та підтримки митців, що дасть змогу уникнути культурної маргіналізації [7, с. 18].

Аналіз сучасного стану культурних інституцій висвітлюється у працях С. Квіта, О. Забужко, Ю. Шевельова. О. Забужко у своїй книзі «Шевченків міф України» та у статтях про сучасний стан української культури акцентує увагу на кризах культурних інституцій, зокрема браку стабільного фінансування, політичного впливу на культурні установи та необхідності децентралізації культурних закладів. Вона також підкреслює важливість літератури та мистецтва у створенні сучасної української культурної ідентичності [8, с. 31].

Сергій Квіт, колишній Міністр освіти і науки України, у своїх роботах наголошує на важливості реформ у культурній та освітній сферах, що дозволить українській культурі не лише розвиватися, але й інтегруватися у глобальний культурний контекст. Він підкреслює необхідність створення стратегії розвитку культурної сфери, яка враховує регіональні особливості та потреби місцевих громад [9, с. 21].

Отже, як свідчить аналіз останніх наукових праць, вивчення української культури здійснюється на основі комплексного підходу.

Мета статті – дослідження процесів становлення української культурної галузі з найдавніших часів до сучасності. Зокрема, проаналізовано основні періоди розвитку культури, виявлено зовнішні впливи та внутрішні чинники, які сприяли її трансформації, визначено сучасні виклики та перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. У тлумаченні культури як сфери вільної самореалізації особистості, підкреслюється, що культура дає людині можливість вільно реалізовуватися в духовному плані, здійснювати свої ідеали, проекти, творчі замисли. Культура не є зовнішньою по відношенню до людини. Її сенс полягає в тому, щоб людина жила життям культури, сприймала її досягнення як частину своєї душі. Слідуючи філософським твердженням, культура це те, що потребує «повноти душевної участі». Значення культури міститься в тому, щоб зберегти та розвинути ті багатства, що закладені в душі людини. В культурі людина виступає як універсальна істота. Це означає, що саме в цій сфері вона принципово відкрита всьому світу [10, с. 9].

У культурі як в особливій сфері, людина виявляє та реалізує свої необмежені можливості пізнання та творчості, реалізує себе як творча істота. Етимологічне значення поняття культури походить з античності. Його можна зустріти в трактатах та листах Стародавнього Риму. Історично вихідне значення цього поняття полягало в обробці та догляді за землею. З часом слово «культура» відривається від земної обробки та все більше співвідноситься з розумністю.

Римський оратор та філософ Цицерон, говорячи про обробку, мав на увазі вже не землю, а духовність. Пізніше сенс поняття культури полягав у догляді, поліпшенні, ушляхетнюванні тілесно-душевно-духовних сил, схильностей та здібностей людини. З цим поняттям стали пов'язувати й ступень освіченості та вихованості людини. Культура розглядається й як спосіб життя чи мислення, характерний для певного просторово-часового виміру.

З етимологією слова «культура» пов'язане звернення до сенсу слова культ – поклоніння, шанування. Серед митців ХІХ століття побувала теза «Світ через культуру», які проводили паралелі з санскритським розуміння слів kultur (поклоніння світлу). За багатьма духовними традиціями під символом світла розумівся дух. Саме тому культура розуміється як шлях становлення духовності чи духовна еволюція людства. Культура – це рівень розширення свідомості в її духовних, цілісних аспектах. Ще середньовічний філософ Августин Блаженний говорив: «Час – це ми. Які ми – такий і час». Тобто рівню розвинутості нашої свідомості, її духовного аспекту відповідає рівень створеної культури. Так визначальним для розвитку культури виступає внутрішня духовна зрілість людини, відповідність її цінностей еволюційним потребам часу [10, с. 11].

Українська культура являє собою сукупність духовних та матеріальних цінностей, створених українським народом протягом його історії.

Для української національної культури головним підґрунтям, є народна культура, на основі якої поступово утворилися професійні: наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури, визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами що в різні часи перебували на теренах України. Важливою історичною подією для розвитку місцевої культури, стало прийняття Руссю християнства у X столітті. Носієм української культури, насамперед, є український народ, який дуже співучий, гостинний, талановитий, а також любить волю.

Зародження української культури починається ще за часів Київської Русі. На цьому етапі ключову роль у розвитку культурних традицій відіграла християнізація, що прийшла з Візантії. Прийняття християнства у 988 році стало значним кроком у становленні не лише релігійної, а й освітньої, літературної та архітектурної традицій. Саме в цей період з'являються перші літописи, як-от «Повість временних літ», які є не тільки історичними, а й літературними пам'ятками [2, с. 36].

Розвиток писемності й книжкової культури сприяв піднесенню освіти та наукових знань. Літературні твори переважно мали релігійне спрямування: переклади грецьких і латинських текстів, що містили релігійні, філософські та історичні знання. У цей період з'являється і перша школа при Софійському соборі в Києві, яка відіграла роль культурного центру.

Також важливою культурною особливістю Київської Русі стає архітектура. Візантійський вплив виразився у формуванні особливого стилю, що можна побачити в таких пам'ятках, як Софійський собор у Києві та церква Спаса на Берестові.

Період Речі Посполитої та Гетьманщини ознаменувався культурним розмаїттям, де поєднувалися польські, литовські та українські традиції. Особливий розвиток отримали братські школи, які стали важливими центрами освіти та науки. У Львові, Києві та Луцьку виникають братства, що боролися за права українського народу та захист православної віри, підтримуючи національну культуру та традиції.

Центральне місце займає друкарство: у 1574 році у Львові Іван Федоров видав першу в Україні друковану книгу – «Апостол», що стало визначною подією для національної культури. Також активно розвивається архітектура, зокрема формується стиль козацького бароко, який пізніше стане характерною рисою українського сакрального мистецтва.

Період входження українських земель до складу Російської імперії та Австро-Угорщини став критичним для розвитку національної культури. Ці

держави, переслідуючи власні політичні інтереси, прагнули обмежити культурний та освітній розвиток українців.

У рамках Російської імперії культурна політика щодо України полягала в поступовій русифікації. Валувєвський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.) фактично забороняли використання української мови в освітніх і друкованих матеріалах. Заборона видання українських книг, драматичних вистав і освітніх закладів значно обмежувала розвиток національної культури. У таких умовах освітня і культурна діяльність українських інтелектуалів та діячів зосередилася переважно на неофіційних заходах, культурних гуртках та підпільних організаціях [7, с. 16].

Попри це, саме в цей період на українських землях розквітла діяльність видатних письменників, художників, композиторів, які боролися за збереження української ідентичності. Серед них були Тарас Шевченко, Іван Котляревський, Пантелеймон Куліш, які своєю літературною творчістю та суспільною діяльністю захищали національну культуру та підтримували ідею української державності.

Ситуація в Австро-Угорщині була дещо іншою. Зокрема, на Західній Україні, зокрема в Галичині, українці мали більше свободи для культурної діяльності. Тут виникли перші культурно-просвітницькі товариства, такі як «Просвіта» (1868 р.), яке поширювало українську літературу та сприяло розвитку освіти. Українські культурні інституції, які діяли легально, об'єднували активістів і громадян, які намагалися зберегти й розвинути національну культуру.

Галицькі інтелектуали, зокрема Іван Франко, Михайло Грушевський, Богдан Лепкий, активно пропагували національні ідеї через літературу, освіту та мистецтво. Їхня діяльність мала великий вплив не лише на Галичину, а й на всю Україну, сприяючи поширенню національної свідомості й відродженню української ідентичності.

Українська культура ХХ століття зазнала значних випробувань і трансформацій. Від розквіту в 1920-х роках до репресій радянського періоду, і нарешті до відродження у роки незалежності – кожен із цих періодів залишив свій унікальний відбиток.

Період Української революції (1917-1921 рр.) відкрив нові можливості для розвитку української культури. У цей час з'явилися перші культурні заклади національного значення, було організовано Міністерство освіти і культури, надавалися ресурси для розвитку театру, літератури, видавничої справи. Виникла Українська Академія Наук (1918 р.), яка сприяла розвитку наукової і культурної думки.

Українські діячі та митці, як-от Леся Українка, Олександр Олесь, Микола Леонтович, Володимир Винниченко, підтримували культурний ренесанс.

Літературні та художні напрями розвивалися на основі національних мотивів і прагнення до незалежності.

1920-ті роки стали періодом культурного розквіту, який отримав назву «Розстріляне Відродження». Цей термін відображає трагічну долю українських митців, які стали жертвами репресій радянської влади. Відносна свобода, яку отримали митці на початку 1920-х років, дозволила розвинути нові течії в українській літературі, театрі, кіно та образотворчому мистецтві. Серед них були Павло Тичина, Микола Хвильовий, Леонід Курбас, Лесь Курбас, які стали символами українського культурного ренесансу.

Проте в кінці 1920-х років радянська влада почала активно боротися з «українським націоналізмом». Репресії проти митців, розправи над інтелігенцією та заборони на твори, що мали «націоналістичний» характер, завдали українській культурі непоправної шкоди. Багато видатних діячів було розстріляно або відправлено до таборів [2, с. 48].

Після завершення періоду Розстріляного Відродження радянська влада почала активно просувати ідеологічну лінію у культурі. Українська культура стала об'єктом суворого контролю, і основний акцент робився на прославлення комуністичної партії, утвердження «радянського» стилю життя. Твори українських авторів суворо цензурувалися, а ті, хто не погоджувався з пануючою ідеологією, зазнавали репресій.

Попри це, навіть у радянський період з'являлися видатні твори української культури. У 1960-ті роки виник рух «шістдесятників», який символізував прагнення інтелігенції до свободи творчості. Василь Стус, Ліна Костенко, Іван Драч створювали твори, що знаходили глибокий відгук у серцях людей.

З початком перебудови та після здобуття Україною незалежності у 1991 році українська культура отримала можливість для нового відродження. З'явилися можливості для відновлення та розвитку національної культури: відновлення української мови в освітніх закладах, розвиток національного кіно, театру та музики.

Після 1991 року українська культура почала активно розвиватися в умовах незалежної держави. Незважаючи на певні фінансові та організаційні труднощі, що існують у культурній галузі, цей період відзначається піднесенням національної самосвідомості, інтересом до культурної спадщини та розвитком сучасного мистецтва.

За останні роки в Україні були запроваджені реформи у сфері культури, зокрема політика децентралізації, яка дозволила регіонам самостійно визначати пріоритети у розвитку культури. Важливою подією стало заснування Українського культурного фонду, який фінансує культурні проекти та підтримує митців [9, с. 12].

Підтримка національної культури стала пріоритетним напрямом для багатьох культурних інституцій. Розвивається українське кіновиробництво, проводяться численні міжнародні фестивалі, як-от Одеський міжнародний кінофестиваль, Форум видавців у Львові, Книжковий Арсенал у Києві. Також значну популярність набули сучасні українські письменники та музиканти, що сприяє популяризації української культури як в Україні, так і за кордоном.

Висновки. Таким чином, етнонаціональна палітра суспільного розвитку засвідчує, що національно-етнічне є індивідуальним буттям людства, одним із головних суб'єктів історичного розвитку людства. Етнічні спільноти складаються з окремих осіб і соціальних груп із спільними інтересами та цінностями.

Національними культурними цінностями, за визначенням ЮНЕСКО, можна вважати символічні взаємовідносини, на яких тримається дане суспільство чи окрема етнічна група. Саме вони підтримують і посилюють почуття незалежності своїх конкретних членів з метою увічнення багатства своєї соціальної та духовної спадщини. Етно-культуротворення є процесом утворення нації як етнокультурної спільноти. Тому воно і розглядається у контексті системи соціально-економічних, морально-етичних та духовно-культурних засад, котрі сприяють формуванню національних інтересів як джерела культуротворення.

Сучасна українська культура активно інтегрується в європейський культурний простір. Важливим аспектом є участь у міжнародних культурних проектах та обмінах, завдяки чому українські митці мають змогу презентувати свої твори за кордоном і знайомитися з культурою інших країн.

Література:

1. Яковенко Н. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Київ: Абрис, 2004. 260 с.
2. Герасим'юк В. Розстріляне відродження: Українська культура в 1920-х роках. Київ: Смолоскип, 2001. 120 с.
3. Плохій С. Брама Європи: Історія України. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 190 с.
4. Гнатюк О. Відвага і страх. Київ: Дух і літера, 2015. 96 с.
5. Дзюба І. Україна у пошуках нової ідентичності. Київ: Либідь, 2018. 112 с.
6. Рябчук М. Постколоніальний синдром: Українська культура на межі тисячоліть. Київ: Критика, 2013. 130 с.
7. Зубрицька М. Українська культура у контексті глобалізації. *Науковий вісник*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2014. С. 16-21.
8. Забужко О. Шевченків міф України. Київ: Комора, 2006. 140 с.
9. Квіт С. Культура та освіта: шлях до модернізації. Український гуманітарний огляд. Київ: Смолоскип, 2017. 96 с.
10. Шабанова Ю.О., Тарасова Н. Ю., Дичковська О. Я. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. Дніпропетровськ, 2012. 141 с.

References:

1. Yakovenko N. Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist' [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. Kyiv: Abrys, 2004. 260 s. [in Ukrainian].
2. Herasym'yuk V. Rozstrilyane vidrodzhennya: Ukrayins'ka kul'tura v 1920-kh rokakh [Shot revival: Ukrainian culture in the 1920s]. Kyiv: Smoloskyp, 2001. 120 s. [in Ukrainian].
3. Plokhyy S. Brama Yevropy: Istoriya Ukrayiny [Gateway to Europe: History of Ukraine]. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillya, 2016. 190 s. [in Ukrainian].
4. Hnatyuk O. Vidvaha i strakh [Courage and fear]. Kyiv: Dukh i litera, 2015. 96 s. [in Ukrainian].
5. Dzyuba I. Ukrayina u poshukakh novoyi identychnosti [Ukraine in search of a new identity]. Kyiv: Lybid', 2018. 112 s. [in Ukrainian].
6. Ryabchuk M. Postkolonial'nyy syndrom: Ukrayins'ka kul'tura na mezhi tysyacholit' [Postcolonial syndrome: Ukrainian culture on the verge of millennia]. Kyiv: Krytyka, 2013. 130 s. [in Ukrainian].
7. Zubryts'ka M. Ukrayins'ka kul'tura u konteksti hlobalizatsiyi [Ukrainian culture in the context of globalization]. *Naukovyy visnyk – Scientific Bulletin*. L'viv: L'vivs'kyy natsional'nyy universytet im. I. Franka, 2014. S. 16-21. [in Ukrainian].
8. Zabuzhko O. Shevchenkiv mif Ukrayiny [Shevchenko's myth of Ukraine]. Kyiv: Komora, 2006. 140 s. [in Ukrainian].
9. Kvit S. Kul'tura ta osvita: shlyakh do modernizatsiyi. Ukrayins'kyy humanitarnyy ohlyad [Culture and education: the path to modernization. Ukrainian humanitarian review]. Kyiv: Smoloskyp, 2017. 96 s. [in Ukrainian].
10. Shabanova Yu.O., Tarasova N. Yu., Dychkovs'ka O. Ya. Istoriya ukrayins'koyi kul'tury: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv usikh spetsial'nostey dennoyi ta zaochnoyi form navchannya [History of Ukrainian culture: Study guide for students of all majors of full-time and part-time forms of education]. Dnipropetrovs'k, 2012. 141 s. [in Ukrainian].

УДК: 51/354:005.5

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-546-554](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-546-554)

Єсенніков Кирило Вікторович д. філос. з публічного управління та адміністрування, тел.: (073) 100-94-18, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. **Мета статті** – вивчення проблемних питань використання ШІ в державному управлінні України в умовах воєнного часу. **Процедура дослідження** передбачає використання теоретичних методів (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія). **Результати.** Штучний інтелект стає все більш важливим елементом у сфері державного управління, розширюючи свої можливості та збільшуючи свій вплив. Він використовується для автоматизації рутинних процесів, вдосконалення прийняття рішень та покращення якості державних послуг для громадян. **Висновки.** Завдяки впровадженню штучного інтелекту та сучасних цифрових технологій у військових умовах, значно підвищується ефективність і швидкість розслідувань воєнних злочинів і кіберзлочинів. Сучасний світ характеризується «слідовою картиною» людської діяльності, особливо цифровими слідами, які є ключовими для криміналістичних досліджень, під час яких цифрове кодування залишається незмінним. У воєнний час можливості традиційної криміналістики для збору доказів обмежені, тому набуває значення цифрова криміналістика. Питання законодавчого регулювання відповідальності за використання зброї на базі штучного інтелекту залишається відкритим. Необхідно встановити міжнародні стандарти для регулювання цього аспекту, адже така зброя вже використовується проти цивільних в Україні, що призводить до втрат серед населення. Важливо мати уявлення про можливості та ризики штучного інтелекту у військовій сфері, щоб запобігти більшим збиткам від його застосування. У цілому застосування штучного інтелекту під час воєнного стану пов'язане з ризиками. Зокрема, існує ризик, що системи штучного інтелекту можуть проявляти упередженість, якщо навчатимуться на неповних або спотворених даних, що може вести до необ'єктивних рішень. Крім того, буває важко простежити та зрозуміти, як саме системи штучного інтелекту приймають рішення, що ускладнює їх прийняття та зменшує довіру громадян. Зазвичай складно визначити відповідальність у випадках, коли штучний інтелект приймає рішення, через їх технічну складність та закритість для зовнішнього аналізу.

Ключові слова: штучний інтелект, інформатизація, державне управління, публічне управління, ризики, воєнний стан.

Yesennikov Kyrylo Viktorovich PhD in Public Management and Administration, tel.: (073) 100-94-18, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

PROBLEMATIC ISSUES OF THE USE OF AI IN THE STATE ADMINISTRATION OF UKRAINE IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. The purpose of the article is to study the problematic issues of using AI in the state administration of Ukraine in wartime conditions. **The research procedure** involves the use of theoretical methods (abstraction, analysis, synthesis, induction, deduction, analogy). **The results.** Artificial intelligence is becoming an increasingly important element in the field of public administration, expanding its capabilities and increasing its influence. It is used to automate routine processes, improve decision-making and improve the quality of public services for citizens. **Conclusions.** Thanks to the implementation of artificial intelligence and modern digital technologies in military conditions, the effectiveness and speed of investigations of war crimes and cybercrimes is significantly increased. The modern world is characterized by a "footprint" of human activity, especially digital footprints, which are key to forensic investigations, in which the digital encoding remains unchanged. In wartime, the capabilities of traditional forensics to gather evidence are limited, so digital forensics becomes important. The issue of legislative regulation of responsibility for the use of weapons based on artificial intelligence remains open. It is necessary to establish international standards to regulate this aspect, because such weapons are already used against civilians in Ukraine, which leads to losses among the population. It is important to have an idea of the possibilities and risks of artificial intelligence in the military sphere in order to prevent more damage from its application. In general, the use of artificial intelligence during martial law is associated with risks. In particular, there is a risk that AI systems may exhibit bias if trained on incomplete or distorted data, which may lead to biased decisions. In addition, it can be difficult to trace and understand exactly how artificial intelligence systems make decisions, which makes them difficult to make and reduces the trust of citizens. It is usually difficult to determine responsibility in cases where artificial intelligence makes decisions, due to their technical complexity and closedness to external analysis.

Keywords: artificial intelligence, informatization, state administration, public administration, risks, martial law

Постановка проблеми. Штучний інтелект сьогодні є не лише модним трендом чи тимчасовим захопленням, але й представляє собою третю,

комп'ютерну епоху, яка підтримується інноваціями та передовими технологіями. Ми переживаємо етап корінних змін, неподібних до тих, які мали місце під час першої промислової революції. Формується новий тип промисловості, базований на аналізі Big Data, повній автоматизації виробничих процесів, а також технологіях віртуальної та доповненої реальності, що свідчить про становлення суспільства цифрових технологій. Досягнення в області штучного інтелекту принесуть людству більше користі, ніж відкриття вогню чи електрики.

Штучний інтелект, як система, що розумно аналізує оточення і приймає рішення, може існувати як у програмному забезпеченні, так і у вигляді апаратних рішень, таких як роботи чи безпілотні транспортні засоби. Щоденне використання штучного інтелекту у повсякденному житті, таке як переклад текстів або створення субтитрів, підкреслює його значення і вносить вклад у розвиток криміналістичних досліджень, зокрема, у боротьбу зі злочинністю.

В контексті воєнного часу, особливо актуальним стає питання розвитку і застосування криміналістичних інновацій, здатних ефективно використовувати доказову інформацію у правоохоронній діяльності, з урахуванням європейського досвіду та сучасної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували питання застосування штучного інтелекту в сфері державного управління останніми роками, можна назвати таких учених як: Л.Богданова, В.Аносов [1], О.Булгакова, В.Зосімов, В.Поздєєв [3], Л.Нікітіна, О.Касілов [6], О.Ситник [8]. Водночас тематика використання технологій штучного інтелекту під час воєнного стану тільки починає відображатися у наукових статтях.

Метою статті є вивчення проблемних питань використання ШІ в державному управлінні України в умовах воєнного часу.

Методологія дослідження передбачає використання теоретичних методів (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія).

Виклад основного матеріалу. Інтеграція технологій штучного інтелекту в систему державного управління може кардинально трансформувати діяльність уряду, підвищити якість послуг, що надаються громадянам, і сприяти зростанню загального рівня життя. Розвиток штучного інтелекту відкриє шлях для нових інноваційних рішень, які зможуть революційно змінити державний сектор.

Навіть з урахуванням потенційних ризиків, існують способи їх зниження та забезпечення відповідального застосування штучного інтелекту в управлінні державою в умовах війни. Способи включають:

– **Управління даними:** Необхідно, щоб державні структури встановили ясні правила для управління даними, щоб гарантувати їх точність, надійність та представництво.

- Прозорість алгоритмів: Важливо зробити алгоритми більш відкритими та зрозумілими, дозволяючи громадянам бачити, як приймаються рішення.
- Регуляторний контроль: Необхідно встановити чіткі законодавчі рамки для нагляду за розвитком і використанням штучного інтелекту в держуправлінні, з урахуванням конфіденційності, упередженості та відповідальності.
- Залучення громадськості: Ключовим є включення громадськості у процес розробки та впровадження ШІ, що сприяє збільшенню довіри та дотриманню загальних цінностей.
- Людський нагляд: Важливо, щоб уряди забезпечили нагляд за ШІ людьми, щоб запобігти можливим зловживанням та забезпечити етичне використання.

Завдяки цим заходам, держава може не лише скористатися перевагами штучного інтелекту, а й мінімізувати потенційні ризики в часи війни. ШІ може значно підвищити ефективність і прозорість державного управління, однак необхідно використовувати його обережно та з дотриманням етичних стандартів, аби він приносив користь всім громадянам [5]. Вказане особливо важливо у часи війни.

На сьогоднішній день Україна виступає як яскравий зразок для багатьох країн у використанні та тестуванні різноманітних воєнних рішень із застосуванням штучного інтелекту, які виробляються за кордоном. Варто відзначити, що з самого початку конфлікту, український стартап зі штучного інтелекту Reface розпочав проект з використанням супутникових зображень для ідентифікації російських військових, активно залучаючи громадян для збору даних, що значно сприяло відкриттю російських шпигунів та солдатів.

Також, починаючи з березня 2022 року, українське Міністерство оборони почало використання новітньої американської системи розпізнавання осіб від Clearview AI, яка допомагає перевіряти особи на контрольно-пропускних пунктах, а також в ідентифікації жертв війни, маючи доступ до бази даних із понад 10 млрд фотографій, включно з 2 млрд із соціальної мережі «ВКонтакте».

Директор американського стартапу дозволив українським військовим використовувати цю технологію для встановлення особистостей російських військових, боротьби з дезінформацією та ідентифікації загиблих. Система значно сприяла військовим під час атак на цивільне населення у таких містах, як Буча та Ірпінь, визначаючи осіб, що брали участь у нападах.

Окрім того, у відповідь на повномасштабне вторгнення, Україна запустила проект «ТиХто» [1] у співпраці з компанією Artellence та за підтримки Служби безпеки України. Цей застосунок дозволяє швидко ідентифікувати підозрілих осіб, зокрема, скануючи фото з паспортів, щоб перевірити їхню відповідність дійсності, ідентифікацію осіб, а також перевіряти, чи перебуває особа під санкціями чи є у розшуку [1].

На початковому етапі широкомасштабного конфлікту, у перший місяць використання певного додатку, завдяки технологіям ШІ було ідентифіковано приблизно двісті осіб із нелегальних збройних угруповань, що дозволило поліції їх затримати. Система штучного інтелекту використовувалась правоохоронцями на українських блокпостах, допомагаючи в поліцейській та військовій діяльності. Завдяки таким системам поліцейські бази поповнювалися інформацією про осіб з нелегальних або злочинних угруповань, дезертирів, а також інших суб'єктів, кількість яких досягла понад 2 мільйони осіб, що є значним внеском у підтримку правопорядку та державності.

У контексті розслідувань воєнних злочинів використання штучного інтелекту стає ключовим. Сучасна криміналістика, що розвивається у ногу з цифровими технологіями, пропонує новітні методи й засоби для збору важливих даних, сприяючи швидшому та якіснішому досудовому розслідуванню. Інтеграція нових наукових розробок та інформаційних технологій у правопорядок і судову систему є важливою тенденцією, що допомагає протидіяти злочинності і посилює кримінальне правосуддя, особливо у контексті глобальних загроз і ведення воєнних дій [7].

Використання штучного інтелекту в процесі дослідження воєнних злочинів в Україні може бути вкрай корисним у різних аспектах, зокрема в таких напрямках:

1) аналіз супутникових зображень. Штучний інтелект може оперативнo виявляти зміни в ландшафті, включно з будівлями, дорогами та інфраструктурними об'єктами, що можуть мати відношення до воєнних злочинів, а також сприяти у виявленні місць захоронення жертв;

2) аналіз відео- та фотоматеріалів. Використання штучного інтелекту дозволяє ідентифікувати об'єкти, підозрюваних та свідків на знімках із місць скоєння злочинів;

3) обробка аудіоматеріалів. Штучний інтелект може аналізувати, наприклад, телефонні розмови, для ідентифікації голосів і визначення місцезнаходження абонентів;

4) аналіз соціальних мереж. Штучний інтелект може допомогти виявити зв'язки між підозрюваними і визначити осіб, які можуть бути свідками або мати інформацію про злочини;

5) аналіз даних з медичних установ. Штучний інтелект сприяє визначенню причин смерті, ідентифікації тіл жертв та військовополонених, допомагаючи у пошуку військових злочинців;

6) розпізнавання обличь. Використання штучного інтелекту для ідентифікації осіб на фотографіях та відео з місць воєнних злочинів допомагає у виявленні підозрюваних та свідків;

7) аналіз текстової інформації. Штучний інтелект аналізує текстові дані, що допомагає в ідентифікації підозрюваних та свідків, виявленні інформації криміналістичного значення [12].

Інтеграція штучного інтелекту та передових цифрових технологій у контексті воєнних дій сприяє значному підвищенню ефективності та прискоренню процесів розслідування воєнних злочинів і кібернетичних правопорушень. У сучасному світі активності людини, включаючи злочинні дії, супроводжуються унікальною "картиною слідів", де ключову роль відіграють цифрові сліди як фундаментальне джерело важливої для криміналістики інформації. Саме цифрові, а не електронні сліди становлять базу для доказів у сучасних кримінальних розслідуваннях. В цифрових слідах (незалежно від формату зберігання, що еволюціонує) стабільним залишається лише цифрове кодування інформації, замінивши аналоговий сигнал. Відповідно, важливо обговорити цифрові сліди, залишені в онлайн просторі.

На військових театрах дій використання традиційних криміналістичних методів для збору доказів обмежене через ризики для слідчих і недоступність місць подій, що акцентує необхідність використання цифрової криміналістики.

Сучасні стратегії розслідувань дозволяють визначити джерела цифрової інформації, що сприяє збору та аналізу цифрових слідів, зокрема:

- з мобільних пристроїв та телефонів, які вилучено в учасників кримінальних справ;
- з персональних комп'ютерів фізичних і юридичних осіб;
- з серверів та інших засобів зберігання інформації у різних організаціях;
- з радіочастотних ідентифікаторів, GPS-трекерів, датчиків та різних вимірювальних пристроїв, використовуючи геолокаційні та позиціонувальні системи;
- з мережевих сервісів, що надають аудіо та відеозв'язок через інтернет, таких як ICQ, Skype, WhatsApp, Viber, Telegram тощо;
- з банківських систем на цифрових носіях (HDD, SSD, USB-накопичувачах);
- від мобільних операторів щодо деталізації зв'язку та визначення місцезнаходження абонентів через геолокацію;
- з записів відеоспостереження в комерційних та державних установах;
- з фотоапаратів і відеокамер, які були вилучені у учасників кримінальних процесів [15].

Висновки. Штучний інтелект стає все більш важливим елементом у сфері державного управління, розширюючи свої можливості та збільшуючи свій вплив. Він використовується для автоматизації рутинних процесів, вдосконалення прийняття рішень та покращення якості державних послуг для громадян.

Головна мета створення штучного інтелекту полягає у розробці систем, що імітують (моделюють) людський мозок та когнітивні функції, здатні відтворювати розумові процеси відповідно до заданих критеріїв і характеристик. Штучний інтелект включає в себе різні методики, технології, пристрої, та програмне забезпечення, які дозволяють виконувати функції, схожі на когнітивні здібності людей; він представляє собою сконструйоване людиною пристосування або комп'ютерну програму, призначену для збору, обробки та застосування інформації, а також для розвитку навичок, аналогічних діям, які людина здійснює свідомо.

Технології штучного інтелекту стрімко прогресують, а суспільство стикається з новою ерою використання автономної зброї. Роботи-вбивці стануть не лише розумнішими, але й швидшими, точнішими та доступнішими, здобуваючи здатність до формування рою через командну роботу, що створює непереможні тактики.

Завдяки впровадженню штучного інтелекту та сучасних цифрових технологій у військових умовах, значно підвищується ефективність і швидкість розслідувань воєнних злочинів і кіберзлочинів. Сучасний світ характеризується «слідовою картиною» людської діяльності, особливо цифровими слідами, які є ключовими для криміналістичних досліджень, під час яких цифрове кодування залишається незмінним.

У воєнний час можливості традиційної криміналістики для збору доказів обмежені, тому набуває значення цифрова криміналістика. Питання законодавчого регулювання відповідальності за використання зброї на базі штучного інтелекту залишається відкритим. Необхідно встановити міжнародні стандарти для регулювання цього аспекту, адже така зброя вже використовується проти цивільних в Україні, що призводить до втрат серед населення. Важливо мати уявлення про можливості та ризики штучного інтелекту у військовій сфері, щоб запобігти більшим збиткам від його застосування.

У цілому застосування штучного інтелекту під час воєнного стану пов'язане з ризиками у таких сферах:

– Упередженість: Існує ризик, що системи штучного інтелекту можуть проявляти упередженість, якщо навчатимуться на неповних або спотворених даних, що може вести до необ'єктивних рішень.

– Прозорість рішень: Буває важко простежити та зрозуміти, як саме системи штучного інтелекту приймають рішення, що ускладнює їх прийняття та зменшує довіру громадян.

– Відповідальність: Зазвичай складно визначити відповідальність у випадках, коли штучний інтелект приймає рішення, через їх технічну складність та закритість для зовнішнього аналізу.

Література:

1. Богданова Л. М. Методи та системи штучного інтелекту : навч. посіб. / Л. М. Богданова, В. Л. Аносов ; Донбас. держ. машинобуд. акад. (ДДМА). – Краматорськ : ДДМА, 2023. – 123с.
2. Бостром Н. Суперінтелект. Стратегії і небезпеки розвитку розумних машин / Нік Бостром; пер. з англ. Антон Ящук, Антоніна Ящук. – К. : Наш Формат, 2020. – 406 с.
3. Булгакова О. С. Методи та системи штучного інтелекту: теорія та практика / О. С. Булгакова, В. В. Зосімов, В. О. Поздєєв. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 353 с.
4. Кай-Фу-Лі Наддержави штучного інтелекту: Китай, Кремнієва долина і новий світовий лад / Кай-Фу-Лі ; з англ. пер. Вячеслав Пунько. – К. : ВООКСНЕФ, 2020. – 297 с.
5. Методи та системи штучного інтелекту /укл. Д.В. Лубко, С.В. Шаров. – Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. – 264 с.
6. Нікітіна Л. Системи штучного інтелекту / Л. Нікітіна, О. Касілов. – Харків: Точка, 2021. – 221 с.
7. Пасос К. Роботи і штучний інтелект / Карлос Пасос ; [пер. з ісп. Є. Білоус]. – К. : Наш Формат, 2022. – 24 с.
8. Ситник О. В. Адикції та девіації мережної комунікації у сучасних Digital media / О. В. Ситник // Digital media: становлення новітньої комунікації. – 2020. – С. 210-223.
9. Aletras N. Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective Peer / N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preotiuc-Pietro, V.Lampos // Computer Science. – 24.10.2016. – Retrieved from: <https://peerj.com/articles/cs-93/>.
10. Amaresh P. Artificial Intelligence: A New driving horse. // International Relations and Diplomacy. – 2020. – Retrieved from: <https://diplomatist.com/2020/05/13/artificial-intelligence-a-new-driving-horse-in-international-relations-and-diplomacy/>.
11. Armstrong P. Which one of these will be your job title in 2037? / P. Armstrong // Fortune Blog. – 21.09.2017. – Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/paularmstrongtech/2017/09/21/which-one-of-these-will-be-your-job-title-in-2037/64eade9549f8> .
12. Bessarab A. The modern transformation of Internet communications / A. Bessarab, T. Hyrina, O.Sytnyk, N. Kodatska, O.Yatchu, L.Ponomarenko // Journal of Theoretical and Applied Information Technology. – 2022. – 100(15). – P. 4710-4722.
13. Dosenko A. Communication platforms as a tool for managing social opinion / A. Dosenko, O.Sytnyk. // Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems. – 2022. – № 1(2). – P. 14-21.
14. Great Learning Team. What is Artificial Intelligence in 2023? Types, Trends, and Future of it?. – 2023 Retrieved from: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/>
15. Sajid H. Seven Practical Applications of AI in Government. – 2023. – Retrieved from: <https://www.v7labs.com/blog/ai-in-government>.
16. Violino B. Artificial intelligence is playing a bigger role in cybersecurity, but the bad guys may benefit the most. – 2022. – Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2022/09/13/ai-has-bigger-role-in-cybersecurity-but-hackers-may-benefit-the-most.html>

References:

1. Bohdanova, L. M. (2023). *Metody ta systemy shtuchnoho intelektu [Methods and systems of artificial intelligence]: navch. posib.* / L. M. Bohdanova, V. L. Anosov; Donbas. derzh. mashynobud. akad. (DDMA). Kramatorsk : DDMA [in Ukrainian].
2. Bostrom, N. (2020). *Superintelekt. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn [Super intelligence. Strategies and dangers of the development of intelligent machines]* / per. z anhl. Anton Yashchuk, Antonina Yashchuk. Kyiv : Nash Format [in Ukrainian].

3. Bulhakova, O. S., Zosimov, V. V., Pozdieiev, V. O. (2020). *Metody ta systemy shtuchnoho intelektu: teoriia ta praktyka [Methods and systems of artificial intelligence: theory and practice]*. Kherson : OLDI-PLIuS [in Ukrainian].
4. Kai-Fu-Li (2020). *Nadderzhavy shtuchnoho intelektu: Kytai, Kremniieva dolyna i novyi svitovyi lad [Artificial intelligence superpowers: China, Silicon Valley and the new world order]*. Kyiv : BOOKCHEF [in Ukrainian].
5. *Metody ta systemy shtuchnoho intelektu [Methods and systems of artificial intelligence]* (2019) /ukl. D.V. Lubko, S.V. Sharov. Melitopol: FOP Odnoroh T.V [in Ukrainian].
6. Nikitina, L., Kasilov, O. (2021). *Systemy shtuchnoho intelektu [Artificial intelligence systems]*. Kharkiv : Tochka [in Ukrainian].
7. Pasos, K. (2022). *Roboty i shtuchnyi intelekt [Robots and artificial intelligence]* / Karlos Pasos ; [per. z isp. Ye. Bilous]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
8. Sytnyk, O. V. (2020). Adyksi ta deviatsii merezhnoi komunikatsii u suchasnykh Digital media [Addictions and deviations of network communication in modern Digital media]. M. M. Poplavskyyi & L. O. Kochubei (Red.), *Digital media: stanovlennia novitnoi komunikatsii – Digital media: the development of the latest communication*, 210-223 [in Ukrainian].
9. Aletras, N., Tsarapatsanis, D., Preotiuc-Pietro, D., Lampos, V. Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective Peer. *Computer Science*. 24.10.2016. Retrieved from: <https://peerj.com/articles/cs-93> [in English].
10. Amaresh, P. (2020). *Artificial Intelligence: A New driving horse*. International Relations and Diplomacy. Retrieved from: <https://diplomatist.com/2020/05/13/artificial-intelligence-a-new-driving-horse-in-international-relations-and-diplomacy/> [in English]
11. Armstrong, P. Which one of these will be your job title in 2037? *Fortune Blog*. 21.09.2017. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/paularmstrongtech/2017/09/21/which-one-of-these-will-be-your-job-title-in-2037/> 64eade9549f8 [in English].
12. Attwood, R. Get it out in the open. *Times Higher Education* (2009). Retrieved from: <http://www.timeshighereducation.co.uk?story.asp?storycode=408300> [in English].
13. Bessarab, A., Hyrina, T., Sytnyk, O., Kodatska, N., Yatchuk, O., & Ponomarenko, L. (2022). The modern transformation of Internet communications. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 100(15), 4710-4722 [in English].
14. Civil Law Rules on Robotics: Resolution with recommendations to the Commission N 2015/2103(INL): adopted by European Parliament 16.02.2017 . *EURO- PARLE.UROPA.EU - the official website of the European Parliament*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html [in English].
15. Dhonson, M. (2018). Personalization Is the Key to Transforming Education. *National Review*. Retrieved from: <https://www.nationalreview.com/2018/04/education-technology-personalized-learning-better-results> [in English].
16. Dosenko, A., Sytnyk, O. (2022). Communication platforms as a tool for managing social opinion. *Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems*, 1(2), 14-21 [in English].
17. Great Learning Team (2023). What is Artificial Intelligence in 2023? Types, Trends, and Future of it? Retrieved from: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/> [in English]
18. Sajid, H. (2023). Seven Practical Applications of AI in Government. Retrieved from: <https://www.v7labs.com/blog/ai-in-government> [in English]
19. Violino, B. (2022). Artificial intelligence is playing a bigger role in cybersecurity, but the bad guys may benefit the most. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2022/09/13/ai-has-bigger-role-in-cybersecurity-but-hackers-may-benefit-the-most.html> [in English]

УДК 351/354(4); 323(100):321.01

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-555-565](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-555-565)

Зубчик Олег Анатолійович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

Обушна Наталія Іванівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-5612-3104>

Рубан Юрій Григорович кандидат технічних наук, завідувач кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1714-5308>

ВЗАЄМОДІЯ УРЯДОВИХ СТРУКТУР ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглядаються особливості та виклики, які постають перед публічним управлінням Великобританія під час глобальних змін, зокрема Брекзиту. Виявлено, що численні виклики та перетворення характерні у Великобританії, характерні для сучасних європейських держав. Сучасні реформи здійснюються в рамках пошуку нової ролі держави в ситуації кризового розвитку, викликаного потребою привести економічні можливості держави у відповідність до її соціальних зобов'язань. .

Аналіз показує, що в останні десятиліття Сполучене Королівство пройшло через значні трансформації державних структур, які характеризуються переходом до більш радикальних реформ. Великобританія здійснила низку значних реформ, включаючи приватизацію, скорочення програм соціального забезпечення та численні управлінські реформи. Проведення регіональної політики все більше спиралося на органи управління (парламенти і виконавчі структури), створені у Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії.

Важливим кроком до вирішення питання територіального управління Англією має стати Білль про Англійську Деволюцію, прийнятий парламентом Великобританії у вересні 2024 року.

Тенденції розвитку територіального управління у Великобританії викликають суперечки. Показано, що деякі дослідники розглядають її як унітарну державу, яка є міцною та зберігається. В іншому бачать перспективу у вигляді федерації, яка тепер формується.

Аргументовано, що процес деволюції, тобто специфічний процес делегування повноважень регіонам Великобританії, підтримувався членством у ЄС. Європейський Союз забезпечував зовнішню підтримку, гарантував економічний союз і дозволяв розділити питання ідентичності і суверенітету. Вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС — Брекзит, чинить певний відцентровий тиск на державу. В цій ситуації позиція структур громадянського суспільства може бути вирішальною для формування змін у публічному управлінні.

Перехід до нових форм управління вимагає забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного використання ресурсів. Урядові структури Вестмінстеру так само як парламенти і виконавчі структури Шотландії, Північної Ірландії і Уельсу впроваджують сучасні моделі належного врядування, активно залучаючи до прийняття рішень структури громадянського суспільства. Ці структури у всій Великобританії є дуже розвинутими і мають можливість активно впливати на процеси підготовки і прийняття рішень.

Важливим напрямом розвитку публічного управління у всіх регіонах та інструментом збереження цілісності державної політики стали цифрові трансформації. Цифровізація надання послуг з метою підвищення ефективності адміністративних процесів підтримується громадянським суспільством і стало важливим аспектом державної політики. Загалом, еволюція урядових структур Великобританії відображає ширші тенденції до модернізації, підвищення ефективності та адаптації до нових глобальних викликів.

Ключові слова: Великобританія, державне управління, громадянське суспільство, реформування, Брекзит, деволюція, ЄС, суверенітет.

Zubchuk Oleh Anatoliiovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Akademika Romodanova St., 12/2, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

Obushna Nataliia Ivanivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Akademika Romodanova St., 12/2, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-5612-3104>

Ruban Yuriy Hryhorovych candidate of technical sciences, head of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Akademika Romodanova St., 12/2, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1714-5308>

INTERACTION OF GOVERNMENT STRUCTURES AND CIVIL SOCIETY IN THE UNITED KINGDOM IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION TRANSFORMATIONS

Abstract. This article examines the characteristics and challenges faced by public administration in the United Kingdom during global changes, including Brexit. It is revealed that numerous challenges and transformations in the UK are typical of modern European states. Contemporary reforms are carried out within the framework of seeking a new role for the state in a crisis situation driven by the need to align the state's economic capabilities with its social obligations.

Analysis shows that in recent decades, the United Kingdom has undergone significant transformations in government structures, characterized by a transition to more radical reforms. The UK has implemented a number of significant reforms, including privatization, reduction of social security programs, and numerous managerial reforms. Regional policy implementation increasingly relied on the governing bodies (parliaments and executive structures) established in Scotland, Wales, and Northern Ireland. An important step towards resolving the issue of territorial administration in England is the English Devolution Bill, adopted by the UK Parliament in September 2024.

The trends in territorial governance development in the United Kingdom spark debates. Some researchers view it as a unitary state that is strong and persistent. Others see a prospect in the form of an emerging federation. It is argued that the devolution process, i.e., the specific process of delegating powers to the regions of the UK, was supported by EU membership. The European Union provided external support, guaranteed economic union, and allowed the separation of identity and sovereignty issues. The UK's exit from the EU—Brexit—exerts certain centrifugal pressure on the state. In this situation, the position of civil society structures may be decisive in shaping public administration changes.

The transition to new forms of governance requires ensuring transparency, accountability, and efficient resource utilization. Government structures in Westminster, as well as the parliaments and executive structures of Scotland, Northern Ireland, and Wales, are implementing modern models of good governance, actively involving civil society structures in decision-making processes. These structures are highly developed throughout the UK and have the capacity to actively influence the preparation and adoption of decisions.

An important direction for public administration development in all regions and a tool for preserving the integrity of state policy has been digital transformations. The digitization of service delivery to improve the efficiency of administrative processes is supported by civil society and has become an important aspect of state policy. Overall, the evolution of government structures in the UK reflects broader trends towards modernization, increased efficiency, and adaptation to new global challenges.

Keywords: United Kingdom, public administration, civil society, reform, Brexit, devolution, EU, sovereignty.

Постановка проблеми. В останні десятиліття Велобританія здійснила радикальні реформи урядових структур, включаючи приватизацію, скорочення соціального забезпечення та численні управлінські реформи. Регіональна перерозподільна політика була згорнута, а у Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії створено децентралізовані інститути, регіональні парламенти і виконавчі органи. Важливим кроком у вирішенні питання територіального управління Англією стало прийняття у вересні 2024 року Акту про Англійську Деволюцію (English Devolution Bill), яким передбачається створення парламенту Англії та його виконавчих структур, аналогічно до того, як це відбулося в Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі. Природа територіальної держави є спірною: деякі дослідники вважають Великобританію унітарною державою, інші - багатонаціональним союзом або формуючою федерацією.

Деволюція, тобто делегування повноважень місцевим органам влади, є важливою рисою державного управління Великобританії. Процес деволюції підтримувався членством у Європейському союзі (ЄС), що забезпечував зовнішню підтримку та економічний союз. Вихід Великобританії з ЄС - Брекзит створює значний тиск на державу, але поділ на окремі держави чи відновлення унітарної держави не є простими альтернативами. Сьогодні Великобританія є прикладом тиску та проблем, пов'язаних з легітимністю та суверенітетом, з якими стикаються європейські держави.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз еволюції урядових структур Великобританії в умовах глобальних трансформацій, зокрема Брекзиту, роль

громадянського суспільства у цій еволюції, а також оцінка викликів і перспектив реформування публічного управління для забезпечення легітимності, суверенітету та ефективності державних інституцій.

Аналіз досліджень і публікацій. Система державного управління Великобританії викликає інтерес у теоретиків та практиків через відсутність конституції, як єдиного акту, що визначає правила політичної гри і засади державного управління. Її реформи мають важливе значення для інших країн, які прагнуть перейняти цей досвід. Хоча Великобританія є унітарною державою, вона включає автономні регіони — Уельс, Шотландію і Північну Ірландію, які в ході деволюції отримали значні повноваження. У контексті Брекзиту питання деволюції та суверенітету стали ще більш актуальними. В українській науковій літературі ця тема недостатньо досліджена, і авторка спиралася переважно на роботи британських, європейських та американських учених. Особливо вагомий внесок у дослідження наслідків Брекзиту для процесів деволюції зробили такі дослідники, як Кейрні П., Поллітт К., Букаерт Г., Парізе Т., Шенай В., Хофстеде Г., Кульманн С., Вольманн Х., Ендрюс Р., Даун Д., Гарнерос-Меза В., Кітінг М., Таннам Е., Мей Т., Проссер К., Філдхаус Е., МакКрон Д., Трістан Д., Мерфі М., Хейворд К., Евершед Д., Вінкотт Д., Мюррей К., Девіс Г., МакЮен Н. [1-12]

Виклад основного матеріалу. Британське державне управління пережило найзначнішу хвилю реформ у 1980-х рр., і є свідченням того, що чимало інструментів управління, пов'язаних з реформами у стилі нового державного управління того часу, є поширенішими в державній службі Великобританії, ніж в інших країнах. Це стосується бізнес-планування, оцінювання ефективності та управління за цілями. Однак, наймасштабніші види реформ нового державного управління, як-от приватизація, укладання контрактів або агентування, є не більш актуальними у Великій Британії, ніж в інших країнах Європи. У Великій Британії спостерігається тенденція до використання зовнішніх партнерств, більший акцент на прозорості та відкритості уряду. Реформи у Великій Британії проводилися за принципом «згори донизу», оскаржувалися профспілками і проводилися політиками більш ефективно, ніж в інших європейських країнах.

На організаційному рівні констатується високий рівень соціального капіталу серед державних службовців Великобританії, який є вищим, ніж загалом у країнах ЄС, що, можливо, вказує на адміністративну культуру в британській державі, що зберігається. Соціальний капітал всередині команд британських державних службовців залишається міцним навіть у періоди кризи, що свідчить про стійкість адміністративної культури. Різні сектори, такі як охорона здоров'я та зайнятість, по-різному реагують на реформи: перший є більш сприйнятливим, тоді як другий демонструє відкритість до інструментів управління ефективністю.

Деволуція влади у Великобританії, яка відбулася під час членства країни в ЄС, була тісно пов'язана з європейськими інтеграційними процесами. Членство в ЄС забезпечувало платформу для обговорення нових концепцій суверенітету, що дозволяло Великобританії адаптуватися до глобальних змін. Брекзит, однак, знизив можливість для відокремлення Шотландії та Північної Ірландії, оскільки ці території залишалися б у складі ЄС, що стало неможливим після виходу Великобританії з ЄС.

Членство в ЄС сприяло створенню ширшої системи деволуції, забезпечуючи гармонізацію законодавства та внутрішній ринок у межах Великобританії. Це дозволило автономним територіям мати свободу дій у застосуванні європейських норм, що стосуються сільського господарства, рибальства, навколишнього середовища, державної підтримки та правосуддя.

Поєднання єдиного ринку ЄС з Угодою Страсної п'ятниці 1998 р. усунуло фізичні кордони між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, забезпечивши вільне переміщення товарів і людей. Для Республіки Ірландія членство в ЄС зміцнило суверенітет, надавши їй статус держави-члена могутнього союзу на рівних умовах із Великобританією та дозволило знизити економічну залежність від Великобританії.

Європейська конвенція про захист прав людини, включена до законодавства Великобританії, також відіграла важливу роль у захисті прав громадян. Суди можуть виносити рішення про відповідність законів Конвенції, а парламент має можливість швидко приводити їх у відповідність.

На референдумі 2016 р. всі націоналістичні партії автономних регіонів виступали за збереження членства в ЄС, що контрастувало з британським націоналізмом, який проповідувала кампанія за Брекзит. Результати референдуму, де Англія і Уельс проголосували за вихід, а Шотландія і Північна Ірландія – за збереження членства, поставили під сумнів концепцію демократії та знову актуалізували питання незалежності Шотландії та возз'єднання Ірландії.

Після референдуму 2016 р. перший міністр Шотландії закликав до нового референдуму про незалежність, а у Північній Ірландії партія Шинн Фейн зажадала «прикордонного опитування». Брекзит ускладнив би незалежність Шотландії, оскільки між нею та рештою Великобританії виник би «жорсткий кордон». Брекзит також не спричинив негайного зростання підтримки возз'єднання Ірландії, яке було уподобанням меншості навіть серед католицької громади.

Проте надалі ми не можемо прогнозувати значного посилення відцентрових сил. Хоч, на думку дослідників, утворився зв'язок між шотландською незалежністю та перебуванням у ЄС [13], але ситуація не є критичною.

Вдалі переговори дозволили Великобританії залишитися в межах зони вільної торгівлі ЄС. А з точки зору політики сам Євросоюз тепер перебуває не в кращій формі як проект єдиної європейської політики. Цей проект демонструє ознаки кризи у найсуттєвішому секторі – секторі безпеки.

На Великобританію ця криза мало впливає, її безпекові питання вирішуються в рамках особливого партнерства з США, вона має власний ядерний потенціал стримування, тому майбутнє європейської безпеки у вигляді НАТО менше впливають на політику Об'єднаного Королівства.

Підтримка незалежності зростала до більш ніж 50% в окремих регіонах в основному через рух виборців, які виступають за збереження членства у ЄС. Ірландське возз'єднання знову стало кращим вибором у католицькій громаді, і політичні кола в Дубліні почали говорити про нього як про реальну і багато в чому тривожну можливість. Навіть в Уельсі, який з невеликою перевагою проголосував за Брекзит, йшли розмови про незалежність або про делегування більших повноважень у рамках деволюції [14].

Деволюція замислювалася як «третій шлях» між сепаратистським націоналізмом і юніонізмом, і вона, безумовно, відповідала тому, чого хотіла більшість громадян автономних регіонів Великобританії. Конституційний вибір, мабуть, стояв між новим юніонізмом, заснованим на деволюції, і відділенням. Однак у Шотландії та Уельсі з'явилася нова золота середина, орієнтована на більшу автономність або «деволюцію по максимуму» – розпливчастий термін, який припускає, що тільки зовнішня політика, оборона і макроекономічна стабілізація повинні залишатися у віданні центрального уряду, а все інше – передаватися на місця. Це означало б, що ключові компроміси у сфері соціального забезпечення та рішення про розмір державного сектору ухвалювалися б на рівні деволюції. Опитування незмінно показували, що це був найпопулярніший варіант [15].

Після референдуму в ЄС у 2016 р. Брекзит показав, наскільки взаємопов'язані зовнішні (членство у ЄС) і внутрішні (деволюція) аспекти суверенітету, причому обидва вказують на необхідність нового осмислення [16]. Однак Брекзит здійснювався так, якби Великобританія була унітарною державою. Незважаючи на те, що спроби скоротити повноваження автономних регіонів Великобританії після Брекзиту були відкинуті, Закон про внутрішній ринок Великобританії значною мірою досягає того самого ефекту, забезпечуючи систему взаємного визнання товарів і послуг, що надає значно менше можливостей для різного регулювання на автономних територіях, аніж це було в рамках режиму внутрішнього ринку ЄС [17]. Уряд Великобританії навіть повернувся до використання категорії «унітарна держава». Однак чимало дослідників вважають, що така концепція нестійка у довгостроковій перспективі [18].

Вестмінстерська модель парламентського суверенітету протягом довгого часу піддається сумніву в автономних регіонах. Брекзит виявив приховані проблеми в Конституції Великобританії та поставив питання про народні мандати, що конкурують. У роки після референдуму про Брекзит 2016 р. і у перехідний період від прем'єр-міністрів Т. Мей до Б. Джонсона риторика «повернення суверенітету» посилилася. Водночас механізми, які дозволяли уникати питань «повернення суверенітету» у процесі деволуції у Великій Британії, опинилися під тиском [19]. До них належала Конвенція Сьюела (неписане правило, згідно з яким парламент зазвичай не ухвалював закони щодо сфер, віднесених до повноважень регіонів, без їхньої згоди), що була скасована Верховним судом. Це відбулося у той період коли Закон про вихід з ЄС і Закон про внутрішній ринок Великобританії, ґрунтувалися на припущенні про те, що Великобританія є унітарною державою. Однак на практиці уряд Великобританії утримувався від того, щоб доводити претензії на «повернення суверенітету» до межі, і намагався знайти механізми для управління автономними регіонами, не провокуючи відкритої конфронтації. Тому уряд Великобританії був змушений ініціювати так звані «Спільні рамки» – угода, що забезпечує єдиний підхід у деяких галузях політики, що раніше регулювалися законодавством ЄС. Ці галузі перетинаються з повноваженнями, що були делеговані автономним регіонам у процесі деволуції.

Отже, еволюція урядових структур Великобританії в умовах глобальних трансформацій включає кілька ключових етапів. По-перше, відбулася деволуція влади. Відбувся процес передачі повноважень від центрального уряду до регіональних урядів Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії. Цей процес був підтриманий структурами громадянського суспільства як на загальнонаціональному, так і на рівні регіонів і громад., бо цей процес дозволив регіонам мати більшу автономію в управлінні своїми справами. По-друге, під час членства в ЄС Великобританія інтегрувала європейські норми та стандарти, що сприяло гармонізації законодавства та створенню внутрішнього ринку. Це також забезпечило платформу для обговорення нових концепцій суверенітету. По-третє, вихід з ЄС став значним викликом для урядових структур, оскільки він вимагав перегляду багатьох законодавчих актів і створення нових торговельних угод. Брекзит також знизив можливість для відокремлення Шотландії та Північної Ірландії, оскільки ці території залишались би у складі ЄС, що стало неможливим після виходу Великобританії. По-четверте, уряд Великобританії впроваджував різні реформи, спрямовані на підвищення ефективності державного управління, як, наприклад, використання нових інструментів управління, таких як бізнес-планування, оцінювання ефективності та управління за цілями. П'яте, Європейська конвенція про захист прав людини була включена до законодавства Великобританії, що

забезпечило захист прав громадян і можливість судів виносити рішення про відповідність законів Конвенції. Проте, референдум 2016 року та його наслідки поставили під сумнів концепцію демократії та актуалізували питання незалежності Шотландії та возз'єднання Ірландії. Це вимагало від уряду адаптації до нових політичних реалій. Тож, ці етапи відображають адаптацію урядових структур Великобританії до змінних умов глобального середовища, зберігаючи при цьому стабільність і ефективність управління.

Висновки. Еволюція урядових структур Великобританії в умовах глобальних трансформацій демонструє здатність країни адаптуватися до нових викликів та змін. Протягом останніх десятиліть, Великобританія пройшла через значні політичні, економічні та соціальні зміни, що вплинули на її урядові інституції. Великобританія активно інтегрувалася в глобальні економічні та політичні процеси, що вимагало модернізації урядових структур для ефективного управління міжнародними відносинами та економічними зв'язками.

Зростання регіональних автономій, таких як Шотландія, Уельс та Північна Ірландія, призвело до децентралізації влади та створення нових урядових органів, що забезпечують більш ефективне управління на місцевому рівні. Впровадження новітніх технологій у державне управління сприяло підвищенню прозорості, ефективності та доступності урядових послуг для громадян.

Незважаючи на успіхи, Великобританія зазнавала впливу усе нових викликів. Брекзит вимагає подальших реформ та адаптації урядових структур до нових умов, які наразі відбуваються завдяки вертикальній структурі управління та відсутності єдиної писаної конституції, що дозволяє уряду вибирати серед широкого спектру варіантів рішень. Але при цьому зростає значення підтримки з боку громадянського суспільства.

Для здійснення реформ застосовуються такі інструменти управління, як використання бізнес-планування та оцінки ефективності, що є більш поширеним у Великобританії, ніж в інших країнах Європи. Характерною особливістю реформ є соціальні та економічні зміни на основі перегляду принципів соціального забезпечення та згортання політики територіального розвитку.

Література:

1. Cairney P. Policy Styles in the UK: majoritarian UK versus devolved consensus democracies? In: Howlett M., Tosun J. (Eds.), *Policy Styles and Policy-Making: Exploring the National Dimension* London: Routledge, 2018.
2. Pollitt C., Bouckaert G. Public management reform, a comparative analysis of new public management, governance and the neo weberian state. Oxford: Oxford University Press, 2011.
3. Constitutional Reform and Governance Act 2010. *Government of the UK*. 19 March 2013. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/constitutional-reform-and-governance-act-2010>

4. Parise T., Shenai V. The Value Effect of Financial Reform on U.K. Banks and Insurance Companies. *International Journal of Financial Times*. 2018. Vol. 6(3). P. 81. URL: <https://doi.org/10.3390/ijfs6030081>
5. Hofstede G. National Cultures in Four Dimensions: A Research-Based Theory of Cultural Differences among Nations. *International Studies of Management and Organization*. 1983. Vol. 13(1–2). P. 46–74. URL: <https://doi.org/10.1080/00208825.1983.11656358>
6. Kuhlmann S., Wollmann H. Introduction to comparative public administration: Administrative systems and reforms in Europe. Cheltenham and Northampton : Edward Elgar Publishing, 2014.
7. Andrews R., Downe J., Guarneros-Meza V. Public Sector Reform in the UK: Views and Experiences from Senior Executives. *Country Report as part of the COCOPS Research Project*. May 2013. URL: https://www.congreso.es/docu/docum/ddocum/dosieres/sleg/legislatura_10/spl_100/pdfs/61.pdf
8. Keating M. Between two unions: UK devolution, European integration and Brexit. *Territory, Politics, Governance*. 2022. Vol. 10(5). P. 629–645. URL: <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2050939>
9. Tannam E. Intergovernmental and cross-border civil service cooperation: The Good Friday agreement and Brexit. *Ethnopolitics (Special Issue: The Twentieth Anniversary of the Good Friday Agreement)*. 2018. Vol. 17(3). P. 243–263.
10. May T. Full text of Theresa May’s speech introducing her “new Brexit deal”. *Brexit Central*. 2019. URL: <https://brexitcentral.com/full-text-of-theresa-mays-speech-introducing-her-new-brexit-deal/>
11. Prosser C., Fieldhouse E. A Tale of Two Referendums – The 2017 Election in Scotland. *British Election Study*. 2017. URL: <https://www.britishelectionstudy.com/bes-findings/a-tale-of-two-referendums-the-2017-election-in-scotland/#.WeoCaDb907M/>
12. Keating M. *State and nation in the United Kingdom: The fractured union*. Oxford : Oxford University Press, 2021.
13. McCrone D., Keating M. Questions of sovereignty: Redefining Politics in Scotland. *The Political Quarterly*. 2021. Vol. 92(1). P. 14–22. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12958>
14. Trystan D. Indycurious and curiouser: New poll shows support for Welsh independence on the rise. *Nation Cymru*. 2019. URL: <https://nation.cymru/opinion/indycurious-and-curioser-new-poll-shows-support-for-welsh-independence-on-the-rise/>
15. Murphy M. Europe and Northern Ireland’s future. Negotiating Brexit’s unique case. Newcastle upon Tyne : Agenda Publishing, 2018
16. Hayward K. The pivotal position of the Irish border in the UK’s withdrawal from the European union. *Space and Polity*. 2018. Vol.22(2). P. 238–254. URL: <https://doi.org/10.1080/13562576.2018.1505491>
17. Murphy M., Evershed J. Contesting sovereignty and borders: Northern Ireland, devolution and the union. *Territory, Politics, Governance*. 2021. Vol. 10(5). P. 661–677. URL: <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1892518>
18. Wincott D., Murray C., Davies, G. The Anglo-British imaginary and the rebuilding of the UK’s territorial constitution after Brexit: Unitary state or union? *Territory, Politics, Governance*. 2022. Vol. 10(5). P. 696–713. URL: <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1921613>
19. McEwen N. Irreconcilable sovereignties? Brexit and Scottish self-government. *Territory, Politics, Governance*. 2022. Vol. 92(1). P. 733–749. URL: <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2044898>

References:

1. Cairney, P. (2018). *Policy Styles in the UK: majoritarian UK versus devolved consensus democracies?* In: Howlett M., Tosun J. (Eds.), *Policy Styles and Policy-Making: Exploring the National Dimension*. London: Routledge.
2. Pollitt, C., Bouckaert, G. (2011). *Public management reform, a comparative analysis of new public management, governance and the neo weberian state*. Oxford: Oxford University Press.
3. Government of the UK. (2013). *Constitutional Reform and Governance Act 2010*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/constitutional-reform-and-governance-act-2010>
4. Parise, T., Shenai, V. (2018). The Value Effect of Financial Reform on U.K. Banks and Insurance Companies. *International Journal of Financial Studies*, 6(3), 81. <https://doi.org/10.3390/ijfs6030081>
5. Hofstede, G. (1983). National Cultures in Four Dimensions: A Research-Based Theory of Cultural Differences among Nations. *International Studies of Management and Organization*, 13(1–2), 46–74. <https://doi.org/10.1080/00208825.1983.11656358>
6. Kuhlmann, S., Wollmann, H. (2014). *Introduction to comparative public administration: Administrative systems and reforms in Europe*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing.
7. Andrews, R., Downe, J., Guarneros-Meza, V. (2013). *Public Sector Reform in the UK: Views and Experiences from Senior Executives*. Country Report as part of the COCOPS Research Project. URL: https://www.congreso.es/docu/docum/ddocum/dosieres/sleg/legislatura_10/spl_100/pdfs/61.pdf
8. Keating, M. (2022). Between two unions: UK devolution, European integration and Brexit. *Territory, Politics, Governance*, 10(5), 629–645. <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2050939>
9. Tannam, E. (2018). Intergovernmental and cross-border civil service cooperation: *The Good Friday agreement and Brexit*. *Ethnopolitics*, 17(3), 243–263.
10. May, T. (2019). Full text of Theresa May's speech introducing her "new Brexit deal". Brexit Central. URL: <https://brexitcentral.com/full-text-of-theresa-mays-speech-introducing-her-new-brexit-deal/>
11. Prosser, C., Fieldhouse, E. (2017). *A Tale of Two Referendums – The 2017 Election in Scotland*. British Election Study. URL: <https://www.britishelectionstudy.com/bes-findings/a-tale-of-two-referendums-the-2017-election-in-scotland/#.WeoCaDb9O7M/>
12. Keating, M. (2021). *State and nation in the United Kingdom: The fractured union*. Oxford: Oxford University Press.
13. McCrone, D., Keating, M. (2021). Questions of sovereignty: Redefining Politics in Scotland. *The Political Quarterly*, 92(1), 14–22. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12958>
14. Trystan, D. (2019). *Indycurious and curiouser: New poll shows support for Welsh independence on the rise*. *Nation Cymru*. URL: <https://nation.cymru/opinion/indycurious-and-curiouser-new-poll-shows-support-for-welsh-independence-on-the-rise/>
15. Murphy, M. (2018). *Europe and Northern Ireland's future. Negotiating Brexit's unique case*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
16. Hayward, K. (2018). The pivotal position of the Irish border in the UK's withdrawal from the European Union. *Space and Polity*, 22(2), 238–254. <https://doi.org/10.1080/13562576.2018.1505491>
17. Murphy, M., Evershed, J. (2021). Contesting sovereignty and borders: Northern Ireland, devolution and the union. *Territory, Politics, Governance*, 10(5), 661–677. <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1892518>
18. Wincott, D., Murray, C., Davies, G. (2022). The Anglo-British imaginary and the rebuilding of the UK's territorial constitution after Brexit: Unitary state or union? *Territory, Politics, Governance*, 10(5), 696–713. <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1921613>
19. McEwen, N. (2022). Irreconcilable sovereignties? Brexit and Scottish self-government. *Territory, Politics, Governance*, 92(1), 733–749. <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2044898>

УДК 351:316, 3:321

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-566-580](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-566-580)

Кальниш Юрій Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НЕТОКРАТІЇ

Анотація. Початок ХХІ ст. привніс нові елементи у формулу розподілу влади в державному управлінні. Насамперед, Інтернет-медійна влада приєдналася до факторів публічної влади. Що стосується держав, то для майбутнього життєво важливо, чи зможе держава перейти від фізичної реальності у цифровий (віртуальний) простір, де його громадяни живуть більш інтенсивно та у зростаючій кількості.

Мета дослідження, результати якого висвітлено в цій статті, полягала у виявленні, узагальненні та критичній оцінці визначних феноменів публічного управління, що виникають у сучасному світі у зв'язку із розвитком інформаційного суспільства.

Зокрема, автори констатують, що інформаційна епоха, в яку вступило людство в ХХІ ст., народила чимало нових цивілізаційних феноменів, у тому числі, у сфері публічної політики та управління. У цьому контексті, визначальним напрямом політичного розвитку людської цивілізації, свого роду, антитезою традиційним політичним режимам і формам правління виявляється нетократія, в межах якої основним джерелом влади є не фізична сила та багатство, а інформація. До того ж, ця інформація циркулюватиме у вільному, майже ні ким/чим не обмеженому глобальному мережевому просторі.

Сучасна нетократія формує власну базову ідеологію – нетократизм, який незалежно від етнічного та соціального походження, ставлення до релігії та політичних поглядів об'єднує мережеву спільноту і породжує новий спосіб управління суспільством, який називають «відкритим управлінням». Утім, у сфері публічної політики, на нашу думку, нетократія виступатиме, скоріше, як

інструмент удосконалення традиційної демократії чи авторитаризму засобами цифровізації. Натомість, у сфері публічного управління, нетократія цілком може стати не лише ефективним інструментом удосконалення, а й реальною протипагою традиційній бюрократії.

Ключові слова: державне управління, нетократія, мережева меритократія, відкрите управління, цифрова трансформація, хактивізм.

Kalnysh Yuri Hryhorovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, State University of Information and Communication Technologies, St. Solomyanska, 7, Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, St. Solomyanska, 7, Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

PHENOMENOLOGY OF NETOCRACY

Abstract. The beginning of the 21st century brought new elements to the formula for the distribution of power in public administration. First of all, Internet media power joined the factors of public power. As for states, it is vital for the future whether the state can move from physical reality to digital (virtual) space, where its citizens live more intensively and in increasing numbers.

The purpose of the research, the results of which are highlighted in this article, was to identify, generalize, and critically evaluate significant phenomena of public administration that arise in the modern world in connection with the development of the information society.

In particular, the authors state that the information age, which humanity entered in the 21st century, gave birth to many new civilizational phenomena, including in the field of public policy and management. In this context, the defining direction of political development of human civilization, a kind of antithesis to traditional political regimes and forms of government, is netocracy, in which the main source of power is not physical strength and wealth, but information. In addition, this information will circulate in a free, almost unlimited global network space. Modern netocracy forms its own basic ideology – netocracy, which, regardless of ethnic and social origin, attitude to religion and political views, unites the network community of free software, and has given rise to a new way of

managing society, which is called «open management». However, in the field of public policy, in our opinion, netocracy will act rather as a tool for improving traditional democracy or authoritarianism by means of digitalization. Instead, in the field of public administration, netocracy may well become not only an effective tool for improvement, but also a real counterweight to traditional bureaucracy.

Keywords: public administration, netocracy, network meritocracy, open governance, digital transformation, hacktivism.

Постановка проблеми. Державознавчі науки зазвичай визначають сутність влади як «влада держави». До появи держав владні відносини склалися на рівні дрібніших общин і племен. Але з часу свого виникнення державно-управляючі сили завжди намагалися централізувати владу та отримати панування не лише над власними підданими, а й іншими державами. Проте, в цих постійних намаганнях неминучим виявився поділ влади іншими суб'єктами влади. Зокрема, сучасна Інтернет-революція створила нову владну структуру, «мережеву владу», яка рано чи пізно поставить під сумнів реальну владу держави над своїми громадянами. Новий фактор влади глобально домінуючих інформаційних технологій починає виходити за межі людини. Це реальність без ідеології, тому уряди вже зараз розглядають її як серйозну загрозу. Так, ізраїльський історик Н. Харарі, у своїй праці «Номо Деус. Людина божественна. За лаштунками майбутнього», опублікованій ще у 2016 р., визначає нову рису сучасної цифрової революції, коли люди та країни дедалі менше керуються урядом [1].

Початок ХХІ ст. привніс нові елементи у формулу розподілу влади в державному управлінні – насамперед, до суб'єктів публічної влади приєдналася Інтернет-медійна влада. І вона стає справді впливовою, коли виступає в поєднанні з фінансово-економічними корпораціями.

Інтернет-мережі свідомих громадян, які володіють та контролюють інформацію, також стали суб'єктом влади. На думку Н. Кіса, Інтернет-мережі, як суб'єкт влади, можна інтерпретувати кількома способами. З одного боку, розширюються інформаційні можливості та інструментарій громадського контролю над державою. З іншого – держава мусить оперативно адаптуватися у швидкому та вільному потоці інформації поки мільйони громадян спостерігають кожен її крок. Але хоча цей громадянський контроль обмежує державну владу, він ще не означає реальної влади [2].

Таким чином, необмежений і фактично вільний доступ до інформації, а також можливість спілкуватися, розвивати нові ідеї та організувати соціальні зміни розширили можливості громадянина до такої міри, що уряди та корпорації почали нервувати, справедливо відчуваючи, що їх значення та влада підриваються. Багато користувачів Інтернету стали політизованими,

відчуваючи можливість вільного втручання в політичні та економічні інтереси у формі стеження, цензури, поширення, придушення інформації. Онлайн-активізм (хактивізм), який колись був сферою політизованих хакерів й технічно підкованих активістів-правозахисників, демократизувався, оскільки люди зіткнулися з простими у використанні інструментами та ідеологією «вільного Інтернету».

Що стосується держав, то для майбутнього життєво важливо, чи зможе держава перейти від фізичної реальності у цифровий (віртуальний) простір, де її громадяни живуть більш інтенсивно та у зростаючій кількості.

На думку вже згаданого вище Н. Кіса, «так звана «цифрова держава» не є питанням зручності, ефективності чи розвитку послуг. «Цифрова держава» – це питання майбутнього існування держави... «Цифрова держава» може перенести свої функції у віртуальний простір, тобто також може їх захищати й обслуговувати та впливати на громадян там [2, с. 113].

Тому дослідження нового феномену ХХІ ст., який уперше описаний в книзі О. Барда і А. Зодерквіста «Нетократія: нова владна еліта та життя після капіталізму» [3], опублікованій у 2000 році, стає вкрай актуальним для сучасної науки публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика впливу глобальних цифрових мереж на політику і державну владу в зарубіжній науці актуалізувалася вже наприкінці ХХ ст. у працях: М. Кастельса [4], С. Брайна і Д. Тамбіні [5], Ю. Хуга і В. Лойдера [6], Т. Бекера і С. Слатона [7], Е. Кармарка і Дж. Ні [8] та ін.

Серед авторів, які перші почали досліджувати цю проблематику на теренах вітчизняної науки: О. Мураховський [9], О. Дацаківська [10], В. Попов [11], П. Колотвін [12], О. Соснін [13], А. Митко й Н. Шуляк [14] та ін.

Категорію «нетократія» різні джерела визначають майже ідентично:

– нетократія (англ. *netocracy*) – нова форма управління суспільством, в рамках якої основною цінністю є не матеріальні предмети (гроші, нерухомість тощо), а інформація. Повноцінний доступ до достовірної інформації і маніпуляції з нею забезпечують владу над рештою учасників того чи іншого соціуму (суспільства, країни, держави) [15];

– нетократія (англ. *netocracy* – від англ. *net* – мережа і гр. *κράτος* – влада) – форма управління суспільством, в рамках якої основною цінністю є інформація, доступ до якої та маніпуляції з якою забезпечують владу над рештою членів соціуму [16].

– нетократія (англ. *netocracy*) – це передбачувана у майбутньому форма управління суспільством, в межах якої основною цінністю є не матеріальні предмети (гроші, нерухомість тощо), а інформація. Повноцінний доступ до достовірної інформації і маніпуляції з нею забезпечують владу над рештою

учасників того чи іншого соціуму (суспільства, країни, держави). «У різних країнах цей процес сьогодні на різних стадіях. У найбільш просунутих в напрямі постіндустріалізму країнах (США, деякі країни Європи) вже досягнута, а то і пройдена точка рівноваги в розподілі владних ресурсів. У країнах «третього світу» для влади всередині країни володіння матеріальними ресурсами ще дуже важливе, але сама ця влада вже дуже слабка перед міццю ресурсів нетократичного втручання ззовні... До подібних ознак належать такі:

- яке основне джерело влади нетократії;
- який основний механізм або технологія її влади;
- як формуються особливі персональні ознаки члена нового правлячого класу;
- в чому саме полягає несумісність старого і нового правлячих класів між собою;
- яка мотивація поведінки членів нового правлячого класу і чим вона відрізняється від мотивації членів старого правлячого класу» [17] тощо.

Окрім того, на нашу думку, категорії, які можуть зустрічатися в науковій літературі «нетократія», «нетократика» і «нетократизм» – це споріднені поняття, що стосуються влади та впливу окремих осіб і груп, які мають високий рівень технологій і комунікацій, і які можуть використовувати Інтернет і цифрові технології для підключення та співпраці з іншими в різних географічних та культурних межах. Але всі вони мають право на існування, оскільки виражають певні відмінності. Зокрема, категорією «нетократика», скоріше за все, доцільно позначити міждисциплінарний науковий напрям досліджень та певний стиль науково-публіцистичних робіт, а категорією «нетократизм» – саму ідеологію нетократії, як перспективної форми державного правління.

Концепція нетократії та нетократизму припускає, що Інтернет і цифрові технології змінюють способи розподілу влади та впливу в суспільстві, і в результаті виникають нові форми соціальної організації та лідерства. Однак важливо зазначити, що точні визначення цих категорій все ще є предметом наступних досліджень.

Мета дослідження, результати якого висвітлено в цій статті, полягала у виявленні, узагальненні та критичній оцінці визначних феноменів публічного управління, що виникають у сучасному світі у зв'язку із розвитком інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, в основі означення категорії «нетократія» лежить англійське слово «net» (*мережа*). В нашому контексті, звичайно, мається на увазі не «рибальська сітка з великими вічками», а саме «мережа» (*network*) – об'єднання однорідних об'єктів, яке має правила поведінки всередині (між її членами) і зовні мережі (до одиниці

мережі або до сукупності), вимагає правил використання одиниць мережі та всієї мережі; однорідність членів мережі дає можливість оперувати кожним з них однобічним чином; об'єднання – дає можливість оперувати мережею як одним цільним об'єктом. А також, «інформаційна мережа» (англ. *Information network*) – призначена для зберігання інформації і складається з інформаційних систем. На базі комунікаційної мережі може бути побудована група інформаційних мереж. Під інформаційною системою слід розуміти систему, яка є постачальником або споживачем інформації [18].

Як справедливо зазначає Р. Войтович: «Характерною властивістю мережі, на відміну від усіх інших форм організаційної структури, є те, що в ній не існує чітко виражених центрів і меж. Відтак саме мережа як основна форма організації сучасного світоустрою є гнучкою системою ситуаційних зв'язків, які формуються між суб'єктами глобального простору, що дозволяє зафіксувати нову соціальну структуру, котра характеризує варіативність і мобільність розвитку сучасного світу» [19].

Коли ж така інформаційна мережа набула глобального характеру її назвали «Internet». По мірі розвитку Інтернет набув не лише інформаційного, але й соціального характеру – так виник феномен мережевого (Інтернет) суспільства, в якому складаються як локальні, так і глобальні мережеві спільноти.

Мережеве суспільство (англ. *Network society*) – це суспільство, яке ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в якому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. Значну роль у формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, особливо мережевого типу на зразок Інтернету [20].

Мережева спільнота (англ. *Online community*, авт.) – група людей, які підтримують спілкування і здійснюють спільну діяльність за допомогою комп'ютерних локальних та глобальних мереж; сукупність інтеракцій у віртуальному середовищі. Її виникнення пов'язане з розширенням соціальних функцій Інтернету, що забезпечують віртуальні групові взаємодії. Вони передбачають персональні дії учасників та їх комунікацію між собою [21].

Отже, мережеве суспільство таким чином виступає як певний цифровий аналог громадянського суспільства, а мережеві спільноти – основні його суб'єкти. Природно, що ці суб'єкти утворюються не лише за соціальними, але й за політичними інтересами. Так, у сучасному глобальному порядку виникає новий феномен – політичні мережеві спільноти (англ. *Political online community*), своєрідний аналог політичних партій, причому як локального (національного), так і міжнародного рівнів. У сучасному світі політична вага і владний вплив таких спільнот невпинно зростають.

Політична мережа стосується набору неформальних і формальних взаємодій між різноманітними, зазвичай, колективними, громадськими, дер-

жавними і бізнесовими акторами, які мають різні, але взаємозалежні інтереси. Діючи в більш-менш інституціоналізованому середовищі, ці суб'єкти беруть участь у горизонтальних, відносно неієрархічних дискусіях і переговорах для визначення альтернатив політики, її формулювання та реалізації.

Через Інтернет люди можуть спілкуватися та розвивати свій нетократизм (нетократичну ідеологію), яка відзначається надзвичайною прозорістю. Ця ідеологія, частково народжена робочою філософією спільноти вільного програмного забезпечення, породила новий спосіб управління суспільством, який іноді називають «відкритим управлінням» (англ. *Open governance*). Сучасний Інтернет пропонує необмежений доступ до найбільших державних та корпоративних секретів. Оскільки вони вже переважно всі оцифровані, а все оцифроване можна зламати, секрети можна відкрити, перетворити на інформацію, а інформацію – у гроші, силу і владу.

Глобальні можливості політичної мережевої спільноти породили новий феномен політичної активності – політичне хакерство, або «хактивізм». Коли економічні чи політичні сили через цензуру атакують вільний Інтернет, прагнення перетворити фізичний світ на віртуальний може підштовхнути хакера до політизації, не залежно від його громадянських чи політичних поглядів, та стати хактивістом. Хактивіст – це політично вмотивований хакер (або активіст із комп'ютерними навичками), який починає свою політичну боротьбу зазвичай з подолання засобів онлайн-цензури, але надалі вже починає висувати в середовищі мережевої спільноти політичні гасла.

Хактивісти розуміють, що Інтернет можна використовувати для модифікації соціального середовища шляхом отримання та поширення інформації, а також шляхом організації людей через соціальні мережі. Хактивіст, який використовує Інтернет для побудови нової структури влади та нової форми правління в реальному світі, по суті, є нетократом. Нетократ бере участь у розробці та реалізації нетократичної ідеології. Важливо зазначити, що не всі хакери стають хактивістами і не всі хактивісти стають нетократами. Подібно до того, як не всі хактивісти спочатку є хакерами, деякі є просто політичними активістами, які навчилися просувати свої гасла в мережевому суспільстві.

Важливою рисою Інтернету є те, що він пропонує анонімність. Інтернет також дає можливість мати кілька «ідентичностей». Це робить нетократію свого роду меритократією. Оскільки успішне функціонування нетократа в політичній мережевій спільноті жодним чином не пов'язується з його соціальним чи етнічним походженням, майновим статком чи освітою, віком, статтю тощо.

У зарубіжній літературі вже висувається гіпотеза про те, що «згодом нетократія нав'яже нову форму політичного управління та замінить нею представницьку демократію» [22].

Таким чином, феномен «мережевої меритократії» починає розглядатися як протипага традиційній представницькій демократії. Під «мережевою меритократією» (англ. *Network meritocracy*) пропонуємо розуміти визначальний вплив політичних мережевих спільнот на державну політику та функціонування політичної системи (як національної, так і глобальної) в цілому.

Але, на відміну від традиційного тлумачення меритократії (буквально «влада гідних», від лат. *meritus* – гідний і дав. -гр. *κράτος* – влада, правління), згідно з якою керівні посади повинні посідати більш здатні до управління люди (незалежно від соціального або економічного походження), провідну роль у мережевій меритократії відіграватимуть ті, хто більш вправно володіє сучасними маніпулятивними технологіями у поєднанні з технологіями Інтернету. Що не завжди збігається з наявністю високих інтелектуальних здібностей і моральних якостей нетократів. Тому, на нашу думку, визначальний поступ мережевої меритократії веде політичну цивілізацію скоріше до утопії, ніж до реального прогресу.

В якості іншої альтернативи розвитку політичної мережевої спільноти дослідники [23] розглядають феномен «кіберократії» (англ. *Cyberocracy*). У футурології кіберократія описує гіпотетичну форму правління, яка править шляхом ефективного використання інформації. Також, кіберократія означає панування за допомогою інформації, особливо при використанні взаємопов'язаних комп'ютерних мереж [24]. Утім, на думку Д. Ронфельдта та Д. Вальди, хоча ще занадто рано визначати точну форму кіберократії, вона може призвести до появи нових форм традиційних систем політичного управління (таких як демократія, тоталітаризм, гібридні уряди) [25].

Нового науково-політичного дискурсу феномен кібердемократії набув у контексті стрімкого розвитку штучного інтелекту (ШІ).

Штучний інтелект (англ. *Artificial intelligence*) – це набір технологій, які дозволяють комп'ютерам виконувати різноманітні розширені функції, зокрема здатність бачити, розуміти та перекладати усну та письмову мову, аналізувати дані, давати рекомендації тощо [26].

Вже зараз футурологи попереджають про можливості і здатність ШІ до опанування простору політичної мережевої спільноти і впливу через нього на реальні політичні процеси та державну політику [27]. З одного боку, це може розглядатися як позитив, адже ШІ насправді може стати найбільшим і найкращим нетократом, зокрема, в системі надання публічно-управлінських послуг, як протипага традиційній бюрократії. З іншого – втручання ШІ в політичні процеси на рівні прийняття фундаментальних рішень, як протипага авторитаризму, на нашу думку, є небезпечною антиутопією, яка може, зрештою, призвести до «авторитаризму ШІ».

У свою чергу, уряди сучасних держав, насамперед, економічно розвинених, уже не можуть не помічати і не відчувати впливу нетократії. Вони, як і інші традиційні політичні актори починають нагально відчувати конкуренцію з боку політичної мережевої спільноти. Відтак змушені на нього реагувати, насамперед, традиційними для сучасної держави методами – правове унормування (зазвичай шляхом контролю, заборон і обмежень) або економічне регулювання (ліцензування та оподаткування), ще не до кінця усвідомлюючи, що ці традиційні методи в мережевій спільноті не працюють так, як у звичайному соціумі. Таким чином, перед сучасними державами постає довічна дилема – або протидіяти новому феномену, або його очолити, або робити і те, й інше.

Деякі «успіхи» у протидії нетократії досягли держави з автократичними режимами. З одного боку, вони фізично обмежили доступ своїх громадян до Інтернету. З іншого, вони, як Китай (КНР), створюють та всіляко заохочують власні національні електронні мережі та мережеві спільноти. На нашу думку, таку альтернативу можна розглядати лише як тимчасовий успіх, адже в сучасному глобалізованому світі жодна, навіть сама тоталітарна і малорозвинена економічно держава (на кшталт КНДР) вже не у змозі повністю ізолювати своє населення від зовнішнього інформаційного впливу. Хіба що забороні підлягатиме не лише Інтернет, а й будь-які електронні засоби зв'язку.

Натомість мляві спроби демократичних держав штучно обмежити поширення деструктивних елементів мережевої спільноти, очевидно, не задовольняють безпекові потреби населення їх країн. Тому уряди демократичних держав спрямувалися, так би мовити, «очолити» процеси цифрової трансформації суспільства, завдяки, насамперед, новому політичному феномену – «мережевій політиці» (англ. *Network public policy*), що становить собою систему комплексного формування та впровадження публічної політики держави через мережеву спільноту засобами цифровізації.

Отже, неодмінною умовою мережевої політики виступає цифровізація (англ. *Digitalization*) самої держави. Погодимося з визначенням Г. та М. Разумей, що «діджиталізація держави – це цифрова реалізація публічної влади (цифрова форма публічного врядування), яка стає етапом еволюційного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів публічної влади («інформатизація державного управління» → «електронне урядування» → «цифровізація публічного врядування»)» [28, с. 141].

Дослідженню феноменів мережевої політики та діджиталізації сучасного публічного управління у науковій літературі вже присвячено чимало праць. Бодай, назвати навіть кращі з них немає можливості в межах окремої статті. Але у вітчизняній науці та практиці публічного управління вже сформувалися сталі дефініції цих категорій:

– електронна демократія (англ. *Electronic democracy, E-democracy*) – форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій [29];

– електронне урядування (англ. *Electronic government, E-government*) – спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій. Головною складовою електронного урядування є електронний уряд – єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами та суб'єктами господарювання. Він не є доповненням або аналогом традиційного уряду, а лише визначає новий спосіб взаємодії на основі активного використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності надання державних послуг [30].

Ще одним новим феноменом інформаційної епохи, в розвитку якого економічно розвинені держави досягли визначного успіху, стали міжнародні мережеві інформаційні війни (англ. *Information Network Warfare*) та кібервійни (англ. *Cyber Warfare*).

Інформаційна війна – це використання інформаційно-комунікаційних технологій та управління ними з метою досягнення конкурентної переваги над супротивником. Вона відрізняється від кібервійни, яка атакує комп'ютери, програмне забезпечення та системи керування командами. Інформаційна війна – це маніпулювання інформацією, якій довіряє ціль, без її відома, щоб ціль приймала рішення проти своїх інтересів, але в інтересах того, хто веде інформаційну війну. У результаті неясно, коли починається, закінчується інформаційна війна, наскільки вона сильна чи руйнівна [31]. Кібервійна – це протиборство та протистояння в кібернетичному просторі, у тому числі, комп'ютерне протистояння в Інтернеті, один із різновидів інформаційної війни [32].

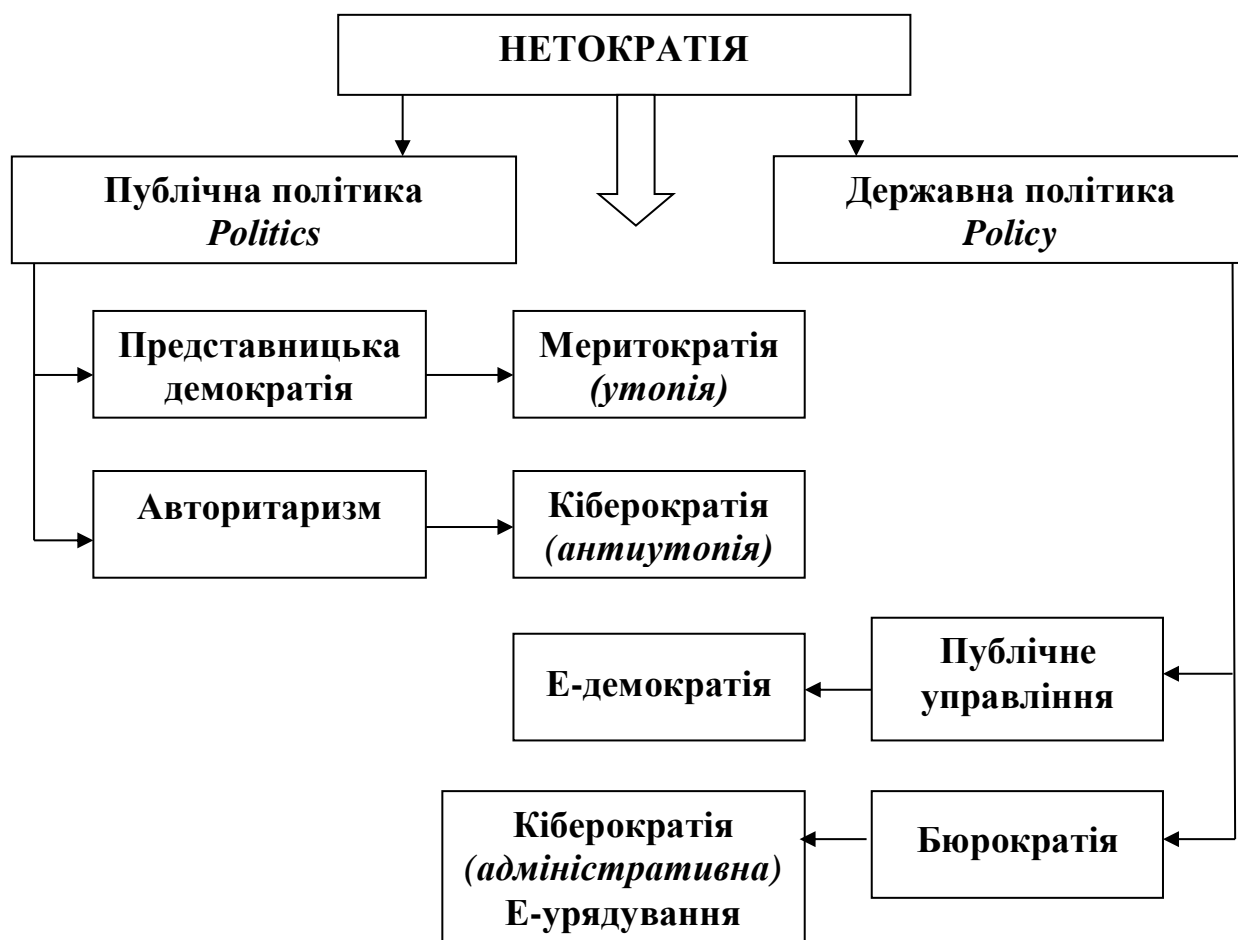
На завершення категоріального аналізу сучасних феноменів нетократії (Рис. 1) зазначимо, що провідна роль нетократії в публічному політичному процесі, на нашу думку, досі лишається сумнівною. Перспективи її еволюції в осяжній часовій перспективі у напрямі меритократії, як противага демократії, виглядають дещо утопічно, а у напрямі від авторитаризму до кіберократії – антиутопічно. Натомість уже в сучасному функціонуванні розвинених держав визначної ролі набувають:

– у напрямі публічного управління – мережева (державна) політика, як ефективне доповнення традиційної електоральної демократії;

– у напрямі публічного адміністрування – електронне урядування, яке із впровадженням у нього елементів штучного інтелекту може розвиватися у адміністративну нетократію або раціональну кіберократію, як протипази класичній раціональній бюрократії.

Рис. 1 Алгоритм розвитку феномену нетократії

Висновки. Інформаційна епоха, в яку вступило людство у ХХІ ст., народила чимало нових цивілізаційних феноменів, у тому числі, у сфері публічної політики та управління. У цьому контексті, визначальним напрямом політичного розвитку людської цивілізації, свого роду, антитезою традиційним політичним режимам і формам правління виявляється нетократія, в межах якої основним джерелом влади є не фізична сила та багатство, а інформація. До того ж, ця інформація циркулюватиме у вільному, майже ніким/чим не обмеженому глобальному мережевому просторі.

Сучасна нетократія формує власну базову ідеологію – нетократизм, який незалежно від етнічного та соціального походження, ставлення до релігії та

політичних поглядів, об'єднує мережеву спільноту і породжує новий спосіб управління суспільством, який називають «відкритим управлінням».

Утім, у сфері публічної політики, на нашу думку, нетократія виступатиме, скоріше, як інструмент удосконалення традиційної демократії чи авторитаризму засобами цифровізації, ніж як перспектива нового політичного устрою держави.

Натомість, у сфері публічного управління, нетократія цілком може стати не лише ефективним інструментом його удосконалення, а й реальною протипоказом традиційній раціональній бюрократії.

Перспективи подальших досліджень феноменів нетократії у сфері публічного управління полягають, насамперед, у визначенні ефективних механізмів впровадження нетократичних підходів при модернізації системи державного управління в умовах цифрової трансформації.

Література:

1. Harari J. Homo Deus. Людина божественна. За лаштунками майбутнього. Київ, 2022. 512 с.
2. Kis N. The power of virtuality as a challenge for governments: A post-state dystopia. *Central and Eastern European EDem and EGov Days*. 2019. Vol. 335. P. 107–114. URL: <https://doi.org/10.24989/ocg.v335.8>
3. Bard A., Söderqvist Ja. Netocracy: The New Power Elite and Life After Capitalism. Pearson Education. London, 2002. 269 p.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford, 1996. 597 p.
5. Tambini D., Bryan C., Tsagarousianou R. Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks. London, 1998. 196 p.
6. Hague B., Loader B. (eds). Digital Democracy: Discourse and Decision-making in the Information Age. New York, 1999. 294 p.
7. Becker T., Slaton C. The Future of Teledemocracy. London : Bloomsbury, 2000. 230 p.
8. Kamarck E., Nye J. Democracy. Com: Governance in a Networked World. Hollis, 1999. 221 p.
9. Мураховський О. Концепція нетократії: сутність, засади, достоїнства та недоліки. *Наукові записки*. 2005. Вип. 30(2). С. 145–159.
10. Дащаківська О. Політична еліта в теоріях інформаційного суспільства: особливості діяльності та структури. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2010. Вип. 1. С. 237–246.
11. Попов В. Інфократія. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12447>.
12. Соснін О. Інформаційна сфера в реалізації інтересів інноваційного розвитку нації. *Віче*. 2011. № 15–16. С. 17–21.
13. Колотвін П. Електронні мас-медіа у формування демократичного дискурсу: європейський досвід та українські реалії : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2014. 222 с.
14. Митко А., Шуляк Н. Інформація і знання як ресурс нетократії в країнах Європейського Союзу. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2017. № 1(1). С. 80–89.

15. Нетократія. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нетократія>.
16. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=12884&action=show>.
17. Нетократія. URL: <https://yak.koshachek.com/articles/netokratija-ce.html>.
18. Мережа. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мережа>.
19. Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 3–18.
20. Мережеве суспільство. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мережеве_суспільство.
21. Мережева спільнота. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-66566#:~:text=МЕРЕЖЕВА%20СПІЛЬНІТА%20-%20група%20людей%2C%20які,сукупність%20інтеракцій%20у%20віртуальному%20середовищі>.
22. Siedschlag A. Digital Democracy and Its Application to the International Arena – From «Deliberation» to «Decision». *Conference on the «Information Revolution and the Changing Face of International Relations and Security», International Studies Association (ISA), Comparative Interdisciplinary Studies Section and Center for Security Studies, Eidgenössische Technische Hochschule Zurich*. 2005. May 23-25. Lucerne, Switzerland. P. 18.
23. Hand M., Sandywell B. E-topia as Cosmopolis or Citadel on the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism. *Theory Culture Society*. 2002. № 19. P. 197–225. <https://doi.org/10.1177/026327640201900110>.
24. Cyberocracy. *Wikipedia*. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cyberocracy>.
25. Ronfeldt D., Varda D. The Prospects for Cyberocracy (Revisited). *Social Science Research Network*. 2008. December 1. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1325809>
26. Artificial_intelligence. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence.
27. Ronfeldt D. Cyberocracy, Cyberspace, and Cyberology: Political Effects of the Information Revolution. RAND Corporation. URL: <https://www.rand.org/pubs/papers/P7745.html>.
28. Разумей Г.Ю., Разумей М.М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2(25). С. 139–145.
29. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства. Розпорядження КМУ від 15 травня 2013 року № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text>.
30. Електронне урядування. URL: <https://lubashivska-gromada.gov.ua/news/1695716472>.
31. Brian C. Lewis. Information Warfare. URL: <https://irp.fas.org/eprint/snyder/infowarfare.htm>.
32. Singer P., Friedman A. *Cybersecurity and cyberwar: what everyone needs to know*. Oxford : Oxford University Press, 2014. 301 p.

References:

1. Harari, J. (2022). *Homo Deus. Liudyna bozhestvenna. Za lashtunkamy maibutnoho* [The divine man. Behind the scenes of the future]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kis, N. (2019). The power of virtuality as a challenge for governments: A post-state dystopia. *Central and Eastern European EDem and EGov Days*, 335, 107–114. Retrieved from <https://doi.org/10.24989/ocg.v335.8> [in English].
3. Bard, A., & Söderqvist, Ja. (2002.). *Netocracy: The New Power Elite and Life After Capitalism*. Pearson Education. London [in English].
4. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford [in English].

5. Tambini, D., Bryan, C., & Tsagarousianou, R. (1998). *Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks*. London [in English].
6. Hague, B., & Loader, B. (Eds). (1999). *Digital Democracy: Discourse and Decision-making in the Information Age*. New York [in English].
7. Becker, T., & Slaton, C. (2000). *The Future of Teledemocracy*. London : Bloomsbury [in English].
8. Kamarck, E., & Nye, J. (1999). *Democracy. Com: Governance in a Networked World*. Hollis [in English].
9. Murakhovskiy, O. (2005). Kontsepsiia netokratii: sutnist, zasady, dostoinstva ta nedoliki [The concept of netocracy: essence, principles, advantages and disadvantages]. *Naukovi zapysky*, 30(2), 145–159 [in Ukrainian].
10. Dashchakivska, O. (2010). Politychna elita v teoriiakh informatsiinoho suspilstva: osoblyvosti diialnosti ta struktury [Political elite in theories of information society: peculiarities of activity and structure]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofsko-politologichni studii*, 1, 237–246 [in Ukrainian].
11. Popov, V. (2011). Infokratiia [Infocracy]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-12447> [in Ukrainian].
12. Sosnin, O. (2011). Informatsiina sfera v realizatsii interesiv innovatsiinoho rozvytku natsii [The information sphere in the implementation of the interests of innovative development of the nation]. *Viche*, 15–16, 17–21 [in Ukrainian].
13. Kolotvin, P. (2014). Elektronni mas-media u formuvanni demokratychnoho dyskursu: yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii [Electronic mass media in the formation of democratic discourse: European experience and Ukrainian realities]. Odesa [in Ukrainian].
14. Mytko, A., & Shuliak, N. (2017). Informatsiia i znannia yak resurs netokratii v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Information and knowledge as a resource of netocracy in the countries of the European Union]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 1(1), 80–89 [in Ukrainian].
15. Netokratiia [Netocracy]. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Netokratiia> [in Ukrainian].
16. Slovnnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. (n.d.). Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=12884&action=show> [in Ukrainian].
17. Netokratiia [Netocracy]. (n.d.). Retrieved from <https://yak.koshachek.com/articles/netokratiia-ce.html> [in Ukrainian].
18. Merezha [Network]. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Merezha> [in Ukrainian].
19. Voitovych, R. (2010). Merezheve suspilstvo yak nova forma sotsialnoi orhanizatsii v umovakh hlobalizatsii [Network society as a new form of social organization in the conditions of globalization]. *Politychnyi menedzhment*, 5, 3–18 [in Ukrainian].
20. Merezheve suspilstvo [Network society]. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Merezheve_suspilstvo [in Ukrainian].
21. Merezheva spilnota [Online community]. (n.d.). *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-66566#:~:text=MEREZHIVA%20SPILNOTA%20-%20hrupa%20liudei%2C%20iaki,sukupnist%20interaktsii%20u%20virtualnomu%20seredovyschi> [in Ukrainian].
22. Siedschlag, A. (2005, May 23–25). *Digital Democracy and Its Application to the International Arena – From «Deliberation» to «Decision»*. Conference on the «Information Revolution and the Changing Face of International Relations and Security», International Studies Association (ISA), Comparative Interdisciplinary Studies Section and Center for Security Studies, Eidgenossische Technische Hochschule Zurich (p. 18). Lucerne, Switzerland [in English].

23. Hand, M., & Sandywell, B. (2002). E-topia as Cosmopolis or Citadel on the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism. *Theory Culture Society*, 19, 197–225. <https://doi.org/10.1177/026327640201900110> [in English].
24. Cyberocracy. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Cyberocracy> [in English].
25. Ronfeldt, D., & Varda, D. (2008). The Prospects for Cyberocracy (Revisited). *Social Science Research Network*, December 1. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1325809> [in English].
26. Artificial_intelligence. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence [in English].
27. Ronfeldt, D. (n.d.). Cyberocracy, Cyberspace, and Cyberology: Political Effects of the Information Revolution. RAND Corporation. Retrieved from <https://www.rand.org/pubs/papers/P7745.html> [in English].
28. Razumei, H.Iu., & Razumei, M.M. (2020). Didzhitalizatsiia publichnoho upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoy transformatsii Ukrainy [Digitization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, 2(25), 139–145 [in Ukrainian].
29. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva [On the approval of the Information Society Development Strategy]. Order of the CMU of May 15, 2013 No. 386-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-r#Text> [in Ukrainian].
30. Elektronne uriaduvannia [Electronic governance]. (n.d.). Retrieved from <https://lubashivska-gromada.gov.ua/news/1695716472> [in Ukrainian].
31. Brian, C. Lewis. (n.d.). Information Warfare. Retrieved from <https://irp.fas.org/eprint/snyder/infowarfare.htm> [in English].
32. Singer, P., & Friedman, A. (2014). Cybersecurity and cyberwar: what everyone needs to know. Oxford : Oxford University Press [in English].

УДК 35.08:004.9

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-581-588](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-581-588)

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Головчак Марія Ігорівна доктор філософії з публічного управління та адміністрування, асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Пилипець Вікторія Михайлівна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-0600-516X>

Сачук Юлія Валеріївна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-7499-3117>

РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: МЕТОДОЛОГІЯ РОЗРОБКИ ТА УПРАВЛІННЯ ВЕБІНАРАМИ ДЛЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті досліджується проблема розвитку цифрових компетентностей у публічному управлінні в контексті сучасних процесів цифрової трансформації, які висувають нові вимоги до публічних службовців. Вебінари, як інноваційний метод навчання, розглядаються як важливий інструмент підвищення професійної підготовки публічних службовців. Авторами зацентовано увагу на необхідності розробки інтегрованої методології для проведення вебінарів, яка поєднує технічні аспекти з психолого-педагогічними елементами, що стимулюють активне залучення учасників в освітній процес. Адже, у контексті публічного управління вебінари виступають як важливі онлайн-інструменти, що дозволяють проводити освітні заходи, залучаючи

учасників з різних регіонів та країн. Обґрунтовано значення адаптації освітніх програм до специфічних потреб цільової аудиторії, що дозволяє підвищити зацікавленість та мотивацію публічних службовців до навчання. Інноваційний підхід передбачає використання інтерактивних методів, таких як опитування, групові дискусії та гейміфікація, що сприяють глибшому засвоєнню матеріалу.

Визначено, що інноваційність методології полягає в інтеграції інтерактивних, адаптивних, технологічних і оцінювальних підходів, які формують висококваліфікованих публічних службовців, здатних ефективно реалізовувати цифрові перетворення в сфері публічного управління. Висновки свідчать про те, що реалізація запропонованої авторами інтегрованої методології вебінарів здатна оптимізувати освітній процес, підвищити якість виконання завдань у сфері публічного управління. Таким чином, стаття підкреслює важливість впровадження вебінарів, для формування висококваліфікованих публічних службовців, здатних ефективно адаптуватися до викликів цифрової епохи та реалізувати стратегії цифрової трансформації в Україні.

Ключові слова: цифрові компетентності, публічне управління, вебінари, публічні службовці, інтерактивне навчання, методологія.

Karkovska Veronika Yaroslavivna D.Sc. in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Holovchak Mariia Ihorivna PhD, Assistant of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Pylypets Viktoriia Mykhailivna student of the first (bachelor's) level of higher education, specialty 281 Public Management and Administration, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-0600-516X>

Sachuk Yuliia Valeriivna student of the first (bachelor's) level higher education, specialty 281 Public Administration and Management, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandera St., Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-7499-3117>

DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCES IN PUBLIC ADMINISTRATION: METHODOLOGY OF DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF WEBINARS FOR PUBLIC OFFICERS

Abstract. The article examines the problem of the development of digital competences in public administration in the context of modern processes of digital

transformation, which impose new requirements on public servants. Webinars, as an innovative training method, are considered an important tool for improving the professional training of public servants. The authors emphasize the need to develop an integrated methodology for conducting webinars that combines technical aspects with psychological and pedagogical elements that stimulate the active involvement of participants in the educational process. In the context of public administration, webinars serve as significant online tools that allow for conducting educational events, attracting participants from different regions and countries. The importance of adapting educational programs to the specific needs of the target audience is substantiated, which increases the interest and motivation of public servants to study. The innovative approach involves the use of interactive methods, such as surveys, group discussions, and gamification, which contribute to a deeper understanding of the material.

It is determined that the innovativeness of the methodology consists of the integration of interactive, adaptive, technological, and evaluative approaches that form highly qualified public servants capable of effectively implementing digital transformations in the field of public administration. The conclusions indicate that the implementation of the integrated methodology of webinars proposed by the authors can optimize the educational process and improve the quality of tasks in the field of public administration. Thus, the article emphasizes the importance of implementing webinars for the formation of highly qualified public servants who can effectively adapt to the challenges of the digital era and implement digital transformation strategies in Ukraine.

Keywords: digital competences, public administration, webinars, public servants, interactive training, methodology.

Постановка проблеми. Сучасні процеси цифрової трансформації, які охоплюють усі рівні публічного управління, висувають високі вимоги до рівня цифрових компетентностей публічних службовців, які є ключовими для ефективної реалізації цифрових реформ. Цифрова трансформація українського суспільства та формування цифрової правової держави генерують комплекс викликів, які вимагають як наукового обґрунтування, так і негайного практичного вирішення, особливо в умовах війни, де цифрова стійкість та компетентність службовців мають визначальний вплив на ефективність повоєнного відновлення та сталого розвитку країни. Успішне впровадження європейських стандартів та інтеграція України в ЄС потребують прискореного цифрового розвитку публічного управління, який значною значно залежить від рівня цифрових компетентностей як громадян, так і публічних службовців, відповідальних за реалізацію цих процесів [1].

Наразі відсутні чіткі та науково обґрунтовані критерії для об'єктивної оцінки цифрових компетентностей публічних службовців, що ускладнює визначення реального рівня їхньої цифрової підготовки та створює перешкоди

для ефективного планування й впровадження освітніх програм, спрямованих на підвищення цифрових навичок, і, як наслідок, на реалізацію цифрових реформ [1].

Вебінари, як інноваційний метод навчання, здатні значно підвищити професійний рівень публічних службовців. Однак їхня ефективність залежить від наявності чіткої методології розробки та управління такими заходами.

У цьому контексті виникає нагальна потреба в розробці інтегрованої методології, яка б враховувала не лише технічні аспекти проведення вебінарів, а й психолого-педагогічні елементи, що сприяють активному залученню учасників і забезпечують високу якість навчання. Важливою складовою цієї методології має бути також адаптація освітніх програм до потреб цільової аудиторії, що дозволить підвищити зацікавленість і мотивацію публічних службовців до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу і необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження складають праці вітчизняних науковців, які досліджували питання цифрових компетентностей, інноваційних технологій у навчанні та їх ефективності.

Зокрема, Н. Новіченко розглядає питання, що стосуються теоретико-методологічного обґрунтування формування цифрових компетентностей публічних службовців в умовах цифрової трансформації публічного управління. Її дослідження акцентує увагу на концептуальних поглядах в українській та зарубіжній науці, базуючись на міжнародному досвіді держав світу, що дозволяє виявити найкращі практики та адаптувати їх до українських реалій [1].

Дослідження В. Пінчука підтверджує необхідність забезпечення проведення навчання (у тому числі підвищення кваліфікації) публічних службовців через дистанційні платформи. Автор наголошує на важливості використання онлайн-інструментів для підвищення доступності освіти та можливості навчання в умовах обмеженого часу, що особливо актуально в контексті поточних викликів [2].

У праці Л. Прудіус досліджуються інноваційні технології професійного навчання публічних службовців, які сприяють розвитку критичного мислення та підвищенню ефективності їхньої діяльності. Дослідниця підкреслює, що інтеграція новітніх технологій в освітній процес дозволяє формувати компетентності, необхідні для успішної роботи в умовах цифровізації [3].

Згадані праці формують цінну базу для подальшого дослідження, спрямованого на розробку ефективної методології організації вебінарів у публічному управлінні, що відповідає сучасним вимогам цифрової трансформації та забезпечує професійний розвиток державних службовців.

Метою статті є розроблення інтегрованої методології щодо розробки та управління вебінарами для підвищення цифрових компетентностей публічних службовців в умовах цифрової трансформації публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Вебінари стали важливим інструментом навчання в умовах швидкої цифровізації та постійних змін у суспільстві. Сьогодні вебінар, як форма проведення занять, привертає увагу багатьох сучасних дослідників. Н. Морзе та О. Ігнатенко відзначають, що «вебінар – це технологія, яка дозволяє повністю відтворити умови колаборативної (спільної) організації навчання, аналогічні семінарським, лабораторним заняттям та лекціям, використовуючи засоби аудіо- та відеообміну даними, а також спільної роботи з різноманітними об'єктами, навіть у ситуаціях, коли учасники фізично перебувають у різних локаціях. Так створюється віртуальна «аудиторія», яка об'єднує всіх учасників вебінару» [4]. Науковці підкреслюють, що вебінар можна розглядати як віртуальний семінар, організований із використанням інтернет-технологій, а основною його ознакою є інтерактивність, яка проявляється у запитаннях та їх обговореннях. Доповідачем у такому форматі може виступати як викладач, так і студент, що додає додатковий рівень залучення та взаємодії в процесі навчання [5].

У контексті публічного управління вебінари виступають як важливі онлайн-інструменти, що дозволяють проводити освітні заходи, залучаючи учасників з різних регіонів та країн. Вони створюють можливості для професійного розвитку публічних службовців, формуючи у них необхідні цифрові компетентності та навички, які є критично важливими для ефективної реалізації завдань публічного управління.

Нами розроблено інтегровану методологію (рис. 1), яка об'єднує технічні аспекти організації вебінарів з психолого-педагогічними елементами, що активізують залучення учасників і підвищують якість освітнього процесу, а також передбачає адаптацію освітніх програм до специфічних потреб цільової аудиторії, що в свою чергу сприяє розвитку цифрових компетентностей публічних службовців, необхідних для ефективного функціонування публічного управління в умовах сучасних викликів.

Інноваційність методології розробки проявляється в кількох основних аспектах, які оптимізують освітній процес і сприяють адаптації публічних службовців до сучасних цифрових реалій. По-перше, акцент на інтерактивності та залученні учасників передбачає активну участь слухачів через реалізацію методів, таких як опитування, групові дискусії та інших, що забезпечують глибше когнітивне засвоєння матеріалу. По-друге, адаптивність методології до специфічних потреб цільової аудиторії включає проведення попереднього емпіричного аналізу, що дозволяє формувати навчальний контент відповідно до різноманітних рівнів підготовки учасників, тим самим підвищуючи ефективність освітнього процесу. Синергія теоретичних концепцій і практичних кейсів реалізується через інтеграцію реальних ситуацій (з використанням гейміфікації), що демонструють застосування інноваційних технологій у професійній діяльності публічних службовців, що посилює рефлексивне навчання.

1. Визначення цілей і завдань вебінару

- Цілі вебінару повинні відповідати потребам публічних службовців та сучасним викликам у сфері цифровізації.
- Завдання:
формування базових та просунутих цифрових компетентностей;
ознайомлення з новітніми технологіями та інструментами в управлінні;
розвиток критичного мислення та аналітичних навичок.

2. Аналіз цільової аудиторії

- Методи аналізу:
анкетування публічних службовців для визначення їхніх знань і навичок;
інтерв'ю з представниками органів публічної влади для виявлення актуальних проблем.

3. Розробка навчального контенту

- Зміст вебінару повинний бути адаптований до рівня знань та потреб учасників.
- Основні компоненти навчального контенту:
теоретичні матеріали (лекції, статті, презентації);
практичні кейси та сценарії, що відображають реальні ситуації в публічному управлінні;
інтерактивні елементи (опитування, обговорення, групові завдання, гейміфікація).

4. Вибір платформи та технологій

- Платформа повинна забезпечити:
якісний відео- та аудіозв'язок;
інструменти для інтерактивності (чат, опитування, можливість запису);
доступність для учасників з різних регіонів.

5. Організація заходу

- На цьому етапі слід:
створити план проведення вебінару, включаючи таймінг, розподіл ролей (модератор, спікер, технічний адміністратор);
запросити експертів у відповідних галузях для проведення лекцій;
розробити рекламні матеріали для залучення учасників.

6. Проведення вебінару

- Важливо:
залучити учасників до обговорення, ставлячи запитання та заохочуючи до активної участі;
використовувати інтерактивні елементи для підтримки інтересу;
забезпечити технічну підтримку на випадок проблем (поганого інтернет-зв'язок, відключення електроенергії).

7. Оцінка ефективності

- Оцінювання результатів:
використати опитування для збору відгуків учасників про зміст, формат і корисність вебінару;
проаналізувати, чи були досягнуті поставлені цілі, та виявити можливості для покращення;
розробити звіт з рекомендаціями для подальших вебінарів.

8. Постійне вдосконалення

- На основі отриманих відгуків і оцінок важливо:
враховувати нові тенденції та технології в навчанні;
оновлювати навчальний контент відповідно до змін у публічному управлінні;
розвивати нові формати та формати, щоб підтримувати інтерес учасників.

Рис. 1 Методологія розробки та управління вебінарами для підвищення цифрових компетентностей публічних службовців

*сформовано авторами

Вебінари також виступають як платформа для формування професійної спільноти публічних службовців, які прагнуть до підвищення своїх цифрових компетентностей, тим самим сприяючи формуванню культури безперервного навчання і саморозвитку в умовах динамічного інформаційного середовища.

Отже, інноваційність методології полягає в інтеграції інтерактивних, адаптивних, технологічних і оцінювальних підходів, що формують висококваліфікованих публічних службовців, здатних ефективно реалізовувати цифрові перетворення в сфері публічного управління.

Висновки. Вебінари є потужним інструментом для підвищення цифрових компетентностей публічних службовців, оскільки забезпечують інтеграцію теоретичних знань з практичними навичками, формуючи таким чином комплексну підготовку, необхідну для роботи в сучасних умовах.

Запропонована інтегрована методологія проведення вебінарів має потенціал сприяти формуванню критично важливих цифрових компетентностей, підвищуючи зацікавленість учасників в освітньому процесі та оптимізуючи ефективність реалізації завдань у сфері публічного управління. У цьому контексті особливо важливо, щоб вебінари відповідали сучасним вимогам, включаючи інноваційні методи навчання та активно залучали учасників у процес навчання.

Література:

1. Новиченко, Н. В. (2023). Цифрові компетентності публічних службовців: дис. ... д-ра філос : спец. 281.. Дніпро: НТУ «Дніпровська політехніка», 232 с.
2. Пінчук, В. І. (2021) Інноваційне впровадження підвищення кваліфікації державних службовців під час пандемії коронавірусу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 32 (71) № 3. С. 31-34.
3. Прудіус, Л. В. (2016). Інноваційні технології професійного навчання державних службовців. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, (4), 56.
4. Морзе Н., Ігнатенко О. Методичні особливості вебінарів як інноваційної технології навчання. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/918/1/N_Morze_O_Ihnatenko_ITO_4.pdf
5. Синоруб, Г., & Драган-Іванець, Н. (2020). Вебінар як інтерактивне мережеве навчальне заняття (на прикладі дисципліни «Спеціалізація: інтернет, телебачення»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка*, (1), 175-181.

References:

1. Novychenko, N. V. (2023). Tsyfrovі kompetentnosti publichnykh sluzhbovtsiv [Digital competences of public servants]. *Candidate's thesis*. Dnipro: NTU «Dniprovskа politekhnikа». 232 s.
2. Pinchuk, V. I. (2021) Innovatsiіne vprovadzhennia pidvyshchennia kvalifikatsii derzhavnykh sluzhbovtsiv pid chas pandemii koronavirusu v Ukraini [Innovative implementation of advanced training of civil servants during the coronavirus pandemic in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia*, 32 (71) № 3. S. 31-34.

3. Prudyus, L. V. (2016). Innovatsiini tekhnolohii profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv [Innovative technologies of professional training of civil servants]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, (4), 56.

4. Morze N., Ihnatenko O. Metodichni osoblyvosti vebinariv yak innovatsiinoi tekhnolohii navchannia [Methodical features of webinars as an innovative learning technology]. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/918/1/N_Morze_O_Ihnatenko_ITO_4.pdf

5. Synorub, H., & Drahan-Ivanets, N. (2020). Vebinar yak interaktyvne merezheve navchalne zaniattia (na prykladi dystsypliny «Spetsializatsiia: internet, telebachennia») [Webinar as an interactive network training session (on the example of the discipline "Specialization: Internet, Television")]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: pedahohika*, (1), 175-181.

УДК 32:351(076)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-589-600](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-589-600)

Квасній Любов Григорівна кандидат економічних наук, доцент, член-кореспондент АЕН України, професор кафедри математики та економіки, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 21, м. Дрогобич, 82100, тел.: (096) 742-37-21, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Гацков Олег Андрійович аспірант спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (063) 031-39-99, <https://orcid.org/0009-0002-2147-6449>

Зінько Ірина Северинівна вчитель, КЗ ЛОР «Бориславський мистецький ліцей», вул. Коновальця, 2, м. Борислав, 82186, тел.: (093) 925-09-70, <https://orcid.org/0009-0005-0588-5615>

РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. В статті досліджено роль публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції, визначено основні підходи та інструменти, які сприяють інклюзивності та згуртованості суспільства. У роботі розглядаються концепції соціальної інтеграції, зокрема через забезпечення доступу до освіти, медицини, житла та зайнятості для вразливих соціальних груп, таких як внутрішньо переміщені особи, національні меншини та люди з інвалідністю. Авторами проаналізовано успішні практики впровадження соціально орієнтованих політик, акцентуючи на важливості співпраці між державними органами, місцевими громадами та неурядовими організаціями. В статті обґрунтовано, що публічна політика має бути гнучкою та адаптованою до сучасних викликів, зокрема в умовах кризи та соціальної нерівності, і служити основою для створення стабільного та інклюзивного суспільства. Авторами висвітлюється значення соціальної інтеграції як процесу, що забезпечує рівноправну участь усіх членів суспільства, запобігання соціальної ізоляції та формує сильніші соціальні зв'язки. Авторами акцентується увага на необхідності розробки та реалізації інклюзивних політик, що враховують специфічні потреби різних соціальних груп, а також забезпечують економічну та психологічну підтримку для ефективної адаптації громадян. Особливо увага

приділена розгляду актуальних викликів, таких як міграційні процеси, внутрішні конфлікти та економічна нерівність, які впливають на ефективність соціальної інтеграції. Підкреслюється роль інноваційних підходів, зокрема використання цифрових інструментів, для розширення доступу до соціальних послуг та підвищення прозорості взаємодії між громадянами. У цьому зв'язку охарактеризовано особливості публічної політики у сфері соціальної інтеграції в умовах цифровізації. Обґрунтовано перспективи розвитку публічної політики у сфері соціальної інтеграції. У висновках зроблено акцент на важливості створення цільової стратегії публічної політики, спрямованої на сталість соціальної інтеграції, яка відповідає сучасним потребам суспільства. Авторами доведено, що успішна соціальна інтеграція є ключовим чинником для соціальної єдності та гармонізації суспільства. У повоєнний період завдяки комплексному підходу до розробки та реалізації публічної політики можливо досягти значних успіхів у забезпеченні соціальної інтеграції та створенні справедливого та гуманного суспільства.

Ключові слова: соціальна інтеграція, вплив війни, публічна політика в умовах змін, цифровізація, інноваційні підходи.

Kvasnii Liubov Grihorivna candidate of Economic Sciences, associate professor, corresponding member of AES of Ukraine, professor of the department of mathematics and economics Drohobych state pedagogical university named after Ivan Franko, St. Ivana Franka, 24, Drohobych, 82100, tel.: (096) 742-37-21, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Gatskov Oleg Andriyovych graduate student of specialty 281 Public management and administration, Interregional Academy of Personnel Management, St. Frometivska, 2, Kyiv, 03039, tel.: (063) 031-39-99, <https://orcid.org/0009-0002-2147-6449>

Zinko Irina Severynivna teacher, Boryslav Art Lyceum, St. Konovaltsia, 2, Boryslav, 82186, tel.: (093) 925-09-70, <https://orcid.org/0009-0005-0588-5615>

THE ROLE OF PUBLIC POLICY IN ENSURING SOCIAL INTEGRATION

Abstract. The article examines the role of public policy in ensuring social integration, identifies the main approaches and tools that promote inclusiveness and social cohesion. The work examines the concepts of social integration, in particular through ensuring access to education, medicine, housing and employment for vulnerable social groups, such as internally displaced persons, national minorities

and people with disabilities. The authors analyzed successful practices of implementing socially oriented policies, emphasizing the importance of cooperation between state bodies, local communities and non-governmental organizations. The article substantiates that public policy should be flexible and adapted to modern challenges, in particular in conditions of crisis and social inequality, and serve as a basis for creating a stable and inclusive society. The authors highlight the importance of social integration as a process that ensures equal participation of all members of society, prevention of social isolation and forms stronger social ties. The authors emphasize the need to develop and implement inclusive policies that take into account the specific needs of various social groups, as well as provide economic and psychological support for effective adaptation of citizens. Particular attention is paid to consideration of current challenges, such as migration processes, internal conflicts and economic inequality, which affect the effectiveness of social integration. The role of innovative approaches, in particular the use of digital tools, to expand access to social services and increase the transparency of interaction between citizens is emphasized. In this connection, the peculiarities of public policy in the field of social integration in the conditions of digitalization are characterized. The prospects for the development of public policy in the field of social integration are substantiated. The conclusions emphasize the importance of creating a target strategy of public policy, aimed at the sustainability of social integration, which meets the modern needs of society. The authors prove that successful social integration is a key factor for social unity and harmonization of society. In the post-war period, thanks to a comprehensive approach to the development and implementation of public policy, it was possible to achieve significant success in ensuring social integration and creating a just and humane society.

Key words: social integration, impact of war, public policy in the conditions of changes, digitalization, innovative approaches.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство стоїть перед багатьма викликами, серед яких одним із найважливіших є забезпечення соціальної інтеграції всіх його членів. Соціальна інтеграція – це процес створення умов для повноцінної участі кожного індивіда у соціально-економічному, культурному та політичному житті суспільства. Публічна політика відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки вона визначає стратегії, програми та заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей та покращення стану соціальної інтеграції. Одним з ключових аспектів публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції є створення умов для доступу до освіти, здоров'я та працевлаштування для всіх верств населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження публічної політики протягом тривалого часу розглядали в наукових працях

українські і зарубіжні науковці. С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтерович, О. Г. Пухкал [1] приділяють увагу ролі публічної політики в процесах реформування системи державного управління України. О.М. Чальцева [2] досліджує публічну політику в теоретичному вимірі і її сучасну практику. У статті «Публічна політика та суспільне включення» Олівер Вільямс досліджує ключові принципи та підходи, які формують сучасну політику соціальної інтеграції [3]. Автор розглядає питання включення різних соціальних груп через призму публічної політики, обґрунтовуючи важливість державної підтримки та адаптації стратегій соціального включення для досягнення рівності та стабільності в суспільстві. Жан-П'єр Колін трактує публічну політику соціальної інтеграції як процес розробки та реалізації стратегій, програм та заходів, спрямованих на забезпечення включення всіх груп населення у суспільне життя, зокрема шляхом забезпечення доступу до освіти, праці, житла та інших соціальних ресурсів [4].

Еллен Мастерс досліджує теорію та практику публічної політики та соціальної інтеграції. У статті «Публічна політика та соціальна інтеграція: теорія та практика» Еллен Мастерс розглядає концепцію соціальної інтеграції через призму ключових теорій у галузі соціальної політики та публічного управління [5]. В наукових напрацюваннях Цимбал Б. М. представлено публічне управління безпекою особистості крізь призму соціального захисту та соціальної безпеки [6]. Науковці Шульжик Ю.О., Грицко Р.Ю., Пеканець С.Р. зауважують, що нині Україна перебуває під впливом чинників різноманітних змін [7]. Станом на сьогоднішній час найбільш впливовим є чинник війни. Війна внесла значні корективи в роль публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції. Дослідження показують, що вплив війни з його різноманітними наслідками та проблемами поки що не систематизований і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є всебічне дослідження ролі публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції та її особливостей під дією чинника війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Публічна політика соціальної інтеграції - це система дій та заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для участі всіх громадян у соціальному, економічному та культурному житті суспільства, з метою забезпечення їхнього рівноправного статусу та підвищення загального рівня благополуччя [5].

Публічна політика виступає каталізатором соціальної інтеграції. Одним з ключових аспектів публічної політики у сфері соціальної інтеграції є створення рівних умов доступу до освіти та працевлаштування. Забезпечення якісної загальної освіти для всіх верств населення та підтримка студентів з малозабезпечених сімей є важливими складовими цієї політики. Крім того,

створення інклюзивного ринку праці та підтримка малих та середніх підприємств є необхідними для забезпечення працевлаштування та економічної стабільності для всіх громадян.

Публічна політика також призначена сприяти соціальній підтримці найбільш вразливих категорій населення, включаючи людей з інвалідністю, мігрантів та безробітних. Забезпечення доступу до соціальних послуг, медичної допомоги та інших форм підтримки допомагає їм інтегруватися у суспільство та зберігати гідність.

Культурні аспекти соціальної інтеграції також важливі для публічної політики. Сприяння міжкультурній комунікації, підтримка культурних ініціатив та проектів, що спрямовані на збереження та популяризацію національних та етнічних традицій, сприяє створенню культурної різноманітності та взаєморозуміння між різними групами населення.

«Публічну політику втілення ідей можна проводити лише у відкритому суспільстві». [8, С. 40]

«Публічна політика – це політика громадян, які залучаються до “великої політики”. Ці громадяни є свобідними від догм та закостенілих понять; вони вмюють споглядати, тобто володіють мистецтвом теорії, бо тільки у спогляданні відкривається світ ідей, який врятує від кризи». [8, С. 40]

Проблеми формування і реалізації публічної політики соціальної інтеграції включають такі аспекти:

- Неоднозначне розуміння концепції соціальної інтеграції що проявляється у відсутності чіткого визначення та розуміння того, що означає соціальна інтеграція, і може призвести до недорозуміння та конфліктів у формулюванні політики.

- Недостатній рівень координації між різними галузями, що проявляється в тому, що забезпечення ефективної соціальної інтеграції вимагає співпраці та координації між різними галузями державного управління, а також між громадськими та приватними секторами.

- Без активного включення громадськості у процес формування та реалізації соціальної політики може виникнути відчуття відчуження та недовіри до урядових ініціатив.

- Недостатня фінансова підтримка, бюджетні обмеження можуть обмежити здатність уряду здійснювати соціальні програми та ініціативи, що спрямовані на поліпшення соціальної інтеграції.

- Проблеми, пов'язані з нерівністю та виключеністю, можуть перешкоджати успішній реалізації соціальної політики, оскільки деякі групи населення можуть мати обмежений доступ до ресурсів та послуг.

- Недостатня система моніторингу та оцінки ефективності програм соціальної інтеграції може ускладнити визначення того, що працює, а що - ні, та прийняття відповідних коригувальних заходів.

Практика показує, що загальний успіх формування та реалізації публічної політики соціальної інтеграції залежить від здатності владних структур співпрацювати з громадськістю, розуміння потреб і проблем громадян та здатності ефективно використовувати ресурси для досягнення соціальних цілей [9].

На нашу думку, публічна політика відіграє важливу роль у процесі соціальної інтеграції, оскільки вона спрямована на забезпечення рівних можливостей та умов для всіх членів суспільства, незалежно від їхньої соціальної, економічної чи культурної приналежності. В таблиці 1 представлено значення публічної політики у процесі соціальної інтеграції.

Таблиця 1.

Значення публічної політики у процесі соціальної інтеграції

Значення публічної політики	Опис
Створення справедливого суспільства	Публічна політика допомагає зменшити соціальні нерівності та забезпечує рівні можливості для всіх членів суспільства.
Забезпечення доступу до ключових ресурсів	Публічні програми забезпечують доступ до освіти, здоров'я, житла, роботи та інших ресурсів, необхідних для соціальної інтеграції.
Підтримка вразливих груп населення	Публічна політика включає заходи підтримки для вразливих груп, що допомагають їм інтегруватися в суспільство.
Розвиток соціальної інфраструктури	Публічна політика сприяє розвитку інфраструктури, яка створює умови для соціальної інтеграції та підтримки громадян.
Формування культури толерантності	Публічна політика сприяє формуванню культури толерантності та взаєморозуміння, що сприяє побудові гармонійних відносин у суспільстві.

*Джерело: сформовано авторами

Однак, публічна політика у сфері соціальної інтеграції також стикається з викликами. Недостатня фінансова підтримка, бюрократичні перешкоди та політичні протиріччя можуть ускладнювати впровадження ефективних стратегій та програм. Крім того, культурні й етнічні конфлікти можуть створювати перешкоди для соціальної інтеграції та потребують уваги з боку політичних діячів.

З метою забезпечення сталого розвитку суспільства важливо постійно вдосконалювати стратегії та заходи публічної політики, щоб забезпечити рівність, справедливість та гармонію у суспільстві. У цьому аспекті вважаємо, що для того, щоб ефективно впливати на процеси соціальної інтеграції, публічна політика повинна постійно адаптуватися до змін у суспільстві та враховувати нові виклики.

В таблиці 2 представлено особливості публічної політики у сфері соціальної інтеграції в умовах цифровізації. Представлені особливості відображають важливість адаптації публічної політики до вимог сучасної цифрової епохи для забезпечення ефективного розвитку суспільства та підтримки соціальної інтеграції всіх його членів.

Таблиця 2.

Особливості публічної політики у сфері соціальної інтеграції в умовах цифровізації

Особливості публічної політики	Опис
Використання цифрових технологій	Використання цифрових інструментів та технологій для збору, аналізу та обробки даних про соціальні групи, їхні потреби та проблеми.
Розробка цифрових платформ	Створення онлайн-платформ для спілкування та співпраці між громадянами, громадськими організаціями та владними структурами у сфері соціальної інтеграції.
Захист особистих даних	Розробка політики та законодавства щодо захисту особистих даних громадян у цифровому середовищі, щоб забезпечити їхню конфіденційність та приватність.
Забезпечення доступності	Забезпечення доступності цифрових послуг та ресурсів для всіх соціальних груп, включаючи людей з обмеженими можливостями та малозабезпечених верств населення.
Кібербезпека	Забезпечення безпеки та захищеності цифрових інфраструктур та платформ, що використовуються для реалізації публічної політики у сфері соціальної інтеграції.
Електронне урядування	Розвиток електронного урядування для полегшення взаємодії між владними органами та громадянами у сфері соціальної інтеграції через цифрові канали зв'язку.
Відкриті дані	Публікація відкритих даних про соціальні показники, програми та ініціативи з метою забезпечення прозорості та обліковості у роботі органів влади та ГО

*Джерело: сформовано авторами

Перспективи розвитку публічної політики у сфері соціальної інтеграції:

- Використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект, аналіз даних та цифрові інструменти, може значно поліпшити ефективність публічної політики у сфері соціальної інтеграції. Ці технології можуть допомогти виявляти проблемні зони, прогнозувати потреби та реагувати на них швидше та ефективніше.

- Залучення громадських організацій, неприбуткових організацій та активних громадян до процесу розробки та впровадження публічної політики

може забезпечити більшу легітимність та ефективність заходів у сфері соціальної інтеграції.

- Розширення міжнародного співробітництва: в плані розробки та фінансування програм та проектів, спрямованих на забезпечення соціальної інтеграції.

- Важливо систематично оцінювати ефективність реалізації публічної політики у сфері соціальної інтеграції та вносити корективи у випадку виявлення проблем або несправностей. Це допоможе підтримувати високий рівень якості та результативності заходів.

- Врахування індивідуальних потреб та особливостей різних соціальних груп є основним аспектом успішної публічної політики у сфері соціальної інтеграції.

Таким чином, розвиток публічної політики у сфері соціальної інтеграції вимагає поєднання новітніх підходів, співпраці з різними зацікавленими сторонами, постійного аналізу та коригування стратегій. Тільки за таких умов можна забезпечити сталий прогрес у забезпеченні соціальної справедливості та інклюзивного розвитку суспільства в нинішніх умовах цифровізації..

Ефективна політика у цій сфері вимагає комплексного підходу, який враховує різні аспекти, такі як освіта, здоров'я, працевлаштування, доступ до соціальних послуг та культурна інтеграція.

В системі освіти: Забезпечення якісної освіти для всіх верств населення є важливим елементом соціальної інтеграції. Політика в галузі освіти повинна сприяти доступності освітніх послуг для всіх груп населення, зокрема дітей з малозабезпечених сімей, мігрантів та інших вразливих категорій.

В системі охорони здоров'я: Забезпечення доступу до якісних медичних послуг та програм збереження здоров'я є важливим аспектом соціальної інтеграції. Публічна політика у цій галузі повинна спрямовуватися на зменшення соціальних нерівностей у доступі до медичної допомоги та підтримку вразливих груп.

В системі працевлаштування: Стимулювання створення робочих місць, підтримка підприємництва та надання професійної підготовки є важливими елементами політики у сфері працевлаштування. Забезпечення праці - це ключовий чинник соціальної інтеграції та економічної стабільності.

В системі доступу до соціальних послуг: Гарантування доступу до соціальних послуг, таких як житло, соціальні виплати, допомога для малозабезпечених сімей та інші форми підтримки, є важливим аспектом політики у сфері соціальної інтеграції.

В системі культурної інтеграції: Стимулювання міжкультурної комунікації, підтримка культурних ініціатив та проектів, спрямованих на збереження та популяризацію національних та етнічних традицій, сприяє створенню гармонійного та різноманітного суспільства.

Ці аспекти взаємодоповнюють один одного і є важливими для забезпечення повноцінної соціальної інтеграції всіх громадян. Комплексний підхід до розробки та реалізації публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції дозволить ефективно відповісти на потреби сучасного суспільства та забезпечити стале покращення якості життя населення.

У сучасному цифровому світі, що швидко розвивається, публічна політика відіграє ключову роль у сприянні соціальній інтеграції. Ініціативи державної політики мають бути зосереджені на забезпеченні універсального доступу до цифрових ресурсів, включаючи підключення до Інтернету, цифрові пристрої та технологічну грамотність. Подолання цифрового розриву має важливе значення для запобігання маргіналізації та відчуженню вразливих груп населення, які можуть не мати доступу до основних цифрових інструментів.

Публічна політика повинна сприяти цифровій інклюзії, сприяючи можливостям для маргіналізованих груп, таких як особи з низьким рівнем доходу, люди похилого віку та люди з обмеженими можливостями, брати участь у цифровій сфері. Це може включати ініціативи щодо навчання цифрових навичок, підтримки участі в Інтернеті та розробки зручних цифрових інтерфейсів.

Із зростанням залежності від цифрових платформ для соціальної взаємодії та доступу до послуг публічна політика має віддавати пріоритет кібербезпеці та захисту конфіденційності. Необхідно прийняти законодавство та нормативні акти для захисту цифрових прав і персональних даних людей від кіберзагроз і порушень конфіденційності.

Цифровізація державних послуг відкриває можливості для підвищення ефективності, доступності та інклюзивності. Публічна політика повинна сприяти розвитку цифрових державних послуг, орієнтованих на користувача, прозорих і реагуючих на різноманітні потреби громадян, тим самим сприяючи соціальній інтеграції та громадській участі.

Зусилля публічної політики мають бути зосереджені на сприянні цифровій грамотності та освіті, щоб надати людям навички та знання, необхідні для ефективного орієнтування в цифровому світі. Це включає ініціативи з інтеграції цифрової грамотності в навчальні програми, навчання для розвитку цифрових навичок і підвищення обізнаності про безпеку в Інтернеті та відповідальне цифрове громадянство.

В епоху цифрових технологій публічна політика повинна забезпечувати прозорі та підзвітні процеси управління, які використовують цифрові технології для посилення участі громадян і контролю. Це може включати ініціативи з просування відкритих даних, цифрової прозорості та платформ електронного урядування, які сприяють залученню громадян та зворотному зв'язку.

Починаючи з 24 лютого 2022 року, коли в Україні почалось повномасштабне вторгнення та воєнні дії на сході, усе це значно вплинуло на роль публічної політики у забезпеченні соціальної інтеграції, зумовило потреби в консолідації суспільства, адаптації переміщених осіб у західних областях та підтримці переміщеного населення. Соціальна інтеграція в умовах воєнного стану стала одним із головних завдань державної політики, спрямованої на забезпечення стабільності та єдності країни. Громадсько-політичні заходи включають доступ до житла, працевлаштування, психологічну підтримку та соціальні послуги для постраждалих. Активізувалась також роль місцевих громад та неурядових організацій у наданні допомоги, що сприяє швидкій адаптації людей до нових умов і зміцнює соціальні зв'язки.

Війна змінила пріоритети публічної політики, підкресливши її вирішальну роль у забезпеченні соціальної інтеграції на фоні нових викликів. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, що створило потребу в інклюзивних заходах для їхньої адаптації в нових громадах. Публічна політика тепер акцентує увагу на наданні соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб, таких як житло, освіта, працевлаштування та медична підтримка, зокрема психологічна допомога.

Крім цього, війна зміцнила роль громадянського суспільства та волонтерських ініціатив у соціальній інтеграції, що сприяє створенню нових зв'язків між громадянами та формує почуття солідарності. Також уряд і місцеві органи влади активно розробляють і реалізують програми, спрямовані на підтримку молоді та ветеранів, які часто стикаються з особливими труднощами адаптації. В умовах військових дій та воєнного стану соціальна інтеграція не тільки зменшує соціальну напругу, але стає основою для відновлення країни та її стійкого розвитку у воєнний період.

Висновки. Сучасне суспільство стоїть перед складним завданням забезпечення соціальної інтеграції. У цьому процесі важливу роль відіграє публічна політика як система стратегій, програм та заходів, спрямованих на створення умов для повноцінної участі кожного індивіда у соціально-економічному, культурному та політичному житті суспільства. Війна рф в Україні значно розширила функції публічної політики, переформатувавши соціальну інтеграцію як ключовий пріоритет державних і місцевих органів влади. Публічна політика стала необхідним інструментом для підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та інших вразливих категорій населення, сприяючи їх адаптації до нових умов життя та зміцненню соціальних зв'язків.

В умовах війни публічна політика активно спрямовується на інтеграцію людей у нові громади шляхом забезпечення житлом, соціальними послугами, доступом до освіти та працевлаштування, а також наданням психологічної

підтримки. Крім того, значний вплив мають місцеві ініціативи та волонтерські рухи, які допомагають прискорити процеси інтеграції та формують нові соціальні зв'язки.

Отже, у повоєнний період публічна політика має продовжувати зосередження на підтримці та розвитку механізмів соціальної інтеграції, які сприяють довготривалій стабільності та згуртованості суспільства. Тільки завдяки комплексному підходу до розробки та реалізації публічної політики можливо досягти значних успіхів у забезпеченні соціальної інтеграції та створенні справедливого та гуманного суспільства. Такий підхід не тільки зміцнює соціальну єдність, а й закладає основу стійкого відновлення та розвитку країни в майбутньому.

Література:

1. Телешун С.О. *Публічна політика в процесах реформування системи державного управління України* / С.О.Телешун, С.В.Ситник, І.Р.Рейтерович, О.Г.Пухкал // К.: НАДУ, 2016. 192 с.
2. Чальцева О. М. *Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика* : монографія/ О. М. Чальцева. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
3. Олівер Вільямс *Публічна політика та суспільне включення. Journal of Public Policy Studies*, 2022, с. 45-67.
4. Жан-П'єр Колін. *Публічна політика: природа, філософія та практика. Journal of Governance and Public Policy*, 2021, с. 15-38.
5. Еллен Мастерс. *Публічна політика та соціальна інтеграція: теорія та практика. Міжнародний журнал досліджень соціальної політики*, 2023, с. 101-123.
6. Цимбал Б. М. *Публічне управління безпекою особистості крізь призму соціального захисту та соціальної безпеки. Публічне управління та митне адміністрування*, № 3 (34), 2022. С. 58-61.
7. Шульжик Ю.О., Грицко Р.Ю., Пеканець С.Р. *Управління змінами в умовах цифровізації. / Ю.О.Шульжик, Р.Ю.Грицко, С.Р.Пеканець // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2022. №3(66). С.127-134
8. Ігор Карівець *Публічна політика за умов кризи, або коли Платон зустрічається з Людвігом фон Мізесом. Економічна теорія та публічна політика: цикл конференцій «Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства»*: зб. наук. пр. / за наук. ред. М. З. Буника, І. Б. Кіянки. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2014. С.39-40
9. Nøylund S. *Identifying scientific principles for the concepts of societal safety and societal security. Safety and Reliability of Complex Engineered Systems. Foundational issues in risk assessment and management*. Publisher: CRC Press, Taylor & Francis Group. 2015, pp. 793-799.

References:

1. Teleshun, S.O., Sytnyk, S.V., Reiterovych, I.R., & Pukhkal, O.H. *Publiclychna polityka v protsesakh reformuvannia systemy derzhavnoho upravlinnia Ukrainy*. [Public policy in the process of reforming the public administration system of Ukraine]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Chaltseva, O. M. (2017). *Publiclychna polityka: teoretychnyi vymir i suchasna praktyka* : monohrafiia [Public policy: theoretical dimension and modern practice]. Vinnytsia: FOP Baranovska T. P. [in Ukrainian].

3. Oliver., Viliams (2022). Publichna polityka ta suspilne vkluchennia. [Public policy and social inclusion]. *Journal of Public Policy Studies*. 45-67.

4. Zhan-Pier, Kolin (2021). Publichna polityka: pryroda, filosofii ta praktyka. [Public Policy: Nature, Philosophy, and Practice]. *Journal of Governance and Public Policy*. 15-38.

5. Ellen, Masters (2023). Publichna polityka ta sotsialna intehratsiia: teoriia ta praktyka. [Public policy and social integration: theory and practice]. *Mizhnarodnyi zhurnal doslidzhen sotsialnoi polityky. – International Journal of Social Policy Research*. 101-123.

6. Tsymbal, B.M. (2022), Publichne upravlinnia bezpekoiu osobystosti kriz pryzmu sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoi bezpeky. [Public administration of personal security through the prism of social protection and social security], *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public administration and customs administration*. 3 (34). 58–61 [in Ukrainian].

7. Shulzhyk, Yu.O., Hrytsko, R.Iu., & Pekanets, S.R. Upravlinnia zminamy v umovakh tsyfrovizatsii. [Change management in conditions of digitalization]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*. 2022. 3(66). 127-134. [in Ukrainian].

8. Ihor, Karivets (2014). Publichna polityka za umov kryzy, abo koly Platon зустрічається з Людвігом фон Мізесом. [Public Policy in Crisis, or When Plato Meets Ludwig von Mises]. Bunyk M.Z. (Eds.), *Ekonomichna teoriia ta publichna polityka: tsykl konferentsii «Ludvig fon Mizes i suchasni suspilstva» – Economic theory and public policy: series of conferences "Ludwig von Mises and modern societies."* (pp.39-40). Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].

9. Høyland, S. (2015), Identifying scientific principles for the concepts of societal safety and societal security, *Safety and Reliability of Complex Engineered Systems. Foundational issues in risk assessment and management*, Publisher: CRC Press, Taylor & Francis Group. 793–799.

УДК 38.567

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-601-612](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-601-612)

Кравчук Ольга Юрїївна кандидат політичних наук, доцент кафедри психології, філософії, соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, пр. Героїв України, 9, 54007, тел.: (067) 16-12-974, <https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВНОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АДАПТИВНО-ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ

Анотація. Актуальність теми розробки адаптивно-інноваційної моделі впровадження штучного інтелекту (ШІ) у публічному управлінні зумовлена швидким зростанням обсягів інформації, розвитком цифрових технологій і зростанням суспільних запитів на ефективні, прозорі та персоналізовані державні послуги. Швидке вдосконалення технологій ШІ дозволяє автоматизувати процеси, аналізувати великі масиви даних і приймати обґрунтовані управлінські рішення, що значно підвищує ефективність роботи державного сектору. Проте, впровадження ШІ у публічному управлінні вимагає адаптивної та інноваційної моделі, яка дозволить державним органам гнучко реагувати на зміни, пов'язані із цифровою трансформацією, та інтегрувати нові технології без втрати якості надання послуг.

Зростаюча складність суспільних викликів, таких як урбанізація, зміни клімату, кризи у сфері охорони здоров'я та економічна нестабільність, вимагає від державних установ не тільки швидкої реакції, але й здатності до прогнозування. ШІ надає можливість моделювати різні сценарії, прогнозувати ризики та розробляти більш точні й персоналізовані рішення, що відповідають потребам громадян. Однак, державні установи часто стикаються з низкою бар'єрів на шляху до інтеграції таких технологій: від правових і етичних питань до недостатньої підготовленості персоналу та відсутності необхідних ресурсів. Це потребує побудови інноваційної моделі, яка буде здатна враховувати всі ці чинники, сприяти поступовому впровадженню ШІ та адаптувати існуючі управлінські процеси до нових умов.

Крім того, впровадження ШІ вимагає підходу, що враховує питання конфіденційності та кібербезпеки, оскільки державні органи працюють із великою кількістю конфіденційних даних. Адаптивно-інноваційна модель сприяє тому, щоб інтеграція ШІ відбувалася без шкоди для безпеки даних, а також відповідала етичним нормам, враховуючи принципи прозорості та

справедливості. Важливим є й питання підвищення довіри громадян до використання ШІ в державному секторі, що можливе завдяки залученню громадськості до процесу цифрової трансформації та відкритому інформуванню про цілі та результати використання технологій.

Дослідження та розробка адаптивно-інноваційної моделі впровадження ШІ в публічному управлінні є надзвичайно актуальними, адже це дозволить не лише оптимізувати та автоматизувати роботу державних структур, але й підвищити якість державних послуг, зробити їх більш доступними та орієнтованими на потреби суспільства.

Ключові слова: штучний інтелект, публічне управління, адаптивно-інноваційна модель, державний сектор, управлінський процес, технології.

Kravchuk Olga Yuryivna Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Philosophy, Social and Humanitarian disciplines, Admiral Makarov National Shipbuilding University, Ave. Heroiv Ukrainy, 9, 54025, tel.: (067) 16-12-974, <https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES: AN ADAPTIVE AND INNOVATIVE MODEL

Abstract. The relevance of the topic of developing an adaptive and innovative model for the implementation of artificial intelligence (AI) in public administration is due to the rapid growth of information volumes, the development of digital technologies and the growth of public requests for efficient, transparent and personalized public services. The rapid improvement of AI technologies makes it possible to automate processes, analyze large data sets and make informed management decisions, which significantly increases the efficiency of the public sector. However, the implementation of AI in public administration requires an adaptive and innovative model that will allow public bodies to flexibly respond to changes associated with digital transformation and integrate new technologies without losing the quality of service provision.

The increasing complexity of societal challenges such as urbanization, climate change, health crises, and economic instability requires public institutions not only to respond quickly, but also to be able to predict. AI provides the ability to model different scenarios, predict risks and develop more accurate and personalized solutions that meet the needs of citizens. However, public institutions often face a number of barriers to the integration of such technologies: from legal and ethical issues to insufficient training of personnel and lack of necessary resources. This requires the construction of an innovative model that will be able to take into account

all these factors, facilitate the gradual introduction of AI and adapt existing management processes to new conditions. In addition, the implementation of AI requires an approach that takes into account privacy and cybersecurity issues, as government agencies work with a large amount of sensitive data. The adaptive-innovative model helps to ensure that the integration of AI takes place without harming data security, as well as meets ethical standards, taking into account the principles of transparency and fairness. It is also important to increase the trust of citizens in the use of AI in the public sector, which is possible thanks to the involvement of the public in the process of digital transformation and open information about the goals and results of the use of technologies.

Therefore, the research and development of an adaptive and innovative model of AI implementation in public administration is extremely relevant, because it will allow not only to optimize and automate the work of state structures, but also to improve the quality of public services, make them more accessible and oriented to the needs of society.

Keywords: artificial intelligence, public administration, adaptive and innovative model, public sector, management process, technologies.

Постановка проблеми. Постановка проблеми впровадження штучного інтелекту (ШІ) в діяльність органів місцевого самоврядування є актуальною у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності управління та задоволення зростаючих вимог громадян щодо якості послуг. ШІ має потенціал для трансформації роботи місцевих органів, допомагаючи автоматизувати рутинні завдання, оптимізувати процеси прийняття рішень і надавати персоналізовані послуги. Водночас існують численні виклики, які потребують розробки адаптивно-інноваційної моделі для інтеграції таких технологій.

Однією з основних проблем є брак технічної та організаційної готовності до використання ШІ в місцевому управлінні. Місцеві органи часто не мають достатніх ресурсів і фахівців для успішного впровадження новітніх технологій, що ускладнює процес інноваційної трансформації. Поряд з цим, використання ШІ вимагає належного забезпечення конфіденційності та захисту даних, що є особливо критичним для державних органів, які оперують значними масивами персональної інформації. Таким чином, для ефективного та безпечного впровадження ШІ необхідна адаптивна модель, яка б дозволяла державним органам ефективно реагувати на постійно змінювані зовнішні умови та технічні вимоги.

Ще одним викликом є необхідність узгодження технологічних інновацій із правовими та етичними аспектами використання ШІ. Відсутність законодавчих стандартів та етичних принципів у використанні штучного інтелекту може спричинити конфлікти інтересів, зниження довіри громадськості до

державних інновацій та ризику неправильного використання даних. Тому, для успішної реалізації ШІ в органах місцевого самоврядування необхідна адаптивно-інноваційна модель, яка враховувала б як технічні, так і соціальні, правові та етичні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. П. Дучесі, Р. О'Кіф, Д.О'Лірі свого часу описали взаємозв'язок управління та штучного інтелекту, а також окреслили методологічні підходи, систематизували теоретичні моделі дослідження штучного інтелекту, що були запропоновані раніше.[2] В дослідженнях Е. Макафі, Д. Рок та Е.Бріньолфссон, М. Ресіо та Ю. Ковтуненко [3,4] представлені проблеми впливу ШІ на управлінській механізм. Однак, питання та особливості моделей впровадження засобів ШІ саме в роботу органів місцевого самоврядування є недостатньо висвітленими.

Мета статті – огляд перспектив впровадження адаптивно-інноваційної моделі штучного інтелекту в діяльність органів місцевого самоврядування, яка забезпечить ефективну інтеграцію ШІ для оптимізації управлінських процесів, підвищення якості надання послуг громадянам, а також врахування технічних, правових, етичних та соціальних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект має великий потенціал для підвищення ефективності місцевого самоврядування, оскільки його впровадження дозволяє автоматизувати процеси, підтримувати прийняття обґрунтованих рішень та підвищувати якість послуг, що надаються громадянам. У сучасному суспільстві місцеві органи самоврядування стикаються з постійним зростанням обсягів інформації, що вимагає швидкої та точної обробки, особливо для обґрунтування рішень і вирішення нагальних проблем громади. ШІ сприяє підвищенню продуктивності завдяки можливості автоматизувати рутинні процеси, такі як обробка заявок громадян, комунікація та ведення документації. Це дозволяє звільнити час працівників для виконання більш складних і стратегічних завдань, що, у свою чергу, позитивно впливає на продуктивність і оперативність реагування на запити громадян.

Крім того, ШІ здатний аналізувати великі обсяги даних і надавати рекомендації для прийняття обґрунтованих рішень. Наприклад, за допомогою прогнозування та аналітики, ШІ може допомогти місцевим органам краще зрозуміти потреби населення, планувати інфраструктурні проекти, розподіляти бюджетні кошти та визначати пріоритети у фінансуванні. Це дозволяє не тільки поліпшити якість рішень, а й забезпечити більш справедливий розподіл ресурсів.

Також ШІ значно покращує можливості для персоналізації державних послуг. Завдяки алгоритмам машинного навчання місцеві органи можуть ефективніше налаштовувати процеси взаємодії з мешканцями, підлаштовуючи послуги під індивідуальні потреби кожного громадянина. Наприклад, чат-боти

на базі ШІ можуть відповідати на запити громадян цілодобово, швидко і без втручання людських ресурсів, підвищуючи рівень доступності послуг і задоволеність громадян.

Крім того, штучний інтелект допомагає місцевому самоврядуванню оптимізувати управління ресурсами та бюджетне планування. Аналізуючи дані про витрати та ефективність різних заходів, ШІ допомагає визначати пріоритети фінансування, розподіляти кошти з максимальною ефективністю і уникати надмірних витрат. Це особливо важливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, де необхідно досягати результатів із мінімальними витратами. [5]

ШІ також відіграє ключову роль у моніторингу стану міської інфраструктури та управлінні надзвичайними ситуаціями. Місцеві органи можуть використовувати технології ШІ для виявлення потенційних проблем з інфраструктурою в реальному часі, а також для швидкої оцінки ризиків у разі надзвичайних ситуацій. Це допомагає вчасно реагувати на загрози, уникати серйозних пошкоджень і забезпечувати безпеку громадян.

Не менш важливим є внесок ШІ у забезпечення екологічної стійкості. ШІ може використовуватися для моніторингу показників якості повітря, стану водойм, рівня шуму тощо. Завдяки таким технологіям місцеві органи можуть оперативно отримувати інформацію про екологічну ситуацію та впроваджувати рішення для зниження негативного впливу на довкілля.

Таким чином, впровадження штучного інтелекту в місцеве самоврядування значно підвищує його ефективність, забезпечуючи швидке обслуговування, оптимізацію використання ресурсів, покращення якості державних послуг та більш раціональне прийняття рішень. Це сприяє не лише підвищенню якості життя громадян, але й розвитку стійких, прозорих та орієнтованих на потреби суспільства управлінських практик.

Огляд основних існуючих моделей впровадження технологій у державному секторі.

Впровадження технологій у державному секторі зазвичай базується на певних моделях, які допомагають структурувати процес, зменшувати ризики та забезпечувати ефективну інтеграцію інновацій. Існує кілька основних підходів, що використовуються для впровадження новітніх технологій у державні органи:

1. Класична модель інноваційного впровадження. Цей підхід орієнтований на поступове впровадження технологій, що передбачає кілька етапів: дослідження, планування, тестування, навчання персоналу, реалізація та моніторинг результатів. Така модель дозволяє мінімізувати ризики, пов'язані з великими змінами, оскільки дає змогу вчасно виявляти й коригувати можливі проблеми. Вона ефективна для великих державних проєктів, але має недоліки

в контексті швидких змін у технологічному середовищі, оскільки процес може тривати досить довго.

2. Модель цифрової трансформації. В основі цього підходу лежить стратегія повного переходу державного сектора на цифрові інструменти та онлайн-формати. Ця модель включає не лише впровадження нових технологій, але й трансформацію процесів, організаційної культури та структури управління. Її основна мета — створити інтегровану систему цифрових послуг, яка охоплює всі рівні управління, спрощуючи взаємодію громадян із державними установами. Така модель вимагає значних ресурсів і комплексної реорганізації, але дозволяє створити ефективну систему електронного урядування. [5]

3. Модель публічно-приватного партнерства (PPP). Цей підхід передбачає співпрацю держави з приватним сектором у процесі впровадження нових технологій. Державні органи укладають контракти з приватними компаніями, які мають необхідний досвід і ресурси для розробки та впровадження технологій. Модель PPP дозволяє державі залучати інноваційні рішення без значних витрат на розробку, однак потребує чіткого регулювання умов співпраці, щоб уникнути ризиків витоку даних і забезпечити відповідність державним стандартам.

4. Адаптивно-інноваційна модель. Цей підхід поєднує гнучкість і швидку адаптацію до змінного технологічного середовища, що особливо актуально для сучасних державних органів. Модель передбачає поступове тестування нових технологій на невеликих підрозділах або окремих послугах, з можливістю масштабування в разі успіху. Такий підхід дозволяє органам реагувати на технологічні зміни та адаптувати впровадження відповідно до результатів експериментів, знижуючи фінансові й організаційні ризики.

5. Модель DevOps. Ця модель запозичена з корпоративного сектора і орієнтована на інтеграцію розробки та експлуатації в єдиний цикл, що забезпечує постійну оптимізацію та вдосконалення технологій. DevOps передбачає, що технологічні рішення впроваджуються й тестуються невеликими блоками, які оновлюються за принципом безперервного циклу. У державному секторі ця модель може бути ефективною для розробки й підтримки складних систем, наприклад, систем електронного урядування або управлінських платформ. DevOps дозволяє скоротити час на впровадження і тестування, проте потребує високого рівня компетенції й добре підготовлених кадрів.

6. Гібридна модель. Цей підхід поєднує в собі елементи кількох моделей, що дозволяє гнучко адаптувати процес до специфічних умов та потреб конкретної державної установи. Наприклад, впровадження технологій може розпочинатися з пілотного проєкту (адаптивно-інноваційна модель), що

тестується у співпраці з приватним партнером (модель публічно-приватного партнерства), а після успіху проєкт може масштабуватися з використанням принципів цифрової трансформації. Гібридний підхід дозволяє максимально адаптуватися до різних управлінських та фінансових умов, враховуючи специфіку конкретних державних структур. [1]

Таким чином, кожна з моделей має свої переваги та недоліки і може бути обрана залежно від конкретних цілей, ресурсів і специфіки державного органу. Багато державних структур обирають гібридні або адаптивні моделі, щоб поєднати переваги різних підходів та забезпечити гнучкість і швидкість інтеграції інноваційних технологій.

Адаптивно-інноваційна модель впровадження штучного інтелекту (ШІ) в діяльність органів місцевого самоврядування є підходом, що поєднує гнучкість, поступове впровадження та здатність до адаптації, що особливо важливо в умовах швидкої технологічної еволюції. Така модель дозволяє місцевим органам не тільки інтегрувати нові технології, але й ефективно реагувати на зміни, мінімізуючи ризики та забезпечуючи стабільну роботу в умовах постійного вдосконалення технологій.

Основні принципи адаптивно-інноваційної моделі впровадження ШІ:

1. Поступове впровадження та тестування. Замість того, щоб запроваджувати масштабну зміну одразу, адаптивно-інноваційна модель орієнтована на впровадження ШІ через невеликі пілотні проєкти. Це дозволяє тестувати окремі аспекти нової технології у вибраних підрозділах або для окремих функцій, оцінюючи ефективність та можливі ризики, перш ніж масштабувати рішення.

2. Гнучкість і можливість адаптації. Ця модель дозволяє органам місцевого самоврядування адаптувати підхід до впровадження ШІ відповідно до конкретних потреб і викликів, що виникають у процесі. Завдяки гнучкій структурі органи можуть вчасно коригувати стратегії і технології залежно від результатів попередніх етапів або змін у зовнішньому середовищі.

3. Підхід, орієнтований на потреби громадян. Адаптивно-інноваційна модель фокусується на тому, щоб ШІ впроваджувався для задоволення конкретних потреб громади. Вона включає аналіз запитів громадян і специфічних потреб місцевої спільноти, забезпечуючи більш індивідуалізований підхід і підвищуючи ефективність управлінських процесів.

4. Побудова партнерств. Адаптивно-інноваційна модель сприяє співпраці між місцевими органами та зовнішніми експертами, включаючи приватний сектор і наукові установи, які мають досвід і ресурси, необхідні для розробки та інтеграції технологій. Це дозволяє органам використовувати передові розробки і досвід без значних початкових інвестицій у розробку технологій.

5. Захист даних і етика. Важливим аспектом є врахування правових і етичних вимог при використанні ШІ, особливо що стосується захисту персональних даних. Адаптивно-інноваційна модель передбачає ретельне врахування конфіденційності та етичних аспектів з самого початку впровадження, щоб уникнути конфліктів та ризиків порушення законодавства.

Етапи впровадження адаптивно-інноваційної моделі:

1. Підготовчий етап. На цьому етапі проводиться аналіз поточних потреб місцевого самоврядування, визначаються пріоритетні напрями для впровадження ШІ та оцінюється технічна готовність органу до впровадження технологій. Також важливо на цьому етапі провести навчання для співробітників та підготувати нормативно-правову базу.

2. Пілотне тестування. Реалізація невеликого проєкту для тестування окремих технологій ШІ в реальних умовах. На цьому етапі органи самоврядування можуть виявити ефективність та потенційні проблеми впровадження. Пілотний проєкт може включати автоматизацію певної рутинної операції, тестування чат-ботів для обробки запитів громадян або систем моніторингу інфраструктури.

3. Аналіз та коригування. На основі даних, отриманих у процесі пілотного тестування, проводиться оцінка результатів. Виявлені проблеми аналізуються, після чого технологічне рішення коригується відповідно до результатів. Це дозволяє підвищити надійність і функціональність системи, зменшити ризики і підготувати технологію до масштабування.

4. Масштабування і інтеграція. Після успішного пілотного тестування ШІ-технології інтегруються в інші підрозділи або розширюються на більшу кількість функцій. На цьому етапі проводиться налаштування взаємодії різних систем, підвищення інфраструктурної потужності та навчання персоналу з огляду на нові вимоги.

5. Моніторинг і вдосконалення. Після масштабування орган місцевого самоврядування продовжує стежити за роботою системи ШІ, вносячи необхідні зміни та вдосконалення. Така адаптивність дозволяє залишатися в курсі нових технологічних змін і постійно підвищувати якість управління.

Переваги адаптивно-інноваційної моделі для місцевого самоврядування:

— мінімізація ризиків завдяки поступовому впровадженню та можливості оперативного коригування;

— економія ресурсів, оскільки адаптивний підхід дозволяє уникнути великих одноразових витрат;

— задоволення потреб громадян завдяки можливості налаштування технологій відповідно до запитів і потреб місцевої спільноти;

— підвищення ефективності управління через інтеграцію інновацій, що оптимізують процеси та скорочують час на виконання рутинних завдань.

Отже, адаптивно-інноваційна модель є ефективним підходом до впровадження ШІ в місцеве самоврядування. Вона дозволяє інтегрувати інноваційні рішення, одночасно забезпечуючи гнучкість, орієнтацію на потреби громадян та мінімізацію ризиків. Це сприяє створенню ефективних, прозорих і технологічно орієнтованих органів місцевого управління, здатних швидко реагувати на зміни і забезпечувати високу якість обслуговування громадян.

Впровадження штучного інтелекту (ШІ) в діяльність органів місцевого самоврядування може стикатися з різними бар'єрами, що заважають ефективній інтеграції нових технологій. Для подолання цих бар'єрів важливо розробити і впровадити ряд стратегій, які підвищують готовність органів до змін.

По-перше, необхідно зосередитися на освіті та навчанні. Органи місцевого самоврядування повинні проводити освітні програми для співробітників, які підвищують їхню обізнаність щодо переваг і можливостей ШІ. Це може включати семінари, вебінари та інформаційні кампанії. Професійний розвиток також є важливим аспектом, адже забезпечення можливостей для навчання у сфері нових технологій, аналітики даних і управлінських навичок дозволить працівникам краще адаптуватися до нових вимог.

По-друге, важливо створити позитивну культуру змін у колективі. Керівництво органів місцевого самоврядування має демонструвати підтримку інновацій і змін, слугуючи прикладом для інших співробітників. Заохочення відкритості до нововведень є ключовим моментом, адже створення середовища, в якому працівники можуть вільно висловлювати свої ідеї та занепокоєння щодо впровадження нових технологій, допоможе знизити опір змінам.

Технічна готовність та інфраструктура також грають важливу роль у процесі впровадження. Проведення детального аналізу наявних технологічних ресурсів і інфраструктури дозволить виявити слабкі місця і області для поліпшення. Інвестиції в оновлення технічної інфраструктури, включаючи придбання сучасного програмного забезпечення, обладнання та систем безпеки, створять необхідні умови для інтеграції ШІ.

Крім того, залучення зацікавлених сторін, таких як громада, бізнес і наукові установи, є важливим елементом стратегії. Активне залучення мешканців до процесу впровадження технологій допоможе забезпечити більш адекватне врахування їхніх потреб. Співпраця з приватним сектором та академічними установами дозволить органам використовувати передові розробки та досвід без значних початкових інвестицій у розробку технологій.

Фінансова підтримка також є важливим аспектом. Включення витрат на впровадження ШІ в бюджет органу місцевого самоврядування, а також пошук додаткового фінансування через гранти або інвестиції з боку держави та міжнародних організацій забезпечать ресурси для реалізації інноваційних проєктів.

Моніторинг і оцінка результатів впровадження є завершальним етапом. Запровадження системи моніторингу дозволить своєчасно виявляти проблеми і коригувати стратегії. Регулярне оцінювання ефективності впроваджених рішень допоможе адаптувати стратегії на основі отриманих даних і зворотного зв'язку.

Нарешті, оновлення нормативно-правової бази, що включає адаптацію законодавства до нових технологій та створення чітких норм щодо обробки та захисту персональних даних, забезпечить правову основу для використання ШІ в державному управлінні.

Застосування цих стратегій дозволить подолати бар'єри, підвищити готовність органів місцевого самоврядування до змін і забезпечити успішну інтеграцію новітніх технологій у систему управління. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності місцевого самоврядування та покращенню якості обслуговування громадян.

Висновок. Впровадження штучного інтелекту (ШІ) в діяльність органів місцевого самоврядування може стикатися з різними бар'єрами, що заважають ефективній інтеграції нових технологій. Для подолання цих бар'єрів важливо розробити і впровадити ряд стратегій, які підвищать готовність органів до змін.

По-перше, необхідно зосередитися на освіті та навчанні. Органи місцевого самоврядування повинні проводити освітні програми для співробітників, які підвищать їхню обізнаність щодо переваг і можливостей ШІ. Це може включати семінари, вебінари та інформаційні кампанії. Професійний розвиток також є важливим аспектом, адже забезпечення можливостей для навчання у сфері нових технологій, аналітики даних і управлінських навичок дозволить працівникам краще адаптуватися до нових вимог.

По-друге, важливо створити позитивну культуру змін у колективі. Керівництво органів місцевого самоврядування має демонструвати підтримку інновацій і змін, слугуючи прикладом для інших співробітників. Заохочення відкритості до нововведень є ключовим моментом, адже створення середовища, в якому працівники можуть вільно висловлювати свої ідеї та занепокоєння щодо впровадження нових технологій, допоможе знизити опір змінам.

Технічна готовність та інфраструктура також грають важливу роль у процесі впровадження. Проведення детального аналізу наявних технологічних ресурсів і інфраструктури дозволить виявити слабкі місця і області для поліпшення. Інвестиції в оновлення технічної інфраструктури, включаючи придбання сучасного програмного забезпечення, обладнання та систем безпеки, створять необхідні умови для інтеграції ШІ.

Крім того, залучення зацікавлених сторін, таких як громада, бізнес і наукові установи, є важливим елементом стратегії. Активне залучення меш-

канців до процесу впровадження технологій допоможе забезпечити більш адекватне врахування їхніх потреб. Співпраця з приватним сектором та академічними установами дозволить органам використовувати передові розробки та досвід без значних початкових інвестицій у розробку технологій.

Фінансова підтримка також є важливим аспектом. Включення витрат на впровадження ІІІ в бюджет органу місцевого самоврядування, а також пошук додаткового фінансування через гранти або інвестиції з боку держави та міжнародних організацій забезпечать ресурси для реалізації інноваційних проектів.

Моніторинг і оцінка результатів впровадження є завершальним етапом. Запровадження системи моніторингу дозволить своєчасно виявляти проблеми і коригувати стратегії. Регулярне оцінювання ефективності впроваджених рішень допоможе адаптувати стратегії на основі отриманих даних і зворотного зв'язку.

Нарешті, оновлення нормативно-правової бази, що включає адаптацію законодавства до нових технологій та створення чітких норм щодо обробки та захисту персональних даних, забезпечить правову основу для використання ІІІ в державному управлінні.

Застосування цих стратегій дозволить подолати бар'єри, підвищити готовність органів місцевого самоврядування до змін і забезпечити успішну інтеграцію новітніх технологій у систему управління. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності місцевого самоврядування та покращенню якості обслуговування громадян.

Література:

1. Digital Birmingham. (2017). Retrieved from <http://digitalbirmingham.co.uk>.
2. Duchessi P., O'Keefe R., O'Leary D. A Research Perspective: Artificial Intelligence, Management and Organizations. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. 1993. Vol. 2, no. 3. P. 151–159. URL: <https://doi.org/10.1002/j.1099-1174.1993.tb00039.x>
3. McAfee A., Rock D., Brynjolfsson E. How to Capitalize on Generative AI. *Harvard Business Review Digital Article*. Nov 1, 2023.
4. Карпенко О., Карпенко Ю. Штучний інтелект як інструмент публічного управління соціально-економічним розвитком: смарт-інфраструктура, цифрові системи бізнес-аналітики та трансфери. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №10. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.10.2>
5. Квітка С. Цифрові трансформації як сучасний тренд періодичного циклу розвитку суспільства / Сергій Квітка // *Зб. наук. пр. Національної академії державного управління при Президентові України*. – 2020, спецвипуск. – С. 131–134.

References:

1. Digital Birmingham. (2017). Retrieved from <http://digitalbirmingham.co.uk>.
2. Duchessi P., O'Keefe R., O'Leary D. A Research Perspective: Artificial Intelligence, Management and Organizations. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. 1993. Vol. 2, no. 3. P. 151–159. URL: <https://doi.org/10.1002/j.1099-1174.1993.tb00039.x>

3. McAfee A., Rock D., Brynjolfsson E. How to Capitalize on Generative AI. Harvard Business Review Digital Article. Nov 1, 2023.

4. Karpenko, O., Karpenko, Yu. (2021). Shtuchnyj intelekt iak instrument publichnoho upravlinnia sotsial'no-ekonomichnym rozvytkom: smart-infrastruktura, tsyfrovi systemy biznes-analytyky ta transferty. [Artificial intelligence as a tool of public management of socio-economic development: smart infrastructure, digital business intelligence systems and transfers]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, – Public administration: improvement and development* №10. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.10.2> [in Ukrainian].

5. Kvitka, S. (2020). Tsyfrovi transformatsii yak suchasnyi trend periodychnoho tsykladu rozvytku suspilstva. [Digital transformations as a modern trend in the periodic cycle of society's development] *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Spetsvypusk – Collection of scientific papers of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 131-134. <http://doi.org/10.36.030/2664-3618-2020-si-131-134> [in Ukrainian].

УДК 328.36+351.96+321.72](477:4-672ЄЄ)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-613-624](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-613-624)

Крейденко Володимир Вікторович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (097) 123-85-32, <https://orcid.org/0000-0003-2300-7857>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІШАНИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПАРЛАМЕНТІВ

Анотація. У статті проведено ґрунтовний порівняльний аналіз змішаних форм державного правління, зокрема, в Україні та низці країн Європейського Союзу, що дозволяє глибше зрозуміти особливості функціонування парламентів як важливих інституцій у системі публічного управління. Розглянуто ключові аспекти розподілу владних повноважень, що є основоположними для забезпечення ефективного державного управління, і показано, як змішані форми правління можуть одночасно забезпечувати автономію виконавчої влади та посилювати роль парламенту як інструмента контролю та стримувань.

Дослідження базується на аналізі конституційних засад функціонування парламентів у змішаних політичних системах, що дозволяє виявити особливості правового регулювання їх діяльності, структури та взаємодії з іншими гілками влади. Особлива увага приділяється ролі парламентів у забезпеченні демократичного контролю за діяльністю виконавчої влади, а також у процесах ухвалення рішень, що мають довгострокове значення для громадянського суспільства. Проаналізовано відмінності в правових підходах до визначення ролі парламентів у змішаних системах України та ЄС, підкреслено унікальні риси українського парламентаризму, сформовані в умовах політичної трансформації та впливу зовнішніх загроз на стабільність держави.

Стаття розкриває суттєві аспекти взаємодії парламентів із суспільством, вказуючи на важливість залучення громадян до процесів державного управління через інститути представницької демократії. Особливо це актуально для України, яка, перебуваючи у стані реформ і зовнішніх викликів, потребує ефективної моделі парламентаризму, що не лише виконує законодавчі функції, але й забезпечує підзвітність та прозорість державних рішень.

Результати дослідження можуть слугувати основою для подальшого вдосконалення механізмів парламентаризму у змішаних системах правління. Запропоновано низку практичних рекомендацій, які спрямовані на оптимізацію ролі парламентів у системі стримувань і противаг, особливо щодо їх взаємодії з виконавчими структурами та громадянським суспільством. Це дослідження є внеском у розробку рекомендацій щодо реформування державного управління, що ґрунтується на порівняльному досвіді Європейського Союзу і може сприяти підвищенню якості демократичних інститутів в Україні.

Ключові слова: змішані форми державного правління, парламент, інституційна роль, публічне управління, демократичний контроль, розподіл владних повноважень, Європейський Союз, Україна.

Kreidenko Volodymyr Viktorovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko Kyiv National University, St. Akademika Romodanova, 12/2, Kyiv, 04050, tel.: (097) 123-85-32, <https://orcid.org/0000-0003-2300-7857>

COMPARATIVE ANALYSIS OF MIXED FORMS OF GOVERNMENT IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES: THE ROLE AND FUNCTIONS OF PARLIAMENTS

Abstract. This article presents a comprehensive comparative analysis of mixed forms of government, particularly in Ukraine and several European Union countries, which allows for a deeper understanding of the functioning of parliaments as important institutions in the public governance system. Key aspects of the distribution of powers are considered, which are fundamental to ensuring effective state governance, demonstrating how mixed forms of government can simultaneously provide autonomy to the executive branch while enhancing the role of parliament as an instrument of control and checks and balances.

The research is based on an analysis of the constitutional foundations governing the operation of parliaments in mixed political systems, enabling the identification of legal regulations concerning their activities, structure, and interaction with other branches of government. Particular attention is given to the role of parliaments in ensuring democratic oversight of executive actions, as well as in decision-making processes with long-term significance for civil society. The study analyzes the differences in legal approaches to defining the role of parliaments in the mixed systems of Ukraine and the EU, highlighting the unique characteristics

of Ukrainian parliamentarism shaped by political transformation and external threats to the stability of the state.

The article reveals significant aspects of the interaction between parliaments and society, emphasizing the importance of citizen engagement in governance processes through representative democracy institutions. This is especially relevant for Ukraine, which, in the context of reforms and external challenges, requires an effective model of parliamentarism that not only performs legislative functions but also ensures accountability and transparency in governmental decisions.

The findings of this research may serve as a foundation for further enhancing the mechanisms of parliamentarism in mixed systems of governance. A number of practical recommendations are proposed, aimed at optimizing the role of parliaments within the system of checks and balances, particularly regarding their interaction with executive structures and civil society. This research contributes to the development of recommendations for reforming public governance, based on comparative experiences from the European Union, which can help improve the quality of democratic institutions in Ukraine.

Keywords: mixed forms of government, parliament, institutional role, public governance, democratic oversight, distribution of powers, European Union, Ukraine.

Постановка проблеми. Змішані форми державного правління є одними з найскладніших у структурі та функціонуванні державного управління, особливо в умовах постійних соціально-політичних трансформацій і викликів. Для України, яка зазнала значного політичного впливу з боку зовнішніх та внутрішніх чинників, формування ефективної моделі змішаної системи державного управління є питанням не лише модернізації державного управління, але й національної безпеки. Сучасні процеси державотворення в Україні вимагають не лише адаптації до європейських стандартів, але й врахування специфіки національного парламентського досвіду в умовах війни та посиленого тиску з боку агресора. Це підвищує актуальність порівняльного дослідження змішаних форм державного правління в Україні та країнах Європейського Союзу, де подібні моделі вже демонструють високий рівень стабільності та ефективності.

Інституційна роль та функції парламенту у змішаних формах державного правління передбачають не лише здійснення законотворчої діяльності, але й забезпечення контролю над виконавчою владою та створення системи стримувань і противаг. Україна, прагнучи інтегруватися в Європейський Союз, потребує детального аналізу європейського досвіду, щоб адаптувати ключові елементи ефективного парламентаризму та посилити роль Верховної Ради у державному управлінні. Водночас, відмінності у правових засадах та

організаційних підходах вимагають глибокого розуміння та адаптації з урахуванням політичної культури та історичних умов України.

Таким чином, аналіз інституційної ролі та функцій парламентів у змішаних формах державного правління в Україні та країнах ЄС сприятиме виробленню рекомендацій щодо оптимізації діяльності Верховної Ради, що є необхідним у контексті зміцнення демократичних інститутів і подолання сучасних викликів..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльний аналіз змішаних форм державного правління та ролі парламентів у державному управлінні є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, українські дослідники, такі як В. Шаповал, О. Копиленко, В. Гошовська та Ю. Шемшученко, зосереджуються на структурних і функціональних аспектах діяльності Верховної Ради України у змішаній системі державного правління. Ці науковці обґрунтовують важливість удосконалення парламентських функцій і контролю для підвищення ефективності публічного управління.

У європейському науковому контексті питанням змішаних форм державного правління та взаємодії гілок влади приділяли увагу дослідники, такі як Дж. Сарторі, Дж. Елстер, К. Оффе, Х. Лінц, С. Мейнверінг, А. Лейпхарт, та інші. Вони наголошують на особливостях розподілу повноважень між виконавчою та законодавчою гілками, що має вирішальний вплив на стабільність та функціонування демократичних інститутів у країнах із змішаними моделями. У своїх працях ці автори підкреслюють, що для забезпечення належного контролю та балансу у змішаних системах державного правління необхідна оптимізація ролі парламенту як ключового елемента стримувань і противаг.

Попри те, що питання ролі парламентів у змішаних формах державного правління та їхня взаємодія з виконавчою владою вже досліджувалися, комплексний аналіз з урахуванням досвіду країн ЄС та України, особливо в контексті сучасних реформ і прагнення до інтеграції з ЄС, залишається недостатньо розробленим. Сучасні реалії вимагають систематизації наявних теоретичних підходів та розробки практичних рекомендацій для вдосконалення роботи Верховної Ради України з урахуванням найкращих європейських практик. Це підтверджує важливість подальших досліджень щодо ролі парламенту у забезпеченні ефективності та прозорості державного управління у змішаних парламентсько-президентських системах.

Мета статті – дослідження полягає у здійсненні порівняльного аналізу змішаних форм державного правління в Україні та країнах Європейського

Союзу з метою визначення інституційної ролі та функцій парламентів у системі публічного управління. Це дослідження спрямоване на розкриття особливостей розподілу владних повноважень та виявлення чинників, які впливають на ефективність демократичного контролю й забезпечення балансу між законодавчою і виконавчою гілками влади. Аналіз європейського досвіду та особливостей українського парламентаризму дозволить запропонувати рекомендації щодо оптимізації ролі Верховної Ради України для підвищення прозорості, підзвітності та ефективності державного управління в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз змішаних форм державного правління в Україні та країнах Європейського Союзу дозволяє глибше зрозуміти інституційну роль і функції парламентів у системах змішаного правління. Унікальність змішаних форм державного правління полягає в поєднанні елементів президентської та парламентської республік, де повноваження виконавчої влади розподіляються між президентом і прем'єр-міністром, а парламент виступає головним представницьким органом, що забезпечує баланс влади.

Вітчизняна вчена В. Гошовська визначає парламентаризм як систему формування традицій використання демократичних методів державного розвитку та забезпечення стабільності. У цьому контексті важливо, щоб визнання парламенту невід'ємним елементом політичної системи знаходило відображення і в розвитку політичної культури та формуванні сучасних підвалин загально-цивілізаційної ідеології демократичної правової держави, у якій парламент визнається і сприймається як обов'язковий елемент політичної системи та державного управління [1, с.16].

Парламент, як ключова інституція в системі державного управління, виконує функції законодавчої влади, контролю за діяльністю виконавчої влади та представництва інтересів громадян. У змішаних системах, як в Україні, так і в країнах ЄС, парламенти отримують розширені повноваження, що дозволяє їм активно брати участь у формуванні уряду та ухваленні важливих законодавчих актів.

Трансформація форм правління в Україні відзначається численними змінами, що відбувалися з моменту проголошення незалежності в 1991 році. Основні етапи трансформації можна поділити на кілька ключових періодів, кожен з яких характеризується своєю специфікою і особливостями, наведеними у табл. 1.

Таблиця 1.

Трансформація форм правління в Україні

Період	Характеристика	Основні досягнення та проблеми
Перехідний період (1991-1996)	Відновлення незалежності після проголошення в серпні 1991 року. Перехід від радянської системи до формування власної державності.	Ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року, що заклала правові основи для функціонування держави. Проголошення змішаної президентсько-парламентської республіки з значними повноваженнями президента.
Змішана президентсько-парламентська форма державного правління (1996-2004)	Формування змішаної президентсько-парламентської форми державного правління з посиленням президентських повноважень. Напружені стосунки між президентом Леонідом Кучмою та Верховною Радою України.	Політична нестабільність через конфлікти між гілками влади, але певний баланс між виконавчою і законодавчою гілками, важливість парламенту в законодавчому процесі.
Змішана парламентсько-президентська форма державного правління (2004-2010)	Виникнення змішаної парламентсько-президентської форми правління після «Помаранчевої революції» 2004 року. Зменшення президентських повноважень і підвищення ролі парламенту.	Активізація демократичних процесів, більше повноважень парламенту в формуванні уряду, політична конкуренція.
Криза та повернення до змішаної президентсько-парламентської форми державного правління (2010-2014)	Повернення до змішаної президентсько-парламентської форми державного правління після перемоги Віктора Януковича на президентських виборах в Україні. Політична криза, корупція та авторитарні тенденції, що викликали протестні акції.	Відновлення значних президентських повноважень, але авторитарні риси в управлінні. Політична нестабільність призвела до «Революції Гідності» в 2014 році.
Змішана парламентсько-президентська форма державного правління (2014-до тепер)	Встановлення змішаної парламентсько-президентської форми державного правління після «Революції Гідності». Реакція на агресію з боку росії та потреба в реформах.	Початок численних реформ для підвищення прозорості і підзвітності, посилення ролі парламенту в формуванні уряду, поступова еволюція політичної системи.

Джерело: систематизовано автором

Ця таблиця узагальнює основні характеристики, досягнення та проблеми, що виникали під час різних періодів державного правління в Україні.

Порівняння з країнами Європейського Союзу, такими як Франція, Польща та Литва, демонструє, що змішані системи в цих країнах також спрямовані на забезпечення розподілу повноважень між різними гілками влади, але реалізують це через різні інституційні механізми. Наприклад, у Франції президент володіє більшою владою в питаннях зовнішньої політики та оборони, тоді як в Польщі та Литві парламент наділений широкими повноваженнями в контролі за урядом і прийнятті законодавства. Така система дозволяє парламентам здійснювати контроль за діяльністю виконавчої влади, в той час як президенти виконують функції національних лідерів.

Розглянемо змішану форма державного правління у Франції, що характеризується поєднанням елементів президентської та парламентської систем, функціонує в рамках п'ятої республіки, проголошеної в 1958 році. Ця система надає президенту значні повноваження, але одночасно забезпечує активну роль парламенту в процесі управління країною. Президент Франції є головою держави та має право на призначення прем'єр-міністра, який, у свою чергу, очолює уряд. Президент також володіє правом вето на законодавчі акти, що підвищує його вплив на законодавчий процес. Проте, парламент, що складається з двох палат - Національних зборів та Сенату, також грає ключову роль у формуванні законодавства і контролі над урядом [2].

Французький парламент виконує законодавчі функції, розглядаючи та затверджуючи закони, а також контролює діяльність уряду. Національні збори мають більшу владу в порівнянні з Сенатом, оскільки можуть ініціювати закони та мають право відправляти уряд у відставку через вотум недовіри. Законодавчий процес у Франції складається з декількох етапів, включаючи ініціативу законопроектів, обговорення у палатах парламенту, голосування та підпис президента. Законопроекти можуть ініціюватися як урядом, так і депутатами. Парламент здійснює контроль над діяльністю виконавчої влади через різноманітні механізми, такі як запити до уряду, інтерпеляції та слухання. Ці інструменти дозволяють депутатам вимагати звітності від членів уряду і перевіряти виконання законів.

У змішаній системі Франції взаємодія між президентом і парламентом може бути як конструктивною, так і конфліктною. У разі, якщо президент і парламент належать до різних політичних сил, це може призвести до політичної напруги і затягування процесу ухвалення рішень. Функціонування змішаної форми правління у Франції також пов'язане з певними викликами, зокрема конфліктами між гілками влади, суперечностями в законодавчому процесі та викликами демократичної підзвітності. Часто між президентом і парламентом виникають розбіжності, особливо в умовах «коабітації», коли

президент і більшість парламенту належать до різних політичних партій. Оскільки президент має право вето, це може призвести до затримок у прийнятті важливих законів, якщо парламентарі не зможуть досягти консенсусу. Деякі критики вважають, що сильна виконавча влада може підривати демократичні механізми контролю, якщо президент занадто активно використовує свої повноваження [3].

Таким чином, змішана форма державного правління у Франції надає парламенту важливі функції та повноваження, забезпечуючи баланс між виконавчою і законодавчою гілками влади. Незважаючи на численні виклики, ця система сприяє активному обговоренню та прийняттю законів, що відображає інтереси суспільства, і відіграє критичну роль у функціонуванні демократичних інститутів країни.

Що стосується функціонування змішаної форми державного правління в Польщі, яка діє в рамках III Республіки, варто відзначити, що вона поєднує елементи президентської та парламентської систем, формуючи динамічну політичну структуру. Основними органами державної влади є президент, парламент і уряд, які взаємодіють між собою, реалізуючи функції управління та контролю.

Президент Польщі є главою держави і обирається на п'ятирічний термін. Його повноваження включають представлення країни на міжнародній арені, призначення прем'єр-міністра, а також інших членів уряду. Президент має право вето на законодавчі акти, яке може бути подолане парламентом, якщо для цього є достатня кількість голосів. У разі, якщо президент і парламент належать до різних політичних сил, це може призвести до політичної напруги, проте система передбачає механізми для вирішення таких конфліктів.

Парламент Польщі складається з двох палат: Сейму та Сенату. Сейм, що є нижньою палатою, має 460 депутатів, обраних на чотирирічний термін, тоді як Сенат, верхня палата, складається з 100 сенаторів, які також обираються на чотирирічний термін. Основна роль парламенту полягає в законодавчій діяльності, контролі за урядом та представництві інтересів громадян. Законодавчий процес в Польщі передбачає, що законопроекти можуть ініціюватися як членами парламенту, так і урядом. Пропозиції проходять через кілька етапів обговорення, включаючи комітетські слухання, а потім голосування в палатах [4].

Сейм має значну законодавчу владу, оскільки може ініціювати закони, вносити поправки і ухвалювати рішення про державний бюджет. Однак, щоб законопроект набув чинності, він має бути схвалений обома палатами парламенту і підписаний президентом. У разі вето президента, Сейм може подолати його, якщо за законопроект проголосує щонайменше 3/5 депутатів. Це забезпечує баланс між президентською і парламентською владами, хоча й

створює потенційні конфлікти, якщо політичні сили в парламенті та президенту є протилежними.

Контроль парламенту над урядом здійснюється через різноманітні механізми, такі як запити до уряду, обговорення звітів міністрів та можливість висловлення недовіри. Сейм має право викликати членів уряду для звітування про їхню діяльність, що забезпечує підзвітність виконавчої влади перед законодавчим органом. У разі вотуму недовіри, який може бути ініційований депутатами, уряд має бути розпущено, що стимулює виконання обіцянок і дотримання інтересів громадян.

Змішана форма державного правління в Польщі також стикається з певними викликами, такими як напруга між президентом і парламентом, особливо в умовах політичної конкуренції. Партійна система в країні, що складається з кількох політичних сил, може призводити до нестабільності, коли жодна з партій не має абсолютної більшості. Це створює умови для коаліційного уряду, що може ускладнити ухвалення рішень і створити ризик політичної інертності. Однак, така ситуація також може сприяти компромісам і більшій відповідності інтересам виборців.

В цілому, змішана форма державного правління в Польщі забезпечує активну роль парламенту у законодавчому процесі та контролі над урядом, що є важливим елементом демократії. Ця система дозволяє адаптуватися до політичних змін і реагувати на виклики, створюючи механізми для співпраці та взаємодії між різними гілками влади. Політична стабільність та ефективність управління в країні багато в чому залежать від здатності парламенту підтримувати баланс між президентськими повноваженнями і законодавчими функціями.

У свою чергу, змішана форма державного правління в Литві, що існує з моменту відновлення незалежності в 1990 році, поєднує елементи президентської та парламентської систем, формуючи політичну структуру, яка забезпечує баланс між різними гілками влади. Основними інститутами влади є президент, Сейм (парламент) та уряд, які взаємодіють у процесі формування державної політики та управління країною.

Президент Литви є головою держави і обирається на п'ятирічний термін. Він має значні повноваження, зокрема право призначати прем'єр-міністра, членів уряду, а також голови Національного банку. Президент також представляє Литву на міжнародній арені, підписує закони та може вносити поправки до законодавства. Важливо, що президент має право вето на законодавчі акти, яке може бути подолане, якщо за закон проголосує не менше двох третин депутатів Сейму. Це створює механізм стримувань і противаг, забезпечуючи баланс між президентською і парламентською владою.

Сейм Литви складається з 141 депутата, які обираються на чотирирічний термін. Основною роллю парламенту є законодавча діяльність, контроль за

урядом і представництво інтересів громадян. Сейм виконує кілька ключових функцій: ухвалює закони, затверджує державний бюджет, контролює діяльність уряду та проводить парламентські слухання. Депутати можуть ініціювати законопроекти, які потім обговорюються в комітетах Сейму. Процес ухвалення законів включає кілька етапів: перше читання, детальне обговорення в комітетах, друге читання та остаточне голосування [5].

Контроль парламенту над урядом реалізується через механізми підзвітності та прозорості. Сейм має право запрошувати членів уряду для надання звітів про їхню діяльність, що забезпечує підзвітність виконавчої влади. Депутати можуть ставити запитання міністрам, проводити слухання з важливих питань та висловлювати недовіру уряду, що може призвести до його відставки. Це надає Сейму важливу роль у формуванні політики та контролі за її виконанням.

В умовах змішаної форми державного управління в Литві виникають певні виклики, зокрема можливість конфліктів між президентом і парламентом, особливо коли їхні політичні сили не співпадають. Це може ускладнити ухвалення рішень і привести до політичної нестабільності. Проте, система забезпечує механізми для врегулювання таких конфліктів, що дозволяє підтримувати демократію та законність.

У Литві також існує традиція активної участі громадян у політичному процесі, що підвищує відповідальність парламенту перед виборцями. Політичні партії, представлені в Сеймі, грають важливу роль у формуванні політичного курсу країни, що забезпечує відображення інтересів різних соціальних груп у законодавчій діяльності.

Отже, змішана форма державного управління в Литві забезпечує активну роль парламенту у законодавчому процесі та контролі за діяльністю уряду. Ця система, поєднуючи президентські та парламентські елементи, дозволяє адаптуватися до змін у політичному середовищі, створюючи механізми для співпраці та взаємодії між різними гілками влади. Завдяки цьому забезпечується політична стабільність, демократичність та ефективність управління країною.

Варто відзначити, що порівнюючи ці три країни, можна виявити, що незважаючи на відмінності у структурі влади, всі вони демонструють необхідність балансу між президентом і парламентом для забезпечення ефективного функціонування державного управління. Проблеми, пов'язані з конфліктами між гілками влади, підкреслюють важливість оптимізації механізмів контролю і співпраці, що є актуальним також для України в її прагненні до європейської інтеграції та удосконалення парламентських функцій.

У свою чергу, варто підкреслити, що існуюча змішана форма державного управління в Україні також стикається з численними викликами, які потребують термінового вирішення для забезпечення стабільності та ефективності

державного управління. Одним з найбільш критичних аспектів є необхідність посилення законодавчої функції парламенту. Для цього важливо активізувати діяльність депутатів, особливо в контексті контролю за виконавчою владою, що є основним елементом демократичного управління. Контроль за урядом забезпечує не лише підзвітність, але й сприяє прийняттю обґрунтованих рішень, що, в свою чергу, позитивно вплине на якість життя громадян.

А саме, по-перше, необхідно вдосконалити механізми контролю за діяльністю уряду. Це може бути досягнуто через зміцнення інститутів, відповідальних за здійснення нагляду, таких як комітети Верховної Ради. Важливо також запровадити чіткіші процедури для розгляду урядових звітів і документів, що стосуються виконання державного бюджету та інших важливих питань. Підвищення ефективності контролю забезпечить прозорість у функціонуванні уряду та дозволить зменшити ризики корупційних проявів. По-друге, особливу увагу слід приділити підвищенню прозорості парламентських процесів. Це може включати впровадження електронних систем для публікації інформації про законодавчу діяльність, а також організацію відкритих засідань комітетів, що дозволить громадськості безпосередньо ознайомлюватись із ходом законодавчих ініціатив. Залучення громадян до процесу ухвалення рішень через публічні обговорення і консультації з експертами створить передумови для формування більш обґрунтованих політик. По-третє, сприяння формуванню стабільних коаліцій або монокоаліцій у парламенті стане запорукою запобігання політичній фрагментації. Це, у свою чергу, сприятиме ефективному управлінню, оскільки забезпечить стабільність і передбачуваність політичних процесів. Важливо стимулювати політичні партії до співпраці, що може бути реалізовано через законодавчі зміни, які б заохочували до укладення коаліційних угод та спільних програм.

Таким чином, реалізація зазначених рекомендацій не лише зміцнить позиції парламенту в системі державного управління України, але й сприятиме демократизації суспільства, забезпечуючи більшу підзвітність, прозорість та ефективність у процесах ухвалення рішень. Для досягнення успіху в цих напрямках необхідно активне залучення всіх учасників політичного процесу, включаючи громадянське суспільство, що дозволить створити більш стійку і відповідальну політичну систему.

Висновки. Змішані форми державного правління є складними у структурі та функціонуванні, особливо в умовах соціально-політичних трансформацій. Для України, що зазнає значного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, формування ефективної моделі змішаної форми державного правління є критично важливим не лише для модернізації, а й для забезпечення національної безпеки. Сучасні виклики державотворення в Україні вимагають не тільки адаптації до європейських стандартів, а й врахування специфіки національного парламентського досвіду в умовах війни, що підкреслює актуальність дослідження змішаних форм правління.

Інституційна роль парламенту в змішаних системах передбачає не лише законотворчу діяльність, але й контроль над виконавчою владою, що є важливим елементом системи стримувань і противаг. Для України, яка прагне інтегруватися в Європейський Союз, вкрай важливо вивчити європейський досвід для адаптації ключових елементів ефективного парламентаризму.

Порівняльний аналіз змішаних форм державного управління в Україні та країнах ЄС дозволяє виявити особливості розподілу владних повноважень, а також фактори, що впливають на ефективність демократичного контролю. З метою покращення державного управління необхідно здійснити низку заходів: удосконалення механізмів контролю за урядовою діяльністю, підвищення прозорості парламентських процесів шляхом впровадження електронних платформ для публікації законодавчої інформації та організації відкритих засідань комітетів, а також активна участь громадян у процесах ухвалення рішень через публічні обговорення і консультації з експертами. Сприяння створенню стабільних коаліцій або монокоаліцій у парламенті також має важливе значення для запобігання політичній фрагментації.

Отже, вивчення європейського досвіду та адаптація кращих практик у сфері парламентського управління є необхідними для підвищення прозорості, підзвітності та ефективності державного управління в Україні в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Парламентаризм : підручник / В. А. Гошовська та ін. Київ : НАДУ, 2016. 672 с.
2. Офіційний веб-сайт Національної асамблеї Франції. URL: <https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/vos-deputes/hemicycle> (дата звернення 28.10.2024)
3. Офіційний веб-сайт Французького Сенату. URL : <http://www.senat.fr/elus.html> (дата звернення 28.10.2024)
4. Конституція Республіки Польща. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (дата звернення 28.10.2024)
5. Конституція Литовської Республіки. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892> (дата звернення 28.10.2024)

References:

1. Hoshovska V. A. et al. (2016). *Parliamentaryzm : pidruchnyk [Parliamentarism: a textbook]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnoi asamblei Frantsii [The French National Assembly Official website]. *assembleenationale.fr*. Retrieved from <http://www.assembleenationale.fr/dyn/vos-deputes> [in English].
3. Ofitsiinyi veb-sait Frantsuzkoho Cenatu [The French Senate Official website]. *senat.fr*. Retrieved from <http://www.senat.fr/elus.html> [in English].
4. Konstytutsiia Respubliki Polshcha [The Constitution of the Republic of Poland]. (n.d.). *sejm.gov.pl*. Retrieved from <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [in English].
5. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki [The Constitution of the Republic of Lithuania]. (n.d.). *lrs.lt*. Retrieved from <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> [in English].

УДК 352/354-1

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-625-642](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-625-642)

Кудлик Наталія Миронівна аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Короля Данила, 13, м. Івано-Франківськ, 76010, тел.: (096) 152-24-84, <https://orcid.org/0009-0006-7256-4958>

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ ЗА УЧАСТІ ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВИХ ПАЛАТ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається класичний для системи торгово-промислових палат напрямок діяльності з представництва та захисту інтересів підприємців, який здійснюється на національному та міжнародному рівнях. Стверджується, що національна система торгово-промислових палат України реалізує цей напрямок діяльності на недостатньому рівні. Особливо це стосується системного відстоювання інтересів малого та середнього підприємництва на міжнародному рівні. Показано, що цей сегмент бізнесу в Україні не отримує достатньої підтримки з боку органів публічної влади, зокрема й через те, що представницькі та виконавчі органи публічної влади, в основному, орієнтовані на інтереси великого бізнесу. Громадсько-владна взаємодія у сфері економіки відбувається на основі анахронічних норм, процедур та ментальних установок, які заважають європеїзувати цей механізм.

Удосконалення механізму представництва та захисту торгово-промисловими палатами в Україні потребує реального впровадження у практику взаємодії принципів деліберативної моделі узгодження рішень та ефективних організаційно-правових важелів впливу з боку бізнес-асоціацій на рішення органів публічної влади. Інституціоналізація ефективного механізму взаємодії торгово-промислових палат з органами публічної влади має здійснюватись на основі концепту адвокати як ключової функції їх діяльності. Показано, що концепт адвокати виступає інструментом європеїзації практики громадсько-владної взаємодії у сфері економіки. Його впровадження у нормативно-правову базу сприятиме адаптації національного законодавства до європейського, гарантованості розгляду позицій торгово-промислових палат в органах публічної влади досягненню більшої прозорості та більш ефективного громадському контролю у сфері економіки.

Ключові слова. Торгово-промислова палата, національна система торгово-промислових палат, представництво та захист інтересів підприємництва, лобіювання, європеїзація громадсько-владної взаємодії, адвокати.

Kudlyk Nataliia Myronivna Postgraduate student at the Department of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Korolya Danyla, Ivano-Frankivsk, 76010, tel.: (096) 15-22-484, <https://orcid.org/0009-0006-7256-4958>

EUROPEANIZATION OF THE MECHANISM OF REPRESENTATION AND PROTECTION OF BUSINESS INTERESTS AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVEL WITH THE PARTICIPATION OF CHAMBERS OF COMMERCE AND INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract. The article examines the classical area of activity for the system of chambers of commerce, which is the representation and protection of the interests of entrepreneurs, which is carried out at the national and international levels. It is claimed that the national system of chambers of commerce and industry of Ukraine implements this line of activity at an insufficient level. This especially applies to the systematic defense of the interests of small and medium-sized enterprises at the international level. It is shown that this segment of business in Ukraine does not receive sufficient support from public authorities, in particular due to the fact that the legislative and executive branches of public authorities are mainly focused on the interests of big business. Public-authority interaction in the economic sphere takes place on the basis of anachronistic norms, procedures and mental attitudes that prevent the Europeanization of this mechanism.

Improving the mechanism of representation and protection by chambers of commerce and industry in Ukraine requires the practical implementation of the principles of interaction of the deliberative model of decision coordination and effective organizational and legal levers of influence on the part of business associations on the decisions of public authorities. Institutionalization of an effective mechanism of interaction between chambers of commerce and public authorities should be carried out on the basis of the concept of advocacy as a key function of their activity. It is shown that the concept of advocacy serves as a tool for the Europeanization of the practice of public-authority interaction in the field of economics. Its introduction into the legal framework will contribute to the adaptation of national legislation to the European one, the guarantee of consideration of the positions of the chambers of commerce and industry in public authorities, the achievement of greater transparency and more effective public control in the field of economy.

Keywords: Chamber of Commerce, national system of chambers of commerce, representation and protection of business interests, lobbying, Europeanization of the practice of public-authority interaction, advocacy.

Постановка проблеми. Представництво та захист інтересів підприємців у сфері національного та міжнародного підприємництва є класичним напрямком діяльності всіх торгово-промислових (далі – ТПП) світу. Статут ТПП України, затверджений її з'їздом від 27 травня 2010 року містить положення про те, що ТПП «здійснює представницькі функції як в Україні, так і за її межами» [1]. Це положення повторює закріплену в Законі України відповідну норму [2]. У загальній стратегії всієї системи ТПП України на 2020 – 2025 роки сформульовані відповідні місія, візія та цінності [3]. Створений механізм представництва та захисту інтересів на національному та міжнародному рівнях більш ефективно застосовують передусім великі підприємства, які, у першу чергу, користуються можливостями національної ТПП України просувати свої інтереси. Він здатний організувати різного роду лобістські заходи, розраховуючи на готовність представників публічно-владних структур надавати їм певні переваги, захищати виключно його інтереси чи приймати публічно-адміністративні рішення на його користь в частині таких, наприклад, питань як оподаткування, стимулювання, залучення інвестицій, надання конкурентних переваг у відносинах між підприємствами.

На відміну від великих підприємств середні та малі підприємства в Україні зустрічаються з серйозними проблемами у справі просування своїх інтересів. Це, наприклад, такі проблеми як: бюрократичність процедур; відсутність доступу до інвестиційних джерел; недостатня обізнаність в тонкощах ведення економічних та фінансових справ, особливо на міжнародному рівні; відсутність навичок якісно проводити міжнародні бізнес-операції, складнощі налагодження співпраці з іноземними партнерами тощо. Цьому сегменту підприємництва не вистачає ресурсів для самостійного відстоювання власних інтересів. Зазначені труднощі мають вирішуватись на основі систематичної співпраці ТПП з представницькими та виконавчими органами публічної влади. Однак й сьогодні існує проблема браку лідерства ТПП стосовно їх спроможності системно відстоювати інтереси цього сегменту бізнесу.

У той же час світовий досвід свідчить про те, що для України важливим фактором відновлення повоєнної економіки має стати активізація діяльності середніх і малих підприємств. Цей сегмент українського бізнесу має стати запорукою стабільного та ефективного розвитку економіки у післявоєнний період. Є обґрунтовані сподівання, що така стратегія забезпечить ефективну зайнятість населення, підвищить рівень його добробуту до європейських стандартів та сформує самодостатні місцеві бюджети. На сьогодні потрібно забезпечити підтримку малому та середньому підприємству в Україні у представницьких та виконавчих органах публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові функції національної системи ТПП розкрито у низці праць. Головну функцію ТПП з представ-

ництва та захисту інтересів підприємництва детально досліджувала у своїй дисертації Б. Александрова [4]. Наша увага зосереджена на наукових працях, присвячених з'ясуванню особливих ознак неурядових організацій, що здійснюють зазначену функцію (Д. Смолич) [5], результатам дослідження причин неефективного прийняття рішень щодо її виконання, розвитку механізму реалізації цієї функції у сучасних умовах через удосконалення відповідного законодавства (В.Калетнік) [6], Д.Коцупал [7], А. Ключко [8], І.Маркус [9]. Важливою джерельною базою у нашому дослідженні виступають окремі нормативно-правові акти та законопроекти, норми яких регулюють реалізацію ТПП функції з представництва й захисту інтересів підприємництва в Україні [1–3; 10–13]. Узагальнення та аналіз зазначеної джерельної бази дають підстави для висновку, що функція ТПП з представництва та захисту інтересів підприємництва має бути трансформована в сучасних умовах на функцію адвокати.

Мета статті полягає у концептуальному обґрунтуванні трансформації діючого сьогодні механізму представництва та захисту інтересів в Україні у механізм адвокати на основі його європеїзації через удосконалення анахронічних норм, процедур та ментальних установок.

Виклад основного матеріалу. Окрім згаданого вище закону України про ТПП підзаконні акти конкретизують дії на виконання представницько-захисної функції ТПП. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1999 р. № 529 «Про підтримку діяльності торгово-промислових палат» зобов'язує центральні органи виконавчої влади України співпрацювати з ТПП України під час розроблення проєктів нормативно-правових актів і державних програм, а також у забезпеченні участі України в роботі різних міжнародних організацій. Цією постановою також доручено Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти регіональним ТПП у виконанні ними статутних завдань, залучати їх до розроблення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність на регіональному рівні, підготовки і реалізації програм розвитку економіки регіонів [11].

Діючий сьогодні механізм представництва та захисту інтересів в Україні орієнтований більшою мірою на великий бізнес. Це співпадає з специфікою діяльності ТПП інших країн, наприклад, таких як Американська Торгова Палата (American Chamber of Commerce Ukraine – ACC) та Європейська бізнес-асоціація (European Business Association – ЕВА), які діють у багатьох країнах, в тому числі в Україні. Вони здійснюють представництво інтересів крупних закордонних компаній на вищих рівнях влади з метою впливу на нормотворчу діяльність, зміну бізнес-клімату у кращу на їх погляд сторону тощо. Значна частина таких підприємств – це транснаціональні корпорації та

великі міжнародні організації, інтереси яких представляють закордонні бізнес-асоціації в Україні [4, с. 87].

Уся система публічного управління в Україні орієнтована на анахронічні норми і процедури, які ускладнюють адаптацію системи представництва та захисту інтересів підприємництва до сучасних вимог, спираючись на які бюрократія часто заважає ефективному прийняттю рішень. Такий обґрунтований висновок міститься у проведених дослідженнях [5, 8]. Практика діяльності ТПП та інших бізнес-асоціацій показує, що прийняття резолюцій, публічних звернень до публічних органів влади різного рівня, застосування інших «м'яких» форм та способів впливу на органи публічної влади, які вже давно апробовані демократичними країнами як ефективні практики взаємодії, не завжди досягають очікуваного результату в Україні. Причиною такої ситуації є відсутність в Україні реально діючої деліберативної моделі узгодження рішень та ефективних організаційно-правових важелів впливу з боку ТПП на рішення органів публічної влади. Практика показує, що діяльність ТПП з представництва та захисту інтересів бізнесу потребує більш ефективного механізму впливу на представницькі та виконавчі органи публічного управління, зокрема за рахунок усунення різних корупційних схем, неправомірних дій як з боку публічної влади, так й з боку підприємництва.

Світова практика доводить, що ефективному представництву та захисту інтересів підприємництва сприяють верховенство права, чіткі правила гри та прогнозованість ситуації. На цей день на користь справі представництва та захисту інтересів підприємництва в Україні діють окремі розпорошені норми Законів України: «Про громадські об'єднання» (2012 р.), «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» (2012 р.), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.). В.Калетник вказує, що дотичними до сфери лобістської діяльності є окремі положення Законів України: «Про захист персональних даних» (від 1 червня 2010 року № 2297-VI) щодо законодавчих обмежень щодо персональних даних, «Про медіа» (від 13 грудня 2022 року № 2849-IX) щодо власників медіа; «Про публічні закупівлі» (від 25 грудня 2015 року № 922-VIII) щодо забезпечення прозорості публічних закупівель та інших [6, с. 121].

Відсутність спеціального правового унормування діяльності з представництва та захисту інтересів підприємництва сприяє впровадженню неформальних, у тому числі корупційних практик взаємодії підприємницьких кіл та органів публічної влади. Як справедливо стверджує І.Маркус, слабкість механізмів легального лобіювання, зокрема захисту інтересів бізнесу при прийнятті державних рішень, неповне висвітлення успішного досвіду впливу неурядових організацій на формування державної політики України, у тому числі на прийняття законів, імплементацію в законодавство України положень

актів законодавства Європейського Союзу, призводить до домінування тіньових схем впливу на владу [9, с. 52].

Публічною владою та громадськістю усвідомлено цю проблему. За роки незалежності України були здійснені намагання унормувати цю проблему через прийняття закону України «Про лобіювання». Всі законопроекти, що розглянуті Верховною Радою України, були визнані неефективними з різних причин. Спільним принциповим недоліком всіх законопроектів можна вважати нечітке відокремлення лобізму як професійної оплачуваної діяльності від механізмів участі громадськості в прийнятті рішень органами публічної влади [7, с. 105].

Розмитість та розпорошеність норм, що регулюють представництво та захист ТПП інтересів підприємництва, поєднується з недостатністю реального досвіду подібної діяльності, співставного з позитивним досвідом ТПП західних країн, де діє розвинена деліберативна система прийняття рішень, у якій враховуються взаємовпливи всіх зацікавлених сторін. В Україні функцію представництва та захисту інтересів підприємницької спільноти представники публічної влади розуміють однобічно, як суто лобіювання, яке здійснюється через вплив на закони чи місцеві нормативно-правові акти чи інші рішення в інтересах підприємницької діяльності лише окремих підприємницьких структур.

Діючий механізм представництва та захисту інтересів підприємців в Україні дає можливість ТПП певною мірою впливати на рішення органів представницької та виконавчої влади. Однак, лобіювання у Верховній Раді України реалізується ТПП через механізм, який не гарантує обов'язковості розгляду її позицій. Це, зокрема: участь у засіданнях комітетів Верховної Ради України, у слуханнях у комітетах Верховної Ради України, зокрема комітету з питань економічної політики, комітету з питань підприємництва, регуляторної та антимонопольної політики та інших; у парламентських слуханнях; через направлення звернень стосовно законодавчих ініціатив чи чинного законодавства, надання інформації щодо виконання виконавчою владою норм законів України, які регулюють підприємницьку діяльність на національному та міжнародному рівнях. При цьому регламент Верховної Ради України [12] не передбачає обов'язкового залучення експертів ТПП до розгляду законодавчої ініціативи чи обговорення питань державної політики. Рішення стосовно залучення експертів від ТПП до розгляду рішення приймається виключно за власною ініціативою законодавця. Тобто ТПП та інші бізнес-асоціації не можуть розраховувати на гарантований розгляд їх позиції щодо норм того чи іншого законопроекту.

Лобіювання ТПП має логічне продовження у взаємодії з органами виконавчої влади, оскільки останні на рівнях Кабінету Міністрів України,

міністерств, регіональних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування мають приймати підзаконні акти та інші рішення, необхідні для реалізації закону та здійснення реформаторських проєктів. Взаємодія з цією метою може відбуватись у різних формах: на колективних зустрічах з посадовими особами виконавчої влади на різних рівнях, спільних зустрічах на міжнародних конференціях чи інших комунікативних заходах. Окремі посадові особи органів виконавчої влади сприймають діючі сьогодні формальні процедури публічного обговорення тих чи інших рішень як необов'язкові для виконання. Діючі законодавчі норми не зобов'язують органи публічної влади враховувати результати обговорення, отримані за участі ТПП. Тим більше, що поряд з ТПП в Україні на цьому полі діють також інші провідні бізнес-асоціації. Вони можуть мати окрему особливу думку щодо вирішення тих чи інших проблем. Посадові особи органів виконавчої влади, в залежності від своїх поглядів й оцінок, можуть надавати перевагу позиціям будь-яких громадських структур, що діють у сфері представлення та захисту інтересів підприємництва.

Ми дотримуємось думки, що, все ж таки, у справі представництва та захисту інтересів підприємництва слід віддавати перевагу ТПП України. Тим більше, що до членів ТПП України входять також понад 60 бізнес-асоціацій країни, зокрема Українська асоціація якості, Українська асоціація підприємств легкої промисловості «Укрлегпром», Асоціація турецького бізнесу в Україні TUID тощо [14]. Іншими аргументами на користь такої позиції є такі факти:

- наявність особливого інституціонального статусу, сформульованого у спеціальному законі про ТПП [2];
- наявність широких можливостей зберігати автономність прийняття рішень, незалежність від органів публічної влади, яка підтримується наявністю власних матеріальних та фінансових ресурсів;
- наявність монопольної функції надавати адміністративну послугу сертифікації походження товару;
- наявність великого історичного світового досвіду функціонування мережі ТПП на національному та міжнародному рівнях;
- наявність усталених міжнародних зв'язків з структурами країн ЄС;
- наявність конкурентної позиції на ринку консультативних послуг для бізнесу.

Руйнування економіки України внаслідок агресії російської федерації проти України, інтенсифікація євроінтеграційних процесів спонукають прискорювати адаптацію національного законодавства до європейського законодавства, в тому числі з метою вирішення описаної вище проблеми. Європейський Союз висуває перед Україною вимогу її врегулювання у якості

інструменту антиолігархічної політики держави. В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у ст. 444 є положення про сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства, у тому числі, лобістській діяльності [10]. Але проблема на сьогодні залишається невирішеною.

На наш погляд, для того, щоб посилити представницько-захисну функцію ТПП, її слід розглядати у більш широкому контексті як правовідношення, в якому одна сторона (*представник*) має право вчинити правочин від імені іншої сторони, як це розуміється у Цивільному кодексі України (частина перша статті 237 Цивільного кодексу України) [15]. Враховуючи європеїзацію української науки та практики громадсько-владної взаємодії у сфері економіки нам доцільно більш широко трактувати представницько-захисну функції ТПП, не тільки як лобіювання, а як адвокасі. Поряд з терміном «адвокасі» (англ. *advocacy*) сьогодні також вживаються його варіації – адвокація, адвокатування. Цей термін означає «заклик до надання підтримки». У загальному розумінні це діяльність з представництва та захисту інтересів клієнта (індивіда або групи людей) уповноваженої особи чи організації з метою отримання клієнтами доступу до благ, на які вони мають право, але не можуть його реалізувати. Досягається ця мета через взаємодію від імені клієнта з юридичними та фізичними особами з метою впливу на громадську думку та публічно-управлінські рішення в політичній, економічній та соціальній сферах. Суть адвокасі полягає у піднятті та вирішенні важливих для суспільства проблем шляхом кооперації та здійснення впливу на громадську думку та національну політику задля досягнення позитивних змін у суспільстві.

Доцільність введення в практику представництва та захисту інтересів підприємництва терміну «адвокасі» ми пояснюємо практикою західноєвропейських країн, де його вживають в контексті діяльності неурядових організацій або правозахисних громадських рухів. Застосування цього терміну відносно ТПП виправдано тим, що її місія включає її діяльність у широкий контекст її функціонального призначення. Тоді під словом адвокасі ми розуміємо не тільки «організоване представництво інтересів» та «захист інтересів», але й «лобіювання», «систему консультування», «громадські справи», «зв'язки з урядом», «вплив громадськості», «участь громадськості», «залучення громадськості», «взаємодію з громадськістю», «доступ громадськості» тощо. Перераховані та інші види діяльності, спрямовані на захист та представництво інтересів підприємництва, по суті стають формами адвокасі.

Феномен адвокасі фактично отримав імпульс для розвитку після здобуття Україною незалежності разом із формуванням громадянського суспільства та демократичних структур суспільства. Деякі дослідники

дотримуються думки, що термін адвокати є тотожним поняттю «громадянське представництво», під яким розуміється організовані зусилля, спрямовані на системні й незворотні зміни в довколишньому середовищі; захист і представництво інтересів іншого [16, с. 7]. Діяльність адвокати здійснюється з метою впливу на державну політику через зміну певних її компонентів, зокрема: інституційної політики, законів і підзаконних актів; регуляторних актів; судових ухвал та рішень, позицій громадськості та політичних партій. Вказана вище термінологія запозичена з європейської практики і є характерною для системи публічного управління «governance». Вона може відображати регіональний, національний та міжнародний рівні взаємодії.

На цей час діяльність у сфері адвокати не регулюється законодавством. При тому, що діяльність з питань адвокати постійно проводиться на всіх рівнях взаємодії ТПП з органами публічної влади. Відсутність механізму її регулювання створює, з одного боку, невизначеність прав і обов'язків процесу, а з іншого – позбавляє громадськість від можливості мати реальну інформацію щодо осіб, які виступають за прийняття певного рішення органів публічної влади, вчинення певних дій. Наявність такої інформації є важливою складовою частиною політичного процесу, оскільки надає інформацію про причини дій посадових осіб і групи, які сприяють прийняття конкретного рішення.

На розгляд Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про публічну адвокатию» № 5661 від 19 січня 2017 року [13]. Законопроект містить ряд новацій. Зокрема, у ньому (стаття 2 законопроекту) вводиться поняття адвокатиї діяльності. Адвокати – діяльність суб'єкта адвокатиї діяльності, спрямована на підтримку прийняття, зміни або скасування законів, інших нормативно-правових актів, їх проектів, органами публічної влади України, іншими суб'єктами владних повноважень, їх посадовими і службовими особами, а також депутатами усіх рівнів. Він забезпечує механізм реєстрації учасників адвокатиї-процесів, їх права та обов'язки, а також механізми публічного громадського контролю у даній сфері.

У статті 4 законопроекту сформульовані принципи здійснення адвокатиї діяльності: верховенства права – здійснення адвокатиї з урахуванням того, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності державних органів; законності – здійснення адвокатиї у порядку та відповідно до вимог, встановлених законом; прозорості та відкритості – надання суб'єктами адвокатиї діяльності вичерпної, об'єктивної, достовірної інформації про свою діяльність; добросовісності – спрямованості дій суб'єктів адвокатиї діяльності на добросовісне відстоювання інтересів замовників, заборони представництва одночасно інтересів двох і більше конкуруючих між собою замовників;

добровільності – адвокація здійснюється на підставі вільної згоди на це суб'єкта здійснення адвокаційної діяльності.

Законопроект передбачає, що будь-яка юридична особа або громадське об'єднання чи асоціація таких об'єднань мають право стати суб'єктом адвокаційної діяльності. Така діяльність не обов'язково є основною формою діяльності організації. В той же час можуть існувати громадські об'єднання, на кшталт ТПП, основною і єдиною метою яких є адвокація. Суб'єкти адвокаційної діяльності реєструються Міністерством юстиції України і вносяться у відповідний Єдиний реєстр суб'єктів адвокаційної діяльності. Кожен зареєстрований суб'єкт самостійно визначає конкретних фізичних осіб, які здійснюватимуть безпосередню роботу в сфері адвокатури. Суб'єкт самостійно визначає спосіб відбору цих осіб, правила їх роботи, етичний кодекс поведінки, приймає рішення про припинення їх діяльності. Про всіх осіб, які будуть здійснювати діяльність у сфері адвокатури відповідний суб'єкт повідомляє органи юстиції, які вносять їх до державного реєстру.

Відкритість діяльності з адвокатури забезпечується тим, що в Єдиному державному реєстрі міститиметься інформація про юридичну особу – суб'єкта адвокаційної діяльності, та про фізичних осіб, уповноважених здійснювати безпосередню діяльність від імені цього суб'єкта. Тільки сам суб'єкт адвокаційної діяльності визначає, яким чином він формує цей склад фізичних осіб. Інформація про проекти адвокатури і договори обов'язково розміщується на веб-сайті суб'єкта адвокаційної діяльності. Вона має містити інформацію про замовника певної діяльності і про суми, які використовуються для її здійснення.

Під час адвокаційної діяльності особи наділяються цілим рядом додаткових можливостей. Так, під час виконання договору про надання послуг з адвокатури або виконання проекту адвокатури фізична особа, яка здійснює адвокацію від імені громадської організації, має право :

- 1) зустрічатися з посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування;
- 2) подавати органу державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам проекти актів, тексти пропозицій і поправок до проектів актів або заперечення щодо проектів актів, пропозицій та поправок до них;
- 3) представляти народним депутатам України, депутатам Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад проекти актів відповідних органів, пропозицій та поправок до інших проектів, заперечень щодо прийняття проектів, пропозицій та поправок до них, інших пропозицій щодо діяльності відповідного органу;

- 4) вільно знайомитися з проектами актів та всіх доданих до них документів, за винятком документів, які містять охоронювану законом таємницю;
- 5) безперешкодного доступу, за попереднім повідомленням, а у випадках, передбачених законодавством, – акредитацією, на засідання виборних органів або їх комітетів, їх виконавчих органів; на засідання інших суб'єктів владних повноважень, на яких розглядається питання, що є предметом договору про надання послуг лобізму; до приміщень, в т. ч. адміністративних, в яких відбувається зустріч суб'єкта лобізму щодо предмета лобізму з депутатами, посадовими або службовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування (крім режимних і секретних об'єктів);
- 6) розробляти проекти актів, поправок і пропозицій до них;
- 7) брати участь в обговоренні проектів актів, поправок і пропозицій до них на засіданнях постійних комісій місцевих рад, комітетів Верховної Ради України, урядових комітетах, засіданнях робочих груп та комісій, утворених з метою обговорення питання, щодо якого здійснюється лобізм;
- 8) проводити публічні заходи (мітинги, ходи, демонстрації, обговорення, конференції, «круглі столи», прес-конференції, брифінги, публічні переговори тощо);
- 9) поширювати в засобах масової інформації відомості на підтримку питання, щодо якого здійснюється лобіювання;
- 10) замовляти проведення експертиз, проведення досліджень з питань, щодо яких здійснюється лобіювання;
- 11) одержувати від органів державної влади і місцевого самоврядування письмові відповіді щодо внесених пропозицій;
- 12) збирати підписи в підтримку або проти підтримки певної ініціативи або проекту;
- 13) брати участь у процесі обговорення регуляторного акту та інші визначені законодавством права.

Таким чином розглядуваний законопроект містить норми, які роблять процес адвокації інтересів підприємництва більш чітким і прогнозованим. Він дає також можливість встановлення, у разі потреби, додаткової регламентації співпраці органів публічної влади з адвокаційними організаціями в їх положеннях або регламентах роботи. Він посилює відповідальність суб'єктів адвокаційної діяльності, зобов'язуючи їх подавати звітність до органів юстиції. Передбачені також покарання у вигляді штрафів за порушення обов'язків по розкриттю звітності [17].

Актуалізація функції адвокації в інтересах підприємництва на регіональному, національному та міжнародному рівнях пов'язана з необхідністю посилення впливу на формування політики економічного розвитку. А це передбачає також покращання інших послуг, які надаються ТПП, таких як розвиток

бізнес-зв'язків усередині країни та на міжнародному рівні, проведення виставок, ярмарків, організація бізнес-делегацій за кордон та прийняття в Україні іноземних бізнес-делегацій.

Адвокати як механізми регламентації діяльності бізнес-асоціацій з питань представництва та захисту інтересів бізнесу в різному вигляді існують у багатьох країнах світу. В Україні цю сферу потрібно також нормативно врегулювати шляхом інституціоналізації функції адвокати у сфері підприємництва у такий спосіб, щоб ТПП України могли б системно представляти його інтереси на національному та міжнародному рівнях. Прикладом подібної інституціоналізації є ТПП США (англ. United States Chamber of Commerce, USCC), яка, по суті є найбільшою у світі некомерційною лобістською організацією, що представляє інтереси багатьох ділових і торгових організацій [18]. Вона діє у всесвітній мережі зі 116 партнерами, розташованих у 106 країнах світу.

Інституціоналізація адвокати сприятиме підвищенню ефективності такого спеціального інструменту діяльності ТПП, яким є аналітичний документ «Порядок денний бізнесу до влади» («Business Agenda»). Створення Порядку денного бізнесу до влади в Україні практикується з 2018 року, коли ця ініціатива була затверджена Президією ТПП України. Головна її мета полягає у визначенні ключових проблемних зон бізнес-спільноти у державній політиці щодо підприємництва та вироблення пропозицій щодо їх подолання. «Порядок денний бізнесу до влади» передбачає обов'язкову участь бізнесу у наданні інформації щодо найболючіших його проблем. Саме члени системи ТПП в Україні та інші представники бізнесу надають та обговорюють інформацію під час круглих столів та публічних обговорень у реальному та віртуальному просторі України. На наступному етапі відбувається експертне обговорення, узгодження та систематизація отриманого масиву даних, який перекладається з «бізнесової» на «економічну» та «управлінську мову».

У цьому документі визначаються загальнонаціональні проблеми бізнес-спільноти України. Вони формуються на основі консолідації несуперечливих положень та загальному консенсусі. При цьому структура Порядку денного бізнесу до влади завжди спирається на три сфери: сфера підприємництва (бізнесу), сфера людського капіталу та зовнішньоекономічна сфера.

Такий документ дає можливість ТПП України спиратись на обґрунтований базис (у вигляді консолідованої думки членів Палати та вітчизняного бізнесу) для: діалогу з владою на національному та регіональному рівні, а також іншими асоціаціями бізнесу, з метою покращення бізнес-клімату; розширення комунікації з членами Палати; урахування актуальних проблем бізнесу при підготовці програм бізнес-заходів; розробки актуальних планів роботи комітетів підприємців при системі ТПП в Україні; залучення

донорських коштів для обговорення та вирішення визначених в Порядку денному проблем [14].

Діяльність ТПП з адвокати, що розгортається на основі цього документу, реалізується не тільки всередині країни. ТПП України співпрацює з основними бізнес-асоціаціями світу: Всесвітньою федерацією палат; Асоціацією європейських торгово-промислових палат; Асоціацією палат Центральноєвропейської ініціативи; Діловою радою Організації Чорноморського економічного співробітництва; Міжнародною торговою палатою; Наглядовою радою бізнес-омбудсмена; Конфедерацією торгово-промислових палат Азіатсько-Тихоокеанського регіону; Міжнародною радою бізнес-асоціацій та палат в Україні; Міжнародною палатою Шовкового шляху; Діловою радою Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ [21]. ТПП України налагодила зв'язки з аналогічними національними та регіональними структурами країн світу. ТПП України бере участь у створенні змішаних торгових палат, рад, здійснює кроки до відкриття за кордоном своїх представництв.

У цій взаємодії з зарубіжними структурами ТПП України підтримує та просуває інтереси українського підприємництва на міжнародному рівні. Основні напрями діяльності ТПП України на міжнародній арені включають:

Створення інституціональних умов для міжнародної співпраці. ТПП України укладає меморандуми про співпрацю з іноземними торгово-промисловими палатами та діловими асоціаціями. Це дає змогу налагоджувати контакти з партнерами з інших країн, а також сприяти пошуку нових можливостей для експорту та інвестицій.

Організація міжнародних виставок і бізнес-форумів. ТПП України регулярно організовує та бере участь у міжнародних виставках, бізнес-місіях та форумах, де українські підприємці можуть презентувати свої товари та послуги, а також обговорювати потенційні угоди з іноземними партнерами. Ця діяльність є ефективним способом для підприємців виходити на нові ринки та знаходити партнерів за кордоном.

Консультації та інформаційна підтримка. ТПП України надає підприємцям консультації щодо виходу на закордонні ринки, щодо особливостей експорту, митних процедур та інвестиційного клімату в різних країнах. Вони також публікують довідкові матеріали, аналітичні огляди. Ця діяльність допомагає бізнесу краще орієнтуватися в умовах міжнародної торгівлі.

Розвиток інвестиційного клімату. ТПП України активно сприяє залученню іноземних інвесторів в Україну через проведення презентацій інвестиційних проєктів, конференцій, зустрічей із потенційними інвесторами та представниками міжнародних компаній. ТПП виступає посередником між українськими підприємствами та іноземними інвесторами, допомагаючи налагодити діалог та укласти вигідні угоди.

Арбітраж та вирішення спорів. ТПП України підтримує захист прав українських підприємців на міжнародному рівні через арбітражний суд, що працює при палаті. Це дає можливість підприємцям вирішувати комерційні спори на міжнародному рівні, уникаючи тривалих судових процесів у національних судах інших країн.

Програмна підтримка бізнесу. ТПП України спільно з міжнародними партнерами реалізує програми технічної допомоги та підтримки підприємництва, які часто фінансуються ЄС, Світовим банком, чи іншими міжнародними організаціями. Це включає тренінги, освітні програми та заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу на міжнародному рівні.

Акредитація та сертифікація. ТПП України видає сертифікати походження товарів, які є необхідними для експорту в деякі країни. Крім того, вона займається акредитацією підприємств, що полегшує взаємодію з іноземними партнерами та поліпшує довіру до українських виробників на світових ринках.

Зазначені напрями міжнародної діяльності ТПП України також є складовими функції адвокати. Адвокати на міжнародному рівні призначено для представництва та захисту інтересів українського підприємництва за кордоном. Ця діяльність підвищує його конкурентоспроможність за рахунок розширення географії своєї діяльності.

Таким чином, ключова функція адвокати національної системи ТПП призначена для впливу підприємницьких кіл як на внутрішню так й на міжнародну політики економічного розвитку, оскільки обидва рівня означеної політики є взаємопов'язаними й взаємодоповнюючими з синергетичної точки зору. На сьогодні міжнародний рівень стає все більш актуальним, оскільки на сучасному етапі розвитку ринкових відносин та інтеграції України у глобальний економічний простір виникає потреба в активізації міжнародного підприємництва. Ця сфера діяльності ТПП стане ще більш затребуваною у повоєнний час, коли безпосередньо встане питання про відновлення економіки України.

Висновки. Результати проведеного дослідження доводять, що напрямок діяльності ТПП з представництва та захисту інтересів підприємців на національному та міжнародному рівнях реалізується на недостатньому рівні. На цей час існує проблема браку лідерства ТПП України у справі системного відстоювання інтересів малого та середнього підприємництва, особливо на міжнародному рівні. Цей сегмент бізнесу в Україні не отримує достатньої підтримки з боку органів публічної влади, зокрема й через те, що законодавча і виконавча гілки публічної влади в основному орієнтовані на інтереси великого бізнесу. Співпраця ТПП з органами публічної влади спирається на застарілі норми, процедури та ментальні установки, що ускладнюють

адаптацію існуючого механізму представництва та захисту інтересів підприємства до сучасних вимог європеїзації громадсько-владної взаємодії у сфері економіки відповідно до принципів governance.

Виправлення зазначеної вище ситуації потребує реального впровадження у практику взаємодії принципів деліберативної моделі узгодження рішень та ефективних організаційно-правових важелів впливу з боку ТПП на рішення органів публічної влади. Передумовою таких змін має бути відповідне удосконалення нормативно-правової бази України. Інституціоналізація більш ефективної взаємодії ТПП з органами публічної влади має здійснюватись на основі концепту адвокати як ключової функції діяльності бізнес-асоціацій такого типу. Концепт адвокати виступає інструментом європеїзації практики громадсько-владної взаємодії у сфері економіки, адаптації національного законодавства до європейського, впровадження логіки чітких норм взаємодії ТПП з органами публічної влади, досягнення більшої прозорості та більш ефективного громадського контролю, попередження корупційних практик та гарантованості розгляду позицій ТПП в органах публічної влади.

Література:

1. Статут Торгово-промислової палати України, затверджений 3'їздом Торгово-промислової палати України від 27 травня 2010 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/rada-beb/15%20%20Torhovopromyslova%20pala/statut-tpu.pdf>
2. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Загальна стратегія системи ТПП України на 2020 – 2025 роки. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/5ed4be843db52894381042.pdf>
4. Александрова Б.В. Торгово-промислові палати в Україні як інституції стимулювання розвитку підприємництва : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Дніпропетровськ, 2016. 251 с. URL: https://duan.edu.ua/images/head/Science-UA/Academic_Council/D_08_120_0/15069.pdf (дата звернення: 25.06.2024).
5. Смолич Д. В. Сутність та відмінні ознаки неурядових організацій підтримки бізнесу (bsos) в системі неурядових організацій (NGO). Наукові перспективи № 5(35) 2023. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-)
6. Калетнік В.В. Аналіз національного законодавства в контексті протидії діяльності агентів впливу як одного з методів прихованого лобіювання. Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія право. 2024, Випуск 84. частина 3. С.115–124. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.18>
7. Коцупал Д.В. Аналіз нормативно-правового забезпечення лобістської діяльності в публічному управлінні України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2024. Том 35 (74), № 1. С. 103–110. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/18>
8. Ключко А.А. Публічне управління в Україні: реалії та перспективи. The 7th International scientific and practical conference “Perspectives of contemporary science: theory and practice” (August 19-21, 2024). SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2024. P. 554-560. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41081/1/Ключко%2C%20Тези%203.pdf>

9. Маркус І.В. Лобіювання: механізми співпраці держави та бізнесу. Публічне управління та адміністрування в Україні 2023, Випуск 36. С.51–58. DOI <https://doi.org/10.32782/rna2663-5240-2023.36.10>

10. Закон України: Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. № 1678-VII від 16 верес. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 14.09.2024).

11. Про підтримку діяльності торгово-промислових палат: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1999 р. № 529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529-99-%D0%BF#Text>.

12. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI: станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1861-17/ed20231231#Text> (дата звернення: 19. 09.2024).

13. Про публічну адвокацію: Проект Закону України № 5661 від 19 січня 2017. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60943 (дата звернення 13.08.2024).

14. Офіційний сайт Торгово-промислової палати України. URL: <https://ucci.org.ua/about>

15. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1315> (дата звернення 14.08.2024).

16. Адвокаси: практичний посібник. Київ: Ресурсний центр ГУРТ, 2009. 100 с. URL: <https://issuu.com/gurtrc/docs/advocacy> (дата звернення 22.08.2024).

17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про публічну адвокацію» № 5661 від 19 січня 2017. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60943 (дата звернення 13.08.2024).

18. United States Chamber of Commerce. URL: <https://www.uschamber.com/about> (дата звернення - 25.09.2024).

19. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України: № 649-р (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text>

20. Рекомендації щодо змісту інформації, що оприлюднюється в рубриці «Консультації з громадськістю», відповідно Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. (б. д.). Міністерство юстиції України. https://minjust.gov.ua/m/str_50623

21. Система ТПП в Україні у 2020 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/rada-beb/15%20%20Torhovo-promyslova%20pala/zvit-2020-tppu.pdf>

References:

1. Statut Torgovo-promislovoi palati Ukraini [The Statute of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine]. www.kmu.gov.ua Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/rada-beb/15%20%20Torhovopromyslova%20pala/statut-tppu.pdf> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraini "Pro torgovo-promislovi palati v Ukraini" [The Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Zagal'na strategija sistemi TPP Ukraini na 2020 – 2025 roki [General strategy of the CCI system of Ukraine for 2020-2025]. ucci.org.ua Retrieved from <https://ucci.org.ua/uploads/files/5ed4be843db52894381042.pdf> [in Ukrainian].

4. Aleksandrova, B.V. (2016). Torgovo-promislovi palati v Ukraïni jak institucii stimulujuvannja rozvitku pidpriemnictva [Chambers of Commerce and Industry in Ukraine as institutions for stimulating the development of entrepreneurship]. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovs'k. Retrieved from https://duan.edu.ua/images/head/Science/UA/Academic_Council/D_08_120_0/15069.pdf [in Ukrainian].

5. Smolich, D. V. (2023). Sutnist' ta vidminni oznaki neurjadovih organizacij pidtrimki biznesu (bsos) v sistemi neurjadovih organizacij (NGO) [the essence and distinguishing features of non-governmental business support organizations (bsos) in the system of non-governmental organizations (NGOs)]. *Naukovi perspektivi - Scientific Perspectives*, 5(35) 2023. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-) [in Ukrainian].

6. Kaletnik, V.V. (2024). Analiz nacional'nogo zakonodavstva v konteksti protidii dijial'nosti agentiv vplivu jak odnogo z metodiv prihovanogo lobijuvannja [Analysis of national legislation in the context of counteracting the activities of agents of influence as one of the methods of covert lobbying]. *Naukovij visnik uzhorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series right*, 84, 3, 115–124. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.18> [in Ukrainian].

7. Kocupal, D.V. (2024). Analiz normativno-pravovogo zabezpechennja lobists'koï dijial'nosti v publicnomu upravlinni Ukraïni [Analysis of regulatory and legal support of lobbying activities in the public administration of Ukraine]. *Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernads'kogo - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi*, 35 (74), 1, 103–110. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/18> [in Ukrainian].

8. Klochko, A.A. (2024). Publichne upravlinnja v Ukraïni: realii ta perspektivi [Public administration in Ukraine: realities and prospects]. The 7th International scientific and practical conference “Perspectives of contemporary science: theory and practice” (August 19-21, 2024). SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 554-560. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/41081/1/Klochko%2C%20Tezi%203.pdf> [in English].

9. Markus, I.V. (2023). Lobijuvannja: mehanizmi spivpraci derzhavi ta biznesu [Lobbying: mechanisms of cooperation between the state and business]. *Publichne upravlinnja ta administruvannja v Ukraïni - Public management and administration in Ukraine*, 36, 51–58. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.36.10> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukraïni “Ugoda pro asociaciju mizh Ukraïnoju, z odnieï storoni, ta Evropejs'kim Sojuzom, Evropejs'kim spivtovaristvom z atomnoï energii i ïhnimi derzhavami-chlenami, z inshoi storoni” [The Law of Ukraine “Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro pidtrimku dijial'nosti torgovo-promislovih palat” [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On supporting the activities of chambers of commerce and industry”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529-99-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

12. Zakon Ukraïni “Pro Reglament Verhovnoi Radi Ukraïni” [The Law of Ukraine “About the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1861-17/ed20231231#Text> [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu Ukraïni “Pro publichnu advokaciju” [The Draft Law of Ukraine “On public advocacy”]. (n.d). w1.c1.rada.gov.ua Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60943 [in Ukrainian].

14. Oficijnij sajt Torgovo-promislovoï palati Ukraïni [Official website of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine]. *ucci.org.ua* Retrieved from <https://ucci.org.ua/about>

15. Civil'nij kodeks Ukraïni [Civil Code of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1315> [in Ukrainian].

16. Advokasi [Advocacy]. Kiïv: Resursnij centr GURT. Retrieved from <https://issuu.com/gurtrc/docs/advocacy> [in Ukrainian].

17. Pojasnjuval'na zapiska do proektu Zakonu Ukraïni «Pro publichnu advokaciju» []. [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Public Advocacy"]. (n.d). *w1.c1.rada.gov.ua* Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60943 [in Ukrainian].

18. United States Chamber of Commerce. *www.uschamber.com* Retrieved from <https://www.uschamber.com/about> [in English].

19. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro shvalennja Koncepcii rozvitku elektronogo urjaduvannja v Ukraïni” [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the Concept of the development of e-government in Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-r#Text> [in Ukrainian].

20. Rekomendacii shhodo zmistu informacii, shho opriljudnjuet'sja v rubrici «Konsul'tacii z gromads'kistju», vidpovidno Porjadku provedennja konsul'tacij z gromads'kistju z pitan' formuvannja ta realizacii derzhavnoi politiki [Recommendations regarding the content of information published in the section "Consultations with the public", in accordance with the Procedure for holding consultations with the public on issues of formation and implementation of state policy, approved by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *minjust.gov.ua* Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_50623 [in Ukrainian].

21. Sistema TPP v Ukraïni u 2020 roci [The TPP system in Ukraine in 2020]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/rada-beb/15%20%20Torhovo-promyslova%20pala/zvit-2020-tppu.pdf> [in Ukrainian].

УДК 368.03:351.825

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-643-556](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-643-556)

Левченко Олександр Миколайович доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та підприємництва, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-5452-7420>

Буткевич Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та підприємництва, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-9583-0960>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Анотація. В умовах дії правового режиму воєнного стану, що уведений 24.02.2022 року суттєвої актуальності набуває аналіз страхового ринку України та проблем, що стримують його розвиток, адже ринок страхування має найбільший капітал серед небанківських фінансових установ. На українському страховому ринку в умовах війни продовжують здійснювати діяльність дві групи страхових компаній: компанії, що спеціалізуються на страхуванні життя (СК life) та компанії, які спеціалізуються на ризикових видах страхування (СК non-life). Результати дослідження свідчать, що більшість страховиків вже перевершила показники довоєнного року та продовжують рівномірно відновлюватись і нарощувати обсяги, що підтверджується часткою в ринку за драйверами росту. Збільшення ризиків для страхових компаній є характерним в умовах війни. Загроза зниження стабільності економіки та можливість збитків внаслідок воєнних подій призводять до коригування умов страхових полісів та збільшення страхових внесків. Самі страхові компанії переглядають свою політику страхування, зосереджуючись на географічних ризиках та можливості виникнення непередбачуваних ситуацій. Протягом 2022-2024 років приріст загальних активів страхових компаній був відносно невеликим, але в той же час кількість страхових компаній зменшилася. В статті узагальнено показники діяльності страхового ринку України, які свідчать про його відновлення і зростання, а також про адаптацію до нових умов та вимог, що виникають в умовах воєнного стану. Основними проблемами, які перешкоджають ефективному розвитку

страхового ринку, є відсутність досконалого законодавства, яке б сприяло розвитку страхового ринку, неефективне виконання нормативних вимог, високе податкове навантаження та низька платоспроможність населення. Діяльність страхових компаній в умовах правового режиму воєнного стану передбачає такі магістральні напрямки як створення стійкого й розвиненого ринку страхування, що може ефективно протистояти ризикам у невизначеному середовищі; підтримка усіх верств населення та суб'єктів господарювання, що дозволяє їм безпечно ризикувати й мати впевненість у відповідному захисті, який вони потребують у розвитку подій, що спонукає до створення нових страхових продуктів; впровадження ефективних заходів для належного страхування інвестицій від воєнних ризиків, що може сприяти залученню коштів для відновлення країни і збільшенню обсягів залучення інвестицій у її економіку; здійснення більшої кількості заходів для розвитку фінансової грамотності суспільства й підкреслення переваг використання системи страхування; удосконалення інноваційних систем для надання клієнтам можливостей вирішення питань у дистанційному режимі. Для підвищення прибутковості страховим компаніям потрібно розвивати інноваційні підходи до просування продуктів, персоналізувати пропозиції та покращувати обслуговування клієнтів, а також для успішного продажу страхових продуктів важливо поєднувати технологічні можливості з людським фактором, забезпечуючи баланс між автоматизацією та персональним підходом до клієнтів.

Ключові слова: страхування, інститут страхування, страховий ринок, правовий режим воєнного стану, страхові витрати, страхові премії, страхові ризики.

Levchenko Oleksandr Mykolayovych doctor of economic sciences, professor, acting Head of the Department of Management and Entrepreneurship, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko, St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-5452-7420>

Butkevych Oksana Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Entrepreneurship, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko, St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-9583-0960>

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE INSURANCE INSTITUTION OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW: FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECT OF THE PROBLEM

Abstract. In the context of the martial law regime introduced on 24.02.2022, the analysis of the Ukrainian insurance market and the problems hindering its

development is of significant relevance, as the insurance market has the largest capital among non-bank financial institutions. Two groups of insurance companies continue to operate in the Ukrainian insurance market during the war: companies specializing in life insurance (life insurance companies) and companies specializing in risky types of insurance (non-life insurance companies). The results of the study show that most insurers have already surpassed the pre-war figures and continue to recover and increase volumes, as evidenced by market share by growth drivers. Increased risks for insurance companies are typical in times of war. The threat of economic instability and the possibility of losses as a result of military events lead to adjustments in insurance policy terms and an increase in insurance premiums. Insurance companies themselves are reviewing their insurance policies, focusing on geographical risks and the possibility of unforeseen situations. During 2022-2024, the growth of total assets of insurance companies was relatively small, but at the same time, the number of insurance companies decreased. The article summarizes the performance indicators of the Ukrainian insurance market, which indicate its recovery and growth, as well as adaptation to new conditions and requirements arising under martial law. The activities of insurance companies under the legal regime of martial law include the following key areas: creating a stable and developed insurance market that can effectively withstand risks in an uncertain environment; supporting all segments of the population and business entities, allowing them to take safe risks and be confident in the appropriate protection they need in the event of a development that prompts the creation of new insurance products; implementing effective measures to properly insure investments against military risks. The main problems that impede the effective development of the insurance market are the lack of perfect legislation that would facilitate the development of the insurance market, inefficient implementation of regulatory requirements, high tax burden and low solvency of the population. To increase profitability, insurance companies need to develop innovative approaches to product promotion, personalize offers and improve customer service, and to successfully sell insurance products, it is important to combine technological capabilities with the human factor, ensuring a balance between automation and personalized customer service.

Keywords: insurance, insurance institution, insurance market, legal regime of martial law, insurance costs, insurance premiums, insurance risks.

Постановка проблеми. Інститут страхування, що за своїм змістом та інституціональною природою функціонує в двох суспільних площинах (правовій – як частина цивільно-правових відносин та економічній – як складова фінансової системи держави), покликаний посилити соціальну захищеність населення країни та, на думку фахівців, виконує ряд суттєвих

економічних функцій, зокрема акумулювання платіжного балансу держави, сприяння державному регулюванню економіки, зниження фінансового навантаження на державний бюджет для відновлення матеріальних і трудових ресурсів, втрачених унаслідок настання страхових випадків [1; 2; 3]. Саме страхування як явище економіко-правової дійсності в загальному сенсі доцільно розглядати як особливі правовідносини, врегульовані цивільним законодавством та спрямовані на захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб у випадку настання певних страхових випадків, що були попередньо визначені договором страхування, шляхом компенсації матеріальних збитків за рахунок коштів сформованих страхових резервів.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 та Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-ІХ з подальшими подовженнями в Україні уведений правовий режим воєнного стану, що суттєво вплинуло на функціонування всього інституту страхування країни. Вказаний стан став цілком неочікуваним і критично складним для гравців страхового ринку України, а пов'язані з цим виклики – новими і безкомпромісними. Тож, актуальним є дослідження фінансово-економічної складової інституту страхування у воєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню страхування як фінансово-правової категорії присвячені праці Д. Бекерської, Л. Воронової, О. Горбунової, Н. Писаренко, О. Дмитрик, М. Карасьова, Л. Кінащук, М. Кучерявенко, Л. Мотильова, С. Осадець, В. Райхер, Л. Савченко, В. Серебровського, С. Ципкін, Р. Халфіна, Н. Хімичевої, О. Худякова, В. Шахова та ряду інших.

Переважна частина досліджень присвячена розгляду проблеми в правовому ключі, крізь призму цивільно-правової (фінансово-правової) природи страхування, а «чистих» економічних робіт бракує.

Мета статті полягає у вивченні особливостей функціонування фінансово-економічної складової страхування у воєнний період.

Виклад основного матеріалу. Страхування як явище соціального життя суспільства традиційно розглядається з кількох точок зору:

1) в загальноекономічному контексті як соціально-економічний інститут, що забезпечує «покриття майбутніх потреб у майнових ресурсах чи коштах для окремих господарських одиниць через випадкові події, що вирізняються певною імовірністю настання, шляхом розподілу ваги цього покриття на кілька інституцій, яким ті випадкові події загрожують» [3, с. 125];

2) в фінансовому сенсі як форма організації страхового фонду, що створюється з різних джерел, які в кінцевому ранку являють собою внески зацікавлених осіб;

3) з правової позиції як особливий вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових прав та інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання обумовлених (страхових) випадків, передбачених договором страхування чи/або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються з регулярних платежів зацікавлених осіб.

В нашому випадку ми будемо розглядати страхування з економічної та фінансової позиції як особливий соціально-економічний інститут, покликаний посилити соціальну захищеність населення країни за рахунок спеціально утвореного фінансового механізму гарантування та економічних механізмів його реалізації.

Економічну складову поняття «інститут страхування» прийнято розглядати через наступні ознаки:

- виникнення грошових перерозподільчих відносин, зумовлених наявністю страхового ризику як імовірності та можливості настання страхового випадку, здатного завдати матеріальних та інших збитків;
- наявність замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками, що пов'язані з солідарним розподілом суми збитку одного чи кількох суб'єктів на всіх суб'єктів, залучених до страхування;
- формування грошового фонду цільового призначення за рахунок фіксованих внесків учасників страхування (розмір страхового внеску відображає частку кожного з них у розподілі збитку);
- чим ширше коло учасників страхування, тим менший розмір страхового внеску, а отже, тим доступніше та ефективніше страхування;
- перерозподіл збитку як між різними територіальними одиницями, так і в часі;
- повернення мобілізованих у страховий фонд платежів [4; 5; 14].

Отже, страхування являє собою систему економічних відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди та виплатою грошових компенсацій. Синергійний характер страхування для економіки полягає у тому, що даний інститут запускає її та змушує рухатися швидше. Як справедливо зазначають з цього приводу В. Чжан, Ю. Люк та І. Денгд, «страхова галузь є одним із сегментів економіки, і її зростання певною мірою є ендогенним для розвитку економіки» [6, с. 86].

Функціонування інституту страхування в умовах війни пов'язано з найвищим ступенем невизначеності, коли не можливо передбачити хід подій, а зона небезпеки (ризик) поширена на всю територію країни, що породжує економічну кризу. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає воєнний стан, як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та

передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [7]. За таких умов учасники страхового ринку зіштовхнулися з низкою надсерйозних проблем (переміщення персоналу та організація роботи віддалено, розірвання договорів або відтермінування платежів та ін.), що спричинило зменшення кількості премій, знищення об'єктів нерухомості, складності виїзду на місця страхових випадків, неможливість урегулювання страхових випадків на територіях проведення активних бойових дій.

Як свідчить офіційна статистика (табл. 1), на вітчизняному страховому ринку продовжують здійснювати діяльність дві групи страхових компаній: ті, що спеціалізуються на страхуванні життя (СК life) та ті, які спеціалізуються на ризикових видах страхування (СК non-life).

Таблиця 1.

**Діяльність страхових компаній на страховому ринку України
в динаміці (2020-2024)**

Дата	Страхові компанії			Відхилення (+/-)
	СК life	СК non-life	Разом	
31.12.2020	190	20	210	-
31.12.2021	142	13	155	-55
31.12.2022	116	12	128	- 28
31.12.2023	110	12	122	-6
01.09.2024	101	11	112	-10

Джерело: систематизовано автором на основі [8]

За даними, наведеними І. Чуницькою та Л. Богріновцевою, станом на початок 2024 р. лише 5% компаній стабільно продовжували свою діяльність (переважно у центральних та західних областях), а більше половини (55%) мали певні труднощі, 27% - змогли частково відновити роботу [9].

Як широко відомо, війна та воєнні (бойові) дії являють собою виняток із страхових договорів в міжнародному страховому праві. Однак, страхові компанії в Україні відгукнулися на запит людей і бізнесу та запропонували нові продукти, що страхують життя, здоров'я, житло, приміщення і майно від ризиків, які пов'язані саме з воєнними подіями.

На підставі вивчення спеціальних джерел та практичної діяльності найбільших страховиків в Україні можна виділити основні (базові) виклики для страхування в умовах дії правового режиму воєнного стану:

- зниження довіри до страхових компаній (виникнення невизначеності щодо можливості компенсації збитків, пов'язаних із пошкодженням або втратою майна та стабільності самих страхових компаній);

- винятки з покриття (значна частина страховиків традиційно включають «військові ризики» до переліку винятків, тобто ризиків, що не підлягають компенсації за стандартними полісами, що ставить під сумнів можливість страхового захисту в умовах війни, особливо для майна та бізнесу у прифронтових регіонах та зонах активних бойових дій);

- суттєве зростання кількості страхових випадків (пов'язане з пошкодженням і руйнуванням інфраструктури та окремих об'єктів страхування, що об'єктивно складно оперативним чином опрацьовувати);

- фінансова нестабільність (в умовах воєнного стану економіка України є залежною від зовнішніх донорів, що впливає як на платоспроможність клієнтів страхових компаній, так і самих компаній).

При цьому, слід враховувати, що іноземні страхові компанії, як правило, або уходять з українського страхового ринку, або значно звужують свої страхові продукти, внаслідок чого вітчизняні страхові компанії страхують воєнні ризики суто під власні кошти, а суми виплат мають обмеження (напр., за полісами каско сума виплати може становити 10% від вартості автомобіля).

Попри вказані проблеми і перепони, воєнний стан водночас стимулює появу нових підходів і можливостей для страхового ринку в Україні. Так, деякі страхові компанії почали розробляти спеціальні програми страхування, які покривають воєнні ризики, зокрема страхування військовослужбовців або громадян, які зазнали фізичних чи матеріальних втрат внаслідок бойових дій. Такі поліси можуть включати медичне страхування для тих, хто постраждав від воєнних дій, страхування житла та автомобілів з урахуванням ризиків війни. Однак, включити воєнні ризики в договір страхування можна лише в тилу, а тому страховики можуть аналізувати тільки ту статистику, що стосується обстрілів тилкових регіонів. У зв'язку з цим, компанії не оформлюють страховки для майна в зоні менш як 30-50 кілометрів від території активних бойових дій. Також, на страховому ринку України з'явилося страхування волонтерів та гуманітарних місій (нові страхові продукти, що покривають ризики, пов'язані з їх діяльністю).

Грунтовний аналіз діяльності вітчизняних страховиків у 2022-2024 рр. засвідчив наступні тенденції.

1. В першій половині 2022 р. страховий ринок України покинуло 11 компаній, 10 з яких були зареєстровані в зоні проведення Операції об'єднаних сил (ООС). Більшість страхових компаній були позбавлені ліцензій через порушення регулятивних вимог НБУ.

Попри зменшення кількості компаній, обсяг активів страховиків у 2022 р. порівняно з попереднім роком вдалося не лише не зменшити, а й наростити на 9,5%. Найбільший приріст спостерігався в третьому кварталі, найменший - в другому. Позитивна тенденція простежується за розміром страхових резервів, які було збільшено на 12,6% (найбільше значення за рік в порівнянні з аналогічним періодом минулого року). Попри зростання активів страхових компаній та розміру страхових резервів, відбулося скорочення страхових премій, отриманих страховиками та зменшилися страхові виплати, що обумовлено заморожуванням частини страхових договорів внаслідок введення воєнного стану [8]. Найбільш істотне падіння показників спостерігалось саме в першому кварталі 2022 р., з початком повномасштабного вторгнення, а вже в третьому кварталі 2022 р. відзначилися нарощуванням страхових премій.

2. В лютому 2023 р. до реєстру страхових компаній було включено Експортно-кредитне агентство (ЕКА), страховика-резидента зі спеціальним статусом, що має ліцензію на здійснення на добровільних та комерційних засадах страхування, перестраховування й надання гарантій. Його основною метою стало стимулювання експорту українського походження, а одним з основних видів діяльності - є страхування та перестраховування прямих інвестицій з України. Відповідно до оновленого законодавства, функція перестраховування інвестицій належить ЕКА, а українські страхові компанії при цьому не будуть задіяні.

3. Коефіцієнт збитковості обов'язкових видів страхування у 2022 р. – першій половині 2023 р. становив 45% (як наслідок негативного впливу від зростання резервів збитків, що нівелювався збільшенням обсягу зароблених премій); аналогічний показник для добровільних видів страхування - зменшився до 42% (в основному - за рахунок зменшення обсягу резервів); загальний коефіцієнт збитковості страхування становив 43% наприкінці 2022 р. року та 13,4% - за результатами 2023 р. Рентабельність капіталу ризикових страховиків становила 15%, страховиків життя - 13% [10, с. 47].

4. Динаміка розвитку видів (продуктів) страхування за відповідними українськими страховиками станом на 01.07.2024 р. представлена в таблицях 2-7.

Таблиця 2.

Рейтинг страхових компаній за ОСЦПВ за січень-червень 2024 р.

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	ТАС СГ	642 298	313 887
2	ОРАНТА	605 113	233 619
3	КНЯЖА	473 000	172 541
4	PZU УКРАЇНА	304 102	156 220
5	ВУСО	201 600	102 041

Джерело: дані [11].

Таблиця 3.

Рейтинг страхових компаній за «Зеленою картою» за січень-червень 2024 р.

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	ТАС СГ	628 333	209 613
2	УСГ	330 138	245 717
3	КНЯЖА	317 567	103 834
4	PZU УКРАЇНА	258 646	78 658
5	ГАРДІАН	224 794	159 356

Джерело: дані [11].

Таблиця 4.

Рейтинг страхових компаній за страхуванням КАСКО за січень-червень 2024 р.

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	ARX	1 040 974	491 283
2	АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	866 753	426 462
3	УНІКА	534 866	248 375
4	ВУСО	449 235	190 026
5	УСГ	420 603	220 127

Джерело: дані [11].

Таблиця 5.

Рейтинг страхових компаній за страхуванням життя та здоров'я за січень-червень 2024 р.

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	УНІКА	213 798	43 493
2	UNIVERSALNA	122 061	31 028
3	ВУСО	107 872	29 411
4	ІНГО	57 857	15 366
5	ТАС СГ	39 031	2 537

Джерело: дані [11].

Таблиця 6.

**Рейтинг страхових компаній за туристичним страхуванням
за січень-червень 2024 р.**

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	ЄВРОПЕЙСЬКЕ ТУРИСТИЧНЕ СТРАХУВАННЯ	68 708	20 790
2	ВУСО	53 569	19 833
3	РЗУ УКРАЇНА	47 671	31 562
4	ГАРДІАН	29 671	246
5	КНЯЖА	28 757	5 725

Джерело: дані [11].

Таблиця 7.

**Рейтинг страхових компаній за страхуванням майна
за січень-червень 2024 р.**

№ з/п	Страхова компанія	Платежі (у тис. грн)	Виплати (у тис. грн)
1	ARX	223 571	55 225
2	УНІКА	158 124	4 343
3	ВУСО	151 118	114 300
4	ІНГО	146 523	2 626
5	УСГ	117 846	15 743

Джерело: дані [11].

Проведений нами аналіз страхового ринку України в умовах дії правового режиму воєнного стану на основі обсягів страхових премій, портфелів страхових послуг, структури ринку та його динаміки дозволяє сформулювати таку статистичну картину (табл. 8).

Таблиця 8.

**Основні показники діяльності страхових компаній
України в 2022-2024 рр.**

Показник	2022	2023	пер. пол. 2024
Обсяг активів (у млн. грн)	70338	73374	44097
Кількість укладених договорів (у тис. од.)	88102	73353	50256
Валові страхові премії (у млн. грн)	39616	34141	15678
Валові страхові виплати (у млн. грн)	13001	12027	67503

Джерело: дані [12; 13].

5. Динаміка валових страхових премій у 2021-2024 рр. як окремий показник виявився неоднорідним. Так, відзначався позитивним приростом від 2020 до 2022 року, але став від'ємним у 2022-2024 роках. У 2020 р. спостерігався зріст обсягу валових страхових премій, особливо в галузі страхування життя, однак протягом 2023-2024 рр. сукупні валові страхові премії зменшилися на 12%, передусім через вихід з ринку частини страховиків та зменшення ризикового страхування [8].

Наведені дані вказують на поступове відновлення страхового ринку України в надскладних умовах війни. Проте, для забезпечення повноцінної життєздатності та більш швидкого відновлення страхової галузі в умовах дії правового режиму воєнного часу, а також з метою надання страхового захисту громадянам та бізнесу, потрібно запровадити більш ефективний державний комплекс заходів з підтримки. У зв'язку з цим, М. Житар пропонує такі кроки як:

- зменшення податкового тягара на страхові компанії шляхом скасування подвійного оподаткування у сфері страхування;
- скасувати оплату 3% від усіх страхових платежів, зберігши лише загальний податок на прибуток для всіх юридичних осіб;
- впровадження можливості пільгового кредитування та розстрочки з оплати страхових внесків;
- перегляд цінової політики шляхом зниження платоспроможного попиту;
- введення нових видів страхування, таких як страхування вторинних військових ризиків (напр., пошкодження від вибухів мін у полях та лісах, страхування на випадок смерті або інвалідності громадян);
- часткове звільнення страховиків від додаткових гарантійних внесків до МТСБУ, що будуть спрямовані на виплати громадянам, що постраждали в аваріях [12].

Вважаємо, що до вказаних кроків слід додати також і наступні заходи:

- поліпшення нормативно-правової бази у галузі страхування;
- здійснення постійного контролю за діяльністю страхових компаній органами страхового нагляду та невідкладне застосування заходів для запобігання неплатоспроможності страховиків;
- вдосконалення механізму наглядових дій для уникнення функціонування страхових компаній, що не можуть здійснювати страхові відшкодування; постійний моніторинг відповідності страхових випадків страховим виплатам;
- впровадження ефективної тарифної політики, що дозволить страховим компаніям підтримувати баланс між отриманими страховими преміями та виплачуваними страховими відшкодуваннями, забезпечуючи стабільність їхньої діяльності.

Висновки. В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні вітчизняний страховий ринок стикається з рядом викликів та можливостей. З однієї сторони, наявний підвищений ризик для бізнесу та особистого майна створює підвищений попит на страхові послуги, зокрема на страхування майна та відповідальності; з іншої сторони, наявність бойових дій на території країни, перманентна загроза обстрілів і руйнувань закономірно створюють атмосферу нестабільності на ринку та об'єктивно вимагають швидких адаптацій з боку страхових компаній.

Основними характерними рисами діяльності страхових компаній в умовах воєнного стану слід вважати:

- збільшення ризиків (із зростанням інтенсивності військових дій і нестабільності у країні збільшується ризик збитків і пошкоджень майна, а також ризик життя та здоров'ю людей);

- зменшення платоспроможності клієнтів (умови воєнного стану можуть призвести до економічної нестабільності, безробіття та зменшення доходів населення, що може призвести до того, що клієнти страхових компаній не зможуть вчасно сплачувати страхові внески);

- збільшення попиту на певні види страхових продуктів (страхування майна від воєнних ризиків або страхування життя).

Водночас, вказані виклики відкривають нові можливості для розвитку. Страхові компанії, що готові активно адаптуватися до змін, можуть розробляти нові продукти та стратегії мінімізації ризиків, що дозволить їм успішно функціонувати в умовах воєнного стану та забезпечити захист інтересів своїх клієнтів. Отже, інститут страхування гнучкості та інновацій для забезпечення стабільності і зростання в складних умовах.

В умовах воєнного стану цілком ймовірним є можливість страхування воєнних ризиків, що передбачено Меморандумом про економічну й фінансову політику між Україною та Міжнародним валютним фондом.

Література:

1. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Функції страхування як об'єкту фінансово-правового регулювання. *Соціально-правові студії*, 2021. Вип. 3(13). С. 163-168. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-163-168

2. Конкурентоспроможність страхового ринку України в умовах активізації глобалізаційних процесів: колективна монографія / за матеріалами праць наукової групи і науковою редакцією д-ра екон. наук, проф. Л. В. Шірінян. К. : Видавництво Ліра-К, 2020. 404 с.

3. Клапків Ю. М. Ринок страхових послуг: концептуальні засади, технічні інновації та перспективи розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 568 с.

4. Мельник Т. А., Сибірцев В. В. Страхування : навчальний посібник. Кропивницький: ПП «Ексклюзив Систем», 2022. 307 с.

5. Рижиков М. Л., Грінько І. М. Вплив страхування на економічний розвиток країн світу в умовах індустрії 4.0 та 5.0. *Сталий розвиток економіки*, 2023. № 2 (47). С. 171-178. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-25>

6. Wei Z., Yongdong L., Yiting D. A (2009). Comparative study of international insurance markets. *The Geneva Papers on risk and insurance*, 34. 85-99. DOI: <https://doi.org/10.1057/gpp.2008.37>
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 01.11.2024)
8. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2024)
9. Чуницька І. І., Богріновцева Л. М. Особливості діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України в умовах воєнного стану. *Інфраструктура ринку*, 2023. Випуск 71. С. 251-258. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct71-44>
10. Марина А. С., Пеценко М. В. Страховий ринок України в умовах війни. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2023. Вип. 5(05). С. 44-51. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.5-7>
11. Підсумки страхового ринку України за 1 півріччя 2024 року. *Insurance TOP*, 2024. URL: https://forinsurer.com/insurancetop_99 (дата звернення: 01.11.2024)
12. Житар М. О. Тенденції розвитку страхового ринку України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2024. №61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-24>
13. Фінансовий портал. URL: <https://www.fin.org.ua/news/1519076> (дата звернення: 01.11.2024)
14. Писаренко Н.В. Сучасний стан та перспективи розвитку актуарних розрахунків в аграрному страхуванні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент*. 2018. № 15. С.107-120

References:

1. Bondarenko, V. A., Pustova, N. O. (2021). Funktsii strakhuvannia yak ob'ekt finansovo-pravovoho rehuliuвання [Functions of insurance as an object of financial and legal regulation]. *Sotsialno-pravovi studii - Social and legal studies*, 3(13). 163-168. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-163-168
2. Konkurentospromozhnist strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh aktyvizatsii hlobalizatsiinykh protsesiv: kolektyvna monohrafiia [Competitiveness of the insurance market of ukraine in the context of intensification of globalization processes: a collective monograph]. (2020) / za materialamy prats naukovoi hrupy i naukovoiu redaktsiieiu d-ra ekon. nauk, prof. L. V. Shirinian. K. : Vydavnytstvo Lira-K, 404 s.
3. Klapkiv, Yu. M. (2020). Rynok strakhovykh posluh: kontseptualni zasady, tekhnichni innovatsii ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia [The market of insurance services: conceptual foundations, technical innovations and development prospects : monograph]. Ternopil : TNEU. 568 s.
4. Melnyk, T. A., Sybirtsev, V. V. (2022). Strakhuvannia : navchalnyi posibnyk [Insurance: a study guide]. Kropyvnytskyi: PP «Ekskliuziv System». 307 s.
5. Ryzhykov, M. L., Hrinko, I. M. (2023). Vplyv strakhuvannia na ekonomichni rozvytok krain svitu v umovakh industrii 4.0 ta 5.0 [The impact of insurance on the economic development of countries in the world in the context of industry 4.0 and 5.0.]. *Stalyi rozvytok ekonomiky - Sustainable development of the economy*. 2(47). 171-178. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-25>
6. Wei, Z., Yongdong, L., Yiting, D. A (2009). Comparative Study of International Insurance Markets. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 34. 85-99. DOI: <https://doi.org/10.1057/gpp.2008.37>
7. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 №389-VIII [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of 12.05.2015 No. 389-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (application date: 01.11.2024)

8. Ofitsiyni sait NBU [Official website of the NBU]. URL: <https://bank.gov.ua/> (application date: 01.11.2024)

9. Chynytska, I. I., Bohrinovtseva, L. M. (2023). Osoblyvosti diialnosti strakhovykh kompanii na finansovomu rynku Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of insurance companies' activities in the financial market of Ukraine under martial law.]. *Infrastruktura rynku - Market infrastructure*. 71. 251-258. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct71-44>

10. Maryna, A. S., Petsenko, M. V. (2023). Strakhovyi rynek Ukrainy v umovakh viiny [Insurance market of Ukraine in the conditions of war]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka - Digital economy and economic security*. 5(05). 44-51. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.5-7>

11. Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 1 pivrichchia 2024 roku [Results of the Ukrainian insurance market for the 1st half of 2024]. (2024). *Insurance TOP* - . URL: https://forinsurer.com/insurancetop_99 (application date: 01.11.2024)

12. Zhytar, M. O. (2024). Tendentsii rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Trends in the development of the ukrainian insurance market under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*. 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-24>

13. Finansovyi portal [Financial portal]. URL: <https://www.fin.org.ua/news/1519076> (application date: 01.11.2024)

14. Pysarenko N.V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku aktuarnykh rozrakhunkiv v ahrarnomu strakhuvanni [The current state and prospects for the development of actuarial calculations in agricultural insurance]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku - Problems of innovation and investment development*. Seria : Ekonomika ta menedzhment, 15. 107-120

УДК 35.08:004.9

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-657-667](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-657-667)

Малафєєв Станіслав Олександрович аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська 87, м. Суми, 40002, <https://orcid.org/0009-0008-5858-5765>

ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕШКОДИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ЦИФРОВІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Стаття спрямована на висвітлення виявлених викликів перетворення традиційних методів публічного управління в цифрові в умовах трансформації українського суспільства. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури щодо визначення відмінностей між традиційними методами публічного управління й цифровими, економіко-статистичного методу для оцінки місця України в рейтингу E-Government, порівняно з Європою та світом, систематизації та впорядкування даних, а також методів індукції та дедукції. У ході дослідження було проаналізовано поточний стан розвитку цифровізації публічного управління в Україні, що дало змогу прослідити як країна з 2003 по 2024 року підіймала свій рейтинг та робила успіхи в цьому напрямі. Для більш ґрунтовного розуміння змін у сфері публічного управління, було здійснено порівняльний аналіз традиційних методів управління з цифровими за такими критеріями порівняння, як доступність послуг, прозорість управління, швидкість обробки запитів, залучення громадян, ефективність управління. Доведено, що існує велика різниця між традиційними методами публічного управління та цифровими адже цифрові методи не лише відкривають нові можливості, а й змінюють саму суть взаємодії між державою та громадянами. Якщо раніше отримання публічних послуг могло перетворитися на справжнє випробування з чергами і бюрократією, то зараз в режимі онлайн можна отримати будь-яку електронну публічну послугу. Окрім цього, прозорість стає не просто декларацією, а реальністю: кожний етап процесу можна відстежити онлайн, що робить публічне управління більш відкритим і підзвітним. Окрім цього, було визначено ключові виклики, що гальмують трансформацію традиційних методів публічного управління в цифрові. Проаналізовано такі проблеми, як недостатня цифрова грамотність населення, кібербезпека, а також відсутність

належної інфраструктури. Обґрунтовано, що для успішної реалізації цифрової трансформації необхідні додаткові дослідження й інвестиції в ці сфери, що дасть змогу пришвидшити процес адаптації українського суспільства до нових умов.

Ключові слова: державне управління, діджиталізація, кібербезпека, прозорість та підзвітність, державні установи, цифрова грамотність.

Malafeiev Stanislav Oleksandrovych post-graduate student of the Department of Business Economics and administration, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, St. Romenska, 87, Sumy, 40002, <https://orcid.org/0009-0008-5858-5765>

CHALLENGES AND OBSTACLES TO THE TRANSFORMATION OF TRADITIONAL METHODS OF PUBLIC ADMINISTRATION INTO DIGITAL ONES IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. The article is aimed at highlighting the identified challenges of transforming traditional methods of public administration into digital ones in the context of transformation of Ukrainian society. The study was conducted using general scientific methods of cognition, in particular, a critical analysis of the available scientific literature to determine the differences between traditional methods of public administration and digital ones, an economic and statistical method to assess Ukraine's place in the E-Government ranking in comparison with Europe and the world, systematization and ordering of data, as well as methods of induction and deduction. The study analyzed the current state of development of digitalization of public administration in Ukraine, which made it possible to trace how the country raised its ranking and made progress in this direction from 2003 to 2024. For a more thorough understanding of changes in public administration, a comparative analysis of traditional and digital governance methods was carried out using such comparison criteria as accessibility of services, transparency of governance, speed of processing requests, citizen engagement, and governance efficiency. It is proved that there is a big difference between traditional methods of public administration and digital ones, since digital methods not only open up new opportunities but also change the very essence of interaction between the state and citizens. If earlier obtaining public services could turn into a real challenge with queues and bureaucracy, now you can get any electronic public service online. In addition, transparency is becoming not just a declaration but a reality: every stage of the process can be tracked online, making public administration more open and accountable. In addition, the key challenges that impede the transformation of traditional public administration methods into digital ones were identified. The author analyzes such problems as insufficient digital literacy of the population,

cybersecurity, and lack of proper infrastructure. It is substantiated that for the successful implementation of digital transformation, additional research and investment in these areas are needed, which will accelerate the process of adaptation of Ukrainian society to new conditions.

Keywords: public administration, digitalization, cybersecurity, transparency and accountability, public institutions, digital literacy.

Постановка проблеми. Будь-яка демократична держава вважає забезпечення прав і свобод громадян кінцевою метою своєї діяльності. Тому кожна країна використовує всі доступні засоби й можливості для забезпечення гідного рівня життя своїх громадян, утвердження верховенства права в суспільстві та захисту демократичних прав і свобод. Наприкінці двадцятого століття та на початку двадцять першого століття держави зіштовхнулися з одним із таких інструментів – електронними технологіями та робототехнікою. Водночас розвинуті країни та країни, що розвиваються, поступово змінюють свої національні правові системи у зв'язку з технологічними викликами та їхнім впливом на національні інтереси й соціальні відносини [1]. Кожна нова технологія створює нові можливості для людства, що призводить до зниження значущості й ефективності існуючих законів, що потребує від правознавців узгодження своїх дій із глобальними процесами та адаптації до сучасних технологій.

Внаслідок цього на практиці виникає чимало проблем під час переходу до системи цифрового управління. Публічні установи, а також правоохоронні органи і судова влада зіштовхуються з терміновими питаннями, пов'язаними з переходом від традиційних методів управління до сучасних (або цифрових) методів публічного управління. Це виявляє проблеми у якості роботи та реалізації функціональних цілей і завдань кожного сектора, ставлячи їх у розряд викликів для держави і суспільства. Одним із найважливіших факторів цих змін є четверта промислова революція, основою якої є цифрова трансформація, яка впливає на всі сфери життя громадян [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова база дослідження обраної теми складалася з низки різноманітних джерел, які охоплювали ключові аспекти цієї теми. Слід наголосити, що дана тема є активно досліджуваною в наукових колах як закордонних авторів, так і вітчизняних. Зокрема, у статті В. Ravshanbekov [1] розглянуто перехід від традиційного публічного управління до цифрового, а також адаптацію публічного управління до нових технологій. Автор зазначив важливість впровадження цифрових технологій у публічному управлінні. Інші автори Е. Shava та С. Hofisi [2] проаналізували виклики й можливості для публічного управління в умовах Четвертої промислової революції. Авторам вдалося відзначити позитивні й негативні аспекти цього процесу, проте недостатньо уваги було приділено

локальним контекстам та специфічним потребам різних країн. В наукових роботах авторів А. Т. Şen [3], Gil-García J. R. та ін. [4], D. Mureşan [5] розглянуто перехід до цифрового гібридного публічного управління, вказуючи на нові моделі управління. В дослідженні автори V. Klochan та ін. [6] проаналізували роль цифрових платформ у трансформації стратегічного консалтингу в публічному управлінні. У статті О. О. Bryhinets [7] розглянуто управління суспільними цінностями та нове публічне врядування як сучасні підходи до розвитку державного управління.

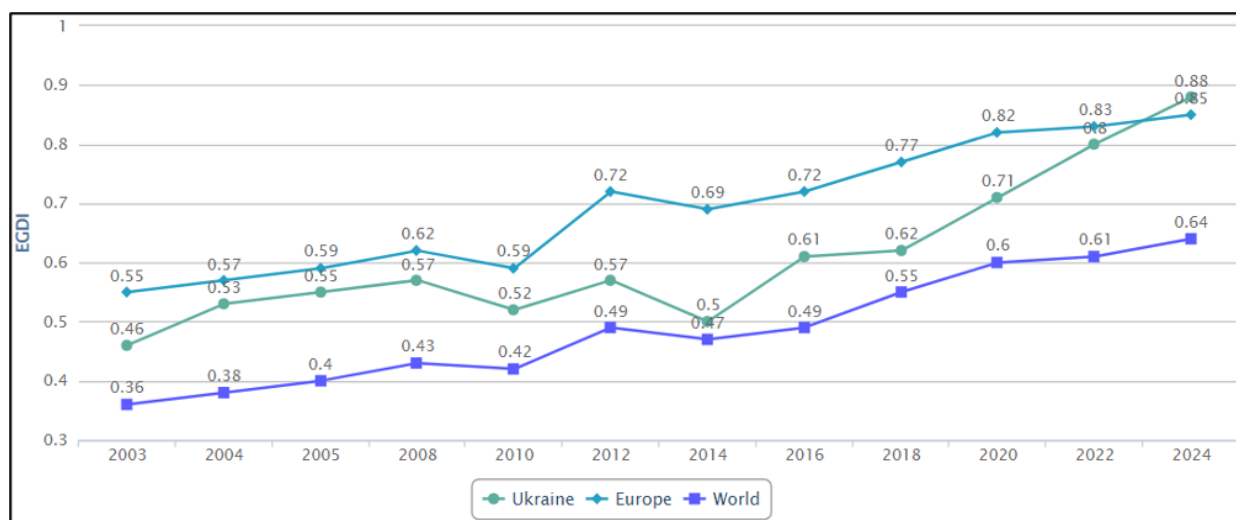
Представники української думки щодо публічного управління в Україні також зробили внесок в дослідження цього питання. Так, дослідниця Т. Л. Шестаковська [8] проаналізувала вплив цифрових технологій на публічне управління. Авторка виділила ключові тенденції й виклики, але не було надано практичних рекомендацій для державних установ. У дослідженні Д. І. Пучкова [9] висвітлено наукові підходи до реформування публічного управління в Україні в умовах діджиталізації. Автор акцентував на важливості адаптації теоретичних знань до практичних потреб. Інший автор О.С. Савченко [10] в своєму дослідженні провів систематизацію наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». Нарешті автори Т. І. Биркович та ін. [11] та А. Чечель і М. Ангелін [12] у своїй роботі визначили механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. Автори зосередилися на позитивних аспектах цифровізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, вищезгадані дослідження та публікації становлять лише частину багатогранного поля сфери поступової трансформації традиційних методів публічного управління в цифрові методи. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, розкриття проблем і перешкод, які зустрічаються на цьому складеному шляху, потребує додаткових розвідок.

Мета статті. З огляду на зазначене, дослідження спрямоване на визначення проблем і перешкод перетворення традиційних методів публічного управління в нові (цифровими) в умовах трансформації українського суспільства. Вищезазначена мета потребує конкретизування її задачами, а саме: проаналізувати поточний стан розвитку цифровізації публічного управління в Україні, здійснити порівняльний аналіз традиційних методів управління з цифровими методами та визначити виклики, які гальмують перетворення традиційних методів публічного управління в цифрові.

Виклад основного матеріалу. Цифрові трансформації стали важливим чинником прискорення цифрової євроінтеграції публічного сектору України та виконання стратегічних завдань держави. Україна вже приєдналася до програми ЄС «Цифрова Європа» [12], що сприятиме запуску нових проєктів у галузі суперкомп'ютерів, штучного інтелекту, кібербезпеки та розвитку цифрових навичок, а також дасть змогу швидше інтегруватися в Єдиний

цифровий ринок ЄС. Україна, незважаючи на складну політичну ситуацію, яка розпочалася у 2014 році і переросла в повномасштабну війну, зробила і продовжує робити успішні кроки щодо цифровізації публічного управління, поступово трансформуючи традиційні методи публічного управління в цифрові. Це ствердження можна довести динамікою світового індексу розвитку електронного урядування (далі EGDI), який зображено на рис. 1, порівняно з динамікою країн Європи та світу.

Рис. 1 Динаміка E-Government Development Index України, Європи та світу за 2001-2024 рр. [13]

Протягом останніх двох десятиліть Україна зробила значний ривок у цифровізації публічного управління, демонструючи значне зростання світового індексу розвитку електронного урядування.

Починаючи з вкрай низьких показників у 2003 році, коли індекс склав 0,46, Україна змогла досягти значного прогресу, і вже у 2024 році цей показник сягнув 0,88. Такий результат свідчить про інтенсивну модернізацію й активні реформи, зокрема в сфері створення цифрових державних платформ, впровадження електронних послуг і розвитку цифрових навичок серед населення. Важливим етапом стало покращення доступу громадян до цифрових послуг через онлайн-платформи, впровадження електронної демократії та кібербезпекових заходів. Цифрова трансформація державного сектору дала змогу Україні наблизитися до європейських стандартів, скоротивши відрив у показниках EGDI з 0,57 у 2003 році до рівня, близького до Європи у 2024 році, де індекс склав 0,88.

З метою розуміння відмінностей традиційних методів публічного управління та цифрових методів в табл. 1 автором проведено порівняльний аналіз цих методів публічного управління.

Таблиця 1.

Порівняння традиційних та цифрових методів публічного управління

Критерій порівняння	Традиційні методи публічного управління	Цифрові методи публічного управління	Коментар автора
Доступність послуг	Фізичні візити до державних установ, обмежений час роботи	Цілодобовий доступ до послуг через онлайн-платформи	Використання цифрових методів значно розширює можливості громадян отримувати публічні послуги, роблячи їх більш доступними і зручними, водночас зменшуючи витрати часу та зусиль. Це має особливе значення для людей, які живуть у віддалених районах, де фізичний доступ до державних установ часто є обмеженим або складним.
Прозорість управління	Обмежений доступ до інформації, багато закритих процесів	Відкриті дані, публікація інформації онлайн	Цифрові технології роблять процеси в державних органах більш прозорими, що допомагає людям більше довіряти владі. Але водночас це потребує від держави особливої уваги до захисту персональних даних, оскільки з'являються нові ризики, пов'язані з кібербезпекою.
Швидкість обробки запитів	Тривалий процес через паперову бюрократію та людський фактор	Автоматизація процесів, швидка обробка запитів	Цифровізація значно прискорює роботу органів публічної влади, даючи змогу більш оперативна реагувати на запити. Це, на власну думку автора, суттєво покращує взаємодію між владою й громадянами, особливо в кризових ситуаціях.
Залучення громадян	Обмежене через традиційні громадські слухання	Електронні петиції, онлайн-опитування й платформи для зворотного зв'язку	Цифрові інструменти полегшують участь громадян у прийнятті рішень й спрощують процес отримання зворотного зв'язку. Однак важливо не лише збільшувати кількість таких інструментів, але й активізувати інформаційну кампанію для їх популяризації.
Ефективність управління	Низька через залежність від паперових процесів та людського фактору	Висока за рахунок автоматизації та оптимізації робочих процесів	Цифрові методи підвищують ефективність управління завдяки зменшенню кількості людських помилок і скороченню витрат. Проте важливо, щоб усі працівники публічного сектору були добре підготовлені до роботи з новими технологіями.

Джерело: розроблено автором на основі [1-5; 8; 10]

Отже, порівняння традиційних і цифрових методів управління чітко продемонструвало, що перехід на нові підходи не тільки покращує якість взаємодії з громадянами, але й потребує адаптації до таких умов. Діджиталізація відкриває можливості для створення більш адаптивної й інклюзивної системи, здатної швидко реагувати на зміни в суспільстві та технологічному прогресі. Проте, зростаючі загрози у сфері кібербезпеки, а також низький рівень цифрової грамотності серед частини населення вимагають обережного підходу, зокрема у впровадженні новітніх технологій і забезпеченні безпеки особистих даних.

Україна зіштовхується з реальними проблемами під час переходу до цифрового публічного управління. В цьому контексті слід наголосити, що одна з найбільших загроз – кібербезпека. З кожним роком збільшується кількість кібератак на державні органи та сервіси, що створює ризики для конфіденційної інформації.

Також слід додати, що за даними урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA, у 2023 році було зафіксовано близько 900 кібератак (рис. 2).

Рис. 2 Кількість кібератак по різних сферах України за 2023 рік, од.

Джерело: складено автором на основі [14]

Наведений графік на рис. 2 продемонстрував розподіл кібератак за різними секторами в Україні, з акцентом на державні та урядові організації, які зазнали найбільше атак (347 випадків). Значна кількість атак також

спрямована на місцеві органи влади (276 випадків), що підкреслює вразливість цифрових систем управління на всіх рівнях. Наведені дані вказують на те, що впровадження цифрових методів публічного управління потребує значної уваги до питання кібербезпеки. Відсутність належного захисту систем може призвести до втрати даних, порушення роботи державних органів та довгострокових негативних наслідків для населення.

Особливо це актуально в контексті цифровізації урядових процесів, де будь-яка втрата даних може дестабілізувати роботу цілих секторів управління.

Другим важливим викликом є недостатній рівень цифрової грамотності населення. Хоча молодь активно користується новими технологіями, люди старшого віку часто не готові до взаємодії з електронними сервісами. Це ускладнює доступ до державних послуг і гальмує впровадження цифрових рішень. Згідно аналітичного звіту UNDP «Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг у 2023 році», опублікованому у 2024 році, серед респондентів до 30 років 98% щодня користуються Інтернетом, в той час як у групі осіб віком 70+ ці показники становлять лише 44% та 38% відповідно. Найнижчий рівень користування публічними електронними послугами спостерігався серед літніх людей – лише 34,5%. Хоча є зростання використання інтернету серед цієї категорії, рівень користування електронними державними послугами практично не змінився з 33,5% у 2022 році [15]. Програми навчання для старших людей і активна підтримка від держави могли б допомогти подолати цей бар'єр.

Нерівність у доступі до інтернету в різних регіонах також створює додаткові труднощі. У сільських районах інтернет залишається повільним або взагалі відсутнім. Це призводить до того, що значна частина населення не може скористатися перевагами цифрових сервісів. Рішенням могла б стати державна програма розвитку інтернет-інфраструктури, яка спрямована на забезпечення доступу в усіх куточках країни.

Недостатня цифрова грамотність населення в Україні створює значні труднощі у впровадженні електронних послуг. Багато людей не мають базових навичок роботи з інформаційними технологіями, що робить їх взаємодію з онлайн-сервісами складнішою та менш ефективною. Це призводить до того, що навіть найзручніші електронні послуги можуть залишатися недоступними для значної частини населення через їхню технічну неосвіченість. Отже, формування цифрової грамотності у населення України є запорукою успішності цифрових трансформацій, а набуття цифрових компетентностей державними службовцями стане важливою передумовою діджиталізації публічного управління, а також запровадження «цифрових» і «мобільних» робочих місць, що наблизить публічні послуги до суспільства.

Висновки. Отже, цифрова трансформація в сфері публічного управління є неминучою для майбутнього України як частини глобального сучасного суспільства. Вплив цих змін на рівень життя українців залежатиме від темпів і масштабів впровадження цих процесів. Чим швидше і глибше відбудеться ця трансформація, тим більшими будуть її позитивні наслідки для суспільства. Переходити від традиційних методів публічного управління до цифрових рішень в Україні непросто, але це вкрай важливий крок, який потребує уваги на різних рівнях. Одними з головних викликів є кіберзагрози, недостатня цифрова грамотність населення й необхідність створення сучасної інфраструктури для ефективної взаємодії між державою і громадянами. Водночас цей процес несе великий потенціал для покращення якості державних послуг, зробивши їх більш прозорими та доступними для людей. Щоб успішно реалізувати цей перехід, потрібні не тільки інноваційні технології, але й належна підготовка спеціалістів та навчання громадян, оскільки саме люди і новітні рішення стануть основою майбутнього публічного управління в Україні.

Література:

1. Ravshanbekov B. Transition from traditional public administration to digital public administration and adaptation of public administration to emerging technologies. *International Journal of Law and Policy*, 2024. 2(5). <https://doi.org/10.59022/ijlp.183>
2. Shava E., Hofisi C. Challenges and opportunities for public administration in the Fourth Industrial Revolution. *African Journal of Public Affairs*, 2017. 9(9). <https://doi.org/10.10520/EJC-c13dbfea>
3. Şen A. T. From traditional public administration to digital hybrid public administration. *International Journal of Law and Policy*, 2024. 6(1), 81–93 <https://dergipark.org.tr/en/pub/quantrade/issue/84988/1443375>
4. Gil-Garcia J. R., Dawes S. S., Pardo T. A. Digital government and public management research: Finding the crossroads. *Public Management Review*, 2017. 20(5), 633–646. <https://doi.org/10.1080/14719037.2017.1327181>
5. Mureşan D. The role of digitalization in the efficiency of public administration. *RAIS Conference Proceedings*. 2023. <https://ideas.repec.org/p/smo/raiswp/0322.html>
6. Klochan V., Piliaiev I., Sydorenko T., Khomutenko V., Solomko A., Tkachuk A. Digital platforms as a tool for the transformation of strategic consulting in public administration. *Journal of Information Technology Management*, 2021. 12(1), 81–93. <https://doi.org/10.22059/jitm.2021.80736>
7. Bryhinets O. O., Svoboda I., Shevchuk O. R., Kotukh Y. V., Radich V. Yu. Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. *Open International University of Human Development "Ukraine"* 2020. <https://core.ac.uk/download/pdf/578159042.pdf>
8. Шестаковська Т. Л. Аналіз тенденцій та викликів впливу цифрових технологій на публічне управління. *Economic Synergy*, 2023. 2, 1. <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-1>
9. Пучков Д. І. Наукові підходи до проблеми реформування публічного управління в Україні в умовах дигіталізації. *Державне управління*, 2023. 9, 160. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.9.160>

10. Савченко О. С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони*, 2022. 2, 72. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.12>
11. Биркович Т. І., Биркович В. І., Кабанець О. С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2019. Вип. 9. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488>
12. Чечель А., Ангелін М. Стратегічні цифрові технології у публічному секторі України. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*, 2024. (9), 176–185. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-9-176-185>
13. UN. E-Government Knowledgebase <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
14. Жарікова А. Кількість кібератак у 2023 році зросла на 16% - Держспецзв'язку. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/31/709355/>
15. UNDP. Аналітичний звіт «Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг у 2023 році». 2024. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/analitichnyu-zvit-dumky-i-pohlyady-naselennya-ukrayiny-shchodo-derzhavnykh-elektronnykh-posluh-u-2023-rotsi>

References:

1. Ravshanbekov, B. (2024). Transition from traditional public administration to digital public administration and adaptation of public administration to emerging technologies. *International Journal of Law and Policy*, 2(5). <https://doi.org/10.59022/ijlp.183>
2. Shava, E., & Hofisi, C. (2017). Challenges and opportunities for public administration in the Fourth Industrial Revolution. *African Journal of Public Affairs*, 9(9). <https://doi.org/10.10520/EJC-c13dbfea>
3. Şen, A. T. (2024). From traditional public administration to digital hybrid public administration. *International Journal of Law and Policy*, 6(1), 81–93. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/quantrade/issue/84988/1443375>
4. Gil-Garcia, J. R., Dawes, S. S., & Pardo, T. A. (2017). Digital government and public management research: Finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 633–646. <https://doi.org/10.1080/14719037.2017.1327181>
5. Mureşan, D. (2023). The role of digitalization in the efficiency of public administration. RAIS Conference Proceedings. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/smo/raiswp/0322.html>.
6. Klochan, V., Piliaiev, I., Sydorenko, T., Khomutenko, V., Solomko, A., & Tkachuk, A. (2021). Digital platforms as a tool for the transformation of strategic consulting in public administration. *Journal of Information Technology Management*, 12(1), 81–93. <https://doi.org/10.22059/jitm.2021.80736>
7. Bryhinets, O. O., Svoboda, I., Shevchuk, O. R., Kotukh, Y. V., & Radich, V. Yu. (2020). Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. Open International University of Human Development "Ukraine". Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/578159042.pdf>
8. Shestakovska, T. L. (2023). Analiz tendentsii ta vyklykiv vplyvu tsyfrovyykh tekhnolohii na publichne upravlinnia [Analysis of trends and challenges of digital technologies impact on public administration]. *Economic Synergy*, 2, 1. <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-1> [in Ukrainian]
9. Puchkov, D. I. (2023). Naukovi pidkhody do problemy reformuvannia publichnoho upravlinnia v Ukraini v umovakh dyhitalizatsii [Scientific approaches to the problem of public administration reform in Ukraine in the conditions of digitalization]. *Derzhavne upravlinnia*, 9, 160. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.9.160> [in Ukrainian]

10. Savchenko, O. S. (2022). Systematyzatsiia naukovykh pidkhodiv do poniattia «tsyfrovizatsiia u publichnomu upravlinni» [Systematization of scientific approaches to the concept of digitalization in public administration]. *Derzhava ta rehiony*, 2, 72. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.12> [in Ukrainian]
11. Byrkovych, T. I., Byrkovych, V. I., & Kabanets, O. S. (2019). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia u sferi tsyfrovyykh transformatsii [Mechanisms of public administration in the field of digital transformations]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 9. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> [in Ukrainian]
12. Chechel, A., & Anhelin, M. (2024). Stratehichni tsyfrovi tekhnolohii u publichnomu sektori Ukrainy [Strategic digital technologies in Ukraine's public sector]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia*, 9, 176–185. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-9-176-185> [in Ukrainian]
13. UN. (n.d.). E-Government Knowledgebase. United Nations. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
14. Zharikova, A. (2024). Kilkist kiberatak u 2023 rotsi zrosla na 16% - Derzhspetsviazku [Number of cyberattacks increased by 16% in 2023 - State Service of Special Communications]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/31/709355/> [in Ukrainian]
15. UNDP. (2024). Analitychnyi zvit «Dumky i pohlyady naseleння Ukrainy shchodo derzhavnykh elektronnykh posluh u 2023 rotsi» [Analytical report “Opinions and views of the population of Ukraine on state electronic services in 2023”]. Retrieved from <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/analitchnyy-zvit-dumky-i-pohlyady-naselennya-shchodo-derzhavnykh-elektronnykh-posluh-u-2023-rotsi> [in Ukrainian].

УДК 316.346.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-668-680](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-668-680)

Михайловська Олена Василівна д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи та міжнародних відносин, ЗВО «Університет трансформації майбутнього», вул. Ремісничка, 28, м. Чернігів, тел.: (050) 355-02-85, <https://orcid.org/0000-0002-7682-2292>

Філіпова Наталія Володимирівна д.е.н., професор, начальник наукового відділу, ЗВО «Університет трансформації майбутнього», вул. Ремісничка, 28, м. Чернігів, тел.: (096) 989-35-55, <https://orcid.org/0000-0002-5720-865X>

Лисенко Станіслав Юрійович аспірант кафедри менеджменту та адміністрування, НУ «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, тел.: (063) 824-80-25, <https://orcid.org/0009-0006-2316-8510>

Михайловський Ігор Миколайович аспірант кафедри менеджменту та адміністрування, НУ «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, тел.: (063) 372-36-03, <https://orcid.org/0009-0009-6794-9628>

Колотов Микола Вікторович к.т.н., Директор департаменту бізнес-аналізу та методології ДП «Електронне здоров'я». Майдан Незалежності, 2, Київ, тел.: (066) 195-55-55, <https://orcid.org/0009-0008-5508-9272>

ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В АКАДЕМІЧНІЙ СФЕРІ: ІСПАНСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається актуальність гендерної рівності в академічній сфері як невід'ємної складової сталого розвитку, підвищення якості освіти та науки. В умовах глобалізації питання гендерної рівності набуває особливої ваги в контексті доступу до наукових досліджень, кар'єрного розвитку та отримання грантової підтримки для чоловіків і жінок. Аналізуючи приклади України та Іспанії, автори виділяють культурні, соціальні та економічні фактори, що впливають на впровадження гендерно-чутливих політик у вищій освіті та науці. Іспанія, як частина Європейського Союзу, досягла значних успіхів у забезпеченні гендерної рівності завдяки законодавчій базі та європейським ініціативам, тоді як Україна на шляху до вдосконалення своїх політик і прагне адаптувати їх до європейських стандартів. У статті також детально розглядаються перешкоди, з якими

стикаються жінки-науковці в обох країнах, а також виклики, зумовлені війною в Україні, що впливають як на жінок, так і на чоловіків. Зокрема, аналізуються аспекти мобілізації, обмеження доступу до ресурсів та міжнародних можливостей, психологічне навантаження та потреба у поверненні до наукової діяльності після служби. Пропонуються іспанські підходи для подолання цих викликів: гендерні квоти на керівних посадах, створення гендерних офісів, наставництво, стипендії для жінок у STEM (наука (Science), технології (Technology), інженерія (Engineering) та математика (Mathematics)), що сприяє підвищенню їхньої ролі в технічних і природничих науках. Метою роботи є порівняльний аналіз гендерної рівності в академічному середовищі України та Іспанії і виділення практик, здатних сприяти створенню інклюзивного середовища для професійного зростання науковців, незалежно від статі. Результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальшого розвитку гендерно-чутливих політик в Україні та забезпечити стійкість академічного середовища відповідно до сучасних міжнародних стандартів.

Ключові слова: гендер, рівність, справедливість, сталий розвиток, підтримка, просування, адаптація, комплексний підхід

Mykhailovska Olena DSc in Public Administration, Professor, Vice-Rector for Scientific and International Relations of the Higher educational institution «University of Future Transformation», St. Remisnycha, 28, Chernihiv, tel. 050-355-02-85, <https://orcid.org/0000-0002-7682-2292>

Filipova Nataliia Doctor of Economics, Professor, Head of the scientific department of the Higher educational institution «University of Future Transformation», St. Remisnycha, 28, Chernihiv, tel.: (096) 989-35-55, <https://orcid.org/0000-0002-5720-865X>

Lysenko Stanislav graduate student of the Department of Management and Administration, Chernihiv Polytechnic National University, St. Shevchenko, 95, Chernihiv, tel.: (063) 824-80-25, <https://orcid.org/0009-0006-2316-8510>

Mykhailovskyi Ihor graduate student of the Department of Management and Administration, Chernihiv Polytechnic National University, St. Shevchenko, 95, Chernihiv, tel.: (063) 372-36-03, <https://orcid.org/0009-0009-6794-9628>

Kolotov Mykola Ph.D in Technology, Head of business analyst department SoE Ezdorovya. Independence Square, 2, Kyiv, тел.: (066) 195-55-55, <https://orcid.org/0009-0008-5508-9272>

PROMOTING GENDER EQUALITY IN THE ACADEMIC SPHERE: THE SPANISH EXPERIENCE FOR UKRAINE

Abstract. The article examines the relevance of gender equality in the academic sphere as an integral component of sustainable development, improving the quality of education and science. In the context of globalization, the issue of gender equality takes on special importance in the context of access to scientific research, career development and grant support for men and women. Analyzing the examples of Ukraine and Spain, the authors identify cultural, social and economic factors that influence the implementation of gender-sensitive policies in higher education and science. Spain, as part of the European Union, has made significant progress in ensuring gender equality thanks to the legislative framework and European initiatives, while Ukraine is on the way to improving its policies and aiming to adapt them to European standards. The article also examines in detail the obstacles faced by women scientists in both countries, as well as the challenges caused by the war in Ukraine, which affect both women and men. In particular, aspects of mobilization, limitations of access to resources and international opportunities, psychological burden and the need to return to scientific activity after service are analyzed. Spanish approaches are proposed to overcome these challenges: gender quotas in management positions, the creation of gender offices, mentoring, scholarships for women in STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), promoting their role in technical and natural sciences. The purpose of the work is a comparative analysis of gender equality in the academic environment of Ukraine and Spain and the selection of practices capable of contributing to the creation of an inclusive environment for the professional growth of scientists, regardless of gender. The results of the study can become the basis for the further development of gender-sensitive policies in Ukraine and ensure the sustainability of the academic environment in accordance with modern international standards.

Keywords: gender, equality, justice, sustainable development, support, promotion, adaptation, integrated approach

Постановка проблеми. Гендерну рівність у академічній сфері цілком справедливо вважати одним з важливих елементів забезпечення сталого розвитку та підвищення якості освіти і науки. В умовах сучасного світу питання рівноправності чоловіків і жінок продовжує набувати особливого значення в таких сферах, як наукові дослідження, кар'єрний розвиток та можливості доступу до грантової підтримки. З одного боку, гендерні стереотипи та обмеження ще зберігаються, а з іншого – багато країн докладають зусиль для створення сприятливих умов, що сприяють залученню жінок у наукові та освітні програми.

Україна та Іспанія представляють два цікавих приклади для порівняння, оскільки кожна з цих країн має унікальні культурні, соціальні та економічні передумови розвитку академічного середовища. Україна прагне вдосконалити свою освітню політику, адаптуючи її до європейських стандартів та посилюючи увагу до прав жінок в освіті. Іспанія, як частина Європейського Союзу, має міцніші основи в реалізації гендерних політик, зокрема через європейські ініціативи та законодавство, спрямоване на гендерну рівність.

Порівняльний аналіз підходів України та Іспанії до гендерної рівності в академічній сфері допоможе знайти успішні практики, які можуть бути адаптовані для покращення ситуації в Україні. Вивчення таких аспектів є актуальним з огляду на глобальні тенденції до забезпечення рівності можливостей, а також сприяння науковому розвитку та соціальній справедливості у світі, що робить цю тему важливою для міжнародного наукового і освітнього співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що стосується досліджень практичних аспектів просування гендерної рівності в академічній сфері в Іспанії науковці зазначають той факт, що жінки мають постійні перешкоди в академічних колах. Вони стикаються зі значними перепонами на шляху до посад найвищого рівня, включаючи відсутність наставництва, відкладене материнство та інші фактори [1]. Також однією з перешкод Collado, C., & Vázquez-Cureiro, S. [2] називають опір в університетах у процесі реалізації політики гендерної рівності, незважаючи на офіційне прийняття цієї політики більше десяти років тому. Такий опір проявляється у різних формах, включаючи інституційну культуру та індивідуальне ставлення. Castellanos-Serrano, C., Escribano, G., Paredes-Gázquez, J., & González, E. [3] проблемою визнають і гендерний розрив у дистанційній освіті. Щодо України, дані питання також активно розробляються науковцями. Зокрема, широко досліджуються гендерні відмінності у сфері освіти в контексті Угоди про асоціацію [4], проводяться дослідницькі роботи [5], підвищується кваліфікація науково-педагогічних працівників щодо даних питань [6]. Велика кількість досліджень гендерних питань доводить актуальність даної теми та спонукає до пошуку найкращих практик для впровадження гендерної рівності в академічній сфері в Україні.

Мета статті полягає у вивченні та адаптації успішного досвіду Іспанії для вдосконалення гендерної рівності в академічній сфері України. На основі порівняльного аналізу політик і практик, стаття спрямована на ідентифікацію підходів, які допоможуть подолати поточні виклики, що стоять перед українськими науковцями в умовах сучасних криз. Враховуючи особливості війни та її вплив на академічну спільноту, дослідження акцентує увагу на інструментах, здатних сприяти створенню інклюзивного середовища, де

кожен науковець матиме рівні можливості для професійного розвитку, незалежно від статі.

Виклад основного матеріалу. Для України досвід Іспанії є вкрай цікавим, оскільки Іспанія вважається одним із піонерів у просуванні гендерної рівності в Європейському Союзі. Країна має репутацію лідера у впровадженні гендерно-чутливих законів та ініціатив, спрямованих на підвищення ролі жінок в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у науці та освіті. З початку 2000-х років Іспанія почала активно впроваджувати політику рівних можливостей, зокрема завдяки ухваленню Закону про гендерну рівність (*Ley Orgánica para la Igualdad Efectiva de Mujeres y Hombres*) у 2007 році, який став важливим кроком у просуванні рівноправності. Окрім цього, Іспанія активно підтримує Європейську хартію рівності для жінок і чоловіків та бере участь у багатьох європейських програмах, спрямованих на гендерну рівність у науково-дослідній сфері та в академічному середовищі. Особливою увагою користуються ініціативи, що допомагають жінкам розвиватися в STEM-дисциплінах, зокрема через стипендії та гранти для жінок у науці. Завдяки таким крокам Іспанія займає високі позиції у міжнародних рейтингах гендерної рівності, що робить її прикладом для багатьох країн у сфері реалізації гендерно-чутливих політик. Іспанія досягла значних успіхів у просуванні гендерної рівності, що підтверджено наступними даними [7-8]: 1) у 2020 році Іспанія посіла 8-ме місце серед 153 країн, піднявшись з 29-го місця за два роки у Глобальному індексі гендерного розриву (*Global Gender Gap Index*), що оцінює гендерну рівність за чотирма основними напрямками: економічна участь, освіта, здоров'я та політична участь; 2) у 2021 році Іспанія отримала 86,5 бала зі 100 (Індекс гендерної рівності Європейського інституту гендерної рівності (*EIGE*)), що свідчить про високий рівень гендерної рівності в країні. Даний індекс враховує такі сфери, як робота, гроші, знання, час, влада та здоров'я; 3) у 2020 році в іспанському парламенті жінки становили 47,4% депутатів, а в уряді – понад 60% міністрів, що свідчить про активну участь жінок у політичному житті країни. Такі дані цілком підкреслюють лідерство Іспанії у впровадженні політик, спрямованих на досягнення гендерної рівності, та можуть служити прикладом для інших країн.

Варто зазначити, що Україна демонструє поступ у сфері гендерної рівності, проте залишається простір для вдосконалення, а саме [7-9]: 1) за даними Глобального індексу гендерного розриву у 2020 році Україна посіла 74-те місце серед 153 країн, опустившись на 15 позицій порівняно з попереднім роком; 2) За *EIGE* у 2021 році Україна отримала 60,4 бала зі 100, що свідчить про середній рівень гендерної рівності; 3) станом на 2021 рік, жінки становили близько 20% депутатів Верховної Ради України, що є покращенням порівняно з попередніми скликаннями, але все ще нижче середнього рівня в

Європі. Зазначене підкреслює необхідність подальших зусиль для досягнення гендерної рівності в Україні, зокрема в академічній сфері.

Зазначимо, що сучасні дослідження підтверджують кореляцію гендерних показників із низкою соціальних, економічних, і політичних факторів. Деякі з них мають значний вплив на індекси гендерної рівності, як в Україні, так і в Іспанії (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Зв'язок гендерних показників з деякими факторами [10-13]

Фактори	Характеристика
Рівень економічного розвитку	Економічно стабільніші країни часто мають кращі показники гендерної рівності, оскільки стабільна економіка створює умови для підтримки різних соціальних програм, зокрема для жінок (освіта, охорона здоров'я, підтримка малого бізнесу).
Освітні можливості	Країни з високим рівнем доступності та якості освіти для жінок зазвичай мають кращі показники гендерної рівності. Чим більше жінок отримують вищу освіту, тим активніше вони можуть включатися у різні професійні сфери, зокрема науку.
Політична воля та законодавча підтримка	Державні закони та політики, спрямовані на гендерну рівність, суттєво впливають на гендерні показники. Країни, які впроваджують гендерно-чутливе законодавство, показують кращі результати у політичній і економічній участі жінок.
Культурні та соціальні норми	Глибокі традиційні стереотипи можуть впливати на рівень участі жінок у суспільних сферах. У країнах з високим рівнем гендерної рівності зазвичай переважають прогресивні соціальні норми, що підтримують рівні права.
Стан системи охорони здоров'я та доступ до неї	Чим вищий рівень охорони здоров'я і чим легший доступ до медичних послуг, тим вища якість життя жінок, що дозволяє їм активніше брати участь в економіці і суспільному житті.

Загальні показники гендерної рівності в Україні та Іспанії демонструють зусилля обох країн у досягненні рівноправності, однак кожна з них стикається з унікальними викликами та розвиває власні стратегії. Важливим аспектом цієї рівності є академічна сфера, де гендерні бар'єри та можливості мають безпосередній вплив на науковий і освітній розвиток країни. Вищі навчальні заклади і наукові установи є ключовими платформами для просування гендерної рівності, але саме тут відображаються певні труднощі, такі як дисбаланс у представництві на керівних посадах, нерівність у доступі до грантів та обмеженість участі жінок у технічних дисциплінах. Аналіз того, як Україна та Іспанія інтегрують гендерну рівність у свої академічні сфери, дозволяє виявити як позитивний досвід, так і напрями для подальшого вдосконалення.

Далі проаналізуємо практики у сфері інтеграції гендерної рівності в академічній сфері за такими напрямками (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Практики України та Іспанії у сфері інтеграції гендерної рівності в академічній сфері [14-18]

Напрямок	Україна	Іспанія
Політика та законодавча підтримка	Гендерні питання в академічному середовищі регулюються загальними законами про рівноправність, які забороняють дискримінацію за статтю. Однак конкретних заходів щодо гендерної рівності у вищій освіті та науці небагато. На рівні університетів гендерні політики зазвичай не є обов'язковими, і хоча деякі заклади створюють гендерні комітети, підтримка жінок у кар'єрному зростанні є обмеженою.	Іспанія активно інтегрує гендерні питання у всі сфери політики, зокрема й академічну. Генеральний план рівності Міністерства науки, інновацій та університетів включає конкретні заходи, спрямовані на підвищення участі жінок у науці, зокрема на посадах викладачів і дослідників. В університетах Іспанії створюються комітети з гендерної рівності, які проводять моніторинг дотримання гендерних стандартів, організовують тренінги та надають підтримку жінкам у розвитку кар'єри.
Представництво жінок на керівних посадах	Жінки складають більшість викладачів на початкових рівнях, але їхній відсоток значно знижується на керівних позиціях, таких як декани чи ректори. «Скляна стеля» залишається значним бар'єром, і бракує національних ініціатив для заохочення жінок до керівних посад у ЗВО.	Завдяки активній державній підтримці та квотам, що встановлюють мінімальний відсоток жінок на керівних посадах, університети Іспанії поступово збільшують кількість жінок у керівництві. Іспанія є однією з країн ЄС, де впроваджуються обов'язкові квоти, що сприяють участі жінок на найвищих рівнях управління.
Підтримка жінок у наукових дослідженнях та грантах	Жінки часто стикаються з труднощами у доступі до грантової підтримки, особливо в STEM-дисциплінах. Місцеві грантові програми рідко включають окремі квоти або стимули для жінок, і здебільшого гендерну підтримку в науковій діяльності забезпечують міжнародні організації.	Іспанія має розвинену систему державної та європейської підтримки для жінок-науковців. Наприклад, існують спеціальні гранти для жінок у STEM, які заохочують їх до досліджень у технічних і природничих дисциплінах. Такі ініціативи, як «L'Oréal-UNESCO For Women in Science» в Іспанії, сприяють фінансовій підтримці досліджень, які очолюють жінки.
Участь жінок у STEM	Хоча в останні роки спостерігається зростання інтересу жінок до STEM, їхня кількість у цих галузях залишається низькою. З огляду на це, в Україні бракує національних програм, що популяризують STEM серед дівчат та жінок.	Країна активно підтримує участь жінок у STEM-дисциплінах через спеціальні програми та ініціативи, що сприяють розвитку STEM серед дівчат ще з середньої школи. На університетському рівні надаються стипендії для жінок у технічних спеціальностях, а також організовуються конкурси та гранти для розвитку їхніх досліджень.
Гендерні дослідження та вплив на політику	Гендерні дослідження в Україні здебільшого проводяться незалежними організаціями або міжнародними фондами, але їхній вплив на державну політику залишається обмеженим. Інституційна підтримка таких досліджень в університетах часто обмежена через недостатнє фінансування та суспільні стереотипи.	В Іспанії гендерні дослідження є важливим інструментом для формування політики. Завдяки підтримці держави та Європейського Союзу, університети і наукові центри активно проводять гендерні дослідження, результати яких використовуються для вдосконалення політик рівності. Вплив гендерних досліджень на політичні рішення підсилює державну підтримку та виділення бюджетів на нові дослідження.

Отже, Іспанія демонструє більш розвинену систему підтримки гендерної рівності в академічній сфері завдяки державній підтримці, квотам та розвиненим грантовим програмам. Україна також має значний потенціал, однак потребує посилення національної підтримки та більш активної інтеграції гендерних політик на рівні університетів і наукових установ.

Однак, варто зазначити, що війна в Україні суттєво вплинула на систему підтримки гендерної рівності в академічній сфері, створюючи нові виклики та загострюючи існуючі проблеми. Зокрема, у зв'язку з військовими діями значна частина державних ресурсів була спрямована на оборону та гуманітарні потреби, що призвело до скорочення фінансування освітніх програм, включно з тими, що спрямовані на підтримку гендерної рівності. Багато жінок-науковців були змушені залишити свої домівки через бойові дії, що призвело до переривання їхньої наукової діяльності та кар'єрного зростання. Водночас внутрішньо переміщені особи стикаються з труднощами у відновленні професійної діяльності на нових місцях. Додатково війна спричинила підвищений рівень стресу та психологічного навантаження, що негативно впливає на продуктивність та мотивацію жінок в академічній сфері та, відповідно, призводить до зниження їхньої участі в наукових дослідженнях та освітніх проєктах. Зруйнована інфраструктура, перебої в роботі університетів та наукових установ обмежують можливості для проведення досліджень та участі в міжнародних проєктах, що особливо впливає на жінок, які часто мають менше доступу до альтернативних ресурсів. Особливого значення набуває підвищення ризику гендерно зумовленого насильства, що може впливати на безпеку та добробут жінок в академічній сфері, обмежуючи їхню активність та участь у професійному житті. Попри ці виклики, українські жінки-науковці демонструють стійкість та адаптивність, продовжуючи свою діяльність, міжнародна спільнота надає необхідну підтримку, спрямовану на збереження та розвиток гендерної рівності в академічній сфері України.

Війна в Україні має значний вплив і на чоловіків-науковців, створюючи численні виклики для їхньої академічної та професійної діяльності. Значна частина чоловіків підлягає мобілізації до Збройних сил України або територіальної оборони, що перериває їхню професійну діяльність, дослідницькі проєкти та викладацьку роботу на невизначений час. Крім того, повернення до академічної діяльності після служби може бути складним, особливо для тих, хто зазнав травм. Війна створює високе психологічне навантаження, включно з тривогою за власне життя, життя родини та друзів, що може негативно впливати на концентрацію, продуктивність та загальний стан здоров'я для обох статей та здатне призвести до вигорання або зниження мотивації працювати. Також, чоловіки, які залишилися в Україні, часто стикаються з обмеженнями в доступі до наукових матеріалів, лабораторного

обладнання та міжнародних конференцій, що впливає на можливості публікацій, академічне зростання та співпрацю з колегами за кордоном. Через воєнний стан багато наукових проєктів зупинено або скорочено, що обмежує фінансування для науковців. Варто також підкреслити й те, що чоловіки-науковці можуть відчувати обмежений доступ до грантів, стипендій і обміну досвідом, особливо через те, що більшість таких можливостей орієнтовані на цивільне населення. Вони можуть розглядати свою майбутню роль як важливу складову у відбудові та розвитку України після війни, що, з одного боку додає додаткової мотивації для наукових досліджень, а з іншого – тягне за собою високі очікування та тиск. Хоча ситуація надзвичайно складна, багато чоловіків-науковців продовжують докладати зусиль для підтримки наукової та освітньої діяльності. Вони адаптуються до нових умов, працюючи дистанційно або долучаючись до волонтерських та інших громадських ініціатив. Їхній внесок є важливим як для наукової спільноти, так і для майбутнього відновлення країни.

На тлі описаних вище викликів, виникає потреба в інтеграції нових підходів до забезпечення гендерної рівності в академічній сфері. Для вдосконалення гендерної політики українських ЗВО доцільно врахувати позитивний досвід Іспанії, як лідера у даних питаннях. Тож, для вдосконалення процесу інтеграції гендерної рівності в академічній сфері України можна запозичити кілька успішних практик з Іспанії, які продемонстрували свою ефективність: 1) впровадження гендерних квот на керівних посадах, які Іспанія активно використовує для збільшення представництва жінок на керівних посадах в університетах та наукових установах. У цьому фокусі в Україні можна розглянути можливість запровадження квот на позиції деканів, ректорів та інших керівних посад у закладах вищої освіти; 2) створення гендерних офісів та комітетів з рівності, які довели свою ефективність в іспанських університетах та які забезпечують моніторинг та реалізацію політики рівності, проводять тренінги та надають підтримку жінкам у кар'єрному зростанні; 3) стипендії та гранти для жінок у STEM, щоб заохотити більше жінок до участі в технічних і природничих науках; 4) впровадження програм наставництва та професійного розвитку для жінок-науковців, де досвідчені жінки-науковці виступають менторами для молодих спеціалісток. Такі програми сприяють подоланню «скляної стелі» та зміцнюють впевненість жінок у науковій сфері; 5) активне залучення студентів та викладачів до гендерної освіти, що передбачає включення курсів гендерної освіти у навчальні програми для формування гендерно-чутливого середовища; 6) гендерний аудит та прозорість у звітуванні академічних установ, що дозволяє оцінювати прогрес у досягненні гендерної рівності та вчасно виявляти проблемні місця; 7) баланс роботи та особистого життя. Наприклад,

робота з гнучким графіком або можливості віддаленої роботи допомагають і чоловікам, і жінкам, що сприяє кращому балансу обов'язків. В Україні можна розглянути подібні ініціативи, щоб підтримати викладачів незалежно від статі; 8) Іспанія активно працює над тим, щоб чоловіки також брали участь у програмах з гендерної рівності та наставництва, допомагаючи долати стереотипи. Запровадження подібних заходів в Україні сприятиме спільним зусиллям для досягнення гендерної рівності; 9) Іспанські ЗВО розробляють програми, спрямовані на популяризацію нетрадиційних кар'єрних шляхів для обох статей, зокрема заохочення чоловіків до педагогіки та соціальної роботи, а жінок – до технічних дисциплін. Впровадження таких практик у нашій державі допомогли б подолати усталені уявлення про професії та дати більше свободи у виборі кар'єри; 10) в Іспанії також функціонують психологічні служби в університетах, які забезпечують підтримку. Українські ЗВО могли б зосередитися на аналогічній підтримці, враховуючи різні труднощі, з якими стикаються як чоловіки, так і жінки в академічній діяльності, особливу в період сучасних викликів та криз.

Гендерна рівність у академічній сфері – це середовище, де кожна людина має змогу реалізувати свої здібності без обмежень через стереотипи чи інші бар'єри, і де кожна ідентичність має однакову підтримку та доступ до можливостей. В Україні також доцільно запровадити обов'язковий звіт про гендерну рівність у ЗВО, що підвищить прозорість та ефективність управління. Запозичення таких практик допоможе Україні посилити підтримку гендерної рівності в академічній сфері та сприятиме створенню інклюзивного та справедливого середовища для науковців.

Висновки. Досвід Іспанії у просуванні гендерної рівності в академічній сфері демонструє, що комплексний підхід, орієнтований на рівні можливості, сприяє створенню гармонійного та продуктивного освітнього середовища. Україна, яка стикається з численними викликами, зокрема через війну, може запозичити ці ефективні практики для подолання гендерних дисбалансів в академії. Впровадження гендерних квот, створення гендерних офісів, запровадження спеціальних грантів для жінок і чоловіків у нетрадиційних дисциплінах, а також розвиток системи наставництва та підтримки балансу між роботою і особистим життям можуть стати важливими інструментами для зміцнення гендерної рівності в українській академічній сфері.

Крім того, залучення чоловіків-науковців до ініціатив із гендерної рівності, як це робиться в Іспанії, може сприяти кращому розумінню та прийняттю цих змін. Використання іспанського досвіду допоможе українським університетам створити інклюзивне середовище, де кожен науковець, незалежно від статі, має можливості для кар'єрного зростання, досліджень і професійного розвитку.

Таким чином, адаптація іспанських практик в Україні дозволить зміцнити основи гендерної рівності, сприятиме більшому залученню жінок і чоловіків у різні наукові дисципліни та допоможе забезпечити стійке академічне середовище, яке відповідає сучасним вимогам суспільства та міжнародним стандартам.

Література:

1. Dominguez, A., & Diez, R. Gender Barriers in Academia: Perceptions of Inequality in Professional Development among Female Academics in the Faculty of Education, University of Alicante, Spain. *Societies*. 2022. URL: <https://doi.org/10.3390/soc12060175>.
2. Collado, C., & Vázquez-Cupeiro, S. Resistance and counter-resistance to gender equality policies in Spanish universities. *Papers, Revista de Sociologia*. 2023. URL: <https://doi.org/10.5565/rev/papers.3105>.
3. Castellanos-Serrano, C., Escribano, G., Paredes-Gázquez, J., & González, E. What is behind the gender gap in economics distance education: Age, work-life balance and COVID-19. *PLoS ONE*, 17. 2022. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0272341>.
4. Гендерні відмінності у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті угоди про асоціацію. ГО «Український центр Європейської політики. 2020. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Doslid_01_2021_WEB_NEW_2.pdf
5. Дослідницька робота «Гендерна вища освіта в Україні: успіхи та виклики». Києво-Могилянська академія. 2021. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8ecdb9-ddf3-4623-9d3c-9371c19a1d2d/content>
6. Гендерні студії у вищій школі: сучасні виклики та досягнення : матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, м. Львів, 5 вересня – 16 жовтня 2022 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 120 с.
7. Gender in Detail. Global Gender Gap Index. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
8. Індекс гендерної рівності в країнах ЄС: що показав 2021 рік. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/indeks-gendernoyi-rivnosti-v-krayinah-yes-shho-pokazav-2021-rik/>
9. Суспільне Новини. Україна опустилася на 15 позицій в рейтингу гендерної рівності. 2021. URL: <https://suspilne.media/118383-ukraina-opustilasa-na-15-pozicij-v-rejtingu-gendernoi-rivnosti/>
10. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2023. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023>
11. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Global Education Monitoring Report 2022: Gender Report. URL: <https://en.unesco.org/gem-report/2022/genderreport>
12. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2023: Towards a green transition in transport and energy. URL: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2023-towards-green-transition-transport-and-energy>
13. World Health Organization (WHO). Gender and Health. 2021. URL: <https://www.who.int/health-topics/gender>
14. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2021: Towards a green transition in transport and energy. URL: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2021>

15. Ministry of Science, Innovation and Universities of Spain. Annual Report on Gender Equality in Spanish Higher Education. 2022. URL: <https://www.ciencia.gob.es/en/portal/gender-equality>
16. ЮНЕСКО. Science Report 2021: The Race Against Time for Smarter Development. URL: <https://en.unesco.org/science-report-2021>
17. Державна служба статистики України. Статистичний збірник: Гендерний баланс у вищій освіті. 2021. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
18. ООН Жінки. Забезпечення гендерної рівності в Україні в умовах війни. 2023. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/03/zabezpechennya-hendernoyi-rivnosti-v-ukrayini-v-umovakh-viyny>

References:

1. Dominguez, A., & Diez, R. (2022). Gender Barriers in Academia: Perceptions of Inequality in Professional Development among Female Academics in the Faculty of Education, University of Alicante, Spain. *Societies*. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/soc12060175>.
2. Collado, C., & Vázquez-Cupeiro, S. (2023). Resistance and counter-resistance to gender equality policies in Spanish universities. *Papers, Revista de Sociologia*. Retrieved from: <https://doi.org/10.5565/rev/papers.3105>.
3. Castellanos-Serrano, C., Escribano, G., Paredes-Gázquez, J., & González, E. (2022) What is behind the gender gap in economics distance education: Age, work-life balance and COVID-19. *PLoS ONE*, 17. Retrieved from: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0272341>.
4. Henderni vidminnosti u sferi zainiatosti, osvity ta navchannia v Ukraini v konteksti uhody pro asotsiatsiiu [Gender Differences in Employment, Education, and Training in Ukraine in the Context of the Association Agreement]. (2020). Hromadska orhanizatsiia «Ukrainskyi tsentr Yevropeiskoi polityky» - Ukrainian Center for European Policy. Retrieved from https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Doslid_01_2021_WEB_NEW_2.pdf [in Ukrainian].
5. Doslidnytska robota «Henderna vyshcha osvita v Ukraini: uspekhy ta vyklyky» [Research Study "Gender Higher Education in Ukraine: Achievements and Challenges"]. (2021). Kyievo-Mohylianska akademiia - National University of Kyiv-Mohyla Academy. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8ecdb9-ddf3-4623-9d3c-9371c19a1d2d/content> [in Ukrainian].
6. Henderni studii u vyshchii shkoli: suchasni vyklyky ta dosiahnennia [Gender Studies in Higher Education: Contemporary Challenges and Achievements]. (2022). Materialy Vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii, Lviv, 5 veresnia – 16 zhovtnia 2022 r. [aterials of the All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Qualification Improvement, Lviv, September 5 – October 16, 2022]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», p.120 [in Ukrainian].
7. Gender in Detail. Global Gender Gap Index (2020). Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
8. Indeks hendernoi rivnosti v krainakh YeS: shcho pokazav 2021 rik [Gender Equality Index in EU Countries: What 2021 Showed]. (2021). Retrieved from: <https://50vidsotkiv.org.ua/indeks-gendernoyi-rivnosti-v-krayinah-yes-shho-pokazav-2021-rik/> [in Ukrainian].
9. Suspilne Novyny. Ukraina opustylasia na 15 pozytsii v reitynhu hendernoi rivnosti [Suspilne News. Ukraine dropped 15 positions in the gender equality ranking]. (2021). Retrieved from: <https://suspilne.media/118383-ukraina-opustylasa-na-15-pozicij-v-rejtingu-gendernoi-rivnosti/> [in Ukrainian].
10. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2023. (2023). Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023>

11. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Global Education Monitoring Report 2022: Gender Report. (2022). Retrieved from: <https://en.unesco.org/gem-report/2022genderreport>
12. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2023: Towards a green transition in transport and energy. (2023). Retrieved from: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2023-towards-green-transition-transport-and-energy>
13. World Health Organization (WHO). Gender and Health. (2021). Retrieved from: <https://www.who.int/health-topics/gender>
14. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2021: Towards a green transition in transport and energy. (2021). Retrieved from: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2021>
15. Ministry of Science, Innovation and Universities of Spain. Annual Report on Gender Equality in Spanish Higher Education. (2022). Retrieved from: <https://www.ciencia.gob.es/en/portal/gender-equality>
16. ЮНЕСКО. Science Report 2021: The Race Against Time for Smarter Development (2021). Retrieved from: <https://en.unesco.org/science-report-2021>
17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk: Hendernyi balans u vyshchii osviti [State Statistics Service of Ukraine. Statistical Collection: Gender Balance in Higher Education]. (2021). Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. OON Zhinky. Zabezpechennia hendernoi rivnosti v Ukraini v umovakh viiny [UN Women. Ensuring Gender Equality in Ukraine in Wartime Conditions]. (2023). Retrieved from: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/03/zabezpechennya-hendernoyi-rivnosti-v-ukrayini-v-umovakh-viiny> [in Ukrainian].

УДК 351/354: 614.2

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-681-690](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-681-690)

Михайлюта Вадим Вікторович аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0009-0009-2575-892X>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ МЕДИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Основними цілями нинішніх реформ в системі охорони здоров'я є гарантування безпеки, підвищення якості медичних послуг та конкурентоспроможності національних закладів охорони здоров'я, розширення пропозиції послуг та встановлення шляхів сталого фінансування для розвитку медичної галузі. Метою статті є дослідження сутності трансформаційних змін в діяльності медичних підприємств України в умовах війни крізь призму публічноуправлінського аспекту.

Акцентовано, що трансформація галузі охорони здоров'я України в умовах сучасних реалій потребує теоретичних, методологічних і прикладних рішень щодо перебудови її організаційно-економічних механізмів. Наголошено, що «трансформація» завжди актуалізується у критичний період еволюції соціально-економічних процесів і явищ, зокрема при досягненні точок біфуркації. Зокрема, у медичній галузі ці точки біфуркації (COVID-19, війна та повоєнна відбудова) визначають підвищену чутливість системи до зовнішніх впливів, сприяючи появі нових напрямків розвитку, які відповідають як часовим вимогам, так і умовам функціонування системи національної системи охорони здоров'я. Визначено, що у такій структурі фактори зовнішнього середовища служать регресорами, забезпечуючи фундаментальні точки для ініціювання змін і стимулювання якісного прогресу в розвитку об'єктів і систем медичної сфери. З огляду на це, необхідно впроваджувати інноваційні підходи до управління закладами охорони здоров'я для підвищення ефективності роботи та фінансової стійкості, забезпечення доступності якісної медичної допомоги для населення України.

У роботі підтверджено, що трансформаційні процеси у медичній сфері обумовлені синтезом соціально-економічних, технологічних, інформаційних і політичних процесів, а значить трансформація системи повинна відбуватись на засадах багаторівневого управління та бути релевантною до внутрішніх і зовнішніх викликів з метою підвищення ефективності функціонування медичної галузі в Україні.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, медичні підприємства, трансформація, адаптація, охорона здоров'я.

Mykhailiuta Vadym Viktorovich Postgraduate, Department of State Administration and Local Self-Government, Dnipro University of Technology, Ave. Dmytra Yavornytskoho, 19, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0009-0009-2575-892X>

ENSURING THE ADAPTATION OF MEDICAL ENTERPRISES OF UKRAINE TO WORK UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE

Abstract. The main goals of current reforms in the health care system are to guarantee safety, improve the quality of medical services and the competitiveness of national health care institutions, expand the offer of services and establish ways of sustainable financing for the development of the medical industry. The purpose of the article is to study the essence of transformational changes in the activity of medical enterprises of Ukraine in the conditions of war through the prism of the public management aspect.

It is emphasized that the transformation of the health care industry of Ukraine in the conditions of modern realities requires theoretical, methodological and applied solutions regarding the restructuring of its organizational and economic mechanisms. It is emphasized that "transformation" is always actualized in a critical period of the evolution of socio-economic processes and phenomena, in particular, when bifurcation points are reached. In particular, in the medical field, these bifurcation points (COVID-19, war and post-war reconstruction) determine the increased sensitivity of the system to external influences, contributing to the emergence of new directions of development that meet both the time requirements and the conditions of the functioning of the national health care system. It was determined that in such a structure the factors of the external environment serve as regressors, providing fundamental points for initiating changes and stimulating qualitative progress in the development of facilities and systems in the medical field. In view of this, it is necessary to implement innovative approaches to the management of health care institutions to increase the efficiency of work and financial sustainability, to ensure the availability of quality medical care for the population of Ukraine.

The work confirmed that transformational processes in the medical field are due to the synthesis of socio-economic, technological, informational and political processes, which means that the transformation of the system should take place on the basis of multi-level management and be relevant to internal and external challenges in order to increase the efficiency of the functioning of the medical industry in Ukraine .

Keywords: public management and administration, medical enterprises, transformation, adaptation, health care.

Постановка проблеми. В умовах сучасних тенденцій, які мають зовнішні та внутрішні несприятливі чинники для належного рівня розвитку та функціонування, в цілому, соціальної сфери в Україні, саме галузь охорони здоров'я, зокрема, має надзвичайно велике значення у забезпеченні розвитку національної економіки не тільки у період збройної агресії, а у повоєнний період [1]. А також медична галузь України сьогодні, як ніколи, відіграє надзвичайно велику роль у формуванні конкурентоспроможної сфери медичної підтримки, надання якісних медичних послуг для населення, забезпечення добробуту та благополуччя громадян та підтримки належного рівня обороноздатності Збройних Сил України шляхом ефективно функціонуючої системи медичного забезпечення та реабілітації військовослужбовців [2]. Відтак, проблеми формування подальшого розвитку сфери охорони здоров'я та спроможної мережі медичних закладів [3] надзвичайно гостро актуалізують напрям публічноуправлінської сфери щодо трансформації функціонування організаційно-економічного механізму медичної галузі, а також пошуку шляхів забезпечення ефективного розвитку усіх її складників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від самого початку незаконної анексії Криму та частини східних областей України і дотепер (з 2014 року по 2024 рік), в українському суспільстві, а також відповідно, і в науковому дискурсі зберігається підвищений інтерес до функціонування вітчизняної сфери охорони здоров'я, і зокрема до якості управління зазначеною сферою, метою якої є надання доступних, якісних та безпечних послуг. Найбільш відомими науковими працями в контексті проблематики публічноуправлінських аспектів функціонування та розвитку медичної галузі в Україні можна назвати публікації М.Білінської, Н.Борщ, Н.Діденко, Д.Карамішева, Я. Радиша, С. Вовк, І. Хожило та ін. [4-8]. В той же час, медична галузь є багатокомпонентним об'єктом сучасної політики, відносно якого застосуються підходи багаторівневого управління, а це вимагає належного теоретико-методологічного підґрунтя та подальших наукових пошуків щодо підвищення ефективності системи публічного управління та адміністрування у сфері охорони здоров'я не тільки в період дії правового режиму воєнного стану, але й у післявоєнний час.

Мета статті – спрямована на дослідження сутності трансформаційних змін в діяльності медичних підприємств України в умовах війни крізь призму публічноуправлінського аспекту.

Виклад основного матеріалу. Сучасні реалії розвитку національної економіки України, складність політичної ситуації, військова агресія на

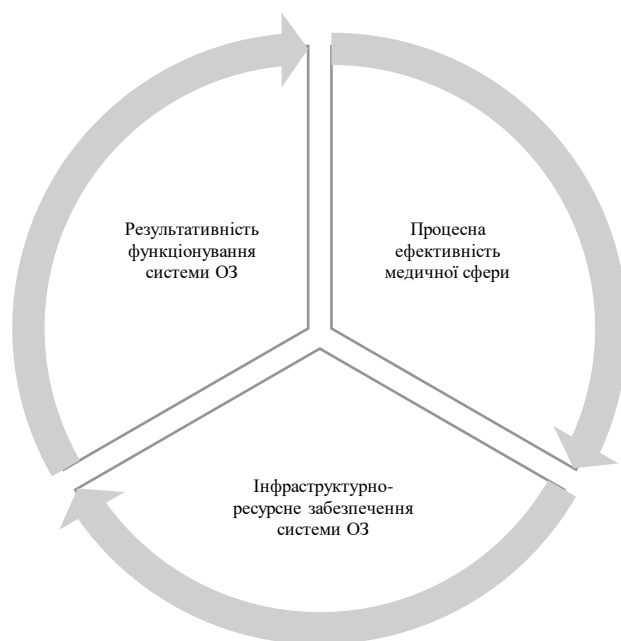

території нашої держави, зміни, що відбуваються в глобальній системі функціонування медичної сфери посилюють необхідність подальшого реформування медичної галузі. Основоположними цілями поточних змін сфери охорони здоров'я виступають зростання якості медичного обслуговування та забезпечення, підвищення конкурентоспроможності національних медичних закладів та установ, розширення спектру послуг та пошуку шляхів фінансування розвитку медичної галузі.

Трансформація галузі охорони здоров'я в сучасних реаліях економічного розвитку України вимагає пошуку теоретико-методологічних та прикладних рішень щодо зміни організаційно-економічного механізму її функціонування. Наукові погляди визначення категорії «трансформація» зводяться до її актуалізації на певних етапах розвитку економічних процесів та явищ за умови досягнення точок біфуркації. Точки біфуркації визначає стан системи, за якого реакція системи на впливи зовнішнього середовища посилюється, викристалізуються нові вектори розвитку, що відповідають вимогам часу та умовам функціонування системи. Чинники та умови зовнішнього середовища в даному аспекті виступають свого роду регресорами, котрі слугують відправними точками для формування змін, якісних зрушень у розвитку об'єктів та/або систем.

Рушійною силою трансформації національної медичної системи виступає потреба в забезпеченні відповідності медичних послуг та стандартів України світовим тенденціям та вимогам часу. На часі запровадження інноваційних підходів до менеджменту закладів охорони здоров'я, підвищення їх ефективності та фінансової стійкості задля забезпечення доступності та якості медичної допомоги населенню України.

Трансформаційні процеси відіграють важливу роль у розвитку будь-яких соціально-економічних систем. Трансформація як сукупність соціально-економічних, технологічних, інформаційних та політичних процесів дозволяє оптимізувати бізнес-процеси, забезпечує поступальний, системний розвиток у напрямку зростання їх ефективності та продуктивності. Так, Корнійчук А.П. зазначає [9, с. 21-22], що трансформація медичної сфери та запровадження сучасних підходів в систему управління галузі охорони здоров'я має відповідати показникам результативності, процесної ефективності та інфраструктурно-ресурсного забезпечення функціонування системи охорони здоров'я (рис. 1).

Рис. 1 Трансформаційна матриця процесів в системі національної системи охорони здоров'я: головні складники

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Відповідно до даного підходу, результуючі показники характеризують кінцеві соціально-економічні результати функціонування системи охорони здоров'я. Вони відображаються через рівень охоплення населення країни, регіону, територіальної громади медичними послугами, стан здоров'я населення та рівень соціальної рівності в системі споживанні медичних послуг. Тоді як процесна ефективність медичної галузі виражається через технологічне, інформаційне забезпечення системи охорони здоров'я. Трансформація процесів в даному розрізі дозволяє досягти зростання ефективності надання медичного обслуговування, покращувати здоров'я пацієнтів, формувати якісний процес медичного сервісу. Даний блок характеризується такими показниками, як: рівень передчасної смертності, зокрема у працездатному віці, запобігання смертності за фактором надання медичної допомоги, етикою взаємовідносин лікаря і пацієнта тощо.

Інфраструктурно-ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я визначається рівнем технічного забезпечення медичних закладів, інформаційною підтримкою пацієнтів. Результуючими показниками в даному аспекті слугують: видатки зведеного та місцевих бюджетів на охорону здоров'я, структурою та рівнем покриття країни закладами загальної (спеціалізованої) медичної допомоги, кадровим забезпеченням системи охорони здоров'я та ін.

В той же час Д.Г. Гавриченко розглядає трансформацію системи охорони здоров'я в контексті трансформації публічних механізмів регулювання охорони здоров'я за умов децентралізації національної медичної сфери [10]. Науковець доводить, що побудова ефективної стратегії реформування медичної галузі, запровадження стратегічних змін має відбуватись з урахуванням вимог пандемії, наслідків повномасштабного військового вторгнення забезпечить досягнення сталого розвитку сфери охорони здоров'я України. Авторська інтерпретація трансформаційних процесів зводиться до використання дієвих управлінських інструментів та запровадження змін, що відповідають потребам та викликам зовнішнього середовища [10, с. 131-133]. Науковцем запропоновано алгоритм дій забезпечення трансформації публічних механізмів регулювання сфери охорони здоров'я на місцевому рівні, виокремлено першочергові напрями для залучення громади до трансформації публічних механізмів регулювання охорони здоров'я в умовах децентралізації України. Окрім того, концепція трансформації медичної сфери Д.Г. Гавриченка передбачає впровадження у систему охорони здоров'я державних електронних послуг з метою розвитку цифрового здоров'я в Україні [10, с. 183].

В свою чергу Н.Г. Діденко інтерпретує трансформацію національної системи охорони здоров'я через призму завершення медичної реформи в Україні. Авторкою запропоновано напрями трансформації сфери охорони здоров'я в умовах війни і шляхи ефективного функціонування медичної галузі в період повоєнного відновлення [6]. Згідно з підходом Н.Г. Діденко, на ефективність реформування та трансформації національної медичної системи в сучасних умовах впливають безліч ризиків та викликів. Процеси трансформації гальмують зруйнована інфраструктура галузі, нерівномірність навантаження медичних закладів в регіональному розрізі, нестабільність фінансового забезпечення та інше. Це призводить до необхідності збільшення загального обсягу державних видатків на охорону здоров'я, їх диференційованості, розподілу із посиленням контролю за використанням. Складні умови сьогодення актуалізують прискорення завершення медичної реформи, кластеризації медичної сфери, посилення відповідальності місцевих органів влади за якість медичної допомоги, диверсифікації каналів фінансування медичної сфери, запровадження сучасних технологій в управлінні медичними закладами [6, с. 153-154].

Авторський колектив М.В. Беланюк, О.Г. Радзівська та Т.В. Маньгора дотримується позиції, що трансформація національної медичної галузі потребує комплексного всебічного підходу, який має бути заснований на реформуванні усіх аспектів сфери охорони здоров'я з урахуванням процесів, викликаних глобалізацією, цифровізацією та інноваційним спрямуванням розвитку галузі. Автори доводять, що трансформаційні процеси лежать у

площі удосконалення усіх процесів надання медичних послуг, починаючи від нормативно-правового забезпечення і завершуючи матеріально-технічним, кадровим та ресурсним забезпеченням [11, с. 123-126].

Слушним є підхід дослідників та науковців, котрі акцентують увагу на цифровій трансформації сфери охорони здоров'я та рекомендують шляхи забезпечення трансформації системи охорони здоров'я на основі цифровізації інформаційної інфраструктури медично-лікувальних закладів з метою підвищення ефективності електронної форми взаємодії пацієнтів та медичних закладів. Зокрема, у дослідженнях Т.В. Запорожець [12], С. Квітки [13], І.О. Корчинського [14] та інших охарактеризовано фактори розвитку цифрової трансформації медичної сфери, доведено технологічну ефективність цифрових змін, окреслено системні проблем цифрового розвитку системи охорони здоров'я, окреслено напрями реалізації механізму надання електронних послуг з урахуванням світового досвіду. Серед пріоритетних напрямків виділено: створення єдиного цифрового ринку публічних послуг та базових медичних реєстрів, запровадження відкритих стандартів медичного обслуговування та підтримки населення, впровадження інтегрованих медичних інформаційних систем з метою підвищення ефективності електронних форм взаємодії державних органів та населення країни.

У результаті проведеного дослідження приходимо до висновку, що підґрунтям ефективного розвитку національної сфери охорони здоров'я є формування гнучкого організаційно-економічного механізму її розвитку з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку внутрішнього простору країни, міжнародних закономірностей розвитку медичної сфери та успішна протидія деструктивним чинниками мікро- та макросередовища. В даному аспекті розділяємо думку, що адаптація закладів охорони здоров'я до змін зовнішнього середовища може бути параметричною або структурною [15, с. 189-190]. Ці два види адаптації використовуються залежно від ресурсних можливостей та/або внутрішньо-економічного потенціалу медичного підприємства, а також сили впливу факторів оточуючого середовища. При використанні інструментів та можливостей параметричної адаптації впроваджуються зміни параметрів внутрішньої системи управління медичними закладами. Яскравим прикладом параметричної адаптації закладів та установ вітчизняної системи охорони здоров'я слугує інституційний механізм протидії та подолання наслідків пандемії COVID-19. В умовах обмежених галузевих ресурсів загальна кількість медичних підприємств України залишилась такою ж, однак внутрішньо-функціональне забезпечення підприємств медичної сфери зазнало параметричної адаптації.

В той самий час, використання технології структурної адаптації пов'язане зі змінами самої структури внутрішньо-організаційного механізму медич-

них закладів, створення нових структурних одиниць – підрозділів, департаментів, відділів) при одночасній реорганізації або ліквідації існуючих. Тож адаптаційний механізм розвитку сфери охорони здоров'я – це комплекс процесів, стратегічних орієнтирів та організаційно-економічних заходів, що забезпечують пристосування системи охорони здоров'я до змін оточуючого середовища, технологічних інновацій, напрямів суспільного розвитку та економічних пріоритетів. Основна мета такого механізму полягає у підвищенні якості та комплексності надання медичних послуг, забезпечення їх доступності і відповідності існуючим викликам. І вже за таких умов, можна стверджувати, що саме зовнішній чинник збройного конфлікту (чинник війни та повоєнної відбудови медичної галузі) мотивує органи галузевого управління здійснювати заходи структурно-функціонального змісту, які комплексно пов'язані не тільки з внутрішньо-галузевими процесами, але й територією, на якій ці медичні підприємства утворені та функціонують в мовах воєнної загрози. І тут мова йде про безпеку медичного підприємства для пацієнтів та для медичного персоналу, про релокацію медичних підприємств з тимчасово окупованих територій, про автономність діяльності медичних підприємств у мовах дефіциту енергоносії тощо.

Висновки. В результаті проведеного дослідження додатково було підтверджено, що в Україні сфера охорони здоров'я є складною соціально-економічною системою, а трансформаційні процеси даної галузі мають свої особливості через існуючу різноманітність підходів та диверсифіковані концептуальні положення щодо сутності категорії «трансформація» в системі охорони здоров'я. Тож приходимо до висновку, що метою трансформації національної системи охорони здоров'я, яка значно пришвидчилась в період пандемії та повномасштабної збройної агресії, є формування багатofункціональної, інтегрованої мережі закладів охорони здоров'я (за визначенням МОЗ України – спроможної мережі лікарень), орієнтованої на базові потреби громадян. В основі ключових цілей функціонування медичної галузі України є забезпечення максимальних вигід для пацієнтів, постачальників медичного сервісу, організаторів та надавачів послуг у сфері охорони здоров'я, місцевих територіальних громад тощо.

Література:

1. Комунікація реформ, залучення громадян. (2023, 22 лютого). Медична реформа в Україні: розвиток попри війну. SmartMediaNews. <https://www.smartmedianews.org/post>
2. Верба, А. В., Жаховський, В. О., & Лівінський, В. Г. (2017). *Медичне забезпечення Збройних Сил України: стан та погляди на перспективи розвитку* (монографія). СПД Чалчинська Н. В.
3. Кабінет Міністрів України. (2023, 28 лютого). Деякі питання організації спроможної мережі закладів охорони здоров'я: постанова № 174. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-%D0%BF#Text>

4. Білинська, М. М., Сурай, І. Г., Васюк, Н. О., & Савіна, Т. В. (2020). Визначення потреб у навчанні керівників сфери охорони здоров'я України. *Medical Perspectives*, 25(3).
5. Борщ, В. І., Рудінська, О. В., & Кусик, Н. Л. (2022). *Менеджмент та маркетинг в охороні здоров'я* (навч. посібник). Олді+.
6. Діденко, Н. Г. (2023). Трансформація національної системи охорони здоров'я під час війни й повоєнного відновлення. У *National University of Kyiv-Mohyla Academy [et al.]* (с. 148-156). НаУКМА.
7. Карамішев, Д. В., Суворов, В. П., & Дідок, Ю. В. (2023). Багаторівневе управління комплексною безпекою та формування національної екосистеми стійкості в умовах гібридної агресії. *Публічне управління XXI століття: Нові виклики і трансформації*, 33.
8. Хожило, І. І., & Михайлюта, В. В. (2023). Готовність системи охорони здоров'я територіальних громад до роботи в надзвичайних умовах: досвід Новомосковського району. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*(2), 55-60.
9. Корнійчук, О. П. (2013). Трансформація системи охорони здоров'я України: стан та перспективи. *Український медичний часопис*, 4(96), VII/VIII, 20-26.
10. Гавриченко, Д. Г. (2022). *Публічні механізми трансформації та розвитку сфери охорони здоров'я України: проблеми теорії та методології* (монографія). ВД «Освіта України».
11. Беланюк, М. В., Радзієвська, О. Г., & Маньгора, Т. В. (2019). Трансформація системи охорони здоров'я в Україні. *Інформація і право*, 4(31), 119-128. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4\(31\).194773](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4(31).194773)
12. Запорожець, Т. В. (2021). Цифрові трансформації системи охорони здоров'я в умовах реформування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. http://www.du.pauka.com.ua/pdf/10_2021/5.pdf
13. Квітка, С., & Миргородська, М. (2024). Цифрова трансформація системи охорони здоров'я: фактори впливу на якість життя населення. *Аспекти публічного управління*, 12(1), 14-21. <https://doi.org/10.15421/152402>
14. Корчинський, І. О., & Фірман, Н. А. (2022). Цифрова медицина: особливості та проблеми становлення в Україні. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 1(01), 100-105. <https://doi.org/10.32782/dees.1-16>
15. Кравчук, Ю. (2022). Розвиток системи управління господарською діяльністю: особливості закладів охорони здоров'я. *Modeling the Development of Economic Systems*(4), 187-192. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-25>

References:

1. Komunikatsiia reform, zaluchennia hromadian. (2023, February 22) [Medical reform in Ukraine: development despite the war]. *SmartMediaNews*. Retrieved from <https://www.smartmedianews.org/post>
2. Verba A. V., Zhakhovskiy V. O., Livinskyi V. H. (2017). Medychne zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy: stan ta pohliady na perspektyvy rozvytku: monohrafiia [*Medical support of the Armed Forces of Ukraine: state and perspectives for development* (Monograph)]. Kyiv: SPD Chalchynska N. V.
3. Kabinet Ministriv Ukrainy vid 28 liutoho 2023 r. № 174 Deiaki pytannia orhanizatsii spromozhnoi merezhi zakladiv okhorony zdorovia: postanova: postanova [Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, February 28). On the organization of a capable healthcare network: Resolution № 174]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-%D0%BF#Text>
4. Bilynska, M. M., Surai, I. H., Vasiuk, N. O., & Savina, T. V. (2020). Vyznachennia potreb u navchanni kerivnykiv sfery okhorony zdorovia Ukrainy [Identification of training needs for healthcare managers in Ukraine]. *Medical Perspectives*, 25(3).

5. Borshch, V. I., Rudinska, O. V., & Kusykh, N. L. (2022). *Menedzhment ta marketynh v okhoroni zdorovia: navch. posibnyk [Management and marketing in healthcare]* (Textbook). Kherson: Oldi+.
6. Didenko, N. H. (2023). Transformatsiia natsionalnoi systemy okhorony zdorovia pid chas viiny y povoiennoho vidnovlennia [Transformation of the national healthcare system during the war and post-war recovery]. In *National University of Kyiv-Mohyla Academy [et al.]* (pp. 148-156). Kyiv: NaUKMA.
7. Karamyshev, D. V., Suvorov, V. P., & Didok, Yu. V. (2023). Bahatorivneve upravlinnia kompleksnoiu bezpekoiu ta formuvannia natsionalnoi ekosystemy stiikosti v umovakh hibruidnoi ahresii [Multi-level management of comprehensive security and the formation of a national resilience ecosystem in conditions of hybrid aggression]. *Public Administration in the 21st Century: New Challenges and Transformations*, 33.
8. Khozhylo, I. I., & Mikhailiuta, V. V. (2023). Hotovnist systemy okhorony zdorovia terytorialnykh hromad do roboty v nadzvychnykh umovakh: dosvid Novomoskovskoho raionu [Readiness of the healthcare system of territorial communities for emergency operations: the experience of the Novomoskovsk region]. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*(2), 55-60.
9. Korniiichuk, O. P. (2013). Transformatsiia systemy okhorony zdorovia Ukrainy: stan ta perspektyvy [Transformation of the healthcare system in Ukraine: status and prospects]. *Ukrainian Medical Journal*, 4(96), VII/VIII, 20-26.
10. Havrychenko, D. H. (2022). Publichni mekhanizmy transformatsii ta rozvytku sfery okhorony zdorovia Ukrainy: problemy teorii ta metodolohii: monohrafiia [Public mechanisms for the transformation and development of the healthcare sector in Ukraine: issues of theory and methodology (Monograph).] Kyiv: VD "Osvita Ukrainy."
11. Belaniuk, M. V., Radzievska, O. H., & Manhora, T. V. (2019). Transformatsiia systemy okhorony zdorovia v Ukraini Informatsiia i pravo [Transformation of the healthcare system in Ukraine]. *Information and Law*, 4(31), 119-128. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4\(31\).194773](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4(31).194773)
12. Zaporozhets, T. V. (2021). Tsyfrovi transformatsii systemy okhorony zdorovia v umovakh reformuvannia [Digital transformations of the healthcare system under conditions of reform]. *Public Administration: Improvement and Development*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/5.pdf
13. Kvitka, S., & Myrhorodska, M. (2024). Tsyfrova transformatsiia systemy okhorony zdorovia: faktory vplyvu na yakist zhyttia naseleння [Digital transformation of the healthcare system: impact factors on the quality of life]. *Aspects of Public Administration*, 12(1), 14-21. <https://doi.org/10.15421/152402>
14. Korchynskiy, I. O., & Firman, N. A. (2022). Tsyfrova medytsyna: osoblyvosti ta problemy stanovlennia v Ukraini [Digital medicine: features and issues of formation in Ukraine]. *Digital Economy and Economic Security*, 1(01), 100-105. <https://doi.org/10.32782/dees.1-16>
15. Kravchuk, Yu. (2022). Rozvytok systemy upravlinnia hospodarskoiu diialnistiu: osoblyvosti zakladiv okhorony zdorovia [Development of management systems in economic activities: specific features in healthcare institutions]. *Modeling the Development of Economic Systems*(4), 187–192. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-25>

УДК: 351: 338.1:658.012

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-691-704](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-691-704)

Мончак Олексій Леонідович аспірант відділу проблем державного управління та адміністративного права, Інститут держави і права імені В.М.Корецького, Національна академія наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0003-9638-161X>

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено трансформаційні процеси державного управління стосовно формування та реалізації інвестиційної політики з метою ефективного економічного відновлення України. Метою статті є дослідити напрями державної інвестиційної політики у складі економічної політики відновлення України та визначити ефективні напрями державного інвестиційного регулювання задля подальшої євроінтеграції країни. Систематизовано особливості нормативно-правового забезпечення інвестиційної політики, що включає законодавчі акти, які встановлюють основні принципи і регламентують загальні положення правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні на міжнародному та національному рівнях.

Узагальнено ключові зміни у використанні різних економічних та інвестиційних регуляторних інструментів, які впливають на розвиток бізнесу та ринкових відносин (перегляд регуляторних інструментів, створення Міжвідомчої робочої групи з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності, формування законодавчих основ для поширення саморегулювання бізнесу, трансформація системи державного нагляду на сервісну в умовах євроінтеграції).

Проаналізовано стан інвестиційної діяльності в Україні в умовах війни (обсяги інвестування, сфери економічної діяльності, в які направлені інвестиції, основні країни-інвестори) та в регіонах, зокрема. Виділено напрями формування державою сприятливого середовища для бізнесу та державні напрями економічного відновлення України в умовах євроінтеграції (релокація бізнесу, що постраждав від війни; створення передумов регіональної інвестиційної привабливості; реалізація інвестиційних секторальних проєктів; потужна інноваційна екосистема; популяризація цільових інвестицій та фасилітаційних програм). Визначено пріоритетні завдання щодо активізації інвестиційної діяльності в регіонах. Доведено, що реалізація державної

політики уряду відповідно до означених пріоритетів дозволить створити сприятливий інвестиційний клімат в Україні для залучення інвестицій та покращення соціально-економічного становища країни в умовах війни.

Ключові слова: державна економічна політика, державне регулювання, державна підтримка, інвестиції, інвестиційна політика, економічне відновлення, євроінтеграційні процеси, інвестиційна привабливість, секторальне та регіональне відновлення.

Monchak Oleksii Leonidovych Graduate student of the Department of Public Administration and Administrative Law, Institute of State and Law VM Koretsky, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0003-9638-161X>

TRANSFORMATION PROCESSES OF STATE ADMINISTRATION REGARDING THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE INVESTMENT POLICY FOR THE ECONOMIC RECOVERY OF UKRAINE

Abstract. The article examines the transformational processes of government administration in relation to the regulation of investment policy. The purpose of the article is to investigate the directions of the government investment policy as part of the economic recovery policy of Ukraine and to determine the effective directions of the government investment regulation for further European integration of the country. The peculiarities of regulatory and legal support of investment activity in Ukraine are systematized, including legislative acts that establish the basic principles and regulate the general provisions of legal regulation of investment activity in Ukraine at the international and national levels. The key changes in the use of various economic and investment regulatory instruments that affect the development of business and market relations are summarized (revision of regulatory instruments, creation of an Interdepartmental Working Group on accelerated revision of instruments of government regulation of economic activity, formation of legislative foundations for the spread of self-regulation of business, transformation of the system of government supervision of service in the conditions of European integration). The state of investment activity in the country during the war was analyzed (volumes of investment, spheres of economic activity to which investments are directed, main investor countries) and in the regions in particular. The directions of the formation of a favorable environment for business by the government and the government directions of the economic recovery of Ukraine in the conditions of European integration are highlighted (relocation of businesses affected by the war; creation of prerequisites for regional investment attractiveness; implementation of

investment sectoral projects; a powerful innovation ecosystem; popularization of targeted investments and facilitation programs). Priority tasks regarding the activation of investment activities in the regions have been determined. It has been proven that the implementation of the government policy in accordance with the stated priorities will create a favorable investment climate in the country to attract investments and improve the socio-economic situation in the country in war conditions.

Keywords: government economic policy, government regulation, government support, investment, investment policy, economic recovery, European integration processes, investment attractiveness, sectoral and regional recovery.

Постановка проблеми. Сучасна кризова ситуація в Україні вимагає трансформаційних процесів державного управління, які не тільки налагодять ринкову економічну систему, але і зроблять її ефективною для суспільства. Функція держави при цьому – сприяти таким діям, щоб підтримувати всі сфери народного господарства, особливо ті, котрі повинні забезпечувати задоволення потреб населення та визначені стратегічними у реалізації державної економічної політики України. Інвестиційна політика – є важливою складовою економічної політики держави та регіонів, зокрема. Євроінтеграційні процеси, які відбуваються протягом останніх трьох років, корегують основні напрями державної економічної, а також інвестиційної політики в Україні. Цей напрям досліджень залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування стратегії повоєнного відновлення економіки України та трансформації інвестиційного механізму державного регулювання інвестиційної діяльності, як напряму реалізації державної політики сталого розвитку в умовах євроінтеграції, приділено багато наукових досліджень. Вагомий внесок у розвиток цієї теми зробили такі автори, як Кривокульська Н. [1], Орлова Н. [2], Панасюк В. [3], Птащенко О. [3].

Атамас О. [4], Гнатенко А. [5], Жовнірчик Я. [16], Ковальчук В. [6] розглядають питання державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів та наголошують на необхідності вдосконалення державної політики інвестиційного розвитку регіонів. Незважаючи на значний обсяг наукових праць з даної тематики, дослідження в контексті визначення напрямів державної інвестиційної політики економічного відновлення України в умовах європейської інтеграції досі залишається актуальним.

Мета статті – дослідити напрями державної інвестиційної політики як складової економічної політики відновлення України та визначити ефективні напрями державного інвестиційного регулювання для подальшої євроінтеграції країни.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах суспільного розвитку ключовими питаннями є пошук нових підходів, інструментів, методів, форм формування та реалізація державної інвестиційної політики. На сьогодні гостро постала необхідність стабілізації економіки країни та наступне забезпечення високих і стабільних темпів економічного зростання переважно за рахунок інноваційних факторів. У період масштабної соціально-економічної кризи в Україні, обумовленої військовою агресією з боку російської федерації, питання стабілізації рівня економічного розвитку, ефективного структурного устрою національної економіки набуває нового змісту та значення. Реалії розвитку вітчизняної економіки свідчать про низьку інноваційну активність суб'єктів господарювання.

Найефективніше державне регулювання, її цілеспрямований вплив у сфері управління економікою з метою надання економічним процесам певної спрямованості відповідно до цілей, завдань та інтересів країни, є ключовим фактором макроекономічних зрушень, яких потребують країни під час суспільно-економічних трансформацій. В Україні ці зміни у державному управлінні відбулися з часу підписання Угоди про Асоціацію з країнами Європейського Союзу (ЄС) 2015 р., а також під впливом викликів повномасштабної війни. Нормативно-правова складова визначає як взаємовідносини держави та її регіонів, так і організаційні структури управління реалізацією державної економічної політики на регіональному рівні.

Нормативно-правовий механізм реалізації державної економічної політики на всіх рівнях включає в себе сукупність нормативно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується функціонування компонентів державно-управлінської взаємодії для досягнення поставленої мети. Особливе значення у реалізації державної економічної політики відіграє економічний механізм та інвестиційний механізм державного регулювання, який включає в себе сукупність економічних методів, інвестиційних інструментів, важелів для досягнення поставленої мети.

В Україні створено відповідне правове поле для регулювання інвестиційних процесів. Нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності в Україні включає законодавчі акти, які встановлюють основні принципи і регламентують загальні положення правового регулювання інвестиційної діяльності, та які можна поділити на нормативно-правові акти міжнародного і національного рівнів.

На міжнародному рівні державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється відповідно до Угоди про Міжнародний валютний фонд, Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Вашингтонська конвенція), Сеульської конвенції про створення Багатостороннього агентства з гарантії інвестицій, Декларації про

встановлення нового міжнародного економічного порядку, Хартії економічних прав і обов'язків держав, Конвенції про захист прав інвестора, Угоди про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності.

Державне регулювання інвестиційної діяльності на національному рівні представлено Конституцією України, зокрема, положеннями стосовно забезпечення прав власності (ст.13), прав на підприємницьку діяльність (ст.42), Цивільним кодексом України (регулювання питань правосуб'єктності учасників майнових правовідносин), Господарським кодексом України (регулювання питань інвестування інноваційної діяльності), Кодексом України про адміністративні правопорушення (регламентує адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері інвестиційної діяльності).

Основним нормативно-правовим актом щодо регулювання інвестиційної діяльності є Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-ХІІ “Про інвестиційну діяльність”, який визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності в Україні та спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

Особливості здійснення інвестиційної діяльності в певних галузях економіки регулює спеціальна частина нормативно-правових актів, серед яких:

- Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ “Про зовнішньоекономічну діяльність”, в якому визначено іноземне інвестування як різновид зовнішньоекономічної діяльності та наголошується на досягненні соціального ефекту завдяки іноземним інвестиціям;

- Закон України від 10 вересня 1991 р. № 1540^а-ХІІ “Про захист іноземних інвестицій на Україні”, який містить положення, що стосуються захисту інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території держави; встановлює порядок сплати податків іноземними інвесторами, тощо;

- Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР “Про режим іноземного інвестування”, в якому наголошено на особливостях правового режиму іноземного інвестування в Україні (види, форми здійснення інвестицій).

2 лютого 2011 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, мета якої полягає у переході на інноваційну модель розвитку економіки, модернізацію виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, запобігання впливу міжнародної фінансової кризи на розвиток економіки.

Забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів гарантує Закон України від 05 липня 2012 р. № 5080-VI “Про інститути спільного інвестування”, який визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб’єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб’єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування, а також порядок розкриття інформації про їх діяльність.

Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1116-IX “Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні” визначає організаційні, правові та фінансові засади державної підтримки інвестиційних проєктів з метою створення сприятливих умов для залучення в Україну значних інвестицій (внутрішніх і зовнішніх), створення нових робочих місць, стимулювання економічного розвитку регіонів та зростання конкурентоспроможності економіки України.

За роки війни запроваджено зміни у використанні різних економічних та інвестиційних регуляторних інструментів, які впливають на розвиток бізнесу та ринкових відносин. Наразі, з січня 2023 року здійснюється системний перегляд регуляторних інструментів на основі утворення Міжвідомчої робочої групи з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності. Основними завданнями робочої групи визначено координацію дій державних органів у частині зменшення та оптимізації інструментів державного регулювання бізнесу і удосконалення нормативної бази у частині переведення в електронну форму інструментів державного регулювання. Створюються законодавчі основи для поширення саморегулювання бізнесу. Ведеться робота над трансформацією система державного нагляду (контролю) на сервісну (превентивну) (проект Закону України № 5837 “Про основні засади державного нагляду (контролю)”).

Гармонізація законодавства та вимог із стандартами ЄС на 2024 рік відбувається через низку нормативних актів. Прийнято нову редакцію Закону України “Про захист прав споживачів”, яким транспоновано 8 директив ЄС. Запроваджено державний ринковий нагляд, введено мораторій на планові заходи державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції за виключенням трьох напрямів, які підпадають під пріоритетні сфери для Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів. Розроблено та подано на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення державного ринкового нагляду та системи технічного регулювання відповідно до вимог Європейського Союзу”.

Позитивним аспектом Плану відновлення України, який був представлений у 2022 р. на конференції в Лугано, є те, що він представляє собою

потенційну синергію на шляху до інтеграції в ЄС. У Плані належним чином висвітлені завдання щодо інтеграції в ЄС, синхронізацію українського законодавства із Копенгагенськими критеріями та забезпечення взаємного доступу до ринків. Післявоєнна відбудова розглядається як інструмент досягнення відповідності України правилам та стандартам ЄС. Європейським Союзом запроваджено новий Фінансовий інструмент для України Ukraine Facility розміром 50 млрд. євро на 2024-2027 роки в рамках багаторічної фінансової перспективи ЄС на 2024-2027 роки. Також, урядом схвалено План України (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244), який містить перелік реформ, спрямованих на досягнення цілей Ukraine Facility, заходи (умови) їх впровадження та відповідні індикатори, досягнення яких буде умовою для фінансових виплат ЄС протягом 2024-2027 років [7].

Розділ Плану “Бізнес-середовище” містить перелік ключових реформ та заходів з їх реалізації, які стосуються поліпшення регуляторного середовища, доступу бізнесу до фінансів та ринків, гармонізації законодавства зі стандартами ЄС. Мінекономіки України розроблено проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на 2024-2027 роки, мета якої полягає у трансформації державної політики для забезпечення системної підтримки та розвитку малих та середніх підприємств, усунення перешкод із боку держави, створення умов для сталого та інноваційного розвитку малих та середніх підприємств.

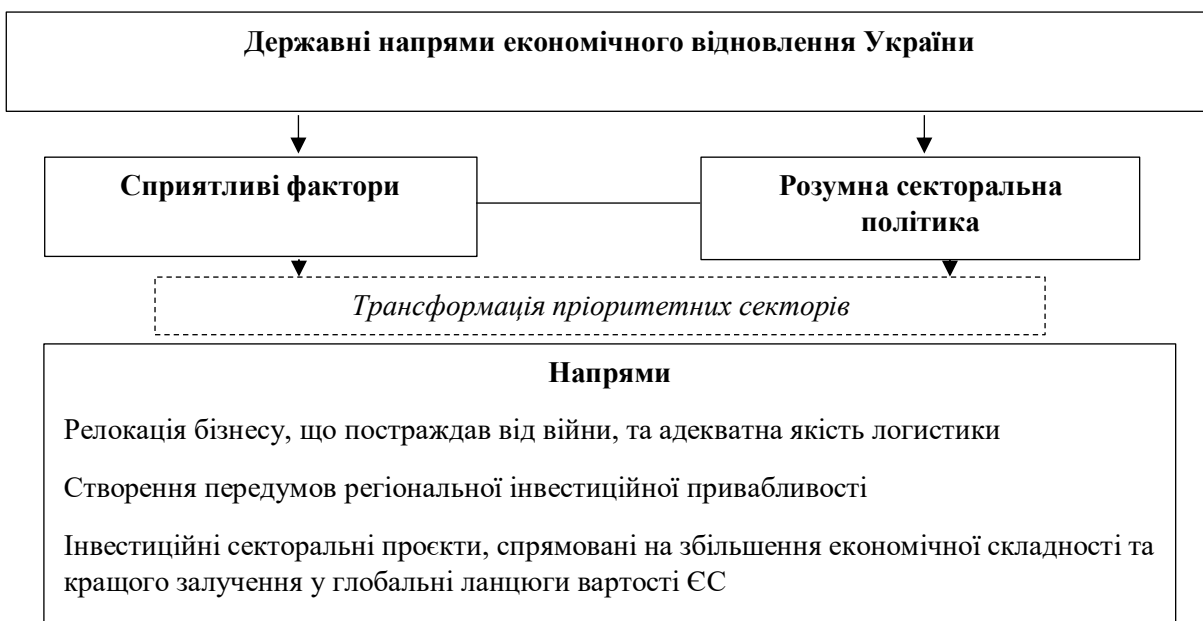
Крім того, Ukraine Facility включає інструмент для залучення інвестицій – Ukraine Investment Framework (Pillar 2) – це інвестиційна програма для України, яка має стати ключовим інструментом Єврокомісії для мобілізації інвестицій щодо економічного відновлення та реконструкції України. Pillar 2 складається з гарантій ЄС на суму 7,8 млрд. євро та додатково 1,5 млрд. євро у вигляді змішаних фінансових грантів та фінансових інструментів. Усі вони спрямовані на мобілізацію фінансування через міжнародні та європейські фінансові інституції шляхом зниження ризику при залученні фінансування від приватних та інституційних інвесторів для реалізації проєктів в Україні.

ЄС на сьогодні має діючу програму зниження ризиків в Україні для операцій міжнародних фінансових організацій, портфель яких становить приблизно 2,2 млрд. євро в загальних обсягах інвестицій. Для формування цього портфелю Єврокомісією надано 500 млрд. євро у формі гарантій, грантів та технічної допомоги (EFSD/EFSD+). Pillar 2 базується на досвіді EFSD+ і розширює його суму, інструменти, доступ для МФО та залучення Уряду до управління з метою стати основним інструментом для залучення приватних інвестицій та фінансування інвестиційних проєктів в державному секторі, спрямованих на економічне відновлення та зростання [7].

Економічне відновлення України фокусується на створенні ефективної системи публічного управління та втілення цієї системи для забезпечення

довготермінових і сталих рішень у сфері урядування. Національна Рада Відновлення (Нацрада) є колегіальним органом, який розробляє рекомендації щодо відновлення України (рис.1.).

Рис. 1 Державні напрями економічного відновлення України в умовах євроінтеграції [8-9]

Початок 2024 року підтверджує високу адаптивність економіки – триває тенденція зростання. За попередніми даними Міністерства економіки України в I кварталі 2024 року зростання оцінюється на рівні 4,5%, яке було підтримане стабільною роботою морського коридору (стимулювало діяльність залізничного транспорту, металургії та добування металевих руд), нарощуванням виробничих потужностей у добувній промисловості, активізацією виробництва мінеральних добрив, збільшенням попиту на будівельні послуги в умовах сприятливих погодних умов, що відбувалося на тлі поліпшення у березні місяці ділових настроїв (за даними Національного банку України) та поживлення споживчої активності (за даними Info Sapiens).

За даними Національного банку України обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України (інструменти участі в капіталі та боргові інструменти) на початок 2024 року становив 55786, 6 млн. дол. США. Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності. На початок 2024 року найвагоміші обсяги прямих інвестицій були спрямовані до підприємств промисловості – 38,9% та установ та організацій, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 17,0%.

До основних країн-інвесторів належать Кіпр – 31,6%, Нідерланди – 20,8%, Швейцарія – 4,2%, Сполучене Королівство Великої Британії та

Північної Ірландії – 4,8%, Німеччина – 4,3%, Австрія – 3,5%, Люксембург – 2,7% і Франція – 2,6% [10].

Напрямами формування державою сприятливого середовища для бізнесу за Планом відновлення України є: інвестиційна привабливість з правовими регуляторами та антикорупційною складовою; спрощене регулювання та оптимальна фіскальна система; ефективний ринок праці; розвиток підприємництва та підтримка малого бізнесу; доступ до конкурентоспроможного капіталу [11].

Складовими комплексного механізму реалізації державної економічної політики на регіональному рівні є нормативно-правовий, організаційний, економічний (фінансовий, інвестиційний), інформаційний, які об'єднані в систему відповідних засобів. Пріоритетними завданнями щодо активізації інвестиційної діяльності регіонів є: посилення взаємодії з Офісом із залучення та підтримки інвестицій на основі розширення комунікацій, створення спільно з представниками бізнесу бази інвестиційних та інфраструктурних проєктів для пріоритетного їх фінансування за участю іноземних інвесторів; кардинальне збільшення обсягів іноземного інвестування для розвитку і модернізації переробної промисловості; залучення в економіку нових іноземних технологій (технічних досягнень) та ноу-хау; запозичення найкращого світового досвіду і практик зміцнення інвестиційного потенціалу та удосконалення інвестиційного клімату через конструктивну співпрацю з міжнародними партнерами та організаціями; проведення роботи щодо сприяння створенню в регіоні індустріальних парків та розбудови їх інфраструктури для розміщення на територіях вказаних парків високотехнологічних виробництв; створення інформаційного банку даних про підприємства, які потребують інвестицій [2].

В умовах інтенсивності конкуренції інновації стають фактором виживання, а не фактором одержання додаткового прибутку. Принципово важливо не пропустити момент, при якому бізнес опиняється перед загрозою виживання, і вчасно прийняти рішення щодо його реструктуризації на основі інвестицій у нову технологічну базу. Фактично це означає необхідність формування безперервних процесів нововведень як складової частини стратегії розвитку бізнесу. У цих умовах рішення про інвестиції приймаються не на основі аналізу поточної прибутковості бізнесу, а із принципово інших критеріїв [16].

Залучення інвестицій в економіку регіонів є одним з ключових чинників для їх соціально-економічного розвитку, адже інвестиції є умовою для створення нових робочих місць, підвищення рівня життя населення, покращення інфраструктури, тощо. У 2023 році урядом внесено низку пропозицій в Закон України “Про Державний бюджет України на 2023 рік”, за результатами яких враховано наступні поправки: збільшено видатки на субвенцію для завершення будівництва метрополітену в м. Дніпрі на 45,1 млн. грн.; кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання

інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають на меті відновлення та розвиток регіонів, з дотриманням таких пропорцій розподілу:

- 50 відсотків коштів – рівними частинами між Автономною Республікою Крим, областями та містами Києвом і Севастополем;
- 50 відсотків коштів – додатково рівними частинами між Дніпропетровською, Донецькою, Житомирською, Запорізькою, Київською, Миколаївською, Одеською, Сумською, Харківською, Херсонською, Чернігівською областями [12].

Показник обсягу капітальних інвестицій за регіонами України в 2022-2023 рр. демонструє дещо диспропорційне розподілення інвестиційного капіталу, що свідчить про особливості формування інвестиційних пріоритетів у різних регіонах держави (табл.1). Такий регіональний розподіл інвестицій ускладнює можливість реалізації прогресивних інноваційних рішень, пов'язаних з трансформаційними економічними перетвореннями в умовах євроінтеграції.

Таблиця 1.

**Динаміка обсягів інвестицій за регіонами України
в 2020-2023 рр., тис. грн. [13]**

Регіон	2020	2021	2022	2023
Вінницька	13601513	16922083	14122127	19212450
Волинська	9121580	11718339	9535011	12497407
Дніпропетровська	58601434	78484388	40477938	63067801
Донецька	26597759	32477585	5564920	7842038
Житомирська	9270208	11484802	6113180	11566280
Закарпатська	5080997	9184293	6818030	8893280
Запорізька	15495040	21039301	9312457	8563679
Івано-Франківська	6338028	12281979	6851489	12002208
Київська	32760002	44287688	31168571	51184367
Кіровоградська	6745999	8678511	7096670	9147036
Луганська	3259085	4496519	270765	336330
Львівська	23641491	31483777	26161357	44790018
Миколаївська	9504884	12135819	5008597	8991126
Одеська	21437623	24149475	13546742	19150399
Полтавська	25156889	28044554	17537579	24130778
Рівненська	5650634	21469390	12042531	13506009
Сумська	7200076	10554537	5497986	8956585
Тернопільська	7296821	10660241	8501803	11823173
Харківська	20248586	24647677	9586004	18057050
Херсонська	7199137	14616823	700413	743610
Хмельницька	10617033	13515408	9753202	15153113
Черкаська	9079342	12299817	9227586	14283813
Чернівецька	3319516	4289617	3358738	4741733
Чернігівська	7957105	10293734	8305914	12631781
м.Київ	163036260	204682982	143100363	226008702

За даними Міністерства економіки України за січень-серпень 2023 року чистий приплив інвестицій становив 2,9 млрд. дол. США. Німецький концерн Bayer інвестує 60 млн. євро в ТОВ “Монсанто-насіння” в Житомирській області (один із найбільших насінневих заводів у Східній Європі, який забезпечує високопродуктивними гібридами кукурудзи українських фермерів, а також аграріїв Румунії, Угорщини та Франції). Розширення виробництва сприятиме створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень до бюджету [14].

Ірландська компанія Kingspan Group планує реалізацію інвестиційного проекту обсягом понад 280 млн. дол. США, який передбачає побудову в Львівській області заводу, зосередженого на виробництві будівельної продукції з високою доданою вартістю. Кампус складатиметься із 6 виробничих зон, включаючи виробництво передових ізоляційних матеріалів та рішень для централізованого опалення.

Українські інвестори також будують і залучають фінансування незважаючи на воєнний стан. АТ “Ощадбанк” уклав з агропромхолдингом “Астарта” (м. Київ) кредитну угоду на суму на 60 млн. дол. США для фінансування інвестиційного проекту з будівництва заводу з поглибленої переробки сої. У Волинській області запрацював потужний борошномельний комплекс компанії “Волинь-зерно-продукт” [14].

З початку повномасштабного вторгнення Дніпропетровська область стала хабом для релокованих підприємств, закладів вищої освіти, ІТ-компаній та дослідних установ. Наразі це економічно розвинений та інвестиційно привабливий регіон України, який забезпечує понад 11% економіки країни. Область характеризується потужним промисловим та науковим потенціалом, розвиненим агропромисловим комплексом, логістичною та енергетичною інфраструктурою. На території Дніпропетровської області працює понад 1000 компаній інвесторів з понад 63 країн світу. Переважна кількість інвестицій направлена на промисловість, послуги, торгівлю, агропромисловий комплекс, будівництво. Підприємства регіону інвестують в екологічні проекти та роблять істотний внесок у поліпшення екологічного стану. Загальний обсяг інвестицій в екологію Дніпропетровської області у 2023 році становив 31 млрд. грн. Це найбільший обсяг капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища серед регіонів України [15].

Отже, різний рівень інвестиційних надходжень у регіони залежить від багатьох чинників, з якими можуть стикатися потенційні інвестори. Однак, активне здійснення інвестиційної діяльності при правильній регіональній політиці допоможе розробити ефективну інвестиційну стратегію, за допомогою якої можна створити сприятливий інвестиційний клімат для покращення соціально-економічного становища країни. При всій важливості прямого

державного фінансування й управління інноваційними процесами, необхідною є активізація внутрішніх механізмів фінансування інноваційної діяльності, коли взаємодія важелів і стимулів господарської діяльності між учасниками процесу відбувається на основі конкуренції. Проблема розробки теоретичних, методологічних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання інноваційної діяльності вже тривалий час не втрачає важливого значення для держави і є актуальною на сучасному етапі розвитку [16].

Висновки. На основі проведеного дослідження доведено, що особливе значення в реалізації державної економічної політики відіграє інвестиційний механізм державного регулювання. Систематизовано особливості нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності в Україні, що включає законодавчі акти, які встановлюють основні принципи і регламентують загальні положення правового регулювання інвестиційної політики на міжнародному та національному рівнях. Узагальнено ключові зміни у використанні різних економічних та інвестиційних регуляторних інструментів, які впливають на розвиток бізнесу і ринкових відносин.

Проаналізовано стан інвестиційної діяльності України в умовах війни (обсяги інвестування, сфери економічної діяльності, в які направлені інвестиції, основні країни-інвестори) та в регіонах, зокрема. Виокремлено напрями формування державою сприятливого середовища для бізнесу та державні напрями економічного відновлення України в умовах євроінтеграції (релокація бізнесу, що постраждав від війни; створення передумов регіональної інвестиційної привабливості; реалізація інвестиційних секторальних проєктів; потужна інноваційна екосистема; популяризація цільових інвестицій та фасилітаційних програм).

Визначено пріоритетні завдання щодо активізації інвестиційної діяльності в регіонах: збільшення обсягів іноземного інвестування для розвитку і модернізації переробної промисловості; залучення в економіку нових іноземних технологій; зміцнення інвестиційного потенціалу та удосконалення інвестиційного клімату через конструктивну співпрацю з міжнародними партнерами; створення індустріальних парків та ін. Реалізація державної політики уряду відповідно до означених пріоритетів дозволить створити сприятливий інвестиційний клімат в Україні для залучення інвестицій та покращення соціально-економічного становища країни в умовах війни.

Література:

1. Кривокульська Н., Вонс І. Інвестиційна діяльність як напрям реалізації державної політики сталого розвитку. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2023. Вип. 28. С.72-79.
2. Орлова Н.С. Публічне управління у регіональній та економічній євроінтеграції. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. №11(25). С. 170-177.

3. Панасюк В., Птащенко О. Управління інвестиційною діяльністю: регіональний та міжнародний аспект. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2023. № 2(13). С.121-129.
4. Атамас О. Інвестиційна привабливість регіонів України: проблематика, рекомендації, перспективи. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2023. №4. С.29-36.
5. Гнатенко А. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України. *Управління розвитком*. 2015. №8. С. 103-104.
6. Ковальчук В. Г. Державне управління соціально-економічним розвитком регіону: монографія. Харків: Золоті сторінки, 2013. 296 с.
7. Інвестиційна діяльність в Україні за 1 квартал 2024 року. Міністерство економіки України. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cb46b66-6285-4f7f-a08e-f450f32f0cb2&title=InvestitsiinaDiialnistVUkrainiZa1-Kvartal2024-Roku>
8. Декларація Луганно. Ukraine Recovery Conference. <https://ua.urb-international.com/materiali-konferenciyi>
9. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html
10. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. Міністерство економіки України. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki>
11. План відновлення України. <https://recovery.gov.ua>
12. Верховна Рада України прийняла зміни щодо ДФРР. Децентралізація. <https://decentralization.ua/news/16815>
13. Капітальні інвестиції за регіонами за 2010-2023 роки. Державний комітет статистики України. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
14. У 2023 році Україна напрацювала інфраструктуру страхування воєнних ризиків, — підсумки року у сфері залучення інвестицій від Юлії Свириденко. Урядовий портал. <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-ukraina-napratsiuvala-infrastrukturu-strakhuvannia-voiennykh-ryzykiv-pidsumky-roku-u-sferi-zaluchennia-investytsii-vid-iulii-svyrydenko>
15. Інвестиційний гайд 2022-2023: Дніпропетровська область. <https://dia.dp.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%86%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D0%B0%D0%B9%D0%B4-2022-2023.pdf>
16. Жовнірчик Я.Ф. Державне регулювання розвитку економіки регіонів та міжрегіональних економічних зв'язків: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Я.Ф. Жовнірчик. — Донецьк.: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2010. – 306 с.

References:

1. Kryvokulska, N., & Vons, I. (2023). Investytsiina diialnist yak napriam realizatsii derzhavnoi polityky staloho rozvytku [Investment activity as a direction of implementation of the state policy of sustainable development]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy – Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine*, 28, 72-79 [in Ukrainian].
2. Orlova, N.S. (2023). Publichne upravlinnia u rehionalnii ta ekonomichnii yevrointehratsii [Public administration in regional and economic European integration]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii – Scientific innovations and advanced technologies*, 11(25), 170-177 [in Ukrainian].
3. Panasiuk, V., & Ptashchenko, O. (2023). Upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu: rehionalnyi ta mizhnarodnyi aspekt [Management of investment activity: regional and international aspect]. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen – Journal of strategic economic research*, 2(13), 121-129 [in Ukrainian].

4. Atamas, O. (2023). Investytsiina pryvablyvist rehioniv Ukrainy: problematyka, rekomendatsii, perspektyvy [Investment attractiveness of the regions of Ukraine: problems, recommendations, prospects]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 4, 29-36 [in Ukrainian].

5. Hnatenko, A. (2015). Napriamy vdoskonalennia mekhanizmu derzhavnogo rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Directions for improving the mechanism of state regulation of social and economic development of the regions of Ukraine]. *Upravlinnia rozvytkom – Development management*, 8, 103-104 [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, V. H. (2013). *Derzhavne upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehionu: monografiia* [State management of social and economic development of the region: monograph]. Kharkiv: Zoloti storinky [in Ukrainian].

7. Investytsiina diialnist v Ukraini za 1 kvartal 2024 roku [Investment activity in Ukraine for the 1st quarter of 2024]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cb46b66-6285-4f7f-a08e-f450f32f0cb2&title=InvestitsiinaDiialnistVUkrainiZa1-Kvartal2024-Roku> [in Ukrainian].

8. Deklaratsiia Luhano [Lugano Declaration]. (n.d.). *ua.urc-international.com*. Retrieved from <https://ua.urc-international.com/materiali-konferenciyi> [in Ukrainian].

9. Plan vidnovlennia Ukrainy: sylni ta slabki storony [Ukraine's recovery plan: strengths and weaknesses]. (n.d.). *lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html [in Ukrainian].

10. Investytsii v Ukrainu ta vidnovlennia ekonomiky [Investments in Ukraine and economic recovery]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki> [in Ukrainian].

11. Plan vidnovlennia Ukrainy [Ukraine recovery plan]. (n.d.). *recovery.gov.ua*. Retrieved from <https://recovery.gov.ua> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala zminy shchodo DFRR [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted changes to the DFRD]. (n.d.). *decentralization.ua*. Retrieved from <https://decentralization.ua/news/16815> [in Ukrainian].

13. Kapitalni investytsii za rehionamy za 2010-2023 roky [Capital investments by region for 2010-2023]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

14. U 2023 rotsi Ukraina napratsiuvala infrastrukturu strakhuvannia voiennykh ryzykiv, — pidsumky roku u sferi zaluchennia investytsii vid Yulii Svyrydenko [In 2023, Ukraine developed an infrastructure for insurance of military risks, - results of the year in the field of attracting investments from Yulia Svyridenko]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-ukraina-napratsiuvala-infrastrukturu-strakhuvannia-voiennykh-ryzykiv-pidsumky-roku-u-sferi-zaluchennia-investytsii-vid-iulii-svyrydenko> [in Ukrainian].

15. Investytsiinyi haid 2022-2023: Dnipropetrovska oblast [Investment guide 2022-2023: Dnipropetrovsk region]. (n.d.). *dia.dp.gov.ua*. Retrieved from <https://dia.dp.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%86%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D0%B0%D0%B9%D0%B4-2022-2023.pdf> [in Ukrainian].

16. Zhovnirchuk, Ya. (2010), Derzhavne rehuliuвання rozvytku ekonomiky rehioniv ta mizhrehional'nykh ekonomichnykh zv'iazkiv: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy [State regulation of the regional economy and inter-regional economic relations: theory, methodology, mechanisms], Yugo-Vostok, Ltd, Donetsk, Ukraine.

УДК 342.951:351.82

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-705-715](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-705-715)

Нарівний Микола аспірант кафедри публічного врядування, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний Університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0006-9260-5024>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. В основі нормативного забезпечення сфери житлово-комунального господарства лежить Конституція України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Житловий кодекс України, закони «Про оренду державного та комунального майна», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», постанови уряду та укази Президента України. Сучасна система управління житлово-комунальним господарством стикається з численними викликами, які обумовлені як внутрішніми проблемами, так і зовнішніми факторами, серед яких можна виокремити зношеність інфраструктури, високий рівень енергетичних витрат, недостатнє фінансування, неефективне використання ресурсів та відсутність єдиного підходу до тарифоутворення.

Для їх вирішення необхідне удосконалення нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері житлово-комунального господарства: розробка та прийняття нового Закону "Про енергоефективність у житлово-комунальному господарстві"; актуалізація Закону "Про житлово-комунальні послуги"; розробка Закону "Про державно-приватне партнерство в галузі житлово-комунального господарства"; внесення змін до Закону "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку"; створення правових основ для "розумних" технологій у житлово-комунальному господарстві. Покращення законодавства у сфері ЖКГ є ключовим для забезпечення ефективного управління, підвищення якості послуг, що надаються, та створення сприятливих умов для залучення інвестицій у модернізацію галузі.

Поряд з уніфікацією законодавства у сфері житлово-комунального господарства особливу увагу слід приділити системі тарифоутворення; енергозбереженню та екологічній безпеці; контролю якості надання послуг; інституційній реформі; залученню інвестицій та державно-приватному партнерству. Впровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності публічного управління

у сфері житлово-комунального господарства, забезпеченню стабільності та якості надання послуг, а також створенню сприятливих умов для розвитку галузі.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, публічне управління, нормативно-правове забезпечення, законодавство, держава

Narivnyy Mykola graduate student of the Department of Public Administration, Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0006-9260-5024>

REGULATORY AND LEGAL SECURITY OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF HOUSING AND UTILITIES

Abstract. The basis of regulatory support in the field of housing and communal services is the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Offenses, the Civil Code of Ukraine, the Housing Code of Ukraine, the laws "On Leasing of State and Communal Property", "On Local Self-Government in Ukraine", "On Local State Administrations" , government resolutions and decrees of the President of Ukraine. The modern housing and communal management system faces numerous challenges, which are caused by both internal problems and external factors, among which we can single out the wear and tear of the infrastructure, the high level of energy costs, insufficient funding, inefficient use of resources and the lack of a unified approach to tariff formation.

To solve them, it is necessary to improve the regulatory and legal provision of public management in the field of housing and communal services: development and adoption of a new Law "On Energy Efficiency in Housing and Communal Services"; actualization of the Law "On Housing and Communal Services"; development of the Law "On public-private partnership in the field of housing and communal services"; amendments to the Law "On Peculiarities of Exercising Ownership Rights in Apartment Buildings"; creation of legal bases for "smart" technologies in the housing and communal economy. Improving legislation in the field of housing and communal services is key to ensuring effective management, improving the quality of services provided, and creating favorable conditions for attracting investments in the modernization of the industry.

Along with the unification of legislation in the field of housing and communal services, special attention should be paid to the system of tariff formation; energy saving and environmental safety; quality control of service provision; institutional reform; investment attraction and public-private partnership. The implementation of these measures will contribute to increasing the efficiency of public management in the field of housing and communal services, ensuring the stability and quality of

service provision, as well as creating favorable conditions for the development of the industry.

Keywords: housing and communal economy, public administration, regulatory and legal support, legislation, state.

Постановка проблеми. Система житлово-комунального господарства (ЖКГ) є однією з ключових складових суспільного життя, що безпосередньо впливає на добробут населення, економічний розвиток та соціальну стабільність країни. Однак, в сучасних умовах функціонування цієї системи часто стикається з низкою проблем, таких як неефективне використання ресурсів, недостатній рівень фінансування, зношеність інфраструктури, а також недостатність контролю за якістю надання послуг.

Ці проблеми, у свою чергу, зумовлюють необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення публічного управління у галузі житлово-комунального господарства. Сучасні виклики, з якими стикається галузь, потребують комплексного підходу до регулювання, який включатиме створення прозорих механізмів контролю, підвищення рівня відповідальності суб'єктів надання послуг, а також забезпечення інтересів споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток та особливості функціонування житлово-комунального господарства досліджуються в працях багатьох науковців. Варто згадати таких дослідників як Гордієнко І.В. [3], Кузнецов В.О. [1], Лаврик В.В. [2], Мохова Ю.Л. [3], Обуховський П.П. [4], Орлова Н.С. [5], Самборська О.В. [5] та багато інших, які працюють у цій сфері.

У своїх статтях вчені вивчають закордонний досвід публічного управління системою державних закупівель у сфері житлово-комунальних послуг, розглядають особливості державного регулювання житлово-комунального господарства в Україні, досліджують особливості фінансового забезпечення житлово-комунального господарства територіальних громад в умовах децентралізації, аналізують ефективність державного регулювання у сфері житлово-комунального господарства, обґрунтовують стратегічні напрямки розвитку житлово-комунального господарства України.

Разом з тим, дослідження щодо правового регулювання залишається фрагментованою, що ускладнює ефективне управління та координацію діяльності у сфері ЖКГ. Це вимагає проведення глибокого аналізу діючих нормативно-правових актів, визначення їх недоліків та розробки пропозицій щодо їх удосконалення. Таким чином, виникає нагальна потреба у дослідженні нормативно-правового забезпечення публічного управління у галузі житлово-комунального господарства з метою підвищення його ефективності та відповідності сучасним вимогам суспільства.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей нормативно-правового забезпечення публічного управління житлово-комунальним господарством України.

Виклад основного матеріалу. Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) є однією з найважливіших сфер соціально-економічного розвитку держави, що забезпечує життєдіяльність населення через надання таких важливих послуг, як водопостачання, водовідведення, теплопостачання, електропостачання, управління побутовими відходами, а також обслуговування житлових будинків і прибудинкових територій. Від стану та ефективності функціонування цієї галузі залежать не лише комфорт та добробут громадян, але й соціальна стабільність, екологічна безпека та інвестиційна привабливість регіонів.

В основі нормативного забезпечення функціонування ЖКГ лежать закони України, які визначають правові засади їхньої взаємодії з зовнішнім середовищем в умовах ринкової економіки. Ключові нормативні акти у цій сфері включають в себе Конституцію України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Житловий кодекс України, закони «Про оренду державного та комунального майна», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», а також низку постанов уряду та указів Президента України.

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють публічне управління у галузі ЖКГ, є важливим етапом для розуміння стану правового забезпечення цієї сфери та визначення напрямів її вдосконалення. Розглянемо основні законодавчі акти України, що впливають на регулювання ЖКГ.

1. Закон України "Про житлово-комунальні послуги". Він є основним нормативним актом, що регулює надання житлово-комунальних послуг в Україні. Закон визначає права та обов'язки споживачів і постачальників послуг, встановлює правила укладення договорів на надання житлово-комунальних послуг, а також визначає порядок встановлення тарифів на ці послуги.

До переваг Закону відносять те, що він:

- забезпечує чітке розмежування відповідальності між споживачами та постачальниками послуг;
- містить положення щодо захисту прав споживачів, включаючи можливість звернення до суду у разі порушення прав;
- передбачає механізми регулювання тарифів, що дозволяє запобігти необґрунтованому підвищенню цін на послуги.

В той же час недоліками зазначеного нормативно-правового акту є те, що деякі положення Закону є занадто загальними і потребують додаткової деталізації через підзаконні акти. Крім того, існує певна складність у реалізації контролю за якістю послуг на практиці, що часто призводить до конфліктів між споживачами та постачальниками.

2. Закон України "Про енергозбереження". Цей Закон регулює питання, пов'язані з енергоефективністю та енергозбереженням у житлово-комунальному господарстві. Він встановлює основні принципи державної політики у сфері енергозбереження та передбачає заходи стимулювання впровадження енергоефективних технологій.

Перевагами цього нормативно-правового акту є те, що він сприяє впровадженню енергозберігаючих технологій у ЖКГ, що знижує енергетичні витрати та підвищує ефективність використання ресурсів, а також встановлює механізми державного стимулювання та підтримки проектів, спрямованих на зменшення споживання енергії.

А його недоліками є відсутність конкретних інструментів та механізмів контролю за виконанням положень Закону. Також він потребує доповнення новими нормами, що враховують сучасні тенденції у сфері альтернативної енергетики.

3. Закон України "Про державне регулювання у сфері комунальних послуг". Цей закон регулює питання державного контролю та нагляду за діяльністю підприємств ЖКГ, а також встановлює правила державного регулювання цін на комунальні послуги. Він забезпечує державний контроль за дотриманням стандартів якості надання комунальних послуг та прозорості у формуванні тарифів.

Закон забезпечує прозорість процесу встановлення тарифів на комунальні послуги та механізм державного контролю за їх дотриманням, а також встановлює чіткі правила регулювання діяльності підприємств ЖКГ, що сприяє підвищенню якості надання послуг. Проте в ньому відсутні ефективні механізми відповідальності за порушення стандартів якості надання послуг, а також він не гарантує реалізацію потреби у додаткових механізмах для запобігання монопольним зловживанням з боку постачальників послуг.

4. Закон України "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку", який визначає особливості управління багатоквартирними будинками та регулює відносини між власниками квартир і надавачами житлово-комунальних послуг.

Позитивними сторонами Закону є те, що його норми встановлюють порядок створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), що сприяє ефективнішому управлінню спільною власністю. Також завдяки Закону забезпечується можливість власникам квартир брати активну участь у процесі управління будинком.

Разом з тим, недоліками зазначеного Закону є недостатня розробленість механізмів для вирішення конфліктів між співвласниками щодо управління будинком, а також відсутність чітких інструментів контролю за діяльністю ОСББ, що може призводити до зловживань з боку керуючих органів.

Треба сказати, що сучасна система управління житлово-комунальним господарством стикається з численними викликами, які обумовлені як внутрішніми проблемами, так і зовнішніми факторами. Серед основних проблем можна виокремити зношеність інфраструктури, високий рівень енергетичних витрат, недостатнє фінансування, неефективне використання ресурсів та відсутність єдиного підходу до тарифоутворення. Крім того, у галузі спостерігаються значні втрати води та тепла, що також негативно впливає на якість надання послуг.

Для вирішення зазначених проблем необхідне удосконалення нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері ЖКГ. Чинне законодавство України містить ряд нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання діяльності у цій галузі, але вони потребують суттєвого оновлення та адаптації до сучасних умов. Ось кілька ключових напрямків, які потребують уваги для вдосконалення законодавства у сфері ЖКГ:

1. Розробка та прийняття нового Закону "Про енергоефективність у житлово-комунальному господарстві". Сучасні виклики, пов'язані з підвищенням цін на енергоносії та необхідністю зниження викидів парникових газів, вимагають створення спеціалізованого закону, який би регулював впровадження енергоефективних технологій в ЖКГ. Такий Закон має передбачати:

- зобов'язання для комунальних підприємств щодо впровадження енергоефективних технологій. Встановлення чітких термінів та стандартів для модернізації обладнання, використання альтернативних джерел енергії.
- фінансові стимули для енергомодернізації. Закон повинен передбачати систему пільгових кредитів, субсидій та інших фінансових інструментів для стимулювання впровадження енергоефективних проектів у ЖКГ.
- інформаційна підтримка та навчання. Важливо включити положення про інформаційну підтримку населення та підприємств, а також програми навчання для працівників ЖКГ з питань енергозбереження.

2. Актуалізація Закону "Про житлово-комунальні послуги", який потребує подальшого вдосконалення для врахування сучасних потреб та реалій. Це включає:

- оновлення процедур укладання договорів на житлово-комунальні послуги. Необхідно спростити процедури та забезпечити більшу гнучкість для споживачів при виборі постачальників послуг.
- підвищення прозорості тарифоутворення. Закріплення в законі механізмів, які забезпечують прозорість процесу формування тарифів, зокрема шляхом обов'язкової публікації всіх розрахунків та їх незалежного аудиту.
- захист прав споживачів. Посилення відповідальності постачальників за неналежне надання послуг, введення чітких процедур для відшкодування збитків споживачам у разі порушення умов договору.

3. Розробка закону "Про державно-приватне партнерство в галузі житлово-комунального господарства". Для залучення інвестицій у ЖКГ необхідно створити правове підґрунтя для ефективної співпраці між державними та приватними структурами. Новий Закон повинен включати:

- механізми забезпечення інвестиційних проєктів. Запровадження гарантій для приватних інвесторів, які включають захист від політичних та економічних ризиків, а також стабільність умов договорів.
- створення спеціальних економічних зон для залучення інвесторів у проєкти модернізації інфраструктури ЖКГ.
- спрощення процедур державно-приватного партнерства. Встановлення чітких і прозорих правил для ініціювання, укладання та реалізації державно-приватних угод, що включають чітке розмежування обов'язків та відповідальності між партнерами.

4. Внесення змін до Закону "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку". Закон потребує оновлення для вирішення проблем, що виникають у сфері управління багатоквартирними будинками:

- посилення ролі ОСББ. Включення до закону додаткових повноважень для ОСББ щодо управління спільною власністю та прийняття рішень стосовно модернізації будинку.
- впровадження механізмів врегулювання конфліктів. Розробка спеціальних процедур та створення арбітражних органів для вирішення конфліктів між співвласниками та керуючими органами.
- регулювання діяльності управляючих компаній. Встановлення чітких стандартів та вимог до діяльності управляючих компаній, зокрема щодо якості наданих послуг та звітності перед співвласниками.

5. Створення правових основ для "розумних" технологій у ЖКГ:

- впровадження сучасних технологій, таких як "розумні" лічильники, системи управління енергоспоживанням, та інші цифрові рішення, потребує нормативного забезпечення:
- розробка стандартів для "розумних" технологій. Встановлення стандартів та норм для використання сучасних технологій у ЖКГ, що забезпечить їх інтеграцію у вже існуючі системи.
- захист даних та конфіденційність. Включення положень про захист персональних даних споживачів та забезпечення конфіденційності інформації, зібраної "розумними" пристроями.
- стимулювання впровадження технологій. Введення податкових пільг та інших стимулів для підприємств, які впроваджують "розумні" рішення у сфері ЖКГ.

Покращення законодавства у сфері ЖКГ є ключовим для забезпечення ефективного управління, підвищення якості послуг, що надаються, та створення

сприятливих умов для залучення інвестицій у модернізацію галузі. Здійснення вищезазначених заходів дозволить створити сучасне та дієве правове середовище, яке відповідатиме потребам і викликам сьогодення.

Поряд з уніфікацією законодавства у сфері ЖКГ особливу увагу слід приділити таким аспектам:

1. Система тарифоутворення. Однією з найбільш актуальних проблем, що потребує нормативно-правового врегулювання, є система тарифоутворення на житлово-комунальні послуги. На сьогодні тарифи на житлово-комунальні послуги часто формуються без урахування реальних витрат на виробництво та надання послуг, що призводить до їх збитковості. Важливо забезпечити прозорість процесу тарифоутворення, а також врахування інтересів як споживачів, так і надавачів послуг. Це вимагатиме розробки нових правових механізмів регулювання тарифоутворення, включаючи введення системи незалежного аудиту витрат та впровадження ефективних методів контролю за їх формуванням.

2. Енергозбереження та екологічна безпека. Не менш важливим напрямком нормативно-правового регулювання є стимулювання впровадження енерго-ефективних технологій та забезпечення екологічної безпеки. В умовах постійного зростання вартості енергоресурсів та погіршення екологічної ситуації особливу увагу слід приділити розвитку та підтримці проектів, спрямованих на зменшення споживання енергії та використання альтернативних джерел енергії. Це вимагає розробки відповідних законодавчих актів, які передбачатимуть надання пільгових умов для впровадження енергозберігаючих технологій, державного субсидування проектів модернізації інфраструктури, а також введення санкцій за порушення екологічних стандартів.

3. Контроль якості надання послуг. Ефективне нормативно-правове забезпечення також передбачає посилення контролю за якістю надання житлово-комунальних послуг. Сьогодні, в умовах недостатнього фінансування та частої недбалість з боку виконавців послуг, споживачі стикаються з низькою якістю обслуговування, що знижує довіру до системи ЖКГ в цілому. Для вирішення цієї проблеми необхідно запровадити чіткі критерії оцінки якості надання послуг, створити механізми відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків з боку постачальників послуг, а також забезпечити захист прав споживачів через ефективні інструменти правового захисту.

4. Інституційна реформа. Складність і розгалуженість системи управління ЖКГ вимагає проведення інституційної реформи, яка б дозволила підвищити ефективність управління та забезпечити більш раціональне використання ресурсів. На сьогодні управління цією галуззю здійснюється кількома органами, що часто призводить до дублювання функцій та неузгодженості дій. Для оптимізації управлінського процесу доцільно створити єдиний орган, відповідальний за

координацію та контроль діяльності у сфері ЖКГ, що дозволить уникнути фрагментації у прийнятті рішень і забезпечить єдину політику розвитку галузі. Одночасно з цим, необхідно запровадити системи децентралізації управління, що дозволить більш ефективно враховувати місцеві особливості та забезпечувати оперативне вирішення проблем на рівні громад.

5. Залучення інвестицій та державно-приватне партнерство. Модернізація житлово-комунального господарства вимагає значних фінансових ресурсів, які не завжди можуть бути забезпечені лише за рахунок державного фінансування. У зв'язку з цим, важливо створити сприятливі умови для залучення інвестицій, особливо в проекти модернізації інфраструктури, впровадження нових технологій та розвиток альтернативної енергетики. Це включає розробку правових механізмів державно-приватного партнерства, які дозволять поєднувати ресурси держави та приватного бізнесу для реалізації масштабних проектів. Також необхідно передбачити механізми захисту інвестиційних проектів від ризиків, пов'язаних з політичною та економічною нестабільністю.

Впровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності публічного управління у сфері житлово-комунального господарства, забезпеченню стабільності та якості надання послуг, а також створенню сприятливих умов для розвитку галузі в цілому. Для досягнення цих цілей важливо продовжувати роботу над удосконаленням нормативно-правової бази та забезпеченням її відповідності сучасним викликам і потребам суспільства.

Висновки. Отже, житлово-комунальне господарство як важлива складова соціально-економічного розвитку країни потребує системного підходу до реформування та удосконалення нормативно-правового забезпечення. Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють сферу житлово-комунального господарства, показав, що існуюче законодавство містить низку важливих положень, спрямованих на забезпечення ефективного управління та надання якісних послуг.

Однак, для підвищення ефективності регулювання та подолання існуючих проблем, необхідно удосконалити механізми контролю та відповідальності і запровадити дієві інструменти контролю за якістю надання послуг, а також механізми відповідальності за порушення прав споживачів та недотримання стандартів якості; забезпечити прозорість тарифоутворення і розробити додаткові інструменти для прозорого формування тарифів, які враховували б інтереси як споживачів, так і постачальників послуг, а також забезпечити незалежний аудит тарифоутворення; розвивати правове регулювання у сфері енергозбереження і доповнити чинні закони новими положеннями, що сприятимуть впровадженню сучасних енергозберігаючих технологій та розвитку альтернативної енергетики; посилити інституційні механізми управління і

забезпечити ефективну координацію діяльності державних органів, що займаються регулюванням ЖКГ, а також вдосконалити інституційну структуру управління галуззю. Виконання цих заходів сприятиме підвищенню ефективності публічного управління у сфері житлово-комунального господарства, забезпеченню якості надання послуг та захисту прав споживачів, а також створенню сприятливих умов для модернізації та розвитку галузі в цілому.

Література:

1. Кузнєцов В. О. Закордонний досвід публічного управління системою державних закупівель у сфері житлово-комунальних послуг. Публічне управління та митне адміністрування, № 4 (35), 2022. С. 59-65
2. Лаврик В.В. Фінансове забезпечення житлово-комунального господарства територіальних громад в умовах децентралізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Сумський державний університет. Суми. 2021. 25 с.
3. Мохова Ю.Л., Гордієнко І.В. Особливості державного регулювання житлово-комунального господарства в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 31 (70). № 1. 2020. С. 58-62
4. Обуховський П.П. Державне регулювання у сфері житлово-комунального господарства. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-5/doc/1/07.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).
5. Орлова Н.С. Самборська О.В. Стратегічні напрямки розвитку житлово-комунального господарства України. Публічне управління і адміністрування в Україні. Вип. 15. 2020. С. 76-81. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-52402020-15-15>
6. Конституція України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.08.2024)
7. Кодекс про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 22.08.2024)
8. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 22.08.2024)
9. Житловий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення 22.08.2024)
10. Про оренду державного та комунального майна: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 4, ст.25. (дата звернення 22.08.2024)
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170 (дата звернення 22.08.2024)
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 20-21, ст.190 (дата звернення 22.08.2024)

References:

1. Kuznyetsov V.O. (2022). Zakordonnyy dosvid publichnoho upravlinnya systemoyu derzhavnykh zakupivel' u sferi zhytlovo-komunal'nykh posluh [Foreign experience of public management of the public procurement system in the field of housing and communal services]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya – Public administration and customs administration*, № 4 (35). Pp. 59-65 [in Ukraine]
2. Lavryk V.V. (2021). Finansove zabezpechennya zhytlovo-komunal'noho hospodarstva terytorial'nykh hromad v umovakh detsentralizatsiyi [Financial provision of housing and communal services of territorial communities in conditions of decentralization]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08 / Sums'kyu derzhavnyy universytet. Sumy. 25 p. [in Ukraine]

3. Mokhova YU.L., Hordiyenko I.V. (2020). Osoblyvosti derzhavnoho rehulyuvannya zhytlovo-komunal'noho hospodarstva v Ukraini [Peculiarities of state regulation of housing and communal services in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public administration. Volume 31 (70). № 1. Pp. 58-62 [in Ukraine]*
4. Obukhovs'kyi P.P. Derzhavne rehulyuvannya u sferi zhytlovo-komunal'noho hospodarstva [State regulation in the field of housing and communal services]. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-5/doc/1/07.pdf> [in Ukraine]
5. Orlova N.S. Sambors'ka O.V. (2020). Stratehichni napryamky rozvytku zhytlovo-komunal'noho hospodarstva Ukrainy [Strategic directions of development of the housing and communal economy of Ukraine]. *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukraini - Public management and administration in Ukraine. Vol. 15. S. 76-81. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-52402020-15-15> [in Ukraine]*
6. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukraine]
7. Kodeks pro administratyvni pravoporushennya [Code of Administrative Offenses]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukraine]
8. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukraine]
9. Zhytlovyy kodeks Ukrainy [Housing Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> [in Ukraine]
10. Pro orendu derzhavnoho ta komunal'noho mayna [On the lease of state and communal property]: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada (VVR), 2020, No. 4, Art. 25 [in Ukraine]
11. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini [On local self-government in Ukraine]: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1997, No. 24, Art. 170 [in Ukraine]
12. Pro mistsevi derzhavni administratsiyi [On local state administrations]: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1999, No. 20-21, Art. 190 [in Ukraine]

УДК 321.01:351(477)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-716-734](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-716-734)

Нинюк Інна Іванівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Упродовж останнього десятиліття Україна перейшла від одного політичного істеблїшменту, у якому домінували олігархи, до іншого, що відстоює європейські ідеали. Протести, які відбулися в 2014 році, стали початком низки реформ, зокрема створення Національного антикорупційного бюро, спрямованого на боротьбу з корупцією. Покращення також відбулося у сфері децентралізації, коли місцеві громади отримали більше повноважень та ресурсів. Нове законодавство щодо державного управління та інтеграції до ЄС поклато початок зміні політичних еліт, а також підвищило якість державних інституцій.

Із затвердженням у 2015 році нового Закону України «Про державну службу» дало старт важливій та складній реформі державного управління. У результаті даної реформи на державній службі запроваджено систему щорічної оцінки результатів діяльності та введено можливість зайняти вакантну посаду лише через конкурс, що зробило управління більш відкритим і професійним. Всі ці зміни допомогли відновити довіру суспільства до державних інституцій та сприяли розвитку нової політичної культури.

Метою реформи було створення нової державної служби, у якій політичні упередження не відіграють ролі при працевлаштуванні. Однак для цього необхідно подолати кілька викликів: по-перше, неформальні зв'язки все ще існують, і деякі старі практики призначень зберігаються; по-друге, оскільки конкурси, як правило, не дуже прозорі, їх чесність викликає сумніви; і останнє, але не менш важливе, – звільнення негідних державних службовців.

У цьому дослідженні також розглядається елітарна корупція, функціонування судів і державної системи в цілому, включаючи їх вдосконалення. Вищі верстви суспільства завжди зводять питання корупції до хабарництва – особливо коли йдеться про суди, адміністрацію та медіа. Іншими словами, правосуддя продається таким чином, що дозволяє людині підкупити суддю для винесення сприятливого рішення і мстивого судового адміністрування для тих, хто не хоче платити. У цьому випадку чиновники демонструють

поведінку, за якої вони не розпочинають жодної діяльності без пропозиції хабаря, що негативно впливає на довіру до інституцій. Контроль над медіа та їх змістом надає еліті інші засоби контролю населення, але також певним чином перешкоджає отриманню інформації від держави. Це розширює можливості для корупції в міністерствах і відомствах, оскільки поширеною є практика відшкодування збитків шляхом хабарництва.

Ключові слова: державна служба, корупція, децентралізація, судова система, хабарництво, державні інститути, бюрократія, політичні еліти.

Ninyuk Inna Ivanivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Department of Political Science and Public Administration, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

TRANSFORMATION OF POLITICAL ELITES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS

Abstract. Over the past decade, Ukraine has moved from one oligarch-dominated political establishment to another that upholds European ideals. The protests in 2014 marked the beginning of a series of reforms, including creating the National Anti-Corruption Bureau to fight corruption. Improvements have also been made in decentralisation, with local communities receiving more power and resources. New legislation on public administration and EU integration began a change in political elites and improved the quality of public institutions.

With the approval of the new Law of Ukraine, ‘On Civil Service’, in 2015, a significant and complex public administration reform was launched. As a result of this reform, the civil service introduced a system of annual performance appraisal and the possibility to fill a vacant position only through competition, which made governance more open and professional. All these changes helped restore public trust in state institutions and contributed to developing a new political culture.

The reform aimed to create a new civil service in which political bias does not play a role in employment. However, several challenges need to be overcome: first, informal connections still exist, and some old appointment practices persist; second, as competitions are generally not very transparent, their fairness needs to be better; and last, the dismissal of unworthy civil servants.

This study also examines elite corruption, the functioning of the courts and the state system in general, including their improvement. The upper echelons of society permanently reduce the issue of corruption to bribery - especially when it comes to the courts, administration and media. In other words, justice is sold in a way that allows a person to bribe a judge to deliver a favourable decision and vindictive court administration for those who do not want to pay. In this case,

officials demonstrate behaviour where they do not start any activity without offering a bribe, negatively affecting trust in institutions. Control over the media and its content provides the elite with other means of controlling the population but also hinders the flow of information from the state to some extent. This expands opportunities for corruption in ministries and agencies, as bribery is a common practice to recover losses.

Keywords: civil service, corruption, decentralisation, judiciary, bribery, state institutions, bureaucracy, political elites.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десяти років Україна зіткнулася з проблемою зміни панівних еліт значною мірою через системні реформи державного управління. Починаючи з 2014 року країна впроваджує масштабні реформи в управлінні та політичних структурах із метою боротьби з корупцією, децентралізації влади та приведення державних інститутів у відповідність до світових систем демократії [1]. Водночас конфлікт на сході України та анексія Криму створили нові загрози, які вимагають перегляду цілей політичної еліти щодо їх вирішення.

Реформа державної служби 2016 року, є однією з найбільш значущих реформ, яка мала відповідний вплив на політичні еліти, завдяки запровадженню нових принципів відбору державних службовців [2]. Її метою було зменшити політизацію державного управління шляхом запровадження системи відбору на державну службу. Це був значний крок до оновлення політичного класу, зокрема усунення від влади осіб, корумпованих ще за часів попереднього режиму [3]. Однак, навіть якщо було вжито комплексних заходів, політична еліта в більшості випадків не пристосувалася до нових умов і натомість створила непотрібні де-факто органи, які були антагоністичними до реформ.

Крім того, на тлі конфлікту, що триває, та соціально-економічної кризи в Україні активізувалися нові політичні сили, такі як активісти та ветерани АТО/ООС, які почали поступово проникати до політичної еліти [4]. Ця хвиля оновлення створила проблеми для старих політичних гравців, а також сприяла появі нових форматів політичного діалогу та управління. Попри це, процес інкорпорації нових еліт у багатьох випадках гальмується бюрократичними та інституційними обмеженнями, що робить ефективну реструктуризацію системи управління досить проблематичною.

Тому проблема пошуку дієвих механізмів трансформації політичних еліт, які б сприяли успішному проведенню реформ та підвищенню ефективності державного управління в Україні, залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках змін, що відбуваються в системі державного управління в Україні, ще одним предметом

інтересу є зміна політичних еліт. Існує низка різних наукових моделей і теорій, які пояснюють механізми цих змін, їх взаємодію та вплив на ефективність систем управління (табл. 1).

Таблиця 1.

Науковий аналіз трансформації політичних еліт в Україні в контексті реформування державного управління

Дослідження	Об'єкт дослідження	Висновки	Важливість
Теорія трансакційних витрат	Витрати на прийняття рішень	Високі трансакційні витрати обмежують участь нових політичних акторів	Підвищення відкритості системи зменшує ці витрати і сприяє новим кадрам
Модель соціального капіталу	Взаємовідносини між елітами	Соціальний капітал еліт визначає їхню здатність до співпраці та змін	Розвиток довіри між елітами може пришвидшити реформи
Теорія політичних систем	Адаптація до зовнішніх впливів	Політичні еліти адаптуються до зовнішніх чинників, але зберігають статус-кво	Розуміння цих адаптацій може допомогти в розробці ефективніших реформ
Модель інституційних змін	Інституційні бар'єри	Інституційні структури, що нині існують, заважають швидким змінам політичних еліт	Зміна інституцій може бути ключем до успішної трансформації еліт

Джерело: власна авторська розробка

Цей аналіз виходить із того, що зміни в політичних елітах України є складним і багатогранним процесом. Взаємодія різних наукових теорій відіграє важливу роль у поясненні актуальності розгляду таких змін у більш комплексний спосіб. Ретельне вивчення цих аспектів дасть змогу шукати шляхи підвищення ефективності систем урядування та відповідальності державних інституцій перед суспільством.

В. Добіжа розглядає теорію прийняття політичних рішень, стверджуючи, що вона є важливим елементом ефективності державного управління, особливо з появою соціальних медіа, де такі аспекти відіграють важливу роль [5]. У дослідженні виокремлено три фази: підготовка, формулювання цілей та виконання, де варто зазначити, що прийняття рішень відображає волю лише еліти, а отже, може бути відірваним від суспільства. Роль комунікаційних технологій у зміцненні політичних структур і відносин між владою і керованими в Україні також є одним із головних питань, що розглядаються в роботі.

А. Жеребко розглядає еволюцію політичного режиму в контексті української незалежності, звертаючи увагу на основні тенденції та причини таких змін [6]. Серед них він виокремлює роль корупції та зміни у правовому полі. Автор наполягає на тому, що оскільки демократія залишається недостатньо інституціоналізованою, громадською думкою маніпулюють і підтримують традиційні політичні погляди. Завдяки цьому аналізу стає зрозуміло, як ці проблеми впливають на ефективність державного управління та порядок у суспільстві, а також чому важливо продовжувати реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією та розбудову демократії. Це дослідження є досить важливим для формулювання нових ідей щодо політичної трансформації в Україні.

За С. Сохою, слово «еліта» означає особливу групу людей, що належить до верстви з високою соціальною активністю, яка бере участь у процесах прийняття рішень [7]. Він підкреслює, що в Україні існує потреба у створенні нової моделі політичної та управлінської еліт, спираючись на досвід інших європейських країн. У статті автор розглядає природу еліт та їхню роль у державному управлінні, стверджуючи, що вони мають здатність впливати на суспільство, слугуючи моральним орієнтиром і надаючи цінності культурі. Кінцевою метою цих зусиль є модернізація та оптимізація державного управління за допомогою новітніх методів.

Одним з основних понять, що розглядалися, був «демократичний елітизм». С. Соха зазначає, що демократичний режим вимагає наявності певної еліти для реалізації важливих рішень різними способами. Дослідження ілюструє, що управлінська еліта повинна складатися з людей, здатних приймати ефективні рішення в умовах сучасних викликів.

На думку автора, значення європейського досвіду також має полягати у створенні нової моделі еліти в Україні, яка, своєю чергою, сприятиме більш відкритій та меритократичній культурі врядування. Це призведе до зниження рівня корупції та підвищення рівня довіри до органів державної влади, особливо для забезпечення довгострокової соціальної стабільності. Загалом результати дослідження свідчать про те, що зміна еліти є ключовим компонентом ефективного державного управління в Україні, а отже, існують системні вимоги до формування такої політичної еліти, яка б відповідала сучасним реаліям.

Ключко А. розкриває механізм взаємодії політико-адміністративного класу та громадянського суспільства в процесі модернізації державного управління в Україні. Автор дає зрозуміти, що організації громадянського суспільства стають все більш суб'єктивними з погляду державного управління. Автор також розглянув організаційно-правові засоби досліджуваної взаємодії та зазначив, що існує багато способів співпраці політичної та адміністративної

еліт з громадянським суспільством на різних етапах прийняття державно-управлінських рішень [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення трансформації політичних еліт в українській політиці становить певну проблему, оскільки залишається багато нерозв'язаних питань та прогалин, які потребують подальшого дослідження.

По-перше, хоча й існує багато теоретичних підходів щодо трансформації політичних еліт, більшість із них, однак, мають макроекономічний характер, а отже, нехтують мікрорівнем, тобто висхідними характеристиками нових політичних акторів і тим, як ці характеристики впливають на процес реструктуризації.

По-друге, відсутні також комплексні дослідження, присвячені визначенню практичних моделей взаємодії нових і старих еліт в умовах політичної нестабільності та ризиків. Це є дискусійним питанням, оскільки досить часто адаптація старих еліт до нових реалій провокує протидію реформам і створює додаткові обмеження на їхньому шляху.

Крім того, різні автори, зокрема А. Жеребко, відзначають корупцію як важливу характеристику, що формує політичне середовище, проте, як саме корупція перешкоджає трансформаціям всередині еліт, вивчено недостатньо. Дослідження окремих корупційних практик у певних сферах може допомогти побудувати нові стратегії боротьби з корупцією.

Здається, що в роботах недостатньо уваги приділяється аспекту молодіжних політичних рухів та активістів, оскільки з них формується нова політична еліта. Важливо провести ретельне дослідження їх ефективності та можливостей інтеграції в нинішню політичну систему.

Наразі певні елементи процесів трансформації політичної еліти в Україні залишаються дискусійними або недостатньо вивченими. Дає надію те, що з'ясування цих питань може викрити глибші проблеми, які є рушійною силою політичних змін, і навіть створити кращі способи впровадження цих змін. Це сприятиме зміцненню політичної системи, а також закріпленню довготривалих демократичних змін в Україні.

Метою статті є аналіз політичної еліти України в контексті змін, що відбуваються в системі державного управління, а також дослідження процесів оновлення еліти та її пристосування до нових управлінських практик і процедур, що виникають у результаті реформ державного управління, спрямованих на децентралізацію, боротьбу з корупцією та підвищення функціональності державного апарату.

Завдання статті:

1. Визначити основні методи трансформації політичної еліти в Україні; дослідити, якою мірою проведені системні реформи призвели до змін у складі та функціонуванні політичних еліт у контексті державного управління.

2. Існує потреба у визначенні обмежень способу вирішення сучасних викликів: оцінити наявну літературу про еволюцію політичних еліт із плином часу, звернувши увагу на те, що є дискусійним або недостатньо висвітленим.

3. Розробити шляхи посилення інтерналізації «нових» політичних еліт у політичну систему: підвищити ефективність державного управління через включення нових політичних фігур та мінімізацію бюрократичних перешкод.

Виклад основного матеріалу. Зміни в політичній еліті України є більш помітними починаючи з 2014 року. З того часу проведено низку реформ, серед яких – децентралізація влади та створення кількох антикорупційних органів. Ці заходи, спрямовані на підвищення рівня державного управління та відновлення довіри громадян до держави, виявилися досить ефективними. Реформи цього напрямку, по суті, були сприятливими для самого становища країни та її подальшої інтеграції до Європейського Союзу.

У зв'язку з цим суспільство висунуло більш-менш чіткий запит на управління, що спричинило значні реформи. Однією із таких реформ стало антикорупційне законодавство, яке включає положення про створення Національного антикорупційного бюро та запровадження електронного декларування активів державних службовців. Також трансформувалася структура політичних еліт: у політиці з'явилися молоді партії, що стало відображенням прагнення громадян до нового та чистого врядування. Влада підштовхнула населення до більш активних дій, які передбачали необхідність перепідготовки політичної структури як на верхньому, так і на нижньому рівнях.

Попри це, зміни в політичних елітах стикаються з багатьма викликами. В одному випадку реформи, і особливо децентралізація, уможливили появу нових політичних гравців, зокрема місцевих жителів та активістів, які можуть залучатися до прийняття рішень на місцевому рівні та брати в них активну участь, тим самим посилюючи участь громад у державному управлінні.

Всупереч трансформаціям, відбулося багато інкорпорації старого, але модифікованого політичного класу в нову політичну еліту України. Існує низка факторів, які можуть пояснити це: по-перше, колишні політичні діячі мають широкі зв'язки з економічними та бізнес-інтересами, що дозволяє їм домінувати в певних секторах, по-друге, систему корупційних зв'язків, що існує, не було зруйновано, і вона продовжує надавати цим особам необхідний комфорт і притулок. Крім того, недостатня відповідність контрольного апарату щодо нової політики в поєднанні з непрозорістю процесу формування еліти гарантує, що представники старого порядку без особливих труднощів імпортуються в нове середовище і зберігають свої позиції та владу в політиці [10].

Реформа державної служби, розпочата у 2015 році, є критично важливою, особливо з огляду на появу нового політичного класу як фактора історич-

ного значення. Зокрема, вона була спрямована на вдосконалення процесів управління персоналом із розрахунком на те, що більшість професіоналів, які бажають працювати в уряді, не займаючись політикою, матимуть достатньо простору. Однак такі реформи не завжди повною мірою застосовуються на практиці через наявні структури бюрократії та притаманний їм опір змінам, який вони демонструють.

Критично важливим компонентом у становленні демократії є поява нових політичних рухів, які класично заохочують політичну активність на низовому рівні, зокрема волонтерські та ветеранські рухи, що брали активну участь у війні на сході України й не лише створили платформу для підтримки армії, але й долучилися до політики.

Ці явища характеризуються зростанням суспільних настроїв та посиленням політичної активності, що часто призводить до появи нових політичних еліт. Вони спонукають молодь до участі в політичних процесах, а також до очікування моральної відповідальності від держави. Тим не менш, класичні партії не завжди правильно оцінюють напругу нових суспільних рухів, як можна було б очікувати. Нещодавні випадки включення активних борців до виборчих списків кандидатів не трансформували структуру влади і не внесли фактичних спекуляцій у політику новоявлених груп, що прийшли до влади.

Сьогодні молодому поколінню лідерів зазвичай бракує розуміння того, що таке ефективне державне управління і як керувати країною. Необхідно прищеплювати належну освіту, з публічного управління та адміністрування, державного управління, права, економіки та політології. Варто зазначити, що нові політичні рухи не просто займають політичний простір, а сприяють інтеграції нинішніх політичних еліт в Україні.

З'являються нові цінності, такі як національна гідність, почуття відповідальності та прагнення до змін – і в Україні це може слугувати потужним інструментом у формуванні нової політичної еліти.

Щоб краще зрозуміти питання консолідації політичних еліт, необхідно звернути увагу на важливі реформи державного управління в Україні, спрямовані на зміну парадигми управління в період з 2014 по 2020 роки, особливо на реформу державної служби (табл. 2). Вона розпочалася у 2015 року і була спрямована на оновлення людських ресурсів державного апарату, підвищення політичної ефективності державних механізмів.

Згідно зі статистикою, рівень зміни кадрів у державних органах становив приблизно 30 %. Це вдалося досягти завдяки запровадженню відкритих конкурсів на державні посади, що покращило прозорість процесу відбору кандидатів. Проте реформа стикнулася з певними труднощами.

По-перше, частина нового персоналу не мала достатнього практичного досвіду та належної освіти, що негативно впливало на ефективність їх роботи.

Набирати на державні посади людей без відповідної підготовки, навіть через конкурс, є неефективним. Потрібно підкреслити, що конкурси на державні посади не завжди призводять до появи компетентних державних службовців. Часто конкурсанти не мають чіткого розуміння своїх ролей і завдань, що ускладнює їх інтеграцію в систему. Політична приналежність також не завжди є перевагою в цій ситуації.

По суті реформа державної служби загалом підвищила підзвітність державних службовців, сприяла наданню якісних послуг та зменшила ймовірність корупційних практик. Вона також стала вагомим чинником трансформації політичних еліт, через що можуть змінитися нові підходи до управління людьми та їхніми потребами.

Таблиця 2.

Основні реформи державного управління (2014–2020 рр.)

Рік	Реформа	Мета	Результати
2014	Антикорупційна реформа	Створення антикорупційних органів (НАБУ, САП)	Зменшення корупційних практик на державному рівні
2015	Децентралізація	Передача повноважень на місцевий рівень	Поява нових лідерів у місцевому управлінні
2016	Реформа державної служби	Конкурсна система відбору державних службовців	Часткове оновлення складу еліт на різних рівнях
2019	Судова реформа	Оновлення судової системи	Підвищення довіри до судової системи, але зберігаються проблеми
2020	Реформа політичних партій	Підвищення прозорості фінансування партій	Зменшення впливу олігархів на партійні фінанси

Джерело: розроблено автором на основі даних [2; 11]

Дані таблиці показують, що є роки, коли під час проведення деяких важливих реформ можна було спостерігати зміну поколінь політичної еліти, що має позитивний характер. Наприклад, через рік після запровадження децентралізації влади у 2015 році кількість нових політичних лідерів на низовому рівні зросла на 30 %. Це свідчить про необхідність подальшого розширення можливостей на місцевому рівні для формування нових управлінських кадрів. Однак варто зазначити, що в класичному розумінні державного управління концепція менеджменту не завжди застосовується. Зміна політичної ієрархії потребує не лише нових облич, але й глибокого розуміння принципів ефективного управління в державному контексті.

Позитивні зміни, пов'язані з реформою державної служби, розпочатою у 2016 році, виявилися в процесах ротації еліти. Однак важливо зазначити, що

уряд не просто «прийняв нових людей» у безладному порядку. Державне управління є точною наукою, яка чітко регламентується законодавством. Без розуміння цього принципу з боку наших можновладців продовжуватимуть виникати кадрові проблеми в уряді. Тільки з належним підходом до відбору та підготовки кадрів можна уникнути кадрового колапсу і забезпечити ефективне функціонування державного управління.

Однак ці процеси оновлення також зазнають змін, що стосуються реформи, про яку йдеться. Серед реформ, які важко ігнорувати за всіма стандартами, є судова реформа 2019 року, яка фактично змінила більшість аспектів судової системи, не обов'язково забезпечивши повну заміну всіх елітарно налаштованих лідерів, які входять до цієї структури. Таким чином, заходи, спрямовані на політичну санацію осіб, які обіймають політичні посади, будуть набагато складнішими у виконанні та матимуть більшу свободу дій.

Політично зумовлені події та трансформації в українському суспільстві, помітні з 2014 року, створили підґрунтя для повного оновлення політичних еліт. Суспільство стало більш активним і вимагало від влади прозорості та підзвітності, що спричинило реформування політики країни, спрямоване на заміну політичної еліти [12]. Однак варто зазначити, що важливим етапом у цьому напруженому процесі стала децентралізація, яка розпочалася у 2015 році.

Крім того, реформа спричинила передачу повноважень на нижчі рівні управління, що також вимагало появи нових політичних фігур. Зміна ієрархії влади в Україні з моменту впровадження реформи децентралізації у 2015 році і далі до 2024 року представлена в табл. 3.

Таблиця 3.

Оновлення політичних еліт після децентралізації (2015–2023 рр.)

Рік	Кількість нових політичних лідерів	Середній вік нових лідерів	Регіони-лідери за оновленням еліт
2015	150	35	Київ, Львівська, Одеська
2017	220	37	Дніпропетровська, Вінницька, Черкаська
2020	300	34	Харківська, Закарпатська, Чернівецька
2023	350	36	Київ, Львівська, Донецька

Джерело: розроблено автором на основі даних [13]

Вертикально інтегровані економічні системи, відомі як ієрархії, мають тенденцію перешкоджати інноваціям на нижчих рівнях. В Україні усунення колишньої політичної еліти, скоріше означало делегування повноважень молодим політичним акторам. Як наслідок, з'явився новий політичний клас із новими ідеями та методами управління. Динаміка регіональних молодих

лідерів із 2015 по 2023 рр., наведена в табл. 3, показує, що зони активної політичної діяльності в регіонах значно розширилися за цей короткий час – вісім років. На рис. 1 представлено географічну картину тенденцій та їхнє пояснення, з акцентом на областях, де зміна еліт була найбільш суттєвою.

Рис. 1 Розподіл нових лідерів за регіонами після децентралізації (2015-2023)

Джерело: створено автором на основі даних [13]

З графіка (рис. 1) помітно, що процес оновлення політичної еліти має певні регіональні особливості. Після децентралізації, зокрема в Київській, Львівській та Одеській областях, зафіксовано найбільшу частку нових політичних гравців, що свідчить про прагнення до реформ у цих регіонах. Це пояснюється відносно добре розвиненими адміністративними та економічними системами цих регіонів і більш активною участю місцевого населення в управлінні.

Однак саме у східних регіонах, особливо в Донецькій області, менше пропозицій щодо нових лідерів. Це можна пояснити воєнними діями та нинішніми соціально-економічними умовами, які перешкоджають трансформації еліти. Для того, щоб сприяти подальшій рівномірній еволюції політичного порядку, важливо, щоб ці регіони були більш ефективно залучені до децентралізації та кадрових змін.

Наявність корупції залишається однією з найсуттєвіших перешкод для зміни політичних еліт в Україні, що шкодить рівню довіри суспільства до державних органів. У зв'язку з цим важливу функцію виконують антикорупційні органи, і насамперед Національне антикорупційне бюро України, створене для виявлення випадків корупції серед політичних і бюрократичних акторів. Готовність і спроможність розслідувати корупційні справи та карати винних має велике значення в процесі трансформації політичних еліт [14].

У табл. 4 проілюстровано Антикорупційну стратегію (АКС) в Україні на період 2014-2023 років. Вона містить кількісну оцінку виконаних правоохоронних дій, представлених у звітах НАБУ, а також кількість ув'язнених політиків і всі ці процеси у зв'язку з темпами зміни політичної еліти. З огляду на надану інформацію про збільшення кількості осіб, звинувачених у корупційних діях, на противагу кількості засуджених, логічно стверджувати, що відбувається завзятий хрестовий похід проти корупції, який практично витісняє політичний устрій, що існує, на периферію.

Таблиця 4.

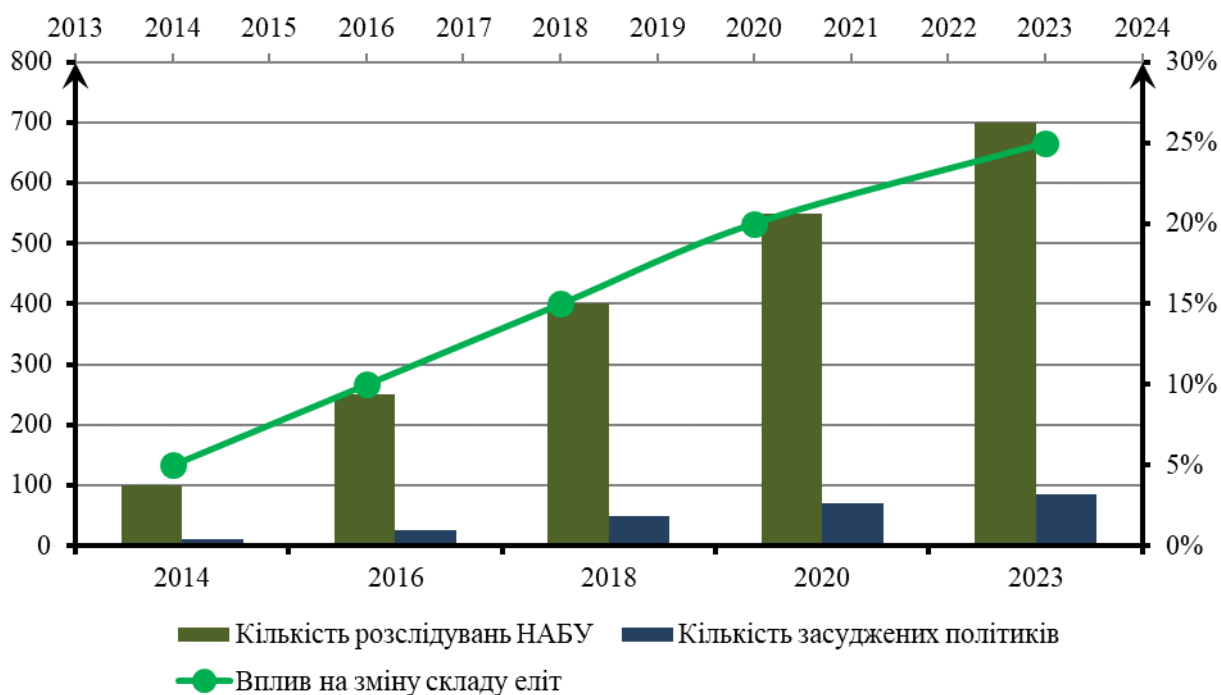
**Антикорупційні заходи та їхній вплив на політичні еліти
(2014–2023 рр.)**

Рік	Кількість розслідувань НАБУ	Кількість засуджених політиків	Вплив на зміну складу еліт
2014	100	10	5%
2016	250	25	10%
2018	400	50	15%
2020	550	70	20%
2023	700	85	25%

Джерело: розроблено автором на основі даних [15]

Ця політика з 2014 року стала основною причиною зміни політичних еліт в Україні. Йдеться про політику держави у сфері боротьби з корупцією, спрямовану на збільшення кількості розслідувань та засуджень політиків із метою завоювання довіри громадян до неї. У період з 2014 по 2023 роки, як показано в табл. 3, ці заходи суттєво вплинули на склад політичних еліт: переважна більшість елітної ротації відображає позитивні тенденції антикорупційної політики. Результати цього аналізу представлені графічно (рис. 2), де цей аспект додатково обговорюється у зв'язку з фокусом на викоріненні корупції для ефективної політики стабілізації та розвитку України.

Рис. 2 Динаміка боротьби з корупцією серед політичних еліт (2014-2023 рр.)
Джерело: створено автором на основі даних [15]

На графіку (рис. 2) можна побачити позитивну тенденцію до зростання кількості розслідувань НАБУ та їх впливу на політику. Кількість розслідуваних справ зросла зі ста до семисот за період з 2014 по 2023 рік, що свідчить про більш жорстку політику щодо корупції. Однак зростання кількості засуджених політиків значно покращило зміну еліт: у 2014 році було змінено лише 5% політичного складу, а у 2023 році – близько 25%.

Однак, навіть за таких сприятливих змін, боротьба з корупцією залишається міцним горіхом, який важко розбити. Насправді навіть збільшення кількості справ не трансформує політичні еліти так, як очікувалося, через значні неформальні зв'язки та мережі влади. Це вимагає зміцнення судової системи та реформування антикорупційних інституцій для досягнення довготривалих результатів.

Серед процесів відновлення державних і політичних інститутів в Україні питання судової реформи стоїть на першому місці. Цілі цієї реформи є досить простими, включаючи сприяння автономії судової системи, підвищення якості правосуддя та боротьбу з корупцією в системі правосуддя. Це стосується і політичного класу, хоча найбільше – виконавчої та законодавчої гілок влади [16].

Створення Вищої ради правосуддя було одним із ключових елементів судової реформи, оскільки це була одна з інституційних інновацій, спрямованих на ліквідацію корупційних гнізд, що була покликана унеможливити обхід

закону та існування ілюзій щодо ув'язнення політичної еліти, яка порушує закон, але не несе за це відповідальності. Актуальність модернізації судової системи не могла бути проігнорованою, адже актори, які мали пройти через зміни в політичному класі, розуміли, що є така річ, як суд, і вчинене правопорушення врешті призведе до визнання вини, попри обставини.

Ще одна сфера реформ була пов'язана зі створенням Антикорупційного суду, який розглядає справи політиків та інших державних службовців, причетних до корупційних дій. Це відкрило новий погляд на найбільш корумповану частину суспільства, якою є політичний клас, заохочуючи до підзвітності та відкритості. Реформа також торкнулася молодих юристів і суддів, які вже встигли зрозуміти недоліки відновленого правосуддя та його нагальні проблеми, а також запропонувати шляхи розв'язання цих проблем.

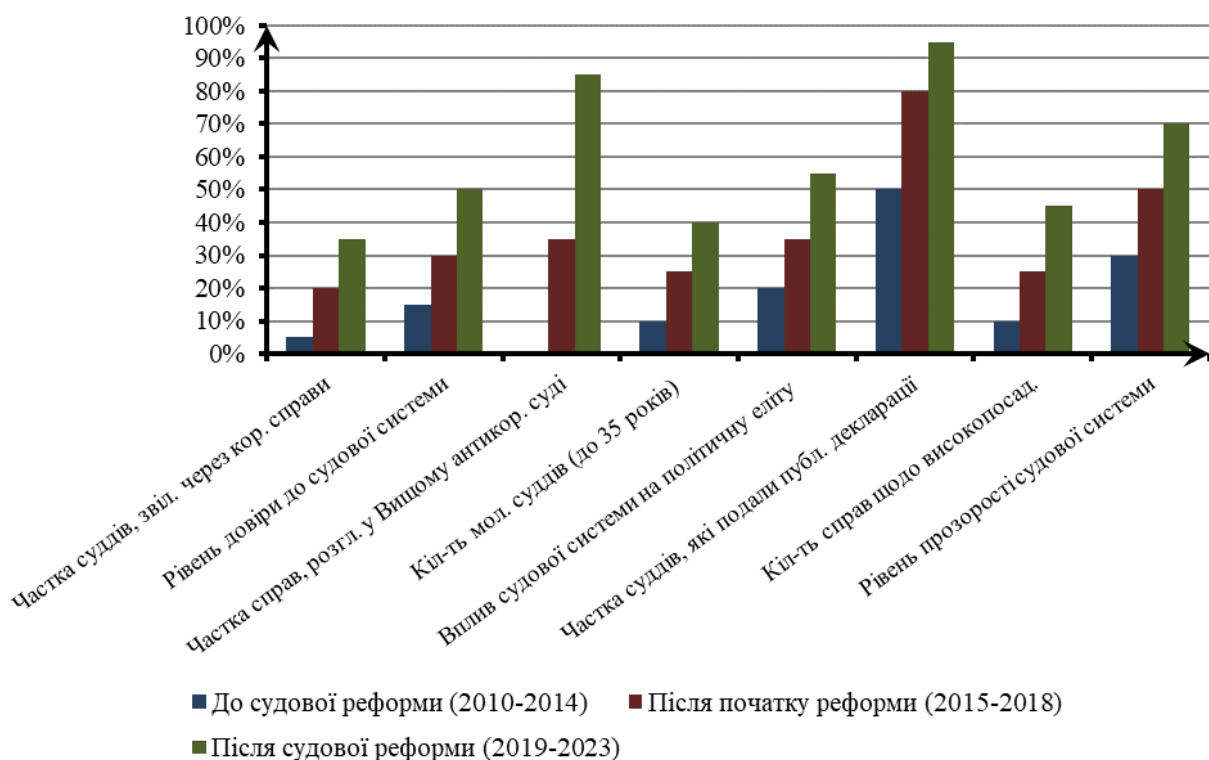
Нижче наведено таблицю, яка демонструє різницю у зміні політичних еліт в Україні до і після початку судової реформи (табл. 4).

Таблиця 4.

**Порівняння впливу судової реформи на політичні еліти України
(2010-2023 рр.)**

Показник	До судової реформи (2010-2014)	Після початку реформи (2015-2018)	Після судової реформи (2019-2023)
Частка суддів, звільнених через корупційні справи	5%	20%	35%
Кількість розслідувань Антикорупційним судом	0	10	75
Політична відповідальність через судові рішення	10 випадків	25 випадків	60 випадків
Рівень довіри до судової системи	15%	30%	50%
Частка справ, розглянутих у Вищому антикорупційному суді	0%	35%	85%
Кількість молодих суддів (до 35 років)	10%	25%	40%
Вплив судової системи на політичну еліту	20%	35%	55%
Частка суддів, які подали публічні декларації	50%	80%	95%
Кількість справ щодо високопосадовців	10%	25%	45%
Рівень прозорості судової системи	30%	50%	70%

Джерело: розроблено автором на основі даних [16: 17]

Рис. 3 Динаміка змін у політичних елітах під впливом судової реформи (2010-2023 рр.)

Джерело: створено автором на основі даних [16; 17]

Наведена вище динаміка показників (рис. 3) демонструє: зміни, що відбулися в політичній еліті України з 2010 по 2023 рік, значною мірою пов'язані з розвитком системи правосуддя. Однак більш важливим аспектом є дані щодо частки суддів, звільнених через корупцію, яка зросла з 5% до 35%. Це свідчить про те, що процедури посилення контролю над судами в державі вже були застосовані на практиці, і корупція в судах зменшилася. Однією з таких реорганізацій було створення Вищого антикорупційного суду, що породило подальші цілеспрямовані розслідування проти конкретних політичних класів. Станом на 2015 рік було зафіксовано 10 таких справ, але до 2023 року повідомлялося вже про 75 (див. табл. 4). Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що цей активний судовий орган функціонує і впливає на політичний клас країни.

У результаті реформи суд розширив коло політичних гравців, які можуть судитися з чиновниками за їхні політично мотивовані рішення. Кількість судових процесів над політиками, які були визнані винними, зросла на 50 справ: із 10 до 60 (див. табл. 4), а це означає, що панівні еліти тепер теоретично і практично несуть відповідальність за свої дії. Реформи у сфері правосуддя позитивно позначилися на довірі населення до судів, яка зросла з 15% до 50%.

Це свідчить про успіх прагнення зробити судову систему більш відкритою та підзвітною, що є життєво важливим у процесі демократизації.

Окремо слід підкреслити стрімке зростання кількості молодих суддів у системі. До 2023 року їх частка зросла майже до 40 %, що свідчить про появу нового покоління практиків, готових до революційних змін у сфері правосуддя та запровадження сучасних методів управління. Крім того, публічні декларації суддів, які становлять 95 % від усіх декларацій, значно підвищили ефективність системи. Це свідчить про зусилля, спрямовані на зменшення «завіси таємниці» над судовою владою та підвищення її доступності для широкої громадськості [16].

За представленими даними можна зробити висновок, що політичні гравці мають велику прихильність до судової реформи, яка допомогла приборкати корупцію та політичну безвідповідальність, а також сприяла притоку нових кваліфікованих кадрів в адміністративні структури.

Механізми зміни політичної еліти в Україні помітно складніші й потребують більше часу. Однак вони визначаються подальшими змінами й, зокрема роботою новоствореної структури. Щоб забезпечити доступ до сталого та підзвітного врядування, необхідно буде вчасно і належним чином реагувати на зміни в судовій системі та державній службі. Оскільки народо-владдя є основою нової політичної системи, вкрай важливо підтримувати нові політичні рухи, а також збільшувати частку населення, залученого до управління новою політичною системою, повалення якої не буде вигідне жодному панівному класу, що переслідує власні інтереси.

Крім того, необхідно підвищити ефективність упровадження антикорупційних механізмів, щоб приборкати вплив старших вікових груп еліт. Успіх змін залежатиме від того, наскільки ефективно нова еліта впишеться в реформу державної служби, спрямовану на побудову справедливої та відкритої політичної системи. Це не лише освіжить політичний клімат в Україні, але й допоможе відновити довіру до державних інституцій.

Висновки. Упродовж останніх десяти років Україна стала свідком хвилі реформ, спрямованих на покращення державного управління, зменшення централізованого контролю та розв'язання проблем, пов'язаних із корупцією. Ці зміни також мають вирішальне значення для омолодження політичної еліти. Однією із ключових перемог є поява нових політичних фігур, у тому числі учасників АТО, жінок і чоловіків-активістів та громадських лідерів, які все більше проникають в управлінський клас. Децентралізація, антикорупційна реформа та реформа державної служби створили сприятливі умови для появи нових лідерів як на місцевому, так і на національному рівні. Водночас стара політична еліта, яка була втягнута в корупцію та пов'язану з нею діяльність, залишається бенефіціаром статус-кво завдяки своїм неформальним відносинам і зв'язкам – і все ще протидіє будь-яким значущим реформам.

Зміни гальмуються кількома факторами: бюрократичною тяганиною, яка заважає діяти, опором з боку частини державного апарату та проблемами у впровадженні змін у всіх сферах, особливо в судовій системі. Є й певні успіхи, зокрема створення інституцій, які допомагають боротися з корупцією, а також орієнтація прийняття на державну службу на основі особистих заслуг. Однак більшість старої гвардії залишається. Нові гравці роблять корисний внесок у внутрішню політику країни, але прогрес в Україні все ще залишається млявим і нерівномірним.

Заміна політичних еліт є життєво важливою для можливостей будь-якої політичної системи, але це не єдиний можливий захід. Для того, щоб зміни були ефективними в довгостроковій перспективі, необхідно також посилити контроль над антикорупційною та судовою системами та розвивати суб'єкти, які будуть підтримувати принципи прозорості та підзвітності.

Література:

1. Рибалка С.В. Особливості формування і функціонування регіональних політичних еліт в сучасній Україні. *Грані*. Т. 18, № 8. С. 47–52. URL: <https://doi.org/10.15421/1715155> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Реформа державного управління. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vgyaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> (дата звернення: 15.10.2024).
3. Кушнар'ов І. В. Ментальні основи політичної корупції в Україні. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 77–82.
4. Shveda Y., Park J. H. Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. *Journal of Eurasian Studies*. 2016. Vol. 7, no. 1. P. 85–91. URL: <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.007> (date of access: 15.10.2024).
5. Добіжа В. В. Особливості технологій прийняття політичних рішень владною елітою в Україні. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2019. Вип. 85. С. 316–325.
6. Жеребко А. В. Трансформація політичного режиму в сучасній Україні. *Держава і право. Серія «Політичні науки»*. 2016. Вип. 71. С. 198–209.
7. Соха С. Вплив еліт на державне управління в Україні. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 32–35. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-7> (дата звернення: 15.10.2024).
8. Клочко А. А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1972> (дата звернення: 15.10.2024).
9. Nowacki A. Революція гідності та російська агресія в Україні: польська рецепція. *Roczniki humanistyczne*. 2017. Т. 65, № 7. С. 103–121. URL: <https://doi.org/10.18290/rh.2017.65.7-7>
10. Головань В. Корупція і судова реформа. *Юридична Україна*. 2019. № 3 (195). С. 48–50.
11. Браташова Я. Реформування державної служби в рамках проведення реформи державного управління України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 119–125.
12. Шусть В. В. Психологічний вплив комунікативного дискурсу управлінських еліт України як чинник формування політичних цінностей суспільства. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип. 28. С. 315–322.

13. Сусла Я. С. Динаміка парламентської еліти в Україні (2002 – 2020 рр.): кількісне чи якісне оновлення? : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра : 052. Острого, 2020. 80 с.
14. Шинкаренко Н. В. Національне антикорупційне бюро України як суб'єкт запобігання корупції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 74–77.
15. Калітенко О. В., Калмиков Д. О., Коліушко І. Б. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики. Київ : Москаленко О. М., 2019. 366 с.
16. Коваленко А., Рубежов Б. Судова реформа в Україні: історія та сучасний стан. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2021. № 12 (18). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-256-269](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-256-269) (дата звернення: 15.10.2024).
17. Хронологія боротьби з корупцією в Україні та гучні справи НАБУ. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28912102.html> (дата звернення: 15.10.2024).

References:

1. Rybalka, S. V. (2018). Osoblyvosti formuvannia i funktsionuvannia rehionalnykh politychnykh elit v suchasni Ukraini [Features of formation and functioning of regional political elites in modern Ukraine]. *Hrani – Grani*, 18(8), 47–52. <https://doi.org/10.15421/1715155> [in Ukrainian].
2. Reforma derzhavnoho upravlinnia [Public administration reform]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> (date of access: 15.10.2024).
3. Kushnariov, I. V. (2017). Mentalni osnovy politychnoi koruptsii v Ukraini [Mental foundations of political corruption in Ukraine]. *Politychne zhyttia – Political Life*, (4), 77–82. [in Ukrainian].
4. Shveda, Y., & Park, J. H. (2016). Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 85–91. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.007>.
5. Dobizha, V. V. (2019). Osoblyvosti tekhnologii pryiniattia politychnykh rishen vladdiu elitou v Ukraini [Features of political decision-making technologies by the ruling elite in Ukraine]. *Derzhava i pravo – State and Law. Seriiia “Yurydychni i politychni nauky”*, (85), 316–325. [in Ukrainian].
6. Zhrebko, A. V. (2016). Transformatsiia politychnoho rezhymu v suchasni Ukraini [Transformation of the political regime in modern Ukraine]. *Derzhava i pravo – State and Law. Seriiia “Politychni nauky”*, (71), 198–209. [in Ukrainian].
7. Sokha, S. (2021). Vplyv elit na derzhavne upravlinnia v Ukraini [The influence of elites on public administration in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, (11), 32–35. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-7> [in Ukrainian].
8. Klochko, A. A. (2021). Rozvytok mekhanizmu vzaiemodii polityko-upravlinskoi elity i hromadianskoho suspilstva u protsesi modernizatsii publicnoho upravlinnia v Ukraini [Development of the mechanism of interaction between political-administrative elites and civil society in the process of modernization of public administration in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, (2). URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1972> (date of access: 15.10.2024). [in Ukrainian].
9. Nowacki, A. (2017). Revoliutsiia hidnosti ta rosiiska ahresiia v Ukraini: polska retseptsiia [Revolution of dignity and Russian aggression in Ukraine: Polish reception]. *Roczniki humanistyczne*, 65(7), 103–121. <https://doi.org/10.18290/rh.2017.65.7-7>.
10. Holovan, V. (2019). Koruptsiia i sudova reforma [Corruption and judicial reform]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, (3), 48–50. [in Ukrainian].
11. Bratashova, Y. (2020). Reformuvannia derzhavnoi sluzhby v ramkakh provedennia reformy derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Reforming the civil service within the framework of public administration reform in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (1), 119–125. [in Ukrainian].

12. Shust, V. V. (2016). Psykholohichni vplyv komunikatyvnoho dyskursu upravlinskykh elit Ukrainy yak chynnyk formuvannya politychnykh tsinnostei suspilstva [Psychological influence of the communicative discourse of Ukraine's administrative elites as a factor in forming the society's political values]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Perspectives*, (28), 315–322. [in Ukrainian].
13. Susla, Ya. S. (2020). Dynamika parlamentskoi elity v Ukraini (2002–2020 rr.): kilkisne chy yakisne onovlennia? [Dynamics of parliamentary elites in Ukraine (2002–2020): Quantitative or qualitative renewal?]. Master's thesis, National University of Ostroh Academy. [in Ukrainian].
14. Shynkarenko, N. V. (2016). Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy yak subiekt zapobiihannya koruptsii [The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a subject of preventing corruption]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prycarpathian Legal Herald*, (2), 74–77. [in Ukrainian].
15. Kalitenko, O. V., Kalmykov, D. O., & Koliushko, I. B. (2019). Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhennia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky [Alternative report on the evaluation of the effectiveness of the implementation of public anti-corruption policy]. Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
16. Kovalenko, A., & Rubezhov, B. (2021). Sudova reforma v Ukraini: istoriia ta suchasnyi stan [Judicial reform in Ukraine: History and current state]. *Naukovi perspektyvy – Naukovi perspektivi*, (12), 256–269. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-256-269](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-256-269) (date of access: 15.10.2024). [in Ukrainian].
17. Khronolohiia borotby z koruptsieiu v Ukraini ta huchni spravy NABU [Chronology of the fight against corruption in Ukraine and high-profile cases of NABU]. (n.d.). *Radio Svoboda – Radio Liberty*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28912102.html> (date of access: 15.10.2024). [in Ukrainian].

УДК 349.3

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-735-746](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-735-746)

Олейнікова Тамара Володимирівна здобувач PhD, Національний авіаційний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0000-4354-5404>

АТЕСТАЦІЇ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано основні аспекти нормативно-правового регулювання процесу атестації та підвищення кваліфікації медичних працівників в Україні, враховуючи законодавчі зміни 2021-2023 років. Визначено важливість нормативних документів, зокрема статті 77 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», що регулює обов'язковість професійного вдосконалення медичних фахівців кожні п'ять років. З'ясовано, що реформи в медичній освіті та практиці спрямовані на посилення професійних стандартів та підтримку безперервного розвитку кваліфікації. Обґрунтовано потребу в регулярному оновленні нормативної бази, з метою її відповідності до поточних медичних і соціальних викликів. Охарактеризовано заходи, що впроваджуються Міністерством охорони здоров'я України, зокрема, новий Порядок проведення атестацій, що дозволяє медикам самостійно обирати формати навчання для забезпечення актуалізації професійних знань. Розглянуто зміни, спричинені воєнним станом, що включають адаптацію атестаційних процедур до нових умов роботи. Зокрема, Наказ Міністерства охорони здоров'я від 31 серпня 2023 року № 1555, який призупиняє процес атестації на час воєнного стану, демонструє гнучкість у підході до регулювання професійних процесів у критичні періоди. Визначено, що інструментарій атестаційних процедур на сьогодні орієнтований на забезпечення не тільки формальної відповідності кваліфікації, а й реальної здатності медичних працівників якісно виконувати свої професійні обов'язки.

Сформовані висновки наголошують на значущості правильно розробленого нормативно-правового регулювання для забезпечення високої кваліфікації медичних працівників, що є ключовим фактором підтримки стандартів якості медичної допомоги та підвищення професійних компетенцій у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: атестація, кваліфікація, медичні послуги, безперервний професійний розвиток, нормативно-правове регулювання, медичні працівники.

Oleinikova Tamara Volodymyrivna PhD candidate, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0000-4354-5404>

LEGAL REGULATION OF THE PROCESS OF IMPROVING THE QUALIFICATIONS AND CERTIFICATION OF MEDICAL EMPLOYEES

Abstract. The article analyzes the main aspects of the legal regulation of the process of certification and professional development of medical workers in Ukraine, taking into account the legislative changes of 2021-2023. The importance of regulatory documents, in particular Article 77 of the Law of Ukraine "Basics of Health Care Legislation", which regulates the obligation of professional improvement of medical specialists every five years, is determined. It was found that reforms in medical education and practice are aimed at strengthening professional standards and supporting the continuous development of qualifications. The need for regular updating of the regulatory framework in order to meet current medical and social challenges is substantiated. The measures implemented by the Ministry of Health of Ukraine are characterized, in particular, the new Procedure for conducting attestations, which allows doctors to independently choose training formats to ensure the updating of professional knowledge. Changes caused by martial law, including the adaptation of certification procedures to new working conditions, are considered. In particular, Order No. 1555 of the Ministry of Health dated August 31, 2023, which suspends the certification process during martial law, demonstrates flexibility in the approach to regulating professional processes during critical periods. It was determined that the toolkit of attestation procedures today is focused on ensuring not only the formal compliance of qualifications, but also the real ability of medical workers to perform their professional duties in a high-quality manner.

The conclusions drawn emphasize the importance of properly developed legal regulation to ensure the high qualification of medical workers, which is a key factor in maintaining quality standards of medical care and improving professional competencies in the field of health care.

Keywords: certification, qualification, medical services, continuous professional development, legal regulation, medical workers.

Постановка проблеми. В умовах стрімких змін у сфері медицини та високих вимог до професійної компетентності медичних працівників, нормативно-правове регулювання процесу їхнього постійного навчання, підвищення кваліфікації та атестації набуває особливої актуальності. Важливість цього процесу обумовлена не тільки необхідністю відповідати міжнародним стандартам якості медичних послуг, але й забезпеченням права кожної особи на якісну медичну допомогу. Сучасне законодавство має забезпечити ефективні механізми оновлення знань та практичних навичок медичних працівників, що є критично важливим для здоров'я нації.

Розвиток нормативно-правової бази у цій галузі передбачає не лише створення чітких і зрозумілих регулятивних актів, але й впровадження сучасних методів оцінювання професіоналізму та компетентності медичних працівників. Це зумовлює необхідність постійного аналізу діючих норм і практик, а також адаптації законодавства до поточних потреб та викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регламентация правового статусу медичних працівників, а також питання їх атестації та підвищення кваліфікації, становлять значний інтерес у правовій науці. Значний внесок у вивчення цих аспектів зробили видатні науковці, зокрема С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, В.О. Галай, З.С. Гладун, І.А. Голованова, Р.Ю. Гревцова, В.П. Лисак, У.Б. Лущик, Х.В. Майкут, Н.І. Махонько, Г.Я. Оверко, В.М. Пашков, Т.М. Підлубна, Л.О. Самілик, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко та інші. В їх працях аналізується комплекс правових норм, що забезпечують регулювання професійної діяльності медичних фахівців.

Дослідження І. Г. Савки та Н. М. Калинюк [11, с. 64] мають особливе значення у контексті аналізу прав медичних працівників. Роботи Р. А. Майданика та О. В. Скочиляс-Павлів [12, с. 95] зосереджуються на законодавчому регулюванні правового статусу медичних працівників, що є ключовим для розуміння механізмів підвищення їх кваліфікації та проведення атестаційних процедур.

Проаналізувавши наукові дослідження вище зазначених вчених на сьогодні не достатньо вивчено нормативно-правове регулювання процесу підвищення кваліфікації та атестації медичних працівників, що потребує детального вивчення.

Мета статті – проаналізувати нормативно-правове регулювання процесу підвищення кваліфікації та атестації медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. У контексті нормативно-правового регулювання процесу підвищення кваліфікації та атестації медичних працівників в Україні, актуальність дослідження законодавчих основ цієї сфери є незаперечною, особливо з урахуванням інтенсивних змін, що відбулися в період 2021-2023 років. Законодавство, що стосується регулювання отримання післядипломної освіти, вимагає постійного аналізу та оновлення відповідно до сучасних потреб медичної галузі та викликів, які перед нею стоять.

Відповідно до статті 77 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», зазначено, що медичні та фармацевтичні працівники обов'язково мають проходити процеси підвищення кваліфікації та перепідготовки не рідше одного разу на п'ять років, що передбачається виконувати у визначених закладах освіти та установах, які забезпечують відповідний рівень освітньої підготовки та актуалізацію професійних знань і навичок [4]. Цей законодавчий акт підкреслює важливість безперервної освіти як критичного чинника в підтримці професійної компетентності та ефективності медичного персоналу.

Важливим аспектом регуляторних змін у сфері медицини є встановлення обов'язків, які впливають з прав медичних та фармацевтичних працівників.

Якість виконання професійних обов'язків залежить від загального добробуту та здоров'я населення, що універсально визнаються в Україні та на міжнародному рівні як фундаментальні соціальні цінності. Така усвідомленість підкреслює необхідність регуляції медичних професій у багатьох державах, зобов'язуючи професіоналів проходити всебічну підготовку під державним наглядом.

Відповідаючи на ці виклики, Міністерство охорони здоров'я України впроваджує концепцію безперервного професійного розвитку (БПР) для лікарів. Ця ініціатива передбачає, що медичні працівники постійно вдосконалюють свої кваліфікації, виходячи за рамки традиційних атестаційних циклів, аби підтримувати актуальність своїх знань та навичок протягом усієї кар'єри. Раніше система обмежувалася фіксованим переліком освітніх активностей і не стимулювала активне професійне зростання, часто концентруючи освітні заходи напередодні атестації [3, с. 85].

З новою політикою БПР, медики отримують можливість самостійно обирати формати навчання – від участі у фахових конференціях до інтернатур у закордонних клініках, що дозволяє адаптувати професійний розвиток до індивідуальних потреб і специфіки роботи в конкретних медичних установах. Такий підхід забезпечує значущі переваги як для лікарів, так і для їхніх пацієнтів [10].

Переваги безперервного професійного розвитку (БПР) для пацієнтів полягають у забезпеченні доступу до кваліфікованих і компетентних лікарів, які систематично оновлюють свої медичні знання та практичні навички. Це гарантує, що медичні працівники відповідають сучасним стандартам лікування і діагностики.

Окрім того, Міністерство охорони здоров'я України видало Наказ від 22.02.2019 р. № 446 «Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів». Наведений акт затвердив новий Порядок проведення атестації лікарів та номенклатуру лікарських спеціальностей, яких нараховується 132. До того ж, наведеним наказом установлені наступні строкові рамки: облік балів за проходження безперервного професійного розвитку рекомендований у 2019 році та обов'язковий з 01 січня 2020 року, а щорічна перевірка особистого освітнього портфоліо з балами безперервного професійного розвитку розпочинається у 2021 році. Нормативно врегульовано, що у 2023 році для атестації необхідно подати щонайменше 100 балів безперервного професійного розвитку, отриманих у 2020, 2021 роках, та бали безперервного професійного розвитку, отримані у 2022 році. Мінімальна кількість балів безперервного професійного розвитку, яка має бути підтверджена за річний період, у

2022 році не є обов'язковою. У 2024 році для атестації необхідно подати щонайменше 100 балів безперервного професійного розвитку, отриманих у 2020, 2021 роках, та щонайменше 50 балів безперервного професійного розвитку, отриманих у 2022, 2023 роках; у 2025 році та наступних роках для атестації – щонайменше 50 балів безперервного професійного розвитку за кожен попередній рік. Своє особисте освітнє портфоліо за відповідний річний період подається лікарем для щорічної перевірки до відділу кадрів за місцем роботи до 01 березня [1].

Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 року № 725 було скасовано дію попереднього положення та затверджено нове «Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників». Цей документ визначає безперервний професійний розвиток як невід'ємний процес навчання та вдосконалення компетенцій, що дозволяє працівникам сфери охорони здоров'я підтримувати або підвищувати рівень своєї професійної діяльності відповідно до потреб галузі.

Згідно з оновленим Положенням, було розширено перелік суб'єктів, які беруть участь у безперервному розвитку, а також деталізовано роль провайдерів заходів безперервного професійного розвитку і введено поняття електронної системи безперервного професійного розвитку. Окрім того, введено в обіг концепцію особистого освітнього портфоліо лікаря, яке становить сукупність відомостей про персональні досягнення, проходження курсів підвищення кваліфікації, а також здобуття формальної, неформальної та інформальної освіти. Це важливий крок до підвищення прозорості та ефективності системи професійного розвитку в медичній сфері [7].

У березні 2022 року Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) внесло зміни в існуючі нормативні документи, які регулюють програми підвищення кваліфікації та безперервного професійного розвитку лікарів, адаптуючи їх до умов воєнного стану. Ці зміни були зафіксовані в Наказі №520 від 24 березня 2022 року, який модифікував попередній Наказ МОЗ від 22 лютого 2019 року № 446. Ці корективи мали на меті забезпечити гнучкість у підготовці медичних працівників відповідно до змінених умов надання медичних послуг під час воєнного стану [5].

На початку воєнного стану, МОЗ призупинило процес атестації медичних працівників, відповідно до Наказу № 426 від 7 березня 2022 року. Цей наказ визначав особливості атестації працівників сфери охорони здоров'я та продовження терміну дії сертифікатів та кваліфікаційних посвідчень під час воєнного стану [8].

Проте, 4 серпня 2022 року, МОЗ скасувало дію Наказу № 426 та затвердило новий Наказ № 1415, який дублював і розширював положення поперед-

нього наказу. Новий наказ знову зупинив проведення атестацій на період воєнного стану, але охоплював ширше коло медичних та немедичних працівників сфери охорони здоров'я, включаючи присвоєння кваліфікаційних категорій молодшим спеціалістам та фармацевтам [8].

17 листопада 2023 року вступив у силу Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 1555 від 31 серпня 2023 року, який вносить зміни до деяких попередніх наказів цього відомства. Зокрема, Наказ № 1555 зупиняє процес атестації медичних працівників на час дії воєнного стану, згідно з пунктом 2 цього документу [6]. В результаті, Наказ № 1415, що раніше регулював ці процедури, втратив чинність, а правила щодо продовження дії кваліфікаційних категорій тепер включені безпосередньо в нові накази МОЗ.

Важливою новацією Наказу № 1555 є встановлення, що термін дії сертифікатів спеціаліста і посвідчень про кваліфікаційну категорію, який спливає під час воєнного стану, продовжується на весь період дії воєнного стану та додатково на три місяці після його завершення. За цих обставин, керівникам медичних закладів більше не потрібно щороку видавати нові накази про продовження дії цих документів, хоча рекомендується оформити такий наказ хоча б один раз для внутрішньої звітності і правомірності виплат персоналу.

В контексті нормативно-правового регулювання процесу атестації та підвищення кваліфікації медичних працівників варто зазначити позитивні зміни, які спрощують адміністративні процедури. Зокрема, медичним працівникам більше не вимагається подавати об'ємні звіти та зайву документацію для атестації. Натомість, їхні досягнення та кваліфікація тепер відображаються у персональному портфолію, що сприяє зручності та прозорості оцінювання їхніх компетенцій.

Хоча встановлені часові обмеження для подачі такої звітності можуть здатися обтяжливими, на практиці вони виступають скоріше як стимул для дисциплінованого та своєчасного оновлення знань і навичок. Такий підхід не тільки підвищує кваліфікацію працівників, але й сприяє поліпшенню загальних показників ефективності роботи медичних установ. Важливо зазначити, що чинне законодавство не передбачає жорстких санкцій за недотримання встановлених термінів подання звітності, що знижує адміністративний тиск на медичних працівників.

Станом на 2023 рік, спостерігається значний прогрес та позитивні зрушення у вітчизняній системі регулювання безперервного розвитку медичних працівників. Це свідчить про відповідність змін вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, що в свою чергу забезпечує краще розуміння та впровадження ефективних практик в сфері медичної освіти та професійного розвитку.

Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31 серпня 2023 року № 1555, який вступив у силу 17 листопада того ж року, внесено зміни до існуючих регуляцій, що стосуються процесу атестації певних категорій медичних працівників. Зокрема, на період дії воєнного стану в Україні тимчасово призупинено атестації, які включають: підтвердження звання лікаря-спеціаліста та провізора-спеціаліста; присвоєння та підтвердження кваліфікаційних категорій лікарям та провізорам; підтвердження звання спеціаліста та присвоєння кваліфікаційних категорій професіоналам з вищою немедичною освітою, які працюють у сфері охорони здоров'я; присвоєння кваліфікаційних категорій молодшим спеціалістам з медичною освітою та фармацевтам.

Також встановлено, що на час дії воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення або скасування продовжено термін дії наступних документів:

- Посвідчень про кваліфікаційну категорію та сертифікатів провізора-спеціаліста.
- Посвідчень про кваліфікаційну категорію для молодших спеціалістів з медичною освітою.
- Посвідчень про кваліфікаційну категорію та сертифікатів спеціаліста для професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у сфері охорони здоров'я.
- Посвідчень про кваліфікаційну категорію та сертифікатів лікаря-спеціаліста.

Ці заходи вживаються у відповідь на необхідність адаптації процесів атестації до умов воєнного стану, з метою забезпечення неперервності медичного обслуговування та підтримки фахівців у критичний період.

Відновлення процедур атестації вимагатиме від медичних працівників пред'явлення доказів володіння державною мовою, що є обов'язковим згідно з Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII (далі – Закон № 2704). Для цього, працівники охорони здоров'я можуть подати документ про здобуття повної загальної середньої освіти, який підтверджує навчання української мови як предмету. В іншому випадку, необхідно здобути сертифікат, що підтверджує рівень володіння державною мовою, який видається Національною комісією зі стандартів державної мови відповідно до зазначеного Закону.

У 2022 році, внаслідок воєнних дій, Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) тимчасово зняло вимогу про набір 50 балів безперервного професійного розвитку (БПР) для лікарів на цей рік, скасувавши обов'язковий мінімум балів.

Якщо б процес атестації відновився у 2023 році, лікарям було б необхідно подати не 150, а 100 балів БПР, накопичених протягом 2020 та 2021 років,

згідно з підпунктом 5 пункту 5 Наказу № 446. Однак, враховуючи продовження воєнного стану, МОЗ стикається з необхідністю подальшого коригування цих вимог для адаптації до поточних обставин, що вимагає гнучкості у врахуванні особливостей професійної підготовки лікарів у непростих умовах.

Міністерство охорони здоров'я України ініціювало ряд реформ щодо системи безперервного професійного розвитку медичних працівників, адаптуючи її до вимог міжнародних стандартів. Ефективність цих реформ підкріплена введенням в дію змін до Постанови Кабінету Міністрів України №726 від 14 липня 2021 року, що почала діяти з 1 січня 2024 року. Відтепер, система безперервного професійного розвитку (БПР) є обов'язковою не тільки для лікарів, але й для всіх категорій працівників галузі охорони здоров'я.

Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України, у період воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення встановлено продовження терміну дії посвідчень про кваліфікаційну категорію та сертифікатів лікарів-спеціалістів, які закінчилися під час дії воєнного стану.

Поновлення атестацій після скасування воєнного стану вимагає від лікарів подачі копії документа, що підтверджує володіння державною мовою, у відповідності до законодавчих актів України.

Також, встановлено, що обмеження кількості балів, отриманих через дистанційне навчання, не стосуються мінімального щорічного балу, потрібного для чергової атестації до 2024 року. Зазначені обмеження вводяться з 2024 року, коли відповідно до мови навчання встановлюються наступні норми: 15 балів на рік для україномовних курсів та 20 балів на рік для англійськомовних. Ці обмеження не застосовуються до заходів, які проводяться дистанційно в режимі реального часу, такі заходи еквівалентні офлайн навчанням.

Додатково, встановлено наступні мінімальні вимоги до кількості балів для атестації:

- Для 2023 року: необхідно набрати 100 балів за 2020 та 2021 роки, а також будь-яку кількість балів за 2022 рік, оскільки мінімальний поріг був скасований.

- Для 2024 року: потрібно набрати 100 балів за 2020 та 2021 роки, та 50 балів за 2022 та 2023 роки.

- Для 2025 року: необхідно по 50 балів за кожен рік з 2020 по 2024 включно.

3 травня 2024 року набув чинності наказ Міністерства охорони здоров'я України № 262 від 16 лютого 2024 року, який регламентує процедуру підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників системи екстреної медичної допомоги. Цей документ визначає нормативно-правову базу, спрямовану на оптимізацію та стандартизацію процесів навчання і професійного розвитку відповідних категорій медичних працівників у

контексті забезпечення якісної медичної допомоги населенню в умовах невідкладних станів [2].

Відповідно до наказу № 262, затвердженого Міністерством охорони здоров'я, керівникам центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф накладено обов'язки щодо забезпечення адекватного рівня кваліфікації інструкторів. Встановлено, що мінімально необхідна кількість інструкторів з кваліфікацією «Інструктор з надання догоспітальної допомоги» має становити 10% від загальної кількості бригад екстреної медичної допомоги, згідно з формою звітності № 22 «Звіт станції швидкої медичної допомоги за рік», що була затверджена раніше наказом МОЗ від 17.11.2010 № 999.

Також передбачено затвердження трьохрічного плану підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації для всіх співробітників зазначених центрів, а також щорічний перегляд і коригування цього плану.

Розробкою навчально-тренувальних програм для медичних працівників бригад ЕМД, диспетчерів оперативно-диспетчерської служби та екстрених медичних техніків займеться Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.

Підвищення кваліфікації медичних працівників системи ЕМД здійснюється в рамках системи безперервного професійного розвитку, заснованої на Положенні про систему БПР, затвердженому постановою КМУ від 14.07.2021 № 725 [7]. Основні зусилля спрямовані на підвищення кваліфікації з догоспітальної та ранньої госпітальної допомоги, з обов'язковим проходженням такого навчання не рідше ніж раз на три роки.

Екстрені медичні техніки повинні підвищувати свою кваліфікацію кожні два роки згідно з програмами, розробленими і затвердженими надавачами освітніх послуг.

Для оцінювання компетентностей після завершення навчання, медичні працівники проходять незалежний іспит з медицини невідкладних станів, програму якого розробляє відповідний заклад державної оцінки компетентностей.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного аналізу нормативно-правового регулювання процесу підвищення кваліфікації та атестації медичних працівників можна зробити висновок, що сучасне українське законодавство та міжнародні правові акти надають значний простір для забезпечення справедливих та об'єктивних умов оцінювання професійних компетенцій. Регулятивні ініціативи, введені в останні роки, включаючи перехід до системи безперервного професійного розвитку, спрямовані на підтримку високого рівня кваліфікації медичних працівників, що відповідає міжнародним стандартам та потребам пацієнтів.

Інструментарій атестаційних процедур на сьогодні орієнтований на забезпечення не тільки формальної відповідності кваліфікації, а й реальної здатності медичних працівників якісно виконувати свої професійні обов'язки. Важливо, що актуальні зміни в законодавстві також включають заходи адаптації до особливостей таких важливих періодів, як воєнний стан, що дозволяє зберігати необхідний рівень медичного обслуговування та підтримки фахівців у критичний період.

Законодавчі зміни, які спрямовані на зменшення адміністративного тиску та забезпечення гнучкості в процесах атестації, сприяють підвищенню ефективності медичної допомоги та розширенню можливостей для професійного зростання медичних працівників. Завдяки цьому медична галузь України рухається в напрямку забезпечення високого рівня професійного обслуговування, необхідного для відповідності сучасним викликам здоров'я населення.

Література:

1. Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів від 22.02.2019 № 446: Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

2. Деякі питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників системи екстреної медичної допомоги {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 649 від 18.04.2024} від 16.02.2024 № 262: Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-24#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

3. Мельник Л.А. Наслідки еміграції медичних працівників для України. *Завдання держави у забезпеченні ефективної кадрової політики системи охорони здоров'я*: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 22 квітня 2015 р.) 2015. С. 83-86.

4. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

5. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 22 лютого 2019 року № 446: Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0376-22#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

6. Про затвердження Змін до деяких наказів Міністерства охорони здоров'я України {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 1659 від 21.09.2023} від 31.08.2023 № 1555. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1635-23#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

7. Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку працівників сфери охорони здоров'я" від 14 липня 2021 р. № 725. Постанова Кабінету Міністрів України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

8. Про особливості атестації працівників сфери охорони здоров'я та продовження терміну дії сертифікатів спеціаліста, посвідчень про кваліфікаційну категорію в період дії воєнного стану від 07.03.2022 № 426. {Наказ відмінено на підставі Наказу Міністерства охорони здоров'я № 1414 від 04.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0426282-22#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

9. Про особливості атестації працівників сфери охорони здоров'я та продовження терміну дії сертифікатів спеціаліста, посвідчень про кваліфікаційну категорію в період дії воєнного стану від 04.08.2022 № 1415. Наказ Міністерства охорони здоров'я України. {Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства охорони здоров'я № 1555 від 31.08.2023}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0888-22#Text> (Дата звернення: 03.09.2024).

10. Роль управління кадровими ресурсами у покращенні результатів діяльності системи охорони здоров'я України. К., 2009. 72 с.

11. Савка І. Г., Калинюк Н.М. Про права медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 1. С. 62-67.

12. Скочиляс-Павлів О.В. Правовий статус медичних працівників: проблеми правового регулювання. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 92 – 98.

References:

1. Deiaki pytannia bezperervnoho profesiinoho rozvytku likariv vid 22.02.2019 № 446 [Some issues of continuous professional development of doctors dated February 22, 2019 No. 446]: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

2. Deiaki pytannia pidhotovky, perepidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv systemy ekstremoi medychnoi dopomohy [Some issues of training, retraining and advanced training of workers of the emergency medical care system] {Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Nakazom Ministerstva okhorony zdorovia № 649 vid 18.04.2024} vid 16.02.2024 № 262: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-24#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

3. Melnyk L.A. (2015) Naslidky emigratsii medychnykh pratsivnykiv dlia Ukrainy [Consequences of emigration of medical workers for Ukraine]. *Zavdannia derzhavy u zabezpechenni efektyvnoi kadrovoi polityky systemy okhorony zdorovia: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 22 kvitnia 2015 r.) S. 83-86. [in Ukrainian]

4. Osnovy zakonodavstva pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. [Fundamentals of health care legislation: Law of Ukraine dated November 19, 1992] (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 4, st.19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

5. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 22 liutoho 2019 roku № 446 [On amendments to the order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 22, 2019 No. 446]: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0376-22#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

6. Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh nakaziv Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy [On the approval of Amendments to some orders of the Ministry of Health of Ukraine] {Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Nakazom Ministerstva okhorony zdorovia № 1659 vid 21.09.2023} vid 31.08.2023 № 1555. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1635-23#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu bezperervnoho profesiinoho rozvytku pratsivnykiv sfery okhorony zdorovia"vid 14 lypnia 2021 r. № 725. [On the approval of the Regulation on the system of continuous professional development of health care workers" dated July 14, 2021 No. 725.] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

8. Pro osoblyvosti atestatsii pratsivnykiv sfery okhorony zdorovia ta prodovzhennia terminu dii sertyfikatuv spetsialista, posvidchen pro kvalifikatsiinu katehoriuu v period dii voiennoho stanu vid 07.03.2022 № 426 [On the specifics of the attestation of health care workers and the extension of the validity period of specialist certificates, qualification category certificates during the period of martial law dated 07.03.2022 No. 426.]. {Nakaz vidmineno na pidstavi Nakazu Ministerstva okhorony zdorovia № 1414 vid 04.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0426282-22#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

9. Pro osoblyvosti atestatsii pratsivnykiv sfery okhorony zdorovia ta prodovzhennia terminu dii sertyfikatuv spetsialista, posvidchen pro kvalifikatsiinu katehoriuu v period dii voiennoho stanu vid 04.08.2022 № 1415 [On the specifics of the attestation of health care workers and the extension of the validity period of specialist certificates, qualification category certificates during the period of martial law dated August 4, 2022 No. 1415.]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. {Nakaz vtratyv chynnist na pidstavi Nakazu Ministerstva okhorony zdorovia № 1555 vid 31.08.2023}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0888-22#Text> (Data zvernennia: 03.09.2024). [in Ukrainian]

10. Rol upravlinnia kadrovymy resursamy u pokrashchenni rezultatuv diialnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy [The role of human resources management in improving the results of the health care system of Ukraine.]. K., 2009. 72 s. [in Ukrainian]

11. Savka I. H., Kalyniuk N.M. (2019) Pro prava medychnykh pratsivnykiv pid chas nadannia medychnoi dopomohy v konteksti reformuvannia systemy okhorony zdorovia [About the rights of medical workers during the provision of medical care in the context of reforming the health care system]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*, 1, 62-67. [in Ukrainian]

12. Skochylias-Pavliv O.V. (2019) Pravovi status medychnykh pratsivnykiv: problemy pravovoho rehuliuvannia [Legal status of medical workers: problems of legal regulation]. *Pravo i suspilstvo*. 5 (2), 92 – 98. [in Ukrainian]

УДК 342.6

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-747-758](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-747-758)

Плахотний Артем Павлович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, Дніпро, 49005, тел.: (066) 512-80-88, <https://orcid.org/0000-0003-2700-0214>

Бингар Ярослав Юрійович здобувач вищої освіти III курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, Дніпро, 49005, тел.: (098) 754-26-57, <https://orcid.org/0009-0005-5991-9550>

ТАКТИКИ ДІЙ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Анотація. У статті розглядаються ключові тактичні особливості дій працівників правоохоронних органів під час масових заходів. Здійснений аналіз і оцінка методів, а також стратегій та тактик, які використовуються правоохоронцями для забезпечення громадського порядку під час різноманітних масових заходів. Автор підкреслює важливу роль тактико-спеціальної підготовки у діяльності правоохоронних органів та її ключові аспекти в умовах масових заходів. Розглянуто профілактику небезпечної поведінки натовпу, як важливий елемент у роботі поліції під час масових заходів. Також, один з основних психологічних підходів полягає у зниженні рівня емоційної напруги серед учасників, що може бути досягнуто через встановлення відкритих каналів комунікації між поліцією та учасниками заходу. У роботі зазначено, що характер масового заходу визначає специфіку організації охорони порядку. Розглянуто, що важливим аспектом підготовки до кризових ситуацій є здатність правоохоронних органів швидко реагувати на непередбачувані обставини, а також вжиття превентивних заходів. Стратегії профілактики кризових ситуацій включають проведення регулярних навчань для поліцейських підрозділів, розробку планів евакуації та координацію з іншими службами. Правоохоронні органи повинні передбачати всі можливі сценарії розвитку подій, включаючи виникнення непередбачуваних ситуацій, таких як раптові масові заворушення або екстрені медичні випадки та інші. Для цього автор зазначає необхідність визначити найбільш ймовірні осередки напруженості й критично оцінити присутність контингентів, схильних до провокацій або деструктивної поведінки. Однією з ключових складових успішного припи-

нення заворушень є забезпечення безперервної комунікації між командуванням і польовими підрозділами. Автором зазначено, що у ситуаціях, що швидко розвиваються, оперативна передача інформації та отримання нових наказів стають критичними для ефективного контролю над ситуацією.

Ключові слова: масові заходи, громадський порядок, тактична підготовка, правоохоронний орган, екстремальні ситуації.

Plahotnyi Artem Pavlovich senior lecturer of the department of tactical and special training, Dnipro State University of Internal Affairs, Ave. Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (066) 512-80-88, <https://orcid.org/0000-0003-2700-0214>

Bynhar Yaroslav Yuriiiovych third-year graduate of the Faculty of Training Specialists for Criminal Police Units of the National Police of Ukraine, Dnipro State University of Internal Affairs, Ave. Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (098) 754-26-57, <https://orcid.org/0009-0005-5991-9550>

TACTICS OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING MASS EVENTS

Abstract. The article discusses the key tactical features of the actions of law enforcement agencies during mass events. Feasible analysis and evaluation of methods, as well as strategies and tactics used by law enforcement officers to ensure public order during various mass events. The author emphasizes the important role of tactical and special training in the activities of law enforcement agencies and its key aspects in the conditions of mass events. The prevention of dangerous behavior of the crowd is considered as an important element in the work of the police during mass events. Also, one of the main psychological approaches is to reduce the level of emotional stress among the participants, which can be achieved by establishing open channels of communication between the police and the participants of the event. The work states that the nature of the mass event determines the specifics of the organization of order protection. It is considered that an important aspect of preparing for crisis situations is the ability of law enforcement agencies to quickly respond to unforeseen circumstances, as well as the adoption of preventive measures. Crisis prevention strategies include conducting regular exercises for police units, developing evacuation plans and coordinating with other services. Law enforcement agencies should anticipate all possible scenarios, including the occurrence of unpredictable situations, such as sudden riots or emergency medical cases and others. To do this, the author notes the need to identify the most likely centers of tension and critically assess the presence of contingents prone to provocations or destructive behavior. One of the key components of the successful

cessation of unrest is to ensure uninterrupted communication between the command and field units. The author noted that in rapidly developing situations, the prompt transfer of information and the receipt of new orders become critical for effective control over the situation.

Keywords: mass events, public order, tactical training, law enforcement agency, extreme situations.

Постановка проблеми. Забезпечення громадського порядку та безпеки під час масових заходів є одним із ключових завдань Національної поліції України, що вимагає глибокого розуміння специфіки таких заходів та потенційних ризиків. Масові заходи — це різнопланові форми публічної активності, які можуть включати як політичні акції (мітинги та демонстрації), так і розважальні події, такі як спортивні матчі або культурні фестивалі. Незалежно від їх характеру, кожен захід є потенційним джерелом порушення громадського порядку, що може спричинити загрозу як для безпеки учасників, так і для загальної стабільності в суспільстві.

Під час проведення таких подій правоохоронці стикаються з численними викликами, які вимагають не лише фізичної присутності, але й стратегічного підходу до організації охорони. Це зумовлено тим, що великі зібрання людей завжди несуть у собі ризик непередбачуваних ситуацій, пов'язаних з масовими заворушеннями, панікою чи навіть терористичними актами. Основною метою поліції є запобігання виникненню кризових ситуацій, оперативна реакція на можливі загрози, а також забезпечення мирного й безпечного проведення заходу для всіх його учасників.

Ситуація в Україні після 24 лютого 2022 року, коли було введено воєнний стан у зв'язку з повномасштабною військовою агресією Російської Федерації, суттєво змінила контекст забезпечення громадського порядку. У таких умовах відповідальність поліції зросла, оскільки поряд з традиційними ризиками масових заходів виникають додаткові загрози, пов'язані з військовими діями, диверсіями та зростанням напруги в суспільстві. Це вимагає від правоохоронних органів не лише ефективного виконання їхніх звичних функцій, але й адаптації до нових умов підвищеного ризику та тісної співпраці з військовими структурами.

Таким чином, забезпечення громадського порядку під час масових заходів в умовах воєнного стану є особливо складним завданням, яке вимагає від поліцейських підрозділів гнучкості, високого професіоналізму та готовності до швидкого реагування на будь-які зміни ситуації. Важливою складовою цієї роботи є превентивні заходи, які допомагають уникнути ескалації конфліктів та зберегти контроль над ситуацією навіть у найскладніших умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження психологічних та управлінських аспектів цієї проблематики зробили О.Г. Бурлак, А.П. Плахотний, В.Г. Грибан, О.І. Тьорло, Ю.Р. Йосипів, М.О. Чичкан, В.А. Глуховець, О.М. Мердова, О.М. Лопаєва, О.Д. Завістовський, Д.А. Болдирев, Р.В. Мукоїда та інші.

Метою статті є аналіз та дослідження тактики дій правоохоронних органів під час масових заходів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення публічного порядку та безпеки, охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян під час виникнення надзвичайних ситуацій на території України здійснюється силами і засобами підрозділів Національної поліції, які розробляють і здійснюють заходи щодо запобігання та розкриття розкрадань всіх видів власності, викрадень транспортних засобів, а також запобігають пограбуванню осіб, які загинули чи постраждали внаслідок надзвичайної ситуації [1, с.162].

Поведінка натовпу є ключовим фактором, який формує стратегію дій правоохоронних органів. Натовп може бути непередбачуваним через психологічні фактори, зокрема колективну психологію. Люди в натовпі часто втрачають індивідуальну ідентичність і здатність до раціонального мислення, що може спричинити агресію чи хаос. Дослідження соціальної психології показують, що емоції, такі як страх, гнів чи паніка, можуть швидко поширюватися у натовпі, що ускладнює управління ситуацією [2, с.97].

Однак не всі натовпи схильні до конфліктної поведінки. Існують різні типи натовпів: протестні, глядацькі, релігійні або рекреаційні, і їх поведінка варіюється відповідно до характеру події. Наприклад, глядацькі натовпи на спортивних заходах можуть стати джерелом масових заворушень через суперечки між фанатами, тоді як протестні натовпи частіше схильні до вираження політичних або соціальних вимог. Розуміння цих закономірностей дозволяє правоохоронним органам заздалегідь розробити ефективні стратегії для контролю та управління масами.

Профілактика небезпечної поведінки натовпу є важливим елементом у роботі поліції під час масових заходів. Один з основних психологічних підходів полягає у зниженні рівня емоційної напруги серед учасників. Це може бути досягнуто через встановлення відкритих каналів комунікації між поліцією та учасниками заходу. Використання попереджувальних знаків, гучномовців та іншої інформаційної техніки сприяє формуванню довіри і контролю ситуації.

Ще один важливий аспект профілактики — це демонстрація спокійної та впевненої поведінки з боку поліцейських. Впевнена, але не агресивна манера спілкування сприяє зниженню ескалації конфлікту. Поліція повинна уникати дій, які можуть бути сприйняті як провокативні, оскільки агресивні дії здатні підсилити напругу та викликати небезпечні реакції.

Масові заходи — це зібрання великої кількості людей для участі у колективних діях, які можуть мати різні цілі: політичні, соціальні, культурні або спортивні. Основні ознаки масових заходів включають велику кількість учасників, публічність та можливість впливу на соціальну стабільність [3, с.77].

Характер масового заходу визначає специфіку організації охорони порядку. Наприклад, під час політичних протестів поліція має бути готова до взаємодії з великою кількістю людей, які можуть мати агресивні наміри або зберігати сильну емоційну напруженість. На спортивних подіях важливим є запобігання міжгруповим конфліктам між фанатами різних команд.

Залежно від характеру масових заходів, можна виокремити кілька їх видів, кожен з яких вимагає специфічних підходів до охорони порядку. Це можуть бути політичні маніфестації, спортивні події, культурні фестивалі, релігійні свята та інші. Усі вони потребують різних тактик дій правоохоронців, враховуючи як специфіку учасників, так і можливі ризики для громадської безпеки.

Політичні акції, наприклад, часто супроводжуються протистоянням між різними політичними силами, що створює ризики ескалації конфліктів. Спортивні заходи, зокрема футбольні матчі, відомі як джерела фанатських сутичок, і поліція має бути готова до швидкого реагування.

Кризові ситуації під час масових заходів можуть включати раптові спалахи насильства, масові заворушення, паніку або навіть терористичні акти. Кризові ситуації виникають внаслідок порушення громадського порядку або внаслідок стихійної реакції натовпу на певні події.

Важливим аспектом підготовки до кризових ситуацій є здатність правоохоронних органів швидко реагувати на непередбачувані обставини, а також вжиття превентивних заходів. Стратегії профілактики кризових ситуацій включають проведення регулярних навчань для поліцейських підрозділів, розробку планів евакуації та координацію з іншими службами (наприклад, медичними і пожежними підрозділами) [4, с.301].

Важливим аспектом організації масових заходів є чітко визначені правила щодо їх проведення. Згідно з українським законодавством, організатори масових заходів повинні завчасно повідомляти органи місцевого самоврядування про місце та час проведення заходу. Це дає змогу поліції підготувати необхідні заходи для забезпечення порядку та безпеки.

До таких вимог відносяться вибір місця проведення (бажано у віддаленні від об'єктів критичної інфраструктури), забезпечення вільного доступу до місць евакуації, а також координація заходів з поліцією. Порушення цих вимог може створити передумови для виникнення небезпечних ситуацій.

Охорона публічного порядку під час масових заходів передбачає низку підготовчих дій, які включають попередній аналіз ризиків, складання плану

дій, залучення необхідних сил і засобів, а також проведення тренувань для працівників поліції. Основною метою цих заходів є забезпечення громадського порядку і мінімізація ризиків для учасників заходів та оточуючих [5, с.163].

Поліція повинна також забезпечити швидке реагування на будь-які зміни в поведінці натовпу. Це може бути досягнуто через використання спеціальних тактичних груп, які мають можливість оперативно втрутитися у разі виникнення небезпечної ситуації.

Тактичні дії правоохоронних органів під час масових заходів повинні ґрунтуватися на ретельному плануванні та координації. Ефективність цих дій залежить від здатності поліції швидко адаптуватися до умов, що постійно змінюються, та від налагодженої комунікації між різними підрозділами. Це включає не лише поліцейські сили, але й співпрацю з іншими службами, такими як медичні й пожежні. Така взаємодія дозволяє комплексно підходити до питання забезпечення безпеки, швидко реагувати на загрози і підтримувати порядок у випадку будь-яких непередбачуваних обставин. Наприклад, медичні служби можуть оперативно надавати допомогу постраждалим, а пожежні служби — усувати небезпеки, що виникають через порушення правил безпеки або стихійні загоряння [6, с.78].

Ключовим тактичним прийомом для забезпечення громадського порядку є створення фізичних кордонів між учасниками заходу і потенційними джерелами загрози. Це можуть бути окремі групи людей, які можуть стати ініціаторами заворушень, або небезпечні об'єкти інфраструктури, які слід ізолювати від натовпу. Стратегічне використання цих кордонів дозволяє контролювати рух учасників заходу, обмежуючи доступ до зон підвищеного ризику. Крім того, такі бар'єри допомагають запобігти масовим заворушенням, дозволяючи поліції швидко локалізувати осередки напруженості і запобігати їх поширенню.

Важливим елементом тактики є оперативне втручання у разі виникнення конфліктних ситуацій. Це вимагає від поліцейських підрозділів постійної готовності реагувати на будь-які зміни в поведінці натовпу, не допускаючи ескалації конфліктів. Для цього можуть використовуватися спеціальні засоби, такі як тимчасові бар'єри, загородження, а також мобільні групи поліції, здатні оперативно втручатися у разі загострення ситуації. Ці засоби дозволяють не лише контролювати ситуацію, але й запобігати неконтрольованим переміщенням натовпу, що часто призводить до хаосу і збільшує ризик насильства або травм [7, с.162].

Планування дій правоохоронних органів під час масових заходів є ключовим етапом, що визначає подальшу ефективність їх роботи. На першому етапі необхідно провести детальний аналіз характеру заходу, що планується. Це включає вивчення його формату, цілей, кількості й типу учасників, а також

наявності будь-яких зовнішніх чинників, які можуть сприяти дестабілізації ситуації. Наприклад, політичні мітинги або демонстрації можуть мати високий ризик ескалації конфліктів, тоді як спортивні або культурні події зазвичай залучають різні групи, які можуть конфліктувати між собою або з іншими учасниками заходу. Врахування цих аспектів дає змогу правоохоронцям чітко визначити потенційні джерела загрози та планувати відповідні заходи безпеки.

Правоохоронні органи повинні передбачати всі можливі сценарії розвитку подій, включаючи виникнення непередбачуваних ситуацій, таких як раптові масові заворушення або екстрені медичні випадки. Для цього необхідно визначити найбільш ймовірні осередки напруженості й критично оцінити присутність контингентів, схильних до провокацій або деструктивної поведінки. Наприклад, в разі проведення політичних акцій слід враховувати наявність радикальних груп, які можуть використати захід для власних цілей, зокрема для організації заворушень або провокацій проти інших учасників чи поліції [8, с.89].

На етапі планування важливо також передбачити заходи швидкого реагування на будь-які загрози. Це передбачає створення мобільних поліцейських груп, які можуть миттєво реагувати на місці й оперативно стримувати розвиток кризових ситуацій. Такі групи мають бути оснащені всіма необхідними засобами — від спеціального обладнання для контролю натовпу до засобів зв'язку, які дозволяють оперативно передавати інформацію та отримувати інструкції. Крім того, співпраця з іншими службами, такими як медичні й рятувальні, є невід'ємною частиною планування. Координація між цими відомствами дозволяє забезпечити своєчасну логістичну підтримку, евакуацію постраждалих або надання першої допомоги на місці.

Визначення на конституційному рівні права на свободу мирних зібрань є позитивним фактом у демократичному суспільстві. Проте цього недостатньо для належної організації таких заходів, і це не може забезпечити повною мірою реалізацію законних прав і свобод інших громадян, підтримання громадської безпеки та громадського порядку в належному стані [9, с.160].

Масові заворушення є однією з найбільш серйозних загроз під час проведення масових заходів, оскільки вони можуть швидко вийти з-під контролю та призвести до насильства, травм і значних пошкоджень майна. Такі ситуації ставлять перед правоохоронними органами складні завдання, що вимагають максимальної концентрації, швидких рішень і рішучих дій. Правоохоронці повинні бути готові реагувати на будь-які прояви агресії негайно, оскільки затримка або нерішучість можуть призвести до поширення хаосу. Головна мета поліції в таких умовах — зупинити ескалацію конфлікту й ізолювати агресивні групи від решти учасників заходу, які можуть стати жертвами цього насильства [10, с.35].

Оперативне оточення заворушників є одним із перших і найважливіших кроків у процесі припинення масових заворушень. Правоохоронці повинні створити фізичний бар'єр між агресивними групами та рештою натовпу, щоб запобігти їхньому впливу на інших учасників. Це допомагає стримати поширення паніки та уникнути масової участі в заворушеннях, які можуть швидко перерости у безлад. Ізоляція заворушників також полегшує контроль за ситуацією та мінімізує ризик серйозних конфліктів між учасниками заходу й агресивними елементами [11, с.75].

Використання спеціальних засобів, таких як бар'єри, водомети, газові балончики або інші засоби стримування, є важливим інструментом у припиненні агресивних дій. Проте застосування таких заходів повинно бути зваженим та відповідати рівню загрози. Основна мета використання спеціальних засобів — не завдати шкоди, а стримати натовп і запобігти подальшій ескалації. Водночас важливо діяти так, щоб зберегти безпеку як учасників заходу, так і самих поліцейських.

Однією з ключових складових успішного припинення заворушень є забезпечення безперервної комунікації між командуванням і польовими підрозділами. У ситуаціях, що швидко розвиваються, оперативна передача інформації та отримання нових наказів стають критичними для ефективного контролю над ситуацією. Командний центр повинен мати чітке уявлення про поточний стан на місці подій і відповідно коригувати дії підрозділів. Своєчасний обмін даними про місце розташування агресивних груп, пересування натовпу або інші важливі зміни дозволяє поліції швидко й ефективно реагувати, мінімізуючи ризики та запобігаючи подальшим заворушенням.

Координація та управління силами і засобами під час масових заходів є критично важливими для забезпечення громадського порядку та безпеки. В умовах значного скупчення людей правоохоронці повинні діяти злагоджено, щоб запобігти виникненню кризових ситуацій. Це передбачає ретельне планування, де ключовими є чіткий розподіл обов'язків між різними підрозділами поліції та своєчасне залучення інших служб, якщо це необхідно. Наприклад, підрозділи, відповідальні за охорону порядку, повинні тісно взаємодіяти з службами екстреної допомоги, пожежниками та іншими державними структурами, щоб забезпечити скоординовану реакцію на можливі інциденти [12, с.163].

Сучасні технології грають важливу роль у процесі моніторингу та управління ситуацією під час масових заходів. Використання відеоспостереження та дронів дозволяє правоохоронним органам отримувати актуальну інформацію про стан подій в реальному часі. Це дає змогу виявляти потенційно небезпечні ситуації до їхнього розвитку та вчасно вживати заходів

для їх усунення. Наприклад, за допомогою дронів можна відстежувати пересування натовпу, виявляти скупчення людей у певних зонах і аналізувати, чи виникає загроза безпеці учасників заходу.

Важливим аспектом управління підрозділами є наявність ефективної системи комунікації. У ситуаціях, що швидко змінюються, можливість обмінюватися інформацією між командуванням та польовими підрозділами в режимі реального часу є критично важливою. Це дає змогу швидко коригувати дії у відповідь на зміни в ситуації, ухвалювати рішення на основі актуальної інформації та своєчасно реагувати на загрози. У контексті воєнного стану, коли ризики для громадської безпеки суттєво підвищені, така система комунікації стає ще важливішою. Необхідність дотримання безпеки учасників масових заходів, а також захисту самих правоохоронців вимагає високої координації дій, що можливо лише за умови надійної комунікації та готовності до динамічних змін в обстановці [13, с.94].

Як зазначає Болдирев Д.А., якщо мирні масові заходи переростають у масові заворушення, що супроводжуються погромами, підпалами, нанесенням тілесних ушкоджень та грубим порушенням громадського порядку, у такому разі, керівниками територіальних органів поліції ухвалюється рішення про примусове припинення масових заходів у спосіб застосування спеціальних засобів та фізичної сили визначених законом України «Про Національну поліцію» та з дотриманням прав людини [14, с.85]

Таким чином, ефективна координація та управління силами і засобами, в поєднанні з використанням новітніх технологій, забезпечують успішне виконання завдань правоохоронними органами під час масових заходів, сприяючи підтриманню громадського порядку і безпеки.

Висновки. У висновках можна підкреслити, що тактики дій правоохоронних органів під час масових заходів повинні бути не лише добре спланованими, але й гнучкими, оперативними й адаптивними до змінних умов. В умовах, що постійно змінюються, особливо в контексті сучасних викликів, таких як введення воєнного стану в Україні, важливість здатності швидко реагувати на загрози не можна недооцінювати. Правоохоронці повинні мати можливість швидко пристосовувати свої стратегії, враховуючи потенційні ризики, що можуть виникнути під час проведення масових заходів.

Ключовою складовою успішного забезпечення громадського порядку є спеціальна підготовка правоохоронців, яка охоплює не лише фізичні навички, а й психологічну готовність до вирішення конфліктних ситуацій. Важливо, щоб поліцейські мали змогу проводити тренінги, які включають сценарії, що імітують реальні кризи, адже це дозволяє їм набути досвіду в управлінні натовпом і реагуванні на непередбачувані ситуації. Така підготовка сприяє підвищенню впевненості правоохоронців у своїх діях та зменшує ймовірність помилок у критичних ситуаціях.

Не менш важливою є ефективна система комунікації, яка забезпечує постійний обмін інформацією між різними підрозділами поліції, а також з іншими службами. В умовах воєнного стану та підвищених ризиків безпеки, наявність швидкого і надійного каналу зв'язку між командуванням та польовими підрозділами стає вирішальною для успішної координації дій. Завдяки сучасним технологіям, таким як відеоспостереження, дрони та мобільні додатки, поліція має можливість оперативно реагувати на зміни в ситуації, що дозволяє запобігти ескалації конфліктів і забезпечити безпеку громадян.

Остаточно, постійна готовність до кризових ситуацій є ключовим аспектом у забезпеченні безпеки під час масових заходів. Взаємодія правоохоронців з медичними та рятувальними службами, а також з громадськістю, сприяє створенню атмосфери довіри та співпраці. Важливою є також діяльність поліції з профілактики потенційних загроз, що включає в себе інформаційні кампанії та активну взаємодію з громадами. Це допомагає зменшити напруженість і знизити ймовірність виникнення конфліктних ситуацій під час масових заходів.

Отже, зважаючи на сучасні виклики, правоохоронні органи мають адаптувати свої стратегії до умов воєнного стану, акцентуючи увагу на гнучкості, підготовці, комунікації та готовності до кризових ситуацій. Лише завдяки цим аспектам можна забезпечити стабільність і безпеку під час масових заходів, а також сприяти загальному зміцненню правопорядку в суспільстві.

Література:

1. Бурлаку О.Г. Забезпечення публічного порядку та безпеки під час виникнення надзвичайних ситуацій. *Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід*. Міжнар. наук.-практ. конф., 17 лист. 2017 р., Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С.160-163.

2. Безпека працівників Національної поліції в умовах надзвичайних ситуацій: Навчальний посібник (за заг. ред. Грибана В.Г.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 121 с.

3. Плахотний, А., Міненко, Л., Комишна, Р. Особливості планування та ведення спеціальних дій під час проведення масових заходів. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*, (December 15, 2023; Lisbon, Portugal), 76–79.

4. Плахотний А., Литвиненко М. Дії поліцейського під час масових заходів. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 травня 2023 р.). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2023. С. 301-302.

5. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

6. Тактико-спеціальна та спеціальна фізична підготовка оперативних працівників відділів карного розшуку підрозділів Національної поліції: практичний посібник. О. І. Тьорло, О. А. Чичкан, М. О. Червоношапка, Б. Ю. Музика, В. М. Синенький та ін. - Львів: ЛьвДУВС, 2020. 200 с.

7. Глухочеря В.А. Адміністративна діяльність Національної поліції: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
8. Мердова О.М., Цуркан О.П. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2020. 186 с.
9. Лопасва О.М. Охорона публічного порядку під час проведення масових заходів. *Організаційно-правове забезпечення підрозділів превентивної діяльності Національної поліції*: Матеріали регіонального круглого столу (м. Дніпро, 4 червня 2021 року). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 32-34.
10. Завістовський О.Д. Особливості забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції України під час введення воєнного стану / О.Д. Завістовський. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 34-35
11. Організація охорони публічного порядку: навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 217 с.
12. Поліцейська діяльність : підручник. С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін.; за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.
13. Поліцейська діяльність: навчальний посібник / Мукоїда Р.В., Любчик В.Б., Пишна А.Г., Берендєєва А.І., Афонін Д.С. Одеса: ОДУВС, 2021. 349 с.
14. Болдирев Д.А. Дотримання прав людини під час проведення масових заходів. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Дніпро, 28 березня 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 83-85.

References:

1. Burlaku O.H. (2017) Zabezpechennya publichnoho poriyadku ta bezpeky pid chas vynyknennya nadzvychnaynykh sytuatsiy. Aktual'ni pytannya zabezpechennya publichnoho poriyadku ta bezpeky v suchasnykh umovakh: vitchyznyanyu ta mizhnarodnyy dosvid.[Ensuring public order and security during emergency situations. Current issues of ensuring public order and security in modern conditions: domestic and international experience.] International science and practice conference,m.Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, p.160 (in Ukrainian).
2. Hrybana V.H. (2018) Bezpeka pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi v umovakh nadzvychnaynykh sytuatsiy: Navchal'nyy posibnyk [Security of National Police employees in emergency situations: Training manual], m.Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav,p.121 (in Ukrainian)
3. Plakhotnyy, A., Minenko, L., Komyshna, R. (2023) Osoblyvosti planuvannya ta vedennya spetsial'nykh diy pid chas provedennya masovykh zakhodiv. [Peculiarities of planning and conducting special actions during mass events] Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» m.Lisbon, Portugal. p. Lisbon, 76-79. (in Ukrainian).
4. Plakhotnyy A., Lytvynenko M. (2023) Diyi politseys'koho pid chas masovykh zakhodiv. [Actions of a police officer during mass events] Aktual'ni problemy zabezpechennya derzhavnoyi bezpeky: materialy Vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi. m. Kyiv/ Kyivs'kyi instytut Natsional'noyi hvardiyi Ukrayiny. p. 301-302. (in Ukrainian).
5. O. I. T'orlo, YU. R. Yosypiv, V. M. Synen'kyu (2018) Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi: navch. posibnyk [Tactical and special training of National Police officers: training. manua] L'vDUVS. p.480 (in Ukrainian).

6. O. I. T'orlo, O. A. Chychkan, M. O. Chervonoshapka, B. YU. Muzyka, V. M. Synen'kyy (2020) Taktyko-spetsial'na ta spetsial'na fizychna pidhotovka operatyvnykh pratsivnykiv viddiliv karnoho rozshuku pidrozdiliv Natsional'noyi politsiyi: praktychnyy posibnyk [Tactical-special and special physical training of operatives of the criminal investigation departments of the National Police units: a practical guide.] m.L'viv: L'vDUVS,. p. 200. (in Ukrainian).

7. Hlukhoverya V.A. (2017) Administratyvna diyal'nist' Natsional'noyi politsiyi: navch. posibnyk.[Administrative activity of the National Police: education. manual] m.Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. p. 248. (in Ukrainian).

8. Merdova O.M., Tsurkan O.P. (2020) Administratyvno-pravovi zasady profesiynoho navchannya politseys'kykh: monohrafiya. [Administrative and legal principles of professional training of police officers: monograph] m. Kyiv: VD «Dakor». p. 186. (in Ukrainian).

9. Lopayeva O.M (2021) Okhorona publichnoho poryadku pid chas provedennya masovykh zakhodiv. Orhanizatsiyno-pravove zabezpechennya pidrozdiliv preventyvnoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi: Materialy rehional'noho kruhloho stolu.[Protection of public order during mass events. Organizational and legal support of preventive activity units of the National Police: Materials of the regional round table] m.Dnipro: Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav p.32-34 (in Ukrainian).

10. Zavistovs'kyy O.D. Osoblyvosti zabezpechennya sluzhbovo-boyovoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pid chas vvedennya voyennoho stanu/ [eculiarities of ensuring the service and combat activities of the National Police of Ukraine during the introduction of martial law] / O.D. Zavistovs'kyy. Aktual'ni problemy sluzhbovo-boyovoyi diyal'nosti syl sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu. [Actual problems of service and combat activity of the forces of the security and defense sector of Ukraine in the conditions of martial law] materialy Rehion. nauk.-prakt. konf. m. Dnipro. DDUVS/ p. 34-35. (in Ukrainian).

11. Orhanizatsiya okhorony publichnoho poryadku(2019) [Organization of public order protection] navchal'nyy posibnyk. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav, m. Kyiv. p. 217. (in Ukrainian).

12. S. S. Vitvits'kyy, V. S. Tulinov, O. M. Merdova (2021) Politseys'ka diyal'nist' : pidruchnyk [Police activity: textbook] m. Kyiv : VD Dakor. p. 372. (in Ukrainian).

13. Mukoida R.V., Lyubchik V.B., Pyshna A.H., Berendyeyeva A.I., Afonin D.S. (2021) Politseys'ka diyal'nist': navchal'nyy posibnyk [Police activity: a study guide] m. Odesa: ODUVS. p. 349. (in Ukrainian).

14. Boldyrev D.A. (2023) Dotrymannya prav lyudyny pid chas provedennya masovykh zakhodiv. Dotrymannya prav lyudyny u pravookhoronniy diyal'nosti: stan ta perspektyvy: materialy Vseukrayins'koho kruhloho stolu.[Observance of human rights during mass events. Observance of human rights in law enforcement activities: status and prospects: materials of the All-Ukrainian Round Table] m.Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. p.83-85 (in Ukrainian).

УДК 342.6

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-759-768](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-759-768)

Плахотний Артем Павлович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, Дніпро, 49005, тел.: (066) 512-80-88, <https://orcid.org/0000-0003-2700-0214>

Вареник Данііл Сергійович здобувач вищої освіти III курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, Дніпро, 49005, тел.: (063) 307-98-42, <https://orcid.org/0009-0007-8633-9361>

ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЙ МАЛИХ ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

Анотація. У статті розглядається питання особистої безпеки поліцейських як критичного елемента ефективності дій малих оперативних груп. Основна увага зосереджена на визначенні факторів, що впливають на особисту безпеку поліцейського, таких як рівень підготовки, технічне забезпечення, а також організаційні аспекти роботи в групах. Аналізуються різні ризики, з якими стикаються поліцейські під час виконання своїх обов'язків, включаючи можливість збройних конфліктів, психологічний тягар та умови роботи. Крім того, стаття акцентує увагу на тому, як особиста безпека поліцейських безпосередньо впливає на їхню здатність успішно виконувати оперативні завдання. Обговорюються способи підвищення рівня особистої безпеки, такі як навчання, вдосконалення тактичних навичок і психологічна підготовка. Підкреслюється важливість інтеграції заходів безпеки у щоденну практику роботи малих оперативних груп для досягнення високих показників ефективності в боротьбі зі злочинністю та підтримці правопорядку. Зазначено про важливість забезпечення поліцейських необхідними засобами захисту та технікою, що відповідає сучасним вимогам. Особиста безпека поліцейського виступає важливим критерієм ефективності дій малих оперативних груп, оскільки її забезпечення безпосередньо впливає на результати виконання завдань. У контексті екстремальних ситуацій, з якими стикаються такі групи, особиста безпека кожного учасника стає вирішальним фактором для збереження життя і здоров'я як правоохоронців, так і громадян. Також, йде мова про важливість якісної підготовки фахівців правоохоронних органів, яка може бути досягнута лише за умови інтеграції передових знань у галузі науки

та практики. В тому числі, важливість запроваджувати нові методи та засоби навчання, адаптуючи їх до потреб Міністерства внутрішніх справ. Залучення сучасних технологій і досвіду з інших країн також відіграє важливу роль у вдосконаленні підготовки.

Ключові слова: екстремальні ситуації, екстремальні умови, особиста безпека, поліцейський, Національна поліція, мала група, ризик, критерій ефективності.

Plahotnyi Artem Pavlovich senior lecturer of the department of tactical and special training, Dnipro State University of Internal Affairs, Ave. Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (066) 512-80-88, <https://orcid.org/0000-0003-2700-0214>

Varenik Daniil Serhiyovych third-year graduate of the Faculty of Training Specialists for Criminal Police Units of the National Police of Ukraine, Dnipro State University of Internal Affairs, Ave. Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (063) 307-98-42, <https://orcid.org/0009-0007-8633-9361>

PERSONAL SAFETY OF THE POLICE OFFICER AS A CRITERIA FOR THE EFFICIENCY OF THE ACTIONS OF SMALL OPERATIONAL GROUPS

Abstract. The article deals with the issue of personal safety of police officers as a critical element of the effectiveness of the actions of small operational groups. The focus is on determining the factors affecting the personal safety of the police officer, such as the level of training, technical support, as well as the organizational aspects of working in groups. Various risks faced by police officers in the course of their duties are analyzed, including the possibility of armed conflicts, psychological burden and working conditions. In addition, the article focuses on how the personal safety of police officers directly affects their ability to successfully perform operational tasks. Ways to improve personal security are discussed, such as training, improving tactical skills and psychological training. The importance of integrating security measures into the daily practice of small task forces is emphasized in order to achieve high performance indicators in the fight against crime and maintaining law and order. The importance of providing police with the necessary means of protection and equipment that meets modern requirements is indicated. The personal safety of a police officer is an important criterion for the effectiveness of the actions of small operational groups, since its provision directly affects the results of tasks. In the context of the extreme situations faced by such groups, the personal safety of each participant becomes a decisive factor for the preservation of the life and health of both law enforcement officers and citizens. Also, we are talking about the

importance of quality training of law enforcement, which can be achieved only if the integration of advanced knowledge in the field of science and practice. In particular, the importance of introducing new methods and means of training, adapting them to the needs of the Ministry of the Interior. Attracting modern technology and experience from other countries also plays an important role in improving training.

Keywords: extreme situations, extreme conditions, personal safety, police, national police, small group, risk, performance criterion.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність може нести в собі потенційні ризики та небезпеки, що загрожують життю та здоров'ю людей. Це може включати вихід з ладу технічного обладнання, травмування, захворювання, загибель людей або матеріальні втрати. У сучасному світі питання особистої безпеки стало особливо актуальним, адже в умовах невизначеності та швидких змін ризики зростають. Особливо це стосується правоохоронної діяльності, де працівники постійно стикаються з небезпечними ситуаціями, що вимагають від них високого рівня підготовки та адаптації до різноманітних викликів.

У цьому контексті важливим є питання володіння поліцейськими прийомами особистої безпеки, які можуть бути застосовані як у типових, так і в екстремальних умовах. Ця проблематика залишається актуальною та викликає дискусії серед науковців і практичних працівників, адже ефективне використання технік особистої безпеки може знизити ризики, пов'язані з їхньою професійною діяльністю. Розробка нових методик та програм навчання, спрямованих на підвищення рівня особистої безпеки поліцейських, є необхідною умовою для забезпечення їхньої безпеки і, як наслідок, безпеки суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження психологічних та управлінських аспектів цієї проблематики зробили С.М. Банах, М.О. Боровик, О.Д. Вербицький, О.Д. Завістовський, Д.Г. Казначеев, З.Р. Кісіль, К.М. Недря, В.М. Платонов, А.П. Плахотний, В.Д. Поливанюк, Т.В. Шевченко, І.О. Шинкаренко та інші.

Метою написання статті є дослідження особистої безпеки поліцейських як важливого критерію ефективності дій малих оперативних груп.

Виклад основних положень. Актуальність дослідження визначається зростаючою значимістю високого рівня індивідуальної та групової бойової готовності, яка є складовою частиною професіоналізму співробітників поліції. У сучасних умовах забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів стало конституційним правом, що відображає принцип зазначений у ст. 3 Конституції України: "Людина, її життя і здоров'я, честь і

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю" [10]. Це підкреслює важливість розробки ефективних способів і засобів захисту поліцейських, особливо під час виконання службових обов'язків у робочих умовах, де ризики значно зростають.

Зокрема, малі оперативні групи часто залучаються до роботи в надзвичайних і екстремальних ситуаціях, що підвищує ризик для їхніх членів. Ефективність таких груп залежить від здатності уникати травм і загибелі під час проведення оперативних дій. Успішне виконання службових обов'язків поліцейськими в умовах підвищеного ризику вимагає не лише високої бойової готовності, але й належної підготовки, що включає фізичну, психологічну та тактичну складову. Особливу увагу слід приділити формуванню групових дій та взаємодії в умовах стресу, оскільки в екстремальних ситуаціях важливо не лише вміти діяти самостійно, але й координувати свої дії з іншими членами групи. Це включає в себе навчання сучасним методам ведення бойових дій, тактикам самозахисту та обміну інформацією, що значно підвищує шанси на успішне виконання завдань.

Крім того, важливо забезпечити поліцейських необхідними засобами захисту та технікою, що відповідає сучасним вимогам. Окрім фізичних бар'єрів, як-от бронезилети та інші засоби індивідуального захисту, значну роль відіграють також технологічні засоби, такі як системи відеоспостереження та комунікації, які сприяють своєчасному реагуванню на загрози. У зв'язку з цим, створення комплексної програми підготовки, що включає теоретичні знання та практичні навички, є критично важливим для підвищення ефективності діяльності правоохоронців і забезпечення їх безпеки під час виконання службових обов'язків [6, с. 45-47].

Особиста безпека поліцейського є важливим аспектом його професійної діяльності, що забезпечує захист життя, здоров'я та прав громадян під час виконання службових обов'язків. Вона включає фізичні, психологічні та тактичні елементи, що формують готовність правоохоронця реагувати на загрози, зберігаючи при цьому власну безпеку. Для досягнення цього необхідно використовувати сучасні засоби індивідуального захисту, проходити регулярну підготовку з тактики ведення бойових дій та психологічної стійкості, а також забезпечувати ефективну взаємодію в командах під час виконання оперативних завдань. Забезпечення особистої безпеки поліцейського не лише підвищує ефективність його роботи, але й сприяє довірі суспільства до правоохоронних органів.

Особиста безпека поліцейського виступає важливим критерієм ефективності дій малих оперативних груп, оскільки її забезпечення безпосередньо впливає на результати виконання завдань. У контексті екстремальних ситуацій, з якими стикаються такі групи, особиста безпека кожного учасника

стає вирішальним фактором для збереження життя і здоров'я як правоохоронців, так і громадян. Наявність належних засобів захисту, знання методів самооборони та тактики взаємодії в групі є ключовими елементами, які дозволяють поліцейським виконувати свої обов'язки у складних умовах [1, с. 111-116].

Поліцейські стикаються з численними ризиками під час виконання своїх службових обов'язків, що значно ускладнює їх роботу та підвищує рівень стресу. Одним із найбільших ризиків є можливість збройних конфліктів, які можуть виникати під час затримань злочинців або при реагуванні на виклики про насильство. Це може призвести до фізичної небезпеки не лише для самих правоохоронців, а й для цивільних осіб. Збільшення випадків використання вогнепальної зброї в кримінальних ситуаціях створює додаткові виклики для поліцейських, які повинні бути готові діяти швидко і рішуче в умовах небезпеки.

Психологічний тягар є ще одним значним аспектом, з яким стикаються поліцейські. Робота в правоохоронних органах часто пов'язана з постійним стресом, який викликаний не лише ризиками, а й емоційними переживаннями, пов'язаними з виконанням службових обов'язків. Поліцейські можуть бути свідками травматичних подій, таких як насильство, аварії або злочини, що впливають на їхнє психічне здоров'я. Умови роботи, які часто включають нестабільний графік, чергування в нічний час і фізичну втому, також додають до загального рівня стресу. Це підкреслює важливість підтримки психологічного здоров'я поліцейських і створення умов, які дозволять їм успішно виконувати свої обов'язки, зменшуючи ризики для їхнього життя та добробуту [5, с. 172-176].

Крім того, ефективність дій малих оперативних груп багато в чому залежить від психологічної готовності їх членів до швидкого реагування на загрози. Успішна реалізація оперативних завдань передбачає не лише технічну підготовленість, а й здатність поліцейських зберігати спокій і контролювати ситуацію у стресових обставинах. Розробка і проведення навчань, що включають сценарії можливих загроз, сприяє зміцненню колективної психологічної стійкості та формуванню впевненості у своїх діях. Важливим аспектом є також належна організація та координація дій усіх членів групи, що підвищує шанси на успішне виконання завдань. Коли кожен поліцейський усвідомлює своє місце у структурі групи і має чіткий план дій, це значно знижує ризик виникнення хаосу і травм під час операцій. З огляду на це, особиста безпека поліцейського не лише впливає на його індивідуальні результати, а й визначає загальну ефективність і результативність дій малих оперативних груп [8, с. 127-130].

Сучасні виклики, з якими стикаються працівники правоохоронних органів, вимагають від них не лише професійних навичок, але й високого рівня

підготовки. Складність завдань, що виникають у повсякденній діяльності, зумовлює необхідність проведення індивідуальних, практичних і теоретичних занять. Ці заняття повинні охоплювати різні аспекти функціональної підготовки, включаючи тактику дій у типових і екстремальних ситуаціях, вогневу та фізичну підготовку, а також психологічну підготовку. Усі ці елементи сприяють формуванню цілісного підходу до навчання, що підвищує ефективність роботи співробітників.

Якісна підготовка фахівців правоохоронних органів може бути досягнута лише за умови інтеграції передових знань у галузі науки та практики. Важливо запроваджувати нові методи та засоби навчання, адаптуючи їх до потреб Міністерства внутрішніх справ. Залучення сучасних технологій і досвіду з інших країн також відіграє важливу роль у вдосконаленні підготовки. Це дозволяє формувати у співробітників не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які є критично важливими для ефективної роботи [7, с. 109-111].

Крім того, загально профільна підготовка, що включає медичні знання, використання засобів зв'язку та спеціальної техніки, а також цивільну оборону, є невід'ємною частиною навчального процесу. Цей комплексний підхід до підготовки працівників внутрішніх справ не лише підвищує їх професіоналізм, але й забезпечує безпеку суспільства в цілому. Таким чином, інтеграція різних видів підготовки створює основу для успішної діяльності правоохоронних органів у сучасних умовах.

Забезпечення особистої безпеки поліцейського є однією з ключових проблем, що безпосередньо впливають на ефективність дій малих оперативних груп. Неefективні методи забезпечення особистої безпеки можуть призвести до збільшення кількості інцидентів, що негативно позначається на довірі населення до правоохоронних органів.

Однією з основних причин проблем у забезпеченні особистої безпеки поліцейських є недостатнє навчання та підготовка в питаннях тактики дій у небезпечних ситуаціях. Часто поліцейські які працюють в малих оперативних групах не мають належного досвіду у застосуванні сучасних методів захисту, а також не вміють ефективно координувати свої дії під час проведення операцій. Це може призводити до втрат серед особового складу, а також до невдач у виконанні завдань, що, в свою чергу, підриває моральний дух поліцейських і їхню готовність до ризику [2].

Крім того, технічне забезпечення поліцейських є важливим фактором, що впливає на їхню особисту безпеку. Відсутність сучасних засобів зв'язку, захисного спорядження та інших технологій може значно ускладнити виконання оперативних завдань. На сьогоднішній день необхідно інтегрувати новітні технології у роботу малих оперативних груп, що допоможе поліцейським зменшити ризики під час проведення спеціальних операцій.

Не менш важливим є питання психологічної підтримки поліцейських. Наявність стресу та емоційного вигорання у правоохоронців може призвести до помилок у прийнятті рішень під час виконання службових обов'язків. Забезпечення системи психологічної допомоги та навчання з управління стресом є важливим кроком для підвищення особистої безпеки поліцейських і, відповідно, ефективності дій малих оперативних груп. Таким чином, комплексний підхід до вирішення проблеми особистої безпеки поліцейських може суттєво покращити результати їхньої роботи та загальну ситуацію у сфері правопорядку в Україні [3, с. 23-28].

Для вирішення проблеми забезпечення особистої безпеки поліцейських в Україні необхідно впровадити комплексний підхід, що включає систематичне навчання та підготовку малих оперативних груп. Важливо створити спеціалізовані тренінги, що охоплюють не лише тактику дій у небезпечних ситуаціях, а й психологічні аспекти роботи. Це дозволить поліцейським ефективно реагувати на різні виклики, з якими вони стикаються, а також зміцнити командний дух та взаємодію під час виконання операцій. Крім того, залучення досвідчених інструкторів та фахівців, які мають практичний досвід роботи в екстремальних умовах, допоможе підвищити якість навчання.

Технічне забезпечення є ще одним важливим аспектом для покращення особистої безпеки поліцейських. Необхідно інвестувати в сучасні засоби зв'язку, захисне спорядження та новітні технології, що можуть значно знизити ризики під час проведення оперативних дій. Створення системи забезпечення поліцейських сучасними технологіями та технікою, а також регулярне оновлення інвентарю дозволить оперативним групам працювати більш ефективно і безпечно. Крім того, психологічна підтримка, включаючи доступ до професійних психологів та груп підтримки, може допомогти поліцейським впоратися зі стресом і підвищити їхню готовність до виконання службових обов'язків.

Запровадження нових критеріїв ефективності дій малих оперативних груп є важливим кроком у підвищенні їхньої результативності та забезпеченні особистої безпеки поліцейських. Одним із найважливіших показників є показник безпеки, що має відображати відсутність втрат та постраждалих під час виконання службових завдань [4, с. 88-92]. Цей критерій дозволить не лише оцінити якість виконання завдань, а й виявити слабкі місця в тактиці та стратегії, що використовуються оперативними групами. Впровадження цього показника спонукатиме до більш обережного підходу під час виконання операцій і зосередження на мінімізації ризиків.

Для активної протидії злочинності необхідно зосередитися на удосконаленні системи професійної підготовки оперативних підрозділів, зокрема малих груп. Це передбачає проведення більш інтенсивних тренінгів з різних аспектів

роботи, таких як захоплення, прикриття та штурмові дії. Регулярні заняття, які включають симуляції реальних ситуацій, допоможуть поліцейським набути практичних навичок, необхідних для успішного виконання службових обов'язків. Тільки шляхом постійного вдосконалення та адаптації методів навчання можна забезпечити готовність оперативних груп до будь-яких викликів.

Крім того, важливим є детальне дослідження інших критеріїв ефективності дій малих оперативних груп, що дозволить краще зрозуміти їхні потреби та специфіку роботи. Зібрані дані можуть стати основою для розробки нових стратегій і тактик, що підвищать рівень особистої безпеки поліцейських. Аналіз результатів виконання завдань і впровадження знань, отриманих внаслідок досліджень, допоможе сформувати більш безпечне і ефективне середовище для роботи оперативних груп, що, в свою чергу, підвищить довіру суспільства до правоохоронних органів.

Інтеграція заходів безпеки у щоденну практику роботи малих оперативних груп є критично важливою для досягнення високих показників ефективності в боротьбі зі злочинністю та підтримці правопорядку. Постійне дотримання принципів безпеки дозволяє поліцейським зменшити ризики, пов'язані з виконанням службових обов'язків, і сприяє створенню більш безпечного середовища для їхньої роботи. Це включає в себе не лише використання сучасних засобів захисту, а й розробку тактик, що враховують можливі загрози. Таке системне підходження формує основу для ефективного виконання оперативних завдань, забезпечуючи максимальну безпеку співробітників під час виконання службових обов'язків [9, с. 34-39].

Крім того, інтеграція заходів безпеки допомагає підвищити довіру з боку громади до правоохоронних органів. Коли поліцейські демонструють готовність діяти відповідально та зосереджено, вони сприяють зміцненню іміджу правоохоронних органів як надійного захисника правопорядку. Це, у свою чергу, створює умови для активної співпраці між поліцією та населенням, що є важливим аспектом у боротьбі зі злочинністю. Ефективне впровадження заходів безпеки у щоденну практику оперативних груп не лише знижує ймовірність негативних наслідків під час виконання завдань, але й сприяє створенню стабільної і безпечної обстановки у суспільстві.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що особиста безпека поліцейського є ключовим критерієм ефективності дій малих оперативних груп. Забезпечення належного рівня безпеки не лише сприяє зниженню ризиків для життя та здоров'я правоохоронців, але й підвищує загальну результативність їхньої роботи в умовах сучасних викликів. Інтеграція заходів безпеки у щоденну практику, систематичне навчання та вдосконалення професійної підготовки оперативних груп є необхідними

умовами для досягнення високих показників у боротьбі зі злочинністю та підтримці правопорядку.

Системний підхід до забезпечення особистої безпеки поліцейських, що включає психологічну підтримку, удосконалення технічного забезпечення та проведення спеціалізованих тренінгів, формує основи для їхньої ефективної діяльності. Підвищення довіри суспільства до правоохоронних органів, засноване на їхній професійності та готовності діяти відповідально, сприяє зміцненню правопорядку. Таким чином, інвестиції в особисту безпеку поліцейських є не лише питанням їхнього захисту, а й стратегічним кроком до покращення загальної ситуації у сфері кримінальної безпеки в Україні.

Література:

1. Вербицький О.Д. Поняття власної безпеки в органах поліції. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 111 - 116.
2. Кісіль З.Р. Психологічні чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України. *Legal scholarly discussions in the XXI century: collective monograph (SENSE)*. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3655> (дата звернення: 01.11.2024)
3. Недря К.М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навчально-практичний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.
4. Особиста безпека поліцейського в умовах дії правового режиму воєнного стану : навч. посіб. / [уклад.: Боровик М. О., Шутяк І. А., Ларіонова І. Т., Іншеков М. В.]; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 3, Каф. такт. та спец. фіз. підготовки. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 188 с.
5. Особиста безпека працівників правоохоронних органів, залучених до патрулювання : навчальний посібник / С. М. Банах, Ю. Р. Йосипів, М. Д. Курляк, В. М. Синенький та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 272 с.
6. Платонов В.М. Професіографічний аналіз діяльності фахівців піротехнічних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій : автореферат дис. ... д. філософ : 053 / В.М. Платонов ; Національний університет цивільного захисту України. 2023.
7. Шевченко Т. В. Щодо розуміння поняття «екстремальні умови» в діяльності національної поліції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро : ДНУ ім. Олесь Гончара, 2016. С. 109–111
8. Шевченко Т.В. Критеріальні дослідження ефективності дій малих оперативних груп. Збірник тез доповідей VIII Науково-практичної Конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України», 30 березня 2017 р. Харків : НАНГУ, 2017. С. 127–130.
9. Шинкаренко І.О. Психологічні рекомендації працівнику Національної поліції під час дій в екстремальних умовах : науково-методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2020. 56 с.
10. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 17.10.2024).

References:

1. Verbyts'kyu O.D. (2019). Ponyattya vlasnoyi bezpeky v orhanakh politsiyi [The concept of own security in the police]. *Pravova pozysiya - Legal position*, 2 (23), 111-116 [in Ukrainian].
2. Kisil' Z.R. (2020). Psykholohichni chynnyky profesiynoho stresu u pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Psychological factors of professional stress among employees of the National Police of Ukraine]. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3655> [in Ukrainian].

3. Nedrya K.M. (2020). Stresostiykist' u roboti politseys'koho [Stress resistance in the work of a policeman] : *navchal'no-praktychnyy posibnyk - educational and practical guide. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 124* [in Ukrainian].

4. Borovyk M.O., Shutyak I.A., Larionova I.T., Inshekov M.V. (2023) Osobysta bezpeka politseys'koho v umovakh diyi pravovoho rezhymu voyennoho stanu [Personal security of a police officer in the conditions of the legal regime of martial law] *Ukrayiny, Khark. nats. un-t vnutr. sprav, 188* [in Ukrainian].

5. S.M. Banakh, Y.R. Yosypiv, M.D. Kurlyak, V.M. Synen'kyy (2021). Osobysta bezpeka pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv, zaluchenykh do patrulyuvannya [Personal safety of law enforcement officers involved in patrolling]. *L'viv : L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 272* [in Ukrainian].

6. Platonov V.M. (2023). Profesiografichnyy analiz diyal'nosti fakhivtsiv pirotekhnichnykh pidrozdiliv Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z nadzvychnykh sytuatsiy [Professional analysis of the activity of specialists of the pyrotechnic units of the State Emergency Service of Ukraine author's abstract of the dissertation]. *Natsional'nyy universytet tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny* [in Ukrainian].

7. Shevchenko T.V. (2016) Shchodo rozuminnya ponyattya «ekstremal'ni umovy» v diyal'nosti natsional'noyi politsiyi [Regarding the understanding of the concept of "extreme conditions" in the activities of the national police]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi - Actual problems of domestic jurisprudence, Dnipro : DNU im. Olesya Honchara, 109-111* [in Ukrainian].

8. Shevchenko T.V. (2017). Kryterial'ni doslidzhennya efektyvnosti diy malykh operatyvnykh hrup [Criterion studies of the effectiveness of the actions of small operational groups]. *Zbirnyk tez dopovidey. Kharkiv : NANHU, 127-130* [in Ukrainian].

9. Shynkarenko I.O. (2020). Psykholohichni rekomendatsiyi pratsivnyku Natsional'noyi politsiyi pid chas diy v ekstremal'nykh umovakh [Psychological recommendations for an employee of the National Police during actions in extreme conditions] : *naukovo-metodychni rekomendatsiyi - scientific and methodological recommendations. Dnipro : DDUVS, 56* [in Ukrainian].

10. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine], (1996 June 28) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo* [in Ukrainian].

УДК 351/354:35.071:342.92:355.1

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-769-777](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-769-777)

Серьогіна Наталія Олексіївна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу аспірантури та докторантури, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, <https://orcid.org/0000-0002-4491-4723>

Мазалов Андрій Миколайович аспірант кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, <https://orcid.org/0009-0003-8832-9045>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ДЕРЖАВА-АГРЕСОР» І «СТОРОНА МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ»

Анотація. В статті розкрито співвідношення понять «держава-агресор» і «сторона міжнародного збройного конфлікту». З'ясовано, що нинішнє міжнародне право визнає пріоритетність міжнародного договору як джерела. Якраз завдяки міжнародним договорам між державами відбувається врегулювання майже всіх питань, які охоплює співпраця. Міжнародним правом передбачається, що можна припинити і призупинити дію договору та вийти з нього. Один із чинників, від яких залежить, як діє міжнародний договір, – це ведення збройного конфлікту.

Встановлено, що в нинішніх реаліях цьому питанню притаманні ознаки підвищеної актуальності у зв'язку з тим, що увесь світ потерпає від зростаючої кількості збройних конфліктів, а причини, характеристики, а також наслідки цих протистоянь змінилися. Світові держави, керуючись різноманітними підставами: історичною справедливістю, територіями, ресурсами або просто власними амбіціями, застосовують збройну агресію, жертвами яких стають різні суб'єкти міжнародного права, а це для XXI століття – неприпустимий регрес у процесі, під час якого розвивається цивілізоване міжнародне суспільство.

Перераховано дії, що мають кваліфікацію акту агресії згідно з міжнародними нормативно-правовими документами. З'ясовано наступне: за умови, що існує чіткий перелік, є вірогідність кращого розуміння, які конкретні випадки уможливають визначити державу як агресора. І щоб зрозуміти, чим відрізняються поняття «держава-агресор» та «сторона конфлікту», ми маємо зосередитися на останніх двох діях, що можуть вважатися актами агресії.

Встановлено, що держава-агресор не в обов'язковому порядку виступає як сторона конфлікту, адже агресію можна демонструвати, не тільки

поводяться активно, а й надаючи згоду на те, аби інша країна використовувала її територію, щоб здійснювати агресивні дії. Разом з тим міжнародне гуманітарне право використовує поняття «сторона конфлікту», щоб позначати суб'єкти, що дотримуються норм міжнародного гуманітарного права в ході конфлікту. Це й визначає основоположну різницю між вказаними термінами: агресію необхідно розслідувати й притягати до відповідальності, а «сторону конфлікту», відповідно до статусу, міжнародне гуманітарне право зобов'язує виконувати певні правила.

Ключові слова: агресія, збройний конфлікт, сторона конфлікту, держава-агресор, сторона міжнародного збройного конфлікту.

Seryogina Nataliya Oleksiivna candidate of legal sciences, associate professor, head of the post-graduate and doctoral studies department of P.L. Shupyk National University of Health Care of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4491-4723>

Mazalov Andriy Mykolayovych Shupyk National University of Health Care of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0003-8832-9045>

THE RELATIONSHIP OF THE CONCEPTS OF "AGGRESSOR STATE" AND "PARTY TO INTERNATIONAL ARMED CONFLICT"

Abstract. The article reveals the relationship between the concepts of "aggressor state" and "party to an international armed conflict." It has been found that in modern international law, the priority place among the sources is occupied by the international treaty. It is international treaties that regulate almost all issues of cooperation at the interstate level. International law provides for the possibility of terminating and suspending the contract, as well as withdrawing from it. Armed conflict is considered one of the factors affecting the operation of an international agreement.

It was determined that in today's conditions, this issue has increased relevance due to the growing number of armed conflicts around the world and the changing nature of both the causes, characteristics, and consequences of these conflicts. The countries of the world, for various reasons: historical justice, territories, resources, or simply because of their own ambitions, resort to armed aggression against various subjects of international law, which in the 21st century is an unacceptable regression from the point of view of the development of a civilized international society.

The list of actions that qualify as an act of aggression in accordance with international legal acts is given. It was established that thanks to the presence of a clear list, it is possible to understand much better in which specific cases the state can be defined as an aggressor. And in order to understand the difference between

the concepts of "aggressor state" and "party to the conflict", we need to pay attention to the last two actions that can be qualified as an act of aggression.

It was found that the aggressor state is not necessarily a party to the conflict, since aggression can be carried out not only as a result of active behavior, but also as a result of giving consent to use its territory for aggression by another state. Instead, the term "party to the conflict" is used in international humanitarian law to refer to entities that have an obligation to comply with the norms of international humanitarian law during a conflict. And therein lies the fundamental difference between the mentioned concepts: aggression requires investigation and prosecution, and the presence of the status of a party to the conflict imposes obligations under international humanitarian law.

Keywords: aggression, armed conflict, party to the conflict, aggressor state, party to an international armed conflict.

Постановка проблеми. Проблематика, що охоплює необхідність у кримінально-правовому полі протидіяти таким явищам, як пропаганда, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивних воєнних дій, актуальна та своєчасна. На практиці непросто встановити, яку конкретну форму має агресія, здійснена іншою державою, а необхідність це з'ясувати відіграє важливу роль, оскільки потрібно точно визначити кримінально-правову кваліфікацію. Водночас завдяки тому, що буде визначено термінологію та форми, якими характеризуються «злочини агресії», як вони співвідносяться стосовно суміжних термінів, більш точною виявиться кримінально-правова оцінка злочинних дій, які передбачає Кримінальний кодекс України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, серед яких варто виокремити таких як Х. Бехруз, Х. Максим, М. Топольницька та інші. Попри те, що ці наукові розробки важливі, література до цього часу оперує деякими питаннями, які носять характер дискусійних або невирішених. Так, відсутнє єдине трактування співвідношення понять «держава-агресор» та «сторона міжнародного збройного конфлікту» тощо.

Мета статті – розкриття співвідношення понять «держава-агресор» і «сторона міжнародного збройного конфлікту».

Виклад основного матеріалу. Світова безпека характеризується важливою тенденцією: після того, як завершилася Друга світова війна, навіть після того, як був ухвалений Статут Організації Об'єднаних Націй, збройні конфлікти кількісно зростають. Нині неспокійно у Венесуелі, Ізраїлі, Лівії, Нігерії, Пакистані, Сирії, Сомалі й т. д. З роками відбулося перетворення воєн, які ведуть країни, в локальні конфлікти, де одна зі сторін отримує пряму або

опосередковану допомогу від іншої країни, користуючись нетиповими методами. У зв'язку з тим, що змінилося безпекове середовище, мусять, відповідно, змінитися й теоретико-правові положення, які містить міжнародне право. В цілому, політична, економічна, юридична, наукова галузі не володіють єдністю в поглядах на те, якими є специфіка та складові, котрими характеризується сучасний збройний конфлікт. Це відбувається у зв'язку з тим, що збройні конфлікти стрімко видозмінюються (трансформуються), відтак ефективно їх завершити завдяки традиційним сценаріям не вийде. У процесі користування нормами міжнародного гуманітарного права важливо нормативно визначити поняття, тож сучасною юридичною наукою вважається, що актуально й логічно розглянути доктринальні положення, де висвітлюються суть та особливості, якими володіє збройний конфлікт у нинішньому соціумі й Україні в тому числі, що й визначено як завдання статті.

На сучасному етапі термін «війна» у міжнародному праві вживається все рідше, будучи заміненим формулюванням «збройний конфлікт». М. Топольницька визначає такі ознаки війни: 1) акт оголошення війни; 2) розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; 3) анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних. Поняття «збройний конфлікт», який виникає щоразу, коли держави вдаються до сили або коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами й організованими збройними групами чи ж між такими групами всередині однієї держави, є ширшим та охоплює поняття «війна» [1].

Х. Бехруз звертає увагу на поширеність позиції про синонімічність термінів «війна» та «агресія». Водночас науковець зазначає, що необхідно розмежовувати поняття «війна» та «воєнний конфлікт». Війна є різновидом воєнного конфлікту у його найбільш інтенсивній формі. У разі війни застосовуються кардинально відмінні заходи та правові документи, аніж під час інших воєнних збройних конфліктів. При війні між державами усі дипломатичні, політичні та економічні, навіть гуманітарні відносини, можуть бути розірвані, а при інших формах воєнних конфліктів вони зберігаються. Це спричиняє велику кількість наслідків, пов'язаних, перш за все, зі ст. 15 Конвенції із захисту прав людини та основних свобод (1950), яка містить положення, що «у разі війни або за інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації, будь-яка держава може вживати заходів щодо відступу від її зобов'язань» [2]. Ці наслідки пов'язані із скасуванням деяких зобов'язань щодо захисту прав людини, у тому числі право на життя. Ще одним важливим моментом, через який важливе розмежування в поняттях «війна», «воєнний конфлікт» чи «збройний конфлікт», є причини початку воєнних дій, адже саме від цього залежить застосування ефективних заходів щодо їх припинення. Крім того, розмежування цих понять має політичну значущість як усередині країни, так і в масштабах усієї світової спільноти [3].

У Статуті ООН, попри використання поняття «агресія», цей термін не розтлумачено. На практиці мав би дати визначення агресії орган, що, згідно зі своїми повноваженнями, встановлює наявність цього акту – Рада Безпеки ООН. Однак Рада Безпеки демонструє іншу поведінку: країнами-учасницями, які входять у Раду Безпеки ООН, не тільки не було погоджене єдине трактування терміну «агресія», вони всіма способами ухилялися від того, щоб користуватися цим поняттям у текстах резолюцій, які прямо говорили, що одна країна застосовує силу проти іншої (приміром, коли Ірак вторгся до Кувейту в серпні 1990 р.).

Сформулювати суть поняття «агресія» був змушений інший орган Організації Об'єднаних Націй – Генеральна Асамблея ООН. Нею 14 лютого 1974 року була ухвалена Резолюція 3314 «Визначення агресії». Загально-відомо, що резолюціям Генеральної Асамблеї ООН притаманний статус рекомендаційних, однак разом з тим вони виражають і підтверджують, що, коли йдеться про певне питання, сформовано міжнародно-правовий звичай. Оскільки інші визначення агресії відсутні, а в ході голосування була отримана одностороння підтримка, визначення агресії, яке містить Резолюція 3314, нині розглядають як загальноприйняте.

Під актом агресії розуміється застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН. Водночас, зазначає Х. Максим, посилаючись на положення Резолюції RC/Res, у статті Статуту МКС розглянуто та згруповано елементи трьох основних підходів до дефініції злочину агресії для цілей міжнародного права: з одного боку, в пункті 1 окреслено чотири форми співучасті в злочині агресії (планування, підготовка, ініціювання, здійснення), по суті, представлена Нюрнберзька та Токійська модель. Проте друга частина цього пункту містить істотне відхилення від Статуту та вироку Нюрнберзького трибуналу, позаяк вона обмежує феномен «агресії» агресивними війнами, проте криміналізує індивідуальну участь певних осіб щодо здійснення грубих порушень Статуту ООН. З огляду на це, на думку Х. Максим, пункт 1 фактично координується зі статтею 2 (4) Статуту ООН всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, та і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН [4].

Агресією, відповідно до Резолюції 3314, є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. Крім загального визначення агресії Резолюція 3314 містить і перелік дій, які, незалежно від оголошення війни, кваліфікуються як акт агресії:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;
- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;
- напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні бойовики або державу, що не має доступу;
- застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;
- дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;
- засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівносильне перерахованим вище актам [5].

Зазначене розуміння агресії відображено у Резолюції ООН від 2 березня 2022 р. «Агресія проти України», у якій ООН, нагадуючи, що зобов'язання всіх держав згідно зі ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй утримуватися від погрози силою або застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або в будь-який інший спосіб, який не відповідає цілям ООН, та вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами, засудив найрішучішим чином агресію РФ проти України в порушення Статуту ООН і висунув вимогу «щоб РФ негайно припинила застосування сили проти України і утримувалася від погроз чи застосування сили проти будь-якої держави ООН [6].

Якщо існує чіткий перелік, є вірогідність кращого розуміння, які конкретні випадки уможливають визначити державу як агресора. І щоб зрозуміти, чим відрізняються поняття «держава-агресор» та «сторона конфлікту», ми маємо зосередитися на останніх двох діях, що можуть вважатися актами агресії.

Визначення міжнародного збройного конфлікту міститься у ст. 2 Женевських конвенцій 1949 р, де зазначено, що міжнародний збройний конфлікт – це збройне зіткнення, яке виникає між двома або декількома Високими Договірними Сторонами [7]. Відмінною рисою є державний кордон: конфлікт між двома або більше державами вважається міжнародним збройним

конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах території однієї держави, – не міжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (або громадянськими війнами). У протоколі II до Женевських конвенцій щодо захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (ст. 1 ч. 2) зазначено, що цей протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі та спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами (ст. 1 ч. 2) [8]. Біглий огляд наведених норм міжнародного права підтверджує тезу про те, що сучасний збройний конфлікт, якому притаманні гібридні ознаки, поєднує в собі ознаки зазначених видів протистояння (агресії, зовнішнього та внутрішнього збройного конфлікту).

Та насамперед варто здійснити аналіз і терміну «сторона міжнародного збройного конфлікту», котрий використовує міжнародне гуманітарне право. З цією метою необхідно розглянути саме поняття «збройний конфлікт» у тому сенсі, як його розуміє міжнародне гуманітарне право.

В договірному міжнародному гуманітарному праві не міститься узагальнена дефініція терміну «збройний конфлікт», оскільки воно акцентує на тому, щоб розтлумачити міжнародний збройний конфлікт і неміжнародний збройний конфлікт, якими передбачене користування особливим правовим режимом. У зв'язку з тим, що агресію скоює держава проти держави, а значить, має виникнути міжнародний збройний конфлікт, ми зосередимося саме на його формулюванні.

По-перше, спільна стаття 2, яку містять чотири Женевські конвенції 1949 року, присвячена випадкам, коли оголошена війна між двома чи більшою кількістю країн. Міжнародне право має норму, відповідно до якої таким оголошенням встановлюється стан війни з іншою країною, а використання міжнародного гуманітарного права відбувається безвідносно до того, відбувається ведення активних воєнних дій чи ні.

По-друге, фіксується наявність міжнародного збройного конфлікту, якщо є фактичний збройний конфлікт, учасниками якого виступають дві чи більше країн, попри те, що, можливо, якоюсь із цих держав не визнається стан війни.

По-третє, є наявність міжнародного збройного конфлікту, коли окупована вся країна або певна її територія, навіть у випадку, що цій окупації не чинилося жодне збройне протистояння.

Крім того, міжнародний збройний конфлікт, як ідеться в Додатковому протоколі I 1977 р., – це такий збройний конфлікт, під час якого народом здійснюється збройний спротив колоніальному пануванню, іноземній окупації та расистським режимам, аби реалізувати власне право на можливість

самовизначитися. Оскільки процес фактично завершився, таких міжнародних збройних конфліктів більше не виникає.

Ключова ознака, якою характеризується кожен міжнародний збройний конфлікт, полягає у фактичній активній участі двох чи більшої кількості країн у ході цього збройного конфлікту. Разом з тим не береться до уваги, наскільки інтенсивною є така участь, оскільки про наявність міжнародного збройного конфлікту свідчить перший постріл чи захоплений перший квадратний метр території, яка належить чужій державі. Державою, що допустила здійснення такого пострілу чи загарбання, автоматично отримується статус сторони конфлікту.

Якщо знову повернутися до формулювання поняття «держава-агресор», варто наголосити: в разі надання державою дозволу на використання її території іншою країною, аби та реалізувала акт агресії, спрямований на третю державу, вона стає державою-агресором. Інакше кажучи, державою можуть не здійснюватися активні дії, спрямовані на те, щоб напасти на іншу країну, нею може реалізуватися агресія, коли вона погоджується, щоб була використана її територія. Визначальною в цьому разі є якраз згода, навіть мовчазна, адже якщо територію такої країни перед тим окупувала або інакше зайняла інша держава, що нападає, то це актом агресії не вважається.

Тож, не беручи активну участь у веденні збройного конфлікту, країна, яка погодилася, щоб її територія була використана, аби здійснити напад на третю країну, вважається державою-агресором, але в той же час вона не сторона цього збройного конфлікту.

Висновки. Отже, для держави-агресора необов'язковий статус сторони конфлікту, адже агресію можна здійснити, не тільки ведучи активні дії, а й погоджуючись, щоб інша держава використала її територію, аби здійснити агресію. Агресію водночас розглядають як міжнародну протиправну діяльність, за ведення якої мусить відповідати держава, і як міжнародний злочин, за що відповідальність лежить на вищому військово-політичному керівництві цієї країни.

Міжнародне гуманітарне право використовує поняття «сторона конфлікту», щоб позначати суб'єкти, котрі зобов'язані дотримуються норм міжнародного гуманітарного права в ході конфлікту. Це й визначає основоположну різницю між вказаними термінами: агресію необхідно розслідувати й притягати до відповідальності, а «сторону конфлікту», відповідно до статусу, міжнародне гуманітарне право зобов'язує виконувати певні правила.

Література:

1. Топольницька М.І. Критерії визначення збройного конфлікту в міжнародних нормативно-правових актах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 177-180.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Бехруз Х.Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 558-561.

4. Максим Х. «Агресія» як імперативна норма міжнародного права: генезис розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 79. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289621>

5. Definition of Aggression. General Assembly resolution № 3314 (XXIX). Human rights library. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/GAres3314.html>

6. Текст рішення ООН про агресію РФ проти України. Коментований переклад. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/2/7135100/>

7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II) від 08 червня 1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200.

References:

1. Topolnytska, M.I. (2017). Kryterii vyznachennia zbroinoho konfliktu v mizhnarodnykh normatyvno-pravovykh aktakh [Criteria for defining an armed conflict in international legal acts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 47, 177-180 [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) vid 4 lystopada 1950 roku [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights) dated November 4, 1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

3. Bekhruz, Kh.N. (2023). Poniattia viiny u mizhnarodnomu pravi: problemy kontseptualizatsii [The concept of war in international law: problems of conceptualization]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 2, 558-561 [in Ukrainian].

4. Maksym, Kh. (2023). «Ahresiiia» yak imperatyvna norma mizhnarodnoho prava: henezys rozvytku ["Aggression" as an imperative norm of international law: the genesis of development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 79. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289621> [in Ukrainian].

5. Definition of Aggression. General Assembly resolution № 3314 (XXIX). Human rights library. Retrieved from <http://hrlibrary.umn.edu/instree/GAres3314.html> [in English].

6. Tekst rishennia OON pro ahresiiu RF proty Ukrainy. Kommentovanyi pereklad. Yevropeiska pravda [The text of the UN decision on the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Annotated translation. European truth]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/2/7135100/> [in Ukrainian].

7. Zhenevaska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyimi vid 12 serpnia 1949 r [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 [in Ukrainian].

8. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 r., shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol II) vid 08 chervnia 1977 r [Additional Protocol to the Geneva Conventions dated August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol II) dated June 8, 1977]. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 [in Ukrainian].

УДК 002.53

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-778-790](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-778-790)

Січкаренко Галина Геннадіївна доктор історичних наук, доцент, професор, кафедра інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки, Національний транспортний університет, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044) 284-64-39, <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>

Юр Олена Володимирівна магістр, кафедра інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки, Національний транспортний університет, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, тел.: (044) 284-64-39

ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ

Анотація. Подолання соціально-економічних проблем України вимагає оптимального управління всіма процесами. Це зумовлює потребу в актуальних і надійних статистичних даних, які відповідають передовій світовій практиці. В статті показана роль статистичних даних для розвитку соціуму. Зазначено, що якість отримання статистичних даних напряду залежить від забезпечення цього процесу сучасними документно-інформаційними системами і технологіями. Вказано на існуючі досягнення та проблеми у вітчизняній статистичній діяльності. Серйозно ускладнює оптимальне управління та функціонування нашого суспільства відсутність суспільного доступу до актуальних даних статистики, пов'язане з повномасштабним вторгненням на нашу територію російських військ.

Метою статті є аналіз особливостей сучасної документно-інформаційної діяльності органів державної статистики на прикладі Головного управління статистики у Київській області.

Головна увага при розгляді документно-інформаційного забезпечення діяльності Головного управління статистики в Київській області авторами приділялась дослідженню структури вхідної та вихідної інформації. Для оцінки її ефективності досліджувалась функціонування системи електронного документообігу органів державної статистики. Результати дослідження показали, що вся діяльність, пов'язана з обробкою документів, відповідає вимогам державних стандартів та відповідним інструкціям. Управління має досить розвинену документно-інформаційну базу, яка дозволяє виконувати поставлені завдання. Головні обмеження та зміни в діяльності викликані переважно зовнішніми щодо статистичних органів подіями, пов'язаними з

військовими діями. Головного управління статистики у Київській області, як було показано, в основному, змогло до них адаптуватись. Виявлено певні проблеми та виклики в організації роботи та запропоновано шляхи щодо їх розв'язання.

Ключові слова: державна статистика, органи державної статистики, документно-інформаційне забезпечення, документообіг, державне управління.

Sichkarenko Halyna Gennadiivna Doctor of Historical Sciences, Associate professor, Professor, Department of Information Analysis and Information Security, National Transport University, M. Omelianovycha-Pavlenka, 1, Kyiv, 01010, tel.: (044) 284-64-39, <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>

Yur Olena Volodymyrivna master student, Department of Information Analysis and Information Security, National Transport University, M. Omelianovycha-Pavlenka, 1, Kyiv, 01010, tel.: (044) 284-64-39

DOCUMENTARY AND INFORMATION SUPPORT STATE STATISTICS AUTHORITIES

Abstract. Overcoming Ukraine's socio-economic problems requires optimal management of all processes. This necessitates the need for up-to-date and reliable statistical data that meet the best international practices. The article shows the role of statistical data for the development of society. It is noted that the quality of obtaining statistical data directly depends on the provision of this process with modern documentary information systems and technologies. The existing achievements and problems in the national statistical activity are pointed out. The lack of public access to relevant statistical data due to the full-scale invasion of our territory by Russian troops seriously complicates the optimal management and functioning of our society.

The purpose of the article is to analyse the peculiarities of modern documentary and information activities of state statistics authorities on the example of the Main Department of Statistics in Kyiv Region.

When considering the documentary and information support of the activities of the Main Department of Statistics in Kyiv region, the authors focused on the structure of incoming and outgoing information. To assess its effectiveness, the functioning of the electronic document management system of state statistics authorities was studied. The results of the study showed that all activities related to document processing comply with the requirements of state standards and relevant instructions. The Office has a well-developed documentary and information base, which allows it to perform its tasks. The main restrictions and changes in the

activities are caused mainly by events external to the statistical offices, related to military operations. The Main Department of Statistics in Kyiv region, as shown, was mostly able to adapt to them. Certain problems and challenges in the organisation of work are identified and ways to solve them are suggested.

Keywords: state statistics, state statistics authorities, documentary and information support, document flow, public administration.

Постановка проблеми. Державна статистика збирає та аналізує дані, що відображають різні аспекти суспільного життя — від демографії та економіки до охорони здоров'я та освіти. Ця інформація є основою для формування державної політики, стратегічних рішень та оцінки їх ефективності. Надійні статистичні дані дозволяють державі бачити актуальні потреби населення та розв'язувати важливі соціальні питання.

Відкриті статистичні дані роблять процеси державного управління прозорішими. Це, в свою чергу, підвищує довіру громадян до держави, адже суспільство може спостерігати та контролювати ефективність витрачання ресурсів та виконання програм. Державна статистика дозволяє порівнювати досягнення різних держав за стандартними показниками, що важливо для міжнародних організацій: ООН, Світовий банк, Європейський Союз. Ще більш актуальна статистична інформація під час воєнного і післявоєнного періоду, коли підуть великі інвестиції і треба буде дивитися, як ці інвестиції спрацюють. Тому наші партнери і спонсори конче зацікавлені в точній офіційній статистиці та інтеграції української статистичної системи в європейську,

Закон України «Про офіційну статистику» регулює правові відносини у сфері офіційної статистики з метою забезпечення держави і суспільства неупередженою та об'єктивною офіційною державною статистичною інформацією щодо економічної, соціальної, демографічної, екологічної, культурної та інших сфер життя суспільства в Україні та її регіонах [1]. Більш глибокому розуміння стану, проблем і невикористаних резервів інформаційного забезпечення органів державної статистики має сприяти докладний розгляд цих процесів в регіональному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та організації роботи органів статистики в Україні присвячена низка робіт вітчизняних дослідників. Так, теорії і практики інформаційного забезпечення статистики присвячено посібник І.М. Марченко та Т.О. Гнатенко [2]. У роботах М.Ю. Дітковської, О.В. Шевченко, О.В. Козлової, В.В. Савченко, О.Ю. Сорочинської аналізуються стан та перспективи розвитку інформаційне забезпечення державної статистики в Україні [3; 4]. Процеси удосконалення нормативно-правового забезпечення організації державної статистики України в рамках

реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС розглядаються в дослідженнях С.П. Червоної, Н.О. Парфенцевої [5], С.В. Засць [6], І.Підоричевої [7] тощо.

Проте сучасні виклики в організації діяльності органів державної статистики, в її документно-інформаційному забезпеченні потребують більш докладного розгляду, зокрема, через призму регіональних представництв.

Мета статті. Проаналізувати особливості сучасної документно-інформаційної діяльності органів державної статистики на прикладі Головного управління статистики у Київській області

Виклад основного матеріалу. Дані, що отримані зі статистичних досліджень, є основою для прийняття доказових рішень на всіх рівнях управління. Статистика допомагає уникнути суб'єктивності у прийнятті рішень, краще розподіляти ресурси, прогнозувати економічний розвиток, оцінювати соціальні наслідки політики та ефективність виконання державних і міжнародних програм.

Органи державної статистики проводять державні статистичні спостереження (ДСС) відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України плану державних статистичних спостережень [8]. План уключає описи ДСС, які вміщують інформацію про мету їх проведення, методологічну документацію, джерела статистичної інформації, а також перелік статистичних показників (із розрізами їх розробки), що поширюються за результатами ДСС, строки оприлюднення статистичних продуктів (збірники, бюлетені, експрес-випуски та статистична інформація) на офіційних веб-сайтах Держстату та його територіальних органів, а також співвиробників статистичної інформації – Національного банку й Мінфіну.

Упровадження сучасних інформаційних технологій у галузі статистики у звітному році здійснювалося шляхом удосконалення системи збирання форм статистичної звітності в електронному вигляді (СЕЗ), подальшого переведення державних статистичних спостережень до інтегрованої системи статистичної інформації (ІССІ), оновлення комплексів електронної обробки інформації (КЕОІ), забезпечення функціонування системи електронного документообігу (СЕД). Сучасне документно-інформаційне забезпечення відіграє провідну роль у роботі всіх державних органів, але особливо в органах статистики, як провідних інформаційних організаціях.

Згідно статті 8 Закону України «Про офіційну статистику» з метою виробництва офіційної державної статистичної інформації органи державної статистики та інші виробники офіційної статистики використовують такі джерела інформації:

1) первинні та інші дані щодо респондентів, які підлягають статистичним спостереженням; 2) адміністративні дані державних органів (крім органів

державної статистики), органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб;

- 3) дані фінансової звітності підприємств, митної статистики;
- 4) статистична інформація міжнародних організацій та статистичних служб іноземних держав;
- 5) оцінки та розрахунки, здійснені на основі зазначених у цій частині даних [1].

Територіальні органи Державної служби статистики присутні в кожній області України та місті Києві. Розглянемо роботу у Київській області, що певним чином, може надати уявлення про зміст, проблеми та способи їх розв'язання в цієї сфері загалом.

Мета діяльності Головного управління статистики (ГУС) у Київській області – надання всебічної та об'єктивної статистичної інформації щодо економічної, соціальної, демографічної та екологічної ситуації в області та її районах і забезпечення нею органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості [9].

Аналіз функціонування інформаційної системи Головного управління було проведено авторами шляхом дослідження структури вхідної та вихідної інформації. Відповідно до Плану державних статистичних спостережень (ДСС) на 2023 рік ГУС у Київській області проведено 64 ДСС які проводилися відповідно до Типової моделі виробництва статистичної інформації GSBPM (Generic Statistical Business Process Model). Інформація збиралась та опрацьовувалась за 96 формами статистичної, фінансової звітності і анкетами для проведення спеціально організованих статистичних спостережень [10].

Статистичну інформацію ГУС отримує з різних джерел, зокрема, вона збирається від підприємств та організацій різних форм власності. Для збору цієї інформації використовуються спеціальні статистичні та фінансові звіти, які містять первинні дані. Респондентам забезпечено можливість звітувати в електронному вигляді за 85 формами ДСС [11].

З метою подальшого зменшення звітного навантаження на респондентів і уникнення дублювання інформаційних потоків приймання фінансової звітності в електронному вигляді здійснюється органами державної статистики за допомогою автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності», яка надає можливість респондентам одночасно звітувати до органів державної статистики та Державної податкової служби [11].

Кількість респондентів з матриці, які мали подавати форми державних статистичних спостережень за переліком, складала в 2023 році 13 809 одиниць. Кількість форм, за якими мав подавати інформацію респондент коливалась від 1 до 25. Усього у 2023 році ГУС у Київській області зібрано та опрацьовано 331 тис. первинних звітів, включаючи адміністративні дані. Ліву частку з них

складали актові записи цивільного стану та відомості реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання (57,8%) та статистичні і фінансові звіти (38,7%) [8].

З метою вивчення цінової ситуації на споживчому ринку області працівниками ГУС у Київській області проводилося спостереження за змінами цін (тарифів) на споживчі товари (послуги) відповідно до споживчого набору, який включає 335 найменувань товарів (послуг) – представників, для подальших розрахунків індексів споживчих цін на державному рівні. Усього у 2023 році опрацьовано 9408 бланків реєстрації цін на споживчі товари (послуги). Крім цього, на постійній основі проводився щотижневий (щочетверга) моніторинг цін на основні соціально значущі товари (перелік складається з 30 товарів-представників, з них 21 – продукти харчування, 6 – лікарські засоби і вироби медичного призначення і 3 – нафтопродукти) та з січня по липень 2023 року – моніторинг цін на товари протиепідемічного призначення (засоби індивідуального захисту) [9].

Для формування бази показників статистики населення, соціальної сфери, транспорту, навколишнього середовища, реєстру статистичних одиниць тощо ГУС у Київській області отримувало адміністративні дані від державних органів, установ, організацій за угодами про взаємообмін інформаційними ресурсами. Зокрема, з адміністративних джерел отримано більше 191 тис. актів цивільного стану та відомостей щодо зміни реєстрації місця проживання (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Динаміка надходження первинних звітів, включаючи адміністративні дані, до Головного управління статистики у Київській області

роки	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
кількість звітів	618	518	541	411	424	356	398	301	331

Як можна побачити з таблиці, у минулому звітному році, не дивлячись на війну, значно збільшилось, хоча довоєнного рівня так і не досягнено. Також, коливання кількості первинних звітів можуть бути пояснені кількома факторами, які включають:

- зміни в кількості підприємств, які обстежуються, через зміни в методології збирання статданих,
- оптимізацію статистичних форм,
- вилучення дублюючої інформації в статзвітах,
- запровадження нових форм статзвітності,
- проведення вибіркового обстеження, які можуть бути позаплановими.

Відповідно, ці коливання можуть виникати з року в рік і можуть мати значний вплив на обробку звітності [2; 3].

Аналіз інформаційної системи Головного управління статистики виявив ряд недоліків у процесі збирання та обробки інформації, які включають:

- повторення даних у різних галузевих підсистемах інформаційних систем органів державної статистики;
- недостатня ефективність системи, що призводить до значних витрат часу на обробку первинних звітів;
- велика кількість помилок у первинній інформації, які потребують виправлення персоналом при обробці;
- високе навантаження на працівників, які займаються обробкою інформації;
- недосконалі технології збору та обробки первинних звітів;
- використання позадачного підходу, який не передбачає інтеграції підсистем інформаційної системи;
- використання суцільних обстежень, які вимагають значних витрат часу і призводять до додаткового навантаження на працівників органів державної статистики;
- нерівномірне надходження та обробка інформації в різні квартали, що змушує персонал Головного управління виконувати свої обов'язки з більшою інтенсивністю в деякі періоди та меншою – в інші [3; 4].

Варто зазначити, що в умовах повномасштабної війни з Росією Державній службі статистики стало значно складніше збирати інформацію та передавати її органам вищої влади України, і на те є три вагомі причини. Служба активно шукає альтернативні джерела для інформації.

Органи державної статистики, крім збирання та обробки інформації, займаються її поширенням. Для забезпечення доступності, гласності та відкритості статистичної інформації використовуються можливості офіційного веб-сайту ГУС у Київській області, який є основним джерелом поширення статистичної інформації, де у вільному доступі розміщується статистична інформація та публікації. Крім цього, у 2023 році систематично оновлювалася інформація на сторінці ГУС у Київській області у соціальній мережі «Facebook».

Загалом упродовж 2022 року на офіційному вебсайті Державній службі статистики було зафіксовано понад 1,5 млн відвідувань [12].

З метою забезпечення права громадян, юридичних осіб та громадських організацій на отримання публічної інформації відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» Головне управління статистики у Київській області опрацьовуються запити користувачів щодо надання статистичної інформації від юридичних осіб, громадян, громадських організацій та

від засобів масової інформації. Переважна більшість питань, порушених у запитах, стосується статистики населення та міграції, ринку праці, промисловості, сільського господарства та навколишнього середовища. На всі запити були надані відповіді в установлені терміни згідно Закону України «Про доступ до публічної інформації». Кількість опрацьованих запитів користувачів до ГУС по роках представлена в таблиці 2.

Таблиця 2.

Кількість опрацьованих запитів користувачів до ГУС по роках

роки	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
запити користувачів	80	92	61	107	84	95	87	22	38

Відповідно до вимог Конституції України, Закону України «Про звернення громадян» та на виконання Указу Президента України від 07 лютого 2008 року №109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» ГУС у Київській області проводилась робота щодо розгляду звернень громадян.

Звернення громадян реєструються в Секторі документального забезпечення та контролю виконання відповідно до «Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 року № 348 та «Інструкції з діловодства за зверненнями громадян у ГУС у Київській області», затвердженої наказом ГУС у Київській області від 02 липня 2004 року № 91.

Всі звернення розглянуто в установлені Законом України «Про звернення громадян» терміни, громадянам надано ґрунтовні відповіді та роз'яснення [4].

Основні питання, порушені у зверненнях:

- праця та заробітна плата;
- надання інформації;
- питання з ЄДРПОУ (Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України);
- кадрові питання.

У таблиці 3 показана динаміка розглянутих звернень громадян.

Таблиці 3.

Кількість розглянутих звернень громадян до ГУС по роках

роки	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
кількість звернень	178	187	160	134	70	61	116	57	89

Варто відмітити, що кількість звернень громадян на другій рік війни значно зросло і перевищило двоєний рівень. Це, крім іншого, ілюструє збільшення значення в суспільстві статистичної інформації.

На основі аналізу потоків вихідної інформації, звернень, запитів на статистичну інформацію та кількості відвідувань веб-сайту ГУС можна зробити висновок, що попит на статистичну інформацію є стабільно високим. Це означає, що користувачі постійно потребують доступу до статистичних даних та використовують веб-сайт ГУС як надійне джерело інформації.

Проаналізувавши поширення статистичної інформації було виявлено наступне:

- для розповсюдження статистичної інформації використовується мережа Інтернет;
- змінилася спрямованість розповсюдження статистичної інформації – тепер вона не стосується лише державних органів, але є доступною для громадськості та ЗМІ.

В свою чергу є необхідність в:

- розширенні тематики статистичної інформації;
- у створенні баз даних статистичної інформації з можливістю доступу до них широкого кола користувачів;
- забезпеченні диференційованого доступу до статистичної інформації відповідно до запитів користувачів.

Для оцінки ефективності функціонування інформаційної системи ГУС у Київській області було проведено дослідження документообігу. Система електронного документообігу органів державної статистики (СЕД ОДС) є безпаперовим документообігом з використанням кваліфікованого електронного підпису дозволяє значно спростити та прискорити процес обміну документами між підрозділами. Забезпечено підключення до СЕД ОДС 100% загальної кількості робочих місць в ГУС у Київській області.

Під час дослідження було перевірено, чи відповідає діяльність, пов'язана з обробкою документів, вимогам державних стандартів та інструкцій з діловодства. Результати дослідження показали, що всі процедури та вимоги були дотримані.

Проведений аналіз надходження та поширення статистичної інформації у Головному управлінні статистики у Київській області показав, що загальний

обсяг документообігу залишається стабільним, але певні підрозділи отримують більше інформації у перші два квартали року, а найменшу кількість – у четвертий.

Для зменшення неритмічності в процесах обробки інформації можна використовувати більш сучасні інформаційні технології. Незалежно від того, чи зростає або зменшується кількість інформації, яка надходить до органів статистики, застосування новітніх технологій може знизити навантаження на працівників, які обробляють цю інформацію. Це досягається шляхом автоматизації процесів обробки даних, що дозволяє ефективніше використовувати час та зусилля працівників. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати інформаційні системи, які не лише прискорюють обчислювальні процеси, але й допомагають оптимізувати їх. Це дозволить компенсувати зростаюче навантаження на працівників та отримати більше переваг від автоматизації роботи.

Аналіз інформаційної системи Головного управління статистики у Київській області виявив, що є декілька чинників, які необхідно врахувати для її поліпшення. Зокрема, розширювати тематику вихідної інформації, створювати бази та банки даних статистичної інформації з доступом для широкого кола користувачів, співпрацювати з засобами масової комунікації, включаючи соціальні мережі Інстаграм, Фейсбук, X (Твіттер), Ютуб та Лінкедін. Також необхідно забезпечити більш широке використання Інтернету, щоб, зокрема, організувати доступ до статистичних даних враховуючи потреби користувачів.

Щоправда, в сучасних умовах, в наслідок військових дій неймовірно ускладнилась можливість збирати, надавати та отримувати актуальну статистичну інформацію. Подекуди були втрачені традиційні джерела інформації. З березня 2022 року у підприємств і організацій з'явилося право не подавати звіти до органів державної статистики. Адже хтось не може звітувати, бо потужності розбомбили, або підприємство не встигло провести релокацію, а також відбулась втрата адміністративних джерел і даних інших органів влади. Це змушує більш активно вишукувати альтернативні джерела для інформації, як то застосування математичних, статистичних, соціологічних методів, завдяки можна провести дооцінки і розрахувати статистичну інформацію. З початку повномасштабної російсько-української війни Держстат прийняв рішення щодо резервування процесів збирання і обробки, а також дублювання статистичної інформації з регіонів, де були військові дії, на ті регіони, де їх не відбувалося через свою, внутрішню хмару.

Після повномасштабного російського вторгнення сайт Держстату не публікує дані щодо багатьох економічних показників, що ускладнює управлінням та аналітикам створення прогнозів та досліджень, яких потребує країна. Щоправда, Державна служба статистики України хоче внести на розгляд уряду

законопроект щодо змін до правил звітування, де передбачається поновити звітування для регіонів, де не тривають бойові дії. Безсумнівно, ці процеси впливають і будуть впливати на діяльність Головного управління статистики у Київській області.

Висновки. Отже, Головне управління статистики у Київській області займається організацією роботи зі збору, обробки та поширення статистичних даних, підвищенням якості та доступності статистичної інформації, а також координацією роботи статистичних органів на регіональному рівні. Управління має досить розвинену документно-інформаційну базу, яка дозволяє виконувати поставлені завдання. Певні обмеження та зміни в діяльності викликані переважно зовнішніми щодо статистичних органів подіями, пов'язаними з військовими діями. ГУС у Київській області, як було показано, в основному, змогло до них адаптуватись.

Для подальшого ефективного розвитку документно-інформаційної системи Головного управління статистики у Київській області варто звернути увагу на деякі важливі аспекти. Це передусім оновлення технічної бази для забезпечення ефективної роботи з обробки та зберігання статистичної інформації; розширення функціоналу інформаційної системи у зв'язку з постійними змінами в соціально-економічному житті регіону, що дозволить забезпечити збільшення обсягу зібраної та обробленої статистичної інформації, а також покращити якість та швидкість обробки цієї інформації. Потребує вдосконалення та розширення використання методів збору та обробки даних, об'єднання підсистем в інформаційну систему, що може включати інтеграцію системи збору даних, баз даних, систем електронного документообігу та інших компонентів. Це сприятиме покращенню обміну інформацією та забезпеченню її цілісності.

Важливим для ефективного розвитку органів державної статистики залишається удосконалення безпеки інформації, зокрема, через різні технології та методи, такі як шифрування даних, контроль доступу до інформації, резервне копіювання даних, використання хмарних технологій та інші. Для постійного вдосконалення документно-інформаційної системи важливо проводити моніторинг її роботи та аналізувати результати. Це дозволить вчасно виявляти проблеми та недоліки інформаційної системи і швидко приймати рішення щодо їх вирішення.

Інформаційна система Головного управління статистики у Київській області має постійно удосконалювати зручний і швидкий доступ до даних. Для цього мають ширше застосовуватись веб-портали або спеціалізовані програмні додатки, які дозволяють користувачам шукати, переглядати і аналізувати статистичну інформацію. Також важливо забезпечити диференційований доступ до даних відповідно до запитів користувачів. Це означає, що інформаційна

система повинна мати можливість надавати як загальну статистику для широкої громадськості, так і деталізовану інформацію для спеціалізованих користувачів, таких як дослідники, експерти чи представники галузей, бізнесу тощо.

Отже, для розвитку інформаційної системи Головного управління статистики у Київській області важливо постійно оновлювати технічну базу, розширювати функціонал системи, вдосконалювати методи збору та обробки даних, постійно проводи навчання та підготовку персоналу, забезпечувати безпеку інформації, навчати та підтримувати користувачів, а також проводити моніторинг та аналіз роботи системи.

Література:

1. Про офіційну статистику [About official statistics] : Закон України від 16.08.2022 № 2524-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text>
2. Марченко І.М., Гнатенко Т.О. Інформаційне забезпечення статистики: теорія та практика : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2017. 340 с.
3. Дітковська М.Ю. Аналіз інформаційної системи органу державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 5. С. 15–30
4. Шевченко О.В., Козлова В.В., Савченко В.С. Сорочинська О.Ю. Інформаційне забезпечення державної статистики в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. №5. С. 30–35.
5. Червона, С. П., Парфенцева, Н. О. (2022). Удосконалення нормативно-правового забезпечення організації державної статистики України в рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Статистика України*, 1 (96), 30-39. [https://doi.org/10.31767/su.1\(96\)2022.01.03](https://doi.org/10.31767/su.1(96)2022.01.03).
6. Заєць С. В. Якість офіційної статистичної інформації: підходи та міжнародна практика оцінювання. *Статистика України*. 2020. № 1. С. 04–15. Doi: 10.31767/su. 1(88)2020.01.01.
7. Підоричева І. Гармонізація державної статистики у сфері інновацій з вимогами європейських стандартів: інституціональний базис, проблеми та можливості. *Журнал європейської економіки*. Том. 23. № 2 (89). Квітень-червень 2024. С. 215-236.
8. Про затвердження Програми розвитку офіційної статистики до 2028 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 989. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2023-%D0%BF#Text>
9. Головне управління статистики у Київській області. Офіційний сайт <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua>
10. Державна служба статистики України. (2024). Звіти про діяльність. https://ukrstat.gov.ua/zvit/2023/zvit_rd_2022.htm
11. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. <https://www.ukrstat.gov.ua>
12. Комунікаційна стратегія Державної служби статистики України на період до 2028 року. Наказ Державної служби статистики № 1 від 01.01.2024. https://ukrstat.gov.ua/menu/Kom_strateg_28/kom_strateg_28.htm

References:

1. Pro ofitsiinu statystyku : Zakon Ukrainy vid 16.08.2022 № 2524-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text> [in Ukrainian]

2. Marchenko I.M., Hnatenko T.O. (2017). Informatsiine zabezpechennia statystyky: teoriia ta praktyka : navch. posib. [Information support of statistics: theory and practice : a textbook]. Kyiv : KNEU, 340 s. [in Ukrainian]
3. Ditkovska M.Iu. (2010). Analiz informatsiinoi systemy orhanu derzhavnoho upravlinnia. [Analysis of the information system of a public administration body]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 5. S. 15–30 [in Ukrainian]
4. Shevchenko O.V., Kozlova V.V., Savchenko V.S. Sorochynska O.Iu. (2019). Informatsiine zabezpechennia derzhavnoi statystyky v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [Information Support of State Statistics in Ukraine: Current Status and Development Prospects] Efektyvna ekonomika, 5. S. 30–35 [in Ukrainian]
5. Chervona, S.P., Parfentseva, N.O. (2022). Udokonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia orhanizatsii derzhavnoi statystyky Ukrainy v ramkakh realizatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS. [Improving the regulatory and legal support for the organisation of state statistics in Ukraine in the framework of the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement] Statystyka Ukrainy, 1 (96), 30-39. [https://doi.org/10.31767/su.1\(96\)2022.01.03](https://doi.org/10.31767/su.1(96)2022.01.03). [in Ukrainian]
6. Zaiets S.V. (2020). Yakist ofitsiinoi statystychnoi informatsii: pidkhody ta mizhnarodna praktyka otsyniuvannia [The Quality of Official Statistical Information: Approaches and International Practices of Evaluation]. Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, 1, 04–15. Doi: 10.31767/su. 1(88)2020.01.01. [in Ukrainian]
7. Pidorycheva I. (2024). Harmonizatsiia derzhavnoi statystyky u sferi innovatsii z vymohamy yevropeiskykh standartiv: instytutsionalnyi bazys, problemy ta mozhlyvosti. [Harmonisation of state statistics in the field of innovations with the requirements of European standards: institutional framework, problems and opportunities]. Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky. Tom. 23. № 2 (89). Kviten-cherven, S. 215-236. [in Ukrainian]
8. Pro zatverdzhennia Prohramy rozvytku ofitsiinoi statystyky do 2028 roku (2023) [On approval of the Programme for the Development of Official Statistics until 2028] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09.2023 r. № 989. Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
9. Holovne upravlinnia statystyky u Kyivskii oblasti. [Main Department of Statistics in Kyiv region]. Ofitsiinyi sait <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2024). [State Statistics Service of Ukraine]. Zvity pro diialnist. https://ukrstat.gov.ua/zvit/2023/zvit_rd_2022.htm [in Ukrainian]
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiinyi sait. <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
12. Komunikatsiina stratehiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy na period do 2028 roku. (2014). [Communication Strategy of the State Statistics Service of Ukraine for the period up to 2028]. Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky № 1 vid 01.01.2024. https://ukrstat.gov.ua/menu/Kom_strateg_28/kom_strateg_28.htm [in Ukrainian]

УДК 327(495.6)

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-791-802](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-791-802)

Татарішвілі Шота Абесаломович аспірант кафедри євроінтеграційної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0009-0006-8089-624X>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНИХ БАЛКАН В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Досліджуються концептуальні основи публічного управління в державах Західних Балкан в контексті їхньої інтеграції до Європейського Союзу. Основна увага приділяється аналізу структурних реформ, які відбулися в системах управління цих держав протягом останніх десятиліть.

Висвітлено ключові етапи європейської інтеграції для країн Західних Балкан та визначає, яким чином ці процеси вплинули на трансформацію національних систем публічного управління. Охарактеризовано специфіку адаптації адміністративних структур до стандартів ЄС, зокрема в таких сферах, як забезпечення верховенства права, дотримання принципів прозорості та підзвітності, а також удосконалення механізмів боротьби з корупцією. Значну увагу приділено аналізу впровадження програм реформ публічного управління у державах регіону, що включають розширення можливостей цифрового урядування, підвищення професійного рівня державних службовців та зміцнення інституційної спроможності державних органів.

Розглянуто виклики, з якими стикаються держави Західних Балкан у процесі реформування публічного управління, серед яких основними є слабка інституційна база, низький рівень довіри до державних установ та недостатня інтеграція громадянського суспільства до процесу управління.

Проаналізовано, як успішне впровадження реформ може прискорити процес євроінтеграції та зміцнити демократичні інститути в цих країнах. Наведено приклади найбільш успішних реформ у сфері публічного управління в країнах, таких як Хорватія, Сербія, Чорногорія та Північна Македонія, з акцентом на їхній вплив на європейський інтеграційний процес. Окрім того, окреслено перспективи подальшого розвитку публічного управління в державах Західних Балкан та можливі шляхи подолання існуючих перешкод на шляху до членства в ЄС.

Ключові слова: Публічне управління, євроінтеграція, Західні Балкани, адміністративні реформи, публічне управління, інституційна спроможність, прозорість.

Tatarishvili Shota Abesalomovych graduate student of the Department of European Integration Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko Kyiv National University, <https://orcid.org/0009-0006-8089-624X>

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE WESTERN BALKAN STATES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article studies the conceptual foundations of public administration in the Western Balkan states in the context of their integration into the European Union. The main attention is paid to the analysis of structural reforms that have taken place in the governance systems of these states in recent decades.

The author highlights the key stages of European integration for the Western Balkan countries and determines how these processes have influenced the transformation of national public administration systems. The specifics of adaptation of administrative structures to EU standards are described, in particular in such areas as ensuring the rule of law, adherence to the principles of transparency and accountability, and improving anti-corruption mechanisms. Considerable attention is paid to the analysis of the implementation of public administration reform programmes in the countries of the region, including the expansion of digital governance, professional development of civil servants and strengthening the institutional capacity of public authorities.

The challenges faced by the Western Balkan states in the process of public administration reform are considered, among which the main ones are a weak institutional framework, low level of trust in public institutions and insufficient integration of civil society into the governance process.

The article analyses how successful implementation of reforms can accelerate the process of European integration and strengthen democratic institutions in these countries. Examples of the most successful public administration reforms in countries such as Croatia, Serbia, Montenegro and North Macedonia are presented, with an emphasis on their impact on the European integration process. In addition, the author outlines the prospects for further development of public administration in the Western Balkan countries and possible ways to overcome the existing obstacles to EU membership.

Keywords: Public administration, European integration, Western Balkans, administrative reforms, public management, institutional capacity, transparency.

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції став важливим етапом розвитку для країн Західних Балкан, оскільки він охоплює не лише економічні та політичні аспекти, але й вимагає ґрунтовних змін у системах публічного управління цих держав. Основною вимогою з боку Європейського Союзу до країн, які прагнуть стати його членами, є відповідність їхніх національних систем управління високим стандартам прозорості, підзвітності, ефективності та боротьби з корупцією. Публічне управління у державах Західних Балкан, історично обтяжене слабкістю інституцій та низькою довірою до державних органів, вимагає суттєвого реформування для відповідності цим вимогам.

Незважаючи на прогрес у напрямку євроінтеграції, країни регіону продовжують стикатися з численними викликами у реформуванні своїх адміністративних структур. Зокрема, однією з головних проблем є відсутність сильної інституційної бази, що ускладнює впровадження новітніх підходів до управління та адміністрування. Крім того, значною перешкодою є поширеність корупції та недостатнє впровадження механізмів боротьби з нею, що ставить під сумнів ефективність державного управління та знижує рівень довіри громадян до державних інституцій. Підвищення ефективності державного управління є критичним фактором для забезпечення сталого розвитку та поступової інтеграції країн Західних Балкан до ЄС.

Європейська інтеграція вимагає також покращення адміністративної спроможності державного апарату через зміцнення професійного рівня державних службовців, розвиток цифрових технологій в управлінні та активне залучення громадянського суспільства до процесів прийняття рішень. Однак низька інституційна спроможність, обмежені ресурси та повільні темпи впровадження реформ продовжують бути ключовими бар'єрами на шляху до ефективної модернізації публічного управління.

У цьому контексті виникає необхідність у систематичному дослідженні концептуальних основ публічного управління в державах Західних Балкан, особливо з огляду на специфічні виклики, пов'язані з євроінтеграційними процесами. Важливо не лише визначити ключові чинники, що впливають на успішність реформ у цій сфері, але й оцінити їхню відповідність стандартам ЄС. Дослідження також повинне враховувати питання адаптації національних політичних та адміністративних систем до європейських вимог, зокрема в контексті боротьби з корупцією, забезпечення прозорості та ефективного управління.

Вивчення цієї проблеми обумовлено необхідністю визначення ефективних механізмів реформування публічного управління у країнах Західних Балкан, які сприятимуть їхньому швидшому вступу до ЄС. Це дозволить не лише ідентифікувати проблемні зони, але й запропонувати дієві рішення для

покращення інституційної спроможності державних органів, підвищення прозорості та зниження рівня корупції в країнах регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема публічного управління у країнах Західних Балкан в умовах європейської інтеграції є об'єктом численних досліджень як західних, так і регіональних науковців. Цей процес передбачає не лише інституційні та адміністративні перетворення, але й глибокі соціально-політичні зміни, що стали результатом тиску національних реформ та європейських вимог. Багато науковців досліджували вплив інтеграційних процесів на публічне управління, приділяючи увагу як позитивним змінам, так і численним викликам, з якими стикаються держави цього регіону.

А. Домачовська зазначає, що євроінтеграція Західних Балкан є ключовим питанням у контексті дедалі сильнішої присутності гравців, що не входять до ЄС, таких як Китай, Росія та Туреччина, які змагаються з Європейським Союзом за вплив у цьому важливому регіоні [1].

Г. Джурович, Г. Йоветич та З. Калезич досліджують вплив реформи державного управління на економічний розвиток країн Західних Балкан та зазначають, що існує значний позитивний вплив реформи публічного управління в країнах Західних Балкан на зростання ВВП і торгівлю [2].

Д. Байрамі відзначає, що Західні Балкани за всіма показниками якості управління, особливо за верховенством права, відстають від країн ЄС, а низький рівень функціонування верховенства права в поєднанні з неадекватною та нереформованою державною адміністрацією є потенційно найбільшою перешкодою в угоді про асоціацію Західних Балкан з ЄС, викликом для досягнення сталого соціального та економічного розвитку [3]. Також дослідник зазначає, що існує очевидна різниця між декларованою і внутрішньою реальністю, яка ще більше ускладнюється складним політичним та економічним переходом, а також соціальною сферою, де бідність і корупція викликають найбільше занепокоєння [3].

Таким чином, проведені дослідження підтверджують, що реформування публічного управління в країнах Західних Балкан є складним і багатограним процесом, який вимагає не лише технічних змін в управлінських структурах, але й зміни політичної та соціальної культури. Головними перешкодами на шляху до успішної європейської інтеграції залишаються корупція, низька інституційна спроможність та обмежене впровадження цифрових технологій. Однак науковці одностайно погоджуються, що продовження реформ, зокрема у сферах прозорості та ефективності управління, є ключовим для поступової інтеграції країн Західних Балкан до Європейського Союзу.

Мета статті. Дослідження концептуальних основ публічного управління в державах Західних Балкан в умовах європейської інтеграції, а також

аналіз впливу євроінтеграційних процесів на реформування національних систем управління цих країн. Визначення ключових чинників, що впливають на ефективність реформ публічного управління, а також виявлення проблем, які заважають їх успішному впровадженню.

Виклад основного матеріалу. Політичні та адміністративні особливості держав Західних Балкан відіграють ключову роль у процесі реформування публічного управління та його адаптації до європейських стандартів. Країни регіону мають різні політичні традиції, що ускладнює впровадження єдиної моделі управління.

Сербія має сильну центральну владу з обмеженою децентралізацією. Відносини між урядом та громадянським суспільством часто характеризуються низьким рівнем довіри, що створює перешкоди на шляху впровадження реформ.

Чорногорія — це невелика держава, де домінує патронажна політика. Відсутність стабільних інституцій та високий рівень корупції ставлять під загрозу процес демократичних реформ. Влада має сильний контроль над засобами масової інформації, що обмежує громадський контроль над управлінськими процесами.

Албанія продемонструвала певний прогрес у реформах державного управління, але залишається проблематичною через високу політичну поляризацію та слабкі інститути. Програми з децентралізації та зміцнення місцевого самоврядування все ще на початкових етапах реалізації.

Боснія і Герцеговина є найскладнішою державою з точки зору управлінських структур, оскільки країна поділена на дві автономні частини (Федерація Боснії і Герцеговини та Республіка Сербська), що ускладнює координацію реформ. Розбалансованість політичної системи та високий рівень поляризації є серйозними перешкодами на шляху реформ.

Незважаючи на прогрес у реформах, політичні та адміністративні особливості країн Західних Балкан створюють серйозні виклики на шляху їх європейської інтеграції.

Реформи публічного управління в контексті євроінтеграції.

Основні напрямки реформ публічного управління у країнах Західних Балкан значною мірою зумовлені вимогами ЄС. Однією з ключових умов інтеграції є забезпечення ефективного, прозорого та підзвітного управління, що є важливим елементом Копенгагенських критеріїв. Держави Західних Балкан повинні реформувати свої адміністративні системи відповідно до принципів європейського управління, які включають деполітизацію державної служби, вдосконалення механізмів підзвітності та боротьбу з корупцією.

Важливою складовою реформ є підвищення ефективності місцевого самоврядування. Наприклад, в Албанії було реалізовано кілька проектів щодо

децентралізації, спрямованих на покращення управління на місцях [4]. Проте ці заходи часто стикаються з перешкодами, зокрема недостатнім фінансуванням і слабким рівнем інституційної спроможності місцевих органів влади. Такі процеси потребують часу та політичної волі на їх вирішення.

Реформи судової системи також є важливим напрямком у країнах регіону. Наприклад, у Сербії значну увагу приділено підвищенню незалежності суддів та скороченню політичного впливу на судову систему, що залишається одним із основних завдань на шляху до членства в ЄС [5]. У Боснії та Герцеговині проведено реформи судової системи з використанням досвіду Східної Німеччини, в ході якої зокрема провели процедуру перепризначення суддів, які були призначені довічно [6]. Для цього парламентом було ухвалено зміни до Основного Закону, утворено Незалежну суддівську комісію зі включенням місцевої влади, міжнародні експерти, міжнародних суддів Конституційного Суду Боснії і Герцеговини. При Незалежній суддівській комісії було утворено три тимчасові Вищі суддівсько-прокурорські ради для кожного з суб'єктів конфедерації. Оголошено про вакантність усіх без винятку суддівських посад, запрошено до участі у відкритому конкурсі усіх бажаючих осіб, які відповідали кваліфікаційним вимогам для зайняття посади судді. Важливим стало те, що на ці процеси впливали й представники громадськості, яким було надано можливість подавати скарги щодо кандидатів на посаду судді (зокрема, за результатами розгляду 15% отриманих скарг визнано обґрунтованими) [6]. Водночас, варто відзначити, що зміни відбувалися повільно через складну адміністративно-політичну структуру країни, важкість впровадження комплексних змін. Так як саме судова система є основою для боротьби з корупцією та зловживаннями в публічній політиці, тому її роль є однією з вирішальних для євроінтеграції загалом.

Боротьба з корупцією є одним з найважливіших напрямків реформ у країнах Західних Балкан. Як відзначають експерти, в Сербії найвищий рівень корупції фіксується в політичних партіях, в Чорногорії ключовою причиною корупції називають відмивання коштів, а Хорватія хоч і досягла найвищого рівня з перелічних держав, але все ще має проблеми із правосуддям за вчинені корупційні дії [7]. У всіх західнобалканських країнах, переважно за наполяганням Європейського Союзу, створено державні органи протидії корупції, хоча ефективність їх роботи не завжди є високою, адже відсутня політична воля для дійсно дієвих заходів у боротьбі з корупцією: у Боснії та Герцеговині Агентство попередження корупції і координації боротьби з корупцією було створене на виконання вимог ЄС для введення безвізового режиму, однак, з того часу Агентство так і не запрацювало належним чином [7]. У Сербії, де Агентство боротьби з корупцією розпочало свою роботу за два роки до повної ратифікації угоди про стабілізацію та асоціацію у 2012 році, а

політичне керівництво демонструвало бажання побороти це явище. Водночас, схвалені антикорупційні нормативно-правові акти не завжди виконуються. Зокрема, експерти «Transparency International» в Сербії відзначають неналежне виконання закону про державні підприємства в частині проведення конкурсів і тендерів [7]. Крім цього, не всі виявлені випадки корупційних дій в Сербії завершують судовими покараннями. Такий стан експерт Центру вільного ринку М. Прокопівіч пояснив тим, що в Сербії змінюються політики, а не правила гри [7].

Незважаючи на досягнуті успіхи в окремих напрямках, загалом реформи публічного управління в країнах Західних Балкан залишаються непослідовними. Це пов'язано з різними політичними та економічними чинниками, зокрема впливом корупції, політичною нестабільністю та обмеженими адміністративними ресурсами. ЄС продовжує надавати підтримку реформам, але їх успіх залежить значною мірою від політичної волі на місцях. Ефективність проведених заходів часто залишається низькою через недостатню спроможність інституцій та їх обмежені ресурси.

Позиція громадськості щодо реформування публічного управління.

Прагнення до вступу до Європейського Союзу (ЄС) стимулює реформи та сприяє тіснішому узгодженню із західними стандартами та цінностями, заохочуючи демократизацію та інституційне зміцнення. Дані дослідження IRI, проведеного у 2024 році, показують обнадійливі ознаки того, що це саме те, чого хоче більшість громадян [8]. На запитання, чи підтримали б вони вступ до ЄС, якби референдум відбувся сьогодні, сильна більшість у п'яти з шести країн проголосувала б за приєднання до блоку, коливаючись від 68% як у Північній Македонії, так і в Боснії та Герцеговині до 92% в Албанії, а у Сербії 40% підтримують вступ до ЄС [8]. Це відбувається в той час, коли в Брюсселі посилюється бажання прискорити процес інтеграції в ЄС на Західних Балканах. Водночас, на нашу думку, це може говорити як про недостатність розбудови публічних комунікацій щодо євроінтеграції, так і про успіхи російської пропаганди в регіоні.

Більшість громадян у всіх країнах, крім Сербії, підтримують проєвропейський, прозахідний курс зовнішньої політики: зокрема, 87% опитаних у Косово та 82% в Албанії відповіли, що зовнішня політика їхньої країни має бути орієнтована виключно на Захід та ЄС [8]. Ці цифри свідчать про те, що багато хто в регіоні бачить європейську інтеграцію та тісніші зв'язки із Заходом як шлях до більшого процвітання.

Показовим є поширеність корупції як головної відповіді, коли йдеться про пріоритети уряду - у кожній країні корупція входить до трійки найважливіших пріоритетів для уряду [8]. Це узгоджується з експертним аналізом Цільової групи IRI на Західних Балканах, де підкреслюється згубний

вплив корупції на наявність робочих місць і довгострокове зростання [8]. Це посилює наратив про необхідність боротьби з корупцією як основи для подальшої розбудови держави та процесів євроінтеграції.

Перспективи публічного управління в умовах європейської інтеграції. Перспективи публічного управління в умовах європейської інтеграції країн Західних Балкан значною мірою залежать від політичної волі, інституційної спроможності та зовнішньої підтримки. Європейський Союз відіграє ключову роль у процесі реформування, проте виклики, пов'язані з корупцією, слабкими інституціями та політичною нестабільністю, залишаються значними.

Основною вимогою ЄС до країн Західних Балкан є дотримання принципів верховенства права, прозорості та підзвітності в публічному управлінні. Прогрес у цьому напрямку неоднорідний: хоча деякі країни, такі як Північна Македонія та Сербія, досягли значних успіхів у проведенні реформ, інші, зокрема Боснія і Герцеговина, стикаються з серйозними перешкодами, пов'язаними з етнічним розділенням та політичною дисфункцією.

Децентралізація є однією з важливих складових реформ публічного управління. Європейський Союз активно підтримує децентралізаційні процеси через програми ІРА, які спрямовані на зміцнення місцевого самоврядування та підвищення його ефективності. Проте недостатнє фінансування та слабка адміністративна спроможність місцевих органів влади залишаються ключовими проблемами. Наприклад, в Албанії реформа децентралізації стикається з труднощами через брак ресурсів і політичні розбіжності між центром і регіонами.

Взаємодія національних систем управління з європейськими стандартами також передбачає реформування державних інституцій з метою підвищення їхньої ефективності та прозорості. У цьому контексті важливу роль відіграють цифрові технології. Наприклад, у Чорногорії та Сербії активно впроваджуються системи електронного уряду, що сприяють зниженню рівня бюрократії та поліпшенню доступу громадян до державних послуг. Проте рівень цифровізації залишається недостатнім для повної модернізації управлінських процесів у регіоні.

Одним із найбільших викликів для країн Західних Балкан є боротьба з корупцією. Хоча реформи антикорупційного законодавства є ключовою частиною процесу інтеграції до ЄС, ефективність їх виконання часто залишається низькою через політичний вплив на судову систему та органи правопорядку. У Північній Македонії та Косово спостерігається певний прогрес, зокрема через створення незалежних антикорупційних органів, однак їхня діяльність часто стикається з тиском з боку політичних еліт.

Перспективи публічного управління в країнах Західних Балкан значною мірою залежать від зовнішньої підтримки. ЄС надає значні ресурси для

підтримки реформ, проте без активної участі місцевих політичних і адміністративних структур досягти успіху буде складно. Європейський досвід показує, що лише інтеграція найкращих практик управління може допомогти зменшити вплив корупції та політичної нестабільності, а також підвищити ефективність роботи державних інституцій

Інституційна спроможність залишається однією з ключових проблем для багатьох країн регіону. Незважаючи на те, що деякі реформи були впроваджені з успіхом, багато державних органів влади залишаються недофінансованими та недостатньо розвиненими для забезпечення ефективного управління. Це створює бар'єри для впровадження реформ у галузі публічного управління і знижує довіру громадян до державних інституцій.

Загалом, перспективи публічного управління в країнах Західних Балкан у контексті європейської інтеграції залежать від здатності урядів цих держав ефективно імплементувати реформи, а також від тривалої підтримки з боку міжнародних партнерів, насамперед ЄС. Реформування державних інституцій та підвищення рівня прозорості залишаються ключовими завданнями на найближчі роки, і їхнє виконання є умовою для інтеграції до європейського співтовариства.

Висновки. Процес реформування публічного управління в державах Західних Балкан в умовах європейської інтеграції є складним, багатовекторним і тісно пов'язаним з політичною, економічною та соціальною трансформацією країн регіону. Однією з основних цілей реформ є наближення до європейських стандартів управління, що включає дотримання принципів прозорості, підзвітності, верховенства права та ефективного управління. Однак результати цих реформ нерівномірні й значною мірою залежать від специфічних національних контекстів кожної країни.

Європейський Союз виступає ключовим рушієм реформ у регіоні, використовуючи механізми передвступної допомоги та чітко окреслені критерії для вступу. Політична воля та інституційна спроможність держав Західних Балкан є вирішальними факторами успішної інтеграції та імплементатії реформ. Незважаючи на те, що в деяких країнах (як-от Північна Македонія чи Сербія) було досягнуто суттєвих успіхів, інші держави, такі як Боснія і Герцеговина, залишаються зануреними в політичну нестабільність та внутрішні конфлікти, що значно ускладнює процес реформування.

Одним із важливих напрямків реформування є децентралізація та зміцнення місцевого самоврядування. Попри підтримку з боку ЄС, зокрема через програми ІРА, недостатня адміністративна спроможність та обмежені фінансові ресурси місцевих органів влади стримують ефективне впровадження децентралізаційних реформ. Цей аспект є особливо важливим для розвитку демократії на місцевому рівні та підвищення довіри громадян до уряду.

Також необхідно підкреслити важливість боротьби з корупцією як одного з ключових аспектів реформ публічного управління. Антикорупційні заходи, попри їх активне впровадження в низці країн регіону, таких як Косово, Албанія та Північна Македонія, стикаються з проблемами політичного тиску та недостатньої незалежності судової системи. Корупція залишається значним викликом на шляху до підвищення прозорості та ефективності державних інституцій.

Успішність реформ публічного управління також тісно пов'язана з впровадженням цифрових технологій. Хоча в деяких країнах, як-от Чорногорія та Сербія, вже запроваджено ініціативи щодо електронного уряду, загальний рівень цифровізації залишається недостатнім для забезпечення ефективного управління та надання державних послуг на рівні європейських стандартів. Підвищення рівня цифровізації є важливим чинником для зменшення бюрократичних перешкод і сприяння прозорості у взаємодії громадян із державними органами.

Міжнародні організації, такі як ЄС, ООН, Світовий банк та ОЕСР, продовжують відігравати важливу роль у підтримці реформ публічного управління в регіоні. Їхня технічна та фінансова допомога залишається критично важливою для успішної імплементації реформ. Проте кінцевий успіх цих змін залежить насамперед від внутрішніх чинників: політичної волі урядів держав Західних Балкан, їхньої здатності протидіяти корупції та створювати стійкі інституції, що відповідатимуть європейським стандартам.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що процес європейської інтеграції держав Західних Балкан значно впливає на формування концептуальних основ публічного управління в регіоні. Європейські вимоги щодо реформування державних інституцій сприяють поступовій модернізації управлінських структур, однак процес цей тривалий і потребує постійної політичної волі та зовнішньої підтримки. Успіх у цьому напрямку відкриє країнам Західних Балкан можливості не лише для інтеграції в ЄС, але й для розвитку ефективних, прозорих і підзвітних систем публічного управління, які відповідатимуть потребам громадян і сприятимуть загальному підвищенню добробуту регіону.

Література:

1. Domachowska A. The Status of the European Integration Process of the Western Balkan Countries. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*. 2021. № 4. P. 67–82. DOI: 10.33067/SE.4.2021.4. URL: <https://journalse.com/the-status-of-the-european-integration-process-of-the-western-balkan-countries>. (access date: 12.09.2024).
2. Djurovic G., Jovetic, G., Kalezic, Z. Impact of the Public Administration Reform on the Economic Development of the Western Balkans. *Lex Localis*. 2022. Vol. 20. P. 785–807. DOI: 10.4335/20.4.785-807(2022). URL: https://www.researchgate.net/publication/365360053_Impact_of_the_Public_Administration_Reform_on_the_Economic_Development_of_the_Western_Balkans. (access date: 12.09.2024).

3. Bajrami Dr.Sc, Mustafai, A. The Quality of Governance and EU Regional Policy as a key determinant in the process of the integration of the Western Balkans into the EU. *ILIRIA International Review*. 2017, 7. 10.21113/iir.v7i2.297.

4. Правосуб'єктність на місцевому рівні: Албанія: звіт. Центр експертизи доброго врядування. Страсбург, 13 вересня 2021. 10 с. URL: <https://rm.coe.int/lp-zvit-albania-ukr-1/1680aef1e4>. (дата звернення: 12.09.2024).

5. Більшість сербів на референдумі підтримали зміни до конституції. Українська правда. 17 січня 2022. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/01/17/7132650/> (дата звернення: 12.09.2024).

6. Куйбіда Р., Жернаков М., Шишкіна Е., Шепель Т., Галабала М. Пояснювальний коментар до пропозиції Реанімаційного пакету реформ щодо оновлення судової системи та суддівського корпусу через зміни до Конституції України. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Explanatory_comment_ua.doc (дата звернення: 12.09.2024).

7. Мартинюк В. Боротьба з корупцією в балканських країнах. Висновки для України. Український незалежний центр політичних досліджень, 2016. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/kontakti/statt/borotba-z-kolrupc-yu-v-balkanskih-kra-nah-visnovki-dlya-ukra-ni> (access date: 12.09.2024).

8. Western Balkans Regional Poll | February – March 2024 | Full-Deck. International Republican Institute. URL: <https://www.iri.org/resources/western-balkans-regional-poll-february-march-2024-full/> (access date: 12.09.2024).

9. Cuckić N. Transparency International: Corruption is on the rise in the Western Balkans. 04.02.2021. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2021/02/04/transparency-international-corruption-is-on-the-rise-in-the-westernbalkans/> (access date: 12.09.2024).

10. Dempsey J. Judy Asks: Has the EU Lost the Western Balkans? "Carnegie Europe". 14.10.2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/85563> (access date: 12.09.2024).

11. Domachowska A. Nowe zasady rozszerzenia Unii Europejskiej i reakcje państw Bałkanów Zachodnich. „Komentarze IES 118”, 14.02.2020. URL: <https://ies.lublin.pl/komentarze/nowe-zasady-rozszerzenia-unii-europejskiej-i-reakcje-panstw-balkanow-zachodnich/> (access date: 12.09.2024).

12. Stanicek B. Bośnia i Hercegowina: trudna droga do członkostwa w UE, Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego, czerwiec. 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690659/EPRS_ATA\(2021\)690659_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690659/EPRS_ATA(2021)690659_PL.pdf) (access date: 12.09.2024).

13. Schweng, Ch. (2021) The EU must keep its word to the Western Balkans on the prospect of EU membership, says EESC President, 05.10.2021, <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/the-eu-must-keep-itsword-to-the-western-balkans-on-the-prospect-of-eu-membershipsays-eesc-president> (access date: 12.09.2024).

References:

1. Domachowska A. (2021) "The Status of the European Integration Process of the Western Balkan Countries". *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 4/2021, pp. 67-82. DOI: 10.33067/SE.4.2021.4 <https://journale.com/the-status-of-the-european-integration-process-of-the-western-balkan-countries/> [in English].

2. Djurovic, G., Jovetic, G., Kalezic, Z.. (2022). Impact of the Public Administration Reform on the Economic Development of the Western Balkans. *Lex Localis*. 20. 785-807. 10.4335/20.4. 785-807 (2022). https://www.researchgate.net/publication/365360053_Impact_of_the_Public_Administration_Reform_on_the_Economic_Development_of_the_Western_Balkans [in English].

3. Bajrami, Dr.Sc & Mustafai, Amir. (2017). The Quality of Governance and EU Regional Policy as a key determinant in the process of the integration of the Western Balkans into the EU. *ILIRIA International Review*. 7. 10.21113/iir.v7i2.297.

Pravosubiektnist na mistsevomu rivni: Albaniia: zvit [Legal personality at the local level: Albania: report] (2021) Tsentr ekspertyzy dobroho vriaduvannia - Center for Good Governance Expertise. Strasburh, 13 veresnia – 13 September. 10. URL: <https://rm.coe.int/lp-zvit-albania-ukr-1/1680aef1e4>. [in Ukrainian].

4. Bilshist serbiv na referendumi pidtrymaly zminy do konstytutsii [The majority of Serbs in the referendum supported changes to the constitution] (2022). *Ukrainska pravda - Ukrainian truth*. 17 sichnia – January 17. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/01/17/7132650/> [in Ukrainian].

5. Kuybida, R., Zhernakov, M., Shyshkina, E., Shepel, T., Halabala, M. POYASNUVALNY KOMENTAR do propozyzii Reanimatsiinoho paketu reform shchodo onovlennia sudovoi systemy ta suddivskoho korpusu cherez zminy do Konstytutsii Ukrainy [Explanatory Comment on the Proposal of the Reanimation Package of Reforms Regarding the Update of the Judiciary System]. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Explanatory_comment_ua.doc [in Ukrainian].

6. Martyniuk, V. (2016). Borotba z koruptsiieiu v balkanskykh krainakh. Vysnovky dlia Ukrainy [Fighting Corruption in the Balkan Countries. Conclusions for Ukraine]. Ukrainian Independent Center for Political Research. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/kontakti/statt/borotba-z-kolrupc-yu-v-balkanskih-kra-nah-visnovki-dlya-ukra-ni> [in Ukrainian].

7. Western Balkans Regional Poll | February –March 2024 | Full-Deck. International Republican Institute. <https://www.iri.org/resources/western-balkans-regional-poll-february-march-2024-full/>

8. Cuckić, N. (2021) Transparency International: Corruption is on the rise in the Western Balkans. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2021/02/04/transparency-international-corruption-is-on-the-rise-in-the-westernbalkans/> [in English].

9. Dempsey, J. (2020) Judy Asks: Has the EU Lost the Western Balkans?, “Carnegie Europe”, 14.10.2021, <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/85563> [in English].

10. Domachowska, A. (2020) Nowe zasady rozszerzenia Unii Europejskiej i reakcje państw Bałkanów Zachodnich, „Komentarze IES 118”, 14.02.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/nowe-zasady-rozszerzenia-unii-europejskiej-ireakcje-panstw-balkanow-zachodnich/> [in English].

11. Stanicek, B. (2021) Bośnia i Hercegowina: trudna droga do członkostwa w UE, Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego, czerwiec. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690659/EPRS_ATA\(2021\)690659_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690659/EPRS_ATA(2021)690659_PL.pdf) [in Czech].

12. Schweng, Ch. (2021) The EU must keep its word to the Western Balkans on the prospect of EU membership, says EESC President, 05.10.2021, <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/the-eu-must-keep-itsword-to-the-western-balkans-on-the-prospect-of-eu-membershipsays-eesc-president> [in English].

УДК 35.07

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-803-814](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-803-814)

Цигилик Наталя Валентинівна доктор наук з державного управління, доцент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Чепіль Богдан Андрійович кандидат економічних наук, асистент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0000-1728-5709>

СИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. У статті встановлено синергетичні засади розвитку людських ресурсів у системі публічного управління України у компетентнісно-кваліфікаційному вимірі протягом та після пандемії COVID-19 в контексті триваючого воєнного конфлікту з 2022 року. Аналізуючи вплив пандемії та воєнного стану, встановлено, що ці події значно трансформували традиційні методи управління, змусивши державні установи адаптуватися до нових умов через впровадження синергетичних методів управління. Показано важливість синергетичних засад для забезпечення ефективності роботи державних службовців, зокрема у контексті швидких соціально-економічних змін. Синергетика у публічному управлінні стимулює створення інтегрованих моделей навчання, мотивації, адаптації та професійного розвитку персоналу, що є критично важливим для реагування на зміни в умовах пандемії та війни. Застосування синергетичних принципів дозволяє державним органам підтримувати стабільність, оптимізувати ресурси та покращувати кадрову політику.

Проаналізовано, як за допомогою синергетичного підходу можна ефективно інтегрувати нові методи самоорганізації, колаборативного навчання, та впроваджувати системи мотивації, які стали невід'ємною частиною кадрової роботи під час кризи. Окремо зазначено про створення умов для навчання та професійного зростання, які відповідають новим викликам після пандемії та в умовах війни, забезпечуючи високий рівень професійної готовності державних службовців до роботи в екстремальних умовах.

Запропоновані в дослідженні заходи спрямовані на подальше вдосконалення синергетичних підходів у 2023-2024 роках, з акцентом на оптимізацію кадрових процесів та забезпечення високої адаптивності до майбутніх викликів. Встановлено, що постійне вдосконалення синергетичних методів є важливим для забезпечення стійкості державних інституцій та підвищення

ефективності їх роботи в умовах постійних викликів сучасності та є інноваційним підходом до управління людськими ресурсами, що може принести значні переваги у вигляді підвищення рівня надання послуг суспільству і задоволеності публічних службовців. Окрім того, синергетичні підходи стимулюють інноваційну взаємодію між різними відділами та інституціями, що веде до створення міцнішої і більш гнучкої системи управління, здатної ефективно реагувати на зміни в державній політиці та законодавстві.

Ключові слова: адаптація, інноваційні методи, публічне управління, синергетика, управління персоналом.

Tsygylyk Natalia Valentynivna Doctor of Public Administration, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, St. S. Bandera, 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Bohdan Andriiovych Chepil PhD in Economics, Assistant, Lviv Polytechnic National University, St. S. Bandera, 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0000-1728-5709>

SYNERGISTIC PRINCIPLES OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE DURING AND AFTER THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract. The article establishes the synergistic principles of human resource development in Ukraine's public administration system within the competency-qualification dimension during and after the COVID-19 pandemic, in the context of the ongoing military conflict since 2022. Analyzing the impact of the pandemic and martial law, it has been determined that these events have significantly transformed traditional management methods, forcing state institutions to adapt to new conditions through the implementation of synergistic management methods. The importance of synergistic principles for ensuring the efficiency of civil servants is highlighted, particularly in the context of rapid socio-economic changes. Synergy in public administration promotes the creation of integrated models of training, motivation, adaptation, and professional development of personnel, which is critically important for responding to changes during the pandemic and wartime. The application of synergistic principles enables state bodies to maintain stability, optimize resources, and improve personnel policies.

The analysis illustrates how, through the synergistic approach, new methods of self-organization, collaborative learning, and motivation systems can be effectively integrated, becoming an essential part of personnel management during crises. Special attention is given to creating conditions for training and professional growth that meet the new challenges post-pandemic and in wartime, ensuring a high

level of professional readiness among civil servants to work in extreme conditions.

The measures proposed in the study aim to further refine synergistic approaches in 2023-2024, focusing on optimizing personnel processes and ensuring high adaptability to future challenges. It is determined that the continuous improvement of synergistic methods is crucial for ensuring the resilience of state institutions and enhancing their operational efficiency amid ongoing contemporary challenges. This approach represents an innovative strategy in human resource management that can bring significant benefits in terms of improved service delivery to society and increased satisfaction among civil servants. Moreover, synergistic approaches stimulate innovative interaction between various departments and institutions, leading to the creation of a stronger, more flexible management system capable of effectively responding to changes in state policy and legislation.

Keywords: adaptation, innovative methods, public administration, synergistics, personnel management.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, яке досі знаходиться під загрозою повернення пандемії COVID-19 та іншими суспільно-політичними викликами, наприклад, війною росії з Україною, яка триває з 2022 р. вимагає нових підходів до управління людськими ресурсами у публічному секторі України - складній, відкритій та не лійній системі. Традиційні методи вже не є ефективними для протидії викликам сучасності та швидким змінам, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищах управління, зокрема в умовах кризи. Це зумовлює необхідність впровадження інноваційних методів, які забезпечать не тільки ефективність, але й стійкість системи управління [1]. Одним із таких методів синергетичні підходи, які ґрунтуються на синергетичних засадах. Синергетичні засади дозволяють втілити інтеграцію різних ресурсів і процесів, сприяючи створенню адаптивних управлінських структур, здатних оперативно реагувати на динамічні виклики. Використання цього підходу забезпечить можливість оптимізувати взаємодію в командах, покращити процеси прийняття рішень і сформує високу мобільність організаційних структур в умовах невизначеності [2].

Крім цього, у контексті глобальних перетворень і нестабільності, підходи, засновані на синергетиці, відкривають нові можливості для розробки тактик управління, що адекватно відображають потреби сучасного державного апарату. Розвиток і застосування цих підходів має стати ключовим аспектом стратегії підвищення ефективності управління людськими ресурсами, особливо в критичних ситуаціях, забезпечуючи здатність системи до швидкого відновлення та адаптації [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні елементи синергетичного підходу знаходять своє застосування у численних наукових роботах таких дослідників як О. Акімов, О. Пархоменко-Куцевіл, М. Карпа, С. Квітка, Г. Авербух, А. Сухорукова, Н. Гончарук, Ю. Пирогова, Л.Потравка, Л. Прудіус

та інші [1-5]. Ці науковці аналізують різні аспекти синергетичного управління, такі як відбір, адаптація, оцінювання, навчання і розвиток, мотивація персоналу, а також формування і підтримка корпоративної культури і процеси звільнення. Вони також вивчають як синергетика впливає на взаємодію та розвиток кадрового потенціалу в державних і місцевих органах влади України, вказуючи на її специфіку та вплив на розвиток людських ресурсів.

М. Карпа в своїх дослідженнях розглядає застосування компетенційного підходу у контексті розвитку публічної служби в Україні, визначаючи ключові аспекти цього підходу на основі сучасних теорій публічного управління. Її аналіз практики використання компетенційного підходу допомагає визначити основні напрямки розподілу компетенцій між органами публічної влади. Дослідниця також зосереджує увагу на вивченні професійної компетентності публічних службовців, з акцентом на аналіз їх статусних характеристик та розробці важливих компетенцій. Окрема увага приділяється компетенційному підходу у місцевому самоврядуванні, особливо щодо придбання та використання компетенцій службовцями.

О. Пархоменко-Куцевіл акцентує на необхідності розвитку кадрового потенціалу в державній службі під час воєнних дій, вказуючи на відсутність системних досліджень у цій сфері. Вона підкреслює, що ефективне управління людськими ресурсами в таких умовах вимагає врахування не лише економічних, а й соціальних аспектів. Дослідниця також наголошує на важливості підготовки спеціалістів з ризик-менеджменту, здатних ефективно діяти в екстремальних умовах, включаючи воєнні. Вона виділяє основні аспекти такого розвитку: відбір, мотивація, навчання та розвиток управлінських навичок, застосування інновацій у вирішенні конфліктів, ідентифікацію та управління кадровими ризиками, а також забезпечення лояльності і інноваційної активності.

Л. Потравка висвітлює необхідність створення синергетичної парадигми в публічному управлінні, що може значно підвищити ефективність державного управління та національної економіки у контексті непевності розвитку соціально-економічних систем. Пошук нової парадигми відповідає потребам в самоорганізації у відповідь на суперечності між об'єктивними процесами у природі та суспільстві.

Сьогоднішній розвиток людських ресурсів у сфері державного та місцевого самоврядування України вимагає глибокого переосмислення та модернізації традиційних підходів. Виклики в цій сфері постійно еволюціонують, стають складнішими, а ризики криз зростають. Також, синергетичний підхід до управління людськими ресурсами стає особливо важливим у періоди глобальних трансформацій, реформ, та інших форм динамічних і нестабільних змін, що відображено в роботах В. Баштанник, Ф. Рагімов, Л. Бобко, Л. Мариняк, В. Олуйко та інших дослідників. Не дивлячись на велику кількість науковців, які займалися питаннями синергетики в публічному управлінні,

досліджуючи окремі складові управління людськими ресурсами, системні дослідження синергетичних засад розвитку людських ресурсів не проводилися. Саме тому тема статті є актуальною та необхідною для

Мета статті – встановити синергетичні засади, які сприяють розвитку людських ресурсів у публічному управлінні України у період та після пандемії COVID-19, що ускладнений триваючим воєнним станом.

Виклад основного матеріалу. Синергетика в публічному управлінні є концепцією, що передбачає, що взаємодія і співпраця між різними органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями, бізнесом та громадянським суспільством здатні створювати додаткову цінність та ефективність, які перевищують суму індивідуальних внесків кожного з учасників. Інакше кажучи, синергія в публічному управлінні реалізується тоді, коли спільні зусилля різних секторів приводять до результатів, що були б недосяжними для кожного з них окремо. Ця концепція підкреслює важливість об'єднання ресурсів, знань і зусиль для досягнення спільних цілей, особливо в контексті вирішення складних суспільних завдань. Поняття людського потенціалу зосереджується на синергетичних можливостях та ресурсах, які людські ресурси можуть надати в систему публічного управління, включаючи їх здатність до навчання, розвитку, інновацій і адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Поняття «людські ресурси» охоплює не лише поточний стан персоналу, а й його потенціал розвитку, що робить це поняття більш цілісним у контексті синергетичного ефекту в публічному управлінні.

Синергетичні засади виступають основними ідеями, на яких базується теорія синергетики. Вони визначають ключові принципи та концепції, що використовуються для аналізу та розуміння поведінки складних систем, які зазвичай не можуть бути повністю описані класичними методами. Один із підходів до синергетичних засад охоплює такі поняття, як "порогові ефекти", "чутливість до структурних змін", "самоорганізація" тощо. Ці засади відображають загальні принципи, властиві складним системам, що демонструють непередбачувані та нелінійні взаємодії.

Порогові ефекти — це явище, коли зміна певного параметра в системі досягає критичної межі, після якої система починає поводитися по-іншому або відбувається якісний стрибок у її розвитку. У складних системах, таких як соціальні або управлінські, порогові ефекти можуть проявлятися раптовими й значними змінами, коли накопичені впливи досягають "порогу", що запускає нові процеси або призводить до перетворення структури системи.

Наприклад, у публічному управлінні пороговий ефект може виникнути, коли певна кількість державних службовців досягає критичного рівня кваліфікації або навичок самоорганізації, і система починає функціонувати ефективніше. Порогові ефекти важливі для розуміння, оскільки часто сигналізують про потребу в інтервенціях або адаптаційних заходах, щоб уникнути небажаних наслідків або навпаки — стимулювати позитивні зміни.

Чутливість до структурних змін — це характеристика системи, яка визначає, наскільки легко вона піддається змінам у своїй структурі під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів. У контексті складних систем, таких як публічне управління, це означає, що навіть незначні зміни в організаційній структурі, розподілі ресурсів або управлінських процесах можуть мати суттєвий вплив на загальну ефективність та стабільність системи.

Чутливість до структурних змін в управлінні людськими ресурсами може проявлятися, наприклад, коли впровадження нової кадрової політики або зміни в процедурі підбору персоналу впливають на культуру організації, мотивацію співробітників і загальну продуктивність. Ця чутливість є важливою, оскільки вказує на потребу в ретельному підході до планування і реалізації змін, враховуючи, що невеликі структурні зміни можуть як покращити, так і дестабілізувати роботу системи.

Самоорганізація — це процес, у якому система самостійно, без зовнішнього керування, впорядковує свої елементи та структуру для досягнення певної рівноваги або ефективності. У самоорганізованій системі учасники або частини системи взаємодіють між собою, створюючи нові структури або адаптуючись до змінних умов. Самоорганізація особливо важлива в складних системах, таких як публічне управління, де централізоване керування може бути недостатньо швидким або ефективним у кризових умовах.

У публічному управлінні самоорганізація може проявлятися, коли кадровий склад або підрозділи знаходять ефективні способи співпраці та вирішення завдань без необхідності детального контролю з боку керівництва. Наприклад, під час кризи або надзвичайної ситуації кадри можуть ініціативно створювати робочі групи, ділитися ресурсами та знаннями для забезпечення максимально швидкої та ефективної реакції. Самоорганізація стимулює творчість, адаптивність і відповідальність, що дозволяє системі гнучко реагувати на зовнішні виклики та зберігати стійкість у мінливих умовах.

Для встановлення синергетичних засад розвитку людських ресурсів у публічному управлінні важливо зосередити увагу на теоретико-правових основах застосування синергетичної парадигми в управлінні персоналом, методичних підходах синергетики до розвитку людських ресурсів, а також на компетентнісному та кваліфікаційному аспектах.

Також необхідно враховувати інституційні механізми, які сприяють інтеграції синергетичних принципів у повсякденну роботу державних установ. Це передбачає створення умов для взаємодії між різними рівнями управління та залучення працівників до процесів самоорганізації та вдосконалення. Інституційні механізми можуть включати розробку нових моделей кадрової політики, що базуються на гнучкості та адаптивності, а також впровадження системи безперервного навчання, яка дозволяє держслужбовцям оперативно отримувати нові знання та навички.

Особливу увагу слід приділити розвитку компетентностей, які є основою для ефективного застосування синергетичних підходів у публічному управлінні. Це включає формування навичок критичного та креативного мислення, емоційного інтелекту, здатності до швидкого навчання та адаптації. Розвиток цих компетентностей допомагає створити колектив, здатний до інноваційної діяльності та прийняття обґрунтованих рішень у змінних умовах.

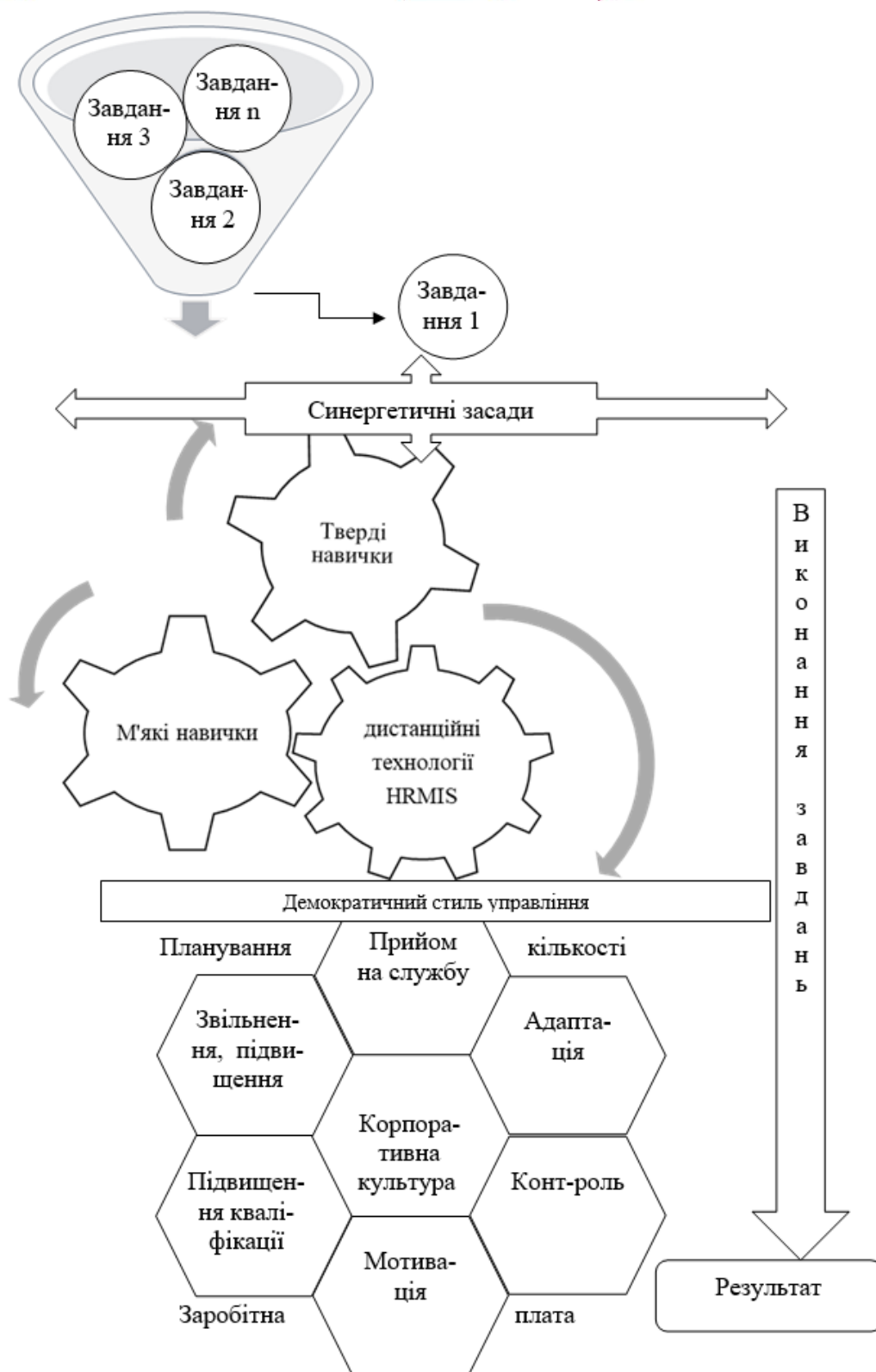
Кваліфікаційний аспект розвитку людських ресурсів є не менш важливим, оскільки забезпечує відповідність працівників новим викликам, що постають перед державною службою. Для цього слід запровадити чіткі критерії оцінки професійного рівня працівників, систему підвищення кваліфікації та програми наставництва. Інтеграція кваліфікаційного підходу дозволяє створити конкурентоспроможну кадрову систему, що відповідає сучасним вимогам і сприяє підвищенню рівня послуг, які надаються громадянам.

Синергетичні засади розвитку людських ресурсів під час та після пандемії COVID-19, що ускладнено воєнним станом в Україні у публічному управлінні через компетентнісно-кваліфікаційний вимір представлено на рис. 1. Основними елементами для активізації синергетичного підходу є м'які навички (МН), тверді навички (ТН), дистанційні технології, зокрема HRMIS, та компетентнісно-кваліфікаційні складові. Принцип функціонування схеми синергетичних засад розвитку людських ресурсів у публічному управлінні через компетентнісний і кваліфікаційний підходи передбачає, що з моменту прийняття на службу службовці не лише постійно навчаються відповідно до принципу безперервного навчання, але й розвивають свої МН та ТН, починаючи з етапу адаптації. Процес організований за допомогою дистанційних технологій HRMIS, які забезпечують послідовність і структурованість.

Досягнення високих або вище середніх показників МН та ТН серед службовців активізує процеси самоорганізації. Працівники самостійно визначають навички та компетенції, які необхідно покращити для ефективного виконання завдань, і займаються їхнім розвитком у процесі підвищення кваліфікації. Крім того, вони самостійно контролюють якість своєї роботи, користуючись прозорою та справедливою системою мотивації.

У разі появи нових завдань службовці активізуються для пошуку оптимальних шляхів їх вирішення. За потреби вони об'єднуються в ситуативні команди для досягнення найбільш ефективного результату. Загальний контроль процесу здійснює керівник, який повинен мати високий рівень МН та ТН і використовувати демократичний стиль управління. У разі застосування іншого стилю управління зростає ентропія системи, що, особливо під час криз, призводить до затримки у виконанні завдань, що є не припустимим у сучасних умовах.

У публічному управлінні синергетичний підхід може стати фундаментом для впровадження інноваційних методів самоорганізації, колаборативного навчання та мотивації. Це особливо актуально у періоди кризи, коли традиційні методи управління виявляються недостатньо гнучкими, а потреба в швидкій адаптації зростає.

Рис. 1 Синергетичні засади розвитку людських ресурсів у публічному управлінні: компетентнісно-кваліфікаційний вимір

Інноваційні методи самоорганізації, колаборативного навчання та мотивації, які використовуватимуться в рамках синергетичного підходу в публічному управлінні, можуть суттєво трансформувати звичні практики і підвищити адаптивність і продуктивність організацій. Самоорганізація у публічному управлінні проявляється через створення умов, де співробітники мають можливість самостійно формувати робочі групи, визначати пріоритети задач і вирішувати проблеми без необхідності постійного зовнішнього керівництва.

Це забезпечує не лише більшу гнучкість і швидкість реагування на зміни, але й сприяє розвитку ініціативності та відповідальності серед працівників. Крім цього, самоорганізація в рамках синергетичного підходу дозволяє створювати модульні структури, що можуть швидко адаптуватися до змінних обставин. Децентралізація прийняття рішень сприяє збільшенню автономії кадрового складу, що не тільки підвищує його мотивацію, але й дозволяє державним установам оперативніше реагувати на кризові ситуації.

Колаборативне навчання залучає різні групи службовців до спільного розв'язання проблем та обміну знаннями, що стимулює інноваційний потенціал всієї організації. Використання сучасних технологічних рішень, таких як спільні хмарні платформи та інструменти для віртуальних нарад, дозволяє командам ефективно співпрацювати навіть на великій відстані, роблячи процес навчання безперервним і більш гнучким, реалізуючи на практиці модель *New Public Management*. Крім цього, колаборативне навчання перетворює процес здобуття знань з індивідуального у колективний. Використання інтеактивних онлайн-платформ і організація спільних навчальних ініціатив допомагають обмінюватися знаннями та кращими практиками. Це не тільки сприяє професійному зростанню службовців, але й підтримує інноваційність і творчий підхід у вирішенні завдань.

Мотивація в рамках синергетичного підходу орієнтована на створення системи визнання та винагород, яка враховує індивідуальні досягнення та вклад у загальні цілі органу державної влади. Розробка кар'єрних шляхів, заснованих на яasnих критеріях та прозорих умовах просування, допомагає підтримувати високий рівень внутрішньої мотивації та залученості службовців. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності та інноваційної активності на всіх рівнях управління.

Технологічна підтримка є необхідною складовою синергетичного управління. Використання передових інформаційних систем для автоматизації кадрових процесів, моніторингу продуктивності та управління мотивацією не тільки спрощує управління ресурсами, але й дозволяє державним установам оперативно реагувати на зовнішні виклики.

Впровадження синергетичних принципів у публічне управління відкриває широкі можливості для підвищення ефективності роботи державних

інституцій, забезпечуючи їх здатність до інновацій та адаптації у складних і динамічно змінюваних умовах. Це створює умови не тільки для виживання в кризових періодах, яким є пандемія Covid-19, постпандемічний період та воєнний стан в Україні, але й для довгострокового розвитку та процвітання.

Для ефективного впровадження та вдосконалення синергетичних підходів у 2023-2024 роках, з акцентом на оптимізацію кадрових процесів та забезпечення високої адаптивності до майбутніх викликів у публічному управлінні, можна запропонувати наступні заходи:

- впровадження гнучких робочих структур, зокрема, розробка та імплементація моделей роботи, що дозволяють співробітникам самостійно формувати команди на основі поточних проектів і завдань;
- розвиток системи неперервного навчання, зокрема, створення інтегрованих навчальних платформ, які забезпечують постійний доступ до навчальних матеріалів і ресурсів (вебінарів, онлайн-курсів та віртуальних симуляцій для розвитку навичок, необхідних для адаптації до нових технологій і методик);
- автоматизація кадрових процесів, зокрема, інтеграція сучасних HRM систем, які можуть автоматизувати рутинні процедури, такі як підбір та найм персоналу, оцінка працівників, управління відпустками та відсутностями, що знижує адміністративне навантаження і підвищує продуктивність;
- модернізація системи винагород, зокрема, розробка гнучких і прозорих систем мотивації, які враховують індивідуальний внесок співробітника у загальні результати організації (введення нематеріальних винагород, таких як можливості для професійного зростання, рольові стимули та визнання на рівні організації);
- підтримка інноваційної взаємодії, зокрема, стимулювання співпраці між різними відділами та інституціями через спільні проекти та ініціативи (використання інструментів для спільної роботи і обміну даними, які дозволяють командам ефективно спілкуватися та ділитися ресурсами незалежно від географічного розташування);
- забезпечення адаптивності до законодавчих змін, зокрема, впровадження механізмів для швидкого реагування на зміни в державній політиці та законодавстві, включаючи регулярне оновлення внутрішніх нормативних документів та процедур, щоб забезпечити відповідність актуальним вимогам.

Постійне вдосконалення синергетичних методів управління людськими ресурсами є критично важливим для державних інституцій, особливо в умовах, коли сучасний світ вимагає швидкої адаптації до змін та нових викликів. Синергетичні методи дозволяють державним організаціям підвищити свою стійкість шляхом створення адаптивних структур, здатних швидко перекон-

фігуруватися відповідно до зовнішніх та внутрішніх викликів. Це означає, що організації стають менш вразливими до кризових ситуацій завдяки своїй здатності до самоорганізації та реорганізації процесів і ресурсів.

Впровадження інноваційних підходів до управління людськими ресурсами, таких як сучасні технології для автоматизації та оптимізації робочих процесів, сприяє збільшенню ефективності всієї державної машини. Автоматизація рутинних завдань звільняє ресурси для зосередження на більш складних та стратегічно важливих задачах, що безпосередньо впливає на якість управління та сервісу.

Застосування синергетичних методів в управлінні дозволяє значно покращити якість послуг, які надаються громадянам. Інтеграція колаборативних платформ та спільних баз даних між різними відомствами сприяє більшій координації та ефективності у вирішенні загальнодержавних завдань. Така взаємодія забезпечує більшу прозорість та залученість громадян, що в свою чергу збільшує довіру та задоволеність від взаємодії з державними службами.

Постійне вдосконалення синергетичних методів також передбачає створення умов для інновацій та крос-функціонального спілкування між різними відділами та інституціями. Це веде до виникнення нових ідей та підходів у вирішенні соціальних, економічних та технологічних завдань, збільшуючи не тільки ефективність роботи, але й загальну інноваційну активність у державному секторі.

Заходи, спрямовані на реалізацію цих підходів, включають систематичне навчання персоналу, впровадження новітніх технологій, оновлення внутрішніх процедур і політик, що відповідають сучасним вимогам, та впровадження принципів відкритості і доступності у взаємодії з громадянами. Такий підхід дозволяє не тільки ефективно реагувати на сучасні виклики, але й формує міцну основу для подальшого розвитку та довгострокового процвітання державних інституцій.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено синергетичні засади розвитку людських ресурсів у системі публічного управління України у компетентісно-кваліфікаційному вимірі протягом та після пандемії COVID-19 в контексті триваючого воєнного конфлікту з 2022 року. Встановлено, що ці події значно трансформували традиційні методи управління, змусивши державні установи адаптуватися до нових умов через впровадження синергетичних методів управління. Основними елементами для активізації синергетичного підходу є м'які навички (МН), тверді навички (ТН), дистанційні технології, зокрема HRMIS, та компетентісно-кваліфікаційні складові. Наголошено, що за допомогою синергетичного підходу можна ефективно інтегрувати нові методи самоорганізації, колаборативного навчання, та впроваджувати системи мотивації, які стали невід'ємною частиною кадрової роботи під час кризи.

Запропоновані в дослідженні заходи на 2023-2024 роки, спрямовані на подальше вдосконалення синергетичних засад та підходів, підкреслюють необхідність постійного оновлення та адаптації управлінських стратегій до сучасних викликів, що є критично важливим для забезпечення стійкості та розвитку державних інституцій.

Дослідження виконані в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

1. Гончарук Н., Прудіус О. Управління людськими ресурсами державної служби України в умовах діджиталізації // Аспекти публічного управління. Науковий вісник. 2022. № 10(5), с. 16-32.
2. Карпа М., Акімов О. Тенденції розвитку окремих складових публічної служби: досвід у вітчизняній та зарубіжній практиці // Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2022. № 2, с. 163-174.
3. Пархоменко-Куцевіл О. І. Інноваційні аспекти управління людськими ресурсами державної служби України // Наукові перспективи. 2023. № 6(36).
4. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування кадрового потенціалу державної служби в умовах військових операцій та бойових дій // Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. 2022. № 29, с. 89-93.
5. Потравка Є. О. Синергетична парадигма публічного управління // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22, с. 221-225. Гончарук Н., Прудіус О., 2022. Управління людськими ресурсами державної служби України в умовах діджиталізації. Аспекти публічного управління, 10(5), с. 16 - 32.

References:

1. Honcharuk, N., Prudius, O. (2022). Upravlinnia liudskymy resursamy derzhavnoi sluzhby Ukrainy v umovakh didzhytalizatsii [Human resource management of the public service of Ukraine in the conditions of digitalization]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration*, 10(5), 16-32 [in Ukrainian].
2. Karpa, M., Akimov, O. (2022). Tendentsii rozvytku okremykh skladovykh publichnoi sluzhby: dosvid u vitchyzniani ta zarubizhnii praktytsi [Trends in the development of individual components of public service: experience in domestic and foreign practice]. *Publichne Upravlinnia: Kontseptsii, Paraduhma, Rozvytok, Udoskonalennia – Public Administration: Concepts, Paradigm, Development, Improvement*, 2, 163-174 [in Ukrainian].
3. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2023). Innovatsiini aspekty upravlinnia liudskymy resursamy derzhavnoi sluzhby Ukrainy [Innovative aspects of human resource management of the public service of Ukraine]. *Naukovi Perspektyvy – Scientific Perspectives*, 6(36) [in Ukrainian].
4. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2022). Formuvannia kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby v umovakh viiskovykh operatsii ta boiovykh dii [Formation of the personnel potential of the public service in the conditions of military operations and combat actions]. *Publichne Upravlinnia u sferi derzhavnoi bezpeky ta okhorony hromadskoho poriadku – Public Administration in the field of state security and public order*, 29, 89-93 [in Ukrainian].
5. Potravka, Ye. O. (2018). Synerhetychna paradyhma publichnoho upravlinnia [Synergetic paradigm of public administration]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy*, 22, 221-225 [in Ukrainian].

УДК 351.74

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-815-829](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-815-829)

Чумакова Ганна Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Парапан Надія Михайлівна здобувачка другого рівня вищої освіти, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (063) 321-45-80

Квашенко Владислава Павлівна перший заступник голови Громадської організації “Територіальні ініціативи” з міжнародної діяльності та європейської інтеграції, вул. О.Дашкевича, 11, м. Київ, 02125, тел.: (095) 795-92-97, <https://orcid.org/0009-0005-1862-1774>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Проблема забезпечення національної безпеки України набула особливої гостроти в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, що призвело до радикальних змін у політиці безпеки держави. Стійке зростання гібридних загроз, зокрема кібератак, дезінформаційних кампаній, інформаційно-психологічних операцій, економічної нестабільності, соціальної напруги та проблем у сфері енергетичної безпеки, вимагають від держави постійного оновлення та вдосконалення системи національної безпеки. Сучасні виклики вимагають не тільки адекватних і оперативних реакцій, а й стратегічного планування розвитку системи національної безпеки, що охоплює всі сфери життєдіяльності держави.

У статті проведено дослідження стану системи національної безпеки України, що передбачає аналіз сучасних викликів національній безпеці України в контексті повномасштабної російської агресії. Автори чітко ідентифікують ключові загрози, такі як військова агресія, економічна нестабільність, корупція, соціальна та гуманітарна кризи, кіберзагрози. Особлива увага приділяється недолікам нормативно-правової бази, її відповідності сучасним умовам та міжнародним стандартам, а також її узгодженості з реаліями воєнного часу.

Розглянуто проблеми інституційного механізму забезпечення національної безпеки та оцінено рівень довіри громадян до державних інституцій у сфері

безпеки, враховуючи значний вплив громадянського суспільства на прийняття рішень.

У дослідженні окреслено шляхи вдосконалення системи національної безпеки України, серед яких особливе значення надано забезпеченню належного функціонування сил оборони, цифровій трансформації, модернізації правової бази, впровадженню ефективних механізмів реагування на гібридні загрози, посиленню участі громадянського суспільства у процесах прийняття рішень, а також зміцненню міжнародної співпраці. Системний підхід до вирішення проблем безпеки дозволить підвищити стійкість держави до сучасних викликів та сприятиме зміцненню національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, гібридні загрози, законодавство, міжнародні стандарти, координація державних органів, довіра громадян, міжнародна співпраця, цифрова трансформація.

Chumakova Hanna Volodymyrivna candidate of sciences in public administration, associate professor of the Department of public management and administration, Odessa national technological university, St. Kanatnaya, 112, Odesa, 65039, tel.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Parapan Nadiia Mikhailivna applicant for the second level of higher education, Odessa national technological university, St. Kanatnaya, 112, Odesa, 65039, tel.: (063) 321-45-80

Kvashenko Vladyslava Pavlivna first deputy head of the Public organization “Territorial initiatives” for international activities and European integration, St. O. Dashkevych, 11, Kyiv, 02125, tel.: (095) 795-92-97, <https://orcid.org/0009-0005-1862-1774>

MODERN CHALLENGES AND WAYS TO IMPROVE UKRAINE'S NATIONAL SECURITY SYSTEM

Abstract. The problem of ensuring the national security of Ukraine has become particularly acute in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation, which has led to radical changes in the security policy of the state. The steady growth of hybrid threats, in particular cyber attacks, disinformation campaigns, information and psychological operations, economic instability, social tension and problems in the field of energy security, require the state to constantly update and improve the national security system. Modern challenges require not only adequate and prompt reactions, but also strategic planning for the development of the national security system, covering all spheres of the state's life.

The article studies the current state of the national security system of Ukraine, which involves the analysis of current challenges to the national security of Ukraine in the context of full-scale russian aggression. The authors clearly identify key threats such as military aggression, economic instability, corruption, social and humanitarian crises, cyber threats. Particular attention is paid to aspects of the legal framework, its compliance with modern conditions and international standards, as well as its consistency with the realities of wartime.

The problems of the institutional mechanism for ensuring national security are considered and the level of public confidence in state institutions in the field of security is assessed, taking into account the significant influence of civil society on decision-making.

The study outlines ways to improve the national security system of Ukraine, among which particular importance is attached to ensuring the proper functioning of the defense forces, digital transformation, modernization of the legal framework, introduction of effective mechanisms for responding to hybrid threats, strengthening the participation of civil society in decision-making processes, as well as strengthening international cooperation. A systematic approach to solving security problems will increase the state's resilience to modern challenges and contribute to strengthening the national security of Ukraine.

Keywords: national security, hybrid threats, legislation, international standards, coordination of state bodies, citizens' trust, international cooperation, digital transformation.

Постановка проблеми. Національна безпека України на сьогодні є пріоритетним завданням державної політики. Сучасні виклики ставлять під сумнів ефективність існуючих механізмів координації дій державних органів та дієвість чинної нормативно-правової бази, а також вимагають адаптації до нових умов, що виникають під час воєнного стану. Крім того, для забезпечення національної безпеки важливе значення має відповідність законодавчих норм міжнародним стандартам і рівень довіри громадян до державних інституцій, які забезпечують безпеку. В умовах інтеграції України до європейських і євроатлантичних структур актуальним є посилення міжнародної співпраці та участі в багатосторонніх угодах у сфері безпеки. Таким чином, проблема полягає у визначенні сучасних викликів національної безпеки України та розробці шляхів її вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів і реалій воєнного часу.

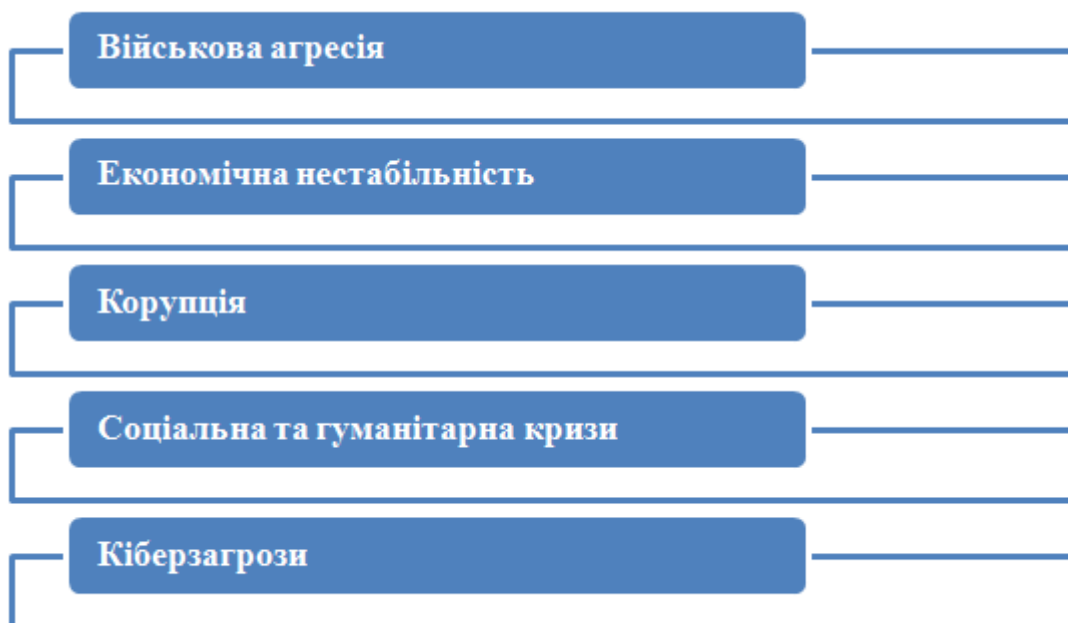
Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях провідні українські дослідники, такі як О. Власюк, Т. Гриценко, С. Деревянкін, К. Ізбаш, М. Микитюк, М. Орел, О. Резнікова, Г. Ситник, В. Смолянінов, Г. Шляхтіна та інші, аналізують сучасний стан національної безпеки України.

Зокрема, вони досліджують широкий спектр загроз, серед яких російська агресія, гібридні війни, кібератаки, корупція тощо. Науковці пропонують комплексний підхід до забезпечення національної безпеки, який передбачає реформування сектору безпеки та оборони, зміцнення співпраці з міжнародними партнерами, а також розвиток економічної стійкості. Однак, незважаючи на значні досягнення у сфері дослідження національної безпеки, залишається потреба у подальших наукових розробках, спрямованих на удосконалення теоретичних засад та практичних інструментів забезпечення стійкої системи національної безпеки України.

Мета статті полягає в комплексному аналізі сучасних загроз національній безпеці України та розробці пропозицій щодо шляхів вдосконалення системи її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, розпочате у 2022 році, спричинило комплексні трансформаційні процеси у всіх сферах життя країни. Війна породила багатоаспектні та довготривалі наслідки, які зачіпають військову, економічну, соціальну та гуманітарну сфери. Сучасні виклики для національної безпеки України є надзвичайно складними та включають аспекти внутрішньої і зовнішньої політики, економіки, оборони і соціальної стабільності (Рис. 1).

Рис. 1 Основні виклики для національної безпеки України

1. Російська військова агресія з 2014 року, що триває у формі окупації частин території України та збройного конфлікту на сході, становить головну

загрозу для національної безпеки України. Військові дії призвели до значних руйнувань інфраструктури та численних жертв серед цивільних і військових. Окупаційні сили застосовують терористичні методи ведення бойових дій, атакуючи житлові квартали, лікарні, школи й критичну інфраструктуру. За даними *Wall Street Journal* [1], кількість загиблих і поранених українських військових під час повномасштабної війни оцінюється в майже півмільйона осіб. При цьому точні дані недоступні, оскільки росія та Україна не публікують офіційну статистику, або ж оприлюднюють дані, яким часто не довіряють громадяни. Станом на початок 2024 року кількість загиблих українських військових оцінюється у 80 тисяч, а поранених — у 400 тисяч.

2. Війна значно посилила економічну кризу в Україні через скорочення виробництва, руйнування підприємств, перебої у логістиці, інфляцію та девальвацію національної валюти. На початку повномасштабного вторгнення Державний комітет статистики України припинив публікацію даних щодо безробіття, однак за даними агенції *Info Sapiens*, у вересні 2024 року рівень безробіття становив 15,4%. Проксі-показник рівня бідності — частка населення, яке змушене економити на їжі — у вересні 2024 року зріс до 24,2% [2].

У серпні Україна в межах іноземного фінансування державного бюджету отримала \$8,5 млрд: \$4,5 млрд від ЄС (з них \$1,6 млрд грант, решта — пільговий кредит) та \$3,9 млрд гранту від США. У вересні 2024 року іноземне фінансування скоротилося практично до нуля — вдруге від початку повномасштабного вторгнення. Україна отримала тільки \$11 млн кредиту від Банку Розвитку Ради Європи.

За даними НБУ, у серпні 2024 року баланс товарів та послуг був негативним: \$-3 млрд. Імпорт товарів у серпні (\$5,7 млрд) перевищував експорт товарів (\$3,2 млрд), а імпорт послуг (\$2 млрд) перевищував експорт послуг (\$1,4 млрд).

У вересні 2024 року інфляція прискорила до 8,6% р/р (+1,5% м/м) через зростання цін на перероблені харчові продукти, збільшення виробничих витрат та постійний тиск від попередньої девальвації гривні.

3. Корупція залишається суттєвою перешкодою на шляху до ефективного відновлення країни. За даними опитування, проведеного дослідницькою агенцією *Info Sapiens* за підтримки *Transparency International Ukraine*, 77% українців вважають корупцію головною внутрішньополітичною проблемою, поступаючись лише війні (98%) та руйнуванням (87%) [3].

4. Війна змусила мільйони українців покинути свої домівки, ставши внутрішньо переміщеними особами або біженцями. Це спричинило значні виклики, пов'язані з працевлаштуванням, доступом до медичної допомоги, психологічними травмами тощо. Загроза виникнення конфліктів між громадянами, які виїхали з країни, та тими, хто залишився, ймовірно, посилиться під час відбудови, а також ускладнюється реінтеграція ветеранів [4].

За даними ООН, з початку повномасштабного вторгнення росії населення України скоротилося на 10 млн осіб, або приблизно на чверть через відтік біженців, падіння народжуваності та загибель на війні. Станом на серпень 2024 року кількість мігрантів з України у світі досягла 6,7 млн осіб [5].

5. Кіберпростір залишається одним із головних полів сучасної війни, і російські хакерські атаки на критичну інфраструктуру України, урядові та фінансові установи, продовжують зростати. У першому півріччі 2024 року кількість кібератак зросла на 19% у порівнянні з кінцем 2023 року, причому було зафіксовано 1739 атак. Попри зменшення інцидентів критичного та високого рівнів на 85%, число атак з розповсюдженням шкідливого програмного забезпечення зросло на 40% [6].

Зафіксовано активність восьми кластерів кіберзагроз, деякі з яких відомі вже давно, але не мали активних операцій впродовж тривалого часу. Основними з них є: UAC-0184 (кібершпіонаж, рф), UAC-0027 (кібершпіонаж, Китай), UAC-0195 (викрадення акаунтів месенджерів), UAC-0020 (кібершпіонаж, т.о. Луганськ), UAC-0149 (кібершпіонаж, рф), UAC-0188 (атаки на фінансові установи ЄС, США та України), UAC-0063 (кібершпіонаж, можливо, підкластер UAC-0001), UAC-0180 (кібершпіонаж).

Основними інструментами, що використовуються у кібершпигунстві, залишаються фішинг та інфікування шкідливим програмним забезпеченням. За даними Державного центру кіберзахисту Держспецзв'язку найчастіше хакери атакують українців у месенджерах Telegram та WhatsApp.

Треба відзначити, що підходи до хакерських атак впродовж 2022-2024 років змінилися. На початку 2022 року російські хакери робили акцент на деструктивних кіберопераціях щодо критичної інфраструктури й намагалися отримати бази даних. Атакували логістику та проводили кампанії проти медіа з метою створення паніки серед цивільних. Водночас ці атаки не давали бажаного результату, бо українські ІТ-системи швидко відновлювались. У 2023 році стратегія поступово змінилася. Хакери більше закріплювались у мережах, щоб приховано шпигувати та збирати якомога більше інформації (наприклад, їх цікавив вплив ракетних ударів). У 2024 році спостерігається зміщення фокуса на кібершпигунство, пов'язане з театром бойових дій. Хакери атакують постачальників послуг і намагаються якнайдовше залишатися непоміченими в організаціях, які можуть мати зв'язок з сектором оборони чи з критичною інфраструктурою.

Щодо основи правового регулювання державної політики у сферах національної безпеки та оборони, то її складають Конституція України, відповідні закони, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, прийняті для виконання положень Конституції та чинного законодавства України.

Це такі ключові документи, як Конституція України (статті 1, 2, 16, 17, 18, 92), Закони України "Про національну безпеку України" (2018), що визна-

чає засади державної політики у сфері безпеки та оборони, проте не містить детальних механізмів реалізації; "Про оборону України" (1991), який регламентує питання оборони, але потребує уточнення в умовах сучасної гібридної війни; "Про Службу безпеки України" (1992), що окреслює повноваження СБУ, проте виникають питання щодо їх реалізації під час повномасштабної війни; "Про боротьбу з тероризмом" (2003), який встановлює правові, організаційні та фінансові основи протидії тероризму, визначає основні принципи та повноваження державних органів у цій сфері, але потребує вдосконалення щодо моніторингу загроз та інтеграції з міжнародними стандартами, а також приділяє недостатньо уваги профілактичним заходам, особливо у сфері соціальної роботи та освіти.

Затверджено близько двох десятків стратегій, серед яких: Стратегія людського розвитку; Стратегія воєнної безпеки України; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегія економічної безпеки; Стратегія енергетичної безпеки; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату; Стратегія біобезпеки та біологічного захисту; Стратегія інформаційної безпеки; Стратегія кібербезпеки України; Стратегія зовнішньополітичної діяльності; Стратегія забезпечення державної безпеки; Стратегія інтегрованого управління кордонами; Стратегія продовольчої безпеки [7].

Стратегія національної безпеки України є основоположним документом, що визначає ключові напрямки і пріоритети у сфері національної безпеки. Вона окреслює основні загрози, цілі, принципи та завдання державної політики, спрямованої на захист суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів країни. Основними її елементами є: ідентифікація основних загроз для національної безпеки, зокрема військових, політичних, економічних, екологічних та інформаційних ризиків; визначення цілей національної безпеки, таких як забезпечення обороноздатності, сприяння економічному розвитку, соціальній стабільності та інформаційній безпеці; пріоритети міжнародного співробітництва для зміцнення безпеки країни [8].

Стовпи вказаної Стратегії відображено на рис.2:

Рис. 2 Стовпи Стратегії національної безпеки України

Стимування – посилення оборонних і безпекових спроможностей, спрямованих на недопущення збройної агресії проти України. Стійкість – здатність держави та суспільства швидко адаптуватися до змін у безпековій ситуації та забезпечувати стабільну роботу, зокрема через зниження зовнішніх і внутрішніх ризиків. Взаємодія – розвиток стратегічних партнерських зв'язків із ключовими міжнародними партнерами, такими як Європейський Союз, НАТО та їхні члени, Сполучені Штати Америки, а також конструктивна співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями відповідно до національних інтересів України.

Проте дана Стратегія, як й інші вищезазначені документи, має певні недоліки, серед яких:

- відсутність чіткого визначення завдань і термінів їх виконання, що ускладнює її практичну реалізацію;
- недостатня узгодженість між різними державними органами та установами, що може призвести до розпорощення зусиль;
- обмежена обізнаність громадськості щодо основних положень Стратегії, що знижує її вплив;
- відсутність механізмів для моніторингу й оцінювання виконання, що ускладнює внесення необхідних змін.

Існує також Національна розвідувальна програма, яка є документом довгострокового планування і окреслює ключові напрями розвідувальної діяльності та пріоритети реформування розвідувальної системи України. Ця програма слугує основою для забезпечення національної безпеки та оборони відповідно до принципів, передбачених Конституцією України. Однак, вона має недоліки, тотожні до Стратегії національної безпеки України. Крім того, про її існування відомо обмеженій групі осіб.

Частина нормативно-правових актів прийнята зі значним запізненням. Так, лише у травні 2023 року, попри тривалу агресію РФ проти України, було підписано Указ Президента України №278/2023 [9], що оголосив про вихід України з Меморандуму про співробітництво в охороні державних кордонів, підписаного 15 квітня 1994 року між Республікою Білорусь, російською федерацією та Україною. Указ також припинив дію Угоди від 3 серпня 1994 року про співпрацю в прикордонних питаннях між Україною та російською федерацією. Це рішення ухвалено згідно з Конституцією України, законом "Про міжнародні договори України" та Віденською конвенцією про право міжнародних договорів.

Важливим документом для системи національної безпеки також є Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку в Україні на 2023–2027 роки, схвалений указом Президента у травні 2023 року [10]. Мета цього плану — модернізувати й підвищити ефективність правоохоронних

органів у межах загальної реформи сектору безпеки та оборони. Серед позитивних аспектів: чітко визначені цілі реформування органів правопорядку, що дозволяють окреслити пріоритети для підвищення ефективності їх роботи; орієнтація на інтеграцію міжнародних стандартів, що сприятиме довірі до українських правоохоронців; системний підхід до реформ, який забезпечує комплексне вирішення безпекових питань.

Однак, даний документ має низку недоліків: імовірні складнощі у впровадженні через обмежене фінансування та політичні чинники; відсутність конкретних строків для деяких заходів, що може сповільнити реформу; недостатня деталізація механізмів моніторингу та оцінки ефективності запроваджених змін; обмежена обізнаність громадськості щодо основних положень даного документу, що знижує його вплив.

Одночасно маємо приклади суперечностей між законами. Наприклад, Закон "Про національну безпеку України" визнає економічну безпеку невід'ємною частиною національної безпеки. Однак, Закон "Про захист економічної конкуренції" (2001), що регулює конкуренцію між підприємствами, не враховує загрозу з боку терористичних або кримінальних груп. Через це можуть виникати конфлікти між заходами національної безпеки та вимогами конкуренції, що потенційно погіршує умови ведення бізнесу та впливає на інвестиційний клімат. Відсутність узгодженості між різними законами та недостатня координація між законодавством у сфері національної безпеки та іншими галузями права ставлять під загрозу ефективність правозастосування та можуть призвести до порушень прав людини.

Необхідно активізувати роботу з гармонізації українського законодавства, чітко визначивши межі повноважень та обов'язків органів державної влади, а також врахувати вимоги міжнародних стандартів.

Також маємо недоліки інституційного механізму системи національної безпеки України, що відображаються у низці аспектів, обмежуючи його здатність ефективно реагувати на сучасні виклики та загрози. Для повного розуміння проблеми розглянемо кожен недолік із конкретними прикладами.

1. Недостатня координація між органами безпеки та силовими структурами

Незважаючи на існування центральних координаційних органів, таких як Рада національної безпеки і оборони України (РНБО), рівень взаємодії між різними безпековими структурами є недостатнім. Це призводить до дублювання функцій, розпорошення ресурсів і затримок у прийнятті рішень, особливо у кризових ситуаціях. Так, під час оборони Маріуполя у 2022 році відзначалися затримки в координації між військовими і цивільними структурами, що ускладнило евакуацію цивільного населення. Відсутність чіткої взаємодії між підрозділами Збройних Сил України, поліцією та

Державною службою з надзвичайних ситуацій України призвела до втрат і затримок у наданні допомоги. Крім того, на початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році у деяких регіонах України спостерігалася відсутність керівного складу силових структур на місцях, що призвело до неефективної організації оборони, втрат територій та людських жертв.

2. Недоліки законодавчої бази для регулювання повноважень і відповідальності органів

Законодавство, яке регулює діяльність органів національної безпеки України, містить низку прогалин та нечітких формулювань, що ускладнює визначення повноважень і відповідальності окремих структур. Це негативно впливає на можливості держави вчасно адаптуватися до нових викликів. Закон "Про національну безпеку України" та інші нормативні акти не враховують усі сучасні загрози, що ускладнює державним структурам оперативне реагування на них. Наприклад, під час атаки вірусу Petya у 2017 році відсутність чіткої нормативної бази ускладнила оперативну діяльність органів безпеки.

3. Нестабільність кадрового складу і брак кваліфікованих фахівців

Часті кадрові зміни у системі органів національної безпеки, зокрема в Міністерстві оборони України та Службі безпеки України (СБУ), призводять до втрати інституційної пам'яті та ускладнюють підтримання стабільності політики. До того ж, недостатня увага до розвитку нових компетенцій обмежує здатність відповідних органів адаптуватися та адекватно реагувати на сучасні загрози.

4. Обмеженість фінансування та нераціональне використання ресурсів

Недостатній рівень фінансування системи національної безпеки обмежує можливості для модернізації і технічного забезпечення, а низька прозорість у витратах призводить до нераціонального використання коштів. Програма модернізації Збройних Сил України впродовж 2014–2021 років мала нераціональні фінансові витрати, що не дозволяло належним чином переоснашувати армію. Це стало очевидним у зоні АТО, де військові відчували дефіцит сучасної техніки. Аудит у 2022 році виявив нераціональні витрати на закупівлю продуктів харчування та обладнання для військових, що обмежило ресурси для критичних потреб армії і знизило ефективність використання державних коштів.

5. Політичний вплив та відсутність незалежності органів безпеки

Вплив політичних чинників на безпекові структури обмежує їхню незалежність і знижує довіру громадськості. Цей вплив особливо помітний у кадрових призначеннях і процесах прийняття рішень. Ще у 2021 році експерти зазначали, що діяльність Державного бюро розслідувань (ДБР) піддається політичному тиску, що позначилося на об'єктивності розслідувань. Це створило підґрунтя для дискусій про необхідність посилення незалежності

органу. Кадрові призначення в силові структури України часто підпадають під політичний вплив, що знижує довіру громадськості і викликає критику міжнародних партнерів.

6. Недостатній рівень міжнародної співпраці та адаптації до міжнародних стандартів

Хоча Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами, рівень такої співпраці в окремих напрямках є обмеженим, що зменшує можливості обміну передовими практиками та технологіями для протидії сучасним загрозам. У сфері кібербезпеки Україна не завжди може використовувати підтримку Європейського Союзу через недостатню технічну інтеграцію. Відсутність адаптації до міжнародних стандартів протидії тероризму також є проблемою. У 2022 році, під час співпраці з іноземними правоохоронними структурами, були труднощі з обміном інформацією, що знижувало ефективність заходів безпеки.

7. Низька ефективність у протидії новим типам загроз

Інституційний механізм безпеки України все ще орієнтований на протидію традиційним загрозам і менш ефективний у боротьбі з новими викликами, такими як інформаційні війни, кіберзагрози і гібридні атаки. У 2022 році Україна зазнала значних інформаційних атак з боку росії, спрямованих на деморалізацію населення. Недостатній рівень системи протидії інформаційним загрозам дозволив цим атакам вплинути на громадську думку. Кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури, виявили низький рівень готовності до захисту енергетичних об'єктів, що призвело до значних економічних збитків і порушень у роботі систем.

Таким чином, наведені приклади підтверджують структурні і функціональні обмеження інституційного механізму національної безпеки України, що значно ускладнює забезпечення безпеки у сучасних умовах. Для покращення ефективності системи національної безпеки необхідні заходи, спрямовані на посилення координації, оновлення законодавчої бази, збільшення фінансування та зменшення політичного впливу.

Україна робить значні кроки до гармонізації своєї системи національної безпеки з міжнародними стандартами, особливо в сферах оборони, кібербезпеки та протидії дезінформації. Проте для досягнення повної сумісності з підходами НАТО та ЄС Україні потрібно:

1. Посилити ресурси та інфраструктуру раннього попередження і оперативного реагування.
2. Забезпечити кращу координацію з міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки.
3. Розширити програми медіаграмотності та протидії дезінформації, зокрема за підтримки міжнародних інституцій.

Інтеграція цих стандартів та інвестиції в модернізацію дозволять Україні зміцнити свою національну безпеку та адаптуватися до нових викликів глобального безпекового середовища. Співпраця з міжнародними партнерами, такими як НАТО, ЄС, ООН та інші, є критично важливою для підвищення національної безпеки України.

Одночасно необхідно постійно проводити оцінку ефективності заходів для забезпечення національної безпеки України, що повинні відповідати чітким критеріям (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Критерії оцінки ефективності заходів для забезпечення національної безпеки України

Критерії оцінки	Пояснення
<i>Статистичні показники</i>	Кількість та динаміка інцидентів: зниження атак, контрабанди, незаконного переміщення осіб.
	Економічні втрати: зменшення фінансових збитків від загроз.
	Оборонні витрати: ефективність використання бюджету на оборону та безпеку.
<i>Соціологічні дослідження</i>	Рівень довіри населення: оцінка довіри до правоохоронних та безпекових органів.
	Відчуття безпеки: оцінка відчуття безпеки серед громадян.
	Оцінка готовності населення: знання та впевненість у можливостях реагувати на надзвичайні ситуації.
<i>Експертні оцінки</i>	Рецензії та оцінки незалежних експертів: оцінка національної безпеки та обороноздатності.
	Порівняння з міжнародними стандартами: аналіз відповідності українських заходів міжнародним практикам.
	Моніторинг виконання стратегічних цілей: оцінка досягнень у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності.

Таки чином, матимемо можливість:

1. Розширення інформаційного обміну з міжнародними партнерами та активне впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності безпекових заходів.
2. Посилення прозорості у витрачанні коштів на оборону та впровадження механізмів контролю за ефективністю використання ресурсів.
3. Запровадження регулярних соціологічних опитувань та оцінки готовності населення до загроз для забезпечення більш адаптивної та громадоорієнтованої політики безпеки.
4. Залучення незалежних експертів для оцінки ефективності впроваджених заходів та внесення коректив на основі їхніх рекомендацій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

На основі проведеного аналізу пропонуються такі шляхи вдосконалення:

1. Реформування законодавчої бази:
  - створення чіткої та узгодженої системи нормативно-правових актів, що регулюють питання національної безпеки;
  - актуалізація законодавства з урахуванням сучасних викликів, таких як кіберзагрози та гібридні війни;
  - гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами.
2. Посилення координації між державними органами:
  - створення ефективної системи координації між різними силовими структурами та органами безпеки;
  - розробка єдиних протоколів дій у надзвичайних ситуаціях;
  - створення спільних оперативних штабів для координації дій на різних рівнях.
3. Підвищення професійного рівня кадрів:
  - реформування системи підготовки фахівців у сфері національної безпеки;
  - впровадження системи безперервного навчання та підвищення кваліфікації;
  - залучення до роботи в органах безпеки висококваліфікованих фахівців.
4. Оптимізація витрат:
  - впровадження прозорих механізмів бюджетування та контролю за використанням коштів;
  - оптимізація витрат та усунення неефективних програм.
5. Посилення міжнародного співробітництва:
  - розширення співпраці з міжнародними організаціями (НАТО, ЄС) та іншими країнами;
  - активний обмін досвідом та технологіями у сфері безпеки;
  - участь у спільних міжнародних проєктах.
6. Підвищення довіри громадськості:
  - забезпечення прозорості роботи органів системи національної безпеки України;
  - впровадження механізмів громадського контролю;
  - активна комунікація з громадськістю щодо загроз та заходів з їх нейтралізації.
7. Створення ефективної системи протидії кіберзагрозам:
  - розробка та впровадження сучасних систем кібербезпеки;

- підвищення рівня кіберграмотності населення;
- міжнародне співробітництво у боротьбі з кіберзлочинністю.

Отже, забезпечення дієвої системи національної безпеки України є складним і багатограним завданням, яке вимагає комплексного підходу та постійних зусиль. Реалізація запропонованих заходів дозволить значно зміцнити систему національної безпеки України та забезпечити її стійкість перед сучасними викликами.

Література:

1. *Wall Street Journal*. (2023). One million are now dead or injured in the Russia-Ukraine war. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.wsj.com/world/one-million-are-now-dead-or-injured-in-the-russia-ukraine-war-b09d04e5?mod=hp_lead_pos8
2. Центр економічної стратегії. (n.d.). Трекер економіки України під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
3. Transparency International Ukraine. (n.d.). Як відбудувати Україну? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tiukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykivbiznesu>
4. Національний інститут стратегічних досліджень. (2023). Аналіз загроз. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zagroz_14072023.pdf
5. BBC Україна. (2023). Втеча від війни чи свідомий виїзд: як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93rx84133jo>
6. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. (2024). Російські кібероперації: аналітика за I півріччя 2024 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?url=https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=64621&embedded=true&a=bi>
7. Шляхтіна Г. В. (2023). Воєнно-політичні загрози та виклики: застосування організаційно-правового механізму забезпечення національної безпеки України. *Moderni aspekty vedy*, XXXIV, 71–84. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/379567961_MODERNI_ASPEKTY_VEDY
8. Президент України. (2020). Про Стратегію національної безпеки України: указ від 14.09.2020 № 392/2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-350372>
9. Президент України. (2023). Про вихід України з Меморандуму про співробітництво в охороні державних кордонів Республіки Білорусь, Російської Федерації та України та припинення дії Угоди між Україною і Російською Федерацією про співробітництво і взаємодію з прикордонних питань: указ № 278/2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/2782023-46753>
10. Кабінет Міністрів України. (2023). Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку в Україні на 2023–2027 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

References:

1. *Wall Street Journal*. (2023). One million are now dead or injured in the Russia-Ukraine war. Retrieved from https://www.wsj.com/world/one-million-are-now-dead-or-injured-in-the-russia-ukraine-war-b09d04e5?mod=hp_lead_pos8 [in USA].

2. Tsentr ekonomichnoyi stratehiyi. (n.d.). Treker ekonomiky Ukrainy pid chas viyny [Tracker of Ukraine's economy during the war]. Retrieved from <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> [in Ukrainian].
3. Transparency International Ukraine. (n.d.). Yak vidbuduvaty Ukrainu? [How to rebuild Ukraine?] Retrieved from <https://tiukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrainu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykivbiznesu> [in Ukrainian].
4. Natsional'nyy Institut stratehichnykh doslidzhen'. (2023). Analiz zahroz [Threat analysis]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zagroz_14072023.pdf [in Ukrainian].
5. BBC Ukrayina. (2023). Vtecha vid viyny chy svidomyy viyizd: yak zminylasya mihratsiya z Ukrainy i yakymy budut' yiyi naslidky [Escape from war or conscious departure: how migration from Ukraine has changed and what its consequences will be]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba spetsial'noho zv'yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrainy. (2024). Rossiys'ki kiberoperatsiyi: analityka za I pivrichchya 2024 roku [Russian cyber operations: analytics for the first half of 2024]. Retrieved from <https://docs.google.com/viewer?url=https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=64621&embedded=true&a=bi> [in Ukrainian].
7. Shlyakhtina H.V. (2023). Voyenno-politychni zahrozy ta vyklyky: zastosuvannya orhanizatsiyno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrainy [Military and political threats and challenges: application of organizational and legal mechanism for ensuring national security of Ukraine]. *Moderni aspekty vedy*, XXXIV, 71–84. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379567961_MODERNI_ASPEKTY_VEDY [in Ukrainian].
8. Prezydent Ukrainy. (2020). Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrainy: ukaz vid 14.09.2020 № 392/2020 [On the National security strategy of Ukraine: Decree № 392/2020 of 14.09.2020.]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-350372> [in Ukrainian].
9. Prezydent Ukrainy. (2023). Pro vykhid Ukrainy z Memorandumu pro spivrobotnytstvo v okhoroni derzhavnykh kordoniv Respubliki Bilorus', Rossiyskoyi Federatsiyi ta Ukrainy ta prypynennia diyi Uhody mizh Ukrainoyu i Rossiyskoyu Federatsiyeyu pro spivrobotnytstvo i vzayemodiyu z prykrornykh pytan': ukaz № 278/2023 [On Ukraine's withdrawal from the Memorandum on Cooperation in the Protection of the State Borders of the Republic of Belarus, the Russian Federation and Ukraine and the termination of the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on Cooperation and Interaction on Border Issues: Decree № 278/2023]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2782023-46753> [in Ukrainian].
10. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). Kompleksnyy stratehichnyy plan reformuvannya orhaniv pravoporyadku v Ukraini na 2023–2027 roky [A comprehensive strategic plan for reforming law enforcement agencies in Ukraine for 2023-2027]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.9:351.746.1

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-830-836](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-830-836)

Юник Ірина Геннадіївна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та менеджменту, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. Система національної безпеки України є багатокомпонентною і потребує спеціальної підсистеми для функціонування та розвитку. Основу цієї системи складають органи та сили, які використовують різні заходи для управління загрозами та підтримки національних інтересів. Національна безпека забезпечує самозбереження українського народу та захист від загроз. Закон «Про національну безпеку України» визначає повноваження органів у цій сфері, створює основу для інтеграції політики та процедури, а також запроваджує демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони. Державно-приватне партнерство (ДПП) в системі логістичного забезпечення сил оборони є формою співпраці між державою та приватними компаніями, яка покращує ефективність логістичних процесів у військовій сфері. ДПП передбачає спільну відповідальність, розподіл ризиків та витрат, а також залучення інновацій приватного сектору.

Необхідність консолідації суспільства для забезпечення національної безпеки вимагає сучасних нормативних актів, що враховують практику взаємодії між державним і приватним секторами. Світовий досвід ДПП демонструє його важливість для національної безпеки. В Україні система логістичного забезпечення розвивається з урахуванням сучасних викликів, включаючи потреби оборонного сектору та економічні реалії. Вона охоплює заходи для ефективного постачання, транспортування та зберігання ресурсів, зокрема для сил оборони. Основні елементи включають: планування у розробці стратегій використання ресурсів; організація в структура управління, що включає державні органи та підприємства; управління як контроль за постачанням і розподілом ресурсів; взаємодія у координації між державними і приватними структурами; інфраструктура в розвитку транспортних і складських систем. Система розвивається з урахуванням сучасних викликів, зокрема потреб оборонного сектора.

Ключові слова: принципи, державно-приватного партнерство, система логістичного забезпечення, Національна безпека України, Сили оборони України.

Yunyk Iryna Hennadiivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Management, Mykhailo Kotsyubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE LOGISTICS SUPPLY SYSTEM OF THE DEFENSE FORCES OF UKRAINE

Abstract. The national security system of Ukraine is multi-component and requires a special subsystem for functioning and development. The basis of this system consists of bodies and forces that use various measures to manage threats and support national interests. National security ensures self-preservation of the Ukrainian people and protection from threats. The Law "On National Security of Ukraine" defines the authority of bodies in this area, creates a basis for the integration of policy and procedure, and also introduces democratic civilian control over the security and defense sector. Public-private partnership (PPP) in the logistics support system of the defense forces is a form of cooperation between the state and private companies that improves the efficiency of logistics processes in the military sphere. PPP involve shared responsibility, risk and cost sharing, and the involvement of private sector innovation.

The need for the consolidation of society to ensure national security requires modern regulatory acts that take into account the practice of interaction between the public and private sectors. The world experience of PPP demonstrates its importance for national security. In Ukraine, the logistics support system is developing taking into account modern challenges, including the needs of the defense sector and economic realities. It covers arrangements for the efficient supply, transport and storage of resources, particularly for the defense forces. The main elements include: planning in the development of strategies for the use of resources; organization into a management structure that includes state bodies and enterprises; management as control over the supply and distribution of resources; interaction in coordination between state and private structures; infrastructure in the development of transport and storage systems. The system is being developed taking into account modern challenges, in particular the needs of the defense sector.

Keywords: principles, public-private partnership, logistic support system, National Security of Ukraine, Defense Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Проблема партнерської співпраці між державним і приватним сектором нині є актуальною в різних галузях, зокрема в секторі безпеки. Питання національної безпеки стає об'єктом досліджень фахівців з державного управління, адміністративного права та політології. Багато вчених підкреслюють її ефективність, оскільки вона залучає інвестиції в державні проєкти без передачі об'єктів у приватну власність. Дослідження застосування державно-приватного партнерства у цій сфері проводили В. Крутов, О. Маркєєва, Б. Розвадовський, Ю. Романюк та інші.

Важливий внесок у розвиток інституту державно-приватного партнерства зробив І. Брайловський, який у своїй дисертації дослідив його історію, сучасний стан в Україні та перспективи подальшого розвитку. Вчені І. Килимник, Т. Коляда, А. Домбровська та А. Бровдій досліджували державно-приватне партнерство в житлово-комунальному господарстві, описуючи проблеми правовідносин і пропонуючи шляхи їх вирішення. Державно-приватне партнерство зарекомендувало себе ефективним у Європі та США, що підкреслює актуальність його впровадження в Україні [1–4].

Військова агресія РФ, обмеженість ресурсів і недосконалість законодавства підкреслюють необхідність подальших досліджень для переосмислення досвіду, впровадження ефективних механізмів державно-приватного партнерства та розробки змін до чинного законодавства.

Метою статті є узагальнення визначень державно-приватного партнерства у вітчизняній науковій літературі та законодавстві, формування авторського підходу, аналіз принципів і форм реалізації ДПП в Україні, а також розширення його застосування в секторі безпеки.

Система національної безпеки є багатокомпонентною, тому необхідна спеціальна підсистема для її функціонування та розвитку. Основою цієї системи є органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки, які використовують різноманітні заходи – теоретико-методологічні, нормативно-правові, інформаційно-аналітичні тощо. Вони спрямовані на управління загрозами та забезпечення прогресивного розвитку українських національних інтересів, а також ефективне функціонування самої системи національної безпеки [2, 3, 4].

Національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу в умовах незалежної держави, що забезпечує вільне існування, саморозвиток та захист від зовнішніх і внутрішніх загроз. У Законі «Про національну безпеку України» визначено повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, що створює основу для інтеграції політики та процедур органів влади, а також визначено систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки, що сприяє реалізації національних інтересів та збереження цінностей України. Запроваджується

всеосяжний підхід до планування, що забезпечує демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони [2, 3].

Державно-приватне партнерство (ДПП) в системі логістичного забезпечення сил оборони України – це форма співпраці між державними органами та приватними компаніями, що спрямована на забезпечення ефективності та якості логістичних процесів у військовій сфері. Таке партнерство дозволяє залучати ресурси, технології та інновації приватного сектору для покращення постачання, ремонту та обслуговування військової техніки й матеріалів. Воно передбачає спільну відповідальність за результати, а також можливість розподілу ризиків і витрат між учасниками [1].

Згідно з Законом України «Про державно-приватне партнерство», ДПП – це співробітництво між державою, територіальними громадами та приватними партнерами (юридичними особами, окрім державних і комунальних підприємств), що відбувається на основі договору відповідно до цього закону та інших нормативних актів, і відповідає визначеним ознакам цієї взаємодії [1].

У розумінні сутності правової природи ДПП, згідно чого важливо визначити основні принципи, на яких ґрунтується функціонування цього інституту (рис. 1).

Рис. 1 Принципи ДПП в Україні

Необхідність консолідації суспільства для забезпечення національної безпеки очевидна, і вимагає використання всіх можливих ресурсів. Проте така консолідація можлива лише на основі сучасних нормативних актів, які враховують реалії, практику взаємодії державного і недержавного секторів, інтереси учасників партнерства та гарантії їх прав. Світовий досвід ДПП у сфері національної безпеки має великий історичний і функціональний аспект,

зокрема, в прикладах засвоєння нових територій і будівництва інфраструктурних об'єктів, важливих для національної безпеки [2, 3].

Прикладом державно-приватного партнерства є будівництво залізничної мережі в США у середині XIX століття, коли держава надавала землі та субсидії приватним компаніям. Це сприяло розвитку транспортної інфраструктури та економічному зростанню. Ост-Індійська компанія, платячи військовим і чиновникам, мала значний вплив на життя Британської імперії.

Традиційними були угоди щодо допомоги у веденні війни, наприклад, діяльність кондотьєрів в Італії (XIV–XVI ст.), які забезпечували набір загонів. Іншим прикладом є «каперські свідоцтва», які дозволяли корсарам, як Ф. Дрейк, діяти в інтересах держави, зокрема, зменшувати економічну міць Іспанії.

У вітчизняній літературі І. Брайловський виділяє три основні підходи щодо визначення ДПП: організаційно-правовий, функціонально-фінансовий та мікроекономічний. Оскільки в статті акцентовано увагу на правових засадах, то доцільним є розгляд організаційно-правовий підхід, за яким ДПП визначається як юридично закріплена форма взаємодії між державою та приватним сектором щодо об'єктів державної і муніципальної власності для реалізації суспільно значущих проєктів. М. Вілісов трактує ДПП як правовий механізм узгодження інтересів і забезпечення рівноправ'я держави та бізнесу в економічних проєктах. Д. Амунц акцентує на збалансованості інтересів, прав та обов'язків сторін, що є ключовим для досягнення ефективної взаємодії, оскільки кожен партнер прагне отримати вигоду від співпраці [1, 4].

Визначення державно-приватного партнерства наводиться в Законі України «Про державно-приватне партнерство», перевагою якого є вичерпний перелік органів та установ, які можуть бути сторонами партнерства. Державними партнерами можуть бути держава Україна, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, Національна академія наук України та національні галузеві академії. Приватними партнерами виступають юридичні особи, крім державних і комунальних підприємств. ДПП здійснюється на основі договору і має відповідати законодавчим вимогам [1].

Система логістичного забезпечення в Україні включає комплекс заходів і процесів, спрямованих на забезпечення ефективного постачання, транспортування, зберігання та обслуговування матеріально-технічних ресурсів для різних галузей, зокрема для сил оборони. Основні елементи цієї системи включають [1, 2, 3]:

1. *Планування* (розробка стратегій та програм для ефективного використання ресурсів).

2. *Організація* (структура управління, що включає державні органи, підприємства та організації, відповідальні за логістичне забезпечення).

3. *Управління* (контроль за процесами постачання та розподілу ресурсів).
4. *Взаємодія* (координація між державними і приватними структурами для оптимізації логістичних процесів).
5. *Інфраструктура* (розвиток транспортних, складських і інформаційних систем, необхідних для забезпечення логістики).

В Україні система логістичного забезпечення розвивається з урахуванням сучасних викликів, включаючи потреби оборонного сектору та економічні реалії.

Таким чином, приватні партнери мають можливість залучати різні види інвестицій і володіють власними коштами, що економить кошти державного бюджету. Ці ресурси можуть бути використані для виконання інших функцій органів державної влади, що відповідає принципу ефективності бюджетних витрат. Проекти в рамках ДПП спрямовані на реалізацію функцій держави та задоволення суспільних інтересів, що підтверджує пріоритет публічного інтересу. Принцип інформаційної відкритості також є важливим у сучасному державному управлінні, оскільки забезпечує доступ населення до інформації про діяльність влади, підвищуючи рівень суспільної довіри.

Висновок. Державно-приватне партнерство визначаємо як юридично закріплену форму взаємодії між державою та приватним сектором для реалізації суспільно значущих проєктів. Сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці визначають ДПП як механізм узгодження інтересів між державою і бізнесом та підкреслюють важливість збалансованості прав і обов'язків партнерів для ефективної співпраці. Закон України «Про державно-приватне партнерство» надає вичерпний перелік органів, які можуть бути партнерами, включаючи державу, територіальні громади та Національну академію наук. Приватними партнерами є юридичні особи, за винятком державних і комунальних підприємств. ДПП здійснюється на основі договору відповідно до законодавчих вимог. Система логістичного забезпечення розвивається з урахуванням сучасних викликів, включаючи потреби оборонного сектору та економічні реалії в Україні.

Згідно з Законом України «Про державно-приватне партнерство», принципи ДПП включають: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборона дискримінації прав партнерів; узгодження інтересів для взаємної вигоди; забезпечення вищої ефективності діяльності; збереження цільового призначення та форми власності об'єктів, переданих приватному партнеру; визнання прав і обов'язків, передбачених законодавством і умовами договору; справедливий розподіл ризиків між партнерами; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом.

Література:

1. Закон України «Про державно-приватне партнерство від 01.07.2010 № 2404-VI». URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text).
2. Закон України «Про національну безпеку України від 21.06.2018 № 2469-VIII». URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text).
3. Закон України «Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 № 964-IV». URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text).
4. Пугач С., Візнюк І, Долинний С. Аналіз ефективності розроблених процедур та політик в сфері громадського здоров'я для підвищення резильєнтності волонтерів під час воєнного конфлікту. *Суспільство та національні інтереси*, 2024. Вип. 1 (1). С. 70-80.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo vid 1 lypnia 2010 roku» [*Law of Ukraine «On public-private partnership of July 1, 2010»*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy vid 21.06.2018 roku» [*Law of Ukraine «About the national security of Ukraine» of June 21, 2018»*]. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text) [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy vid 19 chervnia 2003 roku» [*Law of Ukraine «About the basics of national security of Ukraine» of June 19, 2003*]. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text) [in Ukrainian].
4. Puhach S., Vizniuk I, Dolyynnyi S. (2024). Analiz efektyvnosti rozroblenykh protsedur ta polityk v sferi hromadskoho zdorov'ia dlia pidvyshchennia rezylyientnosti volonteriv pid chas voiennoho konfliktu [*Analysis of the effectiveness of the developed procedures and policies in the field of public health to increase the resilience of volunteers during military conflict*]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, 1 (1), 70-80 [in Ukrainian].

УДК: 352/354:364.4

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7\(7\)-837-848](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-7(7)-837-848)

Яремко Ірина кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (067) 933-5934, <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

Дюганчук Мар'яна магістр кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (067) 833-35-06

МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ЦНАПИ ЛЬВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті досліджено механізми впровадження та реалізації ветеранської політики в Центрах надання адміністративних послуг (ЦНАП) Львівської міської територіальної громади. У ситуації, спричиненій зростанням кількості ветеранів війни через повномасштабне вторгнення російського агресора на територію нашої держави, перед місцевими органами влади закономірно виникає потреба організації регіонального типу заходів в межах реалізації державної політики соціального захисту. Значна увага у статті приділяється впровадженню спеціалізованої програми "Адмінсервіс ветеранів", розробленої для інтеграції послуг, які надаються через ЦНАПи, для ветеранів як компонентна підсистема загальної системи надання адміністративних послуг на місцевому рівні.

Аргументовано, що впроваджена у практику ця програма дає змогу ветеранам швидше й ефективніше отримати необхідну підтримку, включаючи правову допомогу, соціальні пільги та медичне забезпечення. У дослідженні розкрито окремі компоненти управлінських рішень, спрямованих на підвищення рівня соціального захисту ветеранів. Досліджуються фактори впливу децентралізації на підвищення ефективності надання такого виду послуг, зокрема впровадження у практику адаптивних для регіону заходів для спрощення процедур і скорочення бюрократичних бар'єрів.

Акцентована увага на викликах з якими стикаються ЦНАПи під час впровадження програми для ветеранів, включаючи підходи до розширення ресурсних можливостей, організації тренінгів з підвищення кваліфікації персоналу, а також удосконалення технічної інфраструктури. Наведено також й інші організаційно-управлінські рішення, які сприяють раціональному

функціонуванню ветеранських програм та проблемні аспекти їх практичної реалізації.

Окреслено можливі шляхи подолання ключових проблем і сформульовано напрямки, які забезпечують адаптацію програм для ветеранів до умов локальних ЦНАПів. Обґрунтовано необхідність інтеграції державних програм з місцевими ініціативами для забезпечення більш ефективної та сталої системи підтримки ветеранів. Наведено аргументи про те, що комплексна реалізація ветеранської політики через ЦНАПи є дієвим кроком у побудові ефективної системи соціальної підтримки ветеранів на місцевому рівні. Зроблено висновок, що для досягнення максимальних результатів необхідна подальша оптимізація цих процесів, зокрема через розширення взаємодії між владними структурами та громадянським суспільством.

Ключові слова: ветерани, ветеранська політика, підтримка держави, ЦНАП, Адмінсервіс Ветеран, соціальний захист, децентралізація.

Yaremko Iryna associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

Dyuhanchuk Maryana Master of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (067) 833-35-06

MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF THE VETERAN POLICY THROUGH THE TsNAPS OF Lviv CITY COMMUNITY: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The article examines the mechanisms of implementation and implementation of the veteran policy in the Centers for the Provision of Administrative Services (CSPs) of the Lviv City Territorial Community. In the situation caused by the increase in the number of war veterans due to the full-scale invasion of the Russian aggressor on the territory of our state, local authorities naturally have a need to organize regional-type measures within the framework of the implementation of the state social protection policy. Considerable attention is paid in the article to the implementation of the specialized program "Administrative service for veterans", designed to integrate services provided through the National Center for Veterans as a component subsystem of the general system of providing administrative services at the local level.

It is argued that, implemented in practice, this program enables veterans to receive the support they need, including legal aid, social benefits and medical care,

more quickly and efficiently. The study revealed separate components of management decisions aimed at increasing the level of social protection of veterans. Factors of influence of decentralization on increasing the efficiency of providing this type of services are studied, in particular, implementation of regionally adaptive measures to simplify procedures and reduce bureaucratic barriers. Emphasis is placed on the challenges faced by CNAs during the implementation of the program for veterans, including approaches to expanding resource capabilities, organizing trainings for improving the qualifications of personnel, as well as improving technical infrastructure. There are also other organizational and management solutions that contribute to the rational functioning of veteran programs and problematic aspects of their practical implementation.

Possible ways to overcome key problems are outlined and directions are formulated that ensure the adaptation of programs for veterans to the conditions of local TsNAPs. The need to integrate state programs with local initiatives to ensure a more effective and sustainable system of support for veterans is substantiated. Arguments are presented that the comprehensive implementation of veterans policy through TsNAPy is an effective step in building an effective system of social support for veterans at the local level. It was concluded that in order to achieve maximum results, further optimization of these processes is necessary, in particular through the expansion of interaction between the authorities and civil society.

Keywords: veterans, veterans' policy, state support, TsNAP, Veteran's Administration Service, social protection, decentralization.

Постановка проблеми. Тривалий період воєнних дій об'єктивно спричиняє появу значної чисельності громадян України зі статусом «ветеран війни». На теперішній час в державі нараховується понад мільйон осіб з таким статусом і їх чисельність щоразу зростає. Існуючий стан і його динаміка в оглядовому майбутньому виносять нові виклики перед державними та місцевими органами влади, висуваючи складну проблему забезпечення ефективного соціального захисту ветеранів. За умов вкрай обмежених державних і місцевих фінансово-матеріальних ресурсів програми з реалізації прав ветеранів війни потребують додаткових теоретико-прикладних досліджень.

Ключовим критерієм соціальної підтримки ветеранів є надання їм законодавчо встановлених якісних адміністративних послуг. В умовах децентралізації на місцеві органи влади покладається відповідальність за реалізацію багатьох програм соціального захисту, зокрема й цільової реалізації державної ветеранської політики. З цією метою на місцевому рівні створено Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), у параметри діяльності яких входить надання широкого спектру соціальних, юридичних та інших видів цільових послуг.

Впровадження та реалізація дієвої на практиці системи ветеранської політики за участю ЦНАПів вимагає розробки та впровадження спеціалізованих ціле орієнтованих програм. У програмах з комплексної та ефективної підтримки ветеранів насамперед йдеться про створення дієвих на практиці механізмів взаємодії між державними органами, місцевими органами самоврядування та ветеранськими організаціями. У сучасній теорії та практиці виникає потреба в обґрунтованому аналізі існуючих механізмів надання послуг ветеранам, виявленні проблемних аспектів та пошуку шляхів їх вирішення. Вивчення досвіду впровадження ветеранської політики у Львівській міській територіальній громаді є актуальним, оскільки дає змогу з'ясувати шляхи поліпшення реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблематика соціального захисту ветеранів є важливим напрямком теоретично-прикладних досліджень у сфері публічного управління. Опрацьовані тематичні літературні джерела показують, що більшість з розробок спрямовуються на аналіз державної політики та реалізації соціальної підтримки ветеранів на загальнодержавному рівні й формування такого типу програм на місцевому рівні. Наприклад, у роботі О.Іванова та В.Степаненко [1] (акцентується увага на викликах, з якими стикаються державні інституції в процесі впровадження реформ у сферу ветеранської політики. Такі праці, як, наприклад публікація М. Гаврилюка [2], фокусуються на питаннях децентралізації та її впливі на реалізацію соціальних програм на місцевому рівні.

У більшості розробок підкреслюється важливість інтеграції послуг соціального, медичного забезпечення та реабілітаційних програм для ветеранів в єдиний комплекс надання допомоги. При цьому аргументується, що такий підхід враховує потреби як ветеранів війни, так і членів їхньої родини. У багатьох дослідженнях відзначається, що децентралізація створює можливості для гнучкішого та ефективнішого управління соціальними програмами. Разом з тим обговорюються проблеми, які постали перед органами місцевого самоврядування, зокрема недостатня координація між державними та місцевими структурами.

В тематичних публікаціях таких як, наприклад у статті Петренко та Бойко [3], досліджуються конкретні механізми реалізації ветеранської політики через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи). Дослідження за таким спрямуванням показують, що ЦНАПи реалізують ключову функцію у забезпеченні доступу ветеранів до адміністративних послуг; акцентуються питання необхідності впровадження адаптованих до потреб ветеранів спеціалізованих програм і процедур. Деякі публікації також підкреслюють важливість запозичення міжнародного досвіду у сфері соціального захисту

ветеранів. Наприклад, результати аналізу закордонних практик, наведених у праці [4], достатньо добре характеризує успішні моделі підтримки ветеранів у США, Канаді та деяких європейських країнах. У більшості публікацій за таким спрямуванням робиться висновок, що деякі з них можуть бути адаптовані до українських реалій.

Загалом останні дослідження показують, що ефективна реалізація ветеранської лежить в координатах комплексного підходу. За цим підходом на перший план висувається досягнення тісної взаємодії державних і місцевих структур, а також формування інструментарію для створення спеціалізованих програм у рамках ЦНАПів. Проте, проблематика впровадження у практику раціональної ветеранської політики на місцевому рівні (через ЦНАПи) залишається недостатньо розробленою, що актуалізує потребу наукових пошуків в цьому напрямку.

Метою статті є дослідження механізмів впровадження та реалізації ветеранської політики в Центрі надання адміністративних послуг (ЦНАП) Львівської міської територіальної громади, аналіз ефективності залучених механізмів у забезпеченні соціального захисту та реалізації прав ветеранів. Складовою мети статті є розкриття впливу місцевих програм та ініціатив на якість надання адміністративних послуг для ветеранів.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабної війни в Україні тисячі мешканців Львівської міської територіальної громади були вимушені стати на захист незалежності та територіальної цілісності своєї країни. Це спричинило появу чисельності громадян зі статусом «ветеран війни» і створило низку неочікуваних викликів для місцевих органів влади в питаннях забезпечення соціальної підтримки ветеранів.

До початку повномасштабної війни у Львівській міській територіальній громаді на облік перебувало понад 7,8 тисяч осіб зі статусом ветеранів, які брали активну участь в антитерористичних операціях та інших заходах із забезпечення національної безпеки й оборони. Стрімке зростання чисельності ветеранів потребує суттєвих змін у підходах до надання адміністративних і соціальних послуг для цієї категорії громадян.

Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) у Львівській міській територіальній громаді здійснюють важливу роль у забезпеченні доступу до послуг для ветеранів. У рамках надання допомоги військовим та ветеранам ЦНАПи пропонують низку ініціатив та програм, спрямованих на організацію комплексного соціального захисту. Саме через ЦНАПи проходить значна кількість військовослужбовців та ветеранів, які звертаються для отримання пільг, передбачених чинним законодавством, участі в місцевих програмах підтримки або для зв'язку з владою.

Центр надання адміністративних послуг м. Львова, отримуючи підтримку від Львівської міської ради, активно реалізує механізми комплексного обслу-

говування ветеранів на місцевому рівні. У його функції також входить організація і супровід надання додаткової фінансової та соціальної допомоги. За його сприяння також надаються послуги психологічної підтримки та вирішення соціально-побутових питань для ветеранів війни, членів їхніх сімей, родини загиблих (померлих) Захисників України [5].

Для досягнення цілей підвищення ефективності роботи з ветеранами ЦНАП м. Львів розробив кілька основних напрямків, спрямованих насамперед на покращення доступу до послуг та забезпечення належного рівня обслуговування. Ключові напрями ветеранської політики, які реалізують у Львівській міській територіальній громаді наведено у табл. 1.

Таблиця 1.

Основні напрями впровадження та реалізації ветеранської політики в ЦНАПах Львівської міської територіальної громади

№	Напрямок	Опис
1	Індивідуальний підхід до кожного ветерана	Забезпечення індивідуального підходу до кожного ветерана, враховуючи його особисті потреби та ресурси.
2	Виокремлення робочих місць для адміністраторів з обслуговування ветеранів	Створення спеціальних робочих місць для адміністраторів, які будуть зайняті обслуговуванням ветеранів війни та членів їхніх сімей у межах громади.
3	Комплексний підхід до надання послуг ветеранам	Забезпечення координації різних служб для надання повного спектру послуг ветеранам війни, членам їх сімей та особам, на які розширюється чинність.
4	Надання онлайн-консультацій ветеранам та членам їхніх сімей	Запровадження можливості отримувати консультації онлайн, що полегшує доступ до інформації та послуг для ветеранів та їх близьких.

Джерело: складено авторами

Впровадження у практику відзначених напрямків реально забезпечує більш адресну та комплексну підтримку ветеранів. В більшості випадків вважається, що обраний механізм сприяє більш ефективному вирішенню соціальних та побутових проблем ветеранів. Завдяки системному підходу до обслуговування ветеранів війни та членів їхніх сімей, ЦНАП м. Львова визнається дієвою ланкою в реалізації ветеранської політики на місцевому рівні.

Забезпечення якісної підтримки та надання послуг ветеранам є одним із пріоритетних напрямків роботи Львівської міської ради та громади загалом як відповідь на сучасні виклики та виниклі потреби у частини членів суспільства. Для досягнення задекларованих цілей Львівська міська територіальна громада постійно запроваджує нові ініціативи, спрямовані на покращення послуг

ветеранам. У серпні 2023 року Центром надання адміністративних послуг м. Львова було реалізовано проєкт «Простір ветерана», в рамках якого було виділено штатного працівника з конкретно визначеними посадовими обов'язками обслуговування ветеранів війни та членів сімей ветеранів.

Завдяки цьому проєкту ветерани та члени їхніх сімей отримують не тільки звичні адміністративні послуги, але й більш комплексні консультації щодо можливого вирішення побутових проблем і соціальних пільг. Для реалізації норм законодавства щодо першочергового обслуговування ветеранів, а також для організації індивідуального підходу впроваджена електронна система керування чергою з окремо виділеною групою послуг «Послуги для ветеранів». Створення нової ініціативи знайшло вираз у розширенні сервісів і вдосконаленні підходів до обслуговування цієї категорії населення. У жовтні 2024 року відповідно до державної політики та рекомендації Міністерства у справах ветеранів України [6], проєкт «Простір ветерана» був розширений та вдосконалений. Оновлений сервіс для підтримки Захисників та Захисниць використовується під назвою «Адмінсервіс Ветеран».

Оновленого проєкт чіткіше спрямований на оптимізацію адміністративних процедур до уточнених законодавством послуг та пільг. Проходить створення нової служби для сприяння процесу соціальної адаптації та реінтеграції ветеранів після завершення служби. За своїми параметрами «Адмінсервіс Ветеран» включає в себе надання таких послуг, як оформлення пільг на оплату житлово-комунальних послуг, соціальних виплат, медичних та реабілітаційних програм. Для полегшення процесу отримання послуг було розроблено три комплекси, які не дозволяють отримати декілька послуг за один візит. Водночас залишаються незмінними ті послуги, які надаються в рамках «Комплексної програми підтримки ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисників України та деяких інших категорій осіб», що затверджена рішенням Львівської міської ради від 14 грудня 2023 року.

У ЦНАПі м. У Львові введено сервіс «Віртуальний адміністратор для Захисників та Захисників України», який надає можливість ветеранам отримувати онлайн-консультації з питань адміністративних послуг та замовлення електронних послуг без фізичної присутності в ЦНАПі. Цей сервіс розроблений для тих, хто не має можливості особисто відвідати Центр або отримати консультацію по телефону. Ветерани можуть замовити онлайн-консультацію через зручні для них комунікатори, такі як Signal або WhatsApp. Протягом першого півріччя 2024 року було надано 31 онлайн-консультацію, що свідчить про популярність та актуальність цього сервісу. Для спрощення доступу до інформації на офіційному сайті ЦНАП м. Львова створено окрему

рубрику «Адмінсервіс ветеранів», в якій представлено всю необхідну інформацію про доступні програми та послуги для ветеранів і членів їхньої родини.

Запровадження нових послуг та вдосконалення існуючих стало можливим за рахунок підтримки з боку держави та впровадженню змін до законодавства. Наприклад, Постанови КМУ від 09.04.2024 №416, яка передбачає процедуру надання статусу «особа з інвалідністю внаслідок війни». Це дало змогу ЦНАП м. Львів приймати документи незалежно від зареєстрованого місця проживання, що значно спростило процедури для ветеранів. Станом на вересень 2024р. прийнято 15 пакетів документів для встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни та члена сім'ї загиблого Захисника або Захисниці України. Такі комплектні документи передані для подальшого розгляду до відповідних структурних підрозділів у Черкаській, Рівненській, Одеській, Полтавській, Запорізькій та Житомирській областях.

Через ЦНАП у м. Львові також реалізовано можливість видачі документів членам сімей ветеранів для отримання пільг на оплату житлово-комунальних послуг. Це стало можливим завдяки впровадженню експериментального проекту, спрямованого на удосконалення порядку взяття на облік ветеранів війни та надання їм пільг. Це стосується оплати житлово-комунальних послуг, отримання твердого палива та скрапленого газу. Проект затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року №1395 «Про реалізацію експериментального проекту з удосконалення порядку взяття на облік ветеранів війни та надання їм послуг на оплату житлово-комунальних послуг, надання твердого палива та скрапленого газу» [7].

У функціонуючі цільові сервіси додатково введено нову послугу під назвою «Мобільний адміністратор», розраховану на військовослужбовців, учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни, які перебувають на тривалому стаціонарному обліку. Завдяки введенню цієї послуги адміністратор ЦНАП може доїхати до лікарні з необхідним обладнанням і надати необхідні адміністративні послуги на місці.

Попри всі досягнення у впровадженні ветеранської політики залишається низка проблем, які вимагають подальшої вдосконалення. Передусім це стосується технічної та адміністративної підтримки, що є критично важливим для ефективного функціонування системи надання послуг ветеранам. Загалом питання реалізації ефективної ветеранської політики залишаються проблемним, що ускладнюється ще й перманентними змінами і процесами модернізації державного управління. Проблематика ветеранської політики і надалі визнається основним чинником, що потребує вдосконалення адміністративних механізмів та процедур для підвищення якості цього виду

обслуговування з боку органів місцевого самоврядування. Коренева проблема виникає на законодавчому рівні, оскільки зміни в нормативно-правовій сфері мають безпосередній вплив на ефективність механізмів регіонального рівня.

Сформована на теперішній час взаємодія між різними суб'єктами, залученими до процесу надання послуг ветеранам, потребує подальшої оптимізації, наприклад спрощення документальних процедур. Ветерани повинні мати можливість подавати мінімальний пакет документів за умови, що необхідна інформація може бути інтегрована та оброблена міждержавними базами даних та системами. Це зменшить адміністративні навантаження на ветеранів та значно прискорить процеси отримання полів та соціальних виплат.

Серед перспектив вирішення цих проблем є розвиток електронних сервісів та цифровізація всіх етапів надання адміністративних послуг. Цифрові інновації, такі як впровадження мобільних адміністраторів, онлайн-консультації та інтеграція різних державних систем, дозволяють значно підвищити ефективність процесів та зробити їх більш зручними для ветеранів. Саме тому важливо забезпечити ефективну взаємодію між державними установами, які працюють з ветеранами, залученими до цієї сфери. Мова йде про процедури, які містять у собі дублювання та ускладнюють комунікації між різними суб'єктами цієї сфери.

Актуальним питанням є розвиток різних видів навчання для працівників ЦНАПів, акцентованого на специфіку роботи з ветеранами. Тренінгове та курсове навчання закономірно дозволить підвищити якість надання послуг та запобігти можливим конфліктним ситуаціям. Крім того, важливо налагодити систему зворотного зв'язку з ветеранами, що дозволяє швидко реагувати на їхні потреби та удосконалювати механізми підтримки. Загалом можна дотримуватись позиції, що подальше удосконалення ветеранської політики має орієнтуватися на процедури спрощення, підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та цифровізацію адміністративних процесів. Наприклад, одним із ключових завдань є спрощення документальних процедур. Ветерани повинні мати можливість подавати мінімальний пакет документів за умови, що велика необхідна інформація може бути інтегрована та оброблена.

Перспективним напрямом вирішення цих проблем слід розглядати впровадження у практику новітніх електронних сервісів та цифровізацію всіх етапів надання адміністративних послуг. Практика показує, що цифрові інновації (впровадження мобільних адміністраторів, онлайн-консультації) значно підвищити ефективність процесів та зробити їх більш зручними для ветеранів. При цьому важливо забезпечити їх ефективну взаємодію між державними установами та інтеграцію різних державних систем. Подальший розвиток ветеранської політики повинен також мати орієнтацію на спрощення процедур, що сприятиме покращенню доступу ветеранів до державних послуг.

На законодавчому рівні залишається невирішеним питання щодо виплати для мобілізованих осіб та учасників бойових дій, оскільки відсутній чітко артикульований єдиний державний регламент, а тому кожен орган місцевого самоврядування самостійно приймає рішення та порядок надання матеріальної допомоги; в різних регіонах розміри допомоги суттєво відрізняються. Така неоднорідність в деяких випадках викликає непорозуміння як серед ветеранів, так і суспільства. Безперечно ця проблематика потребує вирішення шляхом формування уніфікованого підходу на національному рівні щодо забезпечення рівноправного доступу до матеріальної підтримки всіх ветеранів незалежно від місця їх проживання.

Вимагає вирішення питання про більш доступне інформування ветеранів, які повертаються з бойових дій до цивільного життя, про існуючі програми та пільги. У цьому контексті важливу роль повинні виконувати територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, які сприяють повній адаптації ветеранів до цивільного життя. Існуючі центри не повинні лише надавати інформацію про доступні структури для отримання допомоги, але й забезпечувати повний супровід ветеранів. Це дасть змогу уникнути правових труднощів, а також вирішити деякі проблеми з доступом до медичних й психологічних послуг та працевлаштування.

Працівники ЦНАП м. Львова стикаються й з таким фактором як складність комунікації з ветеранами, який часто виникає через нервовий та психологічний стан ветеранів. Усвідомлюючи цей фактор, у ЦНАП м. Львова здійснюються систематичні навчання для працівників, спрямовані на покращення навичок роботи з ветеранами та членами їхньої родини. Крім того, деякі працівники пройшли сертифіковане навчання за програмою «Кризових консультантів», що дозволило їм отримати спеціальні знання та навички для ефективної комунікації в умовах кризових ситуацій, зокрема у взаємодії з ветеранами. Це додало деяких позитивних аспектів для покращення якості обслуговування та зменшення можливих конфліктних ситуацій.

Висновки. Узагальнюючи функціонування ЦНАП Львівської міської ради та реалізовані цим інституційним утворенням власних ініціатив, можна зробити висновок про впровадження ним досяжного комплексу заходів, спрямованих на полегшення доступу ветеранів та членів їхніх сімей до державних послуг. Важливими елементами реалізації державної політики слід вважати створення нових сервісів, таких як «Простір ветерана», «Адмінсервіс ветеранів», «Віртуальний адміністратор» та «Мобільний адміністратор». За їх допомогою забезпечується зручність і доступність обслуговування ветеранів у різних життєвих ситуаціях.

Досягнутий рівень інтеграції електронних технологій у процесах надання послуг дав змогу створити сучасну систему онлайн-консультацій

через комунікатори Signal і WhatsApp, а також розробити функціональні рішення для прискорення обслуговування ветеранів, які перебувають на лікуванні. Це стало можливим завдяки постійному оновленню та розширенню спектру послуг, які надаються через ЦНАП, зокрема, завдяки експериментальному проекту з надання пільг на житлово-комунальні послуги. Проект «Адмінсервіс ветеранів» не тільки покращує доступ ветеранів до державних послуг, але й пропонує адміністративні процедури, що сприяють швидкій соціальній адаптації та реінтеграції ветеранів у суспільство після завершення військової служби.

Аналіз реалізованих ініціатив дозволяє зробити висновок про те, що Львівська міська територіальна громада достатньо успішно реагує на потреби ветеранів, впроваджуючи інноваційні підходи до організації послуг. Важливою складовою цих процесів слід відзначити досягнуте забезпечення безперервного зворотного зв'язку з ветеранами. При цьому подальший розвиток механізмів забезпечення ветеранської політики потребує не тільки технічного вдосконалення системи надання послуг, але й тісної співпраці з іншими державними структурами для спрощення процедур та зменшення адміністративного навантаження на ветеранів.

Література:

1. Іванов О., Степаненко В. (2021). Проблеми та виклики соціальної підтримки ветеранів в Україні. Журнал публічного управління, 9(2), 34–45.
2. Гаврилюк, М. (2020). Вплив децентралізації на реалізацію соціальних програм на місцевому рівні. Соціально-економічні дослідження в перехідний період, 7(3), 21–29.
3. Петренко, С., Бойко, Ю. (2022). ЦНАПи як основа реалізації ветеранської політики на місцевому рівні. Адміністративний менеджмент, 4(8), 50–59.
4. Кравченко, Д. (2019). Соціальна підтримка ветеранів: міжнародний досвід та можливості адаптації в Україні. Вісник Львівської політехніки, серія: Менеджмент та підприємництво в Україні, 864, 43–49.
5. Положення про Центр надання адміністративних послуг м. Львова № 4568 від 28.03.2024р.
6. Міністерство у справах ветеранів України (2024). Методичні рекомендації щодо надання адміністративних послуг ветеранам в умовах децентралізації. Київ: Міністерство у справах ветеранів України від 27.02.2024 № 167-р.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту з удосконалення порядку взяття на облік ветеранів війни та надання їм послуг на оплату житлово-комунальних послуг, надання твердого палива та скрапленого газу» від 27 грудня 2023 року №1395

References:

1. Ivanov O., Stepanenko V. (2021). Problemy ta vyklyky sotsial'noyi pidtrymky veteraniv v Ukrayini [Problems and challenges of social support for veterans in Ukraine]. Zhurnal publichnoho upravlinnya, 9(2), 34–45. [in Ukrainian].
2. Havrylyuk, M. (2020). Vplyv detsentralizatsiyi na realizatsiyu sotsial'nykh prohran na mistsevomu rivni [The impact of decentralization on the implementation of social programs at the local level]. Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennya v perekhidnyy period, 7(3), 21–29. [in Ukrainian].

3. Petrenko, S., Boyko, YU. (2022). TSNAPy yak osnova realizatsiyi veterans'koyi polityky na mistsevomu rivni [TSNAPy as a basis for the implementation of veteran policy at the local level]. *Administratyvnyy menedzhment*, 4(8), 50–59 [in Ukrainian].

4. Kravchenko, D. (2019). Sotsial'na pidtrymka veteraniv: mizhnarodnyy dosvid ta mozhlyvosti adaptatsiyi v Ukrayini [Social support of veterans: international experience and opportunities for adaptation in Ukraine] *Visnyk L'vivs'koyi politekhniky*, seriya: Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini, 864, 43–49. [in Ukrainian].

5. Polozhennya pro Tsentri nadannya administratyvnykh posluh m. L'vova [Regulations on the Center for the Provision of Administrative Services of the City of Lviv] № 4568 vid 28.03.2024r. [in Ukrainian].

6. Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrayiny (2024). *Metodychni rekomendatsiyi shchodo nadannya administratyvnykh posluh veteranam v umovakh detsentralizatsiyi* [Methodological recommendations for providing administrative services to veterans in conditions of decentralization]. Kyiv: Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrayiny vid 27.02.2024 № 167-r. [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro realizatsiyu eksperymental'noho proektu z udoskonalennya poryadku vzyattya na oblik veteraniv viyny ta nadannya yim posluh na oplatu zhytlovo-komunal'nykh posluh, nadannya tverdoho palyva ta skraplenoho hazu» [On the implementation of an experimental project on improving the procedure for registering war veterans and providing them with services for payment of housing and communal services, provision of solid fuel and liquefied gas] vid 27 hrudnya 2023 roku №1395[in Ukrainian].

Журнал

«Суспільство та національні інтереси»

№ 7(7) 2024

Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП «Жукова Ірина Віталіївна», Свідоцтво серія ДК № 7425 від 09.08.2021 р.